

জীৱনৰ দীঘ আৰু বাণি-

ଜୀৱনৰ দীঘ আৰু বাণি

~~মহেশ্বৰ~~ নেওগ

ডক্টৰ মহেশ্বৰ নেওগ প্ৰকাশন ন্যা়াস পৰিষদৰ হৈ

চক্ৰ প্ৰকাশ

টি. ৱ. গুৱাহাটী

কল্যাণ

সর্বস্বত্ব ড মহেশ্বৰ নেওগ প্ৰকাশনা ন্যাস পৰিসদৰ দ্বাৰা সংৰক্ষিত
ড মহেশ্বৰ নেওগৰ জীবন-সৌন্দৰ্য
জীবনৰ দীপ আৰু বাণি

প্ৰকাশক

ড মহেশ্বৰ নেওগ ন্যাস পৰিসদৰ ১২

শ্ৰীৰাজেন্দ্ৰমোহন শৰ্মা

চন্দ্ৰ প্ৰকাশ

টিফ গুৱাহাটী

অসম,

প্ৰথম প্ৰকাশ ১ অক্টোবৰ ১৯৮৮

মূল্য ১০০ ০০ একশ টকা

মুদ্ৰক

শ্ৰীধৰণীধৰ ডেকা

বাণাপানি প্ৰিণ্টিং হাউছ

উনুবাবী, গুৱাহাটী ৭

বাইণ্ডিং বয় ব্ৰাদাৰ্চ

গুৱাহাটী ৭৮১০০১

প্ৰকাশন ন্যাস-পৰিষদৰ একাধাৰ

একো একোজন মানুহ কেতিয়াবা একোটি জাতীয় অনুষ্ঠানলৈ কপাতবিত্ত হয়। এই কপাতৰ ঘটে মানুহগৰাকীৰ চিন্তা কল্পনা বৌদ্ধিক অহংস সৃষ্টিশীল প্ৰতিভা আৰু ইবিলাৰ স্বাভাৱিকভাৱে অভিযুক্ত হোৱা ভেঁওৰ কাষৰ মাজেদি। সমকালীন অসমত স্বকীয় প্ৰতিভা আৰু দক্ষতাৰে নিজৰ ব্যক্তিগত এটি জাতীয় একাডেমিলৈ কপাতৰ ঘটোৱা মানুহজন ডক্টৰ মহেশ্বৰ নেওগ কাষণ বেজবৰুৱা আৰু বাণীকান্ত কাকতিৰ বৈদিক উদ্ভাৱিকাবিত্ত লাভ কাৰ্য্যভাৱ ডক্টৰ নেওগৰ ওচৰলৈকে অসমীয়া ভাষা সাহিত্য আৰু সংস্কৃতিৰ বিভিন্ন দিশৰ প্ৰৱেশৰে দেখা উত্তৰ বিচাৰি যাব লগীয়া হয়। এসময়ত বেজবৰুৱা যিদৰে অসমীয়া ভাষা সাহিত্যৰ অলিখিত ডাইটেট স্বৰূপ হৈ উঠিছিল, এতিয়া ডক্টৰ নেওগো তেনেদৰে অসমীয়া ভাষা সাহিত্যৰ অলিখিত সৰ্বাধিনায়ক স্বৰূপ হৈ উঠিল। এওঁ আসন ডক্টৰ নেওগ বিচাৰি লোৱা নাহ আৰু আনেক আনুষ্ঠানিকভাৱে দান কৰা নাই কিন্তু অসমৰ সাম্প্ৰতিক বৌদ্ধিক জীৱনৰ লগত জড়িত প্ৰত্যেকেই ডক্টৰ নেওগক মনৰ চকুৰে সেই আসনতে দেখে।

ডক্টৰ নেওগৰ বিচৰণ ক্ষেত্ৰখন বৰ বহল। পুৰণি শিলা লিপিবৰণ আধুনিক কবিতালৈকে শাস্ত্ৰীয় নৃত্য গীতবৰণ লোক শিল্পলৈকে প্ৰাগৈতিহাসিক তাত্ত্ব্য স্থাপত্যবৰণ আধুনিক চিত্ৰ শৈলীলৈকে ভাষাতত্ত্ববৰণ নৃত্যতত্ত্ববৰণ আধুনিক নন্দনতত্ত্বলৈকে ইতিহাসবৰণ দৰ্শন আৰু ধৰ্মলৈকে এওঁ সকলো ডক্টৰ নেওগৰ বিচৰণ অনান্যাস আৰু স্বাভাৱিক। কেৱল সেয়ে নহয় এই ক্ষেত্ৰ সমূহৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ সকলোবোৰ বিষয়ে বিজ্ঞানসন্মত বিশ্লেষণ কৰিব পৰা বিৰল ক্ষমতাবোৰে ভেৰেভ পৰাকী। কিন্তু এই পণ্ডিতগৰাকীৰ অধ্যয়নৰ বাই বিনিষ্ঠা হ'ল এয়ে যে ভাষা সাহিত্য সংস্কৃতি দৰ্শন ইতিহাসৰ ভেৰেভৰ সকলো অধ্যয়ন অসমৰ লগত সম্পৰ্কিত, ভেৰেভৰ সকলো অধ্যয়নৰ লগত অসমৰ প্ৰাসংগিকতা অবিচ্ছেদ্যভাৱে জড়িত। ডক্টৰ নেওগে নিজৰ অধ্যয়নৰ মাজেদি 'অসমতত্ত্ব অধ্যয়ন'ৰ (Assamese Studies) ভেটি এটি সকলোৰে অজান্তেই স্থাপন কৰি দিছে। এই অধ্যয়নে প্ৰাচ্যতত্ত্ব অধ্যয়নকো এটি বিশিষ্ট আৱলম্বন দান কৰিছে

বাবেই প্রাচ্যবন্দ্যব পাঁচত মাসাব মাজত উক্ত নগৰ বাবে এবি নিৰ্দেশ দিওঁ। এই ভাৱে চিনি উলিয়াই অসমত অধ্যয়নৰ সোধ নিৰ্ণয় কৰি লোৱাৰ দাৱিৰ আমাৰ আত্মীয় বোদ্ধৰ জীৱন গ্ৰহণ কৰিব লাগিব।

স্বাৰ্থৰ প্ৰকাশিত বচনাবলীৰ উপৰিও দেশ বিদেশৰ বিিন্ন পত্ৰ পত্ৰিকাৰ
 ৪৮ ১০গৰ অনক মূল্যবান বচন। সিচৰতি ১০ আৰু তাৰে অনেক পি।
 বাৰ সবাদ অসমত স্নাত অনাক পোৱাও নাই আৰু লোৱাও নাই। তেখেতৰ
 এন অনক মূল্যবান বচন। সিচৰতি ১০ পি ৬। আৰু অধিক দিন
 গাল অনাক বচনৰ সকল পাবলৈও স্নাত নোহোৱা হ'ব।

উপৰ নেগৰ দৰে গগৰাণী জাতীয় ১০ ১০০ সকলো বচনৰ স গ্ৰহ স বন্ধ
 আৰু দা বা দুমু ১২ উদ্দেশ্য ১৮২ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ২৫ মেই তাৰিখে ডিব্ৰুগড়ত
 উক্ত মাজৰ নেগৰ প্ৰকাশ। ন্যাস পৰিষদ গঠন কৰ ৩। ১৮৮০ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ২ জুলাই
 তাৰিখে উক্ত নেগৰ তেখেতৰ চিঠি পৰা ডায়েৰি টোকাৰী সমন্ধিত প্ৰকাশিত
 অপ্ৰকাশিত সকলো লেখাৰ স্বৰ ন্যাস পৰিষদৰ বিধিগতভাৱে অৰ্পণ কৰে।
 লগত তেখেতৰ বৰ অসমৰ সকলো সম্পত্তিও ন্যাস পৰিষদৰ অধিকাৰলৈ
 গ'ল। উক্ত নেগৰ ১০ দানৰ প্ৰতি ১টি জাতীয় গৱেষণা অনুষ্ঠান গঢ়ি
 তোলাৰ লক্ষ্য ন্যাস পৰিষদ কৰিছে।

ন্যাস পৰিষদ প্ৰথম ১০ নেগৰ অসমীয়া গ্ৰন্থসমূহ স ১ ১১ এ ব
 আকাৰত প্ৰকাশ কৰিবলৈ আৰু এন খণ্ডসমূহ অন্তৰ্ভুক্ত গ্ৰন্থসমূহ গা
 ওটাৰাকৈও প্ৰকাশ কৰিবলৈ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰে। এই সিদ্ধান্ত অনুসৰি ড নেগৰ
 শ্ৰীশ্ৰীচৰদৰ পুৰণি অসমীয়া সমাজ আৰু সন্ধতি সত্ৰীয়া নৃত্য অসমীয়া
 গীতি সাহিত্য অসমীয়া গীতিৰ কপাৰখা অৰু আধুনিক অসমীয়া সাহিত্য
 এই কেইখন ব ম স্নব নেগৰ বচনাবলী প্ৰথমখন ১৮৮৬ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ৭
 ছেপ্টেম্বৰত প্ৰকাশ কৰি উলিয়াওৱা হয়।

তেখেতৰ নেগৰ বচনাবলীৰ দ্বিতীয় খণ্ড ন্যাস পৰিষদৰ হৈ টিহৰ চক্ৰ
 প্ৰকাশৰ উদ্যোগী প্ৰকাৰ শ্ৰীযুক্ত জ্যোতীৰ্ণ শাহী প্ৰকাশ কৰিবৰ বাবে আগ
 বাঢ়ি আহে। ১৮৮৭ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ১৪ নৱেম্বৰ তাৰিখে ন্যাস পৰিষদৰ লগত শ্ৰীশ্ৰী
 এখন চুক্তিৰ সন্ধি কৰে। এই চুক্তি অনুসৰি চক্ৰপ্ৰকাশে ড নেগৰ আত্ম-
 কীৰ্ত্তি, 'জীৱনৰ দীপ আৰু বাণ', কবিতা নাটক, চুটিগল্প, শিশু-আত্ম-
 বিৱৰিণী-আৰু এমণ নামৰ গ্ৰন্থ আদি নমূলকৰূপে বচনসমূহ দ্বিতীয় খণ্ডত

সম্মিষ্ট হ'ব আৰু ভাবে ভিতৰৰ 'জীৱনৰ দীঘ আৰু বাণি অৰ্থাৎ ডাঙৰৰ
সিপাৰে ধুনীয়া দেশ গুটীয়া কৰিও প্ৰকাশ কৰিব। বৰমান গাংখনি এই চুক্তিৰে ফল

আমি আশা কৰিছোঁ ডাঙৰৰ স্মি সজ ডাঙৰীয়া চকুৰ আগত বাখি
প্ৰকাশন ন্যাস পৰিষদ গঠনত সন্মতি দিছে আৰু তেওঁৰ সমস্ত বচনাবলীৰ চৰ্ত
অৰ্পণ কৰিছোঁ ন্যাস পৰিষদ সেই উদ্দেশ্য পূৰ্ব কৰিবলৈ সম্মত হ'ব।

ন্যাস পৰিষদৰ অধিকাৰ ডাঙৰৰ বচনাবলী নিজা স্বাধীনতায় মুদ্ৰণৰ বাবে
গ্ৰহণ কৰিব। এফালে প্ৰকাশন ন্যাস পৰিষদৰ পক্ষৰপৰা ডাঙৰ দৰলৈ
জ্ঞাপন কৰিছে। স্পষ্ট শুভেচ্ছা। আমি আশা কৰিছোঁ। তেওঁতে সুন্দৰ স্বাস্থ্যৰে
লগাধিক বৰ্ষ পৰমায় ডাঙৰ কৰিব আৰু অসমীয়া সাহিত্য সঙ্ঘৰ পৰা
নন লক্ষ্যৰে ভৰাই উলিয়াব। ডাঙৰ হৈ বচন উত্তৰ পক্ষৰ বাবে চিৰ
সউজীয়া অনুপ্ৰেৰণাৰ উৎস।

৭ ছেপ্টেম্বৰ তাৰিখটো ডাঙৰৰ গুণাগ্ৰাহীসকল তেওঁৰ জন্মদিন স্বৰূপ
ধৰি লৈ উলিয়াওন কৰি আহিছে। ৭ ছেপ্টেম্বৰটো এই বছৰ অসম সাহিত্য
সভাত তেওঁৰ সন্মানীয় বক্তব্যৰ দিহা আৰু ডাঙৰৰ
জীৱনৰ দীঘ আৰু বাণি গুণাকাৰে প্ৰকাশ কৰাৰ আয়োজনত আমি পৰম
আনন্দ অনুভৱ কৰিছোঁ। কিন্তু সেই দিনটো এতিয়া ১ অক্টোবৰলৈ হাঁহকাই
অনা হ'ল আৰু সেই কাৰেই ইয়াত ডাঙৰ সন্মান হৈ উঠক এয়ে আশা।

ন্যাস পৰিষদৰ হৈ গাংখনি প্ৰকাশৰ দায়িত্ব লোৱাৰ বাবে চক্ৰপ্ৰকাশৰ
শ্ৰীৰাজেন্দ্ৰনাথ শৰ্মা আৰু চক্ৰপ্ৰকাশৰ লগত ন্যাস পৰিষদৰ যোগাযোগ স্থাপন
কৰি দিয়াৰ বাবে অধ্যাপক প্ৰফুল্লচন্দ্ৰ ভট্টাচাৰ্যক ন্যাস পৰিষদৰ পক্ষৰপৰা
আন্তৰিক হস্তাক্ষৰ জ্ঞাপন কৰিলোঁ। ডাঙৰ ন্যাস পৰিষদৰ ফাইল কপজ
আদি আগভাল কৰি বৰ বাবে মোৰ পুৰণি ছাত্ৰী উত্তৰ বৃষাবী) সন্মতি
চক্ৰবৰ্তীৰ অংশৰ শলাগ লৈছোঁ।

নগেন শইকীয়া

১ অক্টোবৰ

সম্পাদক

আজ্ঞা ৥ ডিব্ৰুগড়—৩

ডাঙৰ ন্যাস পৰিষদৰ ন্যাস পৰিষদ

আঁঠু পাৰি

মই মোৰ আঁঠু জীৱনী লেখিব বা জীৱনস্মৃতি ৰচনা কৰিম এনে কল্পনা বা পৰিকল্পনা কোনোদিনে কৰা নাছিলো। জীৱনৰ আদৰ্শসমূহকে দুটা বিশ্ব বিদ্যালয় বগাই আহি ৮৪৩ৰ মাজত স্থিতিপৰা উঠি খাটৰ কাষৰ জৰী ভলভ ভিৰাই/চাৰি বন্ধু বান্ধাৰ স্থিতি কও I have retired from two Indian universities but am not tired এতিয়াও আগৰ চকুৰেই জীৱনটোক চাব পাৰোঁ। দুটা অৱসৰৰ পাছত এই দৃঢ় ধৰ্ম বৰ্ত্তে দুজন বন্ধুৰ মোৰপৰা এটা উত্তৰ দাবী কৰি বুলি। বন্ধু দুজন হ'ল— প্ৰান্তিক ব মুখ্য সম্পাদক উষ্টৰ ভবেন্দ্ৰনাথ লইকীয়া আৰু সম্পাদক শ্ৰীপ্ৰদীপ বৰুৱা। দাবী হ'ল— মই মোৰ জীৱন কথা লেখিব লাগে যাতে তাৰ যোগেদি সমসাময়িক সাংস্কৃতিক অসমখনৰ সংশ্লিষ্ট চিত্ৰাৰোহে বিৰিঙি ওলায়। মোৰ উৎসাহ আৰু সংকোচৰ মাজেত কিছু দিন যায়। আন কি সম্পাদক দুজনে অহা সন্ধ্যাত শিতানত মোৰ প্ৰথম নিবন্ধৰ আগজাননী লেখি ছপা কৰিবলৈ দিয়াৰ দিহা কৰিও, সেই দিহা ছপাশালৰপৰা অন্তৰাই থকা লগীয়া হয়। পিছে, সি দুজনৰ মনৰ আঙুলি নিদেখিবপৰা এবাৰ নোৱাৰি কোনো আচনি নোহোৱাকৈয়ে এটি দৃষ্টি কৰি এফ নিবন্ধবোৰ শুওলোকৰ হাতত গৰ্ভাও।

কিন্তু নিজেই দেখি ভাঙুপ মানো যে 'প্ৰান্তিক ব পাঠকসকলে অগ্ৰত্যাশিত সমাদৰ দি লেখাবোৰ গ্ৰহণ কৰে। সেই আদৰে মোৰ সন্ধানত অন্তৰাহ পেলায়। তাৰ ফলস্বৰূপ ১ বপায় অবাধিতভাৱে মোৰ কথাখিনি ওলাবলৈ ধৰে আৰু আগেয়ে যিমানত মলখন সামৰিম বুলি ভাবিছিলো, তাতকৈ বহুলি লেখাবোৰ চলি থাকে। মোৰ এই উপন্যাসৰ পঞ্চবিংশ নিবন্ধৰ পুনৰ্ভাৱ সেই দেখি এই কথা কেইবাৰোৰ জোৰদি দিব লগীয়া হৈছিল—

“মোৰ জীৱন পথৰ সাধুকথাবোৰ কৈ কৈ আগ বাঢ়ি গৈ আছে। সেইবোৰ বলাকোতে ওচৰতে 'সুন্দৰ কল্প' কোনোবা কোনোবা সুন্দৰ যেন শুনি শুনি বৈ আছে। চিনাকি-অচিনাকি অনেকজন মোৰ পাঠকক লগ পাওঁতে সিসকলে কয় পঢ়িছো দেই। কল্পজগত ঘৰলৈ লৈ পঢ়িছো। লেখি থাকোঁ— বহুলকৈ দীঘলকৈ। পঢ়িলে

ভোমাবে কথা পড়া যেন লাগি থাকে। এইযে ওচৰত সহস্ৰক লগ পাই কথা কোৱা মেল মৰা ভাত formality বা নিয়ম নিগড় থাকিব নালাগে—বাচ্য বক্তব্য আৰু ভাষা শৈলীৰ বিষয়তো—যকথা মেল যেতিয়া—এনেকুৱা এটা ভাবে মোৰ মনত পিৰা ইছেনেকি কৰ নোৱাৰিছা। ভাল পামহো বিশেষকৈ সকলোৰে ছোৱালীৰ মন্তব্যবোৰ শুনি। ই বাজী স্কুলৰ তল শ্ৰেণীত পঢ়া এটি ছোৱালীয়ে সিদ্ধি কলে, চব্বোৰ ভাল লাগিছে তেওঁ বুলি ছাৰ আপোনাৰ আইৰ কথা লেখা সাত নম্বৰটো চব্বতকৈ ভাল হৈছে দেই। অকণমানি প্ৰাণীটিৰ বিচাৰ শক্তি দেখি ভাল লাগিল। কেইদিনমান আগতে আকৈ সাক্ষ্যৰ প্ৰাণ উপলব্ধি কৰা এখন ডেকা অধ্যাপকৰ চিঠি পাইহে আচৰিত মানিলো। সেয়া নগাৱৰ শ্ৰীযোগেন্দ্ৰনাথৰ ৬৭। লিখিছে : ‘জীৱনৰ দীঘ আৰু বাণিয়ে মানুহক বৰ আনন্দ দিছে। ডবেল্ল নাথ শইকীয়াৰ উপন্যাসখনৰ পাছত প্ৰান্তিক বৰ আকৰ্ষণ আপোনাৰ লেখাটোহে। ইয়াৰকা মাত্ৰ হ উপন্যাসৰ দৰে খেদি কুৰি পঢ়া দেখি সঁচাকৈয়ে ভাল লাগিছে। আমাৰ মাতৃহৰ কচি বোধনোহোৱা নহয় জুতি লগাব পৰা নোৱাৰাটোহে আচল কথা। ধাৰণাটোহে আচল কথা। ধাৰণাটো জীৱনৰ দীঘ আৰু বাণিয়ে মনত ডাঠকৈ বহুতাইছে (২১ ডিচেম্বৰ ১৯৮৪)। যোগেন্দ্ৰ চিঠিত মই দুটা ডাঙৰ আশ্বাস পামো। প্ৰথম মোৰ জীৱনৰ ভালকৈ পক ধৰিলে মই এখন উপন্যাস লেখিম বুলি দুই এক বন্ধুক কথা দিছিলো এতিয়া লাহে লাহে সেই বস্ত্তটিৰ আশা ক্ষীণ হৈ আহিছে এতিয়া উপন্যাসৰ দৰে দীঘ আৰু বাণিয়ে মোৰ সেই প্ৰতিজ্ঞা পূৰণ কৰিছে বুলি ভাবিব পাৰিম হবলা। দ্বিতীয়তে নিজৰ কথা জাহিৰ কৰি কবাত কচি বোধত জেঙা লগাটোহে বুলি মাজে মাজে ভয় হয়। যোগেন্দ্ৰ পাঠকসকলৰ কচি-বোধৰ প্ৰশংসা কৰি সেই বিষয়ত যেন মোক এক নিশ্চিন্তি দিছে। এগৰাকী শ্ৰদ্ধেয় বন্ধু শ্ৰীমুখীন বৰকটকীদেৱে আকৌ মোৰ আশ্বাস পঢ়ি কি যে এটা অপূৰ্ব আনন্দ পাইছো কি কম। দীঘ আৰু বাণিৰ তৃপ্তি অমৰণ-অভগন যেন পাইছো বুলি মোৰ প্ৰাণৰ অধিক প্ৰশংসা মোৰ ওপৰত জাপি দিছে। লগতে শিছে তেওঁ সাৱধান বানী এটিও শুনাটোহে মোক : কিন্তু ভাল বস্ত্তবোৰ সদায় আদৰাটোহে অন্ত পৰে। আপুনি যিটো rateত আগুৱাই ২৩ টা নিবন্ধত আহি ১৯৪৪-৪৫ৰ টাই বোৰ্ডৰ স্তৰহে পাইছেহি, সেই গভিৰ আৰু দুখী বহুৰ কাহিনী কেতিয়ালৈ ওব পেলাব বুলি ভাবিছে? আমি danger zoneত সোমোৱাহি নাই

জায়ে। 'দেৱালৰ লিখনলৈ চাওঁ দিৱনে (৭ ফেব্ৰুৱাৰী ১৯৮৫) ? হয়তো, সিওটো ভাবিবৰ কথাই। 'আবাস্তি' সি'চিাল জলবোৰ কৰা নাই।

চাওঁতে চাওঁতে মোৰ স্বৰূপ বিষয় হৈ পৰে যে প্ৰবন্ধবোৰ লেখি থকাৰ সময়লৈকে সময়ৰ জীৱিত বাখি মোৰ ঠাউখন বৈ আনিব পাৰিলো। অৱশ্যে বোৱনত জীৱনৰ বৰকাপোৰখন জেলেঙা হ'ল নে খট খটখাটক নোৱা ঘন হৈছে বুঢ়া বিহকবমদেৱে আক দেখুওৱা সকলে দেখা পাব। প্ৰান্তিকৰ পত্ৰালাপ শিতানত মোৰ মনৰ এজন পুৰণি ছাত্ৰ শ্ৰীহেমচন্দ্ৰ শৰ্মাই মোৰ কাহিনী পঢ়ি মত প্ৰকাশ কৰিছিল যে মোৰ জীৱনত কোনো সঘাত নাই। কিন্তু এই আখ্যানত জীৱনৰ দীঘলবোৰ আৰু বাণীবোৰকেই কেৱল ঘাই ঠাই দিয়া হৈছে কবাবত যদি জোখা ওলাইছিল বা আউল লাগিছিল, তাৰ চানেকি ইয়াত বিশেষ ভাৱে নহ'লনেকি। মোৰ গজলীয়া দিনৰ আদৰ্শ ৰবাৰ্ট ব্ৰাউনিউৰ বাক্য বেন এজ্ঞাৰ দৰে যায় কিমান আওৰা ইছিলো *Then welcome each rebuff / That turns earth's smoothness rough* Each sung that bids nor sit nor stand, but go আকিও বহা নাই, খোজ পেলায়ে আছে। কাৰণ বাক্যৰ ইটো বখাও মানি লওঁ, *Grow old along with me, / The best is yet to be* মোৰ এই ক্ষুদ্ৰ অভিজ্ঞতাৰ লেখা বাবে কাৰোবাক জীৱন পথত এধানমানো সহায় যদি কৰে মই নিজকে কৃতজ্ঞ মানিম। মোৰ অকৃত কৰ্ম, অগীত গান অকথিত বাণী সিসকলেই পূৰ কৰি লওক। ইয়াত মোৰ জীৱনী বচনা কৰাতকৈ তিনি কুৰি দহ বছৰীয়া জীৱনত সিসকলৰ সহায় সাৰথি জীৱনদায়ী সামিধ্য পালো, যি পৰিৱেশত গঢ় লৈ উঠিলো তাৰ কথাইহে সৰহকৈ ক'বলৈ প্ৰয়াস পালো।

ড॥ মহেশ্বৰ নেওগ প্ৰকাশন ন্যাস পৰিষদৰ সচিব ডক্টৰ নগেন শইকীয়াৰ বিশেষ শলাগ লৈছো পৰিষদৰ হৈ টিছৰ চন্দ্ৰপ্ৰকাশৰ যোগেদি জীৱনৰ দীৰ্ঘ আৰু বানীক ফিতাপ কৰি প্ৰকাশ কৰাৰ দিহা কৰাৰ বাবে। চন্দ্ৰপ্ৰকাশৰ উদ্যোগী স্বত্বাধিকাৰী শ্ৰীৰাজেন্দ্ৰমোহন শৰ্মাকো ধন্যবাদ জনাইছো প্ৰকাশনৰ দায়িত্ব লোৱাত। "প্ৰান্তিক ড॥ ওহালি ওহালিকৈ ওলাই থকা অৱস্থাত পত্ৰিকাখনৰ মুখ্য সম্পাদক আৰু সম্পাদক আৰু মই পুৰণি কুটা গোটাৰ এই টোকোৰা-বাহ সজা কামত সহায় কৰা বাবে শ্ৰীমতী সুলেখাবো (ডক্টৰ সুলেখা চক্ৰৱৰ্তী) শলাগৰ উপৰি শলাগ ল'ব লাগিব। এই কামত উৎসাহন-বোগনিয়াৰ অনেকজন। ন্যূন নকৈ সিসকলক নৱজীৱ জনাইছো মন্তব্য।

ওহালিবোৰ

১	ব্ৰহ্মাণ্ডৰ ক্ষুদ্ৰ তাড়বণ	১
২	গতি আৰু স্থিতি	৭
৩	দিখোপৰীয়া জীৱনৰ জীপ	১৩
৪	উনবিংশৰ মৌ বাহ	২৮
৫	ঘূৰি গ'লে পাম জানো সেই ঘৰ আপোন জনেৰে	৩১
৬	পাতি-পইছাটোহে নাথোঁ যাৰ বেচ	৪৮
৭	ক থ ম ম	৫৯
৮	ইংগেলৰ ইংৰাজী ইফুলত	৬৭
৯	হাৰমতী দাৰমতী কুঁৱৰী আৰু মেলেৰিয়াৰ দেশত এৰৈছা	৮৩
১০	দিচৈৰ সাৰো ভাগোঁ ভাগোঁ	৯৭
১১	প্ৰা জ্যোতিষে পূৰে পুণ্যে	১১২
১২	গুৰু-গৌৰৱ সভায় ক	১৩৪
১৩	গুৰু-গৌৰৱ সভায় থ	১৫১
১৪	লুকাই আছা দেখা নেনা মণিকুঁটৰ প্ৰতিভাৰ	১৭০
১৫	পত্ৰলেখা পুৰণি চিঠিৰ টোপোলা	১৭৯
১৬	বিমৰ্ষৰ বছৰটো	১৯১
১৭	কঁকৰকাই নে ভক্‌ভকাই / ক	১৯৭
১৮	কঁকৰকাই নে ভক্‌ভকাই / থ	২১০
১৯	ফুলেশ্বৰী অ' আই ফুলৰে বৰণ	২১৯
২০	লতা কটা বণ আৰু নৱ-জোনাকী	২৪৮
২১	বৰপঢ়াশালিৰ খুঁটা-চ'তি কৱা-মাবলি / ক	২৬৩
২২	বৰপঢ়াশালিৰ খুঁটা-চ'তি কৱা-মাবলি / থ	২৮১
২৩	নিৰল্যাবণৰা বামগিৰিলৈ	২৯৯

২৪	গিৰিশিখৰবৰপৰা আকৌ বামগিৰিলৈ /ক	৩১১
২৫	গিৰিশিখৰবৰপৰা আকৌ বামগিৰিলৈ /খ	৩২৭
২৬	পুনৰে বামগিৰিত /ক	৩৩৯
২৭	পুনৰে বামগিৰিত /খ	৩৪৭
২৮	তুমি যদি এদিন বেডিঙৰ হ'লা, তেতিয়া হ'লে তুমি সদায় বেডিঙৰ	৩৫৬
২৯	উকখা চালৰ জলঙাইদি জ্ঞানৰ আকাশ জুমি	৩৬০
৩০	গুৰুদেৱৰ গৃহত হাতুৰি বটালি লৈ	৩৮৩
৩১	ডেকাধনি লাগে যদি গাত	৩৯১
৩২	শুব আৰু অশুব, তাল আৰু বেতান	৪ ৭
৩৩	বাটৰ কাণমূৰিত	৪২৪
৩৪	প্ৰাচ্যবিদ্যাৰ জগৎসভালৈ	৪৫৮
৩৫	চকল হৃদি-জলে তালে পৰিমল	৪৭৯
৩৬	পৃথিৱীত ক'তো বিচাৰি নোপোৱা	৪৭১
৩৭	ভাবাৰ কাহিনী দোহাৰিছো	৪৮৮
৩৮	স্বদেশ-সেৱাৰ থলি	৫
৩৯	বাহিৰৰ এছাটি মুকলি বতাহ	৫১০
৪০	ডয়েংসলেণ্ডৰ ডায়েৰি	৫২২
৪১	ব্ৰাহ্মসি, এলিয়াড, এমিনেস্কে	৫৩৭
৪২	জিলিকাৰ লুইতৰে পাৰ	৫৪৬
৪৩	নামঘোষাবৰপৰা ভঙ্কাৰ বটললৈ	৫৬০
৪৪	দিহিঙে দিপাঙে মেলে-মিটিঙে	৫৭৫
৪৫	এইবাৰ হক যাত্ৰা আবজ্ঞা	৫৯৫
৪৬	কৈসী আবতী হোষ্ট ভৱখণ্ডন তেৰী আবতী	৬০০
৪৭	শিৱ দেখন কী আস মৈয়ু	৬১২
৪৮	শেহৰ ওহালি ওপৰকি শিৰোনামাবোৰৰ বিষয়ে চৌকা	৬৩২ ৬৪৫

জীবনৰ দীঘ আৰু বাণি

ব্রহ্মাণ্ডৰ ক্ষুদ্ৰ তাণ্ডৰণ

‘মেলিলোঁ প্ৰথম চকু / - তাৰ কোলাতে আই’ জীৱনৰ প্ৰথম পুৰাত’ বুলি যি চমকা মাটি ছুই আঁঠু ল’ব পাৰোঁ, - তাৰ কথা বন্ধ বান্ধবৰ কথা নহ’ল। তাৰ প্ৰকাশ পায় - ‘আপুনি ব্ৰহ্মাণ্ডৰ ক্ষুদ্ৰ তাণ্ডৰণলৈ যাবাননি?’ ব্ৰহ্মাণ্ডৰ ক্ষুদ্ৰ তাণ্ডৰণক আপুনি বহুত দিন দেখা নাটোৱি? আপোনাৰ মাত নপবোনকি?’ মোৰ জন্মভূমি গাঁওখনৰ নাম কোনাবাই পাহৰি নাযায়। ‘ব্ৰহ্মাণ্ডৰ ক্ষুদ্ৰ তাণ্ডৰণ’ বিভূষাটি কিন্তু বন্ধ-বান্ধবসকল পাহৰি নাযায়, কাৰণ সেই ক্ষুদ্ৰ ব্ৰহ্মাণ্ডখনক লৈ বচাওঁ কথা কোৱা ককাইদেউৰ বিখ্যাত ‘মোৰ গাঁও’ কবিতাটোৰ এটা ছত্ৰই সেই মাটিচমকৰ স্মৃতি ছান্দাময় কৰি ধৰি ৰাখিছে ‘কমাৰফদীয়া। এই / মন গাঁওখনি মোৰ / ব্ৰহ্মাণ্ডৰ ক্ষুদ্ৰ তাণ্ডৰণ।’ আৰু কতয়ে বি তাৰ মহিমা, বাৰণ দুটি চকু মেলিয়েই / ইয়াৰ পোনৰ দোখা / বিনন্দীয়া সৃষ্টিৰ পোহৰ।’ আজি শূন্যত বিপীন হোৱা তাৰ সৰলতা, পাৰ ভাঙি যোৱা স্নেহ-দয়া, হৃদয়ময়তা— সকলোটি লৈ ‘বিশ্বৰ সৌন্দৰ্য-খনি। জন্মভূমি, তই মাৰ্গা / এচমকা ব্ৰহ্মাণ্ডৰ হিয়া।’ সেই বিগত-গৌৰৱ কমাৰফদীয়াৰ হকে ককাইদেউৰ ‘মোৰ গাঁও’ কবিতা এখাৰি চকুলো মাখোন। গাঁওখনৰ বুৰঞ্জীৰ সাক্ষী যেন, গাঁওখনিৰ মাতৃ যেন ‘গহীন দিখউ নই / আজিও বহিছে গাঁৱ,— / কত দিন গইছে উকলি।’ এই দিখৌ নৈয়েই বছৰি পলস দি আলু-বেঙেনাৰেপৰা পূৰ্ব-জঁকা-খাগৰি কুঁহিয়াৰলৈকে যোগাই, নানা তৰহৰ মাছ খুৱাই কমাৰফদীয়াৰ জীৱনক জীপ দিয়ে। তাৰ পানীতে সাঙুৰি-নাঙুৰি ল’ৰা ছোৱালীয়ে, ডেকা-গাভৰুৱে জীৱনৰ আনন্দ উপভোগ কৰে।

‘মোৰ গাঁও’ত কৈ ককাইদেউৰ ‘বিত্ততী নামৰ চাপা তিটিটো কবিতাটোত কমাৰদৌয়াৰ পাৰিপাৰ্শ্বিক ঐশ্বৰ্য বীৰ্তন কৰিছে অধিক সুলভকৈ। সেই কবি। শ্মিটাব যদিও মূল অত্যাশ্ৰবণা হ’ল ইংৰাজ মহাত্মাৰি টেনিছাৰ ‘মেই কুত’ত, সি জেজিপিয়াৰ দাব কৰিব অস্তৰ চুহি নৈ ওচৰ হতুৱাই দিওৰ আদি বাস-ভম্বিৰ ‘গা-মৎস্য’ কথাত বোৱা আছে। কবিৰ বিজ্ঞপ্তিৰ মুখ খোলাৰ দিখোৰ পাবৰ বালি শুৱি। তাৰ ওপৰ-বাৰ কথা শুৱিছে ‘দিখোৰ পাবৰ সেত, জীওৱান মনে মনে বাস/বসন্তৰ বা বিটি আত্মহাৰত গুপ্তত।’ কমাৰ ফদৌয়াৰ সম্বন্ধৰ দিখোৰ গাথৰাল এটিও পান দাবদি বৈ যো। লাহী কঁকাৰ দাবিকা হৈ শাণ। পাবো গা। প্রকৃতিৰ ‘দৰি। পাবৰ সড় ‘পৰ। মোৰ ‘ঘন উলুৱান ঢকা।’ সেই উলুৱাৰ বৰণীয়া বাই মোৰ বিচাৰি চ’লাগ কৰে আৰ তাৰ মাজ আত পাব বৰণী খোটাত আতৰ মাৰি দিল্ল দৰিকাৰ লুঠিৰ পাৰ বাঙালী বচা মাজ। দিখো গা। দৰিকাৰ মাজত শাৰী পাত গাঁৱৰ বৰাবাৰ এবি বহল পথাৰ। সেই পথাৰৰ মো মাজত পৰি আছে টেক্সি আলি, যাৰ নাম বাৰীয়া বা গাঁও অভিলিখি হৈছে ‘ন ভাণ বন্ধাল, নডন কোঁৱৰ। টেক্সি-আলি বন্ধাল কোন?’ টেক্সি আলি দক্ষিণ দিশে শিৱসাগৰ বৰপুখুৰীৰ ফাল গৈ গৈ তাহানিৰ বৰৈ ছবলীয়া পানীফুকনে বাৰ্ষ প্রদৰ্শন কৰা ধাই আলিত লাগিছেগৈ। যত এই লগা-লগি হৈছে সেইখিনিতে পুৰণি, বোবহয় বজাদিনীয়া এখনি গাঁও—কুকুৰা পুহীয়া। এই গাঁৱৰ স্বনামধন্য সন্তান ডক্টৰ মবিতুল ইছলাম বৰা। কমাৰ-ফদৌয়াৰ আমাৰ ঘৰৰপৰা মুকলি পথাৰৰ ওপৰে কুকুৰা-পুহীয়া গাঁৱলৈ এমাইলৰ বহুতখিনি অধিক হ’ব। কিন্তু আমি পাটীত পৰি সাৰ পোৱা ধল পুৱাতে কুকুৰা-পুহীয়াৰ কুকুৰাৰ ডাক আমাৰ কাণত পৰেহি। বিজ্ঞতীয়েও সেই কথা স্বৰণ কৰিছে ‘লঙ্কা ক’ত, ক’ত

ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର କୁଦ୍ର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ

বুলি, কুকুৰা পুহীয়া গাঁও 'এনি কুকুৰাৰ ডাক ৱট আৰ্হীতেই
চিকুণ পুৰাৰ আ। উমলগা টোপনি 'জুতিৰ আইতা, তুমি শুই
থাকোতেই ।'

টেক্সি-ভালি আৰু দৰিকাৰ সযোৱা কৰি আগৰ কান্ধৰপৰা
গৰ-বাটৰ দৰে এটা আৰি বাট। মান-ৰ আমনি আনি কাৰণ
আশিটোৰ ছুই ১০ ছিল আমাৰ আজাকৰাৰ বাৰীৰ শাৰী পৰা
আমি গজাবাৰৰ। আমাৰ দেশ কান্ধৰপৰা মোডাৰ অৱগত সেই
বাৰীৰ থাকোঁতে আজাকৰ। বাকীৰাই বজাৰীয়া নবৰবাৰ বিষয়
খাইছিল। তাই সেই সময়ত তাই ভগন নাৰ দি। তাই শহত
প্ৰদৰ্শিত স্বৰ্গাৰ। তাই দৌৰি দেখা চাবলৈ লোৱা সময়ত
একো বজাই বা মোৰ। এশ নাছিল। “আজাদই” এটি
উল্লেখৰপৰা বৰা যায় ৫৫ চাৰ্টেক বাকীৰাই বাকীৰ
পুৰুষ সেই সময়ত নাছিল। কাৰা দৌৰা-ৰাত গোৱাতি নাছিল।

বকাইচাট্টে 'নি'। যৈ এৰা টিৰ এটুকু। বসোৱা গাইব স্থা-
বহা কৰি জাঢ়। 'নয়া ৩' হোৱালী-বিজ্ঞা। নিবুজা বো
নজাবাৰী পথাৰ 'আদ বেলি বিজটি' / বজাবাৰী পথাৰ 'বঙ-
পমালিক আগি ন-নো কৰিলা, বাচনীৰ ঘাই হই / বজাই
গগনা-পেপা / ঢোলৰ ছেবত অই কতানা গাছিলো।' সেই বিহু-
তলিলৈ সোমাই যোৱা বাটটিও বিচিত্ৰ—পদ্ম বৰা নোলা গাঁৱৰ এম-
বৰ এঘৰৰ দাঁঘলীয়া পদূলিৰ কাষে কাষে নাহৰ গছৰ ফুলবে ওপচা
শাবী, কামৰত কেতেকী ফুলৰ ফেঁটা সাপ মতলীয়া কৰা জোপোহা
আৰু আন আন বাৰীয়া বনফুলৰ শোভা—যেন সেই বাটটিৰ
কথাকে 'বিহুতী'ৰ কবিয়ে মনত পলাইছ 'মাধইমালতী লতা
এজুপিয়ে / ৰচিছে হাবিয়ে বাট, / তৰাহ তৰাহে কোতকী তগৰ /
আমোলমোলায় তাত, ওপৰে নাহৰ এজাবৰ ফুল / বহুতলৈ শোভা
পায়।' তেনে হেন বম্য পথেদি গৈ পোৱা বিহু-তলিৰ ছোৱালী-

বিত্ত 'শিল দ'ল ভাঙি আহি / কতনো ডেকাই চাল।' কতইবা
তাৰ ফান্দত পৰিছিল। কিল-কীৰ্ত্তন পাইছিল।

বছৰৰ কত উজ্জ্বল-মহোৎসৱৰ বমাবফদৌয়াৰ মতলীয়া। বৰি
যায়—খৰিৰ ওখ মেড়ি, কলখলৰাৰ ভেলা-ঘাৰাৰ গাঁৱৰ ঢকাৰ
মাল-ঘুঁজৰে, দূৰণিৰ পথাৰৰ ম'হ ঘুঁজ গৰ-ঘুঁজাৰ পিয়াপনাৰ।
জলপানৰ মাঘৰ বিত্ত, বকুলনাৰ খিয় শিলটা হাত দি ভিতৰ
সোণোৱা ৰাজহুৱা নামঘৰৰ বৰসবাহ ভাও। আৰু পিছৰ কালৰ
খিয়েটাৰ অভিনয়। সবাতোকৈ চৰা কিন্তু ব'হাগৰ বিহু—গৰুৰ
নোওৱা, বিত্ত-পিঠা খুউৱা আৰু গোন্ধত মলমলাই থকা ন চৰা পধা
পিন্ধোৱাৰ, গধলি-নিশা উত্ৰাৱণ বিহু গলিৰ বিহু আৰু চোতাল
চোতালে ঢোল-তাল, পেঁপা গগনাৰ শুচাৰিৰ, বগি-ঘুঁজ, বডি-খেল
তাচ-পঁচিৰে, ন কাপাৰ বাফুলাৰ বিহুৱানোৰে, গাছ পল্লি লগা
খেৰেজ বৰ্হমথুৰিৰে, কুলি কেতেকী, সখীযতীৰ আৰু সহস্ৰ বিহুগৰ
বিহু বুলি উখল মাখাৰে। এইদৰে, এইদৰেই 'মতি চোনহাৰ।
বহাগৰ বিহুটি / টিকা চাপৰ মাৰি যায়।' হ'ল ভৰি ৰাঙলী
ফুল আৰু তুলা সিঁচা 'দিখৌৰ পাৰাৰ বাৰাঘণশিমল'ৰপৰা কাপী
কেতেকী, তগৰ/গুৰ্জচলৈকে সৰুজা ফুল ফুল, ফুলেৰে ফলাম।

দিখৌ নৈক পুৰণি বুৰঞ্জীত বাশিষ্ঠা গংগা বোলা হৈছে। ইয়াৰ
পাৰতেই হোনা এদিন বশিষ্ঠ মুনিৰ আশ্ৰম আছিল। ইয়াত ইন্দ্ৰ
দেৱতা আৰু শ্যামা বিদ্যাধৰীৰ হৈছিল লীলা-খেলা। "যোগিনী-
তত্ত্ব"ই আকৌ দিখৌক বলিছে 'তীৰ্থশ্ৰেষ্ঠা দিম্বুন্দী'। মোৰ কাৰ-
ণেতো দিখৌ তীৰ্থই—য'ত সদায় স্নান কৰি শৰীৰ পৱিত্ৰ ৰাখিবলৈ
ল'ৰালিতে শিকিছিলো—দিখৌ নৈৰ সুলিত ধৰিয়ালৰ বাহ বুলি
জানিও। ঋতুৱে ঋতুৱে তাৰ কত কি গছ! শৰত কালত দিখৌৰ ৰূপ
দেখি শুকজম্বৰ কথাত বিশ্বাস কৰিবৰ মন যায়—'শৰত সন্মান নাহি
শুখ-কাল।' এই সময়ত বিখ্যাত 'বামুন পৰি মৰা দিখৌৰ গৰা'ৰ

ঠাইত আমাৰ ঘৰৰ সমুখত দিখৌৰ নতুন বালি নতুন এক সৃষ্টিৰ দৰে দিখৌৰ বুকুৰপৰা এগাই পৰে। এই সময়তে নাৰ-বাট মাছৰ উজান উঠে। একাটা উজাৰত একা লাখ ৰূপ যেন ৰূপোৱালী মাছ বালিত আছাৰ খাই পৰেহি। নতুন নিকা বালিত নেজ জোকাৰি জোকাৰি প্ৰথম দেবা দিয়াই চিত্ৰলেখাৰ লেখীয়াকৈ নে কোনোবা ৰাজকুঁৱৰৰ দৰে খজনী পখী— বালিমাছী। গাবোঁ, বালি-ডবাৰ মাক দিখৌৰ পানী এবাঘৰীয়া হ'লেই তাৰ যতন ল'বলৈ যেন আহে এই গাহাঁইত। সেই সময়ত ল'বালিৰ ডাঙৰ সম্পত্তি যেন বালিৰ বুকুৰপৰা লিহিৰিপতীয়া জাও-বনবোৰ মূৰ তুলি গজি উঠে, বালিডবাৰ এক অংশ সেউজীয়া হৈ পৰে, আমাৰ ধেমালিৰ বহল ঠাই হয়—বালি দ'ল সজা, আন কি, মাজুলীৰপৰা খেৰ কাটি বকুনাৰেৰে আনি খেৰকটীয়াইতে থোৱা থাকিবোৰৰ আঁৰত লুকা-ভাকুও খেলা। খবালিৰ দিখৌৰ বালিতে কত নাৱৰীয়া আহি ফু গাৰি ভাত ৰান্ধি খাই যায়, নিশা বন্ধে। কেতিয়াবা আউনীঅটীয়া কৰ-তোলা ভকত গাহি হৈ-ঘৰ সাজি বাহৰ পাতি এমাহ-দুমাহ ৰয়। ব'হাগৰ গৰু-বিছৰ দিনা গা ধুউৱা গৰুৰ গাত 'লাও খা' 'বেঙেনা খা' কৰা লাও, বেঙেনা, হালধিৰ চকলে দিখৌৰ বালিত ফুল বাছ। কিন্তু বাৰিষা আহিলেহে দিখৌৱে উগ্ৰ তালুকা ৰূপ লয়, কত ঠাইত গৰা খহাই গছ-গছনি ভাঙি আনে, ফেনে-ফোটোকাৰে ঘোদা পানী ওফলি উঠে। হুই পাৰে চৰকাৰে বান্ধি দিয়া মথাউৰিৰ বাবেহে কমাৰকদীয়া আৰু আন গাঁওবোৰ দিখৌৰ বানৰ-পৰা ৰক্ষা পৰে। কিন্তু এই সময়ত গাঁৱৰ পাছফালে থকা বহল পথাৰখনৰ বিৰাট অঞ্চলটো দিচাং-দৰিকাৰ পানী মিহলি হৈ বগাটকৈ ঢাকি পেলায়হি। সি এক অদ্ভুত দৃশ্য ধল-পানীৰ। আমাৰ ঘৰৰ ওচৰৰপৰা দেখা পোৱা সেই পানী চাবলৈ যাবলৈ কিন্তু সন্মানৰ সম্পূৰ্ণ বাধা আই-বোপাইৰপৰা। কিন্তু ধল-পানীৰ সেই দৃশ্যই দূৰে-

গতি আৰু স্মৃতি

পৃথিৱীৰ প্ৰথম পোহৰ দেখাৰেপৰা বৰ দীঘলীয়া এটা বাট টুক টুক কৈ খোজ কাটি আহিলে। এই দূৰণিবটীয়া বাটছোৱাৰ প্ৰথম কোনটো দিন্দু মনত পৰে, ঢাক স্মৃতিপথৰপৰা তুলি তানিবৰ যত্ন কৰে। সাধাৰণতে সকলো লোকৰ আটাইতকৈ পুৰণি, আদিম স্মৃতিকণা হেনো কিবা নহয় কিবা এটা গতিৰ লগত মিহলি হৈ থাকে। মোৰো তেনেই হৈছে। তেতিয়া বোধ হয় মোৰ দুই তিনি বছৰমানহে বয়স হৈছিল। আইৰ কোলাৰপৰা তেতিয়াও ননমাৰ প্ৰবৃত্তি। আমাৰ ঘৰৰ কমাৰ ফদীয়াৰপৰা শিৱসাগৰ নগৰেদি শিমলগুৰি স্টেশ্যনলৈ তেতিয়াৰ একমাত্ৰ মূলভ বাহন গৰু গাড়ীত উঠি গৈ, তাৰপৰা ৰেলগাড়ীত আমগুৰি স্টেশ্যনলৈ গৈ, তাৰ ভূঞাখাত বোলা ঠাইত থকা খুড়ীদেউৰ আইৰ ঘৰত দুদিনমান থাকি মোৰ আই আৰু কোন কোন জানো ঘৰলৈ ঘূৰিছিল। যথো যাত্ৰাৰ সান্নোপাজৰ ভিতৰৰ এক অঙ্গ। সেইযে ৰেল-গাড়ীৰ বন্ধিত বহি থাকোঁতে বাঘৰ গছ বন-বোৰ বেগাই পিছলৈ লৰি লৰি গুচি গৈছিল, দেখি বৰ অদ্ভুত লাগিছিল, তাৰ চলন্ত সীচ মোৰ সৰু মনত বৰকৈ বহি গৈছিল, মাজে মাজে সপোনতো তাকে দেখিছিলোঁ। বহুত দিনলৈ।

ইয়াৰ কিছু দিনৰ পাছতে হ'ব, আৰু এক গতিৰ সীচ মনত গোটে খালে। সেয়া কিন্তু ভয় লগা এক গতিৰ, জীৱন্ত ব্যাত্ম-জ্ঞানৰ। আঘোণমহীয়া ক'ৰবাবপৰা এক বৰ ঢেঁকীয়াপটীয়া বাঘ আহি আমাৰ ঘৰৰ সমুখৰ দিখো নৈৰ পাৰৰ ডাঠ কুঁহিয়াৰশিঙাত বাহৰ পাতিলে। লগে লগে তাৰ অদ্ভুত গোন্ধ বিয়লি পৰিল আৰু কুঁহিয়াৰশিৰ কাষৰ শিমলু কেইজোপাত পৰি মাজে মাজে কোহোঁল

কৰা কাউৰীৰ বমলিয়নিয়ো বনৰজাৰ কেম্প পতাব কথা ক'লে। এইদৰে কেইবাদিনো গ'ল। কথা ওলাল য আমাৰ ককাদেউতাই একনে মন্ত্ৰ মাৰি ক'লৈকো যাব নোৱৰা কৰি বাঘটো হেনো বান্ধি ৰাখিছে। আমি চুবুৰীৰ সৰু সৰু ল'ৰাবাৰে ভয়-ভ্ৰান্তি নকৰি দিখোত গা ধুইছিলোঁগৈ। মাথোন লগ পালে বাঘৰ টিকাত লগাবলৈ চিটিপনি এচাৰি একোডাল হাতত লৈ গৈছিলোঁ। এনেদৰে চতুৰ্থ কি পঞ্চম দিনৰ দিনা তিনিজন বন্দুক ধাৰী চিকাৰী আহিল, আৰু লগে লগে তেওঁলোকৰ অবাৰ্ঘ গুলী সন্ধানত মৰা বাঘ চাবলৈ অহা মানুহ আলিবাটত এক ফাৰ্জ, মান জুৰি নিশাফে থিয় দিলে। অবিস্থাস্য কথা নহয়নে? কিন্তু সঁচা কথা। মন্ত্ৰ মৰা ককাদেউতাই মন্ত্ৰৰ বান্ধ মেলি দিলে, কাৰণ মন্ত্ৰৰ বান্ধত বোলে বাঘক মাৰিব নাপায়, মাৰিব নোৱাৰি। চিকাৰী তিনিজন বাঘ শুই থকা ঠাইৰ ওখ শিমলুৰ ওপৰলৈ হাতত সাৰে গুৰিত সাৰে উঠি গল কপ, কপ, আৰু শিমলুৰ ফেৰেঙণিত বহি ল'লে। এইদৰে সাজু হোৱাৰ পিছত প্ৰথম শ্ৰেণীৰ চিকাৰী পহৰ খাহ বোলাজনে বাঘলৈ নিচান কৰি গুলী এবিলে। কিন্তু দুৰ্ভাগ্যবশত বাঘত গুলী নালাগি তাৰ চিটিকনিহে মাথোন পৰিল। লগে লগে বনৰজাই হাওৰিয়াই পহৰ খাহ উঠা গছজোপাত বগাবলৈ লাগিল। চিকাৰীয়ে কিন্তু পুনৰ গুলীয়াবৰ যত্ন নকৰি বাঘৰ ওপৰেই মাটিলৈ জাপ মাৰি দিলে আৰু ভাগ্যে হাত ভৰি নভগাকৈ কুঁহিয়াবণিবৰা ওলাই আলিবাটৰ বা চাবলৈ অহা মানুহৰ ভিৰৰ মাজেদি পলাই ঢাপলি মেলিলে। বাঘেও আন কাকো একো নকৰি পহৰ খাহৰ পিছে পিছে ঢপলিয়ালে। এক ফাৰ্জ মান বাঘৰ আগে আগে উধাতু খাই লৰি নিকপায় হৈ পহৰ খাহ বাটৰ কাষৰ ঢেঁকীয়াৰিৰ জোপোহাৰ মাজলৈ জঁপিয়াই পৰি লুকাবৰ হত্ন কৰিলে। কিন্তু লগে লগেই বাঘটোও তেওঁৰ ওপৰতেই জঁপিয়াই পৰিল। বাকী দুজন চিকাৰীৰ এজনে কিন্তু

বন্ধুসকলো লৈ বাঘৰ পিছে পিছেই খেদি আহিছিল আৰু পহৰ খাহৰ
গাত বাঘ পৰাৰ প্ৰায় লগে লগেই নিতান্ত ওচৰবপৰা বাঘৰ গালৈ
গুলী কৰিছিল। সেই গুলীতে বাঘ ঢাল খাই পৰিল যদিও, তাৰ
আগতেই সি পহৰ খাহৰ শৰীৰ ঢকিয়াই আঁচুৰি তেজো ফুৰালি
কৰিছিল। আমাৰ ঘৰত এখন ধুনীয়া পুৰণি দোলা আছিল। তাতে
অৰ্ধ মৃত পহৰ খাহক তুলি নগৰৰ আশ্পতাললৈ লৈ যোৱা হ'ল।
কিন্তু তেওঁৰ তেজোৰে দোলা উপচি পৰিল আৰু আশ্পতাল নৌ
পাওঁতেই তেওঁৰ মৃত্যু ঘটিল। হেঙুল-হাইতালেৰে বনকোৱা আমাৰ
দোলাখনহে পুনৰ আমাৰ ঘৰলৈ ঘূৰি নাছিল। দোলাত উঠা যুগটো
ৰোধ হয় ইয়াৰ বহুত আগতেই মৰি শেহ হৈছিল।

এনে বিশ্বাস-কৰিবলৈ নকৰিব (believe it or not) জাতৰ
কাহিনী আনৰ অভিজ্ঞতাত ঘটে নে নঘটে, হয় নে নহয়, নাজানো।
কিন্তু মোৰ তিনি-চাৰি বছৰ বয়সীয়া জীৱনৰ স্মৃতি-ৰূপে এই ঘটনা
বৈ গ'ল। সেই ঘটনাৰ পাঁচ বছৰমান পিছত একেবাৰেই শিৱসাগৰ
নগৰৰ পথতে আকৌ এবাৰ বনৰজাৰ দৰ্শন হৈছিল। তেতিয়া
শিৱসাগৰ চৰকাৰী উচ্চ বিদ্যালয়ৰ বোধ হয় চতুৰ্থমান শ্ৰেণীত পঢ়ো।
স্কুললৈ সদায় ঘৰবপৰা ডেৰ মাইলৰ বাট খোজ কাঢ়িয়ে যাওঁ—
কমাৰ কদীয়া এৰি মৰনৈ-কাষৰ গাঁও অতিক্ৰম কৰি দৰবাৰ
ফিল্ড বা পণ্টন-খোলাৰ কাষেদি ধাই আলি এবাই দিখৌৰ মথাউৰিয়ে
শিৱসাগৰ পুলিছ থানাৰপৰা পোন বাটতে আমাৰ স্কুল। বিশেষ
এদিনৰ দিনা ধাই আলি ছোৱাৰেপৰা মন কৰিলো—বাটত মানুহ
অতি পাতল, নাই বুলিলেই হয়। আমি তিনিটা নে চাৰিটা ল'ৰাক
বাটেদি গৈ থকা দেখি ছুই-এজন লোকে সাৱধান কৰি দিলে, নগৰৰ
মান্ত বাঘ ওলাইছে, আমি আগ নবঢ়াই য়ল। আমি 'কিন্তু
অঁকৰাৰ দৰে নিজৰ গতি ৰোধ নকৰিলো। খন্তেক পিছতে পিছে
থানা-স্কুল পৰা সমান্তৰাল বাটটোৱে অকল বনৰজাকে লৰি যোৱা

দেখা পালো। তেতিয়াহে আমাৰ বুকু কঁপিল। ভাগ্যে আমাৰ জীৱন্ত যুক্তা স্বৰূপ বনৰজা আমাৰ বাটৰ কাষে নাছিল, আৰু, আমি তেওঁক দেখাৰ এক মিনিটৰ ভিতৰতে চিকাৰীৰ বন্দুকৰ গুলীৰ শব্দ শুনিলো আৰু দৰবপৰা মানুহৰ কোলাহল শুনিলো, ‘মৰিল মৰিল, বাঘটো মাৰিলে।’ কেই ঘণ্টামান পিছত বাঘটো গৰুগাড়ী এখনত তুলি নগৰত প্ৰদৰ্শন কৰা হ’ল। তেতিয়া সি মৰা বাঘ।

আৰু এটা ভয় লগা মনত লগা কাহিনী। কেঁচুৱাবোৰৰ দিখৌৰ পানীত গা ধোৱাটি মোৰ বি-কৰমৰ ভাগ। কিন্তু স্নান কৰাৰ কৈ দিখৌৰ বুকুত সাঁতুৰি নাহুৰি খন্দেখন্দাই থকাটোহে ল’ৰা ধেমালিৰ মৰমৰ লগতীয়া হৈ পৰিছিল। সেই ল’ৰীয়াৰ লগত খেলিবলৈ যোৱাত আই-বাপাইৰ বৰ বাধা পৰিছিল। তেতিয়াবা বজুতপৰ পানীত উঠা বুৰা কৰাৰ পাছত পাৰৰ বালিত সূৰ্য-স্নান কৰি পৰি থকাৰে পৰা হাতত চেকনি লৈ অভিভাৱে দেখি আনি খৰ স্মৃতিহঁতছিলহি। দিখৌৰ পানীত বনৰজা নাই, গাচা কথা, কিন্তু জলকোঁৱৰ জল-কুঁৱৰীসকলতো আছে, আৰু আছিল বৰ বৰ একোটা ঘঁৰিয়াল। খৰালি সিহঁতে আমাৰ পাৰৰ বালিত বা সিপাৰৰ ওখ গৰাত পৰি ব’দ লৈ থাকে, মানুহ যোৱাৰ গম পালে পানীলৈ নামি যায়। দিখৌৰ বুকুত মাছ খৰি সিহঁতে ওপৰলৈ আছাৰ মাৰি গালোপ কৈ মুখত স্মৃতিওৱাও দেখিছোঁ। এদিন আমাৰ ঘাটত আমি কেইটামানে পানীত পৰি সাঁতুৰি থাকোঁতে আমাৰ মাজৰ এটাই ক’লে, “চা অ’ চা, সোঁ গৰাত সোঁটো কিমান ডাঙৰ মিছা মাছ।” হয়তো, মিছা মাছৰ দৰে শৰীৰৰ ভাঁজ এটা কৰি প্ৰকাণ্ড এক ঘঁৰিয়ালে গৰাত ব’দ লৈছে। আমি দেখা পালে ভয়ত ইপাৰৰ বালিত উঠিলো। আমাৰ চিঁৱৰ-বাখৰ শুনি ঘঁৰিয়ালটোও নৈৰ ঘূলুঙীয়ালৈ টুলপু কৈ সৰি পৰিল। আন এদিনাখন আমি জাক ল’ৰাবাহে নৈত পৰি সাঁতুৰি আছোঁ। এনেতে এক লগৰীয়াই ক’লে, “যদি এতিয়া

ঘ'বিয়াল ওলাই আমাক টানেহি।" ঘ'বিয়ালৰ নাম শুনিযে আমি আটাইখন পাবলৈ উঠিলো। কিন্তু কি অচৰিত। আমি পাব পোৱাৰ লগে লগেই আমি সাভূৰি থকা ঠাইতে এটা বৰ ঘ'বিয়ালে পানীৰ ওপৰত দেখা দিলে। এটা ল'ৰাই ক'লে, 'কোনজন ঈশ্বৰেনো আজি আমাক বক্ষা কৰিলে এইদৰে। নহ'লে আজি আমাৰ এটা ঘ'বিয়ালৰ পেটত সোমালোহেঁতেন।' সেইদিনালৈ সিমানে আমাৰ জল ক্ৰীড়া সমাপ্ত হ'ল। কিন্তু ঘ'বিয়ালৰ ভয়ত আমাৰ সেই অময়া আনন্দ চিৰকাললৈ ক্ষ নহ'ল। চলিয়ে থাকিল। আজি কালি কিছু দেখিব বুকুত নালাগে বৰনৈ ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ বুকুত। ঘ'বিয়াল মোহাৱা হৈছে।

আমাকযে সেইদিনা বক্ষা কৰিলে কোনোবাজন ঈশ্বৰে, তেওঁৰ কথাও পাহৰি গ'লোঁ। ইতিমধ্যে কিন্তু আইতাৰ লগতহে ঈশ্বৰজন সম্পৰ্ক মোৰ এক সজ্জাত ঘটিছিল। আইতাই নিতৌ সন্ধিয়া পৰত আমাৰ ঘৰত। গামাই ঘৰৰ থাপনাৰ আগত বাহু জলাই সেৱা কৰেগৈ, মোকো লগতে নি সেৱা কৰায়গৈ। থাপনাখন মোৰ সাদৰী বাইদেৱৰ বৈ দিয়া বৰ বৰ ফুল বহু আৰু নামঘোষাৰ কুটেৰে ধুনীয়া কাপোৰ দি সজাই ৰখা হৈছিল। তেনে ফুলাম কাপোৰ পিন্ধি থকা থাপনাখনকে এই ঈশ্বৰ বুলি ভাবিছিলোঁ। কাৰণ তাৰ বাহিৰে আন কোনো বা একো আমাৰ গোসাঁই-ঘৰত নাথাকেই। আইডায়ে কয়, সেই গোসাঁইকেই আমি সদায় সেৱা কৰিলে তেওঁ আমাক আগলৈকে মৰম কৰি থাকিব। কিন্তু মোৰ সৰু মনৰ থকুৰি কোনোদিনে নাভাগে যে সদায় সেৱা কৰি থকাতো গোসাঁয়ে গালত হাত ফুৰাই মৰম কৰা দূৰৰ কথা, এদিনলৈকো নিজৰ মুখখনকে নেদেখুৱায়, মাত এৰাবকে নিদিয়। আইতাৰ ওচৰত গোচৰ বা মোকৰ্দ্দমা দাখিল কৰোঁ, কাৰণ তেতিয়ালৈকে আইতাকৈ ডাঙৰ কোনো ছাৰিম দেখা নাছিলো। আইতাই বুজালে, 'গোসাঁইৰ যেতিয়া বৰকৈ মৰম লাগিব, তেতিয়া তোক দেখা দিবই দিব। তই

সন্ধ্যা তেওঁৰ আগত সেৱা কৰি থাকিব লাগিব মাথোন।' মোৰ সেইকালে ল'ৰামতীয়া সাধ্য সাধনা চলি থাকিল। কিন্তু লাহে লাহে ধৈৰ্যৰ বান্ধ ছিগি আহিল। এদিন সন্ধিয়া থাপনাৰ গোসাঁইক মুকলিভাৱে প্ৰত্যাহ্বান জনালোঁ, 'অ গোসাঁই, গোসাঁই, তই মোক নামাত। চাৰি কাহানিৰা তোৰ কাপোৰত ধৰি তোৰ চৌচোৰাই আনিম চৌচোৰাই আনিম, তেতিয়া গম পাৰি, তেতিয়া তেওঁ মাতিবিহে।' আইতাই এই কথা বৰ ভাল লুৱলিলে, আৰু বহুত ভাল কথাবে ভেটগুটি যেন মোৰ এই পোৰামুঠানী বা মূৰ্তি ভঙা মনোভাৱ একত্ৰাবৰ যত্ন কৰিলে। এতিয়ালৈকে কিন্তু গোসাঁয়েও মোৰ লগত কোনো আপোচ কৰি লোৱা নাই, আৰু থাপনাৰ গোসাঁয়ে এতিয়াও খনিকৰৰ কাঠৰ কাম হৈয়ে আছে। ঈশ্বৰক জনোৱা মোৰ 'চেলেক'টো হ'লে মোৰ ককাইদেউ ডিম্বেশ্বৰ নেওগৰ থাপনা নামৰ পুথিৰ 'থাপনা' নামৰ কবিতাটিত ৰূপ লৈ আছে 'আইতা ঐ, সেই বজা যদি ইমান দয়ালু, / চামচোন বাক মই / কিয় তেওঁ থাকে এইদৰে কাকো নমতা নোৰোলাকই। / বুজি পালে। মই, ঠেহ পাতি তেওঁ / মুখেৰে নামাতে কাকো, / বাক, আজি থক, একোকে নকওঁ, / ছয়ো মনে মনে থাকোঁ। / কাইলই আমি ছুইটি বেতিয়া / গোসাঁই দৰলে যাম, / কাপোৰত ধৰি বল নি আনিম, / মাতে নে নামাতে চাম।' গোসাঁইৰ কিন্তু মাত ক'ত আৰু শুনে।

দিখোপৰীয়া জীৱনৰ জীপ

দিখো নৈ ল'ৰালিৰ কেনে লগৰীয়া আছিল, কৈছোৱেই। নৈখনিৰ খৰালিৰ শোভাই মাৰ ল'ৰা মনত বিশেষ বেখাপাত কৰিছিল। সেই ৰত্নৰত্নে তাৰে সৈতে সেই লগৰীয়া ভাৰ ডাঠকৈ মালৈ আহিছিল। বাৰিষা যেতিয়া ধুনীয়া বালিটো ঢাকি বোদ্ধা হৈ পানী ওপৰ গৰালৈকে ওফন্দ পৰে, সেই পানীত কেঁচমা কেঁচমা গোক্ৰ এটা ওলায়, তেতিয়া দিখোলৈ আক মৰম নালাগে। কিন্তু কলৰ ভূৰ সাজি নৈৰ সোঁতৰ আঁতৰত পানী ভৰি পৰা দ ঠাই-বোৰঃ ধেমাল কৰা এতিয়াও মনত পৰে। ঘাই শূঁতিয়েদি পাৰ ভাগি পৰা গছ, ক'ৰবাত শুকাই থকা জগা কাঠ, কেনে কোটোকাৰ আৰু কি মৰা গক আদি দিখোৱে কঢ়িয়াই লৈ আহে। কেতিয়াবা উটি অহা কাঠৰ ওপৰত ঘঁৰিয়াল, আন কি কাছও বহি আহে। দিখোৰ বানৰ পানী হব হবকৈ বাম ভাগৰ খাল আৰু ফুটত (আলিবাটত তুলিবলৈ গডকাণ্ডানিৰ ছুনিয়াই মাটি কটা খাল) সোমালে চাবলৈ আমি সকলো ল'ৰাবোৰৰ বৰ কোঁতুহল ওপজে। বান শুকাই গ'লে সেইবোৰ খাল আৰু ফুট পানীৰ লগতে দিখোৰ ডাঙৰ-সকলো মাছ বৈ যায় আৰু পিছত জাকৈ-জুলুকি বা বৰখীত ধৰা পৰে। আমি সকলে কিন্তু এইদৰে মাছ ধৰাৰ আনন্দৰ ভাগ নাপাওঁ। আহিনমহীয়া দিখোৰ পানী বালি পৰি শুকালে যে নাব-বাট মাহৰ উজান উঠে, তাত আমি পাবলৈ জঁপিয়াই পৰা মাহুছে হুই এটা খপিয়াই ধৰিবলৈ পাওঁ। উজানৰ মাহ উজাৰ খাই জপিজ্বাৰ আগতে হেজাৰৰ লেখত একে ঠাইতে কমাই কমাই গোট খায়। আমাৰ চকুৰ আগতে ডাঙৰ মাহুছে জুলুকি লৈ ছেগ

বুজি সিমানবোৰ মাছ জুলুৰিব একেটা চাবতে ধৰা দেখি বৰ ভাল লাগে। দিখৌৰ বালিত খৰালি হ'লে লতা বগাই সহজ হৈ পৰা কিবা এবিধ বন হয়। সকতে আমি তেনে বন উৰালি জোপোহা কৰি দিখৌৰ পানীত খুঁটি মাৰি বাৰ্ধেঁ। আৰু পুৱা হ'লে সেই জোপাটোহঁত তুলি আনি তাৰপৰা সৰু সৰুবিধ মিছা মাছ উলিয়াই ধৰেঁ। দিখৌ গৰাৰ পলস পৰা ঠাইত বেঙেনা, আলু, বিলাহী, মাটি-মাছ, মগু মাছ বঙালাও প্ৰচুৰ পৰিমাণে হৈছিল। মোতবৈ বয়সে সজ্ঞাত ডাঙৰ গুলচী নামৰ আমাৰ বন কৰা ছোৱালীজনীয়ে এইবোৰ খেতিৰ বস্তু চপাই ঘৰলৈ নিঙতে নৈৰ সিপাৰৰপৰা কোনো বাই তাইক জোকাৱাত তাই ঘৰলৈ ঢাপলি মেলিছিল আৰু মই বুজিব নোৱাৰি অবাৰ হৈছিলো। মাটি মাছ, মগু মাছৰ ছল ধৰিলেই আমি মাহনিচ বহি দাঁতেৰে কুটি কুটি কোমল মাংস চিৰি খাই বৰ ভাল পাইছিলো। মাহনিৰ ঢাপৰ বৰকৈ ভাল ভাবে লগা সূৱদি বগৰী কেইজোপাৰ সোৱাদ আজিও পাহৰিব পৰা নাই। কেতিয়াবা কেঁচকলি বগৰী খাই নিশা হ'লে কুছৰ কুছৰ কাহি লেলেটিওৱা কাহত টোপনি যাব নোৱাৰা অৱস্থাও হৈছিল। তেতিয়া ডিঙা বা বগা বাহক পাতত দি জুইত দি তাৰ জোল উলিয়াই মৌজোলেৰে আয়ে খুৱাব লগীয়াও হৈছিল। কেতিয়াবা কাহ ভাল নহ'লে আমাৰ ঘৰৰপৰা ডেৰ মাইলমান নিলগৰ বঙা গোসাঁইক মতাই আনি দেউতাই কবিতাজী দৰব খুৱাইছিল। চুপহা বা চিপহা নামে উজনিত এটি খুলৰ সজ্ঞ আছে। তাৰে তিনি ভাগ—বগা চেহেৰাৰ মহন্তেৰে বগা চুপহা, শ্যাম-বৰণীয়া মহন্তেৰে ক'লা চুপহা আৰু মোক চিকিৎসা কৰা তেজ-গোৰা বৰণৰ গোসাঁইজনৰ দৰে গোসাঁইসকলৰ বঙা চুপহা। মনত আছে এদিন মোক মৰম কৰি কোলাত তুলি মুখত আকটা ঠুথৰ বাকি দিওঁতে মই খুত্ৰুবিয়াই বঙা গোসাঁইৰ বঙা মুখখনি বিবৰ্ণ কৰি পেলাইছিলো। সৰু কালত

মাহ, বগৰীৰ বাহিৰেও গাঁৱৰ মাজ ভাগতে থকা আহোম চুকৰ চৌচোৰণি পথাৰত পম খেদি খেদি চৌচোৰ খানি তাৰ গাখীৰ যেন সোৱাদ সোৱাদ প্ৰযুক্তি বাককৈয়ে হৈছিল। বজাৰৰ সেই কালৰ চেনিগুটি (লুজন), পিপাৰমেন্টকৈও এইবোৰ বস্তুহঁ মিঠা লাগিছিল বেছি। বজাৰৰ বৰষুণ বা চামৰাৰ বস্তুকৈও সুন্দৰ বৰাৰ টোঙাৰ বলেহে আবেলি বেলাৰ বিনোদ যোগাইছিল। কাপোৰৰ ঢোপ আমাৰ দিনৰ পূৰ্বেই অচল হৈ পৰিছিল। বগৰী আৰু চৌচোৰৰ লগৰ আৰু এটি বনৰীয়া বস্তু মাজে মাজে মোৰ সমনৱীয়া যিসকলে মুকলিগৰীয়াকৈ দৰিকাৰ পাবত গৰু বিচাৰিবলৈ বা চৰাবলৈ বা বৰশী টোপাবলৈ পাইছিল, সিসকলৰপৰা পাইছিলো। সেয়া হ'ল ক'লা গিঠাগুৰিৰ দৰে গুৰি থকা ধোতাৰ। ইয়াৰ বাহিৰেও কেঁহোৰৰ নামহে শুনিছিলো, লগ পোৱা নাছিলো। মুঠতে, এইবিলাকেই আছিল ল'ৰালিৰ দিখোপৰীয়া জীৱনৰ বিলাস বিভৱ। শাজি কিন্তু মই কমাৰ কঁদীয়াত থকাহেঁতেনো পূৰ্বৰ আনন্দময় দিখোপৰীয়া জীৱন নাপালেহেঁতেন, কাৰণ আগতে য'ত দিখোখন আমাৰ ঘৰৰ পোনে ভুমুকি মাৰি আঁতৰি গৈ শ্বাইলমান বাট ঘূৰি আমি আমাৰ ঘৰৰ আগত বালি পেলাই তাৰ কাষে কাষে পোন পথ লৈছিল, এতিয়া সেই সমস্ত অংশকে দিখোৱে এৰিলে, আমাৰ সমুখত লিহিবীপতীয়া জাওবনেৰে বালিৰ শোভা এতিয়া নাই, এতিয়া আমাৰ ল'ৰালিৰ মা জুৰাই আউনী অটীয়া কৰ-ভোলা আমলগোৱা পাঁচনি ভকতৰ নাও আমাৰ ঘাটত লাগি আমালৈ কুঠাৰে কাটি ফালিব লগীয়া হোৱা পকা মিঠৈ নানে, ক'ৰবাৰ মিৰি গাঁৱৰ ওচৰৰ চাপৰিত শৰণ খেৰ কাটি অনা নাৱৰীয়াৰ ববনাৱো আমাৰ ঘাটত নাচাপেহি, আৰু ভাটিয়লীয়া মাৰিব আমাৰ গাঁওবোৰ চুঁচি-পাছি ধান, চাউল, মাহ, সবুজ হুৰাই অনা আৰু দীঘল গুণ (ক'ই) লগাই টানি অনা টিং ওখ বৰ বৰ নাওবোৰো দিখোৰ পানীয়াদি গভীৰভাৱে চলি নাযায়। ভাতোকৈ

আৰু কি হেৰুৱালো জানেনে?—গোটেই আবেলি বেলাতো চি'উ চি'উ কৰি আকাশত বনোৱা আৰু বালিত পৰি পাখি কটলা চিলনীবোৰ- বিশেষকৈ ইটাগুৰীয়া গুৱনী গভাচিলনী কেইজনী (হায় চিল, সোনালী ডানৱ চিল, তুমি আৰু কোনোনাৰু ধানশিৰি ব্ৰদীটিৰ ভীৰে!)। সেইবোৰ সম্পদ মোলৈ আৰু কোনেও ঘূৰাই নানে।

আগতে কৈছো আজাককাৰ দিনলৈকে, অন্তত, “অকনোদই”ৰ উল্লেখমতে ১৮৫০ চনলৈকে আমাৰ ঘৰ আছিল টেক্সি আলিৰ পূৰ্বৰ আমনি আলিৰ কাষৰ ঠাইত কোঁৱৰপুৰ মৌজাৰ ভিতৰত। তাৰপৰা আমাৰ বংশ (বতিকাস্ত নেওগৰ বংশ) কি কাৰণে কেতিয়া নগৰ মহল মৌজাৰ কমাৰ ফদীয়ালৈ উঠি আহিল, তাৰ ইতিবৃত্ত নমপালো। অনুমান হয়, সেই প্ৰব্ৰজন (যদি প্ৰব্ৰজন তাক বুলিব পাৰি) আমাৰ ককাৰ (যজ্ঞোৰাম নেওগ) দিনতে ঘটিছিল। কোঁৱৰপুৰ আৰু কমাৰ ফদীয়াৰ এটা পাৰ্থক্য আমি বুজিছিলো—প্ৰথমখন আপেক্ষিকভাৱে দ পথাৰেৰে দ ঠাই আৰু সম্ভৱত দিচাং দৰিকাৰ মিলিত ধল-পানীয়ে তাক কোবাইছিল, যদিও কৃষকসকলৰ ডাঙৰ সম্পদ ম'হৰ নিচিনা দ পথাৰত চৰা জন্তুৰ বাবে সেই ভেদে ঠাইহে অধিক উপযোগী আছিল। কমাৰ ফদীয়াৰ নতুন বাৰীখন বোলে আগতে কোনোৰ লৰি গোহাঁইৰ টোল আছিল। বৰ্তমান শতিকাৰ দ্বিতীয় দশকৰ শেষৰ ফালে জন্ম লৈও আমি সেই বাৰীৰ চাৰিও কাষে থকা হাতী যেন ওখ গগন-ধনীয়া মাটিৰ ঢাপৰ অৱশিষ্ট দেখা পাইছিলো আৰু সিয়ে দেখুৱাইছিল, লৰি গোহাঁইৰ দিনত বাৰীখন বিশেষভাৱে সুৰক্ষিত আছিল। আৰু এটা কথাই সেই অনুমানক দৃঢ় কৰে—বাৰীৰ পিছ ফালৰ ঢাপ খানোতে মই ছুটী সৰু হিঁলে আহিকাব কৰিছিলো। তাৰে এটা দ ঠাইৰে সংলগ্ন হৈ থকা বাবে মামৰে খাই পচি গৈছিল আৰু আনটো মোৰ ডাইৰ (মোক্ষেশ্বৰ নেওগ) তত্কাৰধানত এতিয়াও ঘৰৰ আগফালে

অকলত হাবি ভাঙি পাম ধৰিবলৈ বন্ধ কৰিব লগীয়া হৈছিল। এই কথাই গাঁৱৰ ঐ হানি নকৰাকৈ নাছিল। গাঁৱৰ মাজৰ সহতি আৰু সহতিৰ আনন্দকো সিয়ে ব্যাহত কৰি তুলিছিল। আৰ্থিক হুঁহুতাৰ বাবে সামাজিক জীৱন হুঁহু হোৱাৰ উদাহৰণ আমাৰ গাঁওবোৰত সাধাৰণ হৈ পৰিছে। অৱিতৰ্গত অসমত বাইছ হেজাৰখন গাঁও আছিল। এতিয়া তাৰ সংখ্যা বাঢ়ি ২৩ হেজাৰৰ ওপৰলৈ উঠিছে। সেইবোৰৰ আৰ্থ সামাজিক জীৱনৰ খতিয়ান কিন্তু গাভ লাগি কোনও নলয়। গাঁওবোৰৰ আৰ্থিক জীৱনটো ধৰি ৰাখিব নোৱাৰিলে অসমীয়া সামাজিক সাংস্কৃতিক লক্ষণ আৰু সম্পদক ধৰি ৰখা টান হ'ব। কেইবছৰমানৰ আগতে যোৰহাটত অসম কৃষি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এখন 'কৃষ্টি-সভা'ত বক্তৃতা দিব লগীয়া হওঁতে কৈছিলোঁ, কৃষ্টিৰ এক বিশেষ আৰু ভিত্তিগত ৰূপ হ'ল কৃষি। সকলো culture অৰ মাজত agriculture সাৰ পদাৰ্থ। সিয়ে আমাক আমাৰ জীৱনৰ মূল অঙ্গ শৰীৰটো দিয়ে। "উপ-নিষদতো সেই চিন্তা আছে—অন্নাদ্ হেয়। আমাৰ কৃষিক ঐশ্বৰ্য্যবন্ত কৰিলে আমাৰ সংস্কৃতিও স্বাস্থ্যবন্ত হৈ উৎকৃষ্ট হৈ উঠিব। সেই কথা ধাওক। কমাৰ ফদীয়া গাঁওখন দক্ষিণত আমাৰ দৰতে আবদ্ধ কৰি লেচেৰি কোবাই গৈ আমাৰ পূৰ্বৰ দ্বান আমনি আলিৰ লগা-লগি ঠাইত তাৰ নেজডাল ৰাখিছিলগৈ। এই দীঘল বাটহোৱাৰ মাজে মাজে আকৌ আহোম, কৈৱৰ্ত আৰু পুৰণি ভকত (মায়ামৰীয়া) লোকৰ বাস। অৱশ্যে আহোম চাৰি দৰৰ আহোম-চুক আৰু কৈৱৰ্তসকলৰ আৰু মায়ামৰীয়াসকলৰ হ'লে বৰাক্ৰমে যোণ নীয়া আৰু ঘঠাডাং নামে শুকীয়া শুকীয়া গাঁও। এই সকলোৰে পাৰিবাৰিক আৰু সামাজিক জীৱনৰ গোটবোৰ শুকীয়া হ'লেও সকলোৰে মাজত সদায় অৱিক্লেদ্য সৌহাৰ্য্যৰ টান বৰ্তমান আছিল। সকলোৰে মাজত সন্মোহনত লগাই উড্ডিমা, ককাই ভাই, বাই-ভনী,

পেহী-ভটিজীৰ সময়। পৰম্পৰে পৰম্পৰক সহায় আৰু সহায়ত্বত
 দিবলৈ যেন সদায় সাজু। সকলোৰে জীৱনৰ পদ্ধতিৰ সাধাৰণ ক্ৰম
 কবিয়ে নিৰ্মাণ কৰি দিছিল। যোগনীয়া গাঁৱৰ মাহুৰ কেইবাবে
 মাহুৰীয়া বুদ্ধি অৱলম্বন কৰিছিল, কিন্তু মই দেখাত সেই বুদ্ধি
 বিশেষ লাভজনক নহৈছিল, কাৰণ ওচৰত ডাঙৰ দিল আদি
 নাছিলেই, গতিকে সেই গঞাসকলো খেতিয়কেই হ'ব লাগিছিল।
 মঠাডাং গাঁৱৰ গঞাসকলৰ জীৱনক এটা বৰ ডাঙৰ ঘূণে বিজিছিল,
 তেওঁলোকৰ বহুত কানিৰ সেৱক হৈ পৰিছিল আৰু সেয়ে তেওঁ-
 লোকৰ আৰ্থিক জীৱনক এনেকৈ ভেজিছিল যে নিজে নিবিচবাঁকৈয়ে
 বহুতজনে নগৰত গৈ দিন হাজিৰাব কাম কৰিছিল আৰু দিনটোৱে ঘটা
 পইছা কেইটাৰে এবতিমান কানি লৈ ঘৰলৈ ঘূৰিছিল। এইটোৱে তেওঁ
 লোকৰ জীৱনক অশ্ৰুসৰপৰা আৰু অশ্ৰুত কৰি তুলিছিল। মহাত্মাৰ
 কানি নিবাৰণ আঁচনি অহাৰ পাছত কানীয়াসকল সহজ জীৱন পথলৈ
 আহিল আৰু তেওঁলোকৰ দুৰ্নাম আঁতৰিল, কিন্তু ইতিমধ্যেই
 তেওঁলোকৰ আৰ্থিক দুৰ্গতি স্থায়ী হৈ বৈ গৈছিল। এনে হেন
 সকলৰ মঠাডাং গাঁৱতে মোৰ সমসাময়িক এটি উজ্জল বয়সী-
 ছিল—“আৱাহন”ৰ পাণ্ডিত সাময়িক জীৱনৰ চিত্ৰৰ গল্প লিখা ইন্দীবৰ
 গগৈ, যিজনে শিক্ষক আৰু শিক্ষানুষ্ঠানক ৰূপে মাধ্যমিক স্তৰত
 বিশেষ খ্যাতি অৰ্জন কৰিছিল। তেওঁক আমি পাহৰিয়ে পেলাই-
 ছিলোঁ। ভাগ্যবশত অকালতে বিয়োগ হোৱাৰ আগতে তেওঁ তেওঁৰ
 গল্পখিনি মোৰ পৰামৰ্শ গ্ৰহণ কৰি সংগ্ৰহ কৰি ছপোৱাৰ দিহা
 কৰি থৈ গ'ল।

কমাৰ কদীৱাৰ ভিতৰত বুদ্ধিমান লোক নাছিল বুলিলেই হয়।
 তাৰ কমাৰ কদীৱা নাম কিয় হৈছিল, সেই বিষয়েহে খাটাতকৈ
 একো ক'ব নোৱাৰিলো। সম্ভৱতঃ আৰাধ্য বংশৰ দৰে গাঁৱৰ সকলো-
 খিনি মাহুৰ আন আন ঠাইৰপৰা উঠি আহি তাত বহিছিলহি,

আৰু তাৰ পূৰ্বতেহে বজাৰ দিনত আমাৰ গাঁৱৰ ঠাইতে কমাৰ খেলৰ লোকৰ নিৱাস আছিল, যিসকল মান-ভগনত কি মানব দিনতে ডাবপৰা ভাগি গৈ ডালৈ আৰু ঘূৰি নাছিল। মোৰ মনত পৰাৰপৰা গাঁৱৰ এঘৰকহে কমাৰৰ ঘৰ বুলি চিনোৱা হৈছিল, তেওঁলোকো বৃত্তিয়াল লোক আছিলনে, তাক নাজানো। ইয়াৰ বাহিৰে এজন আহোম আৰু এজন কলিঙাহ কমাৰ শাল পতা দেখিছিলো, কিন্তু তেওঁলোকৰ সেইটো চাবেক বৃত্তি নাছিল। নলবাৰী অঞ্চলৰ কেইজনমান কঁহাবে গাঁৱত তেওঁলোকৰ শাল পাতি প্ৰায় স্থায়ী ধৰণেই বোৱাটো আমি সকলোৰে দেখি আহিছিলো। কিন্তু এই গাঁৱত তেওঁলোকৰ স্থায়ী মাটি ঘৰ নাছিল।

গাঁৱৰ ভিতৰত আমাৰ ঘৰখন চহকী বুলি এটা কথা চলি আছিল। নিজে মালুহ বাথি কৰোৱা খেতি আৰু আধি-খন্দুৱাকৈ আনক দিৱা মাটিবপৰা হোৱা আমাৰ ধান ভাটিয়লীয়া বেপাৰীক বিক্ৰী কৰা হৈছিল আৰু তাৰপৰাই নগদ ধনৰ আৰ্জোন হৈছিল। তাকেই ৰোধ হয় আমাৰ লোকে চহকীৰ লক্ষণ বুলি ধৰিছিল, কাৰণ তেনে ধনেবেই আমাৰ ঘৰৰ ল'ৰা (মোৰ ককাইদেউ ডিব্ৰুগড় নেকৰ কথাকে বুজাইছে) কলেজত পঢ়িছিল, গাঁওখনৰ একমাত্ৰ চৰকাৰী চাকৰিয়ালজনো (মোৰ দদাইদেউ) আমাৰ ঘৰৰে আৰু ঘৰখনৰ আন আৰ্থিক চল-কৰো সহজ যেন আছিল। চহকী বুলি বৰ্ত্তাবপৰা এটাই মাথোন লাভ বা লোকচান হোৱা দেখা পাইছিলো—আমাৰ ঘৰত যাকে যাকে চোৰ লোমাইছিল, কিন্তু সেই চোৰে চুৰি কৰি ধন সম্পত্তি পাই নিয়া কথা মনত নপৰে, মিছাতেই মাথোন কট কৰি ঘূৰি যায়! দেউতাই সেই কাৰণে আমাৰ বৰঘৰটোৰ বেৰ-খোৰ বৰ মল্লবুডকৈ দিৱাইছিল আৰু তাত বিৰিকিও নিদিৱাইছিল। সেই দেখি মোৰ এজন মোমাইদেৱে (উকীল প্ৰেমধৰ হাজৰিকা) দেউতাক কৈছিল, ‘ভিনিহিদেৱে তেও বৰঘৰটো

চোৰৰ সুবিধা কৰি কৰি দিছে। তাত চোৰটো সোমাই ল'বলৈ পালে দিনতে সি আক আক্ৰান্ত কেতিয়াও থকা নপৰিব।' ধনৰ টোপোলা বিচাৰি সোমোৱা চোৰে কাপোৰ কানি, বাটী কাঁহী কেই-ডোখৰকে লৈ যাব পাৰে ভাবি দেউতাই এটা কাঠৰ বৰণেৰা কৰাই লৈছিল। পিছে এবাৰ চোৰ সোমাই সেই পোৰাৰ ভিতৰৰ কাপোৰ কানিবাৰ ফান ফান কৰি পেলাইছিল। উপায় নাই, কাৰণ, আমাৰ ডে'তিয়াৰ ভেটি আছিল কেঁচা, আৰু তাত সিকি থকা সহজ কথা। এবাৰ চোৰৰ গম পাই আমি আটাইবোৰ সাৰ পোৱাৰ পাছত দেখে^১, চোৰে মাৰলঘৰ আৰু বৰঘৰৰ দুৱাৰে দুৱাৰে একোখন আমাৰে দা সাজু কৰি ৰাখিছিল। ভাগ্যে সেইবোৰ ব্যৱহাৰ কৰা অৱস্থালৈ ঘটনাটো নাছিল। এই সকলোবিলাক ঘৰখনৰ চহকী বোলা যহৰ জগৰ। সেইবোৰ যি হওক, ঘৰখনত শিক্ষা প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ বাবে দেউতাৰ বিশেষ যত্ন সদায় আছিল। তেওঁ নিজে ওপৰলৈকে নপঢ়িও •ভায়েকক (পোস্টমাস্টৰ লোকনাথ দত্ত নেওগক) শিক্ষা ল'বৰ সুবিধা কৰি দিছিল আৰু পাছত আমাৰো শিক্ষাৰ বৰ যত্ন লৈছিল। সেই চিন্তা আৰু বস্তুইহে আমি পুতেকহঁতৰ উচ্চতম শিক্ষাৰ মূল।

উনবিংশ শতাব্দী

“ইহা নেদেখিছা, বৰ বিশ্ব বিখ্যাত পণ্ডিতটো ! জন্মনো পাইছিল
ক’ত ? কমাৰ কদীয়াৰ নিচিনা এখন অখ্যাত সৰু গাঁৱতহে ।”
এই বুলি মোক লৈ কোনোবাজনে ধেমালি কৰিছে। কথাবাব
আমাৰ ইতিহাসৰ ডাঙৰ অৰ্থপূৰ্ণ কথা এটালৈ মোৰ মনত পেলাই
নিছে। সেয়া ‘মৰিখা কুজজন্তু’ৰ কথা নহয়। স্বয়ং ভগৱান বুদ্ধৰ
কথা। ভগৱানৰ বেতিয়া মহাপৰিনিৰ্ব্বানৰ বেলা কাৰ চাপি আছিল,
তেতিয়া ডেউ কুসিনাৰা (কুশীনগৰ) বোলা এখন সৰু ঠাইলৈ (কু
গ্ৰাম) বুলি চৰণ চলাইছে। লগত ডেউৰ চিৰসঙ্গী আনন্দ। আনন্দই
প্ৰেম কৰিলে, ভগৱান এই মুহূৰ্ত্তত কিয় সেই কু গ্ৰামলৈ যাত্ৰা কৰে ?
ভগৱান বুদ্ধই উত্তৰত মল্লসকলৰ পুৰণি ৰাজধানী কুশাৱতীৰ গুণ
কীৰ্ত্তন কৰিছে, “কুশাৱতী আনন্দ ! ৰাজধানী দসহি সৰ্কেহি অবিষ্টা
অহোঁসি দিৱা চেৱ ৰস্তি চ, সম্যখিদং— ইথিসদেন, অসসদেন,
বথসদেন, ভেবিসদেন, মুদিসসদেন, বিণাসদেন, গীতসদেন, সম্বসদেন,
সম্মসদেন, ভালসদেন, অন্নাথ নিৱথ খাদখাতি দসমেন সদেন ।”
‘আজি নিজম পৰিলেও এদিনাখন কুশাৱতী ৰাজধানী হাতী-ধোবাব
চিয়’ব, বথৰ শক, শখ-মুদক’ আদি ৰান্ধব খনি, ‘পা খোৱাঁচোন,’
‘পান কৰাঁচোন,’ ‘খাবলৈ বহাঁহে’ আদি নহ প্ৰকাৰৰ আনন্দ
কোলাহলেৰে দিনে-নিশাৰ পূৰ আছিল। কমাৰ কদীয়াৰ নৈসৰ্গিক
বিলাসৰ কিকি উল্লেখ কৰিছো, মোৰ কালত বৰৈয়া ভৰণীও
কমাৰ কদীয়া কেনেকৈ নিছলা হৈ পৰিছিল, তাৰো ইঙ্গিত দিছো,
সেই সময়ত সি নিম্ন মধ্যবিত্তৰ গাঁও। কিন্তু উনবিংশ শতকৰ
সোঁ ৰাজত কমাৰ কদীয়া বৌদ্ধিক সম্পন্নতাৰে উজ্জল হৈ উঠিছিল।

সেই কথা কিন্তু পাহৰণিব গৰ্ভত প্ৰায়। তাৰ সৰু হ'লেও এটি অভিলেখ পিছে নোহোৱা নহয়। মই পেন্সুৰণা থকা সময়ত হ'ব লাগিব, যোৰ এজন ককাদেউতা (আইৰ দদাইদেউ, ডেউৰ পুত্ৰ বৈলোক্যনাথ আৰু যোগেন্দ্ৰনাথ হাজৰিকা আৰু নাতি বিলম্ব বিত্ত চেষ্ট হস্পিটালৰ প্ৰয়াত মুখ্য ঠিকিৎসক ডা চৈতন্যনাথ হাজৰিকা আদি) 'কাৰ্য্য-প্ৰৱেশ'—লেখক কালীনাথ হাজৰিকাই 'আলোচনী' কাকততে হ'বপায় শিৱসাগৰৰ বলিয়াঘাটৰ তিক কাকতীৰ বংশৰ 'জানি চাহাব' উপনামেৰে বিখ্যাত লক্ষ্মীনাথ কাকতীৰ জীৱনী প্ৰকাশ কৰিছিল। সেই জীৱনীটি পিছত পদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা-সংকলিত "জীৱনী সংগ্ৰহ"ত সন্নিৱিষ্ট হৈছিল। তাতে কমাৰ কদীয়াৰ উজ্জল ইতিহাসৰ এটি খণ্ডিয়ানো সোমাই আছে। তাৰ কিছু কথা সহজানন্দ ভৰালীদেৱে "শিৱসাগৰ নাট্যসমাজৰ ইতিবৃত্ত"ত সন্নিৱেশ কৰিছে। যোৱা শতিকাত ব্ৰিটিশ আমোলত অসমৰ নৱ-বিকাশৰ যি পাতনি মেল খাইছিল, তাৰ লগত কথাখিনি জড়িত। তেতিয়া আন নহ'লেও 'মুন্সিঙ্গদ, বিপাসদ, গীতসদ, তালসদ' আদিয়ে কমাৰ কদীয়া 'অবিভা অহোঁসি।'

১৮৩৫ ছনত নামনিৰ গুৱাহাটীত আৰু ১৮৪০ ছনত উজনিৰ শিৱসাগৰ জিলাৰ সদৰ শিৱসাগৰত দুখন ইংৰাজী পঢ়াশালি স্থাপন হোৱাটি আমাৰ আধুনিক শিক্ষা-সংস্কৃতিৰ বুৰঞ্জীত অভিনৱ ঘটনা। লায়নেল ইন্ডেল নামে ছাহাব হেডমাষ্টৰেৰে শিৱসাগৰ স্কুলে ডিব্ৰুগড়-পৰা নগাঁৱলৈকে বিদ্যার্থী আকৰ্ষণ কৰিছিল। নূৰ ঠাইৰ এই বিদ্যার্থী-সকলে শিৱসাগৰ নগৰত বা তাৰে আশে-পাশে কোনো ঠাইত কাৰো-বাৰ বাৰীত সৰু সৰু ঘৰ কৰি নিৱাস কৰিছিল; তেওঁলোকে সময়মতে ঘৰৰপৰা চাউল পাউৰ যোগান পাইছিল। নগৰৰ উপকণ্ঠৰ কমাৰ কদীয়াতো নূৰ নূৰ ঠাইৰ ছাত্ৰসকলে বহা বাসিছিলহি। যোৱা শতিকাৰ শেষ চতুৰ্থাংশত এনেকৈ আমাৰ গাঁৱত থকাসকলৰ ভিতৰত

আছিল শিৱসাগৰ বলিয়াঘাটৰ অশোধন লো পগাই ভীখা কৰাত পাৰ্গুত জগন্নাথ তিক কাকতীৰ পুত্ৰ লক্ষ্মীনাথ কাকতী, তেওঁৰে চাৰিগুৰ ভাগিন আৰু পাছত কলিকতাত “ভ্ৰমবঙ্গ” বচনা কৰোঁতাৰ এজন বমাকান্ত বৰকাকতী, পিছৰ জজ হাকিম যোগেন্দ্ৰনাথ বৰুৱা (যুগেন্দ্ৰনাথ বৰুৱা, ববীন্দ্ৰনাথ বৰুৱা আদিৰ পিতৃ) আৰু বিধান সভাৰ অধ্যক্ষ বাৰেন্দ্ৰনাথ বৰুৱাৰ পিতৃ গোলাঘাটৰ দণ্ডব বৰুৱা, পিছত মন্ত্ৰী ঘনশ্যাম বৰুৱা, মেলেগুৰ বাধাকান্ত সন্দিকৈ আৰু বহুতজন— হুতিৰাম বৰুৱা খাজাঞ্চিৰ তিনি ভাই সৰ্বানন্দ বৰুৱা, স্বৰূপানন্দ বৰুৱা আৰু পূৰ্ণানন্দ বৰুৱা (শেহবৰুৱাৰ নামেই ডিব্ৰুগড়ৰ পূৰ্ণানন্দ পথ নাম হৈছে), যোৰহাটৰ সভাৰাম বৰুৱা, মহীৰাম বৰুৱা, ডিব্ৰুগড়ৰ বৰুৱা, পিছত চাঙখাত মৌজাৰ মৌজাদাৰ কমলাকান্ত ঘিউ বৰুৱা, বজোৰাম হুলীয়া বৰুৱা আদি পাছৰ কালত প্ৰতিষ্ঠাপন হোৱা লোকসকল। এইসকলৰ লগতে শিক্ষাত উজান দিয়া কমাৰ কদীয়াৰ কোন কোন তৰুণ আছিল, তাৰ লেখহে আজি মোৰ হাতত নাই। লম্বোদৰ ভূঞা নামে আমাৰ ওচৰ-ঘৰীয়া এজনৰ মুখত লক্ষ্মীনাথ কাকতী আদিৰ কথা শুনিছিলো, ভূঞাই মাজে মাজে মোৰ হতুৱাই “জীৱনী-সংগ্ৰহ”ৰপৰা কালীনাথ হাজৰিকা ককাদেউতাই লেখা লক্ষ্মীনাথৰ জীৱনী পঢ়াই শুনি ভাল পাইছিল।

মৌ-চাকৰ মৌ মাখিব দৰে যেতিয়া কমাৰ কদীয়াত নিৱাস কৰা ছাত্ৰৰ সংখ্যা সবহ হ’ল, তেতিয়া লক্ষ্মীনাথ কাকতীৰ নেতৃত্বত ১৮৭০ জনমানত কমাৰ কদীয়া ইয়ং কোম্পানী নামে এটি অহুৰ্ত্তান সংগঠিত হয়। এই ইয়ং কোম্পানীৰ আদৰ্শ-স্থানত বেটচিনিৰ ‘বুৰুক ইডালী’ বা বঙ্গদেশৰ ডিব’জিঅ’ৰ ‘বুৱা বাঙ্গালী’ আছিল নে নাই, আজি খাটোকৈ ক’ব নোৱাৰিলো। সেওবাবে সেওবাবে নিম্নমীয়াতকৈ কোম্পানীৰ সভা বহিছিল। লক্ষ্মীনাথ কাকতীয়ে “ভাৰতজ্ঞান কবি তপস্বী ছাত্ৰসকলক বৃত্ত্য-পীত আৰু বাদ্য শিকাইছিল, ছাৰদনিয়াৰ বজাই কেতিয়াবা

নিজে নিজে গায়, কেতিয়াবা সমবেত গীত গাই সভা মুকলি কৰিব, সভাৰ মাজে মাজে ছাৰমনিয়াত শ্ৰব উলিয়াই ঘোঁৰাৰ পদ গাই শুনাও, নিজে নিজ লগৰ ছাত্ৰসকলে যি যেনেকৈ পাৰে বঁচনা লেখি সভাত পাঠ কৰিব, কবিতা লেখি সেই কবিতা পঢ়িব, আনুষ্ঠান কৰিব, স্বাধীন অসমৰ ইতিহাস ক'ব, মণিৰাম আদিসকলক স্মৰণ কৰি গীত গাব। তাৰ উপৰি বিশেষ বিশেষ উৎসৱত ডলৰ ছাত্ৰসকলক নৃত্যগীত ভালকৈ শিকাই চোকেৰা নাচ কৰাব, ভাওনাৰ সৰু-মুৰা কাহিনী দেখুওৱাব," ইত্যাদি ("শিৱসাগৰ নাট্যসমাজৰ ইতিবৃত্ত", ৪৪ পিঠি)। ল'ৰাইৰ নিয়ন্ত্ৰণ বন্ধা কৰি নগৰবপৰা ডাঙৰীয়া দীননাথ বেজবৰুৱা, শিৱসাগৰ স্কুলৰ সৰ্বপ্ৰথম ছেকেণ্ড মাষ্টাৰ (যাৰ ওচৰত আঠ-বছৰীয়া সৰু হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই পোন প্ৰথমে ইংৰাজী শিকিছিল) পৰমানন্দ ভৰালী, দুৰ্গাপ্ৰসাদ বৰুৱা আদিয়ে কোম্পানীৰ সভাত যোগ দি উৎসাহ যোগাইছিল। লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ "মোৰ জীৱন সোঁৱৰণ"ত কেনেকৈ বৰপেটাৰ তিথিৰাম বায়নৰ যাত্ৰা দলে শিৱসাগৰত বঙালী যাত্ৰাভিনয় কৰি তোলাৰ লগাইছিল, তাক বৰ্ণোৱা আছে। সেই তোলাৰৰ খলক এটা কমাৰ ফদীয়া ইয়, কোম্পানীতো গৈ উঠিছিল। ভাওনাৰ লগতে যাত্ৰাৰ আয়োজন কোম্পানীয়ে কৰিছিল আৰু যাত্ৰাত বাধাৰ ভাও লোৱা ল'ৰাৰ নিজ নাম সলনি হৈ বাধাকাড় হৈছিল। কমাৰ ফদীয়াৰ নাচনি 'চোকেৰা'ৰ খ্যাতি বহল হৈ উঠিছিল। এইদৰে উনবিংশ শতিকাৰ চতুৰ্থ দশকৰ মাজতে কমাৰ ফদীয়াই ইয় কোম্পানী অৰ্থাৎ মধু-চক্ৰটি সভা সকলকলে ১৮৯৯ চনত জন্ম হোৱা শিৱসাগৰ নাট্যসমাজৰো বহুত পূৰ্বতে শিৱসাগৰত অসমৰ বাউতিমুখীয়া জীৱনৰী এতিহ্যৰ বাহিৰ, আধুনিকতাৰ কালৈ গতি কৰা অভিনয় আৰম্ভ কৰি দিয়ে। "শিৱসাগৰ নাট্যসমাজৰ ইতিবৃত্ত" বচনিতা সহজানন্দ ভৰালীয়ে সেই দেখি স্মৃতিলৈ শিৱসাগৰৰ অবিহণ (৩৭ পিঠি

আদি) লেখ লওঁতে ইয়া কোম্পানীৰ আগ-বৰতনৰ লেখ শিৱসাগৰ নাট্যসমাজৰ কাহিনীৰ আগতে ধৰিছে : “এই বৰতন আছিল ১৮৭১ চনৰপৰা ১৮৭৬ চনলৈকে শিৱসাগৰ সন্থাৰ সমাপনৰ লক্ষ্যত লক্ষ্য কৰাৰ ফলস্বৰূপ।”

সাহিত্যৰখী বেজবৰুৱা ডাঙৰীয়াই “জীৱন-সৌন্দৰ্য”ত শিৱসাগৰ চৌওঠা দ্বিতীয় এটি বাহিৰৰ খলকানৰ কথা বহুলাই উল্লেখ কৰিছে। সেয়া হ’ল কলিকতাৰপৰা আহি অসমৰ নগৰে নগৰে বক্তৃতাৰ আন্দোলন তোলা ব্ৰাহ্ম সমাজৰ পাণ্ডাসকলৰ খলক। কোনো ল’ৰা বা কোনো ডেকাই তেনে বক্তৃতা শুনিবলৈ যোৱা বুলি শুনিবলৈ কলিহাৰ নেতৃত্বত শিৱসাগৰীয়া সমাজৰ গুৰিয়ালসকলে কেনেকৈ দণ্ড বিহিবৰ যত্ন কৰিছিল, তাৰ ইঙ্গিতো বেজবৰুৱাই দিছে। ব্ৰাহ্ম সমাজৰ সেই ‘তোড়াভাঙ’ৰ প্ৰতিবিধান কৰাৰ ফলস্বৰূপ ইয়া কোম্পানীয়ে কেনেকৈ কৰিছিল সিহে অতি বিচিত্ৰ। কোম্পানীটোৰ অংশীদাৰসকলে শিৱসাগৰত বক্তৃতা দি ফুৰা কলিকতাৰ বাগ্ৰীবৰ বামকুমাৰ বিদ্যাবতীক কমাৰ ফলস্বৰূপে নিয়ন্ত্ৰণ কৰিলে আৰু গাঁৱৰ নামঘৰতে বাজুৱা সভা পাতি তেওঁৰ বক্তৃতা শুনিবলৈ সকলোৱে নীৰৱে। সেই বক্তৃতাৰ অন্তত তাৰ একপ্ৰকাৰ সমিধান ৰূপেই লক্ষ্মীনাথ কাকতি আৰু ডিব্ৰুগড়ৰ বৰুৱাই “কীৰ্ত্তন ঘোষা”ৰ পদ জাত লগাই শুল্লিতকৈ অতিথিক গাই শুনাতে, তাৰে অলপ ব্যাখ্যাও দিলে। সেয়া শুনি ব্ৰাহ্ম ধৰ্মৰ প্ৰবক্তাজনে বুজিলে আৰু ক’লে যে তেওঁ যি বাণী বাহিৰক দিবলৈ লৈ আহিছিল, সেইখিনি বহা পুৰুষৰ পুৰিহে লিপিৰূপ হৈ আছে আৰু যি সমাজত এনে এনে আছে, তাত ব্ৰাহ্মধৰ্মৰ দীক্ষাৰ কোনো প্ৰয়োজনই নাই। অনেক ঠাইতে ব্ৰাহ্মধৰ্মৰ ব্যাখ্যাবে সত্য জিনি অহা বিদ্যাবতী কমাৰ ফলস্বৰূপে তেওঁৰ দাঁটাৰূপে দেখা পালেহি। ইয়াৰ পিছত তেওঁ কমাৰ ফলস্বৰূপ আৰু শিৱসাগৰৰপৰাই নহয়, অসমৰপৰাই জীৱি গ’ল।

কমাৰ কদীয়া ইয়া কোম্পানীৰ অনেক সদস্যই পিছৰ অসমীয়া সমাজত উচ্চ প্ৰতিষ্ঠা লাভ কৰিছিল। মহী বন্যাম বৰুৱা, 'জোনাকী' কাকতিৰ দলৰ বমাকান্ত বৰকাকতী, মুক্তিপ লক্ষ্মীনাথ কাকতী, ভাই বেটীৰ অৰ্থ লেণ্ড বেকৰ্ডছ বাধাকান্ত সন্দিকৈ আদি আছিল সেইটি মৌ-বাহৰে মৌ-মাখি, যাৰ ওপৰে অসমৰ নব্য জীৱনত মাদুৰ সানিছিল। ১৮৭৬ চনত লক্ষ্মীনাথ কাকতি প্ৰৱেশিকা পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হৈ কলিকতালৈ উচ্চ শিক্ষাৰ বাবে যোৱাৰ পিছত কমাৰ কদীয়া ইয়া কোম্পানী কেনেকৈ লাহে লাহে উন্নতি গ'ল, তাৰ অভিলেখ আমাৰ হাতত নাই, কাৰণ কালীনাথ হাজৰিকা ককাৰ দৰে কোনেও সেট অৱসাদৰ কথা লেখি যোৱা নাই। কমাৰ কদীয়া ইয়া কোম্পানীৰ বিশিষ্ট সদস্য গোলাঘাটৰ দণ্ডব বৰুৱা ছাত্ৰ জীৱনৰ পাছৰ সময়তো কমাৰ কদীয়াতে আছিল, আৰু তেওঁৰ বৰজীয়বী সূক্তাৱলী (কবি চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালাৰ পত্নী) আৰু পুত্ৰ যোগেন্দ্ৰনাথ বৰুৱা আৰু বাজেন্দ্ৰনাথ বৰুৱা কমাৰ কদীয়াতে ডাঙৰ-দীঘল হৈছিল। এতিয়া য'ত কমাৰ কদীয়া বাজহুৱা নামৰ আছে, সেই মাটিডোখৰ দণ্ডব বৰুৱাদেৱৰ আছিল আগতে। গগন ধনীয়া চাপেৰে বেঙণ বংশৰ বাৰীৰ কাষতে লগাকৈ বৰ বৰ গছৰে এখন বাৰী আমি সৰুতে দেখিছিলো, তাকে দণ্ডবৰ বাৰী বুলি জনা গৈছিল। তাতেই সেই বৰুৱা বংশৰ ঘৰ চুৱাৰ আছিল।

সেই কালত যদিও কমাৰ কদীয়া ভৰ গাঁও, সি কিছু কমাৰ কদীয়া ইয়া কোম্পানীৰ পোহৰৰ কালৈ গতি আৰু স্পৃহা ধৰি ৰাখিব নোৱাৰিলে যেন লাগে। তিখি-মহোৎসৱ, তাওনা-সৰাহ, কাকুৱা-হুচৰিৰ আনন্দপূৰ্ণ কোলাহল আগৰ দৰেই থাকিল। জীৱন-নিৰ্বাহৰ পুৰণি কৌশলবোৰো একেই থাকিল, গৰু ম'হ আদি কৃষকৰ সম্পদৰ দৰেই নগৰিল। কিন্তু কোম্পানীৰ কল্যাণত নব্য শিক্ষাৰ প্ৰতি আগ্ৰহে শিৱসাগৰৰ উপকণ্ঠৰ গাঁওখনক যেনেকৈ পোহৰ

কবি ধৰি বাধিব লাগিছিল, তেনে নহ'ল। দুই-এজন মাথোঁ
 তৰুণে নতুন হাই স্কুলীয়া শিক্ষাকে লৈ চৰকাৰী কামত শিৱসাগৰ
 অঞ্চলৰ বাহিৰলৈ ওলাই আহিছিল। কিন্তু উনবিংশৰ ভিতৰত
 ওপৰত উল্লেখ কৰাসকলৰ বাহিৰে কোনেও কলেজ নবগাইছিলগৈ।
 আমাৰ বংশৰ বিষয়তো সম্ভৱত সেয়ে অৱস্থা। মোৰ দদাইদেউ
 লোকনাথ দত্ত নেওগেই ডাক তাঁৰ বিভাগৰ কামত সোমাই গাঁৱৰ
 বাহিৰলৈ ওলাই যায় প্ৰথম। তেওঁ কিম্ব হাই স্কুলৰ অষ্টম মান
 শ্ৰেণীলৈকেহে (খাৰ্ড ক্লাছ) পঢ়িছিল। তাতেই তেওঁৰ ইংৰাজী
 ভাষা ভীষণ আছিল, আখৰকেইটাও বৰ গঢ়িত আছিল। মই
 সকল হৈ থাকোঁতে দদাইদেউক ইংৰাজী বাক্য দুই-এটা ক'লে তেওঁ
 হাঁহি হাঁহি কৈছিল, 'হেৰো, থ, থ, তোৰ কাণ দুখন মই পাকুৰি
 দিব লাগিব। মোৰ তলত কাম কৰা বি এ, এম্, এয়ে মোৰ
 ইংৰাজীৰ জোৰ নাপায়।' দদাইদেৱে ডিব্ৰুগড়ৰ ঘাই ডাকঘৰৰ
 পোষ্টমাষ্টৰৰূপে অৱসৰ লৈ ডিব্ৰুগড়তে ঘৰ কৰি লৈছিল। তেওঁ
 অসমৰ প্ৰথম অসমীয়া পোষ্টমাষ্টৰসকলৰ এজন। মই বুজি নোপোৱা
 কালত বংশৰ আন কোনে কি শিক্ষাৰ গোৰল লাভ কৰিছিল ক'ব
 নোৱাৰোঁ। দেউতাক (মাণিকচন্দ্ৰ নেওগ) ইংৰাজী স্কুলত পঢ়া নহয়।
 ১৮৭৩ চনত অসম উপত্যকাৰ পঢ়াশালিবোৰত অসমীয়া পঢ়াবৰ
 চৰকাৰী আদেশ হ'ল যদিও তাৰ পিছতহে স্কুলত পঢ়া দেউতাই
 "কাল কাক / ভাল নাক" আৰু "পাখীসৰ কৰে ৰব/ৱাত পোহাইল /
 কান্দে কুহুমকলি/সকলই কুটিল," আদিহে পঢ়িবলৈ পাইছিল।
 দেউতাই সংস্কৃতৰ জ্ঞান ক'বপৰা পাইছিল, তাকহে ক'ব নোৱাৰিলো।
 তেওঁ চাপকা-শ্লোক বহুতবোৰ স্মৃতিৰপৰা আঙবাইছিল আৰু তাৰ
 অৰ্থ কৈছিল। মই হাই স্কুলৰ পঞ্চম-ষষ্ঠ শ্ৰেণীত পঢ়ালৈকে ভাষাই
 হওক বা সাহিত্যই হওক বা অন্তশাস্ত্ৰই হওক বেউতাহে প্ৰকৃত
 শিক্ষক আছিল। দেউতাই পঢ়ুৱাবলৈ হ'লে কিম্ব চ'ৰাঘৰৰ চকি-

মেজ এৰি মাৰলঘৰৰ জহালৰ কাষত বহা ডেউৰ ওচৰত পাটী-চাৰি বা চটাই চৰা পাৰি লেপেটা কাটি বহিব লাগিছিল আগত ছাৰিকন লেমটো লৈ। সেই সময়ত পঢ়াত নিমগ্ন হোৱা ডেউৰ খাঠ তুলতুলীয়া হোৱা মজকেইটা আয়ে হাতত টিপ-চাকি এটা লৈ পুৰি পুৰি মাৰিছিল। দেউতাৰ পাঠশালা মাৰল ঘৰত এইদৰে পঢ়োঁতে কেতিয়াবা দিনটোৱে লগৰ লগৰীয়াৰে বিচাৰি অনা নাহৰ-শুটি জলাই লৈ পটি বৰ কৃতি পাইছিলো। দেউতাৰ আকৌ জ্যোতিষত বৰ বতি আছিল, জ্যোতিষৰ চুখনমান পুথি আৰু পি এম, বাকচীৰ ডাঙৰকুঁৱৰ পঞ্জিকা দেউতাৰ লগৰীয়া আছিল। এই বিষয়ত ডেউৰ এজ। জনাজাত পণ্ডিতৰ লগত প্ৰায়ে আলোচনা বিলো চনা কৰিছিলগৈ। ডেউৰ হ'ল অনিৰুদ্ধ দেৱ শৰ্মা (গুৱাহাটী বিশ্ব-বিদ্যালয়ৰ নৃতত্ত্ব বিভাগৰ ডক্টৰ হৰীশ শৰ্মাৰ পিতৃ)। শৰ্মাদেৱ জীৱনটো প্ৰায় শিৱসাগৰতে কটালে, জীৱনৰ শেষৰ কিছু বছৰ মাধোন কামাখ্যা নীলাচলৰ তলৰ চুৱাগৰিলাৰ ওচৰত ঘৰ কৰি আছিলহি। ডেউৰ লগত দেউতাৰ এনে সম্ভাৱসম্প্ৰীতি আছিল যে দেউতাৰ কথা পাছত স্মৰণ কৰি দেউতাৰ কথা “দেৱতা সদৃশ পুৰুষ আছিল” বুলিহে কৈছিল। দেউতাৰ ওপৰ শিক্ষা নহ'ল। কাৰণ সৰুতে পিতৃ বিয়োগ হোৱাত ঘৰখনৰ দায়িত্ব ল'ব লগীয়া হ'ল আৰু দদাইদেউকো পটি-শুনি বাহিৰলৈ ওলাবলৈ দিব লগীয়া হ'ল। কিন্তু কীৰ্তন, দশম আদি ধৰ্মগ্ৰন্থ আৰু নাম-গ্ৰন্থসমূহ ডেউৰ পাবলৈ আছিল, শিক্ষিত লোকৰ লগত সততে সংগ্ৰহ ৰাখিছিল আৰু আৰি ল'ৰা তিনিটাই যাতে সৰু শিক্ষা পাব পাৰে, তাৰ বাবে ভাগৰ যোগেদি নিজকে উজুৰ্গী কৰিছিল। নগৰৰ উপকণ্ঠৰ অঞ্চল হ'লেও যি সময়ত কমাৰ কদীয়া শিক্ষা বিষয়ত অজ্ঞকাৰ যেন হৈছিল, সেই সময়ত দেউতাৰ আগ্ৰহেই আমাক পোহৰলৈ উলিয়াই লৈ আছিল। এদিন মোৰ বাইদেৱে (ককাইদেউতকৈও বয়সে ডাঙৰ, আইকণ

বাইদেউ) কোৱা কথা বনাই মনত পৰে, “বোপাই, তইডৰ মুখ কেইখন পোহৰ, পাছকালখনহে আন্ধাৰ।” এই পোহৰ আৰু আন্ধাৰৰ ভাবসাম্য বখাও কেতিয়াবা কেতিয়াবা আমাৰ কান হৈছিল।

আজি কমাৰ কদীয়াই বিদ্যা-শিক্ষাৰ প্ৰসাদ লাভ কৰিছে। অসম মেডিকেল কলেজ, কটন কলেজ, আন চৰকাৰী সাহায্যপ্ৰাপ্ত কলেজৰ শিক্ষক-শিক্ষয়িত্ৰী সেই উৎসবপৰা ওলাই আহিছে, ওপৰ খাপলৈকে চৰকাৰী বিষয়াও হৈছে। কিন্তু হাইস্কুল এখন অঞ্চলটিত হোৱা নাই, কলেজ দুৰৰ কথা। গ্ৰামীণ বিছাতীকৰণ অঁচনিয়ো এতিয়াও কমাৰ কদীয়াক হোৱা নাই। আশা কৰোঁ সেই পাঠ্যবছৰে জ্ঞানৰ পোহৰেও তাত বিস্তৰভাৱে খেলি থাকিব।

ঘূৰি গ'লে পায় জানো সেই ঘৰ আপোন জনেৰে

পানী-মু'ৱলিত ভৰি দিলেই মনিকা মাছবোৰে খুঁটিয়া দিখৌ
নৈৰ বালীয়া পাবলৈ মন ঘূৰি ঘূৰি যায় এক nostalgiaত। সেই
বালিৰ ওপৰৰ লিহিৰিপতীয়া জাওন, কেতিয়াবা কেতিয়াবা আহি
ব'ম লোৱা ধৰিয়াল আৰু কাছ কেইজনী, উৰি উৰি ঘূৰি পৰা
গজাচিলনীহঁতৰ সঙ্গ এৰি গৰাৰ কালে মূ' কবিলেই দেখা পাওঁ
গৰাৰ মঙ-মাটি মাহ, আলুগুটি আৰু মিঠা আলু, লাও-বেঙেনা-
কৰি আদিৰ মলনি-দোপনিৰ লেখীয়া সেউজীয়া পায়াতৰ। নৈ-বাটৰ
ছুকাৰে খবালি হ'লে বঙা-বাঙলী হৈ থকা শিমলুৰ শাৰী—ব'বপৰা
কাঁপন-চ'তমহীয়া তুলা উৰি আকাশত নাচি থাকে যদিহে তুলি
ডলিচা কবিবলৈ ইতিমধ্যে শিমলুৰ কলবোৰ পৰাই গোটাৱা
নহয়। সিহঁতৰ ভিতৰত কিন্তু কোনজোপাক নাৰায়ণ শিমলু বোলে,
সেইটোহে নাজানিছিলো—সেইধে বনগীতে কীৰ্তন কৰিছে যাব
কথা : 'দিখৌৰে পাৰৰে/নাৰায়ণ শিমলু/তাতে ল'লে কুকুৰাই বাহ।'
আমাৰ শিমলু কেইজোপাত কিন্তু কোনো কুকুৰাক বাহ লোৱা
দেখা নাছিলো। শিমলু শাৰীৰ একাৰে সবিন্নহনি এডবা—ব'ব
হালধীয়া কুল হুৰ্জহুৰ্জৰ ডেকোডিলৰ দৰে বতৰত সন্নাৰ thousand
saw I at a glance আনকালে আমাৰ লেংলেঙীয়া পানী-
বাটটো লতা-গোলাপ বগোৱা পচতীয়া ফুৰাবোৰে। সেই পানী বাটেদি
ববমুৱা হৈ দিখৌৰ মখাউৰি পাৰ হৈ আমাৰ ঘৰৰ দীঘলীয়া পদূলি।
তাৰ ফুই কাৰে আম, কঠাল, জাম্বুক, গোলাপীজাম্বু, মধুৰিআৰ আদিৰ
পহ আৰু কীকিনী ভামোল বাৰীৰ ভিতৰত, আৰু চাপত ভিত। কুলৰ

শাৰী। ঘৰৰ ভেটিলৈ মাটি ভোলা আৰু খৰালি শুকান হৈ পৰা
 কিন্তু বাৰিষা হ'লে আমি বৰখী চোপাই মাছ ধৰা এটা পুখুৰী
 বৰ আমজোপাৰ তলতে। তাতে মাছ কানুনমহীয়া আমৰ মল
 সৰি তলখন সেউজীয়া হয় আৰু তিনি সন্ধিয়া ধেমালি ধুমুলা কৰি
 ঘূৰি আহোঁতে তাতে, সেই আমতলতে যখিনী ছোৱালীবোৰক
 টুক টুক চাপৰি বজাই থকা দেখা পাম বুলি সদায় ভাবি আহোঁ,
 নেদেখোঁ যদিও কেতিয়াও। আমাৰ আহল বহল বাৰীখনৰ পাছ-
 ফালেও দুটা পুখুৰী। তাৰে এটাৰ পাৰত নিশা ধনন্তলৈৰ জুই
 ওলায় আৰু আনটোৰ পাৰত থকা বৰ আম গছজোপাত এটা
 ধোন্ধ কৰি কৰা সৰিয়হৰ তেল পেৰা তেলী শালখন। তাত তেল-
 পেৰা সময়ত খুন্দা সৰিয়হ ভজা কেৰাহিখনত লাগি থকা তেলত নিমখ
 নিৰিয়াটকৈ (নিমখ দিল 'চুৱা' ছোৱাৰ ভয়ত) খোৰালি খোৰালি
 ঢেঁকীয়া-শাক ভাজি খোৱাৰ লোভ আজিও বৈ গ'ল। সেই তেলী-
 শালৰ পাটতে আমাৰ লগত বহি ককাইদেৱে 'অগ্নি ভুবন মন মোহিনী',
 'তোৱা শুনিস্ কি' আদি ববীজ সঙ্গীতৰ শূন টানিছিল। বাৰীৰ সেইটো
 চুকৰ কাষৰত দণ্ডৰ বকুৱাৰ এৰা বাৰীখন বৰ বৰ দেখোঁতেই
 ভয়তকৈ গছৰে, যেন বৰ জৱাৰ, তাৰে যেন ভালত বগা কাপোৰ,
 বগা মথুৰা পাগ মাৰি বহি থকা বুঢ়া ডাঙৰীয়াৰ সদায় দেখা পাম,
 এনে ভাব। কিন্তু তেওঁহে দেখা নিদিয়ে। তাহানিৰ বৰ চাপেৰে
 লৰি গোহাঁইৰ বাৰীৰ মাজভাগতে আমাৰ ঘৰ, আমাৰ ঘৰৰ
 চুকৰে চুক ককাদেউতাৰ ঘৰ বৰচাপৰ ডিঙৰতে। বাৰীৰ পিছফালে
 বিস্তীৰ্ণ পথাৰখন এমাইল-ডেবমাইল নিলগৰ দৰিকা নৈ পৰ্যন্ত
 ছুই। সেই পথাৰৰ এটা মূৰে ধাই আলিৰ মূৰৰ জেডনিকটীয়া
 আৰু কুৰুবাগুহীয়া গাঁও আৰু আনটো মূৰে কোঁৱৰপুৰৰ বৰেট এক
 এলেকা সামৰিছিলগৈ। পুৱা উঠি আমাৰ ঘৰৰ সৰুঘৰ মধ্যভিত্তি
 দিহা হৈ এই পথাৰখনৰ বিস্তীৰ্ণতা চাই চাই মনলৈ কিৰে এক

কৰকাল ভাব অহা অহুত কৰোঁ। কুৰুবাগুহীয়াৰো সিপাৰে শিৱ-
সাগৰ পুখুৰী-পাৰৰ শিৱদ'লৰ সোণৰ কলটিৰ ওপৰত বেতিয়া
পুৱাৰ বেলিৱে বতি জলাৱ, তেতিয়া ভাব কাতি কাটবী উবা
বাটিৰ জোখেৰে এমাইল দূৰৰ আমাৰ ঘৰৰ ওচৰলৈকে দেখা গৈছিল।
শিৱসিংহ বজাৰ দিনত কলকুপৰীয়া গোহাঁই গাঁৱত খনোৱা নে
বন্ধোৱা বৰপুখুৰী পাৰৰ দ'লটি অসমৰ ভিতৰতে আটাইতকৈ ওখ
মন্দিৰ। সেইহে ওখ ওখ গছৰ ওপৰেদিও আমি ইমান দূৰৰপৰা
কলচিত্ত জলমলনি দেখা পাইছিলো।

সকতে দেখা আমাৰ ঘৰখনৰ আৱয়ৱিক ৰূপটো। এসময়ৰ বাস-
গৃহ-নিৰ্মাণৰ কিমান প্ৰতিভা ক'ব নোৱাৰিলো, কিন্তু বিশেষৰ ভাব
আছিল। চ'ৰা ঘৰ দুটা, গোসাঁই-ঘৰ, দাবল-ঘৰ, বৰ-ঘৰ, বাহনি
ঘৰ, গোহালি ঘৰ, ঢেঁকী শাল, দানৰ ভঁৰাল (কিছু কাল আগৰ
যুঁহীয়া ভৰালৰ ঠাইত আমাৰ দিনত একেটাই)—ইমান জাক ঘৰ
চাই মানুহৰ সংখ্যা আছিল এতিয়া অতি তাকৰ। ঘৰবোৰ সকল
নহয় যে 'সকলকৈ কৰিবা ঘৰ, এটা নেলাগে দহোটা কৰ'—
এই সূত্ৰত সিৰোৰ সজা হৈছিল। দুটা চ'ৰা-ঘৰ বৰ অদৰকাৰী যেন
লাগিলও ভাব বিতীৰটো দদাইদেউৰ পৰিয়াল চাকৰিৰ ঠাইৰপৰা
মাজে মাজে আহি থাকিবৰ কাৰণেই সজা হৈছিল। প্ৰথমটো কিন্তু
সকলো আলহী বা আগন্তুকৰ কাৰণে সুকলি চ'ৰা— জাতি-বৰ্ণ-
নিৰ্বিশেষে—যিটো কথা আনকেইটা ঘৰৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজ্য নাছিল।
ভঁৰাল, চ'ৰা, দাবল, বৰ ঘৰ আৰু বাহনি-ঘৰৰ মাজতে বৰ্ণাকাৰ
চোভালখন—য'ত 'ছোনাকী বাতিত নীতল পাটীত' বহি আইভাৰ
এন্ধাজাৰ শিশাৰ সাধু শুনিছিলো, দানৰ দিনৰ গা শিৰ'ৰি উঠা
কাহিনীৰোৰ শুনিছিলো, ব'হাগৰ শিৱত য'ত হুতৰিৰ পৰোও
উঠিছিল, ককাৱা বহুসবাহত ঘাৰ দাৰ-কীৰ্ত্তন নগন হুইছিলো, ঘ'ৰ
সুৱসী-ভলত আহিন-কাতিবহীয়া বাটিৰ চাকিৰে তিমৰিৰাইছিল,

আৰু ব'ত এদিন আইতাক, এদিন আইক, এদিন মেউতাক শেষ শয়নত ঠাই দিয়া হৈছিল। আটাইবোৰ ঘৰেই তেতিয়া ধুনীয়াকৈ ডাঠকৈ 'শবণ খেবে মেগি চোৱা' আছিল আৰু সেই শবণ খেবে ক্ৰমে উৰাল, বৰ-ঘৰক টিন-পাতলৈ (টো উঠা লোহাৰ পাত) এৰি দিছিল কিন্তু খেবী ঘৰৰ যিটো ঘৰ-কপী চৰিত্ৰ তাক টিন পাতৰ ঘৰত দেখা পোৱা নাযায়। চ'ৰা ঘৰৰ বৰ বৰ খুঁটাৰোৰত সজাই থোৱা হৰিণৰ কেবেঙীয়া শিংবোৰ এটি এটিকৈ নিশা অহা নমতা আল হোৱে 'গ্ৰহণীয় ভাব কৰি' নোহোৱা কৰিছিল সেই কালতে। সেই ঘৰৰে একাৰে ওলমাই থোৱা বহুগ লগোৱা দোলাখন কেনেকৈ পহৰ খাহ চিকাৰীক বাঘে ধৰাৰ পিছত আমাৰ ঘৰৰপৰা বিদায় দিয়া হ'ল, তাৰ কথা আগতে কৈছোঁৱাই। একটা ঘৰতে আৰু এটি সম্পত্তি জহি খহি যোৱা দেখা পাইছিলো—ছয় সাত ফুটমান ব্যাসৰ এটা বৰজাপি। আমি ওপজা কালৰ বহুত আগতেই সি কামৰপৰা অৱসৰ লৈছিল অচল টকাৰ দৰে। চ'ৰা-ঘৰৰ সমুখত অকণমান শাকনি ফুলনিখন—ব'ৰ আমি সকতে আপভাল কৰা শাক কেইডালে ডাঠকৈ আপোনা আপুনি গজা অসমীয়া আৰু বঙালী টেঙেচিবোৰৰ লগত জীৱনৰ বাবে সংগ্ৰাম কৰিব লগীয়া হৈছিল। 'মাবল ঘৰৰ সৰু পাটচটিৰ ওপৰত থকা শাকগুটি ফুলগুটি'ৰ কথা, 'শাকনিৰ টেঙেচি নিবাই দিয়া'ৰ কথা ককাইদেউৰ বিহুতীয়ে স্মৃতি আৰু সত্যভাৱেই স্মৰণ কৰিছে।

আমি গুৱাহাটীৰ কটন কলেজত পঢ়া দিনত গুনিছিলোঁ, কলিকতাৰ কলেজত পঢ়া আমাৰ সমনীয়া কোনোবা অসমীয়া ডেকাই হোৱা মাভুদেন্দ্ৰীৰ থোৱা পাটৰ মেখেলা নি জুতি কৰি শিকোঁগৈ কঙালী ল'ৰাৰ চকুত নিজকে টি-শ্বেৰ্টাৰৰ বংশধৰ বুলি দেখুৱাবলৈ। সেয়া শ্বেৰ্টাৰ-বাজৰ বৈজ্ঞানিক অসমীয়া গ্ৰন্থা-সংখ্যাৰ মাজত শ্বেৰ্টাৰৰ শব্দকথা দ্বাৰা কিমান হ'ব?—যাক ইংৰাজীত বোলে ৰাইকো-

কোণিক, অণুবীক্ষণেৰেহে মনিব পৰা বিধৰ। তাৰ তুলনাত ৰাইছ-প্লেটাব, খেতি কৰি পেটে-ভাতে খাই থকাই হওক বা বৰচহকীয়েই-হওক, লোকৰ সংখ্যা শতকৰা শতৰ ওচৰা-উচৰি। তাৰ ভিতৰতো আকৌ কলিতাসকলৰ কথা ক'বই নালাগে, নিজৰ গাৰ চলু চলু ঘামৰ বিনিময়ত সৌমিত ছটিটা মাটিৰপৰা জীৱনৰ বেচ উলিয়াই ল'ব পাৰে। অসমৰ গাঁৱৰ মাত বৰ, ধনী মানীসকলো টি-প্লেটাব নহয়, তেওঁলোকৰ গৌৱৰ ৰাইছ প্লেটাব বুলিহে। আমাৰ বংশটোও অশ্রু প্ৰকাৰে বিখ্যাত হোৱাৰ কথা মই নাজানো। সি কৃষকৰে বংশ। কিন্তু এটা কথাতেহে আচৰিত মানো যে পুৰাণ লৰি গোহাঁইৰ বাৰীখাৰ সীমাৰ ভিতৰতে আবদ্ধ চাৰিজন ককাৰ চাৰিটা পৰিয়ালতে আমাৰ বতি নেওগৰ বংশ সৌমিত। তাৰ বাহিৰত বংশৰ এটা ঠালকে থকাৰ কথা কমিন্ কালেও শুনা নাই। চাৰিটা পৰিয়ালৰ এটা দিহিঙে দিপাঙে কেনি গ'ল, উৱাদিহ নাপাওঁ। এটা পৰিয়ালৰ দদাই-সদ্বজীয়া হুজনে মাটি বাৰী বেচি সন্ধ্যাসী হোৱাকে জীৱনৰ ডাঙৰ মুখৰ আদৰ্শ মানি এদহে-বৈদহে যুঁবি আগমৰণে মৰিল, শুনিছো বোলে এজনে ৰাজ আলিতে প্ৰচণ্ড বতাহ ধুমুহাই পালত এখন নৈৰ দলঙৰ তলৰ আশ্ৰয়ত দেহ এৰিলে। সেই হুজনৰ চুঁচিকটা মুখ হুখন এতিয়াও কেতিয়াবা মনৰ চকুত উটি ফুৰে।

মোৰ ককা যজ্ঞোৰাম নেওগৰ হুজন পুতেককেইহে দেখা পাইছিলেঁ।—দেউতা মাণিকচন্দ্ৰ নেওগ আৰু দদাইদেউ লোকনাথ দত্ত নেওগ। সেই হুজনাৰ মাজত এজন আছিল—বিনোদচন্দ্ৰ নেওগ, তেওঁ অবিবাহিত অৱস্থাতে ঢুকায়। দেউতা আৰু লোকনাথ দদাইদেউৰ মাতৃ হুগৰাকী—আগৰ দিনৰ চহকী লোকৰ দৰে যজ্ঞোৰাম নেওগৰ বৰবৈশী আৰু সৰু বৈশী। মই পিছে দেউতাৰ মাকক দেখাই পোৱা নাছিলেঁ। আইতা বুলিলে দদাইদেউৰ মাককেই সৰ্বপ্ৰকাৰে বুজিছিলেঁ।—ল'ৰালিৰ মুখৰ হাঁহিব, খেমালিৰ লগৰীয়া, হুখতো চকুপানী

মচি দিওঁতা, মোৰ জীৱনৰ আটাইতকৈ চিনাকি প্ৰাচীন প্ৰাণী। আইতাক লৈ কিমান যে ধেমালি! আইতাই কাপ প্ৰেটত চাহ নাখায়, কয়, “সেই গপ-পেবেতবোৰত মোক চাহ-পানী নিদিবহঁক, মোক তহঁতৰ পিৰিচ-পিয়লা নেলাগে।” আইতাই আশ্পাতালৰ (বঙলা ‘হাস্পাতাল’ৰ এইটো অসমীয়া ৰূপ) ডাক্তৰৰ কথা ‘দাদাৰ বুলি ক’ল আমি আপত্তি কৰোঁ, আইতাই আমাৰ তেতিয়া তুল শুধৰাই দিয়ে, কয়, ‘সিহঁতে চিঁচাত দেৱাই-পানীবোৰ দাগ কাটি কাটি দিয়ে নহয়, সিহঁত সেই দেখি দাগদাৰহে।’ এবাৰ আইতাই নলীয়া কটাৰীখন বিচৰাত টটা-ভুকুটাকৈ আনিবলৈ ভিতৰলৈ ল’ব মাৰোঁতে কাঠৰ ছৰাৰ তলৰ চৌকাঠত পৰি মোৰ দাঁতৰ ডেজ ওলাবলৈ ধৰে। আইতাই “আই ও মোৰ বোপা-ইটো” বুলি বকুত সাৰটি নিজৰ আৰু মোৰো চকুপানী টোকে। এবাৰ কলপাতৰ বঙোৰ মিলি থকা চামচেলুকাই দৰাত মোৰ হাত বোৰোৰা-বোৰোৰ হয়, তেতিয়াই আইতাৰ বিধান অনুসৰি কান্দোন এৰি “পৰ্বত ও, মেঘ ও, মোক চামচেলুকাই দাকিলে” বুলি চিঁয়ৰিবলৈ ধৰোঁ, তাৰেই আৰু সৰ্ব বিষ পাহৰি যাওঁ! এবাৰ পিছে আইতাই মোক বৰ খু কৰিলে যদিও দোষটো মোৰ নহয়। জুইত দিয়া কাঠ-বাঁহৰ ভিতৰত থকা বতাহ বেগেৰে ওলালে কেতিয়াবা জুইৰ ক-ককৈ শব্দ উঠে, তাকে জুয়ে হাঁহা বুলি কোৱা হয়। সেইদিনা আইতাই জুহালৰ তাঁৰডালত চাহৰ পানীৰ ডেগটো ওলমাই দি আমাৰ লগত বাজত কথা পাতি আছিল। তেনেতে জুইৰ সেই শব্দটো হ’ল! মই ক’লো, “আইতা জুয়ে হাঁহিছে।” আইতাই তেতিয়া বাৰ্ধক্যৰ বাবে কাণেৰে ভালকৈ শুনেনে। মোৰ কথা কি ৰূপত জানো শুনিলে, ডেঙৰ কঁহা-কঁহাকৈ ভিতৰ সোমাল খৰ-খেলাকৈ, আৰু বাহিবলৈ ওলাই আহি মোক গালি ধোৱালে। “তই জানো কিসোপা কৰ। জুইৰ ক’ত কি হৈছে?” আইতাই

জহকালি জোনাক নিশা চোডালত আমাক লৈ বহি কিমানৰে সাধু কয়—তেজীমলাৰ, ভূলা-তেজাৰ সাধু শুনি কিমানৰে চকুজা টোকে ! মান সেনাই সকল'বাক কয়ুটি মাৰি আম পাৰি খোৱা, হালে হালে মাহুহক বাঁহৰ শ'লেৰে শালি পেলোৱা, ঘৰৰ ভিতৰত পাণ জপাদি জাপি মাহুহ শুমুৱাই জনৈ দি পুৰি মৰা কথা শুনি অধৰমী মানহঁতলৈ মৰিয়াই মাৰিম যেন কমান যে থং উঠে, গিছে গছৰ তলৰ আন্ধাবৰপৰা সিহঁত কেনেকাকৈ ওলায়হি বুলিও ভয় লাগে। দেউতাই এয়া আটতাক কোনো দিনে মাহী বা মাহী আই বুলি নামাতে নিজৰ আইৰ লেখীয়াকৈ 'বৌটি' বুলিহে মাতে আৰু সৰ্বপ্ৰকাৰে নিজৰ আই বুলিয়ে জ্ঞান কৰে আইতায়। দেউতাক নিজৰ পুতেকতকৈও বেছি আপোনাকৈ চায়। গতিকে আইতাই আমাৰ ঘৰ এৰি দদাইদেউৰ চাকৰিৰ ঠাইত থকা মোৰ মনত নপৰে। মাহুহে জানো কিয় কয় ক'ব নোৱাৰে, “পৰে কি আপোন নোহে নাৰায়ণ, শিমলু নহয় চন্দন।” আইতা আমাৰ শ্বগজি লুখুৰি চন্দন আছিল।

সেই দিনত আমাৰ ঘৰত থকাকৈ কিমানৰে আলহী আহিছিল ! তাৰ ভিতৰত কিন্তু এজন অহালৈহে আমি সদায় যেন বাট চাইছিলো। তেওঁৰ নাম নাজানিছিলোৱেই, জনাৰ প্ৰয়োজনো নাছিল। তেওঁ কিন্তু আমাৰ মৰমৰ ককা। আচলতে দদাইদেউৰ শহুৰেক, ঘৰ জাঁজী আমগুৰিৰ ভূঞা গাঁৱত (এতিয়া গুৱাহাটীৰ বমানন্দ ভঁৰালীৰ পত্নী অপূৰ বাইদেউৰ পিতৃৰ পিতৃ)। তেওঁ আমাৰ ককাইদেউৰ তৃতীয় পক্ষৰ পত্নীৰ পিতৃ। (দদাইদেৱে ইতিপূৰ্বে শিৱ-সাগৰৰ লম্বোদৰ দত্ত উকীলৰ দুগৰাকী জীয়েকক অগা পিছাকৈ বিয়া কৰিছিল, এগৰাকীয়ে এটি ল'ৰা আৰু ইগৰাকীয়ে এটি ছোৱালী এৰি মৃত্যুৰ মুখত পৰে!) ভূঞা ককাদেউতাই আমাৰ দেউতাকহে জোঁৱাই জোঁৱাই বুলি বৰ সানৰ কৰে। তেওঁৰ প্ৰকাণ্ড শ্বশুৰীত শৰীৰটো

লৈ (তেওঁ বোলে ভলুকা বাঁহজোপাবপৰা একেটা আঁজোবতে ভলুকা বাঁহাটা আঁৰিয়ে, পাতে-চোতে উলিয়াই আনিছিল) আমাৰ ডেবশ-জুশ হাত দীঘল পছলিৰ মূৰত থিয় হৈয়ে দেউতা থাকক-নাথাকক মাত লগায়, “জোঁৱাই, অ’ জোঁৱাই, মই আহিছো, যোৱা, বজাবৰ পৰা ভাল ৰোঁ মাহ এটা আনাইগৈ।” তাৰ পিছতে আমাৰ আইতা তেওঁৰ বিয়নীৰ লগত বিয়নী মেল। আইতাই যেতিয়া কোমল চাউলৰ বাটিটো গুৰে-গাখীৰে দি বিয়েয়েকক সোধে, “বিয়ে, গুৰ অকণমান দিমনে” বুলি, তেতিয়াহে আমাৰ হাঁহিৰ পাল পাব, কাৰণ ছকি নবাব দৰেই ককাই কয়, “এ বিয়নী, আপুনিনো কি সোধে? মই যিটো মানুহে চাহ পানীৰ লগতে এসেৰ এসেৰ গুৰ খাওঁ।” ‘এসেৰ’টোও ককাই ‘এহেৰ’ বুলিহে কয়। চাহৰ এবাটিত এহেৰ গুৰ’ খোৱা ককাৰ কথা শুনিবলৈ আমি বৈ থাকোঁ। দুই তিনি দিনলৈ ককাৰ হৰ-হৰীয়া কথাৰে ঘৰ জম-জমাই থাকে। সেই বোল নে কুৰি মাইল দিকছো বাট বাটকুৰি বাই অহা ককাৰ আগমন সেৱেঙা হৈ পৰিল। এদিন নোহোৱা হ’ল।

আমাৰ মৰমৰ আইতাজনীও এদিন নোহোৱা হ’ল— আমি সেই কথা কেতিয়াও আশা কৰাই নাছিলো। এদিন পুৱা দেখিলো আইতাই ছৰলভাৱে শেহাই শেহাই বিছনাতে পৰি আছে, বহুতে আগুৰি ধৰিছে। দেউতাই মোক আৰু সম্বন্ধীয়া ভাই পদ্মক পঠিয়ালে শিৱসাগৰ ডাক-ঘৰৰ টেলিগ্ৰাফ মাস্টৰৰ হতুৱাই নাছিল। ডাক-ঘৰত থকা দমাইদেউলৈ আইতাক টান নৰিয়া বুলি বতৰা দিবলৈ। পিছে আমি সেই কাম কৰি ঘৰলৈ ঘূৰি আহি দেখিলো, আইতাক চোডালতহে শুৱাই থোৱা হৈছে। আইতাক বেৰি দেউতা, বোটিহঁতে চকুপানী টুকিছে। আমি আহি পালত আমাকো কোৱা হ’ল আঁঠু পাৰি আইতাক সোৱা কৰিবলৈ। তাৰ পাছত আইতাক তাবপৰা তুলি দিখোঁ পাৰলৈ নিলে গঁৱাসকলে। মই বৃদ্ধা-হুবৃদ্ধাৰ

মাজতে থাকিলো, কান্দিবও নাজানিলো, পিছদিনাখনলৈকে যেতিয়া একোটা নোখোৱাকৈ থাকিলে ততিয়াহে চকুপানী ওলাল। আইতাও আক নাছিল সেই চকুপানী মুচি মোক 'বোপা'টো, বোপাইটো' বুলি সাবটি ল'বলৈ। আইতা সঁচায় গ'লগৈ।

দেউতাৰ (মাণিকচন্দ্ৰ নেওগ) কথা—ঘৰৰ দাৱিখব হেঁচাত ওপৰলৈকে পঢ়িব নোৱৰা, ভাই আৰু পোহঁতৰ বিকাৰ পথত উৎসাহ যোগোৱা, চাপকা প্লোক আওবোৱা, জ্যোতিষত বিশেষ বত্তি কৰা—আপুনেই কৈছো। সকতে 'পাখীসৰ কৰে বব / ৰাত পোহাইল' পঢ়া দেউতাই জীৱনত বঙলা 'ব'কেহে লেখিলে। ই.বাজী নপচ। দেউতাৰ শৰসম্ভাৰত কিন্তু ব্ৰহ্মবিমান ইংৰাজী শৰ আছিল। দেউতাৰ এটা 'হৰি' দেখিছিলো—মাৰল ঘৰৰ জুহালৰ কাষত বহি আমাক পঢ়ুওৱা সময়ত নতুন নতুন পল গোঁথা। কিমানযে পল তেওঁ এইদৰে সাজিছিল। কিন্তু সকলোবোৰ গাঁওখনৰ মানুহৰ বাবেহে, তেওঁলোকেই তাৰ বাবে বাঁহ কাটি সকলো ঠিক ঠাক কৰি দেউতাক যোগাইছিলহি আৰু দুবাৰিৰ বিলৰ মাহ মাৰি আনি কটা বহা মাহ আমাক দিছিলহি। কেতিয়াবা এনেকৈ দিয়া মাহ খাব নোৱৰা পৰিমাণত আমাৰ ঘৰত গোট খাইছিল। দেউতা সকলো কামতে পৰিপাটি আৰু ই.বাজীত থাক বোলে serious, কামৰ মাজত খিকিন্দাদি কৰিলে দেউতাই আপত্তি কৰিছিল, থা কৰিছিল বুলিব নোৱাৰি। তাতে কোনোৱে তেওঁৰ মনটো গোছোৱা বিধৰ বুলিও ভাবিছিল। কিন্তু কিছুমান কথাবশৰা দেউতাৰ মনৰ ব'গালি ভাবটো স্পষ্ট হয়। বিশেষ বিশেষ লোকৰ লগত দেউতাই হাঁহি-মাতি বন্ধ কৰি কথা পাতিছিল। তেওঁ কিছু কামৰ বহল্য ব্যাখ্যা দিছিল, যেনেকৈ—চাপকা প্লোকৰ মাজত পিতা বৈৰী বেল বালা ন পাতিতঃ" কথাবশৰ "ইহঁতে" পঢ়া-পঢ়া নকৰে, 'অৰ্থচ' 'চুনি' একাৰীৰ" নাভিলেই ইহঁতৰ শত্ৰু হ'বা আৰু এদিটন দিয়া 'মদিটো বৈৰীয়েই'

হ'ল আৰু—এনে ভাঙনি দিহে! আমি পঢ়া ভ্ৰাতা ভগ্নাই
 খনোযোগ নিমিলে আমাৰ বাৰীৰ ওচৰৰ 'দণ্ডবৰ বাৰী'ৰ নামত
 pun কৰি 'বহ, তইতৰ ওপৰত দণ্ডবৰ বাৰি (chastising rod)
 নোজোকাৰিলে নহ'ব' বুলি ভয় দেখুৱায়। দেউতাই ওচৰৰ ছজনমান
 লোকক দিয়া উপনাৰ তেওঁলোকৰ গাত ক'বাল লগাব দৰে লাগি
 বৈছিল আৰু দেউতাই নিজেও তেওঁলোকক সেই উপনামেৰেহে
 মাতিছিল। গোলোক নামৰ এজনে বখা কৰ্ত্তে ভোন্ ভোনাৰ, তেওঁৰ
 নাম হ'ল ভোমোবা। বজ্জোৰাম নামৰ এজনক দেউতাই নাম কাটি
 মাতিব নোৱাৰে কাৰণ সেইটো আমাৰ ককাদেউতাৰ নাম, গতিকে
 দেউতাই তেওঁক 'শইকীয়া' উপাধি প্ৰদান কৰি শইকীয়া বুলিহে
 মাতে। এজনৰ অলপকৈ লগনীয়া স্বভাৱ যেন দেখি তেওঁক দেউতাই
 নাৰদ বুলিহে মাতে হ'ল। লোকনাথ নামৰ এজনে আকৌ এখন
 দোকান দি লোকচান ভৰি শেহত দোকান এৰি দিলে দেউতাই
 তেওঁৰ নাম প্ৰখ্যাত কৰিলে 'লোকচান বাবু।' দেউতাই শিক্ষাৰ
 মোল বিশেষকৈ বুজিছিল বুলি নিজৰ বৰ বাৰীখনৰ এটা চুকে
 চাপ ভাঙি তাতে ১৯০৩-০৪ ছনমানত এখন পঢ়াশালি থাপনা কৰিলে।
 সেই আমাৰ বিদ্যা-শিক্ষাৰ জেটী ১১৩ নং কমাৰ কদীয়া স্কুল।
 দেউতা গীত মাত, বিশেষকৈ ভকতীয়া গীতৰ ড'বাল আছিল। পুৱা
 গধূলি আমাৰ গোসাঁইঘৰত তেওঁ নিতৌ নিঃ-প্ৰসন্ন (নিভ্যপ্ৰসন্ন)
 কৰিছিল যথুৰ কৰ্ত্তেৰে। 'কুক শব্দৰ শুক হৰি' বুলি অকণমানকৈ
 আশোৱাবী বাগ টানি বৰগীত এটি (প্ৰায়ে 'নামে পৰম ধন')
 গাই এটি কীৰ্ত্তনঘোৰাৰ পাছত যুগল পটল নাৰঘোৱাৰে সাধাৰণতে
 প্ৰসন্ন সাধবিছিল। তেওঁৰ সুখত অসমীয়া মালিকোৰ, আৰ্হিত পকতল্লৰ
 হৰিশ, কাউৰী আৰু শিৱসুন্দৰ সাজুটো ভলিছিলোঁ। ঘোৰ দুৰ্ভাগ্য
 আৰু দুৰ্খালি ৰে সেইটো তেতিয়াই তেতিয়াই। টুকি মাথিকলৈ অহাল
 আৰু আজি কাৰো সুখত বা ক'কো নিৰিক্ত কণত তাক নাপাওঁ।

কেতিয়াবা কেতিয়াবা যেতিয়া জু-জুয়া জবতে হওক বা সামান্য আনি অনুৰূপে হওক বিছনাৰ আশ্ৰয় ল'ব লাগে তেতিয়া শুনিবলৈ বৰ মন যায় আৰু কুটুৰি কুটুৰি লাগি শুনো আইৰ মুখত গোসাঁইনাৰ, সদাশিৱৰ নাম, আই-নাম। সেয়ে যেন অনুৰূপ উপনাম। পুৱা হ'লে টোপনিবপৰা সাৰ পাই উঠে। দিগন্তৰ ত্ৰীকৃষ্ণৰ লগতে আইৰ (চন্দ্ৰ প্ৰভা নেওগ) ভাৰত—‘জাগা, জাগা এ হৰি দিগন্তৰ বায়। তুমি জাগিলেহে জাগে সমস্ত জাগয়।’ “উঠা উঠা বাপু চান্দৰয়ান, এ হৰি, পদ্ম নয়ান। পুহাইল নিশা, ডাকা ধেমুগণ উঠা উঠা হৰি এ।” বা পুৱাৰ জাগনৰ বৰগীত। নিশা শুৱৰ বেজিকা আই পাটীত পৰালৈ বাট চাই থাকোঁ, কাৰণ আয়ে টোপনি নধবালৈকে গাকত মূৰ হৈ গায়ে থাকে—“কি দিয়া পুজিম প্ৰভু চৰণ সুবাৰি। তোমাৰ পূজাৰ বস্তু নাপাইলো বিচাৰি।” নহ'লেবা ত্ৰীকৃষ্ণই বাধি কৰি কাৰণে কাপোৰৰ অৰ্জাৰ দিবলৈ তঁাতীৰ ঘৰলৈ যোৱাৰ মালিভা নে খুনাটি “আনন্দে মোহন বাংশী বজাই। গৈলন্ত গোৱিলন্ত তঁাতীৰ ঠাই।” নহ'লেবা আইৰ অস্ত নপৰা টোপোলাৰ আৰু কত কি সুৱাদি গীত। আমাৰ ঘৰখন মহাপুৰুষীয়া হ'লেও, দেৱী-পূজাৰ প্ৰসাদৰ আমাৰ ঘৰত অপ্ৰৱেশ হ'লেও, হাঁহ পৰ্যন্ত ছুপুহিলেও, হাঁহ-ছাগৰ মঙহ ঘৰত নিষিদ্ধ হ'লেও সেই দিনত কিন্তু গাঁৱত আইমতা সৰাহ হ'লে আই তালৈ গৈছিল, নিজে আই নাম লগাই দিছিল। নিশা যেতিয়া আয়ে সেই আই-নাম গাইছিল, মনলৈ এটা শাস্তিৰ ভাব আহিছিল ‘নেজানি সোমালো / আইৰে ফুলেবাৰী / নিচিনি ছিছিলো কলি / ইবাৰৰ দোৰকে/খেমিবা ভবানী/মাতো চৰণতে ৰবি।’ বসন্তৰ ত্ৰণক ফুলৰ কপক কবি গোৱা গীতখিনিত কি ফুলৰ সাহিত্যজ্ঞ ! আইৰ মুখত শুনা বিবিধ জাতৰ বিয়া নাম আজি আৰু ক'তো জুতেনে। আমাৰ ঘৰত এখন কুড়িবাসী বামাৱণ আৰু এখন কাশী-কাশী মন্ত্ৰাভাষত আছিল, অলমীয়া বামাৱণ-মহাভাষত তেতিয়া প্ৰলভ।

সেই বঙলা হুখনকে আয়ে হুপৰীয়া খোৱা আৰু এখানমান শোৱাব পাছত ঠগিত থৈ এসমীয়া উচ্চাৰণেৰে শব্দ লগাই অকলে অকলে বহি গাই থাকে। আমি আবেলি কুলবপৰা ঘৰলৈ আহোঁতে পূজিব কিছু নুবৰেপবাই সেয়া শুনি বাট হটাৰ ভাগৰ, ব'দৰ তাপ, পেটৰ কোকো পাহৰি পেলাওঁ। আইৰ মাত-কথা কিন্তু আজি মই কোৱা অসমীয়া ভাষা নহয়, সি আছিল সদায় সুৱদি, চহকী আৰু জতুৱা। কেতিয়াবা আটক কিবা এটি কবি দিবলৈ কুটুবি থাকিলে আয়ে ক'ব, “মালতীৰ মাকে মকুৱা মতুলিলে তোৰ গা মজুৰায়” বা “আটাই কাম কৰিবলৈ মোক পম্বলী গাভৰুজনী পাটক, নহয়?” আমাৰ আমনিত থং উঠিলে অকৌ আয়ে কয়, “মোৰ মইনা-মাত উলিয়াব খুজিছ হ'বলা?” আইৰ এই নিষ্ঠা থং দেখি আমি হাঁহো, আয়েও হাঁহে। কোনো কোনো সাহিত্যৰ চমজনাৰে মোৰ “অসমীয়া গীতি-সাহিত্য” বোলা কিতাপৰ অন্তৰ্গত ‘অ’ মোৰ আপোনাৰ দেশ’ নামৰ প্ৰবন্ধটোৰ ভাষাৰ বিশেষ তাৰিক কৰে। মোৰ মোমাইদেউৰ ছোৱালী ভনী চুজনীমানে কিন্তু লেখাটোৰ ভাষা আইৰ সুৱদি ভাষাৰ চতুৰ অঙ্কৰণ বুলিতে সাৰাস্ত কৰে। সেই ভাষা আজি ক'ত? আজি আমাৰ মকুৱাও অচিনাকি, ধন পম্বলীৰ লগতো সমধ হেৰাল। বোঁটি অৰ্থাৎ আয়ে কিন্তু পঢ়াশালিত বিশেষ পঢ়া নাছিল। সৰুবেপৰা কোনো ঘৰখনৰ বন-বাৰি চম্ভালিব লগীয়া হোৱাত ভনীয়েক সুপ্ৰভা মাহীক উলিয়াই মেলি কুললৈ পঠিয়াই দিছিল নিজে কাম-বন কৰি কুল পায়গৈ মানে বেলি ভাটী দিয়ে, লগৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে বোলে “মাইবনী আহিল, মাইবনী আহিল” বুলি হাঁহে আৰু আয়ে কুললৈ যোৱাটোকে সেৱতা কৰি পেলায়। আইৰ আটাইতকৈ ডাঙৰ সম্পত্তি আছিল গুথ-গুথে সকলো সময়তে লগ নেবা এটি মূৰ্খ, নিৰ্লল হাঁহি। আজিও মোৰ গুথ-বেহনাৰ বেলা সেইটি হাঁহিয়েই জোনৰ কিবণৰ দৰে শীতল শান্তি দিয়েহি। আইৰ পিতৃ ককাদেউতাই জীয়েকক

কিনো খাজে খাশে খোৱা শোভন নামটি মিছিল — চম্পক !

আইৰ পিতৃ লম্বোদৰ হাজৰিকা ককানেউতা পণ্ডিত, জ্যোতিষত পার্গত । তেওঁ নৱজাতকৰ দশা গণনা কৰি পৌৰষণী লিখিছিল । তেওঁৰ সন্তি-সন্ততিসকলৰ ভিতৰত আয়েই সব-ডাঙৰ । আইৰ আয়েক চাৰিজন, ভনী এজনী । মই কিন্তু ককাক, আইতাক আৰু মাহীক দেখা পোৱা নাছিলো । মোমাইদেউ চাৰিজনৰ বৰজন নিত্যানন্দ হাজৰিকাই (তেওঁৰ সৰু পুত্ৰ অসম কৃষি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পত্ৰচিকিৎসাৰ ডিন্ আৰু অলপ দিনৰ বাবে উপাচাৰ্য বৰীন্দ্রনাথ হাজৰিকা — অকণি) শ্বশুৰসাগৰ কাছাৰীত বিবিধ বিষয় খাই ছিবজাদাৰ ৰূপে কৰ্মজীৱন সমাপ্ত কৰে । দ্বিতীয়জন মোমাই সোমধৰ হাজৰিকা খেতিয়ক । তৃতীয় মোমাইদেউ আছিল উকীল প্ৰেমধৰ হাজৰিকা । কাছাৰী ছুটা পোৱাৰ পিছত তেওঁ মাজে মাজে নগৰৰ ঘৰবপৰা কমাৰ ফদীয়ালৈ আহিছিল আৰু প্ৰায়েই দিখৌ গৰাৰ শাকনি বাৰীত দেউতাৰ লগত নানা বগৰ ভোলা কথা পাতিছিল । কিন্তু সকলোতকৈ বসিক আছিল সৰু মোমাইদেউ খানেধৰ হাজৰিকা (গল্প-লেখিকা ডলী তালুকদাৰৰ পিতৃ) । এক rich dilettantism, উচ্চ কলা-সাহিত্যৰ কাঁচবোধ আছিল তেওঁৰ ডাঙৰ সম্পত্তি । মোৰ ককাইদেউ ডিম্বেধৰ নেওগৰ সাহিত্যৰ গতি পথ-নিৰ্ণয়ত, প্ৰশংসাবাদ আৰু সমালোচনাৰে উৎসাহনত মোমাইদেউৰ এটি শুকতপূৰ্ণ ভূমিকা আছিল । তেওঁৰ অনেক লেখা “জয়ন্তী” আদি কাকতত সিনাও হৈ ওলাইছিল । সেইবোৰ আজি বিচাৰি উলিওৱা অসম্ভৱ । দাছনিখিনজ’ৰ হাজাৰ হাজাৰ পৃষ্ঠাৰ লেখা সম্পৰ্কে এটি প্ৰবন্ধ (“জয়ন্তী” তে প্ৰকাশিত) তেওঁৰে বুলি জানিছিলো । ভিত্তিৰ হিউগোৰ “লে মিছাৰাৰ”ৰ ভাঙনি তেওঁৰ “দীন-স্থৰী” অসমীয়া সাহিত্যলৈ এটি বিশিষ্ট দান তৰ্জমাৰ চমৎকাৰ বিশেষকৰ যোগেদি । অনুবাদত তেওঁ কিমান উঠন হাড়ৰ, সেই কথা কোম্পবেল বোলা ইংৰাজ কবিৰ

‘লৰ্ড আলিভ্ৰ ডটাৰ’ৰ কণাস্তৰ ‘গোহাঁই গাভৰু’ৰপৰাও বুজা যায়। লোকগীতৰ স্টাইলত কবিতা-ৰচনাতো আছিল তেওঁ পটু তেওঁৰ ‘বিহুৱান’ বোলা কবিতাটিৰ কলি কেইটাক বহুতে লোক-ৰচনা বনগীত বা বিহুনাৰ বুলিয়ে তুল কৰে। তেওঁ আছিল অত্যন্ত মধুৰ conversationist কথাৰ সাগৰ, কথা পাঠোতে শ্ৰদ্ধত বিষয়বোৰৰ ওপৰত অধ্যয়ন-জনিত অসামান্য অধিকাৰ আৰু এক হাস্যৰোধ লৈ তেওঁ ‘আসৰ জমাব’ পাৰিছিল সুন্দৰ। খানাপাৰা কেটল ফাৰ্ম আৰু আপাৰ শ্বিল ফাৰ্মৰ মেনেজাৰ ৰূপে থাকোঁতে তেওঁ সাহিত্যিক বা আন লগৰীয়া বিচাৰি নিজৰ গাড়ীত বুটলি লৈ গৈ মেনেজাৰৰ বঙলাত উভ আৰু বসিকতাৰ মেল বহুৱাইছিল। তেওঁৰ সৰু এখন অটোগ্ৰাফৰ বহি আছিল, তাৰ ভিতৰত তেওঁৰ নিজৰ হাতৰ আখৰেৰে এজাৰাৰ অৰ্ধপূৰ্ণ মন্ত্ৰ লেখা আছিল Laugh and be fat তেৱেঁ। বৰ হাঁহিছিল আৰু শকত হৈছিল। আমি সৰু ল’ৰাবোৰৰ লগত কথা পাঠোতেও তেওঁৰ কথা আৰু হাঁহিব ভৰ নপৰিছিল। কিমান কিয়ে তেওঁৰ গল্প। এটি সৰু মাত্ৰ উদাহৰণ দিওঁ—সেইয়ে বুঢ়ীৰ জীয়েক বিলতীৰ বিয়াৰ কথা। বুঢ়ীয়ে বোলে জীয়েকক ছুৱাৰ ধৰি বৰপৰাৰ দৰাৰ লগত যাবলৈ উলিয়াই দিয়ে তপতে তপতে বিয়াৰ বভাৰ তলতে এখন ডামুলী-পীৰা পাৰি লৈ ধম্-ধম্-কৈ বহি ঠাউচি জুৰি বিলাপ কৰিছে চেহপানী তিপতাই/কোনে দিব লিগতাই/মোৰ আই বিলতী অ’ই/বৰপৰা পালিগৈ তই!” চেহপানী (চাহ-পানী), তিপতাই (তপতাই) লিগতাই (লগতাই) —এইবোৰ স্থানীয় বহুল লগা ভাষা ৰূপ। থানেৰৰ মোমাইদেউৰ কথা কোৱা মাতটো বৰ সোৱাদ আছিল, মই সদায় ভাবিছিলো, আৰু এতিয়া ভাবোঁ, পুৰুষৰ এনে সুৱদি-সুৱীয়া মাত মই ক’তো শুনাই নাই। মোৰ আইৰ প্ৰতি তেওঁৰ টান বৰ ধেমি আছিল, আমাক ‘বাইদেউৰ ল’ৰা’ বুলি সুখৰ

আগতে কিমানৰে বখানিছিল! বায়েকৰ ওচৰতৰে ডেওঁৰ 'প্ৰীতি-সমুজ্জল চকু, হাঁহি-ভৰা মুখ' তিব্বিৰাই উঠিছিল! মনত আছে, ১৯৪৩ চনৰ ব'হাগৰ বিহুৰ ঠিক পাছতে বহুত কালৰ মূৰত ডেওঁ ডেউয়া কগা বায়েকক দেখা কৰিবলৈ আহিছিল আৰু বাহিৰবেপৰা চিহ্ন'বি চিহ্ন'বি মাতিছিল, "চাওঁ, বাইদেউ, ওলাই আহাঁচোন, মই তোমালৈ মুগাৰ মেখেলা এখন আনিছো, তুমি পিন্ধা, ভোমাক কেনে দেখি মই চাওঁ।" পাটীত পৰি থকা আয়ো যেন চেনেহৰ ভায়েকৰ মৌ-মিঠা মাত শুনি তেনেই মগণ্ডি গৈছিল। আমি কিন্তু ভবা নাছিলো, সেয়ে বায়েকৰ-ভায়েকৰ শেষ দেখা-দেখি হ'ব, আৰু সিদিনাবৰা ন মাহ পূৰ হওঁতে নহওঁতেই আঘোণৰ একে নিশায় বায়েকে কমাৰ কদীয়াত আৰু ভায়েকে কলিকতাত আমাক সকলোকে কাঁকি দি হাতত ধৰা-ধৰিকৈ কোনোবা একেখন অময়া ৰাজ্যলৈ গুচি যাব।

পূৰুষৰ মাতৰ ভিতৰত সৰু মামাইদেউৰ মাতটো বেনেকৈ মোৰ বাবে সৰ্বোত্তম আছিল, মোৰ সাদৰী বাইদেউ আইকণৰ কথা পতা আৰু গীত গোৱা দুইবিধ মাত সেইদৰে 'পৃথিৱীত ক'তো বিচাৰি নোপোৱা' শূৱদি মাত বুলি মই নিজে নিজে আত্মপ্ৰসাদ লাভ কৰিছিলোঁ আৰু এতিয়াও কৰোঁ। বিশেষকৈ বিয়া নাম আৰু নিচুকনী গীত বাইদেউৰ আছিল বিশেষ কোণলৰ পদাৰ্থ, forte, "সাব কাপোৰৰ হৈ মাহী-আঠ খুন্দিলে, তেজীমলাহে মই" বুলি বাইদেৱে গীত গাওঁতে চকু পানী বৈছিল আমাৰ চকুত, ডেওঁৰ "আমাৰে মইনা গুৰ এ, বাৰীতে বগৰী কৰ এ" শুনি মহৰ কামোৰতো চোতালৰ পাটীদৈৰ পাটীতে ঘুমটি গৈছিলো, "বঘুনাথ/ওলাল জাকি মাৰি, বঘুনাথ/পুখুৰীৰ মোৱা মাহ, হৰি মোৰ ঐ/ওলাল জাকি মাৰি তৰা। বঘুনাথ ওলাল জাকি মাৰি/বঘুনাথ/আমাৰে বামচন্দ্ৰ/হৰি মোৰ ঐ/পিডাদেউৰ বৰচ'ৰাবপৰা" জনিলেই বলদোপ-হেল্লোদোপকৈ বৰ-যাত্ৰীসকলক যেন দিব্বিৰিকৈ বাজ-

আলিত ভৰি দিয়া দেখা পাইছিলো। সেই সকলোটি আজি আকাশ-
কুসুমৰ দৰে আমাৰ মাজৰপৰা জঁতৰি গ'ল। আজি বোকট
গাঁৱতো বিৱা নাম হৈছেলৈ হিন্দী বোল ছবিৰ গীত। গতিকে
বাইদেউৰ কঠৰ স্মৃতিও মোৰ বাবে কষ্টদায়কহে হৈছে।

আমাৰ মোমাই বংশৰ এজন ককা কালীনাথ হাজৰিকাই
“কাৰ্য্য প্ৰৱেশ” নামৰ পঢ়াশলীয়া ৰচনা-পাঠ আৰু পদ্মনাথ গোহাঞি বৰু-
ৱাৰ “জীৱনী-সংগ্ৰহ”ৰ অন্তৰ্গত লক্ষ্মীনাথ কাকতীৰ জীৱনী লখাৰ কথাৰ
ওপৰত উল্লেখ পৰিছে। ককাদেউতাৰ ঘৰ আমাৰ ঘৰৰ পোনে
পোনে দিখৌৰ সিপাৰে। ককাদেউতাই তেতিয়া শিৱসাগৰ ইংৰাজী
স্কুলৰপৰা অৱসৰ লৈ ঘৰতে থাকে। গ'লেই দেখা পাওঁ বঁহ- বতৰ
মুটাৰ নিচিনা এখন চকীত ককা থম্‌থম্‌কৈ বহি থাকে পকা ডাটি
চুলিৰে। ককাৰ বৰপুতেক ত্ৰৈলোক্যনাথ হাজৰিকা মোৰ জগ্নৰ
সময়তে শ্ৰীহট্ট নে শিলচৰত চৰকাৰৰ বন বিভাগৰ কামত থাকাত
ঘোৰাৰপৰা পৰি মৃত্যু-মুখত পৰে, আৰু মোমাইদেউৰ মৃত্যুৰ অলপ
কেইদিনমান পিছত চৈতন্যনাথ (সোণ) নামৰ ল'ৰাটিৰ জন্ম হয়।
আমি সকলে আমাৰ ঘৰত দেখা প্ৰথম, দ্বিতীয় আদি বছৰৰ
“বঁহী”ৰ সংখ্যাৰাবত ত্ৰৈলোক্যনাথ মমাৰ নাম-চহী দেখিছিলো।
তেওঁৰ চাৰিগৈ সাহিত্য-চৰ্চাৰ প্ৰতি এটি ধাউতি আছিল। এয়া
মোমাইদেউৰ মাইদেউ হ'ল ডক্টৰ বিৰিঞ্চি কুমাৰ বৰুৱাৰ বাইদেৱেক।
এইগৰাকী মাইদেৱে আমাক সৰুৰেপৰা ইমান মৰম কৰিছিল যে
মাজে মাজে মাজুহ সিমানে মৰমিয়াল হ'ব নোৱাৰে বুলিছে মোৰ
ভাব হৈছিল। মাইদেউৰ লগত দিখৌৰ ইপাৰ-সিপাৰৰ পানী-ঘাটৰপৰা
প্ৰায়ে দেখা দেখি, কথা-বতৰা হয়। স্কুলীয়া জীৱনত সদায় সদায়
দেওবাৰে নিজৰ কাপোৰ-কানি নিজে ধুই নিকাকৈ লোৱাৰ নিয়ম
মোৰ। সেইদৰে কাপোৰ ধুই থাকোঁতে মাইদেৱে সিপাৰৰপৰা কয়,
“জৰুৰী, তুমি সকলো ল'ৰাটোৱে কি কাপোৰ ধুবা? মোৰ ওচৰলৈ

লৈ আহাঁ, মই ধুই দিম।” ঘৰিয়াল-ডবা দিখো নৈ পাব হৈ শিখাবলৈ
 যাওঁ কেনেকৈ? তথাপি মাইদেউৰ মৰমৰ মাত আৰাংতে কাৰলৈ
 উৎসাহ পাওঁ। এয়া মাইদেউৰ ল'ৰা সোণ যোডকৈ এবছৰমান
 সৰু। ডেওঁ ডাঙৰ হৈ যক্ষ্মাবোগৰ বিশেষভাৱে চিকিৎসক হৈছিল।
 তছপৰি ডেওঁ খিলঙত থিত চেষ্টা হস্পিটালৰ অধ্যক্ষ থাকোঁতে খিলং
 কলা পৰিষদৰ গুৰিয়াল হোৱাৰ উপৰিও পাৰ্বত্য ৰাজনৈতিক নেতা-
 সকলৰ লগত বিশেষ সম্ভাৱ-সম্প্ৰীতি কৰণ কৰি ভৈয়ামেৰে ৰাজ-
 নৈতিক বুজা-বুজিৰ অভাৱৰ মাজতো ডেওঁলোকৰ বিশ্বাস আৰু
 প্ৰীতিভাজন হৈছিল।

ককাইদেউ ডিব্ৰুগড়ৰ নেওগৰ কথা আগতে কৈছো আৰু আগ-
 লৈও ক'ব লাগিব। ভাই মোকেশ্বৰ (চিকণ) আৰু আনসকল
 আপোনকো মোৰ দীঘ আৰু বানিত ঠায়ে ঠায়ে গুঁঠি মাৰি
 লাগিব।

পাতি-পইছাটোহে মাথোঁ। মাৰ বেচ

নিজৰ জীৱনৰ কথা লেখিলে বোলে উপৰি পুৰুষসকলকো
শ্রবণ কৰিব লাগে। কিন্তু আমাৰ বংশৰ বুৰঞ্জী এতিয়াও অলিখিত।
সি বিন্দুতও। সৰুতে দেউতাৰপৰা উপৰি পুৰুষৰ তালিকা বিচাৰোঁতে
চন্দৰ নামৰ এজনৰপৰা দেউতাই বংশলতা টানিছিল। চন্দৰ নামে
পুৰণি অসমীয়া কৰি এজনো আছিল। কিন্তু সেইজন বোধ হয়
আমাৰ বংশৰ আদি পুৰুষজন নহয়। আমাৰ বংশৰ চন্দৰখনো কিহত
খ্যাতি আছিল, সেই কথাৰো ক'তো অভিলেখ বা সৌন্দৰ্যণি নাই।
এই চন্দৰৰ পুত্ৰ কাতিৰাম বজাঘৰীয়া বৰবৰা আছিল। তেওঁ
আকৌ কেনেধন বৰবৰা বিষয় খাইছিল, তাক নাজানো। কিন্তু
বজাঘৰৰপৰা মাটি বৃত্তি পাইছিল আৰু সেই বৃত্তিৰ মহজৰ ভামৰ
ফলি তেওঁৰ আছিল। কিন্তু কাতিৰামৰ পুত্ৰ বতিকান্তৰ
(বতিৰাম ?) দিনত (তেওঁ উত্তৰাধিকাৰ-সূত্ৰে বৰবৰা) মানৰ
আক্ৰমণ আৰু দেশ ভগা মানৰ দিন হ'ল, আন প্ৰজাৰ লগতে
বতিকান্তও বংশৰ লোকক লৈ ঘৰ এৰি ভগনীয়া হ'ল। তেতিয়াই
তাত্ত্বপত্ৰ আদি হেৰাল। অনুসন্ধানৰপৰা যি জানিব পাৰিছিলো,
বতিকান্ত বৰবৰাৰ পৰিয়াল জাতিসকলেৰে পলাই গৈ বহা-দৈয়া
(আজি-কালিৰ ভিতাবৰ) অঞ্চলত বৈছিল। ব্ৰিটিছ কৰণাত
অসম দেশ পুনৰ স্থিতি হ'লত সিসকল বংপুৰলৈ (শিৱসাগৰ) ঘূৰি
আহে। ইতিমধ্যে ইংৰাজে পুৰন্দৰসিংহ বৰ্গদেৱক লালবন্দীকৈ তেওঁ
পুৰণি ৰাজ্যৰ কিছু অংশ শাসন কৰিবলৈ দিয়ে। সেই সময়ত
শিৱসাগৰ শিৱদ'লকে মুখ্য কৰি ৰাজধানীৰ দ'ল-দেৱালয়ত পূজা-সেৱা
বহু আছিল, কাৰণ দ'লৰ ঠাকুৰ-পূজাৰিসকল তেতিয়া ক'বৰাত

ক'ববাত পলবীয়া। স্বৰ্গদেৱে অহুসন্ধান কবাত বতিকাস্ত ববববাই
শিৱদ'লৰ পূজাবি আৰু আনসকল গৈয়ে বহা-দৈয়াঙত বৈছে, তাব
সন্তেদ দিলে। তেতিয়া ববববাব লগত এদল ডকুৱা বা পদাতিক
সৈন্ত দি বজাই ডেওঁক নেওগ পাতি সেইসকল উহাঙ লোকক
আনি পুনঃস্থাপন কৰিবৰ ডেওঁতে দায়িত্ব অৰ্পণ কৰিলে। সেট কাম
সম্পন্ন কৰি দিয়াত বতিকাস্ত স্থায়ীভাৱেই বজাববীয়া ডকুৱা নেওগ
ব'ল। সেই সময়ৰ শিৱনাগৰ শিৱদ'লৰ হাউলিতে বজাদেৱৰ মেল
বহিছিল আৰু বতিকাস্তই সভাত আয়োজন কৰিব লগীয়া গায়ন-
বায়নসকলৰ কৰ্মৰ উদাৰক কৰিছিল। তেতিয়াবপৰা আমাৰ বংশ
বতি নেওগৰ বংশ বা ডকুৱা নেওগৰ বংশ নামে জনাজাত হ'ল।
আমাৰ ল'ৰাকালত লগৰ লগবীয়াসকলে 'ডকুৱা নেওগৰ বংশ'
জুৰুলি আমাক 'ডকুৱা কদমৰ বংশ' বুলি ধেমালি কৰিছিল।
শংকৰদেৱৰ "ভক্তি-প্ৰদীপ" গ্ৰন্থৰ টীকা টিপ্পনী লেখি মঠ তাত এইদৰে
ভণিতা পেলাইছিলো। 'দিখু নদী-তট-জাত / নেওগ বতিকাস্ত/
জাকেবি বঙ্গপুৰ ধান। / সৌমাৰ-শেষ-বাজ / সিংহ পুৰন্দৰ / জাকেবি
ককু বহু মান ॥ / তাকেবি বংশধৰ / বচত মহেশ্বৰ / প্ৰদীপক টীকা-
আধাৰ। / অতি অলপমতি / পণ্ডিত বহুমানী / ওহি কপে কবহু
বিচাৰ ॥'

বতি নেওগৰ বিষয়ে বিশদ কথা জনা নাযায়। মাথোন ১৮৫৩ৰ
এপ্ৰিলৰ "জৰ্নেলদেই"ৰ 'অনেক দেশৰ সন্বাদ (Journal of Events)'
শিৰোনামৰ তলত এটি সংবাদ সন্নিৱিষ্ট হৈছিল এইদৰে
'১৮৫৩ চাৰ্ট জুৰুৰ বাবৰ বাতি জুপৰ মানব সময়ত, কৌঅবপুৰ মৌজাৰ
'বতি নেওগ নামে এজন মানুহৰ খবৰ ওচৰতে বাকি খোজা খুঁটিব
মহৰ মাজত বজাণত পৰি পাচ জনি বহু মৰিল। বাতি পুজা
মহৰ পৰাকিএ দেখে যে পাচো জনি ঠৈ হৈ পৰি মৰি আছে,
তাৰে এজনৰ চকু এটা ওলাই নিলগত পৰি আছিল।' এই

সংবাদ পঢ়ি এজন পিক্‌টিকে আৱিষ্কাৰ কৰিছে বোলে ৰতি নেওগ ম'হ-গুৱালহে আছিল। কৃষিপ্ৰধান আৰ্থিক ব্যৱস্থাত বৰ ডাঙৰ সম্পত্তি 'ম'হৰ গৰাকী' আৰু ম'হগুৱালৰ মাজৰ পাৰ্থক্য তেওঁ নেজানে! আনফালে, আমাৰ ভাৰ্য্যাকৰা ম'হগুৱাল হ'লেইবা কি বৰ ক্ষতিটো হয়? আমাৰ দেশৰ নিজনা 'ডাঙৰীয়া' অৰ্থাৎ মন্ত্ৰীয়ে এবাৰ এজন ৰজা ভাঙোতে, ৰজাই কৈছিল, "মই হাল ৰাই ৰাই আছিলো, তোমালোকেহে আনি ৰজা পাতিছিল।" হাল বোৱা ৰজা ভাগিলত আকৌ খেতিলৈ যাব পৰা হ'ল — আমাৰ দেশৰ এনে মূল্যৰ ব্যবস্থা। সাতঘৰীয়া চলিহা কাণ্ডতৰ শিৰোমণি 'অতি বৰচহকী পৃথু বৰ-কাকতী'য়ে হাতত ম'হৰ টোকোন লৈ ম'হ খেদাৰ কথা এজন বুৰঞ্জীবিদে বৰ্ণনা কৰা কাকতীৰ নাতি-সম্বন্ধীয়া এজনে মনতে দুখ পোৱা যেন কৰিছিল, তেওঁক প্ৰবোধ দিয়া হৈছিল এই বুজি যে কছিয়াৰ পিটাৰ দি এটেও এদিন জাহাজ বটা কাম কৰিছিল। আমাৰ আঙোককটাই যদি আহোম শাসনত বৰবৰা আৰু নেওগ বিষয়ত থাকি ৰাজ ভগনত পৰি ইৰাজ আমোলত মাত্ৰ ম'হগুৱালহে হ'ব লগা হ'লহেঁতেন, কিনো 'বেজাই' পাবৰ কথা হ'লহেঁতেন? নিজৰ ডেৰশ দুশ ম'হৰ গুৱাল হ'ব পৰাও জানো কম গোঁৱৰৰ কথা? সেই দিনত ভগা ৰজাই হওক বা সাধাৰণ প্ৰজাই হওক সকলোৰে ম'হ আৰু হালৰ গৰু লেখেবেই বিস্তৰ লেখ হৈছিল। তেওঁৰ পুতেকো এটা ছটা নহয়, পথাৰ ঢাকি ধৰা নেওগৰ ঘৰৰ ম'হৰ গৰাকী আছিল। আজিৰ শিক্ষিতসকলে প'লটি ফাৰ্মিং, কেটল ফাৰ্মিং কৰি পুৰণি আদৰ্শকে ন কপ দিছে মাথোন বুজি 'বিষয়-ৰাসনা হীন' পিক্‌টিকসকলে নতুন শিক্ষাও পাব পাৰে।

শ লেখৰ জাকে-জুমে ম'হৰ খুঁটি থকা ককাদেউতাৰ কৌতুকপূৰ্ব বাৰীৰ ওপৰৰ ৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজপথে আজি হো হো কৰি গাড়ী-মটৰ চলিব লাগিছে। মোৰ জন্মৰ বেলা ককাৰ কলহী ম'হ কেইজনীতো

নায়েই, 'সাতজনী নিগনি খীৰাই খোৱা, গেবেলাক হালত বোৱা' দিনো অতীত হৈ গৈছিল। দেউতাৰ জীৱনৰ আগ-ভাগলৈকে কিন্তু বক্সা-বজুৱা ডেবকুৰিমান লোকৰ ঘৰোৱাহিৰে গৰবো ম'হবো আঠ-নখন হাল। ডেবল ছুশমান ম'হ, গোহালি ভৰা গাই বলধ, মেট মৰা ঘুৰীয়া ভৰালৰ গৰ্ব আছিল। কিন্তু আগৰ আৰ্থ-সামাজিক ব্যৱস্থা উল্লি যোৱাৰ লগে লগে এই সকলো পৰি যোৱাৰ দৰে গ'ল। মই জু-ভাৰন্তলৈ অহা সময়ত এইবোৰ আইতাৰ হেজাৰ সাধুৰ এটাৰ দৰেই হৈ পৰিল। তেতিয়া আমাৰ পথাৰত কাম কৰা ছজন হালোৱা বজুৱাহে অলপ দিনলৈ দেখা পাইছিলো।

মোৰ জন্মৰ সময়ত পিছে আই বোপাই আন এটা সমস্তাৰহে সমুখীন হ'ব লগীয়া হৈছিল—যিহৰ বাবে মই ৰতি নেওগৰ বংশৰ-পৰা অন্তত যমৰ চকুত হস্তান্তৰিত হ'লোঁ। কিছু দিনলৈ। আই-দেউতাৰ সমান্তৰালভাৱে মাহুহ-জন্মৰ বাবে দায়ী দেৱতাসকলৰ (ভেনে জীৱ যদি পুৰণি চৰিতত কোৱাৰ দৰে আছে) মাজত কিবা গুণা গ'থা হৈছিল, তাৰহে গম ধৰিব নোৱাৰিলোঁ। যদি হৈছিল, তেতিয়া হ'লে তেওঁলোকো মোৰ আই বোপাইৰ সমস্তাটোলৈ কপালৰ গাঁঠি খোপা কৰিব লগীয়া নিশ্চয় হৈছিল। সি সমস্তাকৈয়া আছিল এনে আইকণ বাইদেউ আৰু বাপুৰু ককাইদেউৰ (ডিম্বেশ্বৰ নেওগ) বোল-সোতৰ বছৰৰ পিছতহে মোৰ জন্ম। সেইমান লেখৰ বছৰবোৰ ভেনে ক'ত হেৰাইছিল? ডিম্বেশ্বৰ ককাইদেউৰ জন্মৰ আঠে বছৰ পিছতে সৰুৰু নামে এজন ককাইৰ জন্ম হৈছিল, পিছে চাৰি বছৰ বয়সৰেপৰা তেওঁৰ আঁৱৰিয়া বোগৰ সঞ্চাৰ হ'ল আৰু তেৰ বছৰত তেওঁ ঢুকাই থাকিল। এইজন ককাইৰ পিছত আইছিল এগৰাকী বাইদেউ—ডিলেশ্বৰী। তেওঁক লৈ গ'ল বসন্তই: 'ডেব বজুৰীয়া / কুমাৰী লৈ গ'ল / আয়ে দি ফুলৰ মলা' (ভোগ-জ্বাৰ উজৰী)। ইয়াৰ পিছতো আই-বোপাইৰ এটি কস্তাৰ জন্ম

আৰু অকাল মৃত্যু। এই তিনি শিশু-মৃত্যুৱেই হ'ল তেওঁলোকৰ নানা দুশ্চিন্তাৰ কাৰণ। আৰু সেই দুশ্চিন্তাতে ভৰ দিলে মোৰ জন্মই। যমে তিনিটি সন্তান মাৰি নিলে। চতুৰ্থটিক জানো নিব নোৱাৰিব? কংসৰ ভয়ত বশুদেৱ দৈৱকীয়ে কুকু গোঁসাইক নিন্দ-যশোদাৰ ঘৰত লুকুৱাই থোৱাৰ নিচিনাকৈ প্ৰতিবিধান-ৰূপে দেখাত হ'লেও লোক মানসে এটি অক্লত মনস্তাত্ত্বিক ব্যৱস্থা এনে ক্ষেত্ৰত উলিয়াই লৈছিল। অৰুণ নাম লৈ জন্ম লোৱা মোৰ ক্ষেত্ৰত সেই ব্যৱস্থাৰ কথা শ্ৰীভৱপ্ৰসাদ চলিহাৰ ভাষাতে কোৱা যাওক • ‘অৰুণৰ জন্ম হওঁতে ল'ৰা মাৰি নিয়া যমে যাতে তেওঁক বিচাৰি নাপায়, তাৰ ব্যৱস্থা আগতে কৰি পেলাইছিল। ওপজাৰ লগে লগেই অৰুণক ঐটা পাতি পইছা লৈ চাহুৱী (সাদৰী?) নামে মাহুহ এজনীত বেচি দিয়া হৈছিল। অৰ্থাৎ সেই দিনাৰপৰা তেওঁ মাণিক নেওগৰ ল'ৰা গুচি চাহুৱীৰ ল'ৰা হ'ল আৰু যমৰ অম্প্ৰশ্য হ'ল। এতিয়া আৰু যমে নিয়ে কেনেকৈ! এইদৰে জানিবা হুগু কৰি যমৰ হাতৰপৰা ল'ৰাটিক বখা হ'ল। নহ'লেহেনো আঙুলৈকে টিখিলুখিলাই থকা অৰুণ ওৰফে মহেশ্বৰ নেওগক ক'ত পালোহেঁতেন চাগৈ! ধন্য লোক সংস্কাৰ! ভাৰতীয় লোকে যমক সৃষ্টি কৰিলে। সেই যমে আকৌ ল'ৰা মাৰিবলৈ শিকিলে। গতিকে যমক কাকি দিয়াৰ কি অদ্ভুত উপায় উলিয়াই লোৱা হ'ল। বজ্জমেশতো বোলে এককড়ি, দুইকড়ি, তিনিকড়ি পাঁচকড়ি নাম দি ল'ৰাক যমৰ অম্প্ৰশ্য কৰি বখা হয়। এই নামৰসকলক সেইমান কড়ি লৈ বেচি দিয়া হয় আৰু পিছত সেই কড়ি দি বুৰাই কিমি লোৱা হয়” (ভট্টৰ মহেশ্বৰ নেওগ : মাহুহ আৰু কান)। এক পইছা দি মোক কিমি লোৱা চাহুৱী আছিল আমাৰ গাঁৱৰ সিমূৰৰ মাহুহবীৰা সন্তোষাৱৰ মঠাডাং গাঁৱৰ। তেওঁ মাজে মাজে “মোৰ ল'ৰাটো চাই যাওঁ” বুলি আমাৰ ঘৰলৈ আহে আৰু যমৰ চিন-স্বৰূপে দুই চাইটা হাঁহকণী

মোঁলৈ বুলি লৈ আহে। মই কেতিয়াবা লাজ কৰি, কেতিয়াবা মোক সেইজনী আয়ে লৈ যায় বুলি ভয় কৰি তেওঁৰ আগত নোলাওঁ কিন্তু তেওঁ অনা কণী খোৱাৰ লোভটো হ'লে থাকেই। কিন্তু সেই কাৰ্যত ডাঙৰ বাধা। মহাপুৰুষীয়া আই দেউতাই ইহকণী আখললৈকে স্তম্ভাবলৈ নিদিয়ে, জুহালত পানীত সিজাই খোৱাটোও সম্পূৰ্ণ অগ্ৰাহ্য। গতিকে ধান খেৰৰ জুমুখি এটা কৰি তাতে কণী পুৰি লোৱাটোকে কৰিব লগীয়া হয় মাৰল ঘৰত, আৰু কেতিয়াবা তাকে কৰোঁতে কণীৰ আৰু লগতে মোৰ কণী খোৱাৰ নোকোহা আশাবো বিক্ষোৰণ ঘটে। সি যি হওক, মই ডাঙৰ হ'লত জানিবা চাৰুবীক এটা পইছা (এটকাৰ চৌষষ্ঠি ভাগৰ এভাগ) দি দেউতাহঁতে মোক ঘূৰাই কিনি ল'লে, মই মটকৰপৰা পুনৰ শুধ কলিতা ল'বাটো হৈ পৰিলো। মই ঠিককৈ ক'ব নোৱাৰোঁ, এইদৰে বেছ এছোৱা কাল মটক হৈ থকাৰ কল স্বৰূপেই নে কি মায়ামৰীয়া সম্প্ৰদায়টোৰ প্ৰতি মোৰ এটা আত্মীয় ভাব বৈ গ'ল। মায়ামৰীয়াসকলৰ ভেজ্জেৰে লেখা বুৰঞ্জীৰ প্ৰতি সহানুভূতিশীল অধ্যয়নৰ দৃষ্টি আগ বঢ়োৱাসকলৰ ভিতৰত মই প্ৰথম নহ'লেও বোধ হয় বাট-টীয়াসকলৰ এজন বুলি দাবী কৰিব পাৰোঁ।

বাইদেউ আৰু ককাইদেউৰ আইকণ আৰু বাপুৰু নামৰ লগত সজতি ৰাখি মোক অকণ আৰু মোতকৈ আঢ়ৈ বছৰমানৈ সৰু ভাইটোক চিকণ বুলি ঘৰুৱা নাম দিয়া হয়, আৰু ককাইদেউৰ ডিহেখৰ নামেৰে শাবী পাতি আমাৰ নাম মহেখৰ আৰু মোক্ষেখৰ হয়। এই সময়তে কিন্তু ঘৰখনত কি এটা পৰিৱৰ্তন কেনেকৈ হ'ল জানো! বাইদেউ ককাইদেৱে আমাৰ শিশুক 'শিতাদেউ' বোলা সন্মো-ধনৰ পৰিৱৰ্তন ঘটাই আমাক 'দেউতা' বুলিবলৈ শিকোৱা হ'ল আৰু ঘৰখনত চলি অহা 'ককাইদেউ'ৰ পৰিৱৰ্তে আমি ককাইদেউক 'দাদা' বুলিবলৈ শিকিলোঁ। এই 'দাদা' সন্মো-ধন মহন্তীয়া প্ৰভাৱকৈও

বোধ হয় আধুনিকতাৰ হেঁচাতহে গজি উঠিল। মোৰ মোমাইদেউ চাৰিজনৰ ভিতৰৰ হুজুৰৰ ঘৰৰ মোৰ ভাই-ভনী স্থানীয়সকলে মোক 'ককাইদেউ' আৰু বাকী হুজুৰৰ ঘৰৰ কেইটিয়ে 'দাদা' বুলি মাতে। আমি সকলোৱে কিন্তু আইক 'বোঁ' আৰু 'বোটি' বুলিয়ে মাতিছিলোঁ। —সাহিত্যৰথী বেজবৰুৱা আদি সকলো উজনিয়াৰ দৰেই। আজিকালি সৰ্বত্ৰ কিন্তু 'মা'। এয়া কিন্তু পুৰণি 'কামাখ্যা মাও'ৰ 'মাও' নহয়)। ল'ৰা-ছোৱালীৰ নামকৰণ ক্ষেত্ৰতহে কত কি বিভ্ৰাট। ডেৰ কুৰি বছৰমান আগতে এদিন কমাৰ ফদীয়া পঢ়াশালিত বহি থাকোঁতে দেখিলো, মঠাডাঙৰ এজনে ল'ৰা এটা নাম লগাবলৈ আনিছে 'ভাল'ৰাছা' (ভালোবাসা) নাম দি।

পঢ়াশালিত নাম লগোৱাৰ সময়টিত মোৰ ধেমালিৰ লগৰীয়া বৰ কম আছিল। মোৰ ভাই চিকণ, দদাইদেউ এজনৰ পুত্ৰ পদ্ম আৰু ওচৰ ঘৰৰ জালিৰাম—এয়েই প্ৰায় সীমা। কিন্তু নিজৰ ঘৰখনৰ মৰমেই মোক আবদ্ধ ৰাখিছিল। বিশেষকৈ আইতাতকৈ আৰু ডাঙৰ লগৰীয়া কোন হ'ব পাৰে। সেই সময়ত কটন কলেজত পঢ়ি থকা ককাইদেউ ঘৰলৈ আহিলে বৰ মৰম কৰে, তেৱেঁ সেই ছোৱাত আন এজন লগৰীয়া হৈ পৰে। বাইদেউ আহিলেয়ে কথাই নাই, তেওঁৰ সহজ মৰমতে ওপঙি থাকে। বাইদেউৰ প্ৰথম ল'ৰা দেবেন (দেৱেন্দ্ৰনাথ দত্ত) মোতকৈ এবছৰ মানোহে সৰু হ'ব। বাইদেউ আহিলে গাঁধলু দেবেন ভাগিন বৰ ডাঙৰ লগ হয়হি। চৈধ্য মাইল দূৰৰ বাইদেউৰ নঙলামৰা শিলাকুটিৰ ঘৰলৈ গৰু-গাড়ীত আইৰ লগত গ'লেতো অমল্লা আনন্দ, দেবেন আৰু দেবেনৰ বৰদেউতাকৰ ল'ৰাকেইটিৰ মাজত নিজকে পাহৰোঁ, তিনিহিঁদেউইতৰ কাঠৰ কাৰবাৰৰ তিনি-চাৰিটা হাতীৰ মাউতৰ হাতীদাঁতৰ ফাকেৰে সৰু সৰু ধুনীয়া ধুনীয়া মিৎ-দা কেইখন বৰ আকৰ্ষণীয় হৈ পৰে, মাথোন ভয় লাগে দীঘলকৈ ডিঙি মেলি খুঁটিবলৈ খেদি অহা

বাজহাঁহ কেইজনীলৈ। আমাৰ ঘৰৰ বাটে দিখৌ পাৰ হ'লেই মোমাইদেউহঁতৰ দিচিয়াল বনগাঁওখন। তালৈ আইৰ লগত গ'লেও মোমাইৰ ল'ৰা মোৰ কানসমনীয়া অকণি (ববীন্দ্রনাথ হাজৰিকা), বাপ(বন্ধুৰ হাজৰিকা)-হঁতৰ লগত ৰুদ্ৰসি হ ৰজাই কবাই ধৈ যোৱা ছুবৰণীয়া আলিত পকা জামুক পাৰি খোৱাকে ধৰি কত ধেমালি। সৰুবেপৰা মোৰ শৰীৰ অলপ দুৰ্বল থকাৰ কাৰণে আক মাজে মাজে নে নে থে থে লগাৰ কাৰণে মই সকলোৰে আদৰ্শ হৈ পৰিছিলোঁ নেকি। তথাপি মোৰ বঙৰ কিবীলি কাণতকৈ কম নাছিল, তাকে দেখি বৌটিয়ে কৈছিল, “ইহু, নেদেখিছা।” আমাৰ এইজন শকত-আবত হোৱা হ'লে আৰু পৃথিৱী ফালিলেইহেতেন।” গা বেয়া হ'লেও যে মই নদমো, সেইটো জানিয়ে আয়ে এনেকৈ বুলিছিল হ'বলা। আইতাই কিন্তু মোৰ গা ভাল হ'ব লাগে বুলি আলো অৰ্থো কৰি সাজব বেলিকা নিজৰ লগে ভৰি হাত ধুৱাই ঘৰুৱা গোসাঁইঘৰলৈ নি নিতৌ প্ৰণিপাত কৰাইছিল। নামঘোষা ছকুটমান, ই, ৰাজীৰো এটা শাৰীয়ে (Thou a t, O God! life and light,) সৈতে বাইদেউৰ দৰে নিপুণ শিপনীয়ে বে দিয়া ভমকা-ফুলীয়া কাপোৰ পিন্ধি থকা গোসাঁইৰ লগত বিত্ত শেহলৈকে মোৰ বিবাদ লগাবহে উপক্ৰম হৈছিল, আৰু মই গোসাঁইক কাপোৰত ধৰি চঁচৰাই আনিম' বুলি প্ৰচণ্ড ভয় এটা খুৱাই দিব লগীয়া হৈছিল—সেই পোৰাস্থানী (iconoclast) কাহিনী আগতে কৈছা।

দেউতাই ছপৰীয়া হ'লে হাতত লোটাটো হওক, বা সৰু কলহেই হওক, লৈ দিখৌত গা ধুবলৈ যায় আৰু গা ধুই উঠি ভিত্তা ডিয়-নিবেই ঘৰলৈ আহি ঘৰতে ধুতি কাপোৰ সলাই নিং-প্ৰসঙ্গত ৰহে। কঁকালৰ কাৰুটিৰ লগত মোৰ স্থায়ী বন্দবস্ত হোৱাৰ পূৰ্বেপৰা ময়ো দেউতাৰ দৰে আপোৱাৰী ৰাগ টানি বা 'যাদৱ যত্ননন্দন মাধৱ মধুসূদন' গাই প্ৰসঙ্গ কৰাৰ খাপলৈ উঠবলৈ বহু কোনো দিনে কৰা

নহ'ল। দিখোঁত স্নানৰ আনন্দকেবা কিন্তু স্থায়ী ৰূপেই থাকি গ'ল।

এই সময়তে বাহিৰবপৰা বৰ এজাক মুকলি বতাহ আহি মোৰ সৰু মনটো ছুই গ'ল। নিজৰ ভাষাত আমাক সেইজাক বতাহৰ কথা কওঁতে দেউতাই কৈছিল “দেশত গান্ধী গোন্ধাইছে।” লগতে ক'লে, সেই গোন্ধ আকৌ পোকটোৰ দৰে নহয়, সি নতুন কিবালৈহে তোলপাৰ লগাইছে। গান্ধী মহাৰজাৰ নামে যেন চাৰিওফালে ফাগুনৰ বনজুইছে মেলি দিছে, মহম্মদ আলি, চৌকত আলিৰ নাম তেতিয়াই আমি শুনিছো, অসমৰ কুলধৰ চলিহা, ডকণৰাম ফুকন, নবীনচন্দ্ৰ বৰদলৈৰ কথাও লোকে কৈছিল, কি কৈছিল, তেতিয়া বুজা নাছিলো। পিছত কিন্তু বুজিলো। এদিন পিছে আমৰ উলাহৰ মাজৰ মোৰ উলাহটো দাঁৰক ধৰি বৰ লগীয়া হ'ল যেন পালে। ইটাখুলিৰ দিখৌ মথাউৰিৰ কাষৰত পান্ধীৰ ডলটিয়াৰে বাইজবপৰা বাঁহ-বেত-খেৰ গোটাই এখন বেঙেনা-তলি পৰিষ্কাৰকৈ লৈ চক্ৰাকাৰকৈ এটা ধুনীয়া ঘৰ সাজিছিল। মাজে মাজে গৈ ঘৰটোৰ ভিতৰলৈ ভূমুকিয়াই চাই দেখা পাইছিলো, ঘৰটোৰ ভিতৰত মেওঠনী, খঁতৰ, উঘা, চেবেকি, কপাহ আদি, কপাহবপৰা সূতা কটাৰ যতনবোৰ সজাই থোৱা হৈছে, দেখিলেই ভাল লাগে। অৱশ্যে সেইবোৰ আয়োজনবপৰা স্বৰাজ বোলা কি বস্তু কেনেকৈ আহিব একো ভুবুজিছিলোঁ, ভাবিছিলোঁ, সেইটো ‘স্বৰাজ ঘৰ’ৰ দৰে দেশত (দেশখননো কিমান ডাঙৰ, সেইটোও ভেটিয়া মাখোন প্ৰায়হে) বহুত চক্ৰাকাৰ ধুনীয়া ঘৰ হ'ব, সেইদৰে বতাই থোৱা মেওঠনী-খঁতৰ, উঘা-চেবেকিবোৰ আমিও ডলটিয়াৰৰ লগতে ছুৱলৈ পাম। কিন্তু একে দিনাই সেই আশা মৰিমূৰ হ'ল। আমি চকুৰে চাই থকাতে ক'বপৰা জানো কাকতী-কবিতাৰ দৰে এজাকমান বোঁবাত উঠা গোৰা চিপাহী আহি উইও মিলৰ লগত ডন কুইকলৈকে কমাৰ দৰে স্বৰাজ-ঘৰৰ লগত বগ আৱন্ত কৰিলে। তাত থকা ডলটিয়াককেইটি

প্ৰাণ লৈ ছিটিকি কেনিবা পলাল। চিনাহীয়ে নৃত্য কটাৰ সকলো
সঁজুলি উলিয়াই বাহিৰত দ'ম কৰিলে আৰু সেই ধুনীয়া ঘৰটো
জুই লগাই প্ৰায় নিমিষতে ছাই কৰিলে। এই ঘটনাৰ পিছত
অৰ্জুনগুৰি, উলুতলি, কমাৰ কদীয়া, বোগনীয়া আৰু মঠাডাং গাঁও
অঞ্চলত স্বদেশী আন্দোলনৰ কোনো উত্থান দেখাত আৰু নহ'ল।
হুই এঘৰত মাথোন নৃত্য কটা আঁচনি চলি থাকিল। তেতিয়া মাথোঁ
আমি ফুকলীয়া ল'ৰা কেইটামানে বাটে বাটে "সোঁবে উৰিছে
চৰাইজনী চান" (স্বৰাজ-নিচান) আদি স্বৰাজ-সংগীত গাই ফুৰিছিলোঁ।

এই সময়ত আমাৰ ঘৰলৈ দেউতাক লগ ধৰিবলৈ এগৰাকী
বিশিষ্ট আলহী মাজে মাজে আহিছিল আৰু অলপ পৰা কথা-বতৰা
হৈ ঘূৰি গৈছিল। তেওঁ হ'ল তাৰাপ্ৰসাদ চলিহা—বিমলাপ্ৰসাদ
চলিহাৰ বৰ ককায়েক। তেওঁ বোধ হয় লোকেল বোৰ্ড আৰু কাউ-
ঞ্চিলৰ নিৰ্বাচনৰ কথাবেই দেউতাৰ কাৰলৈ আহিছিল। দেউতা
চলিহাদেৱৰ ঘৰলৈ (তেতিয়া সিসকলৰ ঘৰ মেলা-চকৰত হোৱা
নাছিল, শংকৰ-মল্লিকৰ ওচৰৰ বিলৰ পাৰতহে আছিল হ'বলা) গ'লে
মোকো লগত নিছিল আৰু চলিহাদেৱে মৰম কৰি মোৰেও
কথা হৈছিল। দেউতাই চলিহা ডাঙৰীয়াৰে কথা হওঁতে মোৰ সি
হুজুৰ মুখলৈ চাই থকাৰ বাহিৰে একো কাম নাথাকে। এবাৰ
চলিহাৰ ধূলসুপ শৰীৰলৈ সজোৰ ভাবত চাই থাকোঁতে তেওঁ, "মইনা,
তুমি মোক বৰ শক্ত দেখি হাঁহিছা, নহয়?" বুলি মোক লাজত
পেলালে। ইয়াৰ ওঠৰ বছৰমানৰ পিছত মই বি এ পৰীক্ষা দি
শিৱসাগৰৰ ঘৰলৈ যাওঁতে পদাধৰ চলিহাদেৱে মোক কমাৰ কদীয়াৰপৰা
ধৰি নি অসমীয়া সাহিত্যৰ বিষয়ে শিৱসাগৰ নাট্যমন্দিৰত বংগুৰ
সাহিত্য সভাৰ এক অধিবেশন পাতি বক্তৃতা কৰাওঁতে তাৰাপ্ৰসাদ
চলিহাদেৱে বক্তাবৰণৰা ঘূৰাৰ বাটত মোৰ কথা হুজুৰমান জনি
গৈছিল। তাৰ দুদিনমান পিছত তেওঁ দেউতাক লগ পাওঁতে তাৰাহিন্তে

ভেটিব শকত দেহ দেখি হাঁহি থকা ল'ৰাটোৱে এতিয়া বৰ বৰ সাহিত্যৰ কথা ক'ব পৰাত আনন্দ প্ৰকাশ কৰি মোক দেউতাৰ হতুৱাই মতাই নি উপযাচি এখন খুনীয়া ছাৰ্টিফিকেট লেখি দিছিল। এয়া আমি এৰি অহা পূৰণি জগতৰ সৌজন্যবোধ। কিন্তু মোৰ সেই সক কালত তাৰাপ্ৰসাদ চলিহাদেৱক বুজা নাছিলো চাগৈ। ভেটিয়া নিৰ্বাচননো কি মই তাকে বুজিব নো, কিন্তু ভোটৰ বাবে আবেদন পত্ৰত চলিহাৰ খুলন্তৰ দেহৰ ছবিখন থকাত তাকে লৈ মানুহক দেখুৱাই ফুৰিছিলো। চিঠিৰ পাঠ পঢ়িব পৰা সময় ভেটিয়াও মোৰ নো হয়।

এইদৰে মোৰ আদি শৈশৱৰ গতি নতুন এটা যুগৰ দুৱাৰদলিত ঠেকা ৰখি বৈছিলগৈ বুজা মুবুজাৰ মাজত।

কথাময়

দেউতা আছিল বৰ পূৰ্বাচাৰপৰায়ণ। মোৰ পাঁচ বছৰ পূব হোৱাৰ লগে লগে আমাৰ বংশৰ পুৰোহিত গোপাল দেউক (হাই স্কুলত পঢ়োঁতে মোৰ সঙ্গী কোঁৱৰপুৰ বামুণ গাঁৱৰ দেবেন্দ্ৰনাথ শৰ্মাৰ পিতৃ) মাতি আনি আনুষ্ঠানিকভাৱে মোৰ বিদ্যাবৃত্ত উহুৰ পতাৰ দিহা কৰিলে। মাঘ মহীয়া পুৱাৰ জাৰতে গোপাল দেউ ওলালহি। বিদ্যাবৃত্তৰ সংস্কাৰ-কাৰ্য আৰম্ভ কৰিলে। মোক আগ দিনাখন গবলিৰপৰা লঘোন দিয়াই থোৱা হৈছিল। মোৰ সৰু পেটটোৱে পুৱাৰপৰা শান কাটিব লাগিছে। দেউৰ পূজা-মন্ত্ৰ, টিলিঙাৰ টিলিঙিঙনি শেষ নহয়হে নহয়। এজনী পেহীয়ে মোক ফুল-পাত দি নানাভাৱে সাস্থনা দিবলৈ যত্ন কৰিছে, শাকনিভ হোৱা আৰু আমি ল'ৰাবোৰে ম'ঙ বুলি নাম দিয়া এবিধ পোক ধৰি আনি খেমাৰি ধুমাৰি কৰি দেখুৱাইছে, কিন্তু একোতেই মোৰ পেটৰ পোৰণি হুমাৰ নোখোজে। শেহত জানিব পাৰা পূজা-পাতল শেষ হ'ল আৰু দেৱে নতুন চুৰিয়া চোলা পিন্ধা মোৰ হাতত ধৰি নতুন অ-আ কিতা-পৰপৰা নতুন ফলিত নতুন চিলট-পেকিলেৰে আখৰ তুলিবলৈ শিকালে। তাতেই মই অগাধ বিদ্যা-বাৰিধিৰ পাবত এক সৰু নাৱৰীয়া হ'বলৈ আৰম্ভ কৰিলো।

জীৱনৰ সেই পৰ্বটি আৰু সাৰ্থক কৰা হ'ল এদিনাখন প্ৰায় কোলাত তুলি নি আমাৰ বাৰীৰ চুকত থকা ১১৩ নম্বৰ কমাৰ কদীয়া স্কুল নামৰ পাঠশালাত তাৰ হেড পণ্ডিত অৰ্জুনজীৱৰ যোগদৰ্শ শৰ্মা বৰুৱাৰ ওচৰত দেউতাই মোক হাজিৰ কৰাত। শৰ্মা বৰুৱাসেৱৰ বাহিৰেও 'চেকেন পণ্ডিত' হৰ্ষোদন হাজৰিকা (লেবেলা পণ্ডিত—এই

বকৱা নামেৰেহে অধিক জনাজাত) আৰু বহু পণ্ডিত ডেউৱা আমাৰ পঢ়াশালিৰ শিক্ষক। পঢ়াশালিৰ আনসকল ছাত্ৰৰ তুলনাত মই সকলো ল'ৰা, ঘৰতো আৰু পণ্ডিতৰ ওচৰতো আদৰ্শ। স্কুল ঘৰটো আগুৰি এখন ওখ জেওৰা। তাৰে সমুখত এখন ডেওনা— যাতে শিক্ষক-ছাত্ৰৰ সোমাব পাৰে, গৰু-গাই সোমাব নোৱাৰে। আন সকলো ল'ৰা ডেওনা ডেই যায়। মোক কিন্তু লেবেলা পণ্ডিতে কোলাত তুলি ডেওনা পাৰ কৰিব লাগে বা কেউয়াবা ঘৰৰপৰাই ছাত্ৰত ধৰি আনিব লাগে। তেওঁ আমাৰ মোমাইৰ গাঁৱৰ লোক বাবেই তেওঁক আমি মোমাইদেউ বোলে। এদিন পিছে ঘৰৰপৰা চুচু-চামাককৈ গৈ স্কুলৰ আগ পাই বৈ আছোঁ। মোক স্ত্ৰীপুৰি তুলি নিবলৈ মোমাই-পণ্ডিতৰ দেখা দেখি নাই। এনেতে মনেশ্বৰ নামে মোতকৈ বহুত ওখ-ডাঙৰ আৰু অঘাইত এজন ল'ৰাই ইন্ধুলৰপৰা জুয়ুকিয়াই চাই “অ’ তুমি এতিয়াহে আহিছা? ব’ৰা, তোমাক ভালকৈ দিব ছাৰে” বুলি কোৱাৰ লগে লগে মই কিতাপ ফলি আৰু বহিবলৈ অনা চাৰিখন পেলাই ঘৰলৈ আইৰ কাৰলৈ লব ধৰিলো। “মনেশ্বৰে খেদিছে, মনেশ্বৰে খেদিছে” বুলি। সেইয়ে ‘পলায় বাসন্ত পিছক নচাই’ কৰিলো, ভাগ্যে সিয়ে ইন্ধুলৰপৰা মোৰ সম্পূৰ্ণ পলায়ন নহ’ল। ককাইদেৱে মোক আশ্বাস দি নি ফলি পুখি বুটলি পণ্ডিতৰ ওচৰত গতাই থৈ আহিল। মনেশ্বৰৰ আতঙ্কই মোক কিন্তু বাককৈ দুদিনমান আছকাল কৰি থাকিল – কেউয়াবা স্বপ্নতো, আৰু মনেশ্বৰৰ খেদাৰ কথাটো ঘৰত খেমালিৰ কথা হৈ বহুত দিনলৈকে মোৰ লাজৰ বস্তু হৈ থাকিল। পাছত মনেশ্বৰ ক’লৈ গ’ল, কি হ’ল, তাৰহে খবৰ মোৰ আৰু নাই। এতিয়া আৰু তেওঁ মোক শিক্ষণাল-খেদা নিদিয়ৈহি—এয়ে সাক্ষ্য।

আমাক পঢ়ুওৱা পণ্ডিতসকল মৰমিয়াল আৰু দায়িত্ববান আছিল। পঢ়াওঁতে হেড পণ্ডিত শৰ্মা বকৱাৰ খং উঠিলে চেকনিৰে

কোবাই বু. বু. (বোধ হয় “হা হাহ”) বুলি খেদিছিল। তেঁও দিনটোত এবাৰ আমাৰ খবৰলৈ বা গাঁৱৰ আন ছুখমান যাহুহৰ এবাৰলৈ গৈ চাহ-তামোল খাই বা মলাধপাত ছপি (আমাৰ খবত অৱশ্যে দদাইদেউ নাধাকিলে ধপাত একেবাৰেই নচলিছিল) পাক এটা মাৰিছিল। তেঁও কিন্তু ইন্ধুলৰ শৃংখলা ভালকৈ বৰ্তাই ৰাখিছিল। মোৰ পঢ়াশলীয়া জীৱনত পঢ়াৰ দোষত বা ছুটীলিৰ বাবে কোব এটা খাব লগীয়া নহৈছিল। এদিন কিন্তু অৰাবতে এক অঘটন ঘটিল। আগতে যে মই আমাৰ চকুৰ আগতে বাঘে খোৱা পহুৰ খাহ চিকাৰীৰ কথা কৈছো, তেঁওৰ পুত্ৰ টগলিচাৰ কমাৰ কদীয়া স্কুলত আমাৰ শিক্ষক হৈছিলহি। তেঁও এদিন শ্ৰেণীৰ সকলোকে কোবাই কোবাই মোৰ ওচৰ পাই “হাত মেল” বুলি আদেশ কৰিলে। ময়ো বিমোৰত পৰি কোনো আপত্তি নকৰি আনসকলে সদায় পোৱা প্ৰসাদৰ ভাগ ল’বলৈ সোঁ হাতৰ তলুৱা বহুলকৈ পাতি দিলো। লগে লগে সাৰোঁপ কৰি আমাৰ বাৰীৰে বাঁহৰ লেকেচিৰ কোব পৰিল আৰু লেকেচিডাল আৰু মোৰ হাতৰ ‘ভাগ্যবেখা’ডাল একেলগে ফাটি গ’ল। মোৰ হাতৰপৰা তলুৱাহতে তেজৰ ধাৰ ব’বলৈ ধৰিলে। চকুৰপৰা ব’লে গজা-যমুনাৰ স্ৰাৱ। চিয়’ৰ বাখৰ একো নকৰিলো। ‘ভাগ্যৰ বেখা’তে যেতিয়া এই কশাঘাত! কিন্তু হেড পঙিতহে টগলিচাৰ ছাৰৰ ওপৰত অগ্নিশৰ্মা হৈ গৰ্জি উঠিল, ‘এই হেন সজ নিৰ্দোষী ল’ৰাটোৰ এই ষিলৈ কৰিবলৈ তোমাক কিহে পাইছিল? মই আজিলৈকে তাৰ গাত ধাপৰ এটা মাৰি পোৱা নাই। সি পঢ়া নোৱাৰিছিল নে আখৰি কৰিছিল?’ এতিয়া মোৰ নিজৰ হাতৰ আঘাততকৈ টগলিচাৰ ছাৰৰ সেই হুন্দা দেখিহে জ্বখ লাগিল বেছি। তেঁওহে এতিয়া দেখী ল’ৰাটিৰ দৰে তল-মূকৈ বিয় দি ব’ল। বৰক্ৰমেয়ে নিজে মোৰ কিতাপ কলি লাৱৰি হাতত ধৰি বহলৈ আইৰ ওচৰলৈ যোক লৈ

গ'ল। চেপা খাই থকা কান্ধোনটো তেতিয়াহে ওলাই আহিল বাহিৰলৈ। মোৰ একো দোষ নাই জানি দেউতায়ো মোক ডাবি-ধমকি নিদিলে আৰু টগলিচাবকো একো নক'লৈগৈ। ভাবিল চাগৈ, 'চেকনিৰ আগতহে বিদ্যা' সন্মত হৈ মোৰ সেইদিনা অকণমান হ'লেও অধিকা বিদ্যা লাভ হ'ল। সি যি হওক, সেই ঘটনাৰ আগে পিছে পঢ়া শুনা, স্বভাৱ-চৰিত্ৰ, সকলোতে "ভাল ল'ৰা" নামেই পাই থাকিলো। তাৰ মূলভেয়ে ঘৰত দেউতাৰ কটকটীয়া শাসন আৰু ব্যক্তিগত প্ৰশিক্ষণ, সেই কথা নোদোহাৰিলেও হ'ব। দাদাযো মোৰ পঢ়া শুনাৰ মাজে মাজে মহলা লৈছিল। এদিন তেওঁৰ এটা প্ৰেমৰ সঠিক উত্তৰ দিব নোৱৰাত তেওঁ হাতত চেকনি তুলি ল'লে। সেয়া দেখিয়ে মোক বৰকৈ 'শোণে ধৰিলে', ধাৰাসাৰে চকু-পাণী ওলাল, দাদাই এছাৰি সামৰি থ'লে। তেওঁ কিন্তু আইক কৈছিল, 'বো, ই বৰ অন্ধ পাৰিব, কাৰণ ইয়াৰ মূৰটো বৰ ডাঙৰ।' অংকত মোৰ সেই ডাঙৰ মূৰটোৰ ক্ষুফল মেট্ৰিকুলেচন পৰীক্ষাত অঙ্কত দুটা 'লেটাৰ' পোৱাতেই পৰ্যৱসিত হৈ সীমা পৰিল।

আমাৰ সৰু-কালত পঢ়াশালিবোৰৰ কিছুমান নিজ নিজ ৰীতি আছিল। আমি তলৰ শ্ৰেণীত মাটিতহে বহিবলৈ পাইছিলো, তাৰ বাবে ল'ৰাই নিজে পাটী বা পাটীদৈ বা বাঁহৰ বা কলঠকুৱাৰ সৰু ঢৰা এখন ঘৰবপৰা লৈ বাব লাগিছিল। আমি বহা শাৰীৰ সমুখত দুই ইঞ্চিমান ওখ আৰু এখন ডেকাৰ সমান বহল এটা টিপ। সেই টিপৰ ওপৰত আমি ঘৰবপৰা লৈ যোবা ভোল-গুটিৰে অ-আ, ক-খ, ১-২ লেখো। তাৰ পিছৰ খাপত আমি কেঁহেৰাজ ৰটি নিৰ্দ্ধ কৰা মহীৰে আৰু খাগৰি বা বাঁহৰ কোমল লেকেচিৰ কাপেৰে যতনকৈ কাটি অনা কলপাতত সেই আখৰ লেখা চলে কিছু দিন। তৃতীয় স্তৰতহে চিলেট-পেঞ্চিলেৰে চিলেটত লেখিবৰ পাল। চিলেটৰ আখৰ মোহাবিবলৈ বহুতৰ গুটিও দুটামান বিচাৰি আনিব লাগে। বহু'লে

ফটা-কানি আৰু সৰু চিচাক পানী। আমাৰ আগৰ পীড়িত আকৌ শিল চিলেট নাছিলেই। তেতিয়া কাঠৰ ফলিত ছাই লেপি ক'লা কৰি তাৰ ওপৰত ধলমাটিৰে লেখিব লাগিছিল। হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ “বাহিৰে বংচ ভিতৰে কোৱাভাতুৰি”ত এই ‘ছাই লেপা ফলি’ৰ উল্লেখ আছে। আমাৰ দিনত ক মান আৰু খ মান জ্ঞেণীলৈকে কেৱল ফলিত লেখালৈকে চলিছিল, কাগজ, কলম, চিৰাহি প্ৰথম মান জ্ঞেণীৰপৰাহে। আজি-কালি হ’ল ল’ৰা-ছোৱালীয়ে ঠমানবোৰ খলপা পাব হৈ কাগজ বগাবলৈ আহিবই নালাগে। বিদ্যাবস্তবো প্ৰয়োজন নাই। পোনে পোনেই ফাউণ্টেইন বা নিজৰি-কলম বা ডটপেনত ধৰিব পাৰি। আগৰ দিনত হাতৰ আখৰ পোন কৰাত বহুত গুৰু আৰোপ কৰা হৈছিল। আজি-কালি আখৰৰ গটলৈ চকু দিয়াৰ কথা বৰকৈ নাই, শুধকৈ আখৰ লেখাতো বিপাং—জ’ৰ ঠাইত জ, জ’ৰ ঠাইত জ লেখা এম্ এৰ ছাত্ৰও আজি সহজে পাব পাৰি। সেইসকলেই আজিৰ জিতাকৰী।

আমাৰ পাঠ্য-পুথিও আছিল বিচক্ষণ—বিশেষকৈ পাণীজনাথ গগৈৰ “ল’ৰাপুথি” আগছোৱা আৰু মাজছোৱা। অৱশ্যে সেই পুথিৰে ছাত্ৰসকলক এৰোৱেন বা স্পুটনিকত উঠাৰ সমান উচ্চাকাংক্ষালৈ মূগুপাইছিল, মাথোন কৈছিল ‘পঢ়া-শুনা কৰে যেয়ে, ঘোঁৰা-গাড়ী উঠে সেয়ে।’ তেতিয়াৰ দিনত টম্-টম্ বা ফিটনেই ডাঙৰ বিলাসৰ বাহন। ‘শইকীয়া ঘৰৰ বংশীধৰ’ৰ দৰে উত্তৰ লক্ষীমপুৰৰ এখন গাঁৱত থাকি লেখা কিতাপখনিয়ে কিন্তু অসমীয়া জতুৱা শব্দৰ এক ডাঙৰ ভঁৰাল হৃদিত ৰূপত নিৰ্মাণ কৰিছিল : ‘ফটাকানি হৰিভৰ চুবুৰীয়া খনিকৰ গগৈদেও অসহনি/গামখাক ওলগনি তিববিবণি পানীপকৱা ।’ ডিব্ৰুগড়ৰ ভট্টাচাৰ্য এজেকিয়ে কিতাপখন ছপাই থাকে বাবে তাক আজিও পাব পাৰি আৰু সেইখন হাতত লৈ এতিয়াও অসমীয়া জতুৱা ৰূপৰ শিক্ষা লাভ কৰিব পাৰি। উই কই

আজ পুখি পটিৰ পৰা হ'লত ঘৰত ছখন 'বাহিৰা' পুখিয়ে বিশেষ আয়োজিত ছিল বিশেষকৈ আইৰ শিকনিড—“কাণখোৱা” আৰু “ভীম-চৰিত”। ক'বপৰা জানো এখন ক'লা বাকলি লগোৱা কেইটা-মান পাতৰ “কাণখোৱা”খনেয়ে কিমান সুখ দিছিল। ছচৰি গোৱা বাইজৰপৰা শুনি লগৰীয়া সমনীয়াৰে “বাম হে ককণাময়।/হৰি হে ককণাময় ॥” ঘোৰা জুৰি “ভীম চৰিত”ৰপৰা “বৈশম্পায়ন বদতি শুনিয়ো নৰেশ্বৰ, জয়। কহোঁ কথা পাণ্ডৱৰ ছৱাল-কালৰ, জয় ॥” আদি পদ গাই আমাৰ চ'ৰা-ঘৰতে বিছত ছচৰি গাইছিলোঁ। শিশু কৃষ্ণৰ জীৱনৰ আত্মদায়ক কথাই এইদৰে আমাৰ ছৱাল জীৱনত বহু সানিছিল। “ঈছপৰ সাধু”, “ৰামায়ণৰ বহুৰা”, “মৌ-মহা-ভাৰত”, “ব্ৰহ্ম”, “ব্ৰহ্মাৰ” আদি সৰু সৰু পুথিৰেও অবসৰৰ বিনোদন আৰু পৱিত্ৰ ভাব-আদৰ্শ যোগাইছিল।

দ্বিতীয় তৃতীয় শ্ৰেণীত মেকমিলনৰ “নীতিমালা” আমাৰ লগৰীয়া হৈছিল। সেইবিলাক পাঠ্যৰ বিশেষকৈ বলদেব মহন্ত, মোচ-লেছকিন আহমদ আদিৰ সুৱলা নীতিমূলক শিশু-কবিতাবিলাকে আমাৰ মন ব্যাপ্ত কৰি ৰাখিছিল আৰু সজ কথাও শিকাইছিল। ল'ৰা-ছোৱালীৰ বাবে লেখা আত্মিক কবিতাবোৰতকৈ আমাৰ ভেটিয়াৰ পাঠ্য কবিতাবোৰ যেন অধিক সুৱলা আৰু নিমজ আছিল। ইন্দ্ৰলত পটোঁতে আটাইতকৈ ভাল লাগিছিল যেতিয়া শ্ৰেণীৰ আটাইবোৰ ছাত্ৰ বাহিৰত থিয় হৈ সাহিত্যৰ পাঠ বা পুৰণৰ সৰু নেওতা, বৰ আদি বিবিধ নেওতা শুব ধৰি চিয়ঁৰি চিয়ঁৰি আওৰাইছিলোঁ। সেইবোৰে যেন তেতিয়া এক শ্ৰেণী গানহে হৈ পৰিছিল। সেই গানৰ শুবৰ ছিগ্লোলত কৰ্ণ-পথে সোমোৱা সৰু সৰু অলপ আদিৰ তত্ববোৰে মনত ভালকৈ সাঁচ বহুৱাইছিল।

আমাৰ চ'ৰাঘৰত তিনি-চাৰিটি লগৰীয়া আবেলি বেলা একেলগ হৈ সাধুকথা কোৱা-কুই কৰা এটি বিশেষ আত্মদায়ক কাৰ্য

হৈছিল। কেতিয়াবা সন্ধিয়া চাপি অহাৰ লগে লগে ভূতৰ সাধু ওলালে আৰু ইটো সিটোৰ অধিক কাষৰি চাপি বহিছিলো আৰু শেহত যেতিয়া আন্ধাৰে আমাক আৱৰি ধৰিছিল, তেতিয়া ভূতৰ ভয়ত আটাইকেইটা লগা-লগি হৈ লাডু বান্ধি এৰা এৰি কৰা টান হৈছিল আৰু আই-দেউতাক মাতিহে ভিতৰ ঘৰলৈ যাৰ পাবিছিলো আৰু লগৰীয়া কেইটিয়েও চপলিয়াইহে নিজৰ ঘৰ সোমাইছিলগৈ। সেই সাধুবোৰৰ আজি এটাও মনত নাই যদিও, আৰু ভূতৰ ভয়ো নোহোৱা হ'ল যদিও সোনকালেই, সেই কালত সেইবোৰ সম্পূৰ্ণ সত্য যেন লাগিছিল। নিজেও তেতিয়া সেই ভূতবোৰৰ লগৰ ভূত আছিলোনেকি।

মোৰ নিম্ন পাঠশালাৰ পাঁচোটা বছৰ সোনকালেই অস্ত পৰিল। এদিন ইন্ধুল চাবলৈ নগৰৰপৰা ইনিছপেণ্টৰ আহিল, তেওঁ তৃতীয়মান শ্ৰেণীৰ ল'ৰাকেইটাৰ মহলা ল'লে আৰু হেড পণ্ডিতক ক'লে, মোক বৃত্তি পৰীক্ষালৈ পঠিয়াব লাগে। কিন্তু শৰ্মা বৰুৱাই বোধ হয় নভৰা-নিচিন্তাকৈ একে আধাবে কৈ পেলালে, মই বৰ কুমলীয়া হৈ আছো, আৰু এটা বছৰৰ পিছত মোক পৰীক্ষালৈ দিলেহে ভাল হ'ব। গতিকে ১১৩নং কমাৰ ফদীয়া স্কুলৰপৰা বহুত বছৰৰ দৰে সেইবছৰো কাকো নিম্ন প্ৰাইমেৰি বৃত্তি পৰীক্ষালৈ পঠিওৱা নহ'ল। দেউতাই কথাটো শুনি দুখ পালে, কাৰণ এটা বছৰ অৰাবতে কিয় কৰ্তাব লাগে? দ্বিতীয়তে, দেউতাক আগতে নোসোধাকৈ পণ্ডিতে তেনে এটা মীমাংসা কৰিলে কিয়? সি যি হওক, সেই বিষয়ত তেতিয়া আৰু একো কৰিবৰো নাছিল হ'বপায়। গতিকে বছৰৰ শেষ পৰিলেই পঢ়াশালিখনৰপৰা বিদায় লোওৱাটোকে দেউতাই বিৰাং কৰিলে, কাৰণ তেওঁ জানে, বৃত্তি নাপালেও একোপধ্যেই মই ল'ৰা বেয়া নহ'ম।

নিম্ন প্ৰাথমিক শিক্ষাৰ জীৱনৰ এই শেষৰ বছৰৰ এটা বিশেষ

ঘটনা মোৰ মনৰ ছবিত এতিয়াও বিশেষকৈ উজলি উঠে। সেই বছৰত অৰ্থাৎ ১৯১৪ ছনত শিৱসাগৰ নগৰৰ ‘হুখীয়া ইন্সুল’ অৰ্থাৎ মিউনিচেপেলিটিৰ প্ৰাথমিক পঢ়াশালিৰ সমুখৰ বাধিকাপ্ৰসাদ বৰুৱাদেৱে দান দিয়া মাটিত শিৱসাগৰ নাট্যমঞ্চ নিৰ্মাণ কৰা হৈছিল। সেই মঞ্চৰ প্ৰেক্ষাগৃহ বেৰা-বোৰা হোৱাৰ আগতে তাৰ ঠাইতে তেতিয়াৰ শুক্লপূৰ্ণ জাতীয় অম্লধান অসম ছাত্ৰ সন্মিলনৰ বাৰ্ষিক অধিৱেশন বহে। তেতিয়া ককাইদেউ ছাত্ৰ সন্মিলনৰ প্ৰধান সম্পাদক। সেই-বাৰ সন্মিলনত সভানেত্ৰী হ’বৰ কথা আছিল সৰোজিনী নাইডু। কিন্তু মূৰকত তেওঁ সন্মিলনলৈ আহিব নোৱাৰি মাথোন অভিভাষণ-খন পঢ়িয়াই দিয়ে। সেই অভিভাষণ পাছত “মাগুহ হোৱাঁ” শিতানেৰে ছাত্ৰ সন্মিলনৰ মুখপত্ৰ “বান”ত অনুদিত ৰূপত প্ৰকাশ পাইছিল। ঈশ্বৰী নাইডু আহিব নোৱৰা বাবে সভাত সভাপতি হৈছিল নবীনচন্দ্ৰ বৰদলৈ। সভাখলীত একেখন মেজৰ কাষত কৰ্মবীৰ বৰদলৈ আৰু ককাইদেউক একে ধৰণৰ খাদৰৰ ‘নিমা’ পিন্ধা সাজত (সেই সাজত বৰদলৈদেৱৰ আৰু শুক্লবাম ফুকনৰ একোখনি চিত্ৰ ক’তো ক’তো প্ৰকাশিত হৈছিল) বহি থকা এতিয়াও চকু মুদি চালে দেখা যেন লাগে। সেই সকলো দৃশ্য মই দেউতাৰ লগত গৈ জনতাৰ মাজৰপৰা বেঙা মেলি মেলি চাইছিলো। তাত হোৱা আলোচনাৰ কোনো কথা তেতিয়াও মনত লাগিবৰ নো এখোন। জেজিৱা কথাম-কেইটাকে মাথোন আয়ত্ত কৰা হৈছিলেই কি হৈছিলেই।

ইংগেলৰ ইংৰাজী ইস্কুলত

যোগেশ্বৰ শৰ্মা বৰুৱা হেড পণ্ডিতে যদিও আশা কৰিছিল যে মই আৰু এটা বছৰ তেওঁৰ ইস্কুলত পঢ়ি থুৱ মজবুতকৈ নিম্ন শ্ৰাৱ-মিক বৃত্তি পৰীক্ষাত ওখ ঠাই লৈ তেওঁৰ আৰু তেওঁৰ পঢ়াশালিৰ যশস্যা আৰ্জি দিম, দেউতাই সেইটোলৈ খাপ পিটিবলৈ নিদি শিহ-সাগৰ চৰকাৰী উচ্চ ইংৰাজী বিদ্যালয়ত মোৰ নাম লগাই দিবলৈ দ্বিৰ কৰিলে। সেই বিদ্যালয়ৰ হেড মাষ্টৰ কালিৰাম দত্তক দেউতাই লগ ধৰাত এটা বাছনি পৰীক্ষা হ'ব বুলি জনা গ'ল, কাৰণ সেই সময়তো তাত নাম লগাবলৈ বিচৰা ছাত্ৰৰ সংখ্যা যথেষ্ট সৰহ। বগা ঠোঙা, ক'লা ডিঙি বন্ধ কোট আৰু ক'লা টুপীৰ (সেই টোক বান টুপী বা আমোলা টুপী বুলিছিল এসময়ত, তাৰ পিছফালে টিকনিৰ দৰে অকণমান কাপোৰ ওলমি থাকিছিল) স্মৰণ পৰিহিত গুৱনী চেহেৰাৰ হেড মাষ্টৰগৰাকী স্পৰ্শনক আছিল। তেওঁৰ নিৰ্দেশমতে বাছনিপৰীক্ষাত বহিলো। ছুটা নে এটা সাহিত্যৰ প্ৰশ্নত বাদে অৱশ্যে পৰীক্ষা হ'ল নাই। প্ৰশ্নখিনি তৈয়াৰ কৰিছিল কেবা মত আলি শইকীয়া (পিছত কটন কলেজৰ অৰ্থবিজ্ঞানৰ অধ্যাপক আৰু ইস্কুলত মোৰ সতীৰ্থ ইক্ৰামুদ্দিন শইকীয়াৰ পিতৃ) নামৰ শিক্ষকে। এটা প্ৰশ্ন আছিল—৮০ জন ল'ৰা-ছোৱালীৰ বাৰ্ষিক ১২০ টকা কণ ভগাই দিয়া হ'লত দেখা গ'ল ল'ৰাই ইটকা আৰু ছোৱালীয়ে প্ৰত্যেকে এটাকাকৈ পালে, ল'ৰা কিমান আৰু ছোৱালী কিমান আছিল? কুৱে চাই, মাথোঁতেই অকোটোৰ উত্তৰ ওলাব কিম্বা তাক পাতি লৈ দেখাৰ বিকল্পে কিম্বা এটা নাই-বাবে মজল অৱটো নহৈছিল। মোৰ পিছে অৱ কেৱোটা ঠিকেই হ'ল গণ্ডিৰে

প্ৰৱেশাৰ্থীৰ মাজত স্থান ওপৰতে ব'ল। শিৱসাগৰ উচ্চ ইংৰাজী বিদ্যালয়ৰ ছাত্ৰ হ'লো আৰু নিষ্ঠাৱান, নিপুণ শিক্ষকসকলৰ চৰণত শিক্ষা-লাভৰ সুযোগ হ'ল।

নতুন ভাষা, নতুন বিষয় ইংৰাজীত পোনৰেপৰা বতি উপজিছিল। ক্লাছ প্ৰি এ ছেকশ্যনৰ ক্লাছ-শিক্ষক সুবোধ-সুন্দৰ মুক্তালাল দাসে (৭) ইংৰাজীৰ প্ৰথম শিক্ষা দিছিল। ইংৰাজীৰ এগৰাকী শিক্ষক দুৰ্গানাথ বৰগোহাঁইৰ উচ্চাৰণ স্পষ্ট আৰু টকটকীয়া আছিল। কবিতা পঢ়াওঁতে তেওঁ হাত দুখন বহলকৈ মেনি কেনেকৈ প্ৰতি অক্ষৰত (ছিলেবোল্) গুৰু দি পঢ়াইছিল, এতিয়াও মনত আছে—‘আই হাভ্ টু হেণ্ড্ ছো হাভ্ যু’ ইত্যাদি। আৰু এগৰাকী ইংৰাজীৰ মাস্টাৰ হেমধৰ বৰদাই শ্ৰেণীত বিশেষকৈ আমাৰ সহপাঠী বেজীয়া কলিতা আৰু হাঁহিবাম কলিতাক লৈ সদায় বগৰ কবি কথাৰ মালিহা মাৰিছিল ‘বেজীয়া কলিতা, পাৰিবানে নোৱাৰা ?’ ‘বেজীয়া কলিতা, আমবলীয়া হাঁহ মাৰি এসাজি মাৰি আহিবঁ। যোৱাঁ।’ (বেজীয়া ক্লাছ ক’বতে বৰ ওখ-ডাঙৰ মাহুহ দেখি) ‘বেজীয়া কলিতা, তোমালৈ হোৱালী খুজি ক’ববাত তামোল-পাণ কটাইছেই বোলে, হয়নে ?’ সদায় হাঁহি থকা হাঁহিবামক ছাৰে ক’ব, ‘হাঁহিবাম কলিতা, হাঁহি এটা মাৰাঁচোন।’ ওপৰ শ্ৰেণীত (ক্লাছ এইট্) পঢ়ুওৱা গোপালচন্দ্ৰ গোস্বামীয়ে প্ৰতি দিনে শ্ৰেণীলৈ আহোঁতে সৰু কিছুমান কাগজৰ টুকুৰাত অভিধান চাই টোকা লিখি আনিছিল আৰু পৰম আগ্ৰহেৰে পাঠ পঢ়ুৱাইছিল। এইসকল শূশিক্ষকৰ শিক্ষণত ইংৰাজী মোৰ প্ৰিয় বস্তু হৈ পৰিছিল। ক্লাছ প্ৰিৱৰা ক’বলৈ আৰু ক’বৰপৰা কাইভলৈ প্ৰমোশ্যন পাওঁতে বিষয়টোত এগৰ ভিতৰত ৯৫ আৰু ৯২ নম্বৰ পোৱাৰেপৰা প্ৰৱেশিকা পৰীক্ষাত দুখন প্ৰশ্ন কাকতত ৩৮ আৰু ৭২ পোৱালৈকে ইংৰাজী মোৰ বাবে সুখকৰেই আছিল। ইংৰাজী ভাষাৰ এই ব্যংগভিৰে বিদ্যা জীৱনত

বহুত সহায় কৰি আহিছে।

ক্লাছ প্ৰিত আমাক অসমীয়া পঢ়াইছিল মহেশ্বৰ শৰ্মা নামৰ শিক্ষকগৰাকীয়ে। জাৰকালি হ'লে হালধীয়া কাপোৰ এখন চটিয়াই পিন্ধা শৰ্মাদেৱে মোক 'মিতা' বুলি মাতিছিল। আৰু এজন শিক্ষকে তাতকৈ ওপৰৰ শ্ৰেণীত বিষয়টো পঢ়ুৱাইছিল, কিন্তু তেওঁৰ নামটো পাহৰি গ'লোঁ। ঋষি-মুনি মাষ্টৰ বুলিয়ে আমি তেওঁৰ কথা কওঁ, সেইটোহে মনত আছে। আজি-কালিও স্কুলৰ ল'ৰাবোৰে শিক্ষকক এটা উপনাম দিহে নিজৰ মেলত শিক্ষকৰ কথা কয়। ইন্দ্ৰেশ্বৰ বৰঠাকুৰদেৱে কৈছিল বোলে এজন শিক্ষকৰ ঘৰটো ল'ৰাই বণ্টুটোৰ নিচিনা দেখিছিল বাবে তেওঁৰ নাম থৈছিল বণ্টু মাষ্টৰ। সেই মাস্টৰে বিয়া কৰি প্ৰথম শ্ৰেণীটোত সোমাত্তেই ল'ৰাই বোলে প্ৰশ্ন কৰিলে, "ছাৰ বণ্টুৰ জীলিঙ্গ কি?" মাস্টৰো শুদা-শুদি বিধৰ নহয়, "একিল লৈ একিল দিব জানে, তেওঁ বুজিলে প্ৰশ্নটোৰ অৰ্থ কি, আৰু সহজভাৱে ক'লে, "গাধহঁত, তাকো নাজান ? বণ্টুৰ জীলিঙ্গ বাল-টি।" সি যি হওক, মোক ঋষি-মুনি ছাৰে এদিনাখনবপৰা বৰ মৰম আছা কৰা হ'ল যিদিনা মই "বাঁহী"ত প্ৰকাশিত এটা প্ৰবন্ধৰ (প্ৰবন্ধটো সম্ভৱতঃ মোৰ মোমাইদেউ ধানেশ্বৰ হাজৰিকাব লেখা) সহায় লৈ গাখীৰৰ বিষয়ে বৰ বৈজ্ঞানিক এখন ৰচনা লিখি তেওঁৰ আগত পোছ কৰিলো। সাহিত্যৰ আৰু এগৰাকী ভাল শিক্ষক আছিল ৰামমোহন বৰুৱা। অতি বৃহৎ আৰু মৰমিয়াল স্বভাৱৰ লোক। কলন্ত ল'ৰাক তেওঁ সাহিত্য পঢ়ুওৱাতকৈ বেছি ভাগটি নিজে শ্ৰেণীত সাধু কৈ ল'ৰাক স্তন্যদান লাগিছিল। আৰু এজন আমাৰ সাহিত্যৰ শিক্ষক আছিল বোৰেশ্বৰ শৰ্মা। তেওঁৰ "কথা-মহাত্ম্যত" এখনি উল্লেখ পুথি। শ্ৰেণীত মোৰ লেখা চাই শৰ্মাদেৱে বৰ উচ্চভাৱে প্ৰশংসা কৰিছিল, কৈছিল, "অসমীয়া সাহিত্যত স্কুলৰ ভাৱা লিখা মানুহ হ'ল মত্যানাথ বৰা।

সত্যনাথ বৰাৰ পিছতে ভাল বীতিৰ বাবে মই ডিম্বেশ্বৰ নেগগক ঠাই দিছোঁ। আৰু এওঁ মহেশ্বৰ যি দেখিছোঁ, ডেউকোৰ ঠাঁচতে উঠিছে। এওঁ আগলৈ ভাল গদ্য-লেখক হ'বগৈ।" ছাৰৰ আশীৰ্বাদ আৰু ভৱিষ্যবাণী ফলিয়াইছেনে নাই, তাক ক'বলৈ ছাৰ এতিয়া কাৰবত নাই।

বোম্বেৰ শৰ্মা ছাৰে ক্লাছ ছেভেনৰপৰা আমাক ভূগোল পঢ়াইছিল। তেতিয়া সেই জ্ঞেয়ীৰপৰা আৰম্ভ কৰি অসমীয়াত বাদে সকলো বিষয়কে ইংৰাজী মাধ্যমত পঢ়িব লাগিছিল। লংমেন কোম্পানিৰ ভূগোলৰ কিতাপৰপৰা ছাৰে মাজে মাজে একো অংশ মুখস্থ কৰি আনিবলৈ দিয়ে আৰু জ্ঞেয়ীত তাক ছবছ লিখিবলৈ কয়। মই কিন্তু কবিতাৰ বা নাট্যৰ ৰচনাৰ বাদে আন কথা এইদৰে মুখস্থ কৰা ভাল নাপাইছিলোঁ। ভূগোলৰ কিতাপত ভাবতবৰ্ষৰ বিৱৰণৰ আৰম্ভতে India is the crown jewel of the British Empire—এনে বুলি আৰম্ভ কৰা এটা পেৰাগ্ৰাফ ছাৰে এদিন স্মৃতিৰপৰা লিখিবলৈ দিলে। মই কিন্তু কিতাপৰ কথাখিনি নিজৰপৰা ইংৰাজী ভাষাত লিখি শৰ্মা ছাৰক চাবলৈ দিলোঁ। ছাৰে জ্ঞেয়ীৰ ভিতৰতে মোক আটাইতকৈ সবহ নম্বৰ দিলে, কিন্তু মৰমৰ ঠাট্টাৰ স্মৰত ক'লে 'আমাৰ জ্ঞেয়ীত আকৌ লোকৰ কথা অমু-সৰণ নকৰা বৰ ডাঙৰ পণ্ডিত আছে হ'লে দেই।' তলৰ জ্ঞেয়ীত আমাক ভূগোল পঢ়ুওৱা এগৰাকী ব্যক্তিকশালী শিক্ষক আছিল জীজীৱ ডব্বকথৰ খাণ্ডল। ক্লাছ ক'ৰ-কাইতত অসম-বুৰঞ্জী পঢ়াইছিল যেনুথৰ বৰকটকী ছাৰে। বয়সৰ দ্বাৰাই নে কি, স্কোৰ্চৰ কঁকাল হালিছিল আৰু পঢ়ুৱাতীতে অনবৰত চৰিতে বহি থাকিছিল। গতিকে, জ্ঞেয়ীলৈ আহিয়ে অক্ষৰণ কৰিছিল, "কেপ্টেইন, থ্ৰি এ লং বেবো কেইন।" এই দীৰ্ঘল এছাৰিডাল লৈ ডেউ বহি বহিয়ে পিছৰ বেৰিকত বহা, পঢ়া নোৱৰা বাক-সকলক কোবাইছিল আৰু

আগৰ বেষ্টিত বহা, পঢ়া পৰাবোৰেও সেই প্ৰক্ৰিয়াতে এনেয়ে কেঁচা কাবোৰ খাব লগীয়াত পৰিছিল। বৰকটকী ছাব, কিয় ক'ব নোৱাৰা, মুখ্য গটো ঠগ লগাই লিখাটোত বিশেষ গুৰুত্ব দিছিল।

অল্পৰ শিক্ষকসকলৰ ভিৰত তলৰ শ্ৰেণীত কৰামত আলি শ'কীয়া আৰু ওপৰ শ্ৰেণীত জোনখৰ গঠে, আন আন বিষয়ত দুদিনমান কাম কৰা প্ৰফুল্লপ্ৰাণ চাংকাকতী (পিছত জগন্নাথ বৰুৱা কলেজৰ অধ্যাপক) আৰু মোৰ দাদা আদিৰ কথা মনত পৰে। শইকীয়াই অল্প বৃদ্ধতৈ প্ৰায় মুখৰ ভিতৰতে “বুজলেনজা” নে কি এটা শব্দ উচ্চাৰণ কৰিছিল। মহম্মত খায়েৰ (ধন মাষ্টৰ), তাৰানাথ গগৈ আদিও মুশিক্ষক আৰু মৰমিয়াল লোক আছিল। ভৱধৰ ঠাকুৰ ছাৰে আমাক ছিন্নলৈকে অল্প পঢ়োৱাৰ উপৰিও স্কাউট মাষ্টৰৰূপে স্কাউট ছাত্ৰসকলৰ মৰমৰ নেতা হৈছিল। পণ্ডিত গোবীন্দ মিত্ৰ বিদ্যাতৃষণে প্ৰি-ক'বত আমাৰ ভগ্নমীয়া ঐকতলিপিব শ্ৰেণী লৈছিল। আমি চিলেট-কলিত ঐকতলপি লওঁ; আমাৰ ভুল-শুদ্ধ চাই পণ্ডিতে নম্বৰ দি চিলেটখনত চহী কৰি দিয় আৰু ক্লাছ কেণ্টেইনে নম্বৰৰ বহীত সেৱা টুকি থয়। তেওঁৰ চহীৰ ইংৰাজী ‘জি’ আখৰটো দেখাত ইংৰাজী হয় অল্পটোৰ দৰে হয় দেখি হয়তকৈ কম নম্বৰ পোৱাসকলে ‘জি’ আখৰটোৰ বাহিৰে চিলেটৰ বাকী সকলো কথা মোহাৰি পেলায় আৰু কেণ্টেইনক সেই আখৰটো দেখুৱাই ‘ছাৰে হয় নম্বৰ দিছে’ বুলি তাকে বহীত ছুনিফলৈ দিয়ে। তাতে বহুইহৰ একাখন কাজিয়াও হয়। আমাৰ শিক্ষকসকলৰ ভিতৰত বিশেষ জ্ঞান আকৰ্ষণ কৰা ব্যক্তি আছিল বাজেন্দ্ৰনাথ বৰুৱা। তেওঁ আমাক ক্লাছ ছেভেন আৰু অন্যতম ইংৰাজী পঢ়াইছিল। তেওঁ সদায় গভীৰ, পঢ়ুওৱাত কিন্তু সলসলীয়া। সৰুতকৈ শ্ৰেণীত ইংৰাজী অতি উত্তম শিক্ষক পাইছিল।—তোমৰ ঠাকুৰ (দেৱগাঁও)

আৰু মহেন্দ্ৰনাথ গোহাঁই (গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ইংৰাজীৰ অধ্যাপক ডক্টৰ হীৰেন গোহাঁইৰ পিতৃ)। ছয়োজনেই সংস্কৃতৰ অনাৰ্ছ গ্ৰেজুৱেট, দুইজনৰে সংস্কৃতৰ প্ৰতি গভীৰ আনুগত্য। ক্লাছ ছোভনত বিষয়টোৰ লগত প্ৰথম পৰিচয় হওঁতে বৰ কঠিন যেন লাগিছিল— যদিও ঠাকুৰ ছাৰৰ শিক্ষণৰীতি বৰ সহজ আছিল। কিন্তু প্ৰথমটো টাৰ্মিনেল পৰীক্ষাত এশৰ ভিতৰত ৮৬ নম্বৰ পালে। সিমান আশা নকৰাকৈয়ে। লগে লগে ভাষাটোত মোৰ উৎসাহ আৰু আগ্ৰহ বাঢ়ি গ'ল। অৱশ্যে সংস্কৃতৰ শ্ৰেণীত নানা কোঁতুৰবোৰ সৃষ্টি নোহোৱাকৈ নাছিল। এদিন ছাৰে কেইটামান ইংৰাজী বাক্য সংস্কৃত কৰিবলৈ দিলে, লগতে ইঙ্গিত দিলে যে সংস্কৃত লিখাৰ আগতে বাক্যবোৰ অসমীয়া কৰি চাব লাগে। সেই সূত্ৰ ধৰি কিন্তু এখোজ ছুটি কবি আগ বাঢ়ি চিদানন্দ ওজা নামে এজন সহপাঠীয়ে *A black serpent entered my house*—এই বাক্যটোৰ সংস্কৃত ৰূপ কৰিলে এনে . এক মচোৱা সপ' মম ঘৰে অসোমাঘৎ ॥ সংস্কৃতৰ প্ৰতি মোৰ পোনতে যি আতঙ্কৰ সৃষ্টি হৈছিল, তাক প্ৰথম টাৰ্মিনেল পৰীক্ষাই আঁতৰাই নিদিয়া হ'লে ময়ো সংস্কৃতক ভয় কৰি, বেয়া পাই থাকিলোঁহেঁতেন, সংস্কৃত ভাষাৰ শক্তি আৰু সৌন্দৰ্য উপলব্ধি নকৰিলোঁহেঁতেন। অথচ আমাৰ অসমৰ এগৰাকী চূড়ামণি পণ্ডিতৰে উক্তি *To me no language is dearer than Sanskrit* সংস্কৃতৰ প্ৰতি প্ৰীতিয়েহে অসমীয়া আদি আধুনিক ভাৰতীয় ভাষাক সম্বন্ধ কৰিব পাৰে, সংস্কৃতৰ জ্ঞানৰ অভাৱে অসমীয়া ভাষা লিখাৰো নানা বিসৰ্জতিৰ সৃষ্টি কৰে। ঠাকুৰ আৰু গোহাঁই, দুইজনা নিপুণ শিক্ষকৰ কৰুণাত লাভ কৰা সংস্কৃতৰ জ্ঞানে মোকো ভাব-প্ৰকাশৰ বিষয়ত সদায় আশ্ৰয় দি আহিছে। গোহাঁই ছাৰে ক্লাছ এইটোত পঢ়ায় সংস্কৃত। তেওঁ সকলো কথাতে পৰিপাটি আৰু অত্যন্ত serious, ল'বাই পঢ়া নোৱাৰিলে ছফ পায় আৰু খং কৰে।

এদিন তেওঁ ক'লে যে যিবোৰে নিজৰ পাঠ ঠিক কৰি নাহে আৰু
 শ্ৰেণীত পঢ়া পৰাৰ কোনো আশা নাই তেওঁলোকে বুকৰ ওপৰত
 এখন কাগজ মাৰি ল'ব 'আজি পঢ়া নোৱাৰোঁ' বুলি। বদনচক্ৰ
 বৰঠাকুৰ বোলা মোৰ এজন চতুৰ সতীৰ্থই পিছ দিনাখনেই ছাৰৰ
 এই নিৰ্দেশ মানি বৰ বৰ আখৰেৰে 'আজি পাঠ নোৱাৰোঁ' বুলি
 এখন কাগজ চোলাব চাটিত মাৰি ল'লে। ছাৰে ক্লাহত সোমায়ৈ
 সেইখন দেখি খঙত জলি-পকি উঠিল আৰু কি ক'ব কি নক'ব
 কৰি 'I shall beat you I shall kill you' বুলি গৰ্জি
 উঠিল। তেওঁ কিন্তু কোনো দিনে বেতকে নলগাইছিল। ছাৰে
 বিশেষ 'জোৰ' দি দি সংস্কৃত কথাবোৰ উচ্চাৰণ কৰিছিল আৰু
 বিসৰ্গটোকো (অ.) দীঘলীয়া কৰি 'অহহ' কৰি উচ্চাৰিছিল,
 সেইটোৱে আমাৰ ল'ৰা-মনক বিশেষ আমোদ দি বিষয়টোত আমাৰ
 বতি বঢ়াইছিল। ফটোগ্ৰাফি গোহাঁই ছাৰৰ এটা হবি আছিল।
 শিৱসাগৰৰ আধা সজা কালিপ্রসাদ মেমৰিয়েল হলত লক্ষ্মীনাথ
 বেজবৰুৱাক সাহিত্য-সভাই অভিনন্দন প্ৰদান কৰাৰ সভাত সমুখত
 এশাৰী শৰাই আৰু কাষৰত ভাই-ককাই বেজবৰুৱা কেইজনক লৈ
 বহি থকা লক্ষ্মীনাথৰ ফটোগ্ৰাফ এখনি ছাৰে মোক উপহাৰ দিছিল,
 কিন্তু মোৰ ঘৰৰ কাগজৰ অগাধ সাগৰৰ মাজত সেই চিত্ৰখনিক
 পৰুৱাই পোৱাত সাহিত্য-সভাৰ হৈ "চিত্ৰলেখা" নামৰ এলবাম কৰাৰ
 সময়ত বস্তুটি বিচাৰি নাপালো।

ক্লাছ ছেভেন-এইটত থাকোঁতে আমাৰ হেডমাষ্টাৰ আছিল ডবল-
 চক্ৰ চলিহা। কঠোৰতা আৰু বেত-প্ৰহাৰৰ বাবে খ্যাত চলিহাশ্ৰেয়ক
 সকলো ল'ৰাই বাখৰ মান ভয় কৰিছিল। ক্লাছ ছেভেনলৈ উঠাৰ লগে
 লগে ময়ো সেই 'বেতৰ প্ৰহাৰ-যোগ্য' হোৱা অৱস্থা পাইছিলো।
 কাৰণ তেওঁ এদিন আমাৰ ক্লাছলৈ আহি ক'লে যে সিহদিনা শ্ৰেণীৰ
 আৱশ্যকীয় সকলো কিতাপহে কিনা হ'ল, তাক সকলো ছাত্ৰই

দেখাবলৈ লৈ আহিব লাগিব, তেওঁ নিজে কিতাপবোৰ চাব। যথা আদেশ তথা কৰ্ম। দুৰ্ভাগ্যবশতঃ মই আগদিনা মাথোঁ কিনা ‘সাহিত্য-সংগ্ৰহ’খন ভুলতে ঘৰত এৰি থৈ আহিলোঁ। ধৰিলে তেওঁ সেই অপৰাধ। মই ‘পাহৰি আহিলোঁ’, কিতাপখন আছে’ বহুত কিতাপ আনিব লগীয়া হোৱাত সেইখন কেনেকৈ বৈ আহিল’ আদি জবাবদিহি কৰিলোঁহে হয়, চলিহা ছাৰে নামানে, ক’লে, ‘কাইলৈ কিতাপখন লৈ মোৰ অফিছলৈ গৈ ছাকাবমান খাই আহিবাঁ, আৰু দেউতাকাক ক’বা, তোমাৰ কিতাপ ভাৰ ব’বলৈ এটা শত্ৰু বাখিব।’ অঘটনৰ ভয়ত সেই নিশা টোপনিয়ই নহ’ল। পিছদিনা ‘সাহিত্য-সংগ্ৰহ’খন লৈ হেডমাষ্টৰৰ অফিছলৈ গ’লো, ভাগ্যে তেওঁ তেওঁৰ দুহাত-দীঘল বেতডালক বিজ্ঞামৰপৰা জগাই তুলিলে। এই জ্ঞানীত থকাত আমাৰে এজন লগৰীয়া চলিহাভোঁকৈ অধিক এক বৰ বাঘৰ মুখত পৰিছিল। আগৰ খ্যাতিযুক্ত হেডমাষ্টৰ আৰু তেতিয়া স্কুলসমূহৰ সহকাৰী ইন্‌ছপেক্টৰ লক্ষ্মীনাথ শৰ্মা আহক পৰিদৰ্শনৰ বাবে। আমাৰ ক্লাছৰ ছাৰে ক্লাছ সোমোৱে অফিছৰপৰা চক-মাটি এডোখৰ আনিবলৈ কোৱাত সুধীৰচন্দ্ৰ বৰুৱা নামৰ সহপাঠী জনে ঘপ কৰে উঠি অফিছলৈ বাট লওঁতেই দুৱাৰ-মুখত শৰ্মাদেৱক নেদেখাকৈ দিলেগৈ খুন্দা মাৰি। সকলো নিজ নিজৰ ঠাইত ঠৈ লাগি থিয় দি ব’ল। কোনে জানে, এতিয়া বপুৰা সুধীৰৰ কি হয়। নিৰ্বাসন দণ্ডই হয় নে শৰ্মাই পাহৰি থকা বেতডালকে পুনৰ তুলি লয়। ভাগ্যে তেওঁ কোপ-দৃষ্টিৰে কিছু পৰ সুধীৰলৈ চাই থাকি আমাৰ জ্ঞানী পৰিদৰ্শনৰ কামত লাগিল। সিমানতে সেই আখ্যাও সমাপ্ত হ’ল।

আমি ক্লাছ প্ৰি, ক’ব আৰু কাইতত পঢ়োঁতে স্কুলৰ প্ৰধান স্থান হলকলোঁতে (হাল, আমি পাচা স্কুলৰ ঠাইত এতিয়া এখন বজাৰ বহিছে।) বহিছিলো। পাঁচ-ছটা জ্ঞানী একে সময়তে ডাঙৰ বহে।

কিন্তু তাৰ জোখত হাই-উকনি হয় বৰ কম। আমি ল'ৰাবোৰৰ মাজত কথা-বতৰা, খেমালি-খুমুলা তাৰ মাজতে চলে। কেতিয়াবা সেয়া বেছি হ'লে হল-ঘবৰ এমূৰৰ কোঠাবপৰা লগুড-হুস্তেন কোনোবা-জন শিক্ষকৰ আৱিৰ্ভাৱ হয় আৰু কাচিং কেতিয়াবা লগুড-প্ৰয়োগো ঘটে। আমাৰ মাজত জোকোৱা-জুৰুইও হয়। ক্লাছ ফাইভত থাকোঁতে এদিন এজন সহশাঠী দুৰ্গেশ্বৰ বৰদলৈয়ে একান্তমানে চিলেট ফলিত অন্ধ কবি থাকোঁতে মান এজন সতীৰ্থ সত্যবজ্ঞন বৰদাই অকণ-মান আছকাল কৰাত (সত্যবজ্ঞনে এনে খেমালি কবি চি'উ চি'উ চি'উ কৰি লব মাৰিছিল) দুৰ্গেশ্বৰে খঙত ফলিখন সত্যবজ্ঞনৰ গালৈ মাৰি দিয়ে আৰু সেইখা লাগি সত্যবজ্ঞনৰ ঙ্গৰ দাঁতিবপৰা ঘো-ঘোঁকৈ তেজ ওলাবলৈ ধৰে। এতিয়াও তেওঁৰ (ডক্টৰ বৰদা এতিয়া) সেই ঘাৰ দাগটো আছে।

আমি ল'ৰাবোৰৰ অক্ষুৰণ্ড শক্তিবশে কেতিয়াবা কেতিয়াবা সৰু-মুৰা অপচয় নঘটিছিল, সেই কথা মই নিজ কাগজ ধৰি লপত খাই ক'ব নোৱাৰোঁ। মনত আছে, তেতিয়া আমি বোধহয় ক্লাছ ফাইভ কি ছিন্তত। পানী খোৱা ছুটাত বন নোহোৱাৰ বন কবি দুই-এজন সতীৰ্থই জ্বলৰ সমুখৰ মাৰোৱাৰী গটিলে গৈ তাৰ ব্যৱসায়ী-সকলক আমনি কৰেগৈ। এবাৰ নোলে আমাৰ লগৰে জ্বলনমানে ভেনেকৈ গৈ এখন গোলাবপৰা কাপোৰ-কানি হুভোশ্বৰমান লৈ আহিল। সেই কথা ব্যৱসায়ীয়ে হেডমাষ্টৰত গোচৰ দিলেহি। হেডমাষ্টৰো আকৌ কমজন নহয়। বয়স ভৰতচক্ৰ চলিহা। তেওঁ ল'ৰাকেইটি চিনাক্ত কৰি মাতি আনি, শুধিলে, কিয় এনে নিশ্চয়ীয়া অপকৰ্ম কৰা হ'ল। বাই দোবীজন আছিল অলপ খোনা। তেওঁ ক'লে, 'হা-হাৰ, আমি কা-কা-কাপোৰ অনা নাই। ব-ব-ব-বকুলেহুত লাগি আহিছিল।' এয়া শুনি চলিহাৰ দৰে কঠুৱা মাহুছৰো হাঁহি উঠিল। কিন্তু বন্ধজন বেজ-প্ৰহাৰবপৰা মাৰিব নোৱাৰিলে। লোনকাহলৈ

পিছত তেওঁ পুলিচ বিভাগৰ কামত সোমাল। নাজানা, তেওঁ বকলেছত লগাই বহু অনা লোকক ধৰ-পাকৰ কৰে নে নকৰে।

স্কুলৰ বিশেষকৈ তল শ্ৰেণীত পঢ়া কালত বছৰেকীয়া ঝঁটা বিতৰণী সভাবোৰ আমাৰ বাবে মহা মহোৎসৱ হৈ যেন। ক্লাছ খ্ৰিপৰা ক'বলৈ উঠোঁতে সমস্ত শ্ৰেণীত বৰ্ষ হৈও মঠ বাঠি-চৌবাটী-পিঠিয়া এখন ইংৰাজী গল্পৰ পুথি প্ৰাইজ ৰূপে পাইছিলো। তাতেই কি হিয়া-ভৰা আনন্দ। ক'ব, কাইভৰপৰা প্ৰমোচনৰ দ্বিতীয় স্থানৰ বঁটা আৰু ছিন্নৰপৰা সদায় প্ৰথম হোৱা বঁটা পাইছিলো। তাৰ লগতে শ্ৰেণীত সদায় উপস্থিত থকাৰ পুৰস্কাৰো হুবাৰমান পাইছিলো। এই আটা-ইবোৰ প্ৰাইজ ইংৰাজী কিতাপৰ ৰূপত দিয়া হৈছিল আৰু সেইবোৰ পঢ়ি গল্পৰ আনন্দ আৰু নানা দেশৰ সন্মাদৰ জ্ঞান পাইছিলো, কিতাপবোৰ ঘৰত ভালকৈ আলমাৰিত সজাই থৈছিলো। কিন্তু পিছৰ জীৱনত যেতিয়া 'ডলাৰ বগৰী প্ৰায় ক'তো ধান-খিত নাই' অৱস্থা হৈছিল, তেতিয়াই আদৰৰ কিতাপাবোৰ ক'ও কেনি গ'ল, ক'ব নোৱাৰিছোঁ। বৰফৰ দেশ আদিত থকা আচৰিত বৰফ-ভালুকতে আবদ্ধ কৰি নানা আকৰ আনোৱাৰৰ ছবি আৰু বিৱৰণ থকা এটিক কাগজত ছপোৱা কিতাপখন এতিয়াও ঘূৰাই পাবৰ বাহা হয়। ফৰাচী লেখক জুল বান'ৰ "পৃথিৱীৰ চাৰিওমেৰে চাৰি কুৰি দিনত" বোলা উপন্যাসৰ চমু সংস্কৰণ এটাও প্ৰাইজত পাই তাক অলমীয়া কৰি পেলাইছিলো। তাৰে এটা অংশ পিছত অসম ছাত্ৰ সন্মিলনৰ "মিলন" কাকততো ছপা হৈছিল। কিন্তু অনূদিত কিতাপখনৰ ছপা-সছপা সকলোখিনি কেতিয়াবাই নিকলকন হৈ গ'ল। এতিয়া তাক খিচাৰি বাতৰিকাকত কিংবা টি ভি ত জাননী দিওঁ যে তাক ক'ববাত লেখা পাম, সি আশা-ভৰসা একো নাই। সেই দিনত ইংৰাজী কবিতা, সংস্কৃত স্তোত্ৰ আদি আৰু আন কি বেৰুহপিয়েৰৰ নাটকৰ কৃষ্ণৰ অভিনয় আদিৰে ঝঁটা-বিতৰণী সভা আৰু গবৰ বহু

আগৰ দিনাখনৰ উৎসৱটো সন্মুখ হৈছিল। ক্লাছ প্ৰিত পঢ়োঁতেই আমাতকৈ কেইবাজনোৰো ওপৰৰ পাৰ্বতীকুমাৰ গোস্বামী (বিচক্ষণ এডভোকেট আৰু পিছত গুৱাহাটীৰ উচ্চ ন্যায়ালয় আৰু ভাৰতৰ উচ্চতম ন্যায়ালয়ৰ ন্যায়াধীশ), নলিনীকুমাৰ মিত্ৰ (পিছত বিলম্বত অধ্যাপক) আদিয়ে জাকজমক সাজপাৰ পিন্ধি শ্বেকছপিয়েৰৰ “জুলিয়াছ ছিঁজাৰ” নাটৰ দৃশ্যাভিনয় কৰাৰ কথা এতিয়াও বৰকৈ মনত পৰে।

পঢ়া-শুনাত মোৰ উন্নতি ক্ৰমে হৈ আহিছিল। ক্লাছ প্ৰিভ প্ৰমোশ্যন পৰীক্ষাত মোৰ এ ছেকশ্যনত প্ৰথম হৈছিলো যদিও সমস্ত শ্ৰেণীত ষষ্ঠহে হ'লো—তাৰ বাবেও পিছে বহুবেকীয়া ঝঁটাৰিভৰণী সভাত মোক এটা ঝঁটা দিয়া হৈছিল। ক'বৰ পৰীক্ষাত কিন্তু মই সমস্ত শ্ৰেণীত দ্বিতীয় হ'লো। ফাইভৰ পৰীক্ষাতো। ছিন্নৰ পৰীক্ষাৰ পৰা আৰম্ভ কৰি সদায় প্ৰথম হৈয়ে বৈছিলো। ক্লাছ ছিন্নত থকাতো তেতিয়াৰ ইনছপেক্টৰ শৰৎচন্দ্ৰ গোস্বামীৰ বিশেষ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰিব পাৰিছিলো।

সকলোৰো কবিতা বা পদ্য লিখাৰ ভাব এটা হৈ আহিল। ক্লাছ প্ৰিত পঢ়োঁতে এদিনাখন ককাইদেউ চাহৰ মেলত বহিছে। দেৱযানী বাইদেৱে (দদাইদেউৰ ছোৱালী) চাহ বাকিছে। সেই সুযোগতে মোৰ এটা পইন্ট ককাইদেউৰ হাতত দিলোঁহি প্ৰাণসোৰ আশাত। কিন্তু তেওঁ মোক উদগনি নিমিলে বা পদ্য-বচনাৰ কৌশলৰ বিষয়ত একো নকৈ বৰং নিকংলাহহে কবিলে; হয়তো ভাবিলে যে সেইবোৰ মোৰ কাৰণে অথবা কামহে হৈছে, শ্ৰেণীৰ পাঠ্য-পঢ়াইছে মোৰ আচল যুগুত কাম। কিন্তু মোৰ পইন্ট কেইশাবী কিছু দিনৰ বাবে ঘৰত আমোদৰ সামগ্ৰী হৈ থাকিল। “ভাল ল'ৰা” নামৰ বস্ত্ৰটোৰ পোনৰ আৰু শেহৰ শাৰী কেইটা অঙ্গপট্টক মনত পৰে, “হুই হোৱা কেনে ?/ হুই ল'ৰাক কোনোবাই ধৰা কৰেনে ?/ এতেকতে ছুনি নহ'ব হুই, / যি পোৱা তাকেই থাকিব হুই, ?”

এই সময়তে, ককাইদেউৰ যত্নত বুলিব লাগে, শিৱসাগৰ ছাত্ৰ সভা আৰু তাৰ চাতেলিখা মুখপত্ৰ “বংগুৰ”ৰ সৃষ্টি হয়। তেতিয়া তেওঁৰ লগত মই সভাৰ অধিবেশনবোৰলৈ গৈছিলো। মনত আছে, এবাৰ জাৰৰ কুঁৱলীত তেওঁ মোক ছাইকেলৰ আগবকালে তুলি নিওঁতে ছয়ো দিখৌৰ মথাউৰিৰ তলত পৰিছিলোঁগৈ। এই সময়ৰপৰা আমাৰ জ্ঞেয় কবি কবি ভাৱ থকা শশীকান্ত গগৈৰ লগত বিশেষ বন্ধুত্ব হয়। তেওঁ শেহলৈকে ভাল কবি হৈছিল যদিও আৰু “আৱাহন” আদিত ভাল কবিতা উলিয়ালেও কলেজৰ দিন পাৰ হৈ গ’লত কবিতা কৰা অভ্যাস এৰি পেলায়। মই ক্লাছ কাইতত থকাত “জ্ঞানমাসিনী”ৰ কবি মকিজুদ্দিন হাজৰিকাৰ সভাপতিত্বত শিৱসাগৰ ছাত্ৰ সভাৰ দ্বিতীয় বাৰ্ষিক অধিবেশন ধুমধামেৰে হৈছিল। “ক্লাছ ক’বত থাকোঁতে সাহিত্য কৰাৰ ভাব ইমান উক দিছিল যে কমাৰ-কনীয়াত তিনি নে চাৰিটা লগৰীয়াৰে “অসম” নামে এখন হাতে-লিখা কাকত কৰিছিলো হুসংখ্যমান। ইয়াৰ পিছতো পদ্য কবি শশীকান্তৰে আলচি ককাইদেউলৈ পঠিয়াইছিলো, যদিও তেওঁৰপৰা উৎসাহন নাপাইছিলো, বোধ হয় পায় লগীয়াও নাছিল। ক্লাছ এইটো থাকোঁতে আমি হুসংখ্যমান গোটাৰ্থ খাই “নিজবা” নামে এখন হাতে লিখা কাকতৰ তিনি সখ্যা উলিয়াইছিলো। তাত সন্নিবিষ্ট মোৰ ‘শতবদন্ত’ আৰু সুধীৰচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ ‘ধৰ্ম আৰু বিজ্ঞান’ শ্ৰেণী আৰু শশীকান্ত গগৈৰ ‘মৰিলে’ কবিতাই গুৰুসকলৰপৰা বিশেষ সন্মান লাভ কৰিছিল। বৰ ধুনীয়া আখৰ লেখা সহপাঠী ত্ৰৈলোক্যনাথ বৰুৱাই “নিজবা”খন চকুত লগাটক লিখি উলিয়াইছিল। ইয়াৰ আগতে ক্লাছ ছিৰাত থাকোঁতে মহেশচন্দ্ৰ দিহিঙীয়া নামৰ বন্ধাৰ হুটুৱাটক “বীণাপাণি” নামে এখন হাতে-লিখা কাকত কৰিছিলো। এইদৰে সাহিত্যিক হ’বৰ হেঁপাহে নামে নামে উক দিয়ে আছিল। সেই কালতকৈ বেগ ইমান বেছি হৈছিল যে ক্লাছ এইটো থকাত

সম্বলপুৰৰ বেজবৰুৱালৈ “বাঁহী”ৰ বাবে ‘অপূৰ্ণ’ নামে এটা কবিতা আৰু ‘অলঙ্কিত’ নামে এটা গল্প পঠাই দিওঁ। পিছৰ বছৰ কবিতাটোক বেজবৰুৱাই সঁচাকৈয়ে “বাঁহী”ত ঠাই দিলে, আৰু লগে লগে “বাতৰি”ত “বিহুৱান” নামে এটা আৰু “অসমীয়া”ত সংস্কৃত ভাষাত (সংস্কৃত ছন্দত কিন্তু নহয়) লিখা ‘আগতা মধুৰা বাসন্তী’ নামে কবিতা ছপা হৈ ওলাল। তাৰ পিছত অৰ্থাৎ মই ক্লাছ টেনত থকাত ‘অলঙ্কিত’ গল্পটো ‘গাঁৱলীয়া কৃষ্ণা’ নাম লৈ বেজবৰুৱাৰ “বাঁহী”তে প্ৰকাশ পালে, আৰু “বাতৰি”ত এটা কবিতা (মধুৰীত নে কি নামেৰে) ওলোৱাৰ লগে লগে সম্পাদকীয় প্ৰবন্ধত তাৰ বিশেষ উল্লেখো ওলাল। এইবোৰ দেখি তেতিয়া কাৰোবাৰ চাৰ্গে তাৰ হৈছিল মই মন্ত ডাঙৰ সাহিত্যিকেই হ’লোনেকি !!

মোৰ জন্মৰ সময়ত কমাৰুদীয়াৰপৰা ইছৰ সিঘৰ দূৰশিলৈ উঠি যোৱা বাবে গাঁওখন শীৰ্ণ হৈ পৰিছিল। তিথি-সবাহ আদি বাজহুৱা নামঘৰত নিয়মীয়াকৈ হৈ থাকিলেও ভাওনা পাতিবৰ জোখাবে লোক নোহোৱা হ’ল। গাঁওখন নিমাওমাওকৈ থকা বাবে আমাৰ ওপৰ চামৰ ডেকাসকলক লগ লগাই নামঘৰত তিনিখন নাটৰ মঞ্চ-অভিনয় পতাৰ দিহা মই কৰিছিলো—ক্লাছ ছিন্দ্ৰত থকাত “হৰিশ্চন্দ্ৰ নাটক”, ছেভেনত থাকোঁতে “লৱ-কুশ” আৰু এইটোত ছাত্ৰ অৱস্থাত “মেঘনাদ-বধ”। মনো ভাও শৈছিলো প্ৰথমখনত শৈব্য, দ্বিতীয়খনত লৱ আৰু তৃতীয়খনত বামৰ। এইবোৰ কবাত কমাৰুদীয়া ইয়া কোম্পানীৰ ঐতিহ্য পুনৰজীৱিত হৈছিল নে নাই, তাকহে ক’ব নোৱাৰোঁ। আমাৰ গাঁৱত “মেঘনাদ-বধ” হোৱাৰ পাছত কৌৱৰপুৰৰ ডেকাসকলে দুৰ্গা-পূজাত বাজমাই বাসিচাৰ বহুৱাসকলৰ মাজত সেইখন নাটৰ অভিনয় কৰিবলৈ যাওঁতে মোকো বাম-কণী অৱতাৰ কৰাই লৈ গৈছিল। সেই ভাওনাৰ কথাতকৈও পুৰাতন শিল্পাঙ্গৰ স্টেশ্যনত বেলত উঠিবলৈ থাকে বেলো আৱাক এৰি এতি

যোৱা, পিছবেলা বেলে আহিবৰ বেলা পেটৰ কলমলনি লগাত ওচৰৰপৰা মাটিৰ চক আৰু চাউল-দাইল আনি সিজাওঁতেই বেলে অহাত আধাকুটীয়া ভাতবোৰ মুঠি মুঠি কৰি কাগজত টোপোলা বান্ধি লৈ বেলেত উঠি নিমখেৰে গলিয়াই গলিয়াই খোৱা কথা-বোৰহে বেছিকৈ মনত ৰৈ আছে এতিয়াও।

মোৰ কেইবাবাৰো টান গ্ৰহণী হৈছিল। ক্লাছ ফাইভ আৰু ছেভেনত থাকোঁতে বৰকৈ তাৰ বাবে ভোগ কৰিব লগীয়া হৈছিল। ছেভেনত থাকোঁতে গান্ধীজীৰ আইন অমান্য আন্দোলনে দেশ তোল পাৰ লগায়। বিশেষকৈ কুখ্যাত কানিংহাম চাকুলাবৰ বাবে অসমৰ ছাত্ৰৰ মাজত বগৰ ঢ'ক উঠিল বৰকৈ। আমাৰ স্কুলৰ ছাত্ৰ-সকলো ওলাই গ'ল কানিংহাম দোকানত আৰু স্কুলৰ আগত পিকেটি কৰিবলৈ। আমাৰ শ্ৰেণীৰ দুৰ্গেশ্বৰ বৰদলৈক প্ৰথম দিনা-খনেই পুলিচে ধৰি নিলে আৰু তাৰ প্ৰতিবাদত জীলাধৰ দত্ত নামৰ এজন ছাত্ৰৰ বাহিৰে আমি সকলোৱে শ্ৰেণী এৰিলো। তাৰ পাছৰপৰা প্ৰতিদিনেই আমি স্কুলৰ আগত গোট খাওঁ আৰু প্ৰতিদিনেই নগৰ আৰু বৰপুখুৰীৰ (শিৱসাগৰ) চাৰিওপাৰ ব'দে ব'দে পৰিক্ৰমণ কৰি আবেলি ঘৰমুৱা হওঁ। ককাইদেউৰ কালৰপৰা অলপ সাৱধানী বাণী শুনি ইমানতকৈ সবহকৈ প্ৰত্যক্ষ আন্দোলনত যোগ দিবলৈ সাহ নহয়। আমাৰ দৈনিক পৰিক্ৰমণ পুখুৰী-পাৰৰ কাছাৰী আৰু ত্ৰৈকাবিৰ আগেদিয়োই হয়। এদিনাখন কাছাৰীৰ আগ পাওঁ-তেই আমাৰ সমদলক পুলিছে আঁপুচি ধৰিলে। সমদলটো ভাঙি বিৰ লাগে। তাত ছাত্ৰ আৰু আমাৰ নেতাসকল বাকী নোহোৱাত পুলিচে ক'লে, “ভেনেহ'লে আপোনালোকে কোনো শৰ্ম নকৰাকৈ যাওক।” তাতো আমি গড়ৰাজী হোৱাত জয়ৰানি মাথোন নকৰাকৈ আগ বাঢ়িবলৈ দিয়া হ'ল। এইবাৰ আমি বাকী। কিন্তু এইবাৰ গাঁত লগাই দিয়া হ'ল—‘জয় মহাত্মা গান্ধীজী জয়বৰে কৰা হৈ

বন্ধুতা কম্পমান । কম্পমান।' জাতীয় গীতৰ মাজত আমি আক গাইছিলোঁ। 'আয়ে দিয়া কাপোৰ মাথোঁ' কবিম পৰিধান। অ', আয়ে দিয়া কাপোৰ মাথোন কবিম পৰিধান।' এই কথাটো কামত লগাবলৈ সকলো একোটা হাঁতৰ আৰু টাকুৰি লৈ সূটা কাটিবলৈ আৰু খাদৰ কাপোৰ পিন্ধিবলৈও লৈছিলোঁ। এইদৰে এক-প্ৰকাৰ habitual wearer of khadi হ'লেও তাৰপৰা কিন্তু মুনাফা উলিওৱাহে নহ'ল। দেশৰ স্বাধীনতা-লাভৰ পাছত কিন্তু খাদৰৰ সন্মান আৰু আদৰ বহুত কাৰণত কমি গ'ল। ১৯৫০ চনত ড° নীৰোদ মুখাৰ্জি নামে এজন সহকৰ্মী বন্ধুৱে কৈছিল যে কলিকতাৰ ৰাজ্যআলিত ৰোলে মাৰুহৰ গাৰপৰা খাদৰ আঁজুৰি ফালি পেলোৱা হৈছিল। ই বামপন্থীৰ প্ৰভাৱ নে কি, তাক অৱশ্যে নাজানো। ১৯৬৫ চনত এলাহাবাদ আৰু পাটনাতে পি এইচ্. ডি.ৰ ছটা মৌখিক পৰীক্ষা লৈ ঘূৰি আহোঁতে তেতিয়া নিৰ্মায়মাণ কৰাকী দলং এবাই জাহাজেৰে গঙ্গা পাৰ হৈ ইপাৰত মোৰ বাকচ-বিছনা তুলিবলৈ মাতি মাতিও ভাবী নাপাইছিলোঁ। খাদৰৰ চোলা-চুৰিয়া পিন্ধা বাবে। এনেকৈ এতিয়া লাহে লাহে 'আয়ে দিয়া কাপোৰ' পৰিহাৰ কৰাৰ অৱস্থা। সি যি হওক, সেইযে বাটে বাটে সন্মত কৰা অভ্যাগ, মোৰ বাবে হঠাতে বন্ধ হ'ল যেতিয়া গ্ৰহণী বোগে আক্ৰমণ কৰিলে। গ্ৰহণীৰপৰা যেতিয়া অব্যাহতি পালে, তেতিয়া আন্দোলন শাৰ কাটিলেই।

শিক্ষা আৰু গান্ধীজীৰ আহ্বানৰ আন্দোলনৰ লেখীয়া আলোড়ন আদিয়ে আমাৰ মনৰ আৰু সমাজৰ নানা বন্ধন উচ্ছেদ কৰে। কবিয়ে ক'বৰ দৰে 'পুৰণি নিয়ম আঁতৰি যায় নতুন নিয়মলৈ ঠাই এৰি।' মহ'লে পুৰণি স্থানিয়মেও বন্ধনৰ সৃষ্টি কৰে; কুনিয়মৰ কথাই নাই। সকলো দেখিছিলোঁ, ককাইদেউ কলেক্সপৰা বন্ধত বন্ধলৈ আহিলে ব্ৰাহ্মণ্য বিধান অৱলম্বি সকলো কিবা পৰাচিত

কবিতা লাগিছিল, তেহে তেওঁ ঘৰৰ ভিতৰত প্ৰৱেশ কৰি অগ্নি গ্ৰহণ কৰিব পাৰিছিল। খাদ্যাখাদ্য-বিচাৰ পুৰণি সমাজৰ এটা ডাঙৰ খুঁটি। গুনিছিলো, আমাৰ ঘৰৰে ওচৰৰ এজনৰ বোলে এবাৰ খোৱা খোৱা নৰিয়া হ'ল। এনে পৰিস্থিতিত আৱশ্যকীয় বুদ্ধি নৰিয়াক সাধা হ'ল, কিবা খাবৰ মন গৈছেনে? নৰিয়াই শেঁহাই শেঁহাই ক'লে, 'বঙা খাবৰ মন গৈছে।' সকলোৱে ক্ৰীবিষ্ণু স্মৰণ কৰিলে, কাৰণ বঙা অৰ্থাৎ কুকুৰাৰ মঙহ খোৱা নালাগে হিন্দুৰ ঘৰৰ ল'ৰাই নামকে লোৱা অপৰাধ। নৰিয়াক নৰিয়া বুলি সেই খাদ্যৰ দিয়া নহ'লেই, তদুপৰি তেওঁক পৰাচিত কৰিবৰ বিধান হ'ল, অধিকন্তু 'বঙা খোৱা' বুলি তেওঁৰ এটি ছুৰ্‌নাম বৈ গ'ল। আমাৰ শিক্ষকৰ বয়সীয়া ছজনমানৰ বোলে গজলীয়া ডেকা বয়সত কুকুৰা মাৰি শিৱ-সাগৰৰ বেজবৰুৱা চুকৰ নামঘৰত পিয়াজ কাটি তিনি-তেলনি মাৰি খালে। এই কথা সদা হ'লত সমাজত দম্ভমত দোৰীৰ 'বিচাৰ হ'ল, সমাজ-পতিয়ে চৰম ব্যাখ্যা বিচাৰিলে, "তইতে কুকুৰা কাটি খালি, খালি, নামঘৰত সেইবোৰ খালি, খালি, কিন্তু পিয়াজ দি বান্ধি খালি কিয়?" আজিৰ মানুহে এনে প্ৰশ্নৰ কোনো অৰ্থকে বিচাৰি নাপাব। শিৱসাগৰ ছাত্ৰ সভাৰ অধিৱেশনলৈ যাওঁতে মোৰ লগৰীয়াসকলে ছাত্ৰ হোষ্টেললৈ নি তেওঁলোকৰ লগত ভাত খাবলৈ ধৰোঁতে মই নানা বাগি দি পলাইছিলো, কাৰণ মনত আছিল কলেজৰ হোষ্টেলত খাই অহা বাবে ককাইদেউৰ পৰাচিত কবিতা লগীয়া দণ্ডৰ কথা। শিহে ঘৰত কথাটো কোৱাত দেউতাইতে আকৌ বহুৰ অহুৰোধত নোখোৱা বাবেহে বেয়া বুলিলে। বোম হুঙা সময়ৰ গাঁঠি ফুলকিবলৈ সেয়া আৰম্ভ কৰিছিল। গুনিছিলো পৰম মাননীয় জ্ঞানপাতিবাস বৰুৱাৰ অধ্যক্ষত্বৰ স্মৃতিসৌধৰ আল-ল কলেজৰ কথা। পোনতে কলেজৰ হোষ্টেলত ছজনমানক এবাৰীয়া কৰি খোৱা ঘৰৰ একৈ বেৰ দি খাবলৈ দিয়া হৈছিল। কিন্তু

বিশেষকৈ গান্ধী মহাবল্লভৰ উদ্যোগ আত্মহানৰ কল-বন্ধনে সেই বেবা
 ভাঙিব দিহা কৰা হ'ল। কিন্তু পুৰণি সমাজৰ শীৰ্ষত থকা ছই
 নে এজন বেবাবপৰা ওলোৱাসকলৰ লগত খাবলৈ বাজী নহ'ল।
 ভেটিয়া জে বকরা চাহাবে বেবখন ভাঙিবলৈ নিদিলে, তাৰ
 ভিতৰত সমাজৰ শীৰ্ষত সেই ছই নে এজনক খোৱাৰ স্থান নিৰ্ণয়
 কৰি দিলে। এইভাৱে এই সময়ছোৱা আছিল সমাজৰ সংকীৰ্ণ বন্ধন-
 বোৰ ভাঙি পেলোৱাৰ কাল।

হাৰমতী-দাৰমতী কুঁৱৰী আৰু মেলিৰিয়াৰ দেশত ঐবছা

লায়নেল ইঙ্গেলক ছেডমাষ্টাৰ কৰি ১৮৩৯ ছনতে পাতি দিয়া অসমৰ
ষিঠীয় ইংৰাজী ইন্স্কুল শিৱসাগৰ ছবকাৰী উচ্চ ইংৰাজী বিদ্যালয়ত
১৯২৬বৰপৰা ছবছৰ পঢ়িলো। ককাইদেৱেও সেই বিদ্যালয়ৰ শিক্ষক-
কপেই সেই ১৯২৬তে চাকৰি জীৱন আৰম্ভ কৰিছিল। কিন্তু প্ৰথম
ডোখৰতে তেওঁক সেই জীৱনৰ চক্ৰৱাত অসুৰে পাই হৰি নি ঐদহে
বৈদহে ঘূৰোৱাৰ যত্ন কৰে। শিৱসাগৰৰপৰা গুৱাহাটী, গুৱাহাটীৰপৰা
ধুবুৰী, ধুবুৰীৰপৰা ডিব্ৰুগড়, ডিব্ৰুগড়ৰপৰা পুনৰ গুৱাহাটী—চাৰি বছৰৰ
ভিতৰতে তেওঁ ঐদৰে টাকুৰি শূৰাদি ঘূৰি জানিবঁ শেহতন্ত্ৰ চতুৰ্থ
বছৰত (১৯৩০) উত্তৰ লখীমপুৰত থান-থিত লগাই বহাৰ দৰে ব'লগৈ।
সেই বছৰতে ডিছেম্বৰত তেওঁৰ বিয়াও হ'ল বেণুধৰ ৰাজখোৱা
ডাঙৰীয়াৰ কন্যাৰে (আজলীতৰা)। মই তেতিয়া ক্লাছ ছেভেনৰ
ল'ৰা। আইন অমান্য আন্দোলনৰ বতাহজাকে ছদিনমানৰ আগতেহে
মোক আখা কোবাই এৰি থৈ গৈছে। মনত আছে, দৰাৰ লগত
হাবলৈ ঢৰীয়া খাদৰৰ চুৰিয়া, মোৰ পছন্দত কৰোৱা দগধা খাদৰৰ
কোট-কামিজ পিন্ধি এলোৱা দেখি আৰোণমহীয়া জাৰত দুখ পাম
বুলি এজনে সকীয়াই দিয়াতো সেই সাজেৰেই গৈছিলোঁ—অৱশ্যে
ডলত উলৰ এটা সৰু শূৱেটাৰ আছিল। বিয়াৰ পিছত ককাইদেউ
আক নবৌ (আমি আকৌ বৌদেওহে বুলিছিলো) উত্তৰ লখীমপুৰলৈ
গ'লগৈ। কিন্তু তাত তেওঁলোকৰ বিপৰ্যয় আৰম্ভ হ'লগৈ, কাৰণ
তেতিয়া লোকে অসমৰ ক'লীয়াপানী বোলা সেই ঠাইখন মেলেৰিয়াৰ
সেই কালত আকুতীয়া লখলৰ লীলাভূমি। মেলেৰিয়াই অতি

সোনকালে ছইকে। আক্ৰমণ কৰি ছইবো। শৰীৰত খিত ল'লে আৰু
তেওঁলোকৰ প্ৰথম সন্তানটিৰ জন্মৰ লগে লগেই মৃত্যুও ঘটিব।
ইয়াৰ পিছত শিৱসাগৰত মই ক্লাছ এইটৰপৰা নাইনলৈ প্ৰৱেশান
পোৱাকৈ মোকো ককাইদেৱে নিজৰ লগলৈ নিয়াৰ দিহা কৰিলে।

সেইমতে শিৱসাগৰ স্কুলৰপৰা বদলিৰ ছাৰ্টিফিকেট লোৱা হ'ল
আৰু এদিন এজন ককাইদেউৰে (দদাইদেউৰ পুত্ৰ উপেন) গৈ বজাবৰ-
পৰা চোলাচুৰিয়া ছুবোৰমান আৰু ওঠৰ ইকিৰ এটা ছুটকেছ কিনি
আনিলো। আমাৰ ভিনিহিৰদেউ মোৰ লগত মোক ধ'বলৈ যাবৰ
কথা আছিল যদিও তেওঁ সময়মতে আহিব নোৱৰাত অকলৈ প্ৰথম
বাৰৰ বাবে ঘৰৰপৰা আঁতৰত থাকিবলৈ সেই যাত্ৰা আৰম্ভ কৰিলে।
লখীমপুৰৰপৰা ককাইদেৱে মুকুটচন্দ্ৰ ব্ৰজবৰুৱা নামে মোৰ সহপাঠী
হ'ব লগীয়া এজন ল'ৰা পঠিয়াই দিছিল। ছাইকেল মাৰি ওবে
ৰাট অহা তেওঁ মোক শিৱসাগৰত লগ ধৰি ক'লে, কঁকিলামুখ-
ঘাটত ছয়ো পুনৰ লগালগি হ'ম। মই অকলশৰে শিৱসাগৰ স্টেশনত
বেলত উঠিলে। তাৰপৰা শিমলুগুৰি জংশান। শিমলুগুৰিৰপৰা মৰিয়লী
আৰু তাৰপৰা বিখ্যাত জে পি আৰ্ — যোৰহাট এভিকিয়েল বেলৱেৰ
গাড়ীত উঠি যোৰহাটলৈ। লক্ষ্মীয়া যোৰহাট পাই তৰাজানত (বৰ্তমান
ছোৱালী উচ্চ বিদ্যালয়ৰ সমুখত) থকা নবৌৰ মহাদেৱেকৰ (একুছাইজ
ইনছপেক্টৰ টেক্বেৰ চলিহা) ঘৰত নিশাটে। বৰি বাতিপুৱা পুনৰ জে পি
আবৰ বেলগাড়ীত উঠি কঁকিলামুখ বুলি যাত্ৰা কৰিলে। সেই সময়ত
মনত পৰিছিল তাৰ দহ বছৰ মানৰ আগতে কেনেকৈ জে. পি.
আবৰ গাড়ীয়ে স্বল্প মহাত্মা গান্ধীক বাটতে কপ্‌জিং ছিঙি ডবাৰ
ভিতৰতে এৰি থৈ গৈছিল; কেনেকৈ সেই ডবাৰত গান্ধীজীয়ে একে-
লগে অহা মহম্মদ আলিয়ে তেওঁৰ বৰ ডাঙৰ হাতটোৰে “এ গাড়ী,
বাসুন্তৰ! ছোড় কৰে কই। জাতী হো” বুলি টিওঁৰ ধবাত গাড়ীৰ
আগৰফালৰ অংশ সিহুৱাই আহি আহি মহাত্মাৰ ডবাটো বিৰিঙা-

কনোবে সাতুৰি বাকি লৈ টানি নিছিল। মহাশ্ৰাবে সেই কথা। মোৰ দৰে সৰু কীটৰবা কি হয় বুলি চিন্তা কৰি গ'লেও কিছকড়ী-শ্ৰায় কল্‌জি হিগা যোৰহীয়া বেলে মোক চোঁঠেঠীয়া নকবিলে তাগো জানিবা। কঁকিলামুখত স-হাইকেল মুকুট বৃজবৰকৰাবে বদতি-বাটমুৱা জাহাজত উঠিলো। বিশাল ক্ৰমপুত্ৰৰ বিস্তৃতি খবালিব সেই শুকান বডবডো মই অক্লভৰ কবিলো। মনটো যেন বাবিষাৰ বৰনৈৰ দৰেই বহল হৈ ওফলি পৰিল। 'কাহ্নই লেখি কণি পৰা' আহল-বহল বালি-চাপবিবোৰৰ মাজে মাজে পানীত জাহাজৰ চাৰেঙে খুঁটি পুতি চিন বখা স্তুতিয়েদি জাহাজ আগ বাঢ়িল। জাহাজৰ ইঞ্জিনৰ বাওবোৱণি, চাৰেঙৰ 'বাম মিলে না' সকাঁৱনি আৰু জাহাজে কালি নিয়া পানীৰ খলকনিৰ মাজত ওপৰৰ ডেকত বহি আগদিলাখন পুৱাতে আয়ে গোঁপোলা বাকি দি পঠিওৱা মোহনভোগকে মুকুট আৰু মই বংমনে খাইছিলোঁ। এঘণ্টামান পৰৰ পিছত জাহাজ মাজুলীৰ পাৰে কমলাবাৰী-ঘাটত লাগিলগৈ। মুকুট তাতে নামিল। ডেউ ডাবপৰা হাইকলে মাৰি লখীমপুৰলৈ যাবগৈ। মই জাহাজত গৈ সিহদিনা পুৱাহে বদতি-বাট পালেগৈ আৰু তাত নামি মাল-মটঙেৰে ঠাঁহ খোৱা এখন লবীত উঠি লখীমপুৰ-মুৱা হ'লে। তেতিয়া বদতিবপৰা লখীমপুৰ নগৰলৈ বাহ বা আন বাহন নাছিল। বঙা নৈৰ ওপৰতো তেতিয়া দলং নো হয়।

ককাইদেৱে লখীমপুৰৰ ন-কাঁড়ী বোলা অঞ্চলত পদ্মনাথ গোহাঞি-বৰুৱাৰ মাটিত এটা ঘৰ সাজি বাস কৰিছিল। টিন-পাত্ৰৰ ঘৰটো সৰু হ'লেও আটোমটোকাৰি, তেতিয়াৰ হাহাৰ মহমুদাৰিণ্ডিৰ দেৱ মাৰু হুদিনকৈ বাহিৰপৰা আৰাৰ পিৰিখা গছজোপাৰ ডালৰ সেই ঘৰটোৰ কটোৱাক ফুলি নিছিলহি—বোধ হয় বিলাতৰ মানুহক আকৰ্ষীয়া ঘৰৰ নমুনা দেখুৱাবলৈ। মই কৰ পাৰ্ছতে ককাইদেউ-ককায়েকৰ সৈতে থাকি আছিল। ময়ো পা-পা, দুই ভোকনত বোম দি

সেইদিনাখনেই (বোধ হয় ১৯৩২ৰ ৩ মাৰ্চ) গৈ উত্তৰ লখীমপুৰ উক্ত ইংৰাজী পঢ়াশালিৰ ক্লাছ ৰাইনড নাম লগাওঁ। কিন্তু ছেড্‌মাষ্টাৰ ত্ৰিেশ্বনাথ দাসে (তেওঁক বেয়া পোৱাদকলে আকৌ তেওঁক হুঁসিছিল ত্ৰিদোহনাথ) সিদিনালৈ ক্লাছত যোগ নিদি যাবলৈ বাবলৈ ক'লে অমৰৰ ভাগৰ ওচাবলৈ জিৰণি ল'বলৈ। স্কুল ছুটী হ'লত মোৰ হ'ব লগীয়া সহপাঠী ভালে কেইজন ল'ৰা আহিল আগতম জনাবলৈ। ভাল লাগি গ'ল। তোৰামোদেই অল্পভৱ কৰিলোঁ।

পঁচাত্ৰৈয়ে সেই এধানমান নগৰখন পোনেৰেপৰাই বৰ ভাল লাগিছিল। প্ৰকৃতিয়ে নিজৰ সকলো ঐশ্বৰ্য দি যেন ডাক আটক-ধুনীয়াতকৈ সজাইছিল। একেবাৰেই 'সেউজী, সেউজী, সেউজী অ', সেউজী ধবলী ধুনীয়া।' এটা বস্তু সৰ্বত্ৰ দেখা পাইছিলো—ফুলেৰে জক্‌মকীয়া হেজাৰ হেজাৰ এজাৰৰ গছ। মাঠে-মাসতী, বাট-দুৱা-মালি আদি ফুলৰ সৌৰভে উমান নিদিয়াতকৈ বাটকুৱাৰ মন স্ত্ৰাসিত কৰিছিল। নগৰৰ ভিতৰত মহকুমাধিপতিৰ ঘৰৰ ওচৰত ৰাজহুৱা হেমণ্ড হলৰ সমুখত ছাহাবৰ কবৰখানা। তাত নানা বিধ ফুল ফুলি স্পোড়িত হৈ থাকে। সদায় আবেলি সেই বাটেনিয়ে ফুৰিবলৈ যাওঁ। বৰ ভাল লাগে। হেমণ্ড হলৰ চকিদাৰজন বয়সিয়াল মানুহ, তেওঁ সদায় পটলু, পিছে আৰু ইংৰাজী কয় কিন্তু লেখিব নোৱাৰে, ডেকা বয়সত হেনো, জাফাজত কাম কৰি বিলাত পাইছিলগৈ। তেওঁক লগ পাই ইংৰাজীতে কথা পাৰ্চে। নামটো কি পাহৰিলো। হলৰ সমুখত ক্ৰিষ্টিয়ান কবৰখানাৰ লগালগিকৈ খেল-পথাৰখন। তাতে আমাৰ হাই স্কুলৰ দল, স্কলুংযুথ, হাৰমতী আদি বাগিচাৰ ছাহাব-অছাহাব কুটবলক্ষেত্ৰে বলে প্ৰতিযোগিতাৰ খেল খেলে। এদিন বৰযুথৰ বন্ধবড ছাতিমেদি একান্তমনে কুটবল খেল চাই থাকোঁতেই মোৰ ছাতিৰ ওপৰতে বৰ বেগেৰে বলটো পৰাত ছাতিটো ওপৰ-ফুৰে মেল খাই ডাগি গ'ল আৰু মই বৰমুগা ছোৱাৰ অশ্বেজ্ঞ ওজনৰ

বজাৰলৈ গৈ সজিয়া বহুত পৰলৈ খাপ লৈ বৈ বৈ ছাতিটো মেৰামতি কৰাই আনিব লগীয়া হৈছিল। ইকালে দিট্-মিটীয়া আন্ধাৰ নাথি আহিছিল। বৰবুণ জিপ্ জিপ্টক পৰিয়ে আছে। মোক বৰবপৰা মাহুহ গৈ বিচাৰি আনিব লগীয়া হৈছিল।

উত্তৰ লখীমপুৰখন বৰ শাস্ত-সমাহিত ঠাই। ফুল-ছুটাৰ পিছত কেতিয়াবা বজাৰলৈ যাওঁ আৰু লখীমপুৰৰ বিখ্যাত চেনি আৰু কুঁহি মাহ এজোকা কেইপইছামানতে কিনি আনো। চাউল, শাক-পাহলিও বৰ ভাল আৰু সস্তা। বজাৰলৈ যাব লগীয়া নাথাকিলে ককাদেউৰ লগত গাঁৱৰ বাটেদি আহচাউল গাঁও, গড়েহুগা পৰ্বত ফুৰিবলৈ ওলাই যাওঁ। ককাইদেৱে ষেক্‌ছপিয়েৰবপৰা হেমলেট আদিৰ কাহিনী কৈ বিখ্যাত ছলিলকিবোৰ আবৃত্তি কৰি যায়। কেতিয়াবা হেজাৰ হেজাৰ ফুলাম এজাৰক সমুখি 'এজাৰ,/ কিয় কৰি আছা বেজাৰ ? ' ইত্যাদি শাৰী বচি ধেমালি কৰে। এবাৰ ককাইদেৱে ছাইকেলত মোক তুলি লৈ দুৰ্গিৰ নেপালীৰ এক ম'হৰ খুঁটিত উলিয়াইছিলগৈ। সেই সময়ছোৱাত ছখন কিতাপ মোৰ লগৰী হৈছিল— জৰ্ড' এভাৰবেবিৰ *The Pleasures of Life* আৰু লেণ্ডৰ *Tales from Shakespeare* তাত থকাতে ককাইদেউৰ কিতাপৰ প্ৰশ্ন আহি থাকে দেখি সেই ডেউয়াবপৰাই সেই 'কেঁচা ছপা' চোৱাত মোৰ বৰ কচি বহিছিল। ১৯৩২ ছনবেপৰা আৰম্ভ কৰি প্ৰশ্ন শুখৰোৱা পৰ্বৰ মোৰ স্বৰ্গজয়ন্তীৰ তাৰিখ পিছে পাব হৈয়ে গ'ল কোনেও নভৰা-নিচিন্তাকৈ। আজি কিন্তু চকুত কোনোবাজন চলিহাই ধৰিছে, আগৰ দৰে প্ৰশ্ন শুখৰোৱা পেছ-নচলে।

আমাৰ খবখনেৰে ছফৰ মাহুহৰ বিশেষ আই-বাই সৰু চলিছিল— বিশেষ সাহিত্যিক-গাৱেৰণিক কচিসঙ্গৰ উকীল সৰ্বেৰৰ বকৰা আৰু বিবেচন চাংকাকতীৰ (বীৰেন্দ্ৰনাথ চাংকাকতী, বগেন্দ্ৰনাথ চাংকাকতী, জীৱন্তী অল্প বকৰা আদিৰ পিছত, হেম বকৰাৰ শব্দৰ)

পৰিয়াল। বৰুৱাদেৱে তাহানিতে “উমা”ত কৰা দেবেশ্বনাথ বেজ-
বৰুৱাৰ “অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী”ৰ সমালোচনা আৰু
পাছৰ দশকত Journal of Assam Research Societyত
প্ৰকাশিত সধৱাৰীশসকলৰ ছখন ভাষ্যপত্ৰৰ উদ্ধাৰ বিবল আৰু চমকপ্ৰেৰ্ণ
বিধৰ পাণ্ডিত্যকৰ্ম। শ্ৰীযুতা বৰুৱানী স্থানীয় মহিলা সমিতিৰ ব্যক্ত
activist এই ছটা পৰিয়ালৰ যোগে মোৰ নবৌ আত্মজীৱিতৰা নেত্ৰ
মহিলা সমিতিৰ বিশেষ সদস্য হৈ পৰিছিল আৰু নগৰৰ কণ কণ
ছোৱালীবোৰ গোটাটী কীৰ্তিনাথ শৰ্মা বৰদলৈৰ “বাপন্তীৰ অভি-
ষেক” বোলা গীতি-নাটিকাৰ অভিনয় কৰাইছিল সমিতিৰ বহুবেকীয়া
অধিবেশন উপলক্ষে। বেছ কিছু দিন আমাৰ ঘৰখনত গীত-মাত্ৰেৰে
উখলমাখল লাগি পৰিছিল।

আমাৰ ঘৰৰ ঠিক সমুখতে আমাৰ স্কুলৰ এগৰাকী শিক্ষক
কুমুদচন্দ্ৰ বৰদলৈৰ (উত্তৰ গুৱাহাটীৰ লোক, “সদবাসীৰ আত্মজীৱনী”ৰ
সম্পাদক) বহা। তেওঁ বৰ ভাল চিকাৰী। কিমান দিনে আমাক
চিকাৰত মাৰি অনা হাইঠাৰ মঙহ তেওঁ খুৱাইছিল! এবাৰ আন
কি ধনেশ চৰাইৰ মঙহো খাবলৈ পাইছিলো বৰদলৈ ছাৰৰ কল্যাণত—
সেইয়ে দিনৰ ছপৰলৈকে যি চৰাইৰ তেজ কলিজাত গোট খাই
থাকে আৰু তাৰ পিছত গোটেই গাত বিয়পি পৰে। বৰদলৈ
ছাৰৰ পত্নী বাইদেৱে যে আমাক সেইবাৰ মাৰ বিছ, বহাগ বিছ
ছুইটা দৰনি পিটাই খুৱাইছিল আৰু বহুত দিন তাৰ পিছলৈকে।
মোক লগ পালেই পূৰ্বৰ দৰেই “বাপাই, বাপাই” বুলি গান্ধে-
মুখে হাত ফুৰাই মৰম কৰিছিল, সেই কথা পাছৰপৰি পদাৰ্থ নহয়।
১৯৫৫ ছমত অসমৰ শিক্ষাৰ্থীকাবে মোক ডাইবেটৰ পাণ্ডি বিলভত
নব্যশিক্ষিতৰ বাবে পুথি লেখাৰ (writing for neo-literates)
বিষয়ত প্ৰশিক্ষণ দিবলৈ এক ‘সাহিত্যিক কাৰখানা’ চলাবলৈ নিৰ্দ্ধেত
বৰদলৈ ছাৰ দেখোন মোৰ, ছাত্ৰ হৈ বহিছিলহি।

ব'হাগৰ বিহুৰ সময় চাপি আহিছে। কলহী গাভৰু লখীমপুৰৰ ওচৰ বোঁৱন চৌ চৌ কৰি উপাতি পৰিছে। সৌন্দৰ্য্যবোৰ যেন বান-পানীৰ দৰে ওফলি উঠি কেনিবা বাগৰি যাব খুজিছে। বৰ উদ্ভাৱল ৰং লাগে। বিহুৰ দিনা গছ পাভ-কুল ছিঙি আনি আমাৰ অকণমান ঘৰটোৰ বেবে-চালে খুঁচি খুঁচি দিওঁহি। এইখন লখীমপুৰেই কোনোবা হাবমতী আৰু দাবমতী কুঁৱলীৰ দেশ, যাৰ কথা লোকে জানে কি নাজানে, পাহৰে কি সোৱৰে। এইখনেই আদি-ভূঞাসকলৰ কোনোবা লখিমী আইৰ দেশ, যাৰ কথা বুৰঞ্জীয়ে ধৰি ৰাখিব পাৰিছে কি নাই। ইয়াতেই আছে জাবৰ কুঁৱলীৰ দৰে মহিমা নে কালিকা লগা বান্ধুদেৱৰ থান, য'ৰ গোঁসাঁয়ে আধা-বনৰীয়া কলহী ম'হৰ গাখীৰ খীৰাই খায়, আৰু যি থানলৈ মানস কৰি মাজ বাটত থকা শিকলি লগোৱা লোহাৰ চন্দ্ৰকত মাননী নিদি আগ বাঢ়িলে সেই আধা-বনৰীয়া ম'হ-জাকে শিঙৰ আগত নিয়াৰ ভয়। বিহুৰ কেইদিনত ডফলা পৰ্বতৰপৰা ডফলা নামি আহে আমাৰ ওচৰ-চুবুৰীয়া পলিটিকেল জমাদাৰৰ চোভালত বিহু গাবলৈ, গায় অৱশ্যে বেপি বেপি এটা নামৰ আধা শাৰী মাথোন— 'বৈনো বৈ ধেমালি/কৰ লৱনীয়া/বৈনো বৈ ধেমালি কৰ।' আমাৰ পঢ়াশালিত সোৱন-শিৰিৰ ভৈয়ামৰ মিৰিং লগৰীয়াও আমাৰ আছিল। ডেওঁলোকে কি বিহু কৰে কিন্তু দেখা পোৱা নাছিলো। ন-কাঁড়ীৰ ছুঁহুৰ নে চাৰি ঘৰ মুছলমানে আকৌ হাত-চাপৰি বজাই জিকিব নে জাবী গায় পৰবে পৰবে। আমি তেতিয়া ভাবিছিলো, ডেওঁলোকে সেই নাম গোৱা শুনিবলৈ গ'লে বেয়াকে পায়নেকি!

বিহু আহে। বিহু যায়। ব'হাগৰ চাৰি দিনৰ দিনা। গা বেয়া লাগি আহে। লগে লগে ডীৰ-কঁপে অৰু উঠি গাটো কাপনী বজাৰৰ আগৰ গছপাতৰ দৰে থক্ থক্ কৈ কঁপাই পেলায়। সেয়া মেলেবিলাৰ আৰম্ভণি। লখীমপুৰত থকা বছৰটো সেই বোলাটিক

অবত ভোগোঁ। বোমাটিক বুলিছো, কাৰণ যেতিয়া সেই অবে ধৰে, কাপোৰ এখনৰ ওপৰত এখন, লেপ এখনৰ ওপৰত এখন দি কোনো-বাই হেঁচা মাৰি ধৰিব লাগে, জাবটোও বেছি হৈ গৈ থাকে; আৰাম লাগে, যেন কিবা সুখাদ্যৰ আশ্বাসহে লৈ আছে। গৰ্ৰি কঁপনি সুখেদি শৰ হৈ ওলাই আহে। (আজি-কালিৰ দিনৰ মেলো-বিয়া কিন্তু ডেনে বোমাটিক ধৰণৰ নহয়।) যেতিয়া শৰীৰটো 'অব-ঘামে ঘামে' ভেতিয়াহে আহে ভয়ংকৰ দুৰ্বলতা। বছৰটোত কিমান সেৰ কুইনাইন মিক্‌চাৰৰ পানী খালা, গাই খীৰোৱা কঁবিয়াৰেহে তাক জুখিব পৰা হ'লহেঁতেন। ককাইদেউ, নবৌ, মই—ঘৰখনৰ এই তিনিটা প্ৰাণীৰ এটি নহয় এটি দিনটোত শয্যাশায়ী অৱস্থাত যেন থাকিবই লাগে। মই কেতিয়াবা স্কুললৈ ওলায়েই ঘৰতে বৈ যাওঁ, কেতিয়াবা স্কুলত শ্ৰেণীত বহি পঢ়ি থাকোঁতেই হঠাতে বহাৰপৰা ৰিয় হৈ ঘৰলৈ খোজ লওঁ। এই নাট চলে দৈনন্দিন। কিন্তু এন দুৰ্ভোগৰ বিষময় কল আটাইতকৈ সৰহ হয় নবৌৰ শৰীৰত। এদিন অতি পুৱাতে (পুৱা হুবুলি নিশা বা ইংৰাজীৰ little hours of the night বোলাই ভাল) ককাইদেৱে মোক জগাই দিলে, নবৌৰ গা বেয়া কৰিছে। ওচৰৰে চৰকাৰী হস্পিটালৰ ছব-এছিটেট হাৰ্জনক লৰা-লৰিকৈ মাতি আনিব লাগে। মই অকলে ভয় কৰিম বুলি ভাবি ককাইদেৱে মোৰ লগত বন কৰা ছোৱালী দেওবৰীক দিলে। মই মাতিলেই আহিবনে, এই সন্দেহত ডাক্তৰগৰাকীক (তেওঁ বঙালী মানুহ আছিল, নামটো মনত নাই) কিন্তু কোৱাৰ লগে লগেই তেওঁ আহিল। কিন্তু পুৱা হওঁতে নৌ হওঁতেই নবৌৰ বিতৰ্কটি সন্ধানৰ জন্ম আৰু প্ৰথমটিৰ দৰেই লগে লগেই হুহু। সেইয়ে নিশাতে এটা অজানিত ডক্টৰ মাকলৈ সাব পাই গৈছিলো, আশ্বাসৰ আবে আবে সহায় বিচাৰি, এখনৰ ওচৰলৈ গৈছিলো, সকলো শুভ-স্বাক্ষৰ লগেও আমি সোৱা কৰি হেঁচকাইছিলো;

তাৰ মাজত 'দেৱদূত' নামে এটা পদ্য লেখিছিলো। সেইটো উজীৰ নামে ডিব্ৰুগড় চৰকাৰী উচ্চ ইংৰাজী পঢ়াশালিৰ এজন বন্ধুৱে বিচৰাত সেই পঢ়াশালিৰ মুখপত্ৰত প্ৰকাশ কৰিবলৈ দিছিলো। ককাইদেৱে প্ৰথম ছুইটি সন্তান পায়ে হেৰুওৱাৰ বিষাদত দুটি ককণ কবিতা লিখিছিল। এটিৰ আৰম্ভণি 'নউ ফুলোঁতেই পবিল মাটিত ফুলনিৰ মোৰ প্ৰথম কলি।' আৰু দ্বিতীয়টি, 'কি দেখিলি পোনা ? কি বাবে নেমেলি চকু, উলটিলি ছুৱাবৰেপৰা ?' এইদৰে আমাৰ লখীম-পুৰত থকা সময়খিনি বিষন্ন হৈ পৰিছিল।

দিনবোৰে সেই বিষন্নতাক পাতল কৰক ছাৰি গভীৰহে কৰিছিল। মেলেৰিয়াৰে যুঁজি লেহুকা হোৱা শৰীৰ উন্নত কৰিবলৈ বুলি মৰাঠা দেশৰ আউজৰ বাল্য ছাহেব পদ্ম প্ৰতিনিধিৰ কিতাপৰপৰা শিকি নুৰ্ধ-নমস্কাৰ নামৰ একধাৰা ব্যায়াম পুৱা পুৱা কৰিবলৈ আঁলো। তাতো আকৌ মেলেৰিয়াই হকা-বধা কৰি মোক নিৰন্তৰ কৰাত লাগিল। এনেতে জাৰকালি (সম্ভৱতঃ ১৯৩২ৰ নবেম্বৰত) নৰ্বৌৰ বৰ ককায়েকৰ (শাৰঙ্গধৰ ৰাজখোৱা) আগন্তুক বিয়াৰ বাবে বৰ আৰু সৰু ককায়েক (অনঙ্গধৰ ৰাজখোৱা) নৰ্বৌক ডিব্ৰুগড়লৈ লৈ গ'লহি। ককাইদেৱেও যাবদিনৰ বন্ধুৰ লগতে অলপ দীঘলীয়াকৈ ছুটি ল'লে। মই আমাৰ সৰু ঘৰটোত অকলশৰীয়া হ'লোঁ। ঘৰটোৰ লিহফালে এখন সৰুকৈ হাবি। থকা ঘৰটো আৰু ৰাজনী ঘৰটোৰ মাজত সৰুকৈ এটুকুৰা গোলাপ-ফুলৰ ফুলবাৰী, য'ত আমি আগতে 'ট' 'ট' কৰে জোনাকত নিশা বহি ভাত খাইছিলো। শুনিবলৈ যে নগৰৰ ওচৰত বোলে বাঘ ওলাইছে। মই দিনতে মোৰ ভাতকেইটা খাছি থকা ঘৰটোত জুহুৱাই থৈ ভালকৈ ডাং লগাই সোমোঙ আৰু 'নিশা' ভাবপৰা কন্দিৰ কালেও নোলাওঁ। বাঘে কেনেকৈ পাব পাৰে ? আমাৰ ঘৰতে চালে চালে লগা-লগিকৈ ফুলৰ আন 'এগৰাকী শিকল' বাবুলাল দত্তৰ ঘৰ। দত্ত ছাৰে আৰু 'দত্তনী' বাইদেৱে ঘনাই

অলপ পৰৰ পিছে পিছে চিয়ঁবি খবৰ লৈয়ে থাকে, “অকণ, ভাত খালানে?” “অকণ, শুবৰ সময় হোৱা নাইনে?” “অকণ, ভয় লাগিছেনেকি?” ইত্যাদি। তেওঁলোকৰ মাতআবাবতে আশ্বস্ত হৈ মই নিশা মহা শান্তিৰে শোওঁ।

স্কুলৰ আনসকল শিক্ষক আৰু বৰুৱা-চাংকাকতীৰ ঘৰপৰাও মোৰ খবৰ লৈ থাকে। হেডমাষ্টাৰ ত্ৰিদেশনাথ দাসেও লয়। শিৱ-সাগৰ স্কুলত ক্লাছ ছেভেনত সংস্কৃত পঢ়ুওৱা তোৰেখৰ ঠাকুৰ ছাৰে এতিয়া ইয়াত সংস্কৃত আৰু ওপৰঞ্চি সংস্কৃত দুইটা বিষয় পঢ়ুৱায় পানী যেনেকৈ। স্কুলৰ সহকাৰী হেডমাষ্টাৰ আকুল লটিক বৰুৱাই কিন্তু মাজে মাজে মোক ওপৰঞ্চি সংস্কৃত এৰি দি তেওঁ পঢ়ুওৱা ভূগোল বিষয় ল'বলৈ কৈ থাকে। মই পিছে সংস্কৃতৰ যি সোৱাদ পাইছিলোঁ, ক'ত এৰোঁ। তাতে আকৌ ঠাকুৰ ছাৰৰ পঢ়ুওৱা। নেৰিলোঁ। পাছৰ বছৰ লখীমপুৰ এৰি যোৰহাটত পঢ়োঁতেও ছাৰৰপৰা সংস্কৃত পাঠ্যৰ অন্তৰ্গত বামাৱৰণ চন্দ্ৰোদয়-বৰ্ণনৰ সহজ ব্যাখ্যা আনি লৈছিলোঁ। ১৯৭৪ ছনত অসম সাহিত্য-সভাৰ সভাপতি হোৱা, গুৱাহাটী বিশ্ব-বিদ্যালয়ৰ কলা-শুক হোৱা আৰু পদ্মশ্ৰী সন্মান পোৱা, এই তিনিৰ সংযোগত মোৰ এজন ছাত্ৰৰ ভাৰাত যেতিয়া মই হেট ট্ৰিক কৰিলোঁ, ডেভিডা এইগৰাকী গুৰুৱে পৰম হৰ্ষ পাই সেই ডেতিয়াৰ কথা নু'ৱৰি লিখিছিল, ‘বোপাৰ বোধ হয় মনত থাকিব পায়, মেট্ৰিকুলে-শ্যন পৰীক্ষা দিবৰ সময়ত বোপাই মোৰপৰা চন্দ্ৰোদয়-বৰ্ণনৰ এটা ভাঙনি লিখাই নিছিল।’ আমাক অহা পঢ়াইছিল হিমধৰ গগৈদেৱে, অসমীয়া সাহিত্য কনকনাথ গগৈয়ে। পিছৰগৰাকী গগৈয়ে বহুমান্বৰ চৌধাৰীৰ “লাদৰী” পঢ়াবলৈ লৈয়ে সদায় কৈছিল, “অতি সুন্দৰ কবিতাৰ কিতাপ। অতি সুন্দৰ। মই মাথোন দুটা কথা ইয়াৰ টান পাওঁ—‘অজকা-ভিলক’ আৰু ‘মন্দ মন্দ মকবন্দ’।” ইংৰাজীৰ শিক্ষক-গৰাকীও বৰ ভাল আছিল—উত্তৰ লখীমপুৰৰ সুন্দৰমান বৰুৱা

পৰিয়ালৰে চিৰাজুল হক বৰুৱা।

ককাইদেউ ছুটীত থকাতে স্কুলত সৰস্বতী-পূজা হয়। ছাহাব মহকুমাৰিপতিৰপৰা পূজাৰ চান্দা বিচাৰি বাৰ্ভতে লগৰীয়া ছাত্ৰ-সকলে ফটফটাই ই, বাজী ক'ম বুলি ভাৰি মোক আগ কৰি লৈ গৈছিল। তেওঁ আমাৰ কথাত বং পাই পাঁচ টকা ৰূপ দিলে। সেই দিনত সেয়া বহুত পইচা। পূজা উপলক্ষে স্কুলত হোৱা 'সৰস্বত সভা'ত মই স্বৰচিত এটা কবিতা পাঠ কৰিছিলোঁ। আৰু ভোৰেৰে ঠাকুৰ ছাৰৰপৰা শিকি 'সই দেখে দেখে দেখে/সুন্দৰ কান্ধ/খেলাৱে কদমতলে।' — এই বৰগীতটি গাইছিলোঁ।। সৰস্বত সভাৰ সভাপতি আছিল কৰ্ণকান্ত গোহাঞি বৰুৱা (উকিল, পদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱাৰ ককায়েক আৰু 'কবিতা-সভা' নামৰ কবিতা-আলোচনীৰ সম্পাদক নীলকণ্ঠ গোহাঞি বৰুৱাৰ পুত্ৰ)। তেওঁ সভাপতিৰ মন্তব্যত ধেমালি কবিয়ে হ'ৰপায় কৈছিল, "মই শ্ৰীমান নেওগক গীত আৰু কবিতা দুইটা বিষয়তে ফাৰ্স্ট ক্লাছ নম্বৰ দিছোঁ।" আগতেই কৈছোঁ, এই বছৰতে সাহিত্যৰখী বেজবৰুৱাৰ সম্পাদিত "বাঁহী"ত মোৰ 'অগুৰু' নামৰ কবিতা প্ৰকাশিত হয়।

মোৰ বছৰেকীয়া পৰীক্ষা ওচৰ চাপি আহিল। এনেতে ককাইদেউও অকলে লখীমপুৰলৈ ঘূৰি আহিল। বাঘৰ ভয়ত ছহাৰ-ভাং মাৰি ভিতৰত সোমাই থকাটো মোৰ গুচিল। মেলেবিয়াৰপৰাও আপেক্ষিকভাৱে সকাহ পাই পৰীক্ষাৰ বাবে সাহু হ'লোঁ।। পৰীক্ষা ভাল-কালেই গ'ল। ওপৰৰ অঙ্কশাস্ত্ৰত এশ নম্বৰ পূৰা, সাধাৰণ অঙ্কশাস্ত্ৰ আৰু সাধাৰণ আৰু ওপৰৰ সংজ্ঞাত নব্বৈৰ ওচৰা-উচৰি, আল্‌গোৰ বিষয়তো তেনে ভাল নম্বৰ ধৰিলো, আৰু শ্ৰেণীত দ্বিতীয় হোৱাকালতকৈ মুঠ ১৫ নম্বৰ অধিক পাই প্ৰমোশ্বন পালো। ইন্ডিয়ান ষ্টেট আমাৰ ঘৰখনৰ বাবে ভাল এটি লগাৰি হৈ আহিছিল। ককাইদেউক কলেজৰ দিনত বিপ্লৱ মৰমৰ চকুৰে চোৱা অধ্যাপক

ডি ই ববাৰ্ট্ছ কিছু দিনলৈ অস্থায়ীভাৱে ডি পি আই হৈছিল।
 তেওঁৰ কৃপাত ককাইদেৱে যোৰহাট ছবকাৰী উচ্চ ইংৰাজী বিদ্যালয়লৈ
 ঠিক এই সময়তে বদলিৰ আদেশ লাভ কৰিলে। আশি ল'ৰা-
 লৰিকৈ মেলেবিয়াৰ দেশ এৰিবলৈ সাঙ্গু হোৱাত লাগিলো।
 হেডমাষ্টাৰ, সহকাৰী হেডমাষ্টাৰ আৰু আন শিক্ষকসকলে ককাইদেউক
 ধৰিছিল যেন মোক লখীমপুৰ জুলাতে জুলখনৰ যশস্যা কৰিবৰ
 কাৰণে এৰি থৈ আহে, আৰু কৈছিল, তেতিয়া হ'লে সকলোৱে
 মোৰ সৰ্বপ্ৰকাৰ যত্ন ল'ব। কিন্তু হাবমতী-দাবমতীৰ ধনীয়া দেশৰ
 ছবিখন মেলেবিয়া আৰু কুইনাইনে আমাৰ বাবে ইমান মলিন,
 ভিডা আৰু ভয়াৱহ কৰিছিল যে মই অকলশৰে ত'ত থাকি
 অহা কথা কল্পনা কৰাও দূৰ হৈ উঠিল।

উঠিবৰে কথা। তেতিয়া মোৰ দেহাটো দেখি কোনোৱে
 কৈছিল, 'ল'ৰাটি তেনেই অত্ৰচেলাই হ'ল,' কোনোৱে ক'ব, 'ল'ৰা-
 টোৰ তেনেই কিছৰি ওলাল,' কোনোৱে আকৌ দুখ আৰু আশ্চৰ্য
 প্ৰকাশ কৰি কয়, 'আই ঐ দেহীডুখৰি, খীণাই তেনেই শুকনি
 গদতি হ'ল।' কিন্তু মোৰ লাভ হ'ল যে সেই টোটেৰা পৰা
 দেহৰ সজাটোৰ ভিতৰত কোনোমতে জীউটো টোপোলা বাকি আনি
 যোৰহাট পোৱালোঁহি। শৰীল নিচলা হ'লেও মন-বুদ্ধিতযে থলুৱা
 টনকিয়াল হৈ আহিছিলেঁ, তাৰ প্ৰমাণ বুজি কিন্তু বছৰেকীয়া
 পৰীক্ষাৰ নম্বৰৰ টোপোলাটোকে 'এই এনেচা হেনেক্ নেচা' কৰি
 জোকাৰি দেখুৱাব পৰা হৈ আহিলেঁ। সেই কালত সমগ্ৰ অসমতে
 মেলেবিয়াৰ আইচটি, যেন অবাধ বাজৰ। সি কাৰো ঘৰ, ক'বোৰা
 গাঁও উঠন কৰি নিছিল। চৰকাৰৰ ঘৰপৰা সেই দেখি মেলেবিয়াৰ
 মহোদয় কুইনাইন সেৱন প্ৰৱৰ্ত্তন কৰিবলৈ বহুল প্ৰচাৰ কৰা হৈছিল।
 ডাকঘৰে ডাকঘৰে লোহাৰ পাতত কলাই কৰা আখৰেৰে কুইনাইন
 আৰু মেলেবিয়াৰ বেজীৰ গুণ কীৰ্ত্তন কৰি সকলোৱে দৃষ্টি আকৰ্ষণ

কৰা হৈছিল। সেই পাতছটাতে মেলেবিয়াই খুলি খুলি কুৰুপ কৰা
 এজন মানুহৰ ছটা চিত্ৰ দিয়া হৈছিল—কুইনাইন খোৱাৰ আগৰ
 কগীয়া দণ্ডীৰাম আৰু কুইনাইন খোৱাৰ পিছৰ নীৰোগ দণ্ডীৰাম।
 মই যোৰহাটলৈ অহাৰ পাছত মোৰ এখন ফটোগ্ৰাফ লোৱা হৈছিল
 আৰু তাকে মই তাৰ এবছৰৰ পাছত কলেজলৈ যোৱা সময়তো
 তলত After a year's struggle with life বুলি লিখি ফ্রেম
 খুৱাই লৈ গৈছিলোঁ। মোৰ এজন টেটকুটীয়া সহপাঠী বন্ধু সদা বৰাই
 (গোলাঘাট) সেইখন দেখি তাৰ পাছৰপৰা সদায় হাঁহি এটাৰ লগতে
 মোক দণ্ডী বুলি মাতি জোকাইছিল। ভাগ্যে বেজী লোৱাৰ আগৰ
 দণ্ডীৰামৰ সেবোহা পেটটো মোৰ নাছিল, বুকুৱে-পেট সমানে চিৰি-
 চেপেটা লাগিছে ৰাজমাও পুখুৰীৰ পাবলৈ কোনোমতে আহিছিলোঁ।

দীপ্তৰ সঁাকো ভাগোঁ ভাগোঁ

হেজাৰ এজাৰৰ উত্তৰ লৰীমপুৰখন বেজাৰ নকথাইকৈ এৰি
থৈ এদিন যোবহাট বুলি আমি যাত্ৰা কৰিলোঁ। বাহুত কমলাবাবী
অভিমুখে। কল-নাও কেবীৰে বৰনৈ পাৰ হ'লোঁ। এইবাৰ এই
নৌ-যাত্ৰা এবগতীয়াহে হ'ল। আগবৰাবৰ দৰে বহুত পুলক জগোৱা
ধৰণৰ নহ'ল। তথাপি 'লুইতৰে বালি বগী ঢকঢকী' দেখি কিয়নো
ভাল নালাগিব। আকৰে সেই ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ বুকত বগাই কুৰা চুঁচীয়া-
পৰা কেতিয়াবা বেগাবীৰ পাল-তৰা বৰনাৱলৈকে নাওবোৰ দেখি
কোনোবা দেশলৈ গুচি যাওঁ গুচি যাওঁ ভাববোৰ হয়গৈ। দক্ষিণ
পাৰৰ কঁকিলাবুখ-বাটত ভাপ-নাও ব'লগৈ। ককাইদেৱে হুই-এগদ
বন্ধৰে মোক যোবহাটৰ বাহুত তুলি দিলে আৰু নিজে খোজ
কাটি বস্ত-বাহানি কঢ়িওৱা গৰু-গাড়ীৰ লগত সেই ন নে দহ মাইল
বাট আহি যোবহাট নগৰ পালেহি। হাই বুল, চন্দ্ৰকান্ত সন্দিকৈ
ভৱন, পুলিছৰ বৰচাহাবৰ অফিছৰ সমুখৰ বাটেদি আগ বাঢ়ি টাংক
বোডটো-চেবাই 'ভৰাজান বহুজি'টিও এবাই যোবহাট ভেটেবিনেৰি
আশপতাৰ আৰু সাহিত্য বুৰঞ্জী লেখা দেবেশ্বৰাখ বেজবৰুৱাৰ ঘৰ
(পিতৃ গোবিন্দচন্দ্ৰ বেজবৰুৱাৰ ঘৰ) হাজতাপতে ঠিক কৰি যোৱা
ভাবামবটোত বিছা-পত্ৰ ঠেক আমি নবৌৰ বহুক টেকেৰ চলিহাব
বৰলৈ গ'লোঁ। কাৰণ নবৌ আহি কেইদিনমান ভাতেই আছিল।
শিখৰীয়া আমি ভাতে থাকিলো। শিহুনিয়া ককাইদেৱে যোবহাট
চৰকাৰী ইংৰাজী বিদ্যালয়ত যোগদান কৰিলেনৈ। বই জৰাবৰ-
কোঁটল পঢ়িল। ভাত অকলসৰে ইটো-পিটো টুক-টুক লগাওতে
আমি আকিৰ। ফেলনিয়া বাৰুক লৰীমপুৰৰ ক'লীজলৈ গৈছে সেমি
এৰি থৈ আহিল। কেতিয়া হব হোন্ধোন্ধ কী কৰনী হোন্ধী

নহী। বাকুই মোৰ লগ এবাৰ বাছা নকৰিছিল। এবাৰ গাটো জিকাৰ খাট উঠাত মোৰ বিছনাখন পাতি পাতি পৰিলো। লগে লগে সেই বোমাটিক বোমাটিক লগা জবটো উঠি আহিল গম্‌গম্‌কৈ। কিন্তু কানোৰ দি হেঁচা মাৰি ধৰিবলৈ কাৰণত এতিয়া কাক পাওঁ? তাবিজৰ দৰে লৈ কুৰোৱা জেপত এটা কুইনাইন টেবলেট আছিল। তাকে পানী অৰণ লৈ গলাধাৰণ কৰি লেপৰ তলত আঁহৰ ল'লে। তাৰ পাছত আৰু কি হ'ল ক'বই নোৱাৰিলে। কোনো-বাট জগাই দিয়াত যেতিয়া সাৰ পালে, তেতিয়া চাৰিওফালে আন্ধাৰ, নবো-ককাইলৈ ঘৰলৈ আহিছে আৰু চুৱাৰ-খিৰিকি মেলি কিয় শুই থাকিলে। শুমিছে। মই উত্তৰ দিৰলৈ নো পাওঁতেই লেম-চাকি জলাই মইয়ে ইতিমধ্যেই এখন মল্ল যুদ্ধৰ পিছত ভাগবি পৰি আহিলে, সেই কথা তেওঁলোকে বুজিলে। ভাগ্যে সেইখনেই মোৰ শেষ শৰাইঘাট হ'ল। তাৰ পিছত আৰু মোৰ কালে, যোগেনে কানান টোৱাবলৈ সমূলে পাহৰিয়েই পেলালে। ভালৈই হ'ল বাপেকে।

যোৰহাটখন সৰু ঠাই হ'লেও খুনীয়া নতুন নগৰ। লৰীয়া-পুৰুষলৰা আহি তাক বেলেগ ধৰণে ভাল লাগিছিল। যোৰহাট চৰকাৰী হাই স্কুলৰ হেডমাষ্টাৰ জেহিকলিন আহৰন হাবে কৈছিল, লৰীয়াপুৰুষ ল'ৰাবোৰে তেজিকুলেশ্যন পৰীক্ষা দিবলৈ ইন্টাৰ্নেল আহি যব যব কাচ খুউওৱা লাম এও কোম্পানিৰ পকী লোকসকলে দেখি বিস্ময়ত বোলে আ কৰি মুখ বেলি থক হৈ চাই থাকে। ক'ব নোৱাৰে। আজি কিন্তু তেনেকৈয়া থক যোৰহাট লালানে আন সকলো ঠাইতে হ'ল। লৰীয়াপুৰুষো বেলেগ ল'ৰা দেখাব অসম্ভৱে আকাৰী জাহাজৰ ঘাটকে দেখা পালে। আইতাবৰ্জীয়ে সেই বাজৰাণী যোৰহাটক লালানে লাহে-লাহে চুলিহঁতকো লালি থিকৰ মাজত তখনিকে লালানে। বাজৰাণী পুৰুষ লাহে-লাহে

ব্যাকবণৰ দৰে বক্তৃতাৰীয়া এম্বোবোৰৰ বক্তৃত্ত্বখিনি দ্বিতীয় মহামুণ্ডৰ সময়ত সেনা বাহিনীয়ে জোৰ-জবৰদস্তি চক্ৰবাক্ত্য সন্মিলৈ হ'ল দখল কৰি কিতাপবোৰ ধানবানকৈ দলিলাই পেলোৱাৰ সময়ত আৰু তাৰ পাছতো পুৰ্ণিৰ্ভাৱলটিৰ অনাধিতি হোৱা সময়ত নোহোৱা হ'ল।

অসম উপভাৱৰ স্কুলসমূহৰ ইন্সপেক্টৰ অফিচৰ নাকৰ তলতে থকা যোৰহাট চৰকাৰী হাই স্কুলখনে শিক্ষাবিভাগৰ দৃষ্টি আৰু আদৰ লাভ পাইছিল। স্কুলখনৰ সৌভাগ্য যে বাছকবনীয়া শিক্ষকসকল তাত থুপ খাইছিলহি। সিসকলৰ প্ৰধান হ'ল হেডমাষ্টাৰ জেহি কদ্দিন আহমদ, যি এটা বৃগৰ শিক্ষা ভগতৰ এটি প্ৰতীককে বোলক বা কিছুদলীকে বোলক, আছিল। নাতিদীৰ্ঘ শৰীৰৰ মাহুহগৰাকীত সংক্ৰতিসম্পন্ন, এজন লোকৰ ৰূপ কচিযুক্ত বেষণত্ব আৰু পৰিপাটি আচৰণ চকুত লগা। আনকাল কিছু শেওঁ কঠোৰ প্ৰশাসক। স্কুল চলি থকাৰ মাজতে হাতত বেতডাল লৈ তেওঁ হাতত সাৰে পৰিত সাৰে এম্বোবোৰৰ চাৰি কাষে বিচৰণ কৰিছিল আৰু সময়ত স্কুলখন কি দৰত চলিছিল, তাৰ গম লৈছিল। ছাত্ৰ-শিক্ষক সকলো সেই দেখি সন্তুষ্ট আৰু নিজ নিজ কৰ্মত নিমগ্ন হৈ বৈছিল। হেডমাষ্টাৰৰ ব্যক্তিত্বই এইদৰে এক অত্যাশ্ৰয়্যকীয় শৃংখলা আৰু শাস্তিৰ সৃষ্টি কৰিছিল। কাম অৱহেলা কৰা শিক্ষককো তেওঁ ওলায় নেবিছিল। অৰ্ধাৰ্হতঃ ছাত্ৰৰ কাৰণতো তেওঁ এক মহা সন্তোষ। আনকালে শুলিকা আৰু ছাত্ৰৰ সাধাৰণ উৎকৰ্ষক তেওঁ কাৰ্যকৰীভাৱে উলগনি দিছিল। যোৰহাটৰ সামাজিক জীৱনতো জেহিকদ্দিন হাৰৰ বিশেষ প্ৰতিপত্তি আছিল, অসম সাহিত্য-সভাৰ কাৰ্যৰ লগতো তেওঁ নিজকে জড়িত কৰিছিল আৰু বহুবেকীয়া ইন্সপেক্টৰ ইন্সপেক্টৰতো বিশেষ নেতৃত্ব তাৰ লৈছিল। তেওঁৰ সামাজিক জবৰদস্তিৰে তেওঁৰ হেডমাষ্টাৰ ৰূপক বিশেষ ৰূপ দিছিল। আশ্চৰ্য্য কথা নহয় যে বহুখিনি এই স্কুলৰ ছাত্ৰসকল সুব্যৱস্থিৰে গেটীস্কুললৈ পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ

হৈছিল। হেডমাষ্টৰ নিজও এজন ভাল শিক্ষক আছিল—বিশেষকৈ ইংৰাজীত। তেওঁ ভাল ছাত্ৰৰ ভাল-বেয়াইলৈ বিশেষ চকু দিছিল। তেওঁৰ কুলত নাম লগোৱাৰ পিছতে মোৰ লেখকা শৰীৰ টনকিহীন কৰাৰ মানসে তেওঁ মোৰ বাবে সুকীয়াকৈ বেডমিণ্টন ছেট এটাৰ দিহা কৰি দিছিল আৰু মই মোৰ খেলাৰ লগৰীয়া বাহি সেই ছেট লৈ খেলিব পাৰিছিলোঁ। এনেয়ে তেওঁ সকলো সময়ত মোৰ সান্থা আৰু পঢ়া-শুনাৰ গম-গতি লৈ আছিল। কুলৰ মুখপত্ৰ “জেউডি” খন আদিবেশৰা এখনি ভাল আলোচনী। তেওঁ নিজে এটা বিবয় বাহি দি পত্ৰিকাখনৰ বাবে মোৰ হুঁচুৰাই ইংৰাজীত এটা প্ৰবন্ধ লেখাইছিল— My rambles in the realm of literature ধুনীয়া নামটি ছাবই দিছিল। ক্লাছ নাইনত যি কলাম ইংৰাজী লেখি বাগ্‌ছবি লগাবলৈ শিকিছিলো, ছাবে মোৰ সেই বৌতিকো সংশোধন কৰি পেলালে।

অসমীয়া বিষয় পঢ়াইছিল মিত্ৰদেৱ মহন্ত ছাবে। ছাবৰ বসাল শিক্ষাদানে মোৰ স্নদয়ত বিশেষভাৱে বেথাপাত কৰিছিল আৰু ছাব মোৰ বৰ আপোন হৈ পৰিছিল। ছাবৰ বিষয়ে ক’ব লগীয়া কথা বহুতো। ব’ব, তাৰে কিছু জুকিয়াই লৈ বেলেগ এটা প্ৰবন্ধ আকাৰেই লিখিছো। সংস্কৃতৰ সাধাৰণ প্ৰৱন্ধাকতখনৰ শিকক আছিল চন্দ্ৰকান্ত বৰপূজাৰি আৰু ওপৰকি সংস্কৃত পঢ়াইছিল ডাবা নাৰ বৰপূজাৰিয়ে। দুইজনৰকী বৰপূজাৰি উল্লেখিত একে হ’লেও কথা বহুভাৱত সুকীয়া সুকীয়া। প্ৰথমগৰাকীয়ে শ্ৰেণীত নানা কটিন শব্দৰ বহুল ব্যাখ্যা কৰি ল’ল্লক ইংৰাজৰ কাকত, যত কৰে। তেওঁৰ লগত আমি নাইনছিলো কিন্তু ছাবে বৰ বেয়া পঢ়া। এৰাব তেওঁ কৰা কৰোৱে, এজন লক্ষপতিয়ে। ইছা কৰি মোৰোৰ বাৰি বকা। ছাবি লক্ষপতিয়েৰ লিখিব, মিত্ৰ (এককালীন বিভাৰ) লৈ ইয়াই উল্ল কথাক ল’লে ছাবে আবত কৰিলে। তেওঁৰ আশঙ্কা

কুপুৰ কৰে উঠি সোঁ-সোঁটক হেডমাষ্টাৰৰ ওচৰ পাই গোচৰ বিলেগৈ।
 ডনিহোঁহে, হেডমাষ্টাৰে দাবক ছটামান টান কথা কুনাই দিলে বোলে।
 ছাবে আকৌ যাজে যাজে শ্ৰেণীত সংকৃততে বক্তৃতা কৰিছিল—
 বিশেষকৈ হেডমাষ্টাৰ কবিতাবেদি এহা পদ পালে। পঢ়ুৱাই আৰু
 বগব কবি ছাবে নিজেই সন্তোষ লভিছিল আৰু আনন্দত হাঁহি
 থাকিছিল। মোক ছাবে ভাল পাইছিল আৰু প্ৰায়ে very intel-
 ligent, very studious আদি বুলি প্ৰশংসা কৰিছিল। তেওঁৰ
 তুলনাত তাৰা বৰপূজাৰি ছাব বৰ জুৰ প্ৰকৃতিৰ। বেভাল-পঞ্চবিংশতিৰ
 সাধুৰোৰ পঢ়াওঁতে ভাগৰ লাগি লাগি তেওঁৰ টোপনিৰ ভাব হৈছিল
 কেতিয়াবা, আৰু কেতিয়া শ্ৰেণীৰ ছট ল'বাকেইটাৰ ছটালি কৰাব
 সুবিধা হৈছিল। ছাবে অসমীয়াত লেখা এখনি ভাল সংকৃত
 ব্যাকৰণ পুথি আছে। কুশাগ্ৰ বুদ্ধিৰ ছন্দন শিক্ষকে আমাক
 অঙ্কশাস্ত্ৰ পঢ়াইছিল—সাধাৰণ অঙ্কশাস্ত্ৰ লক্ষ্মীনাথ দত্তই আৰু গুপৰকি-
 খন যজ্ঞোৰাম গোহাঁইয়েৰে। দত্ত শব্দৰ, বাক্যৰ উচ্চাৰণত পৰিপাটি,
 ইংৰাজীৰ the শব্দটো সদায় 'দা' বুলি উচ্চাৰণ কৰে। সেই দেখি
 ল'বাই নাম দিছিল দা-মাষ্টাৰ। গোহাঁই ছাবৰ আকৌ বঙা মুখখনিৰ
 হাজতে এটা বঙা ধুনীয়া ডাঙৰ বান্ধুনী-ডেকোলা যেন নাক আছিল
 বাবে সেই বোৰহীয়া ছাত্ৰইতে নিজৰ কথা কওঁতে 'নাক-মাষ্টাৰ'
 বুলিছিল। পাটৰ পছাবী-কুৰ্জা সিদ্ধি পাটৰ চান্দৰ এখন পাত সোৱা
 ছাবৰ অভ্যাল। আৰু পঢ়োৱাতবে ছাবে কি কল লক্ষ্যপাইছিল।
 দত্ত ছাবে আকৌ জ্যামিতিৰ একোটা উপপন্থা কল্পনাৰ বাগতে
 কেতিয়াবা হাজ্জৰ এটা বকত আঁকি এটা পদ কৈহে জ্যামিতিয়ে
 আঁহিছিল। এবিধ স্নায়ত এটা উপপন্থা যো পদ্যকৰ লগৰ
 অঙ্কশাস্ত্ৰৰ সন্মত শ্ৰেণীত উল্লেখ। ছাবেই আৰু জ্যামিতি আটাই-
 বনে বুজি বুজি তাৰ সম্বন্ধৰ উলিয়াব কৰায়ে। 'স্নায়ক জ্যামিতি'
 বক্তব্য লিখিবানটো পালেগৈ। 'কিছ তাৰ' পিছত কেতিয়া উল্লিখনে

পৰীক্ষাত যেই সমস্যাটোকে হাবে এৰ কৰিছিল, সেই উত্তৰ দেখাত খেলি-খেলি কৰিলো, অথচ আন আন ছাত্ৰই ঠিকেই উত্তৰ কৰিলে। হাবে কিন্তু মোক এৰটোত পূৰা নম্বৰ দিলে। তাৰ কাৰণটোও হাবে জ্ঞেণীত ক'লেহি যে যেৱে পৰীক্ষাত শুদ্ধকৈ সমস্যাটো পূৰণ নকৰক লাগিলে, মোৰ আৱৃত্তি সন্ধানকেইহে দেখিছে। সেইহে সকলোৰে শুদ্ধ উত্তৰৰ বাবেই মইহে পূৰা নম্বৰ পাব লাগে।

বোৰহাট স্কুলৰ শিক্ষণত assignment system অৰ্থাত্‌ প্রতি মাহ বা বছৰৰ চতুৰ্থাংশৰ পটিল লগীয়া বক্তৃতিৰ আগতে বিশ্লেষণ কৰি শিক্ষণ কৰি পাঠ দিয়া নিয়ম হৈছিল। এই পদ্ধতিত পঠিতব্য সকলো বক্তৃকেই জনি মাৰি পঢ়ুওৱা হৈছিল আৰু ছাত্ৰই কোনোটো পাঠ এৰি দাৰ্জৈ যত্ন কৰিব নোৱাৰিছিল। মোৰ পঢ়া-শুনা ভালেই চলিল। জ্ঞেণীত সন্মান প্ৰথম ল'ৰা হৈয়ে চলি থাকিলে। প্ৰথমটো টাৰ্মিনেল পৰীক্ষাতে কিন্তু বৰ এটা খুন্দা খালো। ইংৰাজীৰ প্ৰশ্ন কাকতখন ছেডমাস্টৰ হাবেই কাটিছিল আৰু উত্তৰ-বহীও তেওঁ চাইছিল। মোক মাত্ৰ ৫২ নম্বৰ দি তেওঁ মোৰ সৈতে উঠা ইংৰাজী আৰু বৰ বৰ সাহিত্য-সমালোচনাৰ কথাবোৰৰ বিষয়ে এপাত্ৰ লেখা এক মন্তব্য লিখি সুধৰেও বৰকৈ ডিবকাৰ কৰিলে, ক'লে, “তুমিহে ইংৰাজীৰ এম. এ. জ্ঞেণীত পঢ়া নাই। মেট্ৰিকুলেশ্যন পৰীক্ষালৈহেয়ে সাধু ইচ্ছা, সেইটো পাহৰি গ'লা” ইত্যাদি। মই এই একেটা ঠোকৰতে বহি পৰিলো। বৰ কথা, স্কুলৰ ভাৰাৰ বান্ধু উৰি গ'ল। ভাৰ্য্য সন্মান আৰু ল'নি কৰিবলৈ শিকিলো।

বিহুৰ লগত “বান্ধনি”ত (নীলমণি স্কুলৰ ককাৰ সম্পাদিত) ‘সাদুৰী’ স্কলি এটা কবিতা ওলাল। তাকো আকৌ সম্পাদকীয়ত বিতৰ্কভাৱে প্ৰকাশও কৰা হ'ল। কিন্তু তেতিয়া মোৰ কিমান গৰ্ভিত ভাব হৈছিল, আকি আৰু জনত সন্মান। সেইবোৰ অশাসিব লেখা অশাসিব ‘সঙ্গত’ আত্মি গ'ল, সিহঁতক পাহৰি পেলালে।

তাতেই বুজিছোঁ, সিবোৰৰ সন্ধান মূল্য নাছিল। ব্ৰাহ্ম এইটো
খাৰ্জোতেই 'এল এন বেজবক্কা', সম্বলপুৰ (বি এম আৰ)'
এই বিখ্যাত ঠিকনাত পঠিওৱা আৰু মই আঁৱৰ পাহৰি পেলোৱা
মোৰ 'অলক্ষিতে' নামৰ গল্পটো সাহিত্যবৰ্ণীয়ে দেখোন এতিয়া
"বাহী"ত প্ৰকাশ কৰিলে 'গাঁৱলীয়া দৃশ্য' নাম দি। ককাইদে-
উলৈ অহা (মোলৈ কিন্তু অহা নাছিল দেই) "বাহী"ৰ সংখ্যাটো
দেখি ককাইদেউৰ আগত বিস্তৰ লাজাহ কৰিছিলোঁ, কাৰণ সেইটো
বনৰীয়া বন-ঘোৰাৰ বতাহ-পানীৰে পুৰি গাঁৱলীয়া প্ৰেমৰ গল্প, মোৰ
আপ'ইতা লেখা। "সাদৰী"ৰ কবিতাৰ ব্যাখ্যা লিখোঁতে প্ৰেমত
মহুঙল হৈ থকা বাবেই অলকাপুৰীৰ যক্ষাইয়ে নিৰ্বাসন-দণ্ড ভোগ
কৰিব লগীয়া হৈছিল, সেই কথা মোৰ পৰীক্ষা-বহীত উল্লেখ কৰাত
মোৰ সহপাঠীসকলে লাজ লাজ ভাব কৰিছিল আৰু মই সোৱা
মাথেঁ কাব্যসাহিত্যৰ কল্পনাহে বুলি তেওঁলোকক প্ৰবোধ দিব
লগীয়া হৈছিল। আজিকালিৰ ল'ৰা, আন কি, হোৱালীও সন্ধান
লাজকুৰীয়া নহয়। মনত আছে, একেই গাঁৱলীয়া জীৱনৰ দৃশ্যে
নকুলচন্দ্ৰ ডুৱাৰ "শাহু আই"খন পাই তাক বেজবক্কাই পুৰি পেলাব
লগ্নে বুলি লেখিছিল। আজি-কালিৰ সমালোচকৰ কিন্তু সেইবিধ
পদাৰ্থৰ প্ৰতি সন্ধান "বৰি দাক্ষৰীয়া" চাটগৈ নহয়।

সেই কালত যোৰহাটৰ এটি চুকত কিন্তু জীৱন কবিতাৰ আৰু
সাহিত্যৰ সোৱাদ ল'বলৈ পাইছিলোঁ। সেই বসন্ত ঠাইখন হ'ল
ককুল বনৰ কবি আনন্দচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ বন-সন্ধান বাণীসন্ধান (মন
কবিতা, 'সন্ধান' বা 'সন্ধান' কিন্তু 'নহয়')। বৰুৱাই কাগজৰ
পাতত লেখা কবিতাতকৈও অধিক কবিতাময় এই বাণী-সন্ধান।
যোৰহাট খিৰেটীৰ ঘৰত বাণী-সন্ধান হোৱা কুলি ভুলিলেই নাকৰ
ল'ৰা-বুঢ়া সকলো সজিয়া হয় সোৱণতেই ক'লৈ তালি মেলা।
সকলোৰ কাণত হাতুৰীয়ে সিজ, সিজ হৈ পৰে। পোৱৰণকাই

সকলোৰে গাত পুৰক। হুই হাতত ফুল, ফুলৰ সোণা-সোণে পৰাগ
(অৱশ্যে আচলতে হ'ল সেয়া বজাৰৰ পাণ্ডাৰ টেম্বাৰ গুৰিহে),
ফুলৰ নিৰ্বাস (সেয়াও আকৌ আতৰদানিৰ আতৰ নহ'লেও গোলাপ-
জলেই হ'ব পাৰে), আৰু কি কি উপচাৰ লৈ আনন্দময় আনন্দজ্বলি
চকু ছুটা আধা মেলি আধা জপাই দৃশ্যপটৰ আবৰণৰা ওলাই
ঘোষণা কৰে—“আ-আজি বা-আপী-ঈ সম্মেলনৰ শা আবদী-ঈ
অধিবেশন,” আৰু তাৰ পিছত কথা কবিতাবে শবৎ জুৰ বৰ্ণনা
কৰে, আৰু শবতৰ নিৰ্গৰ দানবোৰ সদস্যক (আমাৰ ভাষাত
সভাপতিক) উপহাৰ দিয়ে—উপহাৰ দিয়ে বুলি কোৱাতকৈ গাৱে-
মূৰে জাপি দি সজজনক নগুননাগতি কৰে বুলিলেই ভাল। প্ৰতিটো
বক্তব্য বা প্ৰতিটো পৰিস্থিতিৰ বাবেই যেন তেওঁৰ একোটা
কবিতা সাজু। বাণী-সম্মেলনত আকৌ সভাপতিয়ে ভাষণ বা অতি-
ভাষণ নিদিয়, সেয়া সদস্যৰ বাচনহে হয়। মুঠতে, অধিবেশনৰ
শেহলৈকে বক্তা কবিয়ে কি কবিতা-কথা কৈ কাক আজকালত
পেলায়, সকলোৱে উশাহ বোধ কৰি তালৈ বাট চাই থাকে।
সভা-সমিতিৰ প্ৰতি এই কবিতাময় দৃষ্টিৰ বাবে বক্তাসকলো বি-
সভাতে নাথাকক, তেওঁ সেই সভাক এক উন্নতি দি উন্নত কৰি
বান্ধিছিল। জীৱনৰ প্ৰতি দৃষ্টিও তেওঁৰ কবি-বসময় আছিল।
অৰ্ঘ্যভাৰ আৰু বোগৰ হুঁসহ কষ্টৰ মাজতো তেওঁ কবি হৈয়ে
জীৱনক জয় কৰিছিল। ১৯৬৮ চনত শিৱসাগৰত সাহিত্যবৰী বেজ-
বক্তাৰ জন্মশতবাৰ্ষিকী পালন কৰি টেক্সত উঠি নিশা হুইমান বজাত
তেওঁক তেওঁৰ গজাটিত যেতিয়া আমি নবাই দিওঁহি তেওঁ গল্প-
হেঁকাৰি মাৰি থিয় হৈ “অ, এয়েই আমাৰ বাকিংহাম পেলেছ”
বুলি আক্ৰান্ত পোত গৈ থকা ঘৰৰ নঙলাৰ কালে এখুজি হুঁসুজিকৈ
খোজ পেলাইছিল। যেমালিডেৰে তেওঁ কথাটো কৈছিল, তেনে
নহয়! জুপুৰিতো তেওঁ বাক্যবোৰৰ জীৱন জোঁপ কৰিছিল।

আপোনভোলা কবিয়ে যেন কবিতাৰ জীৱনেই যাপন কৰিছিল, 'অৱেই আছিলো যেন/ওমৰ হাফিজ, দীঘলভ'জীয়া বেশ মুদা মুদা চকু।' 'ভাগৌ ভাগৌ ডিহাৰ ঠাকো' পাৰ হৈ পোৱা 'সোণটিহঁতৰ ঘৰ'ৰ নিৰ্মল বালাৰ পৰিৱেশতে যেন তেওঁ সদায় থাকিল। তেওঁৰপৰা মাজে মাজে পোস্ট কাৰ্ড একোটাৰ বুৰৰ আখৰকেইটাকে পালে বৰ সোৱাদ লাগে সদায়। মই প্ৰথম বাৰ বাণী-সন্মেলন দেখা পাইছিলো যিবাৰ জ্ঞানদাভিৰাম বৰুৱা উত্তৰ লখীমপুৰত সাহিত্য-সভাৰ সভাপতি হৈ শ্বৰি আহোঁতে বাণী-সন্মেলনাৰ সদস্য হৈছিলহি আৰু মিত্ৰদেৱ মহন্ত ছাৰেও শ্বৰদি সঙ্গীতৰ সোৱাদ সন্ধিয়াটোক দিছিল।

যোৰহাটত, বিশেষকৈ চন্দ্ৰকান্ত সন্দিকৈ হলত দুই-এখন মনো-বম সভা হৈছিল। আনন্দৰাম বৰুৱাৰ মৃত্যুবাৰ্ষিকীত নীলমণি ফুকন ককাৰ সাৱলীল বক্তৃতা শুনিছিলো 'আনন্দৰাম বৰুৱা অসম আইৰ কলডিলীয়া খোপাৰ এপাহি পছমফুল। যদি কালিদাসৰ মেঘদূতে ক'ববাত নিজৰ বাট পাহৰি ভুল পথে কেনিবা যায়, তেতিয়া হ'লে আমাৰ আনন্দৰামে বাটৰ সেই কেনা ভাঙি দিব।' মাজে মাজে ইংৰাজীত তৰ্ক-সভা হৈছিল আৰু সেই সময়ত ডেকা উকাল-সকল তুমুল তৰ্কত নামিছিল আৰু আন্দোলনৰ সৃষ্টি কৰিছিল - মোহনচন্দ্ৰ মহন্ত, শ্ৰবেশ্বনাথ ভ'ৰালী (এওঁৰ মাকুদেৱী আকৌ মোৰ আইৰ হেনো পতা সখী আছিল), নলিনীনাথ ফুকন আদি।

উত্তৰ লখীমপুৰত আমি ঘৰখনৰ কেয়োটাই মেলেবিয়াত সেলাট কুৰাৰ বড়বা আই-দেউতালৈ অলপ অলপ ভাবপৰাই দি থকা হৈছিল। এতিয়া অলপ মুকুৰাইছো বুলি ঘৰত মুখখন দেখুৱাবলৈ বুলি ককাইদেৱে কাকুৰাৰ বন্ধত মোক শিৱসাগৰলৈ পঠিয়াই দিলে। কেদ-পথে মৰিয়নী শিমজুৰি হৈ শিৱসাগৰ টাউন টেশ্যাম পাই কাকুৰাৰ বং-পানী মৰাবপৰা মাৰি বৰপুখুৰীৰ পাৰেদি জেঙনিবৰীয়া, হুজুৰীয়াইহি (ডক্টৰ মৱিছল ইছলাম বৰাৰ পুৰণি ঘৰৰ আগেদি)

টেম্বি আলিত উঠি তাবপৰা চিৰালকটা দিয়া বহল পথাৰখন খচকি
 কমাৰফুৰীয়া পালাগৈ। তেতিয়াও গাত শক্তি বৰ থাকে।
 ভৰিত কলিয়াই খৰিলে। নিশালৈ সিৰামুৰি ধৰি ভৰি কোঁচাই
 পেলোৱাত আয়ে পিটিকি পিটিকি সিৰামুৰি ভাঙি দিব লগীয়া
 হৈছিল। যোৰহাটৰপৰা আকৌ আইব ইচ্ছামতে ব'হাগৰ বিহুত
 কপলিং ছিগা যোৰহাটীয়া গাভীৰ উঠি জনম-ঠাইলৈ যাত্ৰা কৰিলো।
 যাত্ৰীবাহী গাভী নোপোৱাত ককাইদেৱ মাল-গাভীৰ গাৰ্ভজনৰ লগতে
 মোক তুলি দিলে। সেই বেলগাভীৰ খোজ গক-গাভীৰ খোজহে
 আছিল। বতৰটোও গোমাবা। বিহুৰ ভাব-চিন্তা, মাজে মাজে
 ক'ৰবাৰপৰা ওপঙি অহা বনগীত একোফাকি আক হাজাৰ হওক
 আইব ওচৰৰ সুখৰ কল্লাহাইহ মনটো পোহৰ কৰি দিয়া। গাৰ্ভ-
 জনে আকৌ কামত কলহ লৈ পানী আনিবলৈ যোৱা গাভক বেল-
 লাইনৰ কাষত দেখা পাই যেতিয়া কথা পাতিবৰ হাবিয়াহ কৰে,
 তেতিয়া গাভীৰ কপলিং সঁচায় ছিগিব বুলিয়াও লাগে। সি যি
 হওক, ঘৰলৈ গ'ল', বিহু খাল', আক যোৰহাটলৈ ঘূৰিলে'।
 ইয়াৰ পাছত জুলাইত নবৌৰ ককায়েক ওকালতি কাৰী বুলি আহি
 যোৰহাটত আমি থকা ঘৰটোৰ সমুখতে এটা ঘৰ ভেৰোণীয়া কৰি
 ল'লে। খিয়েটাৰ ঘৰত সদায় জী-ভূমিকা লোৱা বাবেই নেকি
 সদায় মিহি, সাদৰী আক মৰমিয়াল স্বভাৱৰ পাবল ককাইদেউ
 আমাৰ, মোৰো বৰ ভাল লগৰীয়া হ'ল। কলেজৰ দিনত সেই
 কালৰ চলতি অঙ্কসৰি আদৰ্শীয় ববীজ-লকীত তেওঁৰ আগভিৰ
 ভিতৰত। হাৰমোনিয়ম লৈ তেওঁ কতবোৰ গীত গায়। 'সেৱাৰে
 বহে নকী/সে ভোলে নি, ভাহাৰিয়ে শ্ৰোতে আঁকা/ধাঁকা ধাঁকা তৰ বেনী'
 আদি দাবীৰোৰ কাণত আপোনা-আপুনি বাজি থাকে। ককাই-
 দেউ কোঁচিয়াবা বুৰলৈ সৈ পহু মাৰিও আমাক ধুৱাইহি। এইদৰেই
 দিনেৰে ভাল-কালেই বাবলৈ খৰে'।

জিহ্নেৰ মাহত বাহিনি-পৰীক্ষা হ'ল। তেতিয়া শৰীৰ ভাল, মন ভাল। পৰীক্ষাও ভালৈ হ'ল। মুঠ ৭০০ নম্বৰৰ ভিতৰত ৫৬৪ নম্বৰ পাই শ্ৰেণীত প্ৰথম হ'লো। গতিকে দাই মেট্ৰিকুলেশ্যনলৈ বৰ আশাৰে বাট চাই ব'লো। ১৯৩৪ ছনৰ জানুৱাৰীৰ ৬ তাৰিখ। সমস্ত ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকাৰ হাই স্কুলবিলাকত আউনিআটীয় গোছামী সোণৰ পদকৰ বাবে প্ৰতিযোগিতামূলক বচনা লেখা পৰীক্ষা। 'ভ্ৰমৰ মৰ্যাদা' বা 'অসমীয়া গাঁৱলীয়া জীৱন'ৰ বিষয়ে আমাক লিখিবলৈ দিয়া হৈছিল। মই পিছৰ বিষয়টো লৈ মোৰ বচনাখন আৰম্ভ কৰিলো। আৰম্ভ কৰোঁতে স্বজ্ঞানে মূৰ্ছ শৰীৰেৰেই আৰম্ভ কৰিলো। কিন্তু সোনকালেই দেখোন জ্ঞান আৰু শৰীৰত কিবা বিৰিক-বাবাক লাগিবলৈ ধৰিলে। পেটত এটা পোৰণি উঠিল। মূৰটো টুলং-ভটং কৰিলে। পৰীক্ষাৰ সময়খিনি স্কুলঘৰত বহি থাকিলে। ঠিকেই। কিন্তু কি লেখিলে, ঈশ্বৰ আছে যদি তেওঁহে জানিছিল, মই মহেশ্বৰ ক'ব নোৱৰাই হ'লো। কোনোমতে আহি ঘৰ পোৱাৰ লগে লগে প্ৰচণ্ড কপত খৰ-গৰণিয়ে দেখা দিলে। বাবে বাবে শৌচ হয়। বৰ বৰকৈ তেজ আৰু শাঁও পাৰ। প্ৰথমে ডাক্তৰৰ ঔষধ খাই গুণ নোপোৱাত ককাইদেৱে তেতিয়াৰ যোৰহাটৰ বিখ্যাত দেৱেন্দ্ৰনাথ সাংখ্যতীৰ্থ কবিৰাজক মাতি আনিলে। ঔষধৰ ওপৰত ঔষধ পৰে। কিন্তু দিনৰ পাছত দিনকৈ চলি থাকে অসুখ। শৰীৰ দিনে দিনে পেঁতা আৰু দুৰ্বল হৈ আহে। এদিনযে মৰিম বুলিয়ে ভাবিছিলো। চকুৰে একো নেদেখা হ'লো। কবত নৰোঁহে আছিল অকল। তেওঁ মূৰত পানী দি ৰাখমহীয়া জাবতো বিচিবলৈ ধৰিলে। ডাক্তৰ পিছৰপৰা গা অলপ ভাল হ'ল, বাহিৰ-ভিতৰ কৰি কুৰিব পুৰা হ'লো। কেব্ৰুৱাৰীৰ ২৭ তাৰিখ। সবলতী-পূজা। বহুত দিন ঘৰ-বন্ধী হৈ থাকোঁতে সেইদিনা স্কুলৰ পূজা-ঘৰলৈকে গ'লো। কিন্তু দুবি আহি খবৰ পালে পুনৰ গ্ৰহণীৰ কোৰ সহিব, লগীয়া হ'ল। ১২ মাৰ্চলৈকে

হ'ব লগীয়া মেট্ৰিকুলেশ্যন পৰীক্ষা দিয়া আশা এৰি দিলো। নিশ্চয় শৰীৰ জুৰি খবে ধৰিলে। সেই অৱস্থাতে পৰি থাকোঁতে এদিন গুৱাহাটীৰপৰা আহি অধ্যাপক সূৰ্যকুমাৰ ভূঞা আমাৰ ঘৰলৈ আহিছিল, আৰু কুৰুং-কাৰা, কৰিব পৰা হ'লত বৰপাত্ৰ আলিৰ ফালে খোজ কাটি যাওঁতে বাটত ফুৰিবলৈ ওলোৱা জগন্নাথ বৰুৱা কালজয় অধ্যক্ষ কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈদেৱৰ দৰ্শন পাইছিলো। সেইসকলৰ পুণ্য দৰ্শনেই যেন মোক সাহস দি থাকিছিল।

মাঘৰ বিহুৰ দিনা নবৌ-ককাইদেউ ছপৰীয়া গ'ল নবৌৰ ভনী-য়েকৰ (হেৰথপ্ৰসাদ বৰুৱাৰ ভায়েক পূৰ্ণেন্দ্ৰমোহন বৰুৱাৰ) ঘৰলৈ মোক ব'দতে চকী এখনত বহুৱাই আৰু আন লাগিব পৰা বস্তুৰো কাষতে যোগান দি। মোৰ তাতে অকণমানেক চিলমিলকৈ টোপনি আহিছিল। হঠাতে দেখোন টিনপাতেৰে ছোৱা ঘৰ দুটা খৰলুটি মাৰি মোৰ গাতে পৰিব খোজা যেন লাগিল। মই চকু মেৰি অন্ধুৰ কৰিলোঁ। এবাৰ ভুঁইকঁপৰ চালনি-জোকাৰণি। ভুঁইকঁপত ঘৰৰ বাহিৰলৈ ওলাই লৰ মাৰিব লাগে। মই তা বাহিৰ ওলায়েই আছো। কেঙ্গ-চকীখনৰপৰা থিয়ও নহ'লোঁ, ক'লৈকো লৰো নামাবিলোঁ। অলপ পাছতে ককাইদেউ আনৰ এখন ছাইকেলত উঠি লৰা-লৰিকৈ আহি পালে। মই ঠিকেই আছোঁ আৰু সেই বৰভুঁকঁপতো ভয় খোৱা নাই জানি ঘূৰি গ'ল। সেইবাৰ সেয়া বিহাৰৰ বহুত ঠাই উৎখাত কৰা ভূমিকম্প। তাৰ ভগ্নাৱহ বৰ্ণনা পিছতহে কাগজত পঢ়িবলৈ পালো।

১৪ মাৰ্চ চাই থাকোঁতেই পালেহিয়েই। পাৰিলে পৰীক্ষাটো দিওঁ বুলি সকলোৰে উৎসাহদানৰ মাজত সাৰু হৈছিলোঁ। ডেভি-দাও কিছু ঘৰৰপৰা স্কুললৈ এক কালৰ বাট কোনোমতেহে নপৰাকৈ খোজ কাটি যাব পাৰিছিলোঁ। ডেভিয়াৰ দিনত আকৌ মধ্যাহ্নৰ সুবিধাজনক যান বিক্ৰাথন যোৱাট ওলোৱাহি নাছিল। পৰীক্ষাৰ আগদিনা ঘৰৰপৰা ককাইদেৱে (শাৰদ্যৰ বাজখোৱা) মোৰ ওচৰত

বহি বহুত পৰ নানা উপদেশ, নানা উৎসাহ দিছিল। পঢ়া কথাটো
 আয় বহুতৰ দৰেই। ভাবিছিলোঁ, স্কুলঘৰত গৈ বহিব পাৰিলেই
 হ'ব। টানি-মানি দেহা থাকিলেইহে বেহা। পাছদিনা সঁচায়
 পৰীক্ষাত বহিলোঁগৈ। সোয় যেন মোৰ বাবে সজীৱনী হ'ল।
 পৰীক্ষাৰ লেখাও ভাল যেন লগা হ'ল। গাটোও যেন টনকিয়াল
 হ'লেই। একে লেখাবিয়ায় দিনে দুখনকৈ প্ৰশ্নকাকত। আজি-কালিৰ
 দৰে সপ্তাহত দুখন কাকতৰ পৰীক্ষাৰ নিয়ম নাছিল। মাজৰ দুটাত
 চক্ৰকান্ত সন্মিকৈ হুলত বহি কিবা অলপ খাওঁ আৰু পঢ়াৰ কিতাপ
 চাওঁ। পৰীক্ষাত মই ধীৰে শৃংখিৰে বহি প্ৰশ্নৰ উত্তৰ লেখি থাকোঁ।
 মোৰ আখৰাবাৰ বোল বৰ ধুনীয়া, কথাবোৰো বোল ভালেই
 লেখোঁ। তাক চাই পৰীক্ষাঘৰৰ বখীয়াসকলৰ এজন নহয় এজন মোৰ
 ওচৰত দাঁডক মাৰি বৈ থাকে। হেডমাষ্টৰৰো পৰামৰ্শ মোৰ ওপৰত
 বিশেষ চকু ৰাখিবলৈ। অসমীয়া পৰীক্ষা দিবৰ দিনা গিছে এই
 কথাৰপৰাই মোৰ এটি বেত-হুটীয়া লেঠা লাগিল। অসমীয়ালৈ ভাঙনি
 কৰিবলৈ এটা ছেদ ইংৰাজী কথা দিয়া হৈছিল। মই অজুৰাদ ভালেই
 কৰিছিলোঁ। মোৰ লেখা চাই থকা মোৰে সজ চিন্তা কৰা এজনে
 মনে মনে মোক ক'লে মই যে threshold শব্দটোৰ প্ৰতিশব্দ
 'ছৰাবদলি' দিছো, সেটো স্কুল, তাৰ ঠাইত 'চোতাল'হে হ'ব।
 মই কেঁবো বেঁহো কৰিলোঁ। ডেৰ্ড কিন্তু ছবাবো বাহিৰত কাৰোবাবে
 আলচ কৰি মোক 'চোতাল' লেখিবলৈ বাধ্য কৰি সহায় কৰি দিলে।
 মোৰে ভুল। কিয় পৰীক্ষা-ঘৰত লোকৰ সহায় ল'ব লাগে! নিজৰ
 বুৰি শিলৰ খুঁটি, পৰৰ বুৰি টিকা-উদি। ওপৰকি অক্ষপাতৰ পৰী-
 ক্ষাৰ দিনাখনো আকৌ এগৰাকী বখীয়াই বাৰে বাৰে মোৰ বহীখনৰ
 নিজ হাতে পাত লুটিয়াই চায়হি। মই আছকাল পাওঁ। একো
 নামাওঁ গিছে। পাছতহে জানিলোঁ, ডেৰ্ডৰ এজন ভাৰ্মিনেও বোলে
 আমাৰ লগতে পৰীক্ষা দিছিল। ডেৰ্ড দিয়া আছকালৰ মাজত

১৪ নম্বৰ জ্যামিতিৰ এটা অলুশীলনৰ প্ৰশ্ন এৰি থৈ আহিলে। ,
অথচ পৰীক্ষা-ঘৰত সোমোৱাৰ দহ মিনিট আগতে মাথোন চক্ৰকান্ত
সন্দিৰ্কে হলৰ লাইভ্ৰেবিত বহি সেইটো প্ৰশ্নকে চাই আহিছিলে।
তথাপি সেইখন প্ৰশ্নকাকতত মোৰ ৮৪ নম্বৰ ব'ল। শেহৰ দিনা
ওপৰক্ষি সংস্কৃত। তাৰ আগৰাতি নিভাহীনভাই পালে। গাত
চটফটনি। মুখেৰে বৰকৈ উস্‌আস্‌ কৰি পাটীৰ ইকাষৰপৰা সিকাৰলৈ
বাগৰৌ। নবৌ ককাইদেউ উঠি শাহি মূৰত পানী ঢালি মূৰ আঁচোৰে,
বিচনী মাৰে, ৰাতিটো কাষতে বহি থাক। তেনেকৈয়ে ৰাতিটো
পুৱায়। পৰীক্ষা ঘৰলৈ যাও ঠিকমতেই। ককাইদেৱে কিন্তু অৱস্থা
বুজি দেবেন কবিৰাজক শূধি পৰীক্ষাঘৰতে মকৰধ্বজ মাৰি থুৱালেগৈ।
সেয়া পিছে মৰিবৰ সময়ত মকৰধ্বজ নহ'ল। সেই মকৰধ্বজৰ বলান্তই
নে কি, গাও ভাল ভাল লাগি থাকিল, গোটেইখন প্ৰশ্ন-কাকতৰ
উত্তৰ সংস্কৃততে লিখি পেলালো। ভাবিলা, কাষও ৯৫ নম্বৰ বহাম।
পিছে—।

পিছে পৰীক্ষা দিয়াৰ পিছত কমাৰফদীয়াৰ ঘৰলৈ গ'ল'গৈ।
তেতিয়া গ্ৰহণী যদিও ভাল হৈছিল, পেটৰ কিন্তু বৰ বিষ এটা
আছিল। বাবৰ সময়ত সাংখ্যভীৰ্ধদেৱে পৰামৰ্শ দিয়ামতে গাখীৰত
ফুটিয়াই ফুটিয়াই নহক পেলাই সিজাই গাখীৰখিনি শুহিলে ডাকে
খাই বিকাৰটো গুচালে। গাত আকৌ 'পেম খৰি' উঠিল।
গাঁৱৰ ডেকাইঁতক গোটে থুৱাই "নৰকান্থৰ" নাটৰ অভিনয়ৰ আয়োজন
কৰি তাত নাহ-ভূমিকাক ওলাই তৰ্জন-গৰ্জনো কৰিব পৰা হ'লে।
পৰীক্ষাৰ কথা লৈহে মাজ মাজে মনত বেজাই, শোণ লগে।
হায়, হায়, ওপৰক্ষি সংস্কৃতৰ বাহিৰে চাইগৈ কোনো বিষয়তে সেটাব
বা ডিষ্টিন্যৰ আশা কৰিব পৰা নহ'ব। পিছে—।

প্ৰাগ্‌জ্যোতিষে পুৰে পুণ্যে

পিছে—

পিছে যেতিয়া গুৱাহাটীৰ কটন কলেজত পঢ়িবলৈ যাবলৈ দীঘলীয়া জিৰণিৰ পাছত যোৰহাটলৈ আহিলো, দেখা পালোঁ, পৰীক্ষাৰ ফলাফলৰ বিষয়ে মই যি ধাৰণা কৰিছিলোঁ, তাৰ সম্পূৰ্ণ ওলোটো ফলহে ফলিছে। যি ওপৰৰি সঙ্কতত ৯৫ পৰ্যন্ত নম্বৰ আশা কৰিছিলোঁ, তাত মাথোন পালোঁ ৬০। অকল মোৰেয়ে এনে দুৰ্দশা হ'ল, তেনে নহয়। মোৰ লগৰীয়া আমাৰ স্কুলৰ ভাল ল'বাকেইজনৰো একে গতিয়েই হ'ল বৰঞ্চ মোতোকৈ তেওঁলোকৰ বেয়াহে হ'ল। কিয় তেনে হ'ল, তাৰ কাৰণ কোনেও উলিয়াব নোৱাৰিলোঁহঁক। এজন বন্ধুৱে উত্তৰ-কাকতখনৰ পুনৰীক্ষাৰ বাবে বিশ্ববিদ্যালয়ক মাছুলো দিছিল, তেওঁৰ কিন্তু আগৰ নম্বৰেই মাথোন ঘূৰি আহিল। আনফালে, মোৰ আনবোৰ কাকততযে বিশেষ ভাল নম্বৰ আশা কৰা নাছিলো, সেইবোৰত তুলনামূলকভাৱে ভালোই সংখ্যা উঠিছিল। ঘাই সঙ্কতত ৮৮। 'ছাৰদলি'ক 'চোতাল'খন কৰি লেখা অসমীয়াত ৮৯—সেয়া ইউনিভাৰ্ছিটিৰে বেকড' মাৰ্ক। সাধাৰণ আৰু বিশেষ অঙ্কশাস্ত্ৰৰ দুখন কাকতত ৮৪কৈ। ইংৰাজীৰ দুখন কাকতত ৬৮ আৰু ৭২—সেইবাৰ অসম উপত্যকাত সেয়ে সৰ্বোচ্চ। মুঠৰ ৭০০ৰ ভিতৰত ৫৪৫ নম্বৰ ব'ল—সেয়ে অসম উপত্যকাত মাথোন চতুৰ্থ স্থানহে দিলে। আমাৰ স্কুলৰ দীননাথ বৰুৱাই (পিছত ডক্টৰ) মোতকৈ ২ নম্বৰ সবহ পালে আৰু নিকেশ্বৰ বুঢ়াগোহাঁয়ে (পিছত ডাক্তৰ) পালে ২ নম্বৰ মোতকৈ ডাকৰ। সেই বছৰ ইউনিভাৰ্ছিটিত উচ্চতম মুঠ নম্বৰ ৬০৪ আৰু অসমৰ স্কুলবোৰত

উচ্চতম ৫৮১। মকৰধ্বজ খোৱা শৰীৰেৰে চাৰিটা বিষয়ত ডিষ্টিক্‌শ্যনৰ আৰু সৰ্বমুঠত স্টাৰৰ নম্বৰ পাই বোধ হয় বেয়া লাগেনাছে পালে। বুলি ক'ব নালাগিল। স্কুল হিছাপে যোৰহাট চৰকাৰী উচ্চ ইংৰাজী বিদ্যালয়ৰ ফলাফল অতি উত্তম। স্কুলৰ সকলো পৰীক্ষাৰ্থী উত্তীৰ্ণ হৈছিল, তাৰে শতকৰা পঞ্চাশৰ হ'ল প্ৰথম বিভাগ, বাকী পঞ্চাশৰ দুই নে তিনিজন মাথোন তৃতীয় বিভাগত ব'ল, আনসকলে দ্বিতীয় বিভাগত পাছ কৰিলে। চাৰিজন প্ৰতিযোগিতামূলক বৃত্তি পালে। তাৰ ভিতৰত এক মই।

গতিকৈ অসমৰ একমাত্ৰ চৰকাৰী কলেজ কটনত নাম লগোৱা ধিৰাং হ'ল। সকলোৱে বাবা ধৰণৰ সজ উপদেশ দিলে। স্কুলৰ চলিহাদেৱে ক'লে, পঢ়াৰ কাল মোৰ অৱস্থা উন্নত যেতিয়া, এতিয়া প্ৰধানকৈ শৰীৰৰ উন্নতিৰেহে চিন্তা কৰিব লাগে আৰু মই নিয়মমতে কড্‌লিভাব অইল খালে ভাল। তেওঁ ক'লে, “মইতো এসময়ত সেইটো তেল গেলনে গেলনে খাইছিলো।” তেওঁ পিছৰ বছৰ-বোৰতো মোক লগ পালে এটা কথাই কৈছিল, “Add some flesh to your bones, young man এডিশ্যনেল ছাব জজ যোগেন্দ্ৰনাথ বৰুৱা ডাঙৰীয়াই আকৌ ক'লে “হেবা মইনা, তুমি আমাৰ কমাৰফদীয়া পথাৰৰ বোন্দা কেঁচু ধৰি তাৰ ওপৰত নেমু-টেঙা বস একণ চেপি তাৰ বস উলিয়াই খাবাচোন। সেয়া বৰ বলী। দেখা নাইনে, ছাহাববোৰে ভেকুলী, কেঁচু, সকলো খায়? আমাবো পাৰিলে কি বেয়া?” এনে সজ উপদেশ মোৰ কিছু কামত লগোৱা নহ'লেই।

১৯৩৪ৰ জাহুৱাৰীত হোৱা ‘বিহাৰ ভূমিকম্প’ নামৰ জৰ্ণালৰ পিছত জুন মাহত আহিল আমাৰ ‘নৱীনৰ বৰবানপানী’ স্মিথে বেলৰ লাইন উঠুৱাই নিলে। উজনি অসম নামনি খণ্ডবন্দা বেলপথে বিচ্ছিন্ন হ'ল। তেতিয়াতো আন বলপথ নাছিলেই। বকা

হ'লে সিও বিচ্ছিন্ন হ'লহেঁতেন। গুৱাহাটীলৈ যোৱা আমাৰ একমাত্ৰ বাট বৈছিল জলপথ—বৰনৈৰ বুকুখন। মই গুৱাহাটীলৈ যাবলৈ ওলালোঁ। ককাইদেউ আৰু নবৌও যাব। লগতে কেঁচুৱা ভতিজী মাণিকীমধুৰি (কেতেকী)। ২৫ জুন তাৰিখে জজ হাকিম যোগেন্দ্ৰনাথ বৰুৱাৰ মটৰ-গাড়ীয়ে আমাৰ যাত্ৰা আৰম্ভ কৰি দি বিখ্যাত জেপি আৰু ব যোৰহাট স্টেশ্যন পৰ্যন্ত আগ বঢ়াই দিলে। বেলত উঠি আমি কঁকিলামুখ পালোঁগৈ। পুনৰ তাতে মহাবাহু ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ দৰ্শন লাভ কৰিলোঁ। মহাবাহু যি এতিয়া মহাবাহু। তেওঁ 'বাহু ডাফি' আশ্ৰয় লৈ যেন আকাশৰ লগতহে সংগ্ৰাম কৰিব লাগিছে। 'অসীম সলিল বাণি / বাধাহীন উৰ্মি-মালা / আছে দূৰ দিগন্ত বিয়াপি' পাবাৱাবৰ লেখীয়া, পাবাপাৰ নাই। দেখি আনন্দই কবিম নে ভয়েই খাম ঠিক কৰিব নোৱাৰিলোঁ।

ভটায়নী-মুৱা জাহাজত উঠিল। ইতিমধ্যে ডিব্ৰুগড়ৰ সদানন্দ ছুৱৰা আদি অনেকজন সেই জাহাজত উজনিবপৰা আহি আছিল। কটন কলেজৰ অধ্যাপক মধুৰানাথ গোৰামী (তেতিয়াও তেওঁ ডক্টৰ হোৱা নাই) বোধ হয় কঁকিলামুখ-ঘাটতে একে জাহাজত উঠিল। এইদৰে কেইবাজনো মূলোক আমাৰ সহযাত্ৰী হ'ল। সেই যাত্ৰা মনোৰম হৈ উঠিল। মোক কিন্তু দিনতে কি বা নিশাতে কি বেছিকৈ ব্যস্ত কৰি ৰাখিলে লুইডৰ চৌৰ নাচোনে, তাৰ কোলাহলে, বৰনৈয়ে উঠুৱাই অনা গছ, কাঠ, জাঁজিৰ খৰ গতিয়ে আৰু পাবৰ 'তাল-তমাল-বন-ৰাজি নীলা' নহ'লেও ডাঠ সেউজীয়া বগৰ হাবিয়েই হওক বা পথাৰেই হওক বা গাঁৱৰ পাণ-তামোলৰ বাৰীয়েই। মাজে মাজে মাখোন পানীয়ে তল নিওৱা 'আভাতি বেলা', বাসি-চাপৰি-বোৰৰ কথা আৰু বাঢ়নি-পানীয়ে খণ্ড-প্ৰলয় সৃষ্টি কৰা গাঁওবোৰৰ কথা ভাবি মনটো কেনেবা কেনেবা লাগে। ককাইদেৱে সহযাত্ৰী চিনাকি লোকসকলৰ লগত কথা পাতি থাকে। মইয়ে মেট্ৰিকুলেশ্যন

পৰীক্ষাত উঠি কটন কলেজত আই এ জ্যেষ্ঠ পঢ়িবলৈ ওলাই আহিছো, সেই কথাও ছুৰবা, গোস্বামীদেৱৰ লগত আলোচনাত কয়। গোস্বামী ডাঙৰীয়াই পৰীক্ষাত পোৱা মোৰ নম্বৰ বিবেচনা কৰি এটি সজ্ঞ পৰামৰ্শ দিয়ে যে মই আই এছ্ হি পঢ়াই যুক্তত, কাৰণ তেতিয়া হ'লে শিহুত বি এ পঢ়ি আই টি এছৰ প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষাৰ নিচিনা পৰীক্ষাত বহিব পাবিম। জাহাজৰ ডেকত হোৱা সেই মোৰ কল্যাণাৰ্থীসকলৰ আলোচনাত সিদ্ধান্ত হৈ গ'ল যে মই কলেজত বিজ্ঞান পঢ়িম।

‘একেজনী চেবেলী গায়ে ঘাটে ঘাটে পানী ধোৱা’ৰ দৰে আমাৰ জাহাজ ঘাটে ঘাটে বৈ আহি আহি শেহ নিশা তেজপুৰৰ গণেশ-ঘাটত ব'ল। পুৱালৈকে জাহাজ তাতে ব'ব। জোনাক নিশা। মই আক ককাইদেউ তেজপুৰৰ বাটে বাটে এপাক ঘূৰি আহিলোঁগৈ। উষা-নমা তেজপুৰৰ আলিবোৰ নিশাৰ ঢকা-চমকাত অভিনৱ যেন লাগিল। ককাইদেৱে প্ৰসিদ্ধ আগবঢ়ালাসকলৰ ঘৰ ‘পকী’ক জোনাকত শুই থকা অৱস্থাত দেখুৱাই দিছিল। আক সেই তেজপুৰৰ পুখুৰী-কেইটা। বাণ, কুম্ভাণ্ড, উষা, চিত্ৰলেখাকহে সেই সপোন যেন লগা বাতিও ক'তো কেনিও দেখা নাপালে। নিশা শেহ হৈ আহিল। আমি জাহাজলৈ ঘূৰি আহিলোঁ। তেতিয়া আহিলযে দিনটো, লুইতৰ যুকুত ভাপ-নাৱত সি কয় হৈ আহিল। আবেলি বেলিকা আমাৰ জাহাজ লাগিলহি গুৱাহাটী বজাৰঘাটত—লিৱিছ মেমৰিয়েল হোটেলৰ সমুখৰ গৰাড। বৰ ভিৰৰ মাজত জাহাজবগৰা আমি ধোৱা-গাড়ীত উঠিলোঁ। আমি চাবিটি। ককাইদেৱে ভৱিষ্যতৰ সংকল্প মনত বান্ধি ল'বলৈ উপদেশ দিলে। তেওঁ আগতে চিঠিৰে থবৰ দি ধোৱামতে আমি অধ্যাপক সূৰ্যকুমাৰ কুমাৰ (ছাৰ তেতিয়াও ডক্টৰ হোৱা নাই) ঘৰলৈ গ'লোঁ। সেই সময়ত ছাৰ আক আই ঘৰত নাছিল। কিন্তু তেওঁলোকৰ প্ৰথম কন্যা ৰাইকশে (তেতিয়া

স্কুলৰ তল জেগীৰ ছাত্ৰী মূৰলা, পিছত মূৰলা হাজৰিকা।) মোহ লগোৱা আচৰণেৰে আমাক অন্ত্যৰ্থনা জনাই বহা-মেলাৰ, হাত-মুখ ধোৱাৰ আয়োজন কৰি দিলে। অলপ পিছতে ছাব ঘৰলৈ ঘূৰিল, আমাৰ সকলো বা-বতৰা ল'লে আৰু বিশেষকৈ মোৰ পৰীক্ষাৰ নম্বৰ চাই বিস্তৰ প্ৰশংসা কৰিলে, নানা ভাল ভাল উপদেশ দিলে আৰু মই আই এছ্ ছি পঢ়াটোক সমৰ্থন কৰিল। ককাইদেউৰ লগত ছাবৰ সাহিত্য বিষয় নানা আলোচনা হ'ল। পিছলৈও ছাব মোক ঘৰলৈ মাতি নি নানা উপদেশ-নিৰ্দেশ আদি দিছিল আৰু মোৰ বৰ আপোন হৈ পৰিছিল।

পিছদিনা পুৱা ককাইদেউৰ লগত কটন কলেজৰ অধ্যক্ষ ডি ই ৰবাৰ্ট্ছ আৰু ই.ৰাজীৰ প্ৰধান অধ্যাপক প্ৰফুল্লচন্দ্ৰ বায়ুৰ (পি ছি ৰয় নামেই যাক বেছিকৈ জনা যায়) ঘৰলৈ গ'লো। সেই দিনাই কলেজত নাম-ভৰ্তিৰ বাবে দৰ্খাস্তও দাখিল কৰিলো। কলেজৰ পূৰ্বৰ মহৎ আদিত গৌৰৱৰ পিছত যেন তাৰ বুৰঞ্জীৰ নতুন এক অধ্যায় চলিছে। অসমৰ উচ্চ শিক্ষাৰ ইতিহাস সৃষ্টি কৰা এক কিম্বদন্তী-প্ৰায় প্ৰিন্সিপাল ছুদমার্চেন ছাহাব কেইবাবছৰো আগতে আঁতৰি গৈছে—যিদৰে আঁতৰি গল তমছন, ব্ৰাউন, গফিন আদি ছাহাব অধ্যাপকসকল আৰু পদ্মনাথ ভট্টাচাৰ্য বিদ্যাবিনোদ, বজ্জনীকান্ত বৰাট, চুনীলাল দে আদি জ্ঞানগৌৰৱী ভাৰতীয় অধ্যাপকসকল। ছাহাবৰ জিতবৰ 'শেষ ৰোমান' ৰবাৰ্ট্ছ ছাহাব-কেই যি মাথোন আমি দেখা পালোঁ। তেওঁ অধ্যক্ষ। কেতিয়াবা কেতিয়াবা অঙ্কশাস্ত্ৰ আৰু বস্তুবিজ্ঞান পঢ়ুৱাবলৈও জেগীলৈ আহে। এদিন, মনত আছে, তেওঁ আমাৰ হায়াৰ এলজেক্সৰ জেগীলৈ এটা সমস্যা ব্লেকবোর্ডত পাতি ল'লে, কিন্তু বহুত পৰ ভাৰি ভাৰি তাৰ সমাধান উলিয়াব নোৱাৰি সুঁহুবিয়াই সুঁহুবিয়াই আমাক একো কথা নোকোৱাকৈ ক্লাছৰপৰা ওলাই গুচি গ'ল। সমস্যাটো

আমাৰ সময়। সমস্যা হৈয়ে থাকিল। অধ্যক্ষৰূপে কিন্তু তেওঁ বৰ নিয়মা-
ভূৱৰ্তী আছিল। মই আই এছ্. ছি পৰীক্ষাৰ বাহিনি পৰীক্ষা
আদৰ্শিনি দিব নোৱৰাত তেওঁ বেলেগে মোৰ পৰীক্ষাৰ দিহা কৰিছিল।
আৰু নতুনকৈ প্ৰকাশ পোৱা Electricity আৰু Magnetism অৰ
এখন কিতাপ দি ভালকৈ পঢ়িবলৈ কৈছিল। খেলাধুলাত তেওঁৰ
বিশেষ বতি আছিল আৰু ইউৰোপিয়ান ক্লাবত নিয়মীয়াকৈ টেনিছ
খেলিছিলগৈ। এদিনাখন আবেলি টেনিছ খেলাৰ পিছত আমাৰ
হোষ্টেলেদি পাক মাৰোঁতে মোক কেবম খেলি থকা দেখা পাই
বৰ যেন এটা হতাশাৰ ভাব প্ৰকাশ কৰিছিল, 'ইউ প্লেয়িং দিছ্ !'

কলেজৰ ছাত্ৰই, বিশেষকৈ বিজ্ঞানৰ ছাত্ৰই যি মনোযোগেৰে
আদিবেপৰা পঢ়িব লাগে, সেই মনোযোগেৰে মোৰ পঢ়া নহয়।
স্কুলৰ দৰেই টিমা ভালৰ পঢ়াৰেই চলিব বুলি অস্পষ্ট এটা ধাৰণাও
বোধ হয় এই আঙুলিৰ বাবে দায়ী। তাতে, দৈনিক পঠনৰ
কামত মই আৱশ্যকীয় বোধগটাক বৰ হেলাও কৰা নাছিলোঁ। আৰু
প্ৰায় প্ৰতিজন শিক্ষকৰপৰাই আদৰো পাইছিলো। সমস্ত কলেজৰ
ছাত্ৰসকলক লৈ সাধাৰণ জ্ঞানৰ এটা পৰীক্ষা পঢ়া হৈছিল, আৰু
তাত মই শতকৰা ৬৮ নম্বৰ পাই সকলোৰে মাজত এটি ওখ স্থান
লাভ কৰিছিলোঁ, যদিও মই প্ৰথম বাৰ্ষিক বিজ্ঞান শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰহে
আছিলোঁ। গুৱাহাটীৰ দৰে মুকলি-হাকলি এখন ঠাইৰ জাকজৰকৰ
মাজত unchartered freedom ভোগ কৰিবলৈ বিচাৰিছিলো,
এনেও নহয়। অৱশ্যে নতুন জীৱনৰ মাজত মনটো মুকলি মুকলি
লাগিছিল আৰু নিয়ে শৰীৰ আৰু মন উভয়ৰ ওপৰতে এটা প্ৰসন্নতাৰ
ভাব সিঁচি দিছিল। স্বাস্থ্য উন্নত হ'বলৈ ধৰে। তাৰ মাজত মোৰ
পঢ়াৰ টিল পৰাৰ কোনো কাৰণেই নাছিল। আমাৰ অধ্যাপকসকলো
আছিল সুন্দৰ। ইংৰাজী কবিতা পঢ়ুওৱা প্ৰফেছৰ সি. চি. বায়ৰ
দৰে অধ্যাপক সমস্ত কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কলেজবোৰতে কমহে

আছিল। পকা থেকেৰা যেন মুখখনি ভৰি স্ৰষ্টাৰ বিশিষ্ট আন এগৰাকী ইংৰাজীৰ অধ্যাপক আগুতোৰ চোটাৰ্জীয়ে আমাৰ সাধাৰণতে টিউটৰিয়েল শ্ৰেণী লয়। স্কুলৰ চেহেৰা আৰু মুখ ভৰা হাঁহিৰে তেওঁক দেখিলেই মন ঐশ্বৰ্য হয়। তেওঁৰ পাঠননো কি বসাল। ইংৰাজী গদ্যৰ *Iliad* খন পঢ়ুৱাইছিল অধ্যাপক হৰেন্দ্ৰকুমাৰ চৌধুৰীয়ে। তেওঁৰ লেকচাৰবোৰ তুলনামূলকভাৱে শুকান হ'লেও, তেওঁ বৰ পৰিপাটিকৈ পঢ়ুৱাইছিল। দিবাকৰ গোস্বামী ছাৰে (তেওঁ মূলতঃ সংস্কৃতৰহে শিক্ষক) আমাক অসমীয়া পঢ়ুৱাইছিল। তেওঁ “যুগতত্ত্ব” আৰু “কুমৰ-হৰণ” পঢ়ুওৱালৈ আমি যিমান কাণ দিব লাগে, সিমান বোধ হয় নিদিছিলোঁ, বৰ, ক্লান্ত আৰু কাল লগোৱা আৰু পাৰিলে শ্ৰেণীৰপৰা কিবা অভ্যুত্থিত আঁতৰি যোৱা ছাত্ৰৰ সংখ্যাই শ্ৰেণীত যথেষ্ট আছিল। অধ্যাপক হৰেন্দ্ৰনাথ সেনৰ অঙ্কশাস্ত্ৰ-পাঠন লাভ কৰি যিসকল কৃতৰ্থ হৈছিল, সেইসকলে তেওঁৰ শিক্ষাৰ সমস্ত ৰীতি নীতিবোৰ কেতিয়াও পাহৰিব নোৱাৰে। অতি ধুনীয়া ধুনীয়া আখৰকেইটাবে ব্ৰেকবোৰ্ডত অঙ্ক এটা পাতি তেওঁ তাক বোধ হয় কবিতাৰ সমানেই সোৱাদ আৰু ধুনীয়া যেন অনুভৱ কৰিছিল, আত্মপ্ৰসাদ লাভ কৰি নিজে নিজেই কৈছিল, ‘Beautiful sum!’ অঙ্কও আকৌ beautiful। বহুত দিনৰ মূৰত অসমৰ শিক্ষাধিকাৰ-ৰূপে স্কুল পৰিদৰ্শন কৰি কুৰোঁতে তেওঁ মোক শিৱসাগৰ কুলেশ্বৰী স্কুলত দেখা পাই তেওঁৰ beautiful sum দেখাৰ দৰে আনন্দ নাপাইছিল, বৰং হতাশাত ছমুনিয়াহৰ দৰেহে তেওঁৰ মাতটো বাজিছিল ‘তুমি এখানে।’ অঙ্কৰ আনগৰাকী শিক্ষক বাধাকান্ত দাসৰো বিষয়টোত বৰ ৰতি। তেওঁ প্ৰায় নীতিগতভাৱে ক্লান্ত ছাত্ৰবলিৰ ভিতৰত ইংৰাজী আৰু তাৰ বাহিৰ হ'লেই অসমীয়া কৈছিল। ক্লান্ত তেওঁক কঠোৰ যেন লাগিছিল, কিন্তু বাহিৰত হ'লে একেবাৰেই অক্লান্ত। তেওঁ কথা কওঁতে অলপ খোন্দাইছিল আৰু ভেটিয়া ‘ত’বোৰ ‘প’কৈ উচ্চাৰণ কৰিছিল। এদিন কলেজৰ

ঘাই ডাঙৰ ঘৰাটোৰ পশ্চিমৰ কালৰ গেলেবিত বহি ছাবৰ ক্লাছত অঙ্ক কৰি আছিলেঁ। হঠাতে সমুখৰ আলিবাটে যোৱা এজন মানুহে বাইছাইকেলে সৈতে বাটতে বাগৰি পৰি এটা বৰ শব্দ কৰিলে। মই বহিৰপৰা চকু তুলি বাটলৈ চাওঁতেই ছাৰে মোক দেখি অমনো-যোগী হোৱা বুলি ভাবি খংকৈ ক'লে, 'ইউ বোল নম্বৰ পুৱেল্ড, আই খেল্ পান' ইউ আউট্ অব্ দি ক্লাছ।' তেওঁ ল'ৰাৰ নাম-তকৈ বোল নম্বৰটোহে মনত ৰাখিবলৈ বেছি সুবিধা পাইছিল। সি যি হওক, ছাবৰ কঠোৰতাৰ ভয়তে কিয়যে মোৰ চকু ছুট। শ্ৰেণীৰ বাহিৰলৈ গৈছিল, ছাৰক তেতিয়া সেই কথা কোৱা নহ'ল, তাৰ পিছতো ছাৰক এশবাৰ লগ পাওঁতেও মোৰ সেই জবাবদিহিটো কৰা নগ'ল। ছাৰোতা মোক 'পান' আউট' কৰা নাছিলেই।

আমাৰ ৰসায়নৰ অধ্যাপক আনন্দকুমাৰ দাস, যত্নলাল মুখাৰ্জী আৰু শৰৎচন্দ্ৰ চেটাৰ্জী। শেহৰজনে আমাৰ এদলৰ প্ৰেক্টিকেল ক্লাছো লৈছিল। তেওঁৰ কথা কোৱাৰ ঠগ বৰ নাটকীয় আছিল। 'Soda-water is nothing but carbon dioxide, com pressed into water undca a high pressure' বুলি কওঁতে তেওঁ nothing, compressed আৰু high pressure শব্দকেই-টাত এনে খাসাঘাত প্ৰয়োগ কৰিছিল যে আমি চকুৰ আগতে চৌদাপানীৰ বটলটোত খট্ কৰে কাচৰ গুলীটো লাগি যোৱা যেন অনুভৱ কৰিছিলেঁ। মই আই এছ্ টি পাছ কৰি বি এ শ্ৰেণীত নাম লগোৱাৰ পিছত শৰৎ বাবুৱে এদিন ৰাজমাগিতে মোক দেখা পাই "O you deserter" বুলি চিয়'ৰি উঠিছিল। তেওঁৰ বোধ হয় ভাব আছিল, মই বিজ্ঞানৰ ছাত্ৰ-ৰূপে থকা হ'লেই ভাল হ'ল-হেঁতেন। বস্তুবিজ্ঞানৰ শিক্ষক অধ্যাপক সুৰেন্দ্ৰনাথ চেটাৰ্জী আৰু দেবেন্দ্ৰলাল দাস। আমাৰ খুব ভাল শিক্ষক আছিল উদ্ভিদবিদ্যাৰ অধ্যাপক অতুলচন্দ্ৰ দত্ত। তেওঁৰ স্মৃতিৰ A Text-Book of

Botany (অক্সফোৰ্ড ইউনিভাৰছিটি গ্ৰেছ) ভাৰতৰ বহুত ঠাইত চলিছিল আৰু চলে। তেওঁৰ মাতটোত এটা তীব্ৰতা আছিল, যিহৰ কাৰণে তেওঁৰ বাক্যবোৰ তীক্ষ্ণভাৱে আমাৰ কাণত আৰু মনত প্ৰৱেশ কৰিছিল। লক্ষ্যৰ সৈতে আলোচনা কৰা উদ্ভিদবিলাকৰ অসমীয়া নাম কৈ গৈছিল, গতিকে কথাবোৰ বুজা সহজ হৈছিল। তেওঁৰ পঢ়ুওৱা মোৰ ইমান ভাল লাগিছিল যে আই এছ্ চিৰ বাহনি পৰীক্ষাত শতকৰা ৮১ নম্বৰ পাবলৈ সক্ষম হৈছিলো, আৰু প্ৰেক্টিকেল ক্লাছত ছবি আঁকিবলৈ ধৰাৰপৰা চিত্ৰাঙ্কাত এটা সাধাৰণ কচিও বহি গৈছিল।

টাৰ্মিনেল আৰু বছৰেকীয়া পৰীক্ষাবোৰত মোৰ ভাল ফল নফলিছিল। অসমীয়াত সদায় প্ৰথম নম্বৰ বৈছিল আৰু ইংৰাজীতো ভালৈ হৈছিল যদিও বিজ্ঞানৰ বিষয়বোৰত উঠা নগা হৈ আছিল। বিশেষকৈ অঙ্কশাস্ত্ৰত অৱস্থা কাহিল চলিছিল। মনত আছে, যত্ন কৰি বছৰেকীয়া পৰীক্ষাত অঙ্কৰ কাকতখনৰ উত্তৰ কৰি চকুপানী টুকিব লগীয়া হৈছিল আৰু মাথোন ৫০ নম্বৰহে পাইছিলো। শেহশুত কাইনেল আই এছ্ ছি পৰীক্ষাত প্ৰথম বিভাগ পোৱাৰ বাহিৰে বিশেষ কৃতিত্ব মোৰ বাবে নৰ'ল। এইটো ক'ব পাৰি যে হোস্টেলৰ জীৱনৰ লগত সমতা ৰাখি পঢ়া-শুনা কৰাত অসুবিধা পাইছিলো। ইফালে ৰাজহুৱা কাজ-কৰ্মৰ প্ৰতিয়ে মোৰ আগ্ৰহ বেছি হৈছিল। কটন কলেজ ইউনিয়ন ছোছাইটিৰ বিষয়বাবৰ বাবে প্ৰাৰ্থীসকলৰ নিৰ্বাচন-অভিযানবোৰে ইতিমধ্যেই বিধান সভাৰ প্ৰাৰ্থীসকলৰ 'তোড-জোড়'ৰ সময়পৰ্যায় লাভ কৰিছিল আৰু হোস্টেলবোৰেই সেইবোৰ অভিযানৰ ঘাটি হৈছিল। শুনা যায়, হুবহুৰমান আগতে মাধৱচন্দ্ৰ বেজবৰুৱা ইউনিয়ন ছেক্ৰেটাৰি হোৱাৰ বাৰৰপৰাই নিৰ্বাচন অভিযানে বিপুলত লাভ কৰে। মই হোস্টেলত সোমোৱাৰ পাছৰপৰাই ইলেক্সন কম্পেইনৰ পূৰ্ণ পয়োভৰ। সেইবাৰ পত্ৰিগ্ৰাণ চাংকাকতী (নলিনী

বালা দেৱীৰ পুত্ৰ) ছক্ৰেটাৰি ছোৱালৈকে। নৱাগত-আদৰণিৰ অভিন্ন আভাসৰেও চমক খুবাইছিল। উইনিয়ন ছোছাইটিৰ নাম-নাচৰে আন এটি অনুষ্ঠান আছিল গুৱাহাটী এ এছ্ এল্ ক্লাব। কলিকতা এ এছ্ এল্ ক্লাবৰ লগতে এই অনুষ্ঠানৰা এটি সুদীৰ্ঘ ঐতিহ্যপূৰ্ণ সম্পৰ্ক আছিল। কিন্তু ইউনিয়ন ছোছাইটিৰ তুলনাত তাৰ অস্তিত্ব কম অনুভৱ কৰা গৈছিল। ক্লাবৰ পুঁজি সৰু আৰু সি কেৱল অসমীয়া ছাত্ৰৰহে অনুষ্ঠান। অগ্নিস্থিৰি কমলাকান্ত ভট্টাচাৰ্য, দেশভক্ত তৰুণ ৰাম ফুকনকে ধৰি গুৱাহাটীৰ বাৰণাসকলে ক্লাবৰ অধিবেশনবোৰত যোগ দি ছাত্ৰসকলক নিজৰ মহৎ সান্নিধ্যৰ সূচাৰু দিছিল। শঙ্কৰ-দেব, মাৰবদেব, গানন্দৰাম বৰুৱা আদিৰ তিৰোভাৱ-তিথিকে ধৰি আন আন উপলক্ষ্যত সাহিত্যৰ চৰ্চাত ল'ৰাহাঁত বাৰণাসকলৰ পথ-প্ৰদৰ্শন লাভ কৰিছিল সমজুৱাভাৱে। কিন্তু দেশৰ স্বাধীনতা-লাভৰ পিছত, কি মহৎ উদ্দেশ্য আগত ৰাখি ক'ব নোৱাৰে, সেই ঐতিহ্যপূৰ্ণ অনুষ্ঠানটিক হত্যা কৰা হ'ল। সি আকৌ কেতিয়াবা পুনৰ্জীৱন লাভ কৰিবনে, ক'ব নোৱাৰে। কলিকতাৰ ক্লাবটিও বোধ হয় এতিয়া নামতহে আছে, যদিও honourable burial এটিও সি পাবৰ যোগ্য বিবেচিত হৈছেনাকি, নাজানো। মই কলেজত সোমোৱাৰ লগে লগে এ এছ্ এল্ ক্লাবৰ প্ৰতি আকৃষ্ট হৈছিলো আৰু প্ৰথম বাৰ্ষিক জ্ঞেণীৰ প্ৰতিনিধি-ৰূপে তাৰ অধিবেশনবোৰ আকৰ্ষক কৰিবৰ যত্ন কৰিছিলো। তাত কবিতা কেইবাটাও পাঠ কৰিছিলো। কলেজৰ ছাত্ৰৰ মুখপত্ৰ “কটনিয়ান”ৰ বাবে এটা ইংৰাজী কবিতা লিখি অধ্যাপক ভূঞা ছাৰক দেখুৱালোঁ। ছাৰে ভাল বুলিলে। Stray Pleasures নে কি, সেইটোৱে সেইবাৰৰ “কটনিয়ান”ৰ পাত খোজা কৰিলে। বেণ্টিষ্ট মিছনৰ কুমাৰি হোমছ আৰু নিকোন্স নামে দুজনাকী মহিলাই আধুনিক অসমীয়া সাহিত্যৰ বিষয়ে লিখা এটা ক্ৰমৰ ইংৰাজী প্ৰবন্ধ ভূঞা ছাৰৰপৰা পাই তাৰ অনুবাদ এটা কৰি “আৱাহন”

কাকতলৈ পঠিয়াওঁ। তাত এখন পাতনিও সন্মোগ কৰি দিছিলেঁ। সেই এবিধগতীয়া পাতনিয়েই সাহিত্যসকলৰ বৰ সমাদৰ লাভ কৰিছিল। ইংৰাজী অনাৰ্ছ পঢ়া ওপৰ শ্ৰেণীৰ এজনৰ *It's a piece of literature* বোলা শ্ৰেণী গাত উল্লসিত হৈছিলো। সেইবাৰ বিহুৰ সন্ধ্যা “বাতৰি”ত “ঋতু-সুৰ” নামৰ এখন নাটিকাও (পিছত কিতাপ হৈ ওলাইছিল) প্ৰকাশ পাইছিল। তদুপৰি, সেই সময়তে ভূঞা ডাঙৰীয়াৰ নিৰ্দেশক্ৰমে *A Native* ছদ্মনামত আনন্দৰাম ফুকনে ইংৰাজীত লিখা *A Few Remarks on the Assamese Language and on Vernacular Education in Assam* পুস্তিকাৰ মোৰ অনুবাদ এক দীঘলীয়া পাতনিৰে ধাৰাবাহিকভাৱে “আৱাহন” কাকতত ওলাবলৈ ধৰে। এইবোৰ সৰু-সুৰা সাহিত্য-কৰ্মত লাগি থাকি পঢ়াত হাতীপুঁড নিদি নিজৰ প্ৰতি অন্যায় কৰিছিলেঁ। বুলিও কেতিয়াবা ভাব হয়, কেতিয়াবা অকণমান ভাবোঁ, আচলতে মোৰ বাটৰে কেনা লাগিছিলনেকি। অৱশ্যে এইটো ঠিক যে বাহ লগাই নপঢ়া বাবেই বিজ্ঞানৰ বিষয়বোৰ ঠিক দখললৈ অনা টান হৈছিল। এটা বিষয়ত ধৰোঁতে আন এটা পৰি গৈছিল, তাক তুলিবলৈ আছকাল হৈছিল। বাছনিৰ উদ্ভিবিজ্ঞানৰ কাকতত এশত ৮১ নম্বৰ পায়ো বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰীক্ষাত তাৰ বহুত কম পাইছিলো, কাৰণ বিষয়টোৰ সমস্ত পঢ়া পৰীক্ষাৰ আগৰ দুদিনলৈ গবাই থৈ টোপনি-খতি কৰিছিলো। মোৰ সন্ধ্যা দখলৰ অসমীয়াতো ডিস্টিকশ্যনৰ ওচৰকে নাচাপিলো। বিশেষকৈ বাছনি পৰীক্ষাৰ সময়ত আধাখিনি পৰীক্ষা দিব নোৱৰাকৈ অশুধে বিধি পথালি দি ধৰিছিল আৰু সেই পৰীক্ষালৈকে তাৰ জেৰ আছিল।

আমি প্ৰথম বাৰ্ষিক শ্ৰেণীত থকা সময়তে জ্যোতিপ্ৰসাদ আগৰৱালাৰ প্ৰথম অসমীয়া বোলছবি “জয়মতী”ৰ চিত্ৰ-গ্ৰহণৰ কাম চলিছিল, আৰু আমি শ্ৰেণীৰ ছুটীৰ পিছত বা তাৰ আগতো ধাক্কাবুলিলে গৈ গছৰ প্ৰকাণ্ড সুতা এটাৰ ওপৰত ডালিমীয়ে নচা

আৰু ওচৰৰ টিলাৰ কুৰুং এটাৰ পানীত নিজৰ প্ৰতিবিম্ব চাই মুগ্ধ হোৱা দৃশ্য কেমেৰাত তোলা চাইছিলোঁগৈ। তাৰ মাজতে এদিন অধ্যাপক ভূঞাৰ ঘৰত জ্যোতিপ্ৰসাদক দেখিছিলো, তেতিয়া শৰাই-ঘাটৰ শেহৰখন বগত মোগল আৰু অসমীয়াৰ বগ-নাওবোৰ ঠেকা-ঠেকি হৈ সিবোৰৰ ওপৰে খোজ কাটি কেনেকৈ লুইত পাৰ হ'ব পৰা হৈছিল, তাৰ বৰ্ণাঢ্য বৰ্ণনা দি ছাৰে আগবঢ়ালাক শৰাইঘাটৰ বগৰ এখন চলচ্চিত্ৰ কৰাৰ উপদেশ দিছিল। “জয়মতী” চোৱাৰ পিছত অসমীয়া বোলছবিৰ ভৱিষ্যৎ চিন্তা কৰি মই “আৱাহন”ত সৰু এটা প্ৰবন্ধ লেখিছিলো। গুৱাহাটীৰ শ্ৰীশুভচন্দ্ৰ বৰুৱাই বিহু কাৰ্ড উলিওৱাৰ ভাব ভূঞা ছাৰৰ আগত প্ৰকাশ কৰাত মোৰ সৰু মোমাইদেউৰ (থানেখৰ হাজৰিকা) ‘বিহুৱান’ নামৰ কবিতাৰ বনগীত-জতুৱা কলিবোৰ মোমাইদেউৰপৰা লৈ সজাই দিছিলোঁ, তাকে বৰুৱাই কাৰ্ড কৰি ছপাই উলিয়াইছিল। বিহুৰ ওলগৰ কাড সেয়াই আমাৰ প্ৰথম।

গুৱাহাটীলৈ অহাৰ লগে লগে শিক্ষাণ্ডকসকলৰ বাহিৰেও দেশৰ অনেকজন বৰণীয় সুপুৰুষৰ লগ পাবলৈ, সিসকলৰ সান্নিধ্য লাভ কৰিবলৈ আৰু সিসকলৰ ব্যক্তিত্বৰ ছায়াত খন্তেক জিৰাবলৈ সুযোগ ঘটে। সেইসকলৰ ভিতৰত চন্দ্ৰকুমাৰ আগবঢ়ালাৰ নামকে বোধ হয় পোনতে ল'ব লাগিব। আজিৰ চন্দ্ৰকুমাৰ আগবঢ়ালা পথৰ তেওঁৰ পুৰণি ঘৰতে তেওঁক অনেক আবেলি লগ পাইছিলোঁগৈ। তেওঁ কথা বৰকৈ নকৈছিল, মাথোন জোখৰ কথা কেইটাকে পাতিছিল। তাৰ মাজতে পঢ়া-শুনাৰ খবৰ লোৱা, ইটো-সিটো উপদেশ দিয়াটি তেওঁ কৰিছিল। গান্ধীটপীয়ে সৈতে খাদৰৰ সাজেৰে তেওঁক দেখাত খীৰ মোতীলাল নেহৰু যেনেই লাগিছিল। তেওঁৰ লগত সাহিত্যৰ কথা পাতিবলৈ মই অত্যন্ত সৰু প্ৰাণী, ছুই-এটা কথা মাথোন সুধিছিলোঁ আৰু তেওঁ তাৰ উত্তৰ দিছিল। তেওঁৰ কুসন্মত

কমলাকান্ত ভট্টাচাৰ্য আছিল হৰ্হৰীয়া। তেওঁ তেতিয়া কাণে কম শুনিছিল যদিও, ফুজনক লগ পালে মহৎ উৎসাহেৰে সকলো বিষয়ৰ কথা হৰ্হৰ্হকৈ কৈ গৈছিল। আৰু সেই সকলো কথাতে ডেকা-বোৰে দেশৰ মজল সাধিব লাগে, এই কথাই আগ ঠাঠি লৈছিল। 'প্ৰশান্ত পুৰুষ আনন্দময়', জ্ঞান-গৌৰৱতো মহান জ্ঞানদাভিৰাম বৰুৱা প্ৰিজিপাল জে বৰুৱা নামেৰেহে খ্যাত। দীঘলী পুখুৰীৰ পাৰৰ আৰ্ণ ল কলেজৰ তেওঁৰ নিৱাসলৈ গ'লেই তেওঁক লগ পাওঁ। য'তে লগ পাওঁ তেওঁ চুই হাত যোৰ কৰি শিৰলৈ তুলি নমস্কাৰ কৰ—তুমি কৰা বা নকৰা। তাৰ পিছত আৰু কথাৰ অন্ত নপৰে। আনন্দৰো। কমলাকান্ত, চন্দ্ৰকুমাৰ আৰু জ্ঞানদাভিৰাম—এই তিনিগৰাকী সিদ্ধপুৰুষক একলগে সেই ঠাইতেই প্ৰায় লগ পাওঁ। ওখ ভেটিটোৰে উমেশচন্দ্ৰ চৌধাৰীৰ পূৰ্ণি ঘৰটোত এখন কাঠৰ আৰামী বেৰিত আমাৰ আটাইখনেৰে আতা ৰঘুনাথ চৌধাৰী বহি থাকে আৰু আমি গ'লে কবিতাবেপৰা শাক খোৱা ভাত খোৱালৈকে সকলো কথা কয়। তেওঁৰ লগত মোৰ ঘনিষ্ঠতা লাহে লাহে বাঢ়ি গৈ থাকে। কৰ্মবীৰ নৰীনচন্দ্ৰ বৰদলৈ আৰু দেশভক্ত তৰুণৰাম ফুজনক সভা-সমিতিতে যি লগ পাওঁ। প্ৰথমজন কঠোৰ নিয়ম-নীতি মানি চলা দেশকৰ্মী, আৰু পিছৰজন সকলো বসৰে বসিক উৎফুল্ল-প্ৰাণ পুৰুষ। আমাৰ আই এছ্‌ ছি, পৰীক্ষাৰ কেইদিনমান পূৰ্বতে মাথোন কৰ্মবীৰৰ দেহাৱসান হয়। আৰু সেই বাবে বিপুল শৱ-যাত্ৰাত আমি বহুতে যোগ দিব পৰা নাছিলোঁ। অগ্নিকাগিৰি ৰাৱলচৌধুৰীকো বাটতে বা ঘৰতে লগ পাইছিলোঁ। গুৱাহাটীলৈ আহিলত সকলো মোমাইদেউ (ধানেশ্বৰ হাজৰিকা) আৰু তেওঁৰ পৰিয়ালক প্ৰায় সদায় পাব পৰা হ'লোঁ—হয় তেওঁ মেনেজাৰ থকা খানাপাৰা কাৰ্যৰ কোৱাৰ্টাৰত নহ'লেবা মাইদেউৰ (শুধা হাজৰিকা) দেউতাক মহেন্দ্ৰলাল বৰুৱাৰ (কনকলাল বৰুৱাৰ ভায়েক) ঘৰত,

আৰু মোমাইৰ ছোৱালী ডলী লিলিৰ আৰু লগতে ডেওঁলোকৰ চুবুৰীয়া খেলাৰ লগৰীয়াবোৰৰ মই সাধু কথা কোৱা অকণমান হৈ পৰিলে।। সাহিত্যকৰ্ম আদি ৰাজহুৱা জীৱনৰ লগত সম্পৰ্ক থকা সেই সময়ৰ গুৱাহাটীৰ পিছৰ চামৰ নলিনীবালা দেৱী, সৰ্বেশ্বৰ শৰ্মা কটকী, দৈবচন্দ্ৰ তালুকদাৰ, হৰমোহন দাস, উমেশচন্দ্ৰ চৌধাৰী, জগদীশচন্দ্ৰ মেধি (পিছত ডক্টৰ মেধি) মহেন্দ্ৰনাথ ডেগাফুকন, মাধৱচন্দ্ৰ বেজবৰুৱা, হৰেন্দ্ৰনাথ বৰুৱা (“অসমীয়া” কাকতৰ সম্পাদক) আদিৰে গুৱাহাটী এ এছ এল ক্লাবৰ প্ৰসঙ্গতে হওক বা আন ৰাজহুৱা কামতে অন্তৰ্ভুক্ত অলপকৈ সংসৰ্গ ঘটে। পুৰণি চামৰ আৰু চৰকাৰী কামৰপৰা অৱসৰ লৈ বহা কালিৰাম মেধি (ভাষাতাত্ত্বিক আৰু পাঠ-সমীক্ষাৰ বাটকটীয়া), বিষ্ণুপ্ৰসাদ হুৱা (তাহানিতে ‘আই-তাৰ বিয়া’ কবিতা লেখা) আদিসকলকো ক্লাবৰ কামত আমাৰ মাজত পাইছিলে।। মাহে-হুমাৰে মই আৰু এখনি তীৰ্থলৈ অহা যোৱা কৰিছিলে।। সেয়া হ’ল আজি-কালি হেমকোষ প্ৰেছত পৰিণত হোৱা আগৰ নিউ প্ৰেছৰ (আসাম প্ৰিণ্টাৰ্ছ এণ্ড পাবলিছাৰ্ছ লিমিটেড) খাৰঘুলিৰ ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰৰ ছপাশাল। প্ৰেছৰ মেনেজাৰ খগেন্দ্ৰনাথ দত্ত ভূঞাদেৱক লগ পাই ককাইদেউৰ কিতাপৰ বাবদ পাব লগীয়া (তেওঁলোকে ‘অসমীয়া’ কাকতত জাননী দি তেওঁলোকে ছপোৱা বা আনে ছপোৱাও কিতাপ বেচিছিল) পাই-পইছা হিছাপ কৰি আনিছিলে।। প্ৰেছৰ ওচৰতে কোনোবাখিনি অসমান ঠাই এডোখৰ আছিল, যাক লক্ষ্মীনাথ দাস আদিসকলে ধেমালিতে নেওগ ফল্‌ছ নাম দিছিল, কাৰণ সেই ঠাইতে হেনো মোৰ ককাই-দেউ এৰাৰ বাইছাইকেলৰপৰা পৰিছিল নিউ প্ৰেছত তেওঁ কাম কৰা সময়ত। পিছে ঠাইডোখৰত ভীমৰ বা বিলৰ নিচিনাকৈ বিল এখনহে হোৱা নাছিল।

কলেজৰ জীৱন আধুনিক জীৱনৰ ভিত্তৰে এটি অতি বসন্ত

অংশ। সেই বসাল অংশটোক আৰু বসাল কৰে হোষ্টেল নিৱাসে। নতুন যৌৱনৰ বেগত উঠি অহা বিবিধ স্বভাৱ, বিবিধ মনোভাৱ, মনোবল আৰু মনোবৃত্তি আৰু তৰহে তৰহে অভ্যাস আৰু আচৰণ, হৰেক মেজাজ-ডেমাক লৈ অনেক ডেকা তাত সন্মিলিত হয়। ('বিবিধেৰ মাঝে দেখ মিলন মহান') তেওঁলোকৰ মাজত মিল হয়, কেতিয়াবা অমিলো হয়। কিন্তু মিল অমিল দুইটাৰপৰাই আনন্দ উদ্ভৱ হয়। নানা পৰিৱেশৰপৰা অহা সেই প্ৰাণীবোৰৰ আচাৰ ব্যৱহাৰ সকলো ফালয়ে এক হ'ব, সেইটোতো আশা কৰা নাযায়। সেই গতিকে বিবিধ জনৰ বিবিধ ধৰণৰ angularity, অমিল-অজ্ঞান স্বভাৱ হোষ্টেলৰ সামাজিক জীৱনৰ ঝহনি খাই পৰ্ব-তৰ নৈৰ বুকুৰ শিলগুটিৰ দৰে মিহি হৈ পৰে। আইৰ ওচৰত চলা ঘৰুৱা চলন-কৰণো সেইদৰে কেতিয়াবা সলাই নতুন সামূহিক জীৱনত খাপ খুৱাই ল'ব লাগে। এই খাপ খুৱাব পৰা গুণটি নহ'লে তাৰ ফল সবহ ভাকৰ পৰিমাণে বিধময় হয়। সামূহিক জীৱনে যেনেকৈ গাইগুটীয়া জীৱনৰ ৰূপৰ অনেক পৰিৱৰ্তন সাধে, কেতিয়াবা ব্যক্তিগত জীৱনৰ বিশেষ ভাল লগা বস্তুও হৰণ কৰে, তেনেকৈ ব্যক্তিগত জীৱনক নানানভাৱে সমৃদ্ধ কৰে। বাস্তৱিকতে সামূহিকটোৱে ব্যক্তিগতটোৰপৰা কাটি নিয়াতকৈ দানেই অধিক দিয়ে আৰু ব্যক্তিক অধিকভাৱে 'সামাজিক পশু' কৰি তোলে। কলেজৰ হোষ্টেল জীৱনৰ লগত নিজকে খাপ খুৱাব নোৱাৰি পৰাজয় লৈ ঘৰলৈ ঘূৰি যোৱা ছাত্ৰও দেখিছো। আনকালে, নিজৰ ব্যক্তিগত সুবিধালৈ মাথোন চাই আনৰ সুবিধা-অসুবিধাৰ বিচাৰ নকৰা লোকে তাৰ মাজতে ওলায়। যেনেকৈ, এজনে নিশা খাই উঠি নিজমত পঢ়িবলৈ কিতাপ মেলে আৰু তাৰ আগৰখিনি লম্বয়ত পাঠ-শব্দ আনসকলক আমনি দি ঘূৰে, কোনোৱে নিজে শব্দ কৰি পঢ়ে কিন্তু কোঠাৰ লগৰীয়া কেইজনে টু কৰিলেই টিক্‌টি-টিক্‌টি উঠে। এনে সকলোবোৰ

অমিল-অজীণ শুব যেতিয়া জীণ যায়, তেতিয়াই হোষ্টেলৰ জীৱন সাৰ্থকভাৱে বসাল হয়। অনেক সময়ত লগবীয়াৰ আমনিও আমোদ-দায়ক হয়। আমাৰ লগৰ দুজনমানৰ হৃদয় অভ্যাস আছিল কুলবিলাৰ গোপীকবি কবিতাজী ঔষধালয়ৰপৰা ভাং-সগা মোদক আনি খোৱা। সেই খোৱাৰ মাত্ৰা যেতিয়া অধিক হয়, তেতিয়া অহৌবলিয়ালি কৰি বহুতৰ পঢ়াৰ সময়খিনি অপব্যয় কৰাটো ভেৰ্তলোকৰ কাম হৈ পৰে। তেতিয়া কাৰ ওচৰত মাকে-বান্ধকে দি পঠিওৱা পুৰণি থেকেৰা আছে, বিচাৰি লৈ তাৰ পানী অহৌবলিয়াজনক খুৱাব লগীয়া হয়। এবাৰ মই তেনেকৈ এগিলাছ থেকেৰাপানী এজনক খাবলৈ দিওঁতে ভেৰ্ত 'আই ঔ, মহেশ্বৰ ঐ, তুমি বৰ ভাল মানুহ ঐ' বুলি গিলাছটো হাতত লৈ মোৰ মুখেত পানীখিনি মাৰি দিছিল। এনে কৌতুক হোষ্টেল জীৱনৰ লগবীয়া। মহাদেৱৰ বস্ত্ৰ-সেৱনৰ ৰীতি কিছু দিন আগৰেপৰাই ঐতিহ্য ৰূপে কটন হোষ্টেল-বোৰত চলিছিল। আমাতকৈ ছয় সাত বছৰৰ আগৰ এজন কট নিয়ানে নিজৰ এনে বহুত অভিজ্ঞতাৰ কথা কৈছিল। এদিনাখন গধূলি ভেৰ্তৰ মোদক-সেৱন অভ্যাস ৰেছি হৈছিল। বহুত পৰ ভেৰ্ত হোষ্টেলত তাল-ফাল লগাই থকাৰ পিছত ভেৰ্তৰ হঠাতে মনত পৰিল যে ভেৰ্ত ঘৰলৈ লেখা এখন চিঠি ডাকত দিবলৈ বৈ গ'ল। ভেৰ্ত তৎক্ষণাৎ পঢ়া মেজৰপৰা চিঠিখন লৈ লেটাৰ-বক্স বিচাৰি ওলাল। কিন্তু অনেক বাট ঘূৰি ঘূৰিও চিঠিৰ বাকচ বিচাৰি নাপায়। ক'লৈবা গ'ল বাকচটো। শেষত জানিবী ডাক হঠাতে চকুৰ আগতে পোৱা গ'ল আৰু ভেৰ্ত চিঠিখন সন্তৰ্পণে ডাকে পোষ্ট কৰি থৈ আহিল। পাছে পাহদিনা আবেলি হোষ্টেলৰ দ্বিতীয় মেছৰ দুপাৰ্টিমেণ্টেট অধ্যাপক বিজয়চন্দ্ৰ সেনগুপ্তই কটনিৱানজনে এয়াহৰ আগতে ঘৰৰপৰা পোৱা পুৰণি কাৰ্ড এটা ভেৰ্তলৈ পঠিয়াই দিয়ে পিন্ধনে কুলতে ভেৰ্তৰ থকাৰ চিঠিৰ বাকচত সেইখন পেলোৱি

থৈ বোৱা বুলি ভাবি। প্ৰকৃততে কটনিয়ানজনে নিজেহে ভাঙৰ জালত ডাকবখীয়া চিঠিৰ বাকচ বিচাৰি নাপাই বিজয় বাবুৰ ঘৰুৱা চিঠিৰ বাকচত আগবাঢ়ি পেলাই থৈ গৈছিল, ডাকত দিব লগীয়া কোনো চিঠিয়েই তেওঁৰ নাছিল।

মই প্ৰথম বছৰ থাৰ্ড মেছৰ ফিক্স ব্লকৰ যিটো কোঠাত আছিলো, তাত আগৰ বছৰ থকা এজন ছাত্ৰৰ বোলে যক্ষ্মাবোগ হৈছিল। সেই কাৰণে সেইটো কোঠাত কোনো থাকিব নাথোজে। আমি তিনিজন ওলালো, তাতে থাকিম বুলি ঘোষণা কৰিলো। ছুপাৰিণ্টেণ্ডেণ্টে অধ্যাপক হৰ্শনাথ সেনে সকাহ এটা পাই কোঠাটোত ছদ্মৰ চূণ-ডল বঁহাই আনপ্ৰকাৰ শোধন ব্যৱস্থাও অৱলম্বন কৰি আমাক তাতে থাকিবলৈ দিলে। আনে আশঙ্কা কৰা বোগৰ ভূতটোৱে কিন্তু আমাক নাপালে। এটা সৰু কথা লৈহে আমাৰ মাজত এটা কোহ্‌কাল লাগিছিল। এজন কম মেটে পূৱা-গধূলি চাহৰ লগত কুকুৰা কণী সিঙাই, আধা সিঙাই খায়। এক দেও বাবে তেওঁ গা ধোৱা বৰলৈ যাওঁতে হোষ্টেলত থকা তেওঁৰ শ্ৰেণীৰ বন্ধ কেইজনে তেওঁৰ গোলাপ ফুল লগা টিনৰ ছুটকেহুত বন্ধ কৰি থোৱা কেয়োটা কণী নি প্ৰাইমাছ স্টোভত সিদ্ধ কৰিলে আৰু কম-মেটে আহিলত তেওঁকো মাতি নি সেই কেয়োজনে একলগে বস্ত্ৰটি খালে। নিছে খাই থাকোঁতে কম-মেটে সহপাঠীসকলৰ চকুত ছুট হাঁহি এটা যেন দেখা পাই সলিহান হৈ কোঠালৈ লবি আহি দেখে যে কুকুট-ডিম্বৰ তেওঁৰ ভঁৰাল উদ্গ। তেওঁৰ বৰ খং উঠিল, আৰু খবৰ যোগটো মোৰ কালে চোঁৱাই দি মোকে (যদিও নিজেৱা কণীৰ এটা স্ক্ৰু জাল পৰ্বত মই পোৱা নাছিলোঁ) জগবীয়া কৰি পালি পাবিবলৈ ধৰিলে আৰু 'ব'বী, মই ছুপাৰিণ্টেণ্ডেণ্টক বিপোৰ্ট দিওঁ' বুলি হোষ্টেলটোৰ দীঘলীয়া বাৰাণ্ডাইনি আকাশ-পথে উৰি বোৱা বেগত গাভ কৰিলে। তেওঁক সেই বাহু-বেলে

যোৱা দেখা পাই আগফালৰ টেনিছ-কৰ্টত ব'দ লৈ থকা টেটকুটীয়া বন্ধু এজনে 'হেৰি দেউ, মাটি ছুই বন্ধ, মাটি ছুই বন্ধ' বুলি এটা কিবোলি পাৰিলে। আমি ভাবিলোঁ, সিমানতে কথা শেষ হ'ব, সেই হাঁড়িতে দেউৰ খং উৰি যাব। কিন্তু কম-মেটে টেটকুটীয়া বন্ধুলৈ খঙেৰে চিলনীৰ দৰে এটা চোঁচা ললে, আৰু বন্ধজন পলাই সবাত ভেঙে একেবাৰে হৰ্ষ বাবুৰ ওচৰ পালেগৈ। কিন্তু 'বজাৰ আগত দিলে গোচৰ, বজাই বোলে কাণখনকে মোচৰ।' ছাৰে কৰিব কি। হৰ্ষ বাবুৱে গোচৰটো ছোপৰ্ণ কৰিলে মনিটৰলৈ। মনিটৰে মোক তলৰ দিলে আৰু মোৰ জবানবন্দি ল'লে। সিমানতে 'কেছটো' 'বিহমিছ' হ'ল। কম-মেটেও আৰু হ'বপায় তাৰ খবৰ নল'লে। ভেতিয়াবপৰা ভেঙৰ টিনৰ গোলাপী ছুটকেছত 'হৰ্জি' বন্ধ হ'ল।

হোটেলৰ জীৱনৰ মধুৰ স্মৃতিস উৰিবলৈ ধৰে জহকালি সকলোৱে ভাঙ-পানী খাই উঠাৰ পিছত। কলেজৰ ঘাই ঘৰটোৰ (এতিয়া সেই ঐতিহ্যপূৰ্ণ ঘৰটো ভাঙি তাৰ ঠাইত নতুন ঘৰ সজা হৈছে) উত্তৰ ফালৰ বহল বাৰাণ্ডাখনত বতাহ লৈ আমি সকলোৱে মেল মাৰোঁগৈ। সকলোৱে যি পাৰৰ ভগা ঢোলৰ মাতেৰে হ'লেও আমি তাতে সঙ্গীত চৰ্চাও কৰোঁ। সেই মেলত আটাইতকৈ সবহ বস দিব পৰা মানুহ আছিল মোৰ এজন কম-মেট, ভূবনচন্দ্ৰ শইকীয়া। ষাউকাল সেই মানুহজনক কেইদিনমান আগতে ওলোৱা "জয়মতী" বোলছবিৰপৰা লৈ আমি নাম দিছিলোঁ বিটিক। আনসকলে বিছ নাম লগাই দিয়ে। বিটিকে টাকুৰি ঘূৰাদি ঘূৰি নাচে। বাৰাণ্ডাৰ সেই ঠাইডোখৰ আমাৰ আগৰ পুৰুষৰ ছাত্ৰসকলেও জহকালিৰ নিশাৰ বং-বহুইছৰ পূৰ্ব-ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰি গৈছিল। তেনে এজন পূৰ্বসূৰীয়ে কৈছিল যে এদিনা তেওঁ তেনে মেলত আগি থাকোঁতে তেওঁক এক ছুট বুদ্ধিয়ে লাগ দিলে। ক'বৰাবপৰা কেজনপনীয়া কুকুৰ-পোহালি এটা ধৰি আনি কলেজৰ সেই ঘাই ঘৰৰ আকাশ

ছোৱা চান্দৰ ফুলি দিলে। সি ন-দহমান বজাৰে কেং কেং কৰি
 তাৰ বিমধুৰ গীত আবৃত্ত কৰিলে, সেই গীত গোটেই অঞ্চলটোত
 গোটেই নিশা বজ্জননা হ'ল। শেহতীয়া জানিবা ছুটমাহেই হাহাব,
 হৰ্ষবাবু আদি সকলো শেহ নিশা সময়েত হৈ গায়কজনক অভিনন্দন
 জনাই এডাল ডাঙৰ বাঁহ লগাই তললৈ পাবি আনিলে। এনে
 উৎসাহীয়া আমোদ কলেজ হোষ্টেলে সম্ভৱ কৰি ল'ব লাগে।
 কোনো কোনোজন হোষ্টেল বাসী বন্ধুৰ আকৌ হুখ নিশা
 ছেকেণ্ড খোৰ চিনেমা চোৱাৰ। তেনে আনন্দ উপভোগ
 কৰিবলৈ গৈ ঘূৰি আহোঁতে এবাৰ এজন বন্ধুৰ বৃদ্ধ কলেজ-তথা
 হোষ্টেলৰ হদৰ লোহাৰ গেটৰ পিং সোমাই থকাছিল আৰু তেওঁ
 বেছ কিছু দিন পৰি থাকিব লগীয়া হৈছিল। প্ৰতি মাহে তৃতীয়
 বাৰ্ষিক শ্ৰেণীৰ হোষ্টেল-বাসীৰ মাজবপৰা একোজন মেছ মেমেণ্ডাৰ
 পতা হয় আৰু ল'ৰাই মাহটোৰ এটা দিন বাছি ভাত নাখাই
 কেৱল দাইলকে হয়তো বাঢ়িয়ে বাঢ়িয়ে পিয়ে, যাতে ভঁৰালবপৰা
 বস্ত্ৰবাহানি উলিয়াই বান্ধনি ঠাকুৰে আকৌ দাইলৰ চকু বহাব লগীয়া
 হয়। এয়াও একোটা আমোদ! কোনোজন বন্ধু আছিল ভোজন-
 বসিক, কোনোজনে আকৌ জিৰণি লোৱাৰ ভাব কৰিয়েই নে কি
 মধ্যবৰ্ত্ত (পায়খানা) প্ৰতিবাৰত কিছু বেছি সময় বহি কটাইছিল।
 সেইসকলক ডাইনিং হল চেম্পিয়ন, লেট্টিন চেম্পিয়ন আদি উপাধি
 প্ৰদান কৰা হৈছিল। এবাৰ আপত্তি উঠিছিল যে আমাৰ ডাইনিং
 চেম্পিয়নজনে আনসকলৰ বহুত পৰ শিহলৈকে একান্তবনে ভাত
 খাই থাকোঁতেই হোষ্টেলৰ 'বয়ে' আমনি পাই তেওঁ খোৱা কাঁহীখন
 মুখৰ আগবপৰাই ফুলি লৈ গৈছিল। সেই কাৰণৰ বাবে জীৱ
 নিশা কৰিছিলোঁ, কিন্তু হাতত নিহান লৈ যিছিলহে কৰা নাছিলোঁ।
 এই 'বয়' বোবো এনে ধৰ্ত্ত! খোৱাৰ বচা পৰা আৰু বোৰ্ডাৰ-
 বিলাক খোৱা বৰলৈ সোমোৱাৰ লগে লগে বেজিয়া ল'ৰাক ঘূৰি

সুধি নিমখ-জলকীয়া দিব লাগে, তেতিয়া এটা 'বয়ে' কাষত কলহটো লৈ 'পানী লাগে? পানী লাগে?' বুলি চিৰ'বে আক খোদাব শেষত পানী দিব লগীয়া পৰ হ'লে 'হুন ভজলুক' 'হুন ভজলুক' বুলি নিমখ-জলকীয়া লৈ সুবি ফুৰে গাটো জোকাৰি জোকাৰি।

কুটবল, টেনিছ, বেডমিণ্টন আদি খেল কলেজত ভালমতে চলিছিল। কিঞ্চি ব্লকৰ সমুখতে টেনিছৰ দুখন হাৰ্ড কোৰ্ট। ময়ো বেকেট এখন কিনি তাৰে টেনিছ-বল টেনিছৰ অধ্যাপক কৰিছিলে'। সকলো খেলৰ ভিতৰত সেইটোকে 'ভুললোকৰ খেল' বুলি কৈছিলে'। কলেজৰ কোৰ্টত ছাত্ৰৰ লগতে প্ৰফেছৰ পি টি বায় আদি অধ্যাপক আৰু বাহিবৰো দুই-এক টেনিছ-খেলেৰে খেলিবলৈ আহে। অধ্যাপক আৰু বাহিবৰ ভুললোকসকল কেতিয়াবা ওচৰৰ ইণ্ডিয়া ক্লাবলৈও খেলিবলৈ যায়। অন্ততঃ এজন অধ্যাপক কেতিয়াবা এতিয়াৰ হাই কোৰ্টৰ ঘৰৰ ঠাইৰ ইউৰোপিয়ান ক্লাবলৈও যায়। আমাৰ কলেজত প্ৰতিযোগিতাৰ খেলো হয়। পিছে, এবাৰ দেখিলে'। 'খেমালিতে দেখো কাম্‌দান ওলায়, ইনো কি খেমালি হায়' সেই দিনা প্ৰতিযোগিতা হৈছিল প্ৰফেছৰ পি টি. বায় আৰু গোল্ডিন বক্সা নামে এজন ছাত্ৰৰ মাজত। আমাৰাৰ আছিল বিবেকানন্দ ভৰালি। খেলখনৰ প্ৰতি সেমতে আমাৰ বক্সাৰ জিত হ'বলৈ ধৰিলে আৰু শেষত তেওঁৰে জয় হ'ল। তাতে প্ৰফেছৰৰ ঐকবা-সুখীয়া এটা খং উঠি আহিল। তেওঁ বক্সাক, ভৰালিক আৰু সকলো অসমীয়াকে নিন্দা কৰিবলৈ ধৰিলে। আন কোনেও কিন্তু এটা মাত্ৰো নান্দাভিলে। কিন্তু ঘটনাটো সহনিব মাজা চৰি গৈছিল। গতিকে পিছদিনা আৰ্জ ল কলেজত হোৱা এখন ভলি-বল খেলৰ পিছত কাৰ্জন হজৰ সমুখৰ বাহনি সোতালত বি. এ. পৰীক্ষা দিবলৈ সাজু চতুৰ্থ বাৰ্ষিকৰ ছাত্ৰ, খেলৰ ইটনিকৰ নিমিত্ত থকা ক্ৰীড়ামঞ্চত বাজখোৱাক সভাপতি লৈ ছাত্ৰৰ এখন সভা

বহিল আৰু তাতে প্ৰক্ষেপৰ পি চি বায়বপৰা ক্ষমাপ্ৰাৰ্থনা দাবী কৰিলে। দেখা গ'ল সংগ্ৰামেই সংঘটিত হ'ল। বাজখোৱাক বাষ্টি-কেট কৰিব, ডেৰ্ডৰ পৰীক্ষা দিয়া বন্ধ কৰিব আদি কথা ওলাল। ভুবন মোহন সেন আদি অধ্যাপকসকলৰ কোনোবা ছাত্ৰক আৰু বাণীকান্ত কাকতি আদি কোনোৱে প্ৰক্ষেপৰক সমৰ্থন কৰিলে। শেহত প্ৰক্ষেপৰ বায়ৰ লগতো সন্তাৰ থকা দেশভক্ত তৰুণৰাম ফুকনে গোচৰটোত হস্তক্ষেপ কৰি এটা আপোছ কৰি দিলে। ছুডমাৰ্ছন চলত বহা ল'ৰাৰ এখন সঙ্গীত সভাত অধ্যাপকৰ এখন মোলায়েম চিঠি পাঠ কৰি দিয়া হ'ল। সিমানতে সেই আধাৰো অন্ধ পৰিল।

ফিফ্থ ব্লকৰ কোঠাবোৰৰ কিছুমানে পোনপটীয়াকৈ লুইতৰ বতাহৰ ছাটি পায় (আজি কালি অৱশ্যে নহয়)। আৰু -নিশা শুই থাকোঁতে বিছনাৰপৰাই লুইতৰ কল কলনি শুনি শুনি টোপনি যাৰ পাৰি। যেতিয়া কেইবাদিনো ধৰি বৰষুণ জাগল পাতে, তেতিয়া খোৱা ঘৰলৈ যোৱা, ওচৰৰে ক্লাহলৈকে যোৱা আদিত আজকাল হয়, কাৰণ হোস্টেলত কাৰো ছাতি নাথাকে। এৰাৰ তেনেকুৱা লেখেৰি নিছিগা বৰষুণৰ মাজত ক্লাহলৈ নগ'লে নচলাত মই হোস্টেলৰ 'বৰ'ৰপৰা জাপি এটা লৈ গ'লোঁ। তেতিয়া কেয়ো-কালৰপৰা হাঁহিব খলকহে শুনিলোঁ। পিছদিনা কিন্তু মই জাপিটো নাপালোঁ। তাকে লৈ আনসকলে কতা আজোৰা লগালে। বৰষুণ নাখাকিলে পঞ্চডীৰ্ঘ ঠাই গুৱাহাটীখন অতি মনোৰম। জনাৰ্দন শুক্লেশ্বৰ নৰ্থব্ৰুক গেটৰ ওচৰৰপৰা দেখিবলৈ পোৱা লুইতৰ বুকুৰ বিস্তীৰ্ণতাত বেলি মাৰ বোৱাৰ দৃশ্য বোধ হয় পৃথিৱীৰ শ্ৰেষ্ঠ বিখ্যাত প্ৰাকৃতিক সৌন্দৰ্য খলবোৰৰ লগৰে এটি। অৰ্থাৎ আমি 'বহু ব্যয় কৰি বহু ক্ৰোশ লুৱে/দেখিতে গিয়াছি পৰ্বতমালা/দেখিতে গিয়াছি সিদ্ধ /
কিন্তু দেখি নাই/ছয়াৰ হইতে বাহিৰ হইয়া' এই সৌন্দৰ্যৰ বিন্দু। লুইতৰ বুকত বেলিমাৰৰ মনোমোহা এই দৃশ্যৰে যোৰ মনটো আটাইতকৈ সবহকৈ মোহিত কৰে। 'Stray pleasures' বোলা

পদাটোত তাৰ কথাই কৈছিল। কেইবছৰমান পিছত শিৱসাগৰ নাট্য-সমাজৰ বাবে ‘আৱৰ্তন’ নামে এখন নাটক লেখোঁতে ভাঙো এই মনে বম দৃশ্যৰ অৱতাৰণা কৰিছিলোঁ। আৰু ত্ৰীমূৰেশচন্দ্ৰ ৰাজখোৱা আদি সমাজৰ সমজুৱাসকলে আমাৰ সৰু মঞ্চৰ ওপৰত গুৱাহাটীৰ সেই সূৰ্যাস্তৰ দৃশ্যৰ বাস্তৱভাৱে প্ৰতিকলন কৰিছিল। গুৱাহাটীত সৌন্দৰ্য-খল অশেষ—পুৰণি পানী-কলৰ ঠাইৰপৰা উৰ্বলী শিল, উমানন্দ, কৰ্মনাশা, কুবেৰৰ ডুবি নীলাচলৰ কামাখ্যা আৰু ভুৱনেশ্বৰী মন্দিৰৰ স্থান, আন্ধাক বালিৰ দৰে ডাঙৰ ডাঙৰ বালি-চাপৰিৰোৰ। এই সকলোবোৰেই যেন পুণ্য খল। গুৱাহাটীত ফুৰিবলৈ যোৱা ঠাই অলেখ। উত্তৰ গুৱাহাটীতো আছেই—ৰাজমহল—মণিকাৰ্ণেশ্বৰৰপৰা অগ্নিবাণেশ্বৰ পৰা পৰ্বত, আগিগ্ৰাথুৰি-আমিনী-গাঁৱলৈকে। উত্তৰ-দক্ষিণৰ সকলো ঠাই জুৰি হয়তো দূৰ ভৱিষ্যতত এখন সঁচা-সঁচি মহানগৰ হ'ব। প্ৰাকৃতিক সৌন্দৰ্যৰ বিবিধ ৰূপৰ ঐশ্বৰ্য্যই বিষয়ত গুৱাহাটীৰ তুলনা অদ্ভুত এই দেশত নাই। পৰ্বত, টিলা, বৰনৈ, জুৰি, খাল, বিল, গড়, খায়ে, সেউজীয়া বাঁহনি, টকলা সমখল, মঠ, মন্দিৰ, সকলোৰে সমাহাৰত গুৱাহাটীৰ ৰূপ বিচিত্ৰ। সেই সকলোৰে ভিতৰত বাৰিষা উত্তাল তৰঙ্গৰ কলকলনি আৰু খৰালি হ'লে দীঘল টকাৰে বৰ বৰ একোজনী বৰিয়ালে ব'দ লৈ থকা বহল বালি-ডৰাবোৰেৰে বেলিমাৰৰ বঙা বাঙালী বৰ নৈখন আৰু নীলাচলৰপৰা সৰু কন্যাচললৈকে (সেয়া আকৌ কথাচল নহয় হ'লে দেই!) পৰ্বত পোৱালিবোৰ সৰাতো-মনখোৱা। পহিমৰ দুৱাৰগ'বীলাৰ পাঁডু-দুৱাৰৰপৰা পূবৰ জয়দুৱাৰলৈকে, দৰিণৰ ফটা-শিলৰ দুৱাৰৰপৰা উত্তৰৰ লতা-শিল দুৱাৰলৈকে ভাহানিৰ বৰফুকনৰ ৰাজধানীখনে এতিয়াও নতুন জীৱনৰ স্বপ্নকে দেখি আছে আৰু সেই সীমাৰ বাহিৰলৈকো হাট-ভৰি মেজিবলৈ বিচাৰিছে। সেই সকলোৰে মধ্য-বিন্দু হৈ অসম দেশৰ উচ্চশিক্ষাৰ একেটো মাত্ৰ কেন্দ্ৰ-ৰূপে ভেটিয়া গুৱাহাটীৰ কটন কলেজ এক নব্য পুণ্যভূমি।

গুৰু-গোবৰ্ধন সঁভাৱ/ক

পৰৱৰ্তী পোৱা মানুহ যুৰি যুৰাৰ দৰে বিজ্ঞান জগতত ছবছৰ বিচৰণ কৰি সাহিত্য আৰু কলা (Arts) বা মানৱিকীলৈ (Humanities) যুৰি আহিবৰ হাবিয়াহ হ'ল। সেইটোৱেই অৱশ্যে প্ৰথমৰে পৰা ভাব আছিল। ছবছৰ প্ৰাথমিক বিজ্ঞান পঢ়াৰপৰা সাধাৰণ জ্ঞান-ৰূপেই জানিব লগীয়া কথা জানিছিলোঁ। আৰু সম্ভৱত যাক বোলে বৈজ্ঞানিক দৃষ্টি, যাক মাথোন বিজ্ঞানতে নহয়, সকলো জ্ঞানৰ বিশ্লেষণশীল অৱেক্ষণতে প্ৰয়োগ কৰা যায়, সেইটো অলপ বোধ হয় আহৰণ কৰিছিলোঁ। বিজ্ঞানৰ অনেক কথাই অনেক সময়ত মনটো পোহৰ কৰা যেন লাগে। আজি-কালিৰ বিজ্ঞানৰ চৰম পৰিণতিৰ দিনত বিজ্ঞানৰ ক'থকে জানিছিলোঁ। বুলি ক'লে অৱশ্যে ভুল হ'ব। ছবছৰ আই এছ. ছি শ্ৰেণীত জ্ঞান আহৰণ কৰি তাক মাধ্যমিক শিক্ষাৰ স্তৰত এসময়ত বিতৰণ কৰিব লগীয়াও হৈছিল, তাৰ সাক্ষ্যকথা সময়ত ক'ম। আই. এছ. ছি পঢ়া কথাত কেতিয়াবা মোৰ ওক ডক্টৰ বাণীকান্ত কাকতিৰে কথা বিভাই চোৱাটো (comparing notes) কৰিছিলোঁ। ছাবৰ হেনো Trigonometry এটা জয়ৰ বস্তু হৈছিল আৰু বোলে বুঢ়া বয়সলৈকে একেটা বস্তুই তেওঁক নিজে নিজে খেদিছিল—তেওঁ অক্ষশাস্ত্ৰৰ পৰীক্ষা দিবলৈ ওলাই যায়, নিজে Trigonometryৰ কথাবোৰ বোলে খবতে এৰি আছে। কুলম্ব বুলি নহয়, যেন স্বাভাৱিকভাৱেই মই বিজ্ঞানৰপৰা কলালৈ প্ৰৱৰ্ত্তন কৰাৰ কথা। কিন্তু কি পঢ়িম? সাহিত্যৰ প্ৰতি এটা ধাতুটি আছিল বুলি আৰু ডক্টৰ কাকতি, ডক্টৰ ভূঞা আদি পোনতে ইংৰাজী সাহিত্যৰ ছাত্ৰ আৰু শিক্ষক আছিল বাবে ইংৰাজীৰ অনাৰ্ছ

পঢ়াৰ কথাটোলৈ অহা গ'ল। কিন্তু দুই-এগৰাকী শুভাকাঙ্ক্ষীয়ে ক'লে, কটন কলেজত ইংৰাজী পঢ়িলেগৈ কি হ'ব? ইংৰাজী পঢ়ুওৱা-পঢ়া তাত no man's business পঢ়া পঢ়ুওৱা দুইটাই তাত আশা-শুধীয়া নহয়। তেনেহ'লে? কলিকতালৈ যোৱাটো কথা ভাবিব পৰা নাযায়। শেহত কথা ওলাল, চিলটৰ মুৰাৰিচান্দ কলেজৰ ইংৰাজী অধ্যাপক জে কে চৌধুৰী তত্ত্বফোৰ্ডৰ গ্ৰেজুৱেট, ডেণ্ডৰ অধীনে ইংৰাজীৰ অনাৰ্ছ পঢ়াণৈ অৰ্ধপূৰ্ণ কথা হ'ব। কথাটোৱে লাহে লাহে খবৰ পাক ল'বলৈ ধৰিলে। তেতিয়া যোৰহাটত স্কুলসমূহৰ ইন্‌ছপেক্টৰ শৰৎ চন্দ্ৰ গোস্বামীয়ে এই বিষয়ত বিশেষ উৎসাহ যোগালে আৰু অধ্যাপক চৌধুৰীলৈ এখন ভাল পৰিচয়-পত্ৰ উপযাচি লেখি মোক দিলে। কিন্তু যোৰহাটত থকাতে কথাটোৰ শেহ সিদ্ধান্ত নহ'ল, কাৰণ ককাইদেউক ইতিমধ্যে শ্বিলঙৰ এডমাণ্ড কলেজত গৈ যি টি পঢ়িবলৈ ছৰকাৰে পঠিয়াই দিলে। মই ক'লৈ যাম, একো ঠিক নকৰাকৈ গুৱাহাটীলৈ যাত্ৰা কৰিলোঁ। আৰু সৰু মোমায়েদেওৰ লগতে ব'লোঁহি। তাত চাৰিওফালৰপৰা বা, থাক, দুইটা উপদেশকে পালে। যদিও ডক্টৰ কাকতিৰ ওচৰলৈ সেই দিনত কলেজৰ কোনো ছাত্ৰ যাবলৈ সাহ নকৰিছিল, এদিন অকলে ছাবৰ ওচৰ ওলালোঁগৈ আৰু আলোচিত প্ৰস্তাৱটোৰ কথা চাবক ক'লো। ছাবে ডেণ্ডৰ জনাজাত হাঁহিটো মাৰি ক'লে “জানবোৰ কোনেও ইন্‌জেকশ্যন নিয়াৰ দৰে ভোম্বাৰ মনত ভৰাই দিব নোৱাৰে। তুমি নিজেই পঢ়ি পৰীক্ষাত ভাল-বেয়া যি কৰা কৰিবা।” ইয়াৰ পিছত ককাইদেউৰ লগত আলোচনা হ'ল আৰু মোৰ গুৱাহাটীতে বি এ. পঢ়া কথা ঠিক হ'ল। ইংৰাজীৰ অনাৰ্ছেই থাই বিষয় হ'ল। আন বিষয় হ'ল অসমীয়াৰ লগতে সংস্কৃত আৰু ইতিহাস। নিজৰ দেশখনক বুজিবৰ কাৰণে এই ব্যৱস্থাই অতীৰ উচিত।

সকল উৎসাহেৰে কলেজীয়া জীৱন পুনৰ আৰম্ভ হ'ল। কিন্তু

ৰাজহুৱা বতাহে পুনৰ গাঢ় ছাটি মাৰিবলৈ ধৰিলে। গুৱাহাটী এ
এছ্ এল্ ক্লাবৰ সম্পাদক হ'লো। ত্ৰিদিৱাকৰ গোস্বামী ছাৰে
মোক 'কটনিয়ান'ৰ অসমীয়া বিভাগৰ ছাত্ৰ-সম্পাদক কৰি ল'ল।
এইদৰে দুই হাতে দুপাট ব'ঠা ধৰি নাগখন মূবুৰাকৈ চলাই যোৱা
হ'ল, কাৰণ 'মূবুৰে নৌকা সূজান কঢ়াৰ' অধ্যাপক কাণ্ডাৰীসকল
সকলোৱেই সূজান, বিশেষজ্ঞ। সিসকলৰ কিছু কথা ইয়াৰ আগৰ
বাৰতে কৈ আহিছো। সিসকলৰ ভিতৰত অধ্যাপক পি ছি ৰায়
নিজেই এক ঐতিহ্য, এক কিস্মদন্তী। তাহানিৰ "মৃগয়া"ৰ সম্পাদক
কীৰোদচন্দ্ৰ ৰায়ৰ যোগেদি তেওঁ অসমৰ লগত দূৰণীয়াতকৈ সমধ
থকা লোক। কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বিখ্যাত ই. ৰাজী অধ্যাপক
পাৰ্ছিভেলৰ ছাত্ৰ বুলি ছাৰে সদায় গৌৱৰ কৰিছিল আৰু 'My
guruji Percival says' বুলি তেওঁৰ কলেজৰ দিনতে পঢ়া পুৰণি
কিতাপৰ গাৰ টোকাবপৰা কথা তুলি আমাক খেৰছাপিয়েকৰ নাটক
বুজাইছিল। আমি পাৰ্ছিভেল চাহাবৰ Macbeth অৰ মন্দৰ তাণ্ডবণ
পঢ়িবলৈ পাইছিলো পাছ কোৰ্ছৰ পাঠ্য কাম। প্ৰকেছৰ ৰায় অনাৰ্ছ
শ্ৰেণীত King Lear অৰ দৰে গভীৰ ট্ৰেজেডি কি বিচক্ষণভাৱে
পঢ়ুৱাইছিল। পঢ়ুৱাওঁতে তেওঁৰ কিতাপৰ পাতত টুকি ধোৱা
পাৰ্ছিভেলৰ উক্তিবিলাকৰ মাজে মাজে উদ্ধৃতি দি আমাক হাঁহুৱাইছিল
বা গভীৰৰ পথেদি লৈ গৈছিল। যেতিয়া ৰজা লিয়েকৰ বৰজীয়েক
গোনাৰিলে ঘৰত ঠাই নিদিয়াৰ পাছত দ্বিতীয় কন্যা বিগানেও খেদাই
পঠাইছিল, তেতিয়াৰ সেই পৰিস্থিতি বুজাওঁতে six of the one
and half a dozen of the other বা grey mare is the
better horse আদি বাক্য, খণ্ডবাক্য প্ৰয়োগ কৰি নিৰ্ভৰ পৰিস্থিতি-
টোৰ কাকণ্য আমাৰ মনত ভোঁৱ কৰি তুলিছিল। অনাৰ্ছ ক্লাহুতে
ৰায় ছাহাবে Variorum Shakespeare পঢ়িবলৈ লিকাই মোৰ
মনত পাঠ-সমীক্ষাৰ প্ৰথম অঙ্কটি স্থাপন কৰিছিল, যাব ফলত ৰেজ-

পিয়েবৰ পাঠত কোৱাটো কলিও আদি সংস্কৃতি কেনেকৈ ভেদ সৃষ্টি কৰিছিল, সেইটি চোৱাত ব্যগ্র হৈছিলোঁ। ছাৰে ক্লাছলৈ আহি, চাকত বহাৰ লগে লগেই চোলাৰ জেপখনৰা সদায় এম্বালুমান দীঘল এডাল কাঠ পেকেল উলিয়াই লৈছিল, আৰু পাঠ্য সম্পৰ্কত ন ভাব মনলৈ আহিলে বা ছাত্ৰয়ো যদি কিবা এটি ভাল কথা কৈছিল, ইতিমধ্যেই বহুত টোকা জুম পাতি থকা কিতাপৰ পাতত একোটিকৈ টোকা লগে লগে যোগ দিছিল। ক্লাছলৈ হাৰে কোনোদিনে ঘৰত পা প্ৰস্তুত নকৰাকৈ নাহিছিল, আৰু কোনোবা দিনা তেনেকৈ আহিলেও আমাৰ আগত সেই কথা কৈ সিদিনাখনলৈ নপঢ়ুৱাই আন ৰস লগা কথা কৈ আনন্দ প্ৰদান কৰিছিল। এই হাস্য-কৌতুকত কেতিয়াবা আমি আমাৰ সময়ে চি-লাজকুৰীয়া স্বভাৱৰ (prudishness) বাবে শাজ পাইছিলো—যেনেকৈ যেতিয়া তেওঁ ছোৱালীৰ কথাত sitting apparatus অৰ কথা কয়। কলিকতীয়া ডেকাৰ (যাক সাধাৰণ কথাত আনসকলে ‘ঘটি বোলে : ‘মাইৰি বলছি’ আদি কথাৰ ঢং বা মুখখন বেকা কৰি দেখাত কুৰুপ ডেকাৰ আমি যখন বোৱায় পৰি তখন মেয়েৱা হুইধাৰে ঝুঁকে ঝুঁকে পৰে আদি উক্তি আৱৃতি কৰি ছাৰে প্ৰায় এগৰ কৰে। ৰায় ছাহাবৰ গল্পবোৰ অস্বাভাৱিক নাই। এটা তাৰে উদাহৰণ মাথোন দিওঁ এজন আদৰ্শবয়সীয়া মানুহ। তেওঁ ডেকাকালত পঢ়া নগৰখনলৈ আহোঁতে শুবণি কলেজটো চাবলৈ ওলাই গ’ল। গৈ কলেজৰ পছলি মুখ পায়ে nostalgiaত অভিভূত হ’ল। “Oh, the same old gate ! The same old gate !” কুখোজমান আগ বাঢ়ি তেওঁ কলেজৰ ঘাই দ্বাৰটো দেখি তাৰ বাৰাণ্ডাখনৰা হুটামান ধূলিকণা বুৰত তুলি ল’লে , “Oh, the same old college ! The same old college !” এবাৰ ফ্ৰেণ্ড হোষ্টেলৰ কালে আগ বাঢ়ি আকৌ চিহ্নবি উঠিল : “The same old hostel !” নিজে এসময়ত থকা কোঠাটোৰ

কাৰ চাপি যেন তেওঁ কান্দিয়ে পেলাব, “Oh, the same old room ! The same old room !” কোঠাটোত সোমাই চোৱাৰ প্ৰলোভনৰ হাত সাৰিব নোৱাৰি দুৱাৰত ঠুকুঠুকি দিলে । কোঠাত থকা ছাত্ৰজনে দুৱাৰ মেলি দিলে আৰু তেওঁৰ লগত বহি থকা ছোৱালীজনীৰ চিনাকি দি অনাদৃত আলহীজনক ক’লে, “This is my cousin, Miss—” আদৰ্শসীয়া লোকজনে চকু মুদি নিজৰ যৌৱন-কাল স্মৃতিৰ আধাফুটা মাতেৰে কৈ উঠিল “The same old cousin ! Oh, the same old cousin !” প্ৰকেছৰ বায়ে মাজে মাজে নিজৰ পুৰণি ছাত্ৰৰ কথা, সহকৰ্মীৰ কথা স্মৃতিবিচলি, বিশেষকৈ ডক্টৰ কাকতিৰ কথা ‘my rare Banikanta’ বুলি কৈ আনন্দ কৰিছিল । বৰি ঠাকুৰৰ কবিতা তেওঁ মাজে মাজে সুন্দৰভাৱে মাতি গৈছিল । মাজে মাজে তেওঁ খেক্ছ-পিয়েৰৰ Titus Andronicus নাটৰ কাহিনীটো দোহাবিছিল । তেওঁৰ কিছুমান বিশিষ্ট চং আছিল, যেনেকৈ ক্লাহ’লৈ আহিয়ে বেজিষ্টাৰ-বহি, কিতাপ আদি মেজত থৈ জেপৰপৰা এখন কমাল উলিয়াই লিপি অহা চহমাযোৰ মচি তাক একাধৰীয়া কৰি থৈ আন এযোৰ চহমা (বোধ হয় পঢ়াৰ চহমা এইযোৰ) উলিয়াই তাকে মচি লয় আৰু দ্বিতীয় এখন কমাল উলিয়াই মুখখন মচি ছাত্ৰৰ হাজিৰা লোৱা আৰু পঢ়ুওৱা কাম আৰম্ভ কৰে । তেওঁ থকা ঘৰপৰা (এতিয়া) Zoology Department বহা ঘৰটো) বাইছাইকেলেৰেই কলেজলৈ আৰু টেনিছ খেলিবলৈ আহে । আবেলি কেতিয়াবা তেওঁ তেওঁৰ ছত্ৰ লগা পুৰণি ফোৰ্ডখন চলাই ফুৰিবলৈ ওলায় আৰু আমাক বাটত পালে ভাল চাহাবৰ দৰে free lift দিয়ে । প্ৰকেছৰ বাৱৰ অধ্যাপনাৰ বাবেইনে কি আদি-উনবিংশ শতিকাৰ ইংৰাজ বোমাষ্টিকসকলতকৈ, আন কি টেনিছনতকৈ মই বৰাট আউনিষ্টিক অধিক ভাল পাইছিলো, বৰি ঠাকুৰৰ ছাত্ৰাবাদী কবিতাবে ফুলনা কবি আউনিষ্টিক শক্তিশালী

আশাবাদৰ উপাসক হৈছিলো। মোৰ মনৰ এই ঢালটোৰ কথা পাহৰিয়ে গৈছিলো। কিছু দিন আগত উত্তৰ গুৱাহাটীৰ মৌজাদাৰ শ্ৰীকৃষ্ণ বৰুৱাই (তেওঁ কেনেকৈ মনত ৰাখিছিল, নাজানো) সেই কথা মোক সোৱৰাই দিয়ে।

মুঠতে ৰায় ছাহাবৰ ধৰণ কৰণবিলাক আনৰপৰা সুকীয়া। ইয়াৰ ভিতৰত এটা কথাহে দেখিছিলো যে ইংৰাজী সাহিত্যৰ এজন আগশাৰীৰ অধ্যাপক হ'লেও, সেই সাহিত্যৰ নৱতম গদ্য-প্ৰগতিৰ খবৰ তেওঁ বৰকৈ নলৈছিল। আমাৰ পাঠ্যক্ৰমতো খ, গেলছৱৰ্ণি, তমাছ হাৰ্ডিয়েই শেহ স্তৰ। সেইদৰে সমালোচনাতো এ চি হাৰ্ডেই শেষ। জীৱনীৰ বিষয়ত অৱশ্যে লিটন ফ্ৰেছলৈকে আগ বাঢ়ি অহা হৈছিল। অনাৰ্ছৰ ছেমিনাৰ শ্ৰেণীবোৰত ছাত্ৰই নিজৰ অধ্যয়ন আৰু বীক্ষাৰ অৱকাশৰ সুযোগ পাইছিল। এবাৰ টেনিছন আৰু তেওঁৰ *Passing of Arthur* লৈ ছেমিনাৰৰ বাবে আমাক এখন বচনা লেখিবলৈ দিয়া হৈছিল। কিন্তু যেতিয়া আমি প্ৰফেছৰ ৰায়ৰ হাতত বচনা দাখিল কৰিলোঁ, তেওঁ মোৰ বহীত ঠায়ে ঠায়ে “নকল” আৰু এঠাইত “নকল কৰাতকৈ যদি উন্নত কাম কৰিব নোৱাৰা, অনাৰ্ছ এৰি নিদিয়া কিয়?” বুলি মন্তব্য লিখি দিলে। মোৰ গা জলি উঠিল, কিন্তু ক্লান্ত একো নকৈ ছাৰক তাৰ পিছতে লগ পাই সুখিলোঁৱনৈ, “ছাৰ, এইবোৰ মন্তব্য মই ক'বপৰা নকল কৰিলোঁ, অজুৰাহ কৰি দেখুৱাই দিয়ক।” তেওঁ ঠট্-মট্-খাই সুখিলে, “এনে মন্তব্য মন্তব্য তুমি নিজৰপৰাই কৰিছিলানে?” মই ক'লো, “হয়, ছাৰ, সেইবোৰ মোৰ নিজৰ ভাব বুলিহে মই এতিয়ালৈকে জানো।” একেদৰে তেওঁৰ বিখ্যাত এক-আঙুলীয়া পেকিনডাল উলিয়াই নিজৰ মন্তব্যবোৰ কাটি পেলাই ক'লে, “তুমিহে ইমান ভাল সমালোচনা লেখিব পাৰা, ক্লান্ত মই নখী হৈছো। মোৰ আকৌ কুল ৰাখা হৈছিল; তাৰ বাবে বেয়া নাপাৰা।” আমি ষাৰ্ড ইয়েকৰ আকৌতে অধ্যাপক

সূৰ্যকুমাৰ ভূঞা বিলাতলৈ যায়। তেওঁৰ বিদায় উপলক্ষে হোৱা ইউনিয়ন চোহাইটি আৰু এ এছ্ এল্ ক্লাবৰ সংযুক্ত সভাত মই গুৱাহাটী এ এছ্ এল্ ক্লাবৰ সম্পাদক হিচাপে বক্তৃতা দিছিলো ছাৰ। কবিতা, সাহিত্য আৰু বুৰঞ্জী-উদ্ঘাটনৰ মানদণ্ডৰ বিষয়ে। সেই বক্তৃতাটো মোৰ গুৰুসকাল বৰ ভাল বুলিছিল, মই মঞ্চৰপৰা নামি আহোঁতেই অধ্যাপক বায়ে “Very well spoken very much analytical Mileswar, I am proud of you” বুলি উল্লসেৰে প্ৰশংসা কৰিছিল। মই অলপ পাছতে ক’ম, কেনেদৰে ঠিকমতে বি এ পৰীক্ষা দিব নোৱাৰি দ্বিতীয়বাৰৰ কাৰণে চতুৰ্থ বাৰ্ষিক শ্ৰেণীত ‘হুবছৰীয়া’ হৈ বৈছিলোঁ। তাতে মন ছনবোৰ বৰ বেয়া। তাৰ ওপৰত আকৌ এদিন এক অঘটন ঘটিল। আমাৰ ১০৫ জন ছাত্ৰৰ শ্ৰেণীটোলৈ খিলঙৰপৰা নতুন এগৰাকী ছাত্ৰী ভৰ্তি হ’বলৈ আহিল। ফেছৰ বায়ৰ ক্লাছলৈ তেওঁও প্ৰথম সোমোৱাতই ছাৰে তেওঁৰ পৰিচয় সুধিলে। তেওঁ ক’লে। তেতিয়া ছাৰে “অ’, তোমাৰ পিতৃক মই চিনি পাও, তেওঁ মোৰ বন্ধু নহয়।” ক্লাছৰ তৃজনমান ছুই ল’ৰাই ছাৰে যেন সেয়া বমছে দিছে এনে ভাবত থিক্ থিক্ কৰি হাঁহি দিলে। বৰ বেয়া কথাটো হ’ল। ছাৰে স্বাভাৱিকতে অৱমানিত বোধ কৰি আমাক উৰাই-ধুৰাই গালি পাৰিবলৈ ধৰিলে, বেয়া বেয়া শব্দও প্ৰয়োগ কৰিলে, তেওঁ অলুগ্ৰহ কৰি ভতি কৰিবলৈ দিয়া হুবছৰীয়াবোৰৰ বাবেহে ক্লাছটো অযথা ডাঙৰ হৈছে (তেতিয়াৰ দিনত ১৭৫টা ল’ৰা ছোৱালী থকা এটা ক্লাছ নিতান্ত ডাঙৰেই), সেইটোও ক’বলৈ নাপাহৰিলে। টেনিছ কোৰ্টত হুবছৰ আগতে ছাৰৰ লগত ওৰা পতা বগধনৰ দৰে এইখন আকৌ নতুন বগ হৈ উঠিল। আকৌ শ্ৰেণীটোৰ ছাত্ৰসকলে লিখিতভাৱে সময় বান্ধি দি অধ্যাপকৰপৰা ক্ষমাপ্ৰাৰ্থনা দাবী কৰিলে। এইবাৰ কিন্তু কাকো বাঙে ring leader বুলি বাস্তৱিকৈ কৰাৰ ভয় দেখুৱাব

নোৱাৰে, সেই অৰ্থে লেখাখনত এটা বৃত্ত কৰি তাৰ কেয়োকালে সকলোৱে চহি কবিলে। অধ্যাপক ছই-এগৰাকীয়ে প্ৰফেচাৰ বয়স ল'ৰাৰ ল'ৰাৰ লগত বাবে বাৰ কাৰ্জিয়া নবটাই এটা আপোছ কৰিবৰ উপদেশ দিলে। দাবীৰ সময় বেখামতে ছাৰ ক্লাছলৈ আহি হাজিৰা মতাৰ পিছতে শ্ৰেণী প্ৰতিনিধি থিয় হৈ দাবীৰ প্ৰত্যুত্তৰ বিচাৰিলে আৰু ক'ল, সেই প্ৰত্যুত্তৰ তাপালে আন ক্লাছ কৰা নহ'ব। ছাৰ ততক মাৰি ব'ল। ছই মিনিটমান আন্তৰ এটা সময়। তাৰ পাছত তেওঁ অমুভূতি সনা কথা আৰম্ভ কৰিলে, “তোমালোক মোৰ নিজৰ ল'ৰাৰ দৰে নহয় জানো? মই টান কথা ক'লেই তোমালোক কিয় লাগিব লাগ? কিয় সেইবোৰ নধৰাকৈ থাকিব নোৱাৰা? আৰু মই উচ্চাৰণ কৰা শব্দকেইটা তোমালোকে কিয় বেয়া অৰ্থ কৰিছা? (এইখিনিতে শ্ৰীগোবীন্দৰ ভট্টাচাৰ্য আৰু শ্ৰীমান প্ৰকল্প গোস্বামীয়ে উত্তৰ কাটিলে, চেছাৰ্ছ অভিধানত সেই শব্দকেইটাৰ বেয়া অৰ্থ ইহে আছে—।) আৰু ‘ছবছবীয়া’ ল'ৰাখিনিৰ মইতো কোনো দোষ ধৰা নাই। মহেশ্বৰেয়ে স্বাস্থ্যৰ বাবে এইবাৰ পৰীক্ষা পূৰ্বকৈ দিব নোৱাৰিলে, সেইটোতো তেওঁৰ দোষ নহয়। মই এইবাৰ ইউনিভাৰ্ছিটিৰ অনাৰ্ছৰ ওপৰকি পদ্যৰ উত্তৰ-কাকত চাবলৈ পাইছিলো। তাত মহেশ্বৰেই সৰ্বোচ্চ নম্বৰ পাইছিল। বিলাস্তৰ পাব্লিক স্কুলৰ বিষয়ে লিটন ফ্ৰেছিয়ে লেখা যিবোৰ কথা কলিকতা কলেজৰ ল'ৰাই বুজি পোৱা নাই, সেইবোৰ সি পৰিকাৰকৈ ব্যাখ্যা কৰি গৈছিল। ” ইত্যাদি ইত্যাদি। মুঠতে, ছাৰৰ কথাত ছাত্ৰসকলে খং বাগ সকলো এবি পেলালে।

অধ্যাপক বায়ে আন দুজনমান বঙালী অধ্যাপকৰ দৰে কেতিয়াও অসমীয়া কথা নকৈছিল। কিন্তু বহুত দিনৰ মূৰত ১৯৫৪ চনত বিশ্বভাৰতীত কেন্দ্ৰীয় শিক্ষা আৰু সাংস্কৃতিক মন্ত্ৰালয়ে আয়োজন কৰা নব্য-শিক্ষিতৰ বাবে সাহিত্য-ৰচনাৰ ডেবমহীয়া মিটাৰেৰি

হৰ্ষধনৰ মই সহকাৰী সঞ্চালকৰ কাম কৰি ঘূৰি আহোঁতে ছাবক কলিকতাৰ হাজৰা পাৰ্কৰ ঘৰত লগ পাওঁতে ছাবে সজসজীয়া অসমীয়া ভাষাত “মহেশ্বৰ, আহাঁ, বহাঁ, মাহীদেৱেবাই কোকা কোলা দিয়ক, খোৱাঁ” বুলি সন্ধ্যাৰণ জনাইছিল, আৰু কৈছিল, “মই তোমাৰ জীৱনত কি ক’ত হৈছে, সকলো খবৰ আগ্ৰহেৰে লৈ আছো। মই বিশ্বভাৰতীৰ সভা-ৰূপে পোৱা তাৰ বুলেটিনৰপৰা জানি আছো, তুমি বিশ্বভাৰতীলৈ এটা ডাঙৰ কামত আহিছা আৰু তাত এইখিনি এইখিনি কাম কৰাইছা। মই বৰ সুখী হৈছো।” তাৰ পিছত আৰু সেই পৰম আক্ৰমণ গুৰুজনক জীৱনত লগ নাপালোঁৱেই। সকলুৱা কিন্তু সূক্ষ্ম সৌন্দৰ্যৰ প্ৰতি তেওঁৰ দৃষ্টি আছিল প্ৰথম। মনত আছে, এটা পৰীক্ষাৰ সময়ত পাছ কোছৰ ছাত্ৰন সহপাঠী মোৰ ওচৰলৈ হৰ্ষধনৰ কবিতা দুটামান বুজিবলৈ আহিল। মই তেওঁলোকক এক, দুই কবি কবিতাকেইটাৰ সৌন্দৰ্য আৰু বিশেষত্ব বুজাই দিলো। তাৰে এজনে পৰীক্ষাত মই কোৱা কথাখিনি ছবছ লেখি দিছিল। তেওঁৰ উত্তৰ-কাকত চাই ছাবে ত্ৰেণীত অতি উচ্কসিতভাৱে প্ৰশংসা কৰিছিল।

প্ৰফেছৰ পি হি বায়ৰ গল্প আৰু ‘গাঁজা’ৰ অন্ত নাছিল। সেই সকলোবোৰ একে সময়তে মোৰ মনতো নপৰে। তেনে এটা বস্তু মোৰ মনৰপৰা সৰি পৰি থাকি গৈছিল। ডাক এইখিনিতে বুটলি ধৰ্ত্ত বুলি ভাবিছো। ছোৱালীক লৈ যাজে যাজে ‘কাটি’ দিয়া ছাবৰ স্বভাৱ। তেনে এটা কাটি। কোনোজনো ছোৱালী গোমোঠা স্বভাৱৰ বা অহঙ্কাৰী ধৰণৰ হ’লে আৰু সতকাই কথা-বতৰা ক’বলৈ নিবিচাৰিলে কলিকতীয়া অচাইটাইহঁতে কি কৰে ছাবে তাকে কৰ। সেই কালত মেলিন্ছ ফুড বুলি এবিধ সুখাৰ্য (টনিক) বটলত ভৰাই বিক্ৰী কৰা হৈছিল আৰু তাৰ এডডাবটাইজমেটৰ মূল মূল্য এই যে ডাক মাহুৰৰ হাত নলগাকৈ মেটিনত পৰিকাৰতানে কৈয়াৰ কৰি বটলত কৰ্ক, মাৰি ভৰাই ৰেচা হয়। এতিয়া পণ্ডত ওলুটি

কুৰা মুন্দৰীসকলক ইতিৰি, কৰি ডেকাই কয় There goes she / Like Mellin's food, / Untouched by human hand
এইপালি দৰব আমাৰ বনৰীয়া গাঁতৰ “আলিবাটে যাহঁতী/ঘনাই
খোজ কাটঁতী”ৰ সমানই চোকা। আমাৰ কামতো সি কেতিয়াবা
লাগিব পাৰে—ছাবে শিকাইছিল।

ইংৰাজীৰ আৰু এজন পৰম শ্ৰদ্ধাভাজন শিক্ষক হ'ল অধ্যাপক
আন্তোতাব চেটাৰ্জী। তেওঁৰ কথা আগবটো প্ৰবক্ত কৈয়ে আহিছে।
তেওঁ আমাক Macbeth নাটক পঢ়ায় সকলো কথা ঘুটি-ঘাটি।
আজি-কালিৰ mono-actings অৰ দৰে তেওঁ নাটকৰ বিভিন্ন
ভূমিকাৰ বচনবিলাক ক্লাহত আৱৃতি কৰি যায়। মেকবেথৰ
আত্মপ্ৰত্যয়হীন দুৰ্বল মতা মানুহৰ মাতেৰে যদি তেওঁ কয়, If we
fail, তেতিয়া squeaking Cleopatra boyৰ মাতেৰে আকৌ
লেডি. মেকবেথৰ প্ৰতিক্ৰিয়া প্ৰতিধ্বনিত কৰে We fail। ছাবে
কিবা কাৰণত মোক বিশেষ ধৰণে মৰম কৰিছিল। এবাৰ, টাৰ্মিনেল
পৰীক্ষা হৈ গৈছে। ছাবে ৰেজিষ্টাৰ বহিব লগতে পৰীক্ষাৰ বহিব
বোজাটো লৈ মুখত বিমল হাঁহিটি লৈ প্ৰৱেশ কৰিছে। তেওঁ
ৰেজিষ্টাৰ বহিটো মেলি হাজিৰা মাতিবলৈ লৈও বৈ যায়
আৰু ঘোষণা কৰে, “Maheswar Neog has got the highest
mark” তাৰ পাছত ওৱান, টু থ্ৰি কৰি হাজিৰা মাতি যায়।
মাজতে এবাৰ বৈ পুনৰ ঘোষণা কৰে, “Another boy has
secured the same mark”—তেওঁ যেন ক'বলৈ বিচাৰিছে,
মোৰটোহে highest mark, ইজনৰটো the same mark as
the highest মাথোন। হাজিৰা মতা শেষ হ'লত তেওঁ মাজে
মাজে দুই এটা মন্তব্য কৰি বহিবোৰ সিন্দাই দিলে। মোৰ সন্মান
লক্ষ্য উপাত্তা বুলি যাব নাম ঘোষিত হৈছিল, তেওঁ বহিখন লৈ
চাই ছাবৰ ওচৰলৈ চোকা লৰ আৰু জনায় যে মোৰ কৰ্মতো

ক'ববাত আধাটা নম্বৰ এবি গৈছে ছাবে। ছাবে দেখে কথাটো হয়, তেওঁ মুঠতে এক নম্বৰ সবহাই ধৰি শুধবাই দিয়ে আৰু কয়, "He has got one mark higher than the highest mark।"

অধ্যাপক সূৰ্যকুমাৰ ভূঞা ছাবক মই ক্লাছতকৈ ঘৰতহে অধিককৈ পাইছিলো। ছাবে ইণ্টাৰমিডিয়েট ক্লাছত আমাক বাইবেল পঢ়াইছিল। আমি তৃতীয় বৰ্ষিক শ্ৰেণীত থকাতে ছাব বিলাতলৈ যায় সি এইচ্ ডি ডিগ্ৰিৰ কাৰণ লণ্ডন বিশ্ববিদ্যালয়ত অধ্যয়ন কৰিবলৈ। তাৰ পূৰ্বেই তেওঁ নিজৰ এটা ঘৰ দি তাতে অসম চৰকাৰৰ বুৰঞ্জী আৰু পুৰাতত্ত্ব বিভাগৰ কাম আৰম্ভ কৰিছিল আৰু অসমৰ বুৰঞ্জী প্ৰভুতভাৱে উদ্ধাৰ কৰাত ব্ৰতী হৈছিল। ক্লাছ ছুটীৰ পাছত ছাবে কেতিয়াবা মোক বিচাৰি নিছিল আৰু কেতিয়াবা মই নিজেই তেওঁৰ ওচৰ ওলাইছিলোঁগৈ। তাৰ পাছত ছাবৰ লগত অসমৰ অতীত, অসমৰ ভাষা সাহিত্য সম্পৰ্কে অন্তৰ্ভুক্ত নগৰা কথা। কেতিয়াবা কথা পাতি থাকোঁতে ইমান পলম হয় যে ছাবে খুৱাই-বুৱাই জাৰত হ'লে মোৰ গাত এডি কাপোৰ এখন বা কোট এটা দি হোস্টেলৰ ওচৰলৈকে আগ বঢ়াই থৈ যায়হি। আলোচনাৰ বেলা চাহ ভাত আদিৰ যোগানৰ বিষয়ত চিন্তাই নাই, কাৰণ ঘৰত আই (লক্ষেশ্বৰী ভূঞা) অন্নপূৰ্ণাকপে আছেই। তৰপৰ পিছত তৰপকৈ ছাবৰ ছাত্ৰক আয়ে এইদৰে চেনেহ দি আহিছিল। তুলসী ভল, তাঁত শাল সৈতে আইৰ এখন পুৰণি অসমীয়া গৃহস্থালি। পুৰণি ছাত্ৰ কি নতুন ছাত্ৰ আহিলে ছাবে "হেবা, চোৱাঁহিচোন কোন আহিছে" বুলি আইক মাতে, আৰু আয়ে চাহ-জলপান দি নানা ধৰণৰ দেশৰ সৰু চিন্তামূলক উপদেশ দিয়ে। ছাবৰ এইসবাকী আদৰ্শ গৃহীণীক মই 'মা' বুলিহে সদায় সম্বোধন কৰিছিলোঁ। অসীম ভক্তিৰে। ছাবৰ বিশেষকৈ ইংৰাজী সাহিত্যৰ নিজা পুথিভঁৰালটি মোৰ বৰ কামত

লাগিছিল। ছাব বিলাতবপৰা ঘূৰি অহাৰ পিছত বি এৰ বাছনি পৰীক্ষাৰ এখন প্ৰশ্ন-কাকতৰ উত্তৰ ছাবক চাবলৈ দিয়া হৈছিল। ছাবে পিছে আমাৰ এনে এজনক সৰ্বোচ্চ নম্বৰ দিলে যে অধ্যাপক বায় আদি শিক্ষকসকলে ছাবৰ দিয়া নম্বৰবোৰ গ্ৰহণ কৰিবলৈকে টান পালে। শেহত এইটোৱেই ঠিক হ'ল যে সেইবাৰ নম্বৰৰ ঠাইত গ্ৰেডহে দিয়া হ'ব। সেই সৰ্বোচ্চ নম্বৰ পোৱাজনে পিছত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰীক্ষাত অনাৰ্ছকে নাপালে। ভূঞা ছাবে কিন্তু এটা কথাত মোৰ উত্তৰ-বহিখন মোৰ লগবসকলক দেখুৱাইছিল— বহিখনৰ আদিবপৰা অন্তলৈ আখৰবোৰ একে আগি, ক'তো খৰ-খেদাৰ হেঁচা নাই বুলি প্ৰশংসাবে। পৰীক্ষাত নম্বৰ নিদি গ্ৰেড দিয়াহে উচিত বুলি কোনো কোনো শিক্ষাবিদে ভাবে। সেই প্ৰসংগত আমাৰ পৰীক্ষাত গ্ৰেডৰ এই প্ৰথম প্ৰয়োগ মনত ৰাখিব লগীয়া।

আমি ইণ্টাৰমিডিয়েট শ্ৰেণীত থাকোঁতেই অধ্যাপক বাণীকান্ত কাকতিয়ে কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰপৰা পি এইচ. ডি, ডিগ্ৰী লাভ কৰে। তেওঁ এতিয়া আমাৰ পাছ কোৰ্ছৰ কবিতা আৰু অনাৰ্ছ শ্ৰেণীত ভাষাতত্ত্ব পঢ়াইছিল। পিছে তেওঁৰ ভাষা-তত্ত্ব-অধ্যাপনাহে অধিক বসাল হৈছিল, সাধাৰণ শ্ৰেণীত কবিতা পাঠনে সেই বস দিব পৰা নাছিল, ডাঙৰ শ্ৰেণীবোৰত তেওঁৰ সক মাতে (পি, চি বায়ৰ ভাষাত husky voice) কোঠাটো জিনিৰ নোৱাৰিছিল আৰু ছাবৰ জ্ঞান-গম্ভীৰ কথাই আমাক ভেজিবলৈ টান পাইছিল। অটো ফন জেহুপাৰ্ছেনৰ ইংৰাজী ভাষাৰ বুৰঞ্জী আৰু গঠন, সম্পৰ্কীয় কিতাপখন নিজ গুণেই সবল, কাকতি ছাবৰ পঢ়ুৱাই আৰু আক্ৰমণেই বহুদিন কৰি তুলিছিল। ছাবৰ সাধাৰণ শ্ৰেণীত কিন্তু ল'বলৈ কথাত পাতি থকা প্ৰৱণতিহে হৈছিল। এদিন মোক ছাবে ক'ব পড়াতো বৰি ৰেলিৰ কাইলার্কৰ বিকৱে, প্ৰশ্ন কৰিছে, "Well, Maheswar, you are a bit of a poet, explain what

the poet says here” মই যি পাবিলোঁ, ব্যাখ্যা কৰিলোঁ, ক’লোঁ, “মই ভবামতে ছাৰ, এয়ে কথা।” ছাৰে ছাৰৰ বিখ্যাত তিনি ভবংগৰ হাঁহিটি মাৰি ক’লে, “Well, you think, but the poet felt” ছাৰে কিছু দিন আগতে ডেৰ্ডৰ গুৰু প্ৰফেছৰ পি টি বায়ৰ কন্যা শূজাতাৰ বাবে ই. বাজীৰ বিহগী-কবিতাৰ বিষয়ে প্ৰবন্ধৰূপে এটি টোকা তৈয়াৰ কৰিছিল। প্ৰফেছৰ বায়ে তাৰ ছাইক্লে ষ্টাইল কৰা এটা নকল মোক দিছিল। সেই প্ৰবন্ধটোৱে কাকতি ছাৰৰ পিছৰ অসমীয়া সমালোচনাবোৰো দিক নিৰ্ণয় কৰে, অলপতে দিল্লীৰ সাহিত্য অকাদেমীয়ে প্ৰকাশ কৰা ছাৰৰ লেখাৰ বাছনি “বাণীকান্ত-চয়নিকা” বম্বাইৰ ভূমিকাত এই বিষয় আলোচনা কৰিছে।

ইতিহাসৰ দুগৰাকী অধ্যাপক বিজয়চন্দ্ৰ সেনগুপ্ত আৰু ভুবনমোহন সেন। দুইৰে পঢ়ুৱাৰ ধৰণ শুল্কীয়া। বিজয় বাবুৱে আমাক Bourbon and Vasa নামৰ ইউৰোপৰ বুৰজীৰ কিতাপখন পঢ়াওঁতে, important, very important, very very important বাছি বাছি বঙা পেঞ্চিলেৰে দাগ দিয়াওঁতে সমস্ত কিতাপখন বঙা-বাঙনী হৈ যায়, অংচ আমাৰ তাত বতি নোপজে। ভুবন বাবুৱে ডি এম্. কেটেলবিৰ History of Modern Times পঢ়ায়, কিন্তু মূল কথাখিনি গলগলীয়া মাতেৰে নিজৰ ভাষাতে কৈ যায়। কিছুমান ডেৰ্ডৰ বাক্য আমাৰ মনত বহি যায়। প্ৰথম মহাসমৰৰ কাৰণ আলোচনা কৰোঁতে ডেৰ্ডৰ উক্তি —These two provinces, Bosnia and the Herzegovina (মোহাৰি কয়, the Herzegovina) were honeycombed with secret societies of murder and assassination And from one of these societies was thrown a bomb on Arch-Duke Ferdinand of Austria, and the Great war began” ভুবন বাবুৱে আমাক প্ৰথম চাৰি দিন কৰাটী বিপ্লৱৰ বিষয়ে লেক্চাৰ দি আঁতাই

লেকচাৰকেইটাৰ কথাখিনি মুঠকৈ এদিন লেখিবলৈ দিলে। মোৰ বন্ধকেইটি ইমান ভাল লাগি আছিল যে টপ্ টপ্ কৰে আটাইখিনি কথা তেওঁৰ ভাষাৰে লেখি পেলালো। ছাৰে মোক ১০ৰ ভিতৰত ৮ নম্বৰ দিলে, অথচ দ্বিতীয় নম্বৰ কিজানি গৈছে হ'ল। ছাৰৰ পেপাৰত সদায় এনে ভাল নম্বৰ পাইছিলো, কিন্তু বিজয় বাবুৰ পেপাৰত হ'লে সদায় ঘাটি। এবাৰ টাৰ্মিনেল পৰীক্ষাৰ নম্বৰ চাই বিজয় বাবুৱে শুনিলে, "Well Maheswar, do not your marks show, you read the other paper well and neglect my paper?" মই ছাৰক ক'লো, "No Sir, it is not that I read the other paper well while neglecting your paper" পিছে, কথাটো সঁচা নহয়। শেষ বি এ পৰীক্ষালৈকে মোৰ এই অসাম্য বৈ গ'ল। ভুবন বাবু মোৰ সদায় আদৰ্শ শিক্ষক হৈ থাকিল। ভুবন বাবুৱে গকিন ছাহাবোৰ লগ লাগি অসম বুৰঞ্জীৰ কিছু কাহিনীৰ এখন কিতাপ ছপাইছিল Stories from Assamese History (১৯২০) নাম দি। ইতিহাসত ভুবন বাবু যেনে, সংস্কৃতত তেনে হ'ল লক্ষ্মী বাবু—অধ্যাপক লক্ষ্মীনাৰায়ণ চট্টোপাধ্যায়। কি নুশো ভন গুৰু লক্ষ্মী বাবু। মথুৰালৰ বগা পজাবী কুৰ্তাৰ ওপৰত বগা চাদৰখন। তাৰ মাজত ওপৰ জেপত লোৱা জেপঘড়ীৰ ক'লা বহিডাল জিলিকি থাকে। নিতৌ ঘৰত নকৈ পঢ়ি আহি কি নাটকীয়ভাৱে কালিদাসৰ সৰ্বস্ব "অভিজ্ঞানশাকুন্তলম্" বুজায়। লক্ষ্মী বাবুৱে বৈকুণ্ঠনাথ ভাগৱত-ভট্টাচাৰ্য অৰ্থাৎ ভট্টদেৱৰ সংস্কৃত প্ৰকৰণ গ্ৰন্থ "ভক্তি-বিবেক"খনিৰ পাঠ উদ্ধাৰ কৰি উলিয়াইছিল, সেইখিনি পাহত দস্ত বকৱা কোম্পানিৰপৰা ছপা হৈ ওলায়। লক্ষ্মী বাবুৰ নিজ হাতে লেখা ধুনীয়া আখৰৰ কপিটো এতিয়াও মই বাঁধি ধৈছো। সংস্কৃতৰ আন ছপাবাকী আমাৰ শিক্ষক শ্ৰী শ্ৰীনাথ চক্ৰৱৰ্তী আৰু শ্ৰীনিৱাসৰ গোস্বামীদেৱে শুভদৰ কবিৰ "শ্ৰীহৰমুক্তাৱলী"খ

ডেবশমান শ্লোকৰ পাঠ উদ্ধাৰ কৰি অনুসন্ধান সমিতিৰ মুখপত্ৰ Journal of the Assam Research Societyত উলিয়াইছিল। তৃতীয় চতুৰ্থ বাৰ্ষিক শ্ৰেণীত পঢ়োঁতে মই মোৰ নিৱাস সলনি কৰি নিউ হোষ্টেললৈ অহাত গোস্বামী ছাবক তাৰ ছপাৰিটেণ্টেট হিছাপে পাইছিলো। এই বিষয়ত এটা কথা সদায় মনত থাকিব যে ছাৰে মাঘৰ বিহুৰ দিনা নিজহাতে ভজা পিঠা হোষ্টেলবাসী সকলোকে বিহুৰ জলপান কৰি খুৱাইছিল।

সিদিনা কলেজ আৰু তাৰো আগতে স্কুলৰ কালৰ বন্ধু সুধীৰ চন্দ্ৰ বৰুৱা আহিছিল। তেওঁক লগ পালত ‘পুৰণি কাহিনী বাহিনী বাগিনী’ বহুতৰোৰ উজাৰ খাই উঠিছিল। তেওঁৰো এবাৰ বাধা বাবুৰ (অধ্যাপক বাধাকান্ত দাস) লগত অকণমান খৰ্কা-খুন্দা লাগিছিল, কাৰণ তেওঁ বোলে অকশান্তৰ অনাৰ্ছ লৈও নিয়মীয়াকৈ তাৰ শ্ৰেণীলৈ নগৈছিল। এদিন ধৰিলে বাধা বাবুৱে, “ক্লাছত কিয় এনে অনিয়মীয়া?” সুধীৰে জনালে, তেওঁৰ গা ভাল চলা নাই। ছাৰে ধৰিলে, গা ভাল নহয় যদি, এদিন অনুপস্থিত, এদিন উপস্থিত, এদিন অনুপস্থিত, এদিন উপস্থিত— এইখন কিয়? জলপ পেঁপুৱা লগা কিছু হাব মানিব নোখোজা ছাত্ৰৰ জবাব হ’ল— তেওঁৰ মেলেবিয়া হৈছে—অৰ্থাৎ পাল-জব—এদিন হয়, এদিন এবে। ছাৰে সেই উত্তৰত বৰ সন্তুষ্ট নহৈ দৃষ্টব্য কৰিলে, You better give up Mathematics, and take up Honours in Malaria!! মোৰ দৰে সুধীৰেও বসায়ন-শাস্ত্ৰৰ শবৎ বাবুৰ মৰমিয়াল গুণ সুঁৱৰি ক’লে যে তেওঁ কলেজ এৰি যোৱাৰ বহুত দিন পাছত এবাৰ গুৱাহাটীলৈ আহোঁতে এদিনাখন বাটতে শবৎ বাবুক লগ পালে ক’বাবপৰা হাইকেল চলাই অহা। সুধীৰে “লমকাৰ, ছাৰ” কৰিলে আৰু শবৎ বাবুৱে প্ৰাণিনমস্কাৰ জনোৱাৰ লগে লগে হাইকেলবপৰা নামিবলৈ বন্ধ কৰোঁতে প্ৰায় তিনি কৰ্কাৰ খাই পৰা অৱস্থা। কাৰণ সুধীৰৰ অভিবাদনত তেওঁ এক আশ্চৰ্য দেখা পাইছিল। তেওঁ সুধিলে,

এনে বিনীত ছাত্ৰজন কোন বছৰত কোন শ্ৰেণীত তেওঁৰ ছাত্ৰ আছিল। সুধীৰে ছন-তাৰিখ দিয়াত তেওঁ মনৰ কথা ব্যক্ত কৰিলে, “আজি-কালি ল’ৰা-ছোৱালীবোৰৰ এনেকৈ নমস্কাৰ জনোৱা দস্তৰ নাই, সি উঠি গৈছে।” এয়াও বছৰত দিন পূৰ্বৰ কথা। এতিয়াৰা ‘মাৰ্চ’ৰ মশায়’সকলে বাটে-পথে কিবা সন্মান পায় নে নাপায়।

সুধীৰে বিৱৰিণে তাহানিৰ এআইখ্যা—ডেকুজ মাম্-লাৰ কথা। কটন থাৰ্ড মেছৰ ফিক্‌থ ব্লকৰ গাতে প্ৰায় লগা-লগি, দুখন লোহাৰ ডেওনা আৰু বাজআলিটোৰহে ইপাৰ-সিপাৰ টেলিগ্ৰাফ কলনি—টেলিগ্ৰাফ অফিছ আৰু তাৰ কৰ্মীসকলৰ নিৱাস। সেই দিনৰ সেই ঘাই কৰ্মীসকল প্ৰায়েই ক’লা আধা-ছাহাব, ইউৰেছিয়ান। তেওঁলোকৰে এগৰাকী ক’লা মেমে তিনি সন্ধ্যা মাথোন চিয়ঁৰে— “বয়! বয়!!” তেওঁৰ ডাক শুনি যিটি ‘বয়ে’ দেখা দিয়ে, তেওঁ ফুকলীয়া ল’ৰা নহয়, বৰ, আদহীয়াতকৈও বয়সীয়া, গুৰুলা চুলিৰে বৃদ্ধকে বুলিব পাৰি। ফিক্‌থ ব্লকৰ ল’ৰাহঁতে সেইটো এক ভামা-ছাই পালে, আৰু মেমে “বয়, বয়” কৰিলে হোস্টেলপৰা তাৰ প্ৰতিধ্বনি উঠে “বয়, বয়!!” এই লৈ আ’লবাটোৰ ইপাৰ-সিপাৰৰ কুমাৰি ভাৰ এটি চলি থাকে।

এদিনাখন (তেতিয়া মই নিউ হোস্টেলৰ অধিবাসী) আলাপাকতে কুমাৰি ভাৰটো এখন বগ হৈ বিস্ফোৰিত হ’ল। সেইদিনাখন সেও-বাৰেই কি জান বন্ধৰ দিন। হুজুমান ফিক্‌থ ব্লক ছাত্ৰাৱাস নিৱাসীয়ে ছপৰীয়াৰ ভাতমুঠি ধৰি উল্লিখিত আলিৰ ওপৰে গা বেলাইছে। এনেতে টেলিগ্ৰাফ অফিছৰ ডেকুজ ছাহাবে তেওঁৰ মেমক গাড়ীত লৈ গাড়ী চলাই আহোঁতে ডেকাহঁতৰ গাত প্ৰায় খুন্দিয়ায়ে গ’লে—খুন্দীয়া অৱশ্যে নাছিল, কিন্তু ডেকাহঁত বাটৰ একেবাৰেই কাৰবলৈকে আঁতৰি যাব লগীয়া হ’ল। তাতে এজন ডেকাই টান লাভ এআধাৰ মাতিলে। ছাহাবেও গাড়ী বাধি “কোন সেইটো? কোনটোৱে পালি পাবিছিল?” বুলি বগ-জংকাৰ দি উঠিল। ডেকা-ডেকৰ

কথা। এজন ডেকাই কথাৰ ছেপতে আগ বাঢ়ি ছাহাবৰ গাত হাতকে লগালে। ৰাজমাৰগ মহ' এনে 'বুৰ্টা' বগডা' দেখা পাই হোস্টেলৰ বাৰাণ্ডাত বহি থকা আন এজন ডেকা উঠি গৈ লোহাৰ বেৰাৰ বোঁকা হৈ থকা চিক্‌ সবকি ছাহাবক এক ওপৰকি কিল শোখাই দিলেগৈ। ঘটনা ইমানলৈ। ছাহাব তেওঁৰ চোঙত সোমালগৈ। ল'ৰাহঁতে ৰণ দিকি ভাবিলে, গ'ল কথা শুচিল। কিন্তু সোনকালেই দেখা গ'ল, ইউৰেছিয়ান ছাহাবৰ কলেজৰ অফিছৰপৰাই প্ৰবন্ধ কৰি ডেকা কেইজনৰ নাম খাম উলিয়াই এক ফৌজদাৰী মোকদ্দমা কজু কৰিলে। ডেকাহঁতো বহি নব'ল। দেশভক্ত ডকণৰাম ফুকন বিষ্ণুৰাম মেধি আদি আগ শাৰীৰ উকীলসকলৰ কাষ চাপিল। এতিয়া কথাটো এনেভাৱে 'দাঁডাল'গৈ ডেকুজ হ'ল শোষণকাৰী সাম্ৰাজ্যবাদীৰ প্ৰতীক, আৰু ডেকাসকলতো দেশৰ আশা-শ্বৰসাৰ থল। এনে এখন ছবি যেতিয়া সকলোৰে চকুৰ আগত উঠিল, ডেকাহঁতৰ পক্ষে উকীল আৰু পৃষ্ঠপোষকৰ অভাৱ নহ'ল। এক-ছঅনাকৈয়ে উঠা পইচাই উভৈনদী হ'ল, খৰচ কৰিবৰ ঠাই নোহোৱা হ'ল, গোচৰত চোঁচৰা ভাগৰ দুখ মাৰি সূৰ্যনাৰায়ণ বৰাৰ চাহ দোকানত ভাঙিবও পৰা হ'লহে। ইয়াৰ মাজতে এদিন আহিল আইডেণ্টিফিকেশ্যন পেৰেড—ফৰিয়াদীয়ে আচামী চিনাক্ত কৰা পৰ্ব। সেই পেৰেডত আমাৰ এজন বান্ধুই সাধাৰণ পক্ষত পিছলৈ ওভতাই আঁচোৰা চুলি মাজেদি সঁওতা ফালি কাণলৈকে ওলমাই আঁচুৰি ল'লে, টিকনিৰ দৰে ছডালমান চুলি বান্ধি ভাত গন্ধ গুপ্প এপা-হিও আঁৰি ল'লে। আৰু বেৰিয়া গজা দাঁতটো উলিয়াই হেৰা-টোৰ দৰে থিয় হৈ ব'ল। তেওঁক ফৰিয়াদীয়ে চিনিব নোৱাৰিলে আৰু বাকীকেইজন লডাই কৰা ডেকাকো ঠিকমতে মানুহৰ শাৰীৰ পৰা বাছি উলিওৱাত খণ্ড-খণ্ড লগালে। মোকদ্দমাৰ প্ৰথম শুনানীতে বিষ্ণুৰাম মেধিদেৱে জেৰাত ভেচ-ভেচীয়া কৰিলে। গতান্তৰ নেদেখি তেওঁ মিট-মাটৰ বাবেই সাজু হ'ল। ডেকুজ গোচৰখন সেই দেখি মিত্ৰতা-স্থাপনেৰেই সমাপ্ত হ'ল।

গুৰু-গোবৰ্দ্ধন সভায় / ৭

মুজান কাণাবীসকলে গুৰি বঠা ধৰি থাকোঁতেও মোৰ নাওখন বৰনৈৰ স্তম্ভিত টল-ভট, কৰিহ চলি থাকিল, কোঁ কোঁকৈ কুৰেবৰ ডুবিৰ ওপৰে উজাইছিল বুলি মই বুকুত হাত দি ক'ব নোৱাৰোঁ। মই ই.বাজী বিভাগৰ ছেমিনাৰ ছেক্ৰেটাৰিৰ বাৰ ল'লোঁ আৰু ছেমিনাৰ লাইব্ৰেৰিৰ ভাৰ পালোঁ, কিন্তু সেই সুবিধাও ভালকৈ কামত লগোৱা নহ'ল। মোৰ তৃতীয় বাৰ্ষিক শ্ৰেণীৰ আৱশ্যতে গুৱাহাটী এ এছ, এল, ক্লাবৰ বছৰেকীয়া অধিবেশন হয় গতানুগতিকভাৱে, যদিও সভাপতিৰ আসন শোভা কৰিছিল দেশভক্ত ডকুণৰাম ফুকনে। সেই সভাত মই 'সাহিত্য আৰু আদৰ্শ' নামে এটা প্ৰবন্ধ পাঠ কৰিছিলোঁ। সেইটো উপস্থিত বিদ্বজ্জনৰ সমাদৃত হৈছিল আৰু পিছত মই ছাত্ৰ-সম্পাদক ৰূপে সম্পাদন কৰা "কটনিয়ান"ত প্ৰকাশিত হৈছিল। ক্লাবৰ নিৰ্বাচনত মই অপ্ৰতিদ্বন্দ্বিতাভাৱে সম্পাদক হ'লোঁ (পিছৰ কালৰ মন্ত্ৰী লক্ষ্মীপ্ৰসাদ গোস্বামী সহকাৰী সম্পাদক হৈছিল) আৰু ক্লাবৰ ঐচ্ছিক স্মৰণ কৰি তাক এক আকৰ্ষক ৰূপ দি নৱজীৱন দিবৰ সঙ্কল্প ল'লোঁ। ক্লাবৰ প্ৰথম সভা হ'ল শংকৰদেৱৰ তিথিৰ আলোচনা আৰু উচ্চৰ। আগৰ দৰে মাথোন গুৰুান বক্তৃতা, কবিতা-পাঠ, বচনা-পাঠে তাক পৰ্য্যৱসিত নকৰি ধূপ-ধূনা, খোল তালৰ সমাৱেশেৰে উৎসৱ ৰূপটো অধিক প্ৰকট কৰি তোলা হ'ল। উপস্থিতসকলে তাকে নোপোৱাই পোৱাৰ দৰে পালে। আন কি, এজন বন্ধুক আগৈ-ভাগৈ অল্পবোধ কৰা সত্বেও সেই সভাত গীত গাবলৈ কোনোমতে সন্মতি দিয়া নাছিল, তেওঁ এতিয়া উপৰাচি এটা গীত গাইছে এৰিলে।

অধিকাংশিবি ৰায়চৌধুৰী সেই সভাত উপস্থিত থাকি (সভাপতি হৈছিল ডেকাপুৰৰপৰা আহি মহাৰ্দ্দেৱ শৰ্মা) তাৰ অভিনৱ ৰূপৰ প্ৰশংসা কৰিলে, কিন্তু তাত গোৱা বৰগীতটিৰ কৰ্কশ ধৰণে সমালোচনা কৰিলে, ক'লে যে সি বৰগীতৰ জাততে উঠা নাই। আমি তেওঁৰ বক্তব্য মানি ল'লো, কিন্তু পিছদিনাখনেই তেওঁৰ ঘৰত গৈ তেওঁক প্ৰত্যাহ্বান এটি জনাই ধৈ আহিলো—মাধৱদেৱৰ তিথিত যেন তেওঁ নিজে গাই মেলি বৰগীতৰ সম্ভ্ৰান্ত জাতটো আমাৰ প্ৰত্যক্ষ কৰি তোলে। তেওঁ আনন্দেৰে took up the gauntlet, আৰু আমাৰ কলেজলৈ আহি হাৰমোনিয়াম বজাই গলগলীয়া মাতেৰে গাই বৰগীতক আমাৰ সমক্ষে স্থাপন কৰিলে। শুনিছিলোঁ, তেওঁৰ ককায়েক গিৰীশচন্দ্ৰ ৰায়চৌধুৰীয়ে বোলে বৰগীত আৰু সুন্দৰ গাইছিল, আমি সেয়া কিন্তু শুনিবলৈ পোৱা নাছিলোঁ। সি যি হওক, আগতে যুজুৰা পৰি থকা, ল'ৰা ছোৱালীয়ে সভা-সমিতিত যোগ নিদিয়া এ এছ্. এল্. ক্লাব্. এতিয়া শুভ্ৰ-সমুজ্জল হৈ উঠিল। সেইবোৰ লক্ষ্য কৰি আমাৰ অধ্যাপক সতীশচন্দ্ৰ বায়ে ক্লাবক এশ টকা (সেই দিনততো সেয়া এসোপা ধন) দান কৰিলে নিজৰপৰা, আৰু সেই টকাৰে আমি লোক-গীত, ককৰা আদি সংগ্ৰহৰ বাবে তিনিটা বঁটাৰ মুকলি প্ৰতিযোগিতা ঘোষণা কৰিলো। সেই প্ৰতিযোগিতাত বাহিৰৰ গুণীজনেও যোগ দিছিল আৰু আমাৰ নগদ বঁটা পাইছিল। শংকৰদেৱৰ তিথিৰ আমাৰ সভাত নজিনীকান্ত বৰুৱাই (বিগড়ৰ পিছৰ আই জি পি ভৱানীকান্ত বৰুৱাৰ ভাই আৰু আই ছি এছ পৰীক্ষাৰ বাবে ডেতিয়া সাজু হৈ থকা) দিয়া বক্তৃতাই বাতৰি-কাকতত কেনেকুৱা এক উত্তম বাদ-প্ৰতিবাদৰ সৃষ্টি কৰিছিল, সেই কথা বাক ক'ম। অধ্যাপক সূৰ্যকুমাৰ ভূঞা লঙ্ঘন বিশ্ববিদ্যালয়ত গৱেষণা কৰিবলৈ যাবলৈ ওলোৱাত ছাত্ৰ ইউনিয়ন আৰু ক্লাবৰ সংযুক্ত সভাত বিদায়-ওলগ জনোৱা হয় আৰু

আমি বহুতবোৰ ছাত্ৰ গৈ তেওঁক পাণ্ডু পৰ্বস্তু আগ বঢ়াই থৈ
 আহোঁ। আমাৰ সভা-সমিতিত বৰ উৎসাহেৰে যোগ দিয়াসকলৰ
 ভিতৰত আছিল অগ্নিঋষি কমলাকান্ত ভট্টাচাৰ্য। তেওঁক বাটত লগ
 পালেও খবৰ লয়, 'তইঁতৰ সভা পাতিছনেকি কিবা? পাতিলে
 মাতিবি মোক। মই কাণেৰে শুুনো। তইঁতৰ কথা কেনেকৈ শুনিম?
 তইঁতকে দুআৰামান কৈ শুনামগৈ। মাতিবি।' তেওঁ কিন্তু বক্তৃতা
 দিলে দুআৰামান মাধোন নকয়, বহুত আৰাম আমাক শুনায়।
 বছৰটোৰ শেষৰফালে সেইগৰাকী পুৰুষৰ মৃত্যু ঘটে। তেওঁৰ বিষয়ে
 আমিখনে বৰ কম কথাই জানো বাবে ক্লাবৰ ফালৰপৰা শোক-
 সভা পতাৰ লগে লগে বক্তৃতা দিবৰ কাৰণে বজানীকান্ত বৰদলৈ,
 মহেন্দ্ৰনাথ ডেকাকুকন আৰু শ্ৰীমতী লীলা দেৱীক বিশেষভাৱে নিম-
 জ্ঞণ কৰে। কিন্তু ডেকাকুকনে অধস্তবৰ সৃষ্টি কৰে। তেওঁ সেই
 কেইদিন কমলাকান্তৰ বিষয়ে "অস্থিৰজ্ঞ" নামে কবিতাৰ পুথি এখন
 লিখি 'ধাৰম্মলিৰ নিউ প্ৰেছত ছপোৱাত ব্যস্ত। সভাৰ নিৰ্দিষ্ট সময়ৰ
 বহুত পাছতহে এটা খামটি মোনাত এবোজা কাগজ লৈ তেওঁ
 সভা-থল পায়হি। তেওঁৰ বক্তৃতাৰ পাল পৰিলত "অস্থিৰজ্ঞ"ৰপৰা
 শাৰীৰ পিছত শাৰী মাতি মাতি অভিনয় কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে।
 "মহৰ্ষি কমলাকান্তই কৈছিল, 'ভেকুলীয়েহে খোজ কাঢ়ে থপ্ থপ্,
 থপ্'।" বুলি তিনিটা ভেকুলীজাপ মাৰি দেখুৱালে, আকৌ "মাছুহে
 আকৌ খোজ কাঢ়ে গপ্ গপ্ গপ্" বুলি মিলিটেৰি কায়দাত
 মাৰ্চি, ষ্টেপ্ আৰম্ভ কৰে। মুহূৰ্তৰ ভিতৰতে শোকসভা গুটি খিকি-
 লালি পাবি হাঁহা মেল হৈ গ'ল। সমস্ত ছুডমাছে'ন হল হাঁহিৰে
 ভৰি পৰিল। আৰু দুআৰামান এনে পৰিস্থিতি হ'লত "তেওঁহে কজমূৰ্তি
 যবি মকত গভীৰ হৈ বিয় হ'ল। সিহ-গৰ্জনৰ দৰে কৈ উঠিল,
 "তইঁত—(এইখিনিতে বেয়া এটা শব্দ ক'লে), মই তইঁতৰ এইখনলৈ
 কৌতুহল আৰু নাই।" এই বুলি তেওঁ মঞ্চৰপৰা জাপ মাৰি নাহি

আলিবাৰ্টলৈ চোঁচা ল'লে। মই হয়হে “ককাইদেউ, ব'ব, ব'ব, আহক, আহক” বুলি শিহুৰপৰা মাতিলো, তেওঁ ক'ত বয়! বিহা শব্দে চাপলি মেলি ঠাইতে নোহোৱাই হ'ল। আমি তেওঁক আকৌ আমাৰ মাজলৈ আনিবলৈ বুলিয়ে শিৱসাগৰ জয়সাগৰ পাবত পতাৰ দৰে ক্লাবপৰা জয়মতী উৎসৱ পাতিলো। তেওঁ মোৰ অনুৰোধত তাৰ বাবে এটা গীতো লিখি দিলে আৰু সভাতো যোগদান কৰিলে। ব্ৰিটিশ ভাৰতৰ ১৯৩৫ৰ নতুন শাসনতন্ত্ৰৰ বিষয়ে এটা বক্তৃতা দিবলৈ মই আৰ্ল ল কলেজৰ অধ্যক্ষ শৰৎচন্দ্ৰ দত্তক নিমন্ত্ৰণ কৰি আনিছিলোঁ। তেওঁ প্ৰাঞ্জল ভাষাত সমস্ত বিষয়টো ব্যাখ্যা কৰি দিছিল।

ক্লাবৰ এটা বছৰ পূৰ্ণ কৰি ১৯৩৭ৰ ৮ আগষ্টত সপ্তদ্বিংশ বাৰ্ষিক অধিৱেশন পতা হয়। সভাপতি-ৰূপে নিমন্ত্ৰণ কৰি “অমা হৈছিল “শ্বেদালি”ৰ কবি বন্ধুকান্ত বৰকাকতীক। তেওঁ সাহিত্যৰ স্বৰূপ আৰু অসমীয়া কাব্যকলাৰ বিষয়ে স্তম্ভকৈ আলোচনা কৰি এখনি অভিভাষণ লিখি আনিছিল। কিন্তু ইতিমধ্যে এক জ্ঞেয়ৰ ছাত্ৰৰ বাবে ক্লাবৰ কৃতকাৰ্যতা আৰু গৌৰৱ অসহ্য হৈ পৰিছিল, পাবিলে বিজুলীৰ তাঁৰ ছিঁও দি, ছোৱালীৰ গাভ ঘোলা হাঁহকণী মাৰি বা আনপ্ৰকাৰে অধিৱেশনখন ছিন্ন ভিন্ন কৰি দিয়াৰ চিন্তাই সিবোৰে কৰিছিল। সেইবোৰ বিষয়ে আগতে জানি বন্ধুসকল সাৱধান হৈ থকা বাবে সিবোৰে স্তব্ধসিদ্ধ একো কৰিব নোৱাৰিলে। গীত-অভিনয়ৰ প্ৰোগ্ৰেম বৰ ভাল হৈছিল বাবে তাকো বাধা দি বাখিব নোৱাৰিলে। কিন্তু বৰকাকতীক অভিভাষণ পঢ়িবলৈ নিবিলে। তাতে আকৌ সেই দিনত মাইকোকোনবো ব্যৱস্থা হোৱা নাছিল। বৰকাকতীয়ে “মোৰ ভাষণ যদি আপোনালোকে শুনিব নোখোজে, মই আৰু নপঢ়োঁ” বুলি পতা বন্ধ কৰিলে। কিন্তু অধিৱেশন আনপ্ৰকাৰে স্তম্ভবতাবেই হৈ গ'ল। তাৰ পাছদিনা পুৱা বৰকাক-

তীদেৱ ডক্টৰ কাকতিৰ ঘৰলৈ যাবলৈ ওলাল। উজানবজাৰৰ ডেউিয়াৰ জনাজাত চুবুৰাতিৰ ঘোঁৰাগাড়ীত (ডেউিয়াৰ দিনত বিক্ৰী নাছিল আৰু খাপতে পাব পৰাকৈ মটৰ-গাড়ীও নাছিল) উঠি বৰকাকতি, মাধৱচন্দ্ৰ বেজবৰুৱা, বৰকাকতীক আলহী শোধা হংসধৰ বৰুৱা আৰু মই বিজাবাৰীৰ বাটৰ ঘেলঘেলীয়া বোকাৰ ওপৰে কাকতি ছাবৰ ঘৰ পালোঁগৈ। তাতে দেশৰ, দহৰ, সাহিত্যৰ নানা আলোচনা হ'ল। সেই প্ৰসংগতে ছাৰে কিবা মনৰ দুখত “অসমীয়া জাতি মৰিল” বুলি কৰ্ত্ততেই বেজবৰুৱাই মুখ পাতি ধৰি এক তৰ্ককে আৰম্ভ কৰিলে। এইদৰে বহুত পৰ আলোচনাৰ পাছত আমি ঘূৰি আহিলো। পিছদিনা আকৌ চুবুৰাতিৰ গাড়ীত তুলি বৰকাকতীক নগাঁৱলৈ যাবলৈ ৰেল-গাড়ীত তুলি দিবলৈ গুৱাহাটী ষ্টেশ্যনলৈ লৈ গ'লো। কিন্তু ষ্টেশ্যন পাই দেখোঁ আপোনভোলা কবিয়ে চুৰিয়াখন পোন্ধ বা ঠোৰ নামাৰি লুপ্তিৰ দৰে জুৰিয়াই পিন্ধি আহিছে। ওৱেইভি কমতো মানুহ ভৰি আছে। ক'ত কাপোৰ সলাব? ষ্টেট কৰ্মত চাকি জ'লাৱা ওখ টুল এখন আছিল। তাতে আমি কৰিক বহুৱাই দিলো। গাড়ী আহিলত তাৰ কম্পাৰ্টমেণ্টত সোমাইহে তেওঁ কাপোৰকানি ঠিক কৰিল'লে। এজনে ক'লে, তেওঁৰ বোলে নিজকে পাহৰা অভ্যাগ এটি আছেই। এবাৰ বোলে তেওঁ তেওঁৰ মোজাবপৰা ঘৰলৈ ঘোঁৰাত উঠি আহোঁতে (সেইদিনৰ সহজ বাস সেয়েহে) বাটতে নতুন মাহৰ হেঁই ধৰি থকা মাহনি এডবা দেখা পাই ঘোঁৰাটো বখাই কুমলীয়া মাহ দাঁতেৰে ছিৰি ছিৰি খাবলৈ সোমাল। ইকালে লেগাম খোলা পাই ঘোঁৰা সৈ ঘৰ পালেসৈ। ঘৰত হুৱা হুৱা লাগিল ক'ৰবাত ঘোঁৰাই হোৱাৰীক পেলাই থৈ আহিছে বুলি। ঘোঁৰাত, ছাইকেলত উঠি সকলো তেওঁক বিচাৰি ওলাল আৰু পালেসৈ কবিয়ে ‘মহন্তৰ চিন মাহনি’ দি জগতখন একেবাবেট পাহৰি বহি আছে!

ইয়াৰ দুদিনমানৰ পিছতে সাহিত্যবধী মন্মদীনাথ বেজবৰুৱা কথু অৱস্থা এটা লৈ শেষ বাবৰ কাৰণে অসমলৈ ঘূৰি আহে। নতুনকৈ শেৱালি ফুলিবলৈ ধৰিছে। হোষ্টেলৰ মোৰ কম-মেট নগেন জুকাই তাৰে ফুল কিছু গোটাই পুৱাতে এখাৰি মালা কৰি দিলে। তাকে হাতত লৈ গুৱাহাটী ৰেল-ষ্টেশ্যনলৈ আগ বাঢ়িলো। নগবৰ অনেক লোক আৰু ছাত্ৰসকল প্লেটফৰ্ম জুৰি সমৱেত হ'ল। সময়ত ৰেল আহি প্লেটফৰ্মত ব'ল। বেজবৰুৱা ডাঙৰীয়া থকা কোঠাটো বিচাৰি মই ভিতৰলৈ সোমাই গ'লো। তেতিয়া তাত তেওঁৰ বাহিৰে প্ৰজ্ঞানন্দবী বেজবৰুৱানী আৰু পাণ্ডুলৈকে গৈ লগত গাড়ীত উঠি অহা বেজবৰুৱাৰ 'জ্ঞান বোপা' জে বৰুৱা ছাহাৰ। বৰুৱা-দেৱে মোৰ চিনাকি দিয়াত মই বেজবৰুৱাৰ কণ্ঠত শেৱালিধাৰি দি সেৱা এটি কৰিলোঁ। বেজবৰুৱাৰ কণ্ঠ-স্বৰ অতি ক্ষীণ। তেওঁ কোৱা কথা হুট। মই বুজিয়ে নাপালো। সেইটি বুজি জ্ঞানদাভিৰাম বৰুৱা-দেৱে ক'লে, "মহেশ্বৰ বোপা, বেজবৰুৱা ডাঙৰীয়াই কৈছে, তেখেতৰ গা বৰ নিশকতীয়া, কথাও ক'ব নোৱাৰে, তুমিয়ে আমাৰ বাইজক তেখেতৰ হৈ প্ৰণাম জনাব লাগে। ব'বাঁ, তুমি নালাগে, ময়ে কওঁ" বুজি তেওঁৰ গলগলীয়া মাতেৰে (তেওঁ বিলাতৰপৰা বেৰিস্টাৰ হৈ ঘূৰি আহি কলিকতা হাই কোৰ্টৰ বাবত যোগ দিওঁতে তেওঁৰ বি মাত শুনি জজ ছাহাৰে কৈছিল, Well, young barrister, I covet your voice) প্লেটফৰ্মত মহা আগ্ৰহেৰে বৈ থকা বেজবৰুৱাৰ গুণমুগ্ধসকলক পৰিস্থিতিটো বুজাই দিলে। বেজবৰুৱা ইমান ছৰ্বল যে বাইজৰ মূৰে ঘূৰিও বহিব নোৱাৰিছিল। তেওঁৰ লগত মুখা মুখি হোৱা মোৰ সেয়ে প্ৰথম আৰু সেয়ে শেষ। ইয়াৰ আগতে ছৰাৰ মাথোন তেওঁক দেখা পাইছিলো—এবাৰ আধ-সজা কালিপ্ৰসাদ ৰোমোৰিয়েল হস্ত অসম সাহিত্য-সভাৰ সন্মিলনত তেওঁৰ অভিনন্দন-উৎসৱত এশাবী খবাই সমুখত লৈ ককাই ভাই কেইজনৰে থম থমকৈ

বহি থাকোঁতে আৰু দ্বিতীয়বাৰ ১৯৩০ত তেওঁ 'মাতৃ-বুধ-দৰ্শন' কবিবলৈ আহোঁতে শিৱসাগৰ থিয়েটাৰ ঘৰত শিৱসাগৰীয়াসকলৰ ওলগনিৰ সভাত। সেইদিনাৰ তেওঁৰ এটা কথা মাথোন মোৰ মনত আছে তেওঁ কাষৰত বহি থকা প্ৰজ্ঞানন্দবী দেৱীলৈ কেবাহিকৈ চাই কৈছিল, "আজিহে আমাৰ ঘৰত জানিব, মই কিমান ডাঙৰ মানুহ।"

বছৰটোত আমাৰ সম্পাদনাৰ "কটনিয়ান"ৰ ছুটা সংখ্যা ওলাইছিল। তাৰ বাবে সবহ কষ্টও কৰিব লগীয়া নহৈছিল। কিন্তু আন এটা সম্পাদনাবিষয়ক কামত সোমাই পৰিছিলো মাধৱচন্দ্ৰ বেজবৰুৱাৰ লগত থকা সম্পৰ্কৰ বাবে। গুৱাহাটী জয়ন্তী প্ৰেছৰ গৰাকী কেশৱকান্ত বৰুৱাই এখন আলোচনী উলিয়াবলৈ মনস্থ কৰিছিল আৰু বেজবৰুৱাক কাৰ্য্যটো সংগঠন কৰাৰ ভাৱ দিছিল। সেইমতে ডেকা বেজে ঈশ্বৰপ্ৰসাদ চৌধুৰী, মহম্মদ ৰাৱহান শাহ আদি এটি ডেকা-দলক একেলগ কৰিলে, আৰু সম্পাদক হ'বৰ বাবে থিওছকিকেল ছোছাইটিৰ লগত সম্পৰ্কিত পানবজাৰৰ বাধিকানন্দ চৌধুৰীৰ নাম প্ৰস্তাৱ কৰিলে। দলটো ছদ্মনিমান চৌধুৰীৰ ঘৰতে লগ হ'ল আৰু আলচ-বিলচ কৰিলে। কিন্তু কিবা কাৰণত (পুনাভ কাকতখনৰ প্ৰস্তাৱিত নাম "জয়ন্তী" বৰুৱাদেৱৰ বিগত পক্ষীৰ নাম বুলি আপত্তিত) চৌধুৰী আয়োজনটোৰণৰা আঁতৰি পৰিল, আৰু ভাগ্যৰ কথা, চৌধুৰীৰ ঠাইত ৰত্ননাথ চৌধুৰী আতা আমাৰ নেতা আৰু "জয়ন্তী"ৰ সম্পাদক নিৰ্বাচিত হ'ল। এদিন জেঁৱাকী লক্ষ্মী বৰুৱাদেৱৰ ঘৰৰ সমূখৰ 'লন'ত বহি আমি মুকলিকৈ "জয়ন্তী"ৰ সম্পাদনাৰ দল সংগঠিত হ'লোঁ। সংগঠনৰ আৰু এটি বৰ লাভৰ কথা হ'ল যে বহুতো মীৰৱ কিন্তু কাঁৰকৰী অতিভক্তা থকা ককশাকান্ত গগৈয়ে বৈতনিক সহসম্পাদক ৰূপে অতি সোনকালেই ৰোগদান কৰিলেহি। আমি অবৈতনিকবোৰৰ ভিতৰত ৰাৱহান শাহে পৰ্য্যেকাৰী

“জয়ন্তী”ৰ খেল-ধেমালিৰ চ’ৰা, ঈশ্বৰপ্ৰসাদ চৌধুৰীয়ে আৰ্টৰ জগত, মই ছাত্ৰ-মহলৰ পোৱালি-সম্পাদক হ’লোঁ। আৰু বৰ আগ্ৰহেৰে আটায়ে কাম কৰিবলৈ ধৰিলোঁ। মনত আছে, জীৱেখৰ গোস্বামী, সৌ সিদিনা ঢুকোৱা সুবেশচন্দ্ৰ গোস্বামী আদিৰে নতুনকৈ সংগঠিত কাম-কৰ্মী নৃত্য-সংঘৰ ভাস্কৰ নাট্যমন্দিৰত হোৱা নৃত্য-প্ৰদৰ্শন চাই ‘ছাত্ৰ মহল’ৰ বাবে এটা সমালোচনা লিখি উলিয়ালোঁ, কিন্তু আতাই সেইটো ভাল পাই ঘাই সম্পাদকীয়-ৰূপে প্ৰকাশ কৰিলে আৰু প্ৰকাশ পোৱাতহে মোক জনালে, “বাণি, তোমাৰ লেখাটো বৰ ভাল হৈছিল, দিয়ঁ। মই তাক ইয়াতে থ’লোঁ।” নক’লেও হ’ব যে খেল-ধেমালিৰ চ’ৰা, ছাত্ৰ মহল আদিৰ সম্পাদকৰ নাম কেতিয়াও ক’তো ছপা নহৈছিল। ব্লাছ ছুটীৰ পাছত অনেক দিন মই পোনো পোনে জয়ন্তী প্ৰেছলৈ গৈ কৰুণাকান্ত গগৈদেওৰে নানা কথা আলোচনা কৰিছিলো বা আড্ডা নিটিছিলো একাপকৈ চাহ আৰু এটাকৈ শিঙৰা খাই। বৰ ভাল লাগিছিল সেই দিনবোৰ।

এই সময়তে কৰুণাকান্ত সন্দিকৈ ডাঙৰীয়াৰ সভাপতিত্বত গুৱাহাটীত অসম সাহিত্য সভাৰ বছৰেকীয়া সন্মিলন বহে। আমি আলেঙে আলেঙেহে তাৰ আলোচ লেখ চাইছিলো। সন্দিকৈদেৱে স্বাভাৱিকতে বিহু-বাহনী সভাখন চলোৱাত বৰ আমনি পাইছিল, আৰু “আপোনা লোকে শৃংখলা নাৰাখিলে মই ইয়াৰপৰা ওচি যাম” বুলি ডাৰ্জিক-সকলক কান্ধ কৰিব লগীয়া হৈছিল। সন্মিলনৰ শ্বৰণিকা “প্ৰবন্ধাৱলী”ত মোৰ ‘বিহু-পৰ্বত’ নামে এটা কবিতা প্ৰকাশ পাইছিল, কিন্তু এগৰাকী বয়সিয়াল লোকৰ প্ৰবন্ধ ছপা নোহোৱাত তেওঁ ‘সৰু ল’ৰা এটাৰ কবিতা ওলাবলৈ ভাল হ’ল, মোৰ লেখাই ঠাই নাপায়’ বুলি ওকোন্দ পাতিছিল। এটি হাক পেট পিছা সৰু ল’ৰা তেওঁৰ পিতৃৰ লগত তেজপুৰপৰা আহি সন্মিলনত মনোমোহা দীত পাইছিল। সেইটোৱেই হ’ল পিছৰ কালৰ বিখ্যাত কলাকাৰ ডক্তৰ ভূপেন হাজৰিকা।

কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শ্ৰুতুম্ভাৰ কলাৰ বাগেত্ৰী অধ্যাপক ডক্টৰ নীহাৰঞ্জন বায় গুৱাহাটীলৈ আহিছিল গুৱাহাটীৰ প্ৰৱাসী বাঙ্গালী ছাত্ৰ সন্মিলনৰ সভাপতি হৈ। তেওঁৰ ভাষণটো মই সন্মিলনৰ সম্পাদক আৰু আৰু মোৰ বন্ধু অৰিনাশচন্দ্ৰ দৈত্যাৰি-পৰা (এওঁ আমাৰ গুৰু অধ্যাপক উমাকান্ত গোস্বামীৰ ঘৰত থাকিছিল) আৰু অসমীয়া কবি ‘জাহান্না’ কাকতত প্ৰকাশ কৰিছিলো। তেতিয়া গুৱাহাটীত বহা অসম সাহিত্য সভাৰ সময়ত কনকলাল বৰুৱাক লগ পাওঁতে বৰুৱাদেৱে বায়ৰ ছই এটা কথাত দোষ ধৰিছিল। ডক্টৰ বায়ে আমাৰ কলেজতো এটা বক্তৃতা দিছিল আৰু নাকী শ্ৰবত আমাক সন্তোষন কৰিছিল Ye sons and daughters of the Brahmaputra বুলি।

মই চতুৰ্থ বাৰ্ষিক শ্ৰেণীত থকা ছুটা বছৰত অসমৰ ৰাজ-নীতিৰ্ত্ত কিছুমান দ্ৰুত পৰিৱৰ্ত্তন হ’ব লাগিছিল। সেই সময়তে পণ্ডিত জৱাহৰলাল নেহৰু অসমৰ ব্ৰহ্মপুত্ৰ আৰু শ্ৰবমাৰ ছই উপত্যকা আৰু পৰ্বত অঞ্চলৰ ওপৰে এবাৰ ঘূৰি যায়হি, তেতিয়াই ব্ৰিটিশৰ জেলত পৰি থকা ৰাণী গাইডালুকে আৱিষ্কাৰ কৰে আৰু এই প্ৰান্তৰ ডেকা মনৰোৰ বৰকৈ আন্দোলিত কৰে। তেওঁ আমাৰ কলেজলৈও আহি এটা বক্তৃতা দিছিল। সেই অৰ্থে ‘নিউ বিন্ডিঙ’ৰ ভিতৰ ফালৰ দাঁতিত (এতিয়া ব’ত নতুন কিছিন্ন বিন্ডিঙ হৈছে) বিশেষ মঞ্চ তৈয়াৰ কৰা হৈছিল। পণ্ডিতজীৰ প্ৰথম ছুটি বাক্যটোৱেই এটা গম্ভীৰনি তুলিছিল সকলো হিৱাত—The world is dynamic, not static বক্তৃতাৰ পাছত যেতিয়া আমাৰ অধ্যাপক এছ. হি বায়ে তেওঁক অনুৰোধ কৰিছিল, “Please bless my boys,” তেওঁ মাথোন কৈছিল, “I am not a priest” কান্ধীজী ৰাঘুৰৰ ঘৰৰ ল’ৰা হৈও জৱাহৰলালে পুৰণি ধৰণ-ধাৰণাক বিচাৰি দি নতুন এখন আধুনিক ভাৱত গঢ়াৰ দাৱিৰহে দৈৱিত্ত।

এই সময়তে কোৱালিশ্যন বা সংযুক্ত ৰূপত অসমত গোপীনাথ বৰদলৈৰ কংগ্ৰেছ মন্ত্ৰীসভা গঠিত হয়। সেই অৰ্থে কংগ্ৰেছ হাই কমান্ডে মৌলানা আবুল কালাম আজাদক খিলঙলৈ পঠিয়াইছিল। পাণ্ডুৰ বেলেগেৰে ফেৰীৰপৰা মৌলানা দখিন পাৰে নামি গুৱাহাটী-খিলঙলৈ আহিব। কংগ্ৰেছৰ নেতা-কৰ্মীসকল গৈছে আগ বঢ়াবলৈ। কটনৰ আমি ল'ৰাবোৰো জুমে জুমে পাণ্ডু ঘাটত। ফেৰী আহি ঘাটত লাগিল আৰু মানুহ নামিবৰ বাবে জেট ভৈয়াৰ কৰি দিয়া হ'ল। কংগ্ৰেছৰ নেতা কেইজন আগ বাঢ়ি জেটৰ কাষতে পাবত ব'ল। মৌলানা ওপৰৰ ডেকৰপৰা নামি আহিছে। কিন্তু কি হ'ল! বৰঙত দিন কংগ্ৰেছৰপৰা আঁতৰি থকা দেশভক্ত ফুকন সৰু মটৰ-গাড়ী এখন ঘাটৰ ওচৰলৈকে নি ডাবপৰা নামি সৰ্হজ্ঞভাৱে ফেৰীৰ ওপৰলৈ উঠি গ'ল আৰু মৌলানাক কৰমৰ্দন কবি আদৰ্শ-সাদৰি আনি নিজৰ গাড়ীত ভৰাট লৈ নিজৰ ঘৰৰ কালে উধাও। মৌলানাক আগ বঢ়াবলৈ যোৱা কংগ্ৰেছীসকল হা কৰি চাই থকাতে থাকিল। আমিবোৰেও চিল-মিলকৈ যি দেখিলো আজাদ ছাহাবক। বিশিষ্ট নেতাজনৰ বাবে যোগাব কৰা কংগ্ৰেছীসকলৰ গা ধোৱা, ধোৱা-বোৱা আৰু বিখ্যাসৰ আয়োজন য'ত যি আছিল, ত'তে পৰি ব'ল। ফুকনে আজাদক নিজ ঘৰত খুৱাই-মেলি পোনে পোনে খিল-পোৱালৈগৈ। ফুকনে ইয়াৰ আগতে কংগ্ৰেছৰপৰা একা-বৰীয়া হৈ হেৰম্বপ্ৰসাদ বৰুৱা, বোহিণীকুমাৰ চৌধুৰী আদিয়ে নুকীয়া নিৰ্গাচনী প্ৰোগ্ৰেম লভতে ডেৰ বহুত ঠাইতে ব্যাখ্যা দিব লগা লৈছিল, “ফুকন দেউতাই কংগ্ৰেছৰ মানুহ হৈ কিয় অবাটে বাট লৈছে।” তেতিয়া ডেৰ তাৰ মিঠা উত্তৰ দিছিল, “বাইজ, আমি আটাইবোৰ খেতিয়ক মানুহ, আমি খেতিৰ পথাৰৰ কথা জানো। আগবৰাৰ যুঁজৰ বেলা আমাৰ পথাৰৰ পানী সিকাৰে বৈছিল, গতিকে সিকাৰে কংগ্ৰেছেৰে ভেটা দিছিলে।” এইবাৰ বাইজ, পানী

এইকালে ভাগিছে, গতিকে এইকালে এইবাৰ ভেটা নিমিলে হ'বনে? আহক আপোনালোকো।" পাহত এতিয়া যেতিয়া ফুকনে কংগ্ৰেছৰ লগ হ'বলৈ বিচাৰিলে, তেতিয়া ডেৰ্ড আকৌ বাইজৰ প্ৰশ্নৰ সমুখীন হ'ব লগা হ'ল। দেশভক্তই দিয়া তাৰ সহজ উত্তৰ হ'ল, "মই কংগ্ৰেছৰপৰা আঁতৰি যোৱা নাছিলোঁ। কংগ্ৰেছহে আঁতৰি গৈছিল মোৰপৰা। কংগ্ৰেছে চৰকাৰ গঠন কৰিব লাগে, সেই মোৰ মত আছিল। সেই মতৰপৰা কংগ্ৰেছ ফালৰি কাটি গৈছিল। এতিয়া সেই মতলৈ ঘূৰি আহি কংগ্ৰেছ মোৰ লগ লাগিছে।" খিলঙত কোৱালিখান গবৰ্ণমেণ্ট গঠন হোৱা সময়ত গুৱাহাটীত এক সঁচায় বিৰাট সমদল ওলাইছিল। তাত ছাত্ৰসকলেও যোগ দিছিল। সেই সময়তে বোহিণীকুমাৰ চৌধুৰী আদৰ ঘৰৰ সমুখত নিন্দাৰ স্লোগান দি ফুৰিছিল।

মই বি এ শ্ৰেণীত পঢ়া সময়ত দুজন বিশেষ লগৰীয়া হৈছিল সত্যপ্ৰসাদ বৰুৱা (টমি, পিছত বিখ্যাত নাট্যকাৰ আৰু অভিনেতা, অসম চৰকাৰৰ সাংস্কৃতিক পৰিক্ৰমাৰ সঞ্চালক) আৰু নৰেন্দ্ৰনাথ শৰ্মা (পিছত গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ডেপুটি ৰেজিষ্ট্ৰাৰ)। এই সময়ত মোৰ স্কুলীয়া কালৰে কৰিবলৈ শৰীকান্ত গগৈক সন্মান সঘনে নাপাইছিলো। কিন্তু টমি আৰু নৰেন হ'লে ফুৰাৰ লগ, ক্লাছলৈ যোৱাৰ লগ আৰু আকাশ-পাতাল আলোচনা কৰাৰ লগ। মোৰ হোষ্টেল আৰু টমিৰ খুড়াকৰ (কালিপ্ৰসাদ বৰুৱা) ঘৰৰ মাজত তিনিওটাই কিমানৰে মাকো মাৰিয়ে থাকে। টমিৰ অভিনয় আৰু আবৃত্তিৰ ফালে গঢ় কঢ়ি। ডেৰ্ডলোকৰ ঘৰত দুৰ্গা-পূজাৰ সময়ত বছৰি পাবিৰাবিক অভিনয় হয়। মই চতুৰ্থ বাৰ্ষিকৰ বছৰৰ পূজাৰ বন্ধত গুৱাহাটীতে সৰু মোমাইদেউৰ লগত বৈ গৈছিলো। বাবে ডেৰ্ডলোকৰ সেইবাৰৰ "কাৰ্কেটৰ লিগিবী"ৰ অভিনয়ৰ কামত সহায় কৰিছিলোঁ। আৰু ছিনেমাৰ কপালী পদাৰ্থৰ দৰে অভিনয়ৰ আগে

আগে ব্ৰেকবাৰ্ডত সকলক আদি আৰু বিভিন্ন ভূমিকাৰ নাম পট-
ভূমিত বাঁহীৰ শব্দ তুলি প্ৰদৰ্শন কৰিছিলে।। গতিকে মই হ’লো
কলা-পৰিচালক। অভিনয় বৰ ভাল হৈছিল। ভালৈ দেশভক্ত
হুকনো আহিছিল আৰু পৰ্দাৰ কাঁকেদি জুমি চাই লিলি বাইদেউক
(ঈশমতী লীলাৱতী দেৱী) কাঞ্চন কুঁৱৰীৰ ভূমিকাৰ বাবে পেইন্ট
কৰি থকা দেখা পাই কৈছিল, I might have played that
part আমি মূৰজিলো, কোনটো ভূমিকা তেওঁ বিচাৰিছিল—কাঞ্চন
কুঁৱৰীৰটো নে, পেইন্টাৰৰটো। অভিনয়ৰ প্ৰশংসা কৰি তেওঁ এটি
বক্তৃতাও কৰিলে। অম্বিকাগিৰি ৰায়চৌধুৰী কিন্তু অভিনয় চাবলৈ
অহা নাছিল। পিছে তেওঁ সেই উপলক্ষ্যটোৰ এক মাৰাত্মক
সমালোচনা উলিয়ালে “ডেকা অসম”ত—‘আৰ্টৰ গৰ্ভাৱস্থা।’- তেওঁৰ
ৰোষ—নাটকত টমিয়ে সুন্দৰ কোঁৱৰৰ আৰু ৰায়েক লিলিয়ে কাঞ্চন
কুঁৱৰীৰ ভূমিকা লোৱাত। আজি কিন্তু তেনে আপত্তি মুঠলহেঁতেন।
আমি আমাৰ নিউ হোষ্টেলত “কুবন্ধেত্ৰ” নাটৰ অভিনয় পাতি-
ছিলে। জন্মাষ্টমীত। সেয়া দেখা হ’লে ৰায়চৌধুৰীয়ে ভাল বুলিলে-
হেঁতেন চাগৈ। কাৰণ ধৰ্ম ভাৱবপৰা নকৰিলেও সেয়া ধৰ্মৰ
কথাৰে অভিনয়।

হুকন অগ্ৰজপ্ৰতিম লোকো এই সময়ত আমাৰ লগ হৈছিল
আৰু দুইজনক ককাইদেউ বুলিয়ে সম্বোধিলে।। তেওঁলোক হ’ল
মহেন্দ্ৰনাথ হুকন আৰু মাধৱচন্দ্ৰ বেজবৰুৱা—যাৰ খ্যাতি ডেকাহুকন
আৰু ডেকাবেজ বুলিহে। তেওঁলোকক ওপৰত যাকে যাকে সূৰ-
বিহো আৰু দুইজনৰ বিষয়ে অন্যত্ৰ মোৰ হুঁটা প্ৰবন্ধত ওলাইছে।
ডেকাবেজে ডেডিয়া ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰৰ উজান বজাৰত এটি সৰু ঘৰত
বসতি কৰে আৰু আৰ্জ ল কলেজত নামটো লগাই লৈ পুৱা পুৱা
তপিলেও অহা-যোৱা কৰে। আহিল সূজাৰ বন্ধ। আনৰ দি-
সাপৰত অসম ছাত্ৰ সন্মিলনৰ (ডেডিয়াৰ দিনত সি জাতীয় কণ্ঠ

এক মহৎ অনুষ্ঠান) বহুবেকীয়া সভা। সভাপতি ডকণবাম ফুকন। নতুন সম্পাদক-নিৰ্বাচন লৈ দুই-এজনৰ উগ্ৰ আচৰণ আৰু বাকী-সকলৰ হুলস্থূল। তাৰ মাজতে সভাপতিয়ে মাধৱচন্দ্ৰ বেজবৰুৱা সম্পাদক নিৰ্বাচিত হ'ল বুলি ঘোষণা কৰে। সভা ঠিকমতেই সমাপ্ত হয়। কিন্তু আমি গুৱাহাটীলৈ ঘূৰাৰ পাছত ত্ৰীমান প্ৰকুল গোস্বামী আদি এটা দলে সম্পাদকৰ নিৰ্বাচন অবৈধ হৈছে বুলি প্ৰতিবাদ কৰি নতুনকৈ 'সন্মিলন' পাতে আৰু কাৰ্জন হ'লত কুলধৰ চলিহাৰ সভাপতিত্বত গুৱাহাটীৰ ছাত্ৰসকলে এখন সভা কৰে। তাত আমি দুজনমানে (মই, শিৱসাগৰৰ সুধীৰচন্দ্ৰ বৰুৱা আদি) আপত্তি তুলি 'ওৱাক্ আউট্' কৰোঁ আৰু বাকীসকলে আমাক 'গেট্ আউট্' বুলি চিয়ঁৰি বিদায় দি উপেন্দ্ৰনাথ বাজখোৱাক (পিছত হাই কোৰ্টৰ বেজিষ্টাৰ আৰু হত্যা-অপৰাধত দণ্ডিত) সম্পাদক নিৰ্বাচন কৰে। সেই সভাখনৰ সময়ত বেজবৰুৱা গুৱাহাটীত নাছিলেই। ডেকাফুকনহে নিমন্ত্ৰিত হিছাপে সভাৰ গতি-গোত্ৰ চাবলৈ গৈছিল। ছাত্ৰসকলৰ মাজত বিভেদ সৃষ্টি হোৱাত অসম ছাত্ৰ সন্মিলনৰ এই যি ভাঙোনে ধৰিলে, তাৰণবা সি মুকাব নোৱাৰিলে। ইয়াৰ পাছত সি সৰু এটি কমিউনিষ্ট দলৰ হাতলৈ গ'ল। পাছত তাৰ অস্তিত্বৰে বিলোপ ঘটিল। সাহিত্যবৰ্ণী বেজবৰুৱা, গোহাঞি বৰুৱা, সেনডাক্ত ফুকন, কৰ্মবীৰ, বৰদলৈ, আচাৰ্য প্ৰফুল্লচন্দ্ৰ বায় আদিক সভাপতি কৰি এক নৱোন্মেষৰ স্তৰীৰেণ বিৰাট সভা পতা আৰু ডিব্ৰুগড় নেত্ৰ, বিনয়চন্দ্ৰ বৰুৱা, অকুলচন্দ্ৰ হাজৰিকা আদিৰ সম্পাদনাত "মিলন" কাৰ্য্যকৰণ হোৱাৰ এক সাহিত্য-আন্দোলন গঢ়ি তোলা অসম ছাত্ৰ সন্মিলনৰ সহজ প্ৰক্ৰিয়া বহিল।

সেই দিনত আমি আৰু পাৰ্ৱৰ্তী চন্দ্ৰকোণাৰ এটি সৰু অনুষ্ঠান আছিল একতা সভা। উজান বৰাকত সভাৰ নিৰ্বাচন আৰু সাহিত্যিকতা বৰুৱা এন্ড ই. ফুকনৰ সভাৰ আৰম্ভণি। আৰম্ভণি সাহিত্যিকতাতো প্ৰথমখন

একতা সভাই নিজৰ অতিৰিক্ত বাক্যকৈয়ে অনুভৱ কৰাইছিল। সিও আমাৰ দিনতে মৌলান পৰিচালিত ধৰে। মনত পৰে একতা সভাৰ এখন অধিবেশনৰ কথা।। সভাপ্ৰসাদ বৰুৱা ডেভিয়া সম্পাদক। হৰেশ্বৰ গোস্বামী (পাছত অসম বিধান সভাৰ অধ্যক্ষ) বাৰিষ্টাৰি পঢ়িবলৈ বিজ্ঞাতলৈ যাব। ডেউক বিদায় দিবলৈ একতা সভাৰ সেই অধিবেশন আহ্বান কৰা হৈছে। কিন্তু এম ছি্ এম্ ই স্কুলত সভাস্থলত উপস্থিতি বিদ্যায়ী গোস্বামীৰ আৰু সম্পাদক বৰুৱা বাহিৰে বৰুৱাৰ কবলেবিৰ দৰে ডেউক লগৰীয়া মই আৰু নবেল্লনাথ শৰ্মা মাত্ৰ। বিদায়-সভাত আৰু কোৱাম কিহৰ? স্কুলৰ আগৰ পুলৰ পৰাভে আমি চাৰি-বহি সভা কৰিলেঁ। আৰু বহুক বিদায় দিলে। মই মানৱীয় সভাপতি। বাকীসকল নীৰৱ বক্তা।। “দৈনিক বাৰ্তাৰ”ত সভাৰ বাতৰি ভাল ৰূপেই ওলাল—সভাখন ‘বিবাট বাজহুৱা সভা’ হৈছিলনে নাই, সেইটো খবৰৰ বাহিৰে।

সেই দিনত আমাক কলেজৰ ভিতৰত Moral and Religious Society বুলি এটি অনুষ্ঠান আছিল। দৰ্শনৰ আৰু তৰ্কশাস্ত্ৰৰ অধ্যাপক নুবেশচন্দ্ৰ দত্ত, ইংৰাজীৰ আশু বাবু আদিয়ে আৰু বাহিৰৰ-পৰা নিযুক্তিত জ্ঞানীজনে তাত গভীৰ প্ৰকৃতিৰ বক্তৃতা দিছিল। কিন্তু যাব বাবে সেই আয়োজন, সেই আমি ছাত্ৰবোৰে সভাত যোগদান কৰাত নিতান্ত কুপিতা কৰিছিলেঁ।। আমাৰ পাছতে বোধ হয় ছোৱাইটিৰন আপোনা আপুনি জহি খহি গল।

ইমানবোৰ বাজহুৱা ব্যক্ততা আৰু আকৰ্ষণৰ সাক্ষত ছাত্ৰানাম অধ্যক্ষ ‘তপটো কিমান বিকল’ তপতা হৈ থাকিব পাৰে, আপোনা-সোকেই কওকচোন। স্নাতকবোৰত ঠিকমতেই উপস্থিত আছিলেঁ, ছেৰিগণবোৰত ঠিকে ঠাকেই বোধ দিছিলেঁ, আৰু আন বহুসকলৰ অস্থিৰতা সহ’বৰ বাবে ছেৰিগণৰ লাইব্ৰেৰিৰ কোঠাখনত ঠিকমতেই জ্বলি-জ্বলি কৰি ৰাখিছিলেঁ।। তদুপৰি চাৰিজন আৰু বহুকেইজন

পৰীক্ষাৰ বাবে নিত্ৰকৰ্ম কৰি বহ'লেও নৈমিত্তিক কণত কিছুপ কলি মেলিছিলো, কাৰণ মেলিব লগীয়া হৈছিল—অৱশ্যে ছোটেলত সমূহীয়া জীৱনৰ মাজত নিৰলতা বিচাৰি বিমানখিনি কৰিব পাৰি। সেই সমূহীয়া জীৱন কেনে হ'ব পাবে, বহুতৰে অভিজ্ঞতা আছে। তাৰ মাজত কেতিয়াবা ক'ববাত কিছুমান অবস্থা ঘটনাও ঘটে। এদিনাখন নিশা আমাৰ ছোটেলৰ বাৰাণ্ডাত উপৰূপৰি ঠাং ঠাং শব্দত আমি সাৰ পাই উঠিলো—বাহিৰত কোনোবাই পিষ্টলেৰে গুলীকে মাৰিছেনে, শিলগুটিৰে খিৰিকীৰ কাচবোৰকে ভাঙি ছুঁ মৈ কৰিছে বুলি। লাইট জলাই চাই দেখো বাৰাণ্ডাত থকা সকলো ছাত্ৰৰ চাহ খোৱা মেজৰ কাপ-প্লেটবোৰ গুৰি হৈ আছে। কোনে কিয় সেই কাণ্ড কৰিলে, আমি উলিয়াব নোৱাৰিলোঁ। বহুত কেইদিন পাছত এজনে গৰ্ব কৰি জনালে যে সেই মহৎ কৰ্ম তেওঁৰে আছিল, আৰু 'তোৰণে আধা সেৰমান চাহ থকা সেউজীয়া আঁচ থকা কাপটো, তাৰেই কামটো আবদ্ধ কৰিছিলো।' বাহাছৰ! ভাবি হুখ লাগে, কলেজ এবাৰ পাছতে সেইজন বন্ধুৰ গেলপিং থাইছিলে পাই নোহোৱা কৰিলে।

পৰীক্ষাৰ সময়ত বা আন দৰকাৰৰ সময়ত অধ্যাপকৰ ওচৰত পৰামৰ্শ ল'বলৈ বা প্ৰশিক্ষণ লবলৈ যোৱাটো আমাৰ অসমৰ্থ আছিল। মাথোন মাজতে লিটো উপত্যকাৰপৰা প্ৰমোদচন্দ্ৰ সোম্বাৰী নামে এজন অধ্যাপক আহি আমাক পঢ়াইছিল, প্ৰফেছৰ-পাবাত থকা তেওঁৰ ওচৰলৈ ব্ৰাউনিং-টেনিছন পঢ়িবলৈ দুদিনমান গৈছিলো। তেওঁ চিৰা-গাখীৰ চেনিৰ জলপান দি সলসলীয়াকৈ কথাবোৰ কৈছিল। তেওঁ বুজা-ইছিল, প্ৰেমৰ আচল অৰ্থ হ'ল আত্ম-সম্পূৰ্ণতা, self fulfilment, আৰু প্ৰেমৰ চাৰিটা ভৰ—প্ৰথমটো মাথোন বাহিৰৰ কথৰ দোহ, দ্বিতীয়টো সেই কণ নিজৰ কৰি পাবৰ ইচ্ছা, তৃতীয়টো কেইটো কথৰ কৰি হ'লেও আনক বিধি নিজে পাবৰ উদ্দেশ্য, আৰু চতুৰ্থ বা

চৰম জীৱনত প্ৰিয় সৌন্দৰ্যক অটুট ৰূপত সন্মায় দেখিবৰ বাহা, লাগিলে সেই ৰূপ নিজৰ সম্পত্তি নহওকহে। এনে ধৰণৰ বিশ্লেষণশীলতাই গোন্ধাৰী ছাবৰ ব্যাখ্যাক মোৰ বাবে বিশেষভাৱে আকৰ্ষক কৰি তুলিছিল। ডক্টৰ ভূঞা ছাবৰ ব্যক্তিগত পুথিভঁৰালত থকা সাধাৰণ help book জাতীয় অথচ বিখ্যাত পাণ্ডিত্য সমালোচকসকলৰ সমালোচনাৰ উদ্ধৃতিৰে ভৰা পালপ্ৰেস্তৰ Golden Treasuryৰ এক সংক্ৰমণেও মোক একে দিশতে সহায় কৰিছিল। পৰীক্ষাৰ ওচৰত আবেলি বেলা যেতিয়া খেল ধেমালিৰ উত্থল মাতলত হোষ্টেলত কিতাপ লোৱা মোৰ বাবে অসুবিধা হয়, তেতিয়া ছাবৰ লাইব্ৰেৰিত সোমাই নিবলে গৈ পঢ়িবলৈ ভাল হয়। সেই নিৰলাত অধ্যয়নৰ উপলক্ষিও গাঢ় হয়নেকি। এদিনাখন ছপৰতে দাৰুণ ট্ৰেজেন্ডি King Lear পঢ়া আবন্ত কৰি গাব নোম নেদেখা গোসাঁই অহা পৰত যেতিয়া শেষ দৃশ্যৰ বজাৰ Upon such sacrifices, my Cordelia, / The gods themselves throw incense বচনজাৰ পালোঁগৈ, জব্-জব্-কৈ চকুপানী বৈ আহিবলৈ ধৰিলে, শেহৰ Why should a dog, a horse, a rat have life, / And thou no breath at all? আদি বজাৰ অন্তিম ক্ৰন্দনৰ কালে আগ বাঢ়িব নোৱৰা হৈ পৰিলে।

তৃতীয় বাৰ্ষিক শ্ৰেণীৰ প্ৰমোদন পৰীক্ষাৰ পাছত দীঘলীয়া গৰম বন্ধৰ সময়ত লাইব্ৰেৰিৰপৰা বহুতবোৰ কিতাপ লৈ খিৰাগৰৰ ঘৰলৈ গ'লে। ভাৰিলো কিতাপসোণা লৈ খবতে সোমাই ধাৰিম, বাহিবলৈ নোলাওঁ। কিন্তু বাহিবখনহে ঘোঁৰ খব হ'ল, আৰু অকলস ৰূপত কিতাপ-বোৰ কলেজলৈ ঘূৰাই লৈ আহিলে। পাছৰ গুজাৰ বন্ধত ভাবিলে। এইবাব সেই কথাই কথা নহয়, ঘৰলৈ নাযাঁওঁ, খানাপাৰাবি নিৰ-জাত (আজি-কালিৰ দৰে খানাপাৰা ডোঁতীয়া সবৰ অকলিকৈ নাছিল। ছপৰীয়া জিলিৰ মাত আৰু সন্ধিয়া হ'লে কেঁচ-কমটিৰ মাত

মাথোন খানাপাবাব মৌনতা ভাঙিছিল) খানেশ্বৰ মোমাইদেউৰ লগত থাকি মাথোন পঢ়িম আৰু পঢ়িম , মাইদেউ আৰু ডলী-লিলিহঁততো প্ৰায় তাত নাথাকে বেতিয়া ভালেই হ'ব । কিতাপ এৰোজা লৈ মোমাইদেউৰ কোৱাৰ্টাৰৰ কাষৰতে খালি পৰি থকা এটা ঘৰত সজা পাতিলৈ ।। হুদিনমানৰ কাৰণে মোৰ বৰমোমাইদেউৰ মাজু পুত্ৰ বাবা ককাইদেউ (সুবেল্লনাথ হাজৰিকা) মোৰ লগ হ'ল । কিন্তু তেৱেঁ। হুদিনমান পাছতে শিৱসাগৰলৈ ঘৰ বুলি যোৱাত বৰ অকল-শৰীয়া লাগি পৰে, কেঁচু কুমটিৰ গানো আমনি লগা হ'বলৈ ধৰে । এজনৰ বাইছাইকেল এখন খাৰে লৈ নগৰলৈ আহেঁ। ছুই নে এদিন । পূজাৰ কেইদিন নেকনেকীয়া বৰষুণ । জাগলত ক'লৈকো ওলাব নোৱাৰেঁ । এই ওলাব নোৱৰাৰ দুখত পঢ়াও নহয় । মোমাই দেউৰ লগতো গৈ এটা কথা পাতিব নোৱাৰেঁ, কাৰণ হেজাৰ হওক, তেওঁৰ ওচৰত সমীহ কৰি চলে ।। মাথোন তেওঁ লগৰীয়া বিচাৰি আনি মেল মাৰি থাকিলে, ওচৰতে বৈ তাৰ সোৱাদ লওঁ । ডলী লিলিৰে মাইদেউ এদিন আহিলেও অলপ উশাহ পাওঁ । মুঠতে, মোৰ পঠন-অভিযান ব্যৰ্থই হয় । কলেজ খুলিলত হোস্টেললৈ আগৰ 'যে তিমিৰে সেই তিমিৰেই' ঘূৰি আহি পঢ়াত লাগেঁ । সেই গতিতে গৈ গৈ বি এৰ বাছনি-পৰীক্ষা পাওঁগৈ আৰু পাছ-অনাৰ্ছ দুইটাতে মোৰ বিষয়ত সৰ্বোচ্চ নম্বৰেই পাওঁ যদিও, মোৰ আত্ম-প্ৰত্যয় নহয়েই । ১৯৩৮ৰ মাৰ্চৰ ২৮ তাৰিখে কাইনেল বি এৰ অনাৰ্ছ পৰীক্ষা আৰম্ভ হ'ল । প্ৰথমখন কাকত ঘনপুত খেনেই হ'ল । কিন্তু দ্বিতীয়খন প্ৰশ্ন কাকত আৰ্থ'জা-আৰ্থ'জা খেন নাছিল । তাৰ পূৰ্বা উত্তৰ লিখিলেঁ । যদিও সমূহিকে ভাল হোৱা খেন নালাগিল । ঘনটো বৰ বেয়া লাগিবলৈ ধৰিলে ; তাক আৰু ঘূৰাই অমাই টান হ'ল । সেই দিনত আছিল স'ৰা ছোৱালীৰ ঘৰে 'ক্লপ দিয়া'ৰ দুৰ্বল ধাবদাঘোৰ নাছিল । কহিলে বই পৰীক্ষা

দ্রুপ কবি আৰু কিছু বিপদ কাৰ চপাই ল'ব পাবিলোঁহেঁতেন । কিন্তু মই পৰীক্ষা দি থাকিলোঁ । পিছৰ কেইখন অনাৰ্ছ উত্তৰ-কাকত বহন-ভহন হৈ গ'ল । অনাৰ্ছ পৰীক্ষা আশাত্মকপ নোহোৱা বাবে পাছ পৰীক্ষালৈ আওড়লা হোৱাৰ দৰে হ'ল । অৱশ্যে পাছ বিষয়বোৰত পাছ নকৰাৰ কোনো আশংকা নাছিল । কিন্তু অনাৰ্ছৰ পেপাৰখনেই মনটো বেয়া কৰি ৰাখে । মন বেয়া হোৱাৰ লগে লগে শৰীৰো বেয়া হ'বলৈ ধৰে । তাতে গুৱাহাটীৰ চ'তমহীয়া চৌকলীয়া ব'দৰ কি প্ৰকোপ । আগতে তাৰ তেনে কোৰ সছ কবিব লগীয়া হোৱা নাছিল বাবে নকৈ তাৰ চাৰ্ট সহায়টান হ'ল । গা দেখোন দিনে দিনে বেয়াহে হ'ল । পাছৰ সংস্কৃতৰ পৰীক্ষা ভালৈ কালেই হৈ গ'ল কিন্তু ইতিহাসৰ পৰীক্ষা তহাৰ লগে লগে শৰীৰ অত্যন্ত বেয়ালৈ গ'ল । পৰীক্ষাৰ আগদিনা ভূঞা ছাৰৰ ঘৰলৈ ছাৰৰ ল'ৰা বাহুল (ভৱানীকুমাৰ ভূঞা) আৰু সখীয়া ভাই হৰেন্দ্ৰনাথ বৰুৱাই লৈ গ'ল । কিন্তু খোটা-বোৱা নহ'ল, নিশালৈ টোপনিও নহ'ল সন্মিলকে । বাৰাণ্ডাত বেকিত পৰি B A History Companion-খন লৈ পঢ়িবলৈ যত্ন কৰোঁ—পিছে মিছাতে । পাছদিনা পুৱা শৰীৰ অতি অৱশ্য হয় । পৰীক্ষা দিয়াৰ আশা এৰি দিওঁ, কাৰণ পৰীক্ষাঘৰলৈ যোৱাই অসম্ভৱ হৈ উঠে । মনটোত ডাঙৰ হতাশা এটাব সৃষ্টি হয় । বাহুলহঁতে ককাইদেউলৈ টেলিগ্ৰাম কৰে । তেওঁ পাছদিনা পুৱাহে পায়হি । বুৰঞ্জীৰ ছখন পেপাৰ নিমিৰাকৈয়ে গ'ল । অধ্যক্ষ বাৱৰে কথা পাতি কিজানি তৃতীয়খন দিনেই ইটুনি-ভাৰ্ছিটীয়ে কিবা কৰি দিয়ে, এই ভাবত ককাইদেৱে মৌক পৰীক্ষা-ঘৰলৈ লৈ যায় । ইউৰোপক ইতিহাসৰ পেপাৰখন মোৰ খবৰ জিৱই আছিল । কিন্তু পৰীক্ষা-ঘৰত তহাৰ লগে লগে দুৰৰ খবৰ আবদ্ধ হ'ল । এটা ছেবিডস টেবলেট খালত বুকু ধপ্ধপাৱলৈ ধৰিবলৈ । তিনিটামান প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিবলৈ ল'বলৈ ল'লোঁ । ইতিহাসৰ মুঠ কঠনটো

প্ৰশ্নৰ কামনো তিনিটাই কবিল পাৰিবনে? গতিকে সেই বাত্ৰালৈ
 বি এ যহেখৰ হোৱা নহ'ল। কিন্তু ঘৰত বহি নাখাকি আকৌ-
 সুৱাদি কটন কলেজলৈকে যু'বি আহিলে', যদিও তাৰ খাদটো এইবাৰ
 সিমানে সোৱাদ নালাগিল। মোক ককাইদেউ বোলা ল'ৰাবোৰৰ
 মাজত নিজকে বুঢ়া বুঢ়া যেন লগা হ'ল। আজি-কালি শুনিছোঁ,
 ওপৰ-ডল শ্ৰেণীৰ কলেজীয়া ছাত্ৰৰ মাজত সেই ককাইদেউ-ভাইটি
 সৰ্ব্বক সিমানে নবৰ্তে। দ্বিতীয় বাৰৰ চতুৰ্থ বাৰ্ষিক শ্ৰেণীত মোৰ
 দিনবোৰ বৰ গতানুগতিক হৈ চলে, আগৰ দৰে সভা সমিতিত ম'ৰা-
 চালিয়েই বা বণচালিয়েই হওক, দিয়াটে। প্ৰায় সম্পূৰ্ণ বহিৰত হৈ
 পৰিল। পঢ়াভো আগৰ দৰেই কোনো উৎসাহ অনুভৱ নকৰোঁ।
 সৰু সৰু খোজ দি সময়বোৰ ধীবেৰে আগলৈ গৈ থাকে। বি এ বাছনি
 পৰীক্ষা আহে। অনাৰ্ছৰ চুখন পেপাৰত এখনত কেনেকৈ বি প্লাছ
 নম্বৰবু গ্ৰেড পাইছিলো, সেইটো আগতে কৈছো। ইখনত আমাৰ
 কলেজত নতুনকৈ যোগ দিয়া অধ্যাপক চন্দ্ৰনাথ কলিতা বৰাই প্ৰথম
 শ্ৰেণীৰ নম্বৰ দিছিল। আকৌ বি এ পৰীক্ষা আহিল। সময় গৈ গৈ
 তাৰ খবৰ ওলাল। ইংৰাজীত অনাৰ্ছ পালো। জীৱনৰ এটা পৰ্ব
 ওৰ পৰিল। এটা সংগ্ৰামৰ পৰ্বই ওৰা পাতিলে।

লুকাই আছা দেখা নেদা মণিকুটৰ ভিতাৰে

গুৱাহাটী এ এছ. এলু ক্লাবৰ বছৰেকীয়া অধিবেশনৰ পাছত নতুন নিৰ্বাচন পাতি নতুন সম্পাদকক তাৰ ভাৰখন দি এবছৰে বোৱা বোজাত টহুটহোৱা কঁকালটো পোন কৰিছো। এনেতে আহিল ক্লাবৰ নতুন বৰ্ষৰ শঙ্কৰদেৱৰ তিথিৰ সবাৰ। ৬ ছেপ্টেম্বৰ ১৯৩৭। এক শাস্ত পৰিৱেশত পুৱাৰ সভাৰ কাম আবন্ত হ'ল। সভাপতি বিষ্ণুপ্ৰসাদ ছৱৰা, সভাস্থলত থিওছফিস্ট বাৰিকানন্দ চৌধুৰী, নতুন ডেকা আইনজ্ঞ জগদীশচন্দ্ৰ মেধি (ভেতিয়া অৱশ্যে- তেওঁ ডক্টৰো নহয় আৰু আইনৰ অধ্যাপকো নহয়) আদি নগৰৰ 'এলিট'ৰ লোকসকলেৰে সভা 'অভিনবভূয়িষ্ঠা'ই হৈছিল। শিছে, ময়ে পৰামৰ্শ দিয়াবতে ইংৰাজী অনাৰ্ছৰ প্ৰাক্তন কৃতী ছাত্ৰ আৰু ভেতিয়া আই হি এছ. পৰীক্ষাৰ বাবে আয়োজন কৰি থকা নলিনীকান্ত বৰুৱাক নতুন দৃষ্টি-ভঙ্গিৰে নিৰ্দিষ্ট বক্তাৰূপে মহাপুৰুষৰ তিথিত বক্তৃতা দিবলৈ সম্পাদকে নিমন্ত্ৰণ কৰি আনিছিল। সাধাৰণতে তিথি-উছৱৰ সভাত যেনেকৈ সকলো মাথোন জাৱকহে হয়, বৰুৱাৰ ক্ষেত্ৰত সেইটি নহ'ল। হাতত ক্ৰয়েডৰ এখন গ্ৰেছ লৈ মকত থিয় হোৱা তেওঁৰ বক্তৃতাই অনেককে আঘাত কৰি গ'ল, বিশেষকৈ যেতিয়া বীৰপুজাৰ ভাৱতে গুৰুজনাৰ তিথিত সকলো গোট খাইছিল। বৰুৱাৰ কথা সকলোখিনি বৃত্তিৰ খাবতেহে প্ৰতিষ্ঠিত হৈছিল, এনেও নাছিল। কিন্তু বোধ হয় জগদগুৰুৰ জাৱকসকলক খুন্দিয়াই নতুন ভাবধাৰাত ভাবিবলৈ উত্তত কৰাই তেওঁৰ ভাব আছিলনেকি। কিন্তু অসমৰ বৌদ্ধিক জগতখন তেওঁ শূন্য দেখা পোৱা আৰু তাৰ বাবে মহাপুৰুষকে জনবীয়া কৰাত প্ৰোতাসকল অভিশপ্ত কৰা হৈছিল। সভাপতিয়ে

তেওঁৰ বক্তব্যত একো হস্তক্ষেপ নকৰিছিল আৰু সভাস্থলত আন কোনোৱে প্ৰতিবাদৰ ধ্বনি তোলা নাছিল। মাথোন বাধিকানন্দ চৌধুৰীয়ে বক্তৃতাৰ এইবোৰ বিষয়ত বিশদ তৰ্কলৈ প্ৰত্যাহ্বান জনাইছিল। বক্তাই সেই প্ৰত্যাহ্বান গ্ৰহণ কৰিম বুলিছিল। কিন্তু সেইখন বুদ্ধ লতাকটো ৰণ হৈয়ে থাকিল মাথোন আৰু বাদ প্ৰতিবাদৰ ঘমঘটটো “দৈনিক বাতৰি” আৰু “ডেকা অসম”ৰ পাটলৈ বদলি হৈ গ’ল।

আমাৰ ল’ৰাবোৰে ভাবিছিলো বক্তাই প্ৰবোচনা যোগোৱাটো ভালেই হৈছে, এতিয়া বিধান বয়সস্থসকলে প্ৰশ্নবোৰ ভালকৈ বিচাৰ কৰিব। কিন্তু সেইটো যেতিয়া নহ’ল, সভাৰ পিছত আমাৰ তিনিজনীয়া দলটো (সত্যপ্ৰসাদ বৰুৱা, নৰেন্দ্ৰনাথ শৰ্মা আৰু মই) গোট খাই অন্তত বহুল সমাজলৈ তৰ্কটো টানি উলিয়াবৰ উদ্দেশ্য ‘জনদৈনিক ডেকা’ স্বাক্ষৰত “শঙ্কৰ-সমালোচনাৰ অপজাপ” নাম দি “দৈনিক বাতৰি”ত (১৪ ছেপ্টেম্বৰ) এটা প্ৰবন্ধ প্ৰকাশ কৰিলো। সেই শিতানতে বক্তাই ১৮ ছেপ্টেম্বৰৰ কাগজত তেওঁৰ মূল মন্তব্যবোৰ কিছু সংযত কৰি বাইজৰ আগত উপস্থাপন কৰিলে। সেই লৈ কলেজৰ বিভিন্ন মঞ্চত নানা ধৰণৰ আলোচনা হ’ল। ডক্টৰ কাকতি আদি আমাৰ অধ্যাপকসকলেও তেওঁলোকৰ মতামত প্ৰকাশ কৰিলে। ২৪ ছেপ্টেম্বৰ “দৈনিক বাতৰি”ত ওলোৱা দেৱানন্দ ভট্টাৰ্জীৰ প্ৰতিবাদ প্ৰবন্ধকে ধৰি অসমৰ বিভিন্ন ঠাইৰপৰা সমালোচনাৰ ধাৰা ব’বলৈ ধৰে। কিন্তু বক্তা সেই বিষয়ে নিৰাত হ’ল, আৰু একো নিলিখিলে। সেইলৈ বাদখন একত্ৰতকৈ হৈ ব’ল।

আমাৰ (জনদৈনিক ডেকা) মূল বক্তব্য আছিল—“বক্তৃতাটি একপ্ৰকাৰে গভাৱনতিক নহৈ তেখেতৰ (বক্তাৰ) ‘মৌলিক’ৰ পৰিচালক বুলি কোনোবাই ভাবিব পাৰে যদিও, সেই বক্তৃতা স্বৰ্গীয়জনৰ দৃষ্টি-বিচাৰৰ লগত খাপ নোখোৱা.....। socialistic ideology and literatureৰ সহায়ত বক্তাৰ মন্তব্য

ক'লে, তাক পুথাহুপুথাকাল চাবলৈ গ'লে সকলোৱে একমতে ক'বলৈ
বাধ্য হ'ব যে দূৰৰ বিষয়ত যদিও তেখেতৰ কিবা অভিজ্ঞতা আছে,
মিহৰ দেশৰ বা অতি ওচৰৰ বিষয়ত তেখেতৰ চৰ্চা অতি চুৰ্চীয়া।”
এইটো কথাও আমি স্পষ্টকৈ কৈছিলো। ‘আমি যে শঙ্কৰদেৱৰ
যুক্তিমূলক বিৰোধী সমালোচনা প্ৰশংসা কৰিব নোৱাৰিম, এনে নহয়।’

বৰুৱাৰ যুক্তিউৰ্দ্ধবোৰ আজিৰ কোনো সমালোচকেও আগ বঢ়াব
পাৰে আৰু সেই বিষয় আমি ভবাও উচিত। ‘শঙ্কৰ-মাধৱৰ ধৰ্ম
আৰু সাহিত্যৰ বাবেই অসমীয়াই জগতৰ আগত আৰু ভাৰতৰ
আগত মাহুহ বুলি চিনাকি দি আনৰ সমকক্ষ হিচাপে ঠাই পাই
আহিছে। এইটো কথা বিচাৰ-সাপেক্ষে।’ কাৰণ ‘বংগদেৱৰ চণ্ডী-
দাসৰ পিছত বংকিমচন্দ্ৰ, ববীন্দ্ৰনাথ, নজৰুল ইচলাম আৰু বুদ্ধদেৱ
বন্দ্যোপাধ্যায়, হিন্দুস্থানত তুলসীদাস, কবীৰৰ পিছত ইকবাল
যোচ, আশ হচাৰ আৰু প্ৰেমচান্দ ওলাইছে, কিন্তু আমাৰ ইয়াত
শঙ্কৰদেৱৰ মৃত্যুৰ পাঁচ শ বছৰৰ ভিতৰত লেখত ল'ব লগীয়া সাহিত্য
সৃষ্টি হোৱা নাই, এজন প্ৰথম শ্ৰেণীৰ সাহিত্যিক ওলোৱা নাই।’
ভাল এখন অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী তেতিয়া পাবলৈ নাছিল,
কিন্তু লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা, চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালাৰেপৰা লক্ষ্মীধৰ
শৰ্মালৈকে প্ৰতিভাধৰ লেখকসকলৰ কথা বৰুৱাৰ অকণো-মনত
নগৰিলে চাটৈ!! অযোগ্য সন্তানৰ বাবে পিতৃকেই দায়ী কৰা
বান্ধু আনো?

ৰেকৰ্ডনিৱেৰ পঢ়িবলৈ যাওঁতে Others abide our question,
thou art free ধৰণৰ মনোভাৱ লৈ যোৱাৰ দৰে শঙ্কৰ-মাধৱৰ
লেখাৰ প্ৰশংসাবাদ ঠিক সমালোচনা নহয়, সেই মনোভাৱে আমাৰ
সাহিত্য-সংস্কৃতিক stagnant কৰি ৰাখিব। কিন্তু সেই সময়ত
শঙ্কৰদেৱৰ সবহভাগ লেখাই হুজুৰা আছিল, বৰুৱাকো ‘চাটৈ
শঙ্কৰদেৱৰ সমগ্ৰ পঢ়া নাছিল; গতিকে ‘শঙ্কৰী’ সাহিত্য ‘জহ’ ভাগৰ

ন ভাগ Propagandaৰ কাৰণে সৃষ্টি হৈছিল আৰু তাৰ সবহ ভাৱে সাহিত্যিক মূল্য বিশেষ নাই। কেইটামান বৰগীত আৰু কল্পনীহৰণ নাটৰ বাহিৰে শঙ্কৰ আন লিখাবিলাক প্ৰথম শ্ৰেণীৰ সাহিত্যত ঠাই দিব নোৱাৰি। — বৰুৱাৰ এই মূল্যায়ন উপকৰা হৈ বয়, তেওঁ কল্পনীহৰণ কাব্য বা পাবিজাত হৰণ নাট, কীৰ্তন-ঘোষাৰ খণ্ডবোৰো পঢ়া নাছিল আৰু পঢ়িলেও ভাল পোৱা নাছিল চাঙে। শঙ্কৰী ধৰ্ম-সংস্কৃতিৰ বিষয়ে বহুল উদঘাটন হোৱা আজিৰ দিনত তেওঁ জীয়াই থকা হ'লে বোধ হয় মত সলালেহেঁতেন। 'দহ ভাগৰ ন ভাগ' আদি হিচাপ পৰিসংখ্যাবিজ্ঞানৰ বিভূষণ যাত্ৰ। তেওঁ নপঢ়াকৈ এনে মন্তব্য কৰাৰ বাবেহে বেছি লোক স্তম্ভ হৈছিল। আমাৰ গাঁওবিলাকত শঙ্কৰ মাধৱৰ নাটৰ অভিনয় হৈ থকাটোও 'শঙ্কৰী নাটকৰ উৎকৃষ্টতা'ৰ প্ৰমাণ বুলি তেওঁ বিশ্বাস কৰিব পৰা নাছিল। লগতে তেওঁ আধুনিকসকলকো লাচতে ঘৈয়াই থৈ গৈছিল। 'বৰ্তমান যুগতো আমি দেখিবলৈ পাওঁ যে ভাল অসমীয়া নাটকৰ অভাৱত আমাৰ Middle Class মানুহে হয়তো বঙালী নাটকৰ অনুবাদ, নহ'লে তৃতীয় শ্ৰেণীৰ অসমীয়া লিখকৰ তৃতীয় শ্ৰেণীৰ নাটক অভিনয় কৰে। জীৱন্ত অতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকাই এতিয়া আমাৰ সৰ্বজনপ্ৰিয় নাট্যকাৰ।' এনেবোৰ উক্তি অৱশ্যে তেতিয়া বৰুৱাৰ অহমিকাৰ পৰিচয় বুলিয়ে গণনা কৰা হৈছিল। বৰুৱাৰ মতে শঙ্কৰোক্তক যুগত শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰভাৱ বহিত হৈ গ'ল (স'চা জানো?) : 'আৰু তাৰ বাবে শঙ্কৰ-মাধৱেই দায়ী।' ইয়াৰ কাৰণো তেওঁ ভাবি উলিয়াইছিল : চম্পীদাস বিজ্ঞাপতিৰ দৰে, "অসমীয়া বৈকৰ সাহিত্যিক human interest বৰ কম, love interest একেবাৰে আঁই।" এয়া বৰুৱাৰ কচিয় কথা। জ্ঞান বা বিজ্ঞানৰ নহয়।

শঙ্কৰী সাহিত্য সম্পৰ্কে বৰুৱাৰ উক্ত মন্তব্য আছিল : 'শঙ্কৰী দেৱৰ ভাষা জৈৱজ্ঞান আৰু সাবিশাৰিকতাত অসমীয়া প্ৰকাৰতকৈ

বঙালী আৰু হিন্দুস্থানী প্ৰভাৱ কম নহয়। শুকচৰিতৰণৰা জানিব পৰা যায় শঙ্কৰদেৱৰ বিশিষ্ট শিষ্য আৰু বন্ধুবৰ্গৰ ভিতৰত বহুতো হিন্দুস্থানী আৰু বঙালী মানুহ আছিল।' কোন কোন আছিল? যদি আছিল, সি শঙ্কৰী সাহিত্যৰ এটা বহল সৰ্বভাৰতীয় চৰিত্ৰৰূপে দাঙি ধৰিব। socialist ideology প্ৰয়োগ কৰি বকুৱাই ক'বলৈ বিচাৰিছে, 'প্ৰাগ্-শঙ্কৰ যুগতো যেনেকৈ এটা religious oligarchyএ সমাজ নিয়ন্ত্ৰণ কৰিছিল, শঙ্কৰদেৱৰ পিছতো তেনে এটা religious oligarchyএ সমাজ শাসন কৰিছে। শঙ্কৰৰ আগেয়ে সেই oligarchyত ব্ৰাহ্মণসকলৰ একাধিপত্য আছিল, শঙ্কৰদেৱ আহি সেই monopolyত কায়স্থ-মহন্তসকলকৰ ভাগ বহুৱালে। ইয়াত revolutionary একো নাই। আৰু ইয়াক সামাজিক বিপ্লৱ জুৰুলি partial class substitution বুলিলেহে সঁচা কোৱা হ'ব। শঙ্কৰদেৱৰ পিছত অনা-শঙ্কৰী ব্ৰাহ্মণ-গোষ্ঠীসকলৰ লগত শঙ্কৰী কায়স্থ-মহন্তসকলৰ ধৰ্মৰ গাৰ্ভিত বহিল।" শঙ্কৰদেৱে সমাজক শোধন-মুক্ত কৰিবলৈহে তেওঁৰ আন্দোলন আৰম্ভ কৰিছিল, শঙ্কৰ-মাধৱ দুয়ো নিজেই অৱশ্যে ধৰ্মৰ নামত 'লুভীয়া' সকলৰ প্ৰতি বৰ সন্নিহান হৈ পৰিছিল। আমাৰ হুৰ্ভাগ্য যে তেওঁলোকৰ আদৰ্শ আমাৰ নব'ল। সকলোবোৰ 'লুভীয়া'ই তেতিয়া গোট খাই বজা-বাজোৱানক সাক্ষী কৰি শোধন আৰম্ভ কৰিলে। বকুৱাই অৱশ্যে দৃঢ় বিশ্বাস কৰে যে সকলো ধৰ্মই এটা privileged class সৃষ্টি কৰি mass peopleঅৰ economic আৰু intellectual exploitationঅৰ বাট সূৰণ কৰি দিয়ে। ফ্ৰুগেলৰ উক্তিব উপকৃতিৰে তেওঁ তাৰ ভিতৰত psychoanalysisঅৰ অৱকাশো দেখা পাইছে আৰু কৈছে, 'এই আদৰ্শৰে চালে বুদ্ধৰ বাহিৰে আন সকলো ধৰ্মপ্ৰচাৰকেই found wanting হয়।' শঙ্কৰদেৱৰ আদৰ্শ আৰু কৰ্মপন্থা শঙ্কৰদেৱৰ আদৰ্শসকলৰ কাৰ্য্যকৰণৰ বিচাৰ কৰি চাব আগে আৰু তেনেকৈ চালে সামাজিক আদৰ্শ found

wanting নহ'ব। পাছৰ যুগত সি দুজনাব ধৰ্মক ধ্বংসা কৰি নতুন বুৰঞ্জী আৰম্ভ কৰাসকলৰ কাৰ্যবৰণৰা শত্ৰু-মাধৱৰ বিচাৰ হ'ব নোৱাৰে। মধ্যযুগত ভগৱান বুদ্ধৰ ধৰ্মও সৰ্বপ্ৰকাৰ নৈতিক অৰ্থনৈতিক শোষণ আৰু ক্লেদৰ বাহ হৈ পৰিছিল, আন কি, শত্ৰুদেৱেও বামানয়ৰ বাবে বুদ্ধদেৱক দোষী কৰিছিল। কিন্তু সি ঐতিহাসিক তত্ত্ব জানো ?

বকৱা সকলো ধৰ্মৰে অপসাৰণৰ পক্ষপাতী। 'বৰ্তমান যুগৰ এই ভাবধাৰাত মই সম্পূৰ্ণৰূপে বিশ্বাস কৰোঁ'। আৰু সেই কাৰণেই অসমীয়া middle classএ বৰাই কৰা শত্ৰু বিপ্লৱৰ কথা শুনিছে হাঁহি উঠে। socialistসকলে ধৰ্মৰ economic utility স্বীকাৰ কৰে, ময়ো কৰোঁ'। কিন্তু, মই বুজিব নোৱাৰোঁ', ছটা বা এটা middle class সম্প্ৰদায়ৰ লাভৰ কাৰণেই কিয় সমাজৰ সবহভাগ মানুহে intellectual আৰু economic exploitation সহ্য কৰিব, আৰু তাৰ উপকাৰ কি? সেই কাৰণে যি ধৰ্মই হওক for the greatest good of the greatest number ধৰ্মক সভ্যতাৰপৰা নিৰ্বাসন দিবই লাগিব। আৰু তাক বিমান সোনকালে কৰিব পাৰি সিমান ভাল।' কিন্তু সেই সময়টো আৰু সমালোচকজনো সমাজবাদী বিপ্লৱৰপৰা মাইল মাইল আঁতৰত। শুধু-পৰি, সেই ভাবধাৰা-প্ৰকাশৰ বাবে ডেওঁ তুল এখন বকু বাহি লৈছিল। কোনো চিন্তাৰ মানুহকে ডেওঁৰ বক্তব্যই সেই সেবি সন্তোষ দিয়া নাছিল। সমাজবাদী ভাবৰ প্ৰবক্তা ডেওঁ কিমান সম্পূৰ্ণ সমাজবাদী আছিল, সিও এক বিচাৰৰ বিষয়। সাহিত্যলৈ এক বৌদ্ধিক ছাত্ৰ-ৰূপে 'ভেতিয়াই ডেওঁৰ খ্যাতি, ভেতিয়া ইতিহাস হিচাপে ছাত্ৰীৰ steel frameঅটল উঠিবলৈ ডেওঁ প্ৰয়াসী। ছমাহৰো প্ৰতিযোগিতাহীনক পৰীক্ষা যি অকৃতকাৰী হৈ এই বিচকন যুগলত স্নেহই বিচকন জীৱনান্ত খটালে আৰু ডেওঁক ভাৰতবৰ্ষৰ জিবি পোৱা

আমিৰাৰ বাব কাৰণে এটি চুখ থৈ গ'ল। তেওঁৰ মনীষা নব্য ভাষা-
ৰাত প্ৰয়োগৰ যোগেদি তেওঁ আমাক বহুত কিবা দিব পাৰিলেহেঁতেন।
হেমিমাৰ লাইব্ৰেৰিৰ পৰা কিতাপ নিবলৈ আহোঁতেই তেওঁৰ লগত
মোৰ সবহভাগ সংগ্ৰহ হৈছিল।

দেবানন্দ ভবালিদেৱে শঙ্কৰদেৱৰ সাহিত্যৰ সৌন্দৰ্য আৰু বৈশিষ্ট্য
ক'ত, ক'হিয়াই দেখুৱাই তেওঁৰ প্ৰতিবাদ লিখিছিল আৰু কৈছিল,
'যৌনপ্ৰযুক্তিজনিত প্ৰেম (love) বস্তুটোৱেহে যে কেৱল human
interest monopolise কৰে, এনে নহয়, বৰং মানপী হিয়া আন্দো
লন কৰা নানা আবেগৰ ভিতৰত প্ৰেম এটা ডল খাপৰ আবেগ,
ই সকলো শ্ৰেণীৰ মানুহত আৰু ইতৰ জন্তুৰ মাজতো আছে।' ধৰ্মৰ
কথাত কৈছিল, 'ঈশ্বৰক স্মৰণ কৰিলেই মানুহ পৱিত্ৰ হয়, সদগতি
পায়, পূজাৰি বা middle man অৰু দৰ্কাৰ নাই। এনে democ-
ratic বৈষ্ণৱ ধৰ্ম আগেয়ে ভাৰতবৰ্ষত কোনেও প্ৰচাৰ কৰা নাই।
সেই নতুন বাণীত পোটেই অসম জিকাৰি উঠিল। তেওঁৰ
পিছত আমি অযোগ্য অসমীয়াবোৰে সেই বাণী দেশে-বিদেশে প্ৰচাৰ
কৰিব পৰা নাই, সেই বাবেই আজি শঙ্কৰদেৱে ত্ৰিভুত নলিনীকান্ত
বৰুৱা বি-এৰ হাততো লাগুনা ভুলিছে।' ভবালি ডাঙৰীয়ায়ো
দেখুৱাইছে মহাপুৰুষে ধৰ্মৰ নামত শোষণৰ পথ বন্ধ কৰিবৰ
বাৰেহে প্ৰয়াস কৰিছিল।

বৰুৱাৰ বিভিন্ন সমালোচনাৰ ভিতৰত আত্মকৃত্তক অধিকাংশিনি
স্বায়ত্বপূৰ্ণৰ "ডেকা অসম"ৰ কথাই আছিল আটাইতকৈ চোকা।
তেওঁৰ প্ৰবন্ধৰ নামটোৱেও চোকা আছিল আনটোখনঃ "কোৱল
হোৱাৰ অৱশ্যক কমালোচনা।" 'কোৱল হোৱাৰ অৰ্থ বাক্যই
নলিনীকান্ত বৰুৱাই মোক কৈছিল। যেনে কিছু নাকালিহিলে মোক
এতিয়াও আকানো।' প্ৰবন্ধৰ প্ৰথমআখৰি নাকাই, কলমে এক কঠিন

হান! ‘কোনোবা এজন ‘কোহকে হোবা’ই হেনো জয়ন্তকৰ
 গুণাবলী স্মৰণ নকৰি, তেওঁৰ ইচ্ছামতে ডেৰাব জীৱন্ত কাৰ্যাবলীৰ
 ওপৰত উদ্ভট সমালোচনাৰে হানি-খুচি এটুপি ‘লুইয়া বস’ শিৰোনৈ
 উৎকট চেষ্টা কৰিও একো উলিয়াব নোৱাৰি নিৰাশ হৈ যি পায়
 তাকে বৰি উপস্থিত জন-মণ্ডলীক উত্থাপ্ত কৰি তুলিলে।’ বান্ধ-
 চৌধুৰীৰ মতে নলিনীকান্তই যি সমালোচনা দিলে সি ‘মনগঢ়া নিজস্ব
 সমালোচনা’ তাকো তেওঁ ভুল ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগ কৰিলে (ডেকা অসম,
 ২৮ জাদ), ১১ আৰ্হিনৰ “ডেকা অসম”ত বান্ধচৌধুৰীয়ে বৰদ্বাৰ
 এক লিখিত উত্তৰ হাতত লৈ জবাব কৰা বিধৰ এক সমালোচনা
 লিখে আৰু ব্যক্তিগতভাৱেও সমালোচকজনক খোঁচা এটা মাৰে—
 ‘অসমীয়া জাতি, অসমীয়া সাহিত্য, অসমীয়া সমাজ, অসমীয়াৰ
 জাতীয় সেব্য পুৰুষসকল সহায় এই অজহীন জ্ঞানধিনিকে লৈনো
 তেওঁ কি সাহেবে চিভিল চ’ৰ্ভিছ পৰীক্ষাৰ প্ৰতিযোগিতাত
 খিয় দিছিল?’

শত্ৰুবেদ-সমালোচনাত এই বাদান্তবাদ এক অস্তিনয় কৰ।
 সেই বলিয়ে মোৰ তাঁতখনৰ এক ওহালিত তাক এনেকৈ ঠাই দিয়া
 হ’ল। সেই বাদান্তবাদৰ বিষ বোধ হয় কাৰো মনত বৈ ৰোজা
 নাছিল। আনফালে, নলিনীকান্তৰ পৰ্যায়ৰ সমালোচনা সেই তাতেই
 আড়ষ্ট হৈ পৰে হৈ গ’ল। আজিহে আমি তেনে সমালোচনাৰ স্মৃতি
 লুই-এটি উঠা দেখা পাইছো। তেতিয়া, যদিও লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা
 জাতীয় জীৱিত, তেওঁলৈ কোনোও বাদান্তবাদটোৰ কোনো সন্ধান
 পৰিছিল নাছিল। নহ’লে তেওঁ কি কৰ, জীৱিৰ অসমীয়া হ’লহেঁতেন।
 “ব’জী” “প্ৰদীপিকা” বৰখনৰ আনজন বীৰ অধ্যাপক বালীকান্ত
 কাকতি, আমাৰ মাজতে, আমাৰ শিক্ষক হিচাপে, আমাৰ মাজত বাদান্ত-
 বাদটো তেওঁ পঢ়ি; আমিও, আমাৰ জেনীত জাব কৰা কৰ্ত। তেওঁ
 হাঁহি হাঁহি কৰ, “আমি তাহানি ছটা মাহুহে এটা ডাঙৰ কলক

ডৰ্জড খটুৱাইছিলো। তোমালোক ইমানবোৰ থাকোঁতে এক নলিনীক বলে বোৱাবানে? আজি-কালিৰ ল'খাবোৰে সত্ৰীয়া নামৰ দেশ-বিশেষৰ সমালোচনাৰ কিতাপ পঢ়ি নতুন সমালোচনাৰ নীতিৰ আধা-দুখৰীয়া জ্ঞান গোটাই লৈ নিজৰ মনটোক অতিষ্ঠ কৰি তোলে আৰু সেই অতিষ্ঠতাৰ খজুৱাতি মাৰিবলৈকে য'তে ত'তে এই নীতিবিলাক প্ৰয়োগ কৰে। কলতঃ সি স্বৰূপ সমালোচনা নহয়গৈ। এইটো মানি ল'ব পাৰি যে শঙ্কৰদেৱৰ পুথিবোৰ মূলতঃ ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ বাবেই লিখা। গতিকে তাক “পীতা” আদি পুথিৰ ধাৰাতহে সমালোচনা কৰিব লাগিব। কিন্তু এই ধৰ্মভাবৰ surface value এৰি দি শঙ্কৰদেৱে লেখাত যি এৰি গৈছে, সেয়েহে অসমীয়া সাহিত্যৰ মূল ভেঁটি। কবীচাৰী সমালোচক টেইনিয়ে সমালোচনাৰ ক্ষেত্ৰত milieu বোলা এটা নীতিকে উপস্থাপিত কৰিছিল— এটা যুগৰ সাহিত্যক সেই যুগৰ দৃষ্টি-কোণৰপৰাহে চাব লাগে। oligarchy, economic and intellectual exploitation আদি আজিৰ যুগৰ ধাৰণা। শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্ম আৰু সাহিত্যয়ো ‘জিটজি’ বা কাল-ধৰ্ম মানিছিল। এজন বক্তাই শঙ্কৰদেৱৰ বচনাত একো নাপালে বুলি সেয়া বসাতলৈ নাযায়। মেকলে হাহাবেও সংস্কৃত সাহিত্যত some funny good things অৰ বাহিৰে একো নাপাইছিল। নলিনীয়েও নিজৰ ধাৰণামতে শঙ্কৰদেৱক লগাই লৈ কথাবোৰ কৈছে।” তাৰ পাছত ছাৰৰ সেই বিখ্যাত হাঁহিটো। তাতে শেষ।

নলিনী বৰুৱাই তুলেই হওক, তালেই হওক, নতুন সমালোচনাৰ বা-হাতি মহাপুৰুষৰ গাঙ লগাই বিশেষ এটা দৃষ্টিৰ সজ্ঞাননা কৰুৱালে। নহ'লে মহাপুৰুষ সদায় আত্মবতে লুকাই থাকিবনে? বেতিওত কোনোবাই সোৱা দৰে “জগদন্তক আত্মাবে, শঙ্কৰ গুৰু আত্মাবে, লুকাই আত্মা, দেখা নেদা, মনিকুটৰ তিতাবে।”

পত্ৰলেখা : পুৰণি চিঠিৰ টোপোলা

পত্ৰলেখা মানে চিঠিৰ টোপোলা নহয়, আলপনা বা মণ্ডলহে। সাহিত্যবধী বেজবৰুৱাই আনলৈ লেখা আৰু ভেঙলৈ আনে লেখা চিঠিগোৰ গোটাই অসম সাহিত্য সভাবপৰা ছপাৰ্ভঁতে (১৯৬৯) এই নাম ব্যৱহাৰ কৰিছিলে। সাহিত্যগুৰুৰ আন দুটি বস্তুৰে সমতা ৰাখি—ভেঙৰ জীৱনৰ ছবিৰ এলবাম “চিত্ৰলেখা” আৰু ডায়েৰিৰ সংগ্ৰহ “বেজবৰুৱাৰ দিনলেখা” ৰে। মোৰ পিছত দেখিছে। অনেক সাহিত্যিকে পত্ৰ-সংগ্ৰহ বুজাবলৈ ‘পত্ৰলেখা’ শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰি আহিছে। তাৰ বাবে অসন্তোষ নাপাই সন্তোষেই পাইছে। মোৰ পুৰণি চিঠিৰ টোপোলা চালি জাৰি ১৯৩৭-৩৮ৰ দুখনমানি নুহুদি চিঠিৰ সোৱাদ পঢ়ন্তাসকলক দিবলৈ লৈছে। কবি বঙ্গকান্ত বৰকাকতীৰ গদ্য লেখাত যি এক কবিতাৰ সোৱাদ থাকে, তাক ভেঙৰ চিঠিও পাব পাৰি। ভেঙক গুৱাহাটী এ এছ. এল. ক্লাবৰ ৩৭শ বার্ষিক অধিবেশনৰ সভাপতি হ’বলৈ আমন্ত্ৰণ জনাইছিলে। কবি হ’লেও ভেঙ মোজাদাৰ, কামৰ মাজুহ। তথাপি আমাক নেবিলে। উত্তৰ দিলে এই বুলি

শ্ৰীযুত মহেশ্বৰ বেঙগ—গুৱাহাটী এ এছ এল ক্লাবৰ সম্পাদক মহাশয়
সৱীয়েশু

নিবেদন,

আপোনাৰ ১৭/৩৭ তাৰিখৰ চিঠি জালি (১৭/৭/৭৭ তাৰিখে) ৰাখিছে ধন্য পাইছো। পাই “ন বৰো ন ভৱো অগা-শিৱা ভৱিৰি”ৰ যি আকল-আবেগ বা উৰণ হয়, মোৰো অনবৰত-উৰণ হৈছে।

আমাৰ দেশত বোধ কৰে'। যোতকৈ বহুতা আপোনাসকলৰ সভাপতিৰ আসন গুৱনি কৰিব পৰা উপকৃত লোক আছে, তথাপিহে আপোনা-সকলৰ মৌলৈছে মন খালে এইটোত আপোনাসকলৰ বাহনি শক্তি শলাগিব নোৱাৰিলেও, মৌলৈ আপোনালোকৰ কিবা এটা অহৈতুকী প্ৰীতিৰ সন্ধান পাই সঁচাকৈয়ে আনন্দ পাইহেঁ, আৰু গোবৰও অভূত কৰিহেঁ।। পিছে, সম্প্ৰতি মই বকুৱা বিষয়-জ্ঞানলভ অতি ব্যস্ত থকাৰ উপৰিও বাজুৱা বিষয় কিছুমানতো ব্যস্ত হ'ব লগাত পৰিহেঁ।। ২০ জুলাই তাৰিখে ৬৭টা মৌজাৰ বায়ত গোট খুৱাই এখন বিৰাট সভা (লাইন উচ্ছেদ প্ৰস্তাৱৰ প্ৰতিবাদৰ কাৰণে) বহুৱাবৰ আয়োজন হৈছে, তাত মই বিশেষভাৱে ব্যস্ত। তাৰ পিছতে, ২৫ তাৰিখে নগাওঁ জিলাৰ মৌজাদাৰ association এখন হোৱাৰ কথা। তাতো মোৰ উপস্থিতি নহ'লেই নহয়। যদি আপোনা-সকলে ২৭।২৮ তাৰিখমানে আপোনাসকলৰ অধিবেশন ঠিক কৰে, তেন্তে মই ২৬।২৭ তাৰিখে যেনে তেনে যাবলৈ বাধ্য হ'ম। আৰু যদি ২৯।৩০ যানলৈ নিয়ে, তেনেহলে মই অলপ সকাহ লৈ যাব পাৰিম।

আপোনাসকলে মোৰ অহা-যোৱাৰ খবৰ যোগাবলৈ অসামৰ্থ স্বীকাৰ নকৰিলেও, মোৰ নিজৰ সেই সামৰ্থ্যখিনি নিজেই স্বীকাৰ কৰি নিশ্চয় লগোহেঁতেন, এতিয়াও লৈহেঁ।। আপোনাসকলে যি কামৰ বা যি পূজাৰ আটাইতকৈ উত্তম ভাগটো মৌলৈ অৰ্পণ কৰিছে, সেই কাম বা সেই পূজাৰ ময়োৰে প্ৰধান অংশীদাৰ, তাত লগেহ কি ?

আপোনাসকলে মৌলৈ এক অনাৰ ডাক ঠিকটো এটাও লগত পঠিয়াই দিছে, বোধ কৰে'। এনেদৰে উক্তৰ দিকিত বুলি ভাষি। মই ডাক ঠিকটো আকৌ খুঁজাই পঠিয়ালেঁ, সুখৰে মৌলৈকে জিতি

দিব বুলি। ছাত্ৰ-সভাৰ বেতিয়া আৰ্থিক অৱস্থা টনকিৱাল নহয়, তেনেহলত যিমান দূৰ পাবি হিতব্যয়ী হোৱাই উচিত।

সহশেষত কওঁ যে আপোনাসকলে যোক আপোনাসকলৰ মাজলৈ এনে সমানৃতভাৱে নিমন্ত্ৰণ কৰাত মই আপোনাসকলক আন্ত-ৰিক ধন্যবাদ জনাইছোঁ, আৰু সেই নিমন্ত্ৰণ পাই মোৰ ভিতৰত থকা ছাত্ৰ বা বালকটোও উধাও হৈ পৰিছে। অধ্যাপক ব্ৰহ্মানন্দ ক্ৰীষুত গোস্বামী দেৱক মোৰ অভিবাদন জনাব। ইতিমধ্যে আপো-নাৰপৰা পুনৰ উত্তৰ পালে সুখী হম। ইতি।

কেতেকীৰন

Mairabari P O

Nowgong (Assam)

১৩।৭।৩৭ ই.

বিনীত

শ্ৰীবল্লভ বৰকাকতী

চিঠিত উল্লিখিত ক্ৰীষুত গোস্বামী হ'ল আমাৰ ক্লাবৰ কাৰ্যকৰী সভাপতি অধ্যাপক দিৱাকৰ গোস্বামী। আমাৰ নিমন্ত্ৰণেৰে কবিক 'ছাত্ৰ বা বালকটো' কবিতা উধাও কৰিলে, আমি অতিশয় আনন্দিত হ'লোঁ।। লাইন প্ৰথা উল্লেদৰ দাবীৰ লেখীয়া বাৰ্জনৈতিক কামত ব্যস্ত থকা কবিক সময় বঢ়াই দিয়াৰ বাহিৰে আমাৰ আন উপায়ো নাছিল। সেয়া দিলে।। তেওঁ কিন্তু লেজুতাল আৰু অলপ চিলাই লৈ লেখিলে

কেতেকীৰন

২০।৭।৩৭

বৰষৰ নেওগদেও,

আপোনাৰ ১৭ তাৰিখৰ চিঠিখন পাই সুখী হলে।। মই political activities কিছুমানত ধৰি বৰ ব্যস্ত হ'ব লগাত পৰিলোঁ।

আপোনালোকে অনুগ্ৰহ কৰি দীঘলাই দিয়া সময় আৰু অলপমান দীঘলাই অহা ৮ জুলাই (আগষ্ট) শনিবাৰলৈ আনিব খোজোঁ। শ্ৰীযুত মাধৱ বেজবৰুৱাইও কৈছিল যে শনি বা দেওবাৰেহে সুবিধা হ'ব। শ্ৰদ্ধা-প্ৰীতি গ্ৰহণ কৰিব যেন। উত্তৰলৈ যাট চাই বৰ্জে।

আপোনাৰ
শ্ৰীৰত্নকান্ত বৰকাকতী

৮ আগষ্ট ক ক্লাবৰ বহুদায়কীয় দিন ঠিৰা কৰা গ'ল। এতিয়া, সভাপতি আছিলে বাখিব পৰা সন্ধান ক্লাবৰ ক'ত? সেই সমস্যাই আমাৰ মনত জুৰুকি মাৰিলে। পিছে সেই বিষয়ে তেওঁ নিজেই চিন্তা নকৰি নাথাকিল

মৈবাবাৰী
১৮/৩৭

প্ৰিয় নেওগদেও,

আপোনাৰ ২৬/৭ তাৰিখৰ চিঠি পাই সুখী হলেঁ। মই এতিয়াও বৰ ব্যস্ত। তথাপি আগষ্টৰ ৭/৮ তাৰিখে গুৱাহাটীযুৱা হ'ম। মই শ্ৰীযুত মাধৱ বেজবৰুৱাৰ ঘৰতে থাকিবলৈ বুলি ভাবিছোঁ। তেখেত ছিলঙলৈ গলে অনুবিধা হয় যদি Happy Lodgeতে happy হৈ থাকিব নোৱাৰিনে?

শ্ৰদ্ধিৰাৱ সভাৰ ফল কলিয়ালেহে congratulation গ্ৰহণ কৰি আনন্দ লাভিব পাৰিম।

উত্তৰ পালে সুখী হম। শ্ৰীতি-শ্ৰদ্ধা ল'ব। ইতি

আপোনাৰ
বৰকাকত বৰকাকতী

কবি আছিল। আমাৰ সভাপতি হ'ল। আমাৰ কালৰপৰাহে
অভিধি বখাৰ ব্যৱস্থা নহ'ল। তেওঁ নিজৰ আত্মীয়ৰ ঘৰতে ব'ল।
সূৰ্যকান্ত বৰদলৈৰ জলতবঙ্গৰ লহৰ, ভূপেন নবিচৰ বাঁহীৰ শব্দ,
ছাত্ৰীসকলৰ শব্দ-সমলয় আৰু সমন্বয় সঙ্গীত, পুলিন চাংকাকতীৰ
বৰগীত, ইক্ৰামুল মজিদৰ উৰ্গজল, ভৱানন্দ ৰাজখোৱা কবিৰ
কবিতা আদিৰে সভাৰ সাজন-পাৰণ উত্তম হৈছিল যদিও সভা-
পতিৰ অভিভাষণৰ সময়ত আমি সভা ঘৰৰ কোলাহল বন্ধ
কৰিব নোৱাৰি সভাপতিৰ ওচৰত নিতান্ত দোষী অনুভৱ কৰিবলৈ
ধৰিলোঁ। তেওঁ নগাঁৱৰ মৈৰাবাৰীলৈ ঘূৰি যোৱাৰ পিছত সেই
দেখি অনুভাপ কৰি, অশেষ ধন্যবাদো জনাই এখন চিঠি দিলোঁ।
তেওঁলৈ। তেওঁৰ সমিধান তলত। ধুনীয়া চিঠিখনিৰ ঠায়ে ঠায়ে
বৰষুণৰ বতৰত মহানগৰ গুৱাহাটীৰ ঘৰে ঘৰে প্ৰৱেশ কৰা বান-
পানীয়ে চেলেকিলে। তেনেকৈ উলং হোৱা ঠাই মই হয় উদঙেই ৰাখিছো,
নহয় সৰু বন্ধনীৰ ভিতৰত সম্ভাৱ্য শৰুটিহঁত লগাই দিছো। মোৰ চিঠিৰ
মাজত বৰকাকতীদেৱে পঢ়িব নোৱৰা অথচ অতি মূল্যবান অভিভাষণ-
খনি, পদ্মধৰ চলিহাৰ ভাষাত কবিশূলভ মৰ্মৰাশী ছপা ৰূপত দেখা
পোৱাৰ টোপাহটোও দেখুৱাইছিলো, আৰু ক্লাবৰ নতুন সম্পাদক
(চফ্ৰেণৰ ভট্টাচাৰ্য) আৰু কাৰ্যনিৰ্বাহকৰ তৰফৰপৰা এই বিবৰণত কিবা
কবিতা পাৰিনেকি, তাৰো উল্লেখ দিছিলো। “অসমীয়া” কাকতৰ
আমাৰ সভাৰ ধৰণৰ লগত কি যন্তব্য প্ৰকাশ পাইছিল, আজি অৱশ্যে
মনত ৰূপে। বৰকাকতীৰ চিঠিত generation gapৰ কথাৰ
উল্লেখটি চকুত লগা, যুগে যুগে যোৱা পুৰণি অহা পুৰণি কলন
কবি হ'ব কৰা হৈ আহিছে।

কেতেকীৰন
মৈবাবাভী
(নগাওঁ, আসাম)

মৰমৰ নেওগাদও,

আপোনাৰ “একুবি দহ শাওণ”ৰ চেনেহী চিঠিখন সময়তে পাইছোঁ। তাৰপৰা আহিছেই মোৰ গ্ৰহণী হৈ চিত হৈ মাৰলি লেখিব লগীয়া অৱস্থা হ'ল। কালিৰপৰাহে অলপ ভাল পাইছোঁ। সেই কাৰণে উত্তৰ দিয়াত অলপ পলম হ'ল।

এ এচ, এল, ব্ৰাণৰ বাৰ্ষিকীত মোক আৰডৰীয়া (বেঙেনা) ৰূপে সভাপতিৰ আসনত বহুৱে। বাবে আপোনাৰ মই আসোৱাহ ধৰা নাই, “সেইটো আপুনি এতিয়া ঘটনাচক্ৰত পৰি মোৰ বুলি ভাবিছে যদিও সি প্ৰকৃততে আপোনাৰ পক্ষে একো দোৰ হ'ব নোৱাৰে—কাৰণ সি আপোনাৰ অনিচ্ছাকৃত। তাৰ বাবে আপুনি যি “প্ৰথম দোৰ” আৰু “নোকোহা ভুল” (তাদি দেখিছে) সেই-খিলাক মোৰ চকুত বালি পৰি পমি যোৱা বিধৰ (হে নেকি,) মই গম ধৰিব পৰা নাই দেখোন। বোধ কৰোঁ সেইবোৰ আপোনাৰ সৰল প্ৰাণৰ স্বাভাৱিক বিনয় উক্তি মাথোন।

আমাৰ উঠি অহা ‘ডেকা পুৰুষ’ (young generation) যেনেকৈ এটা স্পষ্ট চৰিত্ৰ-দৃৰ্ঘলতা (wanting seriousness) দেখা যায়, তেনেকৈ ‘বৰ্তমান পুৰুষবো’ (present generation) দোৰৰ ভাগটো বেছিকৈ দেখা চোৱাটো বোঁটো কৰা (having tempest in a tea pot) স্বভাৱটো বৰ স্পষ্টকৈ চকুত পৰে। “অসমীয়াত” কি লিখিছে মই দেখাই নাই, আপোনাৰ চিঠিৰপৰা বুজিছোঁ যে “অসমীয়াই” অসমীয়াৰ স্বভাৱে চিনাকি দিছে মাথোন।

জীৱিত বেণুধৰ শৰ্মা মোৰ ‘পুৰুষ জুৰব’ হুপৰীয়া ৰব চৰ্ণী অন্তৰত বহু। [তেনে খলত] মোৰ সভাপতিত্বটো যে তেওঁলৈ সোণত স্তব্ধতা চৰা হ'ব তাত আচৰিত কি ?

মোৰ অভিভাষণখন revise কৰিব লাগিব, গতিকে প্ৰকাশ পোৱাত অলপ পলম যটিব।

শ্ৰীযুত পুণ্যপ্ৰসাদ চক্ৰবাৰু কৰিওঁনেকি? তেওঁৰ কবি-প্ৰতিভা 'চেহেবা' আৰু কথা-বতৰাত সঁচাকৈয়ে মই মুগ্ধ হৈছিলো। লগতে এই ওঙ্গগটো আপোনালৈকে জনালো। তেওঁক মোৰ আদৰ-সন্তান দিব, আপুনি, ল'ব।

মই সম্প্ৰতি ইমান দুৰ্বল যে চিঠিখন নিজ হাতে নিলিখি মোৰ ভাই শ্ৰীমান প্ৰবোধচন্দ্ৰ বৰকাকতীৰ হতুৱাইহে লিখালে।। এয়ে

ইতি

আপোনাৰ

শ্ৰীযত্ৰকান্ত বৰকাকতী

গুৱাহাটী এ এছ এল ক্লাবৰ সপ্তবিংশ বাৰ্ষিকী উপলক্ষ্যত এগৰাকী কৃতী সাহিত্যিক আৰু ক্লাবৰ পূৰ্বৰ সম্পাদক পদ্মধৰ চন্দ্ৰিহাদেৱে পঠোৱা বাণীটি মূল্যবান। ইয়াত ক্লাবৰ উজ্জল ইতিহাসবোৰ ইঙ্গিত বৈছে।

Padmadhar Chaliha, M A, B L

Pleader

SIBSAGAR, ASSAM

এ-এছ এল ক্লাবৰ সম্পাদক শ্ৰীযুত মহেশ্বৰ নেওগদেৱৰ সন্মিলন

সম্বিনয় নিবেদন,

অসমৰ সৌৱৰ্ণৰূপ আৰু অতি আদৰৰ অহুষ্ঠান এ-এছ-এল ক্লাবৰ বহুবেকীয়া অধিবেশনলৈ নিমন্ত্ৰণ-পত্ৰ পাই নথি লুখী হ'লো। নিজে নৈ এনে গুৰুত্বপূৰ্ণত যোগ দিব নবা হলে আৰু বা পালো-হেঁতেন। কিন্তু বাবেপাত্ৰ অভাৱ বাবে মই যাব নোৱাৰি বিদায়

ভাগ্যকহে হুৰিছে। 'শেৱালিৰ' কবি শ্ৰীযুত বনুকাৰু বৰকাকতী ডাঙৰীয়াৰ নেতৃত্বত সকলো কাৰ্য্য সুকলমে সমাধা হৈ যাব আৰু সমজুৱাসকলে তেখেতৰ কবিশ্ৰুত মৰ্মবাণী শুনি অনুপ্রাণিত হ'ব বুলি মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস। তান্মানিখন কটন কলেজত পঢ়োঁতে এই ক্লবৰ লগত মোৰ ঘনিষ্ঠ সন্ধক আছিল। ইয়াৰ সম্পাদকৰূপে কাম কৰাৰ ভাগ্যও মোৰ ঘটিছিল। তেতিয়া আমি ক্লবৰ জৰীয়েতে ছিভিলিয়ান আনন্দবাম বৰুৱাৰ বহোবকীয়া ডিবি অতি সমাবোধেবে পাতিছিলো আৰু 'ষ্টুডেণ্ট' নাম দি এখনি ইংৰাজী মুখপত্ৰও প্ৰকাশ কৰিছিলো। আজিকালি এইবিলাক কাৰ্য্য কৰাৰ গম পোৱা নাই।

এসময়ত এ-এছ-এল ক্লবে অসমীয়া সাহিত্যিক বিদেশীৰ কবাল গবাহৰপৰা উদ্ধাৰ কৰিছিল। ক্লবৰ কৰ্মসকলে মাতৃভাষা আৰু মাতৃভূমিৰ উন্নতিকল্পে অহোপুৰুষাৰ্থ কৰিছিল। অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীৰ পাতত এই ক্লবৰ সুনাম আৰু যাউতিবুগীয়া, কীৰ্ত্তি সুবজিত হৈ থাকিব।

ক্লবৰ নাম সলোৱাৰ বিষয়ে কাকতে-পত্ৰে আলোচনা হোৱা দেখা গৈছে। ক্লবৰ বৰ্ত্তমান নামত এটা মধুৰ স্মৃতি সনা আছে। নামটো সলোৱাৰ মই পক্ষপাতী নহওঁ। মোৰ বোধেৰে, নাম সলোৱাৰ আন্দোলন নকৰি এই নামতে কিছুমান লাগতিয়াল কাম কৰি ক্লবৰ গৌৰৱ বৰ্দ্ধা কৰাৰহে সুযায়ত্ব হোৱা উচিত।

সকলো সমজুৱালৈকে মোৰ সাদৰ সন্তাষণ জনাই ক্লবৰ উত্তৰোত্তৰ উন্নতি কামনা কৰিলেঁ। ইতি

গুডাকাজী

শ্ৰীপদ্মৰ চলিহা

বৰকাকতীদেৱৰ লগত ঘনিষ্ঠ বন্ধুত্ব থকা চাৰিওফালৰ বেণুধৰ শৰ্মাৰ চিঠিখনি আমি সত্য হৈ যোৱাৰ সিদ্ধতহে গাইছিলেঁ। তেওঁৰ পত্ৰও

আছিল ইতিহাসমুখী। ভাৰাও বিশেষ লক্ষণীয়া। সেইখনিকো দীঘ
আক বাগিডে বৈ দিয়া হ'ল।

চাৰিঃ

৭ ৮ ০৭

মৰমৰ মহেশ্বৰ,

তুমি গুৱাহাটী এ এছ্ এল্ ক্লবৰ সপ্তত্ৰিংশৎ বাৰ্ষিকী উৎসৱ
উপলক্ষে নিমন্ত্ৰণ কৰা চিঠি পাই বৰ ব. পালে।। তাতোকৈও
বং পাইছোঁ। তাৰ যে সভাপতি হ'ব ঐযুত বঙ্গকান্ত বৰকাকতী।
ইয়াকেই বোলে সোণত সূৰুগা। যাবৰ মন আছিল, কিন্তু ভাবি
চোৱা। ব্যৱধান আৰু অন্তৰায় কিমান। গুৱাহাটী ক'ত আৰু
গড়গাঁও বা বংপুৰ ক'ত ?

সঁচাকৈয়ে কলিকতাৰ এ এছ্ এল্ ক্লব, বংপুৰৰ 'বাল্যাশ্ৰম
আৰু ছাত্ৰসভা' আৰু গুৱাহাটীৰ এ এছ্ এল্ ক্লবৰ নামটো শ্ৰদ্ধি-
বলৈ পালেই মনটো আনন্দ আৰু গৌৰৱত ওফলি পৰে। সেই
অনুষ্ঠানবিলাকৰ লগে লগে আমাৰ মহাহুভৱ উপৰি পুৰুষসকললৈও
মনত নপৰাকৈ নেথাকে। আজি-কালি ডেকা তৰুণত এনে উৎসাহী
ডেকা নিচেই নাই বুলিলেও হয়। তোমাৰ নিচিনা বিৰা ছুই-চাৰি-
জন আছে, তেওঁবিলাকো সাংসাৰিক হেঁচাঠেলাত পৰি

সভাসমিতি পাতি একো লাভ নাই— যদি তাৰ [প্ৰাণ]
সকলোৰে অন্তৰত স্বামীভাৱে প্ৰতিষ্ঠিত কৰিব নোৱাৰি। এই গল,
এই জ্ঞানহীন। চাৰে চাৰে ডেকা আহিব লাগিছে, যাব লাগিছে।
বিষে বিষে সভাসমিতি পতা হৈছে, ভলা হৈছে। কিন্তু কেইজন
আমাৰ এই উৎসাহ-আকোশলৰ সূত্ৰডাল একেটো বুলি ভাবিব
পৰিছে ? আজি চেকিৱাল কুকনৰ দিনবপৰা ... এপুৰুষীয়া অকলীয়া
কলীয়া বুলি জনো, কোনোবাই ভাবিছে, আৰু সেইমতে কাম কৰিব

পাবিছে? সভাসমিতিবিলাকে যেতিয়ালৈকে এইদৰে নিবৰজ্জিৱনভাৱে কাম কৰিব নোৱাৰে, তেতিয়ালৈকে আমাৰ উৎসাহ-উদগনিৰ সাৰ্থকতা নাই।

গুৱাহাটী এ এছ এল ক্লাবে সাতত্ৰিশ বছৰৰ আগতে যি কাম কৰিবলৈ হাতত লৈছিল, সেই কামৰ এতিয়াও ওৰ পৰা নাই। বৰ্তমান ক্ষেত্ৰত যিবিলাক কাম কৰিব লগীয়া আছে সেইবিলাক কৰিব পাবিলেহে এ এছ এল ক্লাবৰ বহুৰেৰেকীয়া অভিযোজন পতাৰ সাৰ্থক হ'ব।

এক অনাৰ ডাকবৰীয়া লেকাফাৰ ভিতৰত সন্মাই দিয়া এই খুন্দমান চিঠিলেখৰত আৰু কি লিখিম। আমাৰ দেশৰ কথা, ভাষাৰ কথা, সাহিত্যৰ কথা ভাবিলেই যাপ দিয়া জাহাজী কলৰ দৰে হিৱা পুৰি ডেই যায়।

দেখিছো গুৱাহাটীত এবিধ চেতনাৰ [উদ্বেক] হৈছে। মজলুময়ৰ ওচৰত প্ৰাৰ্থনা কৰিছো, যেন এই চেতনা চিৰস্থায়ী হয়।

ইতি

ভোমামৰ

ঐবেশুৰ শৰ্মা

গুৱাহাটীৰ এই নৱচেতনাটোক ধৰি বাধিবৰ প্ৰতি ক্লাবৰয়ে নহ'লেই, বৰং সি নিজেই গাঁতলৈ যোৱাৰ দিহাহে কৰিবলৈ ধৰিলে। বৰীকাকতীয়েৰ অতিভাৱণ ছোপী উলিয়াবৰ কোৰ্ণাৰে ক্লাবৰ সামৰ্থ্য নহ'ল — বহুত দিনলৈকে আলচ-বিলচ হৈয়ে থাকিল। ইয়াৰ মাজতে ১৯৩৭ চনৰ ডিছেম্বৰ মাহত গুৱাহাটীত বহা অসম সাহিত্য-সভাৰ 'মহাবিকা "প্ৰবন্ধ-সংগ্ৰহ"ত "সাহিত্যৰ অৰণ্য" শীৰ্ষকৰ আত্ম-তাকনাখিনীৰ এটি খণ্ড ছন্দা হৈ উলিয়ায়। তেতিয়াও ক্লাবে অতিভাৱণৰ

উলিওৱাৰ চিন্তাটো অৱশ্যে এৰা নাছিল। আহিল জাহ্নৱাবীড়ো সেই
লৈ পত্ৰা-পত্ৰি চলিছিল।

P O Mairabari
(Nowgong, Assam)

১৪/১/৩৮ [৭]

মৰমৰ নেওগদেও,

আপোনাৰ ৫ জাহ্নৱাবীৰ চিঠিখন পাই সুখী হলেঁ। এ এছ
এল ক্লবৰ সম্পাদকৰ চিঠিৰ মই উত্তৰ দিছিলো—মোৰ অভিভাষণখন
পুনৰ নিখিবৰ বাবে মোক অলপ সময় লাগিব। যোগ বিয়োগ
অনেক কৰিব লগা হৈছে। মই অহা মাহৰ ১৪/১৫ তাৰিখে গুৱা
হাটলৈ যাম—কাৰণ কেইবাটাও উপস্থিত হৈছে। সেই সময়ত মোৰ
অভিভাষণখন লৈ যাম বুলি স্থিৰ কৰিছো। সম্প্ৰতি মই সা.সাৰিক
না-না জঞ্জালত পৰিছোঁ। গতিকে খৰ-ধৰ আন বিষয়তহে বিশেষকৈ
কৰিব লগা হৈছে। আপুনি এই সম্পৰ্কে সম্পাদক মহাশয়ক ভালকৈ
বুজাই “aluminium hot enthusiasm”টোক উৎসাহৰ আঙঠা
দি “গৰম” কৈ ৰাখিব। মূৰত ‘ডিগ্ৰি’ পাগটো নাই বুলি
অৱশ্যে মই জনা নাছিলোঁ, — এইবাৰ নিশ্চয় উঠিব। মানুহৰ
মূৰক ভিতৰৰ মগজৰ ওজন বিমানেনই ধাওক, পাগটো মাৰি ললে
মূৰটো গধুৰ হয়, এনেয়ে পাতল বেন’লাপে। সেইদৰে বিদ্যা বিমানেনই
ধাওক বা নেথাকক ‘ডিগ্ৰি’ নহলে সিওযে গধুৰ নহয়—সেইটো
সৰ্বদা সজত নহয় জানো?

আশা কৰো আপোনাৰ শাৰীৰিক মজল। ব্ৰেই-জৰা, জানিব।

ইতি

আপোনাৰ
বন্ধকাৰ বৰকাকতী

সভা-সমিতি দেশ আৰু সাহিত্যৰ বিস্তাৰ হাজতৰে নিজৰ মূল কৰ্তব্য আৰু ভৱিষ্যত জীৱিকাৰ চিন্তা কৰিব লাগে, সেই কথা সৌৱৰাই, দিয়েছি বিলাতৰপৰা অধ্যাপক ভূঞা হাৰে লিখা চিঠিখনিয়ে। নহ'লে ডেকা তেজৰ উচ্ছাসত নিতান্ত লাগতিয়ালটো পাহৰিয়ে থকা যায়।

Melbourne House Hotel
119, Gower Street
London, W C 1
29 1 38

মৰমৰ মহেশ্বৰ,

তোমাৰ বিছৰ ওলগনি পাই ধন্যবাদ দিছোঁ। সেইখন পায়হে, মনত পৰিল 'মাঘৰ বিহু বুলি বস্তু এটা আছে। ইয়াত সৌৱৰাই দিওঁতা কেও নহল। তোমাৰ সাহিত্যসাধনা দেখি ব. পাইছোঁ। সম্মিলন প্ৰৱন্ধাৱলীত লিখা সেই কিৰ্কাঁকিও পঢ়িলো, ভাল হৈছে। কিন্তু এটা কথা,—সেই বুলি কলেজৰ পঢ়াত আওকাণ নিদিবা। ভালকৈ পাচ কৰিলে সংসাৰত বেচি কামত আহিব। আগলৈ জীৱিকাৰ চিন্তাৰ পৰা মুক্তি লাভ কৰি সাহিত্য চৰ্চ্চাত একাগ্ৰপতী-য়াই লাগিব পাৰিবা। সেইদেখি Honours অত 1st class 1st হৈ যেন পাচ কৰিব পাৰা তালৈকে চকু বাখিবা।

মোটেল সোনকালে আৰু জৰুৰ পঠাৰা—এটা বস্তু Ordinary Mailত, দেই। ১৫শ বছৰৰ বাঁহীত, ১৯২৯৬ পূৰ্ণাত জীৱুত বেণুধৰ শৰ্মাই লিখা 'বজ্জিলী' বোলা প্ৰৱন্ধ এটা আছে। তাকে গোটেইটো কপি কৰি পঠাৰা। মোৰ বিশেষ দৰ্কাৰ। তোমাৰ হাতৰ আখৰ ভাল, সেইদেখি তোমালৈ লিখিলোঁ। বজ্জিলীৰ বাই-ভনী কেজনীমান পাইছোঁ।

মোৰ মৰম আৰু আশীৰ্বাদ লবা,

ইতি।

তোমাৰ হিতাকাঙ্ক্ষী
ঐশ্বৰ্য্যকুমাৰ ভূঞা।

বিমৰ্ষৰ বছৰাটা

পাৰিপাৰ্শ্বিক অৱস্থাৰ হেঁচাত ১৯৩৮ৰ বি এ পৰীক্ষাত অনাৰ্হত প্ৰথম শ্ৰেণী পোৱা দূৰৰ কথা, অশুখত পাছৰ এটা বিষয়ৰ পৰীক্ষা সম্পূৰ্ণ কৰিব নোৱাৰি অশাস্তিহে মাতি আনিব লগীয়া হ'ল। এতিয়া পুনৰ্বাৰ মাথোন পৰীক্ষাৰ মাছুল দি পৰীক্ষা দিব পৰা যাবনে বা পুনৰ কলেজত যোগ দি পঢ়িব লাগিবনে, এইবোৰ প্ৰশ্নৰ খেলি-মেলি আহি পৰিল। এবাৰ ককাইদেৱে লেখে “ছাত্ৰ জীৱনৰ তৰুণ আদৰ্শ ৰূপত আৰু এই বুঢ়া সংসাৰ—ইহঁতৰ একো মিল নাই। য'ত ছুয়ে ছুয়ে চাৰি পাই আহিছা সদায়, ইয়াত সি বাইশ হোৱা অসম্ভৱ নহয়। গতিকে হতাশ নহৰা, আদৰ্শও নাপাহৰিবা, কিন্তু বুঢ়া সংসাৰৰ গতিত খোজ দিবা” (১০ মে' ১৯৩৮)। নিজৰ জীৱনৰ ভিত্তি অভিজ্ঞতাবশৰা লৰু ককাইদেউৰ এই দৰ্শন। তাৰ-পৰা তেওঁ এক কাৰ্যকৰী পৰামৰ্শ আগ বঢ়ায় ‘হৈ যোৱা কথাত অকণো ভূমি হুখ নকৰিবা, বৌ-পিতাদেউকো হুখ কৰিবলৈ নিদিবা। ভূমি বৰ্তমানতকৈ নিজ দায়িত্ব আৰু ভৱিষ্যতৰ বিবেচনাত আৰু ভিৰ দি চলিবলৈ শিকিব লাগে” (১৮ জুন ১৯৩৮)। আনকালে, মোৰ বছৰত দিন গা বাক নথকাত তেওঁ সন্দেহ প্ৰকাশ কৰে, মই গুৱাহাটীলৈ আহি পঢ়িবহি পাবিম নে নোৱাৰিম। শেহতটো জুলাইৰ মাজত পোনতে বিশ্ববিদ্যালয়ে মোক পিছৰ বছৰ কলেজ নকৰাকৈ পৰীক্ষা দিবলৈ দিয়েনে আৰু ছুতিয়তে কলেজ কৰিলে মই আচলকৈ পাই নকৰা কলপাবীটো চবকাৰে এই বছৰো মোক দিয়েনে, চাই নকৰিলে মোক বৰবৰষুণ গুৱাহাটীলৈ আহিবলৈ দিলে। সেইবোৰ ককাইদেৱে কিন্তু কোনেও লেখা কোনো আলোচনীত, ছবিবাবলৈ

দটাই দটাই কৈ পঠিয়ালে। পিছে, ইতিমধ্যেই “আবাহন”লৈ ‘সাহিত্যত সাধনা, আৰ্ট আৰু কচি’ নামৰ প্ৰবন্ধ পঠিয়াইছিলো আৰু পদ্মধৰ চলিহাদেৱে আমাৰ কমাৰ কদীয়াৰ ঘৰলৈ ছুৰাবো। মৈ ছা-ছয়নিয়া কাচি থকা মোৰ হতুৱাই তেওঁৰ শিৱসাগৰ সাহিত্য-সভাৰ বাবে লিখোৱা অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী বিবয়ক এটা প্ৰবন্ধও “জয়ন্তী”ত দি থৈছিলোঁ।। এই দুইটা প্ৰবন্ধ মই গুৱাহাটী পাঠতে নাপাঠতেই প্ৰকাশ পালে আৰু ককাইদেউ তেওঁৰ আদেশ অমান্য কৰিছোঁ। বুলি কট হ’ল। দুইটা প্ৰবন্ধই কিন্তু সাহিত্যিক-মহলত তথা বন্ধু-মহলত বিশেষ আদৰ পালে। সদ্যো-গ্ৰেজুৱেট স্নাত্যপ্ৰসঙ্গ বন্ধাই শিলচৰবপবা লিখিলে In the current issue of the Abahan I saw an article by you Oh yes, I read it—though not yet completed the whole affair It is—I assure you—splendid (জুলাই ১৯৩৮) কবিতা বা সাহিত্য সম্পৰ্কে যাৰ মতৰ মূল্য আছিল আন সেই এজন বন্ধু (যাৰ অনন্যসাধারণ গীতা-গীতি কবিত্ব গুণ বিয়াক্তিৰ আন্দোলনৰ সময়ত পুলিচে আগৰ কবিতাৰ কাগজৰ ছুৰাবোৰে সৈতে শেষ কৰি পেলালে) জীৱনীকান্ত গগৈৰ চিঠিখন ‘পদ্মলেখা’ৰ তিতবতে সামৰাৰ লোভ সামৰিব নোৱাৰিলে।।

Banmukh

27/8/38

মহোদয় অ’,

ডোৰ চিঠিখন পালে।। ভাল লাগিল—কলাবৰিণ কটীমিউ কৰা শুনি। কেজুৱেল নোহোৱাই ভাল তেনেইনে। কিন্তু কেজু-ৱেল হৈ নানা কলত পৰি আটল কথাত কিছু প্ৰকলপ হ’বও

পাৰেতো। নতুন উছাহেৰে কামত লগাটো টান যে হ'ব তাক জানিছো, পিচে অলপ বল দিবলৈ সাহ কৰিব পাৰিবিভো।

এই সখ্যা জয়ন্তীৰ তোৰ প্ৰবন্ধটো বৰ ভাল লাগিছে—লিখাৰ ঠাইলটো উপযুক্ত বুলি ভাবিছোঁ। শূলপাণি ফুকনৰ শূলডাল ঠিক-মতে লাগিছে নে নাই মোক জানিবলৈ দিবি। 'দেশপ্ৰেম' গল্পটোৰ কথাখিনিয়ে মোক ভাল লগালে। ফুৰ 'স্মৃতি' কবিতাটো কৃতকাৰ্য্য হৈছে আৰু হাজৰিকাই তেওঁৰ নাম ভালৰ ফালে আনিছে বুলি ভাবোঁ। সম্পাদকীয়খিনি মজাব লাগিল। কৃষ্ণ ভূঞাৰ কবিতাটো চিৰিয়াছ হয়, কিন্তু তাৰ কেইটামান শব্দই মোক তাক কমিকৰ শাৰীত পেলাবলৈ বাধ্য কৰিছে। ছইটোমেনৰ ছন্দ অম্লকৰণ কৰা মই বেয়া বোলা নাই, কিন্তু প্ৰকাশৰ বাটত নাথাকিলে সেই ছন্দই যেন পাইছো দেখোন। তাৰ অত্যাৰ যেন মই তাত বোধ কৰিছোঁ। ই অৱশ্যে মোৰ কথা।

মোৰ কবিতাটো পঢ়িলি? তললৈ গৈছে? হয়নে? মই দেখোন ভালেই পাইছিলোঁ। আৰু এতিয়া পঢ়িও সেই মতকে বাহাল ৰাখিব খোজেঁ। যদিওবা তোৰ মতামতৰ সদায়েই মূল্য আছে বুলি ধৰিয়েই মই তাক চাইছিলোঁ। মই ইয়াক মোৰ লিখাৰ ভালখিনিৰ ভিতৰতে ঠাই দিবলৈ ৰাজী। তই আৰু এবাৰ পঢ়ি চাব পাৰ। আৰু মতামত জনাব।

কটন কলেজ ফুনিয়ন চেফ্ৰেটাৰী খগেন বৰবৰুৱা আৰু কটনিয়ানৰ এডিটৰ প্ৰকুল হোৱাৰ আশা? "

উপদেশ তোক দিয়া নাই—পাহৰা যেন দেখিলে সোৱণাই দিব পাৰোঁ, পিচে পাহৰিবৰ ইচ্ছা কৰা যেন দেখিলে তাকে নকৰোঁ। সেইবোৰ লক লবাক কৰে বছতে। কিন্তু তয়ো লক লবা নহয়, যয়ো ডিনিম্বীয়া বুঢ়া নহওঁ নহয় যদিও 'দিলে দিব পাৰ'। সি দিঠা বন্ধ। এড্‌ভাইচ বা কনচ'লেনচনৰ দৰে পুৰণি " " বিখ্যাত নহয়।

ভক্তি স্নেহ কাৰো দিব নাজাগে—মৰম অলপ উৱে লবি।

কৰুণাৰ চিঠি দিয়াত অনুবিধা আছে—চিয়াহি নাই নে কাগজ
কলম ওৰ পৰিছে? টিকট নহলে বেৰি, কৰিও দিব পাবে।
মই ভবি লম বুলি কবি। যদি সময় নাই সি শুকীয়া কথা।

তোৰ
শশীকান্ত

ককণা হ'ল “জয়ন্তী”ৰ সংযুক্ত সম্পাদক শ্ৰীককণাকান্ত গগৈ।
তিনিশাহমানৰ পিছত (২৩ নবেম্বৰ ১৯৩৮) শশীয়ে ‘চিন্তা-
চৰ্ভাৰনাৰ মাজত দেহা তিলে তিলে শুকাই গৈছে’ বুলি জনাই
আৰু লেখিছে “কেইবামাহো তোৰ লিখা দেখা পোৱা নাই
কেলৈ? বোধ কৰোঁ পঢ়িছ নহয়নে? পঢ়। যুনিভাৰ্ছিটিত নাম কৰিব
নোৱাৰিলে একপ্ৰকাৰে আমাৰ কাৰণে নিজক প্ৰকাশ কৰিবলৈ
ঠায়ে নাই। আমাৰ যি হ'ল হ'ল—তহঁতৰে কিবা হয় যদি হক।
আশা কৰোঁ—ইচ্ছা কৰোঁ। প্ৰাৰ্থনা নকৰোঁ।” মোৰ লেখা অৱশ্যে
নোহোৱাই হৈছিল, হয়। মাথোন, পণ্ডিত জৱাহৰলাল নেহৰু
গুৱাহাটীলৈ অহাৰ সময়ত শ্ৰীককণাকান্ত গগৈৰপৰা Sreejut Mahe-
swar Neog represents the Jayanti in his Reporter's
capacity বুলি এখন চাৰ্টফিকেট (২৯ জুলাই ১৯৩৮) লেখাই
লৈ কলেজত বহা সভাত আন ভৱ্য-গব্য সংবাদদাতাসকলেৰে শাৰী
পূবাই বহি আছিলোঁগৈ।

এই সময়তে অধ্যাপক বিবিকিমুমাৰ বৰুৱাই কলিকতা বিশ্ব-
বিদ্যালয়ৰ অসমীয়া শ্ৰেণীত পঢ়োৱা এৰি কটন কলেজৰ অসমীয়া
বিভাগত যোগ দিছিলহি। তেওঁ এদিনহে আমাৰ শ্ৰেণীলৈ আহিছিল।
সেইদিনা তেওঁ ঘৰলৈ ঘূৰি বাৰ্ততে বাৰ্ততে মোক লগ পাই “বিছাতে

তোমাৰ বছৰ এটা নষ্ট হ'ল" বুলি হুধ কৰিলে, কাৰণ এবছৰ কলেজত পঢ়াৰপৰা অব্যাহতি পোৱাৰ মোৰ যত্নত তেওঁ। মোক বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কৰ্তৃপক্ষৰ যোগে সহায় কৰিবলৈ চাইছিল। আছিল পূজাটোৰ বন্ধত মই সক মোমাইদেউৰে (থানেখৰ হাজৰিকা) তেওঁ থকা আপাৰ খিল, কেটল এণ্ড ডেইৰি ফাৰ্মত গৈ থাকিবৰ কথা, কাৰণ মোৰ আগৰ বছৰ হোৱা অশুখৰ বাবে গুৱাহাটীত ভালকৈ পঢ়া শুনা কৰিব নোৱাৰিম বুলি ভাবি তেওঁ মোক খিলঙলৈ যাবলৈ কৈছিল। খিলঙলৈ যোৱাৰ আগতে বিবিকি মমাৰে (মোৰ মোমাইৰ পুত্ৰ চৈতন্যনাথ হাজৰিকা ভাইৰ মমা বুলি) ছদিনলৈ নগাঁও চাবলৈ গলে। তাৰপৰা গুৱাহাটীয়েদি খিলঙলৈ বাট ল'লো। তাৰ জুৰ বতৰ বৰ ভাল লাগিছিল। মোমাইদেউৰ লগত কাচিং কেতিয়াবা দুটা কথা পতাৰ বাহিৰে কথা পতাৰ লগ নাছিলেই বুলিৰ লাগে—ছদিনমান গৈ লগ দিয়া বৰমমাৰ পুত্ৰ কণটি ককাইদেউৰ (শ্ৰীমানিকচন্দ্ৰ হাজৰিকা) বাহিৰে। ছদিনমান আকৌ মোমাইদেউৰ বৰকৈ পানীলগা আৰু কাহ হৈ বৰ আছকাল দিলে। ওচৰত থকা ডাঙৰ জলপ্ৰপাতটোৰ বাহিৰে আৰু ফাৰ্মত থকা শ্বেকছপিয়েৰৰ গাঁৱৰপৰা অনা বিলাতী গাইজনীত বাদে চাব লগীয়াও নাই বিশেষ একো। এদিন মোমাইদেউৰ লগত গাড়ীত উঠি খিলং ছহৰলৈ আহোঁতে তাতে বাটত ডক্টৰ ভূঞা হাৰে লগ পালে। মোমাইদেৱে এদিন তেওঁক গাড়ী পঠাই অনাই আলহী শুধি বিদায় দিছিল। পঢ়া-শুনা মোৰ অলপ হ'ল, কিন্তু ড্ৰাইভাৰ যত্ন নে বন কৰা ল'ৰা কোনোবাটোৱে মই কলেজৰ লাইব্ৰেৰিৰপৰা ধাৰে নিয়া ই এম্. এল্. ছিৰিক্সৰ পুৰণি ফটা ছিটা Jonathan Swiftখন খিলঙৰ জাব খেদোৱাত লগালে হ'বলা, সেইখন বিচাৰি নাপাই মনত অলপ অপাৰ্ণি হ'ল আৰু গুৱাহাটীলৈ ঘূৰি আহিলত লাইব্ৰেৰিয়ান বাঞ্জন বাবুৱে মোৰ হতুৱাই নতুন চক্চকীয়া এটা কপি লটু-

শ্ৰেণীৰ বাবে কিনাইহে এবিলে ! এইদৰে “ব’ল খোৱা ব’ল, হেলো ছইচো” কৰি পৰীক্ষাৰ কাললৈ আগ বাঢ়িলে। আৰু সেই উৎসৱটো কৰি ঘৰৰ ল’ৰা ঘৰলৈ উভতিিলে। ১৫ জুলাই ১৯৩৯ তাৰিখে বোম্বাইটকপৰা ককাইদেয়ে চিঠিৰে জনালে, “Calcutta Gazette অত আজি result ওলাল। তোমাৰ position Cotton College অত 1st আৰু Universityত 27th ” য়োক postgraduate scholarship অৰ বাবে ল’ৰা পৰীক্ষা দিবলৈ তেওঁ নিৰ্দেশ দি মাতি পঠিয়ালে। সেইমতে আৱেগন পঠোৱাও হ’ল। সেইকালৰপৰা ঘূৰি বাৰ্তা নাছিল আৰু সিমানতে সপোনময় অধ্যায় কলেজৰ জীৱন সমাপ্ত হ’ল।

কঁকবকাই নে ডক্‌তকাই /ক

ইংৰাজীত অনাৰ্ছ বাখি বি এ পৰীক্ষাটো পাছ কৰিলেঁ।—
 যদিও কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ছাত্ৰসকলৰ মাজত একেবাৰেই ওপৰ
 খলপাত উঠি আহিব নোৱাৰিলো। সিমানতো যি কৰিলেঁ, ভালৈ
 কৰিলো বুলি ভাবিলো। তাৰ পিছৰ স্বাভাৱিক কৰ্মৰ দৰে আছিল
 এম এ পঢ়া—কলিকতালৈ গৈ পঢ়া। কিন্তু সেইখিনিতে এটা দোপ
 দি ভাবিব লগীয়া হ’ল। অসম চৰকাৰৰ স্নাতকোত্তৰ বৃত্তিটোৰ
 বাবে দৰ্শাস্ত কৰিলো, নানা হেঁচা-ঠেলাৰ মাজত তাক পাবৰ আশা
 নাই বুলি মুজুৰা লাগি বহি থাকিলেঁ।। ঘৰৰ ধন ভাঙি পঢ়িবলৈও
 ঘৰত। সিমানটো হেঁচা সহিব পাৰিবয়ে, আশা কম। বন্ধু-বান্ধৱ-
 সকলে অৱশ্যে ভাবি আছিল যে মই বিশ্ববিদ্যালয়লৈ যামেই।
 আগৰ বছৰতে বি এ পাছ কৰি কলিকতাত পঢ়ি থকা টমিয়ে
 কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হাৰ্ডিঞ্জ হোষ্টেলৰপৰা লিখিলে, “শ্ৰেহৰ বাউকে,
 পৰীক্ষা পাশ কৰা বাতৰিটো নিদিয়াৰ কাৰণে যথেষ্ট বেজাৰ পাইছো
 বুলি ক’লে অন্যায় হ’বনে? গেজেটত তোমাৰ স্থিতিটো দেখি
 সঁচাকৈয়ে বৰ ৰং পাইছোঁ।। বীৰেন চাংকাকতি বৰ্ত্তমান ইয়াতে
 আছেহি, আৰু তোমাকো আমাৰ মাজত পাবৰ কাৰণে সন্মান আশা
 কৰি আছে। পিছে তুমি এতিয়া কি পঢ়িবা” (২০ জুলাই ১৯৩৯)।
 জবে এবিলেও কৰ্পটিয়ে নেবাৰ দৰে সাহিত্যিক ৰোগটোৱেয়ে মোৰ
 লগ এৰা নাছিল, সেইটোও বান্ধব সেই চিঠিৰপৰাই আজি স্মৃতিবিহ্বল।
 তেওঁ অৱশ্যে অলপ কঠোৰ সমালোচকো: “জাহানন তোমাৰ
 গল্পটো পঢ়িলেঁ।। ভালৈই লাগিল। কিন্তু এটা কথা—যদি বেয়া
 নোপোৱা কওঁ—I hate the idea of your clinging to symbol-

ism and circumlocution so much Doesn't it really violate the essential spirit of the age? নিজৰ মতটোহে কৈছো। I may be wrong বেয়া নাপাবা আকৌ। অনধিকাৰ চৰ্চ্চাৰ কাৰণে মাফ কৰিবা।” মোৰ সেই গল্পৰ কথা আজি বিন্দুতিৰ গৰ্ভত। আন এজন শ্ৰদ্ধেয় বন্ধু কৰুণাকান্ত গগৈয়ে তেওঁৰ চিঠিত (২৪ জুলাই ১৯৩৯) “এতিয়া আপুনি কি কৰোঁ বুলিছে জনাব” বুলি খবৰ লৈ তেওঁৰ প্ৰস্তাৱিত গল্প-সংকলন “হাতীপটি”ৰ কথা লিখিছিল আৰু সংকলনখনৰ বেটুপাতৰ বাবে ছবিৰ মই ইতিমধ্যে পঠিওৱা ডিজাইনটোৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছিল আৰু লগতে “আৱাহন”ত ওলোৱা মোৰ ‘কবিতা’ নামৰ কবিতাটোৰ বিষয়ে মন্তব্য কৰিছিল, “পটি ভাল পালো। আৰু আপোনাৰ এই বছৰৰ সকলোবোৰৰ ভিতৰতে এইটি উত্তম কবিতা হৈছে বুলি ধৰিলো।” তেওঁ ঘনাই চিঠি দি থাকে “হাতীপটি”ৰ আঁচনি আৰু কাম লৈ আৰু সহযোগ আশা কৰি। আগৰ বছৰত দৰ্শনৰ অনাছেৰে বি এ পাছ কৰি কলিকতালৈ পঢ়িবলৈ যাব নোৱৰা বন্ধু নৰেন শৰ্মাই ব্যৱহাৰিক জগতখনৰ দাম-দৰৰ বিষয়ে, নিজৰ কথাও কৈ চিঠিপত্ৰ দিয়ে। তেওঁ স্কুলৰ শিক্ষকৰ কামত সোমাবলৈ যত্ন কৰি দেখে যে শিক্ষা-জগততো আগৰ বজাৰ-দৰ নচলে। তত্পৰি আগৰ নৈতিক প্ৰমূল্যবোৰ চূণচাং কৰিবৰ কাৰণে দৃঢ় পদক্ষেপেৰে আগ বাঢ়ি আহে দ্বিতীয় বিশ্বসম্ৰ। নৰেনৰ এখন চিঠিত তাৰ আভাস “The war has been declared as a conclusion of the intolerably tense situation of the last twelve months The Russo-German pact is really a surprise They say they will be neutral But how long? But you know the papers don't give you the correct information Never mind Why bother our heads about those fighting cocks?” কিন্তু আৱাহ

নিজৰ জগতখনো কান্ধ হৈ থকা নাছিল The world situation has been very tense You must have read in the papers Mahatma's retort to Zetland's speech There is a likelihood of India's getting something from the British now—at least the right of defence against the aggression of Afghanistan and Japan if there be any For the aggression also, there is a fair probability Whatever be the case, the old man has at last taken the right attitude” (পুৰণিগুদাম, ১ ছেপ্টেম্বৰ ১৯৩৯)

এইদৰে চাৰিওফালে জাকি পাতি অহা ৰাজ ভগনৰ মাজত আমাৰ সক জীৱনৰ কলথোকা বাহুলিয়ে খোৱাটো তুচ্ছই নহয় জানো? তথাপি এম এ পঢ়াৰ সপোন নগ'ল। কিন্তু এইবাৰ নতুন ধৰণেৰে তাৰ কথা ভাবিবলৈ লাগিলে। সেই ভাবৰ এগৰাকী বিশিষ্ট লগৰীয়াও পালো। তেওঁ হ'ল বৌদ্ধিক যুৱক মুনীন বৰ-কটকী। তেওঁ ডিষ্টিংকশ্যন ধৰা গ্ৰেজুৱেট। তেনে গ্ৰেজুৱেট তেওঁ আৰু ইংৰাজীৰ অনাৰ্ছৰ গ্ৰেজুৱেট মই নিজকে তোষামোদ কৰিলে। যে আমি বিচাৰিলেই চৰকাৰী হাই স্কুলত কাম এটা পাব পাৰিম। দৰ্মহাও পাম বহুত (মাহে তিনি কুৰি পোন্ধৰ তেতিয়া কম জানো?), তাকে লৈ সুখে-সন্তোষে খাই-লৈ ছায়া আৰামত ইংৰাজীৰ এম এ দকটি পঢ়িম, সাহিত্যৰে কিমান বস ল'ব পাৰিম! সেই কল্পনা বা পৰিকল্পনাৰে ছয়ো নিজ নিজ ভগীয়াকৈ কিতাপ যোগাব কৰিবলৈ ধৰিলে। দুই এখনকৈ। কিন্তু আমাৰ নিমিত্তে শিক্ষা-বিভাগৰ দুৱাৰখন বহুলকৈ মেলা থাকিব, সেইটোয়ে ভুল আশাহে আছিল, তাক বুজোঁতে বৰ পলম নালাগিল। বিভাগত স্থায়ী কাম পাবলৈ হ'লে কিছু দিন অস্থায়ী ষ্টেন্ডাৰ্ড-ৰূপে চলিব লাগে। সেইমতে স্থায়ী শিক্ষাব্যৱস্থাৰ দুটাৰ পৰাও যোৰহাট চৰকাৰী স্কুলত ১৯৩৯ৰ আগষ্ট

ছেপ্টেম্বৰত প্ৰায় এমাহ, আৰু ১৯৪১ৰ মে'-জুনত প্ৰায় এমাহ আৰু
 উত্তৰ লখীমপুৰ চৰকাৰী স্কুলত ১৯৪০ৰ এপ্ৰিলৰপৰা জুনৰ ভিতৰত
 দুমাহৰ অলপ বেছি কাম কৰিলে। কিন্তু ১৯৪১ৰ আগষ্টত সেই
 হিছাপ নিকাছ কৰিবৰ বেলা পৰিল। সেই মাহৰ এক তাৰিখৰ
 দিনা যোৰহাট স্কুলত এটা পদ খালি হোৱা বতৰা পাই ইন্-ছেপেক্টৰ
 শৰৎচন্দ্ৰ গোস্বামীক লগ ধৰিলে। তেওঁ ক'লে, আজি কালিতে
 ষিলঙৰপৰা শিক্ষা-মন্ত্ৰী আহিব। সেই লৈ তেওঁ ব্যস্ত, কিন্তু মই
 তেওঁৰ কথা হেডমাষ্টৰক কৈ কাম কৰা আৰম্ভ কৰি দিব পাৰোঁ,
 পিছত অৰ্ডাৰ দিয়া আদি সকলো ঠিক কৰি দিয়া যাব। সেইমতে
 মই জেহিকুদিন হেডমাষ্টৰ ছাবক কথাটো কৈ পিছদিনা শুকুৰবাৰে
 স্কুলত পাঠন আৰম্ভ কৰিলে। শুকুৰবাৰে পঢ়ালে। শনিবাৰে আদ-
 দিন পঢ়ালে। সোমবাৰে পুৱা শ্ৰেণীত সোমাই হাজিৰা মাতি ল'ৰাৰ
 উপস্থিতি লৈ পঢ়ুৱাবলৈ কিতাপ মেলিছোঁহ, এনেতে হেডমাষ্টৰ
 ছাব ক্লাছৰ বাৰাণ্ডালৈকে আহি মোক সেইখিনিলৈকে মাতি নিলে,
 ক'লে যে শিক্ষা-মন্ত্ৰীয়ে জান এজনকহে সেইটো কামত মকৰৰ কৰি
 গৈছে, গতিকে মই হাজিৰা-বহি, কিতাপ-কাগজ লৈ তেওঁৰ লগতে
 গুচি আহিব লাগে। ছাবে নিজৰ কোঠালৈ মাতি নি কিছু কুখো
 কৰিলে। কিন্তু কি কৰিব? বজাৰ দ'ড়ি, বনত বাস। 'ময়ো বনে
 যাওঁ স্বামী হে' কৰি ঘৰগুৱা হ'লে। শৰৎচন্দ্ৰ গোস্বামীদেৱেভো
 মোক যথেষ্ট মৰম কৰিছিল। ইয়াৰ পিছতো তেওঁৰ কাষ চাপি দুই-চাৰি
 দিন কথা হ'লে। তেওঁ দুখ প্ৰকাশ কৰি ক'লে, "আজি-কালি
 ৰাজনীয়মতে বিভাগ চলাব নোৱাৰি। আজি-কালি সাম্প্ৰদায়িক
 বিচাৰ-বিবেচনাটোক ডাঙৰ কৰা হৈছে। ভোমালোকৰ নিচিনা
 স্ত্ৰী ল'ৰাক কাম দিব নোৱাৰোঁ। দুৰ্গাধৰ বৰকটকীয়েই গঢ়ি তোলা
 এইটো বিভাগ। তেওঁৰ ল'ৰা সুনীনক কিন্তু বিভাগত ল'ব নোৱাৰোঁ।"
 কেইডা এদিন তেওঁ ক'লে, "মই ভোমাক শিক্ষা বিভাগত কাম এটা

দি যাব খোজোঁ, কাৰণ মই এমাহমানৰ ভিতৰতে পেনছন লৈ যামগৈ। কামটো তোমালোকৰ শিৱসাগৰ ছবকাৰী স্কুলতে। কামটো লোৱা নোলোৱা তোমাৰ কথা।” মই আশ্চৰ্য আৰু আনন্দ প্ৰকাশ কৰি ক’লোঁ, “ছাব, কামটো পালে আকৌ নকৰাৰ কথা কেনেকৈ হ’ব পাৰে ?” তেওঁ স্নান হাঁহি এটাৰে ক’লে, “মই দিব পৰা এই একেটা কামেই মাথোন আছে। কিন্তু কামটো হ’ল বঙলা ভাৰাৰ শিক্ষকৰ কাম। সেই কাৰণেহে কৈছো—।” মই ধন্যবাদ জনালোঁ, কিন্তু ক’লোঁ যে বঙলা পঢ়াবলৈ মই নিজেই বঙলা শিকা নাই, আৰু পঢ়াব পাবিলেও মানুহে তাকে সমালোচনা কৰিব। ছাবে ক’লে, তেওঁ অৱসৰ লোৱাৰ আগত অৰ্ডাৰটো কৰি দি যাব, মই ভাবিবলৈ আৰু থিৰাং কৰিবলৈ সময় পাম। সেইমতে “আসাম গেজেট”ত নিয়োগটো প্ৰকাশ পালে, কিন্তু মই আৰু কামটোত যোগ দিবলৈ নহ’লু। তেওঁ বুলি ১৯৫৪ ছনত কেন্দ্ৰীয় শিক্ষা মন্ত্ৰণালয়ৰপৰা বিশ্ব-ভাৰতীয়াত অনুষ্ঠিত লিটাৰেচাৰি ৱৰ্কশপৰ সহকাৰী সঞ্চালক হৈ ‘মাস্টাৰ মশায়’ হৰ্ভতে অস্তুত। এদিন বঙলাতে বক্তৃতা কৰিব লগীয়া হৈছিল। গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বঙলা বিভাগ খোলা হ’লত তাৰ প্ৰথম ক্লাছটো ময়ে লৈছিলো। ১৯৬২ ছনত ডক্টৰ বিৰিঞ্চিকুমাৰ বৰুৱা আমেৰিকালৈ যাওঁতে প্ৰায় বছৰক কাল বঙলা বিভাগৰ প্ৰধান হৈ থাকিব লাগিছিল। এইদৰে দেখা যায় মই বঙলা-শিক্ষক হোৱা দেখা গোন্ধামীদেৱৰ বাছাটি পূৰ হৈছিল বহুত কাল পিছত। ডেকিৱা আৰু উচ্চ ইংৰাজী পঢ়াশালিত শিক্ষক হোৱাৰ অন্ত্যে প্ৰয়োজন নাছিল।

ছবকাৰী হাই স্কুলৰপৰা দৃষ্টি একৱাই এটা সময়ত আন পঢ়াশালিৰ কালে চকু ঘূৰাবৰ প্ৰয়োজন হৈছিল। ১৯৪০ৰ জুলাইৰপৰা ছেপ্টেম্বৰৰ ভিতৰত শিৱসাগৰৰ বেজবৰুৱা স্কুলত শিক্ষকতা কৰিছিলো। ডেকিৱাৰ মোৰ ছাত্ৰসকলৰ নাম-ধাম-পৰিচয় পাহৰিয়ে গ’লোঁ।

এজনৰ বাহিৰে—সাংবাদিক ৰূপে সিদিনা “আসাম ট্ৰিবিউন”ৰ কামৰ-
পৰা অৱসৰ পোৱা নবেশচন্দ্ৰ ৰাজখোৱা। স্কুলৰপৰা স্কুললৈ বগোৱা
মোৰ এইছোৱা অনিশ্চিত জীৱনৰ কাহিনী পঢ়ি পঢ়ন্তাসকলৰ মনতে
ভাব হ’ব পাৰে মই যেন পানীত পৰি কঁকৰকাইছে ফুৰিছিলোঁ।
কিন্তু তেতিয়া হ’লে মোৰ তেনেকুৱা ধৰণৰ ভাব মুঠেই হোৱা
নাছিল। বৰং তেতিয়াও মোৰ ভৱিষ্যতৰ ওপৰত লাৰ চাব মাৰি
কোনো signed, sealed and delivered কৰি দিয়াও নাছিলেই,
সেই ভৱিষ্যতলৈ, আৰু উচ্চতৰ পঢ়ালৈহে চকু তুলি চাই আছিলোঁ,
আৰু আলেকজেন্ডাৰ পোপে ক’বৰ দৰে, Hope springs eternal
in the human breast / Man never is but always
to be, blest বৰাট ব্ৰাউনিঙৰ ভকত হিছাপে মই শকত আশা
বাদীও। তাতে আকৌ পঢ়াশালিয়ে পঢ়াশালিয়ে কোমল বয়সীয়া
ল’ৰাবিলাকৰ লগত থাকি মই যেন তেওঁলোকৰ বয়সৰ দীপ্তিভিৰেহে
ভক্‌ভকাই আছিলোঁ। শিক্ষক-জীৱনৰ পোনটো চুটি খোজতে যোৰ
হাট স্কুলৰ নৱমমান শ্ৰেণীত দেখা সেই পোহৰ পোহৰ মুখবোৰ
শ্ৰেণীৰ কোঠাটোৱে সৈতে মনত পৰে—সেই অমূল্য বৰুৱা, অজিত-
কুমাৰ শৰ্মা, যশোদানন্দ ভঁৰালী, যতিনাৰায়ণ শৰ্মা আদি। নতুন
মাস্টাৰ ক্লাছলৈ আহিলে তেওঁৰ এটি নামকৰণ কৰি লোৱা যোৰহাট
স্কুলৰ ল’ৰাৰ সজ। মোকনো কি নাম দিব? গুৱলা আৰু সংঘত
থাকিব নোখোজা চুলিৰে মোৰ মূৰটো সেই কালত জপৰা হৈয়ে
থাকিছিল। এদিন ক্লাছলৈ যাওঁতেই দেখিলো বিশেষ এটি ল’ৰাই
ব্ৰেকবোৰ্ডখনত যত্ন কৰি এটা স্ক্ৰেছেৰে সৈতে লেখিছে—কিছৰী
বন্ধ। মই বুজিলো। মই যেন বোৰ্ডত কি আছে, একো দেখাই
নাই, তেনেভাবে ক্লাছত সোমাই চকিত বহি ল’ৰাটিক ডাষ্টাৰডাল
দি ক’লো, ‘বোৰ্ডখন পৰিফাৰকৈ মোহাবাচোন।’ তেওঁ খেতিয়া
মেহেঙা-মেহেং কৰি মোহবা কাম আৰম্ভ কৰিলে, খেতিয়া সৰুহোৱা

ল'বাব মুখত স্মিত-হাস্য। মই আক বুজিলোঁ।। এজন ল'বাই চুকবপৰা ক'লে, 'হাব কম নহয়, নোৱাৰি অ'।' কম নহওঁতো। পঢ়াওঁতে সকলোটিয়ে মনোমোগ দি গু, বুজিহে শুনিছে বুলি বুজিব পাৰি। শৈলধৰ ৰাজখোৱাৰ "নিজৰা"ৰ কবিতা পঢ়ুৱাই সোৱাদ লাগে, আৰু শিশুসকলৰ মনতো লগাব পাৰে। বুলিও ভাব হয়। ককাইদেৱে এটা ব্যৱসায়-বুদ্ধি দিয়ে যে সেই কথাবোৰ এখন কিতাপ কৰি উলিয়ালে ল'বাবো উপকাৰ হ'ব আৰু মোৰো ছপাইছা লাভ হ'ব পাৰে। তেওঁ তাৰ অকণমান পাতনি এখনো লিখি দিলে। কিতাপ প্ৰস্তুত হ'লত যোৰহাটৰ খাডুন প্ৰেছ আৰু দৰ্পণ প্ৰেছত "নিজৰা-লগৰী" নাম দি ছপাই উলিওৱা হ'ল। বেপাৰৰ হিছাপত মুনাফা হিছাপে বৰ নহ'ল, তাৰপৰা যদিও ল'বাহঁতৰ উপকাৰ হৈছিল বুলি ভালকৈয়ে ভাব হয়। "টাইম্‌ছ অব্ আসাম" কাগজে (২০ জানুৱাৰী ১৯৪০) প্ৰশংসিছিল এই বুলি "Sj Neog has displayed much originality in the compilation of this work. He has given parallel passages from English, Bengali and other authors, thereby opening up fresh channels of enjoyment and beauty, which students can profitably avail themselves if they like to develop a genuine admiration for poetry"

ইয়াৰো আগতে মই টিপচি হৈ হোলোংগত বাহ সাজিবৰ হাউচ কৰিছিলো। মাদ্ৰাজৰ বিখ্যাত "ইণ্ডিয়ান ৰিভিউ" নামৰ উচ্চাংগৰ পত্ৰিকালৈ Assamese literature বুলি সৰু এটা প্ৰবন্ধ পঠিয়াই দিছিলো আৰু ১৯৩৯ৰ আগষ্টত পত্ৰিকাখনিয়ে তাকে মৌলৈ ছপাত কঢ়িয়াই লৈ আছিল। কিন্তু তাতোকৈও ডাঙৰ কৰ্ত্তিৰ কথা কি জানে ? — কাকতখনৰ প্ৰকাশক জি এ নটেশ্বৰ কোম্পা-নিয়ৈ মৌলৈ দহ টকাৰ এখন চেকে পঠাই দিছিল। সেয়ে মোৰ

জীৱনৰ প্ৰথম আৰ্জোন আৰু সাহিত্য কবি কৰা আৰ্জোন। কখনো ডাঙৰ কথানে! চেকখন লৈ কুমিল্লা ইউনিয়ন বেংকলৈ গ'লো। বেংকৰ এজেক্টলৈ প্ৰবন্ধ লেখি চেকখন পোৱা জানি মোক কংগে-চুলেশ্যন হু জুনালে আৰু তৎপৰতাৰে ইণ্ডিয়ান বেংক লিমিটেডৰ চেকখনৰ ধন সোনকালে সংগ্ৰহ কৰি আনি দিলে। ইয়াৰ পিছতে “ইণ্ডিয়ান ৰিভিউ”ত Assamese marriage songs বুলি আৰু এটা মোৰ প্ৰবন্ধ সোনকালতে ওলাল। কলিকতাৰ “হিন্দুস্থান ষ্টেণ্ডাৰ্ড” কাগজত আনন্দ চন্দ্ৰ আগৰৱালাৰ বিষয়ে এটা মোৰ প্ৰবন্ধ তেতিয়াই ওলায় (১৫ জানুৱাৰী ১৯৪০)। পিছদিনা সেইটো ‘টাইম্ছ অব্ আসাম’ কাকতেও প্ৰকাশ কৰে। ১৯৩৯ৰ আগ ভাগতে আৰু এটি কাম কৰিছিলো—যিটো বৰ ভাল কাম নহৈছিল বুলিও কেতিয়াবা কেতিয়াবা মোৰ মনত ভাব হয়। বি এ পৰীক্ষা দি যোৰহাটত বহি থাকোঁতেই জ্যোতিপ্ৰসাদ আগৰৱালাৰ বোলছবি “ইন্দ্ৰ-মালতী” তাতে চাবলৈ পাওঁ। তেওঁৰ প্ৰথম মূল্যৰ যত্ন “জয়মতী” যান্ত্ৰিক কাৰণত আৰ্থিকভাৱে ফলদায়ক নোহোৱাত, বৰং ক্ষতিকৰেই হোৱা বাবে তেওঁ অলপ কম খৰচত এই দ্বিতীয় ছবিখন কৰে। সেইখন কল্যাণ্টিৰ ফালৰপৰা আমি জ্যোতিপ্ৰসাদৰ বন্ধু যেনে হ’ব লাগে বুলি ভাবোঁ তেনে নহৈছিল। তাৰ এটা সমালোচনা মই লেখিবলৈ লওঁ। মোৰ সেই কামত আৰু এজন বন্ধু যোগ হ’ল, আৰু চোকা চোকা কিছু কথা তেওঁৰ ফালৰপৰা সংযোগ কৰা হ’ল। কিন্তু বেতিয়া প্ৰবন্ধটো টাইপ কৰি উলিওৱা হ’ল, তেতিয়া বন্ধুৱে তাত নিজৰ নাম ৰাখিব ছুখুজিলে। মই তেওঁৰ প্ৰায় বোগবোৰ প্ৰবন্ধটোৰপৰা বিয়োগ কৰি বন্ধুটো নতুনকৈ টাইপ কৰাই “টাইম্ছ অব্ আসাম”লৈ পঠিয়াই দিলোঁ। সমালোচনাটো মাজে মাজে অলপ কঠোৰ হৈছিল যদিও কোনেও তাক অসম্মতিত হোৱা বুলি নক’লে, বৰং ওপৰৰ দৰে সমালোচনা হৈ কৰিবলৈ

বিচাৰিলে। বন্ধু নৰেনে লেখিলে, Your article in the 'Times of Assam' was simply delightful. It has been a little high, and a casual and superficial reader cannot digest it easily. Your criticism was comprehensive but there were other things also which could be comprehended by your article. A flood of remarks was expected from you as regards the director's misrepresentation of a village society. There were other things too (১ ছেপ্টেম্বৰ ১৯৩৯) মোৰ সমালোচনা দেখি জ্যোতিপ্ৰসাদৰ মাথোন মন্তব্য আছিল, “আমাৰ art-অতীক্ৰেণ্ড art criticism বহুত আগ বাঢ়ি গৈছে।”

স্কুলীয়া কিতাপ লেখি বা পাঠ্যপুথি সংকলন কৰি ধন ঘটাৰ জ্ঞানী বণিক-প্ৰযুক্তিটো কিয় জানো মোৰ নহ'ল! নোহোৱাৰ মানসিক কাৰণ কিবা আছে যদিও নিজেই বুজি নাপাওঁ। শব্দচন্দ্ৰ গোস্বামীদেৱে মোক এনে এটা কামত লগাই দিলে সেই ভেটিয়াই — যাৰ ফল স্বৰূপে ‘ষষ্ঠ মানৱ সাহিত্য’ বোলা কিতাপখন সংকলন কৰা হ'ল। সেইখন মই তেওঁৰ ওচৰত দাখিল কৰাৰ পিছত সি বিভাগীয় প্ৰকাশন-ৰূপেহে ওলাল, আন কি, তাৰ অন্তৰ্গত মোৰ সৰু প্ৰবন্ধটো সন্নিৱেশ কৰিবৰ বাবে মহাদেৱ শৰ্মাদেৱেহে (তেওঁক বোৰ হয় বিভাগে সম্পাদনাৰ তাৰ দিছিল) মোলৈ অনুমতি বিচাৰি চিঠি দিছিল। পদ্মনাথ গোস্বামী বৰুৱাই কিতাপখনৰ এটা সমালোচনা লিখিছিল বুজি শব্দচন্দ্ৰ গোস্বামীৰ চিঠিবপৰা জানিব পাবিছিলোঁ। সমালোচনাটো কিন্তু দেখা পোৱা নাছিলোঁ। ইয়াৰ বহুত দিন পিছত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শিক্ষকতা আবৃত্ত কৰোঁতে এটা ভাৱ কলিকতাই অনুভৱপৰা এলানি পঢ়াশলীয়া পুথি প্ৰণয়ন কৰিবলৈ অনুৰোধ আৰু পৰামৰ্শ পাইছিলোঁ। কিন্তু তাকো কাৰত লগোৱা নহ'ল। সেইবোৰ ব্যৱসায়-বুজি মোৰ নহ'লোঁই। তেনে কামত মইয়ে ইন্দ্ৰ-

ছিওবেনছৰ এজেন্ট হৈ সেই ব্যৱসায় চলায়, সেইটো ধেমালি যেনেই লাগে। অথচ হিতাকাংক্ষী এজন বন্ধক লগ পাই দুদিনমান সেই ব্যয়ুতে সুবিহিলো। তেওঁ হ'ল ডিনিচুকীয়াৰ হৰেশ্বৰ বৰপূজাৰি। তেওঁ তেওঁৰ জীয়েক আৰু মোৰ সতীৰ্থা জ্ঞানদা কুকনৰ ঘৰতে মোক লগ পাই কথা বতৰা পাতি মোৰ ইতিহাস লৈ ওপতে ওপতে একপ্ৰকাৰ অনুবোধ কৰিলে, তেওঁৰ চিক এজেকি থকা বেজল ইন-ছিওবেনছ এণ্ড বিএল্ প্ৰপাৰ্টি কোম্পানিৰ এজেন্ট হৈ সহযোগিতা কৰিব লাগে। সেয়া হ'ল ১৯৪০ৰ ৪ জানুৱাৰীৰ কথা। তাৰ ঠিক আগে আগে 'হাতীপটি'ৰ প্ৰচাৰ-অভিযান হাতত লৈ কৰণাকান্ত গগৈও যোৰহাট পাওকহি। গগৈদেওক সহায় কৰা আৰু বৰপূজাৰিদোহৰে লাগি ইনছিওবেনছ ব্যৱসায় কৰা—দুইটা পোৰ্ট খাই মোক যেন কোনোবা চক্ৰৱাত অনুৰৰ কান্ধতহে তুলি দিলে। কাম হওক নহওক, সুবৰ্ণ-সুৰণৰ উছাহতে সুবি-সুবি সময়বোৰ ধ্বংস কৰিবলৈ ধৰিলে। বৰপূজাৰি বৰ বহুৰহীয়া মানুহ তামোল চোবাই চোবাই কথাৰ বসব ওৰকে পেলাব নোখোজে। উজান বাজ্যত দিগিজয়ৰ অৰ্থে তেওঁ ৯ জানুৱাৰীত মোক তেওঁৰ বখত (মটৰ গাড়ী) তুলি ল'লে। তেওঁৰে কখন মখন কৰি চেউনী আলিয়েদি লান্দি-গড়, যেনে পাৰ্শ্বগৈ। আৰু অলপ আগ বাঢ়োঁতেই গাড়ীখন দেখোন চলিব নোখোজা হ'ল। চাওঁতে চাওঁতে বেলি লহিলালে। পুহমহীয়াৰ সজিয়া নামি আহিল। টিয়ক বাগিছাত সোমাই তাৰ 'ফিটাৰ'ৰ সহায় ল'বলৈ চোৱা হ'ল। মাজ নিখাহে আৱিষ্কাৰ কৰা হ'ল যে গাড়ীৰ ক্লাৰ্চ প্লেটখন কম বোৱাজহে ইজিমে গাড়ী নাটানিবলৈ বোহ ধৰিছে। বাগিছাতে কৰ্মী কুলা নামৰ এঘৰিত ওকবাজে হৈ কুৰি-ভোজন কৰা হ'ল। শিহুদিনা যোৰহাটৰ এখন গাড়ী আনিহে বৰপূজাৰিৰ ঘোঁলী গাড়ী টমাই তীব্ৰ আশ্পতালত ভৰ্তি কৰোৱা হ'ল। ১২ তাৰিখে ডিমি-

চুকীয়ালৈ পুনৰ যাত্ৰা কৰা হ'ল—এইবাৰ বেলত উঠি। এইবাৰ কামতকৈও ডাঙৰ কাম হ'ল বৰপুজাৰিৰ ঘৰত বহি ভোগালী বিহু ভোগ কৰা। তাৰ পিছত ডিব্ৰু আৰু শিৱসাগৰত চকৰ। কেই-দিনমান পিছত এদিন কৰুণাকান্ত গগৈৰে নাকুক বাগিচালৈ যাত্ৰা আৰু কবি অশ্বেখৰ চেতিয়া ফুকনৰ লগত অৱস্থান। তাৰ পিছদিনা বাগিচাৰ টুলিত উঠি চক্ৰাইলৈ গ'লো আৰু ওচৰ-পাঁজৰৰ বাগান বোৰত ঘূৰিলে—জৰকা, তাওকাক, তিঙালিবাম, কাহু, আইদেউ-বাৰী—ঘাইকৈ মিতিৰ খাই আৰু “শাতীপটি” বেচি। ত'বেপৰা শিৱ সাগৰলৈ ঘূৰি তাতো টহলিলে। তাৰপৰা এদিন তিনিচুকীয়ালৈ বেল ধৰিলে। আৰু বৰপুজাৰিৰ পৰামৰ্শত তেওঁৰ জোৱাই গুণীন ফুকনেৰে ডিগবৈলৈ যাত্ৰা কৰিলো। তাত প্ৰায় সাতদিনই থাকিলে। ফুকনেদেৱৰ আলহী। সেই সাভোদিন নেৰু-নেকীয়া বৰযুগ। ঘৰৰ বাহিৰে নোলালেঁৱাৱঠৈ বুলিব লাগে। ফুকনৰ হাতত বাৰ্নাৰ্ড খৰ ডাঙৰ নাটকাৱলী গ্ৰন্থ দুখন আছিল। তাৰ যি পাবিলো আঁহ কৰিলা। ইন-ছিণ্ডবেন-ছৰ কাম কমেই হ'ল। ইয়াৰ পিছত তিনিচুকীয়া, ডিব্ৰুগড়, তিনিচুকীয়া, শিৱসাগৰ মাৰি থাকিলো। মাজতে আকৌ মোক ধৰিলে আমাৰ শিৱসাগৰ “হেমকোষ”ৰ হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ ঘৰৰ আনন্দৰাম বৰুৱাদেৱে। তেওঁ ছৰকাৰৰ শিক্ষাবিভাগৰ দাঁড়িত হেমচন্দ্ৰৰ ব্যাকৰণ ‘গুধৰাবলৈ’ লাগি গৈছিল আৰু মোকো টানি আনি তাৰ কামত লগাইছিল। “হেমকোষ”খনো তেওঁ একপ্ৰকাৰ সম্পাদন কৰিছিল আৰু বিশেষকৈ নতুন সংৰোধন-খিনি চাবলৈ সাহিত্যৰত্নী বেজবৰুৱালৈ পঠিয়াইছিল। কিন্তু, বহু বি দেখিছিলে। বেজবৰুৱাৰ এই “চোৱা”টো নাম-নিষিদ্ধ যাত্ৰা হৈছিল, কাৰণ এটা কথা—তেওঁ নিজে ক'বৰ দৰে “হেমকোষ” কেই ডাৰা বিবৰুত যদিও তেওঁ মানিছিল, কিন্তু অন্তৰাৱ গুৰিবন্দৰা কতৰাৱ গুৰিলৈকে নহয়। বহু হেমচন্দ্ৰৰ ব্যাকৰণত হাত দিবলৈ

টান পাইছিলেঁ।, আনন্দবান বৰুৱাদেৱে যি কৰিছিল, তাৰ ওপৰে বান্ধা মাৰিছিলেঁ। মাথোন—২২৪০ মাৰ্চ মাহৰ শেহৰকালে। কেতিয়াবা দিনে চাৰি-পাঁচ বৰ্তী লেখাবিকৈ এই কাম কৰিছিলেঁ।। এদিনাখন ব্যাকৰণখনৰ শুধৰোৱা কপিটো লৈ ছলছল লাগিল। আনন্দবান বৰুৱাদেৱৰ ঘৰৰ ওচৰতে মোৰ মোমাইৰ (প্ৰেমধৰ হাজৰিকা) ঘৰ। তাতেই মই কপিটো খঙ, কাৰণ মাজে মাজে মই তাতে থাকোঁ আৰু বৰুৱাদেৱেৰে কথা-বতৰাও পাওঁ। সেইদিনা তেওঁক অহা দেখা পাই মমাৰ ঘৰৰ ভাই জনীহঁতে ঘোষণা কৰিলে “অকণ ককাইদেউ, তোমাৰ ব্যাকৰণ বৰুৱা আহিছে, ব্যাকৰণ বৰুৱা আহিছে। তোমাৰ মিটিং হ’ব হ’ল।” কিন্তু সভাত আলোচ্য কপিটো ক’তো দেখোন পাবলৈ নাই। কি হ’ল? বৰুৱাদেও বাহিৰত বৈ আছে। টুকুৰা টুকুৰ কাগজ এঠাই এঠাই লগোৱা মোৰ মূৰৰ চুলিৰ দৰে জপৰা পুৰণি কিতাপৰ কপিটো শেহন্তত জানিবা ধানৰ ডাঙৰ পাচি এটাত ওলাল। তেওঁক সেইদিনা সেইখন একেবাবেই চমজাই দিলো আৰু কিবা অখন্তৰ ঘটিলে পায় বুলি।

ইতিমধ্যে “ইণ্ডিয়ান বিডিউ”ত ওলোৱা অসমীয়া সাহিত্য সম্পৰ্কীয় মোৰ প্ৰবন্ধ পঢ়ি এলাহাবাদ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ডি ফিল্ ডিগ্ৰীৰ বাবে Comparative Study of Vaishnava Bhakti Literature of Northern India বিষয়ত গৱেষণা কৰি থকা, উত্তম-চন্দ্ৰ জীৱান্তৰ নামে এজন লোকে চিঠিৰ পিছত চিঠি দি মোক প্ৰেৰণে বুৰাই পেলালে—বিশেষকৈ অসমৰ বৈষ্ণৱ কবিসকল, তেওঁ-লোকৰ কাব্যকৃতি, বিশেষকৈ শিশু ককক লৈ কবিতাৱলী, বৈশিষ্ট্য আদি বিষয় লৈ। তেওঁ সুবিহীন, Does the Assamese language possess a script of its own? I learnt from an old article of Dr Grierson in the J A S B that

Assamese is akin to Eastern Bihari I, therefore, think that I shall find no difficulty in understanding the original verses (১১ মার্চ ১৯৪০) অসমৰ বাহিৰত অসমৰ বিষয়ে অজ্ঞতাৰ বাবে আমি অসমীয়াবোৰে দায়ী। “চৈতন্য-জীৱন/জগত-ঘোষণা/শ্রীমদ্ভগৱত লয় শঙ্কৰ-মহিমা!!” ছবছৰ-মানলৈ মই জীৱান্তৰৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ কিতাপ-যোগান আদি কৰি আছিলো। নাজানো তেওঁৰ গ্ৰন্থ সম্পূৰ্ণ হ’লনে নাই, তেওঁ ডিগ্ৰি পালেনে নাই। নহ’লেও অন্তত বাহিৰৰ এজনে জানিলে, অসমীয়া ভাষাৰ আখৰ আছে, ইও বৈষ্ণৱ কবিতা ধাৰণ কৰিব পৰা এক কৰ্মিত ভাষা। এজনে স্মৃতিছিল তুমিয়ে এইদৰে লোকক গৱেষণা কৰিবলৈ সহায়খন কৰিছা, ‘জগতক বৰ দিয়া আপুনিচোন নৰ্তা?’ মই ক’লো, মহেশ্বৰ মোৰ নামটোৱেই তাৰ বাবে দায়ী। কিনো কৰিম, কওকচোন। ঘৰতেয়ে আৰামেৰে পঢ়ি ইংৰাজীৰ এম্ এ পৰীক্ষা দিয়াৰ সঁকল্প, সিও দেখোন লাহে লাহে বিকল্পত পৰিণত হয়। ‘হে মন সদা তোৰ/সঁকল্প বিকল্প ধৰ্ম’ আছেই। নবেন বজুৰ চিঠিত পৰিস্থিতিটোৰ এটা ব্যাখ্যা Don’t you appear in M A ’ I had a mind, but you know, being in a village where there are no facilities of a library, it is really difficult—rather impossible I don’t know how I have stepped into this (১১ জুন ১৯৪০)। মই কওঁ, তথৈৱচ। তথৈপৰি. বোৰ হ’ল বিলাতী ভাষা, বিলাতী সাহিত্য, বিলাতী কিতাপৰ কথা! কিনো কৰে!। ‘ডলাৰ বগৰী প্ৰায়/ক’ছো ধান-খিত নাই।’

কঁকবকাই নে ডক্‌ডকাই / ৭

তথাপি পৰীক্ষাটোৰ কথা মনৰ মাজতে চলি থাকে। উত্তৰ লখীমপুৰ ছবকাৰী হাই স্কুলত অস্থায়ীভাৱে এটা কামৰ অৰ্ডাৰ পোৱাত ২ এপ্ৰিল (ভাগ্যে ১ এপ্ৰিল নহয়!) ১৯৪০ তাৰিখে যোৰহাটৰপৰা তালৈ যাত্ৰা কৰিলো। ত'ত ৪ তাৰিখৰ দিনা কামত যোগ দিলো। ভালেই লাগিল। গৈ পায়ে পুৰণি হিতাৰ্থী সৰ্বেশ্বৰ বৰুৱা-বৰুৱানীক পালো। মাক পালো স্কুলখনৰ ভিতৰতে এটি গমগমীয়া দল—হেডমাষ্টাৰ হৈশ্বেশ্বৰ বৰঠাকুৰ, এছিষ্টেণ্ট হেডমাষ্টাৰ বসন্তকুমাৰ বৰুৱা, আনসকল শিক্ষকৰ ভিতৰত কৃষ্ণনাথ শৰ্মা, প্ৰদীপ হাজৰিকা, উপেন্দ্ৰনাথ ভূঞা, আবুল মান্নান আদি। বৰঠাকুৰ, শৰ্মা, প্ৰদীপ হাজৰিকা, ভূঞাক লৈ গান বাজনাৰ এটি সুন্দৰ দল গঠিত হৈছিল। গতিকে আনন্দ-উল্লাহৰ মাজত আমাৰ দিনবোৰ গৈছিল। এটা যেন উচ্চ বৌদ্ধিক জীৱনৰ মাজত দিনবোৰ, ঘণ্টাবোৰ চলে। মোৰ বয়সৰ মাষ্টাৰসকলৰ লগত দুই-এদিন গাঁৱৰ পথাৰত ছোৱা আজি-কালিৰ বিবল ছোৱালী-বিছাও চাবলৈ গৈছিলো। স্কুলৰ সময়ৰ বাহিৰত বেছি ভাগ সময় কিন্তু বৰঠাকুৰ ছাৰৰ ঘৰত বহি সহকৰ্মী শৰ্মা, হাজৰিকা, ভূঞাৰ গীতৰ যোগে সঙ্গীতৰ মাধুৰী-পান, ছাৰৰপৰা সঙ্গীতৰ বিষয়ে, নাট্যশাস্ত্ৰৰ বিষয়ে আশেপাশে শুনা, সাধাৰণ সাহিত্যৰ বিষয়েও কথন-মথন কৰা—এইবোৰেই আমাৰ দৈনন্দিন কৰ্তব্য। বীতিমত ব্লক-ভাৰ্ছ বা অমিত্ৰচ্ছন্দৰ প্ৰয়োগেৰে নিটোল বৰঠাকুৰৰ “শ্ৰীৰংস চিন্তা” ইতিমধ্যেই পঢ়িছিলো। এতিয়া ডেকা হাতে-লেখা অৱস্থাত থকা আন এখনি নাট “বিশ্বামিত্ৰ” পঢ়িবলৈ পালো। তাত প্ৰাচীন চৰিত্ৰবোৰে নতুন জীৱনৰ স্পন্দন লাভ

কৰিছে। অভিনয়-জীৱন বৰঠাকুৰৰ জীৱনৰ এক বিশেষ অঙ্গ।
 ডেওঁৰ নাটত প্ৰাচীন ভাৰতৰ ঐতিহ্য ন কপ লৈ জুখুকি মাৰে।
 প্ৰায় ন বছৰৰ আগতে ছাত্ৰ-কপে দেখা লখীমপুৰ নতুন কপ এতিয়া
 শিক্ষক কপে দেখা পাবলৈ আৰম্ভ কৰে—যদিও জড়তা লখীমপুৰখন
 এতিয়াও লখীমপুৰ হৈয়ে আছে। মাথোন আমি আগতে লগ
 পোৱা লখীমপুৰৰ নাম এতিয়া প্ৰায় লোকে ‘লক্ষীমপুৰ’ কৰি
 লিখিবলৈ ধৰিছে—যেনেকৈ অভিধানৰ আৰু লোক-ব্যৱহাৰৰ ‘লৰিবা’ক
 নেওচি আচুৱা ‘লক্ষ্মী’ক আদৰি আনিছে। ইয়াৰ সমান্তৰাল
 এটি কথা। আমাক জাতৰ জড়ত্ব অসমীয়া ভাষা শিকোৱা ‘ল’বা-
 শিক্ষা’ৰ প্ৰণেতা পানীশ্ৰনাথ গগৈৰ পুত্ৰ ডম্বকধৰ গগৈয়েও স্কুলৰ
 প্ৰধান সহকাৰী। ডেওঁ স্কুলৰ চকিদাৰ বচনক “বচন,বচন”কৈ
 চিয়ঁৰি চিয়ঁৰি যেতিয়া তাৰ মাত নাপায়, তেতিয়া নিজেই চিয়ঁৰি
 উঠে, “ই ক’লৈ গল? ই খালে মাংস” (উচ্চাৰণ, মাংছ) !! গগৈ
 দেওখ এই বচনকাঁকি আমাৰ ডেকামহলত এক আমোদৰ সামগ্ৰী
 হৈয়ে পৰিছিল। কিন্তু আজিৰসকলৰ সেয়া আৰ্থজ্ঞা যেন নালগি-
 বনেকি। নৱাগত মোক আমাক শিৱসাগৰৰে, আগৰে পৰিচিত
 আকুল মান্নানৰ লগতে মুছলিম ছাত্ৰাৱাসত ঠাই দিয়া হৈছিল।
 মেই মাহৰ একেবাৰেই আগ ভাগতে উত্তৰ লখীমপুৰত অসম ছাত্ৰ
 সন্মিলনৰ (এতিয়া তাৰ নাম Assam Students’ Federation)
 ছাবিংশ বাৰ্ষিক অধিৱেশন আৰু উত্তৰ লখীমপুৰ মুছলিম ছাত্ৰ-
 সন্মিলনৰ দ্বিতীয় বাৰ্ষিক অধিৱেশন বহিছিল। প্ৰথমটিৰ বাবে
 বৰঠাকুৰ ছাৰে হুটিমান গীত বচনা কৰিছিল আৰু দ্বিতীয়টি উপ-
 লক্ষ্যৰ কাৰণে মই তিনিটা গীত লেখিছিলো আৰবী-কাৰ্টা শব্দৰ
 সংযোজন কৰি আৰু কিঞ্চিৎ ইছলামী ভাবেৰে। মোৰ এটা গানৰ
 এটা কলি মাথোন ইয়াত দিওঁ. ‘বুলবুলি তোৰ প্ৰাণৰ সন্নিহিত /
 কোন বেহেজৰ দয়াৰ আহ্বান। /তোৰে কঠৰ অৱত-ধাৱাত /

দুনিয়াদাৰীৰ শাস্তি নান ॥” সেইখন সভাত ছাৰ মহম্মদ ছাহুজাও উপস্থিত আছিল। তেওঁ হেনো কৈছিল, ‘এইজন দেখে’। কাজী নজৰুলৰ ওলোটো কপ ওলাল!’ মুঠতে ওজা বৰঠাকুৰদেৱৰ অধীনে আমাৰ গানৰ সভা পোহৰি আছিল। নাট্যশাস্ত্ৰৰ বিষয়-বস্তুৰে “পঞ্চপ্ৰদীপ”ৰ প্ৰবন্ধাৱলী আৰু ‘জীৱৎস-চিন্তা’ আদি নাটক লেখা তেওঁৰ লগত বহিলেই বসব ওৰ নপৰিছিল। ইয়াৰ মাজত বিষয় বিবাদৰ কথা হৈছিল সহকৰ্মী কৃষ্ণনাথ শৰ্মাৰ হঠাতে বোগ হৈ মৃত্যুৰ মুখত পৰাটি। কোনো কোনোৱে কৈছিল, বিষক্ৰিয়াত তেওঁৰ আকস্মিক মৃত্যু ঘটে। ধাৰাসাৰ বৰষুণ পৰি থকা তথ্যোগৰ নিশা আমি তেওঁক শ্মশানলৈ নি দাহ কৰিছিলো। সংস্কৃত পাণ্ডিত্য আৰু সঙ্গীতৰ পটুতাত মন্ত্ৰলৈদেৱ কৈৱৰ্ত্ত ব্ৰাহ্মণ সম্প্ৰদায়ৰ তেওঁ -বিৰল এটি প্ৰতিভা-ৰূপে উদ্দীপিত হৈ উঠিছিল। তেওঁৰ অকাল বিয়োগ বৰ দুঃখজনক। ৪ এপ্ৰিলৰপৰা আৰম্ভ হোৱা মোৰ অঙ্কুৰী কাম যদিও সেই মাহৰ ২২ তাৰিখেই শেষ হৈছিল, শৰ্মাদেৱৰ অন্তিম আৰু মৃত্যুত ১৯ এপ্ৰিলৰপৰা ১৫ জুন পৰ্যন্ত মই সংস্কৃত শিক্ষক-ৰূপে কাম কৰিব লাগিছিল। এইদৰে এডেও দুডেও কৰি লোটা নিবৰ ছেও ধৰিও যেতিয়া লোটা আনিবৰ উপায় নেদেখিলো, বৰ, আগষ্ট মাহত ছবকাৰী স্কুলত চাৰি দিন কাম কৰি কাম এৰি দিব লগীয়া অৱস্থাবহে সম্মুখীন হ’ব লগীয়া হ’ল, তেতিয়া এম্.এ পৰীক্ষাটোৱেই একমাত্ৰ শৰণ্য যেন লাগিল। কিতাপ-কলি গোটোৱাৰ চিন্তাই বৰকৈ মনলৈ আহিল। সেই সময়ত কলিকতাত ডাক্তৰি পঢ়ি থকা সোণলৈ (চৈতন্যনাথ হাজৰিকা) লেখিলো, কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পাঠ্য-তালিকা দুখন পঠিয়াবলৈ—অকল ইংৰাজীয়ে নহয়, ইংৰাজী আৰু আধুনিক ভাৰতীয় ভাষা (অসমীয়া), দুইটাৰে, কলিকতা চহৰত কিতাপ পান্নমে তাকো স্তুতি লেখিলো যে ঘোৰহাটৰ জগন্নাথ বৰুৱা কলেজৰ লাইব্ৰেৰিৰ গাঙে ভেজা দি কিবা কৰিব পাৰিলে চাওঁ।

লগতে ইতিমধ্যে ইংৰাজীৰ এম্. এ, হোৱা গোলোকেশ্বৰ বৰুৱা আৰু অনাৰ্ছৰ সহপাঠী তাৰিণীকান্ত ভট্টাচাৰ্যলৈও কিতাপ বিচাৰি চিঠি দিলো। সোণে লেখিলে, ‘কিতাপৰ বজাৰ এতিয়া মন্দা। কাৰণ, warঅৰ বাবে নতুন কিতাপৰ দাম বঢ়াব লগে লগে পুৰণিবিলাকেই আগৰ নতুনৰ দামতকৈও ওপৰতহে বিক্ৰি হৈছে’ (২০ আগষ্ট ১৯৪১)। বৰুৱা, ভট্টাচাৰ্য, হুইজনে পাৰিতপক্ষে সহায় কৰিবলৈ সাজু বুলি জনালে।

কিন্তু শিৱসাগৰৰ সামাজিক জীৱনৰ মাজত মই ঘনকৈ সোমাই পৰিলোহি—বিশেষকৈ শিৱসাগৰ নাট্যসমাজৰ আৰু শিৱসাগৰ সাহিত্য-সভাৰ যোগে। উত্তৰ লখীমপুৰৰপৰা ঘূৰি শিৱসাগৰলৈ আহি তাৰ বেজবৰুৱা স্কুলত সোমোৱাৰেপৰা এই সম্পৰ্কৰ ধাৰাটি বৈছিল। এই সময়ত মোৰ লগবীয়া হৈছিল ১৯৪০ৰ ১১ আগষ্টত উনানকৈ টকা দি কিনা চেইন-কভাৰ লগা সেউজীয়া বস্ত্ৰ এখন বেজী চাইকেল। ‘আৱাহন’ত ওলোৱা ‘অসমীয়া গল্প সাহিত্য’ আৰু ধাৰাবাহিকভাৱে প্ৰকাশ পোৱা ‘আধুনিক অসমীয়া কবিতা’ এই সময়ৰে লেখা। সেইবোৰে পাঠকৰ মৰম পাইছিল আৰু যতীন্দ্ৰনাথ হুৰবোদেৱৰপৰা জনামতে সেই সময়ৰ অসমীয়াৰ এম্. এ পৰীক্ষাৰ্থীসকলেও বিশেষকৈ পিছৰটো তেওঁলোকৰ পৰীক্ষা-বহিতো কামত লগাইছিল। প্ৰথমটো লৈ মই বাদ প্ৰতিবাদ হ’ব বুলি আশংকা কৰিছিলো। কিন্তু নহ’ল। হুই এজনৰপৰা প্ৰশংসাৰ চিঠিহে পালো। নবেন বাক্কই লেখিলে, Your series in the Awahan were really interesting, brilliant, useful and good, I showed to a man of nil admirare type your article & he confessed Assamese lit has also her charms (১১ জুন ১৯৪০) ‘গল্প সাহিত্য’- Your article in the Awahan was interesting though you could have made it more so had you given your

own suggestions as to how short story writing can be brought to approach perfection I liked the trend of your writing I agree with you in many features of your contentions Well, the writings of those who boast, claiming themselves to be realists—including those self-styled ultra-modern Shavian Russian-psychoanalytical heroes of Assamese literature are really nauseating to our taste If art is for life's sake, any art that is off the line of life—individual or national—falls far short of its ideal (৮ ছেপ্টেম্বৰ ১৯৪০) শিৱসাগৰ সাহিত্য সভাৰ অধিবেশনবোৰত মোৰ সাহিত্য-চৰ্চাৰ টুকুৰা ছুই এটি পেছ কৰা হৈছিল। মোৰ সহপাঠী আৰু সমনীয়া বন্ধুসকলৰ অনেকই নাট্য-সমাজৰ সদস্য। গতিকে ময়া তাৰ ভিতৰলৈ সোমাই পৰিছিলো ১৯৩৮বেপৰা। সমাজৰ এজন অতি সক্ৰিয় সদস্য আৰু উচ্চ শ্ৰেণীৰ কলাকাৰ সহজানন্দ ভৰালিৰ “শিৱসাগৰ নাট্যসমাজৰ ইতিবৃত্ত”ত (অসমৰ নাট্য-আন্দোলনৰ ইতিহাস জানিব খোজাসকলৰ বাবে এইখনি গ্ৰন্থ অৱশ্যাপাঠ্য) সংযোজিত মোৰ এটি মন্তব্যত লেখিছিলো, ‘শিৱসাগৰ নগৰৰ ৰাজহুৱা মঞ্চটি শিৱসাগৰবীয়াৰ ৰং-চ’ৰা, থেমালিঘৰ, হাটঘৰ-বাটঘৰ নিতান্ত বন্ধা আখল বৰঘৰ (ম’ত পোৱা পোৱা সকলোৱেই ককাইদেউ-দাদাইদেউ, ভাইটি-ভতিজা), সাহিত্যকে বৰি সৰ্বস্বত্বীন কথাৰ আলোচনা-সভা, সব্জীৱনৰ চকুবিষ ডিলা-মাৰি, বিজন-মন্দিৰ আৰু এক সৰু বিশ্ববিদ্যালয়। সেই বাবে ঐতিহ্যপূৰ্ণ এই নগৰৰ আৰু তাৰ কাষৰ-পাঁজৰৰ সামাজিক জীৱনৰ অনেক কাণ্ড-কাৰখানাবোৰ এই এটি প্রধান উৎস। শিৱসাগৰবৰপৰা ওলাই আহি বিসকলে বহল দেশখনৰ কলা-কৰ্মত কৃতিত্ব ৰূপাইছে বা নিজৰ জুৰু-চিৰ পৰিচয় দিছে, সেইসকল সকলোৱেই কোনো নহয় কোনো একো-

এদিন শিৱসাগৰৰ নাট্যসমাজৰ লগত জড়িত আছিল।' নাট্যসমাজত
 প্ৰৱেশৰ লগে লগে মোৰ ভাগত বিশেষকৈ প্ৰস্প'ৰ্টাৰ বা স্মাৰকৰ কামটি
 পৰিছিল আৰু লাহে লাহে সহকাৰী সম্পাদক পদবীও আহিছিল।
 সমাজৰ কোনো স্থায়ী পুঁজি নাই বা স্থায়ী কলাকাৰো নাই—অসমৰ
 আন আন নাট্য-অঙ্কুষ্ঠানৰ দৰেই। গতিকে বিশেষকৈ কলেজত পঢ়ি
 থকা ডেকা-দলৰ ওপৰতে নাট্যকলাৰ উৎসাহটো বৰ্তাই থকাৰ বাবেই
 নিৰ্ভৰ কৰিব লাগে। অৱশ্যে সমাজৰ প্ৰতি আহুগুণ্ডা থকা কলাভিত্তিক
 বয়সস্থ সকলে কোনোদিনেই অঙ্কুষ্ঠানটোৰ প্ৰতি মৰম এৰা
 নাছিল। সেই সকলোটিয়ে সমাজৰ গৌৰৱপূৰ্ণ ঐতিহ্যটি সৰ্বতনে
 সৰ্বক্ষণ কৰি ৰাখিছিল আৰু তাৰ লগত জড়িত হোৱাটোৱেই
 সংস্কৃতিৰ সোৱাদ লোৱাৰ নিচি। অভিজ্ঞতা স্বৰূপ হৈছিল।
 কিন্তু অসমৰ সকলো নাট্যসমাজৰে যিটো কঠিন অভিজ্ঞতা সি
 শিৱসাগৰৰো—নাটক-বাহনিৰ বিষয়ত এটা সৰু গগুৰি তিতবত চলিব
 লাগে। হাতে-লিখা নাটকৰ সন্ধান পালও তাক সংগ্ৰহ কৰি আনি
 অভিনয় কৰা টান হৈ পৰে। শাৰদীয় পূজাৰ বতৰেই আমাৰ
 মঞ্চবোৰৰ উঠি পৰি লগাৰ বতৰ। সেই বতৰ পাৰ হ'লেই মঞ্চক
 পূহৰ ঠেবেঙাই হেঁচা মাৰি ধৰেহি—কেইদিনমানলৈ নহয়, পুৰা এটা
 বছৰৰ বাবে। দুৰ্গা পূজাৰ বতৰতে সমাজৰ সদস্য কোন ক'ত দিহিঙে-
 দিপাঙে আছে গোটাই-মেলি ল'ব লাগে। শিৱসাগৰৰও সেইটো কৰিব
 লাগে। সেইমতে গুৱাহাটীত থকা অধ্যাপক সুৰেশচন্দ্ৰ বাজখোৱালৈ
 চিঠি দিওঁ—সোনকালে আহিব লাগে, আনকো লৈ আহিব লাগে,
 নাটক যোগাব কৰিব লাগে। আমাৰ নিকংসাহ প্ৰৱৰ্ত্তাৰ কৰণীও
 কণ্ড। তেওঁ নাটক যোগাব কৰি পঠিয়ায়—লক্ষ্যধৰ জৌৰীৰ, হাজ্জে-
 লেখা, আব্বাস দিৱে, 'মোক্ষলাইভো আহিব চাটম।' আয়েজেন
 ভাৰতকৈ কৰিলে আজি-কালিৰ বজাৰত লোকচান দিব নালাগিব
 বুজিলেই কিমান হয়। কলেজীয়া ডেকাইকৈয়ে নৈয়ে, যথাধৰ

লগাই দিয়া।' ইত্যাদি। লক্ষ্যধৰ চৌধুৰীৰ “বন্ধু-কুমাৰ” আৰু লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ “চক্ৰবৰ্ত্তীসিংহ” লৈ বচন ভাগৱা হয় আৰু ছদ্মনিমান পিছৰপৰা আঁহৰা চলে। “বন্ধু-কুমাৰ”ত ছুটীমান গান আৰু তাৰ লগৰ নাচৰ স্থান ৰখা হৈছিল, কিন্তু সেই ঠাইবোৰ নাটকখনত আছিল খালি। গতিকে গান লেখি, নাচ ৰচি প্ৰস্তুত কৰাৰ ভাৰটিও মই ল'ব লগীয়া হৈছিল। ১৯৩৬-৩৭ ছনমানলৈকে শিৱসাগৰ মঞ্চত ‘চোকোৰা-নাচ’ চলিছিল, দুৰ দুৰ গাঁৱৰপৰা বানচ দি ল'ৰা গোটাই ‘চোকোৰা’ শিকাই নাচ গান কৰোৱা হৈছিল আৰু সেই সময়ৰ পিছৰপৰা একে ধৰণৰ টকা লোৱা ছোৱালীয়ে ‘চুকুৰী’ নাচ কৰিছিল। নাট্য-সমাজৰ সেই কাম অলপ বিস্মৃতি-পূৰ্ণ যেন অনুভৱ কৰি সমাজৰ সদস্যসকলে নিজৰ সৰু সৰু ছোৱালী নাটকৰ অভিনয়ৰ লগত গাবলৈ-নাচিবলৈ দিবলৈ স্থিৰ কৰে ১৯৩৭ৰ পৰাই। ইয়াৰ বহুত আগতেই পাৱৰ্ত্তিপ্ৰসাদ বৰুৱা, বিমলাপ্ৰসাদ চলিহা (পিছৰ মুখ্যমন্ত্ৰী) আদিয়ে বিভিন্ন ভূমিকাত মঞ্চত নাচিছিল। মঞ্চত নচা ছোৱালীহঁতক শ্ৰীপ্ৰফুল্লচন্দ্ৰ বৰুৱা (পিছৰ এম পি) ফুফু বৰুৱা (জ্যোতিপ্ৰসাদৰ ‘জয়মতী’ বোলছবিৰ গদাপাণি), পাৱৰ্ত্তিপ্ৰসাদ বৰুৱা আৰু তাৰাপ্ৰসাদ সিংহই তালিম দিছিল। বিশেষকৈ সিংহদেৱে বহুত দিনৰপৰা মঞ্চৰ ল'ৰা-ছোৱালীক নাচ আৰু গান দুইটি শিকাইছিল। তেওঁৰ দিয়া শুব এতিয়াও কিছুমান কাণত বাজে তাৰ মূৰ্নাবে : ‘কাণ্ডনৰ সমীৰণে/আনে কি সংগোপনে/কি আশা ঐ, কি আশা।’ এতিয়া পিছে মই লেখা গানকেইটাত শুব সংযোজন কৰিবলৈ নতুন সেউজীয়া শুবকাৰকহে লগোৱা হ'ল—কলেজৰ ডেকা বনপোনাক (পৰাগধৰ চলিহা—পিছৰ কালৰ অধ্যক্ষ)। গান্ধিকাৰ দলত হ'ল ননী (সম্পাদক উপেন্দ্ৰনাথ কটকীৰ কন্যা), নীলিমা, পুতুল বেথেন, আগবেপৰা থকা নিৰ্ভলী, পুল ৰবা আদি। সেই গানকেইটা হেৰাই গ'ল পূজাৰ বতৰৰ শেহালিৰ দৰেই—‘শেহালি

ফুলৰ/বুকুৰ বঙেৰে/বোলালো ঠুঠৰ পাহি । •খলকমলৰ/আবেলি
বহুণে/হুখনি গালৰে বোল ।’ আৰু নীল সাগৰৰ চৌৰ ভূমিকাত
পুতুলে নচা গান ‘নীল সাগৰৰ লহৰী ।’ এইদৰে আমি
‘বন্ধ-কুমাৰ’ক নতুন বোলেৰে বোলাই লৈছিলো। কিন্তু “চক্ৰবৰ্ত্তী-
সিংহ” ১ ১৯২৫ ছনৰেপৰা শিৱসাগৰ নাট্য-সমাজে এইখনিৰে পাদপ্ৰদীপৰ
পোহৰত থাপনা পাতি আহিছে। কিন্তু সাধাৰণ ধাৰণা যে এইখন
নাটকেই নহয়—মাথোন বুৰঞ্জীৰ পাত কেইটামানহে। ক’বৰাত
এখন পত্ৰ-পাঠেই এটা দৃশ্য বা গৰ্ভাংক। সিও নাট হ’ব
পাৰেনে? কিন্তু অভিনয় সম্পৰ্কে আগৰ ধৰণ ধাৰণাৰেই নাটখন মঞ্চত
উঠে। কলিকতীয়া বজা-চোলা পিন্ধি ছোকাৰ দৰে চকি কাপোৰেৰে
ঢাকি কৰা সিংহাসনত বহি গুৰুপ্ৰসাদ বৰঠাকুৰ (৭) মহাবাজ চক্ৰবৰ্ত্তী
সিংহ হয়। আৰু বাকী কথা-কামো চাল তেনে প্ৰকাৰে, যদিও
নাট্যসমাজৰ লক্ষ-প্ৰতিষ্ঠ কলাকাৰসকলেই নাটখন মেলিছিল। কিন্তু
আমালৈ তীব্ৰ প্ৰত্যাশ্বান আছিল যেতিয়া গোপীনাথ বৰদলৈ
আদি আমাৰ জাতীয়তাবাদী নেতাসকল শিৱসাগৰত ছদিনমানলৈ
থানা পাতিবলৈ আহিল আৰু তেওঁলোকক মঞ্চাভিনয় দেখুৱাব
লগীয়া হ’ল। সেইটি বেলা অ-নাটক “চক্ৰবৰ্ত্তীসিংহ”তকৈ আৰু
উপযোগী কি নাটক হ’ব পাৰে? তাকেই মেলিবৰ খিৰাং হ’ল।
কিন্তু আমি ঠিক কৰিলো, যথাসম্ভৱ ঐতিহাসিক পটভূমিৰে (setting)
নাটখনক প্ৰকৃত বুৰঞ্জীমূলক নাট কৰি তুলিব লাগিব। আগৰ
নিগূণ অভিনেতাক এখাই নতুন সুৰেশচন্দ্ৰ বাজখোৱাক চক্ৰবৰ্ত্তীসিংহৰ
নাম-ভূমিকাত নমোৱা হ’ল। কিভাপৰ দোকান সব্বতী চৌৰ্হবলৰা
গোহাঞি-বৰুৱাৰ “অসমৰ সংক্ষিপ্ত বুৰঞ্জী”খন আনি তাত দিয়া
ছবি চাই সীতখলপীয়া সিংহাসন, আৰণ, কিছু পৰিমাণে
সাজ-পাৰৰ নমুনা ঠিক-ঠাক কৰা হ’ল। ডামুলী-পীৰা, চক
লমোৱা গাক, খৰাই-বটা আদিৰ প্ৰদৰ্শন বহুল কৰা হ’ল।

মই বিশেষকৈ সকলোৰে আমনি পোৱা চিঠিবোৰৰ বিষয়ত চিন্তা কৰিলো। সেইবোৰ ৰাজসভাত উলিয়াবৰ বাবে সকলো চন্দুকৰ দৰে ডাঠ কাগজৰ বাকচ বোলাই লোৱা হ'ল, বেলেগ বেলেগ মানুহৰ ঘৰৰপৰা হেঙুল-হাটতালেৰে গুৱনী ব-তোলা চুঙা অনা হ'ল। গতিকে চিঠি ওলালে দৰ্শকে আমনি পোৱাতকৈ তাৰ প্ৰত্যেকখনৰ বাবে আগ্ৰহেৰে বাট চোৱাহে হ'ল। চিঠিও কোনোখন সঁচিপাতৰ গঢ়েৰে, কোনোখন তুলাপাতৰ স্ক্ৰল (scroll) বা কাপোৰৰ স্ক্ৰলৰ দৰে দিয়া হ'ল। পাছফালৰ ৰঙেৰে বোলোৱা দৃশ্যপটবোৰ যিমানখিনি পাৰি চাকিবৰে যত্ন কৰা হ'ল। এনেকৈ এনেকৈ "চক্ৰবৰ্ত্তী সিংহ"ক সেই কালৰ মঞ্চৰপৰা নি নতুন পটভূমিত থাপন কৰা হ'ল। ভূমিকাটোৰে অতি চমকপ্ৰদ হৈছিল। পাৰ্ৱতিপ্ৰসাদৰ লাচিত বৰফুকন, সহজানন্দ ভৰালিৰ বৰফুকননী, মহেন্দ্ৰনাথ কটকী আৰু দেৱ বৰকাকতীৰ ৰূপহী-চেনেহী, ফুহু বৰদ্বাৰ গজপুৰীয়া, সুধীৰচন্দ্ৰ বৰদ্বাৰ গজপুৰীয়ানী, মোক্ষদাপ্ৰসাদ বৰদ্বাৰ টোকাৰা, গিৰিজাপ্ৰসাদ বৰদ্বাৰ ডেকাকুকন—এইবোৰৰ কোনটি ভাৱক ধ'ম, কোনটিক প্ৰশংসিত ? মুঠতে, অতিথিসকলৰ বৌদ্ধিক আপ্যায়ন সম্পূৰ্ণ হৈছিল, এজনকৈছিল বোলে "অসমীয়া থিয়েটাৰ কি, চাবলৈ হ'লে শিৱসাগৰলৈ যাব লাগিব।" "চক্ৰবৰ্ত্তী সিংহ" এই 'অসমীয়া থিয়েটাৰ' হৈছিল। তাত আমি নিজেই ইমান উৎসাহিত হৈছিলো যে ১৯২৪ চনতে সজা আৰু এতিয়াৰ কাৰণে পাবৰ বাহৰ দৰে ঠেক আৰু অনাটন যেন লগা মঞ্চ ভাঙি তাৰ ঠাইত নতুন আহল-বহল মঞ্চ-প্ৰেক্ষাগৃহ নিৰ্মাণ কৰাৰ আঁচনি দুদিনমানো বহি সাজু কৰিয়ে পেলালো। ভাবিলো, সদৌ বাইজৰ যি আগ্ৰহ, খনৰ অভাৱ কেতিয়াও ন'হব। সুবেশচন্দ্ৰ ৰাজখোৱা, অজিতচন্দ্ৰ গগৈ আৰু মোক সম্পাদক কৰি এখন অৰ্ধ-সপ্তাহ কমিটি গঠন কৰা হ'ল, গুৱাহাটী বেংকৰ স্থানীয় শাখাত এটা হিছাপ খোলা হ'ল। সেয়া ১৯৪১ চন। বিভিন্ন মহাসমৰ

জুয়ে এতিয়া চাওঁতে চাওঁতে আমাৰ দেশ আঙৰি পেলাবলৈ ধৰিলে। লগে লগে আহিল বিয়ান্দিছৰ আন্দোলন। নাট্যসমাজৰ অস্তিত্বই সংকীৰ্ণ হৈ পৰিল। নিৰ্বাণত নিৰুপ পাদপ্ৰদীপ চিমা-টুকাই জুমায়ে গ'ল।

আগবেপৰা নাট্যসমাজৰ সদস্যসকলে ব'হাগৰ বিহুৰ সময়ত এদিন আৰু পূজাৰ খিয়েটাৰ-অভিনয়ৰ পিছত বিজয়া দশমীৰ দিনা নাট্যমন্দিৰতে গোটে খাই প্ৰায় ভুজিয়া-বুন্দিয়াবেই লগ-চাহ খাই মুখ তুখৰ কথা পাতিছিল, ব. বহইছ কৰিছিল—কেতিয়াবা সত্য কবি, কেতিয়াবা মাথোন লগা-লগিৰে। ১৯৪০ চনত সমাজৰ বিহুৰ এই মেলাখনক মই বিশেষ এটা ৰূপ দিবৰ উপায় পাতিলাম। ভুজিয়া-বুন্দিয়াৰ ঠাইত খোলাচাপৰীয়া-মুতুলিৰ আয়োজন কৰা কঠিন হ'লহেঁতেন তাৰি মাথোন বিহুৰ সামগ্ৰীবোৰৰ চাক্ষু্য প্ৰদৰ্শনী কৰিলেও পাহৰি যাবলৈ ধৰা বিহুৰ ৰূপটো ভালকৈয়ে সোঁৱৰা যাব—এই মানস কৰি এটা দিন চাই সভাৰ আয়োজন কৰা হ'ল। বিজ্ঞান-জচৰিৰ বাহিৰেও আন গীত-মাতো থাকিব। তাৰ বাবে নতুন গীতো তুটীমান কৰা হ'ল। তাৰ ভিতৰত ঋগ্বেদৰ 'মধুৰাতা ঋতায়তে'ৰ একপ্ৰকাৰ অনুবাদৰ দৰে 'আজি কিনো মধ্যমজা গগনে-পৱনে! আনন্দমেলাৰ দীপালী জলে নয়নে নয়নে' ইত্যাদিও এটা। এইকেইটা গীতত শ্ৰব লগাইছিল লক্ষ্মীৰপৰা নটক সংগীতবিশাৰদ হৈ অহা মোৰ ছুলীয়া দিনৰ বন্ধু শুল্কৰমোহন বৰদলৈয়ে (এতিয়া যিজন গুৱাহাটীত)। 'আজি কিনো' গীতটোৰে সংগতি ৰাখি সভাখনক বোলা হৈছিল বিহুৰ মধু-মেলা। ব'হাগৰ গক-বিহুৰ গক নোওৱা, মাহুহ বিহুৰ মাহুহৰ গা ধোৱা, বিহুৰ গিঠা-পনা, ডেকা-গাভৰুৰ বং-ৰূপহ আৰু লগতে বিয়াৰ দৰা-আদৰণিৰ কৰমবোৰ মিলাই সভাপতিক এপদ এপদকৈ বিহুৰ বস্তুবোৰো দিলো—খুৰিওৱা ডামোল লাঙলি-ডালচেনিৰে, খেৰেজু-বহঁমখুৰি, নাহৰ-তগৰ, কপৌ-ভাটৌ কুল,

ঈটা মাহ, হালধি, জেতুকা, দীঘলভি-মাখিয়তি, গৰু চাটত দিয়া কেবেলা-বেঙেনা, লাও-থেকেৰা আদি, দৈৰ এচাব, গুবৰো এটি টিলা, বিধ বিধ পিঠা, দোৱাভজা চিৰা, সাম্ভ ইত্যাদি। খাস্তক পৰৰ কাৰণে জানিবঁ বিহুৰ এটি মিউজিয়ামহে। নহ'লে এইবোৰ পাহৰিয়ে গৈছো দেখোন আমি। ভাবি বং লাগে যে শিৱসাগৰীয়া নতুন ডেকাসকলে আজিও এনেভাৱে বিহু-মেলাৰ সভাপতিক আদৰি বিহুৰ লগত সংশ্লিষ্ট বস্তুবোৰ সমজুৱাক দেখুৱায়। এবাৰ জান কি মোকো বিহুৰ মধুমেলোৰ সভাপতি পাতি “এইপদ দীঘলভি” “এইপদ মাখিয়তি” আদি কৈ আদৰণি জনাইছিল। মই পোনৰ বাৰ এই আদৰণিৰ নিয়ম উলিয়াবৰ বেলা মঞ্চৰ ওপৰতে মোৰ এটি সৰু ছফটনা হয়। মিত্ৰদেৱ মহন্ত অধিকাৰ ছাবৰ “বাহী”ত ওলোৱা “স্বৰ্গ আৰু মৰ্ত্য” নামে এখনি সৰু নাটিকা আমাৰ নাট্যসমজুৱা ডেকাইতে পাদপ্ৰদীপৰ সমুখত তুলিবৰ আয়োজন কৰিছিল বাবে সেইবাৰ সভাপতি বহাৰ আসনখন আমপাত লগাই চাৰিটা কলগুলি পুতি মঞ্চৰ সমুখত পাতিছিলো। মই সভাপতিৰ কাষতে বহি আছিলো। এবাৰ ভিতৰত নাটিকাৰ কি আয়োজন হৈছে চাবলৈ মঞ্চলৈ উঠিলো। কিন্তু অন্ধকাৰ কৰি থোৱা মঞ্চৰ মাজ পাৰ্টতেই মই হুকুস কৰে তললৈ ‘সহসা নিপাত’ অৰ্থাৎ খহি পৰিলো। আচলতে সেইটো আছিল নাটকৰ ‘স্বৰ্গ’ৰপৰা ‘মৰ্ত্য’লৈ যাবৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰা বাট। মই সেইদৰে পৰিয়ে উঠিব নোৱৰা হ’লো। বাৰ্ত্ত ভবিৰ কৰঙল আৰু কলাফুলৰ হাড়ত আখাড পাইছিলো। এটা ছায়া-নৃত্যৰ বাবে অকলশৰে আখৰা কৰি থকা মিলিক বোলা সমজুৱা ডেকাজনে “ককাইদেউ পবিল ঐ, ককাইদেউ পবিল” বুলি চিয়ঁৰাত ছুজনমান আহি মোক ধৰি তুলি প্ৰাথমিক প্ৰতিবিধান কিছু দি আকৈ সভাপতিৰ ওচৰতে বহুৱাই দিলেগৈ। সভা চলি থকা সময়খিনি বিৰ-কোপ একো নাছিল। সভা শেষ

হ'লত সেই সকলোৱে হেঁচা মাৰি ধৰিলে। সমাজৰ ভাইহঁতে মোৰ বিখ্যাত বেলী চাটকেলৰ ওপৰত মোক তুলি সেইখন ঠেলি ঠেলি নি ওচৰৰ মোমাইৰ ঘৰ পোৱাই দিলে। তাতে দুমাহ মই বিছনাৰ বন্দী হৈ পৰি থাকিলো।

১৯৪০ৰ পূজা-বতৰত শিৱসাগৰ নাট্যসমাজে মেলা নাটৰ ভিতৰত গণেশচন্দ্ৰ গগৈৰ “শকুনিৰ প্ৰতিশোধো” এখনি ফুহু বক্কাৰ শকুনি কৰি। পূজা উৎসৱ মানে আমি ডেকাৰোৰ নাট্য-উৎসৱ। তাতেই দিন-ৰাতি লাগি থকা। ত'তেই মাথোঁ কাম। নাট কেইখন ভালে-কালে হৈ গ'লে আনন্দ উপচি পৰে। এইবাৰো সেই হৈছিল। আমি বতৰটো জুৰি নাট্যমন্দিৰত নিতৌ গোট খাওঁ। নহ'লেবা আমাৰে সমজুৱা এজনৰ ঘৰত। সেইবাৰ প্ৰায় আৰলি আবেলি আমি লগ হৈছিলো অধ্যাপক সুৰেশচন্দ্ৰ ৰাজখোৱাৰ ঘৰত। তেওঁ তেতিয়া ডঙুল। গতিকে আমাৰ মেলত বাধা নপৰে। পূজাৰ খিৰেটোৰ ধুম ১ অক্টোবৰ নবমীৰ দিনাখনেই ওৰ পৰিল। তাৰ ভাগৰ মাৰি আমি মেল মাৰোঁতে কথা হ'ল যে আমি নিজৰ এখন নাট লেখি দেৱালীৰ সময়তে মঞ্চত তুলিব লাগে। বেনে কথা ভেনে কাম। সেইমতে মই দিনে আমাৰ নাটৰ এটা দৃশ্য ল'খোঁ। আৰু আবেলি হ'লে আমাৰ মেলত পঢ়োঁগৈ। সকলোৱে ‘বাহু’বাই দিয়ে, টান সমালোচনা কাৰো নাই। কিতাপ লেখা শেহ হ'ওঁতে নো হ'ওঁতেই পাৰ্ট বিলোৱা হয় আৰু আখৰা ছুক হ'লেই। সমস্ত বস্তুটো গোট খাই এখন নাটক হ'ল নে নাই, সেইটোলৈহে আমাৰ চকু নাই। সকলোৱে মাথোন ভাব—এয়া আমাৰ নাট, আমি তাৰ চমৎকাৰ অভিনয় কৰিব লাগে ১ নবেম্বৰত। সামাজিক নাটকখনৰ নাম দিয়া হ'ল “আৱৰ্জন”। তেতিয়া সমাজৰ সম্পাদক উপেন্দ্ৰনাথ কটকী আৰু মঞ্চপৰিচালক বিমলাপ্ৰসাদ চলিহা। সকলো সমজুৱাই নিজৰ বস্তু বুলি গা ঢালি কাম কৰিলে—বিশেষকৈ বিভিন্ন দৃশ্য

বাবে মঞ্চসজ্জা অদ্ভুতভাৱে বাস্তৱায়িত হৈ উঠিল, তাৰ ভিতৰত গুৱাহাটীৰ নৰ্থব্রুক গেটৰপৰা দেখিবলৈ পোৱা লুইতৰ বুকুৰ বেলি-মাৰ আৰু শিৱসাগৰ বেল ষ্টেশ্যনৰ দৃশ্যৰ কথা দৰ্শকসকলৰ বহুত দিনলৈকে মুখে মুখে আছিল। নাটকখনৰ আবহুণিতে এটি আধুনিক কৌশল প্ৰয়োগ কৰা হৈছিল—অৱশ্যে জুইবাৰৰ দৰে সৰু মঞ্চৰ ক্ষুদ্ৰতাৰপৰাই সেই ধাৰণাৰ উদ্ভৱ হৈছিল। প্ৰথম দৃশ্য হ’ল এক সভা-স্থল। তাত দেশনেতা ব্ৰজমুন্দৰ দত্তৰ ডায়লগ বিমলাপ্ৰসাদ চলিহাৰ ‘ওজখিনী বক্তৃতা’ চলি আছে। তেনেতে দৃশ্য-পট দাং খালে। তাৰ লগে লগেই প্ৰেক্ষাগৃহৰ তৃতীয় শ্ৰেণীৰ আলনবোৰৰ পিছ-ফালৰপৰা এজুম ডেকাই ডেকাসকলক ভিৰদ্ধাৰ কৰি থকা দৃশ্যক “বহক, বহক”, “আশোনাৰ কথা বন্ধ কৰক” আদি আৱণ্ট কৰি উঠিল। সেই স্থলস্থল গুনি প্ৰথম শ্ৰেণীত বহি থকা এগৰাকী দৰ্শকে ধিয় হৈ “কি হ’ল তোমালোকৰ? কিয় হয় কবিছা” বুলি খঙত জলি-পকি উঠিল। যেতিয়া মঞ্চৰপৰা অভিনেতা বিমলা প্ৰসাদ চলিহাই হুকাৰ কৰি উঠিল, “মই তোমালোকৰ আফালনলৈ ভয় নকৰোঁ”, তেতিয়াহে দৰ্শকৰ তৎ চাপিল যে ডেকাবোৰৰ হাই-উকমি নাটকৰে এটা অঙ্গ। এইভাৱে অভিনেতা আৰু দৰ্শকক একত্ৰ কৰি পেলোৱাৰ ই এটি আছিল সম্পৰীক্ষা। আজি-কালি তাবতীয় মঞ্চত এই একীকৰণ কৌশল সবল হৈ পৰিছে। আমাৰ নাটকখনৰ ওচৰকটো দৃশ্যই মঞ্চত সফল হৈ আহিছিল। কিন্তু total effect বোলা বস্তুটো ক’ত থাকিল, সেইটো মোৰে সন্দেহ বৈ গ’ল। অভিনয় চাই ওলাই আহোঁতে এজন দৰ্শকে কৰা মন্তব্যটো কিন্তু নতুন যুগৰ সূচনা—“war নাই, dance নাই, কি নাটক চাবা?” মঞ্চত war আৰু danceৰ সময় উকলিছিল তেতিয়া তেতিয়াই। নাটকৰ বাবে ক্ষুধাতুৰ মঞ্চবোৰে (ডেকাপুৰ বাণ স্টেজ আৰু গোলাঘাট আদিয়ে) নাটকখন থকা কৰিছিল। কিন্তু

সি সেইদৰে বাহিৰত যুখ উলিয়াব পৰা বস্তু হোৱা নাছিল বাবে পৰ্জনহীন হৈয়ে থাকিল, আৰু এতিয়াও আছে।

বোপাইৰ পথাৰৰ খানৰ ভাত খাই এইদৰে সমাজ, কলা আদিৰ কাম কৰি কৰ্মাৰক্ষীয়াত বাস কৰে। মাজে মাজে বোব-হাটলৈ যাওঁ কামৰ স্তম্ভ কিবা ওলালে। বোবহাটত থকাট নতুন এটি অনুষ্ঠান গঢ়ি তোলে। কেইজনমান গোট খাই—বোবহাট সাহিত্য-সভা। সম্পাদক পাঠোঁ কমলেশ্বৰ চলিহাক। সভাৰ কালৰ পৰা দুই-এখন সাহিত্য-আলাচনাৰ অধিবেশন হয় আৰু তখন বিশেষ সভা—এখনত (আষাঢ়মা প্ৰথম দিবস, ৪৯১ শতাব্দী) কবি যতীন্দ্ৰনাথ চক্ৰবৰ্তী অভিনন্দন জনোৱা আৰু এখনত শব্দচক্ৰ গোখৰামীদেৱৰ পৰিৱৰ্ত্তন পদবৰণা অব্যাহতি প্ৰাপ্তি সন্মৰ্শনা জ্ঞাপন কৰা হয়। শিৱসাগৰত থাকোঁতে শিৱসাগৰ সাহিত্য-সভাৰ কামত হাত-উজনি দিওঁ। সত্ৰৰ এটি বিশেষ সন্ধিক্ষণৰ দৰে হ'ল যেতিয়া ১৯৪১ ছনৰ মানুহ পিয়লৰ বতৰ আছিল। দেখা গ'ল ৰাজনৈতিক হেঁচা ঠেলাত লোক-গণনাৰ মাজেদি যেন অসমীয়া অনাসমীয়া আৰু ধৰ্মগত সংখ্যাবোৰত ভেলেৰী ৰাজী খেলিবৰ কাৰণে ক'ৰবাত কেনেবাকৈ যত্ন লুকা-ভাকু চলিছে। শিৱসাগৰ সাহিত্য-সভা বিশেষকৈ সজাগ হৈ উঠিল আৰু প্ৰধানকৈ চাহ-বাগিচাৰ অঞ্চল-বোৰত ৰাইজক সজাগ কৰি দিবৰ উদ্দেশ্যে এটি চাৰিজনীয়া দল গঠন কৰি দিলে—অমৃতলাল গোহাঁই, ফটিকচন্দ্ৰ চলিহা, সুধীৰচন্দ্ৰ বৰুৱা আৰু মোৰে। আমি ডেব-ইমাহমান সেই কাৰত বুলিলো। জাবকালি ঠেংঠৈ লগা পুৱাতে আমি ঘৰৰপৰা বাহিৰ হওঁ এখন টেকিত। টেকিত শিৱসাগৰত সহজে পাব পৰা এখনেই আছিল—গোলোক বোলা এজনৰ। ডেৱেই গৰাকী। ডেৱেই চালক। আমাক কিন্তু সভাই পা পইছা একো নিদিৰে—আচলতে দিওঁলৈয়ে নিজৰে কুকৰা উক। আমি পুৱাতে থাকে-নিবে বা নিজৰ চোলাৰ

মোনাবপৰা পইছা দি গোলোকৰ গাড়ীত তেল ভৰাই লওঁ আৰু নিজকে আশীৰ্বাদ কৰোঁ—পইছাকেইটো যেন বাটে-পথে দান-বৰঙণি কৰে পাওঁ। আমি চাৰিওটি গোলোকৰ গাড়ীত একেলগ হ'লেই মই সোধোঁ, 'আজিৰ এই টকাকেইটা ওলাবনে, গোহাঁইদেউ?' গোহাঁইদেৱে কয়, 'কত হ'ব হ'বপায়াহ।' কটিক ককাইদেৱে আমাৰ নৈবাশ্য উকুৱাই দিয়ে, 'হ'ব। হৈ যাব। হ'ব। হৈ যাব।' বেজবকৱা ডাঙৰীয়াই বহু চন্দ্ৰকুমাৰ আগবঢ়ালাৰ বিয়াত লেখা গীতৰ শ্ৰবত শ্ৰবীৰে গান জোৰে 'ছেনছোছ, ছেনছোছ, ব'বাগী ভটীয়াই গ'ল।/এ ধনশিৰি মুখতে ব'ল। ব'বাগিণী লগ পাই/আমাৰ ব'বাগী কাই/ঘোলকণী ঘাটো হ'ল।' আমি চাৰিওটাৰে হাঁহিত গোলোকেও বোগ দিয়ে। খোৱা-বোৱাৰ কোনো ঠিকনা নাই। অসমত আতিথ্য চৌচ-লপৰে বেতিয়া, আমাবো একো কষ্ট নহয়। বাট বাটে যিতিব। বাইজৰ কুপাত আমি দিনৰ খৰচতকৈও অধিককৈহে ধন পাওঁ। বিশেষকৈ বাগিচাৰ কৰ্মীসকলৰ অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যলৈ অজুৰাগে দৃষ্টি স্পৰ্শ কৰে। আদিবেপৰা আমাৰ আলোচনীবোৰ তেওঁলোকৰ পৃষ্ঠ-পোৰকতাতে বৰ্তি থাকে। এতিয়াও তেওঁলোকেই আমাৰ কামত আত্মস দিয়ে যাতে দেখা দিয়া অপলক্ষিয়ে লোক-গণনাৰ যোগেদি অসমৰ এখন বিকৃত চিত্ৰ আঁকিব নোৱাৰে। এদিনাখন সন্ধিয়া আমাক বৰষুণে পালে। শিৱসাগৰলৈ ঘূৰাৰ সজ্জাৱনা নেদেখি কেইমাইলমান দূৰৰ যাদৱপ্ৰসাদ চলিহাদেৱৰ কবঙাণি বাগিচালৈ বাট ল'লে। কিন্তু 'ঘন বৰষুণত পিছল মাটি' হৈ ছুৰাপিঠীয়া, শিলৰ মুখ নেদেখা আলিটো যেনে হৈছিল, কোন মুহূৰ্ত্তত আমাৰ গাড়ী উকৰি ওচৰৰ খাঁৱৈত পৰেগৈ, তাকহে মনেৰে গুণিব লগীয়া হৈছিল। কোনোবা-জনবিধতাই জানিব। আমাক চলিহাদেৱৰ ঘৰ পোৱালেনে। বাৰাণ্ডাবেপৰা বুজিলো, ভিতৰত লপ, লপ কৰে জুই জ্বলাই বহুত-জনে একেলগে হাঁহি-মাতি জুই কুৱাইছে। আমাৰ বতাহত সেজেতা

লগা গাটোহঁতত অলপ যেন উষ লাগিলেই ! কিন্তু ভেতিয়া আমি বাহিবৰপৰা গৃহস্থক মাত দিলো, ভেতিয়া ভিতৰখন নিমাত-নিমোল হৈ পৰিল, কাঁহ পৰি যেন জীপ গ'ল। বহুতবাৰ আমি মাত দিহাৰ পিছত ভিতৰৰপৰা টান মাতৰ শব্দ আহিল 'কোন ? কোন আহিছা হাঁক ?' আমি ভেতিয়া জনালো : 'মই কটিক, এয়া অকুতলাল হোঁহাঁই, এইটো মহেশ্বৰ, এইটো সুধীৰ। আমি সাহিত্য-সভাৰ কামত আহিছা।' ডকাইত নহয় বৃজি চুৱাৰ মেল খালে। চলিহা ডাঙৰীয়াই আশ্চৰ্য প্ৰকাশ কৰি সুধিলে 'ইমান বাঘ-হাতীৰ বাট-টোয়েদি কেনেকৈ আহিল ?' আমি ক'লো, 'সেইসকলকয়ে সেইটো বাটত দেখা পোৱাৰ সম্ভাৱনা আছে, আমিহে নাজানিছিলো। নহ'লে এইপোনে নাহিলোহেঁতেনেই।' ডেওৰ মধুৰ আতিথ্যই আমাৰ দিনটোৰ দুখ-ভাগৰ নোহোৱা কৰিলে। ভয়ৰে কৰিব লাগে, সেইটোতো নজনা কৈয়ে গ'ল। এইদৰে আমাৰ প্ৰায় দুমাহ জোৰা সুবন্দ-লাক লগা বতাহৰ লেখীয়া অভিবান শেষ হ'ল। প্ৰথম অসমীয়া মুক্তক-হৃদয় কবিতা মোৰ 'অন্ত্যজ্ঞা' বোলা পদ্যটো এই অভিবানৰ মাজতে লেখা। শিৱসাগৰ সাহিত্য-সভাৰ হৈ আমাৰ কামৰ বৰ ভাল ডাবিক কৰিছিল সেইবাৰৰ অসম সাহিত্য-সভাৰ সভাপতি ডক্টৰ মহিৰুল ইছলাম বৰাই ডেওৰ অভিভাষণত। সেইবাৰ বোৰহাটত সাহিত্য-সভাৰ সন্মিলন বহিছিল ভালেদিন জোৰা অলসতা আৰু নিষ্ক্ৰিয়তা-নিষ্প্ৰাণতাৰ পিছত। আমি শিৱসাগৰৰপৰা এটা দল বান্ধি (বই, সুধীৰ, মোক্ষদাপ্ৰসাদ আদি) সেই নিষ্ক্ৰিয়তাৰ বন্ধন ছিটি লিৰলৈ বন্দৰ লাগে ওলাই গৈছিলো আৰু সভাৰ ক্ষমতা হাতত লৈ থকা ছিত্তিক্সকলৰ নিখৰ শৰীৰত কিছু প্ৰাণসঞ্জন কৰিব পাৰিছিলো বৃজি আমাৰ বিশ্বাস হ'ল।

বোৰহাটত থকা সময়ত মোৰ বিশেষ লক্ষ্যীয়া হৈছিল আমাৰ যেনে সহপাঠী ধীৰেন ঠাকুৰ (গুৱাহাটীৰ কামাখ্যানন্দ ঠাকুৰৰ ভায়েক),

শ্ৰেয়স্বৰ বাজখোৱা (বাডৰি শ্ৰেয়স্বৰ মেমোৰাব), কবি ভৱপ্ৰসাদ বাজ-
খোৱা আদি। ধীৰেনৰ লগত আবেলি বহুত বাট ভ্ৰমণ কৰা
অভ্যাস এটা হৈছিল। তেওঁৰ লগত ঘূৰি ঘূৰি কেতিয়াবা চেন্নমবাৰ
ঘাটৰ এমেৰিকান বেপ্টিষ্ট মিশ্যন এলেকা পাইছিলোঁগৈ আৰু
কেতিয়াবা তাৰ পাহুবীজনৰ ঘৰত বহি তেওঁৰে আলাপ কৰিছিলোঁ।
কিছু দিন এটাদৰ মূল্যকাৎ হোৱাৰ পিছত তেওঁৰ ভাব হৈছিল
হ'বপায় যে আমি ডেওলাকৰ ধৰ্মৰ প্ৰাতি আকৃষ্ট হেঁহে তেওঁৰ
কাৰ চাপিছোঁ। পৰম আশ্ৰয় বিচাৰি। গতিকে আমাক বিদায় দিবৰ
পৰত তেওঁ সদায় আমাৰ উদ্দেশ্যে উপদেশপূৰ্ণ খ্ৰীষ্টীয় প্ৰাৰ্থনা জনায়
প্ৰভু যীশুৰ। এনেবোৰৰ মাজতে মই শিৱসাগৰলৈ যাব লগীয়া
হোৱাত পাহুবীজনৰ প্ৰাৰ্থনা বন্ধ হ'ল। তেওঁ আমাৰ কথা পাহ-
ৰিয়ে পেলালে। ইয়াৰ কিছু দিন পিছত ১৯ অক্টোবৰ ১৯৪১
তাৰিখে American Baptist Foreign Mission Societyৰ
আসাম মিশ্যনৰ যোৰহাট খ্ৰীষ্টিয়ান হাই স্কুলৰ অধ্যক্ষ চি ই
হাৰ্টাবে সম্ভৱ হ'লে সেইদিনাখনেই তেওঁক লগ ধৰিবলৈ এখন
চিঠিৰে, মোক মাতি পঠিয়ালে। তেওঁক লগ পালোঁ। সেই সাক্ষাতৰ
ফল স্বৰূপে ১ নবেম্বৰ ১৯৪১ৰপৰা ২৮ ফেব্ৰুৱাৰী ১৯৪২লৈকে মোক
তেওঁৰ স্কুলত শিক্ষক-ৰূপে তেওঁ নিয়োগ দিলে এটা হৰ্ডত যে মই
সেই চাৰি মাহৰ ভিতৰত কাম এৰি নাবাম। মই সেই হৰ্ড
মানি কামত যোগ দিলোঁ। মোৰ কাম হ'ল ব্ৰাহ্ম ছেভেনত পঢ়ুওৱা

জান সফলো বিষয় পঢ়ুওৱা। স্কুলৰ আকাৰ সামান্য কাৰণ
শ্ৰেণীটোত অসমৰ বিভিন্ন পৰ্বতীয়া অঞ্চলৰ বিভিন্ন ভাষা ভাষী ছাত্ৰ
গোট আছিলহি। তেওঁলোকৰ কিছুৱে অসমীয়া ভাষা অজপহে
জানে। শ্ৰেণীৰ কোনো ছাত্ৰই অসমীয়া ভাষাৰ অপভ্ৰংশত, কোনোৱে
ইংৰাজী ভাষাৰ নিজ অপভ্ৰংশত কথা কয়। তেওঁলোকৰ মাজত
ইংৰাজী কোৱা কঠিন—কাৰণ অনাছ' দূৰ কথা, কলেজৰ মানব

ইংৰাজী ক'লেও ল'ৰাইতে সুবুজিব। অতি সহজ কবি ভাৱা কোৱা-
টোৱেই একমাত্র পথ। ল'ৰাইতক বৰ ভাল লাগে। অতি সহজ
মানুহ। কথা বতৰাও মৰম লগা। নতুন উদ্যমেৰে পঢ়ুওৱাত
লাগে। গিৰি শ্ৰেণীত সোমোৱাৰ আগে আগে চেপেল বা নাম-
ঘৰত ছম্বাৰ নাম গুল গোৱাটো কুলৰ চলিত নিয়ম। এই পৰ্বটি
বিশেষ ভাল লাগে। আগৰ সেই পাহাঁজন আৰু পাছৰীৰ মেম
আৰু আৰু হেৰাল্ডৰ (কানো ডলহী থাৰিচ) প্ৰাৰ্থনালি
আছে। ইংৰাজী বা অসমীয়া গীতৰ পুথিবপৰা গীত লগাই দিয়ে
এজনে, সকলোৱে সমস্বৰে গায়। যুৱ সকলোবোৰেই পাশ্চাত্য।
অসমীয়া গীতবোৰো সাধাৰণতে ইংৰাজীৰপৰা অনাশিত। ভাঙনি
শাৰীবোৰ মূল গীতৰ শাৰীৰ স্বৰপ্ৰায়ত পেলাই গোৱা হয়। মূল
শাৰীটো যদি On the cross Jesus died, অসমীয়া শাৰীটো
এক ভাল মানৰ স্বৰ স্বৰে 'পেৰেঙনিৰ কাষতে যীশু আমাৰ মৰিল।'
অনেকটি গীত শুনি শুনি বৰ ভাল লগা হৈছিল—Onward
Christian soldiers marching is to war 'The cross
of Jesus going on before আদি। কুলৰ পানী-খোৱা
ছুটাত সদায় মোৰ বাইছাইকেলত উঠি ওচৰৰ নতুন যোৰহাট বেলে-
স্টেশ্যনত ছটা নানখাভাৰে চাহ একাপ খোৱাটো মোৰ অভ্যাস
হৈ পৰিছিল। পিছে, সেই অজলা ল'ৰাবোৰৰ মাজৰ অময়া যুৱক
মাজতে মই নিজেই মানি লোৱা নিয়োগৰ হৰ্ত নিজেই ভাঙিব
লগীয়া হ'ল। এদিন শিৱসাগৰৰ ঘৰপৰা ঘূৰি আহি ককাইদেৱে
ক'লকি ৭ টিৰ সদায় শাস্ত্ৰ লৈ থাকিবলৈ ধৰিলে, মই পাৰিলে
তালৈকে যাও লাগে। আইৰ শৰীৰ আগৰ ভাগটিত বৰ ভালদেই
আছিল যদিও হুৰহুৰমানৰ আগবপৰা বয়সৰ কাৰণেই বেগাই পৰি
আহিবলৈ ধৰিছিল আৰু সিয়ে মাজে মাজে আমাৰ চিন্তাৰ কাৰণ
হৈ পৰিছিল। এতিয়া হৰ্ত ভঙ্গ কৰি চাকৰিটো এৰি যোৱাও
বেয়া কথা হয়। অলপ ভাবিব লগীয়া হ'ল। এনেতে শিৱসাগৰৰ

কুলেশ্বৰী হোৱালী স্কুলৰ প্ৰধান। শিক্ষয়িত্ৰী লক্ষ্মীপ্ৰিয়া চমিহা মাই-
 সেয়ে এক অকৰী ডাক পঠিয়ালে : ‘মৰমৰ মহেশ, জীৱান শ্বখীৰ
 (শ্বখীৰচন্দ্ৰ বৰুৱা) Digboiলৈ ১/২ দিনতে যাবগৈ। তাত কাম
 পাইছে। তুমি আমাৰ স্কুলত Science Teacher হৈ যদি আহিব
 খোজা on Rs 60/- at once applicant হোৱা। তুমি ডাকত
 অহা-নহা জনাব।’ (৪ ডিচেম্বৰ ১৯৪১)। ককাইদেউৰ নিৰ্দেশত
 দৰ্খাস্ত এখন লেখি পঠিয়াই দিলে। ১৪ ডিচেম্বৰত তাৰ উত্তৰ
 আহিলেই বাইদেউবৰা ‘তুমি কাম পাইছা। যিমান সোনকালে
 পাবা আহি কামত join কৰাহি, নহ’লে আমাৰ বৰ অনুৰিধা
 হৈছে।’ আৰু এজনৰ প্ৰসঙ্গত চিঠিখনত এটি অৰ্থপূৰ্ণ অভিলেখ
 আছিল। ‘ভিৰুকত সদায় Black out হৈছে। ঘৰত সকলোৱে
 ভয় কৰিছে।’ অৱশ্যে মই যোবহাট এৰা লগে লগে ময়ো ‘পিছ-
 কালে গোটেইখন বাঙালী দেখিবলৈ পালে’, যোবহাটো বগুৱা
 চিপাহী, বগৰ কামানেৰে ভৰি পৰিল। মই বৰ ছফোৰা অধ্যক্ষ
 হাৰ্টাৰ ছাহাবক আইব অনুৰূপ ঘৰৰ ছবৰছাৰ কথা কৈ মোক
 এৰি দিবলৈ মিনতি জনালে। তেওঁ পোনতে যদিও ক’লে যে
 নিয়মমতে সেইটো কৰিব নালাগে, মোৰ পঢ়ুওৱাও তেওঁ ইমান
 ভাল পাইছিল যে মোক স্থায়ীকৈ বখাৰ কথাহে ভাবিছে বুলিও
 যদিও ক’লে, তথাপি দয়াপৰবশ হৈ আইব কাৰণেই মোক লগে
 লগে বিদায় দিলে। মই ১৮ ডিচেম্বৰ তাৰিখে গৈ কুলেশ্বৰী স্কুলৰ
 কামত যোগ দিলোঁগৈয়ে। ছাহাৰ লোকৰ কথাই শুনীয়া। মই
 ডেওঁৰ স্কুল এৰি ঘোঁৱাৰ বেছ কিছু দিন পিছত মোৰ পাঠনৰ উচ্চ
 প্ৰশংসা কৰি এখন ছাৰ্টিফিকেট মই নিবিচবাঁকৈয়ে ডেওঁ মোলৈ
 পঠিয়াই দিছিল। ডেওঁৰ অকিচৰ গাতে লগা আছিল মোৰ ক্লাছটো।
 ডেওঁ নিজৰ বহা ঠাইৰপৰাই মোৰ পঢ়ুওৱা গুনি থাকিছিল।
 ভাবি হুখ লাগে, মহাশুদ্ধৰ মাজত এমেৰিকাৰ কটন ছহৰৰ ৰাজ
 অৰ্থাৎ এটা মটৰছফটিনাত ডেওঁৰ শোকজনক মৃত্যু ঘটে।

ফুলেশ্বৰী অ' আই ফুলৰে বৰণ

শিৱসাগৰৰ ফুলেশ্বৰী ছোৱালী ফুলটোলৈ মনত পৰিলেই কিয় জানো ক'ব নোৱাৰোঁ, মোৰ মনলৈ এই আই-নামকাকিও আছে • 'ফুলেশ্বৰী, অ' আই, ফুলৰে বৰণ, আই, ফুলৰে বৰণ।' কিন্তু ছোৱালী ফুলেশ্বৰীৰ লগত নামজাৰাৰিৰ কোনো সম্পৰ্ক নাই। সেই সৰু যি আছে সি অসম দেশৰ এগৰাকী বাণীৰ লগত—বাণী ফুলেশ্বৰী বা প্ৰথমেশ্বৰীৰ লগত, যি স্বামী শিৱসিংহ বজাতকৈও ডাঙৰ বৰবজা, বৰবাজা বা 'বুহুংবাট্ট' হৈ দেশ-শাসনৰ বাঘজৰী টনা বাণী হৈছিল, যাখন বজাৰ বৰকুঁৱৰীয়েই নাভিন, —যি কাৰণে প্ৰসিদ্ধ ঐতিহাসিক ডক্টৰ সূৰ্যকুমাৰ ভূঞাই তেওঁক বুলিছে 'অসমীয়া দুৰজ্ঞান।' এইগৰাকী বাণীয়ে দেশত এক বাইজ-বিপ্লৱৰ সূচনা কৰা বুলি তেওঁৰ এটা অপযশ থাকিলেও, তেওঁয়ে বৰ চতুৰা আছিল আৰু তেওঁৰ উদ্যমতেয়ে ৰাজটোলৰ ভিতৰত সাধাৰণ প্ৰজালৈকে সকলোৰে ছোৱালী পঢ়ুওৱা এটি পঢ়াশালি হৈছিল, সেই বুলি কথিত আছে, আৰু সেই গতিকেহে এতিয়াবপৰা কেইবাটামান দশকৰ আগতে শিৱসাগৰ নগৰত ৰাধিকানাথ শৰ্মা আদি কিয়া-উন্নয়নশীল সকলে ছোৱালীৰ শিক্ষাৰ অনুষ্ঠান এটি আৰম্ভ কৰিবৰ কথা ভাবোঁতে ফুলেশ্বৰী বৰকুঁৱৰীৰ নামে তাক নামকৰণ কৰাৰ সিদ্ধান্ত কৰিছিল হেনো।

ফুলেশ্বৰী ফুলৰ মাটবিৰ বাবে দৰ্খাস্ত কৰিছিলে'। হেডমাষ্টৰনী বাইমেটৰ পৰামৰ্শমতেই। কামত যোগ দিয়াৰ পিছত তেওঁৰপৰা জানিব পাৰিলে'। যে মোক বাছি নিয়োগ দিয়া হৈছিল বিশেষ এক ধৰণে। কামৰ বাবে পোট খোৱা দৰ্খাস্তবোৰৰ দ্বাৰাৰপৰা 'ফুলেশ্বৰী',

সভাপতি শিৱসাগৰ মহকুমাৰ আই ছি এছ পঞ্চায়ত মহকুমাপতি শিৱকুমাৰ দত্তই (পিছত অসম চৰকাৰৰ প্ৰধান সচিব) মোৰ 'মণ্ডমাহৰ লেখীয়া' আখৰবোৰ মাত্ৰ দেখিয়ে মোৰ দৰ্শান্তখন খাপ মাৰি বাছি উলিয়ালে আৰু লগে লগে তাক পঢ়ি নিয়োগ দিবলৈ বায় দিলেই অন্যবিলাক আৱেদন নোচোৱাকৈয়ে। লগতে তেওঁ হেডমাষ্টৰনী বাইদেউ আৰু ছেকেটাৰিক কৈ থৈ গ'ল মই কামত যোগ দিয়াৰ লগে লগেই যেন তেওঁৰ ওচৰলৈ যাওঁ। পিছত মই সেইমতে যোৱাত তেওঁ এটাই মাত্ৰ পৰামৰ্শ দিলে— মই যেন সময়বোৰ এনেই নকটাই আই ছি এছ পৰীক্ষাৰ বাবে পঢ়া-শুনাতো লগাওঁ, আৰু তেওঁৰ ওচৰলৈও দিহা-সুপ্তিৰ বাবে যেন মাজে মাজে যাওঁ। সেইটোতো মোৰ পুৰণি স্বপ্নই আছিল—ভ্ৰমাই এ নপটি আই এছ ছি পঢ়িবলৈ লোৱা সায়েব, বি এছ ছি নপটি ই. বাজীৰ অনাৰ্ছেৰে বি এ জেণীত নাম লগোৱা সময়ক। ঊৰ্দ্ধ্ব সেই স্বপ্নৰ ওপৰত ইতিমধ্যেই ভাল এচাৰ্মনি মামৰ গোট খাইছিল। দত্তৰ সজ পৰামৰ্শতো সেই মামৰ আঁতৰি নগৈ আৰু ডাঠহে হ'বলৈ ধৰিলে শিৱসাগৰৰ সেই পৰিৱেশৰ সেমেকনিত।

এতিয়া বাক মোৰ ফুলেশ্বৰী স্কুললৈকে আহোঁ। তাত আহি যোগ দি একপ্ৰকাৰ ভালেই লাগিছিল। স্কুলখনৰ তলৰপৰা ওপৰলৈ মোৰ মোমাইৰ ঘৰৰ ছোৱালীহঁত জেণীয়ে জেণীয়ে। তাতে আকৌ ছোৱালী বুলিলেই মৰমিয়াল। তাতে শিৱসাগৰৰ কথা। গড়িকে সোনকালেই স্কুলখন মোৰ বাবে ভেনেই বন্ধ হৈ পৰিল। তাৰ উপৰি, হেডমাষ্টৰনী বাইদেউ (ছোৱালীৰ মুখৰ উচ্চাৰণত প্ৰায় 'হেমুছি বাসো') চিৰকুমাৰী লক্ষ্মীপ্ৰিয়া চলিহা আছিল বঙিয়াল আৰু সাহসী মানুহ, আৰু স্কুলৰ ছেকেটাৰি বজ্জেশ্বৰ শৰ্মা (বেজবৰুৱা হাই স্কুলৰ হেড-মাষ্টৰ) বৰ সুদক্ষ লোক। সিসকলৰ সংগত বেছ সুখ অহুভৱ কৰিছিলোঁ। সহকৰ্মীসকলৰ ভিতৰত অলপ ওপৰ তৰপত কমলা

বৰদলৈ, সৰুসলী গোহাঁই, মাজৰ ভৰণত বোৰ সতীৰ্থা-প্ৰায় দেৱেশ্বৰী বৰুৱা, মেটিঙা জিলি, মিছ সেন, মেড্‌লিন এনজয় (এতিয়া ত্ৰীমতী চলিহা), সৰু ভৰণত যামিনী দেৱী আদিৰে আমাৰ মূখী পৰিহাল এটিয়েই হৈছিল।

স্কুলত তেতিয়া কেবাগী-মহৰী বুলিবলৈ একোৰে একোটো নাছিল। লক্ষ্মীপ্ৰিয়া বাইদেৱে অকিচৰ বহুতবোৰ কাম সামৰিছিল। বহুতো-খিনি কাম কৰাই অনা হৈছিল বেজবৰুৱা স্কুলৰপৰা। মই নামত প্ৰাথমিক বিজ্ঞানৰ শিক্ষক যদিও, অসমীয়া, সংস্কৃত সকলোতে জপ টিৱাৰ লাগে। মাজে মাজে বাইদেৱে অকিচৰ কামো কৰিবলৈ দিয়ে। বাইটিয়ে ক'লে এটা কাম ভাইটিয়ে আক নকৰি পাবেনে? এবাৰ কিবা এখন জৰুৰী কাগজ দি বাইদেৱে ক'লে 'মছেল (মোক বাইদেৱে এইদৰে মাতে, কেতিয়াবা অৱশ্যে বোলে, আক লেখেও 'মহিৰ' বুলি।), এইখন আক মই নেচাৱেঁই। তুমি নকল কৰি পঠিয়াব লগা ঠাইলৈ ডাকত পঠিয়াব' দেই।' জো হুকুম খোদাবান্দা। মই সেইমতেই কৰিলো। পিছদিনা বাইদেৱে খবৰ লোৱাত জনালো, কাগজখন নকল কৰি ঠিকমতে পঠোৱা হ'ল, মাখোন এশাবী কথাহে স্পষ্ট নোহোৱাত ভালকৈ পঢ়িব নোৱাৰিলো। 'তেনেহ'লে কি কৰিলা? শাৰীটো আকো বাদ দি দিলানেকি? 'নাই বাইদেউ, নাই দিয়া বাদ। মূল কাগজখনত শাৰীটোৰ আখৰ-বোৰ যেনে চেহেৰাৰ আছিল, মই ঠিক সেই ধৰণে সিৰোৰ কটো ভোলাৰ দৰে ছবি যেনকৈ তুলি দিছো। গতিকে পঢ়িব নোৱাৰা বাবে মোৰ যিটো বিপদ হৈছিল, সেইটো এতিয়া যালৈ চিঠিখন লিখা গ'ল, তেওঁৰ কাকত পৰিবৰ্ত্তে মাখোন। তাতে 'আকো আপুনি কামটো কালিয়ে নহ'লে নহয় বুলিছিল নহয়।' বাইদেৱে ধোখ হয় এতিয়া নিকৰ্মায়ত পৰি হাঁহি হাঁহি মোক ভালকৈয়ে 'চাবহিচ' দিলে। কেনে হ'ল বাক কথাটো? মাখিকেইটা লগৈ একেবাৰেই ঠিকেই মৰিল, নহয়নে?

হেডমাষ্টৰী বাইদেউৰ খোঁটালিটোও বাইদেউ আৰু মই মুকলি কৰি
 কৰোঁ। শিক্ষানুষ্ঠানকল বহে তাৰ দাঁতিৰ কোঠাটোত। এমিনাখন
 বাইদেয়ে মোক এটা অতি গুৰু কামৰ তাৰ দিল। ক'লে 'মহেশ,
 আমাৰ ছোৱালীবোৰলৈ বাহিৰৰপৰা কোনোবাই বেয়া-বেই চিঠিবোৰ
 দিয়েহে। তুমি ছোৱালীৰ চিঠিবোৰ খুলি অলপ চেনছৰ কৰিবোঁচোন।'
 প্ৰথমতে দীঘল নাকত লাজেই লাগিছিল, কামটোও বৰ
 লেভেৰা যেন লাগিছিল। পিছত কিন্তু সি আমোদদায়ক হৈ উঠিল।
 মই দেখাত বেয়া চিঠিৰ কামটো একতৰফা, ওহান ওয়ে ট্ৰেফিক,
 অৰ্থাৎ বাহিৰৰপৰা চিঠি আহে, সঁচা, কিন্তু আমাৰ প্ৰাণীসকলৰ ফালৰ-
 পৰা চিঠি নুঠায়। আদান হয়, প্ৰদান নহয়। কেতিয়াবা চিঠিবোৰ
 পটি মোৰ অকালে অকাল হাঁহি উঠে। এইদৰে অকলশৰে হাঁহাৰ
 শব্দ শুনিলে ওচৰৰ কোঠাৰ বাইদেউসকলৰ কোঁতুহল জাগে, ওচৰলৈ
 আহি কোনোৱে হাঁহিৰ ভাগ বিচাৰে। নহ'লেবা কোনোৱে পাছ-
 ফালৰপৰা চিঠিবোৰ জুমি চাবৰ যত্ন কৰে। তেতিয়া কাগজ এখন
 হাতত লৈ কাল্পনিক চিঠি এখন পটি দিওঁ আৰু কোঁতুহলীসকল
 লৰ মাৰে। 'বেয়া' চিঠি আহিলে কিন্তু চিঠি দিওঁতা আৰু পাওঁতাৰ
 নাম মোৰ আৰু বাইদেউৰ বাহিৰে আনে গম নাপায়। এনে
 চেন্‌ছৰৰ সবাদ যেতিয়া বাহিৰত কোনোবাই কেনেকৈ জানিলে,
 চিঠিৰ চিৰ-চিৰীয়া শোভটো আপোনা-আপুনি বন্ধ হৈ গ'ল।
 গতিকে চকিদাৰে আনি মোৰ হাতত দিয়া চিঠি পিছলৈ খুলি
 চাবৰ আৱশ্যক নোহোৱাই হ'ল।

মই কুলত যিটো প্ৰথম বছৰেকীয়া পৰীক্ষা পালো, বাইদেয়ে
 মোৰ ওপৰত তাৰ সৰ্বভাৰ জাপি দিলে। অৰ্থাৎ প্ৰশ্নবোৰ ঠিক-
 ঠাক কৰি লৈ বেজবক্ৰা কুলত বহি স্টেন্‌ছিল কটা, প্ৰশ্ন কাকতৰ
 কমিটোৰ কৰা, ভাবিখবতে জাগ কৰি টোপোলা বন্ধা, আৰু
 পৰীক্ষাৰ দিনা পৰীক্ষাঘৰত চম্‌জাই দিয়াৰ কাম কৰিব সঙ্গীয়া

হৈছিল। কিন্তু পৰীক্ষাৰ শেষৰ কেইদিন দেখোন গা বিষম লগা হ'ল। তথাপি পৰীক্ষাৰ শেষৰ দিনা প্ৰশ্ন কাকতবোৰ বিলোৱাই দিলোঁগৈ আৰু লগে লগে বাইদেউবপৰা বিদায় লৈয়ে ঘৰ পাই বিছনাত পৰিলোঁ হাতত থাৰ্মোমিটাৰটো লৈ। ঘৰত কোনো নাছিল সেই সময়ত। জ্বৰ জুখিলো। ১০১ ডিগ্ৰী পালো। তাৰ পাছত ১০২। আকৌ চালো, ১০৩ ডিগ্ৰী। পুনৰ জুখিলো, ১০৪ ডিগ্ৰী ব'ল। ১০৫ ডিগ্ৰীলৈকে চালো। ১০৬ দেখিলোনে নাই মনত আৰু নাই। তাৰ লিভৰ কথা ক'ব নোৱাৰিলো। ডেভিডিয়া ক'ব পাৰিলো, ডেভিডিয়া মোৰ ওচৰত বহুত মানুহ। মূৰত পানী চলা, বিচা, গাত সবৰ্ভকৈ কাপোৰ জাপি দিয়া আদি কামত সকলো ডংপৰ। নিউমোনিয়া অৰ্থাৎ নাৰেঙাৰ জ্বৰ বুলি বোগ চিনাক্ত কৰা হ'ল। ডেভিডিয়াৰ দিনত কিন্তু নিউমোনিয়া এলো-পেথিৰ ডাক্তৰে ভাল কৰিব নোৱাৰে বুলি সকলোৰে বিশ্বাস। গতিকে গাঁৱলীয়া ওজাৰ চিকিৎসা আবশ্য হ'ল। আদা আৰু সেন্দূৰ মিলাই কিমান কি সোপায়ে নাখালোঁ, মোৰ প্ৰভুসকল !! সদায়তো বিহলঙনিৰ কোৰ আছেই—বিহলঙনিৰ কোছা-কোছে ক'লা পৰি নোৰোৱালৈকে। আৰু সেই জ্বৰৰ মন্ত্ৰ 'উবি গ'ল শঙুনী, পৰি গ'ল পাখি। কোন কোন বিবে থৈছে বাখি।' কিন্তু বুকুৰ বিবে শঙুনীৰ পাখি ধৰি বাখি নথৰ কামোবো ধৰি থাকিল, মোৰ বোগবপৰা মুকাবৰ কোনো চিন দেখা নগ'ল। ঘৰত মাথোন দেউতা আৰু ভাইটো,—চিকণ। আমাৰ ঘৰলৈ আপোন-পৰ সকলোৰে দিনে যেন এটি হুঁতি। দূৰ দূৰণিত থকা বন্ধুসকল আৰু আত্মীয়সকল অলপ চিন্তিত হৈ পৰিল। ঘোৰহাটত থকা ছজন বন্ধুৱে—বাতৰি প্ৰেছৰ প্ৰেছৰ বাজখোৱা আৰু কবি ভূপ্ৰসাদ বাজখোৱাই—ওপৰা-ওপৰিকৈ চিঠি দিয়ে অন্ত কন্ঠৰ নোৱাৰে। প্ৰেছৰদ্বাৰে অসমীয়া ভাষা কিছু টোপোলা বান্ধি ককাইদেউৰ হাততে দি পঠিয়ায়। বিতীৰ্ণকনে মিথে:

কটকী পুথুৰী

মোৰহাট, ২৮ ২ ১৯৪২

মাননীয় মহাশয়,

—চাব

আপোনাৰ অসুখৰ কথা শুনাৰেপৰাই দয়ামগ্ন ওচৰত প্ৰাৰ্থনা কৰি আহিছো আপোনাক অতি সোনকালে আৰোগ্য কৰি দিবলৈ। ৰাজখোৱাৰ চিঠিৰপৰা আপোনাৰ বা-বাতৰি পায়ৈ আহে। বেমাৰনো কাৰ নহয়? ময়ো দেখেঁ। তিনি মাহকৈ ওপৰলৈ মূকৈ শুই শুই কটাই আহিছো। একো ভয় নাই। দিনে দিনে সকাহ পাই আহিব, চাব বাক। মাজে মাজে অলপ টান বেমাৰ হলেহে ভাল। অৱশ্যে এনেকৈ টান নহয়। বৰ বিষ চাগৈ নহয়? কি কৰিব, কিয় জানো এনে হয় ভাবিব নোৱাৰি—হয় মাথোন। ডাক্তৰতকৈ অসমীয়াহে ভাল দৰৰ এনেবোৰ বেমাৰত, ডাক্তৰৰ ওপৰত মোৰ বিশ্বাস নাইয়েই। আজি দাদাক গৈছে আৰু অলপ আপোনাৰ ভাল লাগিব। চিকণক ক'ব যদি আমি গলে আপোনাৰ আৰু ভাল লাগে আমি যাম। জানেই নহয় মই বৰ ধোদ বুলি। বিশেষকৈ মোৰ শিৱসাগৰত থাকিবলৈ মানুহ নাই। আপোনাৰ ঘৰত থাকি বেমাৰী চোৱাতকৈ নিবেমাৰীক পৰ দিয়াহে টান হ'ব। ভয় কিহৰ চাব। কাপুৰবোৰেহে মৃত্যুৰ আগতে মৰে। আপুনি পুৰুষ। আপোনাক মৃত্যুৱে নিবই নোৱাৰে। আপোনাৰ এতিয়াও বহুত কাম বাকী।

এই কেইদিন আপোনাৰ কথা বৰ মনত পৰিছে। আপুনি চাগৈ বৰ অকলশৰীয়া তাত নহয়? এৰা, আমিওতো আপোনাৰ লগ বুলি দাবী কৰেঁ। কিন্তু দিছো ক'ত! সঁচায় যাৰ পৰা ওচৰ বাট হোৱা হলেহে কিমান ভাল আছিল। ইচাটি-বিচাটি বেমাৰী চোৱাতকৈ বেমাৰৰ পাছৰ জিৰণিত থকা বেমাৰী চাই মোৰ বৰ

ভাল লাগে। আপুনি হুদিনমানৰপৰা ভাল পাব আৰু হয়তো আমি বৃদ্ধ-বৃদ্ধস্পৃতিবাবে যাম। আপুনি আবামী চকিখনত বহি থাকিব। ওচৰতে হুই এটা ভাল গছৰ গুটি। মই হয়তো বহি লৈ অলপ দাৱাই খুওৱাৰ পাছত আধাপতা উপন্যাসখন পঢ়ি দিম। আৰু কত কি।

হুই ছাতৰ

ভৱপ্ৰসাদ

ইয়াৰ আগে আগে ১ মাঘ তাৰিখে চিঠ লেখি মোৰ এই নৱাবিকৃত 'হুই ছাতৰ'জনে (তেওঁ মোৰ ছাত্ৰ নাছিল) জনাইছিল, তেওঁ শিৱসাগৰলৈ গৈছিল।

চেনেহৰ চাব,

নমস্কাৰ প্ৰথমতে।

আপুনি-য়ে সিমান দূৰ গাঁৱৰপৰা আহি ফুল কৰোঁহি তাক মই জনা নাছিলোঁ। ভাবিছিলোঁ মোৰ কামবোৰ সমাধা কৰি চাবৰ তাত থাকি নগৰত এক ঘোঁলন দিম বাপেকে। পাছে কোৱা শুনিলা, “কবি দূৰ দূৰণি, ছাত্ৰা ঘেৰা পল্লীৰপৰা ৰোজ ৰোজ আহতা হয়—৩৯ মাইল—৭ মাইল—মাক কত। আই ঐ দেহি, মোলৈ ডেতিয়া মোৰেই পূজো হ'ল, “আমাৰ সাধেৰ দাৱন বিফলে গেল।” “কিৱে চল” বুলি নিজকে নিজে চুমা খাবলৈকো গালখন বিচাৰি নাপাই লোকানতে কাপৰ বাৰত গৰম চাহৰ উমত বাবে বাবে চুমা খাই ঘৰৰ ল'ৰা ঘৰলৈ কিবি আহিলোঁ।

ভৱপ্ৰসাদ

ডেৰ মাইল বাটক হাবে তিনি মাইললৈ ওফলাই পেলালে কেনেকৈ হয়? প্ৰেমধৰ ৰাজখোৱাই ক'বৰ দৰে সেই দিনবোৰত নোৰ কথ-খোৱা ধাতুটো টেলিগ্ৰাফৰ তাঁৰত বন্ধা হৈ থাকিছিল।

কেতিয়া লি বাৰ্ড বুলি সকলোৰেপৰা বিদায় লৈ আকান্ধলৈ উৰা
 বাবে, তাৰ ইয়ভা নাছিল। শেষত জানিব। ককাইকেই আৰু ছদ্ম-
 মান গৈ বোকাহাটত থকা আই আহিলত ডাক্তৰৰ ওচৰতে শবণ
 লোৱা হ'ল। ইকালে আকৌ, মই ভূ-ভাবভৰত একটা চাউল খাব
 লগীয়া আছিল হ'বলা। সেই গুণে ভাগ্যে এম্ এণ্ড বি কোম্পানিৰ
 স্পেচিফিক ৬৯৩ বোলা অৰ্ঘ্য ঔষধটি বাটকুৰি বাট বাই শিৱসাগৰ
 পাইছিলগৈ। তাৰে পালিচেবেক পৰাৰ লগে লগে তৃতীয় দিনৰ
 দিনা জ্বৰ শাম কাটিলে, বিষৰ নথ মোৰ বুকুৰপৰা এবাল। কিন্তু
 'দশ দিন যুঁজি লেবত'। শবৰ শয্যাত পৰিলন্তু ॥ থিয়লতা দিহ পৰা
 হ'বলৈ বাককৈয়ে দিন লাগিল। বিক্ৰান্ত উঠি উঠি স্কুল কৰিবলৈ
 বাৰ্ডতে যে দিন গ'লে খেণ নোযোৱাৰ লৰে হ'ল।

ইমানটো ডাঙৰ অসুখৰপৰা উঠিছিলো যদিও মোৰ পুৰণি
 সপোনটো, এম্ এ পটি ডিগ্ৰি পোৱা সপোনটো দিখৌৰ স্মৃতিত
 উঠি যাবলৈ দিয়া নাছিলো। ইংৰাজীৰ এম্ এৰ কিতাপ যোগাব
 কৰা টান দেখি মাজে মাজে ভাবিছিলো, অসমীয়াৰ এম্ এ
 পৰীক্ষাটোকে দিওঁ। কিন্তু সেই প্ৰস্তাৱত এগৰাকী হিতাকাজীয়ে
 সদায় বৰকৈ ওজৰ কৰি উঠিছিল—কুৰি বতীক্ষনাথ ছদ্মবাদেৰে।
 তেওঁ কৈছিল যে অসমীয়াৰ এম্ এ পঢ়ুওৱা আৰু পৰীক্ষা লোৱা,
 দুইটা কাৰ্য standardised হোৱা নাই, এটা আছিল উঠা নাই,
 দ্বিতীয়তে, মই যেতিয়া অনাৰ্ছ জ্বৰ পৰ্বন্ত বিষয়টো পঢ়ি থৈছো,
 ইংৰাজীৰ এম্ এ পাহ কৰাটোৰ বাবে মোৰ পটি লাগিয়ে আছে।
 তেওঁ কৈছিল, লাগিলে তেৱেঁ কিতাপ যোগান ধৰিব কলিকতাবৰপৰা,
 তথাপি মই ইংৰাজী পঢ়াটোহে তেওঁ বিচাবে। নিজৰ কথামতে তেওঁ
 মোলৈ পাঠ্যক্ৰম পঠিয়াইছিল আৰু এবাৰ আঠাইছ উল্লাহ দহখন
 ইংৰাজী পাঠ্য কিনি ভতিজাক বলন্তলাল ছদ্মবাৰ (বাপ) হাতত পঠাই
 দিছিল এইখনি চিহ্নিৰে :

Suit No. 20
123-1-1, Upper Circular Road
Calcutta, 12 11 1942

মৰমৰ মাহুখৰ,

আজি বাপ যাব—মোৰ ঘৰ আকৌ উকঙা হ'ল। সি আহি মোক বৰ সহায় কৰিলে। মোৰ গা এতিয়া মান ভাল হৈছে—আশা কৰোঁ লাচ ২ ভাল হ'ব। বিবিৰ সম্বন্ধে বাপৰ আগত সকলো কৈছোঁ আৰু যি ২ কৰিব লাগে তোমালোক দুয়ো কৰিবা। তোমাৰ কিতাপ যিখিনি পোৱা গ'ল পঠোৱা হ'ল। মোৰো নিজৰ এটা লাইব্ৰেৰীৰ দৰে আছিল—খকাইডেন তোমাৰ ২ ভাগ কিতাপ দিব পাৰিলাইডেন। ক'বলৈ বেজাৰ লাগে a fool buys books and a wise man enjoys & never returns the। Drydenৰ Dramas আৰু Works, Ben Jonsonৰ Works, আৰু কি Sheridanৰ School of Scandals ইত্যাদিও আছিল। অৱশ্যে মই নিজেই পঢ়িবলৈহে কিনিছিলোঁ—মাহুখক দেখুৱাই বাহাৰি কৰিবলৈ নহয়। তাৰ লগে ২ Histories of Literature—English, Russian, Persian আৰু Criticism ইত্যাদিও আছিল। Poetical Works সকলোখিনি আছিল। ১৯৩০ চনলৈকে ওলোৱা Literature সম্বন্ধীয় বেছি ভাগ নামজলা লিখকৰ কিতাপ আছিল—Accidentঅন্ত (১৯৩২) বহুতখিনি হেৰাল—বাকীখিনি ভাৰলোকসকলে সন্ধ্যাহাৰ কৰিলে—কি কৰিবা। তোমাৰ Listখন দেখি মোৰ বেজাৰ লাগিছিল, কাৰণ বুজিবই পাৰিছা। জীৱনত মাথোন কিতাপ কিনিছিলোঁ আৰু তাৰেই লগৰীয়া কৰি লৈছিলোঁ। কিন্তু ঈশ্বৰৰ সেইটো অভিপ্ৰায় নাছিল—অৱশ্যে এতিয়া যি আছে, সি আগৰ হ'ল মাথোন। যদি ভৱিষ্যতে কেতিয়াবা লাইব্ৰেৰী কৰা তেন্তে হয় চুৰা-পাতনিৰ কালে বা মাহুখ নোহোৱা আনকালে কৰিবা। বেজাৰ

ভাগে মোৰ কিতাপবিলাকৰ কথা মনত পৰিলে। Bacon's Essays তুমি বিচাৰিছিল—মোৰ আছে Advancement of Learningহে। সেই দেখি নপঠালো—Keatsৰ Works হুখন আছিল। তোমাৰ List পঢ়াৰ তিনিদিনমানৰ আগতে এখন এজনক দি দিগৈ। জীৱনত একো কবিতা নোৱাৰিলো, মাথোন কিতাপ পঢ়িলোঁ—নানা দিন লাভৰ আশাও নবা নাছিলোঁ। এতিয়াও কৰা নাই। যাক কৰা কিনি বহুত লেখিলোঁ, নহ' নেপাবা।

ইয়াত অশান্তি বহুত শাম কাটিগৈ। স্কুল কলেজ নিয়মমতেই চলিছে। Rickelখন ভবিষ্যত দৰকাৰ হলে মোৰপৰাই পাবা, কিন্তু সম্প্ৰতি engaged—আৰু কেবাখনো engaged University Winter Tales Warwick Shakespeareৰ খনহে পঢ়ায়—ইয়াৰ ল'ৰাই থাকেহে কিনে। Vally নেপালে। কিবা কিবি বহুত লিখিবৰ মন যায়—আজিলৈ ইমানতে। মোৰ মৰম আৰু আশীৰ্বাদ লৰা। ঈশ্বৰে যেন তোমাৰ মঙ্গল কৰে। ইতি

তোমাৰ মৰমৰ

শ্ৰীযতীন্দ্ৰনাথ ছুৱৰা

কিন্তু মোৰ পঢ়া-শুনাৰ গতি একেবাবেই 'মল্ল মল্ল মকবল্ল।' মোৰ কিমান লেঠা কিমান কাম। ডিব্ৰুগড়ৰপৰা সাপ্তাহিক "আলম ট্ৰিবিউন"ৰ সম্পাদক লক্ষ্মীনাথ কুকনে লোকা। আগুনিচান ভাল লেখে, আমাৰ কাগজলৈ মাজে মাজে নেলেখে কিয়? পিছত আকৌ খাৰাখাচকৈয়ে পেলায় (৫ জুন ১৯৪৭) We want to have coverage of Sibsagar news Will you be available and willing to work as our correspondent there? We are not in a position to pay, you will,

of course, get stamped envelopes and a complimentary copy of the paper পাই পইছা নিদিলে কি হ'ল ? শুণ নহ'লেও ধৰমনো ক'লৈ যাব ? নহয় ? বাতৰি যোগাৰ্ড কাৰত-খনলৈ । মাজে মাজে ভাবোঁ, পৃথিৱীখনয়ে ইমান ধুনীয়া, তাত ইমানবোৰ যে গতিত বস্তু আছে, ছবিনো নাআকোঁ কিয় । গতিকে কলিকতাৰ জি চি লাহা কোম্পানিবপৰা সঁচি পইছা দি বং বৰণ-লেখটো কিনি বাগৰু বহুপাই ।

ইতিমধ্যেই কিন্তু বাটে পথে, আন কি আকাশপথেদও, নতুন জীৱনৰ বঙা নে ধসৰ সোঁত ব'বলৈ ধৰিছে । সেই সোঁতৰ খুন্দাত যেন আমাৰ সনাতন সমাজখন ভাগি যাবলৈ এৰিছে । আমাৰ লগবোৰৰ কোনোবা ক'ববাত চিটিকি পৰিছে । সকলো এইদৰে বিয়পি পৰা কোনো বেয়া কথা নহয়—সেয়ে সমাজৰ ৰীতি । কিন্তু তাৰ মাজত এক বিভীষিকাটো থানিকা পাতি লোৱাটোহে আছিল তুখ কৰিব লগীয়া কথা । ১৮৭১ৰ শিয়লৰ সময়ত অসমীয়া জন সংখ্যাৰ ভৌতিক ছানি-বিঘিনি নহ'বৰ অৰ্থে শিৱসাগৰ সাহিত্য সভাৰ হৈ কাম কৰা চাৰিজনৰ এজন ফটিকচন্দ্ৰ চলিহাৰ চিনাকি আমি পাঠে আহিছো । তেওঁৰ এখনি চিঠিত অসমৰ মাটিত সেই বিভীষিকাৰ চিত্ৰ চাওক । তেওঁ তেতিয়া উত্তৰ-পূবৰ মাৰ্চে'টাৰিত ।

নামদা, চাহবাগিছা

মাৰ্গৰিচি (আসাম)

১৮। ১৫

মৰমৰ মহেশ,

ভোক্তা তত্ত্বমত্, এবি বৰৰ ছাউনিৰ কাষত চুলা জুৰি, নিজৰ পেটৰ পোৱালি, ঘৰৰ লখিমী সকলোলৈকে আজি প্ৰায় দুমাহ ভাললৈক বাপলাব নকৰি যি নিদাৰণ হৈ পৰিছো, বোধ কৰোঁ,

ডোমালৈ সমুখমতে বা-বাতৰি নিদিয়া কাৰণটোতেই বুজিবা। সেই
বুলি ডোমালোক কোমল মনৰ ল'ৰা মোৰ বাণি নথৰিবা। মই
নিদিলেও সোঁৱৰণি চিঠি দিবা একা, নহ'লে ক'বধাত লম্বু হ'বা।

শ্ৰীমুদ শ্ৰবেন ককাইদেউৰ চিঠিবপৰা খোলোচা জৱাৰ পাৰলৈ
বাট চাই আছে, বাকী কথাবোৰ তুমি লেখাবোবেই। তেওঁৰ-
পৰা খবৰ পালেই এইবাৰ (ডাক-ছবকবাই খিয়াল নকৰিলে) বাতৰি
সোনকালে পাবা। ইতিমধ্যে কিমান দূৰ আগুৱাব পাবিছা (এই
সম্পৰ্কে), খবৰটো দিব'াচোন বাক।

২০।২।৪৩ তাৰ সন্ধিয়া আৰু ২৫।২।৪৩ পুৱা আমি বণৰ কথা
লৈ বেছ গৰম হৈ আছে। ২৫।২।৪৩ তাৰিখৰ পুৱাৰ কথাৰে
অলপ কষ্ট, শুনা বাক। পুৱা ৭ বাজিবলৈ ১৫ মিনিট থাকোঁতে
বিপদ-সংকেত-ধ্বনি শুনি মই ৭ বজাত কমত হাজিৰ হ'ব লগা
মাছুহটো পেঁপুৱা লাগিলো। অলপ আকাশলৈ চাই থাকোঁতে
দেখিলো, আপানী মূলকৰ ফালৰপৰা বগা আঁচ কিছুমান ডিগ-
বইৰ' ফাললৈ কিহবাই আকিব ধৰিছে। হো-হোৱনি শুনি বুজিলো,
এইবোৰ কৃত্ৰিম কুঁৱলি তৈয়াৰ কৰি অহা আকাশী জাহাজ। ঘটনা
কিবা এটা পকি উঠিব বুলি সন্দেহ কৰি ছুই-এজন বন্ধু
বিচাৰি আপিছ-ঘৰ পালেগৈ। কেউফালে নিশ্চকতাৰ মাজত আপিছ-
ঘৰটিত এটি ডেকা চাহাব, এটি আমাৰ তলভীয়া কেবাগী
আৰু ২টি আন মহৰীৰ বাদে কেও নাছিল। তেনেতে চুপাবিটেঙেট
চাহাবে ফোন কৰি আপিছ বন্ধ কৰি প্ৰাণ বাঁচাবলৈ সুবিধা ল'বলৈ
ক'লে। মহৰী ২ জন লব ধৰি বাণিজ্যৰ নন্দ'মা এটাৰ পেট পেলাই
আজ্ঞাৱ ল'লেগৈ। আমি অৰ্থাৎ মই, চাহাব আৰু কেবেৰীজন,
লগত আপিছ-ঘৰৰ চকিলাৰ এটি অলপ গহীন হৈ ইফালে-সিকালে

১। ডিগবই লক্ষ্য নাছিল, চকবীটী, বিনজান প্ৰভৃতিত কথা
ক'বলৈগৈ।

চাওঁতেই আমাৰ যুৱৰ ওপৰত। ফুলফুল কাণ্ড খটিল—আকাশত
কামানৰ আৱাজ আৰু তলৰপৰা বিমানখনৰ বন্দুকৰ আৱাজ,
কেউকালে ধোঁৱা, জুই, আৰু নানা ভৱৰূপ কিবাকিবিবিলাক তললৈ
সৰিল, চাওঁতে চাওঁতেই চকুৰ প'চাবতে আমাৰপৰা ৪ মাইলমান
দূৰৈত টিকক পাহাৰত তিনিখনি জাহাজ তললৈ সৰিল,—কোন
পক্ষৰ পিছত খবৰ পাম। শত্ৰুপক্ষৰ দুখন যেন লাগিছে, কিয়নো
এখন জুই লাগি পৰিছে, আন এখন আমাৰ যুৱৰ ওপৰেদি ৰোৱা
অৱস্থাতেই ভাগি গৈছে। বহুত কিবাকিবি—এটা ছেট, এখন
cushion আমাৰপৰা আধা মাইলত পৰি আহিছে। চকুৰ প'চাবতে
আকাশৰ বাটত বহুত যোজন যায় কাৰণে সেই জাহাজখন আনখনৰ
লগতে অকামিলা হৈ তললৈ পৰিছে, pilotটিক এখন আন জাহাজে
খপিয়াই নিছে, ইত্যাদি দেখি থাকোঁতেই যুৱৰ ওপৰত আকৌ কিছু-
মান জাহাজৰ খেদা খেদি লাগিল। তেতিয়া চাহাবটিয়ে মোক
পুল এটাৰ তললৈ গুজি তেওঁ অইনকালে লব মাৰিলে। পুলৰ
তলত নিৰাপদ নহয় যেন দেখি ভাগ্যক ধিয়াই যুদ্ধকে চাবলৈ
ওলালো। মই গম পোৱাতো নাছিলো, বগুৰা আন কেৰেণীটি আৰু
চকিদাৰটিয়ে মোৰ কাপোৰত ধৰি আছিল, সিহঁতে মোক মাত
দিছে, “কি কৰে, কি কৰে, সৰ্বনাশ।” উভতি চাইছে তেওঁবিলাকক
দেখিছো। আৰু পিছত সেই ঠাইৰপৰা অলপ আঁতৰলৈ গ'লোঁগৈ।
—এইষোখ যুদ্ধৰ ঠাই। আমি আতংকৰ মাজেদি নানা সূৰদি বাতৰি
পাইছো। বেছ ভাল লাগে। মই “Bhom party”ৰ মানুহ
কাৰণেনেকি? আন হ'লে বহুতৰ ভয়তেই কাপোৰ-কানি খুব লগা
হৈছে। ইত্যাদি, ইত্যাদি। মৰম লৰা। টোপনি আহিছে—
এই শোওঁ।

সঁচায় কিয়বি ক'বৰ মন যায়, Bhom party জিন্দাবাদ।
 নহ'লে আভাৰ মাজত এনে সাহিত্যজীৱী-সমৃদ্ধ পৰিকাৰ চিঠি কটিক
 ককাইদেৱে ক'ত লেখিব পাবিলেহেঁতেন? শিৱসাগৰৰ আকাশত
 অৱশ্যে জাহাজৰ ধূন্দাধূন্দি বা বৰহিগৈৰ গুমগুমনি বা বিন্দ-সংকেত
 ছাইবোৰৰ ধ্বনি নিনাদিত নহৈছিল। সেই বুলি শিৱসাগৰৰ শাস্তিৰে
 থাকিব পাবিছিলনে কিবা? কিন্তু তাৰ মাজতো শিৱসাগৰৰ সাংস্ক-
 তিক জীৱনৰ জুৰিটি অদ্ভুত চিৰ্, চিৰ্ কৈ বৈ আছিল। বহু
 যতীশ্বৰনাথ বেজবৰুৱাৰ পেৰাডাইজ বেটুৱাঁত বহি আপছোছ (বহুটি
 যতীৱ নতুন নৃষ্টি, নামকৰণটি উমেশচন্দ্ৰ ৰাজখোৱাই দিয়া নতুন)
 খাই পূজাৰ বতৰত হেণ্ডবিল লিখোঁ—বগৰ বতৰা • যুদ্ধৰ বিভিন্ন-
 কাৰ মাজত শাস্তিৰ এটুকুৰা ঠাই—পেৰাডাইজ। মেটিকুলেশ্যন
 পৰীক্ষা দি ল'বাইতে দিহা কৰা অভিনয়ৰ বিভ্ৰাণৰ কাগজখনতে।
 ভাষাৰ সেই একেটাই আৰ্হি

বগৰ বতৰা—জেঠৰ বাবৰৰ চৌফলীয়া ব'দত ঘামত
 ভিডিসিজি, টেপা খাই

সাঁজৰ বেলিকা দিখৌ-পাৰৰ এছাটি শীতল বতাহ গাত
 লগাববএনেয়ে মন যায়।

কাৰণ—মন বাবৰ কথাই। কিন্তু মনৰ যি বাবৰৰ এই
 নিকটবীয়া দিন বজাবৰ বস্তৰ জুই-ছাই মৰণ—অ'ত বোমা
 পৰা! হেন ত'ত বৰহিলৈ ফুটা—এনি মটৰৰ ভেঁঁ-ভেঁঙনি
 তেনি শক্তনী জাহাজৰ ফেঁ-ফেঁঙনি—

এইবোৰৰ মাজত খেতিয়া মনটোহঁত টেপা খাই ভাগৰি-
 জুগৰি পৰে তেতিয়া উপায় ন?

এই তুলাপাতখিলা এলুটি দি চাওক।

আনফালে নগৰপৰা আঁতৰব কোনোবা 'প্ৰৱাস'ত থাকোঁতেও
 ৰং-পুৰণপৰা এটা বিং বাবই 'কিয় এনেকুৱা হ'ল এ ককাইটি?

কেলৈ এনেকুৱা হল। ?' নগৰত সমজুৱা সৰাহ-হকৰা হ'লে হাটী-মঠাৰে আঁৰাৰ চুৱাবত পদ-খুলা নশৰিব, এনে নহয়। নতুন ডেকাৰ মাজত আগবৰ্ণৱা বনশোনাৰ(পৰাগ চলিহা)পৰা 'চেনেহৰ ককাই-দেউ'লৈ এছ, ও এছ, এটিয়েইবা নোবোৱাকৈ থাকিব।

মবমৰ ককাইদেও—

দেওবাৰে বোলে সমাজৰ বছেৰেকীয়া আৰু ডাতেই বোলে গাহান হ'ব লাগে। সেয়েহে ওৰ বাতিটো ধৰুকবাই মৰিছোঁ!!
এতিয়া ত'ত বইখা নকৰিলে অমুকা মৰোঁ।

গতিকৈ যতে গীত-মাত, আজিকালিৰ ভাষাত 'সাংস্কৃতিক অনুষ্ঠান', ত'তে মই ক'ববাত বহি পুতলা নাচৰ সূত্ৰ টানি।

ফুলেশ্বৰী ফুলত থকাত আৰু তাৰ আগতো শিশুসাগৰৰ বাজহুৱা জীৱনত ভালকৈয়ে যোগ দিছিলো, সেই কথা কৈ আহিছোৱেই। এবাৰ ফুলত সকলোৰে গা উঠিল ফুলৰ ছোৱালীহঁতৰ হতুৱাই এখন নাটক বৰাব লাগে। গা উঠিল সকলোৰে কিন্তু নাট মেলাৰ সকলো আয়োজনৰ ভাৰ পৰিল এই বশম্ভৰ গাত—বচন লেখোৱা, পাৰ্ট বিলোৱা, আখৰা কবোৱা, আ অলংকাৰ, সাজ-পোছাক গোটেৱা, মেক-আপ কৰা সকলো লেঠা সামৰা গ'ল। জ্যোতিপ্ৰসাদৰ "কাৰেঙৰ লিগিৰী"ৰ কিছু অংশ বাছি লৈ আখৰা কবোৱা হ'ল। শেহত ফুলৰ দীঘলীয়া হলৰ নিচিনা ঘৰটোৰ এমূৰে মঞ্চ এখন তৰি ডাতে অভিনয় কৰা হ'ল। সুন্দৰ কোঁৱৰ, শেৱালি, বাজমাও, বপুৰা আদিৰ ভাও বৰ সুন্দৰ হৈছিল। শেৱালি হোৱা টিপিকলি ছোৱালী-জনীৰ বেহ কণ চাই হেড-মাষ্টৰনী বাইদেৱে তাইক কাষলৈ মাতি আনি শ্বশিলে, 'এই বান্দৰী, তোক এইবোৰ গেজেৰা, মৰি, মুঠিখাক কোনে পিন্ধালে অ?' 'ছাবে পিন্ধালে, বাইদেউ।' 'হয়নে? অলংকাৰ পিন্ধালেই তেনেহ'লে?' 'অ, বাইদেউ।' এনে ধৰণৰ দুই এটা কথা কিছু দিনলৈ বাইদেউৰ নিৰ্দোষ ধেমালিৰ বন্ধ হৈ থাকিল।

লাহে লাহে হিছাপ মিলাবৰ সময় আহিল।

১৯৪৪ চনৰ পূজাব বন্ধত শিৱসাগৰত অসম সাহিত্য-সভাৰ সন্মিলন বহিল। তাৰ লগতে বেণুধৰ ৰাজখোৱা ডাঙৰীয়াৰ সভাপতি লৈ এখন আলোচনী সভা বহি ঠিক কৰিলে পিছৰ বৰদিনৰ বন্ধত গুৱাহাটীত এখন কনভেনশ্যন্ বহিব গুৱাহাটীত বিশ্ববিদ্যালয় পতাৰ ব্যৱস্থা হাতত ল'বৰ বাবে। এই বিষয়টোত মাধৱচন্দ্ৰ বেজবৰুৱা আৰু ডিব্ৰুগড়ৰ জীৱনৰাম ফুকনে বিশেষভাৱে চিন্তা চৰ্চা কৰি সভাখনৰ গুৰি ধৰিছিল। মোৰ মনত পৰাত কনভেনশ্যন্ নামটো আৰু তাৰ ধাৰণাটোৱেই ফুকনদেৱৰ। শিৱসাগৰৰ সভাখনৰ সিদ্ধান্তক্ৰমে বৰদিনীয়া আজৰিত তিনিদিনীয়াকৈ গুৱাহাটীৰ কামৰূপ একাডেমিত 'গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় কনভেনশ্যন্' নামৰ সভা বহিল অসমৰ বিভিন্ন ঠাইৰ প্ৰতিনিধি লৈ। সেই সভাত যোগ দিয়াসকলৰ মাজত যি অভূতপূৰ্ব আন্তৰিকতা আৰু একাগ্ৰতা দেখা পাইছিলো, আজি-কালি সভায় সমিতিয়ে দেখোন সি বিৰল। কনভেনশ্যনে ধিৰাং কৰিলে, গুৱাহাটীত বিশ্ববিদ্যালয় হ'বই লাগিব, আৰু সেই অৰ্থে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় ন্যাস সমিতি নামে এখন ট্ৰাষ্ট বোৰ্ড কনভেনশ্যনে গঠনে কৰি দিলে অৰ্থ-সংগ্ৰহ আৰু বক্ষণ কৰিবৰ অৰ্থে। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ স্থান লৈ ইমান দিনে চলি অহা বাদ বিতণ্ডা ইমানতে সহজতে তল পৰিল। শিৱসাগৰৰ প্ৰতিনিধি ৰূপে পদ্মধৰ চলিহা ভূৱনচন্দ্ৰ সন্দিকৈ আদিৰে গৈ কনভেনশ্যনত ময়ো যোগ দিছিলো আৰু মাধৱচন্দ্ৰ বেজবৰুৱাই কোৱাত তাৰ ছপাব লগীয়া এক বিস্তৃত ৰিপোৰ্ট সভা চলি থকাৰ মাজতে লেখি তেওঁৰ হাতত দি থৈ আহিছিলো। সেইখন পঢ়ি ন্যাস সমিতিৰ সভাপতি গোপীনাথ বৰদলৈ ডাঙৰীয়াই ইমান সন্তোষ পালে যে বেজবৰুৱাৰ হতুৱাই সোৱাই পঠিয়ালে, ন্যাস সমিতিৰ মূল কাৰ্যালয়ৰ কাম চলাবলৈ গুৱাহাটীত থাকিবলৈ আহিব পাৰিমনেকি? ময়ো কনভেনশ্যনতে

লেখা দিয়া সমূহীয়া আন্তৰিকতা আৰু একাগ্ৰতাত অনুপ্রাণিত হৈ একেআবাবে সেই প্ৰত্যাহ্বান গ্ৰহণ কৰিলো। কেনিও আৰু বুৰি চাবলৈ নহ'ল। যাব কাৰণে শিৱসাগৰত ইমান দিনে থকাটো কৰিছিলো, সেই আয়েও আগৰ বছৰতে আমাক এৰি গৈছিল সৰু মোমাইদেউৰ লগতে। মোমাঠৰ ছোৱালী ডলীয়ে হুখ কৰি লেখিছিল তেতিয়াই (৮ জানুৱাৰী ১৯৪৩): 'কি কৰিবা! ঈশ্বৰে আমাৰ কপালত ইয়াকেই লেখিছিল। আমাৰ ওপৰত এইবোৰ ঈশ্বৰৰ অভিলাপ। কোনে জানিছিল, জেঠাইদেউ আৰু দেউতা দুয়ো একলগে সকলোকে ক'দুৱাই এই সংসাৰৰপৰা চিৰবিদায় ল'ব বুলি? ঈশ্বৰৰ ইচ্ছাত আমাৰ হাত বাট। সৃষ্টি-কৰ্তাই সদায়ে এইদৰে নিখুঁত গঢ়ত সংসাৰখা চলাই নিছে। আমাৰ হুখ বেজাৰে তেওঁৰ কৰ্তব্যত ব্যাঘাত জন্মাব নোৱাৰে। আমাক হুখ দিয়েই যদি সৃষ্টিকৰ্তাৰ আনন্দ—তেন্তে আমি সহ্য কৰিবই লাগিব।' শোক-হুখ সকলো সামৰি নিজৰ পথত বাট বুলি যোৱাই মানুহৰ কাম।

ফুলৰ বছৰেকীয়া পৰীক্ষাৰ কাৰ চাপিছে। গতিকে হেড-মাস্টৰনী ৰাইদেউ আৰু চেফ্ৰেটাৰিয়ে ঘপহ কৰে মোক এৰি দিবলৈ টান পালে। ইফালে মোক ধৰি ৰাখিবৰ সতো তেওঁলোকৰ নগ'ল। শেষত ঠিক হল, পৰীক্ষাটো চলাই দিয়াৰ পিছতে মোক অৱকাশ দিয়া হ'ব আৰু ফুল এৰিবলৈ। সেই দিহামতে ফেব্ৰুৱাৰী মাহৰ সমাপ্তিত দিখৌৰ আমগুৰি দল আৰু বেজবকুৱা চুৰৰ কাষৰৰ ফুলেশ্বৰী ছোৱালী হাইফুল এৰি গুৱাহাটী-মুৱা হ'লো। আৰু, ৰাম নৌ হওঁতেই ৰামায়ণ ছোৱাৰ দৰে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় নৌ হওঁতেই মই বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কামত সোমালো—পোনতে স্বেচ্ছাসেৱক হৈ, পিছত অলপীয়া মজুৰিত।

মই স্কুল এবিধৰ দিনটোৰ কথাও মনত আছে। বাইনেট-
ইন্ডবৰণা বিদ্যালয় লৈ স্কুল ঘৰৰপৰা বাহিৰ ওলাওঁতাই ছোৱালীৰ
জাকটো লগ পালো। কোনো কোনোৰে টুচিলে। ছজনী ছোৱা-
লীয়ে প্ৰায় বাউচি জুৰিয়ে কন্দা আবদ্ধ কৰিলে, ডেৰ্জলোকক
সাধনা দিয়াই টান হৈ উঠিল। ছোৱালী দুটি হ'ল নিকপমা কাকতী
আৰু জেলিনা বেগম। জাক ছোৱালীৰ মাজত ডেৰ্জলোক দুইকৰে
বিশেষ মৰম চেনেহ কৰিছিলোঁ, সেই কথা মোৰ মনত নপৰে।
এন খলত মোৰ বিদ্যালয় দুখনো ছইবো মনত যি বিশেষকৈ
লাগিল ক'ব নোৱাৰিলোঁ। কিন্তু দুয়োৰে সৰল আৰু নিকা অন্ত-
ৰৰ, সেইটো ক'ব পাৰোঁ। ছইবো সুপাত্ৰৰ লগত বিবাহ হ'বৰ
সময়ত ডেৰ্জলোকৰ ঘৰৰপৰা বিশেষ চিঠি পাইছিলো। জলপানটো
হ'লে খাবলৈ যাব নোৱাৰিলো। নিক, জেলিনা আৰু আন আন
ছাত্ৰীসকলে মোলৈ পিছলৈও চিঠি পত্ৰ দি আছিল। মই গুৱাহাটী
পোৱাতহি তেতিয়াৰ “সাদিনীয়া অসমীয়া”ৰ সম্পাদক দেৱকান্ত
বৰুৱাই মোক কাগজখনৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিতানটিৰ ভাব গতাই
দিলে। সেই শিতানলৈ নিকৰে দুই-এটি লেখা পঠাইছিল। এই
মুহূৰ্তত তেওঁৰ এটি গল্প মনত পৰিছে। এক বুঢ়াৰ কথা। বুঢ়াই
হাতীখুজীয়া বাটিত চাহ পানী খাওঁতে তেওঁৰ ম'ৰ শিঙীয়া গোঁফ-
কোছাই হেনো চিলনী-সাঁতোৰ দিয়ে আৰু বোলে বুঢ়াৰ দাঁতকেইটাই
ওৰেও জনম মুখৰ ভিতৰতে থাকি বৰ আমনি পাই তাৰপৰা বিদায়
লৈ বাহিৰৰ জগতলৈ একেৰাৰেই ওলাই অহাৰ প্ৰস্তাৱ কৰি থাকে।

পিছত দেখিছো, নিকৰে (এতিয়া শ্ৰীমতী বৰুৱা) দুৰ্ধাৰ্মান
কিতাপ প্ৰকাশ কৰি গ্ৰন্থকৰ্মীয়েই হৈছে। যোৰহাটলৈ গ'লেই
ডেৰ্জক লগ পাওঁৱেই। জেলিনাক কেতিয়াবা ক'ববাতহে লগ পাওঁ।
সেই সহজ আনন্দৰ দিনৰোদয়ৰ কথা মনত পৰে। তেহি নো দিয়না:
গতঃ॥ বামাঙ্গনৰ বামৰ মুখৰ এই কথা। খেদুৰ জোৰ এবি

বোৱা কাঁড়ৰ দৰে দিনবোৰ গৈছে থাকে, ঘূৰি নাহে। এদিনাখন কঠন কলেজৰ শুকুমাৰ কলা প্ৰতিযোগিতা চাই বহি আছো। এনেতে পাছৰ শাৰীৰপৰা এটি ছোৱালী আগ বাঢ়ি আহি মাত লগালে, 'ছাব।' মই অচিনাকি চকুৰে ঘূৰি চালো। 'ছাব, মোক চিনি পোৱা নাই?' অতিশয় প্ৰিয়জনক যেন চুৰিকাৰেহে আৰাভ কৰিলো। হঠাতে নিজকে বৰ দোষী যেন লাগিল। কিন্তু এতিয়া মুখখন চিনাকি হৈও অচিনাকি। 'মই শেৱালি ছাব। মোক চিনি পোৱা নাইনেকি? কিয় চিনি পোৱা নাই, ছাব?' ছবছব সেইখন মুখ দেখা পোৱা নাই। কিন্তু কিয় চিনি পোৱা নাই? দহবছৰীয়া ছোৱালীজনী আজি বোডনী। তাইৰ গাত-মুখত বয়সে এক সুন্দৰ প্ৰলেপ লাগি দিছে। কিন্তু সৰুতে শিক্সাগৰ নাট্য-সমাজত গান গোৱা, নাচ শিকোৱা, নচুৱা শেৱালিক চিনি নাপালে কেনেকৈ হ'ব? 'পাঠছো, পাইছো, শেৱালি, তোমাক চিনি নাপালে কেনেকৈ হ'ব?' শেৱালি আশ্চৰ্য হ'লনে নাই, নাজানিলো। কিন্তু ছবছব-মানব ভিতৰতে আমি সংগঠন কৰা সদৌ অসম আন্ত কলেজ সংগীত প্ৰতিযোগিতাত শেৱালিয়ে বেষ্টমেন্ প্ৰাইজ পাওঁতে আনন্দত ঘোষণা কৰিছিলো এই বুলি Our best man to-day is a woman পুৰণি শিক্সাগৰ মঞ্চত (১৯২৪ চনত সজা সেই মঞ্চ আজি আক নাই) 'শেৱালি ফুলবে/বাডনী হিয়াৰে/বোলালো ওঠৰ পাহি' গোৱা ট্ৰিপিকলি শেৱালীজনী হৈ উঠিল আকাশ-বাণীৰ কোকিল, আৰু দুদিনৰ সিন্ধতে অধ্যাপিকা শেৱালি দেৱী। ফুলেশ্বৰী পঢ়াশালিৰ সকলো ছাত্ৰীয়েই হয়তো আজি ভব্য-গব্য মহিলা। চিনি পাম জানো সকলোকে?

লতা-কটা বণ আৰু নৱ-জোনাকী

১৯৪৪ আমাৰ সমূহীয়া জীৱনৰ কাৰণে এক খেলি মেলিব সময়। ডক্টৰ মহিৰুল ইছলাম বৰাৰ সভাপতিত্বত বহি যোৱা অসম সাহিত্য-সভাৰ যোৰহাট অধিবেশনত আমি শিৱসাগৰীয়া শৰাই-খটীয়া কেইটামানে কেনেকৈ সভাখন সজীৱ কৰি তুলিবৰ কাৰণ চিন্তা-বাখৰ কৰিছিলোঁগৈ, তাৰ কথা যোৱাবাৰ স্মৃতিবিহীন। কিন্তু তেতিয়ালৈকে সভাখন যোৰহাটতে সীমাবদ্ধ হৈ থকা বাবে (কাৰণ সেই দিনলৈকে কাৰ্যপালিকাখন যোৰহাটৰ মানুহেৰে গঠিত হৈছিল, আন কি, হৈ যোৱা সন্মিলনৰ সভাপতিৰ কাৰ্যকালো সন্মিলনৰ লগে লগেই শেষ হৈছিল) প্ৰায় একে কেইজন মানুহৰ ওপৰতে কাৰ্যভাৰ ন্যস্ত হৈছিল। ২৯-৩০ ছেপ্টেম্বৰ ১৯৪৪ তাৰিখে শিৱসাগৰত নীলমণি ফুকন ককাক সভাপতি কৰি সভাৰ উদ্বিগ্ন সন্মিলন বহে আৰু ককাক নেতৃত্বত সভাই এখন গণতান্ত্ৰিক সংবিধান (তেতিয়া নিয়মাবলীহে বোলা হৈছিল) গ্ৰহণ কৰিলে—আমি ডেকাবোৰে বং পালো, আৰু সেই বিধান অনুসৰি সভাৰ সৰ্বোপৰি কাৰ্যকৰ্তা সভাপতিৰ মনোনীত নতুন কাৰ্যনিৰ্বাহক গঠন কৰা হ’ল। এই কাৰ্য-বিধানত আগৰ যোৰহাটীয়া দল ছেদেলি-ভেদেলি হৈ গ’ল। তেওঁলোকে তাৰ এক উদ্ভট প্ৰতিক্ৰিয়া কৰিলে—পুৰণি কাৰ্যনিৰ্বাহক (যাৰ জীৱন কাল নিৰ্বাপিত হৈয়ে গৈছিল) বহি ২৬ ডিছেম্বৰ ১৯৪৪ তাৰিখে যোৰহাট নাটঘৰত এক বিশেষ ‘সন্মিলন’ পাতিলে। সাহিত্য-সভাত ইয়াৰপৰাই এটা ফাট মেলিলে। ভাগ্যে, সেই ফাটটো আকৌ জানিবা জোৰা খালে। সেই কথা চমুকৈ মোৰ Annals of Asam Sahitya Sabha (১৯৬৫) কিতাপত বৰ্ণোৱা হৈছে।

এই বিভাজনৰ কথা লৈ সকলো সাহিত্যিকৰ মাজত অসন্তোষৰ কৃষ্টি হৈছিল। মোলৈ লিখা বহুকালত বৰকাকতী, আন কি দূৰণিত থকা যতীশ্বনাথ ছৱৰাব চিঠিভেঁ অম্লষ্ঠানটিৰ প্ৰতি এতিয়াও আগ্ৰহ আৰু লগে লগে এক অনুতাপ প্ৰকাশ পাইছিল। ছৱৰাদেৱৰপৰা ধন্যয়ে চিঠি পাই থাকোঁ তেওঁৰ উপদেশ পৰামৰ্শ আদিৰে। তলত ছখন চিঠি তুলি দিলো। অসমীয়া সাহিত্যৰ উচ্চতম শিক্ষাৰ ইতিহাসৰ কালৰপৰা চিঠি ছখনি তাৎপৰ্যপূৰ্ণ। চিঠিৰ প্ৰেম হ'ল বাতৰি প্ৰেচৰ প্ৰেমধৰ ৰাজখোৱা, তীৰ্থ হুল পণ্ডিত তীৰ্থনাথ শৰ্মা, সৰু বো হুল কবিৰ সৰু নবোৱেক, বিবি, চাৰু হ'ল দুই ভতিজী—যাক কবিয়ে বিবিবালা, চাৰুবালা বুলি জোকাই ৰাখি কৰে, সাধন হ'ল দীৰ্ঘকাল কবিৰ আলমৰা বঙালী ল'ৰা—যাক লৈ বিবি-চাৰুৱে 'খুড়ীদেউ' বুলি খেমালি কৰে।

Suit No 20

123 1-1, Upper Circular Road

Calcutta 17 10 1944

মৰমৰ মহেশ্বৰ,

তোমাৰ চিঠিখন পৰ্শু পালে। আৰু অলপ আচৰিত হলে।। মই গোটেই কথাখিনি মুকলি কৰি লেখে।। তুমি M A দিয়াৰ সম্বন্ধে মোলৈ যিখন প্ৰথম চিঠি দিছিল। মই সাত দিন মানৰ পিছতে তাৰ উত্তৰ দিছিলোঁ।। প্ৰায় ১ মাহ মানৰ পাছত কোনোবা এজনৰ মুখে তুমি মোৰপৰা চিঠি নোপোৱা বুলি শুনাত মই তেতিয়া তুমি ক'ত আছা নেজানি তোমালৈ সকলো কথা বিতং কৰি এখন চিঠি লেখে। আৰু লগতে প্ৰেমলৈকো এখন লেখে।—প্ৰেমৰ চিঠিখন সাধাৰণ ভাবৰ চিঠি। তাত মই তেওঁক কৈছিলোঁ। যে “ধৰ্ম্মেশ্বৰ

ঠিকনা নজনাতে মই এইখন চিঠি তোমালৈ পঠালোঁ।—তুমি যেন তেওঁক নিশ্চয় দিবা”—তেন্তে তাৰ উত্তৰত তিনি দিন মানৰ মূৰতে তোমাৰ তালৈ গৈ তোমাক দিম বুলি কৈছিল। এতিয়া চিঠি নোপোৱা দেখিহে মই আচৰিত হলেঁ। তাৰ পাছত তোমাৰ M A দিয়াৰ সম্বন্ধে মোৰ মত—you must appear in M A in English. মই তোমাক অসমীয়াত M A দিবলৈ কোনো বকমেই উপদেশ দিব নোৱাৰোঁ। English অত ভাল ঠাই বাখি Honours পোৱা লৰা এতিয়া বলিয়াদিখন কৰিছা কিয়। এই বছৰ নোৱাৰা স্নাহা বছৰ দিবা—মই এজন English অত M A লোৱা অসমীয়া লৰাৰ লগত চিনাকি কৰি দিম—তেওঁৰ লগত চিঠি পত্ৰ চলাই সকলো খা-খবৰ জানিব পাববা। তেওঁৰ লগত কথা পাতি মই পিছত তোমালৈ তেওঁৰ ঠিকনা পঠাম।

বিজয়া দশমীৰ দিনা ছপৰবপৰা মোৰ বৰ অশুখ কৰি সেই বেমাৰতে ৪।৫ দিন মান লালকাল হৈ প্ৰায় একো ক'ৰ নোৱৰাব দৰে হৈ আছিলোঁ।—লাহে ২ ভাল পাইছোঁ—কিন্তু বৰ দুৰ্বল এতিয়াও ভালকৈ গা টঙাব পৰা নাই—তাৰ উপৰি তোমাৰ চিঠি পোৱা দিনাখনো আকৌ এবাৰ চুচুক-চামাককৈ দেখা দি গ'ল। সঁচাকৈয়ে এইবাৰ মোক বৰ জোকাৰণি দিলে। কি কৰিবা। বিজয়া দশমীৰ পুৱালৈকে মোৰ গা সম্পূৰ্ণৰূপেই ভাল আছিল—হঠাতে ২।৩ মান বজাৰপৰাহে এনেকুৱা হ'ল। আকনো কি লেখি—সাহিত্য-লভাৰ কথা শুনিিলো—এনে হ'ব বুলি আগেয়ে অজপমান মোৰ মনত খেলাইছিল কিন্তু সেইটো মোৰ মিছা ভয় বুলিয়েই ভাবিছিলোঁ। বাওক বাক সেইবোৰ কথা। আমাৰ নিচিনা আদাৰ ঘোপাবীক জাহাজৰ খবৰ কিয়—সকলুও নাও এখনকে বিচাৰি নেপাওঁ।

তুমি এতিয়াও আমাৰ দৰলৈ গৈ থাক। নিশ্চয়—ঈশ্বৰত সৰুবোক মোৰ আশা জনাবা আৰু বেমাৰ হোঁছিল বুলি ক'বা।

আমাব বিবি আইদেউ আক চাক আইদেউইউবানা খবৰ কি ?
তেওঁলোকৰ হাত দুখন “গোথা” হ’লনেকি ? সাধনে মোৰ কাৰণে
এইবাৰ বৰ খাটিৰ লগীয়াত পৰিল। তুমি বেয়া পোন্ধা বুলিছে বৰ
লবালবিকৈ এই চিঠিখন লেখিলে—নহলে এতিয়াও ভালকৈ বহি
চিঠি লেখিবৰ অৱস্থা পোৱাহি নাই।

শেহত কওঁ যে তুমি Englishঅত M A দিবই লাগিব।
অনমীয়াৰ কথাকে নেভাবিবা। মই তোমাৰ ভালৰ কাৰণেহে
কৈছোঁ। ঈশ্বৰে যেন তোমালোকৰ মঙ্গল কৰে।

তোমাৰ মৰমৰ

শ্ৰীযতীন্দ্রনাথ হুৰা

“Who knows what will happen ? Have patience
Shuffle your cards well Some day I may go to
Rome and come back as St Peter” -এই কথা কেইবাৰ
যেন মনত ৰখাৰা। J D

Site No 20

123/111 Upper Circular Road

Calcutta 10 11 44

মৰমৰ মহেশ্বৰ,

তোমাৰ চিঠিখন পাবৰ আজি কেবাদিনো হ’ল। কিন্তু
এতিয়ালৈকে গা টঙাব পৰা নাই—মাজতে আকোঁ পৰিলে।
বৰ্তমান জ্বলবপৰা ছুটীতহে আছো। কাইলৈমানে এবাৰ যাম বুলি
ভাবিছোঁ। বৰ দুৰ্বল কৰি পেলাইছে। এতিয়াও চিকিৎসা চলি
আছে। আজি এবিধ অস্ত্ৰ হ’ল আক ৩৪ দিনমানৰ পাছত আকোঁ
বোধ হয় আন দৰৰ দিব। যাওক এইবোৰ কথা এৰি দিয়া।
তুমি বৰলৈ ঘোঁৰা কথা লেখিছা। মইনো তাৰ উত্তৰ কি দিম—

খ্ৰীষ্টা সকলো, বিবি আইদেউ চাক আইদেউইভেই তাৰ উত্তৰ দিব।
অৱশ্যে অসুখৰ সময়ত মানুহৰ নিজৰ আপোন জনৰ ওচৰত থাকিবৰ
মন যায়—আৰু ময়ো মানুহ। কিন্তু এবাৰ কথা আছে ‘আইব
খৰলৈ যাম, তুই হাতে খাম। বিধতাই বোলে মই পাচে ২ যাম।’

মই তোমাক কিয় অসমীয়াত M A দিবলৈ মানা কৰিছো,
তুনা। Universityত অসমীয়াৰ M A class আক্ৰি ৪৫ বছৰ
মানবপৰাহে খুলিছে এতিয়াও “standardised” হোৱা নাই—
কোনো নতুন subjectঅত M A class হলে পোনতে কেবাবছৰ
মানো তেনে হয়ই। মই কাৰণে লবাবোৰ বৰ বিমোৰত পৰে।
তাৰ উপৰি আমাৰ external examine কেবাজনো আছে।
আমি পঢ়াওঁ বা প্ৰশ্ন কাটেঁ। এক বকমে আৰু তেওঁলোকে চায়
একবকমে। তেওঁলোকেও প্ৰশ্ন তেনে বন্ধমেই কৰে আৰু আমিও
আমাৰ standardমতে চাওঁ। আমাৰ হাতত মাথোন তিনিখন মান
কাগজহে থাকে। তত্ৰাচ আমি যিমান দূৰ পাৰোঁ standard এটা
ঠিক কৰি ল’বলৈ চেষ্টা কৰোঁ। আৰু কাকতিৰ লগতো চিঠি-পত্ৰ
চলাওঁ—কিন্তু আনে বোধ হয় তেনে নকৰে। প্ৰশ্নৰ ধাৰাও এতিয়া-
লৈকে কোনো এটা নিৰ্দ্ধাৰিত বাটত আহি পৰাহি নাই। হয়তো
আৰু ৩৪ বছৰমানৰ পাছত ঠিক হব পাৰে। সেই দেখিহে কৈছো
এই বাটটো বৰ পিছল। তোমাৰ নিচিনা লৰা এজনে ইয়াত
Second Class এটা পালেও আমি ভাল নেপাওঁ। English-
অত এটা standard হৈ গৈছে—তুমি সেইমতে পঢ়িব পাৰিবা।
ইয়াৰ দৰে অথাই সাগৰত নপৰা। মোৰ বিশ্বাস তুমি (private
কৈয়ে হওক) ভালকৈ পঢ়িলেও অন্তত এটা High Second Class
পাৰা—যিটোৰ আসন ইয়াতকৈ ওখ হ’ব বুলি মোৰ বিশ্বাস।
এইবোৰ কাৰণতে মই তোমাক অসমীয়াত M A দিবলৈ মানা
কৰিছোঁ। আৰু এটা কথা। যিলকলে privateকৈ অসমীয়াত

M A দিছে তেওঁলোকেও ভাত খোৱাৰ পাছত তামোল এখনেৰে মুহুৰি মৰাৰ দৰে যেনহে লাগে। তাৰপৰা যেন এন এটা ধাৰণা নকৰিবা যে তাৰ ভিতৰতো আমি serious students পোৱা নাই বুলি। পাইছো, কিন্তু বহুত ক্ষেত্ৰত বিমোৰত পৰা দৰে হয়। সেই দেখিয়েই তোমাক Englishঅত M A দিবলৈ কৈছে। বিজ্ঞান লৰাৰ লগত তোমাৰ চিনাকি কৰি দিম বুলি ভাবিছে। তেওঁৰ নাম ধৰ্মেশ্বৰ বৰুৱা—ঘৰ গুৱাহাটীত। তেওঁৰ লগত তুমি সুকলমে চিঠি পত্ৰ চলাব পাৰা বুলি মই ভাবোঁ। কাৰণ মই তেওঁক কৈ দিম আৰু মোৰ কথা খুব শুনে। পিচে কথা হৈছে মইয়ে ক'লৈকো ওলাব পৰা নাই।

তাৰ পাছত তোমাৰ “ভক্তি প্ৰদীপ” সম্বন্ধ। তুমি এই বিষয়ত শ্ৰীমান তীৰ্থলৈ লেখিলেহে বেছি উপকাৰ পাৰা। মই সেই বিষয়ে বিশেষ একো নেজানো। তেওঁ এই বিষয়ে univঅত অলপ Research কৰিছে—আৰু অলপতে তেওঁৰ সম্পাদিত “নামঘোষা” universityৰপৰা published হ'ব। Dr Saniti Chatterjeeএ শঙ্কৰী সাহিত্য সম্বন্ধে যে বিশেষ কিবা জানে মই ক'ব নোৱাৰো। অকল তেওঁ কয়, ইয়াৰ কোনো বঙালী অধ্যাপকেও সেই বিষয়ে নেজানে। তেওঁলোকলৈ পঠালে তেওঁলোকে Dr Banī Kakatiলৈহে refer কৰিব। শ্ৰীতীৰ্থৰ ঠিকনা এতিয়ালৈকে ঠিক হোৱা নাই। ঠান ঠিত লাগিলেই মই তোমাক জনাম। তেওঁ তোমাৰ বৰ কামত আহিব।

তাৰ পাছতনো আৰু কি লেখিম? একবকম আছে—গা সম্পূৰ্ণৰূপে ভাল পোৱা নাই—কিমান দিন লাগে ক'ব নোৱাৰো। শ্ৰীযুতা সকলোক মোৰ আত্মা জনাব। আইদেউ কুঁৱৰীহঁতক (অৰ্থাৎ বিবি আৰু চাকৰ) স্নেহাশিৰ দিবা। শ্ৰীমতী বেবি আৰু ভায়েকো মোৰ মৰম আৰু আশীৰ্বাদ দিবা। মোৰ স্নেহাশিৰ লৰা।

অ' আইদেউ কুঁৱৰীতৰ হাতৰ গোধ শুচিল, মানে চিঠি পালে।
উত্তৰ লাহে ধোৱহে যাব। আশা কৰা ভালৈ আহ।। ইতি

তোমাৰ মৰমৰ
শ্ৰীমতীস্বনাথ হুৰবা

ইয়াৰ আগতে কোৱা হৈ নাই, এটো বছৰতে শংকৰদেৱৰ
“ভক্তি শ্ৰদৌপ” পুথিখনি আধুনিক ধৰণে সম্পাদনা কৰিছিলো।
আধুনিক ধৰণ মাত্ৰে শ্বেকছপিয়েৰৰ নাটকবোৰৰ ভেটি আদিৰ
সম্পাদনাৰ ধাৰ্মত। ডক্টৰ বাণীকান্ত কাকতি ছাৰে তাৰ বেটা-
পাতত লগাব পৰাকৈ এবাৰৰ মন্তব্য লেখি তাতে উদ্ধাহ
যোগাইছিল। “আৱাহন”, “বাঁহী”, “জয়ন্তী” আদিত ওলোৱা মৌৰ
ৰোমাঞ্চিক ভাৱৰ কবিতাবোৰো বা পদ্যবোৰো একেলগ কৰি এই
সময়তে “বক্তকমল” নাম দি এলম্ ছপাখানালৈ পঠিয়াইছিলোৱেই।
পিছে বক্তকমল কাকজৰ আটকৰ বাবে সি ছপাখানাৰপৰা ঘৰলৈ
ঘূৰি আহিল আৰু তাতে বৈ গ’ল। সাধাৰণ পক্ষত সাহিত্য-
তাহিত্যৰ ফালে অলপ পিঠিয়েই পৰিছিলনেকি! উজনিৰ Assam
Tribune কাকতৰ সম্পাদক লক্ষ্মীনাথ কুকনদেৱৰ ডাঙৰ ওজৰ
For the last few weeks not a single line has flowed
from your pen to the “Assam Tribune” Although
we are anxious to keep Sibsagar regularly on the
map, we have not been able to do it I would ask
you to send reports of local happenings promptly
You write well Why don’t you write occasionally to
our ‘Letters to the Editor’ column? Short letters
not exceeding half a column on any subject of topical
interest will be most welcome I want to make this

feature a bit more interesting (৩১ জানুৱাৰী ১৯৪৪) ।
এজন ছমজ্জদাৰ বন্ধুৱে নগাৱঁ বপৰা ডাঙৰ এটা প্ৰস্তাবোধক চিন পঠিয়াই-
ছিল “সাহিত্য একা ? এবা, কেউফালে অশান্তিৰ মাজত কিয়েইবা
সাহিত্য—আমিতো সেই বাজ্যবপৰা অনেক দূৰলৈ গুচি আহিলো”
(২১ জুন ১৯৪৪) । আমাৰ উৱলি যোৱা মৌৰ বহুঘৰা শিৱসাগৰ
নাট্য সমাজৰ বচ’ৰা নে বজমঞ্চ নতুনকৈ গুঁঠিবৰ হেঁপাহ হেঁপাহতেই
কাতি হৈ পৰি থাকিল । ডিগবইৰ জেনেবেল অফিছবপৰা দক্ষিণাকান্ত
বৰুৱাদেববপৰা এআষাৰি মাত পাইছিলোঁ । সেই নিমাত-নিবোলৰ
বেলা ‘তেনেই দেখোন চেষ্টাহে পৰি গৈছে । তোমালেৰ ৫ বো
activity একো গম নেপালো । সুবেশক লগ পাইছিলোঁ—আৰু
‘ই বিষয়ে কথা বতৰাও হৈছিলোঁ—আশাবাদী সুবেশ পৰা মাত্ৰায়
optimistic’ (২৪ জুন ১৯৪৪) । বৰুৱাই নতুন পন্থাৰে প্ৰাথমিক
দিয়ে । শিৱসাগৰ এনেয়ে আন্ধাৰ । তাতে আকৌ নিশ্চিন্দীপ ।
বস্তি জলায় কোনো ? মাজতে চিমিক চামাককৈ পাদপ্ৰদীপ জলিছিল
ছেপ্টেম্বৰৰ শেষ ভাগত ‘বাজ নটী’ৰে । তাৰ নাচ বচিছিলো মই ।

সমজুৱা জীৱনৰ এই সকলো নৈৰাশাৰ মাজত আধুনিক অস-
মীয়া জীৱনৰ প্ৰথম পোহৰ “বৰনোদই” জলি উঠা শিৱসাগৰ-
পৰাই এই প্ৰান্তৰ বিদ্যাৰ ডাঙৰ জোৰ এডাল জলাবৰ কাৰণে
আয়োজন কৰা হ’ল । যি অসম সাহিত্য-সভাৰ সন্মিলন বহি সভাৰ
গতিত নভবাকৈয়ে এটা আউলহে লগাই দিলে, সেই সন্মিলন উপলক্ষ্যে
গোট খোৱা সুধীজন ১ অক্টোবৰ ১৯৪৪ তাৰিখে কালিপ্ৰসাদ চলিহা
মেমৰিয়েল হলত সমৱেত হ’ল—সাৰ্থকতাপূৰ্ণভাৱে “জোনাকী” যুগৰে
এজন, বেণুধৰ বাজখোৱাৰ সভাপতিত্বত । আগতে এয়া কৈ আহিছো ।
সভাই গোস্বামীনাথ বৰদলৈক সভাপতি আৰু সদ্য অৱসৰপ্ৰাপ্ত কুল
ইন্দ্ৰপেট্টৰ শৰৎচন্দ্ৰ গোস্বামীক সম্পাদক কৰি এক সাক্ষৰীয়া
গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় ট্ৰাষ্ট বোৰ্ড গঠন কৰি দিলে, আৰু বৰদলৈ

ওপৰত চলি থকা অসুস্থীণ আজ্ঞা বহিত কৰিবলৈ আৰু ট্ৰাস্ট বোৰ্ডে এখন ইউনিভাৰ্ছিটি বিল প্ৰস্তুত নকৰালৈকে তেনে কোনো বিল বিধান সভাত উপস্থিত নকৰিবলৈ অসম ছৰকাৰক অনুৰোধ কৰিলে। শিৱসাগৰৰ এই সভাখনৰ সিদ্ধান্তক্ৰমে অসমৰ বেলেগ বেলেগ মহ কুমাৰ প্ৰতিনিধি গোট খাই কেনেকৈ ডিছেম্বৰ ২৯-৩০ তাৰিখে কনভেনশ্যন পাতিছিল তাৰ কথাও আগতে কৈ আহিছে।

অসমত এটা বিশ্ববিদ্যালয় হোৱাৰ সম্ভাৱনাৰ কথা পোনতে উলুকাইছিল কোনো অসমীয়াই নহয়—১৯১৭ ছনৰ কলিকতা বিশ্ব-বিদ্যালয় কমিছনেহে (ছাৰ মাইকেল ছেদলাৰ কমিছন) তেতিয়াৰ কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ তলৰ আগশাৰীৰ কলেজ কটন কলেজলৈ (মেই ১৯০১ত স্থাপিত) চাই। তেতিয়াৰেপৰা অসম বিধান পৰিষদত তথা আসাম এছোছিয়েশ্যনৰ অধিৱেশনবোৰত বৈ বৈ বিষয়টো নবম-গৰমকৈ আলোচিত হৈছিল। আনফালে, ১৯২১ ছনৰ কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয় অধিনিয়ম অনুসৰি বিশ্ববিদ্যালয়টো তাৰ চৰকাৰৰ হাতৰপৰা বংগ চৰকাৰৰ হাতলৈ যোৱাত অসমৰ শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত এক বিষম পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি হৈছিল। কিন্তু অসম চৰকাৰৰ সদায় এটা অজুহাত—পাই নাই, পইছা নাই। ১৯৩৪ ছনত ক্ৰীষ্টিয়ান মুনামগঞ্জৰ সমষ্টিৰ এম্. এল্. এ মুনামগঞ্জৰ আলিয়ে প্ৰাইভেট মেম্বাৰ্ছ বিল-ৰূপে এখন বিশ্ববিদ্যালয় বিল বিধান পৰিষদত দাখিল কৰা লৈ পৰিৱেশ বেছ গৰম হৈ উঠে, কিন্তু গৰণৰে পুৰণা অজুহাততে বিলখন উত্থাপন কৰিবলৈ অনুমতি নিদিলে। ১৯৩৮ ছনত শিক্ষামন্ত্ৰী ৰূপে মুনামগঞ্জৰ আলিয়ে এখন বিল উত্থাপন কৰিবলৈ লওঁতেই মন্ত্ৰীসভাখনেই ভঙ্গ হৈ যায়। পিছৰ বছৰত কোনো অনুষ্ঠান আৰু ব্যক্তিয়ে (শৰৎচন্দ্ৰ গোস্বামী) বাইজৰপৰা এক পইছা এক পইছাকৈ (তেতিয়া এপইছাৰ মূল্য এটকাৰ চৌষষ্ঠি ভাগৰ এভাগ) তুলি 'পাইছীয়া বিশ্ববিদ্যালয় ক'ল' এটা খুলিবলৈ

গা লবাইছে' বুলি বাতৰিকাকতত বাতৰি ওলাইছিল। ১৯৪০ চনৰ বিধান সভাৰ বাজেট অধিবেশনত আমাৰ প্ৰধান মন্ত্ৰী ছাৰ ছাভ্ৰাই সদনক জনায় যে বিশ্ববিদ্যালয় নিৰ্মাণ কৰা বিষয়টো চৰকাৰে হাতত লৈছেই। ইতিমধ্যেই ডক্টৰ নৃসিংহৰ ভূঞাক বিশেষ বিষয়া কৰি এখন আইনৰ ৰচনা তৈয়াৰ কৰিবলৈ দিয়া হৈছিল। কিন্তু যেতিয়া ৪ মাৰ্চ ১৯৪১ তাৰিখে শিক্ষামন্ত্ৰী ৰোহিনীকুমাৰ চৌধুৰীয়ে বিলখন সদনত উত্থাপন কৰিলে, সদনৰ বাহিৰে-ভিতৰে কোচাল লাগিল, বিশেষকৈ পৰিকল্পিত 'আসাম বিশ্ববিদ্যালয়'খন ক'ত হ'ব, বিলত তাৰ কোনো উল্লেখ নাছিল, তাৰ ৰূপটোও চৰকাৰৰ হাতৰ মুঠিত সোমাব পৰা ধৰণৰ হৈছিল আৰু টিচিং চৰিত্ৰটো কল্পিত নহৈছিল। বিলখন ছিলেক্ট কমিটি স্তৰ পৰ্যন্ত আগ বাঢ়িছিল। কিন্তু সিমানতেই সি বৈ গ'ল। সেয়ে হ'ল তেতিয়ালৈ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ লতা-কটা বণ!

“অকনোদই”ৰ পিছত আধুনিক অসমৰ সাহিত্য-সংস্কৃতি গঢ়াৰ আঁচনিখন যেনেকৈ কলিকতা-প্ৰৱাসী অসমীয়া ডেকা কেইটিমানে চাহব ৰেলত অ ভা উ সা সভা আৰু “জোনাকী”ৰ ৰূপত ৰচিছিল, প্ৰায়ে তেনেকৈয়ে ‘ৰেজ’ লক্ষ্মীনাথ নথকাতো ‘ডেকাবেজ’ মাধৱচন্দ্ৰৰ উদ্যোগত ২ জুলাই ১৯৪৪ তাৰিখে কলিকতাত অধিকানাথ বৰাৰ স্বৰত কেইজনমান অসমীয়া গোট খাই অসমত বিশ্ববিদ্যালয় গঢ়াৰ ঈৰ্ষকল্প কৰিলে আৰু স্থিৰ কৰিলে, বিশ্ববিদ্যালয়টিৰ নাম হ'ব গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়, তালৈ অৰ্থ সংগ্ৰহ আৰু ৰক্ষণ কৰিবৰ বাবে এক সাত-জমীয়া ট্ৰাষ্ট বোৰ্ড পঞ্জীকৃত হ'ব, পুঁজি-সংগ্ৰহৰ বাবে এজন পাৰিভোক্তাবিধাৰী কৰ্মচাৰী হ'ব, “বাঁহী”ৰ সম্পাদক মাধৱচন্দ্ৰ ৰেজবৰুৱাই সম্প্ৰতিকে কলিকতাৰপৰা প্ৰচাৰৰ কাম কৰিব, ইত্যাদি। ট্ৰাষ্ট বোৰ্ড আদিৰ দিহা-পোহা কৰিবলৈ শৰৎচন্দ্ৰ গোস্বামীক দায়িত্ব দিয়া হয়। এই চাহ-মেলাই হ'ল গুৱাহাটী বিশ্ব-বিদ্যালয়ৰ অমূল্যপূৰ্ণ কিন্তু কাৰ্য্যকৰী শুভাবস্তু। সিদিনাৰ সিদ্ধান্ত

অৱলম্বিয়েই শিৱসাগৰৰ সভাখন বহিছিল ট্ৰাষ্ট বোর্ড গঠন কৰিবৰ উদ্দেশ্যে। গুৱাহাটীত বহা কনভেনশ্যনলৈ শবংচক্স মোছাম্মদেৰ নামত কলিকতাৰ প্ৰচাৰ বিভাগৰপৰাই নিমন্ত্ৰণ পঠিওৱা হৈছিল।

মই কনভেনশ্যনলৈ শিৱসাগৰৰ প্ৰতিনিধি হৈ আহিছিলো। কিন্তু গুৱাহাটী পালত মাথৱচক্স বেজবৰুৱাদেৱে মোক প্ৰচাৰ বিভাগ হৈ ছদিনৰ সমস্ত আলোচনা আৰু সিদ্ধান্তৰ এক প্ৰতিবেদন তৈয়াৰ কৰিবলৈ লগালে। মোৰ মুখ বন্ধ হ'ল। উলমুৱে কলমহে চলিল। মোৰ কাম দেখি মাথৱ ককাইদেৱে মাজতে ধাপ মাৰি শ্বাৰিলে, যদি ট্ৰাষ্ট বোর্ডৰ কাম কৰিবলৈ মই আহিব লগীয়া হয়, মই আহিমনে বাক? মই নভবাঁকৈয়ে ক'লো, 'নিশ্চয় আহিম।' কিন্তু ডাৰি চাই ক'লো, 'আহিম কেনেকৈ? বৰদলৈ ডাঙৰীয়াৰে ধৰি লকলো ট্ৰাষ্টীয়ে বিনা বেতনে কাম কৰিব। সেই জ্যাগ কৰিবলৈ মোৰ কি উপায় আছে? ঘৰ এৰি আহি এমাহ দুমাহ এনেয়ে খটা শ্বুকীয়া কথা।' 'বাক, যদি তোমাক বোর্ডত প্ৰয়োজন হয়, তোমাৰ এই এমাহ দুমাহৰ স্বেচ্ছাসেৱা আগ বঢ়োৱাৰ কথা থাকিব। তোমাৰ পিছৰ কথা বৰদলৈ ডাঙৰীয়াই নিশ্চয় ঠিকমতে ডাৰিব। তুমি ঘৰত সোমাই থাকিলে কি হ'ব? ওলাই আহাঁ। ইয়াতহে তোমাৰ আচল ক্ষেত্ৰ। আমাৰ আলোচনাতো তোমাত ভাল কৰ্মী এজন পাব। লগা হলে তুমি আহিবা বুলিয়ে মই কিন্তু ক'ম। বিতৰ্ক কথা নক'বা।' সেৱা ডেকা বেজৰ লেখীয়া কথা। মোৰ কেঁবো-ৰেঁহো নচলে। ঘৰলৈ গৈ কিছু কথাটো পাহৰিয়ে পেলাৰ লাগে নে 'জুকিয়া গঁজুলি বাজি ল টুপলি' কৰিব লাগে, একো চিন্তাত মূৰ ঘৰাবলৈ নহ'ল। এনেতে ৮ জানুৱাৰী ডাৰিখে বেজবৰুৱাৰপৰা এটি কাৰ্ড পালো:

গুৱাহাটী ৫১৪৫

মৰমৰ মহেশ্বৰ,

মই কালিহে আহি আকৌ পাইছোহি। কালি আহিয়েই তোমাৰ বিপোর্টটো বৰদলৈলৈকে দিৱালো। বৰদলৈলৈ বিপোর্টটো পঢ়ি তোমাৰ ওপৰত বৰ impressed হৈছে। আজি পুৱা তোমাৰ কথাটো ভাঙি কৈ তেখেতৰ মত ল'লো। তেখেতে তোমালৈ মাতি পঠাই এখন চিঠি বম্বেল চৌধুৰীক দিবলৈ দিছে। তুমি ইতিমধ্যেই ফুলবপৰা ছমাহমানৰ ছুটি লৈ আহ। ইয়াতো তোমাৰ আইন শুলিবা কৰি দিব পৰা যাব। ইয়াত সকলোৱে তোমাক অনাত মত দিছে বিশেষকৈ বিপোর্টটোৰ ওপৰত impressed হৈয়েই। তুমি এতিয়া যিমান সোনকালে পাবা শুচি আহ। আহোঁতে লগত কিছুমান (যিমান, পোৱা তিমান) হাতে-কৰা কাগজ জীৰুত বিমলা চলিহাক লগ ধৰি লৈ আহিবা। জীৰুত বৰদলৈৰ নামত ডেউলৈ এখন টেলিগ্ৰাম হৈছে। টিকট ছপাবৰ কাৰণে বেলেগ বেলেগ বস্তৰ কাগজ লাগে। তুমি এই চিঠি তেওঁক দেখুৱাই হলেও passenger train অতে যিমান পাৰি হাতে কৰা কাগজ বেলেগ বেলেগ বং আৰু size অৰ লৈ আহিবা।

বিশেষ নাই। তোমাৰ এই কামটো কৰাই লবলৈ পাই বৰ ভাল লাগিছে। আশা কৰোঁ তুমি যিমান সোনকালে পাবা আহিবা।

মৰম চেনেহ লবা।

ইতি

তো—

জীৱাবৰ

ইতিমধ্যেই বোৰ্ডৰ সহকাৰী সম্পাদক-কপে বোম দিয়া বম্বেলত চৌধুৰীৰ (অধিবক্তা) চিঠিখনো লগে লগেই পালো ৯ তাৰিখে :০

Gauhati

Ujan Bazar

6145

প্ৰিয় শ্ৰীযুত নেওগ,

আশা কৰোঁ মোৰ পৰা এই চিঠি পাই আপুনি আচৰিত নহ'ব। আপুনি আহি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কামত লাগিবহি বুলি শ্ৰীযুত বেজবৰুৱাৰ সুখ শুনি সন্তোষ পাইছোঁ। আপোনাৰ দৰে উদ্যোগী মানুহৰ হাতত পৰিলে অসমৰ প্ৰাচেষ্টা সকল হ'ব বুলি সম্পূৰ্ণ বিশ্বাস।

আপোনাৰ বিষয়ে শ্ৰীযুত বৰদলৈ ডাঙৰীয়াৰ লগত শ্ৰীযুত বেজবৰুৱা আৰু মোৰ কথা-বতৰা হৈছিল। [হাতে-কৰা কাগজত লেখা চিঠিৰ মাজ অংশ পোকে ক্ষত বিক্ষত কৰি কৰি পেলালে। মোৰ নিয়োগ বোৰ্ডে দিব, অবৈতনিকভাৱে মই কাম কৰিব খুজিলেও কথাটো ভাল নেদেখি বুলি বৰদলৈ ডাঙৰীয়াই ভাবে, সমুচিত ব্যৱস্থা কৰা হ'ব—এনে কথাই তাত আছিল।]

আশা কৰোঁ আপুনি সোনকালে আহি কামত যোগ দিবলৈ—ওপৰৰ ব্যৱস্থা মতে—আপত্তি নকৰিব আৰু যিমান সোনকালে পাবে ইয়ালৈ আহি কামত যোগ দিব। আপোনাৰ নিজৰ খৰচৰ কাৰণে (ইয়াত থকাৰ) শ্ৰীযুত বেজবৰুৱা ডাঙৰীয়াৰ আগত আপুনি যি idea দিছে সেই অনুসাৰেই আপুনি পাব।

আৰু এটা কথা—পুঞ্জি-সংগ্ৰহৰ কাৰণে টিকট হুপাবলৈ হাতেৰে তৈয়াৰী কাগজ বিচাৰি শ্ৰীযুত বিমলাপ্ৰসাদ [চলিহালৈ শ্ৰীবৰদলৈ ডাঙৰীয়াৰ এটা টেলিগ্ৰাম] গৈছে আৰু আপোনাৰ হাততে পঠিয়াবলৈ লেখা হৈছে—আপুনি আহোঁকৈ সেইখিনি লৈ আহিব।

শ্ৰীযুত বেজবৰুৱা আজি কলিকতালৈ যাব।

আশা কৰোঁ ভালে আছে—মোৰ সাদৰ সন্মত্বণ গ্ৰহণ
কৰিব। ইতি

আ—

শ্ৰীৰমেশচন্দ্ৰ চৌধুৰী

পু official চিঠি পিছত দিম। এতিয়া নিদিয়া কাৰণে যেন
বেয়া নাপায়—আপুনি আহি পালে দিলেওতো হ'ব। অফিচ
নিয়মমতে চলি নাই—আপুনি আহি পালে চলাম।

ৰমেশ

মই চিঠি পোৱা দিনাখনেই তপতে তপতে শ্ৰীচৌধুৰীলৈ উত্তৰ
দি এটা কাৰ্ড লেখিলো।

শিৱসাগৰ

২১/৪৫০

শ্ৰিয় চৌধুৰীদেও

আজি আপোনাৰ আৰু কালি বেজবৰুৱাৰ একে-বিষয়ক ছয়ো-
খনি চিঠি পাইছো। মোৰ নিয়োগ সম্পৰ্কত আপোনালোকৰ
শলাগ লৈছো আৰু আশ্ৰয়ে শ্ৰীযুত বৰদলৈ ডাঙৰীয়াৰ ওচৰত কৃতজ্ঞতা-
পাশত আৰু হৈছো। ইমান সোনকালে তালৈ যাব লগীয়া হ'ব বুলি
নাভাবিছিলো। তাতে আকৌ স্কুলৰ পৰীক্ষাবোৰ তেনেই ওচৰ
পালেহি নহয়। তাৰ উপৰি ঘৰখনৰ এটা ধান-খিত লগাই থৈ ডঙুৱাৰ
দৰে টুপলি বান্ধি ওলাব নালাগিব জানো? স্কুলত সাধাৰণ স্বৰূপে
হাতেকৰ আগ-জাননী দিলেহে ইমান দীঘলীয়া ছুটী দিব পাৰিব।
গতিকে সকলো জেঠা নুঠলি মাৰিবৰ বাবেও মোক এমাহ লাগিব
যেন লাগে। এই মাহটোলৈ (যিবক কেন্দ্ৰাৰীৰ প্ৰথম সপ্তাহলৈ)
মোক বেছাই দিলে ভাল পাম। যদি বেছাই দিব নোৱাৰেহে,
সোনকালে লিখিব, এটা ব্যৱস্থা কৰিব লাগিব। থকা মেলাৰ বিষয়েও

দিহা এটাৰ বিষয়ে তাৰি চাব, বিশেষকৈ আপোনাক এই কথাটিৰ
তাৰ দিব পাৰি যেন লাগিছে। টমিলৈ লিখিম, গিছে ডেউৰ
ওপৰত কিমান নিৰ্ভৰ কৰিব পাৰি ক'ব নোৱাৰে। তাৰ গিহুত
কাগজৰ কথা। চলিহাদেওক লগ পালো। ডেখেতসকলৰ হাতত
৪০ বিম্বান বগা সাধাৰণ ফুলকেন কাগজ হ'ব। আপোনালোকে
বিমান টিকটৰ হিচাপ দিছে তাৰ বাবে সদ্যহতে ৬ বিম্বান লাগিব
বুলি ডেখেতৰ অনুমান। এই বিষয়ে এটা টেলিগ্রাম কৰিছিল।
তাৰ উত্তৰলৈ বাট চাইছে। উত্তৰ পালেই কোনোবা মানুহ বা
ডাক বোম্বে বৰ্তমান minimum requirementটো পঠাব। বঙীন
কাগজ সত্কাই পোৱা টান, দিন লাগিব। অতি সোনকালে উত্তৰ
দিব। স্নেহসম্ভাষণ জানিবা। শ্ৰীযুত বৰদলৈ ডাঙৰীয়াকো মোৰ
জ্ঞান জনাব।

শ্ৰীমহেশ্বৰ নেওগ

কাৰ্ডটোত চহীৰ আগতে 'আপোনাৰ' বা 'বিনীত' লেখিবলৈ
ঠায়ে লুখুৰিলে। চৌধুৰীদেৱে যেনে পাইছিল তেনেভাৱেই কাৰ্ডটো
বৰদলৈ ডাঙৰীয়াৰ আগত পেছ কৰিলে। তেখেতে Address
only লিখিব উচিত ঠাই অৰুণ পাই তাতে লেখিলে চৌধুৰীলৈ বুলি।

You may write to say that he may join by the
15th Feb or any time after finishing the Exams.

G N Bardoloi

ন্যাস পৰিষদৰ কামৰ বাবে মোলৈ ডাক পৰাত বন্ধুসকলেও
বা পালে। সিনকলে বোলে আগবেপৰা ভাবিছিল—তাৰে এজনৰ
ভাষাত—'কচু-চেৰীয়াৰ মানুহ লুকাই থকা বন্ধ এটি যে কোনো-
বাই কাটনিবা বিচাৰি পাব।' বন্ধু-বান্ধৱৰ এই বড়ত 'বন্ধ'য়ো
কচু-উল্লাহ পাববেহে কথা।

বৰ পঢ়াশালিৰ খুটা-চ'তি, কবী-মাৰলি /ক

‘হাকিমেনো কি কাম কৰে?’ ‘মই? বিশ্ববিদ্যালয়ত কাম কৰে’। ‘বিশ্ববিদ্যালয়?’ মোক কথা সোধাজনে মোৰ উত্তৰটো বুজা নাই বুলি সহজ কবিলে কওঁ, ‘হয়, ইউনিভাৰ্ছিটিত।’ ‘ইউনি—?’ আহকালহে হ’ল দেখোন। ক’লো, ‘পঢ়াশালি। গুৱাহাটীৰ বৰপঢ়াশালিত ল’ৰা পঢ়ুৱাওঁ।’ সিজনে মূবুজিলেই (অসমীয়াত কথা ক’লে অসমীয়া মাহুছে মূবুজ্জৈ!) নে মোৰ কামটো সৰু বুলি ভাবিয়েই মনে মনে ব’ল। উজনিমুৱা বাহুখন ঘৰ্ ঘৰ কৰে আগ বাঢ়িল।

১৯৭৭ ছনত ভাৰত চৰকাৰে পঁচিছিল বাবে পূব ইউৰোপলৈ যাত্ৰাতে হাংগেৰীৰ ৰাজধানী বুডাপেস্টত সিসকলৰ ৰাষ্ট্ৰীয় বিজ্ঞান সন্থাৰ সংগীত কক্ষত উত্তৰ পূব ভাৰতৰ লোক গীত সম্বন্ধে বক্তৃতা দিয়াৰ আগতে মই মোৰ নিজৰ পৰিচয় দি কৈছিলো, “পৃথিৱীৰ স্নেহতম এটা চুকবন্দৰ আহি আপোনালোকৰ মাজত উপস্থিত এই মই এক পঢ়াশালীয়া পণ্ডিত।”

তাহানি ১৯৪৫-৪৬ ছনত গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় ন্যাস পৰিষদৰ কাম কৰি হেৰ বন্ধাৰে (অধ্যক্ষ পাহৰ এম্ পি জন) মেছ কৰি থাকোঁতে বন্ধাই মাজে মাজে কৈ উঠে, ‘বুঢ়া বয়স হ’লে আগলৈ আমাৰ নেওগ টুক টুকৈ লাখুটিডাল হাতত লৈ গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বিষয়ে পঢ়া সভাত লেক্চাৰ দিবগৈ: বোপাটিহঁত, এই বুঢ়ায়ে তামানিখন ববললৈ, কথকদিন তাহাব আদিয়ে লগ লাগি তোমালোক পঢ়া এই ডাঙৰ পঢ়াশালিখন কৰিলো, এই বুঢ়ায়ে ইভাংলি, ইভ্যাংলি।’ সেই সাধুটো এতিয়া ক’বৰ বেলা পৰিছে।

তাকে কওঁ। ডাঙৰ পঢ়াশালিখনৰো বয়স ছকুৰি পূৰ হওঁ হওঁ হৈছেহিয়েই।

যিমান পাৰি সিমান সোনকালে ন্যাস পৰিষদৰ কামত আহি যোগ দিব লাগে। মাধৱচন্দ্ৰ বেজবৰুৱাদেৱৰ এই পৰামৰ্শমতে খৰ-খেদা লগাই ৩১ জানুৱাৰী ১৯৪৫ৰ দিনা শিৱসাগৰ এবিলোৱেই আৰু ২ ফেব্ৰুৱাৰীত মৰিয়ণীত ৰেলত উঠি পিছদিনা পুৱা গুৱাহাটী পালোহিয়েই। পায়ে অধ্যাপক বিৰিঞ্চিকুমাৰ বৰুৱাৰ পুৰণি ঘৰতে (বৰ্তমান ঘৰৰ ঠাইতে) উঠিলো। দেৱকান্ত বৰুৱা আৰু ভোলা বৰুৱা কলেজৰ অধ্যক্ষ ৰূপে কিছু দিন আগতে যোগ দিয়া হেম বৰুৱাও তাতে আছিল। চাৰি তাৰিখৰ দিনা আৰ্মি লায়াজ অফিচৰ সন্নিধানন্দ ৱাংসায়নৰ (হিন্দী সাহিত্যৰ বিখ্যাত ‘অজ্ঞেয়’ আৰু প্ৰাক্তন জ্ঞানপীঠ পুৰস্কাৰ-লব্ধ সাহিত্যকাৰ) গাড়ীত উঠি অধ্যাপক বৰুৱা, দেৱকান্ত বৰুৱা আৰু হেম বৰুৱা, তৰুপৰি ৰবীন্দ্ৰনাথ বৰুৱা আৰু ঞ্জুকুমাৰ বৰুৱা (অধ্যাপক বৰুৱাৰ ভতিজা) আৰু মই—এই সকলোৱে বৰ্ণিষ্ঠাশ্ৰমত লগ চাহজলপান খালোঁগৈ। গোপীনাথ বৰদলৈ ডাঙৰীয়া গুৱাহাটীত নাছিল। কলিকতালৈ গৈছিল। কিন্তু তেওঁ কৈ যোৱা-মতে কটন কলেজিয়েট স্কুলৰ (সেই যুদ্ধৰ দিনত স্কুল স্থানান্তৰিত হৈ পুৱা গধূলি বহিছিলহি কামৰূপ একাডেমিৰ ঘৰত) অস্থায়ী হেডমাষ্টাৰ অন্নৰাম বৰুৱাদেৱৰ খালি পৰি থকা হেডমাষ্টাৰৰ বহা ‘নিৰলা কুটীৰ’ত (চেনিকুঠিৰ কমলাকান্ত ভট্টাচাৰ্য পথলৈ সোমোৱাৰ মুখেতে অৱস্থিত) মোক বিনামূলীয়াকৈ থাকিবলৈ দিলে। তাৰ লগতে লগা ডাঙৰ ঘৰটো কলেজিয়েট স্কুলৰ ছাত্ৰাৱাস। তাতে তেওঁ মোৰ অন্নমুঠি গ্ৰহণৰ দিহাটোও কৰি দিলে। পঁচ ভাৰিখে সেই নিৰলা ঘৰ লোৱা হ’ল। হেম বৰুৱাই অধ্যাপক বৰুৱাৰ ঘৰত কিবা অনুবিধা পাইছিল বুলি অন্ন বৰুৱা ছাৰক কৈ মোৰ লগৰীয়া হ’লহি দহ ভাৰিখৰপৰা। পঁচ ফেব্ৰুৱাৰীত দেৱকান্ত বৰুৱাও তেওঁ সন্মিলনত অৱস্থিত আছিল।

“অক্ষয়ীয়া”ৰ ‘অকণমানিৰ চ’ৰা’টো চলাবৰ দায়িত্বকেবা মোৰ কাছত জাশি দি গ’লহি। এইদৰেই মোৰ গুৱাহাটীয়া জীৱন আৰম্ভ হ’ল।

১৬ তাৰিখে বৰদলৈদেৱৰ লগত মোৰ প্ৰথম সাক্ষাৎকাৰ আৰু কথাবতৰা হ’ল। সেইদিনা ডেওঁ কলিকতাবৰণা ভূমি আহিছে আৰু লগত লৈ আহিছে ছটা প্ৰকাণ্ড ট্ৰাক ভৰাই মাথৰ বেজবকুৱাই হুপা কৰি দি পঠিওৱা এটকাৰেপৰা এক লাখ পৰ্যন্ত মূল্যৰ কুপনৰ বহীবোৰ। কথা-বতৰাৰ পাছত ডেওঁ মোক বহীখিনি চম্ভি ল’বলৈ দিলে। মই দেখিলো যে বহীবোৰৰ ওপৰত কোনো নম্বৰ নাই। গতিকে কাৰ্গেটৰ ওপৰতে বহি লৈ বহীৰ মুগা বাকলি-পাতৰ মাজেদি দেখা পোৱা কুপনৰ কাগজৰ ব, চাই চাই বেলেগ বেলেগ মূল্যৰ কুপনৰ বহীবোৰ একেলগ কৰি দলিয়াই দলিয়াই পেলাই গ’লো। বৰদলৈদেৱৰ লগত বহি থকা এজন সংবাদদাতাই মোক ভেনে কৰা দেখি ছি. ছা কৰি উঠিল। বৰদলৈয়ে ক’লে, ‘ডেওঁৰ method এই ঠিক, কামটো তৎক্ষণাৎ হৈ যাব।’ হৈ গ’লো। আধা ঘণ্টাৰ ভিতৰতে কি কি মূল্যৰ (১, ৫, ১০, ২৫, ৫০, ১০০, ৫০০, ১০০০, ৫০০০, ১০০০০, ২৫০০০, ৫০০০০ আৰু ১০০০০০ টকাৰ) কিমানখন বহীত কিমান কুপন আছে এখন কাগজত লেখি দিলো। পাছতহে কামৰূপ একাডেমিৰ ছেডমাষ্টাৰৰ (গোলাপচন্দ্ৰ চৌধুৰী) কোঠাৰ আধাখিনি এৰি পাতি দিয়া ন্যাস পৰিষদৰ কাৰ্যালয়লৈ নি ক্ৰম বাধি বহীবোৰৰ ওপৰত নম্বৰ লেখি সংগ্ৰাহক-সকললৈ সেইবোৰ পঠাব পৰা কৰিলো। এইটোৱেই পৰিষদৰ ধন সংগ্ৰহৰ আৰম্ভণিৰ প্ৰস্তুতি হ’ল।

১৯ তাৰিখৰ দিনা ন্যাস-পৰিষদৰ সভা বহিল আৰু অৰ্ধ-সংগ্ৰহৰ আঁচনিৰ বিষয়ে চিন্তা কৰিলে। সকলোৰে আগ্ৰহ থবকৈ কামটোত আগ বাঢ়িব লাগে। বৰদলৈদেৱে সদস্যসকলক জনালে, ‘আমাৰ সমুখত ধন সংগ্ৰহৰ বি ডাক্তৰ দাখিল আছে, তালৈ চাই নহেখব

নেতৃগণক আহি কাৰ্যালয় আৰু টকা কড়িৰ হিছাপৰ ভাৰ ল'বলৈ অনুৰোধ কৰা হয়। ১৯৪৫ৰ ৩ ফেব্ৰুৱাৰীত ডেৰ্ট কাৰ্যালয়ৰ দায়িত্ব লয়। পৰিষদে মোক পৰিষদৰ অফিচ ছেক্ৰেটাৰী আৰু একাউণ্টেণ্ট পৰ্চাৰ্ছ দি নিয়োগ দিলে। গধূলি হ'লে অফিচ খোলা বাৰে। ডেডিয়া 'ডালৈ বম্বেচত্ৰ চৌধুৰী, বিৰিক্ৰিয়মাৰ বৰুৱা (ছইজন পৰিষদৰ সহকাৰী সচিব), অধ্যাপক বোহিণীকান্ত বৰুৱা, হিবণ্যচত্ৰ কুণ্ডা আদি আহি হাতে-কামে লাগেহি। বৰদলৈ ডাঙৰীয়াও আহে মাজে মাজে। ডেৰ্টৰ ঘৰলৈও যাওঁ। ডেডিয়া ডেৰ্ট বাজ-নৈতিক কমতাৰপৰা আঁতৰত—বিশেষকৈ অনুঘৰ কাৰণেহে ডেৰ্টক জেলখপৰা এৰি দিয়া হৈছিল। আন অনেক নেতা ডেডিয়া জেলত। ডেৰ্টৰ লগত অনেক সময় কথা-বতৰা হওঁ। কেতিয়াবা ডেৰ্ট কথা পাতি পাতি বহুভাষাৰ বাটলৈকে আগ বঢ়াই দিয়ে। সেই কথা-বতৰাৰ মাজতে ডেৰ্ট এদিন ক'লে, 'তুমি এটা কাম কৰিব'। মই সিদিনা কুমিল্লা ইউনিয়ন বেংকৰ (পাহত ইউনাইটেড বেংক অব ইণ্ডিয়া) মেনেজাৰৰ লগত কথা হৈছিলোঁ। দেখিলোঁ, বেংকৰ হিছাপ বখাৰ নিয়মবোৰ বৰ ভাল। ডেৰ্ট সহায় কৰিম বুলিহে। তুমি ছদিনমান গৈ ডেৰ্টৰপৰা সেয়া শিকি ল'ব'। সেইমতে মই মেনেজাৰজনক লগ ধৰিলোঁ। ডেৰ্ট সময় বান্ধি দিলত এদিন দেও-বাৰে বাতিপুৱা ছই-তিনি ঘণ্টা ডেৰ্টৰ লগত বহি হিছাপৰ কাৰ্য্যদাটো শিকিলো। আমাৰ কাৰ্যালয়ৰ অংশকালীন সহকাৰী উম্মেচত্ৰ তালুকদাৰক (ডেৰ্ট বুৰঞ্জী আৰু পুৰাতত্ত্ব বিভাগৰ পূৰ্ণকালীন টাইপিষ্ট আৰু সহকাৰী) লৈ বঙা ক'লা ডাউচাৰ আদি ছপাই, কেছ বহী, লেজাৰ বহী আদি সুকীয়া কৰি পৰিষ্কাৰকৈ হিছাপ বখাৰ দিহা কৰিলো। এদিনাখন বৰদলৈ ডাঙৰীয়াই হিছাপ বখাৰ পদ্ধতি চাবৰ বাহা কৰাত বহীবোৰ লৈ ডেৰ্টৰ ঘৰলৈ গ'লো। বাহিৰ বাৰাতাব ব'দতে বহি ডেৰ্ট বহীবোৰ চালে। "আজিলৈ আমাৰ যুঁ সগ্ৰহ

কিমান, আজি হাতত নগদ কিমান আছে, অমুক জিলাৰ অৰ্থ-সংগ্ৰহ সমিতিৰ যোগেদি কাৰপৰা কিমান টকা গোট খালে—এনে সকলো-বোৰ কথা একেলগে দেখুৱাব পৰা হিছাপ ক'তা ? সেইটো দেখোন নাই' বুলি অলপ খং কৰি বহী কেইখন দলি মাৰি দিলে। মই বিমোহিত নপৰিলো, মাথোন ক'লো, 'হাব, আমাৰ কেছ বহী, লেজাৰ বহী, মাহেকীয়া স্টেটমেন্টৰ বহী, এইবিলাকে হিছাপ-বিবৰণক শুকীয়া শুকীয়া প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিব। সংগ্ৰহৰ আৰু খৰচৰ সকলো বিতং বিৱৰণ এই বহী কেইখনৰপৰা সাৰি বাৰ মোৱাবে। আজি হাতত কি আছে সেয়া কেছ বহীয়ে, এখন জিলাসমিতিৰ যোগে কিমান টকা কাৰপৰা সংগ্ৰহ হ'ল তাক লেজাৰ বহীৰ এটা পৃষ্ঠাই আৰু আজি আমাৰ মুঠ বিত্তীয় পৰিস্থিতি স্টেটমেন্টৰ বহীয়ে দেখুৱাব। আপুনি শিকিবলৈ কোৱামতেই এই পদ্ধতি গ্ৰহণ কৰিছো। ইয়ে আমাৰ বাবে আটাইতকৈ ভাল পদ্ধতি।' তেতিয়া তেওঁ নিজে উঠি গৈ তলৰপৰা বহী কেইখন তুলি আনি এবাৰ লুটিয়াই চালে আৰু দুই-এটা কথা শ্রুতি 'ভাল হৈছে' বুলি কৈ মোক বিনায় দিলে।

সমস্ত অসম জুৰি (অৱশ্যে খ্ৰীষ্ট কাছাৰ এৰি) বিশ্ববিদ্যালয় আন্দোলনৰ ঢৌ উঠিল। সভা-সমিতি, সমদল শোভাযাত্ৰা আদি চাৰিও ফালে। সকলো ঠাইৰে গণ্য-মান্য লোকৰেপৰা স্কুলীয়া ছাত্ৰলৈকে সকলোৱে সমদলত যোগ দি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ধ্বনি তুলিলে আৰু সভাত বহি অৰ্থ-সংগ্ৰহৰ উপায় চিন্তা কৰিলে। ঘৰে ঘৰে মুষ্টি তিকাও হ'ল। কিন্তু ন্যাস-পৰিষদৰ কালৰপৰা ধন গোটেৱাৰ দায়িত্ব বিভিন্ন জিলা সংগ্ৰহ-সমিতিবোৰৰ ওপৰৰ ন্যস্ত কৰা হ'ল আৰু জিলা সমিতিবোৰে ঠায়ে ঠায়ে এলেকাৱৰ এলেকাৱৰ সকলো সমিতি গঠন কৰি টকা তোলাৰ দিহা কৰিলে। অলপ ডাঙৰ ডাঙৰ দান সংগ্ৰহ কৰি অৰ্থ-সংগ্ৰহত বিশেষ উৎসাহ যোগাবৰ বাবে বৰদলৈ ডাঙৰীয়া নিজেই ওলাল সংগ্ৰহৰ কামত, আৰু গুৱাহাটীৰপৰা ডিব্ৰুগড় পৰ্যন্ত ভ্ৰমণ কৰিলে। তেওঁৰ লগত

বোহিণীকুমাৰ চৌধুৰীদেৱ, ন্যাস পৰিষদৰ ধনভঁৰালী ডেকা ব্যৱসায়ী
বিনায়ক হিমংসিকা (কলিকতাৰ এই যুৱকজনক বৰদলৈয়ে শাস্তি-
নিকেতনলৈ যাওঁতে তাতে লগ পাই কথা-বতৰা হৈ ভাল পাই তেওঁক
পৰিষদৰ হুকুৱাই ধনভঁৰালী নিযুক্ত কৰাইছিল গুৱাহাটীৰ কাঁচীৰজাবৰ
চান্দমল চেৰাউগীৰ লগত যুটীয়াকৈ), মাধৱচন্দ্ৰ বেজবৰুৱা আৰু
বিবিধিকুমাৰ বৰুৱাও ঘূৰিছিল আৰু বিভিন্ন স্থানত স্থানীয় নেতাসকলে
হাত-উজান দিছিল ।

বেজবৰুৱাই অনেক সময়ত বৰদলৈৰ বাবে ক্ষেত্ৰ নিৰ্মাণ কৰিবৰ
বাৰে কোনো কোনো ঠাই আগভূয়াকৈ ঘূৰি আহিছিল । সেই
সময়ত কি প্ৰচণ্ড কৰ্ম শক্তিয়ে তেওঁ কাম কৰিব পাৰিছিল, দেখা
পোৱা গৈছিল । ১৯৪৫ৰ ব'হাগ বিহুৰ সময়ত মই শিৱসাগৰৰপৰা
গোলাঘাটলৈ আহোঁতে তেওঁ মোক দেৰগাঁৱত লগ পালে আৰু মাজুলীৰ
ডাঙৰ ডাঙৰ সত্ত্ৰ কেইখনৰ সত্ৰাধিকাৰসকলৰ ওচৰলৈ যাবলৈ লগ
ধৰিলে । মাথোন মোৰ গাত থকা কাপোৰ সাজেবেই মই 'তেওঁৰ
লগত যাব লগীয়া হ'ল । তেওঁ লগত আৰু ল'লে দেৰগাঁৱৰ ডেকা
নেতা নবেন শৰ্মাক । প্ৰভুসকলক লগ পাবলৈ যাওঁতে কিছু
নতুন ধৰণৰ অভিজ্ঞতাও লাভ কৰা হ'ল । বেঙেনাআটিৰ গোসাঁইৰ
সমীপলৈ যাওঁতে বাটতে এজন স্থানীয় ডেকাক পাই শৰ্মাই
গোসাঁইৰ ওচৰত আমাক 'ভেটাৰলৈ' অনুৰোধ কৰিলে । ডেকাই
ভিতৰত বতৰা দিলেগৈ । গোসাঁই গৃহী অৰ্থাৎ বিবাহিত । লৰা-
লৰিকৈ নিজৰ আসন পৰাই, শৰাই-গাক, ভোগজৰা আদি দিয়াই
প্ৰভুৱে আমাক ডাক দিলে । আমি ভিতৰ সোমাই দেখিলো,
গোসাঁইৰ সন্মুখত আসন বুলিবলৈ কলপাত এখিলাও নাই । আমাক
জেটোৱা ল'ৰাটিয়ে আঁঠু লৈ সেৱা কৰি মাটিতে বহা দেখি আমিও
তাকে কৰিলো । তেতিয়া ল'ৰাটিয়ে আমাৰ পৰিচয় দিলে । লগে
লগে দেখিলো, গোসাঁইৰ গাত যেন বেয়াটক চাটি-ফুটি লাগিছে ।

সেইটি লক্ষ্য কৰি আমিও প্ৰভুক বৰদলৈ ডাঙৰীয়াৰ আগমনৰ পূৰ্ণ-
বাৰ্তা মাথোন জনাই ল'ৰা ল'ৰিকৈ বিদায় ল'লো। আমি গোসাঁই-
বৰবৰপৰা কেইথোজন মান বাট আহোঁতেই গোসাঁয়ে ল'ৰাটোক আমাৰ
লগবৰপৰা মতাই নিলে। আমি তেওঁক এবি দি চাপি অহা গধূলিৰ
ভয়ত কমলাবাবী মুখে দীঘল দীঘলকৈ খোজ চলালো। কিন্তু সৰহ
দূৰ যাবলৈ নো পাওঁতেই ল'ৰাটি উধাতু খাই ল'ৰি আহি আমাক
লগ ধৰিলে, ক'লে, 'ভেট' হোৱাৰ আগতে আমাৰ চিনাকি নিদিয়া
বাৰে প্ৰভুৱে তেওঁক বিস্তৰ খং কৰিছে। ল'ৰাটিয়ে আমাৰ কমা-
প্ৰাৰ্থনাও কৰিলে। আমি ক'লো, আমাক বিশেষ আসন নিদিয়াত
আমাৰ অকণিকৈ দুখ নাই, কিন্তু দূৰ আক ওচৰবৰপৰা অহা শিহ-
ভকতসকলকয়ে গোসাঁয়ে সদায় মটি-কাহি নিকা কৰি খোৱা হ'লেও
মজিয়াতে লেপেটা কাটিবলৈ দিয়ে, সেইটোহে শোভন কাৰ্য বুলি
ভাবিব নোৱাৰিলো। আমাৰ সেই বাণী ল'ৰাটিয়ে নিশ্চয় প্ৰভু
ঈশ্বৰৰ চৰণত নিবেদন কৰা গৈ নাছিল। আমাবনো দুখ কি ?
Beggars have no choice

আমি আউনিআটি সজৰ আলহী গৃহত এনিশা বজিব লগীয়া
হ'ল। পাছ দিনাহে আমাক প্ৰভু ঈশ্বৰৰ সমীপলৈ ভেটাবলৈ নিয়া
হ'ল। কিন্তু ঈশ্বৰৰ বঙলাত উঠিবৰ সময়ত ভেটোৱাগৰাকীয়ে
জনালে যে ভেট হওঁতে প্ৰভুক দৰ্শনী-ৰূপে ধন দিয়া নিয়ম। আমি
তাৰ বাবে সাজু নাছিলো। তথাপি তিনিজনৰ ভিতৰত নগণ্য কিবা
একেবা আগ বঢ়োৱা হ'ল। বঙলাৰ পাৰ্টিকোত অনেকজন শিহ-
ভকত সমৱেত। গোসাঁয়ে বেছ সুন্দৰ কায়দাত সিসকলৰ কৌচলৈ
তুলসীৰ মালাৰ নিৰ্মালি মাৰি মাৰি পঠিয়াইছে। তাকে দেখি
আমিকেইটাবো লোভ হৈছিল সেই কায়দাত পৰা মালা ল'বলৈ।
কিন্তু বহুত পৰ বহিও দেখিলো, আমাৰ ভাগত মালা নপৰিল।
হয়তো ইয়াৰ কাৰণ আৰ্থিক। হয়তো গোসাঁই-ঈশ্বৰে আমাক

জক-গোসাঁই নমনা অনুৰ বুলিয়ে জ্ঞান কৰিছিল। সি যি হওক, আমাৰ কোনো আক্ষেপ নাছিল। আমি মাথোন দূত। আমাৰ কাম হ'ল। ঘূৰি আহিলো। লোভ বেয়া বস্তু।

মাধৱ ককাইদেউ আৰু মই এদিন দুখন বাইচাইকেল লৈ কমলাবাৰীৰপৰা দক্ষিণপাট সজ্জলৈ ওলালো। ত'ৰ হ'লে প্ৰভু ঈশ্বৰৰ সংগত আমাৰ বিজ্ঞকামাপ বাককৈয়ে হ'ল। প্ৰসাদো গ্ৰহণ কৰা হ'ল হাড়ীখুজীয়া বাটিত। আমাৰ দৌত্যৰ কাৰ্য সমাপ্ত কৰি গধূলি কলোলাই অহা আকাশলৈ চাই আমি কমলাবাৰীৰ বাহৰলৈ প্ৰত্যাহৰ্ষিত কৰিব খুজিলো। প্ৰভুৱে ক'লে, বতৰো বেয়া কৰি আনিছে। কথা শুখেও লোভ দেখুৱাইছে, নিশাটি থানতে বজিলেই মংগল। মাধৱ ককাইদেউ কিন্তু অশাস্ত প্ৰাণী। এটা স্মৃতি আবামত হেৰুৱালে কাময়ে পিছ পৰি যাব। গতিকে বিদায়হে কৰিলো। প্ৰভুৱে কিন্তু ক'লে “আমাৰ হ'লে বচন নৰ'ল।” বাহিৰ কৰাপাটৰপৰা চাইকেল দুখন লৈ বিৰিণাৰ মাজৰ লুংলুঙীয়া বাটে পিল, পিলকৈ গতি কৰিলো। ককাইদেউৰ গাড়ী মনৰ উছাহত বিৰিণাৰ জোপোহাৰ ওপৰেই জঁপিয়ায়। কিছু দূৰ আগ বাঢ়িলো। এনেতে মই কলো, ‘মাধৱদা, সমুখৰ আকাশখনলৈ চাওকচোন। একেবাৰেই কাউৰীৰ কণীৰ লেখীয়া হৈছে। যাৰ পাৰিমনে?’ তেওঁ ৩২, ৩৩ সং একো জুৰুলি চাইকেলৰপৰা নামিল, চাইকেলখন ঘূৰাই ল'লে আৰু আগৰ কোবতে ঘূৰাই চাইকেল চলাই দিলে। ময়ো ক্ষমা কৰিলো। আমি আহি সত্ৰৰ কৰাপাটত আমাৰ দ্বি-চক্ৰ-চালিত বথ বাখিছো, দেখি কীৰ্তন-ঘৰৰ পিৰালিত প্ৰভু ঈশ্বৰে চকি এখনত বহি থকাৰেপৰা মাত লগাইছে, “আমাৰ হ'লে সন্তানকাকি প্ৰভুৱে বাখিলে।” সন্মানকণ কথাৰ লগে লগেই কাউৰীৰ কণীৰ বহণ সানি আকাশ চাবি ধৰা ডাৱৰবোৰে কলহৰ কানেবে পুনী চালিবলৈ ধৰিলে। কাৰো মাত কোনেও জুগুনা হ'লোঁক।

আমি বহুত পৰৰ মূৰতহে কোনোমতে ডকডৰ হাটীলৈকে যাব পাৰিলো। নিশাও এডুৰ প্ৰসাদ গ্ৰেহণ কৰি ডকডৰ বহাৰত বাঁহৰ চ'চালিৰ একেখন বিচনাতে আমি দুইটি নিজাত পৰিলো। পূৱা হওঁতে নৌহওঁতেই মাধৱলা উঠিল। দুয়ো বাহীমুখেই কৰ্মলাবাবীলৈ যাত্ৰা কৰিলো। আমাৰ সমুৱৰ জোখ ঠিবেই ব ল। মাজুলীৰপৰা শ্ৰুবি মই যোৰহাট-শিৱসাগৰো। শ্ৰুবি তাৰ উৎসৱত যোগ দি, জিলা সংগ্ৰহ-সমিতি আৰু চাৰিং, বেতবাৰী আদি দুই-এক স্থানীয় সমিতিৰ লগতো কাম কৰি গুৱাহাটীলৈ ঘূৰিলো। ঘৰ পাই দেখেঁ নিৰলা-কুটীৰত এডিয়া আচল গৰাকী উপস্থিত। মানে, কলেজিয়েট স্কুলৰ স্থায়ী হেডমাষ্টৰ বসন্তকুমাৰ বৰুৱাই কামত যোগ দি হেডমাষ্টৰৰ কোৱাৰ্টাৰত অৱস্থান কৰিছেহি। তাৰিলো, এডিয়া দেখোন খেদাহে খাব লাগিল। পিছে বৰুৱাদেৱৰপৰাই জানিলো, তেওঁৰ ঘৰৰ মাহুহ নাহে, তেৱেঁ যোৰ আৰু হেম বৰুৱাৰ দৰে 'ডাং মাৰে ডঙুৱা'ৰ জীৱনেই বাপন কৰিব আৰু ছাৰে আমাকো সেই জীৱনৰ লগৰীয়া-ৰূপে পালে ভাল পাব। তেওঁ হেম বৰুৱাৰ এসময়ৰ শিক্ষক আছিল, আৰু মই তেওঁক উত্তৰ লখীমপুৰত সহকৰ্মী এছিষ্টেণ্ট হেডমাষ্টৰ হিছাপে পাই অহাৰ কথা আপোনালোকক আগতে কৈ আহিছে-য়েই। গতিকে আমি তিনি পুৰুষেৰে আমাৰ সংসাৰ চলিবলৈ ধৰিলে, খোৱাৰ দিহাও আগৰ দৰেই ল'ৰাৰ হোষ্টেলৰপৰাই চলিল।

বাবানসী হিন্দু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বাবে দান সংগ্ৰহ কৰি ফুৰোঁতে পণ্ডিত মদনমোহন মালব্যক মাহুহে মগনিয়াৰ বুলিছিল। বুলিছিল Prince of Beggars আমাৰ গোপীনাথ বৰদলৈদেৱেও সেই বেশ ধাৰণ কৰি মাহুহৰ দৰে ঘৰে ঘৰে ঘূৰিছিল। কেয়োকালৰপৰা অকুতপূৰ্ণ গৈহাৰিও পাইছিল। দেশৰ বাবে বিদ্যাৰ হক বুজা মনী লোকসকলে মুকলি হাতে দান কৰিছিল বা দানৰ প্ৰতিশ্ৰুতি দিছিল।

কিন্তু জন-সাধাৰণৰ মাজত বিশ্ববিদ্যালয় আন্দোলনে কেনে প্ৰতিক্ৰিয়া কৰিছিল, তাৰ ছটা উদাহৰণ মই স্থানান্তৰত দিছিলো। আজিৰ মানুহে সেয়া বিশ্বাসেই কৰিব নোখোজে। বৰদলৈ উজনি অসমলৈ যাব লগীয়া হ'ল। কিন্তু তেওঁৰ গাড়ী নাই। শেহত এখন গাড়ী পোৱা গ'ল। কিন্তু ইন্ধন আৰু চালক নিজে যোগাব কৰি ল'ব লাগিব। এজন পঞ্জাবী শিখ ড্ৰাইভাৰ লোৱা হ'ল। তেওঁ এসপ্তাহৰো ওপৰ কাল বৰদলৈক উজনিৰ ঘূৰালে আৰু ভ্ৰমণৰ অন্তত সকলো গুৱাহাটী পালতহি ড্ৰাইভাৰজনলৈ যেতিয়া পাৰিতোষিক আগ বঢ়োৱা হ'ল, তেওঁ সেয়া গ্ৰহণ নকৰিলে, মাথোন ক'লে, “আপোনালোকে ইমান কষ্ট কৰিছে, ভিখাৰীৰ দৰে ঘূৰিছে দেশৰ কাষে। আপোনালোকে জানো টকা লৈছে? মইযে আপোনালোকক এনে ভাল কামত সহায় কৰিলো, সেয়ে মোৰ কামৰ দাম হ'ল।” পেট্ৰলৰ খৰচৰ বাবদ অলপ টকা পৰিষদৰ হিচাপৰপৰা মিলোৱা হৈছিল। কিন্তু তাত বৰদলৈয়ে আপত্তি তুলিলে আৰু নিজৰপৰাই সেই টকা দি তাৰ লেঠা মাৰিলে।

বিশ্ববিদ্যালয় আন্দোলনে সৰ্বসাধাৰণ মানুহৰ মাজত, আন কি বিশ্ববিদ্যালয়ক খায় নে কাণত পিন্ধে তাকো নজনা লোকৰ মাজতো উৎসাহ-উদ্বীপনা জগাই তুলিছিল। সেই অভিযানৰ মাজত এদিন এজনী মাগনী বুঢ়ীয়ে দিনটো খুজি মাগি যি পাইছিল, সেইখিনি বিশ্ববিদ্যালয় পুঁজিলৈ অকাডৰে দান কৰিছিল, ‘দেউতাহঁত, মই আৰু আজি এইকেইটাকেহে পাইছিলো। তাকেই দিছো। আৰু মোৰ একো নাই’ বুলি। আজি বিশ্ববিদ্যালয়ে সেই দানৰ কথা স্মৰণ কৰে নে নাই, নাজানো। আৰু বিশ্ববিদ্যালয়ো সৰ্বসাধাৰণৰ কথাত কিমান দূৰ লাগিছে, তাৰ বিচাৰ-বিশ্লেষণ হ'ব লাগে। তদুপৰি অসমীয়া ভাষা, সাহিত্য, সাংস্কৃতিক বৰ্দ্ধনাত্মক দিবৰ বাবেই গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ক জন্ম দিয়া হৈছিল। সেই কাৰণেই কিমান আশাহুৰুপভাৱে হৈছে, তাৰো খতিয়ান আমি ল'ব লাগে।

১৯৪৫ৰ ৪ এপ্ৰিল তাৰিখে লোক-সেখনিবটক বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বাবে সৰু সৰু অভিযান আৰম্ভ হৈছিল। সেইদিনাখনেই বৰদলৈ আৰু পৰিষদৰ আৰু এজন সন্মত বোহিনীকুমাৰ চৌধুৰী লগ লাগি গুৱাহাটী বাৰোহাৰী ব্যৱসায়ী সমিতিৰপৰা ডেৰ লাখ টকা বিচাৰে। তাৰ পিছদিনাখনেই মুনকৰন মোহনলালৰ গানীৰপৰা ২৫,০৬০ টকাৰ এটি দান ন্যাস-পৰিষদৰ ভিক্ষা-পাত্ৰত পৰেহি। সেইদিনাই ছয়োজন নেতা নগাঁৱলৈ যাত্ৰা কৰে আৰু দুদিনৰ ভিতৰত নগদ আৰু ঐতিহ্যক্ৰমে ধৰি ত্ৰিছ হাজাৰ টকাৰ দান সংগ্ৰহ কৰে, আৰু গোলাঘাট, যোৰহাট, শিৱসাগৰ ডিব্ৰুগড়, তিনিচুকীয়া আদি অঞ্চল ভ্ৰমণ কৰেগৈ। এই সময়তে এই সমস্ত অঞ্চলত গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় পৰ্য্যক উদ্‌যাপিত হয়। এপ্ৰিল-মেই এই দুমাহৰ ভিতৰত ৫,৮০,৯৫২ টকাৰ দানৰ ঐতিহ্যক্ৰমে আৰু নগদ ১,৫৭,৭০১ টকা সংগৃহীত হ'ল। ন্যাস পৰিষদে আশা কৰিছিল ডিছেম্বৰ মাহৰ ভিতৰতে ত্ৰিছ লাখ টকাৰ পুঁজি হৈ যাব। সি অব্যৰ্থত আশা নাছিল। প্ৰকৃততে, ৩১ জুলাইৰ ভিতৰত জিলা সংগ্ৰহ-সমিতি আদিৰ জৰিয়তে ৩,৪৩,৪২১ জনা পৰিষদৰ পুঁজিত পৰিছিলহি।

কলিকতাৰ অধিবক্তা প্ৰভুদয়াল হিমংসিকাৰী (পিছত বাৰ্য্য সভাৰ সদস্য) প্ৰস্তুত কৰি দিয়া ন্যাস দলিলখন গ্ৰহণ কৰি পৰিষদে পঞ্জীয়ন কৰাই ল'লে আৰু ৩১ জুলাইত বৰদলৈদেৱৰ এখন আবেদন প্ৰকাশ কৰি পুনৰ সংগ্ৰহৰ কাৰ্য পূৰ্ণোদ্যমে লগাৰ কথা ক'ব হ'ল। কেতিয়া ভব বাৰিষা। বৌদ্ধ ভিক্ষুকলৰ দৰে যেন পৰিষদৰো বৰীজল পৰিল। বৰদলৈদেৱো পুনৰ লাহে লাহে প্ৰদৰ্শনৰ নাম বাজনিৰে লগত লগত সোৱাই পৰিছিল। জিলা সমিতিৰো কৰ্মে সৰু সৰু কৰ্ম আছিল যদিও, মাৰি জাবিলো, আকৌ কৰ্ম আৰম্ভ কৰাৰ লগে লগেহে পুনৰ পূৰ্ণোদ্যম আহিব। সেই মাহৰ বাৰ্য্য ভাগতহে ইতিমধ্যে জিলা পিচি কৰ্মকৰ্ম আৰু আহৰণ চাহাৰ

পৰিষদৰ সৃষ্টিৰ পল, গ্ৰন্থৰ কবিতালৈ সন্মতি জনায়। ক্ষেত্ৰিয়া কিন্তু
 শ্ৰীশ্ৰীবিদ্যালয় আন্দোলনৰ প্ৰথম উৎসাহ কিছু শাস কাটি গৈছিল।
 গতিকে ডাঙৰ কণ্ঠ সংগ্ৰহৰ আন্দোলন এটা নতুনকৈ গঠিত তুলিব
 কৰা হৈছিল। সকলোৱে অহা ধৰালিলৈকে এতিয়া বাট চোৱা
 হ'ল। গতিকে এতিয়া মোৰ কাম হ'ল ইতিমধ্যে সংগৃহীত ধন
 সংগ্ৰাহকৰ হাতৰপৰা সমিতিবোৰৰ হাতলৈ আৰু সমিতিবোৰৰ
 হাতৰপৰা পৰিষদৰ হাতলৈ ঠিকে ঠাকে আহিছেনে, সেইটো চাই বুঝ।
 নহ'লে সচবাচৰ দেখা যায় অলপমান আওহেলাতে বাজহুৱা কাৰ্যত
 সংগ্ৰহ কৰা ধন দাতাই দিও, বিধতাই ডাক বিচাৰি নোপোৱা
 হয়। বৰদৈশে এই বিষয়ত সাৱধান হ'বলৈ মোক পোনতেই
 সকায়াই দিছিল। গতিকে অসমৰ ঘাইকৈ জিলা সমিতিবোৰৰ
 কাৰ্যক্ষলৈ গৈ এই বিষয়ত তদাৰক কৰা মোৰ ডাঙৰ কাম হৈ
 পৰিছিল। এই বিষয়ত কিছু জিলা সমিতিবোৰৰ সম্পাদকসকলে
 সাংগ্ৰহ সহযোগিতা দান কৰিছিল আৰু সিনকলৰ দুই-এজনৈ মোক
 নিজৰ ঘৰতে দুদিনলৈ আতিথ্য দি আপ্যায়িত কৰিছিল আৰু
 হিচাপ পত্ৰ লেখীয়া কটুৰ কামটোও মোৰ বাবে মধুৰ কৰি
 তুলিছিল। সমিতিবোৰে হিচাপ দাখিল কৰিবৰ কাৰণে মই কৰম বা
 প্ৰপত্ৰ লৈয়াৰ কৰি দিছিলো। অৱশ্যে অনেক সময়ত সমিতিৰ
 হিচাপৰ স্টেটমেণ্টে মই নিজে গৈহে তৈয়াৰ কৰি ল'ব লাগিছিল,
 কাৰণ সকলো সেই বিষয়ত অভ্যস্ত নহয় বা সকলোৱে ডেনেকুৱা
 লেকাট লাগি কৰিব লগীয়া কাম কৰি ভালো নাপায়। কিন্তু
 এই কথাটো সন্তোষেৰে ক'ব পাৰে। যে সকলো সমিতিৰে হিচাপ
 শেহলৈকে পৰিচাৰ কৰি আনি হিচাপপৰীক্ষকৰ হাতত দিবহি
 পাবিছিলো। মাথোন এখন জিলাৰ কিছু সংগ্ৰাহকৰ হাতত থকা
 এটকায়া, পাঁচটকায়া কিছু ক্ষণৰ বহী বানপানীৰে আঁৰা-আঁৰি অই
 কথাত সংগ্ৰাহকৰ উক্তিৰ ওপৰতে ভিত্তি কৰি পৰিষদে হিচাপ গ্ৰহণ

কৰে। ডিব্ৰুগড় জিলা সংগ্ৰহ সমিতিৰ সম্পাদক জীৱনৰাম ফুকন, শিৱসাগৰৰ ভুবনচন্দ্ৰ সন্দিকৈ, যোৰহাটৰ অধ্যাপক তুলসীনাৰায়ণ শৰ্মা, গোলাঘাটৰ যত্ননাথ শইকীয়া আৰু দৌলেশ্বৰ দত্ত, তিনিচুকীয়াৰ প্ৰেমধৰ ৰাজখোৱা, নগাঁৱৰ অধ্যাপক মহেশচন্দ্ৰ দেৱ গোস্বামী, গুৱাহাটীৰ চণ্ডীচৰণ বৰ্মন, তেজপুৰৰ হৰকান্ত দাস, শিলঙৰ লক্ষ্মীপ্ৰাণ চাকাকতী আদি জিলা সম্পাদকসকলৰ আশাশুধীয়া যত্ন আজিও আনন্দেৰে সোঁৱৰে। তত্পৰি অসমৰ বিভিন্ন স্থানৰ আৰু কলিকতা আদিৰ সৰু সৰু সংগ্ৰহ সমিতিবিলাকৰ আত্ম নিয়োগ স্বৰ্গীয়। বিভিন্ন ঠাইলৈ সংগঠনৰ কামত যাওঁতে, অনেকজন বন্ধুৰে আদৰ-যতনৰ কথাও আজি মোৰ স্মৃতি-স্মৃতি। তেনে এটি স্মৃতি বহন কৰিছে নগাঁৱৰ অধ্যাপক মহেশচন্দ্ৰ দেৱ গোস্বামীৰ এই চিঠিকণে ‘আপোনাৰ মোৰ উৰুখা প’জাত আলহী ৰাখি মই যিমানেই আনন্দ নাপাওঁ, আপুনি পোৱা অনুবিধাবিলাকৰ বাবে তাৰি বৰ দুখ লাগে। পিছে আপুনি তাত পৰামুখ নহয় দেখি আৰু নিজেই বকৱা হৈ পৰাত বৰ ৰং লাগিল। আমাৰ আশ্ৰমৰ আলহী হ’লেই, আশ্ৰমখন নিজৰ ভাৰি চলিব জানিলেই সকলো অপায় অনুবিধা আঁতৰে’ (২৫ আগষ্ট ১৯৪৫)। গোসাঁই তেতিয়া কলঙৰ পাৰৰ এটি ঘৰত থাকিছিল, গোসানী আহি তেতিয়াও ‘গৃহিণী গৃহমুচ্যতে’ কৰা নাছিল।

অলপৰ আগতেয়ে বৰ্ণালো, মাধৱ বেজবৰুৱাদেৱেৰে একেলগে মাজুলী ভ্ৰমণ কৰি অহাৰ কথা, তাৰ পাছতে তেওঁ বৰদলৈ ডাঙৰীয়াৰ লগত আৰু অকলেও আকৌ মাজুলী আৰু উজনিৰ আন ঠাইলৈও গ’ল, আৰু তাৰ পিছত কলিকতালৈ ঘূৰিল। কিন্তু তেওঁৰ মনটো সদায় ঘূৰি ঘূৰি অসমলৈকে আহি থাকিল। কলিকতা পালে মোলৈ এটা পোষ্টকাৰ্ডত লেখিলে।

203/21 Russa Rd South
P O. Tollygunge
21 5 45

দৰদৰ মছেদৰ,

মই আহি পোৱাৰ প্ৰায় এসপ্তাহ হ'লহি। কামবিলাক এমাহবো
ওপৰ পৰি থকা বাবে এই এসপ্তাহ সেইবোৰতে গৈছে। কথকদিন
চাহাৰ আহি পৰন্তই পাই কালি দিল্লীলৈ গৈছে। মোৰ ইয়ালৈ
কালি শ্ৰীযুক্ত অমিয় দাসক লগত লৈ আহিছিল। দিল্লীৰপৰা ঘূৰি
আহিয়েই তেখেতে অফিচৰ ভাৰ ল'বগৈ। মই সকলো অৱস্থা
বুজাই কৈছোঁ।

মোৰ বায়ুগ্ৰন (ললিত) মই আহি পোৱাৰ পিচদিনাখন দুৰ্জিলাং
মেইলত পালেহি। সি ঘৰলৈ গৈছিল। এতিয়া তেওঁ বন্ধা পাইছোঁ।
নবোৱেৰাক মাকে তেজপুৰৰপৰা বৰকৈ মাতি পঠিওৱাত, মছুবালৈ
যোৱা ভাৰনা এৰি দি তেজপুৰলৈ যোৱাই ঠিক কৰিছে। ময়ো
তথাক্ত বুজিয়েই কৈছোঁ—কাৰণ তেতিয়া হলে শ্ৰীযুক্ত বৰদলৈ ডাঙৰী-
য়াই আহাঁতে কৈ পঠিওৱাৰ দৰে ট্ৰাষ্ট বোৰ্ড আৰু মাজুলিৰ যাত্ৰাত
মই তেখেতৰ লগত থাকিব পাৰিম।

তুমি এই চিঠি পায়ৈ শ্ৰীযুক্ত বৰদলৈ ডাঙৰীয়াৰ tour prog-
ramme, ট্ৰাষ্ট বোৰ্ডৰ বৈঠকৰ দিন, সকলো মোক ঘূৰি ডাকত
জনাবা। লগত তোমাৰ চাবকো জীয়েকৰ মাকৰ ঘৰলৈ যোৱা
ইচ্ছাটো জনাবা। তেখেতৰ স্কুল বন্ধ হ'ব জুনৰ প্ৰথম সপ্তাহতে
বোধ হয়। তেতিয়া জীয়েকক গুৱাহাটীৰপৰা তেজপুৰলৈ তেখেতেই
নিব পাৰিব বোধ হয়। সেই কথাষাৰ কবা। কাৰণ মই সময়
নেপাবও পাৰোঁ। তুমি এই চিঠিখনকে দেখুৱাব পাৰা।

তোমাৰ প্ৰশ্নটো তপতে তপতে হপাবলৈ দিলো—হুপা হৈছে।
মই যোৱাৰ আগতে বাঁহী (মাহেকীয়া) ওলাব।

বিশেষ নাই। তাৰ সকলো খবৰ জনাব। মই ট্ৰাষ্ট বোর্ডৰ
তাবিখ আৰু বৰদলৈৰ বাজাৰ কথা তাৰি আছে। সেইটো জানি-
লেই মই বাওনা হোৱাৰ দিন ঠিক কৰি তোমাক জনাব। মৰম-
চেনেহ লবা।

ইতি

তোমাৰ

ঐমাধৱ দাদা

মই ছাবৰ (বসন্তকুমাৰ বৰুৱা) দিৱ লগীয়া বাৰ্তা দিলো আৰু
বেজবৰুৱালৈও বিচৰা বাতৰিখিনি পঠালো। বেজবৰুৱানী (উৰা)
মাকৰ ঘৰলৈ আৰু বেজবৰুৱা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কাম কৰিবলৈ অসমলৈ
আছিল। ডেকা বেজ বৰদলৈৰ লগত সংগ্ৰহ ভ্ৰমণ কৰি কলিকতালৈ
ঘূৰিল। নব্বো ডেকাপুৰতে ব'ল। সিফালে অসমৰপৰা যোৱাৰ
পাছত মাধৱ দাদাৰ গা বেয়া হ'বলৈ ধৰে। ১৭ জুন ১৯৪৫ তাৰিখে
বিশেষ জৰুৰী কথাবে মোলৈ কাৰ্ড এটা লেখিছে, তাতে কৈছে,
“মোৰ গা ভাল নহয়। অৱৰ গাবেই এই চিঠিখন লেখিছো। দুই-
এদিনতে ভাল হ'ব বোধ হয়। তুমিৰ কাকতিৰ লগত অসমলৈ
যোৱাৰ কথা আছে।” কিন্তু তেওঁ অসমলৈ আৰু আহিব
নোৱাৰে। অৱ চলিয়ে থাকে। আগষ্টৰ শেহৰ কালে অন্তিম বেয়াৰ
কালে ঢাল লোৱাত খবৰ পাই নব্বো কলিকতালৈ ঘূৰিল।
ছেপ্টেম্বৰ মাহত মই ন্যাস-পৰিষদৰ হিচাপ-পৰীক্ষক নিযুক্ত
হোৱা কলিকতীয়া কাৰ্যখনক লগ ধৰি হিছাপ বখা পদ্ধতি
আদি দেখুৱাই মতামত ল'বৰ বাবে কলিকতালৈ যাব লগীয়া হয়।
তেতিয়া ২৭ তাৰিখে তেওঁক মই টলীপজব তেওঁৰ ঘৰত চাবলৈ
গৈছিলো। অন্তিম বেছি নাছিল যদিও তেওঁৰ বিছনাতে পৰি থাকিব
লগীয়া অৱস্থা। সৰুৰপৰা বিখ্যাত মোহন নাইডুৰপৰা ব্যাৱসায়-

শিক্ষা কৰি নিয়মীয়াকৈ ব্যায়াম কৰা আৰু বিশ্ববিদ্যালয় আন্দোলনত হিল-দল ভাঙি ঘূৰি ফুৰা ডেকা-বেজৰ সেই অৱস্থা দেখিবৰ তৃখ লাগিল। তেতিয়া তেওঁ মাদ্ৰাজৰ মদনপলীৰ চেনাৰ্টৰিয়ামলৈ যাবৰ কাৰণে যোগাৰ-জাতি কৰাই আছে। কিন্তু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কাম কিছু দিন শাঁত পৰি থকাত তেওঁৰ মনত শাস্তি নাই, তেওঁ যেন নিজে আহি সকলোৰে টোপনি ভাঙি জগাই দিবহি, ক'বহি, “সময় পাৰ হৈ গৈ আছে, চোৱাঁ, আমাৰ বিশ্ববিদ্যালয় এতিয়াও হোৱা নাই।” কিন্তু অক্টোবৰ মাহৰ শেহৰ ফালে তেওঁ মাদ্ৰাজৰ আৰোগ্যৱৰম ছেনাৰ্টৰিয়ামলৈহে যাব লগীয়া হ'ল শৰীৰত ৰাজৰোগ লৈ। আৰোগ্যৱৰম পালেই যেন তেওঁ আৰোগ্যলাভ কৰিব বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কাম কৰিবলৈ—মুহূৰ্তে মুহূৰ্তে তেওঁ তাকে আশা কৰি গ'ল।

আনফালে বিশ্ববিদ্যালয় আন্দোলন পৰি যোৱাৰপৰা পুনৰ তুলি আনিবৰ উপায় নহ'ল। প্ৰতিবাবেই সেই কথা ভবাৰ লগে লগে কামটো পিছুৱাই দিয়াৰ কাৰণহে ওলায়। আমাৰ beginner of activities বেজবকুৱা ৰোগ-শয্যাতে। বিৰিঞ্চিকুমাৰ বৰুৱাও লণ্ডন বিশ্ববিদ্যালয়লৈ গ'ল ডক্টৰেট কৰিবৰ কাৰণে। তেওঁৰ ঠাইত অধ্যাপক শ্ৰৱেশচন্দ্ৰ ৰাজখোৱা সহকাৰী সম্পাদক নিযুক্ত হ'ল। বছৰটোৰ (১৯৪৫) শেহৰ ফালে দেশৰ ৰাজনৈতিক পৰিৱেশে নতুন ৰূপ ল'বলৈ ধৰিলে। নতুন বছৰৰ আৰম্ভণিতে সাধাৰণ নিৰ্বাচনৰ সম্ভাৱনাই দেখা দিলে। বৰদলৈ ডাঙৰীয়া, ফখৰুদ্দিন চাহাব, সকলোৰে দৃষ্টি সেইফালে নিবদ্ধ হোৱাটো স্বাভাৱিক। নিৰ্বাচন আছিল ২১ জানুৱাৰী ১৯৪৬ তাৰিখে। ন্যাস পৰিষদৰ কাৰ্যালয়ত কাম প্ৰায় নোহোৱাৰ দৰেই হৈছিল কাৰণে ময়ো শিৱসাগৰলৈ গলো, মোমাইৰ জী এজনীৰ বিয়া খালে, আৰু বিমলাপ্ৰসাদ চলিহাৰ বিধান সভাৰ পদ প্ৰাৰ্থিত্বৰ হকে ছদিনমান ঘূৰিও দিলে। ৰাণমুখ, দিচামুখ, নাৰ্জিবা

আদিত। নিৰ্বাচনৰ পৰিণাম বাহিৰ হ'ল। কথকদিন চাহাব জিকিব নোহাবিলে, হাবিল। বৰদলৈৰ কংগ্ৰেছী মন্ত্ৰিদল ঘোষিত হল ১০ ফেব্ৰুৱাৰীৰ দিনা। পিছত কথকদিন চাহাবক অসমৰ এডভোকেট-জেনেৰেল কৰা হ'ল। বৰদলৈয়ে চৰকাৰ গঠন কৰাত সকলোৰে এটা ভাব হ'ল যে এতিয়া বাইজৰপৰা ধন ছুতুলিলেও হ'ব, চৰকাৰেই বিশ্ববিদ্যালয় কৰি দিব। আমি কিন্তু এই চিন্তাধাৰাক সমৰ্থন নকৰি আকৌ ৰাজহুৱা উচ্চাস জগাই তুলিবৰ চিন্তা কৰিলো। শেহত উজনি অসমৰ যোৰহাটত দ্বিতীয় এক গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় কনভেনশ্যন পতাৰ সিদ্ধান্ত কৰা হ'ল। সেই অৰ্থে মোকে পাঁচিলত মই যোৰহাটলৈ গৈ ৩১ মৰ্চত এখন ৰাজহুৱা সভা কৰি জেইকদিন আহমদ চাবক সভাপতি আৰু ৰাজেন্দ্ৰনাথ বৰুৱা (অধিবক্তা) আৰু গোবীনাথ বৰকটকীক যুটীয়া সম্পাদক কৰি এখন অভ্যর্থনা সমিতি গঠন কৰিলোঁগৈ। ২১ এপ্ৰিল তাৰিখে পাছবেলা জগন্নাথ বৰুৱা কলেজৰ সৰ্বানন্দ ভৱনত কনভেনশ্যন বহিল। বৰদলৈ ডাঙৰীয়া সভাপতিৰূপে আছিল। দুদিনৰ আগতে যোৰহাটলৈ গৈ কথকদিন চাহাবে সম্পাদকৰ ভূমিকা ল'লেগৈ। কিন্তু সভাত প্ৰথম কনভেনশ্যনৰ আগ্ৰহ বা চিন্তা একো দেখা পোৱা নগ'ল। প্ৰতিনিধিও মাথোন ছজন নে সাতজনহে উপস্থিত আছিল। সভাত লাভৰ ক্ষিত্ৰত মাথোন হ'ল—আলি আহমদে সক্ৰিয়ভাৱে সম্পাদকৰ কামত লাগিম বুলি বাইজক কথা দিলে আৰু সেই উদ্দেশ্যে ন্যাস পৰিষদৰ কাৰ্যালয় গুৱাহাটীৰপৰা শ্বিলঙলৈ (য'ত তেতিয়া বৰদলৈ, আহমদ ছয়্যোজনৰে স্থিতি) তুলি নিয়াৰ চিন্তাও ব্যক্ত কৰিলে। সভাত মাধৱচন্দ্ৰ বেজবৰুৱাৰ প্ৰতি মৰম আৰু শ্ৰদ্ধা থকা লোকসকলৰ ভবকৰপৰা এটা প্ৰস্তাৱ উঠিছিল যে ন্যাস-পৰিষদে তেওঁৰ চিকিৎসাৰ কাৰণে অৰ্ধ-সাহায্য আগ বঢ়োৱা এটি সজ কাম হ'ব। কিন্তু সেই প্ৰস্তাৱ গ্ৰহণ কৰাত অন্তৰ্বিধা হ'ব বুলি তাক গ্ৰহণ

কৰা নহ'ল। কিন্তু সভাস্থলত সভাপতি ববদলৈদেৱে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সম্পৰ্কত বেজবকৱাৰ আন্দোলনৰ কথা শুনুৱাই সেয়েহে ছটি চকু লৈ ক'লে, বিশ্ববিদ্যালয়-প্ৰতিষ্ঠাৰ হকে দিন ৰাতি ওবেও পৰিশ্ৰম কৰাই মাথৱৰ কাল হৈছে। সেয়ে সঁচা হ'ল। আৰোণ্যৱৰমৰ আশ্পাতালত ছৰাবোণ্য বোগত অগ্নি অগ্নি ভুগি থাকিও ডেকা-বেজে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কথাকে জপি থাকিল। আমাৰপৰা কি কাম হৈছে সেই বিষয়ে চিঠি-পত্ৰ নাপালে তেওঁ নবোৰ হতুৱাই আমালৈ চিঠি লিখায়। আটাইতকৈ কৰণ যেন লাগে—তেওঁৰ শেহ চাপি আহিছে বুলি ভাবি বুকুৰ বিষত চেঙালুটি পাৰি থকা অৱস্থাত ববদলৈলৈ চিঠি লিখে, বিশ্ববিদ্যালয় হৈ উঠা তেওঁ দেখা নাপালে, শেহত বিশ্ব-বিদ্যালয়ৰ হকে তেওঁ কাম কৰিব নোৱৰাও হ'ল, এইহে আছিল তেওঁৰ ভাগ্যত, এতিয়াও তেওঁৰ আত্মা সুখী হ'ব যদি তেওঁৰ জীৱনৰ শেহ সম্বল বাঁহী গ্ৰেহটোকে হ'ব লগা বিশ্ববিদ্যালয়ে নিজৰ কৰি লয়। চিঠিখন পঢ়ি ববদলৈ বৰ গহীন হ'ল। থোকা-খুকি মাতেৰে ক'লে, ব্যক্তিগত চিঠিখন যেন মই ন্যাস কাৰ্যালয়ৰ কাগজৰ লগত পজীৰক নকৰোঁ, কাৰণ এটা বাক্সত অলুঠান এটা পৰিয়ালৰ শেহ এটি সম্বলো আনন্দ-মনেৰে গ্ৰহণ কৰিব পৰাৰ জোখাৰে নিৰ্ভয় হ'ব নালাগে। সিকালে ১৯ অক্টোবৰ ১৯৪৬ তাৰিখে আৰোণ্য-ৱৰমত মাথৱ ককাইদেউৰ অশান্ত আত্মা নথৰ দেখা এৰি আকাশত বিলীন হ'ল। বিশ্ববিদ্যালয়ে তেতিয়াও এক অজিহ্বা হৈ কিন্তু অগ্নি লৈ উঠিব পৰা নাই।

বৰপঢ়াশালিৰ খুঁটা-চ'তি, বূৰা-মাৰালি /৭

বিশ্ববিদ্যালয় গঢ়িবলৈ ধন তোলা আগৰণ চেৰেমা পৰি আহিল। ১৯৪৬ ছনটো তেনে উজ্জ্বল নোহোৱা অৱস্থাতেই আৰম্ভ হ'ল। ২১ এপ্ৰিল তাৰিখে যোৰহাটত বহা দ্বিতীয় গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কনভেন্শ্যনত কথকদ্দিন ছাহাবে উত্থাপন কৰা ১৯৪৫-৪৬ ছনৰ ছিছাপৰ খতিয়ানমতে ৩১ মাৰ্চ তাৰিখলৈকে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পুঁজিত পৰা ধনৰ পৰিমাণ হ'ল ৪,৭৮,৮৮০ টকা ছঅনা। ইয়াৰ ভিতৰত দান-ৰূপে পোৱা ধন প্ৰকৃত পক্ষে ১৯৪৫ৰ প্ৰথম কেইটামাহৰ সংগ্ৰহ-আন্দোলনৰ ফল মাত্ৰ। তাৰ পিছত কৰোঁ বুলিও পুনৰ কাম আৰম্ভ কৰা হৈ জুঠে। কিন্তু এই সময়ত আন কেইটামান আৱশ্যকীয় কথাবোৰো দৃষ্টিপাত কৰিব লগীয়া হৈছিল। সেইকেইটা কাৰ্য হ'ল - ভবিষ্যত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বাবে মাটি লোৱা, বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আঁচনি তৈয়াৰ কৰি ভাৰত চৰকাৰৰপৰা অৰ্থৰ অনুদান পাবৰ যত্ন কৰা আৰু বিশ্ববিদ্যালয় অধিনিয়ম বা আইনৰ খচৰা বা বিল তৈয়াৰ কৰা এইকেইটা বাহিৰৰ আন্দোলন আলোচনা নোহোৱাকৈও কাৰ্যালয়কে কেন্দ্ৰ কৰি কাগজে-কলমে কৰিব পৰা কাম। ডেকা-বেজ ভেটিয়া আৰোগ্যৱৰমৰ যত্ন চিকিৎসালয়ত যদিও তেওঁ তাতো অনবৰত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কথাকেহে ধ্যানে-জ্ঞানে জপি আছিল। ডিছেম্বৰ, জানুৱাৰী মাহৰ মাজত লেখা এখন চিঠিত তেওঁ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আঁচনিৰ কথা লেখিছে। তেওঁৰ গা ভাল হ'লেই দক্ষিণ ভাৰতৰ বিশ্ববিদ্যালয়বিলাকৰপৰাও খবৰ-খাবাৰ লৈ আঁচনিৰ সমল গোটেই লৈ আহিব। কিন্তু তেওঁ ভাবিব নোৱাৰে যে সেই অৱস্থা আৰু তেওঁ নাপায়।

বছৰৰ শেষ দিন
SW 44 U M I Sanatorium
P O Arogyabaram

মৰমৰ মহেশ্বৰ,

তোমাৰ চিঠিখন পাই বৰ ব. পালো। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বুলে-
টিনখনৰ কথাও বুজিলো। কিন্তু ইমানদিনে নোলোৱাটো বৰ বেয়া
হৈছে। কেতিয়াবাই ওলাব লাগিছিল। পলম হয় বুলিয়েই মই
তোমালোকলৈ পঠিয়াই দিলো। নহলে মোৰ প্ৰেছতে ছপাই দিব
পাৰিলোহেঁতেন। তুমি তাগিদা দি সোনকালে ছপাই উলিওৱা। মই
শুৱেশলৈকো লৈখিছো। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কাম চেঁচা পৰিবলৈ নিদিবা
—এফালে নহয় এফালে চলাই থাকা। মই ভাল হৈ ঘূৰি যাবলৈ
এইফালৰ বিশ্ববিদ্যালয়কিটাৰ পৰা কিজানি বহুত materials for
scheming লৈ যাৱ পাৰিম যেন—Mysore, Travancore,
Madras, Annamalai, An hra, Utkal, etc দৰ্কাৰ পৰিলে
Bombay, Nagpureও নিব পৰা যাব। তালৈকে যি যি বিষয়ৰ
materials (particulars) লাগে তাৰ এটা outline কৰি থবা।
মই কিজানি March-April মানত যাৱ পাৰিম। ত্ৰীযুত বৰদলৈ
ডাঙৰীয়াৰ কাণ চোৱাই থবা—যদি দৰ্কাৰ যেন দেখে তেন্তে মই
সোমাই যাৱ পাৰিম হবলা।

মোৰ গা ভাল পাই আহিছো। এটাইকেইটা A P এ
কৃতকাৰ্য্য হৈছে। যোৱা সপ্তাহত ৪ পাউণ্ড ওজন বাঢ়িছে। মুঠতে
অসমীয়া ৰাইজৰ আশীৰ্বাদ আৰু ভগবানৰ কৃপাত সোনকালেই
ভাল হৈ যাৱ পাৰিম বুলি ভাবিছো।

নতুন বছৰৰ মৰম-চেনেহ লবা আৰু সকলোটিকে দিবা।
বিশেষ নাই। ইতি

তোমাৰ
মাধৱদাস

মাৰ্চ এপ্ৰিলত ঘৰলৈ ঘূৰা মিছা আশাতহে পৰিণত হয়। শৰীৰ বাবে বাবে ভাগি পৰে। তাৰ মাজতো আমাৰ কামৰ খবৰ পালে মনটো উল্লাহি উঠে আৰু আমাৰপৰা চিঠি পাই নাথাকিলে বৰ বিমৰ্ষ হৈ পৰে। এই প্ৰসংগত বেজবকৱানীৰ তলৰ চিঠিখনি পঢ়িব লগীয়া

Arogyavaram P O

269 46

প্ৰিয় নেওগ,

আপোনাৰ চিঠি আৰু ইউনিভাৰ্চিটি সম্পৰ্কীয় কাগজ পাই বৰ ভাল পাইছো। বিশেষকৈ মাধৱদাদাৰ বৰ 'খুচী'। তেওঁক সেই বিষয়ে অলপমান neglect কৰা যেন পালে, বোধ কৰে। পেটে পেটে অভিমান হয়। সেয়েহে, কোনোবাই অলপ খবৰ-খাতি দি থাকিলে ভাল পায়।

যাহোক, আপোনাৰ অৱস্থা সকলো বৃদ্ধিছে। তথাপি universityৰ সম্পৰ্কে সামান্য অলপ কাম-কাজ হলেও, তেওঁলৈ জনাই থাকিলে বোধ কৰে। ভাল পাই থাকিব।

তেওঁৰ শৰীৰেহে দেখোন বিশেষ improvement দেখুৱা নাই। অৱশ্যে ৬ মাহৰ আগৰ crisisঅতিকৈ ভাল। কিন্তু on the whole দেখোন একো উন্নতি কৰিব পৰা নাই। হুদিনমান ভালো থাকে, আকৌ কিবা এটি আহি ওলায়হি। এইদৰেই এবছৰ গ'ল। বেয়া দিন বা এই বোধ কৰে। পাব হোৱা নাই। সি যি কি নহওক ইয়াৰ climateএও তেওঁক suit নকৰিব পাৰে, বহুতকৈ নকৰে। জৰ'আদি সকলো প্ৰায় একেই বুলিব লাগে।

তেওঁৰ ককায়েক বোধ কৰে। অলপতে খিলঙলৈ আহিব।
তেখেতৰ পৰাই সকলো বুজিব। তেখেতে আপোনাক লগ ধৰিবৰ
কথা আছে।

বিশেষ একো নাই। মন বৰ ভাল নহয়—নানানটা চিন্তাত।
তথাপি ক্ষুৰ্তি কৰিয়েই আছো। উপায় নাই। অন্ধা।

বি

উ. বে

যদিও গায়-পৰিষদৰ কাৰ্যালয় এতিয়া প্ৰায় নিমাণমাণৰ দৰেই
হৈ পৰিছিল, ভিতৰি লেখা-পঢ়াৰ কাম আগ বাঢ়িছিল। বৰদলৈ
আৰু আলি আহমদ দুয়ো এতিয়া খিলঙত থকা কাৰণে কাৰ্যালয়
খিলঙলৈ স্থানান্তৰিত কৰাৰ কথা আলি আহমদ ছাহাবে ২১
এপ্ৰিলৰ যোৰহাটৰ কন্ভেন্স্যনতে উল্লেখ কৰিছিল। ৩ জুন
তাৰিখে তেওঁৰ খিলঙৰ কেন্দ্ৰেছ ট্ৰেচৰ কাষৰ বাসভৱন (ভাৰাঘৰ)
আপাৰ ইলাইছিয়ামত ন্যাস-পৰিষদৰ কাৰ্যপালিকাৰ অধিবেশন বহিল।
সেইখন সভাত সদস্যসকলৰ বাহিৰেও বিষ্ণুৰাম মেধি, অমিয়কুমাৰ
দাস, মহেন্দ্ৰমোহন চৌধুৰী আৰু সিক্কিনাথ শৰ্মাও উপস্থিত আছিল।
যাতে চৰকাৰ পক্ষৰ লোক বিশ্ববিদ্যালয় বিষয়ত বিশেষভাৱে সজাগ
হ'ব পাৰে। এতিয়া যিহেতু কাগজ কলমৰ কামেই প্ৰধান হৈ
উঠিছিল, কাৰ্যালয় খিলঙলৈ তুলি নিয়াৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰা হয়
আৰু জমিৰ কথা চিন্তাৰ বাহিৰেও বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আঁচনি আৰু
ইউনিভাৰ্ছিটি বিজ্ঞ প্ৰণয়ন কৰাৰ চিন্তা কৰিবলৈকে ঘিৰাং কৰা
হয়। বৰদলৈ ডাঙৰীয়াই যদিও প্ৰতিশ্ৰুত দান-বৰঙণি আদায় কৰা
আৰু নতুন দান সংগ্ৰহ কৰাৰ দিহা কৰিব লাগে বুলিছিল, পৰি-
ষদৰ কালৰপৰা নগৰবোৰ ঘূৰি কাম কৰিব পৰা নেতা-হানৌ

লোকৰ অভাৱত (বৰদলৈদেৱতো প্ৰধানমন্ত্ৰী-ৰূপেই ৬তিশয়, ব্যস্ত, কথকদিন ছাহাবো এডভোকেট-জেনেৰেল হিছাপে নিজৰ কৰ্তব্যত আবদ্ধ, মাজে মাজে মাথোন সৰ্ব-ভাৰতীয় কংগ্ৰেছৰ কাৰ্যপালিকাৰ বাবে দিল্লী আদিলৈ গৈ আছিল) সেই কাম হাতত লোৱা নহ'লগৈ। ২৭ জুলাই তাৰিখে কমাৰ্চিয়েল কেবিই, কোম্পানীৰ সৌজন্যত মাল-ৱট, লৈ কাৰ্যালয়টিৰে স্থলভূমি উঠি গ'লো আৰু তাতে ছবকাৰৰ পাবলিচিটি ডিপাৰ্টমেণ্টৰ কাৰবৰে চবকাৰী এটা কোঠাত থানিকা পাতি বহিলোঁগৈ। সেই বিভাগৰ ডাইৰেক্টৰ ঈশ্বৰপ্ৰসাদ চৌধুৰী মাতলৈ-বোললৈ বৰ সহায় হ'ল আৰু আৰু তেতিয়া সহকাৰী ডাইৰেক্টৰ (হ'বপায়) মুনীন বৰকটকোৱে দুদিন পিছতে মোৰে একে কোঠাতে অকিচ পাতিলে।

ন্যাস-পৰিষদৰ হৈ জুলাই মাহত বৰদলৈ, বাহিণীকুমাৰ চৌধুৰী আৰু প্ৰাক্তন শিক্ষাধিকাৰ জি এ শ্মল ছাহাব গোট খাই গুৱাহাটী, পলাশবাৰী পথৰ দুয়ো কাৰৰৰ উত্তৰ জালুকবাৰী মাজ জালুকবাৰী, মদিলাপুৰ, কছাৰীগাৰিগাঁও আৰু দেহানগাৰিগাঁও, এই পাঁচখন গাঁৱৰপৰা মুঠ দুহেজৰে বিঘাৰ অলপ সৰহ মাটি (২,৩৩০ বিঘা) বিশ্ববিদ্যালয়ৰ স্থান ৰূপে নিৰূপণ কৰে। অৱশ্যে এই খবৰ ওলোৱাৰ লগে লগে এটা উত্থল-মাথল লাগে। মাটিগিৰিসকলৰ আপত্তি উঠাটো স্বাভাৱিক, কিন্তু জনা বুজাসকলেও কৈ উঠে, ইমানখন মাটি বিশ্ববিদ্যালয় এটাকনো কয় লাগে! তেওঁলোকে অৱশ্যে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰিসৰৰ কোনো ধাৰণা কৰিব নোৱাৰিছিল বাবেই কাগজে পত্ৰ এনে ওজৰ তুলিছিল। সেই আপত্তি থগুন কৰিবৰ অৰ্থে মোৰ চিঠিৰ উত্তৰত সিংহল বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উপাচাৰ্য ডক্টৰ আইভৰ জেনিংছে লেখা দীঘলীয়া এখন চিঠি আমাৰ কাকতবোৰত প্ৰকাশ কৰি দিয়া হয়। আনফালে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বাবে একুইজিছ্যন স্নেনড পৰা মাটিৰ পট্টাদাৰসকলৰ আপত্তি চৰকাৰ পক্ষৰপৰা কিছু শুনিব

লগীয়া হয় আৰু মুঠ একুইজিষ্টান প্লেনৰ বহুত মাটি ভেঙলোকক এৰি দিয়া হয়। অৱশ্যে এইটো কথা আঙুলিয়াই দিয়া হৈছিল যে মালবাজীয়ে হিন্দু বিশ্ববিদ্যালয় নিৰ্মাণ কৰা সময়ত পঁচিছখন ভৰ গাঁৱকে উচ্ছেদ কৰিব লগীয়া হৈছিল। গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বাবে মাটি চোৱা, একুইজিষ্টান প্লেন কৰা আদি কামত চৰকাৰৰ বিকুইজিষ্টান অফিচৰ যামিনীকান্ত চক্ৰৱৰ্তীয়ে প্ৰভূত সহায় কৰিছিল। সেই সময়ত বৰদলৈদেৱে ডবল লেংটি মাৰি চুৰীয়া কোঁচাই পিদ্ধি আৰু হাতেৰে লাথুটি বাই, আৰু স্মল ছাহাবে হাফ-পেণ্ট পিদ্ধি হলাং হলাং কৰি খোজ কাটি আমাৰ লগত অঞ্চলটোত ঘূৰি ফুৰাৰ দিনবোৰৰ কথা এতিয়াও মনত পৰে। অফিচ খিলঙতে হ'ল যদিও মই মাটিৰ কথাৰে স্মৃৎ স্মৃৎকৈ গুৱাহাটীলৈ নামি আহিব লাগিছিল আৰু প্ৰতিবাবেই যামিনীকান্ত চক্ৰৱৰ্তীক লগ ধৰি সদিলাপুৰ-জালুকবাৰীত এপাক মাৰিব লগীয়া হৈছিল। জুলাইত চক্ৰৱৰ্তীয়ে আমাৰ কাৰণে একুইজিষ্টান প্লেন প্ৰস্তুত কৰিছিল। মাজে মাজে হুই বা একে আমাৰ ভূমি-অধিগ্ৰহণৰ কামত বিধি-পথালিয়ে নিদিছিল, এনে নহয়। আন কি আয়ুক্ত হি এছ গানিং ছাহাবে এটা ওলোটা-ওভতা টোকা দি আমাৰ মাটিৰ বাবে আৱে-দনকে ঘূৰাই পঠিয়াইছিল। মাজতে বেভিনিউ ডিপাৰ্টমেণ্টে কৈছিল, মাটিগিৰিসকলক পুনঃস্থাপন কৰিব নোৱৰালৈকে আমি মাটিত ভৰি নিদিওঁ বুলি এখন মচুলুকা লেখি দিব লাগে। জালুকবাৰী-গাভীৰ্গাঁৱলৈ আহিলে অধিগ্ৰহণত আপত্তি কৰা লোকৰ বেজাৰৰ কথা শুনিব লাগিছিল। ক'ববাত সাংপ্ৰায়িক উদ্ভেজনাৰ ভূ পাই গৰ্ণবেও ৰোলে উচ্ছেদ বন্ধ কৰিবলৈ কৈছিল। সি যি হওক, ১০ নবেম্বৰ ১৯৪৬ তাৰিখৰ “আসাম গেজেট”ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মাটিৰ বাবে একুইজিষ্টান নটিকেশ্যন বাহিৰ হ'ল। একুইজিষ্টান প্লেনত ধৰা মাটিখিনিৰ অন্তৰ্গত দৰ-হুৱাবৰ বাবে উৎকৃষ্টখিনি ডেভিয়া

সামৰিক বিভাগৰ দখলত। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আজিৰ ডাঙৰ ডাঙৰ
 ঘৰবোৰ সেই মাটিতে সজা হৈছে। সেইখিনি ঠাই সামৰিক দখলৰ
 বাবে বিকুইজিশ্যন কৰা আছিল, যামিনীকান্ত চক্ৰৱৰ্তীৰ উপদেশ-
 মতে সেইখিনি ডিবিবিকুইজিশ্যন কৰা হোৱাৰ আগতে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ
 নামলৈ আনিবৰ যত্ন কৰা হয়। এই বিষয়ত বাধা-বিঘিনি কিছু
 ঘটিছিল, কিন্তু স্মল ছাহাবৰ মধ্যস্থতাত সামৰিক বিভাগৰ কুকুমা-
 নখৰ চাবৰ টিণ পৰিল আৰু শেহশ্বত ২৬ ছেপ্টেম্বৰ তাৰিখে এই
 জোখৰপৰা এশ একৰ (৩৫০ বিঘামান) মাটিৰ দখল ন্যাস পৰিষদৰ
 হৈ মই চম্ভি লওঁ। সেয়ে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মূল ভেটি-মাটি।
 বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মাটিত থকা চক্ৰেখৰ আৰু কালশিলা পাহাৰ দুটাৰ
 গাতে লগা ঠাইবোৰকে ধৰি এই অঞ্চলটোত মিলিটেৰিৰ নিউ
 গ্ৰীন্ডউইচ্ কেম্পটো আছিল। তাৰ কেপ্টেইন এছ্. এক্. লীক
 লগ পাইছিলোঁগৈ, চক্ৰৱৰ্তীৰে কেম্পটো চাইছিলোঁগৈ। সেইখিনিৰে
 এডোখৰ ওখ মাটি খানি বহুতবোৰ মানুহৰ ঘৰ উলিওৱা হৈছিল
 পিছত, সম্ভৱত সেইবোৰ বজাদিনীয়া যুদ্ধৰ বেলা মঠাডাং বন্ধা'ৰ
 অৱশিষ্ট চিন। এইদৰে সেই মাটিত বুৰঞ্জীয়ে তৰপ পাতিছিল।

মাজতে আকৌ দেৱেশ্বৰ শৰ্মা ডাঙৰীয়াই এটা বাদ-প্ৰতিবাদৰ
 যুঁজ মেলে। সেইদিনাখন পৰিষদৰ অফিচ কৰি মোৰ থকা ঠাই
 আৰ্ল ছেনিটৰিয়ামলৈ বুবুৰিছোঁ। বাটতে ৱাৰ্ড লেকৰ হাতীপিঠীয়া
 দলখনৰ ওপৰত উঠোঁতেই তেওঁৰে দেখা হ'ল। 'কিহে ডেকা
 ল'ৰা, তোমালোকৰ ইউনিভাৰ্ছিটি হ'বনে নহয়?' 'ছাৰ, কিয় নহ'ব?
 আমাৰ মাটি-বাৰী লোৱা ঠিক হৈ গৈছে নহয়।' 'ক'ত? ক'ত
 লৈছানো মাটি?' মই ক'লোঁ, পাণ্ডুৰ ভাটীত জালুকবাৰী আদি
 গাঁৱত দুহেজাৰৰ ওপৰ সংখ্যাৰ বিঘা মাটি অধিগ্ৰহণৰ দিহা হৈছে।
 'সেইখনডালো মাটি বিচাৰিবলৈ তোমালোকক কিহে পাইছিলহে?
 Young man, for Heaven's sake, have some imagi-

nation সেইবোৰ মাটি লুইতে খহাই শেষ কৰিব। ব'ৰাঁ, মই কানজলৈ লেখেঁ।' ডেউ লেখিলেও হয় ২৬ জানুৱাৰী ১৯৪৭অৰ Assam Tribune কাকতত। মানুহৰ মাজত বিমৰ্ষ ভাব এটা হ'ল। সেই সময়ত দিল্লীলৈ ৰোৱা বৰদলৈ খিলঙলৈ দ্বাৰ পথত গুৱাহাটীত সাংবাদিকসকলে জুমুৰি দি ধৰিলে, কিয় এনে বিপদজনক ঠাইত মাটি লোৱা হ'ল বুলি। বৰদলৈয়ে দৃঢ় স্বৰে ক'লে, ৰোৱা এশ বছৰে সেই মাটিৰ এচাহিও লুইতে খানি নিয়াৰ বুৰঞ্জী কাৰো হাতত নাই আৰু সেই মাটিকেই বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বাবে সোনকালে দখল কৰা হ'ব। সিমানতে অৱশ্যে সন্দেহটোৰ ওৰ পৰিল। বাদ-বিভঙা আৰু নহ'ল।

১৯৪৭ৰ প্ৰাৰম্ভৰপৰা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আঁচনি আৰু বিজ্ঞান বিষয়ে চিন্তা আৰু কৰ্ম কাৰ্যকৰীভাৱে আগ বাঢ়ে। আলি আহমদ ছাহাবৰ বিশেষ পৰিচিত বুলি কলিকতাৰ ইম্পিৰিয়েল লাইব্ৰেৰি (পিছত নেশ্যনেল লাইব্ৰেৰি) গ্ৰন্থাগাৰিক আছাফুজ্জাৰ জৰিয়তে বিশ্ববিদ্যালয় বিষয়ক বিভিন্ন গ্ৰন্থ আনি আলি আহমদ ছাহাবৰ পৰামৰ্শ অনুসৰি পঢ়ে। আৰু টোকা কৰে—আব্ৰাহাম ক্লেব্ৰনাৰৰ Universities—American, English and German (OUP), মিয়েছটা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰেছিডেণ্ট লটাছ ডি কফ্‌মেনৰ The State University. Its Work and Problems, পি শ্বেৰাজিৰ The Universities of India (Humphry Milford), ইত্যাদি। ভাৰতৰ সকলো বিশ্ববিদ্যালয়লৈকে চিঠি দি সিসকলৰ কলেণ্ডাৰ, বিশ্ববিদ্যালয় আইন (Act, Statute) আৰু আন দ্বাৰতীয় খবৰ সংগ্ৰহ কৰে। ইতিপূৰ্বে ডক্টৰ নূৰ্জুমাৰ ভূঞাটো ভৈল্লাৰ কৰা 'আসাম বিশ্ববিদ্যালয়'ৰ আঁচনিও ছবকাৰৰ দ্বৰপৰা উলিয়াই চাঙে। প্ৰায়বিলাক ভাৰতীয় বিশ্ববিদ্যালয়েই নিজৰ কানজ-পত্ৰ খবৰ-বাতৰি বৰ আগ্ৰহেৰে আমালৈ পঠিয়াইছিল। সিসকলৰ

চিঠি-পত্ৰৰ ভিতৰত সিংহল বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উপাচার্য ডক্টৰ আইডব জেনিংছৰ পাঁচটা ফুলক্ষেপ পৃষ্ঠা জুৰি ঘনকৈ টাইপ কৰা চিঠিখন বৰ সুন্দৰ আছিল। যদিও মই বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বেজিস্টাৰলৈহে চিঠি দিছিলো, বিষয়টোৱে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ নীতিকো স্পৰ্শ কৰে বাবে উপাচার্যই তাৰ উত্তৰ নিজেই দিয়ে। তেওঁ পোনতেই লিখে, I am happy to hear of a proposal to establish a new University in Assam, and our experience in Ceylon may be helpful তেওঁ জনায় আমাৰ ইয়াৰপৰা কোনো এজনক পঠিয়ালে তেওঁক পৰিপাটিকৈ সকলো কথা বুজাই দিব পাৰিব আৰু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আৰ্কিটেক্টৰ লগতো বহি আলোচনাত সহায় কৰি দিব পাৰিব। তেওঁ কৈছে, ভাৰতৰ কলিকতা, ঢাকা আৰু পঞ্জাব বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আয়োগৰ প্ৰতিৱেদনবিলাকৰ ওপৰত সিংহল বিশ্ববিদ্যালয়ে বিশেষকৈ নিৰ্ভৰ কৰিছিল, আৰু Indeed, at one stage the Sadler Report on the University of Calcutta was described as the "bible" of the future University of Ceylon ১৯৪৩ ছনৰপৰা সিংহলে Inter-University Board of Indiaত যোগ দিও অশেষ উপকৃত হৈছে। বিশ্ববিদ্যালয়টিৰ পোনৰ দুটি মূল নীতি হ'ল যে সি সম্পূৰ্ণ unitary আৰু residential হ'ব লাগিব। সেই উদ্দেশ্যে কলম্বো চহৰৰ বাহিৰত নি আহল-বহলকৈ বিশ্ববিদ্যালয়খন নিৰ্মাণ কৰা হয়। এই প্ৰসংগত ডক্টৰ জেনিংছে দুটা কথাত বিশেষ গুৰুত্ব দিয়ে। First, it is wise to have too much land rather than too little, because the surplus can always be cultivated and its value will increase because of the proximity of the University Secondly, the beauty of the site is a valuable asset because of its influence,

on the intellectual and emotional development of the student We intend to become the most beautiful University in Asia if not in the world but if your University likes to adopt the same aim we shall be happy to compete with you because competition will be good for both of us কি সুন্দৰ কথা! যিসকলে আমাৰ কাৰণে ২,৩৩০ বিঘা মাটি অত্যন্ত বেছি হৈছিল বুলি কৈছিল, সেইসকলৰ কথা জেনিংছ ছাহাবৰ এই উক্তিৰে উত্তৰ দি খণ্ডন কৰা হৈছিল। কিন্তু এইটোহে পৰিতাপৰ কথা হ'ল যে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ে পৰিণেত too much landৰ ঠাইত too littleঅৰ্থাৎ অধিক ভাল বুলি ভাবিলে, আৰু সিংহলৰ লগত সৌন্দৰ্য-প্ৰতিযোগিতাত প্ৰৱেশ কৰাৰ কথা আমাৰ মনে-ঘৰেও নোলোমাল! তাতে আকৌ আমাৰ যিকোনোহে জুই-শলা বাহৰ দৰে কোনো সৌন্দৰ্য নথকা ঘৰ হ'ল ॥ এতিয়াও আমাৰ বিশ্ববিদ্যালয়ে মনত ৰাখিব পাৰে যে universities are built for the long run, not for the day after tomorrow সিংহল বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আঁচনিৰ অনেক কথাই গোপ নীয় আছিল যদিও জেনিংছ ছাহাবে সহজ কৰি তাৰ বহুত কথা মোলৈ দিয়া চিঠিতে জনায়। তেওঁ জনায়, we have virtually no income from fees, because university education in Ceylon is entirely free এইটো কথাও তেওঁ কয় যে তেওঁৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ছাত্ৰৰ প্ৰৱেশ নীতি কিন্তু অত্যন্ত কঠোৰ; Ceylon Senior School Certificate পৰীক্ষা যদিও Cambridge Seniorঅৰ সমপৰ্যায়ৰ, তথাপি বিশ্ববিদ্যালয়ে তাৰ ওপৰতো এটা Entrance Examination পাতিছে ল'ৰা বাহে। ১৯৪৩ চনত ১,২০০ প্ৰৱেশ-প্ৰাৰ্থীৰ পৰীক্ষা লৈ মাথোন ৪০০ জনকহে

ভৰ্তি কৰে। প্ৰথম গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় কনভেনশ্যনত অনেকজন বক্তাই দৃঢ় স্বৰে কৈছিল, “গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় তৃতীয় শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰেৰে ভৰ-পূৰ হ'ব নালাগিব।” আমাৰ সেই দৃঢ় স্বৰ কেতিয়া-বাই কোমল হৈ পৰিল, এম্ এৰ দ্বিতীয় শ্ৰেণীক তৃতীয় শ্ৰেণীৰ লগত চামিল কৰি দিয়াত বিশ্ববিদ্যালয়বৰা ওলাই অহাসকলৰ কাঁকো কোনেও আজি তৃতীয় শ্ৰেণীৰ বুলিবকে নোৱৰা হ'ল।

১৯৪৭ৰ ৬ ফেব্ৰুৱাৰী তাৰিখৰ এখন কলিকতীয়া কাগজত বৰদলৈ ডাঙৰীয়াৰ এটি উক্তি প্ৰকাশ পায় যে চলিত বছৰটোৰ ভিতৰতে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কথাটোৱে এটা নিৰ্দিষ্ট ৰূপ লৈ উঠিবই। লগতে ইয়াকো কোৱা হয় যে অসম চৰকাৰে অতি সোনকালে এখন বিশ্ববিদ্যালয় বিল অসম বিধানসভাৰ নিয়াবিত তুলিব। একুত পক্ষে ন্যাস-পৰিষদে ২১ ফেব্ৰুৱাৰীতাহ বিল-বন্দনা আৰু আৰ্কি-টেই-নিয়োগি সম্পৰ্কে খাটা আলোচনা কৰে আৰু কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ ওচৰত স্বচৰ আঁচনি দাখিল কৰিবলৈও সিদ্ধান্ত কৰে। ইতিমধ্যে অসমৰ প্ৰধান মন্ত্ৰী আৰু শিক্ষামন্ত্ৰীৰূপে বোম্বাইত বহা Central Advisory Board of Education অৰ সভাত যোগদান কৰিবলৈ যাওঁতে বৰদলৈয়ে ৮ জানুৱাৰী তাৰিখে বোৰ্ডৰ সভাপতি ডক্টৰ ছাৰ জন ছাৰ্জেণ্টক বোম্বাই গবৰ্ণৰে দিয়া পাৰ্টিতে লগ ধৰি অসমৰ সমস্ত শিক্ষাৰ সমস্যাৰ বিষয়ে কিছু কথা কয় আৰু বোম্বাইত থকাতে ১১ তাৰিখে ছাৰ জনলৈ এখন চিঠি দিয়ে। সেই চিঠিত অসমৰ বাধ্যতামূলক প্ৰাথমিক শিক্ষা, বুনিয়াদী শিক্ষা, মাধ্যমিক শিক্ষা আৰু এখন মাধ্যমিক শিক্ষা বোৰ্ড গঠনৰ কথা লিখি ডক্টৰ ছাৰ্জেণ্টক পৰামৰ্শ আৰু কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ অনুদান পোৱাত সাহায্য বিচাৰে। লগতে কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ তলত থকা বাবে অসমৰ শিক্ষাৰ বিকাশ ভালকৈ নোহোৱা কথা কৈ নিজৰ এখন বিশ্ববিদ্যালয় পাওঁতবলৈ অসমত কি বাজহুৱা উৎসাহ আৰু কাৰ্য হৈছে, তত্পৰি

বন-বিজ্ঞান, কৃষি-বিজ্ঞান, কাৰিকৰি আৰু শিক্ষক-প্ৰশিক্ষকৰ কেন্দ্ৰীয় অসমৰ অভাৱ-অভিযোগ তথা সম্ভাৱনাৰ কথা কৈ বিশ্ববিদ্যালয় স্থাপন আৰু তাক পৰিচালনা কৰিবৰ বাবে ভাৰত চৰকাৰৰ অনুদান পাবৰ দিহা বিচাৰে। প্ৰধান মন্ত্ৰী আৰু ন্যাগ পৰিষদৰ সভাপতি-ৰূপে ২৬ ফেব্ৰুৱাৰী তাৰিখে বৰদলৈয়ে নতুন দিল্লীত ইউনিভাৰ্ছিটি গ্ৰাণ্টছ কমিটিৰ সভাপতিলৈ এখন চিঠি লিখি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বাবে এককালীন আৰু বাৰ্ষিক অনুদান বিচাৰে আৰু ২৭ তাৰিখে ভাৰত চৰকাৰৰ শিক্ষা সদস্য মোলানা আবুল কালাম আজাদক লগ ধৰি ভেৰ্তৰ সহায়ত্ব আৰু সহায় প্ৰাৰ্থনা কৰে। ৬ মাৰ্চত কথকদ্দিন হাহাবে গ্ৰাণ্টছ কমিটিলৈ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এখন বিশদ আঁচনি পঠিয়াই লগতে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ স্বৰূপটি কেনে হ'ব তাকো ব্যাখ্যা কৰে। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মাটি কিনি, তাক বাসোপযোগী কৰি, তাত ছিনেট হাউছ, প্ৰশাসনৰ ঘৰ, গ্ৰন্থাগাৰ, ছপাশাল, বাস-গৃহ আদি নিৰ্মাণ কৰিবৰ বাবে ৪৪ লাখ টকা আৰু কলা, বিজ্ঞান আইন আৰু বিশেষ শিক্ষা বিভাগবোৰৰ বাবে গৃহ-নিৰ্মাণৰ বাবে সদ্যহতে ৫৬ লাখ টকাৰ খৰচৰ সম্ভাৱনা দেখুওৱা হৈছিল। জুলাই মাহত মোলানা আজাদে বৰদলৈলৈ এখন চিঠি লিখি জনালে, তদানীন্তন পৰিস্থিতিত কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰে হ'ব লগা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বাবে আৰ্থিক সাহায্য দিব নোৱাৰে।

ইফালে অসমৰ ৰাজনৈতিক ভৱিষ্যত তথা ভাৰতৰ ৰাজনৈতিক ৰূপ লৈ নানা প্ৰশ্ন, নানা খেলি-মেলি আৰু নানা ঘটনাৰ ঝঙ্কৰ হ'ল। সেই পৰিস্থিতিত অসমৰ শিক্ষাৰ ব্যৱস্থা কি হ'ব, কেনি সি গতি ল'ব, সেইটো থিৰাং কৰাই দিল্লীৰ কাৰণে কঠিন হ'ল। আন কি, ডক্টৰ ছাৰ জন ছাৰ্জেণ্টে বৰদলৈৰ চিঠিৰ প্ৰাণ্ডি-স্বীকাৰ কৰি সেই বিষয় লৈ ভবা আৰু পাবিলে তাকে লৈ অসমলৈ আহাৰ প্ৰস্তাৱ কৰাতে জুন মাহৰ মাজভাগ পালেহি। ইতিমধ্যে, ৱাইজৰ,

বৰপতাশালিৰ খুঁটা চ'তি, কথা মাৰলি

২২৩

OFFICE OF THE CHAIRMAN UNIVERSITY TRUST BOARD

Ref No. 17/47

From Subhaddin Ali Ahmed Esq., Bar-at Law
Secretary, Gauhati University Trust Board
Shillong, Assam.

To The Secretary, University Grants Committee,
Central Advisory Board of Education
New Delhi

Dated Shillong the 14 March, 1947

I send the
affair of
the subject -
University Grants
Committee

Sir, In connection with the letter from the Government of Assam to you, perhaps you have seen our President, Hon ble Sri ut Gopinath Bardoloi, Prime Minister of Assam had a letter to the Government of Assam with Sir John Sugden B Sc B Litt regarding the establishment of a University in the province of Assam. It is the honour to enclose a note on the Gauhati University & to a for necessary guidance and action. It is needless for me to say that the establishment of the University is an absolute necessity in the province. It will be seen from the note enclosed herewith that indications have been given as regard to the nature of the proposed University and the approximate cost of which will have to be incurred immediately for establishing the University. You are perhaps aware that Assam is a poor province and it is difficult to collect the funds necessary for the establishment of a University. However, apart from the fact that this province has had no direct assistance in University matters from the Government of India up till this time, the Central Government has drawn a large income from Assam through the duty on petrol and tea out of which only a very small share of the proceeds have been sent to Assam. The fact that the education of the province of Assam notwithstanding the protests from the people, has till now been subordinated to the direction and control of the University of Calcutta and the Bengal Government should also not be lost sight of in taking into consideration the case of Assam for necessary help from the Central Advisory Board.

I shall be grateful to you if you will kindly place our case before the Committee for giving a sympathetic consideration and extending a substantial help by way of granting both recurring and non-recurring grants and help the non-providing in the establishment of a University of the right type. I think the Hon ble Sri ut Gopinath Bardoloi, as Minister in charge of the Education Department will also be addressing to you a letter on the same subject. I hope to hear from you at an early date. If possible please indicate the amount we may immediately expect by way of grant for starting the work of the University.

I have the honour to be,
Sir,
Your most obedient servant,

I, Mr. Subhaddin Ali Ahmed Esq.,
Secretary, Gauhati University Trust Board
Shillong, Assam

Secretary,
Gauhati University Trust Board

জ্ঞানদ্বীপ বিশ্ববিদ্যালয় ন্যাস পৰিষদৰ সচিব ফকৰুদ্দিন আলি আহমদে
কেজৱীৰ শিক্ষা পৰিষদৰ বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান সমিতিতৈ দিবৰ বাবে
নেওপে কৰা চিঠিৰ খচৰা আলি আহমদ ছাহাবৰ হাতৰ স্পৰ্শৰে

মনতো বিশ্ববিদ্যালয় হ'ব নে নহয়, হ'লে কেতিয়া হ'ব, ইত্যাদি প্রশ্ন লৈ উচপিচ লাগিল। “দৈনিক অসমীয়া” কাকতৰ ছিলঙৰ প্ৰতিনিধিয়ে (কীৰ্তিনাথ হাজৰিকা নে পুণিন চাংকাকতী) সেই দেখি মোৰ লগত এটা সাক্ষাৎকাৰ কৰি ২৪ এপ্ৰিল তাৰিখৰ কাকতত দীঘলীয়া এটা সন্বাদ প্ৰকাশ কৰে। মই কৈছিলো যে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কাম আগ বাঢ়ি আহে, সোনকালেই বিশ্ববিদ্যালয় আঁচনি কাৰ্যত প্ৰতিফলিত কৰিব পৰা হ'ব, মাটি লোৱাৰ ব্যৱস্থা চলি আছে, অসম বিধান-সভাৰ অহা অধিবেশনত বিশ্ববিদ্যালয় বিল উপস্থাপিত হ'ব আৰু আলি আহমদ ছাহাব আৰু চৰকাৰৰ বুনিয়াদী শিক্ষা বিভাগৰ উপদেষ্টা মিষ্টাৰ শ্বলে সেইখন বচনা কৰি আছে। এই সাক্ষাৎকাৰৰ সন্বাদৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি ‘বিশ্ববিদ্যালয় লাগে— এতিয়াই’ বুলি সম্পাদকীয় ক্ষুদ্ৰত এটি গভীৰ প্ৰবন্ধ প্ৰকাশ পায়। সম্পাদক বৰুৱাই ‘অহা দহমাহৰ ভিতৰতে ভাৰতৰ শাসনতান্ত্ৰিক ইতিহাসত বিৰাট পৰিৱৰ্তন অহাৰ কথা’ উল্লেখ কৰি ‘বিশ্ববিদ্যালয়ৰ দৰে এটি জাতীয় অভাৱ সোনকালে পূৰণ কৰি ল'বলৈ অসমীয়া বাইজক সকলীয়াই দিয়ে। সম্পাদকীয়টোৱে ন্যাস পৰিষদৰ ‘হুবহুৰ তিনি মাহ’ৰ কামৰ খতিয়ান লৈ ‘ঘোৰ ছুৰ্গিন, বগুৱাৰ দণ্ডপনি, সামৰিক যান-বাহনৰ ছলছুল, ভাত-কাপোৰৰ চিন্তা, এই সকলো-বোৰে অসমবাসীক অতিষ্ঠ কৰি তোলা’ অৱস্থাত আবদ্ধ হোৱা বিশ্ববিদ্যালয় আন্দোলনৰ কথাও কৈছিল, “ইয়াৰ আগেয়ে কোনো ৰাজহুৱা কামৰ বাবে ইমান সবহ ধন উঠা নাছিল। ধন ভোলাৰ বাহিৰেও বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আঁচনি-বচনা, ঠাই-নিৰ্ণয় প্ৰভৃতি কামো বহুখিনি আগ বাঢ়িছে। এই কম সময়ৰ ভিতৰতে ইমানখিনি কাম হৈ উঠা সঁচাকৈয়ে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কৰ্মীসকলৰ কৃতিত্বৰ পৰিচায়ক আৰু তাৰ কাৰণে তেওঁলোক আমাৰ শলাগৰ পাত্ৰ। সাধাৰণ অৱস্থাত বিশ্ববিদ্যালয়-স্থাপনৰ কাম ধীৰে-স্থিৰে

হোৱাটো স্বাভাৱিক আৰু বাঞ্ছনীয়ও। কিন্তু দিন-কালৰ গঢ়-গতি আৰু কামৰ শূকীয়া অৱস্থালৈ চাই অসমত বিশ্ববিদ্যালয়প্ৰতিষ্ঠা পলম হৈছে। গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় আমাৰ কাঁধে কেৱল এখন উচ্চ শিক্ষাৰ ব্যৱস্থা থকা অৱস্থানেই নহয়—ই যুৱ শ্ৰমাবলী ঠাই এড়োখৰৰ অভাৱত উটি বৃষ্টি ফুৰা অসমীয়া সংস্কৃতি আৰু সাহিত্যৰ আশ্ৰয়স্থল হ'ব লাগিব।”

যদিও শুল আৰু কথকদিন চাহাব দুইজনকে ইউনিভাৰ্ছিটি বিল তৈয়াৰ কৰিবৰ ভাব ন্যাস-পৰিষদে দিছিল, শুল চাহাবে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আইনব্যৱস্থা সম্পৰ্কে এটা শ্ৰবন্ধহে লিখি উলিয়াইছিল, বিল-বচনাৰ কামটো পাছৰজনাই অকলেই সামৰিব লাগিছিল। মই মাথোন আৱশ্যকীয় সমল তেওঁক যতাই দিছিলো। আলি আহমদে কিন্তু আন উপাদানতকৈও দিল্লী বিশ্ববিদ্যালয় আৰু ঢাকা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধিনিয়ম দুখনৰ ওপৰত প্ৰায় সৰ্বত্ৰ গুৰু দিছিল। অৱশ্যে সেই পন্থা লাভজনকো হৈছিল, কাৰণ কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয় আয়োগৰ (মাইকেল ছেদলাৰ আয়োগ) প্ৰশস্ত প্ৰতিবেদনৰ ওপৰতে সেই দুখন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আইন প্ৰতিষ্ঠিত আছিল। কিন্তু বিল বচনা কৰি থকা সময়ত মই কথকদিন চাহাবক কৈছিলো যে দিল্লী ঢাকাৰ গঠনৰ লগত কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ গঠন নিমিলে, আমাৰ কলেজকেইটাৰ প্ৰশাসন, পৰীক্ষা আদি কলিকতাৰ পুৰণি ৰীতিতে চলি আছে, গতিকে চলিত অৱস্থা আৰু নতুন আইনৰ ব্যৱস্থাৰ মাজত এটা ফাট (gap) পৰি যাব। আমাৰ দৃষ্টিতে নতুন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এলেকা (jurisdiction) যেতিয়া অসমখন হ'ব, তেতিয়া তাৰ affiliated কলেজকেইটাই দিল্লী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ তলতীয়া পাঁচখন constituent কলেজৰ ধাৰাত চলিব নোৱাৰিব। কথকদিন চাহাবে ক'লে যে কাৰ্যত যেতিয়া চলিব লাগিব, তেতিয়া সকলো ঠিক হৈ যাব। যেতিয়া কিন্তু সেইদৰে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় চলিব লগীয়া হ'ল, তেতিয়া

অনুবিধা পাবলৈ ধৰিছিল আৰু পাছত দিল্লীৰ ধাবালৈ নগৈ কলিকতাৰ ধাবাতে বৈ গৈ নিয়মকেহে সলনি কৰি ল'ব লগীয়া হ'ল। সি যি হওক, তেওঁ ডোখৰ ডোখৰকৈ বিল একভাৱেই কেনেবেলাৰ অফিচৰ স্টেনোগ্ৰাফাৰক ঞ্চতলিপি দি বা নিজেই হাতে লেখি টাইপ কৰাই মোক দি গ'ল। বন্ধু নবেন শৰ্মাৰে লগ লাগি মই স্টেনছিল কটাই তাৰ কপি কৰি ন্যাসবক্ষীসকললৈ পঠাই দিলো আৰু ন্যাস পৰিষদে ১৫ জুন তাৰিখে আলি আহমদৰ বৰত আবেলিৰ জলপান খাই তেওঁৰ বিলৰ খচৰাখন সামান্য মাথোন সাল-বদল কৰি গ্ৰহণ কৰিলে। সেই গঢ়ত তাক চৰকাৰৰ হাতত গতাই দিয়া হ'ল শিক্ষাধিকাৰ সুবেল্লনাথ সেন আৰু শিক্ষা-সচিব এছ. এল. মেহতাৰ যোগে। যদিও ইতিপূৰ্বে বৰদলৈয়ে বিলখন private member's bill ৰূপেও বিধান সভাত উত্থাপিত হ'ব পাৰে বুলি কৈছিল, তথাপি ঐতিয়া চৰকাৰী বিল-ৰূপেই সি থিয় দিলে। বিলখন ছিলেক্ট কমিটিলৈ গ'ল। তাৰপৰা সামান্য দুই এটা পৰিৱৰ্তনেৰে ঘূৰি আহিলত ১২ ছেপ্টেম্বৰত বৰদলৈয়ে সেইখন বিধান-সভাত পুনৰুত্থাপন কৰিলে আৰু পাছ দিনাখনেই সভাই সৰ্বসন্মতিক্ৰমে বিলখন গ্ৰহণ কৰিলে। ১৫ অক্টোবৰত গবৰ্ণৰে বিলখনত সন্মতি জনায় আৰু লগে লগে বিলখন এক্তত (গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় অধিনিয়ম ১৯৪৭) পৰিণত হয়। ১ জানুৱাৰীৰপৰা ১০ জানুৱাৰী পৰ্যন্ত খিলঙত বহি অডিটৰ সিংহী এণ্ড কোম্পানীয়ে পৰিষদৰ হিচাপ দিনে নিশা পৰীক্ষা কৰিলে। ১৯৪৮ৰ ১ জানুৱাৰীত গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় প্ৰতিষ্ঠিত হ'ল। ২৫ জানুৱাৰী তাৰিখে গুৱাহাটীত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ৰেজিষ্ট্ৰাৰৰ অফিচতে ন্যাস পৰিষদৰ শেষ বৈঠক বহি আদিবেপৰা ৩১ ডিছেম্বৰ ১৯৪৭ পৰ্যন্ত পৰিষদৰ টকা পইছাৰ হিছাপ হিছাপ পৰীক্ষকৰ প্ৰতিৱেদনে সৈতে গ্ৰহণ কৰে। লগতে পাছৰ কেইদিনৰ হিছাপো। বিশ্ববিদ্যালয় বিল সম্পৰ্কে ছিলেক্ট কমিটি জৰত আলোচনা হৈ থাকোঁতে যোগ

দিয়া এইখনৰ ছেদ এটা হ'ল 1 (3) The Gauhati University Trust Board shall be dissolved and all properties and rights now vested in the said Trust Board shall be transferred to and vested in the said University on such date as this Act may come into force
আইনখনৰ মুখ-কথাতো (preamble) এই একে কথাই থাকিল। সেইফালে দৃষ্টি ৰাখি পৰিষদে সিদ্ধান্ত কৰে 4 Resolved that the Gauhati University Trust Board be finally dissolved from this 25th day of January 1948 under the provisions of the Gauhati University Act 1947 and that all trust funds and properties and all accounts with the Board's Bankers in the name of the Board be operated by the said University

5 The University authorities are requested to take over charge of the University trust funds on the same conditions under which the University Trust Board collected donations from the donors, attention being drawn to Bulletin No 7 of the Publicity Department of the Board একেদিনাখনেই বিশ্ববিদ্যালয় তৃতীয় কনভেন্স্যনো বহি নৱজাত বিশ্ববিদ্যালয়ক আশীৰ্বাদ জনায়। ইয়াৰ পাছত এদিন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰথম কোৰ্টৰ আৰু ন্যাসপৰিষদৰ সংযুক্ত অধিবেশন বহিছিল। ২৫ জানুৱাৰী তাৰিখে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কোষাধ্যক্ষ শৈলধৰ ৰাজখোৱাই ন্যাসপৰিষদৰ দলিল পত্ৰ, সম্পত্তি আৰু দায়িত্ব পৰিষদৰ সচিব আৰু কাৰ্যালয়্যাধ্যক্ষ মোৰণবা চমজি লয়। পৰিষদে ৫,০৭,৩৭৮।১ পাই সংগ্ৰহ কৰিছিল আৰু ৩৬,৩৮১।৬ পাই বেংকৰ সুদ হিছাপে পাইছিল। খৰচ বাদ দি বেংক-

বেলেঞ্চ, সাজ-সৰঞ্জাম, কিতাপ আদি কপে মুঠে ৫,৮২,৭০৭৮৯৪ পাঁচ বিশ্ববিদ্যালয়ক দিয়া হয়। ইয়াৰ উপৰি ছশা ৭ নম্বৰী বুলেটিনমতে দহ লাখ টকা দানৰ প্ৰতিজ্ঞা আছিল। কিন্তু বিশ্ববিদ্যালয়ে সেই প্ৰতিজ্ঞাত দান যি সংগ্ৰহ নকৰিলেই, সংগৃহীত ধনৰ ভিতৰৰ বিশেষ উদ্দেশ্যে দিয়া দান (৫৫,০০০ টকা) সেই উদ্দেশ্যৰ অৰ্থে খৰচ বৰা নাই। এইভাৱে কেইবাটাও কথাত বিশ্ববিদ্যালয়ে ন্যাস পৰিষদৰপৰা চমজি লোৱা দায়িত্ব পালন নকৰিল। এইটো অৱশ্যে দুখৰ কথা। বিশ্ববিদ্যালয়ে আমাৰ আশা-আকাঙ্ক্ষাবোৰ পূৰণ নকৰিলে— ইও এটা সাধাৰণ আক্ষেপ। তথাপি আমাৰ প্ৰবোধ—বিশ্ববিদ্যালয় নোহোৱা অসমৰ এটা বিশ্ববিদ্যালয় হ'ল।

নিৰলাষপৰা বায়গিৰিলৈ

অসমৰ ভিতৰত নগৰৰ চেহেৰা ধৰা এডোখৰেই ঠাই - গুৱাহাটী। urbanity বা নগৰ-সভ্যতাৰ বতাহহাটি গাত লগাওঁ বুলিলেও তালৈকে চাপি-কুঁচি আহিব লাগে। বৰ সক্ৰিয়ভাৱে নহ'লেও আধুনিক উচ্চ সাৰস্বত সাধনাৰ অনুপ্ৰেৰণা দিব পৰা অনুষ্ঠান কটন কলেজো এই চহৰতে। আধুনিক সংবাদসেৱা আদিৰ অনুশীলনৰ বাটো গুৱাহাটীতেই লাহে-ধীৰে হ'লেও বহলি গৈ থাকে। অসমৰ ৰাজনৈতিক নহ'লেও সাংস্কৃতিক শৈক্ষিক ৰাজধানীৰূপে বজাৰৰত নহ'লেও প্ৰজাধৰত গুৱাহাটী সৰ্বাগ্ৰত পৰিগণিত। সেই হেন অসমীয়া জীৱনৰ মেট্ৰপলিছ বা ৰাজধানী গুৱাহাটীত থাকিবলৈ আহি ভাল লাগিল। ইয়াত পাবলৈ বিচৰা সকলোকে পোৱা যায়। বিশেষকৈ মই পোৱা বা পাব লগীয়াৰ ভিতৰত ডক্টৰ বাণীকান্ত কাকতি, ডক্টৰ সূৰ্যকুমাৰ ভূঞা ছাৰসকলৰ নিৱাস এয়া। কাকতি ছাৰেতো স্পষ্টকৈয়ে ক'লে, 'তুমি ইয়ালৈ গুচি আহি ভালৈ কৰিলা। এতিয়া আমাৰ কাম হ'ব।' ইতিমধ্যেই শঙ্কৰদেৱৰ "ভক্তি-প্ৰদীপ"খনিৰ আধুনিক সংস্কৰণ এটি ছপাশালৰ ভীমৰ মাজত সূমুৱাই ধৈ আহিছিলো। ছাৰে তাতে আশীৰ্বাদ এজোলোকা দিলে। "কীৰ্ত্তন-ঘোষা" আৰু "নাম-ঘোষা"ৰ কামো আবহুত কৰিছিলো। তাতো অৱলম্বন কৰিব লগীয়া বৰ্ণবিন্যাস-ৰীতিৰ বিষয়ত ছাৰৰ পৰামৰ্শ লৈ খোৱা আছিল। বৰগীত, অস্বীয়া নাটৰ পাঠো ঘাটীৰব বহু কৰিছিলো সন্দ্ৰ আৰু ব্যক্তিৰপৰা পুখি গোটাই। এতিয়া ছাৰৰ সন্নিহিত পাই শঙ্কৰদেৱৰ অধ্যয়নৰ ফালে আৰু একপ্ৰাণ ঘাটীৰব অনুপ্ৰেৰণা পোৱা গ'ল। ২ মাৰ্চ ১৯৪৫ তাৰিখে পুৱনি

“বাহী”ৰ পাতৰপৰা ‘বৰদোৱা গুৰুচৰিত’খনি ভুলিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিলো। অসমৰ সাংস্কৃতিক-সামাজিক ইতিহাস-অধ্যয়নৰ কাৰণে গুৰু চৰিতবোৰায় কিমান মূল্যবান সমল, সেই কথা আমাৰ পণ্ডিত-সকলৰ আজিও হ’বলা উপলব্ধি হোৱা নাই যেন লাগে। এই কেইদিনমান সেইটো কথাৰে ইতিহাসৰ পণ্ডিত ভট্টৰ হেৰথকাস্ত বৰপূজাৰিৰে আলোচনা কৰি আছো। মই গুৱাহাটীত থিত দিয়ে তেনে পৰ্যায়ৰ বিচাৰ-বিমৰ্ষা কৰিছিলো অধ্যাপক শ্ৰবেশচন্দ্ৰ ৰাজখোৱাৰে। গুৱাহাটীৰ হৰমোহন দাসৰ সংগ্ৰহত ৰামচৰণ ঠাকুৰৰ ভণ্ডিতা থকা বিতৰ্কিত গুৰু-চৰিতখনৰ এখন সাঁচিপতীয়া পুথি আছিল। মই আৰু ৰাজখোৱাই ৪ মাৰ্চৰপৰা বেছ কিছু দিন দাসদেৱৰ ঘৰলৈ গৈ গৈ পুথিখনৰপৰা হলিৰাম মহন্ত ঠাকুৰৰ ছপা সংস্কৰণেৰে পাঠ মিলাইছিলোঁগৈ। ৰাজখোৱাদেৱে চৰিতত সন্নিৱিষ্ট বাৰভূঞাসকলৰ বুৰঞ্জীৰ ঐতিহাসিক মূল্য বিচাৰ কৰি ইংৰাজীত এটা প্ৰবন্ধ লিখিছিল, সেইটো Journal of Assam Research Societyত প্ৰকাশ পাইছিল। তেওঁ অৱশ্যে বিষয়টো আৰু অনুধাৱন নকৰিলে। মই কিন্তু পিছত মোৰ পি এইচ. ডি ডিগ্ৰীৰ বাবে লিখা Sankaradeva and His Times অত বিষয়টো আৰু অলপ কৰিবৰ বাবে যত্ন কৰিছিলো। ভাত কি কৰিব পাৰিলো, আন গৱেষকসকলে দেখোন মাত্ৰকে মতা নাই! নে ‘সকলো আছিল, সকলো আছে, মুগুণো, নলঙ গম’ বুলিছে, তাকো নাজানো।

নিবলা কুটিৰ’ত হেম বৰুৱা আৰু বসন্তকুমাৰ বৰুৱাদেৱেৰে পতা আমাৰ সংসাৰ কিন্তু বৰ বসাল হৈছিল। সেই ছুইগৰাকীয়েই ভাল কথাচহকী। তত্পৰি আমাৰ আড্ডাত যোগ দিবলৈ আন ‘কথাৰ সাগৰ’কো পোৱা গৈছিল। বৰুৱা ছাৰ থাকিলে তেৱেঁই আলোচনাৰ ঘাই অংশ-গ্ৰহীতা হয়, আমাৰ অংশ-গ্ৰহণ কিছু খৰা হয়। তেওঁৰ মাত্ৰ এক আৰু মিহি যদিও সকলো বসেই স্নাত

বিস্তাৰ লাভ কৰে, আৰু কেতিয়াবা বসৰ ধাৰাটি বৰকৈ মুকলি হ'লে তেওঁৰ প্ৰাক্তন হ'লেও ছাত্ৰ হেম বৰুৱাই লাজত ডল-মূৰ কৰিব লাগে আৰু আমাৰ দুইব ইহা কামটো ছাৰ ওলাই যোৱালৈ মূলত্ব কৰি থ'ব লাগে। ছাৰ নথকাত আমাৰ বৈঠকবোৰ ভজা বাদাম বা চানচুৰ খোৱাবপৰা নীলমণি কুকন ককাৰ জন্ম-জয়ন্তী-লৈকে বিবিধ বিষয়ব, হবেক বস্তব হ'ব পাৰে। সাহিত্যিক বন্ধু দুই-এজন আহিয়ে থাকে, তেতিয়া আকৌ উচ্চ গ্ৰামত আলচ চলে। তেতিয়া চলিছিল কমলনাৰায়ণ দেৱ (এওঁ বাহিৰপৰা হিন্দী-প্ৰচাৰৰ অৰ্থে ১৯৩৮ত আহি অসমীয়া ভাষাক নিজৰ কৰি লৈছিল আৰু কেইবছৰমানৰ ভিতৰতে গুৱাহাটীতে তেওঁৰ মৃত্যু ঘটিছিল—৪ ছেপ্টেম্বৰ ১৯৪৬ত) আৰু চক্ৰেখৰ ভট্টাচাৰ্য-সম্পাদিত দ্বিতীয় পৰ্যায়ৰ “জয়ন্তী” পত্ৰিকাৰ প্ৰগতিশীল (প্ৰোগ্ৰেছিভ) সাহিত্য-কবিতাত্মক। এবাৰ দুইজন সম্পাদক বাহিৰত থাকিব লগীয়া হোৱাত এটা সংখ্যা “জয়ন্তী”ৰ মই আলহী-সম্পাদক হ'ব লগীয়া হৈছিল। এই “জয়ন্তী”তে মই “চটাই পৰেবত আৰু ছিৰি লুইত” শিৰোনামা দি বনগীতৰপৰা আমাৰ সামাজিক অধ্যয়নৰ প্ৰবন্ধ কেইটামান লিখিছিলো, পাছত সেইকেইটা “অসমীয়া গীতি সাহিত্য” নামৰ পুথিত সন্নিৱিষ্ট হৈছে। একালে শব্দবদেৱ, আনফালে বনগীতৰ চৰ্চা কৰা দেখি (দুইটাই সামাজিক অধ্যয়ন) এজন বন্ধুৱে আকৌ, বাজা বামসিংহৰ কথাবে মোক মন্তব্যহে কৰিছিল “চাবাহ অচমিয়া চেনা! এক চেনাই নাও মাৰিব পাৰে, গড বান্ধিব পাৰে।” ৫ মাৰ্চ ১৯৪৫ তাৰিখে কটন কলেজৰ গুৱাহাটী এ এছ. এল. ক্লাবৰ এখন সভাত যোৱা আটো কুৰি বছৰৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ বিষয়ে লেকচাৰ কৰিছিলো। সেইদিনা সভানেত্ৰী আছিল নলিনীবালা দেৱী। তেতিয়া সম্পাদক জীৱকান্ত বৰুৱা। মনত আছে সভালৈ খাৰী দিছি অহা গোষ্ঠালপৰীয়া এটি ছোৱালীক সভানেত্ৰীয়ে বৰ ককৰ্ণনা কৰিছিল। সেই ধুনীয়া অনুষ্ঠানটোৰ বিষয়ে সেয়ে দেখে

জনা। তাৰ পাছত সি কাৰ মায়াত জানো হৰণলুকি দিলে।

হুইজন বকৱা গুৱাহাটীৰ বাহিৰলৈ গ'লে মোৰ বৰ নিজান নিজান অকলশৰীয়া অকলশৰীয়া লাগে। ইকালে তেতিয়া বৃদ্ধৰ নিশ্চিন্দী চলি আছে। তাতে আকৌ স্কুলীয়া ল'ৰাৰ হোস্টেলৰ ভাঙ ফুট গধূলিতে বাঢ়ে—মই অফিচ বন্ধ কৰি আহিলোঁ তাৰ গৰাহ ধৰিব লাগে। তেতিয়াই জানো শুৱকে পাবি—বিশেষকৈ যেতিয়া গৰম হয়? গতিকে খাই-বৈ উঠি সক মাইদেউৰ (মুখা হাজৰিকা) ওচৰ পাৰ্ঠগৈ। তেওঁ থাকে লেখ বোডত দেউতাকৰ (কনকলাল বকৱাৰ ভাই মহেন্দ্ৰলাল বকৱা) লগত। আন্ধাৰ নিশা বাবে কেতিয়াবা লঠগ এটা আৰু বাহতুৱা কুকুৰৰ ভয়ত বাঁহ এডালকে হাতত লৈ যাব লাগে। কেতিয়াবা মূৰত গামোচাখন মাৰি কাপ্তান বাঁহডাল পেলাই তাতে লেমটো ওলমাই লৈ মাইদেউৰ কাৰ ওলালেগৈ ল'ৰা-ছোৱালীহঁতৰ বৰ ধেমালিয়েই হয়। মাইদেউৰ ঘৰৰ ওচৰতে তেতিয়া যোগেন্দ্ৰনাথ বকৱা উকীলৰ মাটিত এটা ঘৰত অস্থিগাৰি বায়চৌধুৰী আছিল তেওঁৰ পুৰণি অকণা প্ৰেছৰ অৱশিষ্টৰে। তাৰপৰা কেতিয়াবা কেতিয়াবা “ডেকা অসমো” ওলায়। তেওঁৰ লগত পুনৰ সংগ্ৰহ হয়। অসমৰ শুল্কীয়া সমস্যাবোৰ লৈ তেওঁ সদায় চিন্তিত। তাকে আমাৰ আগত আৰু তেওঁৰ কাকতত বিবৰি তথ্য কৰি থাকে। মাজে মাজে তেওঁ ইংৰাজী বিবৃতি দিবলৈ বা বাহিৰলৈ চিঠি দিব লগীয়া হ'লে তেওঁ মোক সহায় কৰিবলৈ কয়। মই কবোঁ। পিছত কনষ্টিটিউৱেণ্ট এছেম্বলিৰ কাম চলি থকাৰ সময়ত অসম জাতীয় মহাসভাৰ হৈ দিয়া বিশদ শ্ৰাবক-পত্ৰৰ ইংৰাজী কপ দিয়াত মই কেইবাদিনো তেওঁৰে লাগি দিছিলো, আৰু সেই কাৰ্যত বৰদলৈ ডাঙৰীয়াই মোক উৎসাহ দিছিল, কাৰণ অসমৰ দক্ষিণাঞ্চলৰপৰা কিছু কথা সদায় ক'ব লগীয়া আছিল—মিবোৰ নানা উপাদানেৰে গঠিত অসম কংগ্ৰেছৰপৰা স্পষ্টকৈ ক'ব পৰা নাযায়। বৰদলৈৰ এনে মনোভাৱৰ লগত পাছৰ হুইজন

কংগ্ৰেছীৰ দৃষ্টিভঙ্গি দেখাতে গৃথক হৈছিল, কাৰণ তেওঁলোকে অসম জাতীয় মহাসভাখন এজন মানুহৰহে সভা বুলি দিৱীত জাহিৰ কৰিছিল যাৰ ফলত দিৱীয়ে আগতে বায়চৌধুৰীৰ কথাত বিৰূপ গুৰু দিছিল, সেয়া পাছলৈ সমূলি নিদিয়া হ’ল। সি আমাৰ বাবে ক্ষতিকৰ কথাই হ’ল। বিষ্ণুপ্ৰসাদ বাভা এই সময়ত (১৯৪৫) মাজে মাজে গুৱাহাটীলৈ আহে। তেওঁক লগ পাওঁ কামাখ্যা-নীলাচল পৰ্বতৰ নামনিৰ বিশেষ এঠাইত। মাৰোৱাৰী গান্ধীৰ হিছাপৰ বহীৰ নিচিনা এটা বহীত তেওঁ সাত ৰাজ ঘূৰি গোটোৱা সাংস্কৃতিক বতৰা আৰু সমলৰ টোকা আৰু চিত্ৰবোৰ দেখুৱায়। মই আৰু প্ৰফুল্লদত্ত গোস্বামীয়ে (পাছৰ ডক্টৰ) বাভাৰে আলোচনাৰ পাছত টোকা কৰি ডিমাছা কছাৰীসকলৰ লোকগীতৰ বিষয়ে দুটা প্ৰবন্ধ লেখেঁ— মোৰটো মোৰ “অসমীয়া গীতি-সাহিত্য”ত আৰু গোস্বামীৰটো তেওঁৰ Folk Literature of Assamত পাব। বাভাক লৈ এদিনা (২৪ জুন) আমাৰ বহাতে গানৰ মজলিছৰো আয়োজন কৰা হৈছিল।

এই সময়তে ভালেই নে বেয়াই এটা কাম কৰি পেলাইছিলো। জুলাই মাহত ৰাজমোহন নাথ-সম্পাদিত “ঐত্ৰীমাধৱদেৱ বৰগীত” প্ৰকাশ পায়। নাথে ইতিপূৰ্বে বিশেষকৈ কপিলী উপত্যকাৰ প্ৰস্তুত উদ্ধাৰ কৰা আদি সংকাৰ্য কৰিছিল, আৰু পুৰণি অসমীয়া সাহিত্য অধ্যয়নতো বিশেষ বতি দেখুৱাইছিল। কিন্তু বৰ্তমান প্ৰকাশনৰ পাছত ডক্টৰ বাণীকান্ত কাকতি, কালিৰাম মেধি আদি আমাৰ বৰেণ্য পণ্ডিতসকলক ‘তথাকথিত পণ্ডিত’ ‘তথাকথিত পণ্ডিতাভিমানী ব্যক্তি’ আদি কুৎসিত বিভূষা দি ছেয় কৰিবৰ যত্ন কৰা দেখি মোৰ নাই নস’লে। আনফালে, গুৰু পাঠৰ নামত তেওঁ অজস্ৰ পাঠ কিতাপি অটোৱাব উপৰিও মাধৱদেৱ-বচিত আৰু মাধৱদেৱৰ নামত প্ৰচাৰিত নাটক গীতো (এইদোৰক প্ৰকৃততে ‘অসমীয়া গীত’হে বোলা হয়, ‘বৰগীত’ নহয়) পুথিখনত সামৰিছিল আৰু পুথিৰ ঐতিহ্যগত গীতৰ ক্ৰম ভাঙি দি (এনে ক্ৰম শুণা যে কেনে কথা, তাক উপলব্ধি

কবিতালৈ হ'লে ভাই মনী সিহঁত "গুৰুগ্ৰন্থ সাহিব"ৰ বাণ আৰু মহান্নাথ ক্ৰম ভণ্ডাৰ কথা শুনুৱাৰ লাগে) 'জীৱন দেশৰ মহাজন-সকলৰ পদাৱলী সম্পাদন কৰাৰ আৰ্হি লৈ' বংগীয় পদাৱলীৰ দৰে শাস্ত্ৰ, বাৎসল্য আৰু আন কি মধুৰ বসৰ পৰ্যায়ত গীতবোৰ ভাগ কৰিছিল, ইতিপূৰ্বে তেওঁৰ সম্পাদিত "ত্ৰীত্ৰীশংকৰদেৱৰ বৰগীত"ৰ সমালোচনাত পণ্ডিতসকলে সেইটো ভুল পন্থা বুলি কোৱা কথাৰ তেওঁ তাক্ষিলাহে কৰিছিল, আনফালে আকৌ 'টিকা-টিপ্পনী'ৰ (১) অনেক ঠাইত হাঁহি উঠা ভুল অৰ্থ দিছিল (যেনেকৈ বিখ্যাত 'শতপত্ৰ বিকশিত ভ্ৰমৰ উৰাই' শাৰীটোৰ 'পত্ৰ বিকশিত' পাঠ লৈ তাৰ অৰ্থ কৰিছে 'পাখি মেলি'—যেন এশ পাখি লগা একেলগী ভোমোৰা উৰাৰ কথাহে মহাপুৰুষে কৈছে! 'গুণ্ডা'ৰ অৰ্থ কৰিছিল কাচমণি!), আৰু বৰগীত শব্দৰ অৰ্থ কৰিছিল 'ওস্তাদি গান'। ২২ ছেপ্টেম্বৰ "সাদিনীয়া অসমীয়া"ত মই 'মংসেন্দ্ৰনাথ' স্বাক্ষৰেৰে "গড়কাপ্তানী প্ৰখৰতাৰ খবলুটি" নাম দি এটা চোকা সমালোচনা উলিয়ালো। তাতে মনত দুখ পাই নাথে যোৰহাটৰ কাছাৰীত এক মান হানিৰ গোচৰ তৰিলে—পোনতে সম্পাদক দেৱকান্ত বৰুৱা আৰু প্ৰিণ্টাৰ সোণাবাম বেজব বিকছে। ১৯৪৬ মাৰ্চ মাহত "অসমীয়া" প্ৰেছৰপৰা মোৰ নাম উলিয়াই মোকো সাঙুৰি দিলে আচামী ৰূপে। কুলধৰ চলিহা আৰু গুণ্জানন বৰুৱা নাথৰ উকীল। "অসমীয়া"ৰ পক্ষ সমৰ্থন কৰিলে দেৱেন্দ্ৰ শৰ্মা আৰু বাজেন্দ্ৰনাথ বৰুৱাই (পাহৰ এম্ পি জেন)। সিপক্ষক জেবা কৰিবৰ কাৰণে বৰুৱাদেৱক মই বৈষ্ণৱ সাহিত্যত পণ্ডিত কবি তুলিব লগীয়া হ'ল আৰু তাৰ লগতে মোৰো জ্ঞানৰ টোপোলাটো চেপেটাৰপৰা শকত কবিতালৈ যন্ত্ৰ কবিতা লগীয়া হ'ল। অলপ আগতে কৈছোৱেই শব্দবন্ধেৰ বচনা সাঁচি-পাতৰপৰা অধ্যয়ন কবিতালৈ আৰম্ভ কৰিছিলো, "কীৰ্ত্তন-ঘোষা"ৰ বাহিৰেও অংকীয়া নাট কেয়োখন, বৰগীত আদি পুথিৰ পাঠ

উদ্ধাৰ কৰাৰ ব্যৱস্থা আছিলো। গোচৰৰ পৰৱৰ্ত্তি এতিয়া কথাবোৰ আকৌ শুনীয়া ধৰণে পিটিকি চাব লগীয়া হ'ল। দেহকান্ত বৰুৱা, লোণাৰাম বেজ আৰু মই উজনিমুখা বেলগাড়ীত উঠি যোৱাৰ দিন পৰিলে বোৱহাট-ভ্ৰমণৰ অৰ্থে যাৰ লাগে। আমাৰ অধিবক্তাই মাজতে জনালে যে বণ টান, গতিকে উঠিব কাকতি, উঠিব জুগুণ আৰু কালিৰাম মেধিক আমাৰ সাক্ষী দিব লাগিব, লাগিলে কমিশ্যন কৰাই গুৱাহাটীতে সিনকলৰ সাক্ষ্য লোৱাটো কৰা আব। সিনকলেও সন্মতি দিলে। ২৩ জুলাই তাৰিখে শোধৰ এটা দিন পৰিছিল। তাৰ আগতে হুই পক্ষৰ বন্ধু-বান্ধৱে মকতমাটো মিট-মাট কৰিবৰ কাৰণে হেঁচা দি আছিল। “অসমীয়া”ৰ ভৰকৰণৰা জগদীশচন্দ্ৰ মেধিকো উকীল ধৰা হ'ল। ২২ জুলাই তাৰিখে আমি তিনি আচামী আৰু মেধি বেলত উঠিলো বোৱহাট বুলি। পাছ দিনা পুৱা হওঁ নহওঁতেই যেতিয়া মৰিয়লীত নামো পেৰ্, পেৰ্ কৈ বৰষুণ। বৈ থকা বোৱহাটৰ বাহুত আমি উঠোঁতেই গাৰ কাপোৰ, বিছনাৰ টোপোলা সকলো ডিঙিল। বোৱহাটৰ বাহু স্টেণ্ডত আকৌ বস্ত্ৰ কঢ়িওৱা মানুহ সেই পুৱাতে পাবলৈ নাই। কোনোমতে এটি আহি বৰুৱাৰ বস্ত্ৰখিনি ল'লে। মেধিয়ে নিজৰ বস্ত্ৰ নিজ কাকত পেলাই ওচৰৰ শহুৰৰ ঘৰলৈ খোজ ল'লে। মই মোৰ টোপোলা মূৰত তুলি লৈ ওচৰতে থকা নীলমণি ফুকন ককাৰ বহালৈ গ'লো। ককা শোৱাৰণৰা উঠি দপ-দপালে, “তোমালোক পণ্ডিতবোৰেহে পিঠিত থপৰিয়াই নেওৰ কাটি বাজমোহন বাধক চোঙত মেলিলা। এতিয়া গোচৰত চোঁচৰা। মই বাজমোহনকো কৈছো, তোমালোককো কৈছো, তোমালোককো কওঁ, আজিয়ে মিটমাট কৰিবৰ একা।” ইতিমধ্যেই বোলে নাথক জীহটলৈ বৰলিৰ জুৰুৰ দিয়া হৈছিল। গুজামন বৰুৱা আৰু জগদীশচন্দ্ৰ মেধিৰ খুঁটাৰ ব্যৱস্থা জনিবাঁ জড়াইখন সমাপ্ত হ'ল। মিট-মাটৰ সেৱালেখি হৈ

যোৱাক পাছত গোচৰ শোধনা হাকিম হিনিয়ৰ ই. এ. চি আনা-
 য়াৰ হুৱেইনে মোৰ ভাষাৰ জ্ঞান আৰু নথল প্ৰশংসা কৰিলে।
 কুকৰ ককাই আকৌ কৈছিল, মোৰ সমালোচনাটোত জৰুৱা শকাবাব
 ব্যৱহাৰ কৰাটোৱেই বোলে মোকৰ্দমাটোৰ জৰি হ'ল! মই হ'লে
 ক'ব কোৱাবিলো! গোচৰখনে কিন্তু এটা কথা দেখুৱালে যে পুৰণি
 সাহিত্যৰ শুধা সংস্কৃতিৰ প্ৰকৃত বিদ্যায়ত্তনিক অধ্যয়নৰ অতীত
 প্ৰয়োজন, তাৰ অভাৱত পথাৰৰ মাজৰ মুঠা সকলো পোন পোন
 কৰাৰ দৰে নাথৰ দৰে লোকেও নিজৰ ব্যাখ্যা দি ল'বৰ সুবিধা
 পাইছিল। এই সময়তে যোৱাহাটৰ এজন স্থানীয় সংগীতজ্ঞই বৰগীতৰ
 নিজৰ বাগ গুঠাই হিন্দুস্থানী বাগ দি দি তাত চৌভাল আদি ভাল
 বান্ধি “বৰগীতৰ স্বৰলিপি” নামে এখন কিতাপ উলিয়ালে। যিজ-
 দেৱ মহন্ত, দৰ্পনাথ শৰ্মা, কীৰ্ত্তিনাথ বৰদলৈ আৰু স্তুতিনাথ বৰদলৈ-
 পৰাও ওজৰ শুনিলে, সেই স্বৰলিপি বজালে বৰগীত নাবাজে, ‘ওস্তাদি
 গান’হে বাজে। বাজমোহন নাথৰ থিওৰিৰ লগত যেন ঐক্যতাৰ।
 কিন্তু কোনেও ক’তো এলানি কথা লিখি প্ৰতিবাদ নকৰে! ২৩
 মেইৰ “দৈনিক অসমীয়া”ত ময়ে ‘জাতীয় চেতনাহীন ওস্তাদ’ বুলি
 এটা প্ৰবন্ধ লিখিলো। এইবাৰ জৰ্ণিৰী মান-হানিৰ গোচৰ নহ’ল।
 কাৰো প্ৰতিবাদো নোলাল। মাথোন ভিতৰুৱা মজলিহত এটা
 গুৰুগুৰি উঠিলে, ‘এ নেওগ! নেওগতো ওস্তাদ নহয়েই ॥’ নহয়,
 হয়। কিন্তু এতিয়া ওস্তাদো ঠাণ্ডা হ’ল।

গোচৰখনৰ ফলত কাকতি ছাৰ আৰু কালিৰাম মেধিৰে মোৰ
 নম্বৰ পাঢ় হ’ল আৰু শংকৰদেৱ-অধ্যয়নৰ মাজলৈ অধিকতৰে সোমাই
 যাব লগীয়া হ’ল। এইবেলা ছাৰৰ হাতত থকা “শুক-চৰিত-কথা”-
 পুথি মেধিকৈয়ে কৰা সজিলে টোকাৰ এখন বহী পাই মন উকলীকৃত
 হৈ উঠিল। বিশেষকৈ পুথিখনৰ মনোবশ ভাষাই যে মোক কেন
 কুৰি সত্যিকায়নবা বাবে বাবে জুলি নিৰোজ সত্যিকা পোৱায়গৈ?

ইয়াৰ পিছৰ বছৰত লেখা মোৰ “শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰদেৱ” প্ৰবন্ধ গুৰুচৰিত-
খনিৰ উদ্ধৃতিৰে মেধিৰ বহীখনৰ বৰ সহায় পাইছিলো। উপেন্দ্ৰ-
চন্দ্ৰ লেখাকৰে ভাৱ বহুত পাছতহে তেওঁৰ সংকৰণ উপলব্ধ। সেই
সময়ত ওলোৱা সকলো বিবৰণ আৰু বিবৰণ লৈ “ধূপৰ বঠি” বুলি
পুস্তিকা এখন প্ৰস্তুত কৰা হৈছিল। বিশেষকৈ মেধি, দেৱ বৰুৱা
আৰু হেম বৰুৱাৰে আলচি-চলচি তাক ধি-পিহি নিয়ন্ত্ৰণ কৰা
হৈছিল যাতে সেয়া গাত লাগিলেই কুলাচলৰ নিধন হয়। বাদ-
প্ৰতিবাদৰ ক্ষেত্ৰখন পাছে লাহে লাহে আপুনি নিকা হৈ যোৱাত
পুস্তিকাখন উলিওৱা নহ’লগৈ। বাদ-প্ৰতিবাদৰ উদ্ভাৱ মাৰুত
নিৰলে ‘বাবুৰি বৰগীত’ নামৰ এটা প্ৰবন্ধ লিখিছিলো আৰু
“দৈনিক অসমীয়া”ত প্ৰকাশৰ কাৰণে দিছিলো। কিন্তু এবাৰ সাপে
খালে লেজুলৈকে ভয় দেখি তেওঁলোকে মোৰ লেজুডাল এমাহৰ
পিছত মোক ঘূৰাই দিলে। পাছে বহুনাথ চৌধাৰী আতাই বস্ত্ৰটো
দেখা পাই ভাল পাই বৰ মৰমেৰে তাক তেওঁৰ ‘স্বৰ্ভি’ত প্ৰকাশ
কৰিলেগৈ। সেইটো মোৰ লেখাৰ ভিতৰত সকলোতকৈ সমাদৃত
প্ৰবন্ধ। প্ৰকাশৰ লগে লগে মেধি, জ্যোতিপ্ৰসাদ, নকুলচন্দ্ৰ ভূঞা
আদিয়ে চিঠিৰে তাক আদৰ জনায়। সি মোৰ “শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰদেৱ”ৰ
অন্তৰ্গত হৈ সন্নিৱিষ্ট হৈ আছে। নাথৰ সম্পাদিত “কালিদয়ন
বাৰ্ট”ৰ সমালোচনা কৰি লিখা ‘কালিদয়নৰ পাঠ-বিভাৰ্ট’ নামে এটা
প্ৰবন্ধ মাধৱচন্দ্ৰ বেজবৰুৱাৰ “বাঁহী”ৰ দুসংখ্যাত ছপা হৈছিল।

এইবোৰ সাহিত্য সংস্কৃতি-জগতৰ খেলি মেলিত সোমোৱাৰ আগতে
‘নিবন্ধা কুটীৰ’ত দুজনো বৰুৱাৰে গৃহবাসৰ অন্ত পৰিছিল কেইবাহ
মানতে। মই আমাৰ ন্যাস-পৰিষদৰ মহকুমা সমিতিবিলাকৰ কাম
চাবলৈ উজনিত জ্ঞান কৰিবলৈ ওলাই গৈছিলো। সেই জ্ঞানৰ
খেৰ পৰ্যায়ত নগাঁৱত থকাতে ভাত হেম বৰুৱাক লগ পালো—
কৰ্মপ্ৰেছৰ কথা এখন ডাকৰ স্তম্ভৰ বাবে গৈছিল। তেওঁ ক’লে

যে কুল কৰ্তৃপক্ষক লগা হোৱাত আমাৰ হুইব ‘নিৰলা’ এবিধ লগীয়া হ’ল, গতিকে শিলপুখুৰীৰ বৰদলৈৰ ঘৰৰ ওচৰতে ববীন্দ্রনাথ চৌধুৰীৰ ঘৰটো ভাৰালৈ লোৱা হৈছে, মই গুৱাহাটীলৈ ঘূৰি গ’লৈ ডালৈক যাব লাগিব, বকৱা নিজে কিন্তু কলেজৰ বন্ধৰ বাবে তেতিয়া যোৱাহাটলৈহে যাব। মোৰ নগাঁৱৰ কাম শেষ হোৱাত গুৱাহাটীলৈ ঘূৰিলো আৰু নতুন ঘৰত সোমালোহি। আহল বহল বাৰীখনেৰে সৰু ধুনীয়া ঘৰটো। তাত ইতিমধ্যেই আমাৰে সহবাসী হ’বলৈ শৰৎচন্দ্ৰ বকৱা (‘মহৰ্ষি’ কমলাকান্ত ভট্টাচাৰ্যৰ জ্যেষ্ঠপুত্ৰ) আৰু তেওঁৰ যোগে অভয় ডেকা নামে এজন ব্যৱসায়ী ডেকা ঠাই লৈ আছিল। দুদিনৰ পাছতে হেম বকৱাও আছিল যোৱাহাটৰপৰা বন্ধ খাই। তাৰ কিছু দিন পিছতে আকৌ মোৰ বৰদলৈৰ ল’ৰা ববীন্দ্রনাথ হাজৰিকা আমাৰ লগ হ’লহি। আমি পাঁচটা মাহুহৰ ঘৰেই বোলক বা ‘মেছে’ই বোলক, ভালকৈ চলি যাবলৈ ধৰিলে। ডাঙৰুৱাৰ ঘৰ বুলি তাৰ নাম দিয়া হ’ল ‘বামগিৰি’—যদিও লোকৰ ভাৱাৰে এটাৰ নামকৰণ কৰিবলৈ আমাৰনো বাক কি এতিয়াৰ আছিল? সেই নাম পিছে প্ৰখ্যাতেই হৈ উঠিল। আমি পাঁচটাৰ কিন্তু একেলগে এক সময়তে ভাতমুঠি খোৱা কাচিং-কেতিয়াবাহে হয়। প্ৰত্যেকৰ কামৰ সময়ৰ, কামৰ ক্ষেত্ৰৰ কণ বেলেগ বেলেগ। আগৰেপৰা হেম বকৱা আৰু মোৰ কথাৰ মালিহাৰ লগ দেৱ বকৱা কিন্তু এতিয়াও আহি থাকে আৰু আমি ছয়োয়ে জহ কালি ভাত পানী খাই উঠি “অসমীয়া”ৰ অফিছলৈ গৈ মেল মাৰোঁ। কেতিয়াবা সম্পাদকীয় এটাও লেখা হয় কথা প্ৰসংগতে। সেইদৰে মোলানা আজাদৰ কথাৰে ‘জীৱন্ত কৰ্ণধাৰ’ বোলা মই লিখা (১০ জুলাই ১৯৪৬) প্ৰবন্ধটো বাহিৰত সমাদৃত হৈছিল—অৱশ্যে মই লিখা বুলি নজনাকৈ। জুন-জুলাই মাহত জ্যোতিপ্ৰসাদ আগৰৱালা গুৱাহাটীলৈ আহি ওকল আগৰৱালাৰে থাকেহি। ২৭ জুনৰ দিনা পিছৰজনৰ ওচৰলৈ থাকেহি

জ্যোতিপ্ৰসাদক লগ পাই। কথাৰ মূৰত বৰগীতৰ সংগীতৰ আলোচনা হয়। ২৯ তাৰিখে সন্ধিয়া কুৰিবলৈ যাওঁতে তেওঁ বাটবেপৰা মোক মাতি নিয়ে। অসমীয়া সংগীতৰ বিষয়ে আলোচনা হয়। তেওঁ ক’লে, তেওঁ বিষ্ণুপ্ৰসাদ বাভাৰু ছবছৰমানৰ আগতে বৰগীতৰ বিষয়ে টোকাৰে এখন বহী দিছিল। বৰগীতৰ বাগ হয়তো আজি চাৰিপাঁচ শ বছৰে অলপ পৰিষ্কাৰিত হৈছে। কোনো গায়নে হুটা ‘ৰাগ দিওঁতে’ (আলাপ কৰোঁতে) প্ৰায় একে কৰিয়ে ‘টানে’। শব্দৰদ্বয়ে কি টেকনিকত শব্দ compose কৰিছিল, সি বিচাৰ্য। আগবঢ়োৱাৰ মতে অসমৰ সঙ্গীতৰ বহুতখিনি মিল কৰ্ণাটকী সঙ্গীতৰে। বহুতো তামিল গীত দূৰবৰণা শুনাত বৰগীত যেনেই লাগিব। ক’লে, তেওঁৰ নিজৰ ‘স্বৰে জিজিবি’ আদি শাবীবোৰ বৰগীতৰ চঙৰ। “জয়মতী” ছবিত তেওঁ ভাৰতৰ ভিতৰতে পোন প্ৰথমবাৰলৈ harmonised music দিছিল। পিছদিনা কামাখ্যা-পৰ্বতৰ তলৰ বাহৰত বিষ্ণুপ্ৰসাদ বাভাৰু লগ পালোঁগৈ। তেওঁ “অসমীয়া কৃষ্টি” বুলি এটা ধুনীয়া প্ৰবন্ধ লিখি আছিল। তেওঁৰ মতে ভাৰতীয় সংগীতক উত্তৰ ভাৰতীয়, কৰ্ণাটকী আৰু অসমীয়া, এই তিনি school অত ভাগ কৰিব পাৰি। বাভাই চায়েঙীয়া (চায়েং=দিহি, নৈ) আৰু বহুৱা—বিহুৰ এই দুটা ধাৰাৰ কথা কয়। দক্ষ-যজ্ঞত শিৱৰ গণবিলাকে কটা মূৰৰ ঠাইত দক্ষৰ কাকত ছাগলীৰ মূৰ লগাই দিলত সি লৰকৰ কৰি ধকাবপৰা হেনো বহুৱালিৰ উৎপত্তি হ’ল। জোপোহাৰ মাজবৰণা এহাল ছাগ-ছাগী-বেশী লোক ওলাই ডেকা গাভৰুৰ মাজত নাচে। দক্ষৰ গাত কল-পতুৱা আৰু মূৰত ওদাল গছৰ আঁহ আদিৰ চুলি পিছাই নচুওৱা হয়। এয়ে বহুৱা বিহু। জ্যোতিপ্ৰসাদে মোক তেওঁ লিখা চন্দ্ৰকুমাৰ আগবঢ়োৱাৰ জীৱনীখন চাবলৈ দিয়ে। তেওঁ ভাত দদায়েকৰ জীৱনীত development of the soul-ৰূপে এটি অধ্যায় ছবিবলৈ বিচাৰিছে। যদিও বিৱৰণৰো compact নহয়, ভাষা

হ'লে সুন্দৰ। চন্দ্ৰকুমাৰৰ জীৱন আৰু আৰ্ট, দুই কালবপৰাই পোহৰ বিলাৰ পৰা বস্তু হৈছে। পুথিখনৰ শেষত তাহানিতে চন্দ্ৰকুমাৰৰ দুত্ৰাৰ দিনাখনেই লিখা আৰু “জয়ন্তী”ত ওলোৱা মোৰ ছনেট ‘চন্দ্ৰকুমাৰলৈ’টো তুলি দিছে। জ্যোতিপ্ৰসাদে ক’লে যে কবিতাটোৰ ওপৰত মই বৰাৰ্ট ব্ৰাউনিঙৰবা উদ্ধৃতি দিয়া ‘still loftier’ আদি কথাবোৰ দেখি মনোহৰ আধ্যাত্মিক উচ্চতাৰ বিষয়ে তেওঁৰ উচ্চ ধাৰণা এটাৰ উদ্ভেক হয় আৰু লিখাত আগ বঢ়াব লগে লগে সি দৃঢ় হৈ পৰে। এটা স্তবত মোৰ ‘বাবুৰি বৰগীত’ প্ৰবন্ধৰ কথা লৈও তেওঁৰে আলোচনা কৰে। মোৰ approachটো তেওঁ ভাল বোলে। সঙ্গীত-ধাৰা স্পৰ্শে তেওঁৰ আৰু বাস্তৱ মতৰ উদ্ধৃতি তাত সুসুৱাই দিয়া হয়

৯ জানুৱাৰী ১৯৪৬ৰ দিনা মহাত্মা গান্ধী গুৱাহাটীলৈ আহে। তেতিয়া দুদিনমান আবেলি আবেলি পাণবজাৰৰ জুবিলি গাৰ্ডেনত (এতিয়া পানী-কল হোৱা ঠাইত) প্ৰাৰ্থনা-সভা হৈছিল। সেই প্ৰাৰ্থনা-সভাত গোৱা আন গীতৰ লগত মনত পৰাত কুইনোৰ (মুদক্ষিণা হাজৰিকা/শৰ্মা) ‘এ জয় বঘুৰ নন্দন’ জাকত জিলিকিছিল। ১০ জানুৱাৰী তাৰিখে শৰণীয়াৰ কস্তুৰবা আশ্ৰমত বাহুভাৰা কৰ্মীসকলৰ এখন সৰু সভাক বাগুৱে সন্মোদন কৰিছিল। সেই সভাত বাহুভাৰা প্ৰচাৰ সমিতিৰ সদস্য ৰূপে ময়ো উপস্থিত আছিলো আৰু সেইদিনা-খনেই মহাত্মাক নিকটতম সান্নিধ্যত দেখা পাইছিলো। তাৰ পিছৰ দুদিন প্ৰাৰ্থনা-সভাত দেখাৰ পাছত আৰু মহাপুৰুষগৰাকীক জীৱনত দেখা নাপালো।

আগতেই কৈছো, ২৭ জুলাই ১৯৪৬ তাৰিখে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় ন্যাস-পৰিষদৰ কাৰ্যালয় তুলি লৈ খিলঙলৈ উঠি গ'লো। বামগিৰিপৰবাও বিদায় ল'লো।

গিৰিগিৰিৰপৰা আকৌ ৰায়গিৰালৈ /ক

১৯৪৬ৰ মাজ ভাগত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ন্যাসৰ কামৰ মাজত মোৰ অৱস্থা 'ডলাৰ বগৰী প্ৰায় ক'তো ধান ৰিত নাই।' একজন বন্ধুৱে মোলৈ চিঠি লিখিবলৈকো মোৰ ঠিক-ঠিকনা নাপাই গুৱাহাটীলৈ কাৰ্ড এটা (১৫ মেই) লিখিছিল 'কণাৰ ফৰমুটি লাগে যদি লাগিব নালাগে যদি নাই বুলিয়েই এই চেষ্টা। আজি কিছু দিনৰ আগতে গুৱাহাটীৰ কালে যাওঁতে তোমাৰ খবৰ কৰি বিশেষ একো উদ্ভাসিহ উলিয়াব নোৱাৰিলে'। ছোৱালী এটিয়ে ক'লে, তুমি সদিয়াত বুলি—তাকো বৰ ডাঠি ক'ব নোৱাৰিলে। তাৰ পিছত শুনিলো বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কামত তুমি যোৱাটো। তাৰ পিছত, তোমাৰ গন্তব্য বা, ধৰ'। স্বাস্থ্যৰ বিষয়ে অনেক খিণ্ডি মনৰ ভিতৰত উদয় হ'ল, অনেক মাৰ গ'ল। ভাবিছিলো, ইয়াৰ মাজতে তোমাৰ চিঠি এডুখৰি দেখিবলৈ পালে লেঠাটে হিগিব। সিও নাই। মুঠৰ ওপৰত তুমি বৰ আচৰিত বহু!" নিকৰ্দ্দেশ কেবাৰ আচামী আচৰিত বহুটো মই শেহত বিলম্বৰ শৈলশিখৰত উঠিলোঁগৈ। আৰ্জ ইণ্ডিয়ান ছেনিটেবিলিটীৰপৰা এখন চিঠিত (১৫ আগষ্ট) সেই দেখি লিখিছিলো—

"মই বৰ্তমান বহু নবেন শৰ্মাৰ লগত একটা কোঠাতে আছো। তেওঁ এটা সৰু শূবা hotel খুলিছে। তাতে খাওঁ। লিখা-পঢ়া কৰাৰ কাৰণেহে বৰ অন্তৰ্ভাৱ হৈছে। কুৰিখলৈও লগ নোহোৱাৰ নিচিনা। কোনো মানুহৰ খবৰলৈ খবৰলৈও বৰ ভাল নালাগে। এইখন হ'ল ব্ৰহ্মাৰ কেবাৰীৰ বাজ্য। ইয়াত ছাহাব 'Secretary-বোৰৰ কথা আৰু অফিচৰ কাইলৰ কথা যায়। সঁকলোৱেইতো ইয়াত ছাহাব—অন্ততঃ জাবেই বহুতক ছাহাব কৰিছে।" জাবে

সকলোকে ঠেঙা-কোট পিন্ধায়। মোকো। হাত দুখন কামত লগাত্ত-
কৈও চোলাৰ মোনাতহে সোমাই থাকে, নহ'লেবা চিমুনিৰ জুইৰ
আগত নাচে। তিনি ফুৰি পোন্ধৰ টকা ভৰি পাৰ্ছিয়ান কোট
নামৰ এটা হলো চোলা কৰি লওঁ।

১৯৪৬ত ভাৰতত কিছুমান ঘটনা দ্ৰুতভাৱে ঘটে। সেইবোৰে
আহি আশ্বাস স্পৰ্শ নকৰাকৈ নাথাকে। জুলাই মাহত সংবিধান
সভা (Constituent Assembly) ব্ৰিটিশ পাৰ্লামেণ্টে গঠন কৰি
দিয়াৰ পাছত ১৬ আগষ্ট তাৰিখে মুছলিম লিগে direct action
অৰ দিন পালন কৰে। খিলঙাত। সেইদিনাখন লিগৰ সমদল
ওলাইছিল। বিশেষকৈ কলিকতাত 'দাঙ্গা-হাঙ্গামা' হয় গুলীবৰ্ষণ
হয়, নজন লোক নিহত আৰু বহুতো আহত হয়। মন কৰিব লগীয়া
যে সেইদিনাখনেই আমি খিলঙত বৰেণ্য মনীষী এইচ. জি. ব্লেঙ্ক
ঢুকোৱা বতৰা পাওঁ। ১৮ তাৰিখে খবৰ আহে সাম্প্ৰদায়িক সংঘৰ্ষৰ
কলমৰূপে কলিকতাত হুছাৰাৰ লোকৰ মৃত্যু ঘটিছে। সেইদিনা
খিলং জুৰি ঘনকৈ পুলিছ পেট্ৰলি চলে। এটা গুজব উঠে যে
বাক্তধানীত বহুতো গুণ্ডাই অনুপ্রৱেশ কৰিছে। ২১ তাৰিখৰ বাৰ্তা—
কলিকতাত মৃত্যুৰ সংখ্যা তিনি হাজাৰলৈ উঠিছে, শিখসকলে মুছল-
মানসকলৰ আক্ৰমণ ৰোধ কৰাত বিশিষ্ট ভূমিকা লৈছে। চাৰি
দিনৰ পিছত এটা গুজব উঠিল আমি থকা আৰ্ল ছেনিটেৰিয়াৰ
ওপৰৰ প্ৰত্যেক সংগ্ৰাম বা direct action অৰ 'হানা' পৰিব
বুলি—পিছে মিছাতে। মূঠতে, সাম্প্ৰদায়িক বিষে দেখখনক ৰুগ্ন কৰি
পেলাইছিল, সেইটো অলুস্তৰ হৈছিল। ইয়াৰ মাজতে ২৪ তাৰিখে
খিলঙালৈ ডক্টৰ বামমুনোহৰ লোহিয়া আহে শংকৰচন্দ্ৰ বৰুৱা, হেম
বৰুৱা, দেৱ বৰুৱা, লক্ষ্যধৰ চৌধুৰী, সুবোধ হাজৰিকাবে। সদৌ
খিলঙীয়াৰ হৈ মই এখন অভিনন্দনৰ খচৰা কৰিলোঁ, বহু কৰেন
আৰু বাটুভাৰা সঁমতিৰ প্ৰচাৰক পদ্মনাথ বৰঠাকুৰে তাক হিন্দী

কৰিলে। আবেলি জেইল বোডৰ পথাৰত সভা হ'ল। সভাপতি
ফখৰুদ্দিন ছাহাব। লোহিয়াই চলন্ত পৰিস্থিতিৰ বিষয়ে ক্ষুণ্ণ
বক্তৃতা দিলে। নৱেম্বৰ ৬ তাৰিখে গুৱাহাটী সংগ্ৰহ-সমিতিৰ হিচাপ
আৰু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মাটি চাবলৈ তৈয়াৰলৈ আহোঁতে মজলদৈ চাই
ঘূৰি অহা দেৱকান্ত বৰুৱাৰ মুখে ত'ৰ পমুৱাবপৰা হোৱা মাহুছৰ
পয়মালৰ কথা শুনো। বাইজ এতিয়া জাগি উঠিছে—যি বাইজৰ
মাজত ইংৰাজ ছৰকাৰে মাটিত খাজনা বটোৱা দিনত যোৱা শক্তিকাত
প্ৰথম প্ৰজা বিদ্ৰোহ হৈছিল। শিঙাৰে বিপদ সংকেত দিয়াৰ চলতি
হৈছে। “মণিটাবী গাঁও গ'লে মজলদৈ যাব, অসম যাব। এদিন
শৰাইঘাট বৈছিল বাবে অসম বৈছিল।” এনে ভাবনাৰ জাগৃতি
হৈছিল। অসম, বঙ্গদেশ আদিৰ ওপৰত পাৰ্শ্বিক্তান বহুগুণা মানচিত্ৰ
হুই-এখনো কাৰো হাতত দেখা পাইছিলো। মুঠতে কিবা এটা
অশান্তিয়ে দেশক কৰ্কট বাগৰ দৰে কামুৰিছিল। ইতিমধ্যেই অসমে
আন এটা বিভীষিকাৰ সমুখ হ'ব লগীয়া হৈ আছিল। সেয়া হ'ল
১৯৪৬ মাৰ্চত ব্ৰিটিশ কেবিনেট মিশ্যনৰ প্ৰস্তাৱিত groupingৰ
কথা। তাৰ কথাপোনতে বৰদলৈ ডাঙৰীয়াৰপৰা তেওঁ এবাৰ দিল্লীৰ
পৰা ঘূৰি অহাৰ পাছত বহুবটোৰ প্ৰথম ভাগতে ঘৰুৱা মেলত
শুনিছিলো। মহাত্মা আৰু আন ভাৰতীয় নেতাসকলে তেওঁক
কোৱা কথাও সেইদৰেই প্ৰত্যক্ষভাৱে জানিছিলো। সোনকালে
সকলো কথা বাঢ়ি হ'ল আৰু গান্ধীজীৰ আশীৰ্বাদ লৈ অসমত এটা
আন্দোলনেই গঢ় লৈ উঠিল। কংগ্ৰেছীসকলে তাৰ বাদ পৰি
নাথাকিল। তেওঁলোকে জাতীয় কংগ্ৰেছৰ সিদ্ধান্তবোৰ বিৰোধিতা
কৰিলে। ২৪ মেই তাৰিখে অসম জুৰি গুপ্ত-বিৰোধী দিব্ৰুস
পালন কৰা হ'ল। গান্ধীজীৰ উৎসাহ বাণী সকলোৰে মুখে মুখে
হ'ল It is impertinent suggestion that Bengal should
dominate Assam in any way Tell the people,

‘Even if Gandhi tries to dissuade us, we won’t listen’
 ঐণ্ডি-বিবোধী দিৱসৰ দিনা বিজয়চন্দ্ৰ ভাগৱতীয়ে মোক এখন
 পুস্তিকা (brochure) প্ৰস্তুত কৰিবলৈ পৰামৰ্শ দিছিল। কিন্তু
 বৰ্তাহৰ আগত উৰি ফুৰোঁতে মোৰ সেইটি কাম কৰা হৈ চুঠে।
 ডিছেম্বৰ চতুৰ্থ সপ্তাহতহে সেই কামলৈ আহোঁ। Assam Opposes
 Grouping বুলি এটা প্ৰবন্ধ লিখি উলিয়ালো। ২৫-২৬ তাৰিখে
 বাহিৰৰ কাগজ কেইবাখনলৈও সেইটো পঠিয়ালো আৰু অসম
 বিধান সভাৰ পাৰ্লামেণ্টেৰি পাৰ্টিৰ অফিছ ছেক্ৰেটাৰি কুল হাজ
 বিকাকো একপি দিলো। দিল্লীৰপৰা ওলোৱা Janata নামৰ
 কংগ্ৰেছৰ ভিতৰৰ ছোছিয়েলিষ্ট দলৰ মুখপত্ৰত (অৰুণা আছফ আলি,
 জয়প্ৰকাশ নাৰায়ণ, বামমনোহৰ লোহিয়া আদি সম্পাদিত) প্ৰবন্ধটো
 ওলায় এটা টোকাৰে—An Assam patriot states in this
 article the reasons for his province’s determined
 opposition to the scheme for grouping with Bengal
 ঘোষাইব নেশ্যনেল প্ৰেছ ছিণ্ডিকেট ইণ্ডিয়াৰ যোগেদি Blitz আদতো
 লেখাটো ওলায়। ইয়াৰ পাছত Stay Out বুলিও এটা প্ৰবন্ধ
 লিখিছিলো। ঐণ্ডিঙৰ ভূতে আমাৰ বহুত দিন লভি থাকে।
 ২ ছেপ্টেম্বৰত ইণ্ডিয়ামে মধ্যকালীন (interim) ব্যৱস্থা-ৰূপে পণ্ডিত
 জৱাহৰলাল নেহৰুৰ মন্ত্ৰীসভাও গঠিত হয়। শেহন্তত ৩ জুন ১৯৪৭
 তাৰিখে ভাইছৰয়ে দেশ ভঙাব এক নতুন পদ্ধতি ঘোষণা কৰে।
 তাৰ বাই কথা—উত্তৰ-পশ্চিম সীমান্ত প্ৰদেশ আৰু ব্ৰিটিছ আদিব
 হ’ব লগীয়া স্বৰূপ-নিৰ্ণায়ক plebiscite, আৰু পঞ্জাব আৰু বঙ্গ
 বিভাজন। এই প্ৰস্তাৱৰ ফল-স্বৰূপে পূবতে পৰিকল্পিত ঐণ্ডি
 নঘটিল। জুলাইৰপৰা সংবিধান সভা আদি নতুন তাৰতৰ কাম
 আৰম্ভ হ’ল। শেষত আহিল ১৫ আগষ্ট ১৯৪৭। খিলঙৰ ঠেবেঙা
 লগা চোঁচা বৰ্তাহ কালি আগ বাঢ়ি বাৰ বজাত জয়ধ্বনি আৰু

হাবে বাৰ বজাত হিলৈৰ শব্দ শুনা গ'ল। ডায়েবিৰ পাতত টুকি থ'লো। It was a tame affair পুত্ৰতে নবেনৰ দোকানবৰণা বাদ্ৰীয় নিচান এখন আনি অফিছৰ সমুখত তৰিলো। পলোণ্ডাউণ্ড পেৰেড চালোটৈ। এইবোৰ সকলো সম্পূৰ্ণ official ঘটনা। উদ্‌ঘাটনবিহীন। হেপিলজত বাহি বেডিঙত লৰ্ড মাউণ্টবেটেন আৰু ডক্টৰ ৰাজেন্সপ্ৰসাদৰ বক্তৃতা শুনিলো। আবেলি হাবে পাঁচ বজাত অল ছেইণ্টছ চাৰ্চৰ চোতালত সভা হ'ল। গোপীনাথ বৰদলৈ, জে এম নিকলছ ৰয়, ছাৰ মহম্মদ ছাফ্ফা, ফখৰুদ্দিন আলি আহমদ আৰু গম্বৰ্ণৰ ছাৰ আকবৰ হায়দৰীয়ে বক্তৃতা কৰিলে। গম্বলিৱাৰ্ড লেকৰ ওপৰত খাৰ মহলা আদি জলাই ছবকাৰেও ব. কৰিলে। এইদৰেই আনাৰ স্বাধীনতা আছিল। কিন্তু লগতে লৈ আছিল এক বিষম পৰিস্থিতি। Bliss was in that hour to be alive, /To be in youth was very heaven—এই দুই পংক্তিৰ উদ্ধৃতিৰে At the Threshold নামেৰে এটা প্ৰবন্ধ লিখে—স্বাধীনতাই আমাৰ চুৱাবদলিত দ'মাই দিয়া সমস্যাৰ কথাৰে। এইবোৰ সাধাৰণ কথাৰ উপৰিও স্বাধীনতাই মানুহৰ কোনো নৱ নৱ কবি দেখুৱাবলৈ ধৰিলে। যোৰহাটবৰণা এজন বন্ধুৱে (প্ৰেমধৰ ৰাজখোৱা) লিখা চিঠিয়ে ক'লে (২০ আগষ্ট)। 'ইতিমধ্যে আৰু' স্বাধীনতাৰ উলহ-মালহো আহি পৰিল। দেশখনো হৰ্ষ বুলিয়েই বণ কৰে স্বাধীন হৈ পৰিল হয়। বাইজৰ স্বাধীনতা উৎসৱত গা ঢালি ৰং বহুইছ কৰি বাইখ. নাই। সুবিধাবাদীসকলৰ কোব আটাইতকৈ চৰা। তেওঁলোকে লগোৱা পতাকাও ডাঙৰ দীঘল, টুপীও ওখ, দৌৰেও আগত, বক্তৃতাও দিয়ে দেশোদ্ধাৰৰ। এতিয়া স্বাধীনতা-লাভৰ পাছত এই মানুহবোৰৰ স্বৰূপ ছলিয়ালে, গণতন্ত্ৰৰ ঠাইত দলতন্ত্ৰৰে সৃষ্টি হ'ব। যোৰহাটৰ কাণ্ড-কাৰখানা কিছুমান দেখি শুনি মানুহবোৰলৈ ঘৃণা ওপজে। অন্য ঠাইতো এনে

অভিনয় হোৱা একো অস্বাভাৱিক নহয়।’ অস্বাভাৱিক ক’ত ? সি স্বাভাৱিকই। আৰু সেয়ে স্থায়ী লক্ষণ হৈ পৰিছে আমাৰ সমাজত। স্বাধীনতা লাভৰ আগতে যিবোৰ মুনাফাখোৰ, মজুতদাৰক পণ্ডিতজী আদিয়ে নিকটতম বৃক্ষৰ ডালত ফাঁচী দিয়াৰ কথা কৈছিল, তেওঁলোকেইহে সমাজত বৰপীৰা পাৰি বহিল। সেইদৰে ভাৰতৰ সমাজ ব্যৱস্থাৰ কি ভৱিষ্যত হ’ব পাবে, তাৰ চিন সেই চুপতীয়াতে ওলাইছিল। সমাজৰ বিহু মূল্যজোপা সেইদৰেইহে লহুপহুপকৈ বাঢ়ি উঠিছে।

যদিও খাছিয়া-খাছিয়ানীৰ ৰাজ্য, কেৰাণী মহাবীৰ ৰাজ্য খিলং লিখবলৈ উঠিলো মোৰ জীউ-লাউটো কিন্তু ভৈয়ামতে থৈ যাব নালাগিল। যদিও এতিয়া দেশ-শাসনত ব্যস্ত, তথাপি আমাৰ সভাপতি বৰদলৈ খিলঙতে, আৰু সম্পাদক আলি আহমদো খিলঙতে, সেইহে খিলঙত মোৰ অধিষ্ঠান মোৰ কাৰ্যালয়টিৰে, কাৰণ, তাৰ মই অধিকৰ্তা, ছুপাৰিন্টেণ্ডেণ্ট। গুৱাহাটীত থাকোঁতে আৰু খিলঙলৈ অহাৰ পিছতো লগ পালেই ডক্টৰ কাকতি ছাৰে বিশ্ববিদ্যালয় নিৰ্মাণৰ অগ্ৰগতিৰ খবৰ-বাতৰি লৈ মাজে মাজে মোক জাকায়, ‘তোমালোকৰ ইউনিভাৰ্ছিটি আৰু ক’ত হ’ব। তোমালোকৰ কাৰ্য কৰ্তা ফখৰুদ্দিনেই দেখোন দিল্লীৱালা। তেওঁ আৰু অসমীয়া বিশ্ববিদ্যালয় কৰি দিবনে?’ মই কওঁ, ‘হাব, কিয় নকৰিব ? তেওঁৰ দৰে এজন জাতীয়তাবাদী নেতা লাগিলে, আমাৰ বিশ্ববিদ্যালয় নহ’বনে ? তেওঁ আমাৰ বাঘ যেন কৰ্নেল জালমুৰ আলিবহে পুত্ৰ।’ ‘সেইটো হয়। কিন্তু বাইবেলৰ ছলোমনৰ দৰে he came in search of his father’s asses, and became a king জালমুৰ আলিৰ কামৰূপ জিলা ঢাকি থকা মাটি-সম্পত্তি বাখিবলৈ আহিব লগীয়া নোহোৱা হ’লে, তেওঁনো আসামৰ মন্ত্ৰী হ’বলৈ ক’ত আহিলহেঁতেনহে ?’ ‘হাব, ৰজা ছলোমনতো Solomon the

Wise নামে জনাজাত হ'ল। আমাৰ কথকদ্দিন ছাহাবৰো ভেনে এটা বহল বিচাৰ ভবা মন আছে। 'হ'ব, হ'ব দিওঁ। ইউনি ভাৰ্জিটখন সোনকালে হওক।' সকামত আক কেতিয়াবা অকামতো কথকদ্দিন ছাহাবক লগ পাই কথা পাতিবলৈ যাওঁ। দেখা পালেই তেওঁ হাঁহি মাৰি মিঠা মাতেৰে মাতে, "আহাঁ, আহাঁ, নেওগ (গটো প্ৰায় খব দবেহে শুনে), কোৱা আ-হিলা?" তাৰ পিছত আপাৰ ইলাইছিয়ামৰ ঘৰত হ'লে চাহ-জলপানো দি সহজভাৱে সকলো কথা পাতে। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আইন-প্ৰণয়নৰ কামত তেওঁক দেখিছিলো, সহজভাৱে কামখিনি লয় আক কৰে।

শ্বিলং পৰ্বতত হ'লেও সাহিত্যিক বোলা জ্ঞেণীৰ প্ৰাণী পৰ্বতৰ কাছ কণী নহয়। হলীৰাম ডেকা (বেভিনিউ ট্ৰিবিউনেলৰ মেম্বৰ-কপে ছবকাৰত নকৈ যোগ দিয়া), কেশৱনাৰায়ণ দত্ত (অধ্যাপক), হৰিপ্ৰসাদ বৰুৱা (ইঞ্জিনিয়াৰ, আমাৰ পৰিষদৰো সদস্য), কৃষ্ণ জুঞা ('আৱাহন' কালৰ গাল্লিক), নাৰায়ণ বেজবৰুৱা (গুৱাহাটীত তাহানি ডেকা-কুকন, ডেকা বেজব লগৰ ডেকা) আক অতুলচন্দ্ৰ বৰুৱা (তাহানি বঘুনাথ চৌধুৰী আতাৰ নেতৃত্বত ধূপ খোৱা ছাত্ৰ সাহিত্যিকৰ দলৰ এজন) আদিক লৈ এটা সাহিত্যিক মহল শ্বিলঙতো গঢ় লৈ উঠে। বিশেষকৈ অতুলচন্দ্ৰ বৰুৱাদেৱৰ অক্লান্ত সংগঠনশক্তিৰ বলত মুকুল সজ্জাই নিজৰ বুৰঞ্জী প্ৰতিষ্ঠা কৰে। পূৰ্বৰপৰা সাহিত্য-সেৱা কৰি থকাসকলৰ বাহিৰেও দেৱীচৰণ দাস, জুবনচন্দ্ৰ শৰ্মা (এক পথ-চুৰ্ঘটনাত তেওঁৰ শ্বিলঙতে মৃত্যু ঘটে) আদি অনেক-জনৰ সাহিত্যচেষ্ঠাও সজবৰ কাৰ্যৰ মাজতে মুকলিত হয়। ছেফ্ৰে-টেবিয়েট জগতখনে হেঁচা মাৰি ধৰি বখাবপৰা শ্বিলঙৰ বৈৱিধ্য ভবা নিসৰ্গেৰে দেওবাৰৰ দিনা মনবোৰ মুকলি কৰি লৈ এটি আত্মীয়তা ভবা সৰু দল কোনোজনৰ নিমন্ত্ৰণক্ৰমে গোট খায়, 'সাহিত্য কৰে' আক চাহ-জলপান খায়। বাহিবৰপৰা কোনোবাজন

সাহিত্যিক আৰ্হি যোগ দিলে ভালৰে কথা। ময়ো বহু নবেন শৰ্মাৰে গৈ এই চাহ আৰু 'চাহিত্য'ৰ মেলত মেল মাৰোঁগৈ। 'সাহিত্যত শব্দবদেহ' (১ জানুৱাৰী ১৯৪৭), পাছত "আৱাহন"ত আৰু মোৰ 'অসমীয়া গীতি-সাহিত্য'ত প্ৰকাশিত 'বনগীতত বুৰঞ্জীৰ আঁচোৰ' (১৩ এপ্ৰিল ১৯৪৭), পাছত হেম বৰুৱা সম্পাদিত "পহোৱা"ৰ প্ৰথম কেইখিলা পাতত প্ৰকাশিত 'অন্ধ আৰু ঝুমুৰা—জাল আৰু সঁচা' (১৬ নবেম্বৰ ১৯৪৭) আদি মোৰ প্ৰবন্ধ সংঘতে পোন প্ৰথম পঠিত হৈছিল। নন্দনতৰুৰ কথাবে 'ৰূপ-ভিখাৰী' কবিতা (২৫ আগষ্ট ১৯৪৬), নতুন 'আঠু-ভগা' কবিতা 'বঙীন সমদল' আদিবো প্ৰথম প্ৰকাশ সেই সংঘতেই। ফুৰাৰ আৰু আবৰি-বিবৰি মেলৰ লগৰীয়া নবেন শৰ্মাৰ (বেচেৰা আকৌ অফিছ আৰু ডেৰ্ডৰ অৱ-সত্ত, এই দুইৰ মাজত সদায় দুদোলমান হৈ থাকে) বাহিৰেও অতুল বৰুৱাক ধুব ঘনকৈ পাঠ, কাৰণ ডেৰ্ড ৰেভিনিউ ছেক্ৰেটেৰিয়েটৰ কৰ্মী বাবে ডেৰ্ডৰে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ জমিৰ লেঠাত কথা পাতিব লাগে, মুকুল সংঘৰ activist-ৰূপে ডেৰ্ডৰে লাগি ব্যস্ত হ'ব লাগে, আবেলিৰ ভ্ৰমণ আৰু social visit লগেৰে কৰিব লাগে, আৰু সৰ্বোপৰি মোৰ বাবে ভাবা ঘৰ বিচাৰি ঘূৰিব লাগে—যদিও সেই ভাবাঘৰটো আমাৰ আৰু ক'তো উলিওৱা হৈ নুঠে। লাইট্‌ম-এা, মৌখাৰ, জেল বোড আৰু কত ঠাই চাই ফুৰোঁ। এবাৰ সেইদৰে লুম-হ'-ক'ত এটা ঘৰলৈ বাবে বাবে বাৰ্ণ্ডতে ওচৰতে খাছিয়া বেজে কুকুৰাৰ পেট কালি মঙল চোৱা আৰু আমাৰ বেজালিৰে সাইলাথ একে শব্দত মল্ল যতা পাইছিলোঁগৈ (১৮ মেই ১৯৪৭)। সময়ৰ জোখ ল'লে কিন্তু মোৰ আটাইতকৈ ডাঙৰ লগৰীয়া নাৰায়ণ বেজবৰুৱাহে। মোৰ অকিছতে হওক, বা ঘৰতে হওক, বা অন্যজাই হওক, মেলত বহিলে বড়ী-টড়ীৰ মুখলৈ ডেৰ্ড নাচায়। ডেৰ্ড নিজৰ কবিতা অজল ধাবে মুখৰ মাজি যায়, উজ্জ্বলিত শব্দত গান গায়, কোনোদিনা 'হ'ৰ নেওগ, আপোনাৰ

এখন ছবিকে আঁকোঁ' বুলি কলমেৰে কাগজ বোলাই যায়। ভালদৰে লাগে। বাহিৰত সঙ্গী ডেঙৰ মোৰ My Familiar. বিশেষকৈ ডেকা-ফুকন আৰু ডেকা-বেজৰ চৰিত্ৰ-কীৰ্ত্তনত ডেঙৰ কোনো সজ্জা বৰবহাৰ বুঢ়া-ভকতকো যেন চেৰ পেলাব পাৰে। কেতিয়াবা ডেঙৰ ডেঙৰ লুপ্তবিভব বহালৈও লৈ যায় কথা-শুধ দিবলৈ। গুৱাহাটীত মোমাইৰ ঘৰত ঘৰুৱা মেলত যি সোৱাদ লৈছিলোঁ, এতিয়া সেইটি প্ৰতিকলিত ৰূপত পালোঁ মমাৰ পো-জীয়াবীৰ মাহীৰ ঘৰত লাৰানত। তাতে আকৌ মহাদেউজন (ভগৱান দাস) মোৰ মমাৰ দৰেই কথা-বসিক আৰু ডেঙৰ মাতটোত যেন মমাৰ মিঠা মাতৰ শ্ৰবটো অকণমান কেনেবাকৈ লাগি আহিল। আমাৰ পৰিষদৰ ঘন-ত'ৰালী বিনায়ক হিমংসিকা ষ্টিলতলৈ আহিলেই কেতিয়াবা মোৰ অকিহুত, কেতিয়াবা বৰদলৈৰ ঘৰত মোৰে মেল মাৰেহি।

হেৰোৱা অতীতৰ লগতে বুকুল সজ্জাত পঢ়া পুৰণি বুৰঞ্জী আৰু চৰিত্ৰৰ ভাৱে লিখা ছেমছন আদি বাইবেলৰ গল্প চুটামানলৈ কেনি গ'ল আজি আৰু ক'ব নোৱাৰোঁ। আৰু এটা ডেনেকৈ ছবৰি বনৰ নিয়বৰ লগত নোহোৱা হোৱা বস্তু আছিল 'ঠাৰুৱা কৌৱৰ আৰু হেঙুলী কুঁৱৰীৰ বিছমালতী' বুলিবৰ বেলাত স্টাইলত লিখা গীত। সেইটোৰ শ্ৰৱণা শ্ৰৱ সংৰোধন কৰিছিল ডেকা পৰিষদ বৰুৱাই (ভৈৰৱচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ পুত্ৰ) আৰু তাকে গাইছিল ছুটি ছোৱালীয়ে—কৌৱৰৰূপে মীনা (এতিয়া মাননীয়া ভগ্নমহিলা, বয়সস্বা অধ্যাপিকা, মোৰ প্ৰিয় ছাত্ৰ ভগ্ন বৰাৰ সচৰাণী) আৰু কুঁৱৰী-ৰূপে মইনীয়ে (লাৰানৰ গোলাপচন্দ্ৰ বৰুৱাদেৱৰ ছোৱালী)। তাৰ প্ৰণামী মাথোন মীনাৰ মনত আছে: 'সদিয়া ধুবুৰী/সুউতপৰীয়া/শৰাইঘটীয়া-কল।' ১৯ এপ্ৰিল ১৯৪৭ৰ দিনা লাৰানৰ আশাৰ স্মৃতিত বিলাং ছাত্ৰ সংঘই পতা বিছ মেলাৰ বাবে ব্যতিত হৈছিল সেই গান। বৰুৱালৈ ডাঙৰীয়াৰ বৰল'ৰা ৰাপাই(ধীৰেন)হঁতে আকৌ

বুজি কবি য়োক সংঘৰ দুয়ো সভাপতি পাতি লৈছিল নহয়। সেইহে
নাচে-ৰীচে বিহু মেলাৰ বিশেষ আয়োজন। সেইবাৰ খিলঙৰ অসম
জাৰত ২ অক্টোবৰত গান্ধী-জয়ন্তী বিশেষভাৱে পালন কৰিছিলো
বিশেষকৈ ছাত্ৰ সংঘৰো তাত বহুলভাৱে যোগ দি। আমাৰ সদস্য
জ্ঞেন বৰুৱাই অঁকা গান্ধীজীৰ ছবি এখন সভাপতি কথকদিন ছাহাৰে
নিলাম কৰি ১৩০ টকাত বেচিছিল, এম্ এ খান বোলা এজনে
কিনিছিল। মুকুল সংঘৰ এক অধিৱেশনত (১৮ আগষ্ট ১৯৪৭)
কাকা কালেলকাৰ উপস্থিত আছিল। সেই সময়ত বিশ্ববিদ্যালয়
বিল আৰু তাৰ পাছৰ কাম চলি আছে। কাকাজীয়ে সভাত
কৈছিল, বিলখন ইংৰাজী ভাষাত হ'ব নালাগিছিল, অসমীয়া
ভাষাতহে হোৱা উচিত আছিল। উল্লেখ কৰিব লগীয়া যে বৰদলৈয়ে
গান্ধীজীৰ আশীৰ্বাদ লৈ কাকাজীক বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উপাচার্য-
ৰূপে আনিবৰ ব্যৱ কৰিছিল। গিছে ডেওঁ তেনেকৈ অহা নহ'লত
ডেওঁক বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কাৰ্য-পৰিষদ একজিকিউটিভ কাউঞ্চিলৰ সদস্য
কৰি দিছিল, কিন্তু ডেওঁ বোধ হয় এবাৰো কাউঞ্চিলৰ সভালৈ
আহিব নোৱাৰিলে। কালেলকাৰৰ প্ৰসঙ্গত মনত পৰে—২৩ ছেপ্টেম্বৰত
বিশ্ববিদ্যালয় দিৱস উপলক্ষে অপেৰা হলত হোৱা সভাত বৰদলৈ
আৰু নিকলছ ব্যৱ অসমীয়া বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শিক্ষাৰ বাহন হ'ব
লাগে বুলি মত প্ৰকাশ কৰিছিল, কিন্তু সিদিনা সভাৰ সভাপতি
আলি আহমদে সেই কথা সমৰ্থন নকৰিছিল। ৬ অক্টোবৰৰ
Assam Tribuneঅত সম্পাদকে আহমদক সেই বাবে টানকৈ
সমালোচনা কৰিছিল।

খিলঙত থকাত “সুৰভি”ত (আহিন-কাতি সংখ্যা) প্ৰকাশিত
‘বাবুৰি বৰগীত’ আৰু “আৱাহন”ত ওলোৱা ‘বনপীতত বুৰঞ্জীৰ
আঁচোৰ’ (চটাই পৰেবত আৰু ছিৰি লুইত) প্ৰবন্ধই বিশেষ আদৰ
পাইছিল। কালিৰাঘ সেথিয়ে লেখিছিল—Your বাবুৰি বৰগীত

is an excellent article and it shows your worth as a writer of masterpiece. It will silence the enemies of our sect. I congratulate you for this admirable article. জ্যোতিপ্ৰসাদে লিখিছে—‘সুৰভিত ওলোকা বাবকুৰি বৰগীত প্ৰবন্ধত বৰগীত আৰু কাহিনী সঙ্গীতৰ school-অৰ আপোনাৰ আয়োচনা সাক্ষাতিক তথ্যৰ ফালৰপৰা নিৰ্ভুল হৈছে।’ নকুলচন্দ্ৰ ভূঞাই এটা কাৰ্ড দিলে—“‘সুৰভি’ত বাবকুৰি বৰগীতৰ প্ৰবন্ধ পঢ়ি ভাল পালো। এনে প্ৰবন্ধ আমাক আৰু লাগে। লিখি থাকিব দেই।’ ব্ৰহ্মৰ শৰ্মাৰ কথা পাহত তুলি দিছো। ভূঞাই আকৌ এটা কাৰ্ডত, ‘বৰগীতত বুৰঞ্জীৰ আঁচোৰ’ৰ বিষয়ে ক’লে—“‘আজ-হন’ত আপোনাৰ প্ৰবন্ধটো পঢ়িলো। লিখাৰ ধৰণত নতুনৰ আছে। পঢ়ি ভাল লাগিল।’ ইয়াৰ মাজতে গ্ৰীহ আৰু বোমৰ সাধু কিছুমান ‘অসমীয়াত মোৰ আইৰ ভাষাত লিখি উলিয়াইছিলো। সেই গোটটোক কি নাম দিম? —‘হেলাছপুৰৰ সাধু’? ‘হেলছি-পুৰৰ সাধু’? সেইটোকে ভাবি বাতৰি প্ৰেছৰ প্ৰেমধৰ বাজখোৱাক কাগজসোপা দিছিলো ছপি দিব পাৰেনে চাবলৈ। পিছত আকৌ মোৰ বন্ধু টমিয়ে নিজ ঘৰতে পদ্ম প্ৰকাশ বুলি এটা প্ৰকাশ অফিচ খুলি ১৯৪৭ ডিচেম্বৰত মুদিলে,

মহেশ্বৰ,

তোমাৰ ‘হেলাছ দেশৰ সাধু’কেইটা নিদিয়ানে একাশিবলৈ? যিকৈটো আছে তাকেই দিয়াচোন। বাজখোৱালৈ আশা কৰিব নেলাগে। তিনি-চাৰি-ফৰ্মীয়া কিতাব হ’লেও ডাঙৰ আখৰ, ছবি আদিয়ে বেয়া নহ’ব। সোনকালে উলিয়াবলৈ আশা কৰিব পাৰিহেঁ। কামুজৰ সুবিধা আছে। কিবং ডাকত উত্তৰ দিব।

টমি

শেহত বাটকে পুথিখন দিলো। শিহৰ বহুৰত সি “ডাঙৰৰ
সিগাৰে ধুনীয়া দেখ” নাম ধৰি ওলাল। শব্দবদ্যৰ ঘটনা আদি
সম্পৰ্কে এখন কিতাপ (আগৰ প্ৰবন্ধৰ সংগ্ৰহ) কবি এজন প্ৰকা-
শক বন্দুত কবি সোণৰ (ড° চৈতন্যনাথ হাজৰিকা) যোগ
কলিকতাৰ অনাদি প্ৰেছ নামে এখন হুশাশাললৈ পঠিয়াইছিলো টকা
এৰাৰে। কিন্তু স্নেহ-মূল মূলনাটি হয় যেন দেখি লেখাবোৰ বুঝাই
আনিলো, টকাৰহে আদি নাপালো। প্ৰেছেই যেতিয়া অনাদি!
লেখাবোৰ ক’লৈ গ’ল তাৰো আজি একা উঠাৰিহ নাপাওঁ।
১৯৪৬ৰ অক্টোবৰৰ শেহত বিশ্ববিদ্যালয় আন্দোলনৰ উৎস মাধৱচন্দ্ৰ
বেজবৰুৱাৰ মৃত্যু ঘটে। ৮ নৱেম্বৰৰ “অসমীয়া”ত ‘মাধৱচন্দ্ৰ বেজবৰুৱা’
নামে এটা প্ৰবন্ধৰে অক্ষ অঙ্কুৰি যাচিলো। পাছত ইব্ৰাহিম
আলিয়ে বেজবৰুৱাৰ বিষয়ে এখনি গ্ৰন্থকে প্ৰকাশ কৰে।

ছিৰি লুইত, ধনছিৰি (শিৰি)—এইবোৰ নৈৰ নামৰ ছিৰি বা শিৰি
অংশটো ক’বপৰা আহিল। মই ডক্টৰ কাকতি ছাবৰপৰা পোৱা
জ্ঞানৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি লিখিলোঁ। যে এই ছিৰি শিৰি অষ্টিক
ভাষাবৰণা আহিছে, অৰ্থ নৈ বা পানী। মোৰ কথাৰ প্ৰতিবাদ
কবি বকুল বনৰ কবি আনন্দচন্দ্ৰ বৰুৱাদেৱে আকৌ লেখিলে বোলে
এই ছিৰি-শিৰি সংস্কৃত স্ত্ৰীৰপৰা আহিছে। উত্তৰত মই ক’লোঁ যে
আমাৰ অভ্যাসবশতঃহে অনেক শব্দকে সংস্কৃতৰ কালে আমি
পোনাই লওঁ, প্ৰকৃততে কিন্তু শব্দবোৰৰ তলত আৰ্বেতৰ ভাষাৰ
দানৰ অংশৰ এটা সোমাই থাকে। এই সময়তে সাদিনীয়া ‘অসমীয়া’ত
‘অসম সাহিত্য সন্মিলন সম্পৰ্কে ছুটামান কথা’ বুলি অসম সাহিত্য-
সভাৰ ভিতৰ-চ’ৰাত ভূমুকি মাৰিছিলো আৰু তাৰ পূৰ্বে অকুল
বৰুৱা আদিৰে মুকুল সজ্জাৰে ছুটামান অধিবেশনত সভাক সজাগ
কৰা কথা লৈ আলোচনা কৰিছিলো। তেতিয়া সভাপতি কুকন
ককা খিলঙলৈ আহি সজ্জাৰ সভ্যসকলৰ লগত আলোচনা কৰিছিলহি।

এই সময়ছোৱাত দুটা গুৰু কামলৈও মন মেজিছিলো। এক, কাজি-
বাৰ মেধিৰ হাতত “ঐতিহাসিকভাৱে”ৰ সম্পূৰ্ণ এটি প্ৰতিলিপি পাই
ডাৰ চৰ্চা, আৰু, দ্বিতীয়, ঐতিহাসিকভাৱে শব্দবদেৱ চৰিত-সমূহৰ
বিচাৰ, কাৰণ কোনো দুখন গুৰু চৰিতৰে সম্পূৰ্ণ মিল দেখা পোৱা
নাবাৰ। মেধিবৰণা পোৱা “গুৰু চৰিত-কথা”ৰ টোকা-বহী আৰু
ইতিমধ্যে ছপা হোৱা দৈত্যাবি, বামানন্দ দ্বিজ, ভূষণ দ্বিজ, বামচৰণৰ
চৰিত আৰু সাঁচিপতীয়া চৰিত আৰু বিবিধ বুৰঞ্জীৰ সহায় লৈ
ঐতিহাসিক তুলনামূলক ভিত্তিত ছিলঙতে সেই কাম আৰম্ভ কৰিছিলো।
যতীন্দ্ৰনাথ গোস্বামীৰে (যোৰহাটৰ, অসম সাহিত্য-সভাৰ পাহৰ প্ৰধান
সম্পাদক আৰু সভাপতি) লগ লাগি মাদান লাবানৰ জীৱেনৰ
গোস্বামী প্ৰভুৰ দ্বটি তিনিমাহমানৰ কাৰণে ভেৰোণীয়াত লৈ থকা
সময়ত (ডিছেম্বৰ ১৯৪৬ এপ্ৰিল ১৯৪৭)। ৩১ অক্টোবৰ ১৯৪৬
তাৰিখেই সেই সঙ্কল্পটো লৈ প্ৰথম ছটামান শাৰী লিখিছিলো।
১৯৪৭ ডিছেম্বৰত বন্ধটোৱে এটা গঢ় লৈ উঠিছিল। তেতিয়াই ডাক
গুৱাহাটীত মেধি ডাঙৰীয়াৰ আৰু তীৰ্থনাথ শৰ্মাৰ কলিকতাত
দেখুৱাব পৰা হৈছিলো। সিসকলে মোৰ ঐতিহাসিক তুলনামূলক
পদ্ধতিটোক প্ৰশংসা কৰিছিল। কামটোত আগুৱাই গৈ আছিলো।
পাহত যেতিয়া গুৱাহাটীত বামধেজু প্ৰকাশ লিমিটেড গঠিত হ’ল,
তেতিয়া দেৱকান্ত বৰুৱাৰ আগ্ৰহত ভেৰ’ব এখন পাতনিৰে সেইখন
সেই কোম্পানিবৰণা প্ৰকাশ পালে ১৯৪৮ত।

২৩ ছেপ্টেম্বৰ ১৯৪৭ তাৰিখে মিলং ছাত্ৰ সংঘৰ কৰ্মী ব্ৰজেন
বৰুৱা আৰু বাপাইৰে (বৰদলৈৰ বৰল’ৰা ধীৰেন) লাবানত সুবি
কুৰোঁতে লক্ষ্যৰ বৰবৰাৰ দ্বৰত ডক্টৰ সুৰ্য্যকুমাৰ ভূঞাক লগ পালো।
ছাত্ৰে সুধিলে, ‘কাইলৈ তুমি দিনৰ দহ বজাত ক’ত থাকিবা?’
মই অকিহত থাকিম বুলি জনোৱাত অকিহটোৰ স্থানৰ বুজ লৈ
কুৰুমেয়ে ক’লে, ‘মই ঠিক দহ বজাত তোমাৰ অফিছলৈ যাম।

তুমি মোৰ লগত 'জাল এঠাইলৈ যাও' লাগিব।' ক'লে জাঁব লাগিব, হাবে কিছু নক'লে। মই পাহৰিয়া দহ বছৰি আগতে অকিছলৈ গৈ ছাৰলৈ বাট চাই থাকিলো আশ্ৰয়েবে। ঠিক দহ বাঁজিবলৈ পাঁচ মিনিট থাকোঁতে ছাৰৰ মাটি বঙৰ গাড়ীখন মোৰ অকিছৰ আগত থিয় হ'লহি। হাবে মোক গাড়ীখনত তুলি ওচৰৰ টিলাটোৰ বাজন্তনলৈ লৈ গ'ল। ত'ত পাই গাড়ীৰপৰা বৰ শবাই এখন উলিয়াই ল'লে। ডেতিয়াৰ গৰ্ণৰ ছাৰ আকৰৰ হাইদৰী ওলাই আহিলত মোক পৰিচয় কৰি দিলে মই লাটেৰে কৰ-মৰ্দন কৰিলো। হাবে তেওঁক শবাইখনৰ কথা বুজাই ক'লে আৰু ক'লে যে মোক অনাৰ উদ্দেশ্য হ'ল আগন্তুক পৰ্বত-ভৈয়াম সম্মিলন সপ্তাহত অসমৰ বুৰঞ্জী সম্পৰ্কীয় প্ৰদৰ্শন-সমূহত মই ভাল পৰামৰ্শ দিব পাৰিম, আৰু সদ্যহতে ঋতা মুখাৰ্জীয়ে (সাহিত্যবধী বেজবৰুৱাৰ প্ৰথম কন্যা অৰুণা আৰু সত্যব্ৰত মুখাৰ্জীৰ কন্যা—বিহুৱী আৰু কলাকাৰ) পৰিকল্পনা কৰা 'যুগে যুগে অসম' নামৰ 'বেলে'ৰ বিষয়ত আৱশ্যকীয় কথা মোৰপৰা ল'ব পৰা হ'ব। তেনেতে ঋতাও আহিল। ডেওৰ লগতো পৰিচয় আৰু আলাপ হ'ল। তাৰ পাছত মই বিদায় ল'লো, ছাৰৰ গাড়ীয়ে মোক অকিছত থৈ গ'লহি। ইয়াৰ পাছত ঋতাবে বহুতৰাৰ আলোচনা হৈছিল। ডেও আশাশুধীয়া কলাকাৰ, দিনে কঠোৰভাৱে নৃত্য অভ্যাসন কৰে। সাজ কাপোৰৰ বিষয়ে যি পাৰে। পৰামৰ্শ দিওঁ আৰু শেষ বুদ্ধিকেন্দ্ৰত লাচিত বৰকুকনৰ বচন এঁকাৰিও নৃত্য-কথা আদিৰে লেখি দিওঁ। আনকালে, খাহিয়া-জুৱায়া জিলা জিহিত পতা পৰ্বত ভৈয়াম উল্লৰ বাবেও কমলেশ্বৰসিংহ স্বৰ্গজয়ৰ দিনত অহা খৈৰাবী (খাহিয়া) কটকীক 'চৌখাম কৰা'ৰ দৃশ্য এটি লৈ নংক্ৰেম নাচৰ আভাস সানি আৰু আৰু অসমীয়া-খাহিয়া-জুৱাৰ সন্মিলনেৰে একপ্ৰকাৰ বেলে এটি বচনা কৰা হৈছিল। এই বিষয়ত খাহিয়া ডেকা মেকডোনালাড আৰু জিছ খেৰ আৰু মোৰ অকিছক

টায়েলিষ্ট পি ছিয়েমলিয়েছে সহায় কৰিছিল। মৌলাইৰ ওচৰবৰণা ক'ছৰা বন আৰু ভৈয়ামৰ দৃশ্য কৰা হৈছিল। অসমীয়া ছোৱালী বুলুৱে (এতিয়া সহকাৰী শিক্ষামিকাৰ তিলোত্তমা বৰুৱা) খাছিয়া কুঁৱৰীৰ বেণ্ড নংক্ৰেমৰ আৰ্হিৰ নাচ নাচিছিল। জিলা ভিত্তিক উৎসৱ (২০ অক্টোবৰ ১৯৪৭) অসম বিধান সভাৰ কম্পাউণ্ড হোষ্ট প্ৰদৰ্শনীত ৰাণী গাইডালুৰ ডিঙিৰ আভৰণ, লুছাই বয়ন শিল্প, ভূটীয়া তাঁত, খাছিয়া পুৰণি সাজ অলংকাৰ আদি আছিল বিশেষ প্ৰদৰ্শনৰ বস্তু। মূল উৎসৱটোৰ (৫ নৱেম্বৰবৰণা আবন্তনি) বাবে আউনিআটী, দক্ষিণপাট আদি সত্ৰৰ ভকতসকল, দিচাংপানীৰ বৌদ্ধ বিহাৰৰ নন্দবংশ ভিক্ষু আদিসকল আহিছিল। আউনিআটীৰ হীৰা নাম, সূত্ৰধাৰী নাচ, নটুৱা নাচ, ওজা পালি আৰু সত্ৰাধিকাৰ-বচিত “মুদ্রোপদীৰ স্বয়ম্বৰ” নাটৰ অভিনয় হৈছিল। নাটৰ অভিনয় দেখি কলিকতা আনিবৰণা অহা দৰ্শকসকল হতাশ হৈ কৈছিল, ‘ই দেখোন আমাৰ যাত্ৰাই!’ কাৰণ, অক্সীয়া বা পুৰণি ভাষা-নাটৰ পদ্ধতি শ্ৰেষ্ঠ ঈশ্বৰে পৰিহাৰ কৰিছিল। উৎসৱত ওড়িয়া, গাৰো, খাছিয়া, বড়ো কছাৰী আদিৰ নাচো দেখুওৱা হৈছিল আৰু প্ৰদৰ্শনীত পুৰণি অলংকাৰ-পাতি, কাপোৰ-কানি আদি ওলাইছিল। কাণৰ লোকা-পাৰ আৰু ভাওনাৰ সূত্ৰধাৰীৰ পিতলৰ ‘মোগলাই টুপী’ আদি আপুৰুখীয়া বস্তু তাতে দেখিছিলো।

এইবোৰ সামাজিক কাম আৰু উৎসৱ মাজত সৰোপৰি চলে ন্যাসপৰিষদৰ বিবিধ কাম আৰু চিন্তা। খিলং তেতিয়া অসম ছবকাৰৰ ৰাজধানী। ছবকাৰৰ বিভিন্ন বিভাগে বিশ্ববিদ্যালয়ত কিদৰে যোগ দিব পাৰে, তাৰো চিন্তা চলে। ইঞ্জিনিয়াৰিং কলেজ, পুলিছ ট্ৰেইনিং কলেজ, কবেল ৰিকন-স্ট্ৰাকচান ইনষ্টিটিউট, কো-অপাৰেটিভ ট্ৰেইনিং ইনষ্টিটিউট আদি বিবিধ শিক্ষা-প্ৰশিক্ষণৰ অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠানৰ প্ৰস্তাৱৰ উত্থল-গ্ৰাথল লাগে। সকলোবোৰকে বিশ্ববিদ্যা-

লগত বাবে লোৱা আৰু ল'ব খোজা মাটিত একাডুখৰি স্থান লাগে। স্প্লিট বিভাগবোৰে সেই লৈ নাস পৰিষদৰ লগত আলোচনাত বহিব খোজে। ইয়াৰ ভিতৰত কো-অপাৰেটিভ বিভাগৰ যজ্ঞৰ গগৈ অনেকবাৰ কথা পাতিবলৈ আহে—মোৰ লগত আৰু আলি আহমদৰ লগত। পৰিষদে নীতিগতভাৱে তেওঁলোকৰ অতীতৰ বাবে ঠাই দিবলৈ মান্তি হয়। কিন্তু পৰিষদে মৰি বিশ্ববিদ্যালয় হোৱাত সেইবোৰ কথাৰ ফুটকে উঠা দেখা নহ'ল। সেইমতে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বাবে শ্ৰীকীৰ্ত্তী আৰ্কিটেক্ট-নিয়োগৰ সিদ্ধান্তও কৰা হয়। সেইমতে ৰোয়াইৰ Sathe and Gonda Co ৰ সাক্ষেপ লগত লৈ বদলৈ, আলি আহমদ, ডক্টৰ ভূঞা, বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ৰেজিষ্টাৰ হ'ব লগীয়া ফণীধৰ দত্ত আৰু ছবকাৰী কেইবাজনো বিষয়া দীঘলী পুখুৰীৰ দুই মূৰে হাই-কোর্টৰ বাবে মাটি চোৱাৰ লগতে জানুকাৰীতো বিশ্ব-বিদ্যালয়ৰ মাটি চাই ঘূৰিছিল। শেহলৈকে সাক্ষেপ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আৰ্কিটেক্ট-ৰূপে নিয়োগ কৰা নহ'ল। কুবিপ্ৰসাদ বৰুৱাৰ যোগে জে পি কেছি বোলা এজন ইঞ্জিনিয়াৰৰপৰা survey plan, contour plan আদি লোৱা হৈছিল। সিও কামত নালাগিছিল।

মই খিলঙত থকাৰ মাজতে মোৰ পিতৃ-বিয়োগ ঘটে। ২১ এপ্ৰিল ১৯৪৭ তাৰিখে ভাইটোৰপৰা (মোক্শৰ) টেলিগ্ৰাম পালে, দেউতাৰ অন্তৰ্হ বুলি, ২৩ তাৰিখে শিৱসাগৰলৈ যাত্ৰা কৰিলো। ২৮ তাৰিখে দেউতা ঢুকাল। লগে লগে এটা পুৰুষ শেষ।

গিৰিশিখৰৰপৰা আকৌ ৰামগিৰিলৈ ।

বহুত দিনৰেপৰা এম্. এ পৰীক্ষা দিয়াৰ হাঁ জুই খেদাৰ কথা বাবে বাবে কৈ শুনোতাক আমনি দি আহিছো। এতিয়া হুৱাহাটী-শিক্ষণলৈ আহিলত তাৰ বাবে বৰ সুবিধা হ'ব যুগিয়ে ভাবিছিলো। একুত পক্ষত কিন্তু নহ'ল। ইয়াত ব্যস্ততা হ'ল বৰ বেছি। ৭ অক্টোবৰ ১৯৪৬ তাৰিখে শিলসাগৰত কবি ছৰবাক লগ পাওঁতে তেওঁ পতি পতিকৈ পৰীক্ষা দিয়াৰ কথা কয়, নহ'লে আমাৰ বিশ্ব-বিদ্যালয় হ'লে মোৰ ঠাই ক'ত হ'ব! পিছৰ বছৰতে পৰীক্ষাটো দিবই লাগিব—সকলো বন্ধু বান্ধৱৰ পৰামৰ্শত সেই কথা গ্ৰাহ্য ঠিক হ'ল। পানীত নানাঘিলে জানো মানুহে সাঁতুৰিবলৈ শিকিব পাৰে? সেই ভাবি বছৰটোৰ শেষত যেতিয়া পিছৰ পৰীক্ষাৰ বাবে কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অনুমতি বিচাৰিবৰ সময় হ'ল, তেতিয়া বাহিৰা পৰীক্ষাৰ্থীৰূপে মাছুল দি ইংৰাজীৰ এম্. এ পৰীক্ষা দিয়াৰ অনুমতি বিচাৰি দৰখাস্ত কৰিলো। পানীত এইদৰে নামিলোৱেই যেতিয়া বাহু আছাৰিববো যত্ন কৰিব লগীয়া হ'ল। কিন্তু পানীৰ সোঁত দহোঁ। ইমান বগী যে বাহু দাঙিবই নোৱাৰোঁ—কাৰণ সেইখন ইংৰাজী সাহিত্যৰ মহাসাগৰ। তেতিয়া চিন্তা আহিল ইংৰাজী এৰি যত্ন কৰিব পৰামৰ্শ লভন কবি অসমীয়াৰ পৰীক্ষাৰ উদ্যম কৰা বাওক—নহ'লে মোৰ ঘোৰ নাটনিৰ মাজৰপৰা বিশ্ববিদ্যালয়ক দিয়া এশ টকাৰ মাছুলো পানীত পৰিব। এসময়ত শিলসাগৰত থকাতো জুই—এখন অসমীয়াৰ এম্. এ.ৰ কিতাপ পোটাইছিলোঁও। তাৰ ধূলি-বালি মোহাৰি পাঠ্যক্ৰমৰ চাহিদা পূৰাবৰ যত্ন কৰিলো আৰু চপলা বুকু লগে দুখনমান কিতাপ যোগাব কৰি দিলো। কিন্তু ইংৰাজীৰ এম্. এ.

পাঠ্যক্ৰম যদি মহাসাগৰ, অসমীয়াৰ পাঠ্যক্ৰম চাহাবা। কিতাপ-
কলি সবহভাগ ক'তো কেনিও পাবলৈ নাই। এতিয়া অৱস্থা
'আকাশ পাতাল তলা দেখোঁ। ব'ল খোবা ব'ল, হেলো হুইচো।'
১৯৪৭ৰ জানুৱাৰীত ইংৰাজীৰ ঠাইত ভাৰতীয় আধুনিক ভাষাৰ
(অসমীয়া) পৰীক্ষা দিবলৈ অনুমতিৰ বাবে আবেদন কৰিলো আৰু
বিদ্যাবত্ত কৰিলো। অতুল বৰুৱাই খবৰ দিলে খিলঙৰে শৈলৰাজা
দাস কোলা এগৰাকী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ছাত্ৰীয়ে অসমীয়াৰ এম্. এ
পৰীক্ষা দিবৰ যোগাৰ কৰি আছে, গতিকে তেওঁৰ ডাক্ত হুই-এখন
পুখি পোৱা যাব পাৰে। বৰুৱাই মোক তেওঁৰ ওচৰলৈ লৈ গ'ল।
তেওঁৰপৰা কিন্তু কিতাপ পোৱাতকৈ মোৰ যোনাৰপৰাহু হুই-এখন
দিব লগীয়া হ'ল। তেওঁৰ তাত পিছে খবিকদিন নামে এজন
বিশ্ববিদ্যালয়ত অসমীয়া পঢ়া ছাত্ৰৰপৰা আনি ধোৱা এ ছি. উলনাৰ
Introduction to Prakritজৰ দ্বিতীয় ভাগবগটো (এইখন দুৰ্ভাগ্য,
কাৰণ লাহোৰত ছপোৱা কিতাপৰ সবহভাগ ভাৰত-বিভাজনত
লাহোৰতে থাকি আহিল) পাইছিলো। সেই বছৰত (১৯৪৬)
অসমীয়াৰ এম্. এ পৰীক্ষাৰ পৰীক্ষাৰ্থী পৰাগ চলিহাকে মোৰ
ছখনমান কিতাপ দি পিছত তেওঁৰপৰা মোৰ কিতাপৰ লগতে
ফেৰো ছখন কিতাপ পাইছিলো। জোখত তাকৰ হ'লেও লেখত
বহুত পাঠ্য পুখি লৈ ছৱা-ছৱা লগা অৱস্থা, সিও এক প্ৰৱেশণ নে
হেদাতি মেলা উদঙীয়া গৰু বিচৰাৰ দৰেই লেঠা হৈ উঠিল। সছাৱ-
হাত বিচাৰি বন্ধু আৰু শুভাৰ্থীসকলে SOS পঠিয়ালে।
মুখা-মুখিত সিসকলেও মানাভাঙে সঁহাৰি জনালে, এম্. এ পৰীক্ষা
দিবলৈ ওলোৱা নাই যেন কিবাটো 'যইন্ত' কৰিবলৈকে দিহা পোহা
কৰিহেঁ। কোনোৱে যিটো এখোলা, কোনেওবা বুলকণ্ট এটালি
আগবঢ়ালে। ডক্টৰ ফুকা হাৰে Indian Historical Quarterlyত
কলেৱা তেওঁৰ Assamese Historical Literature প্ৰবন্ধ

offprint এটা পঠিয়ালে কটকীৰ হাতত। অধ্যাপক উপেন্দ্ৰচন্দ্ৰ লেখাকৰে পঠিয়ালে তুৰ্গাবৰী বান্ধুগিৰি। নকুলচন্দ্ৰ ভূঞাদেৱে তেওঁৰ “ব’হাগী”ৰ একপি পঠালে। চাবিভীয়া ৰেণুধৰ শৰ্মাই “পতিয়া ভেজিলে”।

জানুৱাৰী

২১১৮৭

মৰমৰ মহেশ্বৰ,

তোমাৰ চিঠিখন পৰহিয়েই পালে। এই কেইদিন শিৱসাগৰত হোবা শুকুমাৰ কলা প্ৰদৰ্শনীত ব্যস্ত থাকিব লগীয়া হোৱাত, পোৱা-মাতেই উত্তৰ দিব নোৱাৰিলোঁ।

তুমি খোজা কিতাপ এখনো পঠাব নোৱাৰিলোঁ। মাত্ৰ ডেকিয়াল ফুকনৰ খনকে বেজিষ্টৰী ডাকত পঠালে।—পোৱাৰ বাতৰি দিবা। “আপোনে ছপোন ভৰায়”—এই কথাৰ ভাহানি পল্ল ৰুৱাই সদাই কৈছিল, লিখিছিলও। “পুৰণি অসমীয়া সাহিত্য” মোৰ হাতত নায়েই, কিনাই নাই। “সাধুকথাৰ কুকি”ও নাই, পুৰণি জোনাকীবোৰত তাৰ সাধুবোৰ আছে দেখি লুকীয়াকৈ কিতাপখন ৰাখিলোঁ। যদিও, কাৰবাক পঢ়িবলৈ দিলোঁ। আপুৰুগীয়া কিতাপ “বান্ধুগিৰী”, “গীতিবান্ধুগিৰী”, “কথাভাগৱত” গুৱাহাটীয়া ভাণ্ডাৰ আৰু আপোন মানুহ এজন নি ঘূৰাই নিদিলে। আগলৈকো কৈছো, তুমি যদি অসমীয়া হৈ জনম ধৰা আৰু তোমাৰ গাত কিতাপখন ৰখা বোম্ব ৰাখ লয়হি, তেন্তে কেতিয়াও হেজাৰ আপোন বুলিলেও কিতাপ ধাবলৈ নিদিবা। স্বৰ্গীয় হেমচন্দ্ৰ ৰুৱা, ঈশ্বৰচন্দ্ৰ বিদ্যাসাগৰৰ আদৰ্শ এই বিষয়ে লাখটকীয়া। যি হওক, নাই মোমাইতকৈ কণা মোমায়েই অলপ অচৰম্ভ হোৱাক সুবিধা দিব বুলি “ডেকিয়াল ফুকন”খনকে পঠিয়ালোঁ। ফুকনৰ জীৱনীৰ বাহিৰেও, মোৰ নিমিত্তে এইখনৰ মূল্য আছে—

নৱনাভিৰাম আৰু মনোভিৰামে দেউতাকৰ আদেশ অহুসৰি উপহাস দিয়া বাবে ।

সিদিনা “আৱাহন”ত ভোমাৰ ‘চটাই পৰেৱত ’ শ্ৰবণ পঢ়িলে ।। গীতবিলাকত থকা বুৰঞ্জীৰ সৌন্দৰ্য্য উলিয়াই দিয়াত ভোমাৰ নতুন গৱেষণাৰ ধাৰা ওলাই পৰিছে । সেইবাবে শলাগ লৈছে । অ’ত-ত’ত ছই-এটা খুত অৱশ্যে আছে । মই পোৱা “আৱাহন”ত সেইবোৰ আঁচ দি থৈছোঁ । পাবিলে যোগ-বিরোগ দি, ভোমাৰ কিতাপ উলিয়ালে, দিব লাগিব ।

ভাহানিৰ দৰে আজিকালি সমসাময়িক দেশৰ গতিবিধি সম্পৰ্কে লেখায়েলখি কৰিবলৈ মনোমত বন্ধু-বান্ধৱ আৰু নাইকীয়া হ’ল । অকলশৰীয়া হৈনো আৰু কিমান দিন থাকিম ?

অ’ এটা কথা কওঁ । পাবিলে ক’বাত এঘাৰ উলুকিয়াবা । ভট্টৰ ভূঞাই লাচিত বৰফুকনৰ জীৱনীত—শেষৰ ছোৱাত—বৰদলৈৰ বংশ লিখি ভোমামোদৰ পুথিহে বৰিষণ কৰিলে । বুৰঞ্জীলিখক আচল কথাবন্দা আঁতৰি গ’লে, কিবা লাগে দেখোন ।

মুকুমাৰ মহন্তৰ ঘৰত পোৱা অসম বুৰঞ্জীখনত কালাপাহাৰৰ বিষয়ে লিখা কথাখিনি কিয় বাদ দিলে ?

শিৱসাগৰৰ প্ৰদৰ্শনীখন এইবাৰ সঁচাকৈয়ে চকুত লগাটকৈ পতা হৈছিল । বহু সজোৱাৰ আটোমটোকাৰিতা, মাহুহ ওলোৱা-সোমোৱাৰ শৃঙ্খলতা, পৰিপাটিকৈ কৰা হৈছিল । প্ৰত্যেক চাককলা-বিভাগতে একোগৰাকী দীপলিপ্ কনিয়াই (ললনাই) চকীয়ালৰ (guard) কাম কৰিছিল ।

দৰম ল’ৰা । চিঠি দিবা । নাপাহৰিবা ।

ইতি
ডো আৰেখু

সাহিত্যবৰ্ণী লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ দৰ্জা পুৰিৰ্জ্বাললৈও হাঁহুটি
লগাই চাইছিলো। ফলত ডেকাপুৰপৰা উৰা বেজবৰুৱাই গিৰিলৈ :

ডেকাপুৰ

প্ৰিয় নেওগ,

আপুনি শিৱসাগৰৰ জীৱুত দাদালৈ দিয়া (যে ডাক টিকট সহ)
চিঠিখন এইমাত্ৰ পাইছোঁ।

আপুনি বিচৰা কিতাপখিনৰ ভিতৰত আটাইখিনি মোৰ
হাতত নাই। ৬লক্ষী দদাইদেউৰ কিতাপ দুখন আৰু ড° কাকতিৰ
কিতাপখন আছিল, তাকে পঠালোঁ। ৬দদাইদেউৰ কিতাপ
আপোনাকহে দিছোঁ। মোৰপৰা নিয়া বুলি নকৰ, কাৰণ ইয়াৰ
গ্ৰাহক বহুত ওলায়। অৰ্থাৎ কিতাপ মোৰ হাতত এটা copyহে
আছে। হেৰাই বুলি ভয় লাগে। আপুনি তালকৈ বাখিব, বা
মূল্য বুজিব বুলিয়েই দিছোঁ। বাকী মোৰ আটাইবোৰ কিতাপ
আছে নে নাই কব নোৱাৰিছোঁ। “জ্ঞানন্দৰাম ডেকিয়াল লুকনৰ
জীৱনী”খন থাকিব পায়। বাকী “জীৱৎস-চিন্তা” আৰু “কথা-
ভাণ্ডাৰ” আছে নে নাই সন্দেহ। মই পুনৰ জীৱুত দাদালৈ
লিখিছোঁ। আছে যদি নিশ্চয় দিব। অসমীয়া textbookজৰ
সদায় এই বিলৈ। আপোনালোকে এইবোৰত মন নিদিলে উপায়
নাই। আশা কৰোঁ অসমত বিশ্ববিদ্যালয় হোৱাৰ লগে লগে
এইবোৰ সমস্যাৰ সমাধান হ’ব। text-book বঙালী, ইংৰাজীকে
আদি কৰি সকলো পোৱা যায়। কেৱল অসমীয়া কিতাপ কেই-
খনহে out of print মোৰো সেয়ে হৈছে। অসমীয়া কিতাপ
দুখন যোৰহাট, গুৱাহাটী, ডেকাপুৰ ক’তো বিচাৰি খোৱা নাই।
আপোনাৰ হাতত আছেনেকি ? এখন হ’ল সত্যনাথ ককাৰ ‘চিন্তাকলি’

আঁক বৰ্তীয়া হুৰবাৰ “কথা-কবিতা।” অলপ ধৰব কবি চাৰুচোন
সেই আঁকৰি লগত।

অৱশ্যে ইলেক্‌ছন বৰঠাকুৰবৰপৰাও ৯ নবেম্বৰত “জীৱন-চিত্তা”-
খবিত্ত সৈতে এটুকুৰা কাগজ পালো। এই বুলি

প্ৰিয় নেওগ,

তোমাৰ কাৰ্ড এখনি পাই তোমালৈ কিতাপ এখন পঠাবলৈ
লিখিছিলোঁ। এতিয়াহে বুজিলোঁ তেওঁ নপঠালে। —বুৰাৰ অপবাদ
সৰ্বস্বতোক্তাৰে মাৰ্জ্জনীয় নহয় জানো ?

তুমি খুজিছা যেতিয়া কিয়া সৰু ঠাইত লগাবলৈকে খুজিছা
নিশ্চয়। বাকচৰ তলীত ক’লাম’লা দুখনি আছিল, তাৰে ভালখনি
এইয়া পঠালে। এনেয়ে বজাবত বিক্ৰি নোহোৱা, আড়ো আকৌ
ক’লামলা, গতিতক দামৰ কথা নোহোৱা হৈ ভাল। ভালকৈ ধৈ
দিবা। ক’তো নেপালে ৰিচাৰিম।

তোমাৰ

শ্ৰীহৰ

মোৰহাট্ট চৰকাৰী কবি-পান্নবৰপৰা মই কিতাপ পোঠাবলৈ
কোৱা মোৰ বন্ধু আঁক ত’ৰ মেনেজাৰ জগৎচন্দ্ৰ বৰপূজাৰিয়ে (পান্নত
কেইটো একে কামতে আঁকাৰ মান দীপত আছিলগৈ) মোৰ বাবে
তেওঁৰ কিতাপ অল্পসংখ্যক বিক্ৰয়ৰ ডায়েৰি পঠিয়াইছিল

Jorhat Govt Farm

15 11/47

মমতাজ মহোদয়,

হৰি মোৰ বান্ধ।

তোমাৰ পোষ্টকাৰ্ডখনৰে উত্তৰ নেপাই আৰিছা মই এইখিনি

পায়েই কথাটো পাহৰিলো। তই জহনীত যাবলৈকে—আহি পোৱাৰ পাচদিনাৰে পৰা কিতাপ বিচাৰি হামৰাণ। বহু বন কাকি কবি ভোৰ কিতাপ বিচাৰি যিদৰে হামধুৰি খাইছে, কোন খীৰভিজনী (ছুটা বাটৰ) হেনোৱা হলেও ইমানখিনি কবিলোহেঁতেন নে নাই কব নোৱাৰো যেহেতু ঈশ্বৰ বস্তুৱে তেনে সুবিধা বা অনুমতি এতিয়ালৈকে দিয়া নাই।

কিতাপকিটা বৰচিনাকি দেখি যতে ততে পাম বুলিয়েই আশা কৰি তোক কৈছিলো, কিন্তু “দুৰাং তু পৰ্বতা ময়াঃ” এখন এখনকৈ পুস্তকাগাৰ কৰাখনে বোলালিলো—এজন এজনকৈ বুজিয়ে বুজিয়ে মানুহক ‘কোৱাই’ খুৱাই হাত-ভৰিত ধৰিলো, কিন্তু তই এম “এ দিগ্ৰাঘ ভয়তেই হবপায় কিতাপবিলাক বাৰ্মা ব’ ভেদি অজান্তি মূলুকৈ গ’ল হেন পাঠ।

শেষত প্ৰ. তুলসীনাৰায়ণ শৰ্মাক ধৰিলোঁগৈ, কলে—তয়ো তেখেতক অনুবোধ কৰিছিলি, নিচে কলেজ লাইব্ৰেৰীৰ কিতাপকিটা প্ৰঃ নবীন সোণোৱায়ে আগতেই নিলে, তথাপি মানুহ এটা কলেজ খুলিলত পঠাবলৈ কলত পঠালো—যি হল লগত চিঠি লিখন পাঠ-লেই বুজিবি। আক কেইটামান বৰশি পেলাই ধৈছো—টিপিয়াইছে। পাচত জনাম। হেস্ত নেস্ত কিবা এটা লিখিবলৈ বুলি আশা কৰি বৈ গ্লান্ধোতে এতে বেলি হ’ল। Shillong বৰপনা ৩১ ডাঃ আহি পায়েই শিৱসাগৰৰ প্ৰদৰ্শনীলৈ কিবা পৰীক্ষক হৈ যাব লগা হ’ল—সেইবোৰ বহুত কথা—লিখি মোৰ বহুয়লীয়া সময় নষ্ট নকৰোঁ। লগ পালে সুধিবি, ক’ম।

পাচে ‘কুকুৰ কটা’! ক’ট’ ভোলাৰ সময়তেই কৈছিলো নহয় কিন্তুটো ভিতৰত ল’ব পৰা বিধৰ নাছিল—আগতেই তই নকলি—এইটো জোৰ লাগুখোলা হ’ল চাৰি আক ‘S’কো দেখুৱাসি। ‘S’ৰ খবৰ কি? আত্মপ্ৰকাশৰ কথা কৈছিলিনে নাই? লাকী য’ত

‘পাহেক’ক মোৰ নমস্কাৰ একোটিৰে সৈতে ভেটাই দিবি দেই।
আশা কৰো ডেখেডসকল ভালৈ আছে। সেই ৫ নত থকা ডেজ-
পুথৰ সকলৰ খবৰ কি?

ডই নেকাদিবি। এইবাৰ লগ পালে মই ধুনীয়াকৈ তোৰ
ফ’ট’ এখন তুলি দিব দেই ম-ম-না। অহা ‘বিচৰিচ’ বিছতো
ভাল কৰক এটা দিব দেই।

১৭।১১।৪৭

Wifeক আজি Hospitalলৈ Operationৰ কাৰণে নিয়া কথা
—বৰ অশান্তি। গধূলি এটা লাইব্ৰেৰীলৈ এখন কিতাপ পোতাৰ
আশাত গৈছিলো—গিছে নেপালো।

তোৰ

—জগত—

পু: পকাযুবা লাইব্ৰেৰীত “শ্ৰীবৎস চিন্তা” এখন আছে, কিন্তু
২।৩ দিনতকৈ বেচি দিনলৈ issue নকৰে। বোধ কৰো টকা জমা
দিলে দিব। যদি লাগে মই যোগাব কৰিম—জানিবলৈ দিবি
দেই।

—জগত—

জগতৰ এইখন ‘ভিতৰপকীয়া’ ভাবাৰ চিঠি। ‘মহৰ্ষি’ কমলা-
কান্ত ভট্টাচাৰ্যৰ জীৱনী বুলি খিলঙতে থকা অধ্যক্ষা উবা ভট্টাচাৰ্যৰ
হাততো হুখন পুথি পোৱাৰ আশাত তুমুকি মাৰিছিলোঁগৈ। গিছে
ইতিমধ্যেই ডেও আমাৰ কহিছিব ‘মহৰ্ষি’ৰ “অষ্টাবক্র-সাহিত্য” খন
বৰৰ মাজ-মজিয়াতে হেৰুৱাই পেলাইছিল। আনৰ পুথিৰ আৰু
কা কথা? কিন্তু এই লেখীয়া কেয়োফালৰ নাই-নাইৰ মাজতে
সেই দিনত পৰীক্ষা দিব লাগিছিল। আগৰ বছৰত পৰীক্ষা দিয়া
পৰাগ মইনাই লেখিলে: “সিদিনা লেখা বামনৱতী, ওততনি, জীৱন
চৰিত একো নাই। ‘সাহিত্যৰ চানেকি’ত জীৱনচৰিতখন পাৰ—

সেয়েই হ'ব। আৰু এটা কথা কিতাপৰ কাৰণে কেনৈ ভাবিছে ?
বুঠতে আপোনাৰ জিভাৰ আগত থকা সাহিত্যৰ দ'মটো ভালকৈ
পতহিয়াই থক—মকবন্ধকৰ কামতো দিবই—ভাল M & B
tonicও হবগৈ।” কিন্তু হুই-চাৰিপতীয়া মাথোন হ'লেও কিতাপ-
বোৰৰ বাকলি-পাতো নেদেখাকৈ পৰীক্ষা দিব পাৰি জানো ? মই
নিজে লেখা প্ৰবন্ধবোৰত কথাবোৰৰ বহুল একোটা ছবি আছিল,
তাকে মোৰ আগৰ পৰীক্ষাৰ্থীসকলে কামত ব্যৱহাৰো কৰিছিল,
কিন্তু নাম ধৰি দিয়া কিতাপ কেইখনৰ লগত প্ৰত্যেক পৰিচয়তো
লাগে ! কিন্তু পোৱা যায় ক'ত ? গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ “বায়নৱমী”
খনৰ অসমত বোধ হয় তেতিয়া এটা কপিও নাই। তাক পাওঁ ক'ত ?

এনেতে এদিন দূৰৰ গজা ওচৰ পালেহি। গুৱাহাটীত অধ্যক্ষ
জ্ঞানদাভিৰাম বৰুৱাক গৈ লগ পায় বুলি ভাবি থাকোঁতেই গৈছিল।
সেইদিনা ৩০ ছেপ্টেম্বৰ ১৯৪৭। গধূলি শুনিলো যে বৰুৱা খোদ
মই থকা আৰ্গ ছেনিটেৰিয়ামত। লবি গ'লো তেওঁক চাবলৈ।
কিন্তু এই কি। ছেনিটেৰিয়ামৰ মুখৰ দ্বৰটোত ভোলানাথ বৰুৱাৰ
প্ৰকাণ্ড চিত্ৰখনৰ তলত কাঠৰ তক্তাত যে বৰুৱা লাগ খাই পৰি
আছে। মোক দেখি চিৰিঁবি চিৰিঁবি ক'লে, ‘চোৱাঁ, চোৱাঁ নেওগ
ৰোপা, এইখন বি বৰুৱাৰ ছবি। প্ৰকাণ্ড frock coat পিন্ধিছে।
well trimmed beard কিন্তু তেওঁক frock coat পিন্ধিবলৈ,
to trim his beard কোনে শিকাইছিল ? মই নহয়নে ?’ মই
ক'লো ‘হয়, ছাব, হয়।’ ‘বি বৰুৱাক streets and buildings
of London চিনাই দিছিল কোনে ? মই। এতিয়া সেই বি
বৰুৱাৰ দ্বৰত মোৰ বাবে জগহ নহী হৈ।’ মই ক'লো, ছাব,
কিয় নহ'ব ? কোনে ক'লে নাই বুলি ?’ ‘সোঁটো চকিদাৰে কৈছে,
আপকে লিখে জগহ নহী হৈ !’ তেওঁক সেইটো ভুল কৰিছে বুলি
কৈ ৰেনজাব অকল বৰুৱাক কৈ ঠাই উলিয়াই দিয়া হ'ল।

শিৱসিনা পুৱাল ব'ৰত তেওঁৰ সন্মানস্বৰ্গ মূৰ্ত্তি দেৱী পালে। কিন্তু
কোৱে সৰু কথা নহ'ল। তেওঁ গুৱাহাটীলৈ গ'ল। আকৌ
মেডিয়া ২৪ নৱেম্বৰত শিলঙলৈ আহিল, ছেলিষ্টেবিয়ামত নাথাকি
থিৰা হোটেলেতহে থাকিল। সেইবাৰ আকৌ তেওঁৰ বৰ বেজাৰ
জ্ঞান-মন্ত্ৰীক দেখা কৰিবলৈ যাওঁতে 'বকলৈয়ে কিবা কথাত লাগি
বোলে, Has it not entered your head? বুলি ক'লে।
মই নানা প্ৰকাৰ তেওঁক চেনি-বুজনি দিলো। তেওঁ মোৰ কপা-
ললৈ বাবে বাবে চাই থাকি ক'লে, 'Well, young man, you
have got a beautiful gesture, which will work well
in the public, বুজিছানে—your gesture—gesture?' পিছ-
দিনাহে "ৰাম নৱমী"ৰ কথা উলিয়ালে। তেওঁ ক'লে, 'মোৰ দেউ
তাৰ কিতাপবোৰ একেলগে বান্ধি মই থৈছিলো। এজন মানুহে
ভাবপৰা ৰামনৱমীখন ফালি লৈ গ'ল। মই তোমাক তেওঁৰ নামটো
ক'ব পাৰোঁ। কিন্তু নকৰ্ত্ত।' কিতাপখনৰ বিষয়-বস্তুৰ আভাস বিচৰাত
জোঁ বৰুৱা ছাহাবে এটা পাঁচ-মিনিটীয়া লোকচাৰ দিলে, সেয়ে মোৰ
"ৰামনৱমী" পঢ়াৰ সমান হ'ল। তেওঁ ক'লে, নাটকৰ, নায়েক ৰাম
সদ্যোবিধৱা নৱমীৰে প্ৰথম পাশত আঁবন্ধ হোৱা বাবে এজন গোসাঁয়ে
বায়ৰ গাত চাট' মাৰিছিল আৰু সেইদিনা গোসাঁয়ে স্বপ্ন দেখিলে
এজন চুটি-চাপৰ বামুণে কৈছেহি, মোৰ গাত ইমানবোৰ হল। তুমিও
এফাল নতুন হল ভৰাল।' এই স্বপ্নৰ পুৰুষজন হ'ল ঈশ্বৰচন্দ্ৰ
বিদ্যাসাগৰ, যি বাসবিহৰী ঘোষৰ হতুৱাই বিধৱা পুনৰ্বিবাহ আইন
কৰাইছিল। গুণাভিৰামে কলিকতাত হোৱা বিধৱা-বিবাহ চাইছিল
আৰু তাৰ কথা "অবনোদই"ত লিখিছিল।

১৮-অক্টোবৰ তাৰিখে গুৱাহাটীত ন্যাস পৰিষদৰ সভা হওঁতে
মই যোৱাহাতিত কিতাপ-পত্ৰ কেটাই পঢ়িবলৈ যাওঁলৈ ছুটি বিচাৰিলো;
কিন্তু তেতিয়া পৰিষদৰ কাৰ্য সামৰিবৰ ওচৰ চাপি লোৱা বাতৰ

ফোৱা হ'ল যে পৰীক্ষাৰ আগে আগে মাথোন ছুটি লোৱাহে বাহু-
দীয়া হ'ব। হুবহু আগতে অসমীয়াত এম এ ডিগ্ৰী লোৱা অধ্যা-
পক ভুলসীমাৱাৰণ শৰ্মাৰ হাতত প্ৰায়খিনি কিতাপ আছিল বুলি
গম পাইছিলো। তেওঁলৈ লিখাত তেওঁ পৰামৰ্শ দিলে যে যেহেতু তেওঁৰ
কিতাপ-পত্ৰখিনিকে লৈ তেওঁৰ কলেজৰ নবীনচন্দ্ৰ গোস্বামী কলিকতাত
পৰীক্ষা দিবলৈ যাব, যেনো পৰীক্ষাৰ বাক কেইদিনমান আগতে কলি-
কতালৈ গৈ সেই আটাইবোৰ চাই-মেলি লোৱাত অকণো অসুবিধা
নহ'ব। কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হাৰ্ডিঞ্জ হোষ্টেলত থকা শিৱনাগৰৰ
ছাত্ৰ হুলালচন্দ্ৰ বৰকটকীলৈ তেখাত আৰু টকা পঠিওৱাত মোৰ বাবে
তেওঁৰ লগতে পৰীক্ষাৰ কেইদিন থাকিবৰ বাবে ঠাই ঠিক কৰিলে
আৰু জনালে নবীন গোস্বামীৰ বাবেও সেইদৰে তেৱেঁ ঠাইৰ বন্দৱস্ত
কৰি থৈছে। শেহশুভ ২৬ নবেম্বৰ তাৰিখে কথকদিন ছাহাবৰ
ওচৰলৈ গ'লো ২ ডিছেম্বৰত কলিকতালৈ গৈ ১২ তাৰিখৰপৰা পৰীক্ষা
দিবলৈ ছুটি বিচাৰি। তেওঁ কলে, 'এতিয়া ট্ৰাষ্ট বোৰ্ড wind up
কৰিব লাগে, accounts auditorএ চোৱাৰ পিছতহে যাব লাগে।'
মই তাৰিখবোৰ লৈ মোৰযে তৎক্ষণাত ঘোৱাব কি প্ৰয়োজন আৰু
ডিছেম্বৰৰ শেহ সপ্তাহৰ আগতে অডিটৰ কোম্পানিয়েযে মানুহ পঠাব
নোৱাৰে বুলি জনাইছে, সেইটো বুজাই ক'লো। কিন্তু তেওঁ প্ৰথমে
কোৱা কথাটোতে ধৰি থাকিল। মোৰ মূৰত আকাশী সৰগ যেন
ভাগি পবিল। মই হতাশ হৈ তিনি-চাৰি দিন বহি থাকি ৩০
নবেম্বৰ দেওবাৰে বৰদলৈ ডাঙৰীয়াৰ ঘৰতে লগ ধৰিলো আৰু মোৰ
হুখৰ কথা ক'লো। তেওঁ টেলিফোনটো তুলি লৈ কথকদিন
ছাহাবক সহজভাৱে ক'লে, মই সোনকালে নগ'লে মোৰ পৰীক্ষা
দিয়াত অসুবিধা হ'ব, ইকালে অডিটবো এতিয়া নাহে, গতিকে
মোক তেওঁ ৪ ডিছেম্বৰ তাৰিখে যাবলৈ দিছেই। আলি আহমদে
তেওঁৰ নেতাৰ কথা বিনা ওজৰে মানি ল'লে। বৰদলৈয়ে মোক

কলিকতালৈ যাবলৈ কৈ আলি আহমদলৈ এটা কোন কবিতালৈও উপদেশ দিলে। সেইমতে পিছদিনা কোনত সচিবক জনাই ডাৰ পিছদিনা কলিকতালৈ যাত্ৰা কৰিলো। ইতিমধ্যেই ছেমিটেবিলিয়ামত বহি পৰীক্ষাৰ বাবে যথেষ্ট কছৰং কৰিছিলো। বিশেষকৈ পালি আৰু প্রাকৃতৰ দৰে নতুন ভাষাৰ নিজেই নিজৰ শিক্ষক—সংস্কৃতৰ সীমিত জ্ঞানৰ চুয়াবেদি গৈ। কিন্তু সেই পেপাৰতে বিশ্ববিদ্যালয়ত আধুনিক ভাৰতীয় ভাষাৰ (অসমীয়া, বঙলা, ওড়িয়া, মৈথিল, হিন্দী আদি) সকলো পৰীক্ষাৰ্থীৰ ভিতৰতে সৰ্বোচ্চ নম্বৰ ধৰিব পাৰিলো ৮০। বঙলাও নিজে নিজে শিকা, আৰু বঙলাৰ পেপাৰত পালো শতকৰা ৭২ নম্বৰ। পঢ়োঁতে কেতিয়াবা শৈলবালাৰে, কেতিয়াবা উত্তৰ লক্ষীমপুৰৰ বৃদ্ধীশ্বনাথ বৰুৱাৰে আলোচনা কৰোঁ। কিন্তু চিন্তা লাগি থাকিল একেবাৰেই ত্ৰিমুখ নেদেখা কিতাপ সেই-খনলৈহে।

পুনাৰৰ ৰায়গিৰিড /ক

১৯৪৭ ছনৰ চাৰি ডিছেম্বৰ তাৰিখে পুনাতে উঠি কলিকতা
বুলি গুৱাহাটীৰ বাছ ধৰিবলৈ গ'লো। চেনিটেবিল্যামৰপৰা
ওলাবলৈ নৌ পাৰ্জতেই হাতৰ এটেচি কেছটোৰ ভিতৰৰ চিয়ঁহীৰ
দোৱাতৰপৰা সমস্ত চিয়ঁহী ওলাই পৰি কেছটো, তাত থকা গামোচা
আৰু আন কি মই পিন্ধি ওলোৱা চুবীয়াখনো বঙাই পেলালে।
তাকে দেখি বিদায় দিবলৈ ওলোৱা সকলো কেইজন বন্ধুৱে ক'লে,
“আপোনাৰ আপোনা আপুনি গুড্‌লাক হ'ল। পৰীক্ষাত ফাৰ্স্ট
ক্লাছ ব'বই।” তেনেকৈয়ে এমৈলাম মহীৰ খবৰত যদি ক্লাছটো
বয়ৰ কিনো বেয়া কথা? গুৱাহাটী পাই উজান বজাবত মাইদেউৰ
লগত তাত এমুঠি খাই অলপ ওলাই গ'লো। দেৱকান্ত বৰুৱাৰ
ঘৰত আকৌ কামাখ্যা পৰ্বতৰ হাত চোৱা বায়ু এজনে হাত চাই
ক'লে, ‘আপোনাৰ ভৱিষ্যৎ দেখিব পৰা শক্তি আছে। কিন্তু
আপুনি বয়স তিনি কুৰি বছৰতকৈ সৰহ নাপাব আৰু জলপথে
ভ্ৰমণত আপোনাৰ মৃত্যু-ভয় আছে।’ কিন্তু গধূলিলৈ মোৰ জল-
পথেই এধানমান ভ্ৰমণ হ'ল। পাণ্ডুঘাটৰপৰা নাৱে আমিনগাঁৱলৈ পাব
হৈ সিপাৰত বৈ থকা আলাম মেইলৰ বেলগাডীত উঠিলোঁগৈ।
পাৰ্বতীপুৰেদি পিছদিনা আবেলি ৩ বজাত কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ
বিখ্যাত হাৰ্ভিঞ্জ হোটেলেত থিত ল'লোঁগৈ। ১২ ডিছেম্বৰ শুকুৰবাৰ-
ৰপৰা এম্. এ পৰীক্ষা আৰম্ভ হ'ল। আৰ্মি চাৰিজন আধুনিক
ভাৰতীয় ভাৰাব (অসমীয়া) পৰীক্ষাত বহিলো—মই, বোৰহাটৰ
জগন্নাথ বৰুৱা কলেজৰ অধ্যাপক ‘মবীনচন্দ্ৰ গোস্বামী, উত্তৰ লখীম-
পুৰৰ কুলসবুহৰ ডেপুটি ইন্‌স্পেক্টৰ বুদ্ধীজনাথ বৰুৱা আৰু ঝিলঙৰ

শৈলবালা দাস। মই ইতিমধ্যে লগ নোপোৱা কিতাপ কেইখনমান নোম্বাৰীয়ে লৈ আহিছিল। সেই কেইখনৰ লগতে সাক্ষাৎ বা নহ সাক্ষাৎ হ'ল। ১২ তাৰিখৰপৰা ২০লৈকে দিনে একোখনকৈ পেশাব হৈ গ'ল— মাজৰ দেওবাৰটো এবি। পৰীক্ষা দি ভালেই লাগিল।

পৰীক্ষাৰ শেহদিনা তেতিয়া কলিকতাতে থকা ক্ষতি নলিনীবালা দেৱী আইক লগ পালোঁলৈ। ভেঁৰ্ড “স্মৃতিভীৰ” নামে পিতৃ কৰ্মবীৰ বৰদলৈৰ জীৱনী এখন ছপাশালত দিছে। শিঙুদেৱেকে ইংৰাজী ভাঙনি কৰি যোৱা নলিনীবালাৰ কবিতাৰ এটি লক্ষ সংগ্ৰহ হুপা হৈ ওলাইছিল, প্ৰত্যেক কপি এটা কবিয়ে মোক উপহাৰ দিলে। পিছদিনা নবেল শৰ্মাৰপৰা চিঠি পালো, গুৱাহাটীত বাণৰিকাকতত ওলাইছে ১ জাহ্নৱাবীৰণা বিশ্ববিদ্যালয় 'চালু' হ'ব। তাৰ পিছদিনা অৰ্থাৎ ২২ তাৰিখে ওল্ড পোষ্ট অফিছ ষ্ট্ৰীটস্থ আমাৰ হিছাপ পৰীক্ষক সিংধী এণ্ড কোম্পানিৰ বামচন্দ্ৰ সিংধীক লগ পালোঁলৈ। ভেঁৰ্ড ক'লে, সেইদিনা ভেঁৰ্ডলোকৰ পৰীক্ষক জি সান্যাল অসমৰ দেবগাঁৱলৈ যোৱা কৰি আহিছে আৰু তাৰপৰা ঘূৰোঁতে শ্বিলঙত সোমাব আৰু আমাৰ হিছাপ চাব। মই ২৩ তাৰিখে কলিকতা এবি পিছদিনাখনেই শ্বিলং পাই সান্যাললৈ বাট চাই ব'লো আৰু বন্ধু অহা হিছাপ ইকুবা বোৰ মূল হিছাপৰ লগত খাজি গ'লো। সান্যালে আহি ১৯৪৮ৰ ১ জাহ্নৱাবীতহে কাম আৰম্ভ কৰিলে। মই পৰিপাৰ্টিক হিছাপ দেখুৱালো, কিন্তু এটকীয়াবেপৰা পঁচিছ হাজাৰলৈকে বিবিধ মূল্যৰ কুপনৰ কাউণ্টাৰফিল্ড চহী কৰোঁতে ভেঁৰ্ডৰ নিজে পুৱা সাত বজাৰ পৰা নিশা দহ বজালৈকে কাম কৰি কাম শেষ কৰোঁতে দুই দিন লাগিল। ১৭ তাৰিখে মাইকী মেজুৰীয়ে পোন্ধালি কচিওৱাৰ দৰে পৰিষদৰ অফিচটো ভোপোলা, ব্যক্তি লৈ গুৱাহাটীলৈ নাইলো। পুনৰ অধ্যক্ষ হৈ য় বৰদলৈ লগত অধ্যক্ষ মোৰ 'বামগিৰি'ৰ উক্তাপোচতে ঠাই সন্মোহিত। ২৫ জাহ্নৱাবী তাৰিখে

ন্যাস পৰিষদৰ সন্মত আৰু ভূতাত্ত্বিক গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ
কনভেন্সন বহিৰ। কথকদিন ছাত্ৰাৰে বিশ্ববিদ্যালয়টি বাহিৰৰ
হকা বধা নোহোৱালৈ পণ্ডিতসকলৰ শাসনত শৃঙ্খলাশাসিত হ'ব বুলি
আশা প্ৰকাশ কৰিলে। লগে লগে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ন্যাস
পৰিষদৰ জীৱন-কাল সমাপ্ত হ'ল। লগে লগে মোৰ কাৰ্যকালো।
গতিকে 'কৰ্করী জল পান', কৰি মই আকাশত ওলমি থাকিলো।
অৱশ্যে বেজিৰ্জীৰ ফণীধৰ দত্তৰ অফিছলৈ গৈ থাকিলো। কোনো
পদবী নোহোৱাকৈ। কিন্তু ইতিমধ্যে ন্যাস পৰিষদৰ বৰদলৈ, আদি
আহমদকে ধৰি কাৰ্যকৰ্তাসকলৰ দায় ধৰি মতমতোৱা হুই কি এক
নৱ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কাৰ্যকৰ্তা হ'ল আৰু ন্যাস পৰিষদে সিসকলক
ধান-ধান নিদিয়াৰ বাবে 'পূৰ্ব শত্ৰু মনে জানি' গোৰ্, গোৰণিও তুলিলে,
সেই সময়তে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ নিৰ্মাতা বুলি বৰদলৈক বিশ্ববিদ্যালয়ৰ
কোৰ্টৰ আত্মদান সভা কৰা বা তেনে সন্মান দিয়াৰ কথা উঠিছিল, তাকো
আওকাণ-আওহেলা কৰিলে। বিশ্ববিদ্যালয় আন্দোলনৰ বেলা তেওঁ-
লোকক আদৰ নকৰা বুলি মোৰ ওপৰতো তেনেজনৰ বোৰে বুৰবুৰনি
কাটিছিল। গতিকে মোৰ যৎসামান্য সেৱাৰ বিবেচনাত মোক
বিশ্ববিদ্যালয়ত একলমানে ভাগ ঠাই দিব বুলি ভবাসকলে ডাকে
লেৱেণি ছপ কৰিব লগীয়াহে হ'ল। কথাটো বিশ্ববিদ্যালয়লৈ এৰি
নিদি ন্যাস পৰিষদে ঠাট্টাই বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কাম ছুক কৰা সময়তে
মোক ষ্ট্ৰীকমতে এঠাইত বহুওৱা উচিত আছিল বুলি পাহত বৰদলৈ-
দেৱৰ ডাৰ প্ৰকাশ কৰিছিল। কিন্তু আন কিছুমান কথাতহে বৰ-
দলৈ আদি ছৰকাৰ পক্ষৰ স্বপ্নভঙ্গ হোৱা যেন হৈছিল, আৰু সেই
বাবে সোনকালেই দ্বিতীয় গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় (সংশোধন) অধি
নিয়ম কৰি এখন শক্তিসম্পন্ন গৃহনিৰ্মাণ সমিতি গঢ়ি দি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ
মুক্তি বহুতথিনি ধৰ কৰা হৈছিল। আন কি, বিশ্ববিদ্যালয়ৰ
উপাচার্য অথবা চেঞ্চৰ প্ৰতিনিধিক সেই সমিতিৰ সাধাৰণ সন্মত

মাথোন কৰা হ'ল। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পণ্ডিতসকলৰ কামত চৰকাৰৰ এই প্ৰথম হকা-বৰা হ'ল। সি কিমান আৱশ্যকীয় আছিল, সি অৱশ্যে সুকীয়া কথা। গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় ন্যাস পৰিষদৰ কথা শিয়ান খবকৈ পাহৰিব পাৰি, সিমানেই যেন মজল—এনে এটা ভাব বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কিছুৰ মনত অন্তত হৈছিল। ন্যাস পৰিষদে সংগ্ৰহ কৰা ধনৰ ঠিক উদ্দেশ্যত খৰচ নকৰা আৰু প্ৰতিশ্ৰুতি দানবোৰ সংগ্ৰহ নকৰাটো এনে মনোবৃত্তিবপৰা উদ্ভূত আলস্য বুলি আনসকলে ভাবিবৰ কাৰণ বিচাৰি পাইছিল।

প্ৰথমবড়োখৰত মোৰ প্ৰতি দয়া পৰবশ হ'বলৈ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সন্মতি হ'ব বুলি আশাতে বন্ধি থাকিলো। সেই সময়তে কিন্তু সমস্ত ভাবতকৈ আন কি বিশ্বকো হঠাতে এক বিবাদৰ ছায়াই আৱৰি ধৰিলে। ৩০ জানুৱাৰীৰ সন্ধিয়া পৰত হেম বৰুৱা আৰু মই মোৰ কথাটো কি হ'ব নহ'ব তাৰে কথা পাতি পাণবজাৰৰ মাজেদি খোজ কাটি আহি থাকোঁতে হঠাতে এজন ডেকাই ছাই-কেলৰপৰা নামি ফোঁপাই-জোপাই ক'লে 'ছাব, এইমাত্ৰ বেডিঙত কৈছে, গান্ধীজীক দিল্লীৰ প্ৰাৰ্থনা সভাত কোনোবা এটাই গুলীয়াই হত্যা কৰিলে।' সেই সময়ত মই চুবট খাইছিলো। নিদাকণ বাৰ্তাটো শুনি মুখৰপৰা চেলেউ উকৰি পৰিল। তাক আৰু জীৱনত বুটলি লোৱা হোৱা নাই। আমি লৰা-লৰিকৈ বেডিঙ থকা এঘৰৰ কাষ চাপিলো। পণ্ডিত নেহৰুৰ 'বুদ্ধিগছি আজি লুমাই গ'ল' (The light has gone out) আদি চকুলো টুকি টুকি কোৱা কথাবোৰ শুনিলো। সেই দিনবোৰত সকলোৰে মনবোৰত কি উখল-মাখল লগা বিবৰণতাৰ ভাবৰ জাউৰি উঠিছিল, তাক এজন বন্ধুৰ চিঠিৰেই বৰ্ণাও।

'এই কেইদিন উত্তৰৰ কাষে আশা কৰিও ডোমাৰ দেখোন কোনো সিঁহাৰি পোৱা নাই। অৱশ্যে আকাশত যি দুৰ্বোণৰ মেঘ,

ভাবিওকালে যি জীউসীৰ অন্ধকাৰ, তাত আৰু কি চিঠি মিথিবা ? ভাবি ভাবি ওৰ জনবে, কান্দি কান্দি চকুৰ পানীৰ সোঁত বহিগৈ, কথা ক'বলৈ মাত বন্ধ হৈ যায়, মিথিবলৈ ল'লে হাতবন্দা কাপ বহি পৰে—মনত ক'ত আৰু শাস্তি ? যাৰ কথা ভাবিলে বিশ্ব-মানৱতালৈ মনত পৰে, যাৰ আদৰ্শ একোটা কণিক বিভুলী-প্ৰহাহতে বহুত ওখ স্তৰলৈ উঠি যোৱা যেন লাগে, যাৰ একোটা বাণীয়ে অন্তৰবো অস্তৰতম প্ৰদেশ স্পৰ্শ কৰি যায়—সেই মহান পুৰুষৰ মহান আত্মা আজি মুক্ত, নম্বৰ ক্ষণভঙ্গুৰ পৃথিৱীত তেওঁৰ নম্বৰ দেখা লীন হৈ গ'ল। যাওক—এই পাপৰ পৃথিৱী, এই অবাস্তৱ ক্ষুদ্ৰ জগত তেওঁৰ পুণ্যস্বাৰ কাৰণে, তেওঁৰ সুবিশাল চিবন্তন সম্ভাৱ কাৰণে হয়তো অল্পবৃদ্ধ, কিন্তু হৃথ লাগে তেওঁ যেন যিদৰে যাৰ লাগিছিল, সেইদৰে নগ'ল—কিবা যেন আৰু থাকি গ'ল। কেই-বছৰ আগতে ভাৰতৰ কবি-ঋষি স্বৰ্গগামী হৈছিল—ভেতিয়াও পৃথিৱীয়ে কান্দিছিল, কবিৰ হৃদয় সুদা হৈ গৈছিল, আৰ্টিষ্টৰ অল্পপ্ৰেৰণাৰ নিজৰা শুকাই গৈছিল, কিন্তু ভেতিয়াতো এইদৰে অকালবিধ্বস্ত আশাৰ বেগনাত থাকি থাকি অন্তৰখনে চিঞৰি উঠা নাছিল—উ কি ভাষণ। নিয়তিৰ বিচাৰত প্ৰশ্ন উঠা নাছিল—বিধি, এতিয়াই কিয় ? কিন্তু, এই মহাপুৰুষৰ মহাপ্ৰয়াণত অবাধ্য প্ৰশ্নৰ জাঁউবিয়ে বিশ্ব-নিয়ন্তাবো যেন মুখ বন্ধ কৰিব খোজে। —সময় যেন পূৰ্বা হোৱা নাই, প্ৰণালী যেন ন্যায়গুৰ্ণ হোৱা নাই । পাশ্চাত্য দেশৰ বুদ্ধৰ তাপ লাগি অহা বিদ্যাক্ত বতাহছাটিক শাস্তি প্ৰেম অহিংসাৰ স্তম্ভকি বেগুৰে পল্লিত কৰিবলৈ যি বিবাৰ্ট চেষ্টা কৰিছিলো মহাপুৰুষে, তাৰ সকলতাৰ আগতেই বাক নিৰ্ভূৰ বিধিয়ে কিয় এটা নিদাক্ষণ বিধান কৰিলে ? মানুহৰ বাৰ বহুৰে দেৱতাৰ এবহৰ । সঁচাকৈয়ে আমাৰ নিচিনা অকৰ্মণ্যৰ বাৰ বহুৰ লালোপে ল'খা বহুবহু মহাপুৰুষৰ কৰ্মময় জীৱনৰ এবহুৰৰ সন্মোহে হ'ব। কৰ্মবৃত্তস উনাশী

যুগৰ জীৱন লাভ কৰিলে আৰু কুসুম সিনাৰত লাভ কৰিলে
মৃত্যুহীন এটি অমল জীৱন। তথাপিও, তথাপিও অৱোধ মনে যেন
কৈ উঠে—He should have died hereafter

‘অবিদ্যাল্য যেন নালাগেনে বাক ? চিৰজীৱন অহিংসৰ ব্ৰত
লৈ পৃথিৱীৰ অশান্ত, অশান্ত শক্তিব বিপাক সন্ধ্যা কৰি তাৰ ঠাইত
শান্তি আৰু প্ৰেমৰ স্থাপনা কৰাটোৱেই যাব জীৱনৰ মূল মন্ত্ৰ, সেই
মহান পুৰুষেই আৰু’ হিংসাৰ কদৰ্শ বডবল্লভ প্ৰাণ হেৰুৱাব জনীয়া
হ’ল। আনহাতে, এইটোৱা কোনকৈ বিশ্বাস কৰিবা, বিজ্ঞানৰ
জীৱনৰ প্ৰতি যুহুৰ্ত্তই ভগৱানৰ দ্বাৰা চালিত, তেওঁৰ মৃত্যুতযে ভগ-
ৱানৰ হাত নাই ? আৰু, তাৰি চোৱাচোন বৈষম্যৰ কেনে সমাৱেশ—
এজনে তেওঁৰ উচ্চ আদৰ্শৰ পোহৰেৰে ভগৱতক পোহৰাই ভগৱতৰ
শিষ্য মুকুট হৈ গ’ল, আৰু আনজনে হীনতাৰ চৰম সীমালৈ গৈ,
মহাপুৰুষৰ বধৰ কাৰণ হৈ সাৰ্বজনীন ভিতৰ্কাৰৰ পাত্ৰ হ’ল। চৰমবোৰ
লগ লাগি যায়। বোধ কৰোঁ গণিতেও কয় সবল বেখা ছয়ো’ যুবে বচাই
নি থাকিলে শেহত গৈ অসীমত ছয়ো’ যুৰ লগ লাগে। হুৱতো
আততায়ীৰ অৱৰ্ণনীয় পাপৰ কালিমাৰ অংগত মহাত্মাৰ নিকলুষ
জীৱন আৰু উজ্জল কৰি তোলাই আনন্দময়ৰ উজ্জ্বল। সঁচাকৈয়ে—
his death has been as incredible as the man he was’

বিশ্বৰ জেউতি হৰণ কৰা এই ঘটনাৰ এমাহ-ডেবমাহমান পাছত
এদিন সন্ধিয়া এয়াৰ মেইলত পঠিওৱা ন্যাস পৰিষদৰ হিচাপ-পৰীক্ষক
কোম্পানীৰ জি সান্যালৰ এটা পোস্টকাৰ্ডে ক’লেছি (কাৰ্ডটোত
সান্যালে তাৰিখ দিয়া নাছিল, আৰু তাত লগোৱা ওপৰকি টিকটে সৈতে
ডাকঘৰৰ তাৰিখৰ চাব বহা অংশ কোনোবা নিগনিয়ে আন সঁচি
বখা বহুতবোৰ চিঠিৰ সেই অংশৰ লগতে একটাই লৈ গ’ল বাবে
চিঠিৰ তাৰিখ সঠিক ক’ব নোৱাৰিলো) যে মই প্ৰথম খেপী পাই
এম্.এ পৰীক্ষাত উঠিছো।

সেইবাৰৰ আৰ্হি চাবিজন পৰীক্ষাৰ্থীৰ একজন (অবীনচন্দ্ৰ গোস্বামী) দ্বিতীয় শ্ৰেণীত, একজন তৃতীয় শ্ৰেণীত উত্তীৰ্ণ হ'ল, আৰু একজন হ'ল অকল্পিত। পৰীক্ষাৰ এই খবৰপৰাও কিন্তু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ নিয়োগৰ ক্ষেত্ৰত মোৰ দৰ নাবাটিল, একো লাভ নহ'ল। নহ'ল কিন্তু ভাৱেই হ'ল। 'বঞ্চিত কৰে বাঁচালে মোৱে।' কাৰণ, জেন্টিয়া লাভ হোৱা হ'লে মোৰ বোধ হয় আৰ্হি অন্য পৰিচয়হে হ'লহেঁতেন। ডিক্ৰিটো পোৱাত শুভাৰ্থী আৰু বন্ধুসকলৰ 'অন্তৰে হৰিষ' হ'ল। বেগুৰ শৰ্মাই (৭ ব'হাগ ৮৭০) চুমলায়া জীয়েকৰ বিয়ালৈ মজৰ ছলতে জনালে 'অ', আশাৰ অনুৰূপে কৃতিত লাভ কৰাত শলাগক শৰাই।' যতীন্দ্ৰনাথ ছৰবাই ইতিমধ্যেই কলিকতাৰ ভয় লগা পৰিস্থিতিৰ বাবে সেই ঠাই এৰিছিল শিৱসাগৰৰ ঘৰ বুলি। কিন্তু তাত তেওঁক অনুৰূপে পোৱাত ডিক্ৰিটলৈ যাৰ লগীয়া হ'ল চিকিৎসাৰ বাবে। মোৰ পৰীক্ষাৰ খবৰটোৱে মই তালৈকে এখন চিঠি দিলো। উত্তৰত তেওঁ লিখিলে

P O Sibsagar
(Assam)

Dated, 6 5 1948

মৰমৰ মহেশ্বৰ,

ডোমাৰ চিঠিখন মই ইয়াতহে পানোঁহি। ডিক্ৰিটলৈ যোৱাৰ কাৰণ হয়তো তুমি জানিবই পাবিছা। আকৌ সাতদিনমানৰ মূৰতে এবাৰ দেখুৱাবগৈ লাগিব। বৰ্তমানে ৪৫% মান ভাল পাইছোঁ। আশা কৰোঁ বাকীও লাহে লাহে ভাল হৈ আহিব। তাৰ পাছত মোৰ মৰম আৰু আশীৰ্বাদ লৰা আৰু সঁচাকৈয়ে ভাল পাইছোঁ তুমি প্ৰথম বিভাগত কৃতকাৰ্য হোৱা দেখি। মোৰ শেহলৈকে ধাৰণা আছিল যে তুমি ইংৰাজীতহে M A দিছা বুলি।

শিহুত বেতিয়া এখন কাগজ বৰ প্ৰশংসা কৰা দেখি বিবিহঁতে
তাৰ খোজাত দেখুৱালত ক'লে যে 'হাবৰ কাগজ', তাতো বিশ্বাস
কৰা নাছিলো—তাৰ পাছত ছল্লালক ছটামান প্ৰশ্নৰ উত্তৰ পচাই
জেনোৱাত আৰু মোৰ বৰ ভাল লাগিছে বুলি কোৱাত ভেটিয়াহে
তোমাৰ কথা কৈছে। অৱশ্যে নম্বৰ আগতে পঠোৱা হ'ল। আকৌ
কওঁ যে ঈশ্বৰে তোমাক ভালৈ কুশলে ৰাখক আৰু অসমীয়া ভাষাৰ
হকে কাম-কাজ কৰিবলৈ সামৰ্থ্য দিয়ক এয়ে প্ৰাৰ্থনা।

মই তোমাক ডিব্ৰুগড়লৈ মাতিছিলো। মোৰ নিজৰ সম্বন্ধে ছটা-
মান কথা সুধিবলৈ। [এইখিনিবপৰা কথাখিনি Strictly Con-
fidential বুলি জেনোৱাত ইয়াত বাদ দিলো।]

কি কবিলো কি নকবিলোঁ ভাবিবৰ মন নাই। সপোনত হেৰু-
পোৱা ধন দিঠকত কোনে ক'ত পালে,/কল্পনাৰ মায়াকাননত কিনো
বীণ কোনেনো বজালে,/জীৱনৰ বিয়লি বেলিকা আজি তাৰ নকৰোঁ
বিচাৰ,/মোৰ যক অন্তৰতে যত সুখ-দুখ আশা-নিবাশাৰ। 'এতিয়া
মোৰ Wordsworthৰ line কেইটা বৰকৈ মনত পৰিছে To
be a prodigal's favourite then worse truth,/A miser's
pensioner—behold our lot !/O Man, that from thy
fair shining youth/Age might but take the things
youth needed not " নহয় জানো ?

চিঠিখন বোধ হয় বলিয়ালিৰ দৰে হ'ল—দায়-দোষ নধৰিবা।
ইয়াবপৰাই বুজিছা মনৰ অৱস্থা কেনে। আশা কৰোঁ ভালৈ আহা।

ইতি

তোমাৰ মৰমৰ

শ্ৰীযতীশ্ৰনাথ হুমা

পুত্ৰৰ বামগিৰিত /৩

মোৰ আন এখন চিঠিৰ উত্তৰত ছয়বাই লিখিলে

P O Sibsagar
(Assam)

Dated, 21 5 1948

মৰমৰ মহেশ্বৰ,

মই মাজতে চিকিৎসাৰ কাৰণে আকৌ এবাৰ Dibrugarh অলৈ
যাব লগীয়া হৈছিল। তাৰপৰা আহিয়েই তোমাৰ চিঠিখন পালোঁ।
আক পাই বৰ ব. পালোঁ।। তোমাক অতিকৈ আপোন বুলি
ভবাৰ কাৰণে মনৰ কথা সকলো মুকলি কৰি লেখিছিলোঁ।
মনৰ অৱস্থা সিমান ভাল নথকাৰ কাৰণে কিবাবোৰ লেখিছিলোঁ
হ'ব পায়। যাওক বাক সেইবোৰ কথা।

[এই চিঠিতো Confidential বাবে কিছু কথা বাদ দিওঁ
ছপাত।]

মই তোমাক অসমীয়াত M A দিবলৈ মানা কৰাৰ কাৰণ
হৈছে যে আমাৰ তাৰ মাতৃহসকলে অসমীয়াত M A দিয়াটো
ভাত খোৱাৰ পাছত তামোলৰ মুহুদি বুলি ভাবি বিহকে পাই
ডাকে লেখে। সিবাৰ এজনে Matric বা I A ল'বাই অসমীয়া
লেখাৰ দৰে লেখিছিল সকলোৰে হাততে fail হ'ল। তাৰ উপৰি
তুমি অসমীয়াত Second Class পোৱাহেঁতেন মই অতিকৈ বেজাৰ
পালোঁহেঁতেন —হয়তো কলেবে আকৌ এবাৰ English অত
দিৱালোঁহেঁতেন। তোমাৰ mysticism আৰু Boswell অত

Johnsonৰ Life সম্বন্ধে লেখা প্ৰশ্নকেইটা মোৰ বৰ ভাল লাগিলে। জুৰি মাথোন Boswellৰ Lifeৰপৰা দুই চাৰিটা quotation দি তোমাৰ কথাবিলাক বুজাব লাগিছিল— অকণমান আভাস দি যোৱাহেঁতেন বোধ হয় অতি সুন্দৰ হ’লহেঁতেন। Mysticism লেখোঁতে বৰদলৈৰ অকল ‘বহলৈ লিগিৰী’তে সমাপ্ত নকৰি আন-বিলাকৰ সম্বন্ধে দুই-চাৰি আৱামান (যদিও সামান্য) কোৱাহেঁতেন বোধ হয় আৰু ভাল হ’লহেঁতেন।— যাওক ঈশ্বৰে তোমাক 1st Class দিয়ালে তাৰ কাৰণে তোমাৰ ইংৰাজী সাহিত্যত যথেষ্ট জ্ঞান থকা। তোমাৰ ‘অতীন্দ্ৰিয়বাদ’টো মোক আকৌ লিখি দিব লাগিব। মৰম লবা। দিগ দিয়াৰ কাৰণে বেয়া নেপাবা। ঈশ্বৰে মঙ্গল কৰক।

ইতি

তোমাৰ মৰমৰ

ঐশ্বৰীজনাথ ছৱৰা

আন এজন পৰীক্ষক উপেন্দ্ৰচন্দ্ৰ লেখাকৱেও আকৌ সমালোচক ডক্টৰ কাকতিৰ বিষয়ে প্ৰশ্নৰ উত্তৰত লেখা মোৰ কথাখিনি নকলকৈ বাখিবকৈ খুজিছিল। সি বি হওক, ফাৰ্ট’ ব্ৰাহ হ’লো, নহ’লো, ‘বামগিৰি’ৰ তত্ত্বাপোচতে দিনবোৰ আগ বাঢ়ি গৈ থাকে বৰ জাহে জাহে। আগৰ কেয়োজনহে তাৰ বাসিন্দা। তাতে বহি বহি কেতিয়াবা কিবা লিখোঁ, কেতিয়াবা বং আৰু লেখনী লৈ কিবা-কিবি ছবি আকোঁ— ‘প্ৰকৃতি-পুৰুষ’খন ল’বাকলীয়া’ বন্ধু সুন্দৰমোহন বৰদলৈয়ে লৈ গৈ গান্ধৰ নাট্য মন্দিৰৰ তেওঁৰ সঙ্গীত বিদ্যালয়ৰ বেৰত আঁৰি থৈছিলগৈ, তাৰ পাহত সি কেতিয়া দিক্-ক্ৰম হ’ল, ‘বাপু আঠে’খন ‘আগলীত সৰা’ কিন্তু ‘ক্ৰেডিট’ চৰা’ মহাশয়ৰ সন্নিধ বদন, তাকেই বাখিব নোৱাৰিলো, কোনো

কিলে জানো! কৃত্যপ্ৰদান বকরাই মোৰ “ভাৱবৰ সিপাৰে ধুনীয়া দেশ” ছপাই উলিয়াবলৈ লোৱাত তাৰ বাকলি-পাতৰ ছবিখন কাকিলো; সেইখনৰ বাকই Statesman Press অৰণবা ব্লক কৰাই আনিছিল। তুহুপৰি বেণুধৰ শৰ্মাৰ “সাতাৱন ছাল”ৰ ডেউখ প্ৰথম ভাঙবৰ বাকলি-পাতৰ বন্ধেও এটা কেচ্ কৰি দিছিলো। এই-বোৰ কেচ্ৰ বাবে বাকই উপহাৰ দিছিল তখন গুৰি with love & hatred বুলি লিখি। মোৰ উদগনিত তৰুণ শিল্পী শৰ্মা বান্ধ বকরায়ে তুখনিমান চিত্ৰ কৰিছিল। এনি-ভেনি কাৰ-কাৰৰ খবৰ কৰিছিলো। শ্বিলঙৰ অধ্যাপক কেশৱনাৰায়ণ দত্তৰ যত্নত St Anthony's College অৰ অধ্যক্ষই জুলাইৰ পৰা কাম দিব পাবোঁ বুলি এখন চিঠি দিছিল, কিন্তু তালৈ যাব নোৱাৰোঁ বুলিহে জনাব লগীয়া হ'ল। গতিকে সেই সময়ত বিনা পইছায় ‘সাহিত্য কৰা’ই মোৰ ‘পৈছা’ হৈছিল—হেম বকরাৰ “পহোৱা”ত আৰু অ'ত ত'ত। আমাৰ সাহিত্যিকসকলৰ লগতো আদান-প্ৰদান কৰিছিলো আৰু সিনকলৰ প্ৰবন্ধ পাতিব আগ গুৰি ধৰিছিলো তাৰ মাজতে। Shrijit Miheswar Neog M A / Hilsakhuri Uzaibazar / Garhati ঠিকনাত বেণুধৰ শৰ্মাবপৰা এটা লেখাই দৈতে পোৱা এখন চিঠি।

চাৰিং

১৮/১০/৪৮

মৰমৰ নেওগ,

এইখন পঠালেঁ—লবাকৰিকৈ লেখি। খঙৰ অৱকত বিষয়ে আহিল, তাকে লেখিলেঁ। তুমি চাই-চিতি সজুৱাব কৰিবা। “অসমীয়া”লৈ পঠিয়াব পাৰিলে ভাল। মোৰ লগত “অসমীয়া”ৰ কাৰ্য্যবাহক আই।

তুমি বোলে পিন্নলি, মণিৰাম (নাটক) আৰু ৫৭ ছালৰ এটা সমালোচনা লিখিছা। ভাল পাইছো শুনি।

পিন্নলিৰ ফাঁচী হৈছিল ১৮৩০ চনত। খ্ৰীষ্ট কৰুণাকান্ত দত্তই (প্ৰফেছৰ) Journal of the Kamrup Anusandhan Samitiৰ যোৱা সংখ্যাত এটা প্ৰবন্ধ লিখিছিল। তেতিয়া Cooper ছাহাব Judicial কমিছনাৰ আছিল। প্ৰকাৰতত বিচাৰ হৈছিল দেশদ্ৰোহীক ফাঁচী হ'ব লাগে বুলি। কিন্তু David Scottৰ approval নোহোৱাকৈ ফাঁচী দিব নোৱাৰি। ইতিমধ্যে Neuf ville মৰি থাকিল। মণিৰাম দেৱান তেতিয়া বৰপ্ৰকাৰত-সৰুপ্ৰকাৰতৰ চিৰস্তাদাৰ (interpreter) আছিল। কিতাপখন proscribe কৰাৰ লাগে। “মণিৰাম দেৱান” নাটখন proscribe কৰিবলৈ যোৰহাটৰ পৰা representation গৈছে। মৰম লৰা।

ইতি

তো

খ্ৰীবেণু

“মণিৰাম দেৱান” নাটকখন পঢ়িবলৈ পোৱাই নাই। ইন্দীৰৰ চিৰস্তাদাৰৰ ‘জীৱনাদৰ্শ’খনত ভালেমান অমূলক আৰু কল্পিত কথা থকা বাবে সেই সময়ত Text-book Committeeএ কিতাপখন নামঞ্জুৰ কৰিছিল।

‘ফাঁচীৰ আগ দিনা মণিৰামে দিয়া চিঠিখনো মিছা বুলিয়ে প্ৰমাণ হৈছে। ১৮২৫ৰপৰা ১৮৩০লৈকে জয়লাগৰ পুৰুষীপাবতহে কাছাবী বহিছিল। হৰনাথ ভাৰোগা আছিল ১৮৫৭ ছালত, ১৮৩০ চনত নহয়।’

২৪ অক্টোবৰ তাৰিখে এটা কাৰ্ডত মণিৰাম-পিন্নলীৰ বিতৰ্কৰ বিষয়ে “সমালোচনা এটা ‘অসমীয়া’ত দিবই লাগে। নহ’লে শিৰ-

সাগৰ-যোবহাটত বব বদনাম হৈছে” বুলি লিখি শৰ্মাই সকীয়াই দিছিল।

কটন কলেজত উদ্ভিদবিদ্যাৰ এম্.এছ. হি খোলাৰ সিদ্ধান্ত কবি প্ৰফেছৰৰ নিয়োগ দিছিল ছৰকাৰে। অসমীয়া আৰু অৰ্ধ-নীতিৰো সেই কলেজতে শিক্ষক নিয়োগৰ বাবে আয়োজন চলিল। আনসকলৰ লগতে ময়ো লেকচাৰৰ পদৰ বাবে দৰ্খাস্ত কৰিলো। কিন্তু যুৰকত ছৰকাৰে এই তিনিওটা বিষয়ৰ স্নাতকোত্তৰ শ্ৰেণী গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়লৈ এৰি দিবলৈ স্থিৰ কৰিলে। বিশ্ববিদ্যা লয়বপৰা আন বিষয়ৰ লগতে অসমীয়াৰ প্ৰফেছৰ, বিভাগ আৰু লেকচাৰাৰ একোজনকৈ বিচাৰি জাননী দিলে। ডক্টৰ কাকতি হাৰে সহায় কৰি লিখোৱা নিয়োগৰ বাবে মোৰ আবেদন দাখিল কৰিলো। ই’ৰ লগা লেকচাৰাৰ সম্পৰ্কে পোনতে অলপ খেলি-মেলিৰ খবৰ শুনা গৈছিল। কিন্তু ৮ নৱেম্বৰ ১৯৪৮ তাৰিখে উপাচাৰ্য সন্দিকৈ ডাঙৰীয়া, ডক্টৰ সূৰ্যকুমাৰ ভূঞা আৰু কালিয়াম মেধিৰে গঠিত প্ৰাৰ্থী বাছনি সমিতিই প্ৰফেছৰ-ৰূপে ডক্টৰ বাণীকান্ত কাকতিৰ, বিভাগ ৰূপে ডক্টৰ বিৰিঞ্চিকুমাৰ বৰুৱাৰ আৰু লেকচাৰাৰ-ৰূপে মোৰ নাম ওপৰত দি কাৰ্য পৰিষদলৈ নিয়োগৰ পৰামৰ্শ দিলে—বিভাগ আৰু লেকচাৰাৰ পদৰ বাবে দ্বিতীয় একোটি নামো বাখি। সন্দিকৈদেৱে কাৰ্য পৰিষদত (Executive Council) পৰামৰ্শস্বলী উত্থাপন নকৰাকৈয়ে আমাক ১ ডিছেম্বৰ ১৯৪৮ তাৰিখে কামত যোগ দিবলৈ নিয়োগ পত্ৰ দিয়ালে।

ইতিমধ্যে ১৩ নৱেম্বৰৰ দিনা উত্তৰ কামৰূপৰ জালাহত হোৱা কামৰূপ টাইবেল স্টুডেণ্টছ কংগ্ৰেছৰ বহুবেকীয়া অধিবেশনৰ সাংস্কৃতিক বিভাগৰ সভাপতি-ৰূপে নিমন্ত্ৰণ পাই যাব লগীয়া হৈছিল। মূল সভাপনৰ সভাপতি ডা. ভূৱনেশ্বৰ বৰুৱা ডাঙৰীয়া। মই ডেপুটি লগতে এখন জিপ পাড়ীত উঠি জালাহত সভা কৰিবলৈ যাবলৈ,

ঠিক কবিলো। আগদিনা তেওঁ ক'লে যে পুৱা ঠিক পাঁচ বজাত মই তেওঁৰ ঘৰ (ভোঁতয়া তেওঁ উজান বজাবত জজ বোম্বেলানাথ বৰুৱাৰ ঘৰক লম্বুখত এটা ভাৰা-ঘৰত আছিল) পাবলৈ লাগিব, তাৰ পাছত ঠিক ছাৰে পাঁচ বজাত 'কনকনে ঠাঙায় আহাদেৰ যাত্ৰা হবে শুৰু।' বৰুৱাদেৱে ডেকাইডক সদায় সোৰোণা, অকামিলা বুলি গালি পাৰি থাকে। মই কিন্তু তেওঁৰ ঘৰৰ বাৰাণ্ডাত শুৰি দিৱাৰ লগে লগে ভিতৰত পুৱাৰ ঘড়ীয়ে টং টংকৈ পাঁচটা কোব মাৰিলে আৰু মই চুৱাৰত পাঁচটা ঠোকৰ মাৰিলো বৃহৎকৈ। লগে লগে ডা' বৰুৱা উঠি আহিল "ঠিক আছা ডেকা" বুলি। তেওঁৰ লগতে নিশাটোক লগোনটো চাহ-জলপানেৰে ভাঙি ছাৰে পাঁচ বজাত জালাহ যাত্ৰা আৰম্ভ কবিলো। যেতিয়া জালাহ পালেগৈ, আমাৰ দুইৰে চুলিত বাটৰ ধূলিৰ কূপাত যেন বিয়েটাৰ ভাঙনাৰ ভীষ-দোণৰ পলিত কেশবৰে সজ্জা। বাটত বাওঁতে ডাক্তৰ ডাক্ত-বীয়াই হাঁহি-মাতি দুই এটা নিজৰ-পৰৰ কাহিনীও শুনালে। মাজতে ক'লে, 'তুমি মোৰ লগত আহিছা, বৰ ভালেই হৈছে। মোৰ আকৌ সভাত দৌলীয়া বজুতা নোলায়েই। অলপমান ক'লেই বজুতাব ওৰ পৰে। সভাখন চমুত সামৰণি পৰে।' সেইদিনা পিছে মোৰ কথা কোৱাটো তেওঁৰ সভাখনৰ শেষতহে হ'ব লগীয়া। তেওঁ কৈ গ'ল, 'এবাৰ কিন্তু মোৰ লগত এজন বজুতাক লৈ গৈছিলো। তেওঁক নি যি বিপদতহে পৰিছিলো।' নিজৰ কথা সোনকালে চোঁচ পৰাৰ তৱত বৰুৱাদেৱে বোলে সেইবাৰ এজন দেশকৰ্মীক লগতে লৈ গৈছিল যাতে সভাখন হুটামুহুৰি 'কথাৰে কিছু পৰ এমাই' ৰাখিব পাৰে। সভাস্থলত দেশ-কৰ্মীজনক হুজুৱাব ক'বলৈ উঠিবলৈ কৈয়ে মনত এটা ভাব খেলো-হাত বৰুৱাই নুহিলে, 'তুমি কিহৰ বিষয়ে ক'বা, জানাভো?' 'অ, মই একডাৰ বিষয়ে ক'ম।' 'এ, সেইটো সভাৰ বিষয় নহয়হে।

ইলুভ গৰু বেসাক হৈছে, সেই বিষয়েই উপায় চিন্তা কৰিবলৈ আমি আহিছো।’ ‘অ, সেই বিষয়েও মই ক’ম।’ তাৰ পাছত একে লেহেতীয়া স্বৰত বক্তৃতা জুৰিলে, ‘মই হিন্দু মহাসভালৈ গ’লো, তাত হিন্দুৱিলাকবহে ঠাই, তাত মুছলমানৰ ঠাই নাই, শিখৰ ঠাই নাই, খ্ৰীষ্টিয়ানৰ ঠাই নাই।’ আকৌ ‘মই মুছলিম লিগলৈ গ’লো।’ বক্তাই বক্তৃতাত ভূ-ভাবস্বৰ সকলো বাস্তৱনৈতিক দল চ’লাথ কৰিলে। সভাপতি বকৱা আতংকিত হ’ল। ‘হেৰা, ‘তুমি বক্তৃত কৰিলাহে, এতিয়া বিষয়টালৈ আহাঁ।’ ‘হয়, মই আহিম। মই তুৰ্কীস্থানলৈ গ’লো।’ ‘এঃ, তুমি বহুত আঁতৰলৈ গ’লাচোন?’ ‘মই সোনকালেই ঘূৰি আহিম, ডাক্তৰ ডাঙৰীয়া। মই কছিছালৈ গ’লো।’ ‘এইবাৰ তুমি আক ঘূৰি নাহিবা যেনেহে পাউছো।’ কিন্তু বক্তাজন সাউৎ কৰে উৰা মাৰি ঘূৰি দেশ পালেহি। ‘মই কংগ্ৰেছ মহাসভালৈ গ’লো, তাত হিন্দুৰ ঠাই আছে, মুছলমানৰ ঠাই আছে, শিখৰ ঠাই আছে, খ্ৰীষ্টিয়ানৰ ঠাই আছে।’ এই একতাৰ ঠাইডোখৰ পাই বক্তাই সভাৰ বিষয়টোত প্ৰৱেশ কৰিয়ে একেটা বাক্যতে তাৰ সামৰণিও মাৰিলে, ‘এইবিলাক ডাক্তৰ ডাক্তৰ মানুহৰ ডাক্তৰ ডাক্তৰ কথা, আমাৰ গৰুবোৰ চৰকাত পৰিছে, তাৰ কিবা এটা উপায় কৰিব লাগে।’ তাৰ পাছত তেওঁ টপ কৰে বহি থাকিল।

তা বকৱা যেনিয়ে ৰাওক, ত’তে এটি father figureঅৰ দৰে সকলোৰে প্ৰতি পিতৃতুল্য স্নেহেৰে আচৰণ কৰে, কিন্তু সেই আচৰণ শিশুতুল্যও। বেয়া বা অনাৰ দেখিলে তেওঁ হুপহুপাই উঠে আৰু ভাল কাম দেখিলে তেওঁ প্ৰশংসাত মুখৰ নহ’লেও তেওঁৰ পোন্ধন মুখমণ্ডলত স্নিত প্ৰকাশ পাই উঠে। তেওঁৰ লগত যাওঁতে দেখিলো, সৰুৰ কামতকৈ (সভাততো তেওঁ দীঘলীয়া বক্তৃতা নকৰেই) আট খোৱা মানুহৰ মুখ-কথৰ কথাতেই ব্যস্ত হ’ল। গধূলি সোৰ নজাৰ গড়োলকলে অগুৰু নৃত্য-গীত দেখুৱালে—সেই হাওফাওৰ

সকলো বতাহ ঢালি বজোৱা চিকু, বাঁহী, মধুৰ চেৰজা, সেই এহাত জোৰা আঁচুৰে কুলাম গামোচা, মথনা—মিথুং আদিৰে স্তুশোভিত সেই খেৰাই পূজাৰ প্ৰসংগৰ গভীৰ লয়লাস নৃত্য। মই ইতিমধ্যে বিষ্ণুপ্ৰসাদ বাভা আদিৰ সজত আহৰণ কৰা বডো সংস্কৃতিৰ কথাকে লিখিত অভিভাষণ পঢ়িলো। অভিভাষণখন পিছে ছাত্ৰনেতা বীৰেন দাসক দিয়াৰ পাছত তাক নোপোৱাত মোৰ ডাঙৰ সম্পত্তি এটা হেৰোৱা যেন লাগি আছে সদায়। সভাখন শেষ হ'লত ডাক্তৰক বোণ দেখুৱাবলৈ অহা নানাঞ্জন লোকে মোৰ পুৰণি সহপাঠী এজনৰ ঘৰৰ চোতালতে এচোতাল হ'ল। ডাক্তৰ বৰুৱাই তেওঁৰ স্বাভাৱিক ক্ৰিষ্টভাৱ বোণী চাই চাই বোণ নিৰ্ণয় কৰি গ'ল, ঔষধৰ বিধান দিলে। অৱশ্যে বহুতক মাথোন সান্ধহ, ভীমকল আদি অসমীয়া খাদ্যৰোৰ দৰিনি পিটি খাবৰ উপদেশ মাত্ৰ দিলে। ফিজ বা দক্ষিণা বুলি তেওঁক কোণাবাই দিলেও দিলে নিদিলেও নাই দুই-একক আকৌ 'দৰব কিনিবলৈ লাগিব তোমাকে' বুলি দিয়া টকা কেইটাও তেওঁ ঘূৰাইহে দিলে। গুৱাহাটীতো এই বমভোলা ৰূপটোকে সদায় দেখি আহিছো। মানৱীয়তা আছিল তেওঁৰ প্ৰধান চৰিত্ৰ। সেইতে তেওঁক যি জানিছিল, শ্ৰেষ্ঠ ধৰ্ম্মস্তুৰি বুলি জ্ঞান কৰিছিল। সৌধনিৰ্মাণৰ স্বপ্নত বিভোৰ আজিৰ চিকিৎসক বহুতৰে (সকলোৰে নহয়, কাৰণ ময়ে সদায় আগ শাৰীৰ ডাক্তৰসকলৰ মৰম সদায় পাই আহিছো আৰু মাথোন সিদিনা একে একে ছজন ডাক্তৰে মোৰ শৰীৰ পৰীক্ষা কৰিলত মই কি আগ বঢ়োৱাতো নল'লে।) চকু হেনো মাথোন পূৰ্বা-পূৰ্ব দক্ষিণাফেৰাত। তেওঁলোক গৈ পোৱাৰ আগতে বোণী মৰিলেও দক্ষিণা তেওঁলোকৰ প্ৰাপ্য আৰু কি নিদিলে বোলে ঘৰৰ ৰেমারী ঘৈণীৰ গাতো হাত লগোৱা অবিধি! গভীৰ মানৱতা-বোধৰ বাবে সকলো বোণীৰে গভীৰ বিশ্বাস, মৰুৱা ডাক্তৰে হাত দিলে বোণী মৰাবপৰাও জী উঠিব। ডক্টৰ বাণীকান্ত কাকতিয়ে

ডাক্তৰ বৰুৱাৰ সুখবপৰা শুনা এটা কথা এবাৰ বোলে কোনোবা খেচ গাঁৱবপৰা এজন বুঢ়া আহিছিল ডা° বৰুৱাক বোগ দেখুৱাবলৈ। গাভীপৰা নামি বৰুৱা নিজৰ ক্লিনিকলৈ উঠি যাওঁতে বুঢ়াই ক্ষুধাৰ্ভ দৃষ্টিৰে তেওঁলৈ চাই থকা দেখি ডাক্তৰে সুধিলে, 'কি চাইছাহে ইমানকৈ ? বুঢ়াই হোজাভাৱে ক'লে, 'তোকে চাইছো। মোৰ বেমাৰ বহুত ডাক্তৰক দেখুৱাইছো। কোনেও ভাল কৰিব নোৱাৰিলে। তয়ো নোৱাৰ। তই বোলে ধৰ্ম্মসুৰি। সেই দেখিহে আহিছো। কি কৰ এতিয়া।' বুঢ়াৰ কিন্তু ভিতৰি বিশ্বাস, বৰুৱাৰ হাতত তেওঁ প্ৰাণ পাই উঠিবই। এনে ক্ষেত্ৰতে 'যাদৃশী ভাৱনা যস্য সিদ্ধিৰ্ভৱতি তাদৃশী।' জ্ঞান-বিদ্যাৰ প্ৰতি বৰুৱাদেৱৰ অসীম প্ৰজ্ঞা। তেওঁ বিদ্বান বুলি ভবাজন বয়সত সৰু হ'লেও তেওঁ সিজনক প্ৰাপ্য সন্মান দিবই। গুৱাহাটীত সাহিত্য সভাৰ অধিৱেশনৰ নিমন্ত্ৰণ চিঠিত মই 'চতুৰ্বিংশ সম্মিলন' লেখাত দোষ ধৰি 'চতুৰ্বিংশতি সম্মিলন'হে হ'ব বুলি ত্ৰুজন-মানে তৰ্ক জোৰাত (নজনা কৈ লোকৰ আওসা ধৰা স্বভাৱটো বহুতৰে) ডা° বৰুৱাই ভেকাহি মাৰি ক'লে 'তেওঁ পণ্ডিত মানুহ, তেওঁ যি লেখিছে, সেয়ে শুদ্ধ।' বৰুৱাই ওবে জীৱন কংগ্ৰেছ মহাসভাৰ লগত থাকি দেশ-সেৱা কৰিলে, কিন্তু ১৯৫২ চনত তেওঁক কংগ্ৰেছে গুৱাহাটীৰ এম্ এল্ এ হ'বলৈ ধৰাত তেওঁ ক'লে, 'মই ৰাজ-নীতিকো নহওঁ, পণ্ডিতো নহওঁ। মই এছেম্বলিত কি কৰিমগৈ ?' এই বুলি তেওঁ ডক্টৰ কাকতি ছাবক ধৰিছিলহি বিধান সভাৰ পদপ্ৰাৰ্থী হ'বলৈ। কাকতি ছাবেও বৰুৱাক অসীম প্ৰজ্ঞা কৰিছিল আৰু আমাক কৈছিল, তেওঁৰ শেষ গ্ৰন্থ Visnuite Myths and Legendsখন তেওঁৰ নামতে উদ্ধৰ্গী কৰিব। কিন্তু কিতাপখনৰ ছপা আধা-আধি হওঁতেই ছাব ঢুকাল। ছাবৰ বাইক ৰাখি মই উদ্ধৰ্গীপত্ৰত মাথোন লেখি দিলো To Dr Bhubaneswari Barooah, friend, philosopher and physician

তুমি যদি এদিন বেডিওৰ হ'লা, তেতিয়া হ'লে তুমি সদায় বেডিওৰ

১৯৭০ চনত ভাৰত ছবকাৰৰ শিক্ষা আৰু সংস্কৃতি মন্ত্ৰালয়ে মোক কলাসমীক্ষক (art critic) বুলি গণনা কৰি এক 'বক্তৃত্তা দিয়া আৰু বন্ধুত্ব কৰা' (lecturing and friendship making) অভিযানৰ দায়িত্ব দি পূব ইউৰোপৰ তিনিখন ৰাষ্ট্ৰলৈ ভ্ৰমণাৰ্থে পঠিয়াগৈ—হাংগেৰি, পূব জাৰ্মানি আৰু ৰোমানিয়ালৈ। আমাৰ মন্ত্ৰালয়ে মোৰ বায়ো-ডাটা বা চমু জীৱন-সূত্ৰ সেইবোৰ ৰাষ্ট্ৰৰ সাংস্কৃতিক পৰিক্ৰমাৰ মধিকৰ্তাসকললৈ পঠিয়াই দিছিল আগে ভাগে, আৰু সেইখন চাই চাই সিসকলে মোক য'লৈ য'লৈ নিলে ভাল বুলি ভাবিলে, নিছিল। হাংগেৰিৰ মিছ ভেৰা গাধিয়ে মোক ক'লে, “আপোনাৰ জীৱন। সাংস্কৃতিক স্প'হা দেখোন বহুতো। আপোনাক কি কি দেখুৱাব পাৰে। এঘাৰ দিনৰ ভিতৰত, ঠিক কৰাই টান।” তথাপি, প্ৰাচ্যতত্ত্বৰ পণ্ডিতেৰে সাক্ষাৎকাৰবপৰা বেলে নৃত্য নাট, মঞ্চাভিনয়, বৃন্দ-বাদ্য, তেওঁলোকে বৰ আদৰ কৰিব নোখোজা বোলছবিবেপৰা বালাটন-কুৰেড অৰ্থাৎ বালাটন হৃদৰ দক্ষিণৰ 'বৰীন্দ্রনাথ ঠাকুৰ (তেওঁলোকৰ মাতত বেবিওৰনাট টেগোৰে) বৃক্ষ'লৈকে চাব লগীয়া, শুনিব লগীয়া একোকে মোক দেখুৱাব-শুনোৱাবলৈ বাকী নাৰাখিলে। আন কি, মোৰ বায়ো ডাটাত অল ইণ্ডিয়া বেডিওৰে এধানমান সম্বন্ধ থকাৰ কথা দেখা পাই মোক এদিনাখন পুৱা হাংগেৰিয়ান বেডিওলৈও লৈ গ'ল। তাত লগ পালো এজন বিচক্ষণ লোকক—পাপ।

বহুতবোৰ পানীয় মোৰ সমুখত থোৱা হৈছে। কিন্তু তাৰ কোনটি পান যোগ্য, হৃদিবই লাগিব। তেওঁ ক'লে, 'ধুনীয়া বঙৰ

তুমি যদি এদিন বেডিওৰ হ'ল। তেতিয়া হ'লে তুমি সদায় বেডিওৰ ৩৫৭

এইটোৱেই সকলোতকৈ ভাল, ইয়াক আমি ছাংগৰিয়ান ব্ৰাণ্ডি বোলে। আৰু ইয়াৰ জন্মস্থান হ'ল যি ঠাইত বিথফেনৰ শ্ৰেয়সী নিৱাস কৰিছিল। আৰু 'পাপৰ এনে লোভনীয় বৰ্ণনাৰ এটি ভাষাও মোৰ গ্ৰহণীয় নহ'ল হ'ল মাথোন এগিলাচ কোকা কোলা। পাপে আৰু নানা বসিকতা কৰিলে। শেহত যেনিয়া মই ক'লো যে মই দুদিনমান বেডিওত আছিলো, তেওঁ ঘপ কৰে উঠি আহি মোক সাৰটি ধৰিলে, ক'লে, 'তুমি যদি এদিনাখনলৈ বেডিওৰ আছিলো তুমি তেতিয়া হ'লে সদায় বেডিওৰ হৈ আছো। আমি একেই জাতৰ চৰাই।' মোৰ কাৰণ কিন্তু এই দাবী বজিবনে, ক'ব হ'লে নোৱাৰিলো। তথাপি শুনক বেডিওৰ লগত মোৰ সমধৰ কথা।

১৯৪৮। গুৱাহাটীত উচ্চ শিক্ষা আৰু সংস্কৃতি প্ৰচাৰৰ দৃষ্টি মতঃ অনুষ্ঠান স্থাপিত হ'ল। শিক্ষা অনুষ্ঠানটি হ'ল অসমৰ প্ৰথম বিশ্ববিদ্যালয়। গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ে ১৯৪৭ ছনৰ গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় অধিনিয়ম অনুসৰি ১৯৪৮ ছনৰ ১ জানুৱাৰীত জন্মলাভ কৰিলে আৰু অসমে তিনি দশক কাল দাবী কৰি অহা এটি অভাৱৰ পূৰণ সম্পন্ন হ'ল। তাৰ ঠিক ছমাহৰ পাছত ১ জুলাইত ভাৰত চৰকাৰৰ শক্তিশালী প্ৰচাৰ-মাধ্যম আৰু গীত নাট সাহিত্যৰ বাস্তৱ উৎকৰ্ষৰ চৰ্চাৰ মাধ্যম গুৱাহাটী থিলাং কেন্দ্ৰৰ অল ইণ্ডিয়া বেডিও (গুৱাহাটী পূৰ্বৰ কমিশ্যনাৰৰ বঙলা আৰু থিলঙত আগৰ লেজিছলেটিভ কাউঞ্চিৰ ঘৰত) উদ্বোধন কৰা হয়। এই দুয়োটি উদ্ভৱ এই প্ৰকল্পৰ জনজীৱনত তাৎপৰ্যপূৰ্ণ হৈ উঠিল স্বাভাৱিকতে। ব্যক্তিগতভাৱেও দুইটি মতঃ অনুষ্ঠানৰ লগতে মোৰ সম্পৰ্ক ঘটিল। যিটো অনুষ্ঠানৰ উদ্ভাৱিকাৰী ৰূপে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ জন্ম, সেই গুৱাহাটী ইউনিভাৰ্ছিটি ট্ৰাষ্ট বোৰ্ড বা গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় ন্যাস পৰিষদৰ তিনি বছৰীয়া জীৱন কালত মই পৰিষদৰ অফিছ ছেক্ৰেটাৰি আৰু পাছত ছুপাৰিণ্টেণ্ডেণ্ট

হিছাপে কাম কৰিছিলো। পৰিষদ মৰি আইনমতে বিশ্ববিদ্যালয় হোৱা সময়ত মোৰ স্থান নিৰ্ণয় কৰি দিয়া নোহোৱাত মই আলাসত ওপঙি থাকিলো। দুদিনমান পাছত বিশ্ববিদ্যালয় কৰ্তৃপক্ষই মোক বহিবলৈ দপ্তৰত সৰু এডুখৰি পীৰা দিছিল যদিও ধন্যবাদ দি সেয়া প্ৰত্যাখ্যান কৰা হ'ল। ফল, ভাসনম্। দুদিনমানলৈ নিবহুৱা হৈ উঠি ভাহি থাকিলো। এনেতে গুৱাহাটীত অল ইণ্ডিয়া ৰেডিও ষ্টেশ্যন হ'লত তাৰ লগত গা ধৰাবলৈ গ'লো মাজে মাজে। কথিকা লেখিলো। গানো লেখিলো দুটামান দুদিনীয়া গায়ক গায়িকাৰ বাবে। কেইদিনমানৰ পাছত তাতে মোক এটি সৰু ভূমিকাও দিয়া হ'ল—গাঁৱলীয়া ৰাইজৰ বাবে আচুতীয়া অৰ্জুণানৰ পৰিচালক—'গাঁৱলীয়া ৰাইজলৈ' কাৰ্যসূচীৰ 'ধনবৰ কাই।' ইয়াৰ সমাস্তৰালভাৱে ডক্টৰ বিৰিঞ্চি কুমাৰ বৰুৱাই সৰু ল'ৰা ছোৱালীৰ কাৰ্যসূচী 'অকণিৰ চ'ৰা' আৰু শ্ৰীমতী মিনতি ৰাজখোৱাই মহিলাৰ মেল 'আইদেউৰ বুলনি' চলোৱাৰ ভাৰ লৈছিল। ষ্টেশ্যন ডাইৰেক্টৰ কপে কুমাৰী মেহৰা মাসানিৰ তেওঁহুৱা ইতিমধ্যেই কলিকতা ষ্টেশ্যনত অভিজ্ঞতা লাভ কৰা আৰু এতিয়া প্ৰোগ্ৰেম একজিকিউটিভৰ দায়িত্ব পোৱা উবাইদুল লতিফ বৰুৱা আৰু প্ৰোগ্ৰেম এছিষ্টেণ্ট হিছাপে ৰীবেলকুমাৰ ফুকন, সত্যপ্ৰসাদ বৰুৱা, ফণী তালুকদাৰ, ভূপেন হাজৰিকা, চৈয়দ আবদুল মালিক, নাৰায়ণ বেজবৰুৱা, যুগেন বায়চৌধুৰী, পুৰুষোত্তম দাস (সঙ্গীত প্ৰযোজক) আদি কৰ্মঠ আৰু গুণী কৰ্মীসকলেৰে গুৱাহাটী কেন্দ্ৰ অঙ্কত কৃতকাৰ্য্যভাবে হো হোকৈ চলিবলৈ ধৰিলে, প্ৰত্যক্ষভাৱে বা পৰোক্ষ ভাৱেই জড়িত সকলোৰে বাবে, তথা শ্ৰোতাসকলৰ কাৰণেও এক আজ্ঞাদৰ স্থলী হৈ পৰিল। অৱশ্যে বহুতৰে মনত থাকিব পায় যে ১৯৪৮ৰ এক জুলাই তাৰিখে কেন্দ্ৰ উদ্বোধন কৰিবলৈ অহা মহ'দ তৈয়বুল্লা ছাহাবে দুৱাৰত পিকেটি কৰি দীঘল দি পৰি

তুমি যদি এদিন বেডিঙৰ হ'লা, তেতিয়া হ'লে তুমি সদায় বেডিঙৰ ৩৫৯

ধকা ল'ৰা ছোৱালীক ডেইছে ভিতৰ সোমাব লগা হৈছিল। এই পিকেটিঙৰ মূল কথা আছিল ভাৰতীয় ৰাষ্ট্ৰীয় সংগীত ৰূপে পৰিগণিত গুৰুদেৱৰ 'জন গণ মন'ত কামৰূপ বা অসমৰ নাম নোহোৱাৰ প্ৰতিবাদ। এই প্ৰতিবাদ পিছে সোনকালেই জীণ গ'ল আৰু প্ৰতিবোৰীসকলেও বেডিঙৰ বিবিধ কাৰ্যক্ৰমত যোগ দিবলৈ ধৰিলে।

মোৰ 'গাঁৱলীয়া ৰাইজলৈ' কাৰ্যমূচাও দিনে আধাবণ্টীয়া হৈ নিয়মিতভাৱে চলিল। তাৰ পৰিচালনাত পোনতে এজন ভাল সঙ্গী পাইছিলো—বৰ্তমান "দৈনিক অসম"ৰ সম্পাদক কীৰ্তিনাথ হাজৰিকা। আমি দুয়ো বিশেষকৈ ভাষাৰ ঘৰুৱা গুণ, বিশুদ্ধি আৰু সবলতালৈ বৰ লক্ষ্য ৰাখিছিলো। আজি-কালিও 'বতৰৰ আগলি বতৰা', কৰ্ণতে 'গাঁৱলীয়া ৰাইজৰ বাবে বিশেষ কৰি গমি পিটি উলিওৱা বতৰৰ আগলিজনানো'ৰ নিচিনা কথা শুনিলে গুৱাহাটী বেডিঙৰ ল'ৰাকালিৰ কথা মনত পৰে। হাজৰিকাই আকৌ উচ্চাৰণলৈ বৰ চকু দিছিল। আমাৰ কাৰ্যমূচাত কথিকা শুনোৱা এজনে 'মহ' (তেজ খোৱা মহ) শব্দটো 'ম'হ' (যেন ধাঁহ হোৱা ম'হহে) কৰি উচ্চাৰণ কৰাত হাজৰিকাই ইচ্ ইচাই উঠিছিল আৰু মই ইচ্ ইচনিটো মহৰ কোন কোননিৰ দৰে প্ৰেৰক-যন্ত্ৰত উঠিব বুলি খন্তেকলৈ আতঙ্কিত হৈছিলো। আমাৰ কাৰ্যমূচাৰ পোনতে signature tune বা লক্ষণ গীতৰ দৰে গ্ৰামোফোন ৰেকৰ্ডত 'ৰাইজে মোৰ ৰজা ঐ/বুকুৰে বাঁহে ঐ/ৰাইজে মোৰ সেৱাবে থলি' গীতটি ৰাজি উঠিছিল। গীতটি সঁচায় বৰ উপযুক্ত আৰু শোভন আছিল। সি অৱশ্যে দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ দিনৰ খিলঙৰ চৰকাৰী Song Publicityৰ সোঁৱৰণি। সেই সঙ্ঘৰ ঘাই মানুহজন আছিল বিখ্যাত সংগীতজ্ঞ কীৰ্তিনাথ শৰ্মা বৰদলৈ—যাৰ 'ৰাসজীৱ অভিষেক', "মেঘালয়" আদি গীতিনাট্যই এটি নতুন প্ৰাৱন আনিছিল এই শতিকাৰ চতুৰ্থ দশকত কিন্তু যাক সেই সময়ত খিলঙৰ থাকিয়া ল'ৰা-ছোৱালীয়ে Song Publi-

cityক বিকৃত কৰি 'চমপাপ্ৰি বুঢ়া' বুলিহে জনিছিল, তেওঁৰে মনোৰম সৃষ্টি আৰাৰ লক্ষণগীত 'বাইজ মোৰ থকা ঐ/বুজ মোৰ ঐ/বাইজ মোৰ সেৱাবে থলি।'

কীৰ্তিনাথ হাজৰিকা মোৰে ধৰাত আশি ছয়ো আৰু কথিকা কণ্ঠাসকলেও টক্ছ টুডিওটোত বহিয়ে কথা কৈছিলোঁহক ঘোষণাৰ মেজবপৰা ঘোৰক শিৱপ্ৰসাদ ভট্টাচাৰ্য বা ঘোষিকা পঞ্চবতী ফুকনে বেকৰ্ড বজাইছিল আৰু গান গোৱা ডাঙৰ ষ্টুডিওত গীত-বাদ্য চলিছিল। হাজৰিকা যোৱাৰ পাছত মই লাহে লাহে সমস্ত কাৰ্যসূচীক গাঁৱৰ ক'বৰাৰ চোভালত বহা গাঁৱৰ মেল ৰূপ দিবলৈ ল'লো আৰু সেই সময়ৰ বিচক্ষণ ঘোষক শিৱপ্ৰসাদ ভট্টাচাৰ্য, কলাকাৰ ভূপেন হাজৰিকা আদিৰ মাদৰ সহযোগত 'সিঙ্গলক একোটা নাম আৰু ভূমিকা দি প্ৰতি দিনৰ সূচীক জীৱন্তভাৱে নাটকীয় কৰি তুলিবৰ ব্যৱ কৰিলো ডাঙৰ ষ্টুডিও'টোত 'বহি লৈ। উদাহৰণ স্বৰূপে ভূপেন হাজৰিকাৰ নাম হৈছিল অলিয়া-বলিয়া, কাৰণ সেই সময়ত তেওঁৰ 'অলিয়া-বলিয়া মই' গীতটি জনপ্ৰিয় হৈ উঠিছিল। আমাৰ কাৰ্যসূচীক এনে মেলৰ ৰূপ দি তুলিলত সি শ্ৰোতাৰ বাবে আকৰ্ষক হৈ উঠিল। সিনকলে আন সূচী হুতুনিমেও 'গাঁৱলীয়া বাইজলৈ' হুতুনাকৈ নাথাকে। আনকালে ফলত মোৰ কাম বাঢ়িল। গীত আৰু কথিকা বাদ দি আৰা থকাৰ বাকীখিনি সময়ৰ বালে script বা লেখা আগতে প্ৰস্তুত কৰিব লগীয়া হ'ল। নিজেই নিজৰ কাকত তুলি লোৱা ভাৱখন দীহনৰ উপকথাৰ পাখটোৱে গিঠিৰ কপাহৰ ৰোজা পানীত তিয়াই গধুৰ কৰি পেলোৱাৰ দৰে হ'ল। অৱশ্যে অনেক সময়তে লেখাৰ বহীখন হাতেৰে চকুৰ আগত তুলি খবি সাজি সাজি কথা কৈ গৈছিলো। আমাৰ মেজত সদায় বগৰি তোলা কথা বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ হৈ উঠিছিল। এই বিকৃত শিৱ-প্ৰসাদ ভট্টাচাৰ্যৰ দৰঙনি আছিল বিশেষ। এদিনাকৈ কথা বাকত

তুমি যদি এদিন বেডিঙৰ হ'লা, তেতিয়া হ'ল তুমি সদায় বেডিঙৰ ৩৬১

পৰিছে। স্টেশ্যনৰ ডাক্তৰ স্কুডিওটোত আমি সকলোটি তুলি তলিচাৰ ওপৰত মঙলী পাতি বহিছো। কথিকা উপস্থাপনৰ সময়ত কোৱা হ'ল, 'এতিয়া এখেত আমাৰ মাজলৈ আহিছে অমুক শৰ্মা।' লগে লগে ভট্টাচাৰ্যই অজলাটোৰ দৰে হোজা মাতেৰে শ্বশিলে, 'অ এবা বাগুণ, নহয়নে?' কথিকা আগ বঢ়াবলৈ সাজু শৰ্মাজনৰ ইমান হাঁহি উঠিল যে মাইক্ৰোফোনত হাঁহি উঠাৰ ভয়ত তেওঁ পিছলৈ মূৰটো পেলাই গাদীত গুই পৰিল। হাঁহিব আৰু হাঁহি উঠা কথাৰ কোবত এনে বিসঙ্গতি মাজে মাজে হৈছিল। কিন্তু সকলোৱে তাক উপভোগ কৰিছিল। গাঁৱলীয়া বাইজৰ চিঠিবপৰাও সেই কথা আমি ধৰিব পাৰিছিলো। বাহিববপৰা অহা দুই-এক কথিকাৰ ভাষা অলপ জটিল বা আধা-ইংৰাজী ঠাচৰ হোৱাত আত্মকালৰ সৃষ্টি নোহোৱা নহয়, কিন্তু তাতো আমাৰ হাঁহিব বোল সানি'ভাষ্য দি সহজ কৰা গৈছিল।

গাঁৱলীয়া বাইজৰ বাবে আৰু সাধাৰণ শ্ৰোতাৰ বাবেও নৈমিত্তিক উপলক্ষ্যত নাটক লিখি প্ৰয়োগ কৰিব লগীয়া হৈছিল। এতিয়া পিছে সেই নাটৰ প্ৰতিলিপি আৰু মোৰ হাতত নাই। "জন্মাষ্টমী" আৰু "শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ" নামে মোৰ দুখন এখনটীয়া নাট গুৱাহাটীৰপৰা প্ৰচাৰিত হৈছিল। সেইবোৰ অসমীয়া বেডিঙ নাটৰ বাটকটীয়া। তাৰে এখন অৰুণ শৰ্মাই কৰা নাট সকলনৰ অন্তৰ্গত কৰি প্ৰকাশন পৰিবাদে উলিয়াইছে কপালী জয়ন্তীৰ বেলা। এইবোৰ নাটিকাত ভাঙ ল'বলৈ সকলো ল'ৰা-ছোৱালীক শিকাই-বুজাই লোৱা হৈছিল। সেইকেইটিৰ ভিতৰত বমেন ফুকন, অনিল কুমাৰ গোস্বামী (এতিয়া ডক্টৰ), সবিতা গোস্বামী (এতিয়া শ্ৰীমতী শৰৎচন্দ্ৰ শৰ্মা) আদিৰ কথা মনত পৰে। অসমৰ কৃষি-জীৱনৰ বিষয়ে এখন নাট ৰাষ্ট্ৰীয় কাৰ্য সূচী-ৰূপে আকাশবাণীৰ সকলো কেন্দ্ৰৰ পৰা বিবিধ ভাষাত আকাশ-পথত উঠিছিল। "লখিমী চপোৱা"

আদি সৰু সৰু নাটকৰ যোগে কৃষি-বৰ্ষৰ বিবিধ উদ্ভৱৰ চিত্ৰ তুলিছিলো। তাৰে ছুই কি এটি নিৰ্মলেশ্বৰ শৰ্মা-সম্পাদিত “জনশিক্ষা”ত প্ৰকাশ পাইছিল। ৰাষ্ট্ৰীয় কাৰ্য-সূচীৰ বাবে লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ “জয়মতী কুঁৱৰী” নাটকৰ এক বেডিঙ কপ দিয়া হৈছিল। মনত আছে “জয়মতী” আৰু “শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ” নাটৰ কেঁচুৱা কৃষ্ণ আৰু শ্ৰীশংকৰৰ প্ৰথম কান্দোনৰ মাতৰ একেই দিৱৰ বাবে শিৱ-প্ৰসাদ ভট্টাচাৰ্যৰ নৱজাত কন্যাক কন্দুৱাই কান্দোন ৰেকৰ্ড কৰি লোৱা হৈছিল। সেইটি কন্যা এতিয়া কলেজৰ ভব্যা অধ্যাপিকা। গতিকে আমিও গুৱাহাটী বেডিঙৰ বাল্যকালৰ কথা পাহৰি যোৱনকো ডেই এতিয়া প্ৰৌঢ়ৰ কপ দেখা পাবলৈ ধৰিছো। মোৰ ‘গাঁৱলীয়া বাইজলৈ’ প্ৰোগ্ৰেম শুনি দ্বিতীয়জন স্টেণ্ডাৰ্ড ডাইৰেক্টৰ দিলীপকুমাৰ সেনগুপ্তই কৈছিল, “বেডিঙত নেওগৰ কথা শুনি সেই কোনো মানুহেই প্ৰত্যয় দাৰ, অসমীয়া ভাষা বঙলাৰপৰা সম্পূৰ্ণ স্বতন্ত্ৰ।” এয়া প্ৰোগ্ৰেমটোৰ প্ৰতি এক অভিনন্দন। সন্দেহ নাই যে গুৱাহাটী বেডিঙ যোগে স্থানীয় ভাষা আৰু সাহিত্য, গীত আৰু নাটৰ নতুন এক জীৱনৰ সঞ্চাৰ হ’ল, আৰু লেখক, গায়ক আদিক বেডিঙই দক্ষিণা দিয়াৰপৰা সেইসকল নতুন এক ৰাস্তাৰ উৎসাহন লাভ কৰিলে। মনত আছে, সেনগুপ্তই এবাৰ গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অসমীয়া পাঠ্যক্ৰমখন বিচাৰি এম্.এ পৰীক্ষা দিৱৰ চিন্তাত মোৰ সহায় বিচাৰিছিল। কিন্তু সোনকালেই তেওঁ গুৱাহাটী এৰিব লগীয়া হোৱাত সেই আঁচনিও পৰিহাৰ কৰিলে।

১৯৪৮ৰ ১ ডিছেম্বৰ তাৰিখে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ বিভাগৰ জন্ম হোৱা দিনাই মই শিক্ষকৰূপে অকলশৰে দোগদান কৰিলো। সোনকালেই ডক্টৰ বিৰিঞ্চি কুমাৰ বৰুৱা আৰু ডক্টৰ বাণীকান্ত কাকতি বিভাগৰ বিভাৰ আৰু প্ৰফেছৰ হ’ল। তেতিয়া কাকতি ছাৰৰ পৰামৰ্শমতে ‘গাঁৱলীয়া

তুমি যদি এদিন বেডিঙৰ হ'লা, তেতিয়া হ'লে তুমি সদায় বেডিঙৰ ৩৬০

বাইজলৈ'ৰ কণ্ঠাটীৰ কাম এৰি দিলো। বগে লগে সেই প্ৰোগ্ৰেছৰ
হাঁহিব বগৰিও নিস্তক হৈ আহিল।

বেডিঙৰ কাৰণে লিখা লেখাবোৰৰ আজি মই নিজেই হিছাপ
দিব নোৱাৰোঁ। বসন্ত উছৰ ফাকুৱা লৈ ৰূপক (feature) 'মধু-
পূৰ্ণিমা', বিভিন্ন অৰ্থনৈতিক সমস্যাৰ ৰূপক "ভোকৰ ভাত," 'সঞ্চয়'
আদি, অজীয়া নাট "পাবিজাত-হৰণ," "ফালিয়দমন," "চোৰ-ধৰা",
"শিশুৰা-চুৱা"ৰ নতুন বেডিঙ ৰূপ আদিৰ উপৰিও বিবিধ প্ৰবন্ধ,
"সাবীপুত্ৰমোগ-গল্পান", "ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ কাহিনী", 'মকৰাৰ জন্ম কথা',
সজ্জ-সমূহৰ বিষয়ে "লুইতৰ পাৰে পাৰে", লঘু প্ৰবন্ধ 'তিনি ভদীয়াই
হাতী বান্ধে', 'ফুল ৰদলী', আদি বেডিঙৰ ফাইলৰ মাজতে
ৰৈ আহিল।

স্থানীয় কাৰ্যসূচী উপদেষ্টা সমিতিৰ সদস্য ৰূপে চাহ জলপান
খোৱাৰ উপৰিও কিবা ভাল কাম হওক বুলি মাজে মাজে চিন্তা
কৰিছিলো। কিন্তু ছটা কথা হ'লে কৰ্তৃপক্ষক কোনোমতে শুনাৰ
নোৱাৰিছিলো। এটা হ'ল—হিন্দী আদিৰ দৰে অসমীয়া ভাষা
শিকোৱা সূচী ৰচনা কৰা আৰু আনটো হ'ল বৰগীত অংকগীত
ঘোষণা কৰোঁতে ৰাগ আৰু তালৰ নাম কোৱা আৰু গায়কসকলক
ৰাগ টানিবলৈ দিয়া। বহুত দিনৰ মূৰত আজি অসমীয়া ব্যাকৰণ-
উচ্চাৰণ শিকোৱা এলানি বিদ্যাৰ্থীৰ সন্মুখীন হৈছে। কিন্তু মহাভাৰতত
আউল লগাৰ ভয়ত বৰগীতৰ ৰাগ তালৰ নাম কোৱা বা ৰাগ দিয়াৰ
দিহা আজিও দূৰপৰাহত।

হাংগেৰিয়ান বেডিঙৰ বন্ধু পাণৰ কথাটো—এদিনাখন বেডিঙৰ
হ'লে সদায় দিনৰ বাবে বেডিঙৰ হোৱা—মাজে মাজে ভাবেঁ।
মাজে মাজে আকাশবাণীয়ে মাতিলে এতিয়াও তেওঁলোকৰ টুডিওলৈ গৈ
কথা কওঁ। মাজতে পিছে বহুত দিন আগতে, আকাশবাণী কৰ্তৃপক্ষ
কি মন গ'ল, কি দয়াৰ ভাব হ'ল, ক'ব নোৱাৰোঁ, মোলৈ

এখন মৰবৰ পৰোৱানা দি পঠিয়াইছিল অভিউহাৰ বা এয়োজক কপে। কতৃপকই যদি পাপৰ ধাৰাত চিন্তা কৰিছিল, তাকো ক'ব নোৱাৰে। সেই সময়ত অসমৰ বাহিৰৰ আন আন কেন্দ্ৰই ভাল ভাল সাহিত্যিক বাহি এনে এয়োজক পদবি দিছিল আৰু সেই বাবেই যদি গুৱাহাটী কেন্দ্ৰই মোক সন্মানটি দিব খুজিছিল, তাকো বুজিব নোৱাৰিলো। মই তেতিয়া 'বিশ্ববিদ্যালয় মানুহ' আৰু বিশ্ব বিদ্যালয়ী পণ্ডিত হোৱাত বৰুপৰিচৰ। গতিকে, বেডিঙই মাতিলে বুলিমো যাওঁ কেনেকৈ ?

আজি আৰু নিম্নমোৱাকৈ আকাশবাণীৰ কোনো সূচীও শুনা নহয়। তথাপি পুৱাৰ লক্ষণ শুব, বন্দে মাতৰম্, শাহমাইৰ শুব, মহামাই হওক বা গুৰুদেৱেই হওক, চিন্তাশীলৰ বাণী, আৰু সদায় ঐশ্বৰ্য্য একেবোৰকে দোহাবিলেও আমাৰ ছুজনা মহাপুৰুষৰ গীতকে স্মৰণি জ্ঞানতৰ বিভিন্ন ধৰ্মৰ পীতে যেতিয়া নিশাৰ জড়তা জোকাৰি দি জনটোত জোঁকাৰি ৰায়, তেতিয়াহে দিনটোৰ কাৰ্য্যসূচীলৈ সাৰ পাই উঠা যেন লাগে।

উকথা চালৰ জলঙাইদি জ্ঞানৰ আকাশ জুমি

বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অসমীয়া বিষয়ৰ স্নাতকোত্তৰ শ্ৰেণীৰ লেঞ্চচাৰ-
কপে নিয়োগ পাই আনন্দ আৰু গৌৰৱ অনুভৱ কৰিলো।
কৃতজ্ঞতাৰ সন্ধানত গুনি ব. পালে। তাৰে ভিতৰত বিমলাপ্ৰসাদ
চলিহাৰদেৱে (১০তম শতিকাৰ আৰু মহেন্দ্ৰমোহন চৌধুৰী বৰদলৈ
মন্ত্ৰীসভাৰ লগত সংসদী সচিব) বৰদলৈ পাই কাৰ্ড এটি লিখিলে
“আপুনি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কামত মকবল হোৱা জানি আনন্দিত
হলো। পৰমেশ্বৰে যেন আপোনাক এই গুৰু ভাৰ বহন কৰিবলৈ
শক্তি দিয়ে। আপোনাৰ জীৱনৰ সম্পূৰ্ণ কৃতকাৰ্য্যতা কামনা কৰিলো।”
(১৫ নৱেম্বৰ ১৯৪৮)। ১ ডিচেম্বৰ ১৯৪৮ তাৰিখে কামত যোগ দিব
লাগে। কিন্তু অসমীয়াৰ প্ৰফেছৰ কপে নিযুক্ত ডক্টৰ বাণীকান্ত
কাকতি ছাৰ আৰু বিডাৰ হ’ৰ লগীয়া ডক্টৰ বিৰিঞ্চিকুমাৰ বৰদলৈ
হুয়ো ডেভিয়া ছৰকাৰী কটন কলেজত কাম কৰে। ছৰকাৰী পদবি
সত্বেই এৰি ওলাওঁ বুলি ওলাই অহা সহজ নহয়। সেই বাবে অসমীয়া
বিভাগৰ প্ৰথম শিক্ষক হিছাপে মইহে অকলে ১ ডিচেম্বৰৰ দিনা যোগ
দিলো। সেইদিনা ছাত্ৰ বুলিবলৈও এজনহে পালে—ববীন্দ্ৰনাথ চৌধুৰী।
তাৰ পাছত কিন্তু আৰু কেইজনমান ছাত্ৰই যোগ দিয়াত সংখ্যা
সপ্তৰিৰ সমান হ’ল। এইহে হুখৰ কথা যে প্ৰথমজন ছাত্ৰ ববীন্দ্ৰ
এম্. এ পাছ কৰাৰ অলপ দিন পিছতে চুকাই।

অসমীয়া বিভাগৰ পাঠ-দানৰ দৰ বুলিবলৈ ডেভিয়া কোনো
হৰ্ষা নাছিল, আন কি চলীয়া টিনৰ দৰ এটিও নাই। কটন কলেজৰ
পুৰণি প্ৰধান ঘৰটোৰ পূবলৈ এতিয়া য’ত ছাত্ৰ ইউনিয়ন হ’ল তেঁও

সেই ঠাইতে ওপৰে খেবৰ চাল আৰু তলৈ বিলাতী মাটিৰ পকা ভেটিৰে এটা দীঘলীয়া ঘৰ আছিল। সি দ্বিতীয় মহামুছৰ দিনৰ চিন-অৱশেষ। মাজে মাজে চালে পানী উকধে। আমাৰ বিভাগৰ কাৰণে সেই ঘৰাক দিয়া হ'ব বুলি জনোৱাত কিন্তু ডক্টৰ কাকতি ভাবে এটি হাঁহিৰে বমেনে সেই প্ৰস্তাৱ গ্ৰহণ কৰিল। তাতেই অসমীয়া, অংক আৰু পৰিসংখ্যা বিজ্ঞানৰ পাঠ-দান হ'বলৈ ধৰিলে। দুদিনমান শিহুত কাকতি ছাব যেতিয়া ডিন্ অৱ আৰ্ট্ছ ফেকাল্টি হ'ল, ভেতিয়াও তেওঁৰ কাৰ্যালয় বুলিবলৈ একো ব্যৱস্থা নহ'ল, ছাবে মাধোন ক'লে, 'মই দিনেই নে বাতিয়েই, তাৰনো লেখটো লাগিছে কিয়'। সো এচলীয়া কোঠাটোতে মোৰ অফিছ বুলি তোমালোকে দেখুৱাবাঁহে।' জালুকবাৰীৰ ভেটিত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ঘৰ কেনে নমুনাৰ হ'ব ভেতিয়াও জল্পনা কল্পনাহে চলিছিল। ১৯৪৯ৰ ফেব্ৰুৱাৰীৰ শেষৰ ফালে পৰিকল্পিত নিৰ্মাণৰ চিত্ৰ বিশ্ব বিদ্যালয় নিৰ্মাণ কৰ্তৃপক্ষই একপ্ৰকাৰ থিৰাং কৰি বাতৰি কাকতত প্ৰকাশ কৰিছিল। সেই সময়ত জ্যোতিপ্ৰসাদ আগৰৱালাৰ পৰিকল্পিত স্থাপত্য চিত্ৰবোৰ বিশ্ববিদ্যালয়ে বিবেচনা নকৰিলে। মোলৈ ২ মাৰ্চত লিখা এখন চিঠিত সেই দেখি আগৰৱালাদেৱে অলপ বোৰতে লিখিছিল এই বুলি—'গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ Arts Collegeঅৰ যিটো নক্সা Assam Tribuneঅত দিছে, সেইটো ইউৰোপৰ Liverpool Hanover ইত্যাদি সাগৰৰ জাহাজৰপৰা মাল নমাই ধোৱা Ware House বা Port Commissioner Officeঅৰ দৰে হৈছে। আজি ৩০ বছৰ পুৰণি স্থাপত্যৰ নিদৰ্শনত এতিয়া অসম বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ঘৰ হ'বনেকি ? এইবোৰ কি "চুলুঙালি" কৰিছে, মই বুজিব পৰা নাই। মোৰ স্থাপত্যৰ নিদৰ্শনবোৰ কলিকতাৰ Architectঅৰ হতুৱাই তাৰ Engineering planঅৰ সৈতে দি প্ৰকাশ কৰিবলৈ যুগুত কৰিছোঁ।' অৱশ্যে সেয়া কৰিবলৈ জ্যোতিপ্ৰসাদে সময় নষ্টপালেই হ'বজা।

আমি উকথা চাৰুৰ তলতে ‘হুখীয়াৰ ভগা পঁজা, একোখনি ভীৰ্ষ ভাঙ’ বুলি পাঠন আৰম্ভ কৰিলো। তাতে ব্ৰাহ্মকমৰ এঁপাতিত ডাঙৰ বেৰ পাতি লৈ ডক্টৰ বিৰিক্কুম্বাৰ বৰুৱাই ১৯৫২ চনৰ নিৰ্বাচনৰ ভোটাৰৰ ডালিকাবোৰ অনাই দ’ম কৰাইছিলহি— সেইবোৰৰপৰা অসমৰ ঠাইৰ নাম, মাজুৰ নাম লৈ গৱেষণা চলোৱাৰ ভাবত। কিন্তু কৰ্মীৰ অভাৱত কামটো আৰম্ভ কৰিব নোৱাৰাত বৰষুণৰ পানীত ভিতি বৃষি কাগজবোৰ ডাঙে জয় নামে ধৰি হৈ গ’ল। আমাৰ গৱেষণাৰ উদ্যমৰ সিও এক প্ৰতীক নেকি! সি যি হওক, আমাৰ ভগা ঘৰতে বহি আমি ৯ জানুৱাৰী ১৯৪৯ত বিভাগত যোগ দিয়াৰ পাছত কাকতি ছাবৰ মুখে নানানবোৰ কথা আৰু কাহিনী শুনিছিলো—বঙালী বাবু আৰু নলবৰীয়া আপাৰ কথা ‘নমো নমো পাৰিজাত’ পদ্মনাথ বিদ্যাবিনোদে কলেজৰ পাৰ্টিত চাহ খোৱা আৰু তেওঁৰ ঘৰত গৈ আলগাই খোৱা কাপ নিজে ধুই লৈ গন্ধিন ছাহাৰে চাহ-পানী খোৱা কথা, অনাৰ্ছত বেদ পঢ়িব লাগে বাবু শূদ্ৰিৰ ল’ৰা বাণীকান্তক তেওঁ সন্তুতৰ অনাৰ্ছ ল’বলৈ বাৰণ কৰা, কমলাকান্ত ভট্টাচাৰ্যই “অষ্টাবক্ৰ সংহিতা”ত নাস্তিকবাদ পৰ্যন্ত খণ্ডন কৰাৰ কথা, ভট্টাচাৰ্যই শিৱসাগৰ নগৰ চাই আহি কবিতা লিখি ডেকা কাকতিক ধৰি বান্ধি আৱৃতি কৰি শুনাই থাকোঁতেই কাকতিৰ প্ৰথম পুত্ৰৰ প্ৰথম ক্ৰন্দন ধ্বনি শুনা, মানিক-চন্দ্ৰ বৰুৱা আৰু ৰায় ভুবনৰাম দাস বাহাজুৰ কাহিনী নবীনচন্দ্ৰ বৰদলৈৰ উক্তিৰে—ছাবৰ খেহ নপৰা কাহিনীৰ জোৰোঙা! ছাবে কেতিয়াবা ‘তোমালোকক এইটো কোৱা নাই’ বুলি আগতে কোৱা কথাকে দোহাৰিলে আমি ভালেইহে পাৰ্ছ সোৱাদটো। ছাবে নানা কামলৈ উলগনি, অজুপ্ৰেৰণা দিয়ে। ধৰ্মেশ্বৰী দেৱী বৰুৱানোৱে “প্ৰাণৰ পবন”খনৰ পাতনি এখনি লিখি দিবলৈ ছাবক ধৰাত ছাবে সেই কাম মোক গভাৱ। ১৯ জানুৱাৰী ১৯৫০ত তেওঁৰ ঘৰৰপৰা

সাঁচিপতীয়া ‘শুকচৰিত-কথা’ পুথিখন দি সেইখন খৰটি মাৰি পঢ়িবলৈ লগায়; ইহে শ্ৰেণীত পঢ়ুৱাৰ্হতে হাতত ভাবে সাঁচিপতীয়া এখন এখনকৈ লৈ পঢ়াওঁ। ছাৰৰ মনত বিশেষভাৱে সাঁচ বহুজ্ঞা ‘বংশীসোণালসেৱৰ চৰিত্ৰ’ আৰু ‘মৃণালতী-চৰিত্ৰ বা চাহাপৰী উপাখ্যান’খন অল্পসন্ধান সমিতিৰপৰা আনি সম্পাদন কৰি প্ৰকাশ কৰিবলৈও ছাবেই মোক লগাইছিল। হিতেখৰ বৰবৰুৱাৰ ‘মালচ’ আৰু ‘চকুলা’ও। বাতিখোৱা সম্পাদায়ৰ কথাতো ছাবেই মোৰ কচি লগাইছিল, সেই সম্পৰ্কে কিছু পিছত ‘সৌম্য-জ্যোতি’ত মোৰ এটা শ্ৰবন্ধে মাথোন প্ৰকাশিত হৈছিল। যিবা দুইএজনে মোক সেই ‘পন্থ’ৰ সজ্ঞ এখনকৈ পাতি ল’বলৈ কৈছিল, তাকো কৰা নহ’ল ॥

কামত যোগ দি উপাচার্য সন্মিটকৈ ডাঙৰীয়াক দেখা কৰিবলৈ বাওঁতে বিশ্ববিদ্যালয় প্ৰকাশন-ৰূপে উলিয়াব পৰ কৈ এখন পুথি গ্ৰন্থ সম্পাদন কৰিবলৈ পৰামৰ্শ দিয়ে। সেইমতে ডক্টৰ কাকতিয়ে দুৰ্গাবৰ আদিৰ বোনো গ্ৰন্থ, ডক্টৰ বৰুৱাই অল্পসন্ধান সমিতিত সংৰক্ষিত গীতৰ বকল’ আদিৰ সংকলনৰ কাম ল’ব লাগে বুলি কয়। শেহত শঙ্কৰোত্তৰ গীতৰ সংকলন এটা কৰাই ঠিক হ’ল। আগতে এনে কিছু গীত গোটাওঁ “আৱাহন”ত প্ৰকাশ কৰা দৰঙৰ নাহৰবাৰীৰ জগৰাম বৰুৱাই কিছু গীত দিলে, সেই অকলৰে লয়োৰাম দাস, দিহিং সজ্ঞ, চৈতা সজ্ঞ আদি আৰু বোৰ-হাটৰ ফনীন্দ্রনাথ বৰুৱা আদি অনেকজন সন্ধানৰ ব্যক্তিৰ পৰা গীত গোটালো। মাথুৱেৰে ভণিতা থকা গীতো কিছু গোট খালে। মুঠ ৬৭২ টি গীতৰ পুথিখন এখন ডেৰ শ পিঠিমানৰ তুথিকা আৰু চল্লিছ পিঠিমানৰ এখন শব্দ-পত্ৰী দি “ভক্তিগীত-সংকলন” নামেৰে প্ৰস্তুত কৰা হ’ল। কাৰ্য পৰিষদে নিয়োগ কৰা বিশেষজ্ঞ সমিতিয়ে (সন্মিটকৈ ডাঙৰীয়া, ডক্টৰ কাকতি, বৰুৱা আৰু কালিৰাম মেধি)

পৰীক্ষা কৰি সংকলনটো গ্ৰহণ কৰিলে। পিছে ঘাই শাক মৰলীয়া! বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সংকট আছিল। নিৰ্মাণ সমিতিৰ হাতলৈ ধনৰ ঘাই ক্ষমতাবোৰ গ'ল। পুঁজি কীণ হৈ পৰিল। মোক বাহিৰা প্ৰকাশক বিচাৰিবলৈ অফিছৰপৰা ইজিড দিয়া হ'ল। সেইমতে ১৫ ছেপ্টেম্বৰ ১৯৫১ তাৰিখে মহি শিক্ষামন্ত্ৰী অমিয়কুমাৰ দাস ডাঙৰীয়াক লগ ধৰাত বহুত বিচাৰ-বিমৰ্ষৰ পাছত বুৰঞ্জী আৰু পুৰাতত্ত্ব বিভাগে কিতাপখন উলিওৱাটো ঠিক হ'লগৈ ১৯৫৪ত। কিন্তু নানা কেবো-ৰ্ণেহোৰ পিছত অসম ছবকাৰৰ প্ৰেছলৈ কিতাপখন গ'ল ১৯৬৪তহে। প্ৰেছে ৬৭২টা গীত ছপাও কৰিলে। কিন্তু অসম-মেঘালয়-বিভাজনত যেতিয়া ছবকাৰী প্ৰেছ ঢুকাল হ'ল, সেই সময়ত পুৰাতত্ত্ব বিভাগৰ অধিকৰ্তাৰ আওহেলাৰ ফলত ছপোৱা কিতাপৰ এই অংশ, ভূমিকা আৰু শব্দপঞ্জীৰ প্ৰেছ-কপি সকলো হেৰাল। ছবকাৰক বহুতবাৰ খুন্দিওৱাৰ ফলত কোনোমতে বৈ যোৱা গীতখিনিৰ এটা প্ৰকল্পৰপৰা ১৯৮১ ছনৰপৰা কিতাপখন পুনৰ ছপাখানাত দিয়া হৈছে। চৌজিছ বহুবে নোলোৱা কিতাপ ওলাব কোন কালে? বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰকাশন ব্যৱস্থা আৰু অসম ছবকাৰৰ এটা বিভাগৰ প্ৰকাশন উদ্যোগৰ এনে লজ্জাকৰ ব্যৱস্থা !!

এদিনাখন ডক্টৰ কাকতিয়ে ক'লে, 'বিশ্ববিদ্যালয়ৰপৰা কেইবাটাও খণ্ডত ইংৰাজীত এখন অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী প্ৰকাশ কৰিব লাগে। তুমি এখন আঁচনি কৰাঁ।' আঁচনি কৰিবলৈ কিমান বেলা লাগিছে। প্ৰস্তুত আঁচনিখন হাৰে ভাল বুলিলে। দুদিনমান পাছত পিছে ছাবে ক'লে, 'বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সকলো কামত ভুল ধৰা সমা-লোচক ওলাবলৈ ধৰিছেহে! আধুনিক যুগৰ সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী কৰিব লাগিলেয়ে আমাক মানুহে কি নকৰিব! টকা-পইছাৰ কথাতো টান পৰিছে। কি হয়, চাওঁ ব'ৰাঁ।' শেহন্তত কাৰ্য-পৰিষদে ডক্টৰ কাকতিৰ সাধাৰণ সম্পাদক কৰি Aspects of

Early Assamese Literature উলিয়াবৰ সিদ্ধান্ত কৰিলে। আমিও আটাইবোৰে প্ৰবন্ধ লিখিলোঁহঁক। কিন্তু পুথিখনৰ চূড়ান্ত ৰূপ দিয়া সময়তে ছাবৰ মৃত্যু ঘটিল। ছাবৰ মৃত্যুৰ পিছতহে কিতাপখন ওলায়—আমাৰ বৃহৎ আঁচনিৰ ক্ষুদ্ৰ ৰূপ স্বৰূপে। Calcutta Review আদিৰ ভাল সমালোচনা প্ৰকাশ পালে তাৰ। ১৯৪৯ৰ এপ্ৰিলত উপাচাৰ্যই মোক বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কেলেণ্ডাৰ সংকলন কৰাৰ দায়িত্ব দিয়ে। সেই কাম কৰি থাকোঁতে দেখা পাইছিলো তেওঁকেনেকৈ কামটোৰ সূক্ষ্মতম কথাবোৰৰ ওপৰতো দৃষ্টি ৰাখে। কেলেণ্ডাৰৰ উপ-উৎপাদন-ৰূপে বিভিন্ন পৰীক্ষাবোৰৰ পাঠ্যক্ৰমবোৰৰো প্ৰথম ৰূপটোহঁত প্ৰস্তুত কৰি ছপোৱা হৈছিল। অসমীয়া বিভাগৰ শিক্ষক-ৰূপে আমি তিনিৰ (কাকতি, বৰুৱা, মই) ওপৰত প্ৰৱেশিকা পৰীক্ষাৰ অসমীয়া গদ্য আৰু পদ্য পুথি সংকলন কৰাৰ দায়িত্ব পৰিছিল। বিশ্ববিদ্যালয়ে এই কাম হাতত লোৱাত ইতিমধ্যে পাঠ্য ৰূপে থকা পুথিৰ গ্ৰন্থকাৰ প্ৰকাশকৰ মাজত এটা ক্ষোভ সৃষ্টি হৈছিল। আন কি, আমাৰ পদ্য বাছনিৰ ল'বলৈ বহুনাথ চৌধুৰী আতাই নিজৰ কবিতা নিদিওঁ বুলিলেয়ে নিদিলেই। বিশ্ববিদ্যালয়ে কিন্তু নিজৰ চিন্তা অম্লসৰি ইণ্টাৰমিডিয়েট পৰীক্ষাৰ গদ্য-পদ্য বাছনি আৰু স্নাতক শ্ৰেণীৰ বাবে “প্ৰবন্ধাৱলী” নামৰ সংকলনো প্ৰকাশ কৰিলে। সমান্তৰালভাৱে ইংৰাজী, সংস্কৃত বিষয়ৰো কিতাপ ওলাল। ১৯৫৪ৰ মেই মাহত “চন্দ্ৰকান্ত অভিধান”ৰ মূল দাতাৰ ফালৰপৰা কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ডাঙৰীয়াৰ ইচ্ছা আৰু নতুন দান অম্লসৰি বিশ্ববিদ্যালয়ত এখন সমিতি গঠন কৰি (ডক্টৰ সূৰ্যকুমাৰ ভূঞা সভাপতি, ডক্টৰ বৰুৱা সম্পাদক, অতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকা, উপেন্দ্ৰচন্দ্ৰ লেখাক, বই আৰু সত্যেন্দ্ৰনাথ শৰ্মা) অভিধানৰ দ্বিতীয় সংস্কৰণ প্ৰস্তুত কৰিবলৈ লোৱা হ'ল, মোক আৰু শৰ্মাক সমিতিৰ অধীনে অভিধানখন সংশোধনৰ ভাৰ দিয়া হয়। কামটোত কেইবাবছৰো লাগিল।

১৯৬৩ ছনৰ ২০ জানুৱাৰীতহে ভূঞা ছাবৰ সভাপতিত্বত হোৱা এখন সক সভাত সমিতিৰ সম্পাদক-ৰূপে ডক্টৰ বৰুৱাই অসম সাহিত্য-সভাৰ প্ৰধান সম্পাদক মোৰ হাতত প্ৰথম কপিটো অৰ্পণ কৰে। সম্বন্ধকৈদেৱে কামটোৰ বাবে মোকহে প্ৰশংসা কৰিলে।

তেতিয়াৰ দিনত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শিক্ষকসকলৰ দৰমহা বৰ সবহ নাছিল। আন কি, প্ৰথম চাকৰিৰ জ্ঞাননীত লেক্চাৰাৰ নিৰিখ ১৭৫ টকাতহে আবন্তণ কৰি ধৰা হৈছিল। কিন্তু প্ৰথম নিয়োগ-বিলাকৰ আগতে সেই দৰমহাৰ আবন্ত ২৫০ টকাবপৰা ধৰি দিয়া হয়। তথাপি বিবৰ্ধমান বজাৰ দৰৰ বাবে আমি প্ৰথমবেপৰা দৰ-মহাৰ নিৰিখ উন্নতি কৰাৰ বাবে আৱেদন-নিৱেদন কৰিব লগীয়া হৈছিল। মোৰ আয়ৰ মাত্ৰা বঢ়াবৰ কাৰণে অৱশ্যে কৰ্তৃপক্ষৰ ফালৰপৰাই মোক জুন ১৯৪৯বপৰা আই কন্ম শ্ৰেণীত অংশকালীন লেক্চাৰাৰ আৰু ৮ জুন ১৯৫১বপৰা বি টি হোষ্টেলৰ হাৰ্ডেন নিযুক্ত কৰি দিছিল। ইকালে, নৱেম্বৰ ১৯৪৯বপৰা মই বেডিঙ আৰ্টিষ্টৰ কাম এৰি দিঙ কাকতি ছাবৰ পৰামৰ্শত। সভা সমিতি কৰি ঘূৰা অভ্যাসটি চলি থাকিল—বৰপেটা, শুৱালকুছি, দিগবৈ আদিত গুৰু ছুজনৰ ডিথি কৰা, বহুনাথ চৌধাৰী কবিক লৈ শিৱসাগৰত বিহুমেলা কৰা (১৯৪৯) আদিবোৰ। ১৮ জানুৱাৰী ১৯৫০ত আকৌ হাজো মাধৱ-মন্দিৰত অনুসূচীত জাতিৰ প্ৰৱেশৰ দাবীৰ সভালৈ গৈছিলো। অম্বিকাগিৰি বায়চৌধুৰী আৰু বেণুধৰ শৰ্মাও। বাটত বাটতে নানান মেল। শৰ্মাদেৱে নিজৰ কিতাপ ছখনমান সভাস্থলতে বিক্ৰী কৰিবলৈ নিয়া কথা লৈ বায়চৌধুৰীদেৱে ধেমালি কৰে, ‘জ’, আপুনি হ’বপায় তি পি হৈছে আহিছে?’ সভাত বলীৰাম বিশ্বাসে অনুন্নত জাতিৰ আগৰ সংগ্ৰামৰ কথা কয়। ১৯২১ ছনতে ডেঙ নৰ্মাল পাছ কৰি আহি এটা দল কৰি বলেবে মন্দিৰত সোমায়। ডেঙলোকক ৰাখা দিয়াত মাৰ-গিট হয়।

পুলিছে বিশ্বাসক লগৰীয়াসকলৰ ধৰি নিয়ে। ছমাহকৈ আঠজনৰ কাৰবাদণ্ড হয়। গুৱাহাটীৰ নামজাদা উকীলেও তেওঁলোকৰ পক্ষ সমৰ্থন কৰি মোকদ্দমা নলৈছিল। পিছত হাই কোৰ্টৰ হুকুম হয় আৰেবি ছই বজাত মাধৱৰ ভোগৰ পিছত অনুন্নতসকলৰ এঘণ্টালৈ প্ৰৱেশাধিকাৰ। তেতিয়া হাজ্জা মানৱীয় অধিকাৰ সমিতি স্থাপিত হয়। ৰায়চৌধুৰী আৰু মই বিশেষকৈ ঈশ্বৰৰ ঘৰত ভক্তৰ প্ৰৱেশ বাধাৰ নিন্দা কৰি কথা ক'লো। তেতিয়া মুখ্য মন্ত্ৰীৰ ভোট-কেন্দ্ৰ হাজ্জা স্বাভাৱিকতে স্পৰ্শকাতৰ। গতিকে বিশ্ববিদ্যালয়লৈকে মোৰ পাছত চোৰা চোৱা বিভাগৰ নানা অনুসন্ধান চলিছিল। সেই কালত চৰকাৰী চাকৰিহীনসকলৰ লগত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পণ্ডিতেও নিৰ্বাচনৰ ডিউটি খাটিব লাগিছিল। ৰাৱুল ছনত সেই দেখি মাঘৰ বিষ্ঠা খাষ ৰঙিয়াৰ উপকণ্ঠৰ চিৰাখন্দা নামে গাঁৱত নিৰ্বাচনী বিষয়া হৈছিলোঁগৈ। ত'ত ৰাজনৈতিক উদ্ভা-চেতনা এৰা নাছিল। মুঠ ৪৫৪ জন ভোটাৰৰ ভিতৰত ১৬১জন ভোটাৰৰ মাথোন ভোট কামৰ শেহ মুহূৰ্ত্ত হোৱাৰ লগে লগে চিল মোহৰ মাৰি সামৰি লৈ লগত ছজন ভাৰীৰে সম্পত্তিখিনি কঢ়িওৱাই পথাৰেদি পোন বাটে খোজ কাঢ়ি ছাবে পাঁচ বজাৰ লগে লগে উপ প্ৰতিসমাহৰ্তাৰ দণ্ডৰত (অতুলচন্দ্ৰ বৰুৱা তেতিয়া তেনে বিষয়া তাত) বিষয়বাব চম্-জাই মুকলিমুৰীয়া হ'লো।

১৯৫০ ছনৰ স্বাধীনতা দিৱসৰ দিনা আহিল উত্তৰ পূব অঞ্চলত চালনীজোকৰা দিয়া প্ৰায়কৰী ভূমিকম্প। গধূলি সময়ত দীঘলী পুখুৰীৰ ফালে কুৰিঘলৈ ওলাই গৈছো। পুখুৰীৰ পূব-দক্ষিণ চুক পাইছোঁগৈ। দেখা পালো, পুখুৰীৰ পানীৰোৰ চুকটোলৈ উঠি আহিছে। চমকি বৰঙতেই ওচৰৰপৰা উকলি, আৰাও শুনিবলৈ পালো। ৭-৪০ৰ পৰা ৭-৪৫লৈ প্ৰৱল জোঁকাবনি হ'ল। লৰা-লৰিকৈ ঘৰলৈ ঘূৰিলো। ৮ বজাত, ১১ ১৫, ২ ১৫, ৩ ১৫ আৰু ৩ ৫০ত পুনৰ টান জোঁকাব আহিল। সৰু সৰু কঁপনিৰে চলিয়ে

খাৰ্জি চাৰিদিনমান। উজনি অসম খণ্ডত ক্ষয়-ক্ষতি অশেষ হ'ল। ওখ ঠাই তললৈ বহি গ'ল, চাপৰ ঠাই গছ গজাৰ দৰে ওপৰলৈ উঠি আহিল। মানুহৰ ঘৰৰ মজিয়া, ৰাজমাৰি চিৰাল কটাৰি ফাটিল। লোহিত সৌমান্তত এটা পৰ্বতে দীঘে দীঘে চিৰা মেলি তলৰ গাঁও এখন হেঁচা মাৰি ধৰিলে।

অসমৰ শিক্ষা সঙ্কতিৰ জীৱনতো যেন তলৰ মাটি ওপৰ হ'বৰ দিন পৰিছিল ১৬ ফেব্ৰুৱাৰী ১৯৪৯ ডক্টৰ ছাৰ সৰ্বপল্লী ৰাধাকৃষ্ণৰ অধ্যক্ষতাত বিশ্ববিদ্যালয় আয়োগে আহি আমাৰ বিশ্ববিদ্যালয় চালে ডক্টৰ জন জে টিগাৰ্ট (এমোৰকাৰ ফ্ৰোৰিডা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সভাপতি), ডক্টৰ ডাফ (ইংলণ্ডৰ ডাৰহাম বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উপাচাৰ্য), ডক্টৰ এচ্ এইচ্ বাহ্ল, ডক্টৰ মেঘনাদ সাহা অধ্যাপক নিৰ্মলকুমাৰ সিকান্দক টা ডক্টৰ ৰাধাকৃষ্ণৰে আমিও চাহৰ মেলত বহিলো। জজ খেল পথাৰত মুকলি সভাত ৰাজহুৱা অভিনন্দনৰ উত্তৰত ছাৰ সৰ্বপল্লীয়ে বক্তৃতা কৰিলে। তেওঁৰ কথা জীৱনত সেই প্ৰথম শুনিলো। মাজতে মহাভাৰতৰ এটা শ্লোক লৈ তাৰ শব্দৰ শব্দৰ বগাই ভাৰতীয় ঐতিহ্যৰ পণ্ডিতৰ দৰে শিক্ষাৰ মনোৰম ব্যাখ্যা কৰিলে। সেই ৰাজহুৱা সভাতে স্থানীয় বাইজেও এক দেৱৰ দুৰ্লভ দৰ্শন লাভ কৰিলে—উপাচাৰ্য সন্দিকৈ ডাঙৰীয়াৰ। লক্ষ্যধৰ চৌধুৰীয়ে মোক ক'লে, 'নেওগ, আপোনালোকৰ দেখোন বৰ ধুনীয়া ভাইচ চেঞ্চাৰেহ।' সন্দিকৈৰ নিমন্ত্ৰণতে ৰাধাকৃষ্ণ আকৌ এবাৰ আমাৰ বিশ্ববিদ্যালয়লৈ আহিল—৩ জানুৱাৰী ১৯৫১ত আমাৰ প্ৰথম সমাৱৰ্তনত প্ৰথম ছবছৰৰ (১৯৪৯, ১৯৫০) স্নাতকসকলক সন্মোদন কৰিলে। প্ৰথম ছটা সমাৱৰ্তনত ডক্টৰ বিৰিঞ্চিকুমাৰ বৰুৱাৰ নেতৃত্বত গা ঢালি কাম কৰি বৰ আনন্দ লাভ কৰিছিলো—সাজন-পাৰণ আৰু সৰ্বজনক বহুগুৱা-মেলাৰ শৃংখলাত। দ্বিতীয় সমাৱৰ্তনৰ অভিযন্তাৰো কম বিখৰ পুৰুষ নাছিল—ছাৰ লক্ষণেশ্বৰী মুদলিয়াৰ।

এই সময়তে আৰু এগৰাকী জগত-বৰ্ণ্য ভাৰতীয় গুৱাহাটীলৈ আহিছিল—হাব ছি ভি বমন—কটন কলেজৰ সোণালী জয়ন্তীৰ অতিথি-ৰূপে (৬ ফেব্ৰুৱাৰী ১৯৫২)। আৰু কিমান সৌভাগ্যৰ কথা—২১ ফেব্ৰুৱাৰী ১৯৫৪ তাৰিখে ৰাষ্ট্ৰপতি ডক্টৰ বাৰ্জেন্সৰ প্ৰসাদে জালুক বাৰীত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰথম সনন আৰু তাৰ পিছ বহুত পণ্ডিত জৱাহৰলাল নেহৰুৱে প্ৰথম বিজ্ঞান সননটি উদঘাটন কৰিছিলহি। এইদৰেই আমাৰ বিশ্ববিদ্যালয় আকাশখন উজ্জল উজ্জল তৰাবে একোটা সন্ধিয়ালৈ হ'লেও তাৰকিত হৈছিল। সন্দিকৈ ডাঙৰীয়াই বিভিন্ন বিষয়ত বিস্তাৰণ বক্তৃতাৰ আয়োজন কৰি আমাৰ লগত ছুদিনলৈ হ'লেও থাকি যাতে ভাৰতীয় পণ্ডিতসকলে আমাক অনু-প্ৰেৰণা দি যাব পাৰে, তাৰ দিহা কৰিছিল। সেইসকল পণ্ডিতৰ ভিতৰত দক্ষিণ ভাৰতৰ প্ৰসিদ্ধ ঐতিহাসিক অধ্যাপক কে এ নীলকণ্ঠ শাস্ত্ৰীৰ সান্নিধ্য ভালে কেইদিনৰ বাবে পাইছিলো। তেওঁ, তেওঁৰ ছুপৰীয়া আজিবিৰ সময়ত আমাৰ বিভাগৰ উৰুখা ঘৰত বহি ডক্টৰ কাকতি আৰু আমি আনন্দৰূপে কথন-মথন কৰিছিলহি। তেওঁক এবাৰ কামাখ্যাৰ নীলাচলৰ প্ৰাকৃতিক সজ্জা দেখুৱাবলৈ মই লৈ যাব লগীয়া হৈছিল। এটা মূৰ্তি দেখুৱালেই তেওঁ তাৰ ধ্যান মুখস্থ মাতি দি চমৎকৃত কৰিছিল। সেইদৰে ১৯৫৫ ছনত ৰাজ্য পুনৰ্গঠন আয়োগৰ কামত আহোঁতে ছৰ্দাৰ কে. এম. পনিকৰৰ লগতো ডা. ভুবনেশ্বৰ বৰুৱাৰ নিৰ্দেশত কামাখ্যাৰ পাণ্ডাৰ কাম কৰিব লগীয়া হৈছিল। আয়োগৰ সমুখত দাখিল কৰা এই অঞ্চলৰ সকলো শ্ৰাবকপত্ৰতে শংকৰদেৱৰ স্তুতিবাদ পঢ়ি, Sankaradeva and His Times নামৰ এখন কিতাপৰ নাম শুনি পনিকৰে সেইখন বিচাৰি দোকানলৈ মাহুছ পঠিয়াইছিল। কাৰণ তেওঁৰ বহুদূৰ ধাৰণা হৈছিল, It was Sankaradeva who introduced India to Assam অৱশ্যে তেওঁ বিচৰা কিতাপখন তেতিয়াও টাইপ কৰা অৱস্থাতে

থকা বাবে মই তাৰ পিছত নতুন গিল্লীলৈ যাওঁতেহে সেইখন তেওঁক দেখুৱাইছিলোঁগৈ। এইবিলাক অল্পপ্ৰেৰণাদায়ী সংসৰ্গৰ মাজত আমাৰ শ্ৰেষ্ঠ পাৰ্চিয়ামেণ্টেৰিয়ান ছাৰ চৈয়দ মহম্মদ চাঞ্চল্লাৰ এটি বক্তৃতা শুনিছিলো। ২০ জানুৱাৰী ১৯৫০ তাৰিখে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অৰ্থনীতি সমাজৰ আয়োজনত ভাৰতীয় নব্য সংবিধানৰ বিষয়ে। নব্য ভাৰতৰ সংবিধান বচনাসকলৰ ভিতৰত তেওঁ আছিল এজন আৰু বক্তৃতা-প্ৰসংগত বৰ্ণনা কৰিছিল অসমৰ হিতৰ অৰ্থে তেওঁ শাসন উদ্ভাৱিত কি কি ব্যৱস্থা সন্মুখাৰৰ যত্ন কৰিছিল।

মোৰ সমীক্ষাশীল জীৱনী “জীৱীশঙ্কৰদেৱ” বচনাৰ কথা আগতে কৈ আহিছো। এতিয়া তাক বামধেমু প্ৰকাশ লিমিটেডে ছপাই উলিয়াবলৈ লোৱাত তাত শঙ্কৰোত্তৰ বৈষ্ণৱ বুৰঞ্জীৰ কথা সন্নিৱেশ কৰি এক “প্ৰস্তাৱনা” (দ্বিতীয় ভাণ্ডবণ আৰু পিছত এই প্ৰস্তাৱনাৰ বস্তুখিনি শেহৰ অধ্যায়ত সন্নিৱিষ্ট হৈছে) যোগ দিবৰ কথা হ’ল। দেৱকান্ত বৰুৱা আৰু ডক্টৰ ভূঞা ছাৰৰ লগত এই সময়ত বিশেষকৈ মায়ামৰীয়া বৈষ্ণৱ সম্প্ৰদায়ৰ বিদ্ৰোহৰ বুৰঞ্জী লৈ আলোচনা চলিছিল। ছাৰৰ পি এইচ ডি থিছিছ Anglo-Assamese Relations অত এই বুৰঞ্জীয়ে বহুল ঠাই অধিকাৰ কৰিছিল। কিন্তু ছাৰৰ দৃষ্টিকোণ আছিল ঘাইকৈ বজাঘৰীয়া বুৰঞ্জীবিলাকৰ দৃষ্টিকোণ, আন কি, মণিৰাম দেৱানৰ “বুৰঞ্জী-বিত্ৰেক-বন্ধ”ৰ সমল তেওঁ ব্যৱহাৰ কৰিলেও দেৱানৰ দৃষ্টিভঙ্গিও তেওঁ গ্ৰহণ কৰা নাছিল। এতিয়া আলোচনাৰ মাজত ছাৰে মত-সংশোধনৰ অৱকাশ পালে। মই বজাঘৰীয়া বুৰঞ্জী আৰু মায়ামৰীয়া চৰিত আদিৰ মধ্যম পন্থা অৱলম্বন কৰি মোৰ বিৱৰণ সম্পূৰ্ণ কৰিছিলো, বাজজোহী হোৱা বাবে মায়ামৰীয়াসকলক পাপ কৰা বুলি এঘৰীয়া কৰাৰ যি প্ৰাচীন দৃষ্টি আছিল, তাক সন্মূলে পৰিহাৰ কৰিছিলো। সি যি হওক, “জীৱীশঙ্কৰদেৱ” ছপা হৈ শেষ হ’ল। কিন্তু প্ৰকাশকৰ অন্তৰ্ধানৰ

ভিতৰুৱা ব্যৱস্থাৰ পৰিৱৰ্ত্তন হোৱাত তেওঁলোকে কিতাপখন এতিয়া দহোঁ আনি বিক্ৰীত নিদিয়ৈহি। এনেকৈ কথাটো গেঁঠেলা মাখি থকাত মই দ্বিতীয় সংস্কৰণ প্ৰকাশ কৰাৰ দায়িত্ব লয়াই বুক স্টলক দি দিলো। এই ব্যৱস্থা দেখা পাই প্ৰথম ডাঙৰণৰ প্ৰকাশকে কিতাপ কিছু আনি অ'ত ত'ত বিক্ৰী কৰিলেহি। মোৰ দ্বিতীয় ডাঙৰণো সিমানতে ওলাবলৈ সাজু হ'ল। কাকতি ছাৰে কিতাপখন English Men of Letters ছিৰিজৰ ষোড়শলীৰ লগত তুলনা কৰি এটি টোকা লিখি দি সমাজলৈ আগ বঢ়াই দিলে। কিন্তু কিতাপ প্ৰেছৰপৰা নোঁ আহোঁতেই ১৫ নৱেম্বৰ ১৯৫২ তাৰিখে ছাৰৰ মৃত্যু ঘটিল। ছাৰৰ মৃত্যু আৰু কিতাপখনৰ প্ৰকাশ মধুৰ কাকতালীয়া সংযোগ বুলি ধৰি লৈ প্ৰথমটিৰ হেতুকে জনিত বিস্ক পদৰ প্ৰতি দৃষ্টি ৰাখি দ্বিতীয়টিৰ শ্লোগক অস্ত্ৰ-ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি বুলি অন্তত চাৰিজনমানে ভাবিলে। গতিকে কাকতি চাৰৰ চিতাৰ ছাইৰ উম থাকোঁতেই “ক্ৰীষ্টিয়ানছবদেৱ”ৰ এক বিকল্প সমালোচনা প্ৰকাশ পালে। সেই সমালোচনাৰ এটা কপি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উপাচাৰ্যকো উপহাৰ দিয়া হ'ল—যাৰ ফলত উপাচাৰ্যই মোক পৰা মৰ্শ দিলে—সেই সমালোচনাৰপৰা উদ্ধৃত ৰাদ-বিতণ্ডাত যেন মই যোগ নিদিওঁ। “ক্ৰীষ্টিয়ানছবদেৱ”ৰ হৈ সেই যুদ্ধত দুজন আক্ৰমণ পণ্ডিতে কাপ তুলি ল'লে—কালিৰাম মেধি আৰু ভবানন্দ দত্তই। ‘অন্তত চাৰি-জনমান’ৰ ভিতৰৰ এজনে প্ৰচাৰ কৰাৰ দৰে বাদী পণ্ডিতৰ মত মানি লৈ মেধি ডাঙৰীয়া প্ৰতিবাদৰপৰা নিবস্ত হোৱা নাছিল। তেওঁৰ সুদীৰ্ঘ এক প্ৰবন্ধৰ শেষ মতামতখিনি ছপা নকৰি “ৰাম ধেমু”ৱেহে ঘূৰাই দিছিল—য'ত মেধিদেৱে প্ৰতিপন্ন কৰিছিল। ‘প্ৰগতিশীল আৰু বুৰঞ্জীমূলক আলোচনাৰ পুথি আৰু প্ৰতিক্ৰিয়া-শীল পুৰণি জগতৰপৰা আৱিৰ্ভূত (old-world) সমালোচক—এই দুটা বস্তু খাপ খোৱা কোনো প্ৰকাৰেই সম্ভৱ নহয়।’

৩১ আগষ্ট ১৯৫০ তাৰিখে বিৰিঞ্চিকুমাৰ বৰুৱাই বামধেমু প্ৰকাশ লিমিটেডৰ “বামধেমু”ৰ সম্পাদক হ’বলৈ ধৰিলে। তেতিয়া আলোচনীখনৰ তৃতীয় বছৰ চলি আছে। প্ৰকৃততে দুবছৰমানৰ আগতে জন্ম হোৱা ল’ৰা ছোৱালীৰ কাকত “ব.ঘৰ”খন দুবছৰ চলাব পিছত শিশুৰ কাকত গুচি বয়স্কৰ কাগজ হ’ল “বামধেমু” নাম ধৰি। গতিকে আদৰয়সতহে কাকতখনৰ জন্ম, সম্পাদকৰ নাম দিয়া হৈছিল ইন্দ্ৰকমল বেজবৰুৱাৰ। সেই ‘বে খান্না’টো গুচাবৰ বাবেই হ’বলা ডক্টৰ বৰুৱাৰ অনুৰোধটো। তেওঁ ক’লে যে আমাৰ হাতত কাকতখন থাকিলে আমাৰ বিদ্যায়তনিক প্ৰয়োজনখিনি তাৰ যোগেই সাধিব পৰা যাব। কাকতি ছাৰেও কথাটোত জোৰ দিলে। ছাবৰ কেইবাটাও মূল্যবান প্ৰবন্ধ পালে। ডক্টৰ বৰুৱাৰ পৰামৰ্শত Journal of Asiatic Society (কলিকতা) কাকতত ছপা হোৱা ই.বাজী “কৃষ্ণ দ্বৈপায়ন আৰু কৃষ্ণ বামদেৱ” নামে ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ সম্পৰ্কে ডক্টৰ সুনীতিকুমাৰ চট্টোপাধ্যায়ৰ এটা গভীৰ প্ৰবন্ধ অনুবাদ কৰি ছপা কৰিলে। চৈয়দ আবদুল মালিকৰ কবিতা গল্প আহি থাকিল। বীৰেন্দ্ৰকুমাৰ ভট্টাচাৰ্যৰ ‘বল, আজিও বয়’ নামৰ গল্পটিও এসংখ্যাত সামৰিলে। তৰুণ নীলমণি ফুকনৰ অলঙ্কাৰ, বেষ-ভূষা, মঠ-মন্দিৰ আদি সম্পৰ্কে ছটিমান ধুনীয়া প্ৰবন্ধ আছিল। “শ্ৰীহস্তমুক্তাৱলী”খন দুপ্ৰাপ্য হৈ থকা বাবে তাৰ পুৰণি অসমীয়া অনুবাদে সৈতে খণ্ড খণ্ডকৈ “বামধেমু”ত সূমুৱাই দিবলৈ ধৰিলে। ছমাহমানৰ মূৰত কোম্পানিৰ অধিকাৰৰ বিষয়ত নে কিহত কি সলনি হ’ল ক’ব নোৱাৰিলে, মোক জনোৱা হ’ল যে “বামধেমু”ৰ সম্পাদক শিৰি লৈ মই আৰু চিন্তা কৰিব নালাগে। মই মৌন সম্মতি-লক্ষণ কৰিলে। অৱশ্যে ডক্টৰ বৰুৱাক কথাটো নকৈ কাকতখন এৰি দিয়াটো তেওঁ পাছত বাক হুবলিলে। মই পিছে ভালেই কৰিলোনেকি !

কাৰণ, ইকালে বাহিৰৰ পণ্ডিতসকল আৰু বিদ্যায়তনিক প্ৰথম বোৰৰ লগতহে মোৰ ক্ৰমে প্ৰেম বাটি উঠিছিল। অধ্যাপক নীল-কৰ্ণ শাস্ত্ৰী, ডেপুটী যোগেদি মাদ্ৰাজ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ডক্টৰ ভি বাহয়ন, পূনাৰ অধ্যাপক পি কে গোড়ে (এওঁ সন্দিকৈ ডাঙৰীয়াৰকো বৰ সহায় কৰিছিল), কলিকতাৰ ডক্টৰ শুকুমাৰ সেন, ডক্টৰ নীহাৰবৰ্জন বায়, ডক্টৰ শ্ৰীলক্ষ্মীকুমাৰ দে, মিথিলাৰ ডক্টৰ জয়কান্ত মিশ্ৰ, বাৰাণসীৰ অধ্যাপক এল্‌। দানেলু (এই কৰাচী সঙ্গীত-পণ্ডিতজনে ভাৰতীয় ‘শিৱ-শৰণ’ নাম লৈছিল), দক্ষিণৰ অধ্যাপক কে আৰ পিশাৰোটি, ডক্টৰ এইচ. এল. হাৰিয়ান্সা, ডক্টৰ দেৱহুলী, ডক্টৰ এম্‌ এম্‌ পাটকাৰ, নীলোবৰ অধিবন্তা এন্‌ এছ. কৃষ্ণমূৰ্তি আদিৰ লগত পত্ৰালাপৰ যোগেদি মনটোৱে বেলেগ এটা ভাঁজ লৈ উঠিছিল। তিনি বছৰমানৰ ভিতৰতে ভাৰতৰ বিভিন্ন ঠাইৰ গৱেষণা-পত্ৰিকা তালেকেইটা প্ৰবন্ধ প্ৰকাশ পালে। কলিকতাৰ Journal of Asiatic Society আৰু Indian Historical Quarterly, মাদ্ৰাজৰ Journal of Oriental Research আৰু Journal of Music Academy, নাসিকৰ Poona Orientalist, লক্ষ্ণৌৰ Eastern Anthropologist, বাঁচীৰ Man in India আদি গৱেষণাৰ আলোচনী আৰু Professor P K Gode Commemoration Volume আদিলৈ পঠোৱা লেখাবোৰে যথাস্থানত আদৰ পোৱাত মনত বং লাগিল। ডক্টৰ কাকতিৰ পৰামৰ্শমতে নকৈ ওলাব লগীয়া আমাৰ গৱেষণা-পত্ৰিকা Journal of the University of Gauhatiৰ কাৰণে এটা প্ৰবন্ধ প্ৰস্তুত কৰিলো—The Bhakti cycle of Assamese lyrics Bargits and after ছাৰে চাই-চিঁতি তাৰ ভিতৰৰ ন পাণ্ডিত্যৰ ফুলজাৰিবোৰ ঐতৰাই দিলে। জাৰ্নেলৰ দ্বিতীয় সংখ্যাৰ বাবে ফুলকোঁৱৰ-মণিকোঁৱৰ আৰু জনাগাভক গীতৰ এক সামাজিক অধ্যয়ন তৈয়াৰ কৰিলো। এইদৰে

মোৰ কালবপৰা নতুন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ জন্ম কীৰ্তন কৰা হ'ল। কাকতি ছাৰেও আৰু ডক্টৰ বৰুৱায়ে এই সময়ত কেইবাটিও মূল্য-বান গৱেষণা প্ৰবন্ধ প্ৰকাশ কৰিছিল আৰু লক্ষ্যকৃত বহা অধিল ভাৰতীয় প্ৰাচ্যবিদ্যা সম্মিলনলৈও দুয়োজনে গৱেষণা-পত্ৰ পঠাইছিল, সেই সম্মিলনৰ ক্লাছিকেল সংস্কৃত বিভাগত সেইবাবৰ সম্মিলকৈ ডাঙ-ৰীয়া সভাপতি।

১৯৫০ ফেব্ৰুৱাৰীত এদিনাখন কাকতি ছাৰে নিৰলে শ্বুধিলে,
'হেবা মহেশ্বৰ, তুমি কি কৰিছা? আৰু পঢ়া শুনা নকৰানে কি?'
ছাৰৰ কথা-শুনি মোৰ পুৰণি বাগুটি উক দি উঠিল, 'ক'লো,
'হয়, ছাৰ, ই.বাজীৰ এম্ এ টা দিব লাগেতো। 'আৰু
এটা এম্ এ ডিগ্ৰি লৈ কি লাভ? বিশ্ববিদ্যালয়ত তুমিতো
ই.বাজী বিষয়লৈ যাব নালাগে। অসমীয়াতে দেশৰ কাম কৰা।
মই কৈছো, তুমি ডক্টৰট ডিগ্ৰিৰ বাবে কাম কৰিব লাগে।'
'ছাৰ, আপুনি যদি মোৰ guide হয়, তেতিয়া হ'লে পৰম ভাগ্যই।'
'সেইটো হ'ব দিয়াঁচোন। বিষয় এটা পোনতে ঠিক কৰ'।' মইতো
বহুত দিন শঙ্কৰদেৱকে গাই-বাই থাকিলো। ছাৰক ক'লো, 'শঙ্কৰ
দেৱৰ বিষয়েই গৱেষণা কৰিবৰ হেপাহ এটা আছে ছাৰ।' 'সেই
বিষয়ে মই নিজে কিবা এটা কৰাৰ কথা মনে মনে ভাবোঁ।
তোমাক মই আন এটা বিষয়হে দিওঁ। তুমি আমাৰ পুৰণি সাহি
ত্যৰ আধাৰত মধ্য যুগৰ বুৰঞ্জী এখন লেখ'।' ধাৰণাটো ভাল
লাগিল। ছাৰে বিষয়টোৰ কপৰেখা প্ৰস্তুত কৰিবলৈ ক'লে। এবাৰ-
মান লাগি আঁচনি এখন তৈয়াৰ কৰিলো। ১৪ ছেপ্টেম্বৰত ছাৰক
দেখুৱালো। ভাল বুলিলে। লগতে ক'লে, 'তুমি বিৱিকিক দেখুওৱা-
চোন, তেওঁ কি কয়।' মই ক্লাছৰ পাছত ডক্টৰ বৰুৱাৰ ঘৰলৈ
গলো। তেওঁ কৈ উঠিল, 'নাই নাই, তুমি এইটো বিষয় ল'ব
নালাগে। মোৰ Cultural Historyৰ দ্বিতীয় খণ্ড হিছাপে এই

যুগটো ঠিক-ঠাক কৰি লৈছো।’ মই ভিত্তি দাছেই বিহাৰাবীৰ ছাৰৰ ঘৰ পালোঁগৈ। ছাৰে ক’লে ‘বিৰিকিয়েতো মাটিডোখৰত এতিয়াও নাঙল লগোৱা নাই চাওঁ। তেওঁ বুলি আমাৰ খেতিয়কৰ দৰে তেওঁ তাক বেৰি কুৰি থৈছে যেতিয়া তুমি আক লেই খেতৰ কথা এৰা। এতিয়া তুমি আগুৱৈ কোৱা বিষয়লৈকে, মোৰখন পথাৰলৈকে আহাঁ।’ মই ছাৰৰ pasture-অলৈকে যুৰ ঘূৰালো। শব্দবদেৱ আৰু শব্দবদেৱৰ যুগৰ সাংস্কৃতিক ইতিহাস বিষয়টো খিৰা কৰি কামৰ আঁচনি কৰা, কিতাপ আৰু সাঁচিপতীয়া পুথি গোটেৱা, মৌখিক সমল চাই লুৰি অনা, গৱেষণাৰ methodology শিকা আদি ক’মত লাগি গলো। ২৭ জুলাই ১৯৫১ তাৰিখ ডি ফিলৰ ছাত্ৰ ৰূপে পঞ্জীয়নভুক্ত হোৱাৰ অৰ্থে দৰ্শাস্ত্ৰ কৰিলো। গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ত সেইখন তেনে প্ৰথম দৰ্শাস্ত্ৰ। ইম্পিৰিয়েল (নেশ্যনেল) লাইব্ৰেৰি, ভাণ্ডাৰকাৰ ওৰিয়েণ্টেল ইনষ্টিটিউট আদিৰ পৰাও কিতাপ আনি কাম আৰম্ভ কৰিলো। মহাপুৰুষৰ ৰচনাৱলী আৰু নৃত্য নাট্যৰ কৌশলৰ বিষয়ে অধ্যায় দুটাৰ খচৰা প্ৰস্তুত হ’লত ছাৰক কলো। মই কেনেভাৱে বিষয়-বস্তুৰ অধ্যয়ন কৰিছো ছাৰে সোধাত তাৰ কথাও ক’লো। পিছদিনা ছাৰে ডক্টৰ বৰুৱাক ক’লে ‘হেৰা, মহেশ্বৰৰ কাম বৰ ভাল হৈছেহে, তেওঁ between the lines সকলো পঢ়ি কথাবোৰ লেখিছে। মইহে পঢ়ি চাব পৰা নাই।’ কিন্তু ছাৰৰ শৰীৰত বেছিকৈ ঘুণে ধৰিলে। ছাৰে আক পঢ়ি চাব নোৱাৰিলেই, ময়ো ছাৰৰ পথ-নিৰ্দেশৰ স্তুৰিধা সেই ক্ষৰত পাব নোৱাৰিলো। ছাৰৰ মৃত্যুৰ তিনি দিন পিছতহে (১৮.১১.৫২, কিন্তু পূৰ্বৰ ২৭.৭.৫১ তাৰিখৰপৰাই বলৱৎ কৰি, কৰ্ত্তৃপক্ষই মোক প্ৰথম ডি ফিল ছাত্ৰ-ৰূপে ৰেজিষ্টাৰ কৰিলে ডক্টৰ বৰুৱাক গাইড কৰি। ১৯ মাৰ্চ ১৯৫৪ তাৰিখে দোল পূৰ্ণিমাৰ দিনা খিছিছৰ তিনি ৰূপি বান্ধি-কুন্ধি লৈ পাছদিনা অফিছত দাখিল কৰিলো। পৰীক্ষক হ’ল

তিনি কুমাৰ ডক্টৰ শুনীতিকুমাৰ চট্টোপাধ্যায়, ডক্টৰ শশীলকুমাৰ দে আৰু ডক্টৰ বিবিক্কুমাৰ বৰুৱা। কিন্তু এবছৰবো অধিক পাছত ২৪ জুন ১৯৫৫তহে কলিকতাৰ সংস্কৃত কলেজত মৌখিক (viva voce) পৰীক্ষা দিলোঁগৈ আৰু ৩০ জুলাই ১৯৫৫তহে কাৰ্যপৰিষদে মোক ডক্টৰ ঘোষণা কৰিলে।

বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কামত সোমোৱাৰ কেইদিনমানৰ ভিতৰতে এদিনা সন্ধিয়া পাণবজাৰলৈ ফুৰিবলৈ যাওঁতে বাটৰেপৰা কিতাপঘৰ আৰু কলেজ স্টুডিওৰ গৰাকী পি ছি বি এ স্টুডিওৰ ভিতৰলৈ মাতি নিলে ‘নেণ্ডগ, আহকটোন, আজি, আপানালোকৰ এম্পুলজি ডিপাৰ্টমেণ্টৰ কাৰণে আট্টে হেজাৰ টকা দামৰ কেমেৰা এটা আহিছে, তাৰে আপোনাৰ নাকটোৰ ফটো এখন লওঁ।’ ছয়ো হাঁহিলো। নাকৰ ফটোগ্ৰাফ তোলা হ’ল। দুদিনমানৰ পিছত সেইখন দিলত বন্ধাই স্কান্কাই ঘৰৰ বহা কোণত আঁৰি থ’লো। “বামধেনু”ৰ প্ৰফ নিবলৈ অহা বামধেনু গ্ৰেছৰ এজন কম্পজিটৰে আহে পতি ছবিখনলৈ চাই বয়ছি, আৰু কয়, ‘আপুনি ডাঙৰ কিবা এটা হ’লে কিন্তু এইখন ছবিহে খবৰ কাগজত দিব লাগিব, ছাৰ।’ তেওঁ কোৱা বাবেই হওক বা এনেয়ে হওক, যেতিয়া ডক্টৰ হ’লো, সেইখন ছবিকে ‘আসাম ট্ৰিবিউন’ আৰু আন কাগজে উলিয়ালে। একদিনাখনেই পি ছি বি এ ডক্টৰ কাকতি ছাৰবো এখনি ছবি তুলিছিল ছাৰ পাণবজাবেদি গাত কিকিৎ ফটা কলাবেৰে গলাবন্ধ কোট আৰু জাবকাপোৰ আৰু হাতত লাঠি লৈ যাওঁতে বাটৰেপৰা মাতি নি। ছাৰৰ সেইখন ছবিকে আজি-কালি সৰ্বত্ৰ চলা দেখা পাওঁ।

ডক্টৰ কাকতিৰ মৃত্যুৰ পিছত তেওঁৰ নামত শ্ৰাবক বক্তৃতাবলীৰ পুঁজি স্থাপনৰ অৰ্থে অৰ্থ সংগ্ৰহ কৰি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হাতত অৰ্পণ কৰা হয় তেওঁৰ ছাত্ৰ আৰু শ্ৰদ্ধাশীলসকলৰ তৰফৰপৰা। ১৯৫৪ৰ ৪, ৫ আৰু ৬ মেই তাৰিখে প্ৰথম বক্তৃতাবলী দিবৰ বাবে কাকতি,

ছাৰৰ গুৰু ডক্টৰ সুনীতিকুমাৰ চট্টোপাধ্যায় আহে, বিষয় আছিল—
 The Place of Assam in the History and Civilisation of India তৃতীয়টি বক্তৃতা তেওঁ মোৰ এটা প্ৰবন্ধৰো
 উল্লেখ দিছিল বাবে ডক্টৰ এ আৰ. বাজী আদি সহকৰ্মীসকলে
 আনন্দ প্ৰকাশ কৰিছিল। ডক্টৰ চেটাৰ্জীয়ে আমাৰ বিভাগ আৰু
 স্নাতকোত্তৰ ছাত্ৰ ইউনিয়নৰ সভাতো একোটা বক্তৃতা দিছিল।
 তেওঁৰ সকলো কথাই সবল, মনোৰম আৰু অভূপ্ৰেৰণাদায়ক। আমি
 সকলোৱে শুনি শুনি সোৱাদ পাইছিলো। বিশেষকৈ আই এ এছ
 কোচিং ক্লাছৰ শিক্ষক হিষ্টন ফ্ৰাঞ্চিছে বহুত প্ৰশ্ন তুলিছিল।
 বক্তৃতাৰ সময়ৰ বাহিৰতো প্ৰশ্ন কৰি কৰি তেওঁৰ বসাল আলো-
 চনা উপভোগ কৰিছিলো। ‘ক্লগমপি সজ্জন সজ্জতিবেকা’ ভৱাৰ্ষ্যৰ
 নৌকা নহ’লেও জ্ঞান-সাগৰৰে চলেঙী নাও হ’ব পাৰে, সি ঠিক।

গুরুদেৱৰ গৃহত হাতুৰি-বটালি লৈ

‘শান্তিনিকেতন / শান্তিনিকেতন, সৰাৱ হতে আপন আমাদেৱ
শান্তিনিকেতন’ৰপৰা লিখিছো এয়া। ডেবকুৰি এঘৰৰ পূৰ্বে এই
শান্তিনিকেতনত ‘মাষ্টাৰ মশায়গিৰি’ কৰিছিলো মাথোন এমাহলৈ—
ভাৰত চৰকাৰৰ শিক্ষামন্ত্ৰালয়ে আয়োজন কৰা প্ৰথম চাৰিটা
সাহিত্য-কৰ্মশালাৰ (লিটাৰেচি ৱৰ্কশপ) পূৰ্ণ ভাৰতৰ বাবে চতুৰ্থটি
অনুষ্ঠিত হৈছিল বিশ্বভাৰতীৰ ভিতৰৰ বিদ্যাভৱনত ১৯৪৫ চনৰ ৭
জুনৰপৰা ৭ জুলাইলৈ। সঞ্চালক আছিল কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ
অধ্যাপক প্ৰিয়বৰ্জেন সেন আৰু সহকাৰী সঞ্চালক হৈছিলো মই
আৰু শ্ৰীনিকেতনৰ শিক্ষাসংসদৰ শ্ৰীপ্ৰভাতমোহন বেনাৰ্জী। সেই
সময়ত আমাৰ কৰ্মশালাত মাজে মাজে ধ্বনিত হৈছিল গুৰুদেৱৰ
এই ‘আমাদেৱ শান্তিনিকেতন’ গীতটি। সেই এমাহে শান্তিনিকেতনৰ
প্ৰাপৰ যি স্পন্দন ধ্বনি তাৰ বিভিন্ন অঙ্গত শুনা পাইছিলো, আজিও
সি নীৰৱ হোৱা নাই। যদিও ভাৰত ছৰকাৰৰ প্ৰসাদত কবিতুকৰ
বিশ্বভাৰতীৰ আজি নতুন ৰূপ হৈছে বিশ্বভাৰতী বিশ্ববিদ্যালয়
(tautologyৰ এক নতুন অভিলেখ স্থাপন কৰি) আৰু যদিও,
শান্তিনিকেতনৰ প্ৰাকৃতিক সৌন্দৰ্য ব্যাহত কৰি নতুন নতুন সৌধ
নিৰ্মাণ কৰা হৈছে, শান্তিনিকেতনৰ আদিম স্বভাৱ-কেন্দ্ৰবোৰ এতি-
য়াও তাৰ মাজে মাজে জঁয়াই আছে। সেই চাতিমতলা (চতুৰ্দশ-
তলি), য’ত মহৰ্ষিয়ে সাধনাৰ সিদ্ধি লাভ কৰিছিল বুলি এধানিমান
পণ্ডিত স্থান,—সেই উদ্ভাৱণ য’ত গুৰুদেৱৰ নিৱাস উদয়ন, মাটিৰ
ঘৰ শ্যামলী আদি আজিও আছে,—সেই আত্মকুঞ্জ, সেই আম-
লখি-বন; সেই পূৰ্বপন্নী আদি ‘পন্নী’বোৰ, বিভিন্ন ঠাইবোৰ যিবো-

বত গুৰুদেৱৰ আলহী মহাত্মা গান্ধী, দীনবন্ধু ছি এক, এণ্ডুৱ, পিয়াৰ্ছন, মৰিছ উইক্টাৰনিচ আদি মনীষীসকলৰ উপস্থিতিৰ শেহ নিশ্বাস যেন এতিয়াও বতাহে ধুই নিব পৰা নাই,—সেই বিশ্বভাৰতীৰ বিভিন্ন অঙ্গবোৰ— গছ তলীয়া শিশুভৱন (প্ৰাথমিক পঢ়াশালি), পাঠভৱন (মাধ্যমিক বিদ্যালয়), শিক্ষাভৱন (মহাবিদ্যালয়), বিদ্যাভৱন (স্নাতকোত্তৰ আৰু গৱেষণাৰ মহাবিদ্যালয়), কলাভৱন, সঙ্গীতভৱন, বিনয়ভৱন (শিক্ষানীতি মহাবিদ্যালয়), চৌনাভৱন, হিন্দীভৱন, ইবিলাকৰ উপৰি শিক্ষাসম্ৰাজ্ঞ শিল্পভৱন আদিৰে এখানমান নিলগত শ্ৰীনিকেতন, সকলো আগব সাঁচে সাঁচে আছে। শান্তিনিকেতনৰ সকলোবোৰ ঘৰৰ কিযে কবিতা কবিতা লগা নাম—উদয়ন, জ্যামলী, মালকৰপৰা প্ৰাস্তিকলৈকে। বামকিন্ধব বেইজৰ ভাস্কৰ্যকৰ্মখিনি আজিও থিয় হৈ আছে আৰু আজিও সিবোৰে নভৰা নিচিন্তাকৈ ঘূৰি ফুৰা দৰ্শকৰ চকুত হঠাতে ধৰা দি চমৎকৃত কৰে। এটি সপ্তাহে আশা কৰিও নাপালো, ১৯৫৪ চনৰ ‘মাষ্টাৰ মশায়গিৰি’ৰ এমাহৰ সময়তো ত্ৰিদিন বাদ দি সেইটি হেৰুৱাইছিলো। সেয়া হ’ল পুৰাত্নেয়ে আশ্ৰমৰ সকলো ল’ৰা-ছোৱালী আৰু শিক্ষক-কৰ্মীয়ে প্ৰাতঃস্নান কৰি ভোজনৰ পূৰ্বে সিংহসদন আৰু পুৰণি কেন্দ্ৰীয় গ্ৰন্থাগাৰৰ মাজৰ মুকলিত থিয় হৈ প্ৰতি পুৱাৰ বিভিন্ন বঙোৰ বজ্জিত ববীশ্ৰ সংগীত সমন্বৰে গাই অভিনৱ এক পৰিৱেশৰ সৃষ্টি কৰে। আৰু ভাৰত নালাগে বিশ্বৰে সংস্কৃতি-কেন্দ্ৰৰূপে গুৰুদেৱে প্ৰতিষ্ঠা কৰা বিশ্বভাৰতীৰ বোলপূৰ শান্তিনিকেতনত (to provide at Santiniketan a Centre of Culture where research into and study of the religion, literature, history, science and art of Hindu, Buddhist, Jain, Islamic, Sikh, Christian and other civilizations may be pursued along with the culture of the West, with

that simplicity in externals which is necessary for true spiritual realization, in amity, good fellowship and co-operation between the thinkers and scholars of both Eastern and Western countries, free from all antagonisms of race, nationality, creed or caste) ভাৰত ছৰকাৰৰ পূৰ্বাঞ্চলীয় সংস্কৃতি কেন্দ্ৰ স্থাপনৰ প্ৰথম আন্তৰাষ্ট্ৰীয় সম্মিলনত যোগ দিবলৈ আহি (৮ মেই ১৯৮৫) এতিয়া হেৰুৱাইছে। মহাপ্ৰাজ্ঞ ক্ৰিতিমোহন সেন, আচাৰ্য ডক্টৰ পি ছি বাগচী, শিল্পাচাৰ্য নন্দলাল বসু, ভাস্কৰ বামকিঙ্কৰ বেইজ, গুৰুদেৱৰ চৰিতকাৰ প্ৰভাত মুখাৰ্জীৰ খস্কাকীয়া সান্নিধ্য। এতিয়া উনাখা বহুৰায় চন্দ শাস্ত্ৰৰ পাৰগ অধ্যাপক প্ৰবোধচন্দ্ৰ সেন, বৰীষ্ম সঙ্গীতৰ তত্ত্বদৰ্শী মাক কলাকাৰ শ্ৰীশান্তিদেৱ ঘোষক কিন্তু কেইটা মান মুহূৰ্তৰ বাবে পালো, এক মুহূৰ্তলৈ 'কোলা কুলি' কৰিলো। তাতেই পাণ্ডিত্যিকেন্দ্ৰনৰ পূৰ্ব-ইতিহাসৰ স্মৃতিয়ে অভিজুত কৰিছে।

ডক্টৰেট ডিগ্ৰীৰ কাৰণে মোৰ থিছিছ ঠিক ঠাক কৰি বিশ্ববিদ্যালয়ক গভাই দিয়াৰ লগে লগে মাঘ কাক্তনমহীয়া গৰুৰ দৰে উৰুঙীয়া হ'লো। এনেতে ১৯৫৪ৰ মে মাহৰ চতুৰ্থ সপ্তাহত ডক্টৰ বিৰিঞ্চি কুমাৰ বৰুৱাই বিশ্বভাৰতীৰ আচাৰ্য ডক্টৰ প্ৰবোধচন্দ্ৰ বাগচীৰপৰা এখন চিঠি পালে— এম্বাহৰ কাৰণে নৱসাক্ষৰৰ বাবে পুথি লিখাত এমল লেখকক প্ৰশিক্ষণ দিয়াৰ বাবে হ'ব লগীয়া লিটাৰেচি ৱৰ্কশপত সহকৰ্মী, সঞ্চালক ৰূপে কাম কৰিবলৈ মোক পঠিয়াব পাৰিব নেকি, সুধি। ডক্টৰ বৰুৱাই ২৬ তাৰিখে সম্ভৱিসূচক পত্ৰ দিয়াত আকৌ ২৮ তাৰিখে অধ্যাপক বাগচীয়ে বৰুৱাক ধন্যবাদ জনাই মোক ৭ জুনত দায়িত্ব গ্ৰহণ কৰিবলৈ সাজু হ'বলৈ ক'লে। বৰুৱাই প্ৰতিখনৰ ওপৰত Congratulations বুলি মাৰে। জিখি যোঁৱক ১ জুনৰ দিনা পঠিয়াই দিলে। সেইমতে সাজু হ'লো।

৫ তাৰিখে কলিকতালৈ উৰি গ'লো আৰু পিছদিনা আবেলি ৫-৩৫ত শান্তিনিকেতন পালেগৈ। বন্ধুত খালি পৰি থকা শিক্ষা-ভৱনৰ হোষ্টেলত থকাৰ আৰু সাধাৰণ ভোজনগৃহত মোৰ খোৱাৰ দিহা হ'ল। সেইদিনাই নিজাম হাউছত বৰ্কখণৰ সঞ্চালক অধ্যাপক শ্ৰিয়বঞ্জন সেনেৰে সাক্ষাৎ আৰু চিনাকি হ'ল। প্ৰশিক্ষণাৰ্থীসকলে ধূপ খালেহি— অসমৰ ছজন (বিখনাবায়ণ শাস্ত্ৰী আৰু প্ৰফুল্লচন্দ্ৰ দত্ত), পশ্চিম বংগৰ ১২ জন, মণিপুৰৰ ছজন, উড়িষ্যাৰ ৪ জন, আৰু ত্ৰিপুৰাৰ এজন। অসমীয়া, বঙলা, মণিপুৰী বা ওড়িয়া ভাষাৰ সন্ধ্যাসাক্ষৰ কাৰণে বিশেষকৈ যুক্তবাহিত বৰকৈ প্ৰচলিত বৰ্কখণ পদ্ধতিত (অৰ্থাৎ প্ৰথম স্তৰত আলোচনা আৰু শিক্ষাপদ্ধতি-দান, দ্বিতীয় স্তৰত লেখা-সৃষ্টি, আৰু তৃতীয় স্তৰত বচনাবোৰৰ সংশোধন, প্ৰয়োগ আৰু পৰীক্ষা) সক একোখনি পুথি লিখিব লাগিব প্ৰতিজন প্ৰশিক্ষণাৰ্থীয়ে। সাত তাৰিখে পুৱা বিদ্যাভৱনত তিনি সঞ্চালক আৰু প্ৰশিক্ষণাৰ্থী গোট খাই পৰস্পৰ চিনা-পৰিচয় হ'লোহঁক আৰু গধূলি একে ঠাইতে আচাৰ্য বাগচীয়ে আমাৰ সৰু আত্মতানিকভাৱে উদ্বোধন কৰিলে। তাৰ পিছদিনাৰপৰা পুৱা হ'লে প্ৰশিক্ষণদান আৰু সন্ধ্যা হ'লে গীত মাত, বং-ধেমালিৰ মেলা নিয়মিতভাৱে চলিল। সন্ধিয়াৰ মেলত বিশেষকৈ ববীন্দ্ৰ-সঙ্গীত আৰু ববীন্দ্ৰ-নৃত্যৰ প্ৰদৰ্শন হৈছিল। তাৰে এটা সন্ধ্যাৰ আয়োজন সঙ্গীত ভৱনত শান্তিদেৱ ঘোষৰ তত্বাৱধানত অৰুষ্ঠিত হৈছিল। আমাৰ প্ৰশিক্ষণাৰ্থী, শান্তি বাবুৰ ভগ্নী শ্ৰদ্ধাভা মিত্ৰই আমাৰ সঁজুলিৰ মেলত গুৰুদেৱৰ নাটৰ অন্তৰ্গত নৃত্যৰ আভাস দিছিল আৰু কবিতাও আবৃত্তি কৰিছিল। ওড়িয়া প্ৰশিক্ষণাৰ্থী গোপালচন্দ্ৰ মিত্ৰই (এতিয়া সম্বলপুৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ওড়িয়া বিভাগৰ অধ্যাপক আৰু প্ৰধান) এটা সন্ধিয়া এটা খেল উলিয়াই আমাক সকলোকে আমোদজনকভাৱে ব্যস্ত ৰাখিছিল। এদিনাখন আকৌ বীৰেন্দ্ৰকুমাৰ বহু বোলা এজন প্ৰশিক্ষণাৰ্থীয়ে

বঙলা কথকতাৰ নিদৰ্শন লাভি ধৰিছিল গাঁৱৰ প্ৰজাসাধাৰণৰ মাজত মহাত্মাজীৰ বাণী কেনেকৈ বিয়পি পৰিছিল, তাৰ কথা এংকী জুৰি আকৰ্ষকভাৱে কৈ। আমাৰ আটাইতকৈ আহ্লাদৰ দিন হৈছিল বিদিনা ছজন কবিতালা আহি আমাৰ মাজত কবিগান কৰে। তেওঁলোক ছজনে বাম আৰু বাহুগৰ ভূমিকা লৈ গীত বচি বচি তুলুল বন্দুকত প্ৰস্তুত হৈছিল আৰু তেওঁলোকৰ কোনজন হাবে কোনজন জিকে, সেই লৈ সকলো দৰ্শকৰ মাজৰ কোঁতুলৰ সৃষ্টি কৰিছিল বহুত সময় ধৰি। শাস্তিনিকেতনত থকাতে বঙালী ভাৱ গুজাৰ কথা জানিছিলো—য'ত দুৰ্গাবৰী বামায়ণৰ নিচিনাকৈ সোতাই দৰ্শকৰ বজাক বালিৰ পিণ্ড দিয়াৰ আখ্যান কথিত হয়।

শিক্ষাদানৰ বেলা এনেবোৰ বিষয়বস্তুৰ ধাৰাত আলোচনা সঞ্চালন কৰা গৈছিল—বয়স্ক সদ্য সাক্ষৰসকলৰ মানসিক জ্ঞান কি আৰু শিক্ষাৰ প্ৰয়োজন কিহত, দেশে দেশে বয়স্কৰ সমস্যা, সাহিত্য-বচনাৰ উদ্দেশ্য আৰু কৌশল, লেখন কৌশলৰ অগ্ৰগতি, বয়স্কৰ বাবে প্ৰাথমিক পুথি লেখাৰ কৌশল, পুথি বচনাৰ ভাষা আৰু শৈলী, পুথি প্ৰকাশ আৰু মুদ্ৰণৰ কথা, ইত্যাদি। দ্বিতীয় জ্বৰত প্ৰতিজন শিক্ষাৰ্থীক একোটা একোটা বিষয় বাছি একোখন কিতাপ লিখিবলৈ দিয়া হ'ল। আৰু সেই ২১ জন লেখকক তিনিজন সঞ্চালকৰ মাজত ভগাই তিনিব তহাৱধানত কাম কৰিবলৈ লগোৱা হ'ল। যোৰ ভাগত পৰিল ছজন অসমীয়া, ছজন মণিপুৰীৰ বাহিৰেও ছজন বঙালী লেখক (ননীগোপাল চক্ৰৱৰ্তী, বঙ্কিমচন্দ্ৰ ভট্টাচাৰ্য)। কিতাপ লিখা হ'লত প্ৰত্যেকক শব্দ-সম্ভাৰৰ মূঠ উলিয়াবলৈ দিয়া হৈছিল। বঙলা আৰু ওড়িয়া কিতাপখিনি বঙালী গাঁও আৰু কেনেল খনা কাম কৰা ওড়িয়া বহুৱাৰ মাজলৈ নি তৃতীয় জ্বৰত পৰীক্ষা কৰি চোৱা হৈছিল। এই কাৰ্যত আমি শাস্তিনিকেতন-বোলপুৰ এৰি এদিন বৰুৱাপুৰ আৰু এদিন কেন্দুলিয়েদি

(জয়দেৱ কবিৰ গাঁও বুলি খ্যাত কিন্দুবিৰ) বায়পুৰ (লৰ্ড সত্যেন্দ্ৰ প্ৰসন্ন সিংহৰ ঘৰৰ ভগ্নাৱশেষৰ থকা), শূণ্যৰ আদিলৈও গৈছিলো।

আমাৰ পূৰ্বা পূৰ্বি এমাহ জোৰা ব্যস্ততাৰ মাজত ফুৰা-চকাৰ জুৰিখা অতি কমেই হৈছিল। তাৰ বাবে সময় পোৱা গৈছিল মাথোন ছপৰীয়া ভাত খোৱাৰ পাছৰ আবেলি বেলাটো—যেতিয়া চৌকলীয়া ব'দৰ তাপত প্ৰকৃত বাবেখৰত বীৰভূমৰ 'গ্ৰাম ছাড়া ঐ রাজা মাটির দেশ' তপত খোলা হৈ উঠে। তাৰ মাজতো আমি হুঃহ দেশৰ আৰ্থিক অৱস্থাৰ উন্নয়ন কৰে ববীশ্ৰনাথৰ চিন্তা আৰু কৰ্মৰ আহি। ত্ৰীনিকেতন (যখন আমৰা পেটৰ আলায় মৰি তখন কপালৈৰ দোৰ দিই, বিধাতা কিছা মাহুৰ যদি বাহিৰ হুইতে দয়া কৰেন তাৰটো আমৰা ৰক্ষা পাইব, এই বলিয়া ধূলার উপৰ আধমৰা হুইয়া পড়িয়া থাকি। দুৰ্দশাৰ হাত হুইতে উদ্ধাৱেৰ কোনো পথই নাই, এমন কথা মনে কৰাই মাহুৰেৰ ধৰ্ম নয়। মাহুৰেৰ ধৰ্ম জয় কৰিবাৰ ধৰ্ম, হাব মানিবাৰ ধৰ্ম নয়। মাহুৰ যেখানে আপনাৰ সেই ধৰ্ম ভুলিয়াছে সেইখানেই সে আপনাৰ দুৰ্দশাকে চিৰদিনেৰ সামগ্ৰী কৰিয়া ৰাখিয়াছে। মাহুৰ হুঃখ পায় হুঃখকে মানিয়া লইবাৰ জন্য নয়, কিন্তু নূতন শক্তিতে নূতন নূতন ৰাস্তা বাহিৰ কৰিবাৰ জন্য।) চাবলৈ গৈছিলো আৰু ওচৰৰ বিশেষকৈ সাঁওতালী গাঁৱলৈও যাবৰ সময় উলিয়াইছিলো। সাঁওতালী বিয়া এখন চাবলৈ—য'ত বিয়াৰ কইনাজনীক এটা বৰপাছিত ভৰাই মোমায়েক-টোৱে মূৰতকৈ আনি সমাজৰ মাজত থৈছিলহি। ছোৱালীৰ বিয়াত মোমায়েকৰ ভূমিকাৰ এই প্ৰাধান্যৰ সামান্য আভাস উজনিৰ অসমীয়া বিয়াবোৰতো নাই জানো—সেইয়ে হোমৰ গুৰিত 'কইনাৰ মোমায়েকে ধৰিছে ধৰমৰ ঘট' কৰে? ধৰম দেৱতাই আকৌ পূজা থাই আছে আমাৰ দৰঙী বাজাৰপৰা পশ্চিম বংগৰ ৰক্ত দেশলৈকে, আৰু অষ্ট্ৰিকভাৰী সাঁওতাল আদিৰ মাজত—কেতিয়াবা কাছৰ আৱৰ্তিৰ

(‘ধৰ্ম’ বা ধৰ্ম’ শব্দটোও কাছ বুলোৱা অস্ট্ৰিক ‘দৰ্ম’, ‘দেৰ্ম’, আদি-
পৰা অহা বুলি সন্দেহ হয়) এটুকুৰা শিলৰ কণ্ড। বহুসাঁটো বা কি।

মাহটোৰ ভিতৰত আমাৰ বিশেষ আদৰ্শীয় হৈছিল দুই এগৰাকী
ভাৰতীয় মনীষীৰে সংযোগ আৰু সিসকলৰ ভাষণ। তাৰ ভিতৰত
অধ্যাপক নিৰ্মলকুমাৰ বসুৰ দুটি বক্তৃতা বৰ উপাদেয় আছিল—
ভাৰতৰ বিভিন্ন সাংস্কৃতিক অঞ্চল আৰু ভাৰতৰ সাংস্কৃতিক ভূগোল।
‘আবাচন্য প্ৰথমদিনসে’ আমাৰ মেঘদূত-অধিৱেশনত সভাপতি হৈ
অল্পদাশৰ্বৰ বায়ে আজিৰ দিনত আৱশ্যকীয় সাহিত্যৰ বিষয়ে আলোচনা
কৰিছিল। দাৰ্শনিক আৰ্জনায়কমে বঙলাতে ভাষণ দি সদ্যসাক্ষৰৰ বাবে
লিখাত লেখকৰ সদ্যসাক্ষৰৰে সংযোগৰ আৱশ্যকতাত গুৰু দিছিল।
কেন্দ্ৰীয় ছবকাৰৰ শিক্ষা-সচিব অধ্যাপক হুমায়ুন কবীৰে শিক্ষামন্ত্ৰালয়ৰ
উদ্যোগত হোৱা চাৰিটা লিটাৰেৰি বৰ্দ্ধকৰ মূল উদ্দেশ্য ব্যাখ্যা কৰিছিল।
কলিকতাৰ গবৰ্ণমেণ্ট কলেজ অব্ আৰ্টছ এণ্ড ক্ৰাফ্টছৰ অধ্যক্ষ ৰমেন্দ্ৰ-
নাথ চক্ৰৱৰ্তীৰ কিতাপত দিব লগীয়া চিত্ৰৰ বিষয়ে বক্তৃতাই আমাৰ
মনত বৰ লগাইছিল। কৰ্মশালাত বাহিৰৰ পণ্ডিতৰ আন বক্তৃতাৰ
মাজত শান্তিনিকেতনৰ শ্ৰদ্ধাকান্ত বায়চৌধুৰীৰ কথা বৰ মনত লগা
হৈছিল, কাৰণ তেওঁ ববীজনাথৰ দিনৰে, ববীজনাথৰ লগত ঘন
সংসৰ্গ থকা লোক আৰু সেই সংসৰ্গৰ কথাকে তেওঁ বৰ্ণাইছিল।
কৰ্মশালাত গোটি খোৱা লেখকসকলৰ বিশেষ সৌভাগ্য হ’ল যেতিয়া
ক্ষিতিমোহন সেন মহাশয়ে সমাৱৰ্ত্তনত দীক্ষান্ত ভাষণ দি প্ৰমাণ-
পত্ৰবোৰ বিলাই দিবলৈ আছিল। তেওঁ অসমৰপৰা অহা অধ্যাপক-
জনক চাবলৈ বিচৰাত মোক যেতিয়া সমুখত হাজিৰ কৰি দিয়া
হ’ল, তেওঁ মোক সুধিলে, “আপনোৱা চালতা দিয়ে মাংস খান না?”
মই ক’লো, “নাই, মই ক’তোতো ঠেটোৰে মঙহ খাই পোৱা নাই।
আপুনিনো ক’ত দেখা পালে?” তেওঁ ক’লে, তেওঁ অসমলৈ আহোঁতে
মহামহোপাধ্যায় ধীৰেন্দ্ৰবাচাৰ্যৰ ঘৰত ঠেটো দিয়া পছৰ মঙহৰ আঁজা

খাবলৈ পাইছিল। কথাটো হয়, হাবিত পছ মাৰি ঘৰ পোহাৰ্জতে কেতিয়াবা কেইবাদিনো লাগে, তাত সৰু সৰু পোকো ধৰে, কিন্তু সেই মঙহ পেলনি নাযায়, তাক ঠেটেভাবে ধুই বন্ধাছে হয় জুটি লগাই।

আমাৰ কৰ্মশালাত এদিন কথা উঠিল, “আজি কোনেও হিন্দীত, ইংৰাজীত বা নিজৰ ভাষাত কথা ক’ব নোৱাৰিব।” সেইদিনা শিক্ষাদানৰ দায়িত্ব আছিল মোৰে। গুৰুজনক আৰু গুৰুদেৱক চিন্তি বঙলাবেই জেপীটো চলোৱা গ’ল। অধ্যাপক প্ৰিয়বৰ্জনে সেনে ওড়িয়াৰেই কাম সিদ্ধ কৰিলে। আলোচনাত আনসকলৰ অংশ গ্ৰহণত অলপ অসুবিধা হ’লেও সেইদিনাৰ কাৰ্য আনন্দৰ মাজতে সম্পন্ন হ’ল। এইদৰেই আমাৰ এমহীয়া কৰ্মশালাৰ কাম উপভোগ কৰি সমাপ্ত কৰি সামৰিলো। কলিকতাইদি ঘৰলৈ ঘূৰোঁতে মোৰ কলেজৰ দিনৰ গুৰু প্ৰফেছৰ পি ছি. বয়ক কলিকতাৰ হাজৰা ৰোডত লগ পালো। ছাৰে ক’লে, ‘কলেজ এবাৰপৰা তোমাৰ সকলো কামৰ খবৰ মই লৈ আছো। তুমি বিশ্বভাৰতীত ভাল কাম কৰি আছিল, তাৰো খবৰ পাইছো, কাৰণ মই বিশ্বভাৰতীৰ সদস্য নহয়।’ “বিশ্বভাৰতী নিউছ” নামৰ পত্ৰিকাৰ জুন ১৯৫৪ আৰু ছেপ্টেম্বৰ-অক্টোবৰ ১৯৫৪ সংখ্যাত আমাৰ সাহিত্য-কৰ্মশালাৰ বাৰ্তা বিশদভাৱে ওলাইছিল।

ডেকাধনি লাগে যদি গাত

সেই দিনবোৰৰ কথা মনত পৰে। যাত্ৰা পাৰ্টিৰ মেনেজাৰৰ দৰে এজুৰ ডেকা-গাতক লগত লৈ দিল্লী মহানগৰীত আমাৰ 'খেলা' দেখুৱাবলৈ যোৱা সেই দিন। পিছে যাত্ৰা পাৰ্টি মই নিজে গোটেৱা নাছিলো। লাগক বুলি গাত ডেকাধনিও লগাই লোৱা নাছিলো। আনেছে সেই বায়ুটো মোৰ গাত লগাই দিছিল।

১৯৫৪ ছন। অক্টোবৰ। এদিনাখন বিশ্ববিদ্যালয় জেণীসমূহৰ সচিব ডক্টৰ বিৰিক্‌সুমাৰ বক্ৰাই এচেলেকা কাগজত জৰুৰী এটা টোকাৰে মোক মাতি পঠিয়ালে। গ'লো। ডেৰ্ড ক'লে, বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ছাত্র-ছাত্রীৰ দল এটা নিৰ লাগে দিল্লীলৈ। ডেৰ্ডালাকে ভাবত চৰকাৰৰ শিক্ষা মন্ত্ৰালয়ৰ আন্তঃবিশ্ববিদ্যালয় যুৱমহোৎসৱত যোগ দিবগৈ। ইতিমধ্যেই দলটো গঠন কৰা হৈছেই। মই মাথোন দলৰ লগত যাবহে লাগে। মই ওঁ বুলিলো। পাছতহে জানিলো, কথাৰ ওৰি ডেকুৰী-ওৰিত। বিশ্ববিদ্যালয় প্ৰশাসনৰ বিৰুদ্ধে যুৱৰ এজন আমাৰে লগৰ লেক্‌চাৰাৰক বিশ্ববিদ্যালয়ৰ দুৰ্ন-কল্যাণৰ অধিকাৰ কৰি সেইটি সগঠনৰ ভাৰ দিয়া হৈছিল। কিন্তু শেষত বেই ডেৰ্ড দেখিলে, দিল্লীলৈ যোৱাৰ খবচ বিশ্ববিদ্যালয়ে নিমিয়ে আক ভাবত ছৰকাৰেও আগভীয়াতকৈ দিয়াৰ কোনো কথা নাই, ডেৰ্ড দায়িত্ববপৰা 'স্বৰ্ণ' পৰিল। সম্মতি প্ৰকাশ কৰাৰ পাছত যেতিয়া দেখিলো, মোৰ মূৰত সেই এটা বৰ মূৰ-কামোৰণি, নানা চেট্টা কৰিবই লগীয়া হ'ল। কিন্তু ইমানসোপা ধন পাওঁ ক'ত। ভাতে আকৌ, বান্ধনীয়ে সেইবাৰ দিল্লীলৈ যোৱা বেল-খাটটি জুছোৱাকৈ কাটি থৈছে! আমাৰ অগতিৰ গতি ডা কুনেখৰ বক্ৰাৰ ওচৰ চাপিলোঁগৈ।

তেওঁ 'চাবাইছ' অসমীয়া ডেকা। বাহাছৰ অসমীয়া আৰ্টিষ্ট। গাই
ধাকী, নাচি ধাকী। ইফালেৰে টেকেলি কাঢ়ি।' বুলি এয়েকজন
হাঁহিৰে 'বাক চাওঁ' বুলি মাত্ৰ ক'লে। আশা কৰিলো, অধ্যক্ষৰ
তেওঁ কিবা এটা কৰি দিবই দিব। লগতে কিন্তু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ
ৰোগে কেন্দ্ৰীয় ছবকাৰৰ ওচৰতো হাত পাতিলো। আমাক অস্তুত
কলিকতালৈকে উবা-জাহাজে যাবলৈ দিব লাগে, আৰু ছুতিয়তে,
অহা-যোৱা খৰচ আগধন কৰি দিব লাগে। ইঠাতে মোৰ মূৰ-
কামোৰণিটো উভি গ'ল, ভাৰত চৰকাৰ দুখীয়াৰ - তি সদয়
হ'ল। ধন আহি পালেই।

সন্ধানকৈয়ে দলপতি হ'লো। কলা বগৰ সৈন্য-দলটি কিন্তু বেছ
গজ্জলীয়া। আখৰা চালে। তেতিয়া বিশ্ববিদ্যালয়ৰ লেক্চাৰাৰ
ডক্টৰ ভূপেন্দ্ৰ কুমাৰ হাজৰিকা নিজৰে 'অনাৰ্জীৱ নাট "এৰা বাটৰ
মূৰ"ৰ সঞ্চালক। 'ভাৱৰীয়াসকল জ'ৰা হ'লে, দেখাওঁ নিপুণ—
শৈল বৰুৱা, ফুলদা কুমাৰ ভট্টাচাৰ্য, দুৰ্গেশ্বৰ বৰঠাকুৰ 'জিলা' দাস
(এতিয়া মালিক), অঞ্জলি (মোৰ পুৰণি বন্ধু অজয় মেচৰ ভনী)
আৰু হেমন্ত দাস। পিছে একাংকিকা ? সতিয়াতো একাংকী নাট
বোলা বস্তু এটা আমাৰ মচুলুমাৰ নাইহে। প্ৰৱীণ ছোকৰা "মণি-
বাৰ দেৱান'কে কাটি-কুটি পাঁচটা দৃশ্যৰ এটা ৰূপ দিয়া হ'ল, যদিও
একাংকিকাৰ ঐক্য সি নাপালে, পাগত হুঠিল। তথাপি আমাৰ
ছাত্ৰ ভয়ঙ্কল আলিক সঞ্চালক কৰি দিয়া হ'ল বিষ্ণু খাওন্দ,
মনোৱাৰ ইছলাম বৰা (ডক্টৰ ময়িহুল ইছলাম বৰাৰ পুত্ৰ), দিলীপ
হাজৰিকা, শৈল বৰুৱা, দুৰ্গেশ্বৰ বৰঠাকুৰ, ভজ বৰা (এতিয়া বিশ্ব-
বিদ্যালয়ৰ অধ্যাপক), অঞ্জলি আদিৰে। ইহখন নাটৰে সাংগীতিক
যোগান ধৰিলে সুকণ্ঠ-সুকণ্ঠী শেৱালি দেৱী, গীতা দাস (এতিয়া
প্ৰিমডী ডক্টৰ মহেন্দ্ৰ বৰা), বীৰেন্দ্ৰনাথ দত্ত (এতিয়া ডক্টৰ)
জ্যোতিৰ্ময় কাকতী আৰু অজিত সিংহই। এপলী' নৃত্য

দিল্লীপুৰীমাৰ চৌধুৰী (কথক) আৰু চিত্ৰা গুহ (মণিগুৰী, এওঁ গুৱাহাটী পাণবজাৰৰ বিখ্যাত গুহ পৰিয়ালৰ জীয়ৰী), ক্ৰপদী সংগীতত বিজ্ঞানকৰ দাস (বেহেলা), বসন্তময়ী দাস (চেঁতাৰ), শ্ৰীতি-নাথ জোৱান্দাৰ আৰু কাকলি দাস (খেয়াল)। হোৱালীৰ তদাৰকৰ বাবে সন্দিকৈ 'হোৱালী কলেজৰ অধ্যাপিকা সুনীত সেনক লৈ একত্ৰিছজনীয়া দলটো চুভাগ হৈ দুখন জাহাজত উৰি কলিকতাত উপস্থিত হ'লহঁক, আৰু কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বেজিন্টাৰৰ সৌজন্যত এন্ এল্ মিত্ৰ হোষ্টেলত আৰু বিবেকানন্দ পথৰ হোৱালী হোষ্টেলত বৈ এবাতি কটাৰ লগীয়া হ'ল। কিন্তু দ্বিতীয় লংকালৈ যোৱা দৰে বিপদে দেখিছো আমাৰ লগ এবিধ নোথোজে। আমাক ইতিপূৰ্বে কোৱা হৈছিল যে হাওডাৰপৰা দিল্লীলৈ বেল-যাত্ৰাৰ বাবে বিজাৰ্ভেশ্যন ঠিকঠাক হৈ আছে। সেয়া মিছা আশা হ'ল। ড° ভূপেন হাজৰিকা আৰু মই খোৱা বোৱা এবি দিনটোৱে বেলগেৰে ফয়লাঘাট পথৰ কাৰ্যালয়ত লেকাট লাগি জানিব। সেই দিহাটো কৰিলোঁগৈ আৰু গধূলি বেলগাভীত উঠিব পৰা হ'লোহক। অফিচৰ কেবাবাদলক বোধ কৰি আমাক সেই অধস্তৰত দয়া কৰা সুবজ ভান নামৰ বিষয়াজনৰ সহায়ৰ কথা এতিয়াও মনত পৰে, মই গুৱাহাটী এবাৰ আগমুহূৰ্ত্তত দুখন বেনামী চিঠি পাইছিলো। অমুকক দলত কিয় লোৱা হ'ল? আমি ভাবত চৰকাৰলৈ লেখিছো। পাব মজাটো।' মই জাহাজত উঠিবলৈ যোৱাৰ বাটত ড° কক্সক সেইবোৰ দেখুৱালো। তেওঁ ক'লে, 'তুমি বাক' যোৱা হেচান। আমি আছো।' মোলৈ আৰু এটা সাৱধান বাণী অগ্ৰহি—মই খেনে ল'ৰা হোৱালীবোৰ লৈ গৈ কোনো বাজনেটিক' থোকত' মোসোমাওঁ।

কাকলি আগবঢ়াই গৈয়ে থাকিলো। গৈ গৈ পালোঁগৈ এক বিৰাট শিৰিষ। যেন 'বৰীকত্ৰে কুকৰ্কেত্ৰে' সময়েত মহোৎসৱ।

ভাৰতৰ একুশি হটা বিশ্ববিদ্যালয়ৰপৰা অহা প্ৰায় আঠ শ হাজা-
হাজী, অধ্যাপক-অধ্যাপকনীৰ ভাষিষ্যৰ এখন অৰণ্য। সেয়ে
ভালকটোৰা বাগিচা। নামটো আন কি দিল্লীৰ মাহুহৰে ডেভিৱা
ৰৰ চিনাকি নহয়। মাহুহৰ আহ-বাহো তাত পাতল। দৃশ্য বহুমান
আগতে ১৭০৮ খৃস্টাব্দত পতনোদ্ভূতী মোগলৰ বিৰুদ্ধে কেইবাডায়েন
লেণ্ডাই কবিলে অহা মাৰ্হাট্টা সৈন্যৰ ইয়াতে বিজয়পতাকা
উৰিছিল। আজি তাত আনন্দ-কেতন উৰিছে প্ৰথমবাৰৰ বাবে
একেলগ হোৱা ভাৰতীয় বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ডেকা-গাভৰু। কেয়োকালে
মাৰ্ধান আনন্দ-কোলাহল। ১ নৱেম্বৰৰপৰা সপ্তাহ জোৰা উৎসৱ হ'ব।
৫১ অক্টোবৰৰ দিনা দেওবৰীয়া Statesman অৰ স্টাফ ৰিপোৰ্টাৰে
মহা আয়োজনটোৰ বৰ্ণনা দি লেখিলে,—Perhaps the most
picturesque team participating in the festival is that
from Gauhati University Outside their tent is
displayed a Naga headgear These participants had
to be flown to Calcutta to enable them to come
to Delhi Among the items to be presented by them
are a radio play, Manipuri dance to be performed by
Manipuri, and a Kathak dance শিৰোভূষণটি পিছে আছিল
আমাৰ কুলাম সকলৈয়াহে, মণিপুৰী নাচৰ চিত্ৰাণ্ড আকৌ
মণিপুৰী বা মণিপুৰত থকা ছোৱালী নহয়। তথাপি তেওঁ high
commendation লাভ কৰিলে। কথক নাচি দিল্লীৰ চৌধুৰীয়ে
ক্ৰমশী নৃত্যত দ্বিতীয় সন্মান লাভ কৰিলে। উৎকল বিশ্ববিদ্যালয়-
ৰপৰা ওড়ীয়া নৃত্যত যোগ দিয়া প্ৰিয়দৰ্শনা মহান্তি পাহৰিলে সেই নৃত্যত
মহীকলী ব্যাখ্যাকৰ্ত্তা, exponent, হৈ উঠিছিল। ডক্টৰ হাজৰিকাৰ
প্ৰযোজনাত অনাৰ্ভাৰত আমাৰ “এৰা বাটৰ মূৰ” দ্বিতীয় পুথকাৰেবে জয়ী
হৈ আছিল। “মণিবাস দেৱান” একেৰাবেই ওপৰ উঠি আছিল নোৱা-

বিলে যদিও ভালকটোবা বাগিচাত সজা অস্থায়ী মঞ্চত তাৰ অভিনয়ে আদৰ লাভ কৰিছিল। Hindusthan Standard-এ কৈছিল—‘Maniram Dewan, staged by the students of Gauhati University, was appreciated by all

Besides good acting, the Gauhati students had presented some commendable symbolic techniques of one act play নাটকত প্ৰথম পুৰস্কাৰ পোৱা “বিহাৰ্ছেল”ৰ সকালক-অভিনেতা দেৱ আনন্দ অতি সোনকালেই ছিনেমা জগতৰ শীৰ্ষলৈ উঠিল। বিভিন্ন দলৰ মাজত দলীয় নৃত্যৰ আখৰাব পায়ান্সৰ দেখি আমাৰ ল’ৰা-ছোৱালীহঁত টিহ্-টিহাই উঠিল, ‘ছাব, আমাৰ বিহু আছে, অমুক তমুক আছে। আমাৰ দলক এইটো বিষয়ত যোগ দিবলৈ নিদিলে কিয়? এতিয়াও ছাব, আমি কিবা এটা কৰোঁ।’ ‘কিয় কি হ’ল মই নাজানো। এতিয়া কিন্তু কিবা এটা গাঁজিবলৈ গ’লে সুন্দৰী নহৈ বান্দৰীও হ’ব পাৰে।’ কিন্তু ল’ৰা-ছোৱালীৰ উৎসাহত বাধা নিদি গুৱাহাটীলৈ টেলিগ্ৰাম কৰি ত’ৰপৰা উৎসৱ কৰ্তৃপক্ষলৈ টেলিগ্ৰাম কৰোৱাই দলীয় নৃত্যত আমাৰ যোগদান কৰোৱা হ’ল। কিন্তু মনোৱাৰ, বিজয়শংকৰ আৰু চিত্ৰা লগ লাগি যিটো বস্তু সাজিলে, সি ধৰা পৰা বিধবহে হ’ল। তথাপি ধেমালিটো মাটি কৰা নগ’ল। ৭ নৱেম্বৰত দেও-বৰীয়া Statesman-এ আন আন বিশ্ববিদ্যালয়ৰো লোক-নৃত্যৰ চোকা সমালোচনা দি লিখিলে, and there was a Naga item that bore no resemblance to any Naga dance whatsoever! সেইকাঠি শৰ আমাৰ গাতে পৰেহি! কিন্তু মুঠৰ ওপৰত উৎসৱত আমাৰ যোগদান ভালেই হ’ল আৰু আনন্দ-মনে ঘূৰিলো ঘৰলৈ। পইণ্টৰ লেখ লোৱা হ’লে আমি কিজানি প্ৰথমেই হ’লোহেঁতেন। উৎসৱ যুকলি ৰুবি মৌজানা আবুল

কাল্যায় আত্মাৰে কৈছিল যে ১৯৫২ চনতে সংযুক্ত ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ অল্পবোধ-
ক্ৰমে দিল্লীত ভাৰত চৰকাৰে যুৱ-কল্যাণ সম্পৰ্কে এক ছেমিনাৰৰ
আয়োজন কৰিছিল আৰু সেই আলোচনা-সভাৰ সিদ্ধান্ত অনুসৰিয়ে
যুৱ-কল্যাণৰ আঁচনি হাতত লৈ চৰকাৰে প্ৰথম যুৱ-মহোৎসৱৰ
ব্যৱস্থা কৰে। ৰাষ্ট্ৰপতি ড ৰাজেন্দ্ৰ প্ৰসাদে তেওঁৰ আশীৰ্বাদিত
কৈছিল, 'প্ৰথম আন্তঃবিশ্ববিদ্যালয় যুৱ-মহোৎসৱ কেৱল শিক্ষাৰ
ক্ষেত্ৰতে নহয়, নৱ ভাৰতৰ ইতিহাসতো ই এক মহৎ উপলক্ষ্য।'

ঘৰলৈ ঘূৰাৰ বাটত এলাহাবাদ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বেংগলী লিটা-
ৰেৰি ইউনিয়নৰ নিমন্ত্ৰণত আমি প্ৰয়াগত ব'লো আৰু ৯ নৱেম্বৰত
ইউনিভাৰছিটি ড্ৰেমটিক হলত সৰ্বজন বিতংসমক্ষে প্ৰধান মন্ত্ৰীৰ
বানপানী পাছৰা পুঁজিৰ অৰ্থে এটি সংগীত সন্ধিয়া কৰিলো।
পাছদিনা পুৱাৰ Amrita Bazar Patrikaই (এলাহাবাদ) বুলিছে,
Those who did not attend the variety programme
presented by the cultural group of the Gauhati
University at the University Dramatic Hall here
yesterday will regret it for years to come

১৯৫৫। দ্বিতীয় আন্তঃবিশ্ববিদ্যালয় যুৱ-মহোৎসৱ। আমাৰ
বিশ্ববিদ্যালয়ৰ যুৱ-কল্যাণৰ পূৰ্ণ ভাৰতপ্ৰাপ্ত অধ্যাপক হিছাপে এইবাৰ
আমাৰ দলৰ সংগঠন নিজেই কৰিলো, গুৱাহাটীত পাব পৰা
কলাভিগ্ৰহসকলক বিচাৰক কৰি ছাত্ৰ-কলাকাৰৰ বাছনি কৰিলো,
কাৰণ আমি জানো আমাৰ মাজত বুদ্ধি আৰু শক্তি আছে, তাকে
মাথোন বাছি লৈ ঠিক পথে লৈ যাব লাগে। নাচত মণিপুৰীক
আমাৰ আনসকলে বুলে পৰা টান, লেইছেইয়া শৈলীৰ এটি
নাচেয়ে সেই দৈৰ্ঘ্য ধনমন্ত্ৰীৰী কলেজৰ এটি দল নিৰ্বাচিত হ'ল,
লগতে 'ক্ৰমদী নৃত্যত এটি ছাত্ৰীও (কবৰী দত্ত চৌধুৰী),
ল'ৰা অৱশ্যে আগৰ বছৰৰ দিল্লীতেই থাকিল। দলীয়

গীতৰ বাবে তেতিয়া এম্ এৰ ছাত্ৰ বীৰেন্দ্ৰনাথ দত্তৰ নেতৃত্বত আমাৰ নাগেবা নামৰ আৰ্হিত এটি গীত তৈয়াৰ কৰা হ'ল, তাতে গাৰো-মিজো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীও থাকিল, আমাৰ লক্ষ্মীৰা দাস, শেৱালি, জ্যোতিৰ্ময়, বমেন বৰুৱা, গুণদাও হ'ল। বেডিও নাটকত নেকিব আহমদ, বিজয় শংকৰ, নমিতা বৰুৱা, নিত্যা দত্ত আদি, শৈল বৰুৱা হ'ল সঞ্চালক। মঞ্চ এফাঙ্কিকা বুলি লোৱা হ'ল কণী শৰ্মাৰ “ভোগজৰা”ৰ প্ৰথমৰ কণাটি, সঞ্চালক হ'ল শিৱসাগৰ কলেজৰ অধ্যাপক পৰাগ চলিহা, অভিনেতা সত্যেন চৌধুৰী, মৃণালিনী দাস (অৰু), বজ্জা ডেং আদি। ফ্ৰপদী কণা আৰু যন্ত্ৰ-সংগীত, হিন্দী বক্তৃতা আদিতো আমাৰ প্ৰতিযোগী দিয়া হ'ল। পৰিচালনাত শ্ৰীমতী নীলিমা দত্ত হ'ল মোৰ সহায়ক। এইবাৰ তালকটোৱাৰ নতুন মুকলি মঞ্চতহে নাটক আৰু আন মুকলি কাৰ্যসূচী অনুষ্ঠিত হয়। ঊৎসৱ চলি থকাৰ মাজতে দিল্লীলৈ ইণ্ডোনেছিয়াৰ উপবাস্তুপতি ডক্টৰ মহম্মদ হাট্টা আহিছিল। তেওঁক অভিনন্দন জনোৱা সভাত উপস্থাপন কৰা বাহুববনীয়া নৃত্য-গীতৰ ভিতৰত উৎকৃষ্ট কলাকৰ্ম-ৰূপে আমাৰ দলীয় নৃত্যটিও প্ৰদৰ্শনৰ বাবে নিৰ্বাচিত হৈছিল। প্ৰথম-বাৰতকৈও এইবাৰ আমাৰ নাচ-গান অভিনয় অধিক মনোজ্ঞ হৈছিল। দলীয় নৃত্যত প্ৰথম পুৰস্কাৰ (ধনমঞ্জৰী কলেজ), ফ্ৰপদী নৃত্যত (ছোৱালী) দ্বিতীয় পুৰস্কাৰ (কৰবী), বেডিও নাটকত তৃতীয় পুৰস্কাৰ (বাজেন হাজৰিকাৰ ‘পৰ্বতৰ টিঙে টিঙে’) আৰু ফ্ৰপদী যন্ত্ৰ-সংগীতত (ল'ৰা) বিশেষ ধৰ্মাণ-পত্ৰ (খোলন্ত বনীেন্দ্ৰনাথ শৰ্মা লাভ কৰিছিলো। Assam Tribuneঅৰ নতুন দিল্লীৰ প্ৰতিনিধিয়ে ঊৎসৱ বিষয়ে আলোচনা কৰি লিখিলে, On the whole, the Gauhati University team has done much better than last year, which is a matter of pride for such a young University. The leader of the team, Dr Neog, has

been more successful than many other leaders in selection of right sort of talents and presenting them to win several honours

১৯৫৬। তৃতীয় আন্তঃবিশ্ববিদ্যালয় যুৱ-মহোৎসৱ। আমাৰ আটাইতকৈ উজ্জল উপলক্ষ্য। এইবাৰ পৰিবেশৰা সংগঠন ভালকৈ পকা কৰা হৈছিল। কলাকাৰ-নিৰ্বাচনৰ কাৰণে নজন সদস্যেৰে এখন শক্তিশালী বাহিনী সমিতি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কৰ্ম-পৰিষদেই গঠন কৰি দিছিল। দ্বিতীয় আন্তঃবিশ্ববিদ্যালয় উৎসৱ নতুন দিল্লীত চলি থাকোঁতেই অসমৰ মুখ্যমন্ত্ৰী বিষ্ণুৰাম মেধি আমাৰ শিবিৰলৈ গৈছিল। আমাৰ ল'ৰা-ছোৱালীহঁতে শিবিৰৰ সমুখত নাচ-গান ধেমালিৰে মেধিদেৱৰ আপ্যায়নৰ দিহা কৰিছিল। সেই আনন্দ-মেলাত ওচৰৰ শিবিৰৰ পজাবী ডেকা-হঁতেও ভাৰা নাচ লৈ আমাৰ ধেমালিত যোগ দিছিল। মুখ্যমন্ত্ৰীয়ে সেই ধলিত গোট খোৱা সকলোকে শিবিৰৰ ভোজন-ঘৰলৈ 'নি চাহ-জলপানেৰে সন্তোষিত কৰিছিল আৰু পাছৰ বছৰৰ উৎসৱৰ আয়োজনৰ বাবে এহেজাৰ টকাৰ এটি অনুদান দিবলৈ প্ৰতিশ্ৰুতি দিছিল। অনুদানৰ পৰিমাণ বৰ্ধিত কৰি আমাক ১,২৫০ টকা দিয়াত সংগঠনৰ কামত এতিয়া বিশেষ সহায় হ'ল। বাহিনী প্ৰতিযোগিতাত লক্ষ প্ৰতিষ্ঠ কলাকাৰ কেইজনমান বিচাৰক থাকিল। পুৰণি আইন কলেজত আৰু (অনাৰ্ভাৰ নাটকৰ বাবে) অল ইণ্ডিয়া বেডিঙৰ স্টুডিওত সেই প্ৰতিযোগিতা চলিল। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ (স্নাতক, স্নাতকোত্তৰ আৰু আইন শ্ৰেণী) ছাত্ৰৰ বাহিৰেও কটন, দৰং, ধনমঞ্জৰী, জগন্নাথ বৰুৱা, শিৱসাগৰ, কানৈ আৰু নগাঁও কলেজৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়েও যোগ দিলেহি। প্ৰতিযোগিতাৰ অন্তত এইদৰে দল নিৰ্বাচিত হ'ল—দলীয় নৃত্যত ধনমঞ্জৰী কলেজ (কাবুই নগাৰ নাচ), একাডিকাত দৰং কলেজ (ভোলা কটকীৰ নাট "বিভাৰ্ট" ডেউবে সফালৰাত), অনাৰ্ভাৰ নাটকত ডিব্ৰুগড় কানৈ কলেজ (ডকজুস

আলিৰ সকালনাত অনিল চৌধুৰীৰ “মাসিক বাইটং”), দলীয় গীতত কানৈ কলেজ (নীলিমা, কল্যাণী দেৱী), বিশ্ববিদ্যালয় (প্ৰণীতা, জ্যোতিৰ্ময়, উবা), ডিব্ৰুগড় কলেজ (জ্যোতিষ, কটন কলেজ (অপূৰ্ণ) আৰু শিৱসাগৰ কলেজৰ (তুষানন্দ) এটি মিহলি দল, এগৰাকী নৃত্যত ধনমঞ্জৰী কলেজ (ব্ৰজমণি সিংহ, কৰবী দত্ত), যন্ত্ৰ-সংগীতত যামিনীকান্ত গোহাঁই (জগন্নাথ বৰুৱা কলেজ)। ইয়াৰ উপৰি ওপৰৰ বিষয় হিন্দী বাগ্গিতাৰ বাবে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বমেনপ্ৰসাদ আগৰৱালা আৰু গুণকামল মাহেন্দ্ৰী আৰু নেছনেল কেডেট কোৰৰ (স্বচ্ছাসেন্দ্ৰক আতাউল হক, তত্পৰি গীত-নাচৰ বাজনাৰ, নাটৰ আঁৰৰ কৰ্মী-ৰূপে কেইবাজনো নিৰ্বাচিত হ’ল। দলপতি-ৰূপে মোৰ সহায়ক হ’ল প্ৰীতি বৰুৱা আৰু ধনমঞ্জৰীৰ দলটিৰ তদাৰক কৰিবলৈ আছিল মদনগোপাল শৰ্মা। নিৰ্বাচনৰ সময়ত তেওঁপুৰৰ ল’ৰা-ছোৱালীকেইটিৰ চমৎকাৰ মঞ্চ অভিনয় দেখি লক্ষ্যৰ চৌধুৰীয়ে কৈছিল, ‘নেওগ, এওঁলোকে দেখোন আমাক শেষ কৰি পেলালে।’

২২ অক্টোবৰ আবেলি ৪ বজাত প্ৰধানমন্ত্ৰী জৱাহৰলাল নেহৰুৱে যুৱউৎসৱ উদ্বোধন কৰে। পিছে ২৫ তাৰিখ পৰ্যন্ত বণাজনত আমাৰ দলৰ প্ৰৱেশ নহ’ল। কিন্তু সেইদিনা যেতিয়া আবেলি বিৰল শিৱ-বজনি বাগেৰে আমাৰ আগম ঘটিল, গুৱাহাটীৰ নাম বজনা হ’ল। Statesman পত্ৰিকাৰ সঙ্গীত সমালোচকৰ ভাৱত, আমাৰ Jaminkanta Gohain’s interpretation of Shivrangani on the violin was notable for the clarity and suavity of the instrumental tone as well as understanding of the tone as well of the instrument যামিনীকান্তৰ অপূৰ্ণ বেহেলা-বাদনৰ পিছতে আমি আৰু এটি মনোৰম পদাৰ্থ ভাজকটোৰ পাদ-প্ৰদীপৰ সন্মুখত থাকিলো—দৰং কলেজৰ ছাত্ৰ

ভোলা কটকীয়ে লিখা আৰু প্ৰয়োগ কৰা গাঁৱলীয়া জীৱনৰ চিত্ৰৰ একাধিক “বিভাট”। নাটকখনত ঘটনা-বৈচিত্ৰ্য বুলিবলৈ একো নাই আৰু প্ৰেক্ষাগৃহৰ প্ৰায় ভাগেই আমাৰ ভাষাতো বুজিয়ে নাপায়। কিন্তু কোনোবা ছুটীমানে কুঞ্জী চিয়ঁৰ ছুটীমান টানি আমাৰ ল’ৰা-ছোৱালী কেইটাক বহুৱাবৰ যত্ন কৰিও বিফল-মনোৰ্থ হ’ল, কাৰণ, আকৌ Statesmen অৰ সমালোচকৰ কথাত, it gripped the audience by the sheer brilliance of presentation

The acting straightfoward and full of character was throughout brilliant ২৫ তাৰিখে গধূলি দলৰ পিছত দলে দলীয় নৃত্য প্ৰদৰ্শন ববিলে, সি কিন্তু বিচাৰক-দৰ্শকৰ সেৱকা সেৱকা লাগিল। শেহত আহিল গুৱাহাটী। তেতিয়া সিন্ধুকলে অনুভৱ কৰিলে, But with Gauhati University we came to the full-blood genuine Naga dance Indeed this harves’ dance was so beautiful, so perfectly co-ordinated, the dresses were so wonderful, that it was a match to any professional company we have seen (Statesman—সম্ভৱত ডক্টৰ চাৰ্লছ কাব্ৰি), গধূলি তত্বলৈ ঘূৰি আহিবৰ বেলা লগৰীয়া আন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ নেতাসকলে ক’লে, ‘ডক্টৰ নেগ, আপুনে সব লুট লিয়ে।’ ২৭ তাৰিখ অনাতাঁৰত আমাৰ “মানিক ৰাইট” হ’ল। বস্তুটো কিন্তু লোণ বেছি হোৱা ভাল আজাৰ দৰেহে হ’ল, সমালোচকৰ দৃষ্টিত, “Manik Raitong based on a Khasi folk-tale presented by Gauhati suffered from the common disease of unnecessary sobbing. The voices were so much drowned by it that whatever character they had was lost. The production left an impression of complete

rawness আনফালে সঙ্গীত গীতত (বাঙ্গীয় সংগীত আৰু দেৱেন শৰ্মা-
ৰচিত গীত 'হেই শিনিকি ধিন্ধাও দাও') আমাৰ কৃতিত্ব মাজে-মধ্যেই
ৰ'ল। Special mention must be made of the very
fine peroformance given by the Gauhati group
It showed excellent co-ordination (Statesman) ঞপদী
নৃত্যত (মণিপুৰী) ব্ৰজমণি সিংহ আৰু কৰবী দস্ত চৌধুৰীয়ে প্ৰভূত
প্ৰশংসা লাভ কৰিলে। ব্ৰজমণি সকলো বিধ ঞপদী নৃত্যৰ প্ৰতি-
যোগীৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ বিবেচিত হ'ল, আৰু ডেউ আৰু ধনমন্ত্ৰীৰ
নৃত্য দলে শেষান্তৰ সন্ধিয়াৰ বিশিষ্ট নিমন্ত্ৰিতসকলৰ সমুখত নৃত্য
প্ৰদৰ্শন কৰাৰ সন্মান পালে। আনফালে "বিভ্ৰাট"ৰ নায়িকা
ৰঙিলীৰ ভূমিকাত বাণী বৰুৱা একাংকিকা প্ৰতিযোগতাৰ শ্ৰেষ্ঠা
অভিনেত্ৰী ঘোষিত হ'ল। এইদৰেই ল'ৰা-ছোৱালীহঁতৰ কলা-
বৰ্ণনৰ অন্ত পৰিল। আমি দলীয় বিষয় দুটাত (নৃত্য আৰু নাটক)
আৰু গুটীয়া বিষয় দুটাত (ল'ৰাৰ যন্ত্ৰ সংগীত আৰু ঞপদী নৃত্য)
প্ৰথম পুৰস্কাৰ, ছোৱালীৰ ঞপদী নৃত্যত দ্বিতীয় পুৰস্কাৰ, আৰু দলীয়
গীতত তৃতীয় পুৰস্কাৰ পালে। আমাৰ এইদৰে সৰ্বোচ্চ পইন্ট
লাভ হ'ল।

শেষ সন্ধিয়াৰ বাছকৰনীয়া কাৰ্যমূৰ্তী চাবৰ কাৰণে ঠাছ ধোৱা
দৰ্শক-শ্ৰোতাবে তালকটোৰাৰ মুকলি প্ৰেক্ষাগৃহত আন আন নেতা-
সকলেৰে বহি কথন মথন কৰি আছে। এনেতে উৎসৱৰ সহকাৰী
সঞ্চালক ডক্টৰ কে. ভি. হাৰ্জি আহি মোক একাৰবীয়াকৈ মাতি নিলে
আৰু 'বিশেষ এটি প্ৰয়োজনত' মোৰ কাম আছে বুলি নতুন দিল্লীৰ
অতি বৃহৎসকলৰ বাবে আছুতীয়াকৈ বখা প্ৰথম শাৰীৰ আসনত
বহি থাকিবলৈ দিলে। কেইমিনিটমান পাছতে শিক্ষা মন্ত্ৰালয়ৰ সংস্কৃত
মন্ত্ৰী চৈৱদ আৰু কাক জহেইনে দলবোৰক, বিদ্যালয় সন্ত্ৰাৰণ দিবলৈ
উক্তি ঘোষণা কৰিলে, "মই আপোনালোকক এই কথা জনাবলৈ

পাই বৰ সুখী হৈছে। যে এই কেয়োটা আন্তঃবিশ্ববিদ্যালয় যুৱ-মহোৎসৱৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ তৃতীয় উৎসৱৰ প্ৰতিযোগিতাত আমাৰ এটি কনিষ্ঠ বিশ্ববিদ্যালয় শ্ৰেষ্ঠ দল বিবেচিত হৈছে।” এই বুলি তেওঁ মোক মঞ্চৰ আসনলৈ মাতি নি ‘শ্ৰেষ্ঠ দলৰ ডেকা নেতা’ বুলি প্ৰেক্ষাগৃহেৰে পৰিচয় কৰি দিলে, আৰু মোক অভ্যুৰোধ কৰিলে সেই ‘অভিকপভূয়িষ্ঠ’ সভাত সভাপতি হ’বলৈ আৰু জয়ী ছাত্ৰ-ছাত্ৰী সকলৰ মাজত বঁটাবোৰ বিলাই দিবলৈ। সেয়া ডাঙৰ কথা হ’ল, কাৰণ প্ৰথম উৎসৱত সেই কাম কৰিছিল ডক্টৰ চিন্তামন ডি দেশ-মুখ আৰু শ্ৰীমতী দুৰ্গাবাই দেশমুখে আৰু দ্বিতীয় উৎসৱত শ্ৰীমতী অমৃত কোঁৱৰ। সেইসকল ক’ত আৰু মই ক’ত । তথাপি দীঘলীয়া চাপৰি আৰু হৰ্ষধ্বনিৰ মাজত পাঁচ মিনিটীয়াএটা বক্তৃতাৰে ওলগ শলাগ জনাই বঁটা বিতৰণ কৰিলোঁ।। কিন্তু সেই গোবৰ আৰু আনন্দৰ মাজতো হঠাতে এটি ছুখৰ ছাঁ মনলৈ আহিল—যেতিয়া মোৰ হাতৰপৰা বঁটা ল’বলৈ আগ বাঢ়ি অহা ক্ৰন্দী নৃত্যত আমাৰ প্ৰতিযোগিনী কববীৰ চকুত ছুখৰ চকুপানী দেখিলো। প্ৰতিযোগিতাত শ্ৰেষ্ঠা হ’ব নোৱৰা বাবেই সেই চকুশো, আৰু তাৰ মূল কাৰণো হ’ল মাথোঁ। এটি সৰু ভুল—ভৰিৰে তাল দিওঁতে ঠিক ঠাইত গেলোৱাবে নিদি ভৰিৰ আগেৰে ঠোকৰ দিয়া। ক্ৰন্দী নৃত্যত নিয়ম-নীতিৰ সিমানেই কদৰ। নিয়ম থাকিলেহে কলা-সাধনৰ সাৰ্থকতা।

আমাৰ জয়ৰ বাৰ্তা পুৱাৰ দৈনিক কাগজবোৰত বহুলকৈ ওলাল। মোৰ বঁটা বিতৰণৰ ছবিও সমুখ পিঠিত জিলিকিল। জয়জয় ময়ময় কৰি গুৱাহাটীলৈ ঘূৰিলো। আমাৰ বিজয়ত গুৱাহাটীৰ সকলোৱে আনন্দ প্ৰকাশ কৰিলে। নবীন বৰদলৈ ভৱনত আৰু কলা পত্ৰিকা “চিহ্ন-বন”ৰ ফালৰপৰা আৰ্ব নাট্য মন্দিৰত ৰাজহুৱা সভা পাতি নেতৃ-স্থানীয় আৰু কলাকাৰ লোকসকলে অস্তিবাগন জনালে। Assam Tribuneঅৰ সম্পাদকেও Praiseworthy বুলি এটি সম্পাদকীয়

প্রবন্ধ লিখিলে। মুখ্যমন্ত্রী যেখি ডাঙৰীয়াই আমাৰ উপাচার্য কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈদেৱলৈ এখন চিঠি লিখি সমাদৰ জনালে, ‘গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এই কৃতকাৰ্যতাৰ আমি আটায়ে শলাগ লৈছো আৰু মন্তাসভাৰ আৰু আমাৰ জনসাধাৰণৰ হৈ মই আমাৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰতিযোগীকলক সন্মৰ্দ্ধনা জনাইছো।’ ভাৰত চৰকাৰৰ কিয় ডিভি-জনৰ এখনি তথ্য চিত্ৰই বিশেষ উৎসৱৰ শেষ বঁটা-বিতৰণৰ সজিয়াব ছবি দাঙি ধৰিলে। ছাত্ৰসকলৰ মাজত বিশেষকৈ, আমাৰ দলৰ বিজয়ে অনুপ্ৰেৰণা আৰু উদ্যম সৃষ্টি কৰিলে।

সেই উদ্যম অনুপ্ৰেৰণা লক্ষ্য কৰি ১৯৫৭ৰ চতুৰ্থ আন্ত বিশ্ব-বিদ্যালয় যুৱোৎসৱলৈ ছাত্ৰ-ছাত্ৰী নিৰ্বাচন কৰা কাৰ্য এক আন্ত-মহাবিদ্যালয় যুৱ উৎসৱৰ ৰূপত পৰিচালনা কৰিবলৈ স্থিৰ কৰা হয়। ছেপ্টেম্বৰৰ শেষ সপ্তাহতে এই আন্ত-কলেজ উৎসৱ উদ্‌যাপিত হ’ল কটন কলেজৰ পুৰাতন ছুদমাৰ্ছেন ভৱনত। সেই উছৱত কটন কলেজৰ কলাপ্ৰেমিক ছাত্ৰ-অধ্যাপকসকলে উদ্যমেৰে যোগ দিছিল, সহযোগ-সাহায্য কৰিছিল। যোৱাবাৰৰ চৰম কৃতকাৰ্যতাৰ পিছত মোৰ এইবাৰ পুনৰ দিল্লীলৈ যাবৰ ইচ্ছা নাথাকিলেও বাছনি সমিতিৰ কথাত নেতাকপে এইবাবো যাব লগীয়া হ’ল। সহকাৰী হ’ল অমলা বেজবৰুৱা। একাংকিকা ঠিক হ’ল ৰোগেন চেতিয়াৰ ‘চেনেহৰ সোতা’ (আগতে “গুজৰ” নামৰ ঠাইত মই দিয়া এই নাম) বিশ্ব-বিদ্যালয় শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰেৰে। দলীয় গীতৰ দল হ’ল কটন কলেজৰ, কৰি হীৰেন ভট্টাচাৰ্যৰ “বাঙলী বেলিটি সেইটি” গীতেৰে। দলীয় নৃত্যত ঠিক হ’ল সজীয়া মহাবাস নৃত্য (আউনিআটী সল্লৰ টংকেখৰ বায়নৰ প্ৰশিক্ষণত), জোনা বৰুৱাৰ প্ৰযোজনাস্ত গৰিমা বৰুৱা, বিভা দেৱী, ৰমেন ফুকন, হিৰণ বৰা আদিৰ আঠজনীয়া এটি দল। ঞ্চপদী কৰ্ণ-সংগীতত (ছোৱালী) অন্নপূৰ্ণা (সন্দিকৈ কলেজ), যন্ত-সংগীতত (ল’ৰা) বজ্জিক বৰকাকতী (বেহেলা, ছেইট এড্‌মাণ্ড্‌ছ)। ঞ্চপদী

নৃত্যত আগৰ বছৰৰ ব্ৰজমণি আৰু কববীয়েই থাকিল। ইংৰাজী আলোচনাত ভাগ ল'বলৈ যোৱা বছৰৰ মহোৎসৱত হিন্দী ভাষণত প্ৰকাশিত ৰমেশপ্ৰসাদ আগৰৱালাৰ উপৰিও কেথেৰিন সেনক বাহি উলিওৱা হৈছিল।

আকৌ তালকটোৱা বাগিচাৰ তম্বুৰ অৰণ্যত আঠত্ৰিছটা বিশ্ব-বিদ্যালয়ৰ বোল শ ছাত্ৰ-ছাত্ৰী সমৱেত হ'ল। ৰাষ্ট্ৰপতি ডক্টৰ ৰাজেন্দ্ৰ প্ৰসাদ আৰু প্ৰধানমন্ত্ৰী পণ্ডিত জৱাহৰলাল নেহৰুৱে প্ৰথম দিনাখন ছাত্ৰসকলক সন্মোদন কৰি দেশাত্মবোধ জগাই তুলিবৰ যত্ন কৰিলে। তাৰ পাছত বিশ্ববিদ্যালয়বোৰৰ জঁৰিয়া-জঁৰি আৰম্ভ হ'ল। মুকলি-ভাৱে নতুন দৰ্শীত সজ্জা নাচ প্ৰদৰ্শন কৰা এই হ'ল প্ৰথম। তাৰ প্ৰতিক্ৰিয়াবোৰলৈ সেই দেখি কাণ দিব লগীয়া। *Hindusthan Times* অৰ খবৰত ওলাল, *Gauhati* which in earlier years made their name with folk style group dancing, appeared this year with a fully classical piece. It was the traditional Manipuri Ras নাচটোৰ প্ৰগদী গুণ সমালোচকজনে ঠিকেই মন কৰিছে কিন্তু উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলতযে মণিপুৰীৰ বাহিৰে নিজস্ব এক নৃত্যধাৰা থাকিব পাৰে, সেইটো তেওঁৰ অৱগতিৰ বাহিৰ। নাচৰ প্ৰযোজকে সজ্জা বাহিৰৰ অলপ আধুনিক ধৰণৰ সাজ দিয়াটো সমালোচকৰ চকুত নপৰাকৈ নাথাকিল। লগতে আমাৰ সুবদী 'একথ'য়েমি'ও। *Times of India* ই নাচটি প্ৰশংসা কৰিও তাৰ এই দোষবোৰ আঙুলিয়াই দিলে। *Gauhati University's* dance was charming with cute poses and pretty dresses of women (one of them wore a modern cut blouse), but displayed a certain monotony of movement and gestures আনকালে *Hindusthan Standard* অৰ কলীসমালোচক অবিদ্যাসীয়েও সঁচা

যে ভাগৱত-পূৰাণৰ নিৰ্মল সূত্ৰতহে ত্ৰিবাধিকা-বিহীন বাসব প্ৰচলন, সেই কথা নজনা বাবে ব্ৰজধাম আৰু মণিপুৰৰ বাসব লগত আমাৰ, মহাবাসব অমিল দেখি হতভম্ব হৈছে Gauhati University entered the Maharas (the final phase of Ras Nritya) in the competition This critic was delightfully surprised to see the complete absence of Radha and Krishna from the formation, which was of four Gopis and four Krishnas One fact cannot be denied that the students had put in their very best in making the item successful they deserve this critic's commendation আমাৰ মহাবাসত 'যত গোপী তত কৃষ্ণ'ৰ মণ্ডল আছে, তাৰ কেন্দ্ৰত বাসেশ্বৰী বাধা নাই ব্ৰজ বা ইম্ফলৰ দৰে। কথক নাচৰ কলাকাৰ আৰু পণ্ডিত শম্ভু মহাবাজে নৃত্যটি প্ৰশংসা কৰিলে। Cultural Forum পত্ৰিকাৰ কলাসমালোচক সং নাৰায়ণে নাচটিয়ে highly rhythmic dance employing some intricate steps আৰু আঠজনীয়া দলটিয়ে যে তাক impressive with moments of ecstasy and joy কৰি তুলিছিল, সেই কথা স্পষ্টকৈ লিখিছিল। বাজধানীৰ ওপৰত সজীয়াৰ এই প্ৰথম অভিঘাত শ্ববৰৰেই হ'ল মূঠতে। দিল্লীৰ কোনোবা এটি প্ৰতিষ্ঠানে আমাৰ ল'ৰা ছোৱালীহঁতৰ নৃত্যটিৰ চিত্ৰ ডেঙলোকৰ কেলেঙাবতো ব্যৱহাৰ কৰিছিল। মণিপুৰৰ একক নৃত্যত ব্ৰজমণি আৰু কৰবীয়ে শূন্যৰ কোঁশল আৰু কাৰ্য প্ৰদৰ্শন কৰিলে। জোনপুৰী বাগত অন্নপূৰ্ণা দাসে আৰু ইবাৰৰ আন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কণ্ঠ সংগীতৰ প্ৰতিযোগিনীসকলেও They all showed commendable understanding of the modal forms but their voices, which continually strayed from tune, marred the

quality of presentation বঞ্চিত বৰকাকতীৰ বেহেলাৰ ৰেপাৰি আছিল মিহি, কিন্তু তেওঁ কাৰ্যতকৈ কৌশলত বেছি ভৰ দিলে। দলীয় গীতটি শুনুৱা হৈছিল, কিন্তু উচ্চ পৰ্যায়ৰ নহ'ল। যোৱা বছৰৰ দৰে এইবাৰো কিন্তু আমাৰ একাডিমিকাই নিজৰ মান ৰাখিল। Stanly Houghton অৰ The Dear Departed অৰ আধা-অনু-বাদ, আধা-হাঁ যোগেন চেতিয়াৰ “চেনেহৰ সোতা”ৰ ভাষা সকলো দৰ্শকৰ বাবে বুজিব পৰা নহ'লেও উপাদেয় হৈছিল, আৰু The boys and girls of Gauhati University, who won the first prize last year, were once again true to themselves and acted with ease and fluency in a realistic manner (Hindusthan Standard) দহদিনীয়া উছৰৰ সামৰণি পৰিল। বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগৰ সভাপতি ডক্টৰ চিন্তামন দেশমুখে অস্তিম উৎসৱ সম্পাদন কৰিলে সেইবাৰ।

টিপটি চৰাই হৈ হোলোৱা গছত বাহ লোৱা দৰে ‘এটা কনিষ্ঠ বিশ্ববিদ্যালয়’ হৈ যোৱাবৈছা গুৱাহাটীয়ে সৰ্বভাৰতীয় ৰণক্ষেত্ৰত সৰ্ব-জয়ী ছোৱাটো বয়সস্থ আনবোৰ বিশ্ববিদ্যালয়ে সহিব নোৱাৰিছিল। বোম্বাৰ্চ আদিৰ বৰ বৰ নেতাসকলে সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ দল ঘোষণা কৰাটো-ৱেই অল্পচিত হৈছে বুলি মুকলিকৈ কৈছিল। এনে অজ্ঞম ঈৰ্ষাৰ ফলতে হ'বপায় চতুৰ্ধ উৎসৱত প্ৰমাণ-পত্ৰৰ কোনো শ্ৰেণীবিভাগ কৰা নহ'ল—সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ দল ঘোষণা কৰা দূৰৈৰ কথা। নহ'লে জানোচা এলাগী গুৱাহাটীয়েই পাটমাদৈ হৈ দিল্লীখৰীৰ বেষত বহি থাকে। কাগজবোৰে এই সিদ্ধান্তত প্ৰশংসাৰ মন্তব্য প্ৰকাশ নকৰিলে কিন্তু। যোৱা চাৰিটা বছৰে গুৱাহাটীয়ে দেখুৱালে যে ক্ষুদ্ৰও ক্ষুদ্ৰ হ'ব পাৰে আৰু আনৰ অৱহেলাত, আন কি নিজৰ অৱহেলাতো, পৰি থকা আমাৰ কলা-সম্পদ বা কলা-শক্তি জাগ্ৰত হৈ উঠিলে টোপনিবপৰা উঠা সিহঁতৰ ৰূপেই ধাৰণ কৰে। তাৰ বাবে লাগে মাথোন প্ৰকৃত কলাবোধ, কচিবোধ আৰু ইতিহাসবোধ।

শুব আৰু অশুব, ভাল আৰু বেতাল

পোহৰৰ লগত আন্ধাৰ, ভালৰ লগত বেয়া লিপিট খাই লাগি থকা দৰে দেখিছো শুবৰ লগ অশুবে আৰু ভালৰ লগ বেতালে এবিধ নোখোজে। পৃথিৱীখনৰ সেয়ে যেন গতি। সেয়ে যেন জীৱনৰ সংঘাত। সকলোৰে সকলো ক্ষেত্ৰতে সেই সংঘাতৰে যেন লীলা-খেলা।

কিন্তু ব'ব। মই কোনো দৰ্শনৰ পাতনি মেলিব খোজা নাই। ক'ব খুজিছো মাথোন শুব আৰু ছন্দৰ জগতখনৰ লগৰ মোৰ চিনাকিৰ কথা। সেইখন বিচিত্ৰ জগতৰ লগত মোৰ সম্বন্ধ আন-সকলে যিমান ধৰি লয়, আচলতে কিন্তু তেনেকুৱা একো নাই। আনে গালে, বজালে কিন্তু দূৰৰ পৰা শুনি থাকোঁ আৰু নাচিলে ওচৰৰ পৰা নৈ চাই থাকোঁ। অসম দেশখনত গীত নৃত্যৰ পৰ্যোভৰ দেখি কোনোৱে তাক সংগীত নৃত্যৰ দেশ বুলি আখ্যা দি ব. পায়। নানাবিধ লোক-গীত-নৃত্যৰে অসম উপচি আছে, শুহুপৰি মহাপুৰুষৰ আদৰ্শৰ বাহক সন্তসমূহে আৰু ব্যাহ-গোৱা বা সভাগোৱা ওজা-পালি আৰু মাইৰে পূজাৰ বং গোৱা ওজা-পালিয়ে নিজৰ ধাৰাত ঐক্যদী সংগীত-নৃত্যৰ ঐতিহ্য বহন কৰি আহিছে। কিন্তু সেই সকলোবিলাকৰ বৈজ্ঞানিক চৰ্চা আমাৰ হোৱা নাই। আমাৰ যিসকলে সংগীত-নৃত্য চৰ্চা কৰে সেইসকলে লোকৰ পুতলা হৈ লোকে পাতি দিয়া পট্টিয়ে গৈ লোকৰ ঐশ্বৰ্যৰ কথাহে জানে, কয়, ফলিতকপত চৰ্চা কৰে। মোৰ সেই দেখি আক্ষেপ হয়, আমাৰ সম্পদবোৰৰ মূল্য নিৰ্ণয় কৰিব পৰা বা নিবোৰক দাঙি ধৰিব পৰা আমাৰ সংগীত পণ্ডিত বা নৃত্য-পণ্ডিত নোলাবনেকি। তাৰ বাবে লগা গুণ মই আহ্বান কৰা নাহিলো। সকলো কিতাপ পঢ়িবলৈ

শিকিছিলো। গাবলৈ, নাচিবলৈ নহ'ল। সেই বিশ্বস্ত ঘৰৰ কালৰপৰা উদগনি নাছিল। যি সময়ত সিহঁতৰ কল্যাণেই জ'বামনত প্ৰভাৱ পেলায়, সেই সময়ত কল্যাণ হৈ কমাবলীয়াও নাই ভাওনা কৰাটো এৰি পেলাইছিল। জ'বামনৰ ডেকা হ'বলৈ ধৰা কালত সেই দেখি গাঁৱত 'কিবা এটি কবিতা' কথা ভাবোঁতে আধুনিক ধাৰাৰ নাটক আৰু অভিনয়ৰ (যাক 'থিয়েটাৰ' শব্দটোৱে বুজোৱা হয়) কথা ভাবিছিলো আৰু কৰিছিলো। যাত্ৰাৰ মোমাটো গাঁৱত পতা বা আউনীঅটীয়াসকল আতি মেটেকা বাহৰত পতা ভাঙনালৈ গৈছিলো, চাইছিলো, তৃপ্তি পাইছিলো। কিন্তু সেই অভিজ্ঞতাও ইমান গাঢ় নাছিল যে কল্যাণ জীৱনৰ দৰে হাতত কল-খৰুৰাৰে সজা গদা এডাল লৈ 'বহ বে বহ ভাতুৰীৰী হৰি' গাই সমনীয়াৰে ভাঙনাৰ আখৰা কৰোঁ। কিন্তু মোৰ অতি সৰু কালতে গাঁৱত হোৱা 'বালীৰথ' থিয়েটাৰত বালী শ্ৰেণীৰ বৃদ্ধ নাটকৰ বাহিৰৰপৰা লগাই দিয়া 'পৃথুৰীৰ পাবে পাবে আউনীয়া পাণ, তোৰে মোৰে বৃদ্ধ হ'লে এৰিবলৈ টান' কথা-আখৰ গাই সমনীয়াৰে বাহু-বৃদ্ধৰ নাচ কৰাটো বৰ ছখ হৈছিল। কিন্তু পতা শুনাৰ অলপ হ'লেও আওকাণ কৰি নাচ-গানত লগাটো অবিধেই বুলিয়ে জান কৰা হৈছিল।

স্কুল-কলেজ বগাই এম্ এ পাছ কৰি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শিক্ষক হ'লো। এনেতে অসমৰ শিক্ষামন্ত্ৰীৰপৰা আমাৰ বিভাগৰ প্ৰধান উকীৰ বাণীকান্ত কাকতিলৈ অনুৰোধ আহিল, ছবকাৰে উত্তৰ ভাৰতৰ জয়পুৰলৈ স্থানীয় গীত-নাচ-নাট্যৰ এটি দল পঠিয়াব, সেই দলৰ লগত যেন মোক প্ৰকল্প নেতাকৰূপে স্বাক্ষৰ দিয়া হয়, কাৰণ সেয়া অসমৰ মান-সন্মানৰো কথা। ছাবে একেআবাবেই কৈ পঠিয়ালে, মোক যাবলৈ দিব পৰা নহ'ব। ছাবৰ কথা, বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পণ্ডিতৰ আকৌ নাচ গানত বতি কিছৰ! এনে মনোভাৱ আপত্তিকালৰ মনত

আছিলেই। মোৰ লগত বিশেষ সন্মত ধৰা এজন বৰেন্য পণ্ডিত ডক্টৰ ডি বাঘৰনে মাজাজ মিউজিক একাডেমি, বালা সম্বন্ধীৰ ভবত-নাট্যম্, অনুষ্ঠান আদিৰে ঘন সম্বন্ধ ৰখাটো কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈয়েও ভাল চকুৰে চাব পৰা নাছিল। সি যি হওক, অসমৰ দলখ দলপতি হৈ জয়পুৰলৈ আৰু বোৱা নহ'ল।

কিন্তু সদৃ হওক, বদ হওক, মানুহৰ নিছা থাকিলে তাক এৰা টান। বসিকজনেও ভেতিয়া আহি লগ দিয়েহি। ১৯৫৩ৰ ১৪ ১৫ ফেব্ৰুৱাৰীত গুৱাহাটীৰ কলা বসিকসকল পোৰ্ট খাই শিল্পীসঙ্ঘ নামে এটি অনুষ্ঠান কৰিবলৈ লৈছে। মহা উদ্যম। ইন্দ্ৰেশ্বৰ বৰঠাকুৰৰ দৰে নাট্যকাৰ অভিনেতা কলাপণ্ডিত সভাপতি হৈ আহিছে। সেই সভাতে 'অসমৰ নৃত্যকলা' বুলি এক প্ৰবন্ধ পঢ়ি বস্তুভাও দিব লগীয়া হ'ল। বৰঠাকুৰদেৱকে মুখ্য কবি জ্ঞানী-গুণীজনে তাকে উত্তম বুলিলে। সেই কালত তেনে প্ৰবন্ধ বিৰল। হ'লেও সেই সময়তে মোৰ ডি ফিলৰ থিছিছৰ কাৰণে শংকৰদেৱৰ গীত নৃত্য-নাটক সম্বন্ধে চৰিত্ৰবৰণা আৰু সত্ৰৰ মণ্ডলত অনুসন্ধানবৰণা বিষয়টোত বড়ি কৰিব লাগিছিল। শিল্পীসঙ্ঘ নোহোৱা হ'ল। মোৰ কিন্তু বাখুটো থাকি গ'ল।

সেই বছৰে নৰেশ্বৰৰ কুৰিবৰণা বাইছলৈ কটন কলেজত অল্-আসাম ইণ্টাৰ-কলেজ মিউজিক কম্পিটিছন বুলি কলেজীয়া ছাত্ৰ-সকলৰ এক বিৰাট অনুষ্ঠানৰ আয়োজন কৰা হয়। বস্তুটিৰ ধাৰণা আৰু সংগঠন সকলোটি প্ৰায় এজন ছাত্ৰৰ বুলিয়ে ক'ব লাগিব। ডেউ কটনৰ নিত্যানন্দ ভূঞা। ঘৰ শিৱসাগৰৰ কালুগাঁৱত। ডেউৰ নিত্যয়েই তাহানি কমাৰ কদীয়াত "বালী-বধ" থিয়েটাৰত শ্ৰুত্ৰীৰৰ ভাও লৈ আমাক মোহিত কৰিছিল। মোক নিত্যয়েই ব্যাপাৰ-টোৰ মাজলৈ টানি লৈ গ'ল আৰু ডেউৰ কলেজৰ অধ্যক্ষ ডক্টৰ হিবল্যচন্দ্ৰ ভূঞা ছাত্ৰক সভাপতি কৰি, মোক উপসভাপতি পাতি

সকলোবোৰ প্ৰতিযোগিতা-সন্মেলনৰ গুৰি কৰি দিলে। অধিক অসম ভিত্তিত হোৱা সংগীত-প্ৰতিযোগিতা এই হ'ল প্ৰথম। ডেকাইউৰ লগত কাম কৰি কিন্তু বৰ সুখী হৈছিলো আৰু শেহলৈকে আন কেমে খাটি দিছিলো। শেহৰদিনা জয়ী প্ৰতিযোগীসকলৰ মাজত বেস্টমেন প্ৰাইজ পোৱা শেৱালি দেৱীৰ নাম ঘোষণা কৰোঁতে মই কোৱা বাক্যআবাবৰ কথা এতিয়াও চুই-এজনে স্মৃতি বং কৰে, I am happy to announce that our best man is a woman আন্তঃকলেজ সংগীত প্ৰতিযোগিতা দ্বিতীয় বাৰ নগাঁৱত হৈছিল। কিন্তু এই অনুষ্ঠানো ক্ষণস্থায়ী হ'ল। নিত্যা আঁতৰি যোৱাৰ লগে লগে সি মৰহিল। তেতিয়ালৈকে মই উপ সভাপতি থাকিছিলো হ'লে। কটন কলেজত হোৱা অধিবেশন বহি থকাতে এটি ধুনীয়া ডেকা ওলালহি আৰু মিঠা মিঠা গীত গাই সকলোকে মুহিলে—'পকা ধানৰ মাজে মাজে সৰু সৰু আলি, অ' সৰু সৰু আলি ।' সেই ডেকাটি হ'ল গীতিকাৰ আৰু গায়ক ৰত্ন বৰুৱা।

সিফালে খিলঙৰ ৰাজভৱনত ১২ জুন ১৯৫২ তাৰিখে ৰাজ্যপাল জয়ৰামদাস দৌলভৰামৰ সভাপতিত্বত এখন সভা বহি দিল্লীত ইতিমধ্যে গঠিত হোৱা সঙ্গীত নাটক অকাডেমিৰ আৰ্হিত অসম সঙ্গীত নাটক একাডেমি (অসম কলা পৰিষদ) গঠন কৰে। একাডেমিৰ সাধাৰণ পৰিষদত মোক গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰপৰা প্ৰতিনিধি মনোনীত কৰে। ২০ ছেপ্টেম্বৰত একাডেমি আনুষ্ঠানিকভাৱে উদ্বোধিত হ'ল। সম্পাদিকা হ'ল বিজনী বাণী ক্ৰীমতী সৰ্বিতা দেৱী। পিছৰ বছৰৰ জুনত খিলঙতে একাডেমিৰ সাধাৰণ পৰিষদৰ প্ৰথম অধিবেশন ৰহে। ১৯৫৪ৰ মেই মাহত নগাঁৱত বহা অধিবেশনত উদয় শংকৰ আৰু অমলা শংকৰৰ যোগদান আৰু সত্ৰীয়া নৃত্য দেখি তাক ভাৰতৰ পঞ্চম প্ৰপদী নৃত্যধাৰা বুলি ক'বো ঘোষণা বিশেষ লেখত ল'ব লগীয়া। একাডেমিৰ কাগজ-পত্ৰত মোৰ নাম

পোনৰপৰা থাকিলেও ১৯৫৫ৰ ছেপ্টেম্বৰৰ অধিবেশনৰপৰাহে মই একাডেমিৰ কামত যোগ দিছ। কিন্তু সেই যোগ দিয়াৰ লগে লগে নৱসংগঠিত বৰগীত গৱেষণা সমিতিৰ সম্পাদকৰূপে পৰিচালিত কাৰ্য হাতত লব লগীয়া হ'ল, তাৰ আগতে বিজ্ঞানী বাণীয়ে বহুত ঠাইৰ বহুত গায়কৰপৰা টেপ ৰেকৰ্ডি, কৰি গীত তুলি লৈছিল, তাক লৈ কোনো গৱেষণা-পত্ৰ আদি লেখা নহৈছিল। সমিতিৰ প্ৰাথমিক অৱসন্ধানৰ (sample survey) যোগে বীৰেন্দ্ৰকুমাৰ ফুকন আৰু পুৰুষোত্তম দাসৰ সহযোগিতাত “স্বৰাৰখাত বৰগীত” নামৰ প্ৰতিবেদন উলিয়াওঁ। কিন্তু স্বৰলিপি লিখিব পৰা সজীতন্ত্ৰৰ নিভাস্ত অভাৱত অত্যাৱশ্যকীয় স্বৰলিপিৰ কাম এৰি দ্বিতীয় পৰ্যায়ত বাদ্য বিশাৰদ কেশৱ চাংকাকতিৰ সহযোগিতাবে সমিতিয়ে মাথোঁ। বৰগীতৰ তাললিপিৰে Rhythm in the Vaishnava Music of Assam বুলি প্ৰতিবেদন প্ৰকাশ কৰে আৰু তৃতীয় স্তৰত চাংকাকতিয়ে ভাওনাৰ নাচৰ তাল লিপিবদ্ধ কৰি দিয়াত আমি দুইৰ যুটীয়া গ্ৰন্থকাৰত “সজীয়া নৃত্য আৰু সজীয়া নৃত্যৰ তাল” পুথি প্ৰকাশ পায় প্ৰকাশন পৰিষদৰপৰা। অসম একাডেমিৰ সদস্য হোৱাৰ সমাস্তৰালভাৱে মই দিল্লীৰ (ৰাষ্ট্ৰীয়) সজীত নাটক অকাডেমিৰো সভ্য মনোনীত হৈছিলো। গতিকে, এইবোৰ কামৰ আংশিক খৰচ কেন্দ্ৰীয় অকাডেমিৰপৰাও যোগাব কৰিছিলো। সেই কামৰ বাবে আমাৰ একাডেমিৰ বাহিৰে-ভিতৰে গুণিনসকলৰপৰা যি সহযোগিতা আৰু পৰামৰ্শ পাব লাগিছিল, সেইটি কিন্তু অতি তাকৰহে পাইছিলো বুলি মাজে মাজে দুখ হয়। তথাপি এই তিনিখন কিতাপয়ে থিয় কৰা হ'ল, সেয়ে অভাজনৰ ভাজন হ'ল, অধুনালুপ্ত একাডেমিৰো কৃতিত্বৰ চিন বুলিবলৈ সেয়েহে মাথোন ব'ল।

১৯৫০ ছনৰ শেহ সপ্তাহ আৰু চৌৱন্তৰ প্ৰথম সপ্তাহত গুৱাহাটীত উখল-মুখল লগাই সদৌ অসম সংগীত সন্মিলন অনুষ্ঠিত হ'ল।

সমস্ত অমুঠানৰ উদ্ধাৱক আৰু কৰ্মধাৰ আছিল বামাগোবিন্দ বৰুৱা। আন্তঃকলেজ প্ৰতিযোগিতাৰ অভিজ্ঞতা থকা বাবে মোক সিসকলে মোৰ বাল্য বন্ধু সুন্দৰমোহন বৰদলৈৰ সঙ্গত প্ৰতিযোগিতা-পৰিচালনাত লগালে। আনফালে সন্মিলনৰ মুখপত্ৰ “ৰংকাৰ”খনৰ জুৰো মোৰ ওপৰতে পৰিল। কিন্তু তাৰ বাবে প্ৰবন্ধ? অসমীয়া-ইংৰাজী তিনিটা নিজৰে প্ৰবন্ধ খাজি দিলো আৰু আমাৰ সঙ্গীতজ্ঞ কেইজনমানেও মোৰ অনুবোধত কৃপা কৰি লেখা একোটি দিলে। আমাৰ স্বৰ্গত সঙ্গীতকাৰসকলক স্মৃতিৰি ইংৰাজীত এটি প্ৰবন্ধ (They gave us music • We bow to their memory) সন্নিবিষ্ট কৰা হ’ল। মুঠতে বন্ধটো মাহুৰৰ সন্মুখলৈ উলিয়াব পৰা (presentable) হ’ল। ভাৰতীয় সংগীতৰ এক প্ৰাচীন ঐতিহ্যৰ বাহক পণ্ডিত বিষ্ণুসিংহৰ পাশুৰুৰ মন্ত্ৰ শিষ্য পণ্ডিত বিনায়ক বাণ্ড পট্টবৰ্ধন সন্মিলনৰ সভাপতি। হুপৰীয়াৰ মুকলি সভাত তেওঁ ‘ৰংকাৰ’খন মুকলি কৰিলে আৰু গধূলি লগ পাওঁতে ক’লে, ‘আপকা ৰংকাৰ সে ভো হম সবে ৰু কুড হো গয়ে।’ পুহমহীয়া জাবতো সন্মিলনৰ নিশাৰ সঙ্গীত সমাবোহে এক উমাল পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰি থৈছিল। বসুন্তন বাই, সন্ধ্যা মুখাৰ্জী, মীৰা চেটাৰ্জীৰ গীত শুনি, দময়ন্তী যোশীৰ কথক-ভূতা চাই আৰু বিহুমিল্লা খাঁৰ শাহনাই, ঈশ্বৰ খাঁৰ সৰ্বোদ, গোপাল মিজৰ সাৰংগী, অনোখীলাল শৰ্মাৰ ডবলাৰ লগত মূৰ ছলিয়াই বজা ঘৰত শেহ নিশালৈকে সকলোৱে সঙ্গীতৰ অমৃত পান কৰি বহি আছিল। সেই সকলোৰে মাজত কিন্তু পণ্ডিত বিনায়ক বাণ্ডৰ ব্যক্তিত্ব আছিল শীৰ্ষত। বিভিন্ন বাৰ্ষিক সন্মিলনৰো আয়োজনত একেই পৰ্য্যায়ত, “ৰংকাৰ”তো সংগীতৰ ঐশ্বৰ্য্যৰ সম্ভেদ দিবৰ চেষ্টা। কিন্তু মোৰ কামত হৃদয়ে হেতা-ওপৰা কৰাৰ যত্ন কৰা দেখি পত্ৰিকাখনৰ কাম আধাডুখৰীয়াতে এৰি দিলো। তৃতীয় বছৰত সেই দায়িত্ব মই একেবাবেই আঁতৰতে ব’লো। “ৰংকাৰ”

অকিচিয়েল বিপোর্ট বাদ দি শীৰ্ষ আৰু নিঃশ্ব হৈ পৰিল। জান কালবপৰাও বাধাগোবিন্দ বৰুৱাদেৱে যি উদ্যমেৰে অনুষ্ঠানটি গঢ়িছিল, সেই উদ্যম লাহে লাহে ক্লান্ত হৈ পৰিল, গৌৰৱময় সংগীত সন্মিলন নিষাওমাও হ'ল।

ইতিমধ্যে কিন্তু ৰাষ্ট্ৰীয় সঙ্গীত নাটক অকাডেমি আৰু বাহিৰৰ সঙ্গীত পণ্ডিতসকলৰ লগত মোৰ সৰু সৰু এটি গঢ় লৈ উঠিছিল। বিশ্ববিদ্যালয়ত মোৰ গৱেষণা সম্পৰ্কীয় কথাৰ আদান-প্রদান কৰোঁতে মাদ্ৰাজৰ ডক্টৰ ভি বাঘৱনে তেওঁৰ সম্পাদিত Journal of Music Academy Madras অৰ বাবে লিখিবলৈ উদগনি দিয়ে। সেই সময়তে তাল সম্পৰ্কীয় পূৰ্ণাঙ্গ অসমীয়া পুথি এখনি কাণ নূৰ হিগা অৱস্থাত মোৰ হাতত পৰেহি। তাৰ পাঠ উদ্ধাৰ কৰা আৰু অৰ্থপৰমার্থ বুজাও টান হৈ পৰিছিল। সঙ্গীত বিশাৰদ বীৰেন্দ্ৰকুমাৰ ফুকনেও তাৰ তলা-নলা নাপাইহে পুথিখন মোৰ কাষ পোৱাইছিলহি। সেইখন সম্পৰ্কেই জাৰ্নেলত প্ৰথম এটা প্ৰবন্ধ দিলো। ১৯৫৪ জুনত শান্তিনিকেতনত থাকোঁতে শান্তিদেৱ ঘোষৰ লগত প্ৰথম বাৰলৈ দেখা-দেখি হৰ্ষতে সেই প্ৰবন্ধৰ কথাই ওলাইছিল। ১৯৪৭ত হোৱা ছাৰ আকবৰ হায়দৰীৰ পৰ্বত তৈয়াম সম্প্ৰীতি সপ্তাহলৈ শান্তি বাবু আহিছিল, তেওঁ সঙ্গীয়া নৃত্য দেখিছে আৰু তেওঁ ভাবে, সঙ্গীয়া নৃত্যই মণিপুৰী ৰাসক প্ৰভাৱিত কৰিছে, এনেবোৰ কথা তেওঁ ক'লে, আৰু ক'লে যে সঙ্গীয়াক এতিয়া বাহিৰলৈ উলিয়াবৰ হ'ল। ৫৬ ছনৰ আৰম্ভতে বৰগীত গৱেষণা সমিতিৰ কাম হাতত লৈ পুৰবোত্তম দাসোৰ লগ লাগি এক প্ৰস্কাৱলী তৈয়াৰ কৰি বিভিন্ন ঠাইৰ ৰায়ন-গায়ন-পণ্ডিতবৰা খবৰ গোটাৱৰ স্বত্ব কৰিছিলো, কিন্তু আমি মিচৰা উত্তৰ ক'বোপৰা নাপাইছিলো। জখাপি কমলা-বাৰী, বৰদোহা আৰু বৰপেটাৰ তিনিগৰাকী গায়নক লৈ দাস আৰু বীৰেন ফুকনে ছটি ৰাগৰ বিশ্লেষণ কৰি এখনি এতিয়েদ

ভৈয়াৰ কৰিলে, সি “স্ববেখাত বৰগীত”ত সন্নিবিষ্ট হৈছে। এনেতে ৰাষ্ট্ৰীয় অকাদেমিয়ে সংগীতৰ এক ছেমিনাৰৰ আয়োজন কৰি অসমৰ ৰাগ-সংগীতৰ বিষয়ে ক’বলৈ মোক মাতিলে। এটা প্ৰবন্ধ লিখি দিল্লী ওলালোঁগৈ। কিন্তু গীত গাবৰ কাৰণেৰে গায়ক লৈ যাব লাগে, সেই কথা মোক আগতে নজনাৱাত কাকো লগত লৈ যোৱা নাছিলো। তাত পৰিস্থিতি বৃদ্ধি তেতিয়া দিল্লীৰ বেডিঙত কাম কৰি থকা পুলিন চাংকাকতী আৰু বীৰেন্দ্ৰনাথ দত্তক সাৰথি কৰি লৈ বক্তব্য উপস্থাপন কৰিলো। মেজৰ বাথলে বোলা এজন লোকে প্ৰশ্ন কৰিছিল, মইয়ে অসমত দিনটোৰ সময় অজুসৰি ৰাগ ভাগ কৰি গোৱাব নিয়মৰ আৰু ৰাগ ধ্যানৰ নিচিনা ৰাগ মালিতাৰ কথা ক’লো আৰু সেই প্ৰসঙ্গত নৱম শতিকাৰ নাৰদৰ ‘সংগীত মকৰন্দ’ৰ কথা উল্লেখ কৰিলো, নাৰদৰ প্ৰস্থানৰ প্ৰাচীন নকল অসমত পোৱা যায়নেকি? মই জনালো যে তালৰ বিষয়ে পুথি এখনৰ বাহিৰে কোনো সঙ্গীতশাস্ত্ৰই অসমত আৱিষ্কৃত হোৱা নাই আৰু নাৰদৰ সময়ৰপৰাই যে ভাৰতীয় সংগীতত ৰাগৰ সময়-বিভাগ, পুৰুষ-স্ত্ৰী-বিভাগ আদি আবদ্ধ হৈছে, সেইটো ক’বলৈহে নাৰদৰ শাস্ত্ৰৰ উল্লেখ কৰা হৈছিল। তালৰ পুথিখনত (সেইখনৰ নাম ‘তাল-প্ৰদীপ’ বুলি নিৰ্ণয় কৰা হৈছে) উল্লিখিত সংস্কৃত ‘হৰি-স্মৃতি, স্মৃথাকুৰ’ (এইখন গোড়াপদৰ বসুন্ধৰৰ বিৰচিত বোলা হৈছে) ইয়াৰ বিছা দিন পিছত পাই ১৯৭৬ত সম্পাদন কৰি প্ৰকাশ কৰি উলিয়াইছো। মোৰ সঙ্গীত ছেমিনাৰৰ প্ৰবন্ধটো বোম্বাইৰ প্ৰফেছৰ দেওধাৰৰ পত্ৰিকাত প্ৰকাশ পায় (১৯৫৮)। এইদৰে ওলোৱা প্ৰবন্ধাবাৰৰপৰা অসমৰ সংগীত নৃত্যৰ বিষয়ে বাহিৰত জনা-জনি হৈছিল। ৫৮ ছনৰ জাহ্নৱীৰীত জালুকবাৰীত বহা সৰ্ব-ভাৰতীয় কংগ্ৰেছ মহাসভালৈ আহোঁতে কেন্দ্ৰীয় মন্ত্ৰী নিত্যানন্দ কাক্ষনপোৱে মোক লগ পাবলৈ যত্ন কৰি বিচাৰ-খোচাৰ লগায়,

আৰু মই দেখা দিয়াত ক'লে, “আগুনি জাৰ্ণেলবোৰত লিখা প্ৰবন্ধ মই গোটাই লৈ পঢ়িছো, আৰু ভাৰতীয় গৱেষণা পণ্ডিতসকলৰ লেখাত বিৰল এটা গুণ তাত দেখা পাইছো—the objective approach to our past’ আৰু বহুত কথা হ’ল তেতিয়াই আৰু পিছত কেতিয়াবা কেতিয়াবা দিল্লীত লগ পোৱাত। মুঠতে, আমাৰ সাংস্কৃতিক সম্পদবোৰৰ বাবে বাহিৰৰ লোকৰ মহা কৌতুহল—যিটো আমাৰ মাজতে অত্যন্ত বিৰল।

মোৰ ইয়াৰ আগবটো প্ৰবন্ধত (ডেকাখনি লাগে যদি গাত) কৈ আহিছো, কেনেকৈ ১৯৫৭ ছনৰ আন্তৰ্জাতিক বিশ্ববিদ্যালয় যুৱ-মহোৎসৱত আউনীআটিৰ টংকেখৰ ৰায়নৰ হতুৱাই শিক্ষা দিয়াই সন্মীয়া মহাৰাস নৃত্যৰ এটুকুৰা নতুন দিল্লীৰ তালকটোৰা বাগিচাৰ মুকলি মঞ্চত প্ৰদৰ্শন কৰাইছিলোঁগৈ। ১৯৫৮ৰ মাৰ্চ এপ্ৰিলৰ দোমোজাত ৰাষ্ট্ৰীয় সন্মীত নাটক একাদেমিৰ ৰাষ্ট্ৰীয় নৃত্য আলোচনা-সভা উদ্‌যাপিত হয়। সেই উপলক্ষ্যত মোৰ ভাগত পবিলু এইটি বিষয়ৰ দায়িত্ব— Classical dance tradition in Assam ইতিমধ্যেই মই মাজাজৰ Music Journal অত এই বিষয়ে এক সৰু প্ৰবন্ধ লিখিছিলো, তেনে প্ৰবন্ধ সৰ্বভাৰতীয় প্ৰাচ্যতত্ত্ব সন্মিলনৰ শ্ৰুমাৰ কলা বিভাগতো দাখিল কৰিছিলো। এতিয়া সন্মীয়া নৃত্য, ব্যাহৰ ওজা পালি আৰু মাৰৈয়া ওজা-পালিৰ কিছু কথা কমলাবাৰীৰ মণিৰাম দত্ত শ্ৰুতিয়াৰ ৰায়ন, মঙলদৈৰ দুৰ্গেশ্বৰ ওজা আৰু ললিতচন্দ্ৰ নাথ ওজা আদিপৰা লৈ মোৰ প্ৰবন্ধ যুগুত কৰা হ’ল। লগে লগে “শ্ৰীহস্তমুক্তাৱলী”ৰ ইংৰাজী পাতনিখনো লিখি উলিয়ালোঁ। দুইটা বন্ধ যুগুত হ’লত কমলাবাৰী-সত্ৰৰ এটি দল আৰু ললিতচন্দ্ৰ নাথ ওজাৰ এটি সৰু দল লৈ নতুন দিল্লীলৈ যাত্ৰা কৰিলো। ২ এপ্ৰিল ফ্ৰাইডে ত’ত পায়ৈই হিগ্যান ভৱনৰ আলোচনা সভা চলি থকা ঠাইলৈ গ’লোঁ। বোকাইৰ নৱনা ৰাভেৰি আৰু তেওঁৰ গুৰু বিশি-

চন্দ্ৰ সিংহই মোক লগ পাই অসম-মণিপুৰৰ মিলৰ কথা উল্লেখ কৰিলে। কিন্তু এটা কথা দেখিহে মনতে ভয় উপজিল—আলোচনাত উত্থাপিত প্ৰত্যেক প্ৰবন্ধ পঢ়াৰ পিছতে বক্তাজনক একোজাক প্ৰশ্নৰে থকা-সবকা কৰা হৈছে। সেইখন বণত মইবা থাৱৰিব পাৰোঁ। নে নোৱাৰোঁ। ৩ এপ্ৰিলৰ পুৱা মোৰ পাল। লিখিত প্ৰবন্ধটো পঢ়িবলৈ প্ৰায় পঞ্চাছ মিনিট লাগে। গতিকে পোন্ধৰ কুৰি মিনিট মাথোন জোৰাকৈ মই কথাখিনি জুকিয়াই আগ বঢ়ালো, আৰু বিষয়টো সূচাব পৰাকৈ সজীয়াৰ মাটি-আখৰা, চালি নাচ, ঝুমুৰা-নাচ, সূত্ৰধাৰীৰ নাচ আৰু ওজা-পালি (চতুৰ্বিংশতি অৱতাৰৰ ভিতৰৰ প্ৰথম কৌৰ্তনৰ দহ অৱতাৰৰ খণ্ড) আৰু বংগোৱা ওজাৰ ক্ষেণধনিৰ উৰ্বশী-নাচোন লগে লগে দেখুওৱা হ'ল। পিছে কোনো গুৰুজনৰ কৃপা, মই ভয় কৰা প্ৰশ্ন বাণৰ ঠাইত কক্ষ ভৰি পৰিল হাত চাপৰি আৰু কেমেৰাৰ বিজুলী-চমকেৰে আৰু প্ৰদৰ্শনৰ সামগ্ৰীৰ লগে লগে চোকা সমালোচকৰ ভিতৰৰ জি ৱেংকটচলম (মহাশূৰ), হৰি উল্লল (পাটনা), শাস্তিদেৱ ঘোষ, প্ৰজ্ঞেশ বেনাৰ্জি, এম এছ কল্যাণপুৰকৰ, কৃষ্ণ বাও আদি মঞ্চলৈ উঠি আহি মোৰ কৰমৰ্শন কৰি অভিবাদন জনালেহি, ক'লে, ভেৰ্তলোকৰ কাৰণে এয়া এক নতুন জগতৰ চিত্ৰ-উদ্ভাস বা ৰেভিলেশ্যন হ'ল। কল্যাণপুৰকৰে ক'লে, 'আপোনালোকৰ ৰাজ্যৰ চাক বৰদলৈ মোৰ ছাত্ৰ আছিল, তেৱেঁ। কিন্তু অসমত ইমান মহৎ এক ঐশ্বৰ্য আছে বুলি কোৱা নাছিল।' বৰদলৈয়ে ইয়াৰ কিছু বছৰৰ পাছত সংগীতত বৃহত্তৰ সন্মানৰ কাৰণে সজীয়া নৃত্যৰ বিষয়ে থিৰিছ দিখি দাখিল কৰিছিল মোৰ প্ৰবন্ধ-পাঠ আৰু প্ৰদৰ্শনৰ সময়ত দুৰ্ভাগ্যবশত. বিখ্যাত কলা সমীক্ষক ডক্টৰ চাল'ছ ফেব্ৰি উপস্থিত নাছিল। দিনৰ বেলাতকৈ ভালকটোবাত সন্ধিয়া হোৱা আমাৰ নাচৰ কিছু অপকৃষ্ট প্ৰদৰ্শন চাই ভেৰ্ত সজীয়া নাচৰ বিৰুদ্ধে আগৰ বছৰৰ কথা

শুৱবি দিবিছিল . The Assamese dances, seen in Delhi once before, are, to be sure, of great interest, more as anthropological and museum pieces than dances of beauty; yet these dances had a good variety of steps, though the hand gestures were few. There is a great deal of lovely movement in them, and their genuineness gives them extra-academic interest. ইয়াৰ কিছু দিনৰ পাছত মই দিল্লীৰ ভাৰতীয় নৃত্যসংঘৰ অধ্ৰুবোধত সংগীত নাটক অকাদেমিত সংৰক্ষিত স্থিতিত আৰু চলচ্চিত্ৰৰ সহায়েৰে দিয়া বক্তৃতা শুনি উঠিব কেতিয়া আৰু বোকটোচলম হুয়ো ইয়াতকৈ অধিক প্ৰশংসাৰে সন্মোদন নৃত্যৰ মূল্য দিছিল।

আলোচনা সন্মেলনীয়াৰ দিনা অভিযন্ত (recommendation) প্ৰকাশ কৰাৰ সময়ত পূৰ্বৰ ওড়ী নৃত্য, অশুৱ কুছি-পুডি ভাগৱতমেল, অসমৰ সন্মোদন নৃত্য আদিক অকাদেমিয়ে প্ৰণয়ী নৃত্য বুলি পৰিগণিত কৰিব লাগিব বুলি বহুজনে মত প্ৰকাশ কৰিলে। অসমত এনে সন্মেলনীয়া প্ৰকাশ হোৱাতো এই লৈ কোনো উত্তৰা হোৱা নাছিল। কিন্তু উড়ীষাৰ কাগজবোৰ ওড়ী নৃত্য প্ৰণয়ী নৃত্য-ৰূপে স্বীকৃত হ'ল বুলি প্ৰচাৰ কৰি দিলে। অকাদেমিয়ে সেই কথা মুকলিকৈ অস্বীকাৰ কৰিব লগীয়া হ'ল। কিন্তু ওড়ীয়াসকলৰ নিজৰ সম্পদৰ প্ৰতি ইমান আগ্ৰহ যে এজন ওড়ীয়া এম. পি.-এ পাৰ্চিয়েমেণ্টত এটা ভাৰতীয় প্ৰশ্ন তুলিলে, যাৰ উত্তৰত অধ্যাপক জৱাহৰলাল নেহৰুৱে ক'লে যে ভাৰতীয় নৃত্যৰ স্বীকৃতিৰ সম্পৰ্কত এখন আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় বিশেষজ্ঞ সমিতি গঠন কৰা হৈছে। এইবাৰ আকৌ উড়ীষাত ওলাল যে জাৰ্মান ওড়ীয়াৰ বাবেহে এই সমিতিখন, আৰু কি সমিতিৰ সদস্যসকলক (যয়ো আছিলো সেই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় এজন) ওড়ী নৃত্যৰ বিশেষজ্ঞ বুলি অভিহিত কৰিলে! উঠিব

হৰেকৃষ্ণ মহতাৰ আদি নেতাসকলে ওড়িষী দেশ উড়িষ্যালৈ সাদৰ নিমন্ত্ৰণ জনালে। ১৯৫৮ চনৰ ২৯ ডিছেম্বৰ তাৰিখে মাজাজত বিশেষজ্ঞ সমিতিৰ বৈঠক বহিল আৰু পৰামৰ্শ দিলে যে স্বীকৃতি-প্ৰাপ্ত চাৰিটা ধাৰাব (ভবতনাট্যম, কথাকলি, মণিপুৰী আৰু কথক) বাহিৰেও সজীয়া, ওড়িষী, কুছিপুডি, আন ভাগৱতমেল, বন্ধগান আদি, নৃত্যধাৰাব নৰ্তকসকলক ৰাষ্ট্ৰীয় পুৰস্কাৰ প্ৰদান কৰিব লাগে। অকাডেমিৰ কাৰ্যপালিকাই সেই পৰামৰ্শ গ্ৰহণ কৰিলে। কিন্তু নানা আলোচনা-বিলোচনাৰ পাছত ১৯৬৩ চনতহে সজীয়া নৃত্যৰ বাবে কমলাবাৰী সত্ৰৰ মণিৰাম দত্ত ৰায়ন যুক্তিয়াবক প্ৰথম ৰাষ্ট্ৰীয় পুৰস্কাৰ দিয়া হয়। সেই বছৰতে ওজা-পালিকো ঐতিহ্যগত নৃত্যৰ ভিতৰত ধৰি পুৰস্কাৰৰ উপযোগী কৰা হয়। সেইমতে ১৯৮৩ চনত ললিতচন্দ্ৰ ওজাই পুৰস্কাৰ লাভ কৰে। ইয়াৰ মাজতে অংকীয়া নাটক শ্ৰীকীয়াকৈ স্বীকৃতি দি ১৯৭০ চনত গহনচন্দ্ৰ গোস্বামী প্ৰভুৰ অকাডেমিয়ে পুৰস্কৃত কৰে। কিন্তু উড়িষ্যাই যেনেকৈ লিখি-পঢ়ি আৰু কাৰ্য-কৰীভাৱে অনুশীলন কৰি ওড়িষী নৃত্যক জগতৰ বহুল সমাজলৈ লৈ গৈছে, আমাৰ সজীয়া নৃত্য বা ওজা-পালিক ওপৰলৈ তুলি ধৰোঁতা নৰ্তক বা নৃত্যপণ্ডিত দেখোন ওলোৱা নাই। ইনো কি কলা আৰু দেশ-প্ৰেমৰ নমুনা! কিন্তু কিয় এনেকুৱাখন হয়? আমাৰ কলা-প্ৰেমতনো ক'ত কেনেকৈ কেৰোণ সোমাল? এদিনা-খন গুৱাহাটীৰ উত্তৰ পাৰে থকা শাখা আউনীআটি সত্ৰত ত'ৰ উন্নয়ন সমিতিৰ সভা কৰিবলৈ যাওঁতে গোসাঁই ঈশ্বৰ আৰু গায়ন ৰায়ন জানসকলেৰে কথা-বাৰ্তা হওঁতে সিসকলৰপৰা পোৱা কথাৰ টুকুৰাবোৰ গোট খুৱালে এনে হয়। —সত্ৰৰ প্ৰতাপী সত্ৰাধিকাৰ দত্তদেৱ গোস্বামী প্ৰভুৱে চাৰি কুৰি চাৰি বছৰ পৰমায়ু পাইছিল, তাৰ ভিতৰত তিনি কুৰি ছবছৰেই অধিকাৰ বাৰ ভোগ কৰিছিল। নিজনে ক্ৰীড়ৰ ওজা আৰু ভোগাই ওজাৰ জব্বৰতে সত্ৰৰ গীত-মাতৰ

ধৰণ-ধাৰণক কৰে। বুলি পূৰ্বৰ বীড়িবপৰা দৰালে। ভালবোৰ একে ব'ল, কিন্তু হুব লবিল। আন কি শব্দৰ মাধ্যমে গীতৰ ক্ষেত্ৰতো গায়কী অভিনয় হ'ল। টেক্সৰ বায়নৰ লগত কথা পাঠোতে সেই ঈঙ্গিত পৰিৱৰ্ত্তনৰ কথাৰ কিছু গম পাইছিলো। নৃত্যৰ ক্ষেত্ৰতো সজনিৰ যত্ন চলিছিল। সত্ৰত “ত্ৰীহস্তমুক্তাৱলী”ৰ আৱিষ্কাৰ নোহোৱালৈকে সত্ৰৰ কোনো ওজা বা বায়নে তাৰ সন্তোদ নাপাইছিল, ওপৰ শিক্ষা সত্ৰত নচলিছিল। কিন্তু “ত্ৰীহস্তমুক্তাৱলী” পাহৰণিৰ আন্ধাৰ কাটি ওলোৱাৰ পাছত তাকে সত্ৰৰ নাট্যশাস্ত্ৰ বুলি সাব্যস্ত কৰা হ'ল। এইদৰে সত্ৰীয়া কলাৰ বুৰঞ্জীত হয়তো এটা অনিৰ্ভাৰ প্ৰৱেশ ঘটিছে আৰু সেই বাবেই সত্ৰীয়া নৃত্যৰ আধুনিক প্ৰতিষ্ঠাও আমাৰ সকলোৰে মনে-পিঠে খোৱা এটা প্ৰস্তাৱ নহয়। আমাৰ কলা-বুৰঞ্জীৰ এই অসংযোগটো আমাৰ সংস্কৃতিৰ বাবেই হানিকৰ হৈ আহিছে। সংগীত নাটক অকাদেমিৰ আলোচনাসত্ৰত শাস্তিদ্বেষ ঘোৰে সত্ৰীয়া নৃত্যৰ প্ৰপদী স্বীকৃতিৰ প্ৰস্তাৱ আগ বঢ়াওঁতে হেঙটা-চলমে কৈছিল, “পঁচিছ বছৰৰ পূৰ্বতে উত্তৰ হোৱা এটা নাচে সেই স্বীকৃতি পাব নোৱাৰে।” এই কথাই মোৰ মনত পেলৈ বিজ্ঞাৰ দৰে বিদ্ধিছিল। খঙতে একো-নাই হৈ হ'বপায় কৈছিলো, “মিষ্টাৰ হেঙটাচলমৰ হাতত তেওঁৰ ২৫ সংখ্যাটো আছে। মই মোৰ হাতত-পৰা তেওঁক আন এটা ২৫ সংখ্যা দিছো। তেওঁ সংখ্যা দুটা পূৰণ কৰক। তেতিয়াহে কিজানি সত্ৰীয়া নৃত্যৰ বয়সটো তেওঁ চুকি পাবগৈ।” তেওঁ মনে মনে থাকিল। প্ৰাচীন কালৰ ঐতিহ্যৰ জোখত বয়সৰ হিছাপ ডাঙৰ কথা। মহাপুৰুষসকলে উত্তৰ কৰা কণত আমাৰ কলাক বিচাৰি উলিয়ালেহে তাৰ গৌৰৱপূৰ্ণ কণ পোৱা বাৰ। সেইটোহে অসমীয়া জাতীয় কলাৰ সম্পদ। তাক ভাল পাব পৰাটোহে এতিয়া কথা !!! সত্ৰীয়া নাট্যৰ স্বীকৃতিৰ কথা ওলাওঁতে কোনেও সেই দাবীত যোৱা নিৰ্দিষ্ট কণাটো বৰকৈ মনত লাগিছিল। মাৰ্চোন ১৯৫৮ৰ

১০ ডিছেম্বৰ তাৰিখে অসম প্ৰকাশন পৰিষদৰ উদ্বোধন কৰিবলৈ আহোঁতে বিষলাপ্ৰসাদ চলিহাদেৱে মোক পাই তেওঁৰ লগতে মাতি গুৱাটাটি আৱৰ্ত-গৃহলৈ নি কৈছিল, 'কেমেৰুৱা সহায় লাগে ক'ৰ, আমাৰ ছবকাবৰণৰ পৰাখিনি দিয়া হ'ব।' পাছে সেই মাহৰ শেষত যাত্ৰাজাত বহা বিশেষজ্ঞ সমিতিৰ অধিৱেশনলৈ যাওঁতে আঙবাই গ'লো—'যদি তোৰ ডাক শুনে কেউ না আসে, একলা চলো য়ো' অসমৰ মানুহক নোলোখাকৈয়ে অস্তত. বাঙালীৰ পুৰস্কাৰৰ বাবে সঞ্জীৱা নৃত্যক স্বীকৃতি দিয়া হ'ল। তাৰ পাছত গতিয়া বাইজৰ আৰু নৃত্য-পণ্ডিতৰ বসেহে বল !

সেই ডিছেম্বৰৰে সৰু এটা সাধুৰে এই আখ্যা পেলাব খুজিছো। ন তাৰিখে স্বৰং মহেন্দ্ৰমোহন চৌধুৰীদেৱৰ নিমন্ত্ৰণত কুকুৰমুত্ৰাৰ-অসম কংগ্ৰেছ অফিচৰ ওপৰ মহলাত সৰু এটি দল ধূপ খাইছে। সকলোৱেই আৰ্টিষ্ট। আৰ্টিষ্ট নহওঁ মাথোন মই আৰু ডক্টৰ বিৰিকিকুমাৰ বৰুৱা। সভা আৰম্ভ হ'ল। চৌধুৰীদেৱে প্ৰাগ-জ্যোতি কলা মন্দিৰ নামে এটি প্ৰতিষ্ঠানৰ পাতনি মেলিছে। তাৰেপৰা সদাহতে "লাচিত বৰকুকন" বোলছবি কৰা হ'ব। চিত্ৰনাট্য আদি সাজু। কাম আৰম্ভ হ'ব লাগ। আমি আনন্দ প্ৰকাশ কৰিলো। চৌধুৰীদেৱে ক'লে, "আমি কামৰ কিছু পৰিকল্পনা কৰিছো। কিন্তু আমাক এজন কৰ্মনিপুণ কলাপ্ৰেমী সম্পাদক লাগিব। মই ভাবিছো, হুদিনমান পিছতে মই ডক্টৰ নেওগক সেই বাব ল'বলৈ ক'ম।" এনে এটা কথা উচ্চাৰিত হোৱাৰ লগে লগে হুদিনমান মুখ গোমোঠা লাগি পৰিল। মোৰ উত্তৰ সৰুট। মোক লিছে বন্ধা কৰিলে ডক্টৰ বৰুৱাই। তেওঁ হো হোঁকৈ হাঁহি উঠিল। চৌধুৰীয়ে সুধিলে, 'কিয় হাঁহে, ডক্টৰ বৰুৱা?' 'মহেন্দ্ৰবৰ এনেয়ে কামৰ হেঁচাৰ উপৰি হেঁচা। তেওঁৰ ওপৰত এইটো কাম জাপি দিলে আৰু তেওঁক বিশ্ববিদ্যালয়ত দেখাই নাপাব।' মই নোপোৱা পদবিটো ইচ্ছাকৈ দিলো। কিন্তু সভাই মোক

Consultative Committeeৰ সৈম্বৰ কৰিলে। সেই সমিতিৰ নামত হেম বৰুৱা (মিছৰ এছ পি গৰাকী) আৰু মই হৰেশ্বৰ গোস্বামীৰ বক্তৃত্ত্ব কৰি ভোজ্য কৰিলোঁ। সমিতিৰ বিত্তীয় অধিৱেশন আৰু কেতিয়াও নবহিল। আজৰি-আহৰিৰ অভাৱত মোৰ বহুত এদিন চিনেমা ঘৰলৈ যোৱা নহয়। তথাপি হুবহুমান কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ Regional Film Awards Committeeলৈ বিচাৰক পাতি মাতে, বোধ হয় ভাব—বোলছবিৰ বিষয়েই যি টেকনিকেল ক্ৰিটিগ কাটাণ লগোৱা হওক লাগিলে, তাৰ সাহিত্যিক (নাটকীয়) আৰু মানৱীয় মূল্যৰ বিচাৰেই চূড়ান্ত আৰু তাৰ বাবে আমাৰ নিচিনা মাৰ্শৰ মানুহৰো প্ৰয়োজন। গতিকেই বনগীতৰ ভাষাত বোলছবিক ক’ব লগোৱা হৈছিল। ‘এবাৰ্ড এবাৰ্ড বুলি/এবাৰ নোৱাৰো চেনাইৰ কুমলীয়া হাত।’

অসম ছবকাৰে প্ৰচাৰ বিভাগৰপৰা আঁতৰাই লুকীয়াকৈ সাংস্কৃতিক পৰিক্ৰমাৰ বিভাগ এটি কৰিলে। কলাভিত্তিক লোকক তাৰ সঞ্চালক কৰা হ’ল—প্ৰথমে সত্যপ্ৰসাদ বৰুৱা, তাৰ পাছত কদম্ব বৰুৱা। সিসকলৰ বাক্য গুৱাহাটীৰ ৰবীন্দ্ৰ ভৱনত হোৱা সাংস্কৃতিক কৰ্মত মাজে মাজে মই গৈ লাগিব লাগিছিল। তেওঁলোকৰ কথাত বনগীতৰ আৰু সত্ৰীয়া নৃত্যৰ কলাকাৰসকলক লগত লৈ সেই দুই বিষয়ে কৰা যোৰ আলোচনাই (illustrated talk) বিশেষ সমাদৰ পাইছিল। এবাৰ বক্তা বৰুৱাই ধৰিলেহি, সংগীত মহাবিদ্যালয় এখন ছবকাৰে কৰিব খোজে, তাৰ বাবে পাঠ্যক্ৰম কৰি দিব লাগে, মই পোনতে অপাবগতা প্ৰকাশ কৰিলোঁ। বৰুৱাই তেতিয়া গুৰিৰ কথা ক’লে। ‘লক্ষ্য বা পুৰুষ দৰে উক্তৰ ভাৱভীৰ সংগীত নৃত্যৰ এখন কলেজ কবিকৰ পৰিকল্পনা অসম ছবকাৰৰ কালৰপৰা উল্লেখ কৰা হৈছিল, আৰু সেই আঁতনিখন পঞ্চম পঞ্চবাৰ্ষিক যোজনাৰ অন্তৰ্গত কৰি জাৰ বাবে টকা দিবলৈ ভাৱত ছবকাৰক ধৰা হৈছিল।

গ্লেনিঙৰ কাল্‌চাৰ ছেলত বেজিয়া প্ৰভাৱটো দাঙি ধৰা হ’ল, তেতিয়া সদস্যসকলে ক’লে, ‘কথক, হিন্দুস্থানী সঙ্গীত যদি অসমৰ ল’ৰা-ছোৱালীয়ে শিকিব লাগে, তেওঁলোকে চৰকাৰৰ বৃত্তি লৈ লক্ষ্য, পুণে বা উত্তৰ ভাৰতৰ আন কেৱলৈ আহক। গুৱাহাটীত তাৰ শিক্ষাদান হ’ব নোৱাৰে। হ’লে অপকৃষ্ট হ’ব। গুৱাহাটীত সেই কলেজৰ প্ৰয়োজন নাই।’ এনেতে সেই সময়ত অনুপস্থিত ছেলৰ এগৰাকী সদস্যা, ডক্টৰ কপিলা স্বাংস্যায়ন উপস্থিত হ’লহি। আন-সকল সদস্যই ক’লে, ‘আমি এইমাত্ৰ মত প্ৰকাশ কৰিলো যে গুৱাহাটীত মিউজিক কলেজ নালাগে। তাৰ কাৰণ এই, এই।’ কপিলাজীয়ে ক’লে, ‘আপোনালোকে কোৱা কাৰণত তাত কলেজ নালাগে, ঠিক। কিন্তু অসমত থকা অতুল সংগীত নৃত্য-সম্পদৰ সংৰক্ষণৰ উদ্দেশ্যে তাত কলেজ এখন দিব লাগিব।’ তেওঁৰ অভিমতৰ মৰ্মে অসমত কলেজ কৰিবলৈ দিবলৈ ছেলে স্থিৰ কৰিলে। এতিয়া সেই অনুকূলে আমাক এখন কলেজত পাঠদানৰ বাবে পাঠ্য ক্ৰম লাগে। আপুনি সেয়া কৰি নিদিলে আমি কৰিব নোৱাৰিম।’ —বকৱাই ক’লে। মোৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰত বকৱাই ক’লে যে বিশ্ব-ভাৰতী বা কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ লগত প্ৰস্তাৱিত কলেজে একিলি য়েশ্যন ল’ব। মই সেইটো নানা কাৰণত হ’ব নোৱাৰে বুলি কথাটো ভাবি চাবলৈ সময় বিচাৰিলো। মই তেতিয়া গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কলাগুৰু, ডিন্ অৱ আৰ্টছ কেকাণ্টি। এসপ্তাহমানৰ পাছত বকৱাক কলো, মোক যি ব্যক্তিগত অনুবোধ জনোৱা হৈছে, সেই অনুবোধ কলাগুৰু বুলি মোলৈ সোধোৱন কৰি চিঠিৰ ৰূপত পঠালে আমাৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আৰ্টছ কেকাণ্টিৰ যোগে সঙ্গীত আৰু চাক-কলাৰ এটা পাঠ্যবিভাগ যুকলি কৰাৰ যত্ন কৰিব পাৰে। —বিশেষকৈ তেতিয়া ১৯৬৪-৬৬ চনৰ শিক্ষা আয়োগে কলা শিক্ষাৰ ওপৰত যথেষ্ট গুৰু আৰোপ কৰিছে। সেইবাবে সাংস্কৃতিক পৰিক্ৰমাৰ মন্ত্ৰী আৰু

সঞ্চালক উভয়ে আগত বিদ্যাবৰ্ষৰপৰাই (১৯৭৬-৭৭) কলেজ আৰম্ভ কৰিব পৰাকৈ পাঠ্যক্ৰম নিৰ্মাণ কৰি দিবলৈ অফিচিয়েল চিঠিৰে অমুৰোধ কৰিলে। ১৭ ফেব্ৰুৱাৰী ১৯৭৬ তাৰিখে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ একাডেমিক কাউঞ্চিলে মোৰ প্ৰস্তাৱ গ্ৰহণ কৰি পাঠ্যক্ৰম তৈয়াৰ কৰিবলৈ এখন সমিতি গঠন কৰি দিলে যোকে উদ্যোক্তা আৰু সভাপতি কৰি। ডক্টৰ কপিলৱা হাৎসায়ন, ডক্টৰ লালমণি মিত্ৰ (বাৰাণসী হিন্দু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সঙ্গীত ফেলোশ্বিপ ডিন), শান্তিকেশ্বৰ ঘোষ, বীৰেন্দ্ৰকুমাৰ ফুকন, ডক্টৰ বীৰেন্দ্ৰনাথ দত্ত আৰু কজ বৰুৱা (পিছত কৃষ্ণমূৰ্তি হাজৰিকা) গঠিত সমিতিয়ে বচনা কৰা পাঠ্যক্ৰম একাডেমিক কাউঞ্চিলে ২৬ অক্টোবৰ তাৰিখে গ্ৰহণ কৰে। তাৰ পিছৰ বছৰত চৰকাৰে সঙ্গীত মহাবিদ্যালয় খুলিলে যদিও উপযুক্ত শিক্ষকৰ অভাৱত প্ৰাথমিক আদৰ্শৰপৰা লাহে লাহে সি থহি পৰা যেন লাগিছে। এই মহাবিদ্যালয়ৰপৰা অসমৰ অতুল সঙ্গীত নৃত্য-সম্পদক সংৰক্ষণ কিমান হ'ব, সি ঘোৰ সন্দেহৰ বিষয় হৈছে। প্ৰতি-কাৰৰ উপায়? যেন, 'কলো লাও, বগাল পূৰৈ, লাগিল কোৱাভাতুৰী।'

১৯৭৮ত মই অসম এৰি পাঁচ বছৰলৈ পঞ্জাবলৈ যাওঁতে এজন মানুহে ছখ কৰি চকুপানী টুকিছিল। সেয়া হ'ল কজ বৰুৱা। নতুন দিল্লীৰ বিখ্যাত কোৰিওগ্ৰাফাৰ শ্ৰীমতী মায়ী ৰাওৰ ঘৰত আমাক দুটোকে এদিন সন্ধ্যা এসাজ খাবলৈ মাতিছিল। তেতিয়া তেওঁ হুখেৰে কৈছিল, "আমাৰ show বিলাকৰপৰা লক-ৰব সকলো কথাতে আপোনাৰ পৰামৰ্শ বিচাৰিছিলো, পাইছিলো। এতিয়া কাৰ ওচৰলৈ যাম?" ১৯৮৩ চনত বেতিয়া মই গুৱাহাটীলৈ ঘূৰি আহিলো, তেতিয়া সেই হাঁহিয়ুখীয়া, সংস্কৃতিক মনে প্ৰাণে ভাল পোৱা মানুহজন আৰু নাই। আমাৰ বছত কলাকাৰেই হৈছে। কিন্তু সেই একাগ্ৰতা আৰু সংস্কৃত আচৰণৰ মানুহজনক কাৰো মাজত ধুবাই নাপাওঁ।

বাটৰ কণামুৰিত

গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অসমীয়া বিষয়ত এম্ এ আৰু অনা
ৰ্ছৰ পাঠ্যক্ৰম বিশেষজ্ঞসকলে তৈয়াৰ কৰিছিল—অধ্যাপক সন্দিকৈ,
ডক্টৰ কাকতি ছাৰ, ডক্টৰ ভূঞা ছাৰ, ডক্টৰ বিৰিঞ্চিকুমাৰ বৰুৱা,
কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ত বিষয়টোৰ পঠন-পাঠন কৰা অস্থিকানাথ
বৰা আদিসকলে। কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পাঠ্য-ক্ৰমৰপৰা শূকায়ী
কৰি এম্ এৰ নতুন পাঠ্যক্ৰমত সাহিত্য আৰু ভাষাক হুড়াগ কৰি
পাঠন কৰাৰ ব্যৱস্থা কৰা হ’ল। ডক্টৰ কাকতি আৰু ডক্টৰ বৰুৱা
দুয়ো ভাষা-সাহিত্য উভয়ৰে পণ্ডিত হ’লেও সিনকলে ভাষাশিক্ষণ
কালে অধিক ভৱ দিলে। ডক্টৰ কাকতি ছাৰৰ তলত ইংৰাজী
অনাৰ্ছত ইংৰাজী ভাষাতত্ত্ব আৰু নিজৰ বৰীয়াতকৈ অসমীয়াত এম্
এৰ বাবে ভাষাৰ ভাগ খৰচি মাৰি পঢ়া বাবে ভাষাতত্ত্ব পঢ়োৱাৰ
ফাললৈ ঢাল লৈ যাবলৈ এটা দোভ হৈছিল। কাকতি ছাৰক
সেই মতিৰ কথা কৈছিলোও। ছাৰে কিত্ত ক’লে, ‘ভাষাত যেতিয়া
বিবিকি, মই, আমি দুয়ো আহোৱেই আৰু অসমীয়াৰ বাহিৰেও
ইংৰাজী ইউৰোপীয় কছীয় সাহিত্যৰ ইমানবোৰ কিতাপ সামৰিব
লাগিব যেতিয়া তাত তুমি তোমাৰ ইংৰাজী অনাৰ্ছৰ জ্ঞানেৰে পূৰা
ভৱ দি নালাগিলে নহ’ব। তুমি আৰু ভাষা পঢ়ুৱাব নালাগে।’
মই ভাষাতত্ত্বৰপৰা আঁতৰি আহিলো। তদুপৰি ৫১ ছনৰ শেহৰ
কালে ছাৰৰ স্বাস্থ্য পৰি অহাত ছাৰে পঢ়ুৱাই থকা বিদেশী সাহি
ত্যৰ কিতাপবোৰো এখনৰ পিছত এখনকৈ মোক গতাবলৈ ধৰিলে।
ইতিমধ্যেই সত্যেন্দ্ৰনাথ শৰ্মাই বিশ্ববিদ্যালয়ত অসমীয়া অনাৰ্ছৰ
লেক্চাৰাৰ-ৰূপে যোগ দিয়াত এম্ এৰ অংশকালীন অধ্যাপক-ৰূপে

ভেৰে। সাহিত্যৰ কিতাপবোৰৰ কিছু পঢ়াবলৈ ল'লে। ইতিমধ্যেই মইয়ে ভাষাতত্ত্বৰ শিক্ষক নহওঁ, সেইটো নিকৰ্ণিত হ'ল। কিন্তু শব্দৰ পিছত লবি লবি তাৰ গুৰি উলিওৱাৰ হেঁপাহটি মোৰ বৈ গ'ল।

যেতিয়া Aspects of Early Assamese Literature গ্ৰন্থ বিশ্ববিদ্যালয়ৰপৰা সংকলন কৰাৰ সিদ্ধান্ত কৰা হ'ল, তেতিয়া মোক পোনতে বিষয় দিয়া হৈছিল—অসমীয়া ৰামায়ণ আৰু মহাভাৰত। মই কিন্তু বিষয়টো সলাই ল'লো—শব্দবদেৱ পূৰ্ব অসমীয়া সাহিত্য, কাৰণ এই বিষয়টোত মোৰ ক'ব লগীয়া বিশেষ কথা আছে আৰু অধ্যয়ন আছে বুলি মোৰ ভাব হৈছিল। আনফালে নলবাৰীৰপৰা হৰিনাৰায়ণ দত্ত বৰুৱাদেৱে শব্দবদেৱৰ গ্ৰন্থাৱলী সংকলন কৰি প্ৰকাশ কৰাৰ আঁচনি হাতত লৈ মোক ই-ৰাজীৱ এখন পাতনি লিখি দিবলৈ ধৰে। লিখি দিলো। সেইখন মাজাজৰ বিশেষজ্ঞ ছপাখানা জি এছ. প্ৰেছত ছপোৱাই আনি দত্ত বৰুৱাদেৱে তেওঁৰ “ত্ৰিশব্দৰ বাক্যায়ত্ত”ত জোৰাই দিছিল। গ্ৰন্থখনৰ পিছৰ সংস্কৰণবোৰত ছপোৱা অন্তৰ্ভুক্তি নে কি কাৰণত সেই পাতনি সংযোগ কৰা হোৱা নাই। সি যি হওক, Aspects পুথিত দিয়া মোৰ Assamese literature before Sankaradeva আৰু Literary works of Sankaradeva নামৰ এই পাতনিখন একেলগ কৰি তাৰ আদিতে এক ভূমিকা যোগ দি Sankaradeva and His Predecessors নামে এখন কিতাপ কৰি উলিয়ালো। বাহিৰৰ দুই-এখন জাৰ্নেলত তাৰ ভাল সমালোচনা ওলাইছিল।

দত্ত-বৰুৱাদেৱে “চিত্ৰ-ভাগৱত” প্ৰকাশ কৰি তাৰ একপি উপহাৰ দিছিল আৰু পাৰিলে ক'ৰবাত এটা সমালোচনা দিবলৈ কৈছিল। এনেতে এদিন Assam Tribuneৰ সম্পাদক লক্ষ্মীনাথ ফুকনে এখনি চিঠিৰে কিতাপখনৰ বিষয়ে এটা লেখা পঠিয়াবলৈ

অনুবোধ কৰিলে। এই দুইটি অনুবোধৰ ফল-স্বৰূপ হ'ল “চিত্ৰ-ভাগৱত”ৰ চিত্ৰ সম্পৰ্কে মোৰ বক্তব্য। সাধাৰণতে ত্ৰিবিউনৰ সমালোচনাত সমালোচকৰ নাম হিয়া নহ'লেও বৰ্তমানটিত সকলৈ M N বুলি ভলত সূচনা দিয়া হৈছিল। সেইটো ওলাৱা দিনাই আকৌ ডক্টৰ ভূঞা ছাৰৰ ঘৰত হুপৰীয়া ভাতৰ নিমন্ত্ৰণ। ছাৰে মোক হঠাৎবুখতে দেখা পাই সুধিলে, ‘কিহে পণ্ডিত, আজি কিহৰ কাৰণে অৱতাৰ ?’ মই ক'লো, ‘ছাৰ, অল্লাসুৰ-ধ্বংসৰ হেতু। আপুনি পাহৰিছোনকি ছাৰ, মোকযে খাবলৈ মাতিছিল!’ ‘মই পাহৰিলে তোমাৰ ক্ষতি নাই, কিন্তু অল্লাসুৰক সজোৱা-পৰোৱাসকলে পাহৰি লেহে ভাওখন নহ'ব।’ পিছে, ভিতৰত আয়ে কিয় পাহৰিব। ভাও হ'ল। ছাৰে ইতিমধ্যে প্ৰস্থ কৰিলে, ‘হেৰা পণ্ডিত, আজিৰ কাগজত তুমি ছবিৰ বিষয়ে লেখিছা, সেয়া ভাল হৈছে। তুমি বহুত কথা জানা।’ ‘সেইবোৰ ছাৰ, আপোনালোকৰ আশীৰ্বাদৰ ফল।’ তেতিয়া ছাৰৰ লগত চিত্ৰকলাৰ কথা আলোচনা কৰা হ'ল। পাছত বালি সত্ৰৰ ভাগৱতৰ চিত্ৰৰ বিষয়ে শিল্পাচাৰ্য নন্দ লাল বসু আৰু কলা-সমীক্ষক ডক্টৰ মোতীচন্দ্ৰৰ লগতো কথা-বতৰা হোৱাৰ সুযোগ পাইছিলো। মোৰ ছাত্ৰ হৰেন্দ্ৰনাৰায়ণ দেৱ গোস্বামীৰ যোগে সত্ৰৰ মূল পুথিৰ তুলাপাত দুখন আনি এই দুইজনকে দেখুওৱাও হৈছিল। আমাৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ জাৰ্নেলত ডক্টৰ মোতীচন্দ্ৰই লিখা “চিত্ৰ-ভাগৱত”ৰ সমালোচনাও প্ৰকাশ পাইছিল। দুবছৰমানৰ পাছত জাৰ্নেলখনৰ কাৰণে আমাৰ সচিত্ৰ আৰু লতা-কটা পুথিৰ বিষয়ে সৰু এটা প্ৰবন্ধ লেখি উলিয়ালো। তাৰ লগত দিবলৈ দত্ত-বৰুৱাদেৱে ভাগৱতৰ কেইখনমান ছবিৰ ব্লকেইটা দিলে। কজ্জসিংহ বজাৰ দিনৰ “গীত গোৱিন্দ”ৰ দুখন ছবিৰ ব্লক বিশ্ববিদ্যালয়ৰপৰা ভৈয়াৰ কৰোৱা হ'ল। মোৰ সম্পাদিত “লৱ কুশৰ যুদ্ধ”ৰ বাবে কৰা ব্লকেইটাও ল'লো। শেহন্তত ‘হস্তীবিদ্যাৰ্থৱ’ৰ ছবি কেনেকৈ

সামৰিব পাৰোঁ, সেই লৈ ডক্টৰ ভূঞা ছাবৰ কাষ চাপিলো। ছাবে ক'লে, কেইবছৰমান আগতে অসম ছবকাৰে বাহুপতিক উদয়গিৰি নাম দি হাতীপোৱালি এটা উপহাৰ দিওঁতে Assam Elephants নামে “হস্তীবিদ্যাৰ্ণৱ”ৰ চিত্ৰ-সম্বলিত এখন পুস্তিকা ওলাইছিল, তাৰ ব্ৰকবোৰ বুৰঞ্জী আৰু পুৰাতত্ত্ব বিভাগতে আছে, মই তাৰ-পৰাই খুজি নিব পাৰিম। চাৰিটামান ব্ৰক বিচাৰি মই বিভাগলৈ বিদ্যাশব্দে ল'ব ধৰিলো। কিন্তু ত'ৰ অধিকাৰে মোক বিমুখ কৰিলে, তেনে কোনো বস্তু বোলে ত'ত নাই। মই ছাবৰ কাষলৈ ঘূৰি আহিলো। ছাবে কলে, ‘ব্ৰকবোৰয়ে বিভাগত আছে, সি ধ্ৰুৱনিশ্চিত। তথাপি তুমি আগৰ মুখ্যমন্ত্ৰী বিষ্ণুৰাম মেধিলৈ এখন চিঠি দি চোৱাঁ।’ দিলো। মাদ্ৰাজৰপৰা মেধিদেৱে বিভাগৰ অধিকাৰজনক অনুৰোধ জনাই পঠালে মোক সহায় কৰিবলৈ। মেধিৰ চিঠিখন হাতত লৈ বৰ আশাৰে অধিকাৰৰ ওচৰলৈ গ'লো পুনৰ। ওঁ গোসাঁই। অধিকাৰে দেখোন তেওঁক এসময়ত সেই মকৰলি দিয়া মেধিদেৱৰ চিঠিখনকে দলি মাৰি পঠিয়ালে। মই তেওঁৰ অত-পালিৰ কথা লিখি খিলঙৰ শিক্ষাসচিবলৈ এখন চিঠি দিলো। তুবন্তে সকলো ব্ৰক মোক গতাই দিবলৈ শিক্ষাসচিবৰ তাঁৰবাৰ্তা আহিল অধিকাৰলৈ। অধিকাৰে মনৰ হুখ মনতে সামৰি মোৰ লাগতিয়াল বস্তুকেইটা মোক দিলে। প্ৰবন্ধটো জাৰ্নেলত ওলাল আৰু তাকে বেলেগাই ছপাই সৰুবো সৰু কিতাপ এখন কৰি উলিয়ালো—The Art of Painting in Assam বাহিৰৰ ভাৰতীয় কলা-সম্পৰ্কীয় বচনাৱলীৰ Bibliographyত সেইখনৰ নামহে অকলশৰীয়াকৈ প্ৰকাশ পাইছিল। তাৰ পিছত অৱশ্যে আমাৰ পুৰণি ছাত্ৰ ডক্টৰ বজ্জতানন্দ দাশগুপ্তৰ Eastern Indian Manuscript Painting নামৰ কতৃৎশীল গ্ৰন্থ প্ৰকাশ পাইছে মোৰ ছাত্ৰাঙুলীয়া পাতনিৰে। গাঢ় গৱেষণা কৰাসকলে ওপৰত উল্লেখ কৰাৰ লেখীয়া

হতাশা-অপমানক মোৰ বুলি ল'বই লাগে। মোৰ লগত পি. এইচ. ডিৰ বাবে কাম কৰা এটি গোসাঁই ল'ৰাই গৱেষণাৰ বস্তু বিচাৰি গৈ লোকৰ ঢেঁকীশালত ধান খেৰ পাৰি মৃত জগা কেবাহী গাক কৰি লৈ নিশাটোহঁত গুৰ লগীয়া হৈছিল। গৱেষণাৰ কাম ইমান ৰোমাঞ্চিক।

মোৰ এজন দূৰণিবটীয়া আত্মীয় পণ্ডিত-বন্ধু পি কে গোড়েই (যিজনে কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈদেৱক গ্ৰন্থাদি যোগাৰ কৰি দি সহায় কৰিছিল) সৰু সৰু বিষয় লৈ অলেখ প্ৰবন্ধ লিখিছিল, বিষয়বোৰ এনে—তামোলৰ দহোটা গুণ, চিলা (kite) বা ঘুড়ি উৰোৱাৰ বুৰঞ্জী, (চুকাৰি কটা) চোৰ্ভাৰ কাঠিনী, ইত্যাদি। তেওঁ প্ৰবন্ধৰ সমল বিচাৰি কেতিয়াবা চিঠি লিখে। পুণেকে কেন্দ্ৰ কৰি গোড়েৰ গুণ গ্ৰন্থসকলে এখন felicitation বা অভিনন্দন গ্ৰন্থৰ আয়োজন কৰিছিল, সেইখন অৱশ্যে তেওঁৰ মৃত্যুৰ পাছত commemoration বা স্মৃতিৰ গ্ৰন্থ হৈহে ওলাইছিল। তালৈ মই তেওঁ ভাল 'পোৱা' বিষয় এটি লৈ প্ৰবন্ধ দিছিলো—The role of tambula in Assam's social life ১৯৫৫ চনৰ ডিছেম্বৰত চিদম্বৰমত অখিল ভাৰতীয় প্ৰাচ্যতত্ত্ব সন্মিলনত যোগ দিবলৈ যাওঁতে অধ্যাপক শুনীতি-কুমাৰ চট্টোপাধ্যায়ে অনেক শিৰফুটা পণ্ডিতৰ লগত ৰাটে ৰাটে চিনাকি কৰি দি গৈছিল। তাৰে এজন হ'ল বোম্বাইৰ অধ্যাপক এছ. কে. ৱেলডেলকৰ। সিজনৰ Felicitation Volume-অলৈও প্ৰবন্ধ দিব লগীয়া হৈছিল। দিছিলোও।

আউনীআটী-সন্মতপৰা "ত্ৰিহস্তমুক্তাৱলী" পোৱাৰ পাছত তাক অসমৰ এটি স্বতন্ত্ৰ সম্পদ বুলি দাবী কৰা হয়। কিন্তু 'মিছিল'ৰ পণ্ডিতসকলেও তেওঁলোকৰ দাবী আগ বঢ়ায় আৰু বক্তৃতাৰে সেই বিষয়ত নিমাতো নাথাকে। নেপালৰ দৰবাৰ গ্ৰন্থাগাৰত আৰু দাবভাজাতো পুৰণিখনৰ হাতে লিখা পুৰণি নকল ওলায়। কিন্তু আউনীআটীত

পোৱাখনি পুৰিছে আয় গুৰ্ণাংগ। তদুপৰি সেই পুথিত অসমীয়া এটি অল্পবাদ শ্লোকে শ্লোকে দিয়া আছে। সম্পূৰ্ণ পুথিখন কিন্তু ক'তো হুপা নোহোৱাত চতুৰ্ধ দশকত মোৰ গুৰু অধ্যাপক দিৱাক্ষ গোস্বামী আৰু জীনাথ চক্ৰৱৰ্তীয়ে ডেৰ শৰো কম শ্লোক ইংৰাজী অল্পবাদেৰে Journal of Assam Research Societyত প্ৰকাশ কৰে, আৰু ১৯৪৯ত মই “বামধেহু”ৰ সম্পাদক ধৰাত পুৰণি অসমীয়া অল্পবাদটিৰে কিছু অংশ উলিয়াইছিলো। পাছত মাজাজৰ Journal of Music Academyত সম্পূৰ্ণ সংস্কৃত পাঠ (এখন ইংৰাজী পাত-নিয়ৈ সৈতে) ছোৱা ছোৱাকৈ মোৰ সম্পাদিত ৰূপত প্ৰকাশিত হয়। এই সময়ত শুভঙ্কৰ কবিৰ সময় আৰু পৰিচয় সম্পৰ্কে নানা ঠাইৰ পৰা সমল সংগ্ৰহ কৰিব লগীয়া হৈছিল, আৰু এইদৰে সমলৰ পৰা খোঁদ গৱেষণায়ে কেনে কৌতূহলৰ বস্তু সেইটো অল্পভৱ কৰিছিলো। শুভঙ্কৰ কবি সম্পৰ্কে ফৰাচী পণ্ডিত এল' দানেলু ওৰফে পিৰামৰণে মাজাজৰ জানে'লখনত এটি শ্লোকৰ প্ৰবন্ধ লিখিছিল। কাৰণ তেওঁ কবিৰ দ্বিতীয় গ্ৰন্থ ‘সংগীত-দামোদৰ’ সম্পাদন কৰি আছিল (তেওঁৰ সংস্কৰণ যদিও এতিয়াও ওলোৱা নাই)। এনেতে অজ্ঞপ্ৰদেশৰ নীলুৰৰ অধিবক্তা এন্. এছ. কৃষ্ণমূৰ্তিৰ প্ৰস্তাৱিত ৰচনাৱলীৰ ছপতীয়া এটা তালিকা পালো। তেওঁ তাত “হস্তমুক্তাৱলী”ৰ অনুসৰণত ৰচিত ৰাধৰ ৰায়ৰ “হস্তবদ্ধাৱলী”ৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। মই তদুপৰিই কৃষ্ণমূৰ্তিলৈ চিঠি দিলো, কথাটোনা কি জনাবলৈ। উত্তৰত সেই সঁচায় সদাশয় ব্যক্তিজনে অক্সফোৰ্ড বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বোডলিয়ান গ্ৰন্থাগাৰৰপৰা ফোটোসেট কৰি অনা “হস্তবদ্ধাৱলী”খনকে পঠিয়াই দিলে। পুথিখন পাই শুভঙ্কৰৰ চিৰাকিতকৈও নতুন পুথিখনৰ গ্ৰন্থকাৰ “দ্বিজন্দ্ৰ-বংশ-প্ৰসূত ৰাধৰ-ৰায়”ক বিচাৰি মোৰ হাহাকাৰ লাগিল। পূৰ্ব ভাৱতৰ সকলোৰোৰ ৰাজ্যৰে মধ্যমীয়া ইতিহাস আছিলো। ক'তো ৰাধৰ ৰায় নোলায়। এনেকৈয়ে বহুবৰ পাছত বহুৰ যায়। এনেতে

ৰাজ্যলোৱৰ বিধান মণ্ডপত ১৯৬৩ৰ ৩ নবেম্বৰৰপৰা পাঠ-সমীক্ষাৰ এক আলোচনা-সভা ৰহে। তাতে এদিনাখন বিশ্বভাৰতীৰ অধ্যাপক এছ. এন. ঘোষাল মধুসূদন ববীশ্বৰ কাব্যশাস্ত্ৰ “বসচন্দ্ৰিকা”ৰ বিষয়ে এটা প্ৰবন্ধ পাঠ কৰে। তেওঁৰ বৰ্ণনাৰ মাজত দেখোন ওলাল ৰজা বাহুৰ বায়ৰ কথা। মোৰ যেন উশাহ-নিশাহ বন্ধ হৈ গ’ল। কোনো-মতে সভাখন শেষ হ’বলৈহে পালে, মই ঘোষাল থকা কোঠা পালোগৈ। তেওঁ ক’লে যে সংস্কৃত গদ্যত লেখা নৱদ্বীপৰ ৰজাসকলৰ এখন চৰিত আছে, তাকে পেট্‌ছ বুলি এজন জাৰ্মান পণ্ডিতে সম্পাদন কৰি উলিয়াইছে। মই নেশ্যানেল লাইব্ৰেৰিৰপৰা গুৱাহাটীলৈ কিতাপখন অনাই দেখিলো, হয়, মই গোটেইখন চ’লাথ কৰি বিচাৰি ফুৰা মোৰ ৰজাজন এইজনেই হয়। মোৰ ঘাই উদ্দেশ্যত এই আৱিষ্কাৰে ৰব গুৰুতৰ সহায় নকৰিলেও মোৰ ৰোমাণ্টিক অৱেষণে তৃপ্তি লাভ কৰিলে। মাজাজৰ জাৰ্নেলত মোৰ সম্পাদিত “হস্তমুক্তাৱলী”ৰ পাঠ আৰু আলোচনাৰপৰা কলিকতাৰ সংগীত-পণ্ডিত স্বামী প্ৰজ্ঞানানন্দই তেওঁৰ গ্ৰন্থত উদ্ধৃতি দিছিল। তেওঁক বিচাৰি ৰামকৃষ্ণ বেদান্ত মঠত লগ পাইছিলোঁগৈ। স্বামীজীৰে আলোচনাৰপৰা ছুইবো মনৰ নানা খবৰি মৰিছিল, ছুইবো মাজত এক বন্ধুত্বও জন্মিছিল।

দিল্লীৰ সাহিত্য অকাদেমিৰ ওৰফৰপৰা অসমীয়া কবিতাৰ এক সৰ্বাঙ্গক বাছনি কৰিবলৈ মোক ভাৰ দিয়া হয়। সেইমতে কবিতা গোটোৱা হ’ল, তাৰপৰা বাছি বাছি সংকলনটো ঠিক কৰা হ’ল। কিন্তু কবিতাতকৈও সূত্ৰ ৰূপত কবিসকলৰ পৰিচয় আৰু ঘনীভূত ভাষাৰে বুৰঞ্জীমূলক পাতনিৰ বাবে ‘অসমীয়া কবিতাৰ কাহিনী’ তৈয়াৰ কৰাভাৱে বেছি মনোনিৱেশ কৰা হয়। সেই বস্তু ছটা নিজৰে ভাল লগা হৈছিল। অকাদেমিৰ পূৰ্বাঞ্চলিক সচিব ক্ষিতীশ বায়ে সদায় কৈছিল যে এই “সঞ্চয়ন”ৰ পাতনিখন তেওঁ বঙলা ভাষাত অনুবাদ কৰি উলিয়াব। মই সংকলনটোৰ বাবে লোক-গীতো বাছি

উলিয়াইছিলো। কিন্তু তেনে গীতৰ সংগ্ৰহ অকাদেমিয়ে মুকীয়াকৈ উলিয়াবৰ দিহা কৰাত মোৰ লোক-গীত বাহানি “চটাই পৰেবত আক ছিৰি লুইত” নাম দি বাণী প্ৰকাশক প্ৰকাশ কৰিবলৈ দিওঁ।

অসম সাহিত্য সভাই অসমৰ পৱিত্ৰ স্থানসমূহ সম্পৰ্কে এখন কিতাপ সংকলন কৰাৰ কথা কেইবছৰমান চিন্তা কৰি আহিছিল। ১৯৫৯ৰ কাৰ্ধনিৰ্বাহকে সেই কামটো মোৰ হাতলৈ ঠেলিয়ালে। মই এখন আঁচনি কৰি বহুতজন লোক বাছি লেখা কাম তুৰন্তে হাতত লৈ চাৰি মাহৰ ভিতৰত সেয়া পূৰ কৰি মোক গতাবলৈ অনুৰোধ কৰিছিলো। সেইমতে আধাৰ অধিক লোকে নিজ নিজ বিষয়ৰ লেখা দিলে। তুই এজনে নিজেও একা নকৰি আনসকলোৰ বাধা দিবৰ যত্নৰ হৈছিল। কিন্তু ইয়াৰ পিছৰ পলাশবাৰী (মিৰ্জা) অধিৱেশনৰ আগে আগে গ্ৰন্থখন “পৱিত্ৰ অসম” নাম লৈ ছপা হৈ ওলাল। ডক্টৰ ভূঞা ছাৰে অশেষ প্ৰশংসা কৰিলে, ক’লে, ৱাণ্টাৰ ষ্টৰ ইংলেণ্ড ষ্ট লেণ্ডৰ বৰ্ণনাৰ এখন কিতাপৰ বাহিৰে আন ক’তো তেনে গ্ৰন্থ তেওঁ দেখা নাই। অসম উচ্চ গ্ৰাম্যায়তো এই গ্ৰন্থ বাদী-প্ৰতিবাদীয়ে প্ৰামাণ্য ৰূপ দাখিল কৰি গোচৰ জিকে। কিতাপখনৰ কিন্তু বহুতো সংযোগ আৰু পৰিৱৰ্ত্তন আৱশ্যকীয় হৈ আছে বুলি মই অনুভৱ কৰোঁ। এই পুথিখন লেখাৰ সময়ত শঙ্কৰদেৱৰ জন্ম-স্থানৰ কথা লৈ এটি বাদ-প্ৰতিবাদ চলিছিল। তাৰ মাজতে নগাঁৱৰ মৈৰা-বাৰী ৰেল ষ্টেচনৰ ওচৰৰ পাতেকিবৰি বোলা মহাপুৰুষৰ উদ্ভৱ-স্থান বুলি সাব্যস্ত হোৱা স্থানত ১৯৬০ চনৰ ১৮ এপ্ৰিল তাৰিখে এটি নামঘৰৰ আধাৰশিলা স্থাপন কৰিছিলোঁগৈ।

ভাৰতৰ স্বাধীনতা-লাভৰ পাছত বিভিন্ন প্ৰান্তৰ ভাষাত বিশ্বকোষ বা জ্ঞানকোষ প্ৰকাশ কৰিবৰ প্ৰয়াস দেখা গৈছিল। ঠিক্তিমধ্যে কেইবাটাও ভাষাত তেনে গ্ৰন্থ ওলাই গৈছে। তেজুও ভাষাৰ “আজ্ঞাৱিজ্ঞান কোশ”, পজাবী ভাষাৰ “পজাবী সাহিত্য কোশ” আৰু

তামিল ভাষাৰ জ্ঞানকোষত অসমীয়া ভাষা-সাহিত্য সম্পৰ্কে একোটি প্ৰবন্ধ যোগাইছিলো, বঙলা “ভাৰতকোষ”ত তিনিটি প্ৰবন্ধ দিব লগীয়াত পৰিছিল। গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় আৰু অসম সাহিত্য-সভাই বহুত জল্পনা কল্পনা কৰাৰ পাছত ১৯৫৯ ছনমানবেপৰা অসম প্ৰকাশন পৰিষদে ‘অসমীয়া বিশ্বকোষ’ৰ কামত উন্নয়ন লগায় আৰু তাৰ কিছুদিন পাছত কামটো কাৰ্যকৰীভাৱে হাতত লৈছে। সেই উদ্দেশ্যে বিভিন্ন কলা বিষয়ক প্ৰবন্ধাৱলী সন্নিৱেশৰ অ’চনি অধ্যাপক নীলমণি ফুকন আৰু ডক্টৰ বীৰেন্দ্ৰনাথ দত্তৰ সহযোগত তৈয়াৰ কৰি দিছিলো। ৰাষ্ট্ৰীয় সঙ্গীত নাটক অকাদেমিৰ পৰিকল্পিত Companion to Indian Music নামৰ বিশ্বকোষলৈ অসমীয়া সংগীতৰ বিষয়ে সকলোখিনি কথা আৰু সাহিত্য অকাদেমিৰ Encyclopoedia of Indian Literature অলৈ কেইটামান প্ৰবন্ধ দিয়া হয়। ১৯৫৮ ছনৰ জুনৰপৰা চন্দ্ৰকান্ত-ইন্দ্ৰকান্ত গ্ৰাস সমিতিৰ হৈ গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ত “চন্দ্ৰকান্ত অভিধানৰ”ৰ দ্বিতীয় সংস্কৰণৰ কাম আৰম্ভ হয়। উক্ত বিষয়ক সমিতিৰ কাম সম্পূৰ্ণ হোৱাৰ পাছত কিতাপখন ছপালৈ দিয়া সময়ৰেপৰা কামটোত অলপমানকৈ খেলিমেলি লগা যেন লাগে। গতিকে শেহৰ ভাগ কাম ডক্টৰ বিৰিকি কুমাৰ বৰুৱাই পুনৰ মোৰ হাতত গুজি দিয়ে। ইয়াৰ বাবে অভিধানখনৰ বিভিন্ন স্থানত বিভিন্ন আৰ্হিৰ ছাঁও নপৰাকৈ নাথাকিল। তথাপি শেহন্তত বস্তুটো ভাল বকমেই ওলাই আহিল। অধ্যাপক কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈদেৱে তাৰ বাবে মোকে এধানমান প্ৰশংসা কৰিলে (৪ ফেব্ৰুৱাৰী ১৯৬৩)—‘অভিধান পোৱা আজি ভালোমান দিন হ’ল। সৰ্বাগ-স্বন্দৰ হৈছে। এখন লেখত লব লগীয়া গুথ খাপৰ অভিধান বুলিব পৰা হৈছে। আপোনাৰ পৰিশ্ৰম সাৰ্থক হোৱাত অপ্ৰেৰ আনন্দ পাইছো। অভিধানৰ বিষয়ে আৰু কি ভাবিব পাৰি অংশ কৰে। মোৰ জীৱনশাতে ভাবিবৰ সময় হ’ব।’

অসম সাহিত্য-সভাৰ বাহিৰেও অসম বাহুভাষা প্ৰচাৰ সমিতি, কামৰূপ অল্পসংখ্যক সমিতি আদি অনুষ্ঠানৰ লগত সৰ্ব্বত্ৰ ব্যৱস্থা লোৱা হৈছিল। অসম সঙ্গীত নাটক একাডেমিয়ে বহুত দিনৰ জাতীয় নাট্যশালা নিৰ্মাণ কৰাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰাৰ পাছত নৰ্মাণ্ডত 'অসম কেন্দ্ৰীয় নাট্যশালা' (ACT) সাজিবৰ আঁচনি কৰি চৰকাৰৰপৰা অনুদান বিচাৰে। এই আঁচনি বহুত স্বত্ব কৰি প্ৰস্তুত কৰা হৈছিল—চন্দ্ৰনাথ ফুকন, হেম বৰুৱা আৰু মই তাত জড়িত হৈ পৰিছিলো। কিন্তু অনুদানৰ বিষয়ত কোনো সঁহাৰি নাছিল। ইয়াৰ পাছতো মাজে মাজে জাতীয় নাট্যশালাৰ টংক ফুটা শুনিছো। কামত হ'লে এচুলিও কোনো আগ বঢ়া নাই। কুমুদচন্দ্ৰ বৰঠাকুৰ আদিৰ নামৰ লগত জড়িত সদৌ অসম পুৰুষাঙ্গল সমিতিৰ সপ্তম বাৰ্ষিক অধিবেশন ২৪ মেই ১৯৫৯ত মজলদৈত বহে আৰু সমিতিৰ নিমন্ত্ৰণত মই সভাপতি হ'ব লগীয়া হয়। কিন্তু তেতিয়াৰপৰা বাৰ-চৈধ্য বছৰ কাল নিৰ্ভৰ্য্য হৈ বহি থকা সমিতিৰ ১৯৭৩ চনতহে কিছু কামৰ উদ্ভাপ উঠে। ১৯৭৬ত চনত আৰু ১৯৭৭ত অল ইণ্ডিয়া ৰেডিওই নতুন দিল্লীত দুখন সাহিত্য সমাৰোহৰ বহল আয়োজন কৰে। সেই দুখনলৈ গৈছিলো। প্ৰথমবাৰ হেম বৰুৱা লগৰীয়া আছিল বাবে দিল্লীৰ ছাউথ এভিনিউত তেতিয়া এম্. পি. বিয়াং কেইপ্ৰিভৰ (এভিয়া মণিপুৰৰ মুখ্যমন্ত্ৰী) লগত আছিলোঁগৈ। দ্বিতীয় বাৰ সমাৰোহৰ শেহৰ এখন সভাত সমস্ত প্ৰতিনিধিৰ মাজত তিনিজনক এটা বিশেষ বিষয় হৈল এডোটা কথিকা পঢ়িবলৈ দিয়া হৈছিল। কিন্তু আন দুজনক তেওঁলোকৰ কথিকা পৰিৱৰ্তন কৰি ল'বৰ সুবিধা দিয়া হৈছিল, মোক কিন্তু দিয়া নাছিল। মই সেইসেই কথিকা আবৃত্ত কৰাৰ আগতে ক'লো, 'মই কথিকাটো লাখিল কৰাৰ পাছত হাত কৰাৰ সোঁতাবিহীন আশা কৰোঁ যোৱা' নকৰিব ভিতৰত তাক কোনো অংশত (dated) হৈ যোৱা নাই। সকলোৱে

হৈছিলে। মোৰ মনটোও মুকলি লাগিল। ১৯৫৯ চনৰপৰা কিছু কাল আকাশবাণীৰ কাৰ্য্যমূৰ্তী উপদেষ্টা সমিতিৰ মেম্বৰ হৈ বহিছিলো, কিন্তু কামৰ ঘৰত কিবা হৈছিল বুলি ভাব নহয়। ৩০ জানুৱাৰী ১৯৫৬ তাৰিখে ৰোটাৰী ক্লাবে মোক বক্তৃতা দিবলৈ মাতিছিল আৰু ডি কিল্ ডিগ্ৰী পোৱা বাবে সম্বৰ্ধনাও জনাইছিল। তেওঁলোকৰ নিয়ম তেওঁলোকৰ এজন সদস্যই সমাজত অতিথিক পৰিচয় কৰাই দিব লাগে। সেই কাম কৰি কথকদিন আলি আহমদ ছাহেবে মৰমত কোৱা কথা কেইবাৰোম মই ঘৰলৈ আহি দিনলৈখাত টুকি থৈলাহি I am very proud having to introduce Dr Neog It is by his own efforts, pains and perseverance that he has built his life I have known him since he was a student I remember with feeling how when I was Secretary of Gauhati University Trust Board he helped me and the great Gopinath Bardoloi in the building of the university he is now serving He then served in a humble capacity But through his own endeavours he now serves the university in a much higher role ১৩ ডিচেম্বৰ ১৯৫৫ৰ দিনা অসম প্ৰকাশন পৰিষদ উদ্বোধিত হ'ল। মই প্ৰথমডোখৰত পৰিষদৰ বা কাৰ্য্যপালিকাৰ সদস্য নাছিলো। নহ'লেও তাৰ সভাবোৰলৈ যাৰ লাগিছিল আৰু ডক্টৰ বিৰিকিকুমাৰ বৰুৱাই মোক ধিলঙলৈ লগত গাড়ীত তুলি নি শিক্ষামন্ত্ৰী দেৱেশ্বৰ শৰ্মাৰে মুখ্যমন্ত্ৰী চলিহাক ধৰিছিলগৈ পৰিষদক সম্বৰ্ধক অনুদান দিবলৈ। সাহিত্য অকাদেমীৰ বছৰেকীয়া পুৰস্কাৰৰ বাবে বিচাৰক সমিতিত পোনৰ কালছোৱাত প্ৰায় থাকিব লাগিছিল। এবাৰ সমিতিয়ে অজ্ঞমোহন মিত্ৰা এখন কিতাপ লৈ অকাদেমীৰ কাৰ্য্যপালিকাৰত বক্তৃতাৰ তৰ্ক হৈছিল, কাৰণ কিতাপখনত এখন গাঁৱৰ কথা মাথোন আছিল। মোৰ অজ্ঞমোহনত লেখিছিলো যে 'গোম্মদে

নভোমণ্ডল'ৰ দৰে জ্বৰিৰ এখন গাঁৱত গান্ধী আন্দোলনৰ প্ৰতি-
ক্ৰিয়াৰ কথা কিতাপখনত সূক্ষ্মভাৱে ভাল বকৱা ভাৱ-শৈলীত দেখুওৱা
হৈছে। ডক্টৰ চিন্তামন দেশমুখে এই পইন্টটোৰ ওপৰত গুৰু দি
হেঁচা মাৰি ধৰিলে আৰু সেইবাবেই অসমীয়া কিতাপ এখনে সাহিত্য
অকাদেমি বঁটা লাভ কৰিলে। ২০৫৭অৰ মাৰ্চ-এপ্ৰিলত এমাহ
জোৰাকৈ অসমৰ শিক্ষাধিকাৰে নৱসাক্ষৰৰ বাবে সাহিত্য-বচনাত
প্ৰশিক্ষণ দিবৰ বাবে এক সাহিত্য-কৰ্মশালা পাতি মোক তাৰ সঞ্চালক
হ'বলৈ মাতে। অধ্যাপক ৰায়হান শাহ, কুমুদচন্দ্ৰ বৰদলৈ, সুৰেশ
চন্দ্ৰ গোস্বামী আদি শিলং-গুৱাহাটীত অনুষ্ঠিত এই কৰ্মশালাৰ কৰ্মী
হৈ আহিছিল আৰু কেইবাখনিও পুথি বচনা কৰিছিল।

১৯৫৮। গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ভিতৰত সংস্কৃত মহাভাৰতখনৰ
অসমৰ সংস্কৃত পণ্ডিতসকলৰ সহযোগিতাত অসমীয়া ভাঙনি কবিবৰ
আঁচনি হাতত লোৱা হয় আৰু আঁচনিখন সঞ্চালন কৰাৰ ভাৰ
মোৰ ওপৰত পৰে। ডক্টৰ বিৰিঞ্চিকুমাৰ বৰুৱা সাধাৰণ সম্পাদক।
বোম্বাইৰ নিৰ্ণয়সাগৰ প্ৰেছৰ সংস্কৰণটিকে এই বিষয়ত আদৰ্শ কৰি
লোৱা হৈছিল। অনুবাদ কাৰ্য সম্পূৰ্ণ হ'ল যদিও, ছপা কাম অৰ্থৰ
অভাৱত আজিও আধৰুৱা হৈ আছে। ডক্টৰ বৰুৱাৰ উত্তমত লোক
কলা লোক-কথা অধ্যয়নৰ এটি বিভাগকে সৃষ্টি কৰা হৈছিল। এই
আঁচনিত বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী লোক-গীত সংগ্ৰহৰ বাবে পুলকেশী
সিংহক মোৰ তলত গৱেষক কৰা হৈছিল। লীলা গগৈৰ 'অসমীয়া
লোক গীত' আৰু চৈয়দ আবদুল মালিকৰ 'জিকিৰ আৰু জাৰি'
সংগ্ৰহ দুটিৰ পাতনি আদিৰ চূড়ান্ত ৰূপলৈকে নিয়াৰ ভাবো মোক
দিয়া হৈছিল (১৯৫৭)। ১৯৫৮ চনত ডক্টৰ ভূঞা ছাৰ উপাচাৰ্য
ধৰ্মাত অসমৰ সংস্কৃতি আৰু সভ্যতাৰ বিষয়ত এটি বিভাগ খোলাৰ
আঁচনি তৈয়াৰ কৰিবলৈ দিয়া হয়। আঁচনি হ'ল। বিভাগ হ'ল।
কিন্তু সি হ'ল অশাস্ত্ৰী। গৱেষণা বিভাগ-ৰূপে এগৰাকী কৰ্তৃব্যশীল

অধ্যাপকৰ অধীনে বক্তৃতি সংগঠন কৰা হ'লে বোধ হয় দ্বাৰী আৰু আৱশ্যকীয় কাম এটি হ'লহেঁতেন।

এই শতকৰ বৰ্ষ দশকৰ আদি ভাগতে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ে আই এ এছ, আদিৰ প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষালৈ ছাত্ৰ সাজু কৰিবৰ বাবে শ্ৰেণী খোলে। সেই উদ্দেশ্যে বিলাতৰ কেইজন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এম্ এ হিষ্টন ফ্ৰাঙ্কিছ নামৰ এজন ডেকাক নিয়োগ দিয়া হয়। তেওঁ তেওঁৰ পত্নী আইৰিছক লৈ গুৱাহাটী পায়হি। পাণবজাৰৰ ৰেণ্টিষ্ট মিশ্যন কম্পাউণ্ডতে তেওঁলোকৰ থাকিবৰ দিহা হয় আৰু হিষ্টনে গধূলি কটন কলেজৰ চৌহদৰ ভিতৰৰ আমাৰ উকখা খেৰী ঘৰটোতে গুৱাহাটী মহানগৰীৰ অগণন মহৰ লগত বৃদ্ধ কৰি পাঠদান কৰে। সময়ত মোৰ আৰু ভূপন হাজৰিকাৰ লগত ফ্ৰাঙ্কিছ দম্পতিৰ ঘনিষ্ঠতা হয়। হিষ্টনে সংস্কৃতৰ গভীৰ অধ্যয়ন আৰম্ভ কৰিছিল বিলাতত থকাত। বেদান্ত, গীতীৰ বিষয়ে তাত থকাত বক্তৃতা দিব পাৰিছিল। গুৱাহাটীলৈ আহি সংস্কৃতৰ চৰ্চা আৰু গাঢ় কৰে। এদিনাখন অতি উত্তপ্ত ভৰ ছপৰীয়া মোৰ ঘৰৰ ছৱাবত টক্ টক্ শব্দ পৰাত ছৱাৰ মেজি দেখে। চাইকেল এখন লৈ হিষ্টন ব'দত থিয় দি। ক'লে যে তেওঁ নটবাজৰ বৰ্ণনাৰে সংস্কৃতত এটি কবিতা লিখি থৈ আহিছে, সেয়া চাবলৈ যাৰ লাগে। মই ক'লো, 'লৈনো নাহিলা কিয়?' 'এবা, মই সেইটো ভাবিবলৈকে নহ'ল। কিন্তু মোৰ ঘৰত বহি পঢ়িলেহে তাৰ আচল বস ওলাব। কাৰণ, মই কবিতাটো লেখিবলৈ অজ্ঞপ্ৰেৰণা পালো এজনী খৰি বোটলা, মাজুহ দেখি। তাই মূবত পাচিটো লৈ দস্তাৱমান হৈ সোঁ। ভৰিৰ আঙুলিৰ চেপেৰে বতাহত সাঁৰ পৰা শিৰীৰ গছজোপাৰ এখান এখান ঠানিবোৰ বুটলিছে, দেৱাত জগিটো মাইলাখ নটবাজৰ ছবি যেন হৈছে। মই তেতিয়া তেতিয়াই শাবীবোৰ লেখি পেলৱাজো।' উৎকণ্ঠিত হিষ্টনৰ লগত মই

বজা ভাঙ এৰি পানবজাৰ পালোঁগৈ কবিতা শুনিবলৈ। হিষ্টনে
মাজে ফাঁজে চুৰিয়া পিন্ধে আৰু গুৱাহাটীৰ পৰাভীৰ্ষ মন্দিৰকোঁৱ
চাই কৰে, কলেজৰ ছাত্ৰৰ সবস্বতী-পূজাৰ মন্ত্ৰ গোৱা শুনি থাকেগৈ,
ল'ৰাইডক মন্ত্ৰৰ অৰ্থ সোধে, তেওঁলোকে অৰ্থ ক'ব নোৱাৰিলে মূৰ্ত্তি
গোলানীলৈকে তেওঁ একান্তমনে চাই থাকে। মুঠতে, হিষ্টনক দেখি
ছাৰছেট মমৰ Razor's Edge উপন্যাসৰ নামকলৈ (razor's
edge নামটো কঠোপনিষদৰ 'ক্লবসা ধাৰা' মিনিতা 'ছবত্যা'ৰ
অনুবৰণ) মনত পৰে। আইবিছ আকৌ আৰ্টিষ্ট। বাস্তৱিক
সংগ্ৰহালয়ত গৈ তেওঁ মূৰ্ত্তিৰোধৰ কাক-কাৰ্ৰ পিটিকি পিটিকি চাই
থাকেগৈ, বৰদিন পৰিলে পুৰণি চিত্ৰ অথবা পুৰণি কাহিনীৰ অনুসৰণত
কাঠ-খাদাই কবি নতুন বছৰৰ শুভেচ্ছাৰ কাৰ্ড তৈয়াৰ কৰে বছৰি।
কিন্তু মই গমহে নাপাওঁ, মনে মনে তেওঁলোকৰ মনত ভাঙন ধৰে।
বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কৰ্তৃপক্ষৰ কোনোজনে হিষ্টনৰ মনত আঘাত লগা
কথা কয়। কৰ্তৃপক্ষৰ লগত মোৰ সন্ধান-ধকা দেখি তেওঁ সেই
কথা মোক নকনায়। তাতোকৈ এটা ডাঙৰ কথা হয় এদিন।
তেওঁ সহকৰ্মী এজনৰে এটি শিৱ-মন্দিৰ চাবলৈ গৈছে, কাৰণ
শিৱৰ প্ৰতিৱে তেওঁৰ ভক্তিৰ ঢাল। মন্দিৰৰ ভিতৰখন তেওঁৰ চাবৰ
বৰ হেঁপাহ হয়। ছাৰ-মুখতে মন্দিৰৰ সকলো এজনক পাই
অজ্ঞমতি বিচাবে আৰু অজ্ঞমতি পায়। তেওঁ দ'লৰ ভিতৰ সোমায়
আৰু চাই চি'তি ৰাহিব হয়। কিন্তু ছাৰ-মুখ পাওঁতেই ঘাই নলৈজন
ওলালহি আৰু 'তুমি কিয় ভিতৰ সোমাল' বুলি হাতেৰে তেওঁক
ঠেলা মাৰি দিলে। সি তেওঁৰ বাবে চৰম আঘাত হ'ল। স্নাতক
ধৰ্মৰ গুণকীৰ্তন কৰি থকা মোক কিন্তু তেওঁ এই কথা নকলে।
তেওঁ ঘৰলৈ ঘূৰি ৰোৱাৰ সিদ্ধান্ত কৰি সকলো আয়োজন কৰিলে।
মই যেতিয়া কথাটো জানিলো, তেতিয়া এনে অৱস্থা—বৰো'ক
উলিয়াব নোৱাৰোঁ, তেওঁ উলিয়ায়। তেতিয়া প্ৰতিকাৰে

নাই। তেওঁৰ বহুত বস্তু আৰু বিশেষকৈ কিতাপখিনি কাৰো কাৰো মাজত বিলাই দিলে, কিছু থকা খবৰে পৰি ব'ল, আধোন মহাশয়ৰ কবিতা পড়িত বেহুঁৰ “অৰ্ধদ”খনি অতি আদৰেৰে নিজৰ কাপোৰ-কাৰ্মিন্স মাজত সুমুৱাই বিলাত-যাত্ৰা কৰিলে। ত'ত তেওঁ গৈ বিশ্ববিদ্যালয়ত থুলি লয়, কিন্তু শেহত ধৰ্ম্মশুদ্ধানতে যোগ দিয়ে। তাৰে-পৰা হিণ্টনে নহ'লেও আইবিছে চিঠি দি থাকে, নহ'লে অন্তত বৰদিন ন বছৰৰ কাৰ্ড এটি পঠিয়ায়। তেওঁলোকৰ পুত্ৰ বিচাৰ্ড আৰু ছোৱালী বাচেলৰ জন্মৰ সন্বাদ, পঢ়া-শুনাৰ কথা জনাই থাকে। হিণ্টনে গীৰ্জাত যোগ দিছে যদিও ভাৰতীয় ধৰ্মৰ অব্যয়ন এতিয়াও পৰিহাৰ কৰা নাই।

ভাৰতীয় বিষয়ত বতি থকা আন এজন চাহাব ডেকা ছাদিন্লে মোৰ সঙ্গী হৈছিল। তেওঁ হ'ল বৰাৰ্ট ব্ৰাউন। কেলিফৰ্নিয়া বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সংগীতৰ অধ্যাপক। তেওঁ ভাৰতলৈ আহিছিল দক্ষিণ ভাৰতৰ সংগীতৰ তাল সম্পৰ্কে গৱেষণা কৰিবলৈ। তেওঁ মাজাজন্ত থকাতে অসমৰ সজ্জ সংগীতৰ আৰু মোৰ চেষ্টাৰ বিষয়ে ডক্টৰ ডি বায়ননৰপৰা জানিবলৈ পাই মোলৈ এখন চিঠি দিয়ে অসমলৈ অহাৰ অভিপ্ৰায়েৰে। মই তেওঁক সাদৰ আহ্বান জনালো। সেই সময়তে অৰ্থাৎ ১৯৫৯ৰ এপ্ৰিলত ডেকাপুৰেদি দলই লামা ভাৰত প্ৰৱেশ কৰিবৰ কথা। সেই কথাই ব্ৰাউনৰ অসমলৈ অহা সময় নিকপণ কৰি দিলে। কিন্তু সময়টি বৰ স্পৰ্শকাতৰ। তেওঁ গুৱাহাটী পোৱাবহি লগে লগে চোৰাংচোৱাই তেওঁৰ পিছ ল'লে। মোৰ ঘৰলৈকো সিসকলৰ শুভাগমন ঘটিল। ব্ৰাউনে দলই লামাক ডেকাপুৰত দৰ্শন কৰিলেনে আৰু কমলাবাৰীৰ গায়ন-বায়ন আৰু আমাৰ ডেকাপুৰৰ গহনচন্দ্ৰ গোখৰাী প্ৰভুকো লগ ধৰি অসমৰ তাল সম্পৰ্কে বহুতো কথা সংগ্ৰহ কৰি আনিিলে। বৰগীত গৱেষণা সমিতিৰ আধুনিক স্বৰূপ আমি গীতৰ তালৰ মা-মান, ঘাত আদিৰ লগৰ

খবতকীয়া চোক অংশৰ মাত্ৰা-বিভাজন কৰিব নোৱাৰিছিলো।
 বোমান আখৰেৰে লেখি ফ্লেটক সেই চোকবোৰ দি পঠিয়াইছিলো
 সৰলৈ যাওঁতে। তেওঁ তাবপৰা ঘূৰি আহি গুৱাহাটীৰ আৱৰ্জগৃহত
 বহি ছাতেৰে চাপৰি ধৰি চোকবোৰ মুখেৰে গাই দেখুৱালে।
 সেইবোৰ অৰ্থহীনতো নহুৱেই, বৰ, গা-মান আৰু ছাত্ৰৰ অনুকূল
 ছন্দৰ প্ৰকাশ মাথোন। এই সময়তে আৰু এজন এম্বেৰিকান ছাহাৰে
 মোক মোৰ আৱশ্যকীয় সমল যোগাই সহায় কৰিছিল। তেওঁ
 পেনছিলভেনিয়া বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সংস্কৃতৰ অধ্যাপক ডব্লিউ নৰ্মান ব্ৰাউন।
 মই ভেটিয়া বিশ্বমংগল ওৰফে লীলাপুৰৰ কৃষ্ণ-গীত সম্পূৰ্ণকৈ
 (যাৰ নাম বংগ আৰু দক্ষিণত “কৃষ্ণ-কৰ্ণামৃত”, পশ্চিমত ‘বালগোপাল-
 জ্যোতি’ আৰু অসমত “কৃষ্ণোত্তম”) অনুসন্ধান কৰি আহো। আমে-
 ৰিকাৰ বস্টনৰ Eastern Art বোলা জানে’লখনত প্ৰফেছৰ ব্ৰাউনৰ
 এটা প্ৰবন্ধ ওলাইছিল পশ্চিমী সংস্কৰণৰ এখন পুথিৰ বিষয়ে।
 জানে’লখন দুৰ্ভাগ্য হৈ পৰা বাবে তেওঁ তেওঁৰ সমস্ত প্ৰবন্ধটোৰ
 ফটো কপি কৰি পঠিয়াই দিছিল। ইয়াৰ বহুত পাছতহে ১৯৬৪ত
 নতুন দিল্লীত বহা আন্তৰ্জাতিক প্ৰাচ্যতত্ত্ব কংগ্ৰেছত খন্তেক পৰলৈ
 সংস্কৃত সাহিত্যৰ মহাপ্ৰাজ্ঞ অধ্যাপকগৰাকীক লগ পাইছিলো।

ষষ্ঠ দশকৰ মোৰ এই কথা আৰু কাহিনী কওঁতে বেডিঙত
 প্ৰচাৰ কৰা হোৱা বহুতৰোৰ কথিকাৰ কথা মনত পৰে—যিবোৰৰ
 নকল ছাত্ৰত বখা নহ’ল, যিবোৰ ক’তো ছপা হৈও নোলাল।
 স্থানীয় খবৰ কাগজ আৰু আলোচনীতো কিছু প্ৰবন্ধ লেখিছিলো।
 বিশেষকৈ তিনিচুকীয়াৰ বজু প্ৰেমধৰ ৰাজখোৱাৰ সম্পাদিত “সৌমাৰ-
 জ্যোতি”লৈ প্ৰবন্ধ ঘনাই দিব লাগিছিল, নিদিলে তেওঁৰপৰা
 ওজৰ আহিছিল, “এইবাৰ কিন্তু বৰ বেয়া কথা হ’ব”, ‘সৌমাৰ জ্যোতি’
 বন্ধেখব-বিহীন হৈ যাব। কিবা এটা কৰক।” কেতিয়াবা
 কিবা এটা কৰোঁ। কেতিয়াবা নকৰোঁ।

প্ৰাচ্যবিদ্যাৰ জগৎসভালৈ

‘জগতে আনন্দযন্ত্ৰে আমাৰ নিমন্ত্ৰণ/ ধন্য হল ধন্য হল মানব-
জীৱন’ (নীতাজলি)। All India Oriental Conference বা
অখিল ভাৰতীয় প্ৰাচ্যবিদ্যা সন্মিলন ভাৰতৰ প্ৰাচ্যতত্ত্ববিদ তথা
জ্ঞানান্বেষীসকলৰ এক আনন্দমেল। অথচ এই মহৎ অলুষ্ঠানটিৰ
জন্ম হয় সৌ সিদিনাহে ১৯১৯ ছনত। তাৰ আগলৈকে Indology
বা ভাৰততত্ত্ব—বেদৰ, বেদপূৰ্ব তথা প্ৰাচীন ভাৰতৰ জ্ঞানৰ উচ্চ
পৰ্যায়ৰ চৰ্চা অন্বেষণ—মাহিলি সংস্কৃত আদি ভাৰতীয় ভাষাৰ মাধ্যমত
সংযুক্ত বিদ্যা চৰ্চা কৰা ইউৰোপ আৰু এমৰিকাৰ মহাপণ্ডিত-
সকলৰ অধিকাৰৰ সম্পদ। এই মহান প্ৰাচ্যতত্ত্ববিদসকলৰ সামাজিক
অলুষ্ঠান আছিল ১৮৭৩ ছনত পৰিচালিত প্ৰতিষ্ঠিত International
Congress of Orientalists। তাৰ সভাৰোৰ বহিছিল ইউ-
ৰোপৰ বিভিন্ন ৰাষ্ট্ৰৰ ৰাজধানীবোৰতহে। ভাৰতত বা এছিয়া
মহাদেশৰ কোনো দেশত কংগ্ৰেছৰ সভা পাতিবৰ যত্ন সফল
নহৈছিল, ভাৰতত, আন কি এতিয়ালৈকে, এবাৰহে কংগ্ৰেছ
বহিছে—১৯৬৪ ছনত তাৰ ষড়্‌বিংশ অধিবেশন। ১৯০২ ছনত ভাৰত
চীন আৰু জাপানৰ মাজতে সীমিত কৰি হানোইত Premiere
Congres International des Etudes d’Extrême-Orient
এখন বহিছিল।

পণ্ডিতসকলে ইঙ্গিত কৰিছে, প্ৰথম বিশ্বসমৰ যুদ্ধৰ জ্বৰছৰ
আধুনিক ভাৰতৰ ঐতিহাসত বিশেষ তাৎপৰ্যপূৰ্ণ। সেই সময়তে ভাৰত
জুৰি জাতীয় ভাষাৰ উন্মেষ সাৰ পাই উঠিছিল। প্ৰসঙ্গতঃ উল্লেখ
কৰিব পাৰি যে সেই সময়তে ১৯১৭ ছনত অসমৰ পুৰণি শিৱসাগৰ

ছহৰত আমাৰ জাতীয় অনুষ্ঠান অসম সাহিত্য-সভাৰ পন্থন—যি ১৯১৭ চনত হয় জগতত নতুন সোঁত বোঁৱা কছ বিয়ৰ। ইয়াৰ পূৰ্বে এছ. পি. পণ্ডিত, বামকৃষ্ণ গোপাল ভাণ্ডাৰকৰ আৰু জে. জে. বোডীয়ে, ইউৰোপত বহা কংগ্ৰেছৰ দুই-এক অধিবেশনত বোগ দিছিলগৈ। ১৯১৭ৰ ৬ জুলাইত ভাণ্ডাৰকৰৰ অশীতিতম জন্মদিনৰ উপলক্ষ্যে তেওঁৰ ছাত্ৰ, বন্ধু আৰু সহকৰ্মীসকলে তেওঁৰ নাম স্মৃতি-স্মাৰক কবি বাখিবলৈ আৰু ভাৰতীয় প্ৰাচ্যবিদসকলৰ পাণ্ডিত্যকৰ্ম এক আদৰ্শত সংগঠিত কৰিবলৈ B andarkar Oriental Research Institute প্ৰতিষ্ঠা কৰে। সেই অনুষ্ঠান আজি ভাৰতত স্বৰ্ণ মহান জ্ঞানভীৰ্তত পৰিণত হৈছে। সেই অনুষ্ঠানৰ সন্মানতে ছহৰকাৰ, বিশ্ববিদ্যালয়, বিবিধ গৱেষণা অনুষ্ঠান আৰু পণ্ডিতসকলৰ সহযোগত পুণেত ১৯১৯ত বহা এক সভাই অখিল ভাৰতীয় প্ৰাচ্যবিদ্যা সন্মিলন (তেতিয়া অৱশ্যে নাম দিয়া হৈছিল Indian Oriental Conference আৰু ১৯৩৩ পৰ্যন্ত সেই নামেই অনুষ্ঠানৰ নাম আছিল) পঢ়ে। সেই প্ৰথম সন্মিলনত বেদ, আৱন্তা, পালি আৰু বৌদ্ধধৰ্ম আদি বাৰটা বিভাগ সূকীয়া সূকীয়াকৈ বহিছিল। এই বিষয়ত আৰু আন বহুতোবোৰ বিষয়ত প্ৰথম সন্মিলনৰ আৰ্হি আজিও বৰ্তি আছে। পিছত অৱশ্যে বিভাগৰ সংখ্যা বাঢ়িছে। (১) বৈদিক, (২) ইৰাণীয়, (৩) ক্লাছিকেল সংস্কৃত, (৪) ইছলামী অধ্যয়ন, (৫) আৰবী আৰু ফাৰ্চী, (৬) পালি আৰু বৌদ্ধধৰ্ম, (৭) প্ৰাকৃত আৰু জৈনধৰ্ম, (৮) ইতিহাস, (৯) পুৰাতত্ত্ব, (১০) ভাৰতীয় ভাষাতত্ত্ব, (১১) ক্লাছিকেল অধ্যয়ন (১২) দৰ্শন আৰু ধৰ্ম, আৰু (১৩) কাক বিজ্ঞান আৰু ললিত কলা। দক্ষিণ-পূব এছিয়া-অধ্যয়ন আৰু পশ্চিম এছিয়া অধ্যয়ন নামৰ দুটা বিভাগ যোৱা কুৰি বছৰৰ ভিতৰত যোগ দিয়া হৈছে সন্মিলনক তাৰ ভাৰতভাস্বিক চৰিত্ৰটো বহল কবি গৈচা গৈচি “প্ৰাচ্যবিদ্যা সন্মিলন” কবি তুলিবৰ কাৰণে। তাৰ আগবেগৰ

স্থানীয় ভাষা-সাহিত্য সংস্কৃতি বিষয়ক এটা বিভাগ যোগ দিয়াৰে নিয়ম হয় আৰু চতুৰ্থ সন্মিলনৰেপৰা সংস্কৃতৰ পণ্ডিতপৰিষদ এখনো পতা হৈ আহিছে। এইভাৱে ভাৰতীয় শিক্ষাৰ কলা (arts) বা মানৱিকী (humanities) বিষয়ৰ বহুল আলোচনা আৰু গৱেষণাৰ কেন্দ্ৰ(forum)-ৰূপে অধিগ ভাৰতীয় প্ৰাচ্যবিদ্যা সন্মিলন ভাৰতীয় বিজ্ঞান কংগ্ৰেছৰ সমান্তৰাল এক বৃহৎ অগ্ৰষ্ঠান। ভাৰতৰ বাহিৰৰ প্ৰাচ্যবিদ্যাবিশাৰদসকলেও সন্মিলনৰ আলোচনাত আদিৰেপৰা ভাগ লৈ আহিছে আৰু কেইবাজনো তেনে বিদেশী বিজ্ঞ সন্মিলনৰ ঘাই সভা পণ্ডিতৰ পদতো অধিষ্ঠিত হৈ আহিছে—অধ্যাপক ছিলৰ্ণা লেভি (১৯২২ কলিকতা অধিৱেশন, ডক্টৰ এফ্. ডব্লিউ তমাছ (ত্ৰিবাঙ্গম ১৯৩৭), যান গণ্ডা (Jan Gonda, পুণে ১৯৭৮)। ইসকলৰ বাহিৰেও অনেকজন শিৰোমণি ভাৰতীয় প্ৰাচ্যবিদে সভাপতিৰ আসন শুৱাই আহিছে—মহামহোপাধ্যায় ড গঙ্গানাথ ৰা (১৯২৪) আৰু হৰপ্ৰসাদ শাস্ত্ৰী (১৯২৮), ড এ এছ কৃষ্ণস্বামী আয়েঙ্কাৰ (১৯৩৫), মহামহোপাধ্যায় ড পি ভি কানে (১৯৪৬), ড ৰমেশচন্দ্ৰ মজুমদাৰ (১৯৪৮), ড মুখীলকুমাৰ দে (১৯৪৯), কে এ নীলকণ্ঠ শাস্ত্ৰী (১৯৫১), ড শুনীতিকুমাৰ চেটাৰ্জী (১৯৫৩), ড এছ বাধাকৃষ্ণন (১৯৫৫), ড এ এছ আলটেকৰ (১৯৫৭), মহামহোপাধ্যায় ড ভি ভি মিৰাশি (১৯৫৯), ড বামু দেৱ শৰণ অগ্ৰৱাল (১৯৬৫), ড এ এন্ উপাধ্য (১৯৬৬), ড বিশ্ব-বহু শাস্ত্ৰী (১৯৬৮), ড পি এল্ বৈদ্য (১৯৬৯), ইত্যাদি ইত্যাদি। সন্মিলনৰ প্ৰতি অধিৱেশনৰ আগে আগে সন্মিলনত পঠিতব্য গৱেষণা প্ৰবন্ধবোৰৰ সাৰাংশৰে Summaries of Papers আৰু পাছত সভাৰ মূল সভাপতি আৰু তেৰৰো অধিক বিভাগীয় সভাপতিসকলৰ অভিভাষণ আৰু কাৰ্যপালিকাৰ কাৰ্যবিৱৰণি আদিৰে আৰু বহু বহু পঠিত প্ৰবন্ধৰে Proceedings and Transactions of the All-India Oriental Conference প্ৰকাশিত হয়।

সম্মিলনে কেইবাটাও খণ্ড কৰি আদিবেপৰা ধৰি Index of Papers submitted to the All India Oriental Conference প্ৰকাশ কৰিছে। সমস্ত ভাৰতৰ তথা বাহিৰৰো প্ৰাচ্যবিদ বা জ্ঞানতত্ত্ববিদ পণ্ডিত মাথোঁই কোনো নহয় কোনো প্ৰকাৰে সম্মিলনৰ লগত জড়িত হৈ আহিছে।

এই সৰ্বভাৰতীয় পণ্ডিতসভাত অসমৰ যোগদান ১৯৫০লৈকে অভ্যন্ত অমুঠপীয়া (marginal) মাথোন আছিল। দুই এজন অসমীয়া পণ্ডিতে মাথোন দুই-এটি প্ৰবন্ধ পাঠ কৰি সেই মহাঘণ্টাত যোগদান কৰিছিলগৈ আৰু সেই কথা তাৰ পাছত পাহৰণিৰ গৰ্ভত লোপ পাইছিল। আমসকলৰ সমকক্ষ-ৰূপে সেই কাৰ্যত যোগদান কৰিব পৰা পণ্ডিতয়ে অসম উৎপাদন কৰিব পৰা নাছিল, তেনে নহয়। আনন্দৰাম বৰুৱাক পোৱা হ'লে প্ৰাচ্যবিদসকলে শিৰত তুলি ল'লেহেঁতেন। কিন্তু 'যি ধৰিব হাতী সি পলাল শোভাগ বাতি।' • এতিয়াও সেই আদৰ্শৰ আৰু সেই জোৰৰ এগৰাকী পণ্ডিত আমাৰ মাজত আছিল—অধ্যাপক কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ। কিন্তু এবাৰ ডক্টৰ শুনীতিকুমাৰ চাট্টোপাধ্যায়ে আমি হৃজনমানৰ আগত বৰ আপত্তি কৰাৰ দৰে, তেওঁক সমাজৰ মাজলৈ টানিও নিব নোৱাৰি। এজন বন্ধুৱে এদিন ধেমালি কৰি ক'বৰ দৰে মাননীয় সন্দিকৈদেৱ জানিব! 'কাজিৰঙাৰ অৰণ্যৰ মাজত জোৰ বাঁতি', তেওঁ পুৰণি কালৰ অৰি মুনিৰ দৰে নিজৰ নিৰলাৰ আশ্ৰমতে তপস্যা কৰি ভাল পায়। এবাৰ মাথোন, আমাৰ ভাগ্যৰ কথা, তেওঁ অৰণ্যৰ তপস্যা এৰি নগৰৰ পণ্ডিতৰ পোহাৰলৈ গ'ল। ১৯৪৯ ছনত বোম্বাইত বহা সম্মিলনৰ অধিবেশনে তেওঁক ক্লাছিকেল সংস্কৃতৰ বিভাগীয় সভাপতিৰ আসনখনৰ বাবে মনোনীত কৰিলে। তেতিয়া তেওঁ গুৱাহাটী বিশ্ব বিদ্যালয়ৰ উপাচাৰ্য। ডক্টৰ কাকতি আদিৰ উৎসাহনত সন্দিকৈয়ে এইবাৰ পিছ হোঁহকা নিদিলে। কাকতিয়ে নিজে এখন গৱেষণা-

পত্নী সাজু কৰিলে জগন্নাথদেৱৰ পূজাৰ উৎপত্তিৰ লোককথা অধ্যয়নৰ
খাঁৰাত বিলম্বগণেৰে। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ইতিহাস বিভাগৰ বিভাৰ সজ্জি-
দামল্য ভট্টাচাৰ্য্যয়ো লিখিলে এটা প্ৰবন্ধ। ঠিক হ'ল ড বিৰিকি-
কুমাৰ বৰুৱাও যাৰ সন্দিকৈৰ লগত। দিন চাপি অহাৰ লগে লগে
সন্দিকৈৰ মনত অলপ ভয়ো চাপি আহে। 'বৰুৱা সদায় গধূলি
আহি থাকিব দেই। আজি-কালি আকৌ এই air-crashবিলাকৰ
ইমান খবৰ ওলাই আছে। ভাবিলে ভাল নালাগে।' 'একো ভয়
নাই। মই লগত থাকিম নহয়'—ল'ৰাক প্ৰবোধ দিয়াৰ দৰে বৰুৱাই
কয়—যেন ভেঙে লগত থাকিলে হেজাৰ বিপদেও বিমানখনক একো
কৰিব নোৱাৰে। 'বৰুৱা আজিৰপৰা দহদিন আছে আমি যাবলৈ'

, 'বৰুৱা, আৰু ছদিনহে আছে বিস্ত'—দিনে দিনে ভেঙে দিন
গণে। যাবৰ দিনটোতো এদিন আহিবই। ছয়োজন আজাৰাৰ
ওচৰৰ বিমানবন্দৰত উঠি শুল্কলগ্নে কলিকতা পায়গৈ আৰু বিজাৰ্ড
কৰি ধোৱা বেলৰ পাড়ীত উঠেগৈ। এতিয়া কিন্তু সন্দিকৈদেৱৰ মনত
একো ভয় নাই। এবাৰ পিছে ভেঙে খোটাণিটোৰ এয়ুৰ বাহিৰ ফুৰা
ঘৰলৈ গৈ খুৰি আহি কয়, 'এ বৰুৱা, আপুনি অনা এছেহুৰ গোকটো
দেখোন বৰ বেয়া, কেনেবা কেনেবা গোস্কাইছে।' 'নাই ছাব, মই
বেংগল কেমিকেলৰ খালি অগুৰুৰ চিচাটোত ডেটল অকণমানহে লৈ
আহিছিলো গা ধোৱা ঘৰৰ দুৰ্গন্ধ গুচাবলৈ।' 'এ, হয়নেকি? মই
আকৌ সেইটোত অগুৰুৰ তেল আছে বুলিহে ভাবিছিলো। ভালে
টিহে তাহানি যোক কলিকতাত কলেজত পঢ়োঁতে লগৰ ল'ৰাবোৰে
গাৰ্ভবুচা বুলি জোকাইছিল। লক্ষ্যত অধ্যাপক নীলকণ্ঠ শাস্ত্ৰীৰ
সভাপতিত্বত বহা সন্মিলনত সময়েত জ্যেষ্ঠ পণ্ডিতসকলে সন্দিকৈক মহা
আদৰ-সাদৰ কৰি নিজৰ লগত ৰাখে। সন্দিকৈয়েভো বিভাগীয় অধি-
বেশনবোৰ পৰিচালনা কৰিলেই, সকলো প্ৰতিনিধিৰে গুপ-কটো
ভোলাতো পোজ দিলে। সন্দিকৈৰ এই যোগদানে আমাৰ মুখখনইও

বাহিৰত পোহৰ কৰি তুলিলে। প্ৰাচ্যবিদ্যাত আমাৰো দৰ্শক সান্ব্যস্ত কৰিলে।

১৯৫৩ত সন্মিলন বহিল আহমদাবাদত। সেইবাৰ মেম্বৰ হোৱা-সকলৰ নামৰ তালিকাত শৰাইঘটীয়াৰ ভিতৰত ড° বৰুৱা আৰু দক্ষিণানন্দ ভট্টাচাৰ্যৰ নাম দেখা পাইছোঁ দুটা প্ৰবন্ধৰ নামে সৈতে। সি দুজনে খোদ যোগ দিছিলগৈনে নাই, সেইটোহে এতিয়া নাজানিলো। ১৯৫৫ৰ জুলাইত মই নতুনকৈ ডক্টৰ হৈছোঁ, আৰু ডিছেম্বৰত দক্ষিণৰ আল্লামালইনগৰত আল্লামালই বিশ্ববিদ্যালয়ত অনুষ্ঠিত হ'ব লগা সন্মিলনৰ অষ্টাদশ অধিৱেশনলৈ যোৱা গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ে প্ৰতিনিধিকপে পঠিয়ালে। লগত সত্যেন্দ্ৰনাথ শৰ্মা আৰু প্ৰতাপচন্দ্ৰ চৌধুৰী। লৰা-লৰিকৈ মোৰ খিছিছৰ প্ৰথম খচৰাবপৰাই বন্ধ গোটেই সন্মিলনৰ দৰ্শন আৰু ধৰ্ম বিভাগৰ বাবে এখন গৱেষণা পত্ৰ প্ৰস্তুত কৰি ল'লো—Different religious cults of Assam before the advent of neo-Vaisnavism গুৱাহাটীৰ আধোগ-মহীয়া জাৰৰ জোখাবে গাত গৰম সাজ পিন্ধি এইছোৱা আকাশপথে গৈ হাওড়াত যেতিয়া বিজাৰ্ড কৰি থোৱা বেলগাভীত উঠিছোঁ, দেখোঁ যে আমাৰ ধোঁটালিতে ড নুনীতিকুমাৰ চণ্টাপাখ্যায়ৰো ঠাই পৰিছে। কলিকতাৰ গৰমত আৰু এদিন এনিশা বিশ্ববিজ্ঞানত অধ্যাপকগৰাকীৰ একেবাৰেই সান্নিধ্যত ভ্ৰমণ কৰিব লগীয়া হোৱাৰ সংকোচত গা জ্বৰ ঘামে ঘামিবলৈ ধৰিলে। পিছে তেৱেঁই পৰিস্থিতিটো সহজ কৰি দিলে, 'তোমালোক গুৱাহাটীৰপৰা আহিছা দেখি এই ফালৰ বতাহ-পানীও জুৰ হ'ব বুলি ভাবিছিল। চাগৈ। কাপোৰ সলাই লোৱাঁ। গৰম কাপোৰ আৰু দৰকাৰ নহ'বই।' কাৰণে বৰুৱাই লৈ অনবৰত কথা কৈ গ'ল—যেন আগবেপৰা একেযুট কৰি যন্ত্ৰবদ্ধ কৰি থোৱা কোনোবা পণ্ডিতসভাবহে ভাষণ। ততকৈও আচৰিত—ডেউৰ নাম শুনি সেইখন বেলত একেলগে আল্লামালই-

নগৰ-মুৱা পণ্ডিতসকল তেওঁক মাত্ৰ লগাবলৈ আহিছে। আৰু সৰু লোকে লগত আমাক এনে প্ৰশংসাৰ ভাৱে চিনাকি কৰি দিছে যেন নোম-নেপুৰবৰ্জিত আমি ডাচ্ট্ৰোপাধ্যায়তকৈও বহুত ডাঙৰ পণ্ডিতহে। আশ্চৰ্য্যমত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সকলো কামতে শৃংখলা আৰু সৌন্দৰ্যৰ সমন্বয় দেখি বৰ ভাল লাগিছিল। সন্মিলনৰ মূল সভাপতি ড॰ সৰ্বপল্লী বাধাকৃষ্ণন। সেই কথায়ো সন্মিলনখনক এক মহৎ সজ্জা দিছিল। বয়সক আৰু তৰুণ অনেক পণ্ডিতৰ লগতে পৰিচয় আৰু আলাপ হ'ল। আগতে পত্ৰালাপৰ দ্বাৰাহে পৰিচিত ডাচ্ট্ৰি বাব্বনক এই সন্মিলনতে প্ৰথম লগ পালো। ধৰ্ম আৰু দৰ্শন বিভাগত যোৱা প্ৰবন্ধ পাঠ কৰিলো, তাৰ ভিত্তিত সাৱ্যনা মাথোন আলোচনা হ'ল। প্ৰবন্ধটোৱে কিন্তু সেই বছৰৰ Proceedings and Transaction অত সন্নিৱিষ্ট হোৱাৰ সন্মানটি পালে। ইয়াৰ পূৰ্বে বোধ হয় অসমৰ পণ্ডিতৰ লেখাই সেই সন্মানটি পোৱা নাছিল। এইবাবে আমাৰ দুটি কি তিনিটি প্ৰবন্ধ Proceedings-অত সোমাল। আশ্চৰ্য্যমত ইনগৰতে বিখ্যাত চিদম্বৰম মন্দিৰ—যি মন্দিৰতকৈও বহুত অধিক উচ্চ গোপুৰম বা তোৰণটি, যি গোপুৰমত “নাট্যশাস্ত্ৰ”ত বৰ্ণিত ১০৮ প্ৰকাৰ কৰণ খোদাই কৰা আছে চমৎকাৰভাৱে পৃথকে পৃথকে নামে সৈতে।

এই সন্মিলনৰ পিছৰ অধিৱেশন ১৯৭৩ দিল্লী বিশ্ববিদ্যালয়ত বহিল। সেইবাবৰ শূক্ৰমাৰ কলা বিভাগৰ সভাপতি ডাচ্ট্ৰি বাব্বন। তেওঁ সেই বিভাগৰ বাবে প্ৰবন্ধ দিবলৈ বিশেষ অনুৰোধ জনাইছিল বাবে Three dance styles of Assam বুলি এটা লেখি তাৰ সাৰাংশ এটাৰে তেওঁলৈ পঠাই দিলো। Summaries of Papers অত তেওঁৰ বিভাগত সেইটো প্ৰথম প্ৰবন্ধ কৰি সাৰাংশ ওলাইছিল। কিন্তু সিবাৰ মোৰ সন্মিলনলৈকে যোৱা নহ'ল। ডাচ্ট্ৰি বাব্বনে প্ৰবন্ধটো তেওঁৰ Journal of Music Academy,

Madras অৰ্থাৎ সম্মিলিত কবি প্ৰকাশ কৰিলে। ভুবনেশ্বৰ (১৯৫৯) আৰু জীনগৰত বহা (১৯৬১) সম্মিলনলৈও মোৰ যোৱা নহ'ল। জীনগৰৰ বাবে সন্দিকৈ ডাঙৰীয়া মূল সভাপতি নিৰ্বাচিত হৈছিল। কিন্তু সম্মিলনৰ বহুত আগতে তেওঁ সেই নিৰ্বাচন গ্ৰহণ কৰাত অপাৰগতা প্ৰকাশ কৰিলে। তেওঁৰ ঠাইত ড° বাঘৱন সাধাৰণ সভাপতি হ'ল। সেই ঠাইতে ১৯৬৩ত বহিৰ লগীয়া দ্বাবিংশ অধি-ৱেশন কুৰুক্ষেত্ৰই নিমন্ত্ৰণ কৰিলে, কিন্তু সময় হোৱা সত্ত্বেও সম্মিলনৰ কোনো আয়োজন কৰা দেখা নগ'ল।

ইতিমধ্যে গুৱাহাটীৰ পণ্ডিতসকলৰ মাজৰ কেইটামান ঘটনা অৰ্থপূৰ্ণ হৈ পৰিল। ১৯৫৯ৰ অক্টোবৰত ইণ্ডিয়ান হিষ্টৰি কংগ্ৰেছৰ অধিৱেশন বহিল গুৱাহাটী জিলা পুথিভাৰালৰ সৰব-ন ঘৰটোত। তাৰ ওপৰৰ ডাঙৰ সভাকক্ষটোৰ বাবে লৰা-লৰিকৈ গাদি-লগা চকি ছৰকাৰে কিনি আনিিলে আৰু ধনি প্ৰতিধ্বনি-বিষয়ক ব্যৱস্থাটো (acoustics) সুসংৰক্ষিত কৰা হ'ল। দেশ বিদেশৰ ভাৰতীয় ইতিহাসৰ পণ্ডিতসকলৰ সমাৱেশত এক গম্ভীৰ পৰিৱেশ সৃষ্টি হৈছিল। [তেতিয়াও লণ্ডন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ School of Oriental Studies-ৰ অধ্যাপক, পিছত অষ্ট্ৰেলিয়ান নেশ্যনেল ইউনিভাৰ্ছিটি আৰু তাৰ পিছত কলিকতাৰ এছিয়াটিক ছোছাইটিৰ অধ্যাপক থকাতে মৃত্যু হোৱা ডক্টৰ এ এল. বাখাম আদিক সেই উপলক্ষ্যতে মই প্ৰথম লগ পাওঁ] আৰু সেই পৰিৱেশৰপৰা তেনে গুৰুগম্ভীৰ কামত হাত দিব পাৰিবলৈ আমাৰ বুকত ডাঙৰ সাহস গোট খাইছিল। দুটা সন্ধিয়াৰ বাবে গীত বাদ্যৰ আপ্যায়ন-মুচী তৈয়াৰ কৰি ময়ে পৰিচালনা কৰিছিলো, আৰু সেই আয়োজনে বাহুবৰ লোক-সকলৰ ভূগুণ দি আমাৰ মনত আমাৰ সম্পদত প্ৰত্যয় সৃষ্টি কৰিছিল। ভাৰত চৰকাৰৰ আয়োজনত ১৯৬৩ৰ নৱেম্বৰত বাংগালোৰত পাঠ-সমীক্ষাৰ এক আলোচনা-সভা অনুষ্ঠিত হয়। তাৰ সভাপতি আছিল...

অধ্যাপক নীলকণ্ঠ শাস্ত্ৰী, সঞ্চালক ড পি এল্ বৈদ্য। এ এন্ উপাধ্যো, ড° বাব্বৰন, ড এছ্ এম্ কাৰ্ত্তে আদি আগ শাৰীৰ প্ৰাচ্যবিদে সন্মত যোগদান কৰিছিলহি। সেইবেলা প্ৰাচ্যবিদ্যা সন্মিলন কুকক্ষেত্ৰত নবহা কথাৰ আলোচনাৰ মাজত গুৱাহাটীয়ে নিমন্ত্ৰণ কৰিব পাৰেনেকি, সেই কথা ওলাইছিল। দুই-এজনে মোক কৈছিল, ‘আপোনালোকৰ সৰ্বজনমান্য অধ্যাপক সন্মিলকৈ আছে যেতিয়া, অসমৰ কোনো ঠাইত কনকাৰেঞ্চখন পাতিব পাৰেনেকি, আপুনি ঘৰলৈ ঘূৰি গৈ আনসকলেৰে আলচ কৰি চাবগৈচোন। আজিলৈকে অসমে আমাক নিমন্ত্ৰণ কৰা নাই। মই ক'লো, ‘মোৰ কথাতনো ক’ত গজ পৰিব? তথাপি অসমলৈ ঘূৰি ডক্টৰ বিৰিঞ্চি কুমাৰ বৰুৱাক কথাটো ক'লোহি। তেওঁ ‘ইমানসোপা টকানো ক’ত পাবা? বুলি তেতিয়ালৈ বুলি কথাটো সামৰি থ’লে।

১৯৬৪ৰ জাম্বুৱাবীত দিল্লীৰ ৱিগ্যান ভৱনত বহা International Congress of Orientalists অৰ বড্‌বিশ বৈঠকলৈ ড বৰুৱা, মই আৰু ভালে কেইজৰ এটি দল গৈছো। কছিয়া, ইউৰোপ, এমেৰিকাৰ, চীন জাপানৰ শ শ প্ৰাচ্যবিদ পণ্ডিতৰ সমাগম হৈছে। গৃহস্থ ভাৰতীয়-পণ্ডিতৰ ‘অংশগ্ৰহণো’ চমৎকাৰ হৈছে। তাৰ মাজতে দুই এজনে গুৱাহাটীত অৰ্থিল ভাৰতীয় সন্মিলন হোৱা সম্ভৱ হ’বনে, প্ৰশ্ন কৰে। মই আমাৰ নেতা বুলি ড বৰুৱালৈ আঙুলিয়াওঁ। ড° বৰুৱাই কয়, ‘ঘৰলৈ ঘূৰি গৈ বাক আমি চৰকাৰেৰে কথাটো হৈ চাওঁগৈ।’ পৰিচ্ছন্নভাৱে সংগঠিত আন্তৰ্জাতিক সেই সমাৱেশত প্ৰাচীন মিছৰ, বেবিলন, হিৰু, হিট্টাইট ককেছীয়, আৰ্টাইক-তুৰ্কী ইৰাণীয়, ভাৰতীয়, দক্ষিণ-পূৰ্ব এছিয়া, পূৰ্ব এছিয়া, ইছলাম, আফ্ৰিকাৰ ভাষা আৰু ইতিহাসৰ চৰ্চা ভাগে ভাগে হ’ল। আভ্যন্তৰীণত সকলোতকৈ বহু আৰু বহুল আলোচনা হ’ল ভাৰততৰ বিভিন্ন বিভাগত। সন্মাপতি অধ্যাপক এ এল্ বাৰাম। কছিয়াৰপৰা অধ্যাপক বি. জি

পক্ষবস্ত্ৰৰ নেতৃত্বত যথেষ্ট ডাঙৰ এটি একাডেমিছিয়ানৰ দল আহিছিল।
সিমকলে দাঙি ধৰা আলোচনাৰ ভিতৰত কছিয়াত সংৰক্ষিত
মোগল চিত্ৰ-বিকল্পক কথাই কোঁতুহলৰ সৃষ্টি কৰিছিল। ভেৰ্টলোকৰ
ভিতৰত এজন ডকণ পণ্ডিত আহিছিল—বাবাকায়োভ। ভেৰ্ট কছ
ভাষাত এখন অসমীয়া ব্যাকৰণ প্ৰণয়ন কৰিছে। কংগ্ৰেছৰ আন্ত-
ৰ্জাতিক সভালৈ যাওঁতে মই পাবলৈ বোৱাতকৈ চাবলৈহে গৈছিলো।
অবিহিলো, ইলুৰ সভান্ত কিনো কেঁচাই কুকলি দিমগৈ! গভিকে
যদিও সভাত উত্থাপন কৰিম বুলি এটা প্ৰবন্ধৰ নাম দিছিলো
(Music treatises found in Assam), প্ৰকৃততে কোনো
প্ৰবন্ধ মিথি নিয়া নাছিলো। দ্বিগান ভৱনত উপস্থিত হোৱাৰ লগে
লগে আমাৰ পুৰণি ছাত্ৰ, চিত্ৰকলাসমীক্ষক ড° বজ্জানন্দ দাশগুপ্তক
লগ পালো। দাশগুপ্তই যেতিয়া ক’লে, ‘ছাৰ, আপোনাৰ পেপাৰ-
খন পৰহিলৈ কাৰ্য্যমুচীত দিয়া আছে’, মই লবালবিকৈ বৰীজ
ভৱনলৈ গ’লো আৰু তাৰ লাইব্ৰেৰিৰপৰা মোৰ পুৰণি দেখা
কেইটামান উলিয়াই প্ৰবন্ধটো প্ৰস্তুত কৰিলো, আমাৰ অসম
ভৱনৰ ছজন বন্ধুৱে সেইটো টাইপ কৰি দিলে আৰু মই ভাৰতত
বিভাগত তাকে পঢ়ি কোনোমতে মান ৰক্ষা কৰিলো। মোৰ ৰচনা-
খন Proceedingsত ছপা হৈ ওলাল। দেশ বিদেশৰ ইমানখিনি
পণ্ডিতৰ সমাজখন দেখা পাই মুঠতে বৰ ভাল লাগিল আৰু আমাৰ
ঠাইত তেনে এখন সমাজ দেখা পাবলৈ ধাউতি উপজি আহিল।

খৰ খোজেৰে সময় আগ বাঢ়ে। ড° বৰুৱাৰ পৰামৰ্শমতে
অখিল ভাৰতীয় প্ৰাচ্যবিদ্যা সম্মিলনৰ প্ৰথম সম্পাদক ড° আব-
এন্ দাৰ্জেনকায়ে, অসমৰ শিক্ষামন্ত্ৰী দেৱকান্ত বৰুৱালৈ, এখন চিঠি
দিিলে; ড° বৰুৱায়ে বিজে যন্ত্ৰী বৰুৱাক সন্মিলন নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ
টানি ক’লে। যন্ত্ৰীজনে লগে লগে অসমতি প্ৰকাশ কৰিলে। ১৭
ফেব্ৰুৱাৰীৰ দিনা ড° বৰুৱাৰ ঘৰত বহা এখন সৰু সভাত ভেৰ্ট

ঘোষণা কৰে যে সন্মিলনৰ প্ৰাথমিক আয়োজনৰ বাবে ড অধিনী-
 কান্ত বৰকাকতীক চৰকাৰে এজন স্থানীয় সম্পাদক পাতিব।
 সেই সভাতে ড বৰুৱাক উদ্যোক্তা আৰু মোক সংযুক্ত উদ্যোক্তা কৰি
 এখন প্ৰকাশন সমিতিও পাতি দিয়া হ'ল। কিন্তু মহাকালে
 আমাতকৈও দীঘল বেণু মেলি খোজ দিলে। মাৰ্চৰ ২৯ তাৰিখে
 ড বৰুৱা হঠাৎ মৃত্যুৰ গৰাহত পৰিল। আমাৰ বাবে যেন
 পৰাজয়হে গতি হ'ব, এনে লাগিল। কিন্তু পৰিও নপৰি ১ মেই
 তাৰিখে এখন বাজছৰা সভা পাতি স্থানীয় সংগঠন সমিতি গঠন
 কৰা হ'ল, মুখ্যমন্ত্ৰী বিমলাপ্ৰসাদ চলিহাক সভাপতি আৰু শিক্ষামন্ত্ৰী
 দেৱকান্ত বৰুৱাক কাৰ্যকৰী সভাপতি, আৰু ড বৰকাকতীক, মোক
 আৰু দণ্ডেশ্বৰ গগৈদেৱক যুটীয়া সম্পাদক, আৰু ম লুকল ইছলামক
 ধনভঁৰালী বাব দিয়া হ'ল। খাদ্য, নিৱাস, নৃত্যগীতৰ সন্ধিয়া
 আদিৰ বাবে একোখনহঁত সমিতি কৰি একোজন সম্পাদকৰ দায়িত্বত
 দিয়া হ'ল। তদুপৰি বিভাগীয় আলোচনাৰ অধিবেশনবোৰৰ বাবেও
 বিভাগীয় সম্পাদক নিযুক্ত হ'ল। ড বিৰিঞ্চিকুমাৰ বৰুৱাই পূৰ্বতে
 ইচ্ছা প্ৰকাশ কৰামতে স্থানীয় বিভাগটোত অসমৰ জনজাতীয়
 সংস্কৃতিৰ আলোচনা সভা কৰিবৰ সিদ্ধান্ত কৰা হ'ল। জুনৰ ২৬
 তাৰিখে পুণেৰ ভাণ্ডাৰকৰ ইনষ্টিটিউটৰপৰা প্ৰধান সম্পাদক ড দণ্ডেশ্বৰ
 আৰু পি এন্ পুপ আৰু আমি তিনি স্থানীয় সম্পাদকৰ
 নামত গুৱাহাটীত দ্বাৰিংশ সন্মিলন ডিছেম্বৰত বহিব বুলি প্ৰথম
 বুলেটিন বাহিৰ হ'ল। তাতে লগতে পণ্ডিত-পৰিষদো হ'ব বুলি
 ঘোষণা কৰা হ'ল। বিশ্ববিদ্যালয় আৰু পণ্ডিতসমাজসমূহক আৰু
 পণ্ডিত ব্যক্তিসকলক সাদৰ নিমন্ত্ৰণ জনোৱা হ'ল। সমস্ত ভৱিষ্যতবশত
 সদস্য হ'বৰ প্ৰয়াসীসকলৰ আৱেদন আহিবলৈ ধৰিলে। নিৰ্মায়মাণ
 ভগৱতীপ্ৰসাদ বৰুৱা ভৱনতে লক এটি অফিছ সজিয় হৈ উঠিল।
 ছেপ্টেম্বৰৰ ১৪ তাৰিখে স্থানীয় সমিতিয়ে হোৱা কামৰ খতিয়ান ল'বলৈ

গোট খাই এখন আন্ত-ব্যয়ক (বাজেট) গ্ৰহণ কৰিলে আৰু ড দাণ্ডেকৰ পৰামৰ্শমতে ১৯৬৫ৰ ২, ৩ আৰু ৪ জাহুৱাৰী সন্মিলনৰ দিন ৰূপে ধিৰাং কৰিলে। ২৫ ছেপ্টেম্বৰৰ দ্বিতীয় বুলেটিনত সেই দিন ঘোষণা কৰি আগন্তুক পণ্ডিতসকলৰপৰা আগৰ সন্মিলনৰোৰৰ দৰে থকা-খোৱাৰ বাবে টকা নল ব'লৈ হিৰ কৰি সকলোকে স্থানীয় সমিতিৰ অতিথি হ'বলৈ অনুৰোধ জনোৱা হয়। অসম চৰকাৰৰ শিক্ষা বিভাগে কটন কলেজৰ অধ্যাপন কৰু আৰু ছাত্ৰ-নিবাসবোৰ সন্মিলনৰ বাবে এৰি দিবলৈ সিদ্ধান্ত কৰি ঘৰ-ছৱাৰ, গা-খোৱা ঘৰ আৰু শৌচাগাৰ আদিক পৰিষ্কাৰ ৰূপ দিয়াই তুলিলে। আৱৰ্ভগৃহ আৰু পৰিদৰ্শন-গৃহ আদিত জ্যেষ্ঠ পণ্ডিতসকলক বন্ধাৰ দিহা হ'ল। ১০ ডিছেম্বৰত প্ৰকাশিত তৃতীয় বুলেটিনত কোৱা হ'ল যে সন্মিলনৰ লগতে ভাৰতৰ মুদ্ৰাবিজ্ঞান সমাজৰ (Numismatic Society of India) অধিবেশনো হ'ব, লগতে গুৱাহাটীৰ মহৰ কামোৰৰ কথা কৈ আঁঠুৱাখন আনিবলৈ নাপাহৰিবলৈও কোৱা হ'ল। আমাৰ ফালৰপৰা সকলো আয়োজন বাবে বাবে পৰীক্ষা কৰি চোৱা হ'ল যাতে সমস্ত ভাৰত, শ্ৰীলংকা আৰু নেপালৰ পণ্ডিতসকলে নিন্দা কৰি নাযায়হি।

১৯৬৫ৰ প্ৰথম পুৱাৰপৰা হোৱা হোৱাকৈ আমাৰ আলহীসকল আহিল। দেৱকান্ত বৰুৱা নিজে গ'ল (সকলো কামতে ভেঁও আমাৰ লগে লগে লাগি থকা সৈধি আলহীসকলে আচৰিতহে মানিছিল) মূল সভাৰ সভাপতি অধ্যাপক বামুদেৱশৰণ অগ্ৰৱাল, সম্পাদক ড দাণ্ডেকৰ আদিক বৰষাৰত আদৰিবলৈ। পণ্ডিতসকলৰ 'সমাপনত গুৱাহাটী উৎসৱময় হৈ উঠিল। আমাৰ শিক্ষক কৰ্মী আৰু ছাত্ৰ বেছাসেৱকসকলৰ আদৰ-সাদৰত সকলো সুখ হ'ল। কিন্তু কাৰো, বাবে ঘিঁউতো কাঁইট ওলায়। ক্ৰমশঃ আকীৰ্ণন লভ্যই আগ-ভাটপ ইয়ালৈ অহাৰ বাতৰি আমাক দিয়া নাছিল বাবে ভেঁওলোকৰ

অভ্যৰ্থনাৰ বিহা কৰা হোৱা নাছিল। ছাত্ৰাজনে কল্পকৃতি ধৰি 'আপোনালোকে' সৰু ঠাইত কিয় এনে অকল্পিত পাতিবলৈ লয়', ইত্যাদি বকিবলৈ আৰম্ভ কৰে। তেওঁলোকক ভালকৈ বহুৱাই লৈ কথাটো বুজাই দিয়া হ'ল, তেওঁলোকে পাব লগীয়া কাগজ-কিতাপৰ টোপোলাও আমাৰ নিজৰ ভাগৰপৰাই দিয়া হ'ল। তদুপৰি, একে-দিনাই আনসকলে আমাৰ অভ্যৰ্থনাৰ ইমান প্ৰশংসা কৰিবলৈ ধৰিলে যে দুইজনেই আমাক দেখিলেই লাজত আঁতৰি ফুৰা হ'ল। বহুত দিন পাছত তাৰে এজনক (ডেউ মহিলা) দিল্লীত বাটত লগ পোৱতে মোক বলৈয়ে ঘৰলৈ ধৰি নি জাজলপান খুৱাইহে এৰিলে। 'সন্মিলনৰ বিদ্যায়তনিক অংশও নিখুঁত কৰি International Congress of Orientalists অৰ আদৰ্শত সগঠন কৰা হৈছিল—যিটো All-India Oriental Conference অৰ ইয়াৰ আগৰ কোনো অধিবেশনেই কৰা নাছিল। আন কি, কোনটো প্ৰবন্ধ কোন দিনা পঢ়া হ'ব, তাকো বান্ধি দিছিলো। সকলো দিশৰপৰা জাৰিংগ সন্মিলনেই AIOCৰ জ্যেষ্ঠ সন্মিলন বুলি সকলো অভিভূতই মুখে মুখে ক'বলৈ ধৰিলে। তাৰ ফল স্বৰূপে Conference অৰ কাৰ্যপালিকালৈ প্ৰতিনিধিসকলে মোক নিৰ্বাচন কৰিলে। সন্ধিয়া অকল্পিত "ককিণীহৰণ" অকীয়া ভাওনা জিকিৰ, আন গীত নৃত্যৰ কথা আজহাঁসকলক মই বুজাই গৈছিলো। তাৰ ফলত ত্ৰয়োবিংশ অধিবেশনলৈ মোক অপ্ৰতিৰক্ষিতভাৱে মুম্বাইৰ কলা বিভাগৰ সভাপতি কৰিলে। সেইটি মোৰ বাবে জাবৰ নোৱৰা সন্মান হ'ল। ইয়াৰ আগতে অসমৰ পাণ্ডিতসকলৰ মাজত একমাজ কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ডাক্তৰীয়াহে বিভাগীয় সভাপতি হৈছিল লক্ষ্যোত (১৯২১)। আমাৰ সকলো কৰ্মীৰ পৰা চানি কৰা শোধন-পোছন, আদৰ অভ্যৰ্থনাৰ প্ৰতিদান যেন মোৰ ওপৰতেই এইমতে বান্ধি দিয়া হ'ল। তেওঁ দাঙেৰে নিৰ্বাচনৰ ফলাফলৰ কলগজ দুখন মোক দি

ক'লে, 'আপুনি সন্ধিয়া এইখিনি বোঝা কৰি দিব। কিন্তু কাগজ
 দুখন বন্ধ কৰি সাৱধানে ৰাখিব।' মই ক'লো, 'জান বাক। আপুনি
 ভয় নকৰিব। কাগজ এয়া মোৰ ওপৰ জেপত I keep it nearest
 to my heart' জুমাটোৰ আটাইখনে হাঁহিলে। দাঙেৰে ক'লে,
 'আপোনাৰ কাৰ হৈ গ'লে কাগজ দুখন মোক দিব দেই।
 I will keep it nearest to my heart' আকৌ হাঁহি। এনেতে
 এজন প্ৰতিনিধিয়ে মোৰ কলমটো বিচাৰিলে। মই ক'লো, 'মোৰ
 তিনিটা কলম এই দুদিনতে ছেৰাইছে। কাৰোবাক দি পাহৰিছো।
 ভেতিয়া এজনে ক'লে, 'আপুনি কলমকেইটা দিওঁতে যদি তাৰ
 কেপটোহঁত ৰাখিলেহঁতেন আপোনাৰ কলম নেহেৰালোহঁতেন।' সেই
 মুহূৰ্ত্ততে মোৰ কলমৰ প্ৰয়োজন হোৱাত সেইজন প্ৰতিনিধিকে
 ক'লো, 'আপোনাৰ কলমটো দিয়কচোন। লাগিলে বাক কেপটো
 আপোনাৰ হাততে ৰাখক।' আকৌ সকলোৰে হাঁহি। এইদৰে
 হাঁহি-ধেমালি আৰু কপালৰ গাঁঠি থোপা কৰা পাণ্ডিত্যৰ আলোচনাৰ
 মাজত তিনিদিনীয়া সন্মিলন বছৰবছৰীয়া যেন হৈ পাব হৈ গ'ল।
 ড° দাঙেৰে এটা টোকাতে মন্তব্য কৰিলে যে গুৱাহাটী সন্মিলন
 সৰ্বপ্ৰকাৰে কৃতকাৰ্য হৈছিল। সন্দিকৈ ডাঙৰীয়াৰ যোৰহাটত দেখা
 কৰিবলৈ যাওঁতে নৱ-নিৰ্বাচিত সভাপতি ড° এ এন. উপাধ্যেয়ে কৈ
 গ'ল, 'আমি কিন্তু ইয়াক এজনহে প্ৰাচ্যবিদ পণ্ডিত আৱিষ্কাৰ
 কৰিলো—ডক্টৰ নেওগক।' শেহ নিশাইলৈকে প্ৰতিনিধিসকলৰ মাজত
 থাকি বেলেগ বেলেগ বিষয়ত আলোচনা কৰি ফুৰা। দেৱকান্ত বৰুৱাৰ
 বিষয়ে সিসকলে প্ৰশ্ন কৰিছিল, 'তেওঁৰ specialisation কি?
 তেওঁ দেখোন সকলোকে তেওঁলোকৰ specialisation অৰ কথাহে
 কয়! তাতকৈও, আমাৰ ৰাজ্যৰ মন্ত্ৰীসকল দেখোন আমাৰপৰা দহ
 নিলগতহে ৰয়। এওঁনো কি মন্ত্ৰী?' অস্তিম সভাপতি অসমক ছুৰি
 ছুৰি প্ৰশংসা কৰাৰ উপৰিও প্ৰতিনিধিসকলে ঘৰমুৱা বাটৰপৰা গৈ

যব পাই নিজৰ বৰবপৰা স্নেহ-আজ্ঞা জনাই চিঠি দি ওপচাই পেলাইছিল। বিভাগীয় অধিৱেশনৰোৰৰ জিভবত ওপৰঞ্চি পণ্ডিত-পৰিষদৰ সঞ্চালন বিশেষ প্ৰশংসনীয় হৈছিল, আমাৰ ড মুকুন্দমাধৱ শৰ্মাই সম্পাদক-ৰূপে সংস্কৃতেৰে সেই সঞ্চালন কৰিছিল।

সম্মিলনখন অসমলৈ নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ দৰে এক দায়িত্বশীল কাম হাতত লৈ আমিহে তাক এনে কৃতকাৰ্য্যতাৰে সম্পন্ন কৰিব পাৰিলো, সি ভাৰতৰ প্ৰাচ্যবিদ্ পণ্ডিত সমাজত আমাক এক প্ৰতিষ্ঠা দিলে। সেই কথা সম্মিলনৰ পাছতে বিবিধ পত্ৰিকাত প্ৰকাশ পোৱা প্ৰশংসা বাণীবপৰাও আৰু মোৰ দৰে ছুছজনক পিছৰ চাৰিটা পাঁচটা অধি-ৱেশনত (তাৰ পিছৰপৰা মোৰ যোগদানেই পাতলি আহিল) প্ৰতি নিধিসকলে বহুত বহুত ভোট দি কাৰ্য্যপালিকালৈ তুলি দিয়াৰপৰাই দেখা পাইছো। গুৱাহাটী সম্মিলনৰ পাছতে বোম্বাইৰ Heras Institute of Indian History and Culture অৰ মুখপত্ৰ Indica ত কাদাৰ ড এডল্ফ এৰ্টলাৰ (এই স্পেনিছ পণ্ডিতজন বেদৰ বিশেষজ্ঞ), ড এল বি কেনি আৰু অধ্যাপক এন এছ গোৰে কৰে এটা বহুল প্ৰবন্ধত সেই সম্মিলনৰ তাৎপৰ্যৰ কথা কৈছিল It was a good choice of location from the larger national cultural point of view — Rewarding was also the experience of the willing and warm hospitality extended by Government University circles and cultured public, which made one easily forget the inconveniences inherent in such big gatherings—all the more since our hosts were so ready to assume responsibility for and to go out of their way to remedy, even the short comings that were due to causes beyond their control Well done, Assam !

The printing and arrangement of the programmes and Summaries of Papers were outstandingly neat and efficient —But special tribute of praise is due to the Local Secretary,

Dr Maheswar Neog, for the Pragjyotisa Souvenir, a rich Symposium on Assamese culture to which he himself contributed two papers, and whose fine presentation is on par with that of the 'Summaries', also edited by him

এই ছখন গ্ৰন্থৰ বাহিৰেও মই পিছত Proceedings and Transactions of the XXIIInd Session, AIOC, ছটা ডাঙৰ খণ্ডত সম্পাদন কৰি ১৯৬৬ৰ ভিতৰতে উলিয়াওঁ। অকল সেয়ে নহয়। আনবিলাক সন্মিলনৰ স্থানীয় সমিতিয়ে নকৰা এটি কাম কৰিলে—আমাৰ ছগৰাকী বৰেণ্য পণ্ডিতৰ স্মৰণত।—ড দাঙেকৰে AIOCৰ Historical Sketch দিওঁতে বিশেষভাৱে তাৰ উল্লেখ কৰিছে The Local Committee of the Gauhati Session (1965) has published, besides the 'Proceedings of the session, two Commemoration Volumes—one for B K Barua and the other for S K Bhuyan এইদৰে ছখন গ্ৰন্থৰ প্ৰকাশনেৰে গুৱাহাটী সন্মিলনৰ^০ বিশেষ অভিলেখ ৰল।

International Congress of Orientalistsৰ দিল্লীৰ ষড়্-বিংশ সন্মিলনৰ স্থানীয় সংগঠন সমিতিয়ে ড দাঙেকৰ আৰু ড ৰাখৱনৰ সম্পাদনাত Oriental Studies in India নামৰ এখনি গ্ৰন্থ প্ৰকাশ কৰে ১৯৪৭ৰ পাছৰপৰা ভাৰতত হোৱা প্ৰাচ্যবিদ্যা চৰ্চাৰ এটি খতিয়ান দাঙি ধৰি। সেই খতিয়ানত ভাৰতৰ সকলো প্ৰান্তৰ কথা ধূলুমূলকৈ কোৱা হৈছে। তাত অসমৰ উল্লেখো ঠায়ে ঠায়ে সোমাইছে। ড দাঙেকৰে বৈদিক, সংস্কৃত আৰু প্ৰাকৃত অধ্যয়ন প্ৰসংগত সন্দিকৈ ডাঙৰীয়াৰ Yasasulaka and Indian Culture গ্ৰন্থ আৰু Naisadhacaritaৰ দ্বিতীয় তাণ্ডবগত উল্লেখ কৰিছে। ড এছ এন্ কাৱেই ভাৰতব্দৰ আলোচনাত ড কাকতিৰ Assamese—Its Formation and Developmentৰ কথা কৈছে। ড এ ডি গুহলেকৰে প্ৰাচীন ভাৰতৰ ইতিহাস চৰ্চাৰ লেখ দিওঁতে ড বৰুৱাৰ

A Cultural History of Assam আৰু Early Geography of Assam
ড° চট্টোপাধ্যায়ৰ The Place of Assam in the History and
Civilization of India, ড° চৌধুৰীৰ History of Civilization of the
People of Assam, নাথৰ Back ground of Assamese Culture আৰু
(কেশৱনাৰায়ণ) দত্তৰ এটা প্ৰবন্ধৰ লেখ দিছে। ড° দাণ্ডেকৰে ধৰ্ম দৰ্শন
সম্পৰ্কীয় অধ্যয়নৰ বিচাৰত ড° কাকতিৰ ধৰ্মৰ ধাৰাৰ বিচাৰৰ
(Mother Goddess আৰু Visnuite Myths) ফালে ইংগিত কৰি লিখিছে,
B Kakati and Ko-ambi have studied the anthropological issues
in the evolution of Hindu religion and thought ড° বাঘৱনে
শুকুমাৰ কলা বিষয়ক গ্ৰন্থৰ কথা কওঁতে তেওঁৰ সঙ্গীতৰ জানোঁত
ওলোৱা মোৰ সম্পাদিত নৃত্য গ্ৰন্থ 'হস্তযুক্তাৱলী'ৰ পাঠৰ আৰু মোৰ
আৰু কেশৱ চাংকাকতিৰ Rhythm in the Vaishnava Music of
Assam আৰু তাত সন্নিবিষ্ট 'বাদ্য-প্ৰদীপ'ৰ প্ৰসঙ্গ আনিছে। আধু-
নিক ইতিহাসৰ কথাত নেশানেল আৰ্কাইভৰ এছ. বায়ে কেশৱনাৰায়ণ
দত্তই প্ৰস্তুত কৰা অসমৰ স্বাধীনতা-সংগ্ৰামৰ বুৰঞ্জীৰ নাম লৈছে
আৰু পৰ্বতীয়া জনজাতিৰ লগত ব্ৰিটিশৰ সম্বন্ধ সম্পৰ্কে দত্তৰ এটা
প্ৰবন্ধও উল্লেখ কৰিছে। ড° ভূঞা ছাৰৰ গ্ৰন্থাৱলীৰ সম্বন্ধে ইয়াৰ
মাজত নোসোমোৱাটোহে আচৰিত কথা। বাৰাগসী সন্মিলনৰ সভা-
পতি ড° বিশ্ববন্ধু শাস্ত্ৰীয়ে (১৯৬৮) তেওঁৰ অভিভাষণত মোৰ
Sinkar deva and His Timesৰ উল্লেখ কৰিছে। এইদৰে প্ৰাচ্য-
বিদ্যাচৰ্চাত অসমৰ কাম বৰ বিশদ নহলেও অস্বীকৃত হৈ থকা
নাই। যোৱা তিনি-চাৰি দশকত প্ৰাচ্যবিদ্যা সন্মিলন, বুৰঞ্জী
কংগ্ৰেছ আদিত আমাৰ পণ্ডিতসকলে অনেক মূল্যবান প্ৰবন্ধ পাঠ
কৰিছে। তাৰ এক পঞ্জী তৈয়াৰ কৰিলেও এটি ভাল কাম
হ'লহেতেন।

আলিগড় সন্মিলনৰ (১৯৬৬) শুকুমাৰ কলা আৰু কাক-
বিজ্ঞান বিভাগৰ সভাপতিৰ অভিভাষণত মই সেই দুই বিষয়ত

অসমৰ দান সম্পৰ্কেই আলোচনা কৰিছিলো। ওপৰত উল্লেখ কৰা সন্মিলনত পঠিত মোৰ গৱেষণা-পত্ৰবোৰতো মই এই অঞ্চলটোৰ বাহিৰলৈ ওলাই যোৱা নাই। গিছৰ অধিবেশনবোৰত দিৱা বক্তৃতা-বোৰত অসমৰ অতীততেহে ভুমুকি মাৰিবৰ কাৰণে যত্ন কৰিছিলো— Assamese versions of two Sufi romances (বাৰাণসী সন্মিলনৰ ইছলামী অধ্যয়ন বিভাগ, ১৯৬৮, Proceedings অত্ৰুপ্ৰকাশিত), A Buddhist tribe of Assam the Khamti (যাদৱপুৰ ১৯৬৯, বৌদ্ধধৰ্ম আৰু পালি বিভাগ, Proceedings অত্ৰুপ্ৰকাশিত), The so-called Mughal head-gear in art and in use (যাদৱপুৰ, Journal of the University of Gauhati ত্ৰুপ্ৰকাশিত), নৱাৱিষ্কৃত প্ৰমাণৰ ভিত্তিত লিখা Light on a ruling dynasty of Arunachal Pradesh in the fourteenth and fifteenth centuries (ধাৰৱাৰ, ১৯৭৬, Annals of Bhandarkar Oriental Institute, Diamond Jubilee Volume), The integration of the Mongoloid element in the culture of N E India (ধাৰৱাৰ, ই লিখিত প্ৰবন্ধ ৰূপ ভাৱলৈকৈ নল'লেই), A militant Vaisnava sect the Mayamariya (গুণে, ১৯৭৮, ত্ৰিবাৰুমাৰ Journal of Indian History ত্ৰুপ্ৰকাশ), Taxation in medieval Assam (গুণে ১৯৭৮, Indica ত্ৰুপ্ৰকাশিত)। যদিও প্ৰথম ভাগত লিখা প্ৰবন্ধবোৰ সংস্কৃত-আধাৰিত আছিল আৰু বাহিৰৰপৰা অনেক পণ্ডিতে মোলৈ চিঠি দিওঁতে সংস্কৃত বিভাগৰ অধ্যাপক বুলি সাহায্যন কৰিছিল, মোৰ চৰ্চা অসমৰ তথা উত্তৰ-পূবৰ সাংস্কৃতিক ঐতিহাসৰ সীমাৰ ভিতৰত সোমাই থাকিছিল। এই অঞ্চলটোৰ কথাই বহুল ভাৱতৰ আলোচনাত যেনে স্থান অধিকাৰ কৰিব লাগিছিল, তেনে কৰা নাই, বাহিৰৰ সৰ্বভাৰতীয়

জ্ঞানৰ অধিকাৰী পণ্ডিতসকলেও এই অঞ্চলৰ চৰ্চালৈয়ে আগ বাঢ়ি আহিব লাগিছিল, তাক ক'ব নাই, আমাৰসকলেও যিমানখিনি যেনেপ্ৰকাৰে ক'ব বাঞ্ছনীয়, সিমানলৈ তেনেকৈ আগ বঢ়া নাই। অথচ উৰ্বৰ আৰু বিস্তৃত এখন ক্ষেত্ৰ পৰি আছে। আমাৰ পণ্ডিতসকলে সৰ্বভাৰতীয় স্বীকৃতি পাবলৈ হ'লে এই অঞ্চল সম্পৰ্কে তেওঁলোকৰ অধ্যয়ন আৰু গাঢ় কৰাৰ প্ৰয়োজন। বাহিৰৰ পণ্ডিতসমাজেও তাৰ বাবেই বাট চাই আছে। এতিয়ালৈকে ভাৰতীয় প্ৰাচ্যতত্ত্বৰ কেৱল ভাণ্ডাৰকৰ প্ৰাচ্যবিদ্যা সংস্থানৰ আজীৱন সভ্য হৈ ময়ো সেই ভৱিষ্যতলৈ মূৰ তুলি চাই আছো। মোৰ জীৱনৰ বাঠি বছৰপুৰ্তি উপলক্ষে আচাৰ্য সুনীতিকুমাৰ চট্টোপাধ্যায়ে পঠোৱা সংস্কৃতৰ শ্লোকছন্দত ৰচিত 'প্ৰশস্তি' আদি মহানসকলৰ আশীৰ্বাদী মোৰ জ্ঞানপথৰ জীৱন শতধন্য কৰা সম্বল। —

॥ অধ্যাপক শ্ৰীমহেশ্বৰনিয়োগ প্ৰশস্তি ॥

প্ৰাগ্-জ্যোতিষে পুৰে পুণ্যে বাৰণো বিছুষাম মণি ।

হৃদি যস্য স্থিতা দেৱী বাণী বৈ কামৰূপিণী ॥১॥

নিয়োগান্ধ কূলে জাতো নন্মন্না খ্যাতো মহেশ্বৰ ।

সৌজন্যং আৰ্জবং চাস্য সহজং জ্ঞানভূষণম্ ॥২॥

ভাষেতিহাসবিদ্যাসু প্ৰস্তুতেষু চ ৱাঙময়ে ।

কীৰ্ত্তিৰ্যস্য স্বদেশাদ্ বৈ নানাদেশপ্ৰসাৰিণী ॥৩॥

জ্ঞানস্য সাধনং লক্ষ্যং তথা শিষ্যহিতৈষণা ।

বিবৰ্ধনম্ মনঃপূতম্ বিদ্যায়া সংস্কৃতেশ্চ বৈ ॥৪॥

এৱং মহেশ্বৰো নিত্যং গান্ধীৰ্য্যে সাগৰোপম ।

সুপ্ৰিয়োহুজ্জকল্পচ্চ 'জীৱ্যাং' সং শবদ শতম্ ॥৫॥

কায়েন মনসা বাচা ইতি ত্ৰৈকুণ্ঠ্যৰ্থ্যতে সদা ।

কাশ্যপাৰয়জাতেন সুনীতিদেৱশৰ্মণা ॥৬॥

চঞ্চল হৃদি-জ্বলে ঢালে পৰিমল

It was a sight for the gods to see বুলি যাক কয় ইংৰাজীত। এতিয়া অলপ অলপকৈহে মনত পৰে। শিৱসাগৰ ছহৰৰ কালিগ্ৰনাদ মেমোৰিয়েল হল তেতিয়াও সম্পূৰ্ণৰূপে সজা (আধুনিক অসমীয়া ভাষাত বনোৱা) হৈ উঠা নাই। কেইদিনমানৰ আগতেহে তাত কিবা এখন বাজনৈতিক সন্মিলন নে কি বহি গৈছিল— য'ত বাগ্মীবৰ (তেতিয়াও বাগ্মীবৰ নাম হোৱা নাছিল) নীলমণি ফুকন ককাই (তেতিয়াও ককা বুলিও চিনাক্ত হোৱা নাছিল) 'এইটো কৰ্ণেল জালমুৰ আলি বাঘৰ পুতেক' বুলি তৰুণ কথকদিন আলি আহমদক সমজুৱাৰে চিনাকি কৰি দিছিল। সেই নিৰ্মায়মাণ ঘৰতে এগৰে এখন চা, পাতি এখন মঞ্চ তৈয়াৰ কৰা হৈছে। তাতে আসাম সাহিত্যসভাৰ বৰগীঃসকল শাৰী পাতি বহিছে। সেই ভাৰা শাৰীৰ মাজত জোনটিহে 'ইটিতকৈ সিটি চৰা' হৈ তৰ-বৰাই আছে— লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা। তেওঁৰ লগত বহিছে আমাৰ শিৱসাগৰ ছহৰৰ বেজবৰুৱা চুকৰ লক্ষ্মীনাথৰ ককাই ভাই কেইজন—বিনন্দচন্দ্ৰ আদি। সমুখত শৰাইটকাৰ বা ফুলৰ থোপাৰে এশাৰী শৰাই। শৰাইৰ পইৰাৰ তলেদি পোনকৈ আক চৌৰ দোপ দি নাজী ফুলৰ মালাৰ শাৰী। মুঠতে এক শোভনীয়, গম্ভীৰ আৰু পৱিত্ৰ পৰিৱেশ। সেই সভাতে'

১। লম্বোদৰ গোহাঁয়ে (নিৰ্মালি গাও ডিব্ৰুগড়) জনাইছে (প্ৰান্তিক ১-১৫ অক্টোবৰ ১৯৮৫) সাহিত্য সভাৰ সভাত জমিদাৰ চৌধুৰীয়ে বেজবৰুৱাক বসৰাজ খিতাপ দিয়া নাছিল, সেই সময়ত ডুবনচন্দ্ৰ গগৈয়ে তেওঁৰ অসম পলিটেকনিক কলৰপৰা সাহিত্য সভাৰ প্ৰতিনিধিসকলক চাহ মেলাৰ সঞ্চৰনা জনাওঁতে বেজবৰুৱাক দিয়া অভিনন্দনখনত চৌধুৰীদেৱে খিতাপটো নিজ হাতে হোপ কৰিহে দিছিল। মহ ভেজিলা শিঙ হুৱাল। কথাটো আন ভাৱে হ জনিছিলো।

আসাম সাহিত্য-সভাই অভিনৱ এটি কাম কৰিব—বেজবৰুৱাক অভিনন্দন জনাব। সেই সভাতেই সিবাৰৰ সাহিত্য সভাৰ সভাপতি জমিদাৰ নগেন্দ্ৰনাথায়ণ চৌধুৰীয়ে বেজবৰুৱাক এটি নন-অকিছিয়েল অৱজ্ঞাঘৰীয়া খিতাপ দিব—বসৰাজ। হালৰ বাহিৰ-ভিতৰ আগ্ৰহ উপচি থকা ছিন্নাৰোৰ লৈ গোট খোৱা বাইজোৰে ওপচ খাই পৰিছে। সেই দিনত সেয়ে ‘বিবাট বাজছৱা সভা।’ সাহিত্য সভাৰ প্ৰধান সম্পাদকে অভিনন্দন-পত্ৰ পাঠ কৰি দিলে। তাৰ উত্তৰত বেজবৰুৱাই কি বসাল ‘বয়ান’ দিছিল, তাক মোৰ মনে ইমানদিনে কঢ়িয়াই আনিব পৰা নাই—সি লগে লগেই পিছে ‘বঁহী’ত প্ৰকাশ পাইছিল। আপোনালোকে তাতৈ চাব। এটা কথা কিন্তু মনত লাগি বৈছিল। অভিনন্দনৰ শৰাইখনি আগ বঢ়োৱা বাবে সাহিত্যবধীয়ে বোলে ইমান শলাগ জনাব লগীয়া আছিল যে সিবাৰৰ অঙ্কটো ঠিক কৰিবৰ কাৰণে তাহানি কালৰ অঙ্কৰ পণ্ডিত শুভদ্বৰ কায়স্থক তেওঁ মাতি অনাৰ কথা ভাবিছিল ॥ মনক উলাহ যোগোৱা এনে এটি পৰিৱেশতেই মোৰ মনৰ ওপৰত আসাম সাহিত্য সভাৰ প্ৰথম অভিঘাত। মই তেতিয়া শিৱসাগৰ হাই স্কুলৰ ক্লাছ ছেভেনত নে এইটত পঢ়া কিশোৰ। মই বৰ্ণোৱা এই ছবিখন মোলৈ ধৰি বাৰিছিল এখন ফটোগ্ৰাফে। সেইখন তুলিছিল আৰু বহুত পিছত মোক দিছিল মোৰ শিক্ষক মহেন্দ্ৰনাথ গোহাঁয়ে (ড° হীবেন গোহাঁইৰ পিতৃ), কিন্তু অযুত কাগজৰ মাজত সি কেনি হবলুকি দি আছে, ‘প্ৰান্তিক’ৰ পাঠকক মই এতিয়া বহুটি উপহাৰ দিব নোৱৰা হৈছো। কিন্তু সাহিত্য-সভাৰ মই দেখা সেই প্ৰথম সন্মিলনে মোৰ মনত যি এক আপুৰুগীয়া বস্তু পোৱাৰ উলাহ-আনন্দ সৃষ্টি কৰিছিল, তাক মই পাহৰিব নোৱাৰোঁ। বাজছৱা অলুঠান বুলিলে মোৰ সেই কালপ্ৰসাদ হল, সেই শাৰী শাৰী সাহিত্যিক, সেই শাৰী শাৰী মাজা, শৰাই, সেই লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা,

সেই সাহিত্য সভা !

সেয়া হ'ল ১৯৩১ৰ ডিছেম্বৰ। পিছৰ বছৰ উত্তৰ লখীমপুৰত সাহিত্য সভা বহিল। তাৰপৰা নিজৰ ঠাইলৈ ঘূৰাব পথত বেণুধৰ ৰাজখোৱা ডাঙৰীয়া, বঙনীকান্ত বৰদলৈদেৱ আদি যোৰহাটৰ আমাৰ ঘৰত সোমাই গৈছিল, আৰু তাৰপৰাই উত্তৰ লখীমপুৰত হোৱা উলহ-মালহৰ, উখনা উখনিৰ গোল্গ পাইছিলো। তেতিয়া মুখে মুখে শুনিছিলো, সন্মিলনৰ মঞ্চত বহি থকাতে গোহাঁই বৰুৱাৰ 'বস্তি'খন ছপাৰ্ভতে চিয়াঁহীৰ চাব শুকুলা হৈছে পৰে বোলা বাবে গোহাঁই-বৰুৱাই নীলমণি ফুকনক 'তোৰ তপা মূৰটো ভাঙি থওঁ' বুলি কঁপি কঁপি হাতৰ লাথুটি দাঙিছিল। সভাপতি ডে. বৰুৱাইহে ছুইজন পুৰন্দৰক ধৰি বহুবাৰ কথোটে। হাঁহি ধেমালিত শেষ কৰিছিল। পিছে, ইয়াৰ পিছৰ মজুলদৈ (১৯৩৪) আৰু ডেঙপুৰ (১৯৩৬) সন্মিলনৰ তাপ কোনো প্ৰকাৰে মোৰ গাভ লগাহি নাছিল যদিও পিছৰখনৰ বাবে ছবাবোৰে লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাক সভাপতি নিৰ্বাচন কৰা আৰু ছবাবোৰে ডেউ সেই সন্মান প্ৰত্যাখ্যান কৰা আৰু সেই লৈ বাঙলি কাগজত হোৱা বাদ-প্ৰতিবাদৰ কথা বিনিকি বিনিকি মনত পৰে। পিছৰ বছৰত যেতিয়া (১৯৩৭) গুৱাহাটীত কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈদেৱৰ সভাপতিত্বত সন্মিলন বহিল, তেতিয়া মই কটন কলেজৰ তৃতীয় বাৰ্ষিক শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰ। অভ্যৰ্থনা সমিতিয়ে সন্মিলন উপলক্ষ্যে "প্ৰবন্ধ সংগ্ৰহ" নাম দি এক গম্ভীৰ প্ৰবন্ধ সংকলন ছপাই উলিয়াইছিল। সাহিত্য-সভাৰ অধিবেশনত উলিওৱা 'স্মৃতিগ্ৰন্থ' সেইখনেই প্ৰথম। তাত মোৰ এটা কবিতা সন্নিৱিষ্ট হৈছিল, আৰু তেনে থলতো এজন বয়োজ্যেষ্ঠ লেখকৰ প্ৰবন্ধ নিৰ্বাচিত নোহোৱাত ডেউ ঠেঁহ পাতিছিল। সি যি হওক, মোৰ সেই কবিতাৰ যোগেদিয়েই আসাম সাহিত্য-সংগ্ৰহ কাষত মোৰ প্ৰথম 'অংশগ্ৰহণ' কৰা। এই 'অংশ-গ্ৰহণ' কিন্তু কেই বোকা

হৈছিল ডক্টৰ ময়িচুল ইছলাম বৰাৰ সভাপতিত্বত বহা যোৰহাট সন্মিলনৰ সময়ত (১৯৪০)। শিৱসাগৰ সাহিত্য সভাৰ এটা বিহগুটি দলে কেনেকৈ ১৯৪১ চনৰ পিয়ল প্ৰসঙ্গত প্ৰচাৰ কাৰ্য চলাই সভা পতি বৰাৰ তাৰিফ পাইছিল আৰু যোৰহাট সন্মিলনত যোগ দি অন্যায়াভাৱে সাহিত্য সভাৰ বিষয়-বাবত খোপনি পুতি লোৱা 'ছিণ্ডিক্'সকলৰ কেনেকৈ আসন টলাইছিল সেই কথা মই আগতে কৈ আহিছো। তাক আৰু নোদোহাৰোঁ। মুঠতে, বহুত দিনৰেপৰা সভাৰ পেটত এটা গোৰ্গোৰণি উঠি আছিল। গুৱাহাটীৰ অধিৱেশনত গোৱালপাৰাই পিছৰ সন্মিলন নিমন্ত্ৰণ জনায়ো তাৰ কোনো যোগাৰ নকৰাত যোৰহাটীয়াসকলে হেৰণ্ণপ্ৰসাদ বৰুৱাক সভা পতি কৰি যোৰহাটতে এখন বিশেষ সন্মিলন (এপ্ৰিল ১৯৩৯) পাতিলে—য'ত উপস্থিতি আছিল মাথোন ১৬। সেই সন্মিলনেই গুৱাহাটীত নিৰ্বাচিত কাৰ্য নিৰ্বাহক সমিতিখন ভাঙি নতুন এখন সমিতি পাতি দিলে আৰু সভাৰ নিয়মাবলীখনো মেমোৰেণ্ডাম অব্ এছোছিয়েছন ভংগ কৰি তল ওপৰ কৰি পেলালে। নতুন কাৰ্য পালিকাই জেহিকান্দি আহমদৰ সভাপতিত্বত এখন 'প্ৰথম বাৰ্ষিক অধিৱেশন' বহুৱাই নতুন এজন প্ৰধান সম্পাদক বাহিলে আৰু 'বিশেষ সন্মিলন'ৰ বিষয়ে সকলো আপত্তি খণ্ডন কৰিলে। যোৰহাটীয়া দলৰ এই আবধিপূৰ্ণ কাৰ্য-কলাপৰ সৰৱ প্ৰতিবাদ বিশেষকৈ আহিছিল শিৱসাগৰ সাহিত্য সভাৰপৰা, কাৰণ এইখন সভা বছৰটো শুই থাকি সন্মিলনৰ সম তহে মাথোন কুক্কাৰা, কৰা ধৰণৰ শাখা-সভা নাছিল। বিষয় বাছনি সভাত আমাৰ ধনঞ্জয় খুন্দা প্ৰতিবোধ কৰিব নোৱাৰি ছিণ্ডিক্‌সকল তেওঁলোকৰ ওখ আসনৰপৰা নামিল। আমাৰ সজিব ছুটা ছৰ্ত ৰখা হ'ল—জুজন অৱসৰপ্ৰাপ্ত জজ, জুজন অৱসৰ প্ৰাপ্ত মেজিষ্ট্ৰেট আৰু এজন অধিবক্তাক লৈ গঠিত এক ট্ৰিবিউনেলে গোটেই কথাটো বিচাৰ কৰিব, বৰ্তমান সন্মিলনত প্ৰধান সম্পা-

দক বা কাৰ্য-নিৰ্বাহক সমিতি নিৰ্বাচিত নহ'ব। সম্মিলনত এয়া গৃহীত হ'ল। সম্মিলন পাৰ হৈ গ'ল। কিন্তু মৰিও ঘৰকাষোৰ নেবাসকলে ইয়াৰ পাছতো চন্দ্ৰধৰ বৰুৱাদেৱক সভাপতি কৰি এখন 'দ্বিতীয় বাৰ্ষিক অধিবেশন' পাতিলে! ট্ৰিবিউনেল সেই কথাত কষ্ট হৈ উঠিল আৰু বিচাৰৰ পাছত 'বিশেষ সম্মিলনে' সভাৰ নিয়মাবলী সংশোধন কৰা আৰু তেজপুৰ সম্মিলনৰ (১৯৩৬) সিদ্ধান্ত নাকচ কৰা আদি কাৰ্য অৰৈধ হৈছে বুলি ঘোষণা কৰিলে। সেইমতে গুৱাহাটী সম্মিলনে (১৯৩৭) পতা প্ৰধান সম্পাদক আৰু কাৰ্য নিৰ্বাহক সমিতি পুনৰ্গঠিত (ডিচেম্বৰ ১৯৪১) হ'ল। আমাৰ জয় হ'ল। সাহিত্য সভাই সাহিত্যৰ হৈ একো নকৰি এইদৰে মিছা কাজিয়াত সময় আৰু শক্তি অপচয় কৰে ॥ একালে কাজিয়াখোৰ সকলৰ দববা-দবৰি, আনফালে ভূতৰ ওপৰত দানহ—দ্বিতীয় মহাসমৰ। সম্মিলিত পক্ষৰ ষোড়াসকলেৰে বোৰহাট ভৰি পৰিল, চন্দ্ৰকান্ত সন্দিকৈ হলৰ পৰা আসাম সাহিত্যসভাক বহিষ্কাৰ কৰিলে, দুৰ্গভ এয়েৰে ভবা এম্বাগাৰ লাং লাং থাং থাং কৰি দলিয়াই দিলে। দুজনমানে কোনো মতে তাকে ধৰা-ধৰিকৈ তুলি নি অধ্যাপক তুলসীনাৰায়ণ শৰ্মাৰ চ'ৰা-ঘৰত দম কৰিলেগৈ। বহুত মূল্যবান পুথি এই সময়তে হেৰালে-বিদালে। আসাম সাহিত্য সভা আৰু অসমীয়া সাহিত্যৰ আবল্য হ'ল পূৰ্ণ ব্ৰেক আউট।

এইখিনিতে ইতিমধ্যে মই অসম সাহিত্য সভাৰ চমু বুৰঞ্জীত (Annals of Asam Sahitya Sabha p 43) কোৱা কথা কেইটামান দোহাৰিব খোজে। সভাই নিজৰ জীৱন আবল্য কৰিছিল অসমৰ ভাষা আৰু সাহিত্যৰ কল্যাণ কামনা কৰা কেইজনমান লোকৰ এটি জঁজুটান ৰূপে। নবম-পন্থী ৰাজনীতিক লোকৰ সংঘ আসাম এছোছি-য়েছনে সৃষ্টি কৰা ৰাজহুৱা জীৱনৰ বায়ুমণ্ডলত সাহিত্য-সভাৰ জন্ম। প্ৰথম ভাগত সভাৰ গুৱিয়াল হিছাপে দুই বা এজন উকীলে সৈতে সলায় চৰকাৰী চাকৰিয়ালৰ এটি দল আছিল। ব্ৰিটিশ ৰাজত্বৰ

প্ৰতি আহুগত্যৰ এটি স্থৰ সেই দেখি সেই সময়ত আমাৰ কাৰ্য্যত্ব
 ৰূপৰাকৈ নাথাকে। যি সময়ত ভাৰত জুৰি গান্ধীজীৰ আইন অমান্য
 আন্দোলন চলিছিল, ব্ৰিটিশ সাম্ৰাজ্যৰ অধীশ্বৰ His Most Gracious
 Majestyৰ অনুখৰ লিখিত আৰোগ্য-প্ৰাপ্তিত আনন্দ প্ৰকাশ কৰি
 কাৰ্য্য-নিৰ্বাহক সমিতিয়ে প্ৰাৰ্থনা জনাইছিল, 'sincerely prays
 that the Almighty Father may grant His Majesty long life
 and sound health to rule over this extensive Empire' এই
 loyal sentiments ভাৰতেশ্বৰৰ প্ৰতিনিধিসকলে ভাৱি কৰিছিল।
 কিন্তু এইহে দুখৰ বিষয় যে অল্পগত হোৱা সন্ধ্যা সন্ধ্যাক ১৯৩০
 ছনৰেপৰা ছবুকাৰে দিয়া বাৰ্ষিক অল্পদান ১৯৩২তে বন্ধ কৰি দিছিল।
 ৰাজনৈতিক কথা আলোচনা কৰা মূলৰেপৰা সভাৰ অবিধি আছিল।
 কিন্তু প্ৰথম ভাগত আমাৰ জাতীয়তাবাদী নেতা আৰু আনলোক
 সাহিত্যসভাৰ সন্মিলন আৰু কাৰ্য্য-নিৰ্বাহকৰপৰা যেন আঁতৰি আঁতৰি
 আছিল। কিন্তু ১৯২৭ত তৰুণৰাম ফুকন সভাৰ সভাপতি হৈছিল,
 মাজে মাজে কেইবাগৰাকীও জাতীয়তাবাদী নেতা অভ্যৰ্থনা সমিতিৰ
 সভাপতি আছিল। দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ সময়লৈকে কাৰ্য্য-নিৰ্বাহক
 সমিতিখন যোৰহাটতে আবদ্ধ আছিল আৰু সেই বাবে তাৰ
 ভিতৰতে খোৱা-কামোৰা লাগিবৰ হুল হৈছিল। দুদিন জোৰা
 সন্মিলনৰ বাবে নিৰ্বাচিত সভাপতিজনৰ কাৰ্য্যকাল বুলি এটা
 কথা নাছিল, প্ৰধান সম্পাদকজনহে সভাৰ মুখ্য কাৰ্য্যকৰী বিষয়া
 হৈ বৈছিল। সভাৰ বহুৰ জোৰা কাৰ্য্যত গণতান্ত্ৰিক কোনো পৰিচয়
 নহৈছিল। যুদ্ধৰ সময়ত মানুহৰ মনোৰল বান্ধিবলৈ যি এক বিশেষ
 সাহিত্যৰ উচ্ছাস উঠিব লাগিছিল, তাৰ পৰিৱৰ্ত্তে সাহিত্য নিশ্চিহ্ন
 হৈ বৈছিল। বাহিৰত অসমীয়া কিতাপৰ প্ৰকাশ বন্ধ হৈছিল,
 সাহিত্যৰ আলোচনা অবাঞ্ছনীয় হৈ পৰিছিল।

সকলোৱে আপত্তি কৰিবলৈ ধৰিলে, যুদ্ধৰ দূৰ-প্ৰায় অন্তিমত
 সাহিত্যৰ জাতীয় অজুৰ্ত্তান আশাৰ সাহিত্য-সভা পলাতক কিয়নো

কিন্তু কোন স্তৰ এইবোৰ ওত্থৰ ? শুনিবো আৰু বংগুৰীয়াফিটাই ।
 পদ্মধৰ চলিহাক সম্পাদক কৰি অভ্যৰ্থনা সমিতি গঠিত
 হ'ল । যুদ্ধৰ দিনৰ হাঁ তেতিয়াও আঁতৰি যোৱা নাই । মথাউৰি
 ভাঙি দিখৌৰ পানী সম্পাদকৰ ঘৰত প্ৰৱেশ কৰে । তথাপি সভাৰ কাম
 একেই আগ বাঢ়ে । নীলমণি কুকন ককা সন্মিলনৰ (অক্টোবৰ
 ১৯৪৪) সভাপতি হৈ আছিল । সভাৰ সংবিধানে নতুন গণতান্ত্ৰিক
 ৰূপ ল'লে । আসাম সাহিত্য-সভা অসম সাহিত্য-সভা হ'ল ।
 কাৰ্যনিৰ্বাহক সমিতি যোৰহাটত আৰম্ভ নাথাকি বহুল অসমৰ ভেটিত
 নিৰ্বাচিত হ'ল । সন্মিলনৰ সভাপতিৰ কাম সন্মিলনৰ লগতে শেষ
 নকৰি বছৰটোলৈ তেওঁক মুখ্য কাৰ্যকৰ্তা কৰা হ'ল । আমি ভাবিলো,
 সভাৰ নতুন দিন আহিল, ভাল হ'ল । কিন্তু পুৰণিদিনীয়া 'বিদায়ী'
 হ'ব লগীয়া প্ৰধান সম্পাদক আৰু যোৰহাটীয়াসকলৰ কাৰ্যপালিকা
 ক্ষমতা এৰি দিবলৈ ইচ্ছা নকৰিলে আৰু নতুন নিয়মাবলী, নতুন
 কাৰ্যপালিকা 'অবৈধ' ঘোষণা কৰি উকুৱাই দি পুৰণি কাৰ্যপালিকাবোৰে
 পট ল'লে । কিন্তু নতুনসকলে নতুন বিধানমতে কাম চলায়েই
 থাকিল আৰু সময়ত ১৯৪৭ত ডিব্ৰুগড়ত সন্মিলন পাতিলগৈ ।
 সিমানতে জানিব পাৰি পুৰণিসকলৰ শক্তি পৰি নোহোৱা হ'ল । শূন্যৰ
 কথা, তাৰ পিছৰপৰা আৰু অসম সাহিত্য-সভাত তেনে বিষয় পৰি-
 স্থিতিৰ উদ্ভৱ হোৱা নাই । কিন্তু ১৯৫০ চনত যেতিয়া এম্বীয়া
 মাৰ্ঘেৰিটাত সন্মিলন বহিল, মাধোন কুৰিজন প্ৰতিনিধিহে গোট খালে ,
 সেয়েহে সভাৰ সকলো বিষয় বাব পূৰাবলৈকে জুজুৰিছিল । ইয়াৰ পিছতো
 তিনি বছৰলৈ সাহিত্য-সভা গোট নোখোৱাত সাহিত্যিকসকলৰ মাজত
 এটা কোভ হৈছিল আৰু সকলোৱে অনুষ্ঠানটো নতুনকৈ প্ৰাণ দি
 তোলাৰ আৱশ্যকতা অনুভৱ কৰিছিল । ১৯৫৩ৰ শ্বিলঙৰ নবেম্বৰৰ জাৰত
 কঁপি কঁপি সেই দেখি সন্মিলন বহিল অসম ছবকাৰৰ সক্ৰিয় সহযোগত ।
 সেই সন্মিলনলৈ যাবলৈ মোক বছৰজনে আগ্ৰহেৰে লগ ধৰিছিল ।

আনকালে কৰ্মঠ এজন প্ৰধান সম্পাদক কোৱা হ'ব পাৰে, সেই লৈও জন্মনা কল্পনা চলিছিল। মই প্ৰমাদ গণিছিলো, কিজানি বাইজো মোতে সেইজন বিচাৰি পায়। মই তেতিয়া ডক্টৰেটৰ থিছিছ সম্পূৰ্ণ কৰাত তৎপৰ। মাজতে ৰাজহুৱা দায়িত্ব এটি কান্ধত ল'লে দুইটা কামতে কলৰ-জপৰখনহে লাগিব। গতিকে খিলঙলৈ নোযোৱাটোকে স্থিৰ কৰিলো। ভালৈই কৰিলো। সভায়ো বৰ ভাল এজন প্ৰধান সম্পাদক পালে—অধ্যাপক অতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকা। হাজৰিকাদেৱে তিনিটা কাৰ্য কাল প্ৰধান সম্পাদক থাকি বিশেষ কৰ্মদক্ষতাবে খালত পৰি থকা সাহিত্য সভাখন ফ্ৰেন লগাই ৰাজ-আলিলৈ তুলিলে। তাৰ পাছৰপৰাই সভাৰ শাৰীৰিক-মানসিক কোনো অস্বাভাৱিক বেদনা হোৱা নাই। হাজৰিকাদেৱৰ অনুবোধমতে মই নবদেৱ গ্ৰন্থা-ৱলীৰ পঞ্চম গ্ৰন্থ ৰূপে ছপাবলৈ প্ৰাক্শব্দৰ কবি হৰিবৰ বিপ্ৰৰ “লৱ কুশৰ বৃদ্ধ”খন সম্পাদন কৰি দিওঁ। সেইখন যোৰহাট সন্মিলনৰ (ডিচেম্বৰ ১৯৪৫) বেলা সভাই বাইজৰ হাতত দিয়ে।

যোৰহাট সন্মিলনৰ পাছতে (মেই ১৯৫৫) অসমলৈ ৰাজ্য পুনৰ্গঠন আয়োগ আহে। সাহিত্য সভাই আয়োগৰ সমুখত নিজৰ বক্তব্য দাঙি ধৰিবৰ স্থিৰ কৰে। সেইমতে মই আৰু সত্যেন্দ্ৰনাথ শৰ্মাই স্মাৰক পত্ৰৰ খচৰা তৈয়াৰ কৰোঁ। অধ্যক্ষ হেম বৰুৱা আৰু সম্পাদক হাজৰিকাবে লাগি হেম বৰুৱাৰ ভাষাত মোৰ racy আৰু শৰ্মাৰ heavy ভাষা মিলাই সেইখনৰ চূড়ান্ত ৰূপ দি পুস্তিকা আকাৰে ছপাই উলিওৱা হয়: Assam's Case before the States Reorganisation Commission, mainly from the Historical, Cultural and Linguistic Viewpoints, May 1955) “অসম সাহিত্য সভা পত্ৰিকা”ৰ বাৰিংশ বছৰৰ তৃতীয় সংখ্যাত স্মাৰক পত্ৰখন সন্নিৱিষ্ট হৈছিল। হেম বৰুৱাবে লগ লাগি স্মাৰক-পত্ৰৰ কাম কৰা সময়ত চোৰাংচোৱা বিভাগৰ সকলোই খনাই

ঘনাই ভুগুকি মাৰি থাকিছিল। আমাৰ সভানেত্ৰী নলিনীবালা দেৱীৰ নেতৃত্বত সভাৰ দলটি সৰ্দাৰ কে এম্ পনিকবৰ নিচিনা আয়ো-
গৰ ভীক্ষু সদস্যৰ চোকা প্ৰশ্নৰ সমুখীন হ'ব লগা হৈছিল। 'অসম-
তহে আমি আচৰিত কথা দেখিছো—ইয়াত বাহিবৰপৰা মানুহ
আহি বলতি কৰিবলৈ ল'লেই অসমীয়া হৈ যায়।' মই কৈছিলো,
'হয় ছাব, সেইটো এতিয়া বুৰঞ্জীৰ কথা হৈছে। ইতিহাসৰ ছাত্ৰ-
ৰূপে আমি জানো যে যেতিয়া বাহিবৰপৰা অহা এক প্ৰজাসংখ্যা
স্থানীয় লোকৰপৰা আঁতৰি বস-বাস কৰি থাকে, তেওঁলোকৰ নিজস্ব
ভাষা, আচাৰ-ব্যৱহাৰ এঘৰীয়া হৈ বৈ যায়, কিন্তু যেতিয়া তেনে
আগন্তুকৰ দল স্থানীয় লোকৰ লগত মিলি একেলগে থাকে, তেতিয়া
ভাষা আৰু আচৰণত আদান প্ৰদান ঘটিবই। আমাৰ দেশৰ শাসক
আহোমসকলেই দেখোন ইয়াৰ প্ৰকৃষ্ট উদাহৰণ। এই দুটা প্ৰক্ৰিয়াৰ
ভিতৰত বহিল জাতীয় ঐক্যৰ বাবে পিছৰটিয়েই আদৰ্শনীয় বুলি
ভাব হয়।' সৰ্দাৰে সেই কথাত কিন্তু একো নামাতিলে।

১৯৫৫ৰ ডিছেম্বৰ মাহতে গুৱাহাটীত সাহিত্য-সভাৰ সন্মিলনৰ
আয়োজন চলিছিল, এখন অন্তৰ্জনা সমিতিও গঠিত হৈছিল। কিন্তু
সমিতিৰ নাটৰ Prince of Denmarkজন লৈ হাহাকাৰ। সম্পা-
দক পাতিবলৈ মানুহ নোলায়। এদিন কুমাৰ ভাস্কৰ নাট্যমন্দিৰত
সমিতিৰ সভা বহি থাকোঁতেই মই দৈৱৰ দুৰ্বিপাকতে হ'বপায়
অধ্যাপক হাজৰিকাদেৱক বিচাৰি সেইখিনি ওলাইছিলোঁগৈ। আৰু
কি হ'ব? 'নাহোডবালা' হ'লেও মোকে ধৰি কিলাই বেজ কৰিলে।
কাণ মূৰ বহুত আছাবিলো। কিন্তু সিনকলে মোৰ কান্ধত সমিতিৰ
সম্পাদকৰ ভঁৰাখিখন জুঁটি দিহে এৰিলে। ডিছেম্বৰৰ শেহ সপ্তাহত
মই আন্নামালাইনগৰত হ'ব লগা অল-ইণ্ডিয়া ওবিয়েণ্টাল কনফা-
ৰেন্সলৈ বামেই বুলি কোৱা সঙ্কেও এৰা নপৰিলো। পাছত অৱশ্যে
নাট্যকাৰ প্ৰদীপ কুকনক মোৰ লগত যুটীয়া কৰি দিয়া হ'ল।

মই কিছু সন্মিলনৰ সময়ত থাকিব নোৱাৰিলো। সন্মিলনে উত্তৰ-পূব সীমান্ত প্ৰশাসনৰ (NEFA Administration, এভিয়া অক-ণাচল) শিক্ষা-পদ্ধতিৰ সমালোচনা কৰি এটা প্ৰস্তাৱ গ্ৰহণ কৰিছিল। সেই লৈ সভাৰ এক সঁজাভী দলে কেন্দ্ৰীয় গৃহ-মন্ত্ৰী গোবিন্দবল্লভ পন্তক লগ ধৰিছিল (৩০ জানুৱাৰী ১৯৫৬)। গুৱাহাটীৰ আৱৰ্ত-গৃহৰ বাৰাণ্ডাতে থিয় হৈ পন্তজীয়ে আমাৰ বক্তব্য শুনিলে (কাৰণ তেওঁ কেনিৰা যাবলৈ গাড়ীৰ ফুটবোৰ্ডত ভৰি দিছিলেই) আৰু মাথোন ক্ষীণ আশ্বাস এটা দিলে, ‘বাক, দেখা যাওক।’ কামত সি একো নহ’লগৈ। ১৯৫৬ৰ ডিছেম্বৰত ধুবুৰীত বহা সন্মিলনত গোৱালপৰীয়া লোক গাঁও, লোক নৃত্যৰ স্পন্দৰ পৰিৱেশন হৈছিল। সেই সন্মিলনত মোৰ মাথোন কাম হৈছিল গুৱাহাটীৰ উদ্ভাৱকটি সম্পূৰ্ণ লক্ষ্মীনাথ দাসদেৱৰ বিজ্ঞান শাখাৰ স্মৃতিখিত সভাপতিৰ অভি-ভাষণখনি পঢ়ি দিয়া, কাৰণ ককাইদেৱে (দাসদেৱক ককাইদেউ বুলিয়ে আমি কেইটামানে মাতিছিলো) কৈছিল, ‘হেৰা নেবেগ (মোৰ উপাধিটোৰ এইটো লক্ষ্মীনাথ-দাসীয় version), মই “সভাপতি ডাঙৰীয়া” ক বুলি গৈ স-স-স- কৰোঁতেই সময়খিনি নিয়াম। ছুমিয়ে পঢ়ি দিবাঁ দেই, নেবেগ।’

সভাৰ তিনিচুকীয়া সন্মিলন (এপ্ৰিল ১৯৫৮) বাদ দি গ’লো নগাঁও সন্মিলনত (১৯৫৯) যোগ দিবলৈ। ‘বাটত পালে’ কমাৰ, দা গঢ়ি দিয়াঁ আমাৰ। মূল সভাৰ দিনা পুত্ৰা সভাঘৰৰ সাজন-কাচন চাই ফুৰোঁতে অভ্যৰ্থনা সমিতিৰ সভাপতি মহীচন্দ্ৰ বৰদোৱে পাই ধৰি নি ‘অসম আইৰ সন্সন্ধান’ বুলি আলোচনা-চক্ৰৰ সভাপতিৰ বঙা খঙাত খঙাসনীয়া কৰি বহুৱাই দিলে মালা পিছাই। মই ধম্ ধম্ কৰে বহি থাকিলো। সভাপতি হিছাপে বি কৰ্ত্ত, তাকে বাইজে ‘সাৰগৰ্ভ’ বুলি গ্ৰহণ কৰিবই। ১৯৫৯ আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকনৰ জন্মৰ শতবৰ্ষ-পূৰ্ত্তিৰ বছৰ। অসম সাহিত্য-সন্মাই উপলক্ষ্যটি উল্লাহেবে

উদযাপন কৰিলে আৰু আনকো কৰিবলৈ ক'লে। কুকনৰ A Few Remarks on the Assamese Language and on Vernacular Education in Assam (১৮৫৩) পুথিখনৰ মই এটা অনুবাদ কৰিছিলো ইণ্টাৰমিডিয়েট পঢ়ি থকা কালতে। তেতিয়াৰ “আৱাহন”ত সেইটো খাৰা-বাহিকভাৱে প্ৰকাশো হৈছিল। এতিয়া সভাই সেই অনুবাদটোকে আনি ‘অসমীয়া ভাষা’ নাম দি কিতাপ কৰি উলিয়ালে। উদ্ধৃপৰি অসমৰ বেলেগ বেলেগ ধৰ্মৰ পৱিত্ৰ ধান-সমূহৰ বৰ্ণনাৰে এখন কিতাপ সংকলন কৰিবলৈ সভাই মোক ভাৰ দিয়ে। বছৰটোৰ ভিতৰতে মই তাৰ পাণ্ডুলিপি তৈয়াৰ কৰি দিয়াত ছপাই সভাই মৌৰ্জী সন্মিলনত (অক্টোবৰ ১৯৬০) সেইখন প্ৰকাশ কৰিলে।

নগাঁও সন্মিলনত মোক নোসোধাকৈয়ে বহুসকলে প্ৰধান সম্পাদক পদৰ বাবে মোৰ নাম প্ৰস্তাৱ কৰিছিল আৰু মই মোৰ নামটো তুলি ল'বলৈ প্ৰস্তাৱকক অনুৰোধ জনাব লগীয়া হৈছিল, কাৰণ তেতিয়াও সেই গধুৰ কামৰ বাবে মই সাজু হোৱা নাছিলো। মৌৰ্জী সন্মিলনৰ কিছু দুদিনমান আগৰেপৰা মোক ‘ৱানিং’ দিয়া হৈছিল, মোৰ নামৰ এইবাৰ প্ৰস্তাৱ হ'লে মই যেন হাড-ভৰি বৰকৈ নাছাৰোঁ। অসম সাহিত্য-সভাৰ এতিয়া দায়িত্ব আৰু গুৰুত্ব বহুতখিনি বাঢ়িছিল। মাৰ্ঘেৰিটা সন্মিলনে (১৯৫০) অসমীয়া ভাষাক অসমৰ শাসকীয় ভাষা-ৰূপে দাবী কৰিছিল আৰু তাৰ পাছৰ বছৰবপৰাই সভাই এটা দিন ভাষা-দিৱস বুলি মহা উদ্যমেৰে পালন কৰিছিল। শেহন্তত অসম ছৰকাৰে অসম শাসকীয় ভাষা অধিনিয়ম ১৯৬০ নামৰ আইনখন কৰিবলৈ বাধ্য হয়। সেই কাৰ্যৰ আগে অসমৰ পৰিস্থিতি অত্যন্ত উত্তপ্ত হৈছিল আৰু দুইটা উপত্যকাত ঠায়ে ঠায়ে অৰাজনীয় কাৰ্যও দুই-এটা সংঘটিত হৈ গ'ল। যদিও কোনো কোনো মহলে এইবোৰৰ বাবে অসম সাহিত্য-সভাকে অপৰীয়া কৰিব খুজিছিল, সংবিধানৰ খাৰাত ৰাজ্যত শাসকীয়

ভাষা ৰূপে অসমীয়াক দাবী কৰাৰ ওপৰত কোনো হিংসাত্মক কাৰ্য কৰা বা হিংসাত্মক বাক্য প্ৰচাৰ কৰাত সভা ক'তো নাছিল। তথাপি মানুহৰ গাৱনি ক'ত এবাৰ পাৰি? মোক বন্ধুসকলে ক'লে, 'এতিয়া কিন্তু খামিভাঠ মানুহ এজন আমাক প্ৰধান সম্পাদক কৰি লাগে। সেইহে—। 'মই ভিতৰি কিমান সোপোকা, তাক নজ-নাকৈয়ে মোক খামিভাঠ বুলি ভাৰি নিজকে নিজে নো কিয় বঞ্চনা কৰে?' 'এইবিলাক তুৰি মুৰি নচলিব। 'এটা বছৰ সম্পাদক থাকিনো এজনে কি কাম কৰিব পাবে?' 'নাই, আমি এইবাৰ কাৰ্যকৰ্তা-কাৰ্যপালিকাৰ চুবহৰীয়া কাৰ্যকাল কৰিহে এবিম—বামুণেই মৰক বা লগুণেই ছিগক।' 'তথাপি আক এটা নাম ভাবি থ'ব।' তেওঁলোকে হাঁহিলে। বিষয় বাছনি সভাত এটা নামহে গৃহীত হ'ল। ঘোচামৰ জবীবে বান্ধ খালো।

পৃথিৱীত ক'তো বিচাৰি নোপোৱা

একেকোৰে ছবছৰলৈ অসম সাহিত্যসভাৰ প্ৰধান সম্পাদকৰ দায়িত্ব নিচলা কাকত তুলি ল'লো, আৰু কেঁকো-কেঁকোতৈ তাক ব'বলৈ ধৰিলো। এইটো জানিছিলো, মৰমৰ দেশ, শূৱলা শূৱদি মাত অসমীয়াৰ হৈ যদি কোনোবাই এআষাৰ মাত ক'ববাত দিব লাগ, তাৰ পোনপ্ৰথম দায়িত্বটি সৰ্বসন্মতিক্ৰমে অসম সাহিত্য-সভাৰ। তাকে যদি সভাই পালন নকৰে বাইজো সভাক জগৰীয়া কৰি ছআষাৰ ক'বই। অৱশ্যে বাইজো সেই মাহৰ বুকৰে পেটু। মৰমৰ দেশৰ হৈ, শূৱলা-শূৱদি মাতৰ হৈ, বাইজৰ হৈ সভা জাগ্ৰত গ্ৰহণী।

তেতিয়া, এক কি ডেৰ বছৰৰ আগৰ কথা। বহুত আগৰে-পৰা চম্বিঙফালৰপৰা আৰাও উঠি আছিল—অসমীয়া ভাষাক অসমৰ শাসনযন্ত্ৰ চলোৱা ভাষা বুলি ঘোষণা কৰিব লাগে। তেনেতে শ্বিলঙৰ কোনোবা এটাই (সিটোৰ নাম কোনেও ক'তো চুকে কোণেও লেখি নাৰাখিলে! বাখিৰৰ যোগ্য নহয়েই!) তাতে শূৰীয়া মাত, শূৱদি মাতক বেয়া বচন একাষাৰ বুলিলে। দেশ গোটেই জাঙুল খাই উঠিল—অসম ছবকাৰে অসমীয়াকে শাসকীয় ভাষা কৰিব লাগিবই লাগিব। মুখ্যমন্ত্ৰী চলিহাই আকৌ বোলে—যদি সংখ্যা লঘু ভাষা-গোষ্ঠীবোৰে সেই দাবী কৰিলেহেঁতেন, তেতিয়া কামটো কৰিবলৈ ভাল হ'লহেঁতেন। কিন্তু তেনে জানো ক'ববাত হয়? চলিহাৰ কথাত বাইজ নেৰোপা একাটি আৰু জ'কি উঠিল। শেহন্তত অসম শাসকীয় ভাষা নিয়ম ১৯৬০ বিধিত পৰিণত হ'ল (অক্টোবৰ ১৯৬০)। বিধি ভাৰতীয় সংবিধানৰ ফালৰপৰাই নিখুঁত নহৈছিল।

তাক কামত লগাবৰ বেলা সকলো ঠিক হৈ যাব ভাবি অসম সাহিত্য-সভাই ছৰ্ত সাপেক্ষে তাক সমৰ্থন কৰিলে। কাছাৰ জিলাৰ বংগভাষীসকলে কিন্তু অসমীয়াৰ লগতে বঙলাকো দ্বিতীয় ৰাজ্যিক ভাষা-ৰূপে দাবী কৰি আন্দোলন সমিতি আৰু সংগ্ৰাম পৰিষদ গঠন কৰিলে। তেওঁলোকৰ সংগ্ৰামত কেইবাজনো লোক যত্নৰ মুখত পৰিল। আনকালে কাছাৰৰ খিলঞ্জীয়া অসমীয়া, মণিপুৰী, হিন্দু স্থানী, ৰাজবংশী আৰু বহুৱাসকলে তেওঁলোকৰ সেই আন্দোলনক বোধ কৰি ব্যাপকভাৱে জাগ্ৰত হৈ শান্তি পৰিষদ গঠন কৰিলে। সংগ্ৰাম আৰু শান্তি, এই দুয়ুখীয়া সোঁতৰ মাজতে আহিল ভাৰতৰ স্বৰাজ্যমন্ত্ৰী লাল বাহাদুৰ শাস্ত্ৰী অসমলৈ, আৰু বিষয় কাছাৰক দিলে বিধিখন সংশ্লিষ্টৰ আখ্যাসেবে 'শাস্ত্ৰী-নৃত্ত'। সেই নৃত্তৰ যুক্তিত ৰাজ্যিক ভাষা অসমীয়াৰ প্ৰৱেশ কাছাৰত সম্পূৰ্ণ বন্ধ হোৱাৰ ঊপ ক্ৰম হ'ল। শাস্ত্ৰীৰ পৰামৰ্শ অসমৰ মন্ত্ৰীসভা আৰু অসম প্ৰাদেশিক কংগ্ৰেছ কমিটিয়ে গ্ৰহণ কৰিব লগীয়া হ'ল বিনাবাক্যব্যয়ে। এনে পৰিস্থিতিত অসম সাহিত্য-সভাৰ কাৰ্যনিৰ্বাহক সমিতিয়ে গভীৰ উদ্বেগ প্ৰকাশ কৰিলে আৰু ক'লে যে যদি অধিনিয়মখন সংশোধন কৰিব লাগেই, তেতিয়া হ'লে সংবিধান সম্মতভাৱে অসমত ৰাজ্যিক ভাষা অসমীয়াৰ সাৰ্বভৌমত্ব অব্যাহত ৰাখিহে কৰা উচিত। এই লৈ সভাই স্বৰাজ্যমন্ত্ৰীলৈ কেইবাখনো স্মাৰকপত্ৰ পঠালে, কিন্তু সফলৰপৰা কোনো সমিধানেই নাছিল, দানয়ে নায়েই।

শেহশ্বত সভাপৰবা এটা সৰু তিনিজনীয়া দল (হৰেন্দ্ৰনাথ বৰুৱা, নৰেন্দ্ৰনাথ শৰ্মা, মই) দিল্লীত স্বৰাজ্যমন্ত্ৰীৰ দপ্তৰত হাজিৰ হ'লোঁগৈ। আমাৰ লগত দুগৰাকী এম্. পিয়েণ্ড হাত উজান দিলে—শ্ৰদ্ধাচক্ৰ বৰুৱা আৰু যোগেন্দ্ৰনাথ হাজৰিকাদেৱে। আমি শাস্ত্ৰী নৃত্তৰ অসাং-বিধানিকতালৈ আঙুলিয়াই খট ৰাখি দেখুৱালোঁ এক, সেই নৃত্তমতে অধিনিয়মৰ পক্ষম ছেদৰপৰা বহুকুমা পৰিষদ আৰু নগৰ

সভাবোৰৰ এখন মিলিত সভাই কাছাৰৰ প্ৰশাসনীয় ভাৰা নিৰূপণ কৰিব পৰা ক্ষমতাৰ কথা বাদ দিলে, সেই হেঁদে কাছাৰত অসমীয়া ভাষাৰ প্ৰৱেশ বন্ধ কৰিব, আৰু, হুই, সেই সূত্ৰৰ দ্বিতীয় পৰামৰ্শ-মতে কাছাৰ আৰু ৰাজ্যৰ সদৰৰ মাজত আদান-প্ৰদানত বৰ্ত্তমান ইংৰাজী আৰু পাছত হিন্দী মাত্ৰ চলিব ব্যৱস্থা কৰিলে সেই কালৰপৰাও কাছাৰত ৰাজ্যিক শাসকীয় ভাষাৰ প্ৰৱেশ নিবোধ কৰা হ'ব। আলোচনাৰ পাছত শাস্ত্ৰীজীয়ে আমাৰ যুক্তি যুক্তিকৈ মানিলে, কিন্তু ক'লে, তেওঁৰ প্ৰতিজ্ঞাতিমতে কাম নহ'লে সংখ্যা-লঘুৰ মাজত পুনৰ বিকোভ হ'ব। আমি তেতিয়া টানি ধৰিলো, অকাৰণ বিকোভৰ ভয়ত সংবিধানবিকল্পভাৱে আইন এখন বিকৃতকৈ সংশোধিত হ'ব পাৰেনে? সেই অন্যায়ে কৰা নহ'ব বুলি শাস্ত্ৰীৰ-পৰা আমি নিশ্চিত কথা বিচাৰিলোঁ। তেওঁ তেতিয়া আমাক ভুলটো আঙুলিয়াই দিয়াৰ বাবে ধন্যবাদ জনাই ক'লে সমুচিত কৰিবৰ বাবে তেওঁ তুবন্তে অসমৰ মুখ্যমন্ত্ৰীক দিহা দিব। তত্ক্ষণি তেওঁ নিজে দায়িত্ব লৈ তেওঁ দিয়া আশ্বাসৰ কথা আমাৰ উক্তিৰ দৰে সংবাদপত্ৰলৈ লগে লগে পঠিয়ালে। আমি পিছদিনা কলিকতা পাই কলিকতাৰ দৈনিক কাগজৰ প্ৰথম পাততে সেই সংবাদ দেখা পালো। কিন্তু মুখ পাব লগা আচৰিত কথা যে কলিকতাৰ কাগজবোৰে খবৰটোত কোনো গুৰুত্বকে নিদিলে। দিয়া হ'লে ইতিমধ্যে সেইবোৰ কাগজেই কাছাৰত সৃষ্টি কৰা সংগ্ৰাম পৰিষদৰ সংগ্ৰামৰ পুনৰত্নিত্ব হ'লহেঁতেন। অসমতো আমাৰ কাৰ্য্যৰ বিশেষ প্ৰতিক্ৰিয়া দেখা নাপালো। মাথোন এজন ছাত্ৰনেতাই আহ্লাদেৰে ক'লে, 'আপোনা-লোকে এটি heroic কাম কৰিলে।'

আনফালে, শাস্ত্ৰীজীয়ে আমাক আশ্বাস দিয়াতে কান্ধ নাথাকি আমি দিল্লী এৰোঁতে নেৰোঁতেই মুখ্যমন্ত্ৰী চলিহাক টেলিফোন যোগে সকলো কথা জনায় আৰু দিল্লীত তেওঁক লগ ধৰিবলৈ কয়।

দিল্লীৰ পথত চলিহাক গুৱাহাটীত লগ খবিলে। তেওঁ আকৌ অলপ কেঁবো-কেঁহো কৰা যেনহে লাগিল, 'Nong I don't want to be the liquidator of the State of Assam' মই টানকৈয়ে ক'লো, 'চলিহা ডাঙৰীয়া, চাওক, আমি যিখিনি কাম কৰি আপোনা লোকক আগ বঢ়াই দিছো, সেই কাম আপোনালোকেহে নিজে কৰিব লাগিছিল। কি কাম কৰিলে ৰাজ্য ভাগে, আপুনিও জানে, আমিও জানো। যদি আইনৰ সংবিধান সিন্ধ সংশোধন কৰা'তে ৰাজ্য ভাগে, আপুনিনো কি কৰিব পাৰে?' 'নেওগ একো চিন্তা নকৰিব। মই দিল্লীৰপৰা ঘূৰি আহি আপোনাক লগ পামহি, তেতিয়া ভাল খবৰেই দিব পাৰিম বুলি আশা কৰিলে।' তেওঁ দিল্লীৰপৰা প্ৰত্যাহৰণ কৰিলত আকৌ দেখা দেখি হ'ল। আৱৰ্ত-ভৱনৰ এচুকলৈ মাতি নি চলিহাই ক'লে 'শুনক। আপোনালোক দিল্লীলৈ যোৱা বাবে শাস্ত্ৰীয়ে ভাল পাইছে। নহ'লে তেওঁৰ নামতে ভাৰা আইনৰ বে আইনী সংশোধন এটা হ'লাই'তেন। মাথোন মোক ক'লে, "আপুনি পণ্ডিতজীক (প্ৰধান মন্ত্ৰী নেহৰুক) দেখা পাই কথাটো কৈ যাব আৰু কাছাৰত অসমীয়া ভাষা সোমোৱা কৰি আইনৰ সংশোধনটো কৰিবগৈ।" মই পণ্ডিত নেহৰুৰ ওচৰলৈ গৈ ক'লো, "শাস্ত্ৰীমূৰ্ত্তমতে আইনখন শুধৰালে কাছাৰ জিলাত ৰাজ্যিক ভাষাক বোধ কৰা হ'ব।" তেওঁ দন্দপাই উঠিল, "হ'বই নোৱাৰে, who says?" মই লাহেকৈ ক'লো, 'They say' 'They are all wrong,' মই আকৌ মিহিকৈ ক'লো, 'Will you kindly see the papers?' এই বুলি আগৰ Act, শাস্ত্ৰীৰ formula, সেই formula মতে হ'ব পৰা bill অৰ খচৰা আদি তেওঁৰ হাতত তুলি দিলো। আধা মিনিটেই নালাগিল। 'Yes the Assamese language will be barred in Cachar' শাস্ত্ৰীজীয়ে পিছে কি কৈছে? "সংবিধান আৰু ৰাজ্যিক শাসকীয় ভাষাক নোছোৱাকৈ amendmentটো কৰিবলৈ কৈছে।" 'Then,

do it " এতিয়া কাষটো হ'ব ।' বৰ সহজভাৱেই যেন কামটো হৈ গ'ল । কিন্তু তালৈকে, তাহানি মোৰ আইৰ ভাষাত, 'মাজতীৰ মাকে মকুয়া মুতুলিলে নহয় ।' অসম সাহিত্য-সভা নালাগিলে নহৈছিল । অৰুচ কৰাটো মৌলিকভাৱে এটা ৰাজনৈতিক প্ৰশ্ন । সমস্ত প্ৰশ্নটো দৈ সাতজন বিশিষ্ট সাহিত্যিক-সাংবাদিকৰ লেখা আৰু কেইটিমান লাগ-তিয়াল পৰিশিষ্টেৰে ই. ৰাজীত Assam's Language Question বুলি এখন কিতাপ প্ৰকাশ কৰে । আৰু ভাৰতীয় সংসদৰ সদস্য আদিলৈ তাৰ একো কপিকৈ পঠিয়াওঁ ।

উত্তৰ পূব সীমান্ত অঞ্চলৰ প্ৰশাসনে (North-East Frontier Agency Administration) সেই অঞ্চলত কোটি কালবেপৰা চলি থকা অসমীয়া ভাষা আৰু লগতে অসমীয়া শিক্ষকসকলক অপসাৰণ কৰি তাৰ ঠাইত হিন্দী আৰু ই. ৰাজী আৰু উত্তৰ ভাৰতৰ শিক্ষক আনি বহুওৱাৰ নতুন নীতি উত্তৰ কৰাৰ ফলত পোনতে সেই অঞ্চলৰ বিশেষকৈ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মাজত এটা বিক্ষোভ উপস্থিত হৈছিল । ১৯৬০ চনৰ আগষ্ট মাহত তেওঁলোকৰ মাজত এক আন্দোলনেই দেখা দিছিল । বাতৰি-কাকতত আৰু শ্ৰাবকপত্ৰৰ যোগে তেওঁলোকে মনৰ ভাব প্ৰকাশ কৰিছিল । সাহিত্য-সভায়ো এই বিষয় চিন্তা-চৰ্চা কৰিছিল, প্ৰশাসনৰ লগত পত্ৰালাপ কৰিছিল আৰু ১৯৬১ চনৰ ২৯ মেইত এটি সঁজাতি দলৰ যোগে গুৱাহাটীত প্ৰধান মন্ত্ৰী নেহৰুৰ ওচৰত নিজৰ অভিমত ব্যক্ত কৰিছিল । তাৰ আগে আগে এটি তিনিজনীয়া দলে (জীলা গগৈ, হৰিপ্ৰসাদ নেওগ আৰু মই) সীমান্ত অঞ্চলৰ টিৰাপত ৰাখোঁ তাক নক্টেসকলৰ মাজত ভ্ৰমণ কৰি আহে । বৰহুৱাৰীয়া, লাপটাং আৰু নামচাং গাঁৱত থকা নক্টেসকল মূলভেদে মহাভক্ত 'নগাৰ নৰোত্তম'ৰ বংশৰ । তেওঁলোকৰ মাজত ভ্ৰমণ কৰোঁতে সেই পুৰণি স্মৃতি উজ্জ্বলি উঠিছিল । তাক 'টিৰাপৰ টিঙে টিঙে' নামৰ প্ৰবন্ধৰ ভিতৰত ('সীমান্তৰ শিক্ষা আৰু সাংস্কৃতিক নীতি' বা "শ্ৰেয়ঃ

অকণাচল" পুথি চাওক) নিবন্ধ কৰা হৈছে। বছৰটোৰ আদিতে সভাৰ পৰমোপকাৰক বাধাকান্ত সন্দিকৈৰ এটি আঠখতুৱা আৰম্ভ হুঁতি চন্দ্ৰকান্ত সন্দিকৈ ভৱনত উদ্বোধন কৰা হয়, শিলচৰৰ তৰুণৰাম ফুকন মধ্য ইংৰাজী স্কুল আৰু আন দুখনমান অসমীয়া প্ৰাথমিক পঢ়াশালিক সাহায্য দান কৰা হয় আৰু কেইবাখনিও লেখৰ গ্ৰন্থ প্ৰকাশ কৰা হয়—Assam's Language Question অৰ বাহিৰেও বেণুধৰ ৰাজধোৱাৰ “অসমীয়া খণ্ডবাক্য-কোষ ৰ দ্বিতীয় সংস্কৰণ (মোৰ দ্বাৰা সম্পাদিত), লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ “মোৰ জীৱন-সোঁৱৰণ” (যতীন্দ্ৰনাথ গোস্বামী সংগৃহীত, মোৰ দ্বাৰা সম্পাদিত), “অসম সাহিত্যসভা ভাষণৱলী” তৃতীয় খণ্ড (অতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকা আৰু যতীন্দ্ৰনাথ গোস্বামী সংকলিত), বাধাকান্ত সন্দিকৈৰ দুখনি জীৱনী, “কবি ৰঘুনাথ চৌধাৰী আৰু চৌধাৰীদেৱৰ কবিতা” (কমলেশ্বৰ শৰ্মা) আৰু “মিকিৰ জনজাতি” (পাহুত ‘কাৰ্বি জনগোষ্ঠী’ লংকাম টেবল)। বছৰটোৰ শেহত অক্টোবৰ-নবেম্বৰ ১৯৬১ত গোৱাল পাৰাত মহাসমাবোধেৰে সভাৰ ঊনত্রিংশ সম্মিলনৰেপৰা গাঁৱে-ভূঁয়ে জনসাধাৰণৰ মাজত সভাৰ সন্মিলনে আলোড়নৰ সৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰে। এইটো বছৰতে সভাৰ হিছাপৰ বহী পত্ৰ হিছাপ বিজ্ঞান-সম্মতভাৱে ৰখাব, কেনিটেল আৰু বেভিনিউ একাউন্ট মুকীয়াকৈ ৰক্ষা কৰাব দিহা কৰোঁ আৰু হিছাপ-সম্পৰ্কীয় অসমীয়া পৰিভাষা মুকলিকৈ প্ৰয়োগ কৰোঁ।

ইয়াৰ পাছৰ বৰ্ষত উত্তৰ-পূব সীমান্তৰ শিক্ষা আৰু সাংস্কৃতিক নীতি অসমীয়াৰপৰা আৰু বেছি জাঁতৰি যায়। এই বছৰত ব্যক্তিগতভাৱে আৰু সভাৰ সম্পাদকৰূপে এই বিষয়ে ‘নগাৰ নবোত্তম’ আদি সম্পৰ্কে অনেক প্ৰবন্ধ আৰু বিয়ুতি প্ৰকাশ কৰোঁ। সেই সমালোচনাৰ মাজত ১১ মাৰ্চ ১৯৬৩ তাৰিখে সীমান্তৰ জনজাতীয় পৰিক্ৰমাৰ উপদেষ্টা ডক্টৰ ভেৰিয়াৰ এলৱিনে যোঁলৈ লিখিছিল, I am very interested in the Gossains

and their influence in NEFA and I am anxious to see the links between the NEFA tribes and the satras which, I am sorry to say, seem to have been broken in some Divisions restored Your article on Narottam Raja is most interesting I entirely agree with you that NEFA and Assam should work together and indeed this has always been my view

“সীমান্তৰ শিক্ষা আৰু সাংস্কৃতিক নীতি” নামে এখন কিতাপ উলিয়াই প্ৰশ্নবোৰ মুকলিকৈ আলোচনা কৰিবৰ ব্যৱস্থা কৰিছিলো। কিন্তু আন কি ভাৰতীয় সংবিধানেও অসম আৰু সীমান্তৰ একীকৰণৰ যি আশা দিছিল, তাৰ বিপৰীত মুখেতে সকলো ঘটনাই গতি কৰিবলৈ ধৰে। ১৯৬১ৰ ডিচেম্বৰত এটা চাৰিজনীয়া দল (মই, পৰাগ চলিহা, লীলা গগৈ, হৰিপ্ৰসাদ নেওগ) কৰি লোহিত সীমান্ত আৰু ১৯৬২ৰ অক্টোবৰত এটা দুজনীয়া দল (মই আৰু লীলা গগৈ) কৰি ছিয়াং সীমান্তত ভ্ৰমণ কৰোঁতে সীমান্তবাসী বাইজৰ বিশেষ আদৰ সাদৰ পাইছিলো। কিন্তু ইয়াৰ পাছৰ বছৰবোৰত আদান প্ৰদানৰ এই আঁচনিবোৰ এৰি দিয়া হ’ল আৰু আমাৰ সীমান্ত আমাৰপৰা আঁতৰি এখন সুকীয়া ৰাজ্য হ’ল। কিন্তু ছিয়াঙলৈ যোৱা সেই অক্টোবৰ মাহতে চীনা আক্ৰমণে দেখা দিলে। সাহিত্য সভাই সংকট কালীন প্ৰকাশনেৰে দেশান্তৰেৰে আৰু মনোবল জগাবলৈ ব্যৱস্থা কৰিব লগীয়াত পৰে আৰু বিশ্বৰ সাহিত্য-প্ৰেমীসকলে শান্তি কামনাৰ আবেদন পঠিয়ায় সন্নিৱিষ্ট জাতিসংঘৰ শিক্ষা বিজ্ঞান সংস্কৃতি সংস্থাৰ ৰোগদি। এই সকলোৰে মাজত অসমৰ মুখপাত ঠাই গুৱাহাটীত সভাৰ এটি নিজা ঘৰৰ প্ৰয়োজনীয়তা অনুভৱ কৰি তাৰ আঁচনি হাতত লোৱা হৈছিল। ১৯৬৩ৰ ৬ জানুৱাৰীত মুখ্যমন্ত্ৰী চণিহাদেৱে গুৱাহাটী নগৰৰ ভিতৰত কেন্দ্ৰীয় চাই চাৰি কঠাতকৈ অলপ বেছি এটুকুৰা ঘাটি সভাক দিয়ে।

১৯ কেব্ৰুৱাৰী তাৰিখে ব্যক্তিগত সহকৰ বোগেদি কবি, গীতিকাৰ, সঙ্গীতকাৰ, পাৰ্শ্বভিপ্রসাদ বৰুৱাদেৱৰপৰা স্বৰ্গত অগ্ৰজ ভগৱতীপ্ৰসাদ বৰুৱাৰ নাম বাণি সাহিত্য-সভাৰ এটি ঘৰ সাজিবলৈ পঞ্চাছ হাজাৰ টকাৰ এটি দানৰ প্ৰতিশ্ৰুতি লওঁ তেওঁৰ সোণাৰি বাসভৱনত, আৰু তাৰতৰ সাংস্কৃতিক পৰিক্ৰমাৰ মন্ত্ৰী অধ্যাপক ছমায়ুন কবীৰক লগ ধৰাত কবীৰে পঞ্চাছ হাজাৰ টকাৰ গৃহ-নিৰ্মাণৰ এটি অনুদান মঞ্জুৰ কৰে। ৭ এপ্ৰিল ১৯৬৩ তাৰিখে ৰাজ্যপাল বিষ্ণু সহায়ে ভগৱতীপ্ৰসাদ বৰুৱা ভৱনৰ লাইব্ৰেৰীৰ তলৰ শিলটি থাপনা কৰে। ভৱন-প্ৰতিষ্ঠাৰ ঈশ্বৰটি বিশ্ববিক্ৰমত ভাষাতাত্ত্বিক পণ্ডিত ডক্টৰ শুনীতি-কুমাৰ চট্টোপাধ্যায়ে মোৰ অনুবোধত কৰি দিছিল, তাৰ প্ৰথম শ্লোকটি ছাদশ শতকৰ কৰ্ণাটকী বৈয়াকৰণ নাগৱৰ্মাৰ ৰচিত, ৰাঁকী হুটি অধ্যাপক চট্টোপাধ্যায়ৰ নিজৰ ৰচনা। —সৰ্বজ্ঞ, তদহ, ব্ৰহ্মে পৰং জ্যোতিৰ্ভূমোশহম্। প্ৰৱৃতা যদুখাদ দেৱী সৰ্বভাষা-সৰ্বধৰ্মী ॥ আৰ্যৰাণী হুহিতেয় ভাষা প্ৰাগজ্যোতিৰোদ্ভৱা। মাতা ন কামৰূপিনী সঙ্গা স্যাৎ জ্যেয়েসে নৃণাম ॥ সৰ্ভেয়াসম-সাহিত্য সংস্কৃতিৱিৱৰ্ধনী। নৱীনং সদনমস্যা বন্ধতু তাং সঙ্গা মুদা ॥ বহুৰটোৰ ভিতৰত স্কট কালীন প্ৰকাশনৰ বাহিৰে বাৰখনি বিশেষ গ্ৰন্থ প্ৰকাশ কৰে। লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ “ভঙ্কৰা” (অতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকা-সম্পাদিত), নগেন্দ্ৰনাৰায়ণ চৌধুৰীৰ গল্প (হেমস্বকুমাৰ শৰ্মা-সম্পাদিত), “Assamese for All” (মুকুন্দমাধৱ শৰ্মা), তাৰ হিন্দী অনুবাদ, “কপূৰ-মজৰী” আৰু ‘মুজা-বাক্স’ৰ অনুবাদ ‘অসমৰ জনজাতি’ (প্ৰমোদ-চন্দ্ৰ ভট্টাচাৰ্য সম্পাদিত), “অসমৰ জনজাতীয় সাধু” (বিখনাৰায়ণ শাস্ত্ৰী-সম্পাদিত), “অসম সাহিত্য সভা বাৰ্ষিকী (গোৱালপাৰা)” ইত্যাদি। এই বহুৰতেই অসমীয়া ভাষাজ্ঞান প্ৰমাণ-পত্ৰ পৰীক্ষা প্ৰথম অনুষ্ঠিত হয়। এই হুটা বহুৰৰ ভিতৰত সাহিত্য-সভাই অসমৰ বাহিৰতো নিজৰ ভাৰমূৰ্তি প্ৰতিকলিত কৰাত কিছু কৃতকাৰ্য

হৈছিল। নাজিবাত বহা জিংশ সম্মিলন উপলক্ষ্যে পঠোৱা ঐতি
বাণীত দক্ষিণ ভাৰতৰ বিশ্ব বিখ্যাত ঐতিহাসিক-প্ৰাচ্যবিদ অধ্যাপক
কে এ নীলকণ্ঠ শাস্ত্ৰীয়ে কৈছিল I know that the Sabha
has been doing excellent work for the past forty-five years
The large number of its publications in Assamese and English
and other cultural activities easily testify to the fact that the
Sabha is the premier literary and cultural organization of
the people of Assam Let me also add that the Sabha is
fortunate in having you as its General Secretary We all
know your other achievements in the literature and art of
Assam ইত্যাদি। মোৰ ছবছৰীয়া কাৰ্য কাল অল্প পৰিল।
ইতিমধ্যে গুৱাহাটীত ভগৱতীপ্ৰসাদ বৰুৱা ভৱনৰ নিৰ্মাণৰ কাম
আগ বাঢ়িছিল, কিন্তু সি শেষ হ'ব নো। সেই কামটোত মই
বিশেষভাৱে লগা কাৰণে সম্ভাৱ কিছু সম্ভাৱ ওচৰত মই অগ্ৰিম
হ'ব লগাটো আচৰিত কথা। কিছু সদস্যই মুকলিভাৱে সেই কাৰ্যৰ
বিৰোধিতাকে কৰিছিল। এতিয়া মই প্ৰধান সম্পাদকৰ দায়িত্ব এৰি
দিলে গৃহ নিৰ্মাণৰ কাৰ্যত ডাঙৰ বিজুটি ঘটিব পাৰে বুলি আশংকাত
মোৰ বক্তৃসকলে আক ছটা বছৰৰ এটা কাৰ্য-কাল সম্পাদক থাকি
বলৈ পৰামৰ্শ দি তাৰ সমুচিত ব্যৱস্থা কৰিলে।

নাজিবাই পুনৰ মোক ছবছৰলৈ প্ৰধান সম্পাদক পাতি কামলৈ
ঘূৰাই পঠিয়ালে। কিন্তু নতুন বছৰটোত নিতান্ত আৰ্থিক সংকীৰ্ণ-
তাই আমাৰ সকলো কাৰ্যকে পংগু কৰি পেলাইছিল বুলি বছৰৰ
শেষত হুখ কৰিব লগীয়া হৈছিল। কিতাপ পত্ৰ বিশেষ উলিয়াব
নোৱাৰিলো, মাথোন ওলাল বিশ্বনাথ কবিতাৰ “সাহিত্য-দৰ্শন”
(বিশ্বনাথানুগ শাস্ত্ৰীৰ অনুবাদ), সাহিত্য-সমালোচনা-ভাৱ “সাহিত্য
সৰীকা” (মই আৰু হেমন্তকুমাৰ শৰ্মাই সংকলন কৰা) আৰু “অনন

সাহিত্য সভা বাৰ্ষিকী (নাজিৰা)। কিন্তু যিটি কামৰ বাবে সভাৰ সম্পাদকৰ গধুৰ ভাবধন কান্ধত ৰাখিছিলো, সেই ভগৱতীপ্ৰসাদ বৰুৱা ভৱনৰ কামত ধীৰে হিৰে আগ বাঢ়ি বহুবটোৰ শেহত শতকৰা ষাঠি ভাগ কাম সম্পূৰ্ণ কৰিলো বুলি ক'ব পাৰিছিলো। আমিনী-গাঁৱত ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ ওপৰে সজা বৰ দলংখনৰ নাম শৰাইঘাট দলং ৰাখিব লাগে বুলি সভাই আৰু ৰাইজে আৰাও কৰি থকাৰ মূহত ৭ জুন ১৯৬৩ তাৰিখে সেই সেতু উদ্বাটন কৰি পণ্ডিত জৱাহৰলাল নেহৰুৱে শৰাইঘাটৰ যুদ্ধৰ কথা স্মৰণ কৰে আৰু তাক শৰাইঘাট পুল নামকৰণ কৰে। ইয়াৰ পাছত এপ্ৰিল ১৯৬৪ত যেতিয়া তৈল নগৰী ডিগবৈত সভাৰ একোত্তৰজিংশ সন্মিলন গোট খায়, তেতিয়া বিশেষকৈ উপন্যাস সম্পৰ্কে হোৱা আলোচনা-চক্ৰত ড° মূলক ৰাজ আনন্দৰ যোগদান কৰা বক্তৃতা আৰু সঙ্গীত শাখাত শান্তিদেৱ ঘোষৰ সভাপতিৰ ভাষণ অভিনৱ ধৰণৰ হৈছিল। শান্তি বাবুৱে স্বাধীনতা-লাভৰ পাছৰপৰা ভাৰতৰ প্ৰত্যেক প্ৰদেশত সঙ্গীত আৰু নৃত্যৰ বিষয়ত নতুন চেতনাৰ উন্মেষৰ কথা কৈ অসমোৰে সেই বিষয়ত পিছ পৰি থকা নাই, সেই কথা কয়, কিন্তু সেই প্ৰসংগত তেওঁৰ এটা কথাইহে বহুতক আশ্চৰ্য মানিব লগীয়া কৰিলে 'অসমৰ প্ৰাচীন নাচ-গান অভিনয় আৰু লোক-নৃত্য-গীতৰ খবৰ যিসকলে ৰাখে, তেওঁলোকে সকলোৱেই বিশেষভাৱে কৃতজ্ঞ ডক্টৰ নেওগৰ ওচৰত। তেওঁৰ এই বিষয়ৰ বক্তৃতা, প্ৰবন্ধ আৰু কিতাপে যেনে আগ্ৰহৰ সৃষ্টি কৰিছে, তেনে-কুৱাকৈ এই যুগত তেওঁৰ পূৰ্বে ইমান ৰূপকভাৱে আৰু কোনেও কৰিব পৰা নাই।' উল্লেখযোগ্য যে ডিগবৈ সন্মিলনে ১৯৬৮ ছনত সাহিত্য ৰথী লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ জন্ম শতবাৰ্ষিকী সমগ্ৰ অসম জুৰি পালন কৰিবলৈ সংকল্প গ্ৰহণ কৰে।

মোৰ প্ৰধান সম্পাদকৰ চতুৰ্থ বহুবটোত (এপ্ৰিল ১৯৬৪—জানুৱাৰী ১৯৬৫) ভগৱতীপ্ৰসাদ বৰুৱা ভৱনৰ কামটি সম্পূৰ্ণ কৰি

ফুলিবলৈ সক্ষম হওঁ। ভৱনটি দেখনিয়াৰ হৈ উঠিল। কিন্তু এইহে গভীৰ হৃদয় বিষয়—যাৰ দানেৰে আমি এই কামলৈ আগ বাঢ়ি কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰবৰণৰাও অনুদান পাব পাৰিছিলো, সেই কবি-শিল্পী পাৰ্ৱতীপ্ৰসাদ বৰুৱাই ঘৰটি সম্পূৰ্ণ হোৱাৰ পূৰ্বে আমাৰ মাজৰ-পৰা চিৰবিদায় লয়। ২ জানুৱাৰী ১৯৬৫ তাৰিখে গুৱাহাটীত অল্পকাল অধিল ভাৰতীয় প্ৰাচ্যবিদ্যা সন্মিলনৰ উপলক্ষ্যৰ আলমতে সন্মিলনৰ সভাপতি অধ্যাপক ডক্টৰ বাসুদেৱশৰণ অগ্ৰৱালে সমস্ত ভাৰত-শ্ৰীলংকা নেপালৰ পণ্ডিত আৰু অসমৰ সাহিত্যবসিকসকলৰ সমাবেশত ভগৱতীপ্ৰসাদ ভৱনৰ ছাৰা মুকলি কৰে বক্তব্যৰ সামৰণিত উপ-লক্ষ্যটি লৈ স্বৰচিত শ্লোক দুটি উচ্চাৰণ কৰি সাহিত্য্য ঐতিমধুব, বিশ্বৱাৰা চ সংস্কৃতি। কামৰূপস্য দেশস্য সায়তিঃ প্ৰথতাং সদা ॥ ভগ-ৱতীপ্ৰসাদস্য ৱেশোদং কীৰ্ত্তিকাৰকম। শাৰদায়্যা কৱীনাং চ সত্ততং সন্নিধিং ব্ৰজেং ॥ ভৱনৰ কাৰ্য-সমাপ্তিত এটি বৃহৎ ব্যক্তিগত তৃপ্তি পোৱা যেন লাগিল। দাঙা, অল্পদাতা, নিৰ্মাণ সমিতি, সভাৰ কাৰ্য-নিৰ্বাহক সমিতিৰ ওচৰত ঋণ অল্পভৱ কবিও লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা ডাঙৰীয়াই সদাগৰ ভোলানাথ বৰুৱাৰ হাওডাৰ ৩৭ নম্বৰ ডবছন বোডৰ ঘৰটোৰ 'বাহিৰে-ভিতৰে, যি সৌন্দৰ্য বা দেখনিয়াৰ বস্তু আছে, সেই সকলোবোৰতে মোৰ হাতৰ এই পঁচোটা আঙুলিৰ সঁচ আছে' বুলি কোৱাৰ দৰে ভগৱতীপ্ৰসাদ বৰুৱা ভৱনৰ বেবে-ধোৰে মোৰ দহোটা আঙুলিৰ সঁচ ক'ববাত লাগি আছে যেন লাগে। ঘৰটো সাজোঁতে পোৱা প্ৰতিবন্ধক আৰু নিস্কাই ঘৰটোৰ লগত মোৰ আত্মীয়তা বৃদ্ধি কৰিছিল, আৰু এতিয়াও তাৰ প্ৰতি আনসকল নিকৰণ হ'লে মোৰ মনতহে লগা যেনেই লাগে। ঘৰ হ'ল। মই সভাৰ প্ৰধান সম্পাদক ভাগিলো। ঠিকাদাৰক ছহাজাৰ টকা দিবলৈ বৈ গ'ল। নতুন সম্পাদক সভাপতিক আহকাল নিদিয়াকৈ ঘৰটি ঋণমুক্ত কৰাটি মোৰে উচিত কৰ্ম বিবেচনা কৰিলো। বৰ্ধিত

দান বিচাৰিবৰ বাবে এতিয়া পাৰ্ৱৰ্তি ককাইদেৱো নাই। গতিকে কেন্দ্ৰীয় শিক্ষামন্ত্ৰী এম্ চি চাগলালৈকে বৰ্ণিত অহুদানৰ বাবে এখন আৰ্জি পঠিয়ালো। তেওঁ ক'লে, নিকপিত পঞ্চাছ হাজাৰৰ ওপৰত অহুদান দিব নোৱাৰি। আকৌ লেখিলো বোলোঁ, এই আঁচনিত ছবকাবৰপৰা টকা লৈ ঘৰ সাজি utilisation certificate দিয়া সমস্ত ভাৰতৰ ভিতৰতে একমাত্ৰ অহুষ্ঠান হিছাপে আমি বিশেষ বিচাৰ পাব পাওঁ। এই কলমৰ জোৰত চাগলা ছাহাৰৰপৰা তিনি হাজাৰ টকা আমাৰ ভিক্ষাপাত্ৰত পৰিলহি। বাকী তিনি হাজাৰ টকা উলিয়ালো অসম মাধ্যমিক শিক্ষা পৰিষদৰপৰা ঘৰটো আংশিকভাৱে তেওঁলোকক ভাৰা দি আগধন বুলি। পৰিষদৰ সচিব ড অম্বিনীকান্ত বৰকাকতীয়ে এই বিষয়ত সহায় কৰি দিলে। এইদৰে আনে নিন্দা কৰক, প্ৰশংসা কৰক, এটা তৃপ্তিৰে সভাৰ প্ৰধান সম্পাদকৰ পৰিসমাপ্তি ঘটালো।

কিন্তু সাহিত্য-সভাৰে সমধগছ নিছিগিল। ডিচেম্বৰ ১৯৬৬-জানুৱাৰী ১৯৬৭ত ডিব্ৰুগড়ত বহা চতুষ্কিংশ সন্মিলনৰ আলোচনা-চক্ৰৰ সভাপতি হৈ গ'লো আৰু সেই সন্মিলনত আৰু পিছৰ বাৰৰ ডেকপুৰৰ পঞ্চত্ৰিংশ সন্মিলনৰ বিষয়-বাছনি সভাই মোক উপ সভাপতি নিৰ্বাচন কৰিলে। ডিব্ৰুগড়ত মোৰ অভিভাষণৰ বিষয় আছিল ভাৰতীয় সংস্কৃতিত অসমৰ সংস্কৃতিৰ স্থান। ১৯৭৮ বছৰটো বিশেষকৈ বেজবৰুৱা বছৰ হিচাপে ধুমধামেৰে গ'ল। যোৰহাটত ডাঙৰকৈ কেন্দ্ৰীয়ভাৱে ৰাজহুৱা সভা হ'ল। কলিকতাত, বেজবৰুৱা এসময়ত থকা উৰিষ্যাৰ সখলপুৰত আৰু নতুন দিল্লীৰ মাৱলংকৰ হলত চকুত লগা সভা বহিল। কলিকতাত ড শুনীতিকুমাৰ চট্টোপাধ্যায়, সখলপুৰত ড জ্ঞানকৰ নুপকৰ আৰু দিল্লীত কাকা সাহেব কালেল-কৰ সভাপতি হৈছিল। দিল্লীত ৰাষ্ট্ৰপতি ড জাকিৰ হুছেইনে এটি মনোৰম বক্তৃতা দিছিল আৰু মই সংকলন কৰা "চিত্ৰলেখা"খন

(বেজবৰুৱা এলুৰাম) মুকলি কৰিছিল। কলিকতা আৰু দিল্লীত মই ছপা অভিভাষণ পাঠ কৰিছিলো। সম্বলপুৰত ওডিয়াসকলৰ মাজত অসমীয়াতে কথা ক'ব লগীয়া হৈছিল। বাহিৰৰ এই কেয়ো ঠাইলৈকে অসমৰপৰা এটি সাহিত্যিক দল গৈছিল। বেজবৰুৱা-জন্ম-শতবাৰ্ষিকীৰ বাবে মই “চিত্ৰলেখা”ৰ বাহিৰে “পত্ৰলেখা” (বেজবৰুৱাই আৰু আৰু বেজবৰুৱালৈ লিখা পত্ৰ গুচ্ছ), Religion of Love and Devotion (বেজবৰুৱাৰ বিখ্যাত ববোদা লেক্চাৰ দুটা আৰু আন দুটা লেক্চাৰ), “বেজবৰুৱাৰ দিনলেখা” (তেওঁৰ ডায়েৰিবোৰ, কিছু দিন পাছত দ্বিতীয় এটা খণ্ডও প্ৰকাশ পায়) সংকলন-সম্পাদন কৰি উলিয়াইছিলো।

১৯৭২ ছনত কনকলাল বৰুৱাৰ জন্মশতবাৰ্ষিকী পালনৰ অৰ্থে সাহিত্য-সভাই মোক সভাপতি কৰি গুৱাহাটীত এখন উদ্‌যাপন সমিতি পাতি দিছিল। সেই সমিতিৰ তৰফৰপৰা এশটি ছোৱালীক শৰাই, বস্তি, জোৰ, ফুল আদি দি সন্ধিয়াৰ মুআছাবী পৰত সমদল কৰাই খাপনা পাতি থোৱা কনকলালৰ চিত্ৰত ধূপ দীপ আদি দিয়াই চালে চকুৰোৱাকৈ সন্মান জনোৱা হৈছিল। সেই উপলক্ষ্যে বৰুৱাৰ ইংৰাজীত লেখা (Indian Antiquary, Journal of Assam Research Society আদিত প্ৰকাশিত) প্ৰবন্ধৰ সংকলন এটি কৰি Studies in the Early History of Assam নাম দি মই সম্পাদন কৰি প্ৰকাশ কৰোঁ। ইয়াৰ উপৰি নন্দ তালুকদাৰৰ সংকলিত “কনকলাল বৰুৱাৰ বচনাবলীতো” এখন ভূমিকা সন্নিৱেশ কৰি দিওঁ। উদ্‌যাপন সমিতিৰ উদ্যোগেৰে ৮ জানুৱাৰী ১৯৭৪ত কনকলাল বৰুৱাৰ এটি আৱক্ষ মূৰ্তি তেওঁৰ গুৱাহাটীৰ বাস-গৃহৰ আগকালে স্থাপন কৰা হয়, সেইটি উন্মোচন কৰে অসমৰ ৰাজ্যপাল এল্. পি. সিংহই। অসম সাহিত্য-সভাই যোৱা দহ বছৰত বিশেষকৈ প্ৰধান সম্পাদক ড° নগেন শইকীয়াৰ উদ্যোগত কেইবাটিও লেখক-

শিবিৰ পাতিছে। তাৰ ভিতৰত ১৯৭৩-৭৪ দোমোজাত গুৱাহাটীত এসপ্তাহ জোৰাকৈ অনুষ্ঠিত প্ৰথমটোৱে আমাৰ সাহিত্যিকসকলৰ মাজত বৃহত্তম উৎসাহ উদ্দীপনা জগাই তুলিছিল। তাৰ সঞ্চালক-ৰূপে কটন কলেজৰ ইউনিয়ন হ'লত বুদ্ধোত্তৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ পৰ্যবেক্ষণ কাৰ্যত লাগিবলৈ পাই ভাল লাগিছিল। শিবিৰৰ বীৰসকলে নিজ নিজ বিষয়ক পাৰদৰ্শিতাবে আগুৰিছিল।

১৯৭৪ৰ জাহ্নৱী মাহত তিনি ফালৰপৰা তিনিটা ঘোষণা আহিল। অসম সাহিত্য-সভাই কেন্দ্ৰস্থায়ীত মঙ্গলদৈত হ'ব লগীয়া একোত্তৰচৰ্ছাবিংশ সন্মিলনৰ বাবে মোক সভাপতি নিৰ্বাচন কৰিলে। গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আৰ্টছ ফেকাল্টি বা কলা-বিভাগে কৰিলে ডিন্ অৰ ফেকাল্টি বা কলাগুৰু। ২৬ জাহ্নৱীত ভাৰত ছৰকাৰে পদ্মশ্ৰী সন্মান দান কৰিলে। বন্ধুসকলে অৱশ্যে কৈছিল, মই পদ্মশ্ৰী খিতাপ গ্ৰহণ কৰিব নালাগিছিল, কাৰণ সি মোৰ কাৰণে সৰু হৈছে। কিন্তু মই সেইদৰে খোপ ধৰা জানো ভাল হ'ব? মই কিমানৰ বন্ধু, আনসকলেই ৰায় দিয়কচোন। অৱশ্যে মোৰ ঘোষণাটোৰ ছাত্ৰ বন্ধু অমল ৰাজখোৱাই কৈ পঠিয়ালে বোলে, মই যেতিয়া তিনিটি সন্মান একেলগেই পালো, মোৰ হেট ট্ৰিকেই হ'ল নে ত্ৰিমুকুট লাভেই হ'ল। কিন্তু মোৰ ছাত্ৰবন্ধুসকল আৰু সহকৰ্মী কেইবাজনবো উদ্যোগত এইবাৰ সাহিত্য সভাৰ সভাপতি হোৱাৰ পৰ্বটো বিৰাট-পৰ্ব কৰিবৰ যত্ন চলিল। প্ৰথম, মোৰ অভিভাষণখন লেখা হোৱাৰ লগে লগে তাৰ এক ইংৰাজী কণাভৰ সৃষ্টি হ'ল—ইংৰাজীৰ অধ্যাপক আৰু কবি হীৰেন দত্ত আদিৰ সৌজন্যত। সন্মিলনৰ পিছত সেইখন কিতাপ আকাৰে সভাই ধুনীয়াকৈ ছপায়ো উলিয়ালে—সভাৰ সভাপতিৰ অভিভাষণবিলাকৰ ভিতৰত সেইখনৰেই যি সেইদৰে ইংৰাজী সংস্কৰণ ওলাইছে—বাহিৰৰ লোকে আমাৰ অভিভাষণবোৰ খায় নে কণাতে পিন্ধে তাৰ খুজিলে তাৰ এটা

আহি হৈ থাকিল আক ! আক এটা 'নুতন কিছু কৰ'ৰ নজিৰ হ'ল গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অসমীয়া বিভাগৰ ছাত্ৰসকলে আয়োজন কৰা মোৰ লেখা আক সম্পাদন কৰা কিতাপ আৰু আলোচনীৰ প্ৰদৰ্শনী 'সভাপতিৰ হাটঘৰ'। জানোচা সভাপতিয়ে একো কিতাপ-কলি লেখা নাই বুলিয়ে কোনোবাই ভাবে, তাক বাধা দিবৰ বাবেই যেন সেইখন মেলা ॥ তাৰ উপৰি, পূৰ্বৰ সাহিত্য-সভাৰ সঞ্চালনবোৰৰ সভাপতিজনক সভা হোৱা ঠাইৰ ওচৰত বন্ধা হয় যাতে সকলোৱে দেখা শুনা বৰাত সহজ হয়। কিন্তু মোক বন্ধা হ'ল মঙলদৈ সৰু ছহৰ নৌ সোমোৱাৰ উপকণ্ঠতে উপস্থাপনা বুলি এটা চুবুৰীত। এজন বন্ধুৱে তাতে মোক দেখা কৰিবলৈ গৈ কৈছিল, 'আপুনি দেখোন মঙলদৈলৈ নাহি গুৱাহাটীৰ ওচৰতে বৈ গ'ল ?' মই ক'লো, 'দৰাইনো নিজে ক'বনে, শূৱাণ্ডৰি তুলিবলৈ কল-পুলি কোৱাখিনি পুতিব লাগে ? ভিতৰি কি বডখন্দ চলিছে মইনো ক'ত ভু বাখিছো ?' এবাৰ দুজন পাহুৱাল ডেকা ঘট্-ঘট্-ঘৰ-ব-ব-কৰে মটৰ চাইকেল এখন চলাই আহি মোৰ বাহৰ পাগেলি, কিন্তু নমস্কাৰ জনোৱাৰ বাদে কোনো কথাই তেওঁলোকে নক'লে, মাথোন মল্ল-যোদ্ধাই মল্ল-যোদ্ধাক নিৰীক্ষণ কৰাৰ দৰে মোক কট্-মটীয়াকৈ নিৰীখি ঘূৰি গ'লগৈ। পিছত গম পালো, আদৰণী লমি-তিয়ে সভাৰ বভা-ঘৰৰ কল-ভলৰপৰা মোক মকলৈ সেউ এৰেও বাট নিবলৈ এখন দোলা বিচাৰিছিল, নাপালে। গতিকে পুৰণি কালৰ দৰাক নিয়াৰ দৰে সেইছোৱা বাট সভাপতিক দাং-দোলা কৰি নিবলৈ সেই গজীল পুৰুষ ডেকা দুজনক ভাব দিয়া হৈছিল, গতিকে আগে ভাগে তেওঁলোকে চকুৰে মোৰ ওজনটো লৈ আহিল আৰু যথাসময়ত তেওঁলোকৰ কৰ্তব্য পালন কৰিলে।

"মঙলদৈ মঙলদৈ" প্ৰস্তুত 'জাজি বন্দো কি ছন্দেৰে' নামৰ শিতানত সাহিত্য-সভাৰ একচৰাবংশ সঞ্চালনৰ বৰ্ণনা দি অমল

ৰাজখোৱাই ‘আদৰি আনিছে’। চেনেহ-ভকতিৰে দেশৰ মানুহজন ,
 এই সৰু শীৰ্ষৰ তলত সেই খানদানী আমেজৰ সূৰাণুৰি তোলা সাধুটো
 কৈছে। এখান সময় দিয়ক। মই তাৰ শিহৰণ অলুভৱ কৰি কৰি
 চকু মুদি তেওঁৰ ভাষাতে তাক মাথোন দোহাৰোঁ। ‘মঙলদৈ অধি-
 শেনৰ সবাতকৈ আকৰ্ষণীয়, অভূতপূৰ্ব দৃশ্য হ’ল নৱনিৰ্বাচিত সভাপতি
 ডক্টৰ নেগণক, তেখেত খকা স্থানৰপৰা মূলমণ্ডলৈ শোভাযাত্ৰাৰে
 আদৰি অনা দৃশ্য। আৱেগিকভাৱেৰে ভাৰতৰ প্ৰখ্যাত সাহিত্যিক
 কালিন্দীচৰণ পাণিগ্ৰাহীয়ে মন্তব্য কৰোঁতে জাতীয় ভাষাসম্মিলনৰ
 সভাপতিগৰাকীক এনে ধৰণৰ সন্মান জনোৱা দৃশ্য তেওঁ আগতে
 কোনো সাহিত্য সম্মিলনত দেখা নাই। লোকাৰণ্য বাইজ আৰু
 সমদলৰ বাতৰি শুনি অসমৰ ৰাজ্যপাল শ্ৰীজালন প্ৰসাদ সিঙে মন্তব্য
 কৰে যে “এনে সন্মান প্ৰকৃততে বিৰল।” “দি আসাম ট্ৰিবিউনে”
 কয়—“ইমপ্ৰেছিভ প্ৰছেছন” (Impressive procession)। “দৈনিক
 অসম”ৰ ভাষাত ‘জনসাধাৰণেৰে ভৰপূৰ এক অভূতপূৰ্ব শোভাযাত্ৰা।’
 এগৰাকী মঙলদৈৰ ওচৰৰ গাঁৱৰ মানুহক সোধাত ক’লে, “এনে
 দৃশ্য চাই জনম সকল হ’ল।” সঁচায় অভূতপূৰ্ব এই শোভাযাত্ৰা।
 অসমৰ জনসাধাৰণে অসমৰ জাতীয় অলুঠানৰ সভাপতিগৰাকীক
 ইয়াতকৈ একো সন্মান যাচিব নোৱাৰে। সভাপতিৰ শিৱিৰ আছিল
 মঙলদৈ কলেজৰ ওচৰত (উপহুপৰাত)। তাৰপৰা মঙলদৈ প্ৰায়
 দুমাইল। এই দুমাইল বাটছোৱাত দুয়োফালে হাজাৰ হাজাৰ জনতাই
 সভাপতিজনাৰ সন্মান জনাবলৈ বাট চাই আছিল। সভাপতিক
 লৈ কৰা শোভাযাত্ৰাত আছিল ছটা হাতী পোৱালি সহ ৪১টা
 হাতী, ছখন ট্ৰাক, (তাৰে স্তম্ভজিত এখন ট্ৰাকত সভাপতি, পাণি-
 গ্ৰাহী, অভ্যৰ্থনা সমিতিৰ সভাপতিকে ধৰি কেইবাগৰাকীও বিশিষ্ট
 লোক আহিছিল), দহজনীয়া এটা বেণ্ড পাৰ্টী, আঠজন বৰচুলীয়াৰ
 দল, চৈধ্যগৰাকী সৰু চুলীয়া, সাতগৰাকীৰ খজবীৰ দল, ছয়োৰ

খুলীয়া, পোকবজন কালীয়া, জয়ঢোল, খেবাই নৃত্য আৰু ওজাপালিৰ দল, সংকীৰ্ত্তনৰ এটি দল, ওঠৰটা অন্যান্য সাংস্কৃতিক অনুষ্ঠানৰ দল, একচল্লিছগৰাকী অসমীয়া সাজপাৰেৰে মূৰত জাপি, কাষত আম-পাতেৰে মাল্লিক কলহ লৈ গাভৰু, একছল্লিছগৰাকী একে সাজেৰে শবাই লৈ মহিলা, মইনা পাৰিজাতৰ দলে সভাপতিক শোভাযাত্ৰা কৰি আঁচৰি আনে। শোভাযাত্ৰাৰ লগত যোগ দিয়ে হাজাৰ হাজাৰ ৰাইজে। স্বচকুৰে নেদেখিলে এই শোভাযাত্ৰাৰ বিৱৰণ দিয়া কঠিন। সেই সময়ত এনে ভাব হৈছিল মঙলদৈ খেলপথাৰলৈকে যেন এখন মানৱ সমুদ্ৰতহে পৰিণত হৈছে।' মোৰ দৰে সাহিত্য-ক্ষেত্ৰৰ এজন ক্ষুদ্ৰ কৰ্মীকে সকলোৱে উবুৰি খাই পৰি এনে এক বিৰাট সন্মান জনাইছে। সিমানতো আমাৰ সাহিত্যৰ ভৱিষ্যত উজ্জল নহয় বুলি ক'লে বিশ্বাস কৰিমনে?

ভাষাৰ কাহিনী দোহাৰিছে

চুই-এজন বন্ধুবৰণ। আপত্তি আহিছে যে 'দীঘ আৰু বাণি'ৰ পিছৰ প্ৰবন্ধবোৰৰ বিৱৰণত যেন কিছু কাৰ্পণ্য হৈছে আৰু আগতে যেনেকৈ কথাবোৰত সিনকলে বস পাইছিল, এতিয়া সি কিছু পৰিমাণে কমি আহিছে। বোধ হয়, মোৰ জীৱনৰ সাধুটো এতিয়া বাহিৰৰ গম্ভীৰ-পৰা গম্ভীৰতৰ পৰিৱেশৰ মাজত সোমাই পৰা কাৰণেহে বস কমিবলৈ বাধ্য হৈছে। 'বস' আৰু কথা-শৈলীক কথা-বস্ত্তৱেহে অৰ্জুশাসন কৰে। পাঠকসকলৰ দ্বিতীয় এটা কথা হৈছে, অসমৰ শাসকীয় (অফিচিয়েল) ভাষাৰ কথাটো আৰু অলপ মুকলিকৈ শেখা হ'লে ভাল হ'লহেঁতেননেকি, কাৰণ 'প্ৰাস্তিক'ত বৰ্ণোৱামতে (৪৯) ১৯৬১ চনৰ সংশোধনী অধিনিয়মমতে কাছাৰত অসমীয়া ভাষাৰ অপ্ৰৱেশৰ ঠাইত প্ৰৱেশ হ'ব পৰা কথাটো স্পষ্ট হৈ মুঠিল, সেই গভিকে শুবিবেপৰা কথাটো ভাঙি পাতি ক'লে ভাল। 'দীঘ আৰু বাণি'ক আত্মজীৱনী কবি লেখা নাই যদিও ই নিতান্তই মোৰ জীৱন স্মৃতিহে, গতিকে নিজৰ জীৱনৰ খুটিটোবপৰা এবালডাল দীঘল কৰি টানি বৰকৈ আঁতৰি বহল দেশখনৰ কথা লিখিলে জানোচা মোক অবাস্তব লেখাৰ অপবাধত অপবাধী কৰা হয়, সেই ভয়তহে সমসাময়িক ঘটনাবোৰ বৰকৈ আঁজুবিবৰ ইচ্ছা কৰা নাই। তত্পৰি সেইবোৰ আমাৰ জাতীয় বুৰঞ্জীৰ অঙ্গ, আৰু কম-বেছি পৰিমাণে সেইবোৰৰ বুজ আমাৰ সকলোৰে আছে। কাছাৰত শাসকীয় ভাষা অসমীয়াৰ প্ৰৱেশ-অপ্ৰৱেশৰ কথাটোও সেই বুৰঞ্জীৰ টুকুৰা। তথাপিও ভাষা অধিনিয়মৰ কাহিনী অকণমান ইয়াতে দোহাৰিছে।

১৯৫০ চনত মাৰ্ছেবিটাত বহা অসম সাহিত্য সভা সন্মিলনে পোন প্ৰথম বাৰৰ বাবে অসম ছবকাংক অসমীয়া ভাষাক অসমৰ শাসকীয় ভাষা কৰি বিধান সভাত বিধি কৰিবলৈ পৰামৰ্শ দিয়ে আৰু তেতিয়াৰেপৰা প্ৰায় প্ৰতি বাৰ্ষিক সন্মিলনতে সভাই সেই দাবী উত্থাপন কৰে, বছৰি 'দাবী দিৱসো' পালন কৰে। লাহে লাহে ৰাজ্য জুৰি অসমীয়া ভাষাৰ দাবীয়ে বিজ্ঞাৰ লাভ কৰে। বিধান সভাৰ মজিয়াতো তাৰ ধ্বনি উঠে আৰু কোনো 'প্ৰাইভেট' সদস্যই অসমীয়া ভাষাৰ হকে প্ৰস্তাৱ দাঙি ধৰিবলৈও ওলায়। কিন্তু এই সকলো উত্থান উত্থাৱ লীয়েন্তে' হৈ থাকে। শেহত বিধান সভাৰ ৰাজ্জেট অধিৱেশনত মুখ্যমন্ত্ৰী চলিহাই (৩ মাৰ্চ ১৯৬০) এটা 'হুৰ্ভাগ্যজনক মন্তব্য' কৰে—যদিও অসম সাহিত্য সভা আদি অকুঠীনে অসমীয়া ভাষাৰ হকে উচিত দাবীকে কৰি আহিছে, Government would prefer to wait till they get the same demand from the non-Assamese speaking population as a State language চলিহাই এইদৰে জনমতে নাওখন বুৰোৱাৰ ভয় দেখুৱাইছিল যদিও জনমতে নাওখন বুৰাইহে এৰিলে। দেশ জুৰি জুই জলাৰ আগন্তুক দেখা গ'ল। ১৬ মাৰ্চ ১৯৬০ত আকৌ চলিহাই তেওঁৰ এই উক্তিৰ অৰ্থ এইদৰে ব্যাখ্যা কৰিলে, 'মই সিদিনা ৰাজ্যিক ভাষা সম্পৰ্কত এই সদনতে কৈছিলো যে অসমত বসবাস কৰা যিবিলাক মানুহ আছে সেই সকলোবিলাক মানুহৰ ভিতৰত মিলা-প্ৰীতিৰ মাজত সিদ্ধান্ত লোৱাৰ কথা।' ২১-২২ এপ্ৰিল তাৰিখে অসম প্ৰদেশ কংগ্ৰেছ কমিটিয়ে এটা প্ৰস্তাৱ যোগে সিদ্ধান্ত কৰে—আইন কৰি অসমীয়া ভাষাক শাসকীয় ভাষা বুলি ঘোষণা কৰা হওক, আৰু সেই ভাষা কাছাৰ জিলা, খাছিজয়ন্তীয়া, গাৰো পাহাৰ, মিজো পাহাৰ আৰু উত্তৰ কাছাৰ পাহাৰৰ স্বায়ত্তশাসিত জিলাবোৰৰ বাহিৰে সকলো জিলাতে শাসকীয় ভাষা

কপে চলোৱা হওক। সেই দ্বিতীয় পৰ্যায়ৰ জিলাবোৰ যেতিয়া সাজু হ'ব তাতো অসমীয়া ভাষা চলোৱা হ'ব। কংগ্ৰেছ কমিটিৰ এই প্ৰস্তাৱ অনুসৰি বিধি বচনাৰ কাম হাতত লোৱা হ'ব বুলি ২৩ জুন তাৰিখে মুখ্য মন্ত্ৰীয়ে খিলঙত এটা বিবৃতিত দেশত এক শাস্ত পৰিৱেশ কামনা কৰে। ২ ছেপ্টেম্বৰ তাৰিখে পশ্চিম বঙ্গ বিধান সভাই অসমত 'যোৱা কেইটামান সপ্তাহত ঘটি যোৱা দাঙ্গা হাঙ্গামাৰ' পৰিপ্ৰেক্ষিতত আন কথাৰ মাজত অসমৰ ভাষা সমস্যাটোৰ সমাধান পিছুৱাই দিবলৈ পৰামৰ্শ আগ বঢ়ায়।"

১০ অক্টোবৰ ১৯৬০ তাৰিখে মুখ্যমন্ত্ৰীয়ে Assam Official Language Bill, 1960 সদনত উত্থাপন কৰিবলৈ সদনৰ অনুমতি বিচাৰে। সেই বিলৰ ঘাই কথা (১) তাৰ তৃতীয় ধাৰামতে সদ্যহতে অসমীয়া আৰু ইংৰাজী আৰু পাহত ইংৰাজীৰ ঠাই ভাৰতীয় স.বিধানৰ ভাৰতীয় স.বিধানৰ ৩৪৬ ধাৰামতে হিন্দীয়ে ল'লে অসমীয়া আৰু হিন্দী অসমৰ শাসকীয় ভাষা হ'ব, (২) চতুৰ্থ ধাৰামতে স্বায়ত্ত শাসিত অঞ্চল আৰু জিলাবোৰত সদ্যহতে চলি থকা ভাষাই চলি থাকিব, আৰু পিছত জিলা পৰিষদবোৰে দুই-তৃতীয়াংশ সদস্যৰ সন্মতিৰে নিজ ভাষা ঠিক কৰিব, আৰু (৩) পঞ্চম ধাৰামতে জিলা পৰ্যায়ত কাছাৰত একমাত্ৰ বঙলা ভাষাইহে চলিব। অসমৰ পাৰ্বত্য নেতাসকলক উদাৰভাবে সাবটি লোৱা বুলি চলিহাৰ এটি যশস্যা হৈছিল। এতিয়া কিন্তু সদনত বিল পেছ কৰাৰ লগে লগে সকলো তেনে নেতা (কেপ্টেইন উইলিয়ামছন, এ ছা.মা, উ জোৰ মানিক ছিয়েম, হেনৰি কটন, পু লালমাৱিয়া, এ খালুবা, ইয়াৰছন মমিন, চি চুঙ্গা আৰু নাল্লিঙ্গ ছাংমা) আৰু পাথৰকান্দিৰ বিশ্বনাথ উপাধ্যায়ে সদন ত্যাগ কৰে। সদনত আলোচনাৰ শেষত যেতিয়া ২৪ অক্টোবৰত বিলখন গৃহীত হয়, তেতিয়া (১) তৃতীয় ধাৰাত অসমীয়া/ইংৰাজী আৰু অসমীয়া/হিন্দীৰ ঠাইত মাথোন অসমীয়া ৰাজ্য-

খনৰ শাসকীয় ভাষা অভিহিত হয়, যদিও ইংৰাজী/হিন্দী ছেক্রেটে-
ৰিয়েট আৰু বিভাগীয় প্ৰধানৰ কাৰ্যালয়ত চলাব দিহা বখা হ'ল।

(২) চতুৰ্থ ধাৰাটো প্ৰায় অবিৰল একে বয়, আৰু (৩) পঞ্চম ধাৰা-
টোৰ ৰূপ এনে কৰা হয় Notwithstanding anything in Section
3 the Bengali language shall be used for administrative and
other official purposes up to and including the district level
in the district of Cachar until the Molkuma Panchayats and
Municipal Boards of the district in a joint meeting by a
majority of not less than two thirds of the members present
and voting decide in favour of adoption of the official lan-
guage for use in the district for the foresaid purposes
কাছাৰৰ সদস্যসকল (মুখ্যমন্ত্ৰী আৰু এজন মন্ত্ৰীৰ বাদে) সদনত
অনুপস্থিত হয়।

অসম শাসকীয় ভাষা অধিনিয়ম ১৯৬০-এ ইতিমধ্যে ভাৰত
চৰকাৰৰ ফালৰপৰা আগ বঢ়োৱা গোবিন্দবল্লভ পন্তৰ স্মৃতি অৱজ্ঞা
কৰিছিল। পন্তৰ বিধানমতে অসমীয়াক ৰাজ্যিক পৰ্যায়ত শাসকীয়
ভাষা কৰা হ'লেও সি ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকাতেহে চলিব, ৰাজ্যিক
পৰ্যায়ত ইংৰাজী আৰু বঙলা চলি থাকিব হিন্দীয়ে ইংৰাজীৰ ঠাই
নোলোৱালৈকে, বঙলা কাছাৰৰ ভাষা হ'ব আৰু পাৰ্বত্য জিলা-
বোৰত সেই জিলাবোৰৰ ভাষাই চলিব।

১৯৬০ চনৰ অক্টোবৰত পলাশবাৰী মিৰ্জাত বহা অসম সাহিত্য
সভাৰ অষ্টাবিংশ সন্মিলনে বিলখনৰ এই তিনিওটা ধাৰাৰে অসম্পূ-
ৰ্ণতাৰ সমালোচনা কৰে, আৰু বিশেষকৈ কাছাৰৰ থলুৱা অসমীয়া,
মনিপুৰী, বাগিছাৰ বজুৱা, মুছলমান আৰু নেপালীসকলে অসমীয়া
দাবী কৰোঁতেও বঙলাকেহে কাছাৰৰ ভাষা কৰাৰ প্ৰতিবাদ কৰে।
আনফালে কাছাৰৰ বঙলাভাষী এম্. এল্. এ কেইজনৰ উদ্যোগত
পোনতে হোজাইত এখন সভা কৰি সংবিধানৰ ৩৪৭শ ধাৰাৰ ডিঙিত

বঙলা ভাষাৰ পক্ষে আৰু নতুন ভাষা আইনৰ বিৰুদ্ধে এক আন্দোলন গঢ় লৈ উঠে। শিলচৰ, কৰিমগঞ্জ আৰু হাইলাকান্দিব জিলা কংগ্ৰেছ বিজোহী হৈ উঠে। কাছাৰ জিলা সংগ্ৰাম পৰিষদ এখন গঠিত হ'ল। কলিকতীয়া ধৰ্মৰক্ষাগলে ইন্ধন যোগায়ে থাকিল। ১৯৬১ৰ ১৯ মেই তাৰিখে পণ্ডিত নেহৰু আহিল গুৱাহাটীলৈ। সেইদিনাখনেই আনকালে শিলচৰত পুজিচে উন্নত জনতাৰ ওপৰত গুলী চলায়, আৰু এঘাবজন সংগ্ৰামীৰ মৃত্যু ঘটে। ২৭ মেইত পশ্চিম বঙ্গৰ দুৰ্গাপুৰত সৰ্বভাৰতীয় কংগ্ৰেছ বহিল। তাত সংগ্ৰামীসকলৰ সপক্ষেই সমৰ্থনৰ এচাটি শব্দত বতাহ বলা যেন সকলোৱে অনুভৱ কৰিলে। শেহতন্ত্ৰ অসমৰ খৰিয়াল ভাঙিবলৈ ভাৰতৰ স্বৰাজ-মন্ত্ৰী লালবাহাদুৰ শাস্ত্ৰী অসমলৈ অহাটোৰ সিদ্ধান্ত হ'লগৈ। ৩০ মেইত তেওঁ আহিল আৰু শিলচৰ, শিলং আৰু গুৱাহাটীত বিশেষকৈ সংগ্ৰামী আৰু কংগ্ৰেছ মহলত ঘূৰি ৫ জুনত আঠদফীয়া এক প্ৰস্তাৱ আগ বঢ়াই দিল্লীলৈ ঘূৰিল। সেই প্ৰস্তাৱেই বিখ্যাত শাস্ত্ৰী-মুত্ৰ, যি শিলচৰ বা গুৱাহাটীত কাকো প্ৰকৃত সাক্ষ্য দিব নোৱাৰিলে। সংগ্ৰাম পৰিষদে দেখিলে, তেওঁলোকৰ দাবী মানি সেই মুত্ৰেই বঙলাক অসমৰ দ্বিতীয় ৰাজ্যিক শাসকীয় ভাষা নকৰিলে। ১৯৫১ চনৰ পিৱলৈ কাছাৰৰ ১১,১৫,৮৬৫ মুঠ জনসংখ্যাৰ ৮,৭০,৮৭৭ জনক বঙ্গভাষী কৰি দেখুৱাইছে। তাত সন্দেহৰ খল আছে। এতিয়া পুনৰ কাছাৰৰ মণিপুৰী (বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী), বাগিছাৰ কৰ্মী, নেপালী আৰু বহু সংখ্যক মুছলমান লোক ভগ আশি কাছাৰত অসমীয়া দাবী কৰিলে। মেই মাহৰ শেহৰ তিনি চাৰি দিনৰ ভিতৰত সংগ্ৰামৰ সোঁত উভতি ব'বলৈ ধৰে। সংগ্ৰাম পৰিষদৰ বিৰুদ্ধে অসমীয়া ভাষাৰ সমৰ্থন কৰা শান্তি পৰিষদ ঠাৱে ঠাৱে সংগঠিত হয়। জুনৰ ১৯ তাৰিখে বিভিন্ন দিশৰপৰা প্ৰায় দহ হাজাৰ শান্তি-পৰিষদৰ কৰ্মী হাইলাকান্দিলৈ অগ্ৰসৰ হৈছিল তাত দুজন মন্ত্ৰী উপস্থিত থকা

বুলি গুনি। সেইদিনা পুলিচৰ ওলটো তাৰে পাচজন নিহত হয় আৰু আততায়ীৰ চুবিকাষাৰ আদিত আন সাতজন মৃত্যু মুখত পৰে। সিয়ানতো কিছু শান্তি-পৰিষদৰ আন্দোলনৰ প্ৰতি হৰকাৰকৈ দৃষ্টি কৰা যেন লাগিল। সংগ্ৰাম পৰিষদৰ লোকে অসমীয়া সমৰ্থন কৰা কাছাৰৰ মুছলমানসকলক নিজৰ মতলৈ টানি নিছিল। নতুন দিল্লীৰ Times of India কাকতৰ সংবাদসমীলকলে এই কথাটো মন্তব্য কৰিছিল The pit-nt and persuasive build up of the present movement (সংগ্ৰাম পৰিষদৰ সংগ্ৰাম), whose leaders marched through 2600 villages at the preparatory stage succeeded in enlisting the support of the Muslims as well. When the satyagraha was launched on May 19, Muslim volunteers courted arrest and faced bullets (১ জুন ১৯৬১)

শান্তী-সূত্ৰই প্ৰত্যাশিত শান্তিৰ ঠাইত যি খেল-মেলাৰ সৃষ্টি কৰিছিল, তাক অসম সাহিত্য সভাই লক্ষ্য কৰিছিল আৰু সেই বাবে তাৰ প্ৰয়োগে আমাক কোনখিনি পোহাৰগৈ বুজিবলৈ টান পাইছিল। গতিকে সত্যৰ কাৰ্যনিৰ্বাহক সমিতিয়ে সেই প্ৰয়োগ বোধ কৰিবৰ যত্ন কৰিছিল। শান্তী-সূত্ৰৰ প্ৰথম দুটা কথা হ'ল, (১) মহকুমা পৰিষদ সম্পৰ্কীয় উপবন্ধটো ওচাই অসম শাসকীয় ভাষা অধিনিয়ম সন্শোধন কৰা হ'ব। (২) একালে ৰাজ্যৰ ৰাজধানী আৰু আনকালে কাছাৰ আৰু স্বায়ত্তশাসিত পাৰ্বত্য জিলাৰ মাজৰ পত্ৰ-বিনিময় বৰ্তমান ইংৰাজীত আৰু গিহত হিন্দীত চলিব। এই দুই প্ৰস্তাৱিত বিধান একেলগে ল'লে আমাৰ বাবে আই ধৰতকৈ বাই ধৰহে চাব হয়, কাৰণ কাছাৰ জিলাত জিলা পৰ্যায়ত কেৱল বঙলা হ'ল, আৰু ৰাজ্য-জিলাৰ সংযোগৰ কাৰ্যত ইংৰাজী বা হিন্দীৰ প্ৰয়োগ সৰ্ব্বমুখী, এই দুই ক্ষেত্ৰতে অসমীয়া ভাষা নুবুজিব বৈ যায়। ৰাজ্য এখনৰ এখন জিলাত ৰাজ্যিক শাসকীয় ভাষাৰ অপ্ৰয়োগ

সংবিধান-সমূহ হ'ব নোৱাৰে। শাস্ত্ৰীৰ প্ৰস্তাৱত এই এটা ভাঙৰ সাংবিধানিক ভ্ৰম বৈ গৈছিল। আনফালে, ইতিমধ্যে আন দুটা ঘটনাই সমস্ত ভাৰতত বিশেষ প্ৰাধান্য লাভ কৰিছিল। এটা হ'ল ৰাজ্য পুনৰ্গঠন আয়োগৰ প্ৰতিবেদনৰ চতুৰ্থ ভাগত ভাষা-গত সংখ্যা-লক্ষ্যসকলক বিশেষভাৱে বক্ষণাত্মক দিয়াৰ বিধানবোৰৰ প্ৰয়োগ (Memorandum on Safeguards for Linguistic Minorities, Government of India, 1956)। দ্বিতীয়টো হ'ল ৰাষ্ট্ৰীয় একীকৰণৰ বিষয়ত ১১-১২ আগষ্ট ১৯৬১ তাৰিখৰ মুখ্য মন্ত্ৰীসকলৰ সিদ্ধান্তাৱলী। সিদ্ধান্তবোৰৰ ভিতৰত কাছাৰ সম্পৰ্কত বিচাৰ কৰিব লগীয়া সিদ্ধান্ত হ'ল এইটো - 12 Where at least sixty per cent of the population of a District speaks or uses a language other than the official language of the State this language of the minority group should be recognised as an official language in that District, in addition to the State official language আনফালে পশ্চিম বঙ্গৰ শাসকীয় ভাষাৰ বিষয়ে আলোচনা চলি থকাৰ মাজত দাৰ্জিলিং জিলাত নেপালী ভাষাক স্বীকৃতি দিবনে নিদিয়, এই প্ৰশ্ন লৈ প্ৰধান মন্ত্ৰী নেহৰুৱে এআৰাৰ অৰ্থপূৰ্ণ কথা কয় - But it is clear to me in giving full recognition to the regional language, such as Nepalese, the State language does not cease to function. The State language is anyhow the language for the whole State (The Statesman 17 June 1961) নেহৰুৱে পুনৰ দাৰ্জিলিং ভাষা প্ৰয়োগ সমিতিৰ সভাপতিলৈ লিখা চিঠিত ক'লে - The State language remained whatever position might be given to the minority language in a particular area. Otherwise that area would be isolated from the rest of the State (13 August 1961) আগষ্টৰ ৩০ তাৰিখে লালবাহাদুৰ শাস্ত্ৰীয়ে লোকসভাৰ আলোচনা-প্ৰসংগত কাছাৰ সন্দৰ্ভে উক্তি কৰে : The regional

language of the State could not be ruled out from any part or area of the State But as Bengali speaking people were more or less 75 per cent in that area it has been decided that the administrative language would be Bengali No other language could be used in that district ইয়াত হুবকাৰে আমাৰ লেখ নামানি পিয়লৰ লোক-সংখ্যাৰ গণনাহে মানি ল'লে ।

শাস্ত্ৰী-সূত্ৰ অনুসৰি ভাষা অধিনিয়মৰ সংশোধন এইদৰে অৱশ্যাস্তৰী হৈ উঠে । অসম সাহিত্য সভাৰ ২৪-২৫ জুন ১৯৬১ তাৰিখৰ কাৰ্য-নিৰ্বাহক সমিতিৰ প্ৰস্তাৱত, শাস্ত্ৰীজীক ৪ জুন আৰু ২৯ জুলাই তাৰিখে দিয়া স্মাৰক পত্ৰত অধিনিয়মখন যেনে আছে তেনেই (যদিও সিও সভাৰ মন পুত হোৱা নাছিল) কাৰ্য্যকৰী কৰিবলৈ সভাৰ ফালৰপৰা অভিমত দিয়া হৈছিল । এতিয়া ৰাজ্যিক ভাষা অসমীয়াৰ কাৰণে ৰাজ্যৰ ০এখণ্ড কাছাৰত তলা-চাৰি লগোৱাৰ দিহা চলিল, ১৩ ছেপ্টেম্বৰ তাৰিখে শাস্ত্ৰীজীৰ হাতে হাতে দাখিল কৰা স্মাৰকপত্ৰত চলন্ত পৰিস্থিতি বিশ্লেষণ কৰি তেওঁক অনুৰোধ কৰা হ'ল যাতে no undue and unnecessary restrictions be imposed on the State's official language Assamese, by barring its use for administrative and other official purposes in the district of Cachar and also for communication between the State headquarters and the district of Cachar আমি আগ বঢ়োৱা বৃত্তি আৰু উপায়ত শাস্ত্ৰীজী সহমত হ'ল । আমি তেওঁক অনুৰোধ কৰিলো, অধিনিয়মখন সংশোধন কৰিলে যেন সেইমতেহে তাক সংশোধন কৰিবলৈ নিৰ্দেশ দিয়া হয় । পিছত মুখ্যমন্ত্ৰী চলিতাবপৰা জানিব পাৰিলো, সেই মৰ্মেই শাস্ত্ৰীয়ে তেওঁক পৰামৰ্শ দিছিল । সেই পৰামৰ্শ ইহে অসম মন্ত্ৰী সভাক সচেতন কৰি দিছিল যে ৰাজ্যখনৰ ৰাজ্যিক ভাষাটো ৰাজ্যৰ ঋণ-বিশেষত বাধাপ্ৰাপ্ত হ'ব নোৱাৰে ।

সাহিত্য-সভাৰ কাৰ্যপালিকাৰ ২৪-২৫ জুনৰ বৈঠকে চৰকাৰক অধিনিয়মখন অনতিপলমে কাৰ্যকৰী কৰিবলৈ কৈও মহকুমা পৰিষদ সংক্ৰান্ত দফাৰ নিতান্ত সংশোধনৰ আৱশ্যকৰ সন্ভাৱনা ছুই নকৰি 'গণভোটৰ ভিত্তিত কাছাৰৰ জিলা পৰ্যায়ৰ ভাষা নিৰ্দ্ধাৰণৰ দাবী' জনাইছিল। গণভোট বা বেফাবেণ্ডামৰ ধাৰণা কোনোটো ৰাজনৈতিক চক্ৰই মানি নল'লে। আনফালে সংখ্যালঘুকলৰ বক্ষণাবেক্ষণৰ চৰকাৰী মেমোবেণ্ডামত (১৯৫৬) নতুন গুৰুত্ব-প্ৰদান আৰু মুখ্যমন্ত্ৰী সন্মিলনৰ সিদ্ধান্তাৱলীয়ে প্ৰশ্নটোৰ ৰূপকেই অভিনৱ কৰি পেলালে। সংবিধানে ৰাজ্যিক ভাষাক দিয়া ক্ষমতা আৰু মৰ্যাদা আৰু সেই সম্পৰ্কে প্ৰধান মন্ত্ৰীৰ উক্তিৰ ভিত্তিত ৰাজ্যিক ভাষাৰ সম্মান ৰক্ষা কৰিবৰ বাবেই সাহিত্যসভাই যত্ন কৰিলে আৰু সেই যত্ন সন্তোষজনক দিশটো বোধ কৰাত সকলো হ'ল। সঁজাতী দলৰ দিল্লী যাত্ৰাৰ বাবে পিছুৱাই বহুওৱা ২০ ছেপ্টেম্বৰ তাৰিখৰ কাৰ্যপালিকাৰ অধিবেশনে শাস্ত্ৰীজীৰ ওচৰত সভাৰ সঁজাতীৰ নিবেদন আদি সমস্ত পৰিস্থিতি আলোচনা কৰি সৰ্বসন্মতিক্ৰমে গ্ৰহণ কৰা প্ৰস্তাৱত কোৱা হয়. "অসম শাসকীয় ভাষা অধিনিয়ম ১৯৬০ৰ সংশোধনৰ কাৰণে অসম ছৰকাৰে যেনে ধৰণৰ প্ৰস্তুতি কৰিছে, তাৰ পৰিণতিৰ প্ৰতি লক্ষ্য কৰি অসম সাহিত্য সভাৰ কাৰ্যনিৰ্বাহক সমিতিয়ে গভীৰ উদ্বেগ প্ৰকাশ কৰে। অসম শাসকীয় ভাষা অধিনিয়ম ১৯৬০ৰ কোনো সংশোধনৰ দ্বাৰা ৰাজ্যিক চৰকাৰী ভাষা অসমীয়াৰ প্ৰয়োগ বা ব্যৱহাৰ অসমৰ কোনো অঞ্চলতে যাতে প্ৰশাসনীয় ক্ষেত্ৰত নিষিদ্ধ নহয়, সেই বিষয়ে ব্যৱস্থা ল'বলৈ অসম চৰকাৰৰ ওচৰত দৃঢ়ভাৱে দাবী জনায়।"

ৰাভৰি-কাকতত খিলঙৰ ২৩ ছেপ্টেম্বৰৰ বাৰ্তা. "শাস্ত্ৰীমুদ্র অজুয়াৰী অসমৰ চৰকাৰী ভাষা আইনৰপৰা কাছাৰ সম্পৰ্কীয় মহকুমা পৰিষদৰ উলবন্ধটো ৰাখ দিও কাছাৰ জিলাত কাছাৰীয়া অসমীয়াৰ মৰ্যাদা কেনেদৰে অব্যাহত ৰখা যায় আৰু এই সম্পৰ্কত

ভাৰা আইনখন কেনেভাৱে সংশোধন কৰা উচিত সেই সম্বন্ধে গুৰুত্বপূৰ্ণ আলোচনাৰ বাবে অসম মন্ত্ৰীসভাৰ আজি এক বৈঠক মুখ্যমন্ত্ৰী জীৱজিহাৰ বাসভৱনত বাহ। মন্ত্ৰীসভাই আজি নিশা দহ বজালৈকে বহিও এই সম্পৰ্কত কোনো স্থিতিৰ সিদ্ধান্তত উপনীত হ'ব পৰা নাই। কাইলৈ পুনৰ এই সম্পৰ্কত আলোচনা হ'ব আৰু সেই আলোচনাত লোৱা সিদ্ধান্ত গৃহণিলৈ বহিব লগীয়া বিধান সভাৰ কংগ্ৰেছ দলক জনোৱা হ'ব বুলি জানিব পৰা গৈছে।

২৪ ছেপ্টেম্বৰৰ বাৰ্তামতে দুদিন ছাৰে ছয়টা আলোচনা কৰি মন্ত্ৰীসভাই সংশোধনী বিলৰ খচৰাটোত শেহ অনুমোদন দিয়ে যাতে ২৬ তাৰিখে বিধান সভাত সি উত্থাপিত হয়। ২৫ তাৰিখে পুৱাৰ কাগজত 'কাছাৰত ৰাজ্যিক ভাষা অসমীয়াৰ প্ৰৱেশ নিষিদ্ধ হ'ব নোৱাৰিব'ৰ মৰ্মে বিধান সভাৰ সদস্যসকললৈ অসম সাহিত্য-সভাৰ প্ৰধান সম্পাদকৰূপে মোৰ এখন দীঘলীয়া মুকলি চিঠি প্ৰকাশ পায়।

২৬ তাৰিখে মুখ্যমন্ত্ৰী চলিহাই অসম শাসকীয় ভাৰা (সংশোধন) বিল ১৯৬১ বিধান সভাত উত্থাপন কৰে। বিলখনৰ Statement of objects and reasons হ'ল এনে প্ৰকাৰৰ There has been a feeling in the minds of the people of Cachar against the provision for exercising opinion in the matter of deciding the language to be used for administrative and other official purposes in the district of Cachar by the Moh'uma Parishad and the Municipal Boards in the manners specified in Section 5 of the Assam Official Language Act 1960 To meet this wish and yet not to bar the official language from being used in Cachar the amendment of the Act is considered necessary Hence this Bill বিলখনৰ মতে মূল অধিনিয়মৰ পঞ্চম ধাৰাটো সংশোধিত হৈ এনে ৰূপ ল'লে : 5 Without prejudice to the provisions contained in Section 3, the Bengali language shall be used for administrative and other official purposes up to

and including the district level in the district of Cachar
 বিল উত্থাপনৰ প্ৰসংগত মুখ্যমন্ত্ৰীয়ে ৰাজ্যিক ভাষা অসমীয়াৰ কাছাবত
 প্ৰশ্নেৰে বোধ কৰিব পাৰে বোলা সন্দেহৰ কথা উল্লেখ কৰি কৈছিল :
 Then a question came whether by deleting that [Mohkuma
 Parshad, etc] provision the status and scope of the official
 language of the State would be reduced In this respect we
 have got this matter examined and we found that unless Sec-
 tion 5 is re drafted, as has been done in this Bill the status
 and the scope of the official language of the State would
 be affected Therefore we have come before this House with
 this amending Bill মন কৰিব লগীয়া যে মূল অধিনিয়মৰ মহ-
 কুমা পৰিষদ উপবন্ধটো ৰাদ দিয়াৰ উপৰিও এই ধাৰণাটো
 Notwithstanding anything contained in Section 3 ব ঠাইত ইয়াত
 দিয়া হৈছে Without prejudice to the provisions contained in
 Section 3 বুলি, যাতে তৃতীয় ধাৰাৰ বলবত্তাত হস্তক্ষেপ কৰা নহয়।
 দ্বিতীয়তে, শাস্ত্ৰীৰ দ্বিতীয় সূত্ৰৰ মৰ্ম এই সংশোধনী বিলত সন্নিবিষ্ট
 কৰা নহ'ল। এইভাৱেই ৰাজ্যিক শাসকীয় ভাষাৰ মৰ্যাদা আৰু
 পৰিসৰ অক্ষত ৰাখিবৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে। ছীৰালাল পাটোৱাৰী
 আৰু খগেন্দ্ৰনাথ বৰবৰুৱাই বিলখনৰ দুটা সংশোধনৰ প্ৰস্তাৱ কৰিছিল।
 কিন্তু সদনে সেই দুয়োটা নামঞ্জুৰ কৰে। শেহত ৭ অক্টোবৰ তাৰিখে
 বিলখনৰ দ্বিতীয় পাঠৰ বেলা মুখ্যমন্ত্ৰীয়ে পুনৰ তাৰ তাৎপৰ্য ব্যাখ্যা
 কৰে। বিৰোধী দলৰ দলপতি হৰেশ্বৰ গোস্বামীয়ে বিলখন উত্থাপন
 কৰা বাবে হৰকাৰক অভিবাদন জনায়, যদিও ৰাজ্যিক ভাষাটো যে
 ৰাজ্যখনৰ ক'ন্তা বাধাগ্ৰস্ত হ'ব নোৱাৰে, এই কথা চৰকাৰে বুজোঁতে
 বৰ লেহেম কৰিলে। কমিউনিষ্ট সদস্য গোবীন্দৰ, ভট্টাচাৰ্য্যয়ে
 মহকুমা পৰিষদ উপবন্ধটো প্ৰত্যাহাৰ কৰা বাবে আৰু হৰকাৰক
 লেহেমকৈ হ'লেও উল্লহ ছোৱা বোধোদয়ৰ বাবে সম্বৰ্ণনা জনালে।

মুখামুখীয়ে বিলখন গ্ৰহণ কৰা হওক বোলাত সন্দেহ কোনেও হোঁ-হোঁকো
 নুবুলিলে। বিলখন গৃহীত হৈ পিছত ৰাজ্যপালৰ অনুমোদনেৰে অধি-
 নিয়মত পৰিণত হ'ল। বঙলাক অসমৰ দ্বিতীয় ৰাজ্যিক ভাৰা কৰাৰ
 ভোলপাৰো সিমানতে অন্ত পৰিল। পিছে অসমীয়াৰ পক্ষীয় জনমতেও
 মন তাপৰিহে থাকিব লাগিল। যোৰহাটৰপৰা নকুলচন্দ্ৰ ভূঞাদেৱে
 মোলৈ লেখা (৫ অক্টোবৰ ১৯৬১) চিঠিত সেই ভাৰা প্ৰকাশ পাইছে •
 'ভাৰা আইনৰ বৰ্তমান অৱস্থাত অসম সাহিত্য-সভাৰ চেষ্টা যে বহুতো
 কৃতকাৰ্য্য হ'ল, সেইটো আমি অনুভৱ কৰিছো। দিল্লী-বাত্ৰাই (তোমা-
 লোকৰ) অসম ছৰকাৰক বল দিলে বুলি ক'বই লাগিব। ইয়াত প্ৰায়-
 বিলাক লোকে ভাল পাইছে। বৰ্তমান অৱস্থাত ইয়াতকৈ আক আশা
 কৰা টান।'

স্বদেশ-সেৱাৰ থলী

জীৱনৰ সেইটো এটা অৱশ্যীয় দিন। বাতৰি-যোগনিয়াবসকলৰ লেখমতে দুই লাখবোৰ ওপৰ লোকেৰে লোকাৰণ্য হৈ পৰা মঙ্গল দৈব খেলপৰাকৃত ওলালোঁগৈ। আদৰ্শ সমিতিয়ে হাওলা যোগাৰ কৰিব নোৱৰা বাবে শুকুলা হাতীত ছুটি ট্ৰাকতে নীলগি কুকন ককা, কান্ধিনীচৰণ পাণিগ্ৰাহী, অভ্যৰ্থনাৰ সম্পাদক বম্বেশচন্দ্ৰ চহ-বীয়া আদ্যিৰ গৈছিলো। কল-তলত আয়তীসকাল দৰা আদৰাৰ দৰে আদৰিলে। দাংদোলাত উঠি মঞ্চলৈ আগ বাঢ়িলো। আকৌ অমল ৰাজধোৱাৰ ভাষাত, ‘মঞ্চত উঠাৰ লাগ লগে আইতা, শ্ৰান্তন সভানেত্ৰী শ্ৰীমতী নলিনীবালা দেৱীয়ে সভাপতিক সাৰটি চুমা খোৱা দৃশ্যই সকলো বাইজকে অভিভূত কৰি তোলে, লগে লগে সভাপতিক মালা দি অৰ্পণ কৰি বহুওৱাৰ লাগ লগে অধ্যাপক কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ (জাঁজী) আৰু তেওঁৰ দলে ডক্টৰ নেওগৰ বিষয়ে এটি শুল্কৰ মালিতা গাই টোল হাত কৰে।’ ইমানদিনে অনেকজন গুণীজ্ঞানী সাহিত্য-সভাৰ সভাপতি হ’লেও কম সভাপতিৰ ভাগ্যতহে এনে আদৰ্শ ঘটিছে—আইৰ আদৰ্শ, পুৰণি বীতিৰে টোল হাত কৰি ঢুলীয়াৰ আদৰ্শ। নলিনীবালা দেৱী মোৰে নহয়, আমাৰ পুৰুষৰ মাতৃ। তেওঁৰ চেনেহ তেওঁৰ পুৰুষৰপৰা আমাৰ পুৰুষলৈ আশীৰ্বাদ। মঙ্গলদৈ সন্মিলনৰ তাৎপৰ্য শুকীয়া শুকীয়া লোকে শুকীয়া শুকীয়াভাৱে বুজিছিল। সন্মিলনৰ কৃতকাৰ্যতা কামনা কৰি দিয়া চিঠি পত্ৰবোৰেও সেই সাৰ্থকতাৰে নানা দিশ সূচনা কৰিছিল। অসমীয়া সাহিত্যৰ আমাৰ পূৰ্বসূৰি সকলৰপৰা আৰম্ভ কৰি ভাৰতৰ পণ্ডিত আৰু নেতাসকল আৰু ভাৰতৰ বাহিৰৰ আৰু বিদেশৰ সাহিত্য

আৰু সংস্কৃতিৰ নায়কসকলৰ চিঠিখিনি এক বিচিত্ৰ সম্পত্তিৰ দৰেই হৈছিল। আমাৰ বহুল বনৰ কবিয়ে এৰ্ণাৰাৰি কবিতাও জুৰি দি যোঁলৈ লিখিলে, 'প্ৰিয় নেওগ / মোৰ কুটুম আছিল পুৱাৰ বেলা / বহিল বিৰাট মেলা, / মেলাৰ মাজৰ হেন্দোলদোপত / মনোহৰৰ খেলা।

জনগণৰ হেন্দোলদোপৰ মাজবগৰা আপোনাক আগ বঢ়াই আনি আমাৰ প্ৰাণতকৈও প্ৰিয় সাহিত্য সভাৰ গাদীখনত বহুৱাই আনন্দ লাভ কৰাত স্বাস্থ্য প্ৰতিবন্ধক হৈ থিয় দিলে। এখেতৰবাই সেই পৱিত্ৰ দৃশ্য চাই আপোনাক অভিনন্দন যাচিছো।' এসময়ৰ বন্ধোত ভাৰতৰ বাইৰুত আৰু ভেড়িয়া ৰাষ্ট্ৰীয় সংগীত নাটক অকাডেমিৰ সভাপতি কে পি এছ. মেননে এআৰাৰ তাৎপৰ্যপূৰ্ণ কথা লেখিলে, I see that the Assam Sahitya Sabha was established in a historic year, the year of the great October Revolution. Another formative influence on the writers of India is of course Mahatma Gandhi and the non-violent revolution effected by him. I wish I had known Assamese to see how these twin influences are reflected in the literature of Assam. মাজাজ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মোৰ বন্ধু ডক্টৰ ডি ৰাধক্ৰম আৰু বোম্বাইৰ নেগ্যানেল ছেণ্টাৰ ফৰ্ দি পাক'মিং আৰ্টছৰ এক জিকিটিটিভ ডাই-বেক্টৰ ডক্টৰ মাৰায়ণ মেননে মোৰ সভাপতিত্বত 'সন্মিলন কোৱাত আনন্দ প্ৰকাশ কৰি সভাৰ' সুকাৰ্য কামনা কৰিলে। পুৰুষোত্তমবোৰ তিনিখন দেশৰ (হাজেৰি, গুৱাহাটী, বোকাৰ্হাটী) মোৰ বন্ধুসকলৰ 'উজ্জ্বল'ৰাণীত আহিছিল। উপৰ ভিতৰত ছেইডেনৰ কবি বেক্স হিমাবিৰুলৈ পঠোৱা নিমন্ত্ৰণৰ উত্তৰত ডেউৰা শৰ্মী ছোৱাই আঁসৰ বহুৰতে কবিতাৰ বহুৰ সৰ্বাদ দিয়া চিঠিখনহে মোৰ বাঁহে মৰ্মস্পৰ্শী হৈছিল। এই চিঠিবোৰৰ যোগেদি বাহিৰ জগতৰ লগত অসম

সাহিত্য-সভাৰ সংস্পৰ্শৰ পথ মুকলি হৈছিল। মন কবিতাৰ লগীয়া
 যে ছোৱা ছিৰাবিঙে ডেউৰা স্বামীৰ তিনিটা কবিতাৰ ইংৰাজী অনু-
 বাদ সাহিত্য-সভালৈ উপহাৰৰূপে পঠিয়াইছিল—‘ভাটৌবোৰ’, ‘গণনা’
 আৰু ‘নিৰ্ধানিত’। এতিয়াও হয়তো এটা দিন আহিব যি সময়ত
 অসমীয়া জ্ঞান আৰু অসমীয়া সাহিত্যৰ লগত সাহিত্য-সভাৰ যোগেদি
 বিশ্বৰ জ্ঞান আৰু বাণীৰ সংযোগ ঘটিব। ইয়াৰ উপৰি অসমীয়া
 সাহিত্য ভাৰতীয় সাহিত্যৰ এক অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ-ৰূপে প্ৰতিফলিত
 হোৱাটোও বাছনীয়। মোৰ অভিভাষণত সেই দেখি কৈছিলো,
 ‘ভাৰতৰ’ সাহিত্যিক জগতখনত নিজৰ অস্তিত্ব অহুভৱ কৰোৱা আৰু
 নিজকে প্ৰতিষ্ঠা কৰাও অৱশ্যকৰ্ভব্য হৈ পৰিছে। অসম-সাহিত্য-
 সভাকো অসমীয়া ভাষা সাহিত্য-বিষয়ক সৰ্বভাৰতীয় অহুষ্ঠানৰূপে
 ভাৰতীয় মানসত সংস্থাপন কৰাৰ উপায় চিন্তা কৰিবৰ হৈছে।’
 পাঁচ বছৰৰ আগতে সমাজতাত্ত্বিক পূৰ্ব ইউৰোপত ভ্ৰমণ কৰি অহাৰ
 স্মৃতি লৈ ‘নতুন সাহিত্যৰ পৃথিৱীখন’ৰ সন্বাদ দাঙি ধৰি মই এটি
 আশ্বাস দিবলৈ বিচাৰিছিলো, ‘অসমীয়াক এটা দীপ কৰি নাৰাখিব।
 মানৱ এক, সাহিত্যও এক।’ কাৰণ ‘সাহিত্যৰ মূল ভেটি
 হ’ল জীৱন, মানৱ, দেশ-কালৰ বন্ধন নোহোৱা মানুহ। সেই বিশ্ব
 জনীন মুক্ত মানৱ একেটি তত্ত্ব। তাৰ নানা বিকাশ নানা দেশত
 নানা কালত হৈছে। সেই তত্ত্বৰ উপলব্ধিয়েই হ’ল সকলো কলা
 আৰু কলা-তত্ত্বৰ লক্ষ্য। কলাকাৰ সাহিত্যিকসকলে সেই মুক্ত মানৱৰ
 জীৱনত বিচৰণ কৰিবলৈ পালেহে কলা-সাহিত্যই আদৰ্শ ৰূপ
 পৰিগ্ৰহ কৰিব পাৰে। সেই কাৰণে ভাৱে, সাহিত্যৰ কোনো জাত
 নাই। যদি আছে, তাৰ নাম মানৱ।’

অভিভাষণত ভাৱাৰ্দ্ৰ কৰা কৈ সভাৰ বছৰটোৰ কামলৈ
 যেতিয়া নাথি আহিলো, তেতিয়া তাত নানা ধৰু-বিধৰ ভাগ।
 ‘আজি’ ভাৰত তথা অসমৰ অৰ্থনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক অৱস্থাৰ

বাৰে' সভাতে। প্ৰয়োজনীয় সামগ্ৰিক সংহতি। ভাৰতৰ এই পূব প্ৰান্ত অসমলৈ চিৰকাল যাত্ৰুহৰ সোঁত বৈয়ে আছে। এই প্ৰদেশলৈ অহা বিভিন্ন গোষ্ঠীৰ লোক গোট খাইহে অসমীয়া জাতি গঠিত হৈছে। এই প্ৰান্তত মংগোলীয় বা কিৰাতসকলৰ দান সবহ। অসমৰ পৰ্বত-ভৈয়াম জুৰি বসবাস কৰা বিভিন্ন লোক বা সমষ্টিৰ সংযোগতে অসম আৰু অসমীয়াৰ জন্ম। আজি ভয়াৱহ কথা হৈছে অসম আৰু অসমীয়া নাম সকলোৰে পেলনীয়া যেন হৈছে। 'বিদেশী'ৰ সমস্যা লাহে লাহে ডাঙৰ হৈ আহিছিল। সেই দেখি 'আজি অসমৰ নতুন বহিৰাগতসকলক অসমৰ সংহতি কোনোপ্ৰকাৰে ব্যাহত নকৰিবলৈ আহ্বান জনাওঁ। বিশেষকৈ যিসকল এই ৰাজ্যলৈ আশ্ৰয় বিচাৰিয়েই আহিছিল, সেইসকলেই যদি উভতি ৰহে, তেতিয়া হ'লে আমি ক'ব লগীয়া হয়, "ঠাই দিবৰ গুণ, টপ্ টপনি গুন!" আমাৰ ৰাষ্ট্ৰৰ তথা ৰাজ্যৰ প্ৰতি আশুগত্য সিসকলৰপৰা আশা কৰা ভুল কথানেকি? সভাৰ বহুবেকীয়া প্ৰকাশন-আঁচনিত অসমৰ ভিতৰৰ আৰু দাঁতি কাষৰ জন-গোষ্ঠীৰ অধ্যয়নত যৎসাধ্য গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হ'ল। ইতিমধ্যে মোৰ সম্পাদকত্ব কালতে প্ৰকাশিত লংকাম টেবলৰ "মিৰিৰ জনজাতি"ক নতুন ৰূপ দিয়া হ'ল "কাৰবি জনগোষ্ঠী"ৰূপে। ডক্টৰ পদনচন্দ্ৰ শইকীয়াৰ "দেউৰী-চুটীয়া," খুমল মহোদেৱ সিংহৰ "বিষ্ণুপ্ৰিয়া-মণিপুৰী," ৰত্নধৰ গোহাঁইৰ 'কৰম-পূজা আৰু বুয়ুৰ-গীত', ডক্টৰ বীবেন্দ্ৰকুমাৰ ভট্টাচাৰ্যৰ "মণি উৎসৱ" (আদিসকলৰ উৎসৱটিৰ বৰ্ণনা), ৰিমলা-কাঞ্চ বৰুৱাৰ "টাই ভাৰা", ডক্টৰ ধীবেন্দ্ৰনাৰায়ণ মজুমদাৰৰ "গাবো সংস্কৃতিৰ ৰূপৰেখা", ডক্টৰ বীবেন্দ্ৰনাথ দত্তৰ সংকলিত-সম্পাদিত "গোৱালপাৰীয়া লোকগীত-সংগ্ৰহ", নাৰায়ণচন্দ্ৰ ঘাটোৱাৰ "চাহ বহুৱাৰ সাংস্কৃতিক জীৱনত একমুখি", নিকপদা হাগজৈবৰ "ডিমাহা জনগোষ্ঠী"—এই সকলোখনি' লেখকসকলৰ প্ৰাণসন্নিৱ সন্মিলিত

বহুবচনৰ শেহলৈ হুপা হৈ ওলায়। অসমৰ বিভিন্ন জনজাতীয় ভাষাসমূহৰ লিপি কি হোৱা উচিত, এই প্ৰশ্নই ডাক্তাৰ কণ ধাৰণ কৰাত সভাৰ দ্বিতীয় লেখক শিবিবৰ আয়োজন কৰা হয় আৰু তাত ভাষাতাত্ত্বিক পণ্ডিত আৰু জনজাতীয় লেখকসকলে প্ৰশ্নটো সকলো দৃষ্টিৰণৰ পৰ্যালোচনা কৰে। আলোচনাখিনি সভাৰ প্ৰধান সম্পাদক ড শইকীয়াই “অসমৰ লিপি-সমস্যা” নামেৰে সংকলন কৰি সম্পাদন কৰে। বড়ো, তিৱা, মিশিং জনজাতি, অৰুণাচল আৰু নগাভূমি-বিষয়ক প্ৰশ্নৰ আঁচনি কৰি সভা আগ বাঢ়ে, কিন্তু বহুবচনৰ ভিতৰতে কাৰ্যখিনি সম্পূৰ্ণ নহয়গৈ যদিও পিছৰ বহুবচনটোত মোৰ “স্নেহৰ অৰুণাচল মাই হিল ছো স্ট,” আদি প্ৰকাশিত হয়। বিশেষ প্ৰকাশনৰ সংখ্যাৰ তুলনাত সাধাৰণ ধাৰাৰ প্ৰকাশন মোৰ সভাপতিত্বৰ বহুবচনটোত সীমিত বুলিয়ে ক'ব পাৰি—ড মহেন্দ্ৰ বৰা আৰু যতীন্দ্ৰনাথ গোস্বামী সম্পাদিত “আনন্দচন্দ্ৰ আগৰৱালাৰ প্ৰব্ধা-ৱলী”, ড বৰা-সম্পাদিত “আনন্দচন্দ্ৰ আগৰৱালাৰ কবিতাসংকলন”, তিলক কাকতীৰ “আনন্দচন্দ্ৰ আগৰৱালাৰ জীৱনী”, ড নগেন শইকীয়া আৰু যতীন্দ্ৰনাথ গোস্বামী সম্পাদিত “চন্দ্ৰধৰ বৰুৱা প্ৰব্ধা-ৱলী”, ডিহেম্বৰ শৰ্মাৰ “চন্দ্ৰধৰ বৰুৱা মাগুহজন”, ড শইকীয়া-সম্পাদিত “মঙলদৈ মঙলদৈ” (মঙলদৈ সম্মিলনৰ বিৱৰণ), মোৰ সম্পাদিত শ্ৰীকান্ত সূৰ্যবিশ্বৰ (পূৰ্ণানন্দ বুঢ়াগোহাঁইৰ নিৰ্দেশত তুলসী দাসৰ “ৰামচৰিতমানস”ৰ অসমীয়া ৰূপ) “ৰামায়ণ ল'কাৰাণ্ড”। সভাৰ ইমানখিনি প্ৰকাশন আৰু সংকলন সম্ভৱপৰ হৈছিল বিশেষকৈ উদ্যোগী প্ৰধান সম্পাদক ডক্টাৰ নগেন শইকীয়াৰ উৎসাহ আৰু কষ্টস্বীকাৰৰ মাজেদি।

সাহিত্য সভাৰ স্নিহয়ত এটা প্ৰশ্নই মাজে মাজে তুলুৰি মাৰেহি। সভাৰ নিয়মাবলী বা সুবিধান অনুসৰি সভা অসাম্প্ৰদায়িক আৰু অসাম্প্ৰদায়িক এক অঙ্গুষ্ঠান, ৰাজনৈতিক আয়োজন, ইয়াৰ কাৰ্য্য

বাহিৰত। কিন্তু আমাৰ সামাজিক-সাংস্কৃতিক জীৱনৰ গতি এনেদৰে
যে ৰাজনীতিক সেই জীৱনৰপৰা সম্পূৰ্ণ বহিষ্কাৰ কৰি থ'ব নোৱাৰি।
আমাৰ ভাষা-সাহিত্যৰ কল্যাণৰ চিন্তা কৰোঁতে বা সেই কল্যাণৰ
হকে খোজ দিওঁতে আমাৰ ভৰি ৰাজনীতিৰ ভৰিৰ পাতাত গৈ
নালাগিব বুলি বুকুত হাত দি ক'ব নোৱাৰি। অসমীয়া ভাষাৰ
হকে কাম কৰোঁতে শাসকীয় ভাষা ৰূপে অসমীয়া ভাষাৰ হুকৰ
চিন্তাও কৰিব লগীয়া হয়। কিন্তু সেয়া দেখাত ৰাজনীতিৰ ক্ষেত্ৰত
সোমোৱাৰ কথা। ১৯৬০-৬১ ছনত শাসকীয় ভাষা অধিনিয়মৰ কথা
লৈ সাহিত্য-সভাই যুঁজিছিল আৰু সেই প্ৰসংগত অসম চৰকাৰ
আৰু শাসক দলৰ লগতো মুখা-মুখি হৈছিল। সেই বেনা অসমৰ
বিস্তমত্ৰী কথকদ্দিন আলি আহমদে সাহিত্য সভাক দিয়া বিজয়ী
অহুদানৰ কথা উলিয়াই নমুণা কৰিছিল, 'আমি (ছৰকাৰে)
আপোনালোকক টকা দিওঁ আৰু আপোনালোকে সেই টকা লৈ
politics' কৰ। আমি কৈছিলো, ভাৰতীয় সংবিধানে অসমীয়া
ভাষাক যি দিব লাগে, সেইখিনিহে আমি বিচাৰিছো। নহ'লে
আমাৰ ভাষাই বিপন্ন হ'ব। আমি কাৰো ৰাজনৈতিক ক্ষমতা লৈ
কটা-জাঁজোৱা কৰিব নোখোজোঁ। ৰাজনীতিকসকলে আমাৰ ভাষাৰ
হক নষ্ট নকৰিলে আমি আপোনালোকৰ ওচৰলৈ নাহোঁ।'

ভাষা অধিনিয়ম আৰু শাস্ত্ৰী-সূত্ৰৰ ৰূপা লৈ যোৱা প্ৰেৰণা
সম্পাদকৰ প্ৰথম বছৰত (১৯৬০-৬১) আমাৰ ছৰকাৰকো বাবে
বাৰে খুন্দিয়াই থাকিব লগীয়া হৈছিল, কিন্তু তেওঁলোকে আচল
সত্যটো জানিও শাস্ত্ৰী কৰ্মলুৰ ভুলমতেই কাম কৰিবলৈ আগ
বাঢ়িছিল। মুখ্যমন্ত্ৰী চলিহাই কিন্তু কৈছিল, 'আপোনালোক মিত্ৰী-
লৈকে যোৱা। সাক্ষাৎকাৰৰ সুবিধাৰ বাবে ময়ো বাক যত্ন কৰি
দিওঁ।' তাত যদি খুঁটিটো অলপটো আপোনালোকক লবলৈ থৈ
আহিব পাৰে, আমি কামৰ উপায় পায়।' অলপটো নিজে অসম

শাস্ত্ৰীৰ খুঁটিটো ভালকৈয়ে লবাই থৈ আহিলো। শাস্ত্ৰীজীয়ে নিজ হাতেই তাক উঘালি পেলোৱাৰ উপক্ৰম হৈছিল। সেইদৰেই খুঁটিটো উঘাল খালেও। এনেতে চলিহাদেৱে ক'ববাত শুনিলে, মই সভাৰ সম্পাদকগিৰি এৰি পেলাব খুজিছো। ডেউ মোক লগ পাই ক'লে, 'তেনে যদি আপুনি মতলব কৰিছে কৰিব নালাগে। কাৰণ, কিবা কামৰ সহযোগৰ ইংগিত দিব লগীয়া থাকিলে আশৈ পোৱা লোক-কহে দিব পাৰি। আনপিনে আকৌ, চৰকাৰ হ'ল বাবে-মিহলি মানুহৰ অনুষ্ঠান। অসমীয়া মানুহেৰেই অসম চৰকাৰ গঠিত নহয়। দলৰ আনসকলৰ মত নল'লেও নহয় হুণুনিলেও নহয়, দল ৰাখি বুলি গৈ দেশৰ হকটোও অনেক সময়ত কৰা নহয়গৈ। এনেকুৱা ধলভ আমাক বাহিৰৰপৰা একমুঠ সহায় দিলে বাঞ্ছনীয় কামটো কৰিব পাৰোঁ। কিন্তু সেইটিৰ বাবে নিৰ্ভৰ কৰিবলৈ বুজৰ মানুহ লাগিব নহয়। নহ'লে চাওকচোন, ভাষা বিধিখনকে আমি বাঞ্ছনীয়ভাৱে শুধৰাব পাৰিলোহেঁতেন জানো? আপুনি সাহিত্য সভাত থাকিলে দেশৰ হকটো সজিব বাঁহ বুজিবে কাটি ৰাখিব পাৰোঁ। যি আমনি পাইছে, পাওক। কামৰ সময়ত মানুহে আমনি দিয়েই। কামটো ভালদৰে হৈ গলে আপোনাৰ নিজৰ সন্মোহ ক'লৈ যাব?' কিন্তু ৰাজনৈতিক দলৰ নেতাৰ লগত সাংস্কৃতিক কৰ্মীৰ মনৰ সংযোগ ঘটোঁতে বিঘল।

বিশেষকৈ সভাৰ সম্পাদক থকা কালত মোৰ শুভাকাংক্ষীসকলৰ-পৰা সদায় সজ পৰামৰ্শ পাই আছিলো আৰু সি মোক শুভ বুদ্ধি আৰু শক্তি দিছিল। ডক্টৰ সূৰ্যকুমাৰ ভূঞা ছাৰৰ উপদেশ সততে পাই আছিলো। মোৰ সম্পাদকৰ চতুৰ্থ বছৰতহে ছাৰৰ পৰালোক-প্ৰাপ্তি ঘটে। সেই বছৰতে ছাৰৰ আগে আগে সভাক ভগ্নৱতী-প্ৰসাদ ভৱন আন কৰোঁতা 'কবি-শিল্পী পাৰ্ৱতীপ্ৰসাদ' বৰুৱাদেৱক হেঁচকাইছিলো। তেওঁ গুৱাহাটীলৈ আহিলে 'বৰজীৱক' আৰু মোৰ

পুৰণি ছাত্ৰী সান্থনাৰ ঘৰ পুৱা-গধূলি অন্ধ নগৰা মেলৰ ঠাই হৈ পৰিছিল। তেনে এখন মেলতে পাৰ্বতি ককাইদেৱে ভৱনৰ বাৰ্ধ আধা লাখ টকা দান দিয়াৰ প্ৰস্তাৱ দিয়ে স্বতঃপ্ৰণোদিতভাৱে। ইয়াৰ পিছত কলিকতাৰ হোটেলত দিনৰ পিছত দিন আৰ্কিটেক্ট আৰু অভয় চুৱৰাৰ দৰে শিল্পীৰে বহি ভৱনৰ নিৰ্মাণচিত্ৰৰ (ভগৱতী-প্ৰসাদৰ নিজস্ব প্ৰিয় আৰ্ট মোটিফ সন্নিৱেশ কৰি) বিষয়ে ককাইদেউৰে আলোচনা। ভৱনৰ সমুখত ভগৱতীপ্ৰসাদৰ প্ৰিয় অশোক-কুণ্ড কৰিবৰ কাৰণে ভায়েক পাৰ্বতিপ্ৰসাদে নিজে কলিকতাৰ প্লোৱ নাৰ্ছেবিৰপৰা অশোকৰ পুলি আনি বোৱাইছিলহি। সেই পুলিৰ দুটি লহ-পহ-কৈ বাটিও উঠিছিল। কিন্তু কাকো প্ৰশ্ন কৰিবৰ মোৰ সত যোৱা নাই, একো অনুভৱ নকৰাকৈ সেই অশোক হুজুপি কাটি পেলাই তাত সভাৰ গুৱাহাটীৰ দ্বিতীয়টি গৃহ (লক্ষ্মীৰাম বৰুৱা সদন) দুইটা ঘৰৰে সৌন্দৰ্যৰ প্ৰতি দৃষ্টি নাৰাখি বহুওৱা হ'ল কেনেকৈ? সি মোৰ মাথোন প্ৰশ্ন হৈয়ে থাকে। দাতাসকলৰ ফালৰপৰা হুহুকাৰ টকাৰ এটি দান দিলে ভগৱতীপ্ৰসাদ ভৱন এক ন্যাসৰক্ষী সমিতিৰ হাতত ন্যস্ত হ'ব—এনে এটা হুৰ্ত এসময়ত খিব কৰা হৈছিল। কিন্তু সেই সম্পৰ্কে দাতাসকলৰ 'লগত চিঠি-পত্ৰ দিয়া দিই হৈছিল নে নাই, নাজানিলো। কিন্তু আদিম আঁচনিমতে বোধ হয় ভৱনটি ব্যৱহাৰ হোৱা নাই।

ডক্টৰ ভূঞা ছাঁৰ আৰু পাৰ্বতি ককাইদেউ চুকাছাৰ সময়তে আৰু এগৰাকী মহানমস্যা ব্যক্তি, সাহিত্য-লভাৰো অতি হিউমৰিকী, বাৰাণাথ ফুকনদেৱৰ পৰলোক ঘটে। এই সময়তে মই এদিন "ঘৰত নথকাড আৰু অমিলকুমাৰ" দাস ডাঙৰায়াই মোক "ঘৰত বিচাৰি-ছিলহি আৰু মোক নাপাই ড° ভুৱেন্দ্ৰৰ বৰুৱাৰ ঘৰত গৈ লগ পাবলৈ কাগজ এটুকুৰাত লেখি থৈ গৈছিল। মই সেইমতে 'পাছ-দিনা দেখা কৰলোঁসে।' কাৰতে অমিতা পুপলতা দাসৰ দাসদেৱে

কৈ গ'ল, 'মই তোমাক এটা ডাঙৰ কথা ক'ব লগা আছে। সিদিনাখন পুৱলি মোৰ ঢেকিয়াজুলিৰ খবৰ মই বহি আছো। এনেতে ওচৰৰ দুজনমান মানুহ আহি ক'লে, "আজি বৰ বেয়া খবৰ এটা পালো। দুদিনমান আগতেও আমাৰ তিনিজন লোক ঢুকাইছে—বাথানাৰ ফুকন, সূৰ্যকুমাৰ জুঞা, পাৰ্বতিপ্ৰসাদ বৰুৱা। আজি আকৌ খবৰ আহিছে মহেশ্বৰ নেওগো ঢুকা।" "তোমা-লোকে ক'ত খবৰ পালো?" "বেডিঙত কৈছে নহয়।" "নিজে শুনিছিলানে?" "নিজে শুনিছিলো।" মই পিছতহে জানিলো, তেওঁলোকে ফুকনক বেডিঙৰ বাতৰি শুনিছিল। তেতিয়াৰপৰা তোমাৰ লগ পাই কথাটো ক'বলৈ মোৰ হেঁপাহ হৈ আছে।' দাস ডাঙৰীয়াই ফুকনকৈ কথাটো কোৱাত জীমতী দাসে অলপ উচ্-পিচ্-লগালে, "আপুনিনো সেইটো কথা নেওগৰ আগত তেনেকৈ ক'ব লাগেনে?" মই ক'লো, 'একো বেয়া কথা নহয়। জীয়া মানুহৰ মৰাৰ বাতৰি ওলালে বোলে মানুহৰ আয়ুস বাঢ়েহে। মই সিদিনা বেডিঙত মৃতকসকলক আছা জনাই এটা বাণী দিব লগীয়া হৈছিল। বোধ কৰোঁ তাকেই ঢেকিয়াজুলিৰ লোককেইজনে ভুল কৰি শুনিছিল।' 'তুমি বহুত দিন জীয়াই থাক। যেন।'

আৰু এম্বাকৌ সাহিত্য-পাণ্ডিত্যবসিক মোৰ হিতাকাংক্ষী পুৰুষ এদিন মোৰ বহাত ওলালহি। 'তোমাক চাবলৈ কিবা বৰ এটা হেঁপাহ হোৱাত আহিছো' বুলি হাঁহি হাঁহি মোৰ খবৰ-বাতৰি ল'লেহি উত্তৰ লখীমপুৰৰ আন্ধৰ সৰ্বেশ্বৰ বৰুৱাদেৱে। তেৱানি লখীমপুৰত হাই স্কুলত মই ব্ৰাহ্ম নাইনত পঢ়া কালত আৰু পাহত ক্ষাতে মাল্টিবি কৰা কালতো বৰুৱাদেৱে আৰু জীমতী বৰুৱাই মোক অপুৰুষ মৰম কৰিছিল। তাতোকৈ, ওকালতি জীৱনৰ মাজত যে তেওঁ সাহিত্যৰ কটি আৰু পুৰাতত্ত্বৰ প্ৰতি শীৰ্ষিত আৱেহ পুহি বাঢ়িছিল, সেইটোকেহে তেওঁক মোৰ অগণন কৰি বাঢ়িছিল। সেহে হেনজন

লোকক আমি যেন পাহৰিববহে যত্ন কৰি আহিলো! সেই দেখি, সেই বাবেই নলবাৰী সম্মিলনৰ বুৰঞ্জী পাখাৰ সভাপতি-ৰূপে ডেউক, নিমন্ত্ৰণ জনোৱা হ'ল, আৰু আমাৰ নিমন্ত্ৰণ গ্ৰহণ কৰি ডেউ এখনি সুজ্ঞানগৰ্ভ অভিভাষণ আমাক উপহাৰ দিলেহি। এতিয়াও আক্ষেপ হয়, বিশেষকৈ লখীমপুৰ অঞ্চলৰ বুৰঞ্জী আৰু ঐতিহ্য সংৰক্ষা বৰুৱাঘৰেৰ সিঁটহুতি হৈ থকা প্ৰবন্ধসমূহ একত্ৰ কৰিবৰ কাৰণে কোনো কালবপৰা যত্ন কৰা হোৱা নাই। বৰুৱা ডাঙৰীয়া আমাৰ সাহিত্য সমালোচনাৰো পথ-প্ৰদৰ্শক। আমি এইসকল সাহিত্য সেৱকক পাহৰি পাহৰি নিজেই হুখীয়া হৈ হৈ গৈ আছো। সাহিত্য সভাই সিসকলক সম্পূৰ্ণ সোঁশৰীৰে উদ্ধাৰ কৰিব নোৱাৰিলেও সাহিত্যৰ বিভিন্ন অংগৰ ব্যাপক গ্ৰন্থ প্ৰবন্ধ-পঞ্জী (bibliography) প্ৰকাশ কৰিবৰ যত্ন কৰিলে ভাল, কাৰণ এই বিষয়ত কাম কৰোঁতা আমাৰ জাতীয় অহুৰ্ত্তান আন এটি নাই।

বাহিৰৰ এঘাৰ্টি মুকলি বতাহ

শিৱসাগৰলৈ গৈছিলো। সেই 'ব্ৰহ্মাণ্ডৰ ক্ষুদ্ৰ ভাস্কৰ্যলৈ।' তাইটোৰ (মোক্ষেশ্বৰ) বৰছোৱালীজনীৰ বিয়া। ২৭ ফেব্ৰুৱাৰী ১৯৭০ত। বিদ্ৰাভ কন্যা দাতা-ৰূপে অকিচিয়েট কবিৰ লগীয়া হ'ল। তাৰপৰা ঘূৰি ২ মাৰ্চত গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মোৰ অকলশৰীয়া ছয় নম্বৰী বহাত সোমায়ৈ ভাৰত ছবিকাৰৰ শিক্ষা মন্ত্ৰালয়ৰ এখন চিঠি পালোহি, চৰকাৰৰ সাংস্কৃতিক বিনিময় আঁচনি অনুসৰি সিসকলৰ সঁজাতী হৈ পূব ইউৰোপৰ হাঙ্গেৰি, পূব জাৰ্মানি আৰু ৰোমানিয়ালৈ যাব লাগে, কাৰণ তেওঁলোকে এজন বিশেষকৈ সঙ্গীততাত্ত্বিক-লেখক-সমালোচক সেই দেশ কেইখনৰ সমধৰ্মীসকলেৰে সংযোগ স্থাপন কৰিবলৈ, ভাৰতীয় কলা আৰু সংস্কৃতি সম্পৰ্কে বক্তৃতা দিবলৈ, আৰু সাংস্কৃতিক অভিজ্ঞতা বিনিময় কৰিবলৈ পঠিয়াবলৈ স্থিৰ কৰিছে। তেওঁলোকে সুখিছে, মই এই দায়িত্ব লৈ পূব ইউৰোপলৈ যাবলৈ বাজীনে। মই ভাবিলো, কন্যা-দানৰ পুণ্যৰ ফলতে হয়তো মোৰ এই সুযোগ মিলিছে। গতিকে তাৰ বাবে আৱশ্যকীয় যোগ্যতাৰ মানুহ মই হওঁ নহওঁ, সেই প্ৰশ্ন মুছুলি পুণ্যৰ ফলকণ ভোগ কৰাই উচিত। সন্মতি জনালোঁ। মোৰ বন্ধু আৰু ছাত্ৰ-সকলেৰে লাগি লগাখিনি বস্তু যোগাব কৰি পঠিয়ালো—মোৰ কটোগ্ৰাফ আৰু চমু জীৱন বৃত্ত বা বায়ো-ডাটা। ভাৰতীয় কলা আৰু সংস্কৃতি সম্পৰ্কে মই আগুবিব পৰা কেইটামান বিষয়ৰ নাম মন্ত্ৰালয়ৰ মন্তব্যৰ আৰু নিৰ্বাচনৰ বাবে পঠালো। সেই তালিকাত লোক-গীত আদিত অধিক গুৰু দিছিলো, বিশেষকৈ অসমকে ধৰি পূব ভাৰতৰ। কিন্তু মন্ত্ৰালয়ে গুৰু দিলে ক্লাছিকেল, শাস্ত্ৰীয় ধাৰাত। কিন্তু সেই বিষয়ত মোৰ ঘোৰ সন্দ্বেহ ব'ল। নুবনিব

এদিনীয়া মাথুহে সেইবোৰ ভাল পাৰ জানো! বাস্তৱিক পদ্ধতি, ব'ত ব'ত বক্তৃতা কৰিব লগীয়া হৈছিল, ত'ৰ অকুঠানবোৰে মোৰ লোক-সঙ্গীতৰ বিষয়বোৰে বাহি বাহি লৈছিল। আমাৰ গধুৰ ক্লাছিকেলত কাবো বতি নেদেখিলো। সি যি হওক, লৰা-লৰিত মই অসমৰ লোক-গীতবো (জাঁজীৰ কৃষ্ণকান্ত আৰু ক'লামনি সন্মিকৈ, প্ৰতিমা আৰু অকল্পতী পদ্মপতি, বিজুলী কাকতি, আদিৰ) টেপ ৰেকৰ্ডি কৰি ল'লো। এই বিষয়ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শূকীয়া শূকীয়া বিভাগৰ কেইটিমান ছাত্ৰীয়ে টেপ-ৰেকৰ্ডাৰ গোটটোৱাৰপৰা গান গাই ৰেকৰ্ড কৰালৈকে কামবোৰ কৰিছিল। আকাশবাণীৰ অৰুণ শৰ্মায়ো সহায় কৰি দিলে।

লাহে লাহে যাত্ৰাৰ দিন চাপি আহিল। ৭ মেই। পুৱাতে মোৰ বহাত সহকৰ্মীসকল আৰু ছাত্ৰ ছাত্ৰীসকল গোট খালে। ভাত এমুঠিবো মিছা হ'ল আৰু সপলবলে বৰখাৰ পালোঁগৈ। হাঁহি খেমালি, মালা আৰু ফুলৰ তোৰাব মাজত যাত্ৰা আৰম্ভ হ'ল। দিল্লী পাই মন্ত্ৰালয়ৰপৰা কাকত-পত্ৰ ঠিক-ঠাক কৰি ল'লো আৰু বক্তৃতাৰ বাবে নিয়া কিতাপৰ দ'ম এটা অনাবশ্যক যেন দেখি দিল্লীৰ অসম ভৱনৰ ভঁৰালকোঠাতে থলো। পালামলৈ গৈ দেখিলো মণিপুৰৰ আমাৰ পুৰণি ছাত্ৰ নীলকণ্ঠ সিংহও আহিছে, মোৰ লগতে ছাংগেৰি আৰু জাৰ্মানি ফুৰি ফ্ৰাঙ্কলৈ যাবগৈ। এয়াৰ ইণ্ডিয়াৰ ছেট-বিমানত উঠাৰ লগে লগে ঘোষণা কুনিলো, আমাৰ প্ৰথমছোৱা যাত্ৰাই তিনি হাজাৰ মাইল ছবঙাত অতিক্ৰম কৰিব—মক্কা পৰ্যন্ত। তেতিয়া ভাৰতীয় ঘড়ীত সময় পুৱা ৭.০৭ ১/২। ভাৰতবৰ্ষ এৰি পাৰ্শ্বস্থান, আৰুপাৰ্শ্বস্থান, সমবকু, তাহখণ্ডৰ ওপৰে জাহাজ আগ বঢ়িল। আটাইতকৈ মনোৰম আছিল তলৰ তুৰাব-পুত্ৰ হিন্দুকুণ—শাকীৰ শিহুত শাকীকৈ। ৮ ৪৫ৰপৰা ৯ ০৯ পৰ্যন্ত সেই পুত্ৰ যৌলৰ উপভোগ কৰিলো। আৱাৰ বড়ীৰ ১,১৫ মিনিটত ১৭ ডিগ্ৰী ছেলছিয়াছ

মন্তো অৱতৰণ ঘোষণা কৰা হ'ল আৰু বেডিয়া আমাৰ জাহাজ
 ধোঁৱোৱেটিওভো বন্দবস্ত মন্তোৰ মাটি ছুলে, ভেডিয়া মন্তোৰ মতে
 সময় বোলে ১১ বজাহে ! তাতে কেইবাঘণ্টাও ব'ব লগা হ'ল, কাৰণ
 তাৰপৰা হাজেৰিৰ বাজধানী বুডাপেস্টলৈ এৱাবলাইনছ মাডেলৰ
 বিমানভহে বাব লাগিব। ইংৰাজী জনা বিমানকোঠৰ অফিচাৰ
 মহিলা এগৰাকীয়ে আমাক বিচাৰি লৈ বুডাপেস্টলৈ যোৱা জাহাজৰ
 লাউজলৈকে যোৱাত সকলো সহায় কৰি দিলে। কিন্তু ডেওঁ কোনেৰে
 মন্তো বেডিওত কাম কৰা আমাৰ গুৱাহাটীৰ ককণা গোন্ধামীৰে
 সংযোগ কৰি দিব নোৱাৰিলে, কাৰণ সেইদিনা দেওবাৰ আৰু
 ককণাৰ কোনৰ নম্বৰো মই নাজানো। গতিকে ডেওঁৰ ঘৰপৰা
 পঠোৱা বিহু গামোচা আৰু আচাৰ হাজেৰিতাহ বাজহুৱা কামত
 লাগিলগৈ।

Bejarat, বেয়াৰং। প্ৰৱেশ।

মন্তো-বুডাপেস্টৰ বাটত ইংৰাজীভো কথা ঘোষণা কৰা হৈছিল।
 তদুপৰি "হাজেৰিয়ান নিউজ" নামৰ কাগজত ইংৰাজী হাজেৰিয়ান
 ছুইট। ভাষাতে খবৰ দিয়া হৈছিল। সেইদিনা কাগজখনৰ
 বৰটোৰ খবৰমতে মহাৰাষ্ট্ৰত মাৰপিটৰ ঘটনা প্ৰকাশ পাইছিল
 কোৱা হৈছিল যে 'দাঙ্গা-হাজামা ত ত্ৰিছ হাজাৰ লোক গৃহহীন হৈ
 পৰিছিল। 'Frühling in Ungarn (Spring in Hungary)
 নামৰ এটা প্ৰবন্ধত হাজেৰিভয়ে বসন্তৰ পৰোভব আৰম্ভ হৈছে,
 তাৰ প্ৰবাতৰি ওলাইছিল। বুডাপেস্টৰ কেয়াৰিহেল বিমানঘাটি পোন্ধৰ
 লগে লগে চৰকাৰী দোভাৰী কুমাৰী এভা ভাগিছে আমাক 'আগ-
 বচাই লৈ গ'ল ডুনা বা ডানিউৰ নৈৰ পাৰৰ ডুনা ইণ্টাৰনেশ্যনেল
 হোটেল-হটেল (য'ত মুঠ ১৩৮টা কোঠা)। যিখন টেক্সিত গ'লো,
 তাক চালক হ'ল মহিলা এগৰাকী, যি মই "কেঁকোকেঁকোঁকোঁকোঁ
 কলে" আৰু ছুকেঁকোঁকোঁকোঁ এখম হাতে কৰিওঁকোঁ ডোলাৰ দৰে ডোলাৰ

নক্সা কৰিছিল। বুডাপেষ্ট আচলতে ভানিউবৰ ছপাৰে থকা বুডা-
আক পেষ্ট নামৰ ছখন নগৰৰ সমষ্টি। অতি মনোৰম দৃশ্য।

১১ তাৰিখে পুৱা হাঙ্গেৰিয়ান ইনষ্টিটিউট ফৰ কাল্‌চাৰেল বিলে
শ্যন্‌হুত আঁমাখ কাৰ্য্য সূচী আলোচনা হ'ল। অধ্যক্ষ হোল্লোৱে ক'লে
'তোমালোকৰ সুবিধাৰ অৰ্থে আমি অতি ফ'কাল বতৰৰ আয়োজন
কৰি থৈছো। বাস্তৱিকতে বুডাপেষ্টত থকা এবাৰ দিন বৰষুণ-বাদল
একোৱেই আমাক আহুকাল নকৰিলে। দক্ষিণ এছিয়া, এফ্ৰিকা
আৰু দক্ষিণ-পূব এছিয়াৰ দেশসমূহৰ বিষয়ৰ ভাৰপ্ৰাপ্ত বিষয়া মিছ-
ভেৰা গাথিয়ে আকৌ মোক ক'লে, 'প্ৰফেছৰ, তোমাৰ বায়োডাটা
পঢ়িলো। কিন্তু তোমাৰ জ্ঞান আৰু কচিৰ বিষয় ইমান বিস্তৃত
যে তোমাৰ ভ্ৰমণ সূচী তৈয়াৰ কৰাই টান হৈছে। তথাপি এই-
খন থচৰা কৰি থৈছো, চোৱাঁ। ১৯৬৭ ছনত তোমাক দিল্লীত
ইণ্টাৰনেশ্যনেল ক'গ্ৰেছ অব্ ওৰিয়েণ্টালিস্টছ- লগ পোৱা অধ্যাপক
জ'ঁ হাৰমাট্টাৰ লগতহে সাক্ষাতৰ সময় স্থিৰ কৰিব পৰা নাই
এখনে। কৰিব লাগিব।'

ইনষ্টিটিউটৰ অফিছৰপৰা এভা ভাণিছ আমাক লৈ গ'ল বুডা-
পেষ্ট বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ইংৰাজীৰ অধ্যাপক আৰু হাঙ্গেৰিয়ান পি ই
এনৰ প্ৰধান সম্পাদক লাজলো কেৰিৰ ককলৈ। তেওঁৰ লগত
দোৱনৌয়া নোহোৱাকৈও কথা পাতিব পাৰিছিলোঁ। দুমাহৰ পূৰ্বে
মাথোন তেওঁ ভাৰতলৈ আহি দিল্লী, বোম্বাই, কলিকতা আদি ছহৰ,
ইলোৰা-অজন্তা, খজুৰাহো আদি ভাৰতীয় কলা কেন্দ্ৰবোৰ চাই গৈছে।
তেওঁৰ লগত সেই দেখি আমাৰ স্থাপত্য ভাস্কৰ্যৰ কথাই হ'ল সবহ।
তেওঁ ভাৰতীয় সাহিত্য-সংস্কৃতিৰ উচ্চ প্ৰশংসা কৰিলে। হাঙ্গেৰিয়ান
সাহিত্যৰ বিষয়ত তেওঁ ক'লে যে তেওঁলোকৰ কবিতা যথেষ্ট উচ্চ
পৰ্যায়লৈ উঠিছে, উপন্যাস আদি গদ্য-সাহিত্য তাৰ তলত আৰু
তাৰ পাছতহে হাঙ্গেৰিয়ান নাটকৰ ঠাই। ত্ৰিছৰ দশকত হাঙ্গেৰিয়ান

লেখকসকলে কৃষকৰ হক নিজৰ কবি কৃষক জীৱনৰ চিত্ৰ আঁকিছিল। ইল্জোছৰ “পোস্তাৰ (Pusztars) মানুহ” এখন তেনে যুগান্তৰকাৰী বচন। বৰ্তমান লেখকসকলে নতুন সামাজিক সমস্যাৰ বিষয়ে চিন্তা কৰে আৰু জীৱনৰ বাস্তৱ চিত্ৰ দাঙি ধৰে। মহানগৰৰ জীৱনৰ তেনে সাহসী চিত্ৰ “ভিজিট্”। নাটকত হাজেবী বৰ আগ বঢ়া নহ’লেও, অৰ্কনীৰ নাটত দ্বিতীয় মহাসমৰত পিটি বুৰ্জোৱা পৰিয়ালৰ কথা প্ৰকাশ পাইছে। কেবিয়ে ক’লে, ‘এব্‌হাৰ্ডৰ জন্মতো আমাৰ দেশতে। কাৰণ, জ্ঞানৰ কাক্‌কা আছে। হাজেবিয়ান গোষ্ঠীৰ মানুহহে।’ সাহিত্য-সমালোচনাত সমাজতাত্ত্বিক বাস্তৱবাদ প্ৰতিষ্ঠা কৰা অৰ্ক লুকাছো মূলতে হাজেবিৰ লোক।

কেঁবিৰ ঠাইৰপৰা Kortvelycsলৈ (নৃত্য-কলাকাৰ সমাজ) গ’লো, হাজেবিয়ান বেলে সম্পৰ্কে নানা কথা পাতিলো। ভাৰতীয় নৃত্য ধাৰাৰ বিষয়ে মই কিছু কথা ক’লো। লগতে ক’লো যে বৰ্তমান শতিকাত তৃতীয় দশকত ভাৰতলৈ আনা পাভলোভা অহাৰ-পৰাই ভাৰতত বেলেৰ কিছু প্ৰভাৱ পৰিছে, আন কালে বেলজিয়ান কলাকাৰ বেগাৰ্ট ৰাষ্ট্ৰিয়ে ভাৰতীয় লোক-সংগীতৰ ভিত্তিত নতুন বেলেও সৃষ্টি কৰিছে। সেইদিনা (১১ ডাৰিখে) আবেলি গেজা বেথ্‌লেন্‌ফাল্‌ডি নামৰ ডেকা দোভাষীজনে ডানিউবৰ সিপাৰৰ প্ৰাচীন দুৰ্গটো চাবলৈ আৰু সন্ধিয়া এখন পুতলা-নাটক Angyal Szallt le Babilonba (বেবিলনলৈ এজন দেৱদূতৰ আগমন) চাবলৈ লৈ গৈছিল।

১২ ডাৰিখে হাজেবিৰ ডাঙৰ কবি গাৰোৰ গাৰাইক্‌ লগ পালোঁগৈ। তেওঁ ক’লে, বৰ্তমান হাজেবিয়ান কবিতাৰ প্ৰধান ভিত্তি সমাজবাদ, কিন্তু বাস্তৱবাদী, সংক্ষপ্ণশীল আৰু ছুব্‌বিয়েলিষ্ট—কবি-তাত এই তিনিটা ধাৰা চলি আছে। তেওঁ ছমিনমান পূৰ্বে মাথোৰ ভাৰত-ভ্ৰমণ কৰি গৈছে। গাৰায়ে দিল্লী, আগ্ৰা, খজুৰাহো, কলিকতাৰ

কলাক্ষেত্ৰ (কল্পিণী দেৱীৰ), কাকীপুৰম্ নগৰত লেখা তেওঁৰ কবিতা-কেইটি হাতত ককি কাপ লৈ আবৃত্তি কৰি শুনালে। মিছ গাখিৰে পাহুত কেয়োটা কবিতাৰ ইংৰাজী অনুবাদ মোলৈ পঠিয়াই দিছিল। তাৰপৰা কৰা মোৰ অসমীয়া অনুবাদ মোৰ কিডাপ 'সকাৰিণী দীপশিখা'ত দেখা পোৱা যাৰ। গাবোৰ গাবায়ে আমাৰ লগত কবিতাৰ কথা পতা শেষ কৰিলে এই বুলি, 'মুক্তি আৰু প্ৰেম আমাৰ জীৱনৰ সবাতো মূল্যবান সম্পদ। প্ৰেম—প্ৰেম তিৰোতাৰ সৌন্দৰ্যৰ, প্ৰকৃতিৰ, সৰ্বোপৰি সমস্ত জগতখনৰ প্ৰেম। আমাৰ দেশ-খনে জগতৰ শান্তি বৰঙনি যোগাওক, তাকে আমি বিচাৰোঁ।' হাজেৰিয়ান ইনষ্টিটিউট অব্ থিয়েট্ৰিকেল ছায়েন্সেছত উঠিব বেকে-লিক লগ পালো, বিশ্ব নাট্য-আন্দোলনৰ বিষয়ে, বিশেষকৈ হাজে-ৰিৰ নাট-জগতৰ বিষয়ত বহুত কথা হ'ল—প্ৰাচীনৰেপৰা আধুনিক সম্পৰীকাৰ (avant garde) নাট, আছাফুল, ব্ৰেখ্ট, স্টানিলাভ্ স্ক্ৰিনকে। গধূলি একেল কেৰেন্জৰ নামত উৎসৰ্গীকৃত অপেৰা-গৃহ Erkel Szinhazaলৈ গ'লো Bank Ban বোলা এখন নাট চাবলৈ। তাত দেখিলো অভিনেতাসকলৰ কি আদৰ।—অভিনয়ৰ শেষত তেওঁলোকে শব্দত দেখা দিলে হাত-চাপৰিৰ যেন অন্ত পৰিবই নোখোজে।

পিছদিনা পুৱা 'নজ্ভিলাগ' (Nagyvilag, বিশাল বিশ্ব) পত্ৰিকাৰ কাৰ্যালয়লৈ গ'লো। সমস্ত পৃথিৱীৰ সাহিত্যৰ বস্তু আনি কাগজখনিত প্ৰকাশ কৰা হয় হাজেৰিয়ান ভাষাত। বিভিন্ন ভাষাৰ বিভিন্ন বিশেষজ্ঞ সম্পাদক। দুজনমানৰ লগ পাই কথাও হ'লো। কালিদাস, বুছকটিক, পঞ্চতন্ত্ৰৰপৰা বৰীজনাথ, কুৰাণ চন্দৰ, অমৃতা শ্ৰীভট্টলৈকে তাত ভাৰতীয় সাহিত্যৰ নিদৰ্শন সময়ে সময়ে দাঙি ধৰা হৈছে। হাজেৰিয়ান সাহিত্যৰ কথা কিন্তু তাত দুঠে। বিশ্বৰ লগত পৰিচয়ৰ পথ হ'ল এই পত্ৰিকাখনি। কেৰেজ হপ্ মিউজিয়াম অব্ ইষ্টান' এথিয়াটিক আৰ্ট্ছ চাবলৈ গ'লো। বিচিত্ৰ এই সংগ্ৰহ—

মধুবা, গান্ধাৰ ভাস্কৰ্যকে ধৰি। কেবেজ হস্ত-এদিন ছখীয়া ল'ৰা-
কণে বুডাপেস্টলৈ আহিছিল, কিন্তু সম্পত্তি অৰ্জন কৰি লগে লগে
নিজস্ব এই মিউজিয়াম গঢ়ি তুলিলে। এব-হিন্ বাক্টায়ৰ কথা
ওলাল—India Muverszete (ভাৰতীয় কলা) গ্ৰন্থকাৰ আৰু
আমাৰ কলাকাৰ অমৃত শ্বেৰ গিলৰ মমাক। গধূলি হাঙ্গেৰিয়ান
ৰাষ্ট্ৰীয় অপেৰা-গৃহত (Magyar Allami Operahaz) বিখ্যাত
বেলে A Diotora (Nutcracker) চালোৱা গৈ।

১৪ মেইৰ দিনা এক নতুন প্ৰতিষ্ঠান দেখা পালো—Institute
of Philosophy ভাবিছিলো তাত বিশ্বৰ বিভিন্ন দৰ্শন, ভাৰতীয়
দৰ্শনৰো তাত অধ্যয়ন হয়। কিন্তু তাত এটাই মাথোন বৃহৎ
অধ্যয়নৰ বিষয়—মাজ্জবাদ। বুডাপেস্ট বিশ্ববিদ্যালয় এটি কক্ষত
লগ পালোঁগৈ প্ৰাচ্যতত্ত্ববিদ অধ্যাপক জঁ। হাবমাট্টাক। তেওঁৰ
জ্ঞান আৰু অবেল-ষ্টেইনেই বক্ৰিয়া অঞ্চলত ভাৰতৰ পুৰাতত্ত্ব উদ্যয়ন
আৰু প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। হাবমাট্টা সেই ধাৰা অধ্যয়নতে বত। তেওঁৰ
শেষ লেখা এটি সুদীৰ্ঘ প্ৰবন্ধৰ আফ-প্ৰিণ্ট মোক দিলে। তাত
ৰাষ্ট্ৰকূট ৰাজবংশৰ ভোজ মিহিৰৰ জলসিঞ্চন আঁচনিৰ বিষয়ে আলোক-
সম্পাত কৰি গভীৰ গৱেষণা কৰা হৈছে। হাঙ্গেৰিৰ দৈনিক কালজ
Nepszabadag (লোক মুক্তি) কাৰ্যালয়লৈ গলো আৰু তাৰ
দেওবৰীয়া সম্পাদক জৰ্জ কালমাৰক লগ পালো। তেওঁ ভাৰতবৰ্ষৰ
বিষয়ে এখন কিতাপ ইতিমধ্যে লিখি প্ৰেছত প্ৰকাশৰ বাবে দিছিল
India in Rest and Unrest—নৱ-ভাৰত গঢ়াৰ নানা সমস্যাৰ
আলোচনাৰে। এখন ডাঙৰ কিতাপৰ দোকানত সোমালো—Allami
Konyvterjoszto Vallalat, আৰু বুজি পালো হাংগেৰিত কিতাপৰ
ব্যৱসায় অতি উৰ্দ্ধগামী। এব-হিন্ বাক্টায়ৰ “কামিনুত্ৰ”ৰ হাঙ্গেৰিয়ান
অনুবাদ দেখা পালো—খজুৰাহাৰ চিত্ৰেৰে বিচিত্ৰ, চমৎকাৰ প্ৰকাশন।
গধূলি মজাৰ আল্লামি অপেৰাহাউচ Rodelinda নামৰ এখন

অপেক্ষা চালোঁগৈ। তাৰ সঙ্গীত জাৰ্মেনিৰ বিখ্যাত সঙ্গীতকাৰ জৰ্জ ফ্ৰিডৰিখ হাণ্ডলৰ (১৬৮৫-১৭৫৯) ৰচিত— সন্তোষ, হৃদয়গ্ৰাহী।

পিছদিনা বুডাপেষ্টে বেডিঙৰ সাহিত্য-বিভাগত গৈ লগ পাহৰা জোল্তান পাপক। তেওঁ সেই বিভাগৰ অন্তৰ্গত ইংৰাজী, আমেৰিকান, কৰাচী, জাৰ্মান, ইটালীয়ান ভাষাৰ উপবিভাগৰ দায়িত্বত। তেওঁৰ বিভাগৰ যোগেদি কেনেকৈ জগতৰ বিভিন্ন ভাষাৰ সাহিত্যৰ কথা হাজ্জে-বিয়ানত প্ৰকাশ পায় তেওঁ কৈ গ'ল। বৃথ আৰু শুকুৰবাবে তেওঁ-লোকৰ 'ভাৰতীয় প্ৰচাৰো (ব্ৰডকাষ্ট)' হয়। তেওঁ কেইবাবিধো পানীয় আমাৰ সমুখত থৈছিল। তাৰ ভিতৰত এটাৰ ব. বৰ উজ্জল। প্ৰশ্ন কৰাত ক'লে, সেইটোৰ নাম বোলে পালিন্কা। "ইয়াক আমি হাজ্জেবিয়ান ভড্কা বোলে।" হাজ্জেবিৰ যি ঠাইত বিখ-ফেনৰ প্ৰেয়সী আছিল সেই ঠাইৰ উৎপাদন। বৰ উগ্ৰ কিন্তু। লোৱা'ল।' মই ক'লো, 'এয়া মোৰ বাবে নহয়।' 'তেনেহ'লে তুমি কোকা-কোলাৰহে ভকত। মদ খাই মতলীয়া হোৱালৈ ভয়।' তাৰ পাছত কথায় কথায় ওলাল, মায়া এসময়ত বেডিঙত নিয়মীয়া কাম কৰিছিলো। পাপে বহাৰপৰা উঠি মোক সাৰটি ধৰিলেহি, If one is in the radio once, he is there for the whole of his life ইয়াৰ পাছত হাংগেৰিৰ নেশ্যনেল মিউজিয়াম চাই ইমৰে মাডাকৰ (১৮২৮-৬৪) শক্তিশালী মহৎ নাটক Mozes (Moses) চালোঁগৈ নেশ্যনেল থিয়েটাৰত।

১৬ তাৰিখে পুৱা হাজ্জেবিয়ান একাডেমি, অব. ছায়েন্স্‌ছেজৰ অন্তৰ্গত লোক-সঙ্গীত গৱেষণা অফুৰ্চানলৈ গৈ পুলকিত হ'লো। ইতিমধ্যে দিল্লীতে নাম শুনা এজন এথ'নো-মিউজিকোলজিস্ট কডলুফ ভিগক লগ পাই অফুৰ্চানৰ সদা-সক্ৰিয় কাৰ্য-পদ্ধতিৰ কথা শুনিলো। তেওঁ হাজ্জেবিৰ সৰ্ব-জন-মান্য সঙ্গীতকাৰ বেলা বাটোক আৰু জোল্তান কোডাইব বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰ সঙ্গীত-অধ্যয়ন আৰু সঙ্গীত-গ্ৰন্থৰ পৰিচয়

দিলে। তেওঁলোক হুজুনে পাশ্চাত্যৰ সঙ্গীতজ্ঞৰ ওচৰত সঙ্গীত বিজ্ঞান শিকি হাঙ্গেবিৰ লোক-সঙ্গীত অধ্যয়ন কৰিছিল আৰু হাঙ্গেবিৰ ক্লাছিকেল ঐতিহ্য প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। ভিগে কিছুমান পুৰণি কাইল উলিয়াই বাৰ্টোকে কেনেকৈ হাঙ্গেৰিয়ান সঙ্গীতৰ শব্দ বা বাণ (melody) আৰু কডায়ে তাৰ ছন্দ বা তাল (rhythm) লিপিবদ্ধ কৰিছিল, তাক দেখুৱালে। তেওঁ ক'লে যোৱা বাঠি বহুৰত এক লাখৰো অধিক melody এইদৰে লিখি সংগ্ৰহ কৰা হৈছে। তেওঁলোকৰ লোক-সঙ্গীত অগ্ৰষ্ঠানে জিপ্‌ছি বন্ধ-সঙ্গীত (লোক) আদিৰ কাৰ্যও মহা উত্তমেৰে কৰি গৈছে। জিপ্‌ছি সঙ্গীতত হাংগেৰি বিশেষ চহকী। হোটেলত আলহীসকলে খাই থাকোঁতে বেহেলাত লোক-শব্দ বজাই জ্যোতাৰপৰা পানীয় বা খাদ্য উপহাৰ ৰূপে লৈ ফুৰা জিপ্‌ছি যন্ত্ৰ-সঙ্গীতজ্ঞ প্ৰায়েই লগ পাইছিলো। সেইদিনাখনেই গধূলি আছাম্বল বুডাপেস্ট পৰিৱেশন কৰা বহুতো সুখাদ্য উপভোগ কৰিলো—পুৰণি হাঙ্গেৰিয়ান সৈনিকৰ নাচ, জিপ্‌ছিৰ প্ৰেমৰ নৃত্য, লাঠি-নাচ, বটল-নাচ, চাবুক-নাচ, ভেৰাৰখীয়া-নাচ, ইত্যাদি, ইত্যাদি দূৰ-দূৰণিৰ হ'লেও লোক গীতবিলাকৰ মিল চকুত চমক লগোৱা বিধৰ 'আমাৰে মইনা শুৰ / এ, বাৰীতে বগৰী কব এ / বাৰীৰে বগৰী পকি সৰিব, / মইনাই বুটলি খাব।' পৃথিৱীৰ এই চুকৰ অসমীয়া এই নিচুকনিৰ লগতে তুলনা কৰিব লগীয়া এটি হাঙ্গেৰিয়ান লোক গীত (কোভাইৰ ই.বাজী অল্পবাদ) Eva, darling Eva, / Now the plums are growing ripe / They are strewn upon the ground, / We'll have them picked up by day-break Eva হ'ল Eve, আমাৰ 'মইনা'ৰ দৰে ল'ৰা-ছোৱালীক হাঙ্গেৰিয়ানে দিয়া জনপ্ৰিয় নাম।

পিছদিনা সোতৰ তাৰিখে নেণ্যনেল অপেৰাহাউছত বিখ্যাত বেলে Spartacus আৰু এটা ছিনেমা-দৰত Itelet (বিচাৰ) ছবি

চাইছিলো। কিন্তু হিনেমা খবটোৰ চকি আদি যেন অনাদৰ-অহ-
হেলাবাহু পাত্ৰ, এনে অজুভৱ হৈছিল। এডাক নুঘিলো তাৰ
কাৰণটো। ক'লে, 'আমাৰ সমাজত বেলে বা থিয়েটাৰৰ বি আদৰ,
হিনেমাৰ সেইমান নাই।' ১৮ তাৰিখে পাঁচজন ভাৰতীয়ক গোট
খুৱাই ইউৰোপৰ বৃহত্তম জলাশয় বালাটন দেখুৱাবলৈ লৈ যোৱা
হয়। সেইদিনা বালাটনত সাগৰৰ ধুমুহাৰ দৰে ধুমুহা। কি উত্তাল
উৰ্মিমালা! এই অঞ্চলটোত প্ৰাচীন ৰোমান যুগৰ তথা তুৰ্কীৰ
অধিকাৰৰ দিনৰ অনেকবোৰ ধ্বংসায়ণশেষ আছে। উল্লেখযোগ্য যে
এই সমস্ত অঞ্চলটোক ৰোমান যুগত পাল্লোনিয়া বোলা হৈছিল।
আমি যাওঁতে মাৰ্টনভান্জান বোলা ঠাইডোখৰ পাৰ হৈ গৈছিলো,
ব'ত এসময়ত বিথকেনে এদিন তেওঁৰ প্ৰেমিকা জোছেফাইনেৰে বাস
কৰিছিল। বালাটন হ্ৰদৰ দক্ষিণাঞ্চলত এটা হ্ৰদবোগৰ চিকিৎসালয়।
এসময়ত ৰবীন্দ্ৰনাথে ইয়াত চিকিৎসা লাভ কৰিছিল। তাৰ ওচৰতে
তেওঁৰ এটি আবক্ষ মূৰ্তি (দিল্লীৰ ৰবীন্দ্ৰভৱনৰ সমুখত থকাটিৰ
যেন নকল)। তাৰ তেনেই কাষতে এজোপা লিণ্ডেন গছৰ তলত
এক ফলকত কবিৰ হাতৰ আখৰৰ দৰে আখৰেৰে (ছটা ভুলেৰে)
লেখা এইকেইটা শাৰী When I am no longer/on this
earth, my tree,/Let the ever-renewed/leaves of thy
spring/Murmur to the wayfarer,/The poet did love
while he lived /8 November 1926 আৰু এক ফলকত
হাৰ্ভেৰিয়ান ভাষাত ৮ নৱেম্বৰ ১৯২৬ তাৰিখে কবিয়ে নিজৰ
আবোগ্যলাভৰ স্মৃতিৰূপে সেই গছজোপা বোৱাৰ কথা খোদিত আছে।

১৯ তাৰিখে বিদায়ৰ মেলা। ইন্সটিটিউশ্যন ফৰ্ কালচাৰেল
বিলেশ্যাম্‌ছৰ উপসভাপতি হান্সৰ ডিমেষ্টাৰ, ভাৰতৰ হাৰ্ভেৰি প্ৰাক্তন
বাজলুত কেৰেণ্ট টুবি, মিছ ভেৰা গাথি, মিস্টাৰ হোল্লো, শিকায়ব্ৰা-
ল্‌ছৰ এডন লোক আদি ছপৰৰ ভোজনত গোট খালে। আমি

পৰস্পৰ প্ৰীতি-বিনিময় কৰিলো। মই ডিমেটাৰক মাথোন এখন ফুলাম গানোচা দি ক'লো। 'বছৰৰ আটাইতকৈ বড়ৰ দিনটোকে আমাৰ ছোৱালীহঁতে নিজে বোৱা এনে এখনি বস্ত্ৰ প্ৰিয়জনক উপহাৰ দিয়ে। ইয়াৰ মূল্য আধিক নহয় ভাৱাৱেগজনিতহে।' ইত্যাদি। এই বুলি *Piana us to the Danube* বুলি এটা কবিতা পাঠ কৰিলো। কবিতাটো পিছত দিল্লীৰপৰা এলোৱা তেওঁলোকৰ *News from Hungary*ত প্ৰকাশ পাইছিল। ছাৰ অবেল ষ্টেইন, এৰ্. ব্লিন বাক্টায়, ফেৰেঞ্জ হগ্ন অমৃত, খেৰ গিল, জাঁ হাৰমাট্টা আদিৰ যোগে ভাৰত-হাঙ্গাৰিৰ কলাগত প্ৰীতি স্বৰ্ণ কৰি বাথ, বিথফেনৰ প্ৰায় সমপৰ্যায়ৰ মহান কম্পোজাৰ বাৰ্টক কডাউৰ মহৎ সঙ্গীত কীৰ্ত্তিৰ কথা স্বৰ্ণ কৰিলো। উপ-সভাপতিয়ে কবিতাটোৰ বাবে আৰু প্ৰীতি-সম্ভাষণৰ বাবে শলাগ ল'লে আৰু হাঙ্গাৰিয়ান সঙ্গীতৰ কেইবাখনো এল্. পি ৰেকৰ্ড স্মৃতিচন-ৰূপে উপহাৰ দিলে। ২০ তাৰিখে হাঙ্গাৰিয়ান ছায়েল একাডেমিৰ লোক সংগীত গৱেষণা কেন্দ্ৰত মই অসমৰ লোক গীতৰ বিষয়ে এটা বক্তৃতা দিলো। কেন্দ্ৰৰ সদস্য সকলে আমাৰ ক্লাছবৰ দৰে বিস্তৃত টোকা লৈ লৈ কথাবোৰ শুনিলে, নানা ধৰণৰ প্ৰশ্ন কৰিলে আৰু মন্তব্য প্ৰকাশ কৰিলে। বিশেষকৈ গোৱালপৰীয়া লোকগীতৰ প্ৰেমৰ কথাত বৰ কোতুলক হৈছিল। আবেলি মিছ গাথি আমাৰ হোটেললৈকে আহিল আৰু তাৰ বাহিৰৰ বৰছাতিবোৰৰ তলত বহি একেলগে কফি খাই খাট নানা কথা পাতিলেহি। তেওঁ তেতিয়া মহাত্মা গান্ধীৰ বিষয়ে এখন কিতাপ লেখি আছিল। বিশেষকৈ তেওঁলোকৰ গীত-মাতৰ বিষয়েই আবেলিটোত মেল মাৰিলো সবহ।

২১ তাৰিখে বিদায়ৰ বেলা। ডুনা ইণ্টাৰনেশ্যনল হোটেলৰ লাউণ্ডত বহি আমাৰ দোক্তাবী এভা আৰু গেজালৈ বহু চাইছো। হোটেলৰ টোকা লেখা কাগজ এটুকুৰা লৈ এঘাৰ দিনৰ নানা মধুৰ

গীতৰ ধ্বনি-প্ৰতিধ্বনি কাণৰ ভিতৰত স্বৰণ-পথে শুনি শুনি 'To
the child of the song' বুলি ছন্দাৰীমান কবিতা লেখিলো : Eva,
Eva dear, there the plums ripen , /They will fall
to the ground tomorrow morning , /But I shan't be
there to pick them, my child, tomorrow morning.
/Yet do you pick them up for me, /pick them up
gently, /pick them as a mother picks up her dearie
/As you do it , Hum a Bartok, or a Kodaly, or a
Gipsy tune, or better perhaps a song / from the distant
country-side/and smile one of those beautiful greeting
smiles of yours কেয়াবিহেজ বিমানকোঠলৈ আহি পূব বালিনলৈ
বুলি এখন মাভেল জাহাজত উঠিলো।

Kejaraat কিয়াবৎ। প্ৰস্থান।

ডায়েৎসালেণ্ডৰ ডায়েৰি

কেয়াৰিহেজৰপৰা উঠা মাৰি ঘণ্টাত ডেৰ শ কিলোমিটাৰ আঙুৰি মাথোন ডেৰ ঘণ্টাত পূব বাৰ্লিনৰ ধোঁনফেন্ড এয়াৰকিন্ডত নামিলোঁগৈ। পূব জাৰ্মানিৰ (ইংৰাজীত জি ডি আৰ, =জাৰ্মান ডেমোক্ৰেটিক বিপ্লৱিক, জাৰ্মান ভাষাত ডি ডি আৰ্-ডায়েৎস ডেমোক্ৰেটিশ বিপ্লৱিক) সাংস্কৃতিক মন্ত্ৰালয়ৰ অতিথিৰ ভাবপ্ৰাপ্ত হেৰ্ মেজৰ আৰু দোভাৰী হেৰ্ ই লুইজাৰ আছিল। দুয়োজনে নিজ হাতে আমাৰ পেটাৰি চৌচৰাই মন্ত্ৰালয়ৰ গাড়ীত তুলি আমাক এটা ডাঙৰ হোটেল পোৱালেগৈ। তাত আমাৰ বাবে মন্ত্ৰালয়ৰ প্ৰতিনিধি মহিলা এনেলিজ বাহোৰ বৈ আছিল আৰু দুজনমান ভব্য লোকেৰে। আমি সেইখিনি পোৱাগৈ মাত্ৰকতে ভূবিভোজনৰ লাঞ্চ হ'ল। 'প্ৰতিনিধিগৰাকীয়ে জনালে, আমি বাৰ্লিনলৈ অহা খবৰ আগদিনাখন মাথোন পোৱা হৈছে বাবে কোনো ফাইন্ডটাৰ হোটেলত স্থান পোৱা নগ'ল, গতিকে প্ৰটোকলমতে আমি লগে লগে আটেন্স কিলোমিটাৰ দূৰৰ ড্ৰেছডেন ছহৰত সদ্যহতে থাকিবগৈ লাগিব। 'আমি ভগা পঁজাতো থাকিব পাৰোঁ।' বুলিলেতো নহ'ব। বঙিৱাল দোৱনীয়া লুইজাৰৰ (যি কথায় কথায় ইংৰাজী নাহেৰি বাইম্, আঙবাৰ) লগত বাষ্টীয় ৰাজপথেদি এখন মটৰকাৰত এক অভিনৱ অভিজ্ঞতাৰ যাত্ৰা আৰম্ভ হ'ল। পথাৰখন যেন বহল বাটটোৰ চুটী পটি। এটাইদি গাড়ী ৰায়, এটাইদি গাড়ী আহে ধুমুহাৰ দৰে প্ৰচণ্ড বেগত। অন্যথা নচলে। বাটত মানুহ বা বোঁৰা বা গাড়ী দেখা পাবলৈ নাই দূৰে দূৰে ওভাৰব্ৰিজৰ ওপৰে বা বৰ দূৰে দূৰে মানুহ যোৱা বাটৰ বাহিৰে। দুইকাষে বিস্তীৰ্ণ খেতিৰ পথাৰবোৰ, ব'ড 'খম্বা হলকল কবিৰ' লাগিছে। ক'ববাত বৰ

একোখন পথাৰ আঙুৰৰ বাৰীৰে ঢকা। ক'ববাত প্লাষ্টিক দি ঢাকি, ধোৱা একোখন পথাৰ, য'ত সম্ভৱতঃ বিলাহী বেঙেনা আদি অৰ্ধলম্বী খেতি লহুপহাই উঠিব লাগিছে। এই সমস্ত পথাৰ বোধ হয় ট্ৰেক্টৰে হাল বাই কৰা সমবায় কৃষিৰ খেত। এঠাইতহে দেখিলো মোতকৈও ওখ এটা ঘোঁৰা (stallion) হালত জুঁটি জোতা-মোজা পিন্ধা এক বঙাটুনি চাহাবে হাল বাইছে। সেয়া বোধ হয় সমবায়ৰ বাহিৰৰ গাইঙটীয়া খেতি। বাটৰ কাষৰ গছ কিছুমানত দেখিলো একোটা হাঁত টেলিফোন আঁৰি ধোৱা আছে। জানিব পাৰিলো, বাটত গাড়ী বেয়া হ'লে বোলে তাৰপৰা ফোন কৰি দিলেই ওচৰৰ কাৰখানাবৰপৰা মিস্ত্ৰী আহি গাড়ী ভাল কৰি থৈ যায়। আমাৰ দেশত এনে ব্যৱস্থা সম্ভৱ হ'লহেঁতেননে ?? সি যি হওক, এই দুই কি তিনি মাহেই ইউৰোপত বসন্ত, গ্ৰীষ্ম, যি বোৰল, আৰু খেতিৰ বতৰ। তাৰ ভিতৰতে খেতি কৰি বছৰটোলৈ খাদ্য, শাক-পাহলি সংৰক্ষণ কৰি ৰাখিব লাগে। বাক। আমি আবেলি বেলা ড্ৰেছডেন পাই আষ্টুৰিয়া নামৰ বৃহৎ হোটেলত ব'লোঁগৈ।

২২ মেই। ড্ৰেছডেন। পুৱা দেখোন জাব আৰু বতাহ। পুল'অভাৰ, অভাৰকোট দুইটাই ল'ব লগীয়া হ'ল। বাছ আৰু বেলেত এক হ'লস্কুলে ফিয়ৰ্ মুজিকলৈ (High School for Music) লুইজাৰে লৈ গ'ল। হাই স্কুল মানে আমাৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মানদণ্ডৰ শিক্ষানুষ্ঠান। দেশত সঙ্গীত-শিক্ষাৰ বাবে উচ্চ দাবী নানা অস্থানৰ কালৰপৰা। তাৰ ব্যৱস্থাৰ কথা 'সকালক' অধ্যাপক কোএহ্লাৰে বুজাই ক'লে আৰু আমাক আষ্টু-বিদ্যাত গাড়ীৰে থৈ গ'লহি। তাৰপৰা আমি লোক-কলাৰ সংগ্ৰহালয় চাই শিশুৰ বাবে বন্ধমঞ্চলৈ (খিয়েটৰ ডেব'লুয়েন্ জেনে-বেটিয়ন) গ'লো। দেশত তেনে পাঁচটা নাটখানা আছে, য'ত শিশুসকলক "তিৰিটা বয়স-স্বৰত ভাগ কৰি সেই অঙ্গুসৰি নাটৰ

অভিনয় দেখুওৱা হয়। সেই দিনা মঞ্চটোত “বজা আৰু ভেৰা বখীয়াৰ সাধু” নাট (ডাছ্ মাৰ্চেন্ কন্স কেইজাৰ উণ্ড্ হিটেন্) হৈছিল। ল’ৰা-ছোৱালীবোৰে আমাক সিহঁতৰ মাজত পাই বেছি খবৰিছিল আৰু উত্তা স্নিভাৰ বোলা এটা সাত-আঠবছৰীয়া ল’ৰা আহি মোৰ কোলাত সোমাই লৈছিল, সুখিছিল, ভাবতৰ ডাক-টিকট কিছু মই দিব পাৰিমনে? মই দিম বুলি প্ৰতিশ্ৰুতি দিলো, ঘৰ পাই কিছু পঠিয়ালোও। ল’ৰাটিয়েও বহুত দিন চিঠি-পত্ৰ দি আছিল—অৱশ্যে জাৰ্মান ভাষাত। ময়ো ইংৰাজী-জাৰ্মান অভিজ্ঞান এখন হাতত লৈ মোৰ জাৰ্মান ভাষাত উত্তৰ দিছিলো।

২৩ মেই। বিজুলীয়ে চলোৱা ডবল-ডেকাৰ বেলেত উঠি চীনা মাটিৰ পিৰিচ-পিয়লাবেপৰা পুতলালৈকে কৰা কাৰখানা চাবলৈ বিখ্যাত মেইছেনলৈ গ’লো। ১৭০৯ ছনত হেনো য়োহান কিউৰিখ্ বট্-গেৰে চীনা মাটিৰ মূলতৰ্ঘটি আৱিষ্কাৰ কৰি পিছৰ বছৰ সেই ঠাইত সেই কাৰখানাৰ ভেটি থাপে। এতিয়া সি এহেজাৰমান কৰ্মীয়ে ব্যস্তভাৱে কাম কৰা কাৰখানা। কাওলিন, কোৱাৰ্টজ আদি উপাদান মিলাই কেনেকৈ কেঁচা উপাদান ঠিক কৰি লৈ সঁচত মাৰি পুতলা কৰে, আমাক এগৰাকী মহিলাই দেখুৱালে আৰু তেনে কেঁচা পুতলা এটা (পুৰি পকা কৰাব আগৰ অৱস্থাৰ) মোক উপহাৰ দিলে। ওচৰতে থকা বজা August der Starke অৰ (August the Strong) কাৰেঙৰ নহবৎখানা চাই গধূলি ড্ৰেছডেনৰ ৰাজকীয় মঞ্চত (স্টাটথিয়েটাৰ) বিখ্যাত বেলে-নাটক “গিজেলা” চালোহি।

২৪ মেই। ড্ৰেছডেন। কালি আৰু আজিৰ “মৰ্নিং ষ্টাৰ” কাগজত ওলাইছে ৰোমানিয়াত ডাঙৰ বানপানী হৈছে, আটো লাখ মানুহ গৃহহীন হৈছে, কুশ লোক মৰিছে। এখন গাড়ীত উঠি এল্-বৈ নৈৰ পাৰে পাৰে মেইছেন পালেগৈ আৰু তাৰ বেলেয়ে বেস্টুৰী, মিল্লোপা হোটেলত ঠাই লৈ গ’লো ওচৰৰ প্ৰাচীন ছেয়নি বজাৰ

হুগ চাবলৈ। ভাৰপৰা লেইপজিগ পথেদি ঘূৰোঁতে বাটতে এটা বেচুৰী পালো, তাৰ আগফালে বেৰত লগৰ এটি ঘোষণা খোদিত আছে—
১৮১০ ছনত সেই ঘৰত গাতে বাস কৰিছিল (In/Diesen Hause
Joh. Wolff/Goethe/Vom/19. Zum 20. April/1813)।

২৫ মেই। অধ্যাপক কোএহ্লাৰে তেওঁৰ গাড়ী পঠিয়াইছিল আমাক নিবলৈ। গ'লো। তেওঁৰ মহাবিদ্যালয়ত উত্তৰ-পূব ভাৰতৰ লোকগীতৰ বিষয়ে মোৰ বক্তৃতা। লুইজাবে মোৰ কথাৰ ভাঙনি কৰি গ'ল। বিশেষকৈ বনগীত আৰু গোৱালপৰীয়া গীতৰ কথা-বস্তু আৰু মূৰে ভূয়োভাসকলক আনন্দ দিছিল। অধ্যাপকে বক্তৃতাৰ শেষত মোক ধন্যবাদ আৰু প্ৰশংসা দি আইনাম আৰু গোৱালপৰীয়া গীতৰ বিশেষ উল্লেখ কৰিলে। বক্তৃতাৰ শেষৰ প্ৰশ্নোত্তৰৰ বেলা আমাৰ ঢোল, বিবিধ তাল, গগনা আদিৰ বিষয়ে বৰ কোঁতুহল হৈছিল আৰু মই ব্ৰেকবোৰ্ডত আঁচল বন্ধবোৰৰ নিজ জোখৰ ছবি আঁকি দিয়াত সকলোৱে মেকত ঢকিয়াই তাৰিক কৰিছিল। এগৰাকী ছাত্ৰীয়ে হুগাহ স্মৃতিৰা বঙৰ গোলাপৰ খোপা এটা মোৰ হাতত দিলেচি। অধ্যাপকৰ গাড়ীয়ে আমাক লৈ গ'ল মুকুমাৰ কলা সংগ্ৰহালয়লৈ— য'ত অষ্টাদশ শতিকাবোৰা আৱন্ত কৰি আধুনিক চিত্ৰকবসকলৰ কলাকৰ্ম সংৰক্ষণ কৰা হৈছে। ভাৰপৰা বেলস্টেশ্যনলৈ গ'লো লেইপজিগলৈ যাবলৈ। ট্ৰেইনলৈ বহুত সময় আছে। প্লেটফৰ্মতে ইংলি-দিগিল কৰিছো। এনেতে লুইজাবৰ এজন বন্ধু আহিল—ট্ৰিক কিয়া কৰোঁতা ভিল হামাখাৰ। তেওঁৰ লগত পানত যোগ দিবলৈ কৰা নিমন্ত্ৰণ। প্ৰত্যাখ্যান কৰি বৈ থাকোঁতে এবাৰ মোৰ বৰকৈ হাসি এটা অছিল। তেওঁ ঘপ কৰে মোৰ মুখত আঙুলি এটা ভৰাই দিলে। 'কি কৰিছা এইখন?' 'নহ'লে তোমাৰ পেটলৈ কেনেকৈ কুত সোমাই নাৰ পাৰে।' 'অ'। ভূত আছে 'খদি, মোৰ পেটৰ ভিতৰতেহে।' 'হাঁছিলো কেয়োটাই।' বেল আহিলত লেইপজিগলৈ

গ'লো আৰু তাৰ ইণ্টাৰহোটেল স্টাড লেইপজিগত আস্থান পাতিিলে।
 ঘূৰি ঘূৰি ফুৰাব ফলত গাত যেন জৰ বিষ।

২৬ মেই। লেইপজিগ। পুৱা নগৰৰ পুৰণি টাউন হলৰ
 এডিয়া বজাৰ (Naschmarkt) ছোৱা ঠাইলৈ গ'লো আৰু গ্যালেৰ
 একান্ত মূৰ্ত্তিৰ তলত থিয় হৈ কৰ্টোৱাক তুলিলে। ওচৰতে এটা
 পুৰণি গীৰ্জা, য'ত এদিন বাথ কোৱাৰাৰ মাণ্টাৰ আছিল। লুইজাবে
 লৈ গ'ল অজিন্স ইনষ্টিটিউট্ ফিয়ৰ্ লিটাৰেটুৰলৈ। তাৰ সঞ্চালক
 ডক্টৰ জীৱন্তী লুইজা শ্বিড্‌টৰ লগত বহুত পৰ কথা হ'ল। এনে
 অল্পৰ্ত্তান বিবল। তুলনা মাথোন মক্কাৰ গৰ্ভি ইনষ্টিটিউট্। বিকশমান
 সাহিত্যিক প্ৰতিভাক ইয়াত প্ৰশিক্ষণ দি ঘন সৃষ্টিশীল পথত লগাই
 দিয়া হয়। ইয়াৰ পুৰণি ছাত্ৰই সাহিত্যত বাঙালী পুৰস্কাৰো লাভ
 কৰিছে। আন দেশবৰগৰো প্ৰশিক্ষণাৰ্থী যোগ দিয়েহি।

২৭ মেই। পুৱাতে লেইপজিগ ষ্টেশ্যনবৰগৰ ৰেল ধৰিলো
 হালেলৈ— তাত হালে বিশ্ববিদ্যালয়ত প্ৰাচ্যতত্ত্ববিদ্য অধ্যাপক হেইজ
 মোডেক লগ পাবলৈ। তেওঁ ভাৰত আৰু বৰ্মাত থাকি গৈছে আৰু
 ভাৰতৰ প্ৰাগৈতিহাস আৰু ইতিহাসৰ বিষয়ে গ্ৰন্থ প্ৰণয়ন কৰিছে।
 অল্পপতে (১৯৬৭) মাথোন ওলাইছিল বংগৰ ৰূপকথাৰ বিষয়ে
 তেওঁৰ *Bengalische Maechen* আৰু *La Femme Dans*
d'Art de d'Inde তাৰ ইংৰাজী ৰূপান্তৰ *Woman in Indian*
Art লৈতে। মোডেই বিশ্ববিদ্যালয়ত এটা বৌদ্ধ কেন্দ্ৰ খুলিছে
 আৰু তাৰপৰা বছৰে *Buddhist Yearly* নামৰ পত্ৰিকা প্ৰকাশ
 পায়। মোৰ হাতত অখিল জীৱন্তীয় প্ৰাচ্যবিদ্যা সম্মিলনত পণ্ডিত
 থামটিকলৰ বৌদ্ধ-ধৰ্ম-বিষয়ক মোৰ প্ৰশ্নকটো আছিল। তেওঁ সেইটো
 লেখি পত্ৰিকাখনৰ বাবে বাৰ্ষিকই খুজিছিল। মোৰ হাতত তাৰ
 দ্বিতীয় এটা নকল নাছিল বাবে বাৰ্গিনৰপৰাহে কটোকপি এটা
 কৰি পত্ৰিমাৰ্ত্ত পাছত। মোডেৰ ঘৰলৈ পুথিভঁৰালটো চলো। তাৰ-

ডব বিয়েই কিতাপ অলেখ। ডেৰ লগত চাহ খাই ডেৰ
জ্বাৰ মুখৰ আপেল তলত কটো তুলি বেগত উঠি চৌবিহীন
মেটকৰ বকা লেইপজিগৰ বব স্টেশ্যনটো পালেহি। তাত ৩০ মিনিট
থাকি এখন টেলি গৰি ৫ মিনিটত ভেল'গ কিলিপ বিল্ল'ৰ বোলা
অতি বৃহৎ প্ৰকাশন প্ৰতিষ্ঠানত হাজিৰ হ'লোহি। পেনিকানৰ
দৰে পেপাৰবেকৰ বাবে এই বিল্ল'ৰ বিখ্যাত। আমাক কোৱামতে
ভেতিয়ালৈকে বোলে দহ হাজাৰ বিভিন্ন কিতাপ ডেওলোকে হুপাই
উলিয়াইছে। ডেওলোকৰ ডিজিটৰ বহুত মন্তব্য দিবলৈ নিয়াত
মাহোন আশ্চৰ্যৰ তাৰ প্ৰকাশ নকৰি নোৱাৰিলে। বাষ্ট্ৰীৰ ওপেৰ
গ্ৰেছ্ হাউছত বিখ্যাত কছ বেলে-বচক খাইকোভকিৰ জগৎবিজ্ঞত
Swanlake চাই যেন নয়ন সার্থক কৰিলো।

২৮ মেই। ১১ বজাত ওপেৰ-গ্ৰেছ্ হাউছৰ ভিতৰখন চাবলৈ
গৈছিলো, কিন্তু তাৰ কাৰিকৰি সকলক ড'কেইজাবে কোঠাবোৰ
ভেতিয়া কামত লাগি থকাত ৩৩০তহে আমাক আহিবলৈ ক'লে।
ইতিমধ্যে সেই দেখি আমি লেইপ-জিগৰ বুৰঞ্জীৰ নিদৰ্শনেৰে লেইপ-
জিগ সংগ্ৰহালয় চাই কাৰ্ল মাল্ল বিশ্ববিদ্যালয়ৰ দক্ষিণ এছিয়া বিভাগতো
একুয়কি মাৰিলো। আগৰ প্ৰাচ্যতত্ত্ব, ভাৰততত্ত্ব, ভাৰতৰ ধৰ্ম আৰু
দৰ্শনৰ আধুনিক অধ্যয়নৰ বাট দেখুওৱা জাৰ্মানি আজি ভাৰত
তথা দক্ষিণ এছিয়াৰ আন দেশবোৰৰ বাৰ্জনৈতিক-অৰ্থনৈতিক অধ্যয়নৰ
পথডহে আগ বাঢ়িছে। বিশ্ববিদ্যালয়ত গৈ লগ পোৱা ডক্টৰ
ক্ৰীমটী ডলবেছ ডনিনে পঞ্জাবত ১৫ মাহ থাকি বিহিছ লিখিছিল
—British Policy in the Punjab after the Accession of
1849 ডেৰ আন এজন সহকৰ্মীয়ে কিন্তু নতুন এখন সংস্কৃত-
জাৰ্মান অভিধান ৰচনা কৰি আছে বুলি জানিবলৈ পালে। কথা-
বতৰাত দেখিলো, বিভাগৰ পণ্ডিতসকল ভাৰতৰ আৰ্থিক সমস্যা
সম্পৰ্কে যেন অতি সজাগ। ওপেৰ গ্ৰেছ্ হাউছটো কিন্তু আচৰিত।

মিজাই এখন কেন্দ্ৰ বাল্য। ড° কেইজাবে আমাক ঘৰটো দেখুৱাবলৈ
 ফ্ৰেন্চকৈ যিখন লিফ্টত ফুলিলে, সেইখনেই কি প্ৰকৃত। তেওঁ
 ক'লে, 'চোৱাঁ, এইখনত ফোলকন ছাউ-পুই জাৰ্মান উঠিব পাৰে ?'
 মই শুলিলো, 'ফুলাব দৰে পাভল ভাৰতীয় কিমানকোৰ উঠিব
 পাৰিব ?' উত্তৰ নিদি তেওঁ যাবোন খল-খলকৈ হাঁহিলে। অতিনয়ন
 মঞ্চ, আখৰাৰ মঞ্চ, সাজ সজ্জাৰ কোঠা, অৰ্কেষ্টাৰ কোঠা, মেচিন-
 নিয়ন্ত্ৰণ কোঠা, শোহৰ নিয়ন্ত্ৰণ কোঠা আদি প্ৰত্যেকৰে কেইবাটা-
 কৈও কিমানবোৰৰে কোঠা, তাৰ অন্ত নাই। সকলোবোৰৰ
 ভিতৰত আচৰিত বস্তু একালে মঞ্চ আৰু অৰ্কেষ্টা আৰু আনকালে
 অস্তিবিহীনমকৈ ৰাখি অগ্নিনিবাৰণী লোহাৰ আৱৰণখন। সি কাৰ্য-
 কমনে, তাক দিনে পৰীক্ষা কৰা হয় আৰু এক মুহূৰ্ত বাদ নপৰাকৈ
 তাৰ ওচৰত পহিবাদাৰ বণ্ডায়মান, চিৰজাগ্ৰত। এই আটাইবোৰ ঘূৰি
 ঘূৰি চাওঁতে ছবটোমান লাগিল। য'তে তে তে টেলিফোনবোৰ দেখি
 এবাৰ কেইজাৰক শুলিলো, 'তোমালোকৰ ঘৰটোত কিমানটা
 টেলিফোন আছে ?' 'অ। তুমি একেবাবেই এমেৰিকানবোৰৰ
 দৰে হৈছা। চব সংখ্যা লাগ!! এশ বাস্তিটোমান থাকিব পাৰ।'
 গোটেই প্ৰতিষ্ঠানটোৰ অকৃত মিহাৰোৰ দেখি আভতুত হৈ পৰিলো।
 ক'লো 'ডক্টৰ কেইজাব বিএট্ৰিচৰ খুনীয়া চকুৰোৰে ডাঙেক স্বৰ্গখন
 দেখুওৱাৰ দৰে তুমিও আধুনিক বিজ্ঞানৰ উদ্ধাৱন সৌন্দৰ্য সৃষ্টিকাৰী
 এই গোলোকধামখন দেখুৱালা।' 'প্ৰাফছৰ, তোমাৰ প্ৰশংসাৰ
 উত্তৰ দিবলৈ মোৰ আকৌ গ্যতেৰ ভাৰা নাই নহয়।' 'মোৰ পিছে
 এই ঘৰ এৰি যাৰৰ মনকে যোৱা নাই।' 'বেছ কথা, তুমি
 এবছৰে বিশ্ববিদ্যালয়ত জাৰ্মান শিকি লোৱাঁ। তাৰ পাছত তোমাক
 আমাৰ সকলো শিক্ষাৰ্থীৰ অধিকাৰ পাতি থ'ম।' হাঁহিলো আৰু
 বৰ্হত ধন্যবাদ দি হোটেল-মুৱা হ'লো, কাৰণ Opernhaus am
 Karl-Marx Platzঅত Masken-ball (মুখা-নাচ) নামৰ ওপেৰা
 চাৰ দানে লুজি।

২৯ মেই। পুৱা বেলত ড্ৰেছডেনৰ আৰ্ট্‌বিয়া হোটেললৈ ঘূৰি আহিলো। আৰু চিত্ৰকলাৰ পুস্তক-প্ৰকাশক ডেব্‌ ভেৰ্গাণ ডেব কুনস্ট ছাবলৈ গ'লো। মাথোন ১৯৫২ত স্থাপিত এই প্ৰতিষ্ঠানে ইউনেস্কোৰপৰা ১৪৬টা পুৰস্কাৰ পাইছিল ডেডিয়ালৈকে, আৰু কলা-মুদ্ৰণত বিশেষ পাবদৰ্শিতা প্ৰদৰ্শন কৰিছিল। মোৰ আগে আগে অখিল ভাৰত প্ৰাচ্যবিদ্যা সন্মিলনৰ শূকুমাৰ কলাৰ সভাপতি হোৱা হাৰ্মেন গোএংস (পশ্চিম জাৰ্মানি) আৰু মূলক ৰাজ আনন্দৰ Indische Miniaturenখন ভেৰ্গাণেই উলিয়াইছে। তেওঁলোকৰ লগত কথা পাওঁতে অনুবিধা পাইছিলো, কাৰণ পানী লাগি মোৰ নাক মুখ সম্পূৰ্ণ বন্ধ হোৱাৰ উপক্ৰম। লুইজাবে এটা পলিক্লিনিকলৈ লৈ গ'ল। জুগৰাকী মহিলা ডাক্তৰে পৰীক্ষা কৰি তিনি বাকচ টেব্লেট দিলে। মই খাবলৈ ধৰাৰ লগে লগে মোৰ নোলোৱা মাত ওলুপ আৰু লাক পাতি খেঁকাৰ ওলাবলৈ ধৰিলে। মই সম্পূৰ্ণ ভাল হৈ উঠিলো। আৰু সন্ধিয়ালৈ কবিবৰ মেকস ছিমা বিত্তৰ নিমন্ত্ৰণ খাবলৈ যাৰ পৰা হ'লো। হিটলাৰৰ ৰাজত্বত থাকিব নোৱাৰি কমিউনিষ্ট ভাবাপন্ন ছিমাৰিঙে জাৰ্মানি এৰি চেকে। স্লোভাকিয়া, ফ্ৰাঙ্ক, পেলেস্টাইন আৰু ইংলেণ্ডত ঘূৰি ঘূৰি ১৯৪৬তহে ড্ৰেছডেনলৈ ঘূৰি আহিছে।

৩০ মেই। ড্ৰেছডেনলৈ। তাৰ পিকচাৰ গেলেৰি চাবলৈ গ'লো। ৰাফেল, কৰেন, ভান ডাইক আদি দ্বাদশব্দসকলৰ চিত্ৰকৰ্মবোৰ সজাই ধোৱা আছে। গাইড ৰূপে টা শ্বেকৰ্ডাৰ (পকেট কোঁনোগ্ৰাম) এটা ভাবালৈ ল'লে গিয়ে একালৰপৰা 'সৰ্কলো' বৰ্ণনা 'মি ৰায়, তুমি শুনি তুমি চিত্ৰখোৰ বৃদ্ধি বৃদ্ধি আঁস কাঁটি গৈ থাকিলেই' হ'ল। 'গেলেৰিৰ বহুতো চিত্ৰ ষোল্লিক, বহুতো ভাঙি নহওঁ।'

৩১ মেই। প্ৰথম সপ্তাহী ডয়েৎস বেইৰবাৰ্গলৈ গ'লো। ইয়াত 'Nouvelles Deutschland' নামৰ দৈনিক পত্ৰখন আছে।

নিৱাড বানপানীৰ খবৰ, এক নিবৃত্ত লোকক সন্নিপাত-প্ৰতিবেদক বেজী দিয়াৰ খবৰ। বহুত ঠাইত কল-কাৰখানা বন্ধ হৈ গৈছে, বাজআলি দুৰ্গমনীয়-হৈছে। আন্তৰ্জাতিক হোটেল উৰ্টেৰ ডেব লিণ্ডেনত অৱস্থান কৰি আবেলিহে ছপবীয়াৰ ভোজন আৰু বাঙি পলমকৈহে নৈশ ভোজন ধৰি জিৰণি লোৱাৰ বাহিৰে আজি কাম নাই।

১ জুন। বাৰ্লিন। লুইজাৰে Staatlichen Schauspiel schule Berlin(Berlin Institute of Theatre)অলৈ লৈ গ'ল। তাৰ অধ্যাপক কডল্ফ পেঙ্কাই বুজাই দিলে, তেওঁলোকটি অভিনয় প্ৰশিক্ষণৰ অনুষ্ঠান। অভিনয়ৰ সকলো দিশৰ কৌশলকে তিনি-বছৰীয়া কোৰ্ছত শিকোৱা যায়। স্টানিলাভস্কি, ব্ৰেখ্ট আদিৰ পদ্ধতি অতি সূক্ষ্মভাৱে অধ্যয়ন অধ্যাপন কৰা হয়। পাছবেৰ্গা গ'লো বাৰ্লিনৰ ৰাজকীয় বেলে মহাবিদ্যালয়লৈ, য'ত সাত বছৰ প্ৰশিক্ষণ দি ডিপ্লোমা দিয়া হয়। অনুষ্ঠানটোৰ কোঠাবোৰৰ উপৰিও ছটা চলি থকা আখৰা চাই আৰু সঞ্চালক ড° আলবিন ফ্ৰিশৰ মুখত কলা-কৌশলৰ ব্যাখ্যা শুনি আবেলি হোটেললৈ ঘূৰিলো।

২ জুন। বাৰ্লিন। প্ৰকাশন প্ৰতিষ্ঠান ভেল'গ' কক্ উণ্ড ভেণ্টলৈ গ'লো। কি বিবাট কাৰবাৰ! ভাবতৰো বঙলা, হিন্দী, কান্ধীৰী, মৰাঠী পঞ্জাবী, তামিল, উৰ্দু, মালয়ালম আদিবপৰা অনুবাদ কৰা অলেখ পুথি তেওঁলোকে ছপা কৰিছে। বৰ্তমান জাৰ্মান সাহিত্যৰো শ্ৰেষ্ঠ লেখকসকলৰ গ্ৰন্থ তেওঁলোকৰ প্ৰকাশন জাৰ্মানিত কিটাপৰ দাম বৰ কম, গ্ৰাহকৰ সংখ্যা সৰহ। ভেল'গৰপৰা আমি ওচৰৰ হোটেল ভূপেৰ্গকাফ্ৰেড লাক্ খাই সংক্ৰতি মন্ত্ৰালয়লৈ গ'লো। তাৰ বুৰো অৰ্. কাম্‌চাৰ এণ্ড ইণ্টাৰনে-শ্যনেল গেস্টছত জাৰ্মান একাডেমি অৱ ছায়েন্সেছ ইতিহাসৰ কেন্দ্ৰীয় অনুষ্ঠানৰ জাবতীয় শিক্ষণৰ ড° হৰ্ট' ক্ৰুগোৱক লগ পালোঁগৈ। তেওঁৰ অনুষ্ঠানটো গৱেষণাৰ কেন্দ্ৰ। ছায়েন্স একাডেমিৰ অৱসৰো

অল্পচান হ'ল ভাৰতত্ব, প্ৰাচীন ইতিহাস আৰু পুৰাতত্ব, দৰ্শন, অৰ্থবিজ্ঞান আদি, সম্ভাষণৰ অধীনত সকলো তাত গৱেষণাত বৰ্ত। ইতিহাস কেন্দ্ৰই বাৰটা খণ্ডত সামাজ্যতাত্ত্বিক দৃষ্টিৰপৰা জাৰ্মেনিৰ ইতিহাসৰ আঁচনি লৈ নিজকে ব্যস্ত ৰাখিছিল। ক্ৰুএগাৰ ১৯৫৯ত ইণ্ডিয়ান হিষ্টৰি কংগ্ৰেছত যোগ দিবলৈ গুৱাহাটীলৈ আহিছিল আৰু অন্যত্ৰ গান্ধী ছেমিনাৰত যোগ দিছিল। তেওঁৰ চিন্তাত গান্ধী বৰ্দিও সাত্ৰাজ্যবাদ বিৰোধী উপনিৱেশবাদ-বিৰোধী, ইত্যাদি, তথাপি তেওঁ কিছু ইউটোপিয়ান। গম্ভীৰ বাৰ্লিনাৰ আঁহাখলত ব্ৰেখ্টৰ নাটক Schweyk im Zweiten Weltkrieg-অৰ (দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধত বোৱেইক) অভিনয় চলোৱা গৈ। নাটকৰ ব্ৰাউ কোপেকাৰ ভূমিকাত আছিল বিখ্যাত গায়িকা আৰু অভিনেত্ৰী গিজেলা মেই।

৩ জুন। দিনৰ বেলা স্কুল অৰ্ এপ্লাইড আৰ্টছত ডিজাইনিং, বিজ্ঞাপন, আদিৰ কৌশলৰ অধ্যয়ন আৰু প্ৰশিক্ষণৰ পদ্ধতিৰ কথা পাতি গম্ভীৰ হ'লত মেট্ৰপল থিয়েটাৰত অভিনয় চলোৱা গৈ Bretter, die die Welt bedeuten নামৰ সাক্ষাৎ নটৰ। আজি আমাৰ লগতে নাটক চাট মোৰ নিচেই কাষতে ৰহিছিল কালি দেখা পোৱা অভিনেত্ৰী গিজেলা মেই। ভাৰাৰ অভাৱত পৰিচয় হোৱাহে নহ'ল।

৪ জুন। বাৰ্লিনৰ ডয়েৎস হ'খশুলে কিয়ৰ মুজিক চাবলৈ গ'লো। ইও ডেছডেনবখনৰ দৰেই, কিন্তু ইয়াত জাৰ্মানিৰ লোকক ভাৰতীয় সঙ্গীতৰে পৰিচয় কৰি দিবৰ প্ৰয়াস এটিও আছে। পিছবেলা হমবৰ্ণ্ট বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এছিয়া বিভাগলৈ (Sektion Asienwissenschaften) আহিলো। বিভাগটোত ভাৰততত্ব (সংস্কৃত, বঙলা, উৰ্দু, হিন্দী, ডামিল), চীনতত্ব, জাপান, আৰব, কিছু কিছু আফ্ৰিকাৰ ভাষা, ইণ্ডোচীন, ভিয়েটনাম, কোৰিয়া আদিৰ অধ্যয়ন হয়। আমি লগ পালো অধ্যাপক কুৰ্ট হৰেবক, তেওঁ ইণ্ডোনেছিয়া-অধ্যয়নৰ বিশেষজ্ঞ। ভাৰতবৰ্ষ-সম্পৰ্কীয় অধ্যয়নৰ মূল হাৰুহৰু

অধ্যাপক, কন্ঠনক, লগ পাব পৰা নহ'ল। কিন্তু জাৰ্মেনিৰ পূৰ্বৰ যি প্ৰেক্ষাগৃহ বা ভাৱতন্ত্ৰৰ অধ্যয়নৰ বাবে, সি এতিয়া সমাজতাত্ত্বিক গম্ভীৰ পৰিৱৰ্তিত হৈছে, সেইটো দেখে দেখে কথা। আবেলি পাঁচ বজাত বাৰ্লিনৰ আছাৰছৰ নাট্যতন্ত্ৰৰ আৱশ্যক হেৰুৱাব হেৰুৱাই লগ পালেগৈ। তেওঁ Three Penny Operaৰ নতুন ৰূপৰ কাম কৰি আহিল। তেওঁ ব্ৰেখ্টৰ নাট্যতন্ত্ৰ আদিৰ বিষয়ে কিতাপ লিখিলে। তেওঁ ক'লে যে ব্ৰেখ্টৰ মূল লেখাৰ ভিত্তিত নতুন নতুন পৰিস্থিতি সৃষ্টি কৰা হ'ব পাৰে। অভিনয় হ'ল এক কলা, সি কিন্তু জীৱনৰ কটোৱাক নহয়, চিত্ৰকৰৰ চিত্ৰকৰ্মহে। প্ৰগতিশীল বুদ্ধিজীৱীকে জীৱনক সেৱাত লহায় কবাই নাটকৰ কৰ্ম বুলি ব্ৰেখ্টে ভাবিছিল। এজন অভিনয়তাই অভিনয় কৰোঁতে বাহিৰতহে কেলেগ এটা চৰিত্ৰ হয়, ভিতৰত কিন্তু তেওঁৰ ভাব-চিন্তাই নিজৰ দৰেই কাম কৰে। হেৰুৱাই সামৰণিত ক'লে যে এজন কৰ্মকে যদি মৰ্কটলৈ আনোঁতে পাঁচটা প্ৰশ্ন-লৈ আহে, যি মাওতে তলৰ বহুত বেছি প্ৰশ্ন লৈ যুঁজিব লাগিব।

৫০তুন। ড অফ্‌সিৰিন ফ্ৰিচৰ Städtischen Ballettschule Berlin' চাই Der Kinderbuchverlag Berlin নামৰ পুস্তক বাবে একাশন-অনুষ্ঠান চালে। যোৱা কুৰি বছৰে ডেল'গটোৱে 'ল'ৰা হোৱাৰ্লীৰ বাবে বৈজ্ঞানিক ভিত্তিত সুভোগ্য কৰি অলেখ পুৰি উলিয়াইছে। ব্ৰেখ্টৰো এখন কিতাপ তেওঁলোকৰ প্ৰকাশন— Damnation of Socrates আৰু বাৰ্লিনৰ 'আছাৰছ'লৈও নিওৱাৰ বাবে অভিনয় আৰু নাট্যৰ আলোচনাৰ আয়োজন কৰে। ডেল'গৰ বোলে এটা মূল নীতি—শিশু আৰু বয়স্কৰ দুখন বোলেস জগত আছে। হৰুৱাই বাৰ্লিন 'সডৰ লিপাৰেই এই নীতিৰ স্বীকৃতি নহ'ল। ডেল'গে একোখন কিতাপৰ দৰে হেৰুৱাকৈ কপি কৰায় আৰু আকৰ্ষক প্ৰেছ হ'লে পকাছ হেৰুৱাবো ফলাফল পাবে। ডেল'গক কথা

আমাক বুঝতে বুঝতে তার হেব ক্রুগেগাবব সুধেদি কেন
ওলাই গৈছিল। ভাঙনি কমি বোরা 'লুইজাববো' যেন ভানক
লাগিছে। মই সেই দেখি ক'লো, ক্রুগেগাবব কথা মই 'সুজি
পাইছো, অজ্ঞান্যব প্রয়োজন নাই। ভেঙলোকে 'বিশ্বাস' নকবে।
মই ডেতিয়া চাবিটা 'জার্মান' বাক্য ক'বলৈ ক'লো আক
লগে লগে মই তার অর্থ ইংৰাজীত ক'লো। তার পছিত অজ্ঞান্য
ক্রুগেগাবব 'কথা' বেগ কমি আহিল, আক জি ডি আৰ'ব
সংস্কৃতি মন্তালয়ৰ প্ৰতিনিধি শ্ৰীমতী কাৰ্লী বিখটাৰ আক আনি
অতিথিৰ লগত ওপেৰ্ণকাফে বোলা হোটেলত (এই ঘৰ বোলে পূৰ্বতে
কোনোবা কুঁৱৰৰ প্ৰাসাদ আছিল। এতিয়া 'প্ৰজাৰ দিন'ত হৈছে
সৰ্বসাধাৰণৰ ভোজ ঘৰ) বিদায় ভোজত যোগ দিবলৈ টেন্ডিত উঠিলো।
প্ৰাচীন মেক্সমুএলাৰ, ওল্ডেনবাৰ্গ ডুছেন, বপবপবা আজিব মোড়ে,
হবেব, ক্রুগেগাব আদিৰ প্ৰসঙ্গ তুল ব্ৰেখট, বাৰ্গিনাৰ অ'ছাফল,
ওপেবহাউছ, থিয়েটাৰ, বেলৰ মাজত কিযে ঐতিহাসিক আনন্দ
লাভ কৰিলো, ক'লো। নানা সদালাপ হ'ল সন্ধ্যাৰ লগে লগে।
কাৰ্লী বিখটাৰে মাজতে সুধিলে, 'আপুনি আমাৰ জি ডি আৰ'ত
আটাইতকৈ কি বস্তু ভাল পালে?' মই ক'লো, 'ইয়াৰ মানুহবিলাক,
ভেঙলোকৰ ইমান আদৰ-সাদৰ।' 'সঁচা জানো?' 'মোৰ লগে
লগে আপুনি থকাহেঁতেন তাৰ শ শ প্ৰমাণ পালেহেঁতেন।' 'তোৰামোদহে
কৰিছে হ'বপায়।' কিছু কথাৰ পিছত আকৌ সুধিলে
'আমাৰ দেশলৈ আপুনি আকৌ কেতিয়া আহিব?' 'সেই প্ৰশ্নটো
—মই অহাৰ কথা সুঠাই।' 'কিয়? আপুনি দেখোৱা ফলপ আমতে
ক'লে, ইয়াৰ মানুহবপবা বৰ মৰম পাইছিল।' 'অ'। সেই দেখিয়ে
মই ইয়াবপবা যাবই খোজা নাই। অহা কথা তেনে ক'ক-ক'ক
সকলোৰে ঠাৱৰিলে! ইয়াহি ইয়াহি ফলপৰপবা নাহি স্মৰিলো।
আমি কাকোৰ হৃদয়ৰপৰা পাৰ্শ্বতে-ন্যপাৰ্শ্বতেই দেখিলো ফলপাৰী গাভৰু

কোৰা-কুৰিটো সেই কাললৈকে আহিছে। আমি ছৱাবমুখখন এৰি
 ফুৰালে একাধৰীয়া হৈ থিয় দিলো। কিন্তু ঘূৰতীয়ে লেখোন মোক
 কালৈহে চোঁচা লয়। ওচৰ পাই মিঠাকৈ অভিবাদন জনালে,
 ‘কুন-তাক্।’ মই ক’লো, ‘কুন-তাক্।’ তাৰ লিহত সকলোৱে ঘোক
 বেৰি প্ৰশ্ন কৰিলে, ছোৱালী ছুটি কোন? কোনেও চিনি নাপায়।
 ডেউকিয়া মই ত্ৰীমতী বিখুঁটাৰলৈ চাই ক’লো, ‘আপুনি মোৰ কথা
 বিশ্বাস নকৰে আপোনালোকৰ মানুহৰ বিষয়ে! এতিয়া? এতেকে
 কিউ ই ডি।’ ‘আপোনাক বিশ্বাস কৰিলো। কিন্তু জি ডি আৰ লৈ
 আকৌ আহিব দেই।’ শলাগি-শুলাগি বিদায় হ’লো।

৬ জুন। সংস্কৃতি মন্ত্ৰালয়ৰ গাড়ীত উঠি খসো ভৰা পথাৰ
 আৰু ঠায়ে ঠায়ে কাম কৰি থকা মানুহৰ মাজেদি পট্-ছডামৰ
 চেচিলিয়েন্-হফ্ নামৰ গৃহলৈ যাত্ৰা কৰিলো। কোনো এজন কেই-
 জাবে ৮ নিযুত সোণৰ মাৰ্ক খৰচ কৰি সজা সেই মনোৰম ঘৰ।
 গথিক্ আকৃতিৰ সমুখৰ চেহেৰাবে ত্ৰিটি শ গৃহনিৰ্মাণ পদ্ধতিত
 ইংলেণ্ডৰ কাউণ্টি হাউছৰ দৰে চ’ৰা-ভাগেৰে ভিতৰত ত্ৰিটি শ, এমেৰিকান
 আৰু ছোভিয়েট প্ৰতিনিধিৰ কামৰ কোঠাবোৰ থৰে থৰে আছে আৰু
 সভা-কোঠাটোত স্টেলিন, ট্ৰুয়েন আৰু এট্-লি বহা স্টিংহাসন যেন
 চকি ডিনিখনেৰে মাজৰ মেজত এতিয়াও তিনিখন বাহুৰ নিছান
 এটুকুৰাকৈ কাঠত পুতি বখা হৈছে। যেন তিনি শীৰ্ষ পুৰুষ খন্তেকতে
 আহি আলোচনাত বহিবহি। আৰু বাহিৰৰ বাটটো—ছুইকাৰে
 গছাৰ পপ্-লাৰ গছেৰে বাটটো! ফুলনিখনো হাঁহি আছে গোলাপ,
 লাইলাক আদিবেই নহয়, বিৰল বডেডণ্ডুৰ ধোপাবোৰেবেও।
 ওচৰত সামৰিক সংগ্ৰহালয়, পুৰণি বাজকাৰেং, বৃহৎ চীনা চাহ-গৃহ,
 চিত্ৰবাৰি। পট্-ছডামৰপৰা দুবি গধূলি গধূলি বাৰ্লিন পাই ডয়েংস
 স্টাটপেনেড Gajaneh নামৰ ৰেলে চালোহি।

৭ জুন। পেৰ্গামন মিউজিয়ামত ড্ৰেহডেনৰ লোক-কলা সংগ্ৰহা-
 লয়ৰ দৰে লোক-কলাৰ বস্তুবোৰ দেখা পালোঁগৈ। তাত গ্ৰীক

ভাস্কৰ্যৰ (৫ম ৪ৰ্থ শ্ৰী পূ) ৰোমান নকল কিছুমানো সংৰক্ষিত হৈছে।
 বোডে মিউজিয়ামত আন নানা পদাৰ্থৰ ভিতৰত ছৱাব-মুখতে তিনিটা
 ভাষাৰ এখন শিলালিপি দেখা পালো—প্ৰাচীন মিছৰৰ ‘চৰাই পহ’
 (hieroglyphic), আন এটা ভাষা আৰু গ্ৰীক ভাষাত। এইখন
 ফলিৰপৰাই ‘চৰাই-পহ’ আখৰ পঢ়া আৰু অৰ্থ কৰা সম্ভৱ হৈছিল।
 অৱশ্যে মূল শিলটো ইংলেণ্ডতহে আছে, বোডে সংগ্ৰহালয়টো
 নকলহে মাথোন। ছপৰীয়া ভোজনৰ পাছত নেশ্যনেল গেলৈবি চাবলৈ
 গৈছিলো। সি দ্বিতীয় মহাযুদ্ধত বেয়াইক ধ্বংসপ্ৰাপ্ত হৈছিল।
 এতিয়াও সম্পূৰ্ণৰূপে পৰিষ্কাৰ কৰা হোৱা নাই বাবে ছৱাবত
 ডলা লগাই বন্ধ কৰি থোৱা হৈছে। আমাৰ গেলৈবী চোৱা নহ’ল।
 গধূলি ৭ বজাত বাৰ্ণিনাৰ আঁছাম্বলত থ্ৰেখ্‌টৰ Three Penny
 Operaৰ এবিধ এংগেলৰ সংস্কৰণৰ অভিনয় চাবলৈ গ’লো। দিল্লীৰ-
 পৰা যাত্ৰা কৰাৰ আগদিনা গধূলি আমাৰ নেশ্যনেল স্কুল অব্
 ড্ৰামাই এজন জাৰ্মান সঞ্চালকৰ সঞ্চালনত অভিনয় কৰা দেখা
 পাইছিলো। দেখাত যেন দুখন নাটকহে। আঁছাম্বলৰ ওপৰৰ বক্সত
 ঠাই পোৱা বাবে মই মঞ্চত আঁৰকাপোৰ দি থোৱা অৱস্থাতো
 মঞ্চৰ ভিতৰত অভিনেতাৰ অহা-যোৱা যৱনিকা টনা চকৰি ঘূৰোৱা
 আদি ঘটনা পৰিপাটি কাৰ্য্যবোৰো দেখি আছিলো। মঞ্চৰ অকণ
 মান ঠাইৰ ভিতৰতে লগুনৰ এটা প্লীটৰ মানুহৰ অহা-যোৱা, চোব-
 চাবিব লীলা, নানা অপকৰ্মৰ খেলা দেখুওৱা হৈছিল। নাটকখন
 ওপেৰাৰ ধৰণৰ, গীতৰ সংখ্যা বেছি, কিন্তু সৰ্বক্ষণে বাস্তৱ।

৮ জুন। পুৱা উঠি পেৰা-পেটাৰি বাকি কুৰ্চি ঠিক-ঠাক কৰিলো।
 লুইজাবে ইতিমধ্যেই গধুৰ হোৱা কিতাপৰ টোপোলা ভেঙলোকৰ
 ভাৰতস্থ লুতাৱাসৰ মেইল বেগৰ যোগেদি পঠিওৱাৰ দিহা কৰিলত
 অলপ পাত্ৰল হৈ পৰিলো। কোঠাৰপৰা প্ৰাউঞ্চকোৰৰ লাউঞ্জলৈ
 আহি বহি, খিয় হৈ ইকাল-সিকাল কৰি থকাতে ডগা প্লেট

এটুকুৰাৰ নিচিনা চীনা মাটিৰ কিবা এটা। বুকুত মৰা এগৰাকী মহিলা দেখোন মোৰ পিছে পিছে ঘূৰিছে। মই তেওঁলৈ চালেই কিন্তু তেওঁ মুখ ঘূৰায়। ওপৰ মহলালৈ যাওঁ বুলি লিফ্টৰ ওচৰলৈ যাওঁতে তেওঁ পিছে পিছফালৰপৰা অভিবাৰন জনালে। মই মুখা-মুখি হ'লোঁ। তেওঁ নিজকে Neues Deutschland অৰ স.বাদদাতা বুলি পৰিচিত কৰি মোৰে সাক্ষাৎকাৰ কৰিবলৈ বিচাৰিলে। মই একাষৰলৈ এখন চকিত বহি লৈ ভগা ভগা ইংৰাজীত সোধা তেওঁৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দি গাল্লা— জি ডি আৰ লৈ আহি কি দেখিলো, কি শুনিলো, ইত্যাদি, বিশেষকৈ অৰ্থনৈতিক কালত। মই তেওঁলোকৰ বাথ-বিথফেনৰ প্ৰশংসা কৰাত তেওঁ আচৰিত মানিলে। তেওঁ ক'লে, তেওঁলোকৰ পপ, জাভা আছে, মই সেইবোৰ ভালপোৱা নাই-নেকি? তেওঁলোকৰ সমাজতাত্ত্বিক সংগীত একা? মই ক'লো এই ছটা প্ৰশ্ন পৰম্পৰ-বিবোধী, জাৰ্মেনিৰ হৃৎকুলে কিয়ন মুক্তিকত পপ জাজৰ আদৰ নাই। সমাজতাত্ত্বিক দৃষ্টিৰে ক্লাছিকেল বাথ-বিথফেনকহে দেখোন চৰ্চা কৰে। আমি মেল মাৰি থাকোঁতেই ধূল স্তব এজন ফটোগ্ৰাফাৰে আমাৰ ফটো ল'লে। মই পিছে নাজানিলো, “নেভেল ডয়েৎসলেণ্ড”ত সেই ছবি আৰু সেইবোৰ কথাৰ কিবা ওলাল নে নাই। কাৰণ অলপ পাছতে মোৰ বিদায়ৰ পালা। লুইজাবে এখন গাড়ীত তুলি সংস্কৃতি মন্ত্ৰালয়লৈ নি তাত শ্ৰীমতী কাৰ্লা বিখটাৰকো লৈ শ্বোনফেল্ড বিমান-বন্দৰলৈ লৈ গ'ল। বাটত শ্ৰীমতী বিখটাৰে গানৰ এখন বেকৰ্ড আৰু ছটা মেডেলিয়নৰ এটা সক বাঁকচ স্মৃতিচিন ৰূপে দিলে। ইণ্টাৰনেশ্যনেল লাউজত বহি ওবেঞ্চ স্কোৱাৰ, বল আৰু জাৰ্মেনিৰ বিপ্লৱৰ থকা ছহেজ্ খাই থাকোঁতেই ৰোমানিয়ান এয়াৰ ট্ৰেন্সপোর্ট ভাৰম্বৰ জাহাজ মেলিৰৰ সময় ঘোষণা কৰিলে আৰু মই ৰোমানিয়াম ট্ৰান্সপোর্টৰ বাহত উঠি পাৰঘাট এৰা ৰোমানিয়াম জাহাজত বহিলোঁগৈ।

ব্রাক্স্‌মি, এলিয়াড, এমিলেন্সু

১৯৭০ৰ ৮ জুনৰ দিনা আবেলি ৰোমানিয়া ৰাজধানী বুখা-
বেষ্টৰ বিমানবন্দৰ অৰ্টপেনিত নামিলোগৈ। ৰোমানিয়া চৰকাৰৰ
কলা সঙ্কৃতি বিভাগৰ (Comitetul de Stat Pentru Cultura
si Artă) লিভিউ আদাম নামৰ এজন বৰ্মচাবী আৰু কুমাৰী
লিডা কনষ্টাণ্টিনেস্কু নামৰ গাইড আহি য়োক একুৰি সাত মহলা
ওখ হোটেল এখেছেডৰত স্থান দিলেগৈ। লগে লগে সেই দেশত
মোৰ বাইছ দিনীয়া স্থিতি আৰম্ভ হ'ল। হাজেৰিত যি দেখা
পাইছিলো, পূব জাৰ্মেনিত যি দেখা পাইছিলো, ইয়াতো সেই একেই
জীৱনৰ উদ্যম গতি, প্ৰাণৰ প্ৰাচুৰ্য, হৃদয়াবেগৰ উঠলি পৰা কলা-
মূলভ প্ৰকাশ নীল জাকাশত সূৰ্যৰ কিৰণৰ দৰে যেন বিয়পি
পৰিছে। সম্পূৰ্ণ মূল্যবোধেৰে সকলোৱে যেন জীৱনক গ্ৰহণ কৰিছে।
চাৰিওফালে কৰ্মশক্তি, কৰ্তব্যবোধ আৰু কৰ্মৰ উচ্চল গতি। সকলো-
ফালে সৌন্দৰ্যবোধ আৰু পৰিষ্কাৰ পৰিচ্ছন্নতাৰ প্ৰতি নিম্নত দৃষ্টি।
অকৰ্ম আৰু অসৌন্দৰ্যৰ বাবে যেন কাবো সময় বা হেঁপাহ নাই।
খালীনতা আৰু ভদ্ৰতা যেন তেওঁলোকৰ সমাজ-জীৱনৰ মূলমন্ত্ৰ।
ইয়াৰ মাজত কলা সঙ্কৃতিৰ প্ৰতি স্পৃহা এটি যেন স্বাভাৱিক হুস্তি।
সেইদে চাৰিওফালে সকলো কলাৰ “ইমান ফুল প্ৰভাতে প্ৰভাতে।”
সকলো মাত্ৰহ যেন অস্তৰ ভবা, মৰমিয়াল। হাজেৰি, পূব জাৰ্মানি,
ৰোমানিয়া—মট ফুৰা তিনিওখন বাষ্ট্ৰই সমাজতান্ত্ৰিক। তিনিও-
খনে বেলে আৰু শ্বাইক্‌ভাৰ্কি, নিজস্ব সমীত—জাৰ্মেনিত ৰাশ-
ত্ৰিক্‌কেন, হাজেৰিত বেলা বাৰ্টোক-জোলভান কোডাই, ৰোমানিয়াত
কনষ্টাণ্টিনেস্কুৰ লগতে বেলা বাৰ্টোকৰ বিবিধ গৱেষণা-কৰ্ম আৰু

ৰচনা, হাংগেৰি-ৰোমানিয়া ছইখন দেশতে জিপ্সি সঙ্গীত আৰু সঙ্গীতজ্ঞ, আৰু নানাধৰাৰ লোকনৃত্য, লোক-সঙ্গীতৰ চৰ্চা, কেয়োখন দেশতে প্ৰাচীন ঐতিহ্যৰ ভাস্কৰ্য আৰু বিশেষকৈ গীৰ্জা-স্থাপত্য আৰু চিত্ৰকলাৰ প্ৰচুৰ প্ৰয়োগ। চিত্ৰকলাৰ ফুলদানিত ফুলৰ ধোপাৰ চিত্ৰ সক-ডাঙৰ সকলো কলাকাৰে হাতত প্ৰস্তুতিত হৈ উঠে। তাৰ খস্কেকীয়া (বহুত এমাহ ছমাহলৈ মাথোন) বাস্তৱ সৌন্দৰ্যৰ বাবেই সেই আদৰনেকি, ক'ব নোৱাৰোঁ। সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী, বিশেষকৈ কবিতাৰ দীঘলীয়া ইতিহাস সৰ্বত্ৰ গৌৰৱৰ বস্তু। নাট্যকাৰ আৰু অভিনেতা সমাজৰ আদৰৰ, সম্মানৰ লোক। অন্যত্ৰ, বিশেষকৈ মোৰ “বিশ্ববিদ্যালয় ভাষা ভাষণ আৰু ভ্ৰমণ” পুথিত ছটা প্ৰবন্ধত (সেই ছটা পটি লয় যেন) এইবোৰৰ বিষয়ে কৈছোঁ। ইয়াত আৰু সৰহাই আলোচনা নকৰোঁ।

ৰোমানিয়াৰ কলা সংগ্ৰহালয়ত (Muzeul de Artă) এই ঐতিহাসিক বোধেৰে ডাঙৰ ডাঙৰ কলাকাৰসকলৰ কলাকৰ্মৰ সংগ্ৰহ দেখা পাইছিলোঁগৈ। তাতেই ৰোমানিয়াৰ বিশ্ববৰেণ্য ভাস্কৰ ব্ৰাহুৎসিৰ (১৮৭৬—১৯৫৭) কলাকৰ্ম নিজস্ব ৰূপত প্ৰথম দেখা পালোঁ। মোৰ কি সৌভাগ্যৰ বিষয়, মই বুখাবেস্কত থকা সময়তে তেওঁৰ এটি একক প্ৰদৰ্শনী হৈছিল। মই তাত বহুক্ষণ স্থাপন কৰা আৰু কথা-বতৰাত ‘ব্ৰাদাৰ’ বুলি মতা নৃত্য-শিল্পী পিটাৰ ৰডিঅক্সে মোক এদিন আবেলি লৈ গ’লহি কলা-সংগ্ৰহালয়লৈ ব্ৰাহুৎসিৰ ভাস্কৰ্য চাবলৈ। আমাক বহুবোৰ বুজাই দিব ট্ৰেইট্ জি পালিওঁলগ বোলা এজন কলাভিজ্ঞ পুৰুষে। তেওঁৰ সকৰোপৰা ব্ৰাহুৎসিৰে পৰিচয় আছিল। তেওঁৰ পিতৃ আছিল কলাকাৰজনৰ বহু। ট্ৰেইটে সেই কালতে ব্ৰাহুৎসিৰ স্টুডিওত গৈ মাজে মাজে বটাব শিহৰ বটাকৈ কটাইছিল। কলাকাৰজনে বিশ্বাস কৰিছিল যে সকলো পদাৰ্থ, আন কি শিল আৰু কাঠৰো একোটি স্বৰ আছে আৰু সিহঁতে

কথাও কৈ থাকে। এনিশা ল'ৰা ট্ৰেইটে ব্রাহ্মসিৰ স্টুডিঙলৈ গৈ একান্তমনে এটা মূৰ্তি বহুত পৰ সাবটি ধৰি আছিল, আৰু ডেতিয়া হেনো মূৰ্তিটোৱে তেওঁৰ কাণে কাণে কথা কৈছিল। হঠাতে ব্রাহ্মসি সেইখিনিও ওলালহি, সুধিলে, 'কি কৰিছ তই ইয়াত অকলে?' ট্ৰেইটে ক'লে, 'অকলে নহয়, এই মূৰ্তিটোৱে মোক কথা কৈ আছিল।'

বুধাবেগতে কিনা মোৰ বৰযুগত চোলাটো পিন্ধি আৰু হাতৰ ছাতিটো পিটাৰক দি জিপ্-জিপীয়া বৰযুগত গৈ সংগ্ৰহালয় ওলালোঁগৈ। দৈত্য যেন প্ৰকাণ্ড ট্ৰেইটে আমালৈ অপেক্ষা কৰি চুৱাবমুখত ইফাল-সিকাল কৰিছে। মোক দেখিয়ে 'অ, কি হ'ল? কিয় ইমান বেচি হ'ল? ক'ববাত বোলে গাভৰু এজনীৰ লগত ঘূৰি ফুৰিছিলোঁগৈ, হয়নে?' 'হয়, এইজনী লহ-পহী খুঁয়া গাভৰু' বুলি পিটাৰলৈ আঙুলিয়ালো। আৰু লৰা-লৰি কৰি সংগ্ৰহালয়ৰ ভিতৰ সোমালো। তিনিওটাই হাঁহি হাঁহি। প্ৰদৰ্শনোথনলৈ এদিন মই অকলে আহিছিলো, আধা চোৱাকৈ এবিৰ লগীয়া হ'ল। 'ঠিক আছে, লিক্-টতে উঠি বাওঁ ব্রাহ্মসিৰ লগতলৈ।' লিক্-টৰ লিগিৰীয়ে আমাক তৃতীয় মহলালৈ তুলি লৈ গ'ল।

ট্ৰেইটে কৈ গ'ল, ১৯৩৭ ছনত ব্রাহ্মসি ইন্সোৰব হোলকাৰ, বাও ৰথোৱাৰ আহ্বানত ভাৰতবৰ্ষলৈ আহিছিল। কথা আছিল হোলকাৰৰ বাবে 'আত্মাৰ 'মুক্তি' প্ৰদৰ্শন কৰি এক মন্দিৰৰ স্থাপত্য-আঁচনি তৈয়াৰ কৰিব। ভাৰতত কিন্তু ডেওঁ তিনি মাহহে ব'ল, ১৯৩৮ৰ মাৰ্চত ঘৰলৈ ঘূৰিল। মন্দিৰটোতো সজা নহ'লেই, তেওঁ অঁকা চিত্ৰবোৰো ক'লৈ গ'ল আজি কোনেও ক'বকে নোৱাৰে। ট্ৰেইটে হাঁহি মাৰি ক'লে, 'তুমি যদি ইন্সোৰলৈ গৈ কেনেবাটকৈ ছবি কেইখনৰ আঁক বাঁকবোৰকে কেনেবাটকৈ উলিয়াব পাৰা, ডেতিয়া হ'লে তুমি ভাৰতত থাকিয়ে কিমান হাজাৰ ডলাৰহে পাৰা, তাৰ অৰ্দ্ধ লাই। 'ব্রাহ্মসিৰ 'উত্তম পৰী'ৰ দামেই' হৈছিল ২,৮৮,০০০

ডলাৰ।' মই ক'লো, 'সেই কথা জানি তুমি ইমান দিনে কি কৰিছা? হোলকাবৰ কাৰেঙতো তিনিটা হৰণলুকি চৰাই আছে বোলে।' ষ্ট্ৰেইটে কুটিল হাঁহি মাৰি ক'লে, 'মই যন্ত্ৰ নকৰা নহয়, বোৰা-ইড থকা হোলকাবৰ সকলোকে উৰা দেৱীৰ লগত মোৰ পত্নী-লাপ আছে।' সেই বুলি আমি প্ৰাৰম্ভণীৰ 'উড্ডত বিহংগম'ৰ কাষ চামিলো। দেখাত যেন দীঘল জাতিলাওটোহে। কিন্তু ভালকৈ চাওক। তাতে সমস্ত চৰাইটোৰ উৰণৰ কাৰিকৰি দেখা পাব। সেই উৰণেই হ'ল অনন্তৰ উদ্দেশ্যে উৰাও আত্মাৰ উৰণ।

উৰণ এৰি আমি চুহনৰ কেইবাটাও ভাৱৰ্ণ নিৰীক্ষণ কৰিছিলো। এটাত পুহুৰৰ দীঘল চুলিকোচা খৰিব পাৰি আৰু নাৰীৰ বন্ধৰ কিছু আভালো ধৰা পৰে। দ্বিতীয়টো ভাৱৰ্ণত কিন্তু পুহুৰ-জীৱ চিনবোৰ বৰ দৰ্শনীয়। টিঙা জিউ বোলা ঠাইত থকা 'চুহনৰ তোৰণ'ৰ ফটোপ্ৰাক এখনো এই প্ৰুপতে দেখুওৱা হৈছে।

তাৰ পিছত আৰ্হী ব্ৰাহ্মসিৰ 'ভিৰ চক্ৰ'লৈ (Egg Cycle)। তাক Somnul (সুপ্ত), Muza Adorneta (সুপ্তা কলা-দেৱী), Prometeu (প্ৰমেথিয়াছ), Notul Nascent (নতজাতক)-অন্ত ডিহাকৃতিৰ মোটিকটো তাৰ মনোৰম লগত বাৰে বাৰে দেখা দিছে। Inceptual Lumini (মহাব্যোমৰ অৰম্ভণ), Sculptura pentu orbi আদিত ব্যোমৰ ধাৰণা প্ৰকাশ পাইছে; তাৰ পিছফালে সম্ভৱত, আইনষ্টাইনৰ দৰ্শন লুকাই আছে।

বিহংগম চক্ৰৰ ভিতৰত এটি হ'ল Pasare—তাক চৰাইটোৰ আৰু চৰাইটো বহি থকা প্ৰিকল্প আকৃতিৰেও মোক-কলাৰ মোটিক। Pasare in Spatru (উড্ডত বিহংগ) মনোৰম সৌন্দৰ্য প্ৰকাশ পাইছে। Cocosul (কুকুৰা) কুকুৰাৰ ডাক কেন কুকুৰাটোৰ, কৰ্ত্তৰ ক্ষমতে ব্যক্তি উঠিছে—কেন এই ব্যক্তি পুৱাল।

Rugacune (ৰুগাৰ্ণা) : আঠখুৱা, বুদ্ধি। থকা, উল্লেখে নাৰীৰূপ। তাৰ বাঁওহাতৰ পাত্ৰৰ জল আংশ ব্ৰাহ্মসিৰে গিৱা কৰি

Adam si Eva-ৰ (আদাম আৰু ইভ্) কাঠৰ মূৰ্ত্তিৰ ভেঁও আগন্তুক সহস্ৰাব্দীত মানৱতাৰ মূৰ্ত্তি দেখা পাইছে। পোনতে মূৰ্ত্তিৰ আদম আৰু ইভ্ সুকীয়াকৈ আছিল, পিছত কিন্তু ব্ৰাহ্মসিয়ে ইভ্ৰক আদামৰ ওপৰত স্থাপন কৰিলে।

Cauc (কাপ বা পিয়লা) হ'ল সাধাৰণ এটা পিয়লা, কিন্তু সিয়ে হ'ল ছক্কেটিছে বিব পান কৰি জীৱনাত কৰা পানপাত্ৰ। Orgolin (অহংকাৰ) হ'ল এক নাবীমূৰ্ত্তি—কাঠ আৰু শিল কাটি কাম কৰি জীয়াই থকা সাধাৰণ বাঢ়ে বুলি ব্ৰাহ্মসিক বিয়া নকৰা বজকিনী জেন্। কুমাবী পোপানিৰ কেইবাটাও মূৰ্ত্তি আছে—ট্ৰান-হিলভেনিয়াৰ অপূৰ্ণ স্কন্দৰী এক হাজেবিয়ান নাবী। মূৰ্ত্তিকেইটাবু মুখৰ সৌন্দৰ্য আছে আছে যেন পৰি গৈছে। ব্ৰাহ্মসিৰ নানা পিত-লৰ মূৰ্ত্তিৰ ভিতৰত এটা দেখি পিকাছোৱে একপ্ৰকাৰ এটা অগ্নীল মন্তব্য কৰিছিল। এইটো মূৰ্ত্তিকে এমেৰিকাৰ নিউয়ৰ্কলৈ পঠাব লগীয়া হোৱাত কাষ্টমছে তাক ভাঙৰ্খ বুলি গণনা নকৰি এডো-খৰ পিতল মাত্ৰ বুলি ধৰি ভাব ভাবা লৈছিল। তাকে লৈ ব্ৰাহ্মসিয়ে মোকদ্দমা কৰিছিল—যি মোকদ্দমা আৰ্টৰ বুৰঞ্জীত বিখ্যাত। ট্ৰান্ জিউত থকা Table of Silence (নিৰ্জনতাৰ মেল) মই দেখা নাপালে। বহুত দূৰ বাটত বাবে। কিন্তু মাজত এডোখৰ কাঠৰ চাৰিকালে সমান কৰি কটা কাঠেৰে এই এক বিচিত্ৰ মূৰ্ত্তি কৰাৰ বহু—বিচিত্ৰ ব্যৱনাৰে। তাৰ কটোৱাক এখনহে প্ৰদৰ্শনীত থোৱা হৈছে।

ব্ৰাহ্মসিৰ বিষয়ে ক'বৰ কথা আৰু আছিল। কিন্তু ইমানতে সস্বৰো।

ভাবজীৱী, উপন্যাসভাৱে, ভাৱক স্নেহে প্ৰাতি নকত কৰা আৰু আমাৰ কালে ভাৱজীৱীৰ দৰ্শনৰ শিখৰত। পণ্ডিত ব্ৰজেন বিহাৰীজী।

এলিয়াডক লগ পোৱা নাছিলো। কিন্তু সেই ৰোমানিয়ানজনৰ বিষয়ে কিমান মুখবোচক আৰু গভীৰ সন্মানজনক কথাই হুগুনিছো। ১৯৭০ৰ ১১ জুনৰ দিনা ৰোমানিয়াৰ *Bibliotheca of the Academie* লৈ গ'লো। তাত লগ পালো ংসেৰবান চিঅকুলেঙ্কুক, যাৰ ইংৰাজী *Romania A Guide-book* পঢ়িয়ে ৰোমানিয়াৰ প্ৰথম পৰিচয় পাইছিলো। তেওঁৰ মুখে শুনিছিলো অধ্যাপক এলিয়াডৰ কথা। এলিয়াড এসময়ত আছিল ৰোমানিয়াৰ ইতিহাসৰ অধ্যাপক,—এতিয়া এমেৰিকাৰ যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ কোনোবাখন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ভাৰতভূমিৰ অধ্যাপক। তেওঁৰ ডক্টৰেল থিছিছ আছিল *Yoga, Essai sur les origines de la mystique indienne* তেওঁ বৰ্তমান শতিকাৰ চতুৰ্থ দশকত ভাৰতলৈ আহিছিল আৰু মনোৰমভাৱে ভাৰতৰ ভ্ৰমণ-কাহিনী বৰ্ণাইছিল—*India* (১৯৩৫)। তাৰ অধ্যায়বোৰ নামবোৰ দিলেই বিষয়বস্তুবোৰ বুজিব পৰা যাব—সিংহল, ৰামেশ্বৰম, মাদ্ৰাজ, ১১০ ফাৰেনহাইট আৰু ৰা' মাৰলি, কাশী, প্ৰয়াগৰ কুম্ভমেলা, অমৃতসৰ আৰু স্বৰ্ণমন্দিৰ, জয়পুৰ, ৰাজপুতনা, ঘৰিয়ালবোৰ, হিমালয়ৰ শাবীবোৰ, দাৰ্জিলিং, টাইগাৰ হিল, লেবঙত শৱদাহ, জোক-চেন-পা বিহাৰ, মৌচুমী বতাহ, দিল্লীৰপৰা হৰিদ্বাৰ, হুয়াংকেণ, স্বৰ্গ আশ্ৰম, ব্ৰহ্মপুৰী ফেটীগোম, আৰুগানিস্থান, শাস্তিনিকেতন, কবি ৰবীন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰৰ বাণী, শ্ৰীমতী দেৱীৰ কথা, দুৰ্গাদেৱী, কলিকতাৰ ভৱানীপুৰত এজন ভাৰতীয় জাতীয়তাবাদীৰে। পাতনিত মিছ মেয়ো, জোছেফ টুচি, নিকোলাছ ৰোএৰিক আৰু *Indika*ৰ প্ৰসংগ। চিঅকুলেঙ্কুক ক'লে, এলিয়াডে এখন আত্মজীৱনীমূলক উপন্যাস লেখিছিল, 'য'ত নায়কজনে এগৰাকী ভাৰতীয়া কন্যা মৈত্ৰেয়ীক বিয়া কৰিছে। নায়কজন ইংল লেখকজনৰে প্ৰতিচিত্ৰ। সমস্ত কাহিনী কিন্তু বাস্তৱ নহয়।

আন এজন ৰোমানিয়ান লেখক জৰ্জ কছকুকে মিচিগা এলিয়াড প্ৰসংগত লেখিছে : *Maitreyi* (1933), a ravishing Hindu

virgin who abandons herself to a European, is much more than a love affair in India, it is the burning psychology of the flesh delirious (p 251)

Yoga : Immortality and Freedom (লণ্ডন ১৯৫৮) আদি এলিয়াডৰ মহৎ গ্ৰন্থ আছে ।

বুখাৰেষ্টত অনেকজন কবি, লেখক ঔপন্যাসিকৰ লগত পৰিচয় আৰু কখন মখন হ'ল । কিন্তু আধুনিক বা পুৰণি, প্ৰগতিশীল বা অভ্যাদুনিকতাবাদী যিয়েই নহওক লাগিলে, সকলোৰে মুখত এজনৰ নাম মহামন্ত্ৰৰ দৰে উচ্চাৰিত হৈছিল । সেইজন হ'ল মিহাই এমিনেস্কু । তেওঁলোকৰ বাবে 'poet national si universal'—জাতীয় আৰু আন্তৰ্জাতিক কবি, 'Mihaï Eminescu was the greatest Romanian poet and, doubtless, one of the greatest romantic poets of the world' এগৰাকী আধুনিক কবি ভেনিয়েলা মিগাৰ আৰু তেওঁৰ স্বামী কনষ্টান্টিন ড্ৰেগানৰ লগত মোৰ ঘন পৰিচয় হৈছিল, কাৰণ মোক থাকিবলৈ দিয়া হোটেলৰ একেবাৰেই কাষৰতে তেওঁলোকৰ ঘৰ । কবিক মই 'বাইদেউ' আৰু প্ৰকাণ্ড ড্ৰেগানক 'ককাইদেউ' বুলি মাতিছিলো আৰু তেওঁলোকে অসমীয়া সঙ্ঘোধনবোৰৰ কথা আলোচনা কৰোঁতে এদিনাখন তাৰ মাজৰপৰা বাছি মোক 'মইনা' বুলি মাতিবলৈ ধৰিছিল । মই ৰোমানিয়া এবাৰ প্ৰায় তিনি বছৰৰ পাছত তেওঁলোকে মোলৈ বাছি বাছি এটি উপহাৰ পঠিয়ালে ইংৰাজীকে ধৰি কেইবাটাও ভাষাৰ অনুবাদ থকা এমিনেস্কুৰ কবিতাৰ পুথি Mihaï Eminescu : Poezii এআৰাৰ কথা তাতে লিখি দি—To Mama, with love and hope that he will find in these poems some sparks of the Romanian soul / Baideu and Kakaideu 19 1.1973 Bucuresti সঁচাকৈয়ে মূল্যবান উপহাৰ ।

১৮৫০ ছনত মোলডাভিয়াৰ এখন গাঁৱত এমিনেস্কুৰ জন্ম হয় আৰু প্ৰকৃতিৰ বুকুতে তেওঁ তেওঁৰ ল'ৰালি কাল কটায়। সেই দেখিয়ে তেওঁৰ কবিতাত প্ৰকৃতিৰ প্ৰতি এটি অন্তৰ্ভুক্তি সদায় দেখা যায়। তদুপৰি, নিজৰ দেশখনৰ প্ৰতি তেওঁৰ এক স্বাভাৱিক ভাল-পোৱা গঢ় লৈ উঠিছিল—বিশেষকৈ আমাৰ ৰোমাণ্টিক কবিসকলৰ দৰে তেওঁ। পৰাধীনতাৰ গ্লানি হৃদয়ত সহ্য কৰি স্বদেশ কি বস্তু উপলব্ধি কৰিছিল। ৰোমানিয়াত আমাৰ দেশৰ দৰে গাঁৱত বাস কৰা লোকৰ সংখ্যা বেছি আৰু তেওঁলোকৰ মাজত নানাবিধ লোক-গীত (doine বা মালিতা আদি) প্ৰচাৰিত আছিল। সেইবিলাকেও তেওঁক অভিভূত কৰি তুলিছিল। তেওঁ জাৰ্মান আৰু ইংৰাজী সাহিত্য অধ্যয়ন কৰিছিল আৰু সেইবোৰ ভাষাৰ ৰোমাণ্টিক কবিতাই তেওঁৰ হৃদয় ছুইছিল। তেওঁ বিশ্বাবদ্যালয়ৰ দৰ্শনৰ অধ্যাপক হৈছিল। তেওঁৰ কবিতাত এক বিবাদৰ সূৰ শুনা যায়। প্ৰেম-প্ৰণয়ত বিকল হোৱাও তাৰ এটা কাৰণ আৰু সেই কাৰণ, তেওঁৰ কবিতাত অপ্ৰেম ঠাইত প্ৰতিফলিত হৈছে। তেওঁ দাৰ্শনিকৰূপে ছোপেনহাৱাৰৰ প্ৰস্তাৱ গ্ৰহণ কৰিছিল আৰু সেই পথেদি গৈ সন্তুষ্ট সাহিত্য পঢ়া আৰু প্ৰাচ্য দৰ্শনৰ লগত পৰিচিত হোৱা তেওঁৰ স্বাভাৱিক আছিল। এক মৈবংশ্যবাদ তেওঁৰ কবিতাৰ স্থায়ী সূৰৰ দৰে কিন্তু ৰোমানিয়ান ভাষাৰ সূৰৰ সৌন্দৰ্য তেওঁৰ শাৰীবোৰত সদায় অন্তৰ্ভুক্ত হৈ আহিছে। তেওঁৰ *Rugaciunea unui Dac* (A Dacian, Dream) কবিতাদো বৰ সাৰ্থকতাপূৰ্ণ। ডেচিয়া হ'ল ৰোমান যুগৰ ৰোমানিয়াৰ নাম। তেতিয়াৰ ৰোমানিয়ানসকলে ভাবিছিল, তেওঁলোকৰ দেৱতা Demurge-এ মানুহক কৰাল কালৰ-পৰা মুক্ত কৰাৰ্থীন কৰি সৃষ্টি কৰিছিল। কিন্তু এমিনেস্কুৰ ডেচিয়ানে বিচাৰিছে যত্ন। ৰোমানিয়ান সাহিত্যৰ ইতিহাস-লেখক মুণ্টেআনো বেছিলে (Basil Munteano) Modern Romanian Literature গ্ৰন্থত লিখিছে, This Dacian is a disciple of Buddha and has coveted Nirvana somewhat resembles

Schopenhauer's But usually, in Eminescu's work this Nirvana figures the "eternal rest", a marvellous pantheistic sleep, spent amidst the harmonies of nature

এমিনেস্কুৰ কবিতাবপৰা উদ্ধৃতি দি আৰু পাঠকক আমনি নিদিওঁ । কিন্তু ৰোমানিয়ানৰ জাতীয় মানসৰ কোনোবাখিনিভ ভাৰতৰ লগত কিবা একেবি সাম্য ক'ৰবাত বৈ গৈছে— যি spark of the Romanian soul এ ভাৰতীয় প্ৰাণত স্পন্দন বিচাৰি পাব পাৰে ।

সাধাৰণতে কণ্টিনেণ্টৰ lingua franca হিচাপ কৰাচী ভাষা- ইহে বেছি কাম কৰে, ইংৰাজী তাত সিমান নচলে । গতিকে কনষ্টাটিন ড্ৰেগানৰ লগত কথা পাৰোঁতে সদায় ইংৰাজী সৰ্বস্বীয়াকৈ কোৱা ডেনিয়েলাৰ সহায় ল'ব লগীয়া হৈছিল । ৰোমানিয়াত থাকোঁতে হোটেলতে হওক বা মানুহৰ ঘৰতে হওক, এটি বস্তু খাই জুটি পাইছিলো—mushroom soup, কাঠকুলাৰপৰা কৰা চুৰুহা । এদিন কথায় কথায় ক'লো, 'আমি ভাৰতত হ'লে এইদৰে কাঠকুলা নাখাওঁ দেই ।' ড্ৰেগানে টপ্‌কৰে মাত লগালে, 'কাৰণ তোমালোকৰ মনুৱে তোমালোকক ছত্ৰাক খাবলৈ হাক দি গৈছে ।' এই বুলি তেওঁ কৰাচী অনুবাদ থকা এখন "মনুসাহিত্য" উলিয়াই চুটাইত (৫৫ আৰু ৫১৯) মনুৰ বচন দেখুৱালে । আমাৰ ঐতিহ্য আমি অধ্যয়ন নকৰিলেও পৃথিৱীৰ ক'ৰবাত কোনোবাই স্মৃদ্ধভাৱে কৰে ।

জিলিকাব লুইতৰে পাৰ

৭ নৱেম্বৰ ১৯৮৫। গুৱাহাটী জিলা পুথিভঁৰালৰ শ্ৰেণীগৃহত বহি ডক্টৰ ভূপেন হাজৰিকাৰ গান শুনিছো। তেওঁ গীত আৰু কথাত তাহানিৰ গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আৰম্ভণি-কালৰ কাহিনী শ্রবণ কৰিছে। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰথম নিজা ঘৰৰ দুৱাৰ মুকলি কৰিবলৈ আহিছিল ৰাষ্ট্ৰপতি ডক্টৰ বাৰেন্দ্ৰ প্ৰসাদ। ২১ ফেব্ৰুৱাৰী ১৯৫৪। আগৰ বৰুৱাখিনত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সেই ঘৰ হৈ উঠিছে। চাৰিও ফালৰ মাটিবোৰ তেতিয়াও অসমান। বন-বাত চাঁচি-কাটি উদ্বোধন সভাৰ বাবে ঘৰটোৰ সমুখৰ ঠাইখিনি সমান কৰি গুৱাহাটীৰপৰা চকি, বেঞ্চি কঢ়িয়াই নি ৰভাত পতাগৈ হৈছে। অসম ছৰকাৰৰ ৰঙা-ৰগা দীঘল দীঘল বাছবোৰে (সেইবোৰ তেতিয়া নতুন বস্ত্ৰ দেখি, তাত উঠিয়ে আমাৰ মনবোৰে নতুনদৰে আশ্বাদ লাভ কৰিছিল) ছাত্ৰ, শিক্ষক আৰু নিমন্ত্ৰিত সকলক দীঘলীপুখুৰীৰ পাৰৰপৰা কঢ়িয়াই আনিছে। সেই সভাতে আমাৰ অনুবোধত ভূপেন হাজৰিকাই ৰচনা কৰা আৰু নিজে ছচৰিৰ দৰে লগাই দিয়া গীত ল'ৰা-ছোৱালীৰ এটি সৰু দলে আকাশ বতাহ মুখৰিত কৰি গাইছিল 'জিলিকাব লুইতৰে পাৰ/ আন্ধাৰৰ ভেটা ভাঙি/প্ৰাগ-জ্যোতিষত বয়/জ্যেউতি নিজৰাৰে ধাৰ/শত শত বস্তিৰে/জ্ঞানৰে দীপালীয়ে/জিলিকাব লুইতৰে পাৰ।' বহুত পোহৰৰ, বহুত জ্ঞানৰ, বহুত বিজ্ঞানৰ, মহামানৱতাৰ বহুত আশাক যেন ভাষা দিয়া হৈছিল। তেতিয়া কোনেও কিন্তু ভবা নাছিল 'শত শত বস্তিৰ জ্ঞানৰ দীপালী' টিমাৰ ঢুকাৰ পাৰে কেতিয়াবা। কিন্তু গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বুৰঞ্জীয়ে বাধা পাই ধমকি ৰোৱাৰ

দৰে বৈ আকৌ নতুন সাহেবে আগ বাঢ়ি, আকৌ বাধা পাই 'মার্গাচলব্যতিকৰেণ' আকৌ আগ বাঢ়ি আজি একুবি সোতৰ-বছৰীয়া হ'লহি। এই বিশ্ববিদ্যালয়ৰ গতিৰ সুৰৰ লগত দেশৰ বাবে বহুত কিবা-কিবি আশা কৰা আমিবোৰৰ প্ৰাণৰ তন্ত্ৰীৰ সুৰো বন্ধা হৈ আছে। অন্তত থাকিব লাগে।

১৯৪৮ চনৰ ১ জানুৱাৰীত জন্ম লাভ কৰা গুৱাহাটী বিশ্ব-বিদ্যালয়ৰ বাবে এটা সময়ত কাকা ছাহেব কালেলকাৰক উপাচাৰ্য কৰি অনা কথাও উঠিছিল, কিন্তু গোপীনাথ বৰদলৈদেৱে এই বিষয়ত মহাত্মাজীৰ পৰামৰ্শ নাপালে। আমাৰ ভাগ্যৰ বিষয় যে সেই বাছনি উঠিল আমাৰ মহামনীষী কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈৰ নামত আৰু তেওঁ সেই পদ গ্ৰহণ কৰিবলৈ সন্মতি প্ৰদান কৰিলে। আজি গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ থানকে বোলক বা মানকে বোলক, তাৰ মানদণ্ড প্ৰতিষ্ঠা এইগৰাকী উপাচাৰ্যই প্ৰথম ন বছৰীয়া কাৰ্য কালত কৰি থৈ গৈছিল। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সেইটিহে শুভাৰম্ভ হৈছিল। ১৯৪৮ চনৰ ২২ ফেব্ৰুৱাৰীৰপৰা ১৯৫৭ চনৰ সেই তাৰিখলৈকে কটন কলেজৰ অধ্যক্ষৰ খেৰী ঘৰটোত বহি-শুই তেওঁ সেই প্ৰতিষ্ঠা নিৰ্মাণ কৰিছিল। সেয়ে আছিল তেওঁৰ নিৱাস, কাৰ্যালয় আৰু অতিথি-শালা (তাতে ডক্টৰ বাধাকৃষ্ণ থাকি গৈছিল)। ১৯৫১ চনত আৰু ১৯৫৪ চনত ভেতিয়াৰ বিশ্ববিদ্যালয় আইন অনুসৰি উপাচাৰ্য পদৰ বাবে কোৰ্টৰ সভাত নিৰ্বাচন হৈছিল আৰু নিৰ্বাচনৰ যুদ্ধত সন্দিকৈ আৰু ডক্টৰ ভূঞা ছাব নামিছিল। সেইবেলা আমাৰ ইকৰাৰ মৰণৰ দশা উপস্থিত হৈছিল— বামলৈ চালেও ডৰেঁ। সীতালৈ চালেও মৰেঁ। অৱস্থা। বিশ্ববিদ্যালয়বিলাকৰ উপাচাৰ্য-নিৰ্বাচনৰ পদ্ধতি এতিয়া সলনি হৈছে আৰু সি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ভিতৰত প্ৰৱৰ্তিত হোৱা 'ৰাজনীতি'ক কিছু পৰিমাণে শাস্ত কটাই পেলাইছে।

সন্দিকৈদেৱে উপাচাৰ্য পদ গ্ৰহণ কৰাৰ পাছত আমাৰ বিদ্যা-ল্লভনিক জীৱনত ৰাই কই নাথাকিব, এনে যেন সকলোৱে ভাবিছিল।

কিন্তু তাতো আকৌ আন এক প্ৰকাৰ 'ৰাজনীতি' সোমাই পৰিছিল। সন্দিকৈক মুখ্য মন্ত্ৰীয়ে ৰাজধানী খিলডলৈ মাতি পঠিয়াইছিল। ত'ত নগ'ল। গুৱাহাটীৰ আৱৰ্ত গৃহলৈ মাতিলে। তালৈও নগ'ল। শেহত বৰদলৈ ডাঙৰীয়া নিজেই উপাচাৰ্যৰ বাসভৱনলৈ আহিব লগীয়া হ'ল। আজি-কালি এই ব্যৱস্থা কেনেকৈ লুটি খাই পৰিছে, সেই কথা আমি সকলোৱে জানো। এই কাৰণে বোধ হয় নহয়, কিন্তু আন কিবা কিবা কাৰণত বিশ্ববিদ্যালয় কৰ্তৃপক্ষৰ ওপৰত অসম ছৰকাৰৰ আস্থা নোহোৱা হৈছিল আৰু অগ্ৰুষ্ঠানটি এবছৰীয়া হ'ওঁতেই বিশ্ববিদ্যালয় আইনৰ সংশোধনী আইন কৰি ঘৰ চুৱাৰ আদি সজাৰ কৰ্ত্তব্য আৰু দায়িত্ব বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হাতৰপৰা কাটি নি এখন সমিতিৰ (University Development Committee) হাতত ন্যস্ত কৰা-হ'ল। ইয়াক দুৰ্ভাগ্যৰ কথা বুলি ক'ব লাগিব কাৰণ এই সমিতিৰ লগত জড়িত নানা ব্যক্তিৰ অপবাদ বটনা হ'বলৈ ধৰিলে আৰু বিশ্ববিদ্যালয় এক সৰু স্মৃতি বগ ক্ষেত্ৰত পৰিণত হ'ল। ছৰকাৰে বিশ্ববিদ্যালয় সৃষ্টি কৰি লৈ তাৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা ছৰকাৰী ঘৰৰ বাবে কেৰেয়া (বছৰেকত ত্ৰিছ হাজাৰ টকাৰ অধিক) দাবী কৰি হাৰাশাস্তি কৰাৰ উপায় চিন্তিছিল পোনৰপৰাই। এইদৰে জন্মৰেপৰাই বিশ্ববিদ্যালয়টোৰ ভাগ্যত দাৰিদ্ৰ্যযোগ লাগি আহিছে। ইয়াৰ মাজতো বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বিদ্যায়তনিক গতি থিৰেৰ আগ বাঢ়িছিল। অসম মেডিকেল কলেজ (১৯৪৯-৫০), কৃষি কলেজ (১৯৫০-৫১), ভেটেৰিনেৰি কলেজ (১৯৫২-৫৩) আদি বৈজ্ঞানিক শিক্ষাগ্ৰুষ্ঠানৰ বাহিৰেও বিশ্ব বিদ্যালয়ৰ লগত ১৩ খন প্ৰথম শ্ৰেণী আৰু দুখন দ্বিতীয় শ্ৰেণীৰ কলেজে স্বীকৃতি-প্ৰাপ্তৰূপে শিক্ষা দান কৰিছিল, বিশ্ববিদ্যালয়ে নিজৰ শিক্ষা-শ্ৰেণী অলপ দিনৰ ভিতৰতে তালেকেইটি আবৃত্ত কৰিছিল আৰু আগৰ আল' আইন কলেজৰ পৰিচালনা নিজৰ হাতলৈ লৈছিল। যেতিয়া ১৯৪৯ৰ ফেব্ৰুৱাৰীত বিশ্ববিদ্যালয় শিক্ষা

আয়োগ গুৱাহাটীলৈ আহে, আয়োগে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আৰম্ভণৰ কাৰ্য দেখি সন্তোষ প্ৰকাশ কৰে। ইতিমধ্যেই প্ৰৱেশিকা পৰীক্ষাৰ অসমীয়া, ইংৰাজী, সংস্কৃতৰ পাঠ্য আদি প্ৰস্তুত কৰি প্ৰকাশন আঁচনি আৰম্ভ কৰি দিয়া হয়, যদিও আজিও প্ৰকাশনৰ বিষয়ত গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ক দুখীয়া বুলি ক'ব লাগিব। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শিক্ষক নিয়োগত সন্মিকৈ ডাঙৰীয়াই অস্তুত পোষ্ট-গ্ৰেজুৱেট শ্ৰেণীৰ বাবে শিক্ষকৰ ভাৰতীয় বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হ'লে প্ৰথম শ্ৰেণীৰ এম্ এ (বিদেশী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ দ্বিতীয় শ্ৰেণী) ডিগ্ৰি থকাটো বিচাৰিছিল। অল্পষ্ঠানটোৰ মানদণ্ড উচ্চত ৰাখিছিল। সপ্তম দশকৰ মাজভাগত এই নীতি লৰাই পেলোৱা হ'ল। লগে লগে মানদণ্ডৰ খুঁটিও ঢিলা হোৱাটো স্বাভাৱিক। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰথম অভিসৰ্জন দুটিয়ে আমাৰ মাজত এক পৱিত্ৰ পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিছিল। প্ৰথমটিত (৩ জানুৱাৰী ১৯৫১) স্নাতকসকলক ডক্টৰ সৰ্বপল্লী ৰাধাকৃষ্ণে সন্মোখন কৰিছিল আৰু দ্বিতীয়টিত (৩ জানুৱাৰী ১৯৫৫) ছাৰ ৰামস্বামী মুদলিয়াৰে। এই দেৱৰ দুৰ্ভাগ্য পণ্ডিতসকলৰ উপস্থিতিয়ে ছাত্ৰ-শিক্ষকৰ মনত এক অভিনৱ অধুপ্ৰেৰণা জগাই তুলিছিল। এই সময়তে কিন্তু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ নেতাসকল শিক্ষাৰ অৱস্থা লৈ চিন্তিত হৈ পৰিছিল। ১৯৫২ৰ জুনত বিশ্ববিদ্যালয় আৰু ছৰকাৰী শিক্ষা বিভাগৰ এখন যুটীয়া সন্মিলন বহিছিল। দেখা গৈছিল প্ৰৱেশিকা পৰীক্ষাত শতকৰা ৫০ ভাগৰো অধিক স্থূলত উত্তীৰ্ণৰ সংখ্যা শতকৰা ৫০ ভাগৰ তল আৰু সকলো প্ৰাইভেট পৰীক্ষাৰ্থীৰ মাজত উত্তীৰ্ণৰ শতকৰা সংখ্যা শতকৰা ৩০ৰ তল। সন্মিলনে উপায় চিন্তা কৰি কিছু সিদ্ধান্ত কৰিছিল আৰু বিশ্ববিদ্যালয়ে সেইখিনি কামত লগাবলৈ শিক্ষা বিভাগলৈ পঠিয়াইছিল। কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যক্ষ পি. কে. বোসক ইংৰাজী বিষয়ত কলেজবোৰত ইংৰাজীৰ মানদণ্ড নিয় হোৱাৰ কাৰণ বিচাৰ কৰিবলৈ দিয়া হৈছিল। অকাৰ্যকৰী শিক্ষাদানৰ বাবেই

আৰু স্কুল-কলেজবোৰত শিক্ষাৰ বাতাবৰণৰ অভাৱৰ কাৰণেই ই. বাজী আৰু আন বিষয়তো ল'ৰা-ছোৱালীৰ বিদ্যালয়ভৰ গতি মন্দ হৈছিল বুলি বোলে নিৰ্ণয় কৰিছিল। আজি শিক্ষাৰ মানদণ্ড সেই তেতিয়াতকৈ বহুত তললৈ গৈছে, আৰু তাৰপৰাই আজিৰ শিক্ষাদান আৰু বিদ্যায়তনিক বাতাবৰণত তেতিয়াতকৈও বেয়া এখন চিত্ৰ হৈ ওলাই পৰিছে। কিন্তু এই বিষয়ে আমি বিশেষ চিন্তা কৰিবৰ আৱশ্যকতা দেখা পোৱা নাই। আনফালে, শিক্ষাৰ ডাঙৰ ডাঙৰ পৰিৱৰ্তন-সাধনৰ আঁচনি লৈ আমি ব্যস্ত।

গৱেষণা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বিশেষ এটি কৰ্ম। অসমৰ লগত সংশ্লিষ্ট থকা বিষয়ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ যোগে গভীৰ গৱেষণা হ'ব বুলি সকলোৱে বাট চাইছিল—বিশেষকৈ ডক্টৰ কাকতি ছাৰৰ নিৰ্দেশত। কিন্তু ১৯৫২ৰ ১৫ নৱেম্বৰ তাৰিখে হঠাতে ছাৰৰ মৃত্যু ঘটে। তেতিয়ালৈকে গৱেষণাৰ ছাত্ৰৰূপে কোনো বিষয়তে এজন ছাত্ৰৰ নামো বিশ্ববিদ্যালয়ত পঞ্জীভূত হোৱা নাছিল। মই ছাৰৰ অধীনত পঞ্জীয়ন বিচাৰি দৰ্খাস্ত এখন কৰি থৈছিলো, থিছিছৰ দুপাতমান লেখিছিলোও, কিন্তু কতৃপক্ষই কাকো তেতিয়াও গৱেষণা-কৰ্মী বুলি স্বীকৃতি দিয়া নাছিল। ছাৰৰ মৃত্যুৰ পাছত ১৯৫২-৫৩ বছৰতে কলা আৰু বিজ্ঞানৰ বিবিধ বিষয়ত মুঠ নজনৰ (কেয়োজন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বা কোনো কলেজৰ শিক্ষক) নাম পঞ্জীভূত হয়। তাৰ ভিতৰৰে মই, সত্যেন্দ্ৰনাথ শৰ্মা আৰু প্ৰফুল্লদত্ত গোস্বামী, আমি তিনিয়ে ১৯৫৫ চনত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰথম ডি ফিল্ ডিগ্ৰি লাভ কৰোঁ।

ডক্টৰ কাকতি ছাৰ ঢুকোৱাত নতুনকৈ গজালি মেলা বিশ্ববিদ্যালয়টোৰ ক্ষতি হ'ল বহুতো। বহুতে ভাবিছিল ছাৰ অতি সোনকালেই আমাৰ উপাচাৰ্য হ'ব। ছাৰ উপাচাৰ্য হ'লে কেনে হ'লহেঁতেন, সেইটো অৱশ্যে চাৰ লগীয়া হ'লহেঁতেন। কিন্তু আমি তেতিয়া গাতে লাগি থকা কেইটাক তেতিয়াৰ মৃত্যুৱে বহুতখিনি হুখীয়া কৰি

খে গ'ল— ছাবৰ সান্নিধ্য আৰু ধেমালিতো ছাবৰ বুদ্ধিদীপ্ত উক্তিবোৰৰ পৰা আৰু পাণ্ডিত্যপূৰ্ণ হাঁহিবোৰৰপৰা আমি বঞ্চিত হ'লো। ছাবৰ মৃত্যুৱে যি অভাৱৰ সৃষ্টি কৰিলে, তেতিয়াহে আমি তাক অনুভৱ কৰিবলৈ ধৰিলোঁ। বিশেষকৈ ডক্টৰ বিৰিঞ্চিকুমাৰ বৰুৱাৰ উদ্যোগত সন্দিকৈ ডাঙৰীয়াৰ সভাপতি কৰি এখন সমিতি গঠন কৰি ছাবৰ স্মৃতি-বন্ধাৰ অৰ্থে তেওঁৰ গুণমুক্তকলৰপৰা অৰ্থ-সংগ্ৰহ আৰম্ভ কৰা হ'ল। প্ৰায় এমাহৰ ভিতৰতে ছাবিৰ ছাহাজাৰ টকা গোট খালে। সেয়া বিশ্ববিদ্যালয়ক গতাই দিয়া হ'ল ছাবৰ স্মৃতিবন্ধক বক্তৃতা-মালাৰ দিহা কৰিবৰ অৰ্থে। এই ধৰণৰ প্ৰথম বক্তৃতাৱলী প্ৰদান হয় ছাবৰ গুৰু ডক্টৰ সুনীতিকুমাৰ চট্টোপাধ্যায়ৰ *The Place of Assam in the History and Civilisation of India* ১৯৫৭ৰ ৪-৬ মেইত কটন কলেজৰ ছুদমাৰ্ছেন ভৱনত। সি ডক্টৰ কাকতিৰ উপযুক্ত সম্মান বুলি সকলোৰে মনত সন্তোষৰ ভাব সৃষ্টি কৰে। অধ্যাপক, কে এ নীলকণ্ঠ শাস্ত্ৰী আদিয়ে এই ছিৰিজত পিছৰ বক্তৃতা দি কাকতি ছাবৰ স্মৃতি সঞ্জীৱিত কৰি ৰাখে।

২৪ ফেব্ৰুৱাৰী ১৯৫৪ ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰথম ঘৰটি (ব্লক) উদ্বোধন কৰি ডক্টৰ বাৰ্জেস্ত্ৰ প্ৰসাদে দুখ প্ৰকাশ কৰে যে বিশ্ব-বিদ্যালয়ৰ সপ্তম বৰ্ষতো সংস্কৃত আৰু ইংৰাজী, পদাৰ্থবিদ্যা, ৰসায়ন, নৃত্য আৰু ভূতত্ত্ব বিষয়ত বিভাগ আৰম্ভ কৰা হোৱা নাই। লগতে তেওঁ সদ্যহতে জন্ম লাভ কৰা বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগৰ উল্লেখ কৰি আশা প্ৰকাশ কৰে গুৱাহাটীয়ে আয়োগৰপৰা অৰ্থ আৰু কাৰিকৰি সাহায্য লাভ কৰিব। বিশ্ববিদ্যালয়ে ইতিমধ্যে আই এ এছ পৰীক্ষাৰ বাবে ছাত্ৰ-ছাত্ৰী সাজু কৰিবৰ বাবে এটা শ্ৰেণী খোলে আৰু সেই উদ্দেশ্যে কেন্দ্ৰীয় বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এম্ এ হিণ্টন জ্যাকিছে ১৯৫৩ৰ নৱেম্বৰত ইংৰাজীৰ অধ্যাপকৰূপে যোগ দিয়েহি। ভাৰতীয় সাহিত্য, দৰ্শন, সংগীত আদিত অনুৰাগ থকা এই ডেকাজন সোন-

কালৈই আমাৰ লগত মিলি যায় আৰু আমাৰ ঘৰুৱা মেলৰ মেলুৱৈ হয়। তেওঁ কেনেকৈ গুৱাহাটী এৰি যাব লগীয়া হয়, তাৰ সাধুটো আগতে এঠাইত কৈ আহিছো।

“পত্ৰলেখা” নাম দি মই সংগ্ৰহ আৰু সম্পাদন কৰা পত্ৰবিলাকৰ মাজত লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ এখনি চিঠি আছে ‘My dear beginner of activities’ সোধোনেৰে। এই চিঠি যতীন্দ্ৰনাথ ছদ্মবাঁলৈ লিখা হৈছিল বুলিয়েই মই ধাৰণা কৰিছিলো, কিন্তু সম্ভৱত চিঠিখন বেজবৰুৱাৰ অন্তৰঙ্গ বন্ধু চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালালৈহে লেখা হৈছিল। আমাৰ বিশ্ববিদ্যালয়তে তেনে এজন কৰ্ম-কুশল beginner of activities ডক্টৰ বিৰিঞ্চি কুমাৰ বৰুৱা। বিশ্ববিদ্যালয়-টোৰ ভি বত বহুতবোৰ সব-সুৰা পৰিকল্পনাৰে তেওঁ আছিল প্ৰস্তুতি। ১৯৫৩-৫৪ ছনৰপৰা আৰম্ভ কৰা জনজাতীয় সংস্কৃতি আৰু লোক-কথাৰ গৱেষণা বিভাগ, হাতেলিখা পুথিৰ পুথি ভঁৰাল, প্ৰকাশন বিভাগ আৰু তাৰ অন্তৰ্গত মহাভাৰত-অনুবাদ আদি আঁচনি আৰু দুই-এটি তেনেধৰণৰ অনুষ্ঠান বৰুৱাদেৱৰে কৰ্মপ্ৰৱণতাৰ ফল। তেওঁ আমাকো বলাৰে কোনো কোনো তেনে কামত লগাইছিল আৰু তেওঁৰ বামু-বেগত আমি চলিব নোৱৰা যেন দেখিলে কৈছিল, ‘ক’তা, কি কৰিলা? তুমি নোৱাৰা যদি সেইটো কাম ময়ে কৰি পেলাম কিন্তু।’ বিশ্ববিদ্যালয় টোলৰ বাটে-পথে থকা অনেক গছ ডক্টৰ বৰুৱাই লগোৱা আৰু হয়তো তাৰ সঁচ কলিকতাৰপৰা তেওঁ নিজ খৰচত গ্ৰোৱ নাহেৰিৰপৰা অনা। আমাৰ মানুহে কিন্তু তেওঁৰ এইবোৰ কৰ্মৰ ভাল অৰ্থ বিচাৰি নাপাইছিল। বেয়া হলে দেখা পাইছিল। বৰুৱাৰ পতনৰ ইও এটা কাৰণ নেকি। আনফালে, তেওঁৰ কামৰ হেঁচাও নিজে এইদৰে বঢ়াই লৈ শেহত হাতেলিখা পুথিভঁৰাল, প্ৰকাশন বিভাগৰ দায়িত্ব (অবৈতনিক অন্তৰ্ণ্য) আমাৰ ওপৰত ন্যস্ত কৰিছিল। কিন্তু তেওঁৰ ব্যক্তিত্বই এইবোৰ অন্ত্যায়-

শীৰ্ষক কামক এটা শক্তি দি আছিল। এইদৰে নিজে 'আগ বাচি কাম উলিয়াই তাত লাগি থকা লোকৰপৰাহে সমাজৰ' কাম হয়, সি সঁচা কথা।

অসমীয়া অনাৰ্ছ আৰু এডুকশ্যন পাছৰ বাহিৰে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সকলো বিভাগ ৫৫-৫৬ ছনৰ ভিতৰতে জালুকবাৰীলৈ তুলি নিয়া হয়। ডাঙৰ ছমছলীয়া আৰ্টছ ব্ৰকাটোৰো তাৰ ভিতৰতে 'আধাখিনি সম্পূৰ্ণ হয় আৰু তাতে আইন, বাণিজ্য বিভাগ আৰু গ্ৰন্থাগাৰকো ঠাই দিয়া হয়। নতুন ঘৰত ক্লাছ কৰিবলৈ গৈ বৰ ভাল লাগিছিল যদিও তাত অলপ নিজান নিজান যেনো লাগিছিল আৰু গুৱাহাটী-জালুকবাৰীৰ মাজত অহা যোৱাৰ বাবে ছবকাৰ দিয়া বাছত আছ-কাল অনুভৱ নকৰাকৈ নাছিলো। গ্ৰন্থাগাৰ-নিৰ্মাণৰ খৰচ বিশ্ব-বিদ্যালয় অনুদান আযোগে বহন কৰিবলৈ গাত লৈছিল আৰু ৫৫-৫৬ৰ ভিতৰতে আধা লাখ টকা প্ৰাথমিক কাৰ্য্যৰ বাবে দিয়ে দিছিল। বিজ্ঞানৰ বিভাগবোৰৰ কাৰণে যদিও দুটা ছমছলীয়া ঘৰ প্ৰস্তুত হৈ গৈছিল, সকলোবোৰ বিভাগ ভালকৈ চলাবৰ বাবে ঠাইৰ অনাটন অনুভৱ কৰা গৈছিল আৰু অনুদান আযোগৰ পৰি-দৰ্শক সমিতিৰ সহায়ৰ বাবে ধৰি থাকিব লগীয়া হৈছিল। সৰু ল'ৰা-ছোৱালীৰ বাবে এখন পঢ়াশালি, ডাকঘৰ আৰু পুলিছ থানাৰ বাবে শিক্ষকৰ বাস ঘৰকো সজা ঘৰক ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ দি বিশ্ববিদ্যালয়, সম্ভাৰুক, স্বয়ংসম্পূৰ্ণ কৰিবৰ বাবে যত্ন কৰা হৈছিল। ছাত্ৰছাত্ৰীৰ নিবাসৰ দিহাও আধা-আধি হৈছিল আৰু আশ্পতালৰ ঘৰো লাহে লাহে হৈ উঠিছিল। ১৯৫৭ ছনত সমিটক ডাঙৰীয়াই উপাচাৰ্য পদবী এৰাৰ আগলৈকে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কাৰ্য্যিক ৰূপ এনে হৈছিল বুলি ক'ব পাৰি।

বিশ্ববিদ্যালয়ে মোক অসম সঙ্গীত নাটক একাডেমিলৈ প্ৰতি-নিৰ্বাচনে পঠিয়াইছিল। ঢেঁকীয়ে খৰলৈ গৈলো খান বানিব লাগে।

একাডেমিয়ে ৰবীন্দ্র গৱেষণা সমিতি বুলি এটি অল্টিমটাম কৰি যোব ডিঙিত আঁৰি দিছিল। এই সমিতিৰপৰা “স্বৰবেধাত, বৰগীত” আৰু *Rhythm in the Vaishnava Music of Assam* নামৰ দুখন প্ৰতিবেদন তৈয়াৰ কৰি প্ৰকাশ কৰিছিলো। এইদোৰ কামৰ বাবে টকা যোগাব কৰিছিলো ৰাষ্ট্ৰীয় সংগীত নাটক অকাডেমিৰপৰা। ভাৰতৰ দ্বিতীয় লোক-সভাৰ এণ্টিমেণ্টছ কমিটিয়ে (১৯৫৭-৫৮) ‘সাংস্কৃতিক আৰু আন্তৰ্জাতিক কাৰ্য কলাপ’ বিষয়ক পঞ্চম প্ৰতিবেদনত (পৃষ্ঠা ৮) Professor Neogi of the Gauhati University এ অসমৰ সংগীতৰ বিষয়ে গৱেষণা পৰিচালনা কৰাৰ কথা বিশেষভাৱে উল্লেখ কৰিছিল।

১৯৫৭ চনত ডক্টৰ সূৰ্যকুমাৰ ভূঞা উপাচাৰ্য হয় আৰু তিনি বছৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কাৰ্য শান্তিৰ মাজত নিৰ্বাহ কৰে। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ জন্মৰ সময়ৰেপৰা ডক্টৰ ভূঞা ছাৰে *Culture and Civilisation of Assam* নাম দি এটা বিষয় খোলাৰ কথা প্ৰস্তাব কৰি আহিছিল। বিশেষকৈ যি উদ্দেশ্য লৈ গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় ৰাইজে বিচাৰিছিল আৰু অসম ছবকাৰে স্থাপন কৰিছিল আৰু যি উদ্দেশ্য ইউনিভাৰছিটি বিলৰ *Statement of Objects and Reasons*-অত স্পষ্টভাৱে প্ৰকাশ কৰিছিল, তাৰ কথা মনত ৰাখি আঠখন প্ৰশ্ন কাকতত বিষয়টো বিস্তাৰ কৰি ডক্টৰ ভূঞাৰ প্ৰণোদনত বিশ্ববিদ্যালয়ে সেই বিষয়ৰ এম্. এ শ্ৰেণী আৰম্ভ কৰে। এজন বিশেষভাৱে নিয়োগ দিয়া লেক্চাৰাৰৰ উপৰি আমি অসমীয়া বিভাগৰ শিক্ষকসকলেও বিষয়টোৰ অধ্যাপনা কৰিছিলো। কিন্তু প্ৰথম বছৰত নাম লগোৱা দুজন ছাত্ৰছাত্ৰীৰ বাহিৰে বিষয়টো পঢ়িবলৈ কোনো ঞ্জলাই নাছিল। গতিকে ছাব্বৰ সৰু উদ্দেশ্য কাৰ্যক্ৰম ভালভাৱে পৰিণত নহ'ল।

১৯৬০ৰ ২৩ ফেব্ৰুৱাৰী তাৰিখে ডক্টৰ হিৰণ্যচন্দ্ৰ ভূঞাই উপাচাৰ্য হিছাপে যোগদান কৰে। ছাৰৰ কাৰ্যকাল আগ বঢ়াব লগে লগে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ দিগন্তত ধুমুহা গোটি খাবলৈ ধৰে। ঠায়ে ঠায়ে ফুট-ফুটীয়া মেল বহে। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আবন্তগিৱেপৰা দক্ষতাৰে বেজিন্তাৰ পদ পূৰ কৰি অহা ফণীধৰ দত্ত আৰু বিশ্ববিদ্যালয় শ্ৰেণীসমূহৰ সচিব তথা কলাগুৰু ডক্টৰ বিৰিঞ্চিকুমাৰ বৰুৱাৰ বিৰুদ্ধে এটা বিক্ষোভ প্ৰথমতে তুঁহ জুইৰ দৰে উমি উমি বিয়পিবলৈ আৰম্ভ কৰে। ইসকলে নতুন উপাচাৰ্যক কামত যেন বাধা দিছে—এনে হেন এটা গুজব উঠিবলৈ ধৰে। বিশ্ববিদ্যালয় কাৰ্যবাহী পৰিষদ আদিত মুকলি সংঘাতো হয় বুলি আমি দূৰণিৰপৰা শুনিবলৈ পাওঁ। মুঠতে আমাৰ ঘৰৰ ভিতৰত এটা অস্বস্তিৰ ভাৱৰ যেন ব্যক্ত হ'ল চলিবলৈ আৰম্ভ কৰে। এই অস্বস্তিৰ শেষ ফল হ'ল—ভূঞা ছাৰ উপাচাৰ্য পদ পৰিহাৰ কৰি আঁতৰি পৰিল। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কোৰ্টে নতুন এজন উপাচাৰ্য বাছিৰ লগীয়া হ'ল। ১৯৬২ চনৰ ২৩ জানুৱাৰী তাৰিখে কোৰ্টে মহাসভা বহিল। উপাচাৰ্যৰ বাবে কেইবাটাও নাম প্ৰস্তাৱিত হ'ল। ভোট লোৱা হ'ল। সিদিনাৰ ভোটৰ লেখটো চাব লগীয়া প্ৰকাৰৰ হ'ল ফণীধৰ দত্ত ৪৩, ডক্টৰ মথুৰানাথ গোস্বামী ৩২, হলীৰাম ডেকা ২৫, ডক্টৰ জি^৪ এছ. মহাজনী ২১, ডক্টৰ নুৰ্যকুমাৰ ভূঞা ২০, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ১৫, পুৰন্দৰ শৰ্মা ১০। ইয়াৰ ভিতৰত ভূঞা, সন্দিকৈ আদিৰ নাম বোধ হয় সিসকলক নোসোধাকৈয়ে কোনোবাই প্ৰস্তাৱ কৰিছিল। ফণীধৰ দত্তসম্বন্ধক আচাৰ্যই উপাচাৰ্য নিয়োগ কৰিলে আৰু তেওঁ ১২ মাৰ্চ তাৰিখে সেই পদত যোগ দিলে। দত্তৰ নিৰ্বাচনৰ পূৰ্বেই আচাৰ্যই (জেনেৰেল নাগেশ) এক তদন্ত আয়োগ নিয়োগ কৰিছিল। ডক্টৰ মথুৰানাথ গোস্বামী আছিল আয়োগৰ সচিব, ডক্টৰ পাভাটে সভাপতি। এতিয়া ঘটনা চক্ৰ খৰপাকত ঘূৰিবলৈ ধৰে। ২০ আগষ্ট

তাৰিখে কোৰ্টে আয়োগৰ প্ৰতিৱেদনৰ আলোচনা কৰে আৰু সভাত এনেকুৱা এক পৰিস্থিতিৰ উদ্ভৱ হয় যে উপাচাৰ্য দত্তদেৱে সভাস্থলতে নিজ পদ প্ৰত্যাহাৰ কৰে আৰু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বাহন পৰ্যন্ত পৰিহাৰ কৰি আনৰ গাড়ীতহে ধকা দিবলৈ ওভতে। কলা গুৰু-ৰূপে ডক্টৰ বিৰিক্ৰিম্ভাৰ বৰুৱাই ইতিমধ্যেই ইন্তফা দাখিল কৰিছিল। ৩০ আগষ্টত কোৰ্টে ইংৰাজী বৈজ্ঞানিক ডক্টৰ হেবল্ড জে টেইলৰক উপাচাৰ্য নিৰ্বাচন কৰে, তেওঁ ৭ ছেপ্টেম্বৰত সেই দায়িত্ব গ্ৰহণ কৰে। এনে এজন শিক্ষা-বিশেষজ্ঞ পায়ো বিশ্ববিদ্যালয় সমাজ শাস্ত্ৰ নহ'ল। ১৯৬৫ ছনৰ ৭ মেই তাৰিখে ছাত্ৰৰ এটা দলে উপাচাৰ্যৰ কাৰ্যালয়ৰ দুৱাৰ ভাঙি এক ছলস্থলীয়া প্ৰদৰ্শন কৰিলে, তেওঁলোকৰ দাবী—আসন্ন পৰীক্ষা পিছুৱাই দিব লাগে। ডক্টৰ টেইলৰে লগে লগে আচাৰ্যলৈ তেওঁৰ ইন্তকাপত্ৰ পঠিয়াই দিলে। আমি বিশ্ববিদ্যালয় শিক্ষক সম্বাৰ তবক্ষৰপৰা তেওঁক লগ পাই তেওঁক সেই পত্ৰ প্ৰত্যাহাৰ কৰিবলৈ অনুৰোধ কৰিছিলো। তেওঁ কিন্তু ক'লে, 'অনুষ্ঠানটোক জনীতিয়ে চাটি ধৰিছে। একাডেমিক কাউঞ্চিলখনো হৈছে এখন ডিবেটিং ছোছাইটি। মই ইয়াত থাকি একো কাম কৰিব নোৱাৰিম। গতিকে আক নাথাকোঁ। তোমালোকে নধৰিবা।' ১০ মেই তাৰিখে আচাৰ্যই গুৱাহাটীৰ আৱৰ্ত গৃহত কাৰ্যবাহী পৰিষদৰ এক অধিৱেশন আহ্বান কৰি নিজে উপস্থিত থাকি ডক্টৰ টেইলৰৰ ইন্তফা প্ৰত্যাহাৰ কৰিবলৈ অনুৰোধ কৰে। টেইলৰে কিন্তু কাৰ্যবাহী পৰিষদক আৰু শিক্ষকসম্বাকো ধন্যবাদ জনাই অনুৰোধ-ৰক্ষাৰ অপাৰগতাহে স্বীকাৰ কৰি বহিল। আচাৰ্যই ইন্তফা মঞ্জুৰ কৰিলে, ১৪ মেইৰপৰা ডক্টৰ মধুৰানাথ গোস্বামীক উপাচাৰ্য নিয়োগ কৰিলে, তাৰ পাছত পৰিৱৰ্তিত বিশ্ববিদ্যালয় আইন অনুসৰি নিৰ্ম্মিত এক পৰামৰ্শ সমিতিৰ পৰামৰ্শ গ্ৰহণ কৰি গোস্বামী ছাত্ৰকে পাঁচ বছৰলৈ সেই নিয়োগ দিলে। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ভিতৰত

হৈ বোৱা ধুমুহাই কপীধৰ দত্ত আৰু ডক্টৰ বিবিক্ৰমাৰ বৰদ্বাৰা মানসিকভাৱে ক্ষতিগ্ৰস্ত কৰি থৈ গ'ল। নানা অসুখৰ মাজত লেকাট লাগি বেজিষ্ট্ৰাৰ কাম কৰি থকা দত্তদেৱক অসুখবোৰে এতিয়া হেঁচা মাৰি ধৰিবৰ সুবিধা পালে। কিছু দিন খবত, তাৰ পাছত হস্পিটালত পৰি থাকি ডেৰ মৃত্যুৰ মুখত পৰিল।

ডক্টৰ বৰদ্বাৰা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ ইণ্ডিয়ানা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ (ব্লুমিংটন) লোক-কথা অফীচত ১৯৬৩ৰ উইণ্টাৰ ছিমেষ্টাৰৰ বাবে ডিজিটিং প্ৰকল্পৰ কৰি মাতিছিল। সেই অৰ্থে ২৪ জামুহাৰী তাৰিখে ঘৰ এৰি এমেৰিকালৈ গৈ তাৰপৰা ডেৰ আগস্টত ঘূৰি পায়হি। ঘূৰি আহোঁতে ভাৰতীয় লোক-কথাৰ এখন বিশ্বকোষ তৈয়াৰ কৰাৰ আঁচনিৰ দায়িত্ব লৈ আহে। ১৯৬৪ চনৰ প্ৰথম সপ্তাহত নতুন দিল্লীত বহা ইণ্টাৰনেশ্যনেল কংগ্ৰেছ অব ওৰিয়েণ্টেলিস্টছৰ অধিবেশনলৈ বৰদ্বাৰাদেৱে ময়ো বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰতিনিধি ৰূপে গৈছিলো। তাতে অখিল ভাৰতীয় প্ৰাচ্যবিদ্যা সন্মিলনৰ অধিবেশন গুৱাহাটীত সংগঠন কৰিব লাগে, এই কথা বৰকৈ ওলায়। গুৱাহাটীলৈ ঘূৰি আহি ডক্টৰ বৰদ্বাৰাই শিক্ষামন্ত্ৰী দেৱকাণ্ড বৰদ্বাৰা এই বিষয়ত চৰকাৰী পৃষ্ঠপোষকতা দিবলৈ সন্মত কৰায়। ১৭ ফেব্ৰুৱাৰীত ডক্টৰ বৰদ্বাৰাৰ ঘৰতে ছজনমানৰ এখন সৰু সভা বহি সন্মিলনৰ অৰ্থে এখন প্ৰকাশন সমিতি গঠন কৰে বৰদ্বাৰাক আহ্বায়ক কৰি। কিন্তু বৰদ্বাৰা শৰীৰ ইতিমধ্যে বিশেষ বেয়াৰ কালে চাল লৈছিল আৰু এতিয়া সোনকালেই ডেৰক হস্পিটালত থ'বগৈ লগা হ'ল। ২১ মাৰ্চ তাৰিখে সহকাৰী আহ্বায়ক-ৰূপে সমিতিখনৰ এখন অধিবেশন আহ্বান কৰিছিলো। আলোচনাত বৰদ্বাৰাদেৱৰ উছাহ-উদ্যমৰ অন্ত নপৰিছিল। সেইদিনাখনেই বাতিলৈ ডেৰক স্বৰ্গৰোগ বিশেষ ৰূপ লৈ দেখা দিয়ে। তাৰ পাছত ডেৰক অলপ সকাহ পালেও ৩০ মাৰ্চৰ দিনা পুৱা ৮-৩০ বজাতে বোগৰ হঠাৎ আক্ৰমণত ডেৰক মৃত্যু ঘটে।

বৰুৱাসেৱৰ মৃত্যুত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আশেৰ কঁতি হ'ল। 'আটা-ইতকৈ ডাঙৰ কঁতি হ'ল আমাৰ অসমীয়া বিভাগৰ। তেওঁৰ পাণ্ডিত্য আৰু ব্যক্তিত্ব দুইটিয়েই বিভাগৰ আছিল ভূষণ আৰু শক্তি। বৰুৱাৰ খালি ঠাই পূৰোৱাৰ প্ৰশ্নই বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ভিতৰত সৰু হ'লেও চক্ৰবাতৰ সৃষ্টি কৰিছিল আৰু তাৰ মীমাংসাই বহুত কাল লৈছিল। ইতিমধ্যে বৰুৱা এমেৰিকালৈ যাত্ৰাতে বিভাগৰ প্ৰধানৰ অন্তিম নিয়োগ লৈ এটা খেলি মেলি লাগিছিল। এতিয়া অধ্যাপক বাছনিৰ বিশেষজ্ঞ ৰূপে কাম কৰিবলৈ ডক্টৰ সুনীতিকুমাৰ চট্টোপাধ্যায় অধ্যাপক কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈদেৱেও সংকোচ কৰিলে। বাছনি সমিতি বহি যোৱাৰ পাছতো নিয়োগ বিষয়টি বহুতদিন অমীমাংসিত হৈ ৰ'ল। ইতিমধ্যে স্বাধীন ভাৰতৰ প্ৰথম প্ৰধান মন্ত্ৰী জৱাহৰলাল নেহৰুৰ মৃত্যু ঘটে। এদিন আমাৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বাৰ্জনীতি বিজ্ঞানৰ প্ৰধান অধ্যাপক ভি ব্লেংকট বাৱে মোক বাটতে ধৰি ৰাখি ক'লে, 'মই জৱাহৰলাল নেহৰুৰ নামত অসমীয়া বিভাগত এখন চেয়াৰ দিব খুজিছো। তুমি সেই আসন পালে ভাল পাবানে? মই ক'লো, 'অঁ, মই যোগ্য হওঁ নে নহওঁ ক'ব নোৱাৰোঁ কিন্তু সেই আসনত জঁপিয়াই উঠিম পাৰিলে। নহ'লে যেনে তেনে বগুৱা বায়ে উঠিব লাগিব।' ডেতিয়া বাৱে ক'লে যে তেওঁ বিশ্ববিদ্যালয়ক ১,২৫,০০০ টকা যাচিছে কিছুমান ছৰ্ত্তত, তাৰ ভিতৰত প্ৰথম কথা, অসমীয়া বিভাগৰ অধ্যাপকজনৰ নাম অসমীয়াৰ জৱাহৰলাল নেহৰু অধ্যাপক হ'ব, দ্বিতীয়তে, অসমীয়াৰ জৱাহৰলাল নেহৰু অধ্যাপকজন বিভাগীয় প্ৰধান হ'ব লাগিব, ইত্যাদি। ১৯ জুন ১৯৬৪ তাৰিখে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কাৰ্যবাহী পৰিষদে বাওৰ দান তাৰ ছৰ্ত্তসমূহে সৈতে ধন্যবাদেৰে গ্ৰহণ কৰে। ৮ জুন ১৯৬৫ তাৰিখে পৰিষদে চলিত বিদ্যাকৰ্মৰপৰাই অসমীয়াৰ জৱাহৰলাল নেহৰু অধ্যাপক পদ অৰ্হুতি কৰিবলৈ আৰু তাৰ বাবে বাৰ্জিক ছবকাবৰ-

পৰা পৰিপূৰক অজ্ঞান বিচাৰিবলৈ ঠিক কৰে। ছবকাৰো তাত বাজী হ'ল। কাৰ্যবাহী পৰিষদৰ ২৯ জুন ১৯৬৫ তাৰিখৰ অগ্ৰি-
 ৱেশনে মোক অসমীয়াৰ একেছৰ নিয়োগ কৰিবলৈ আৰু মোৰ
 পদটোক জৱাহৰলাল নেহৰু অধ্যাপক-পদ নাম দিবলৈ সিদ্ধান্ত কৰে।
 ২৭ জুলাই ১৯৬৫ তাৰিখে মই সেই পদত যোগদান কৰিলো।
 ৩০ অক্টোবৰ ১৯৬৫ তাৰিখে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় খেল-পথাৰত
 এক মুকলি সভাত ভাৰতৰ দ্বিতীয় প্ৰধানমন্ত্ৰী লালবাহাদুৰ শাস্ত্ৰীয়ে
 আত্মচানিকভাৱে জৱাহৰলাল নেহৰু অধ্যাপক-পদ মুকলি কৰিলে।
 অধ্যাপক বাৱে তেওঁৰ দানৰ তাৎপৰ্য এইদৰে ব্যাখ্যা কৰিছিল
 The Professorship gains a dynamic outlook by the
 association of the name of the founder of the Sahitya
 Akademi, whose aim is the promotion of all the
 languages Above all, the Professorship in Assamese
 gains permanency and it can never be abolished
 by any one at any time under any circumstances'
 জৱাহৰলাল নেহৰু অধ্যাপক হৈ মই কি কৰিব পাবিলো, কি
 কৰিব নোৱাৰিলো, তাক 'বিদ্বজ্জনো বিজ্ঞানাতি'।

নামঘোষাৰপৰা ভট্‌কাৰ বটলাল

১৯৬০বৰ্ষৰ ১৯৬৪ পৰ্যন্ত কালছোৱা মোৰ বাবে ঘাইকৈ অসম সাহিত্য-সভা কাল আৰু ১৯৬৫বৰ্ষৰ কেইবছৰমান ঘাইকৈ প্ৰাচ্যবিজ্ঞা সন্মিলন কাল হৈছিল। সময়ৰ এইবোৰ ছেদৰ বৰ্ণনা সাহিত্য সভাৰ প্ৰসঙ্গত আৰু প্ৰাচ্যবিজ্ঞা সন্মিলন প্ৰসঙ্গত দি আহিছো। প্ৰাচ্যবিজ্ঞা সন্মিলনৰ (AIOC) লগত ঘনিষ্ঠ সম্বন্ধৰ প্ৰায় লগে লগে বিশ্ববিজ্ঞা-লয়ত মোৰ জৱাহৰলাল নেহৰু অধ্যাপক পদৰ কাল আৰম্ভ হৈছিল। অৱশ্যে ইয়াৰ আগতে লেকচাৰাৰ আৰু বিভাৰ কাপ বিশ্ববিজ্ঞালয়ত যেনে প্ৰকৃতিৰ কাম কৰি আছিলো, তাৰ বিস্তাৰ মাত্ৰ এতিয়া হৈছিল। এইখিনিতে সৰু হ'লেও এটি গুৰুত্বপূৰ্ণ কথা মনত পৰিছে। মই ইতিমধ্যে সম্পাদন কৰি উলিওৱা “কৌৰ্তন-ঘোষা” “নাম-ঘোষা”ৰ সংস্কৰণৰ যোগে মহাপুৰুষ মাধৱদেৱৰ মহৎ গ্ৰন্থখিনিয়ে আধুনিক যুগৰ এজন সম্ভৱ হৃদয়ৰ আকৰ্ষণ কৰিছিল। কথাটো হয় এনেপ্ৰকাৰে। মোৰ সংস্কৰণ “নাম-ঘোষা”ৰ নাগৰী লিপ্যন্তৰ কৰি তাৰ সমান্তৰাল এটি হিন্দী অনুবাদে সৈতে (অনুবাদটি কৰে সুৰেন্দ্ৰনাথ সাহুৱে) অসম বাঙালীৰ প্ৰচাৰ সমিতিয়ে প্ৰকাশ কৰে (১৯৬০)। এই সংস্কৰণ সম্ভৱ হিন্দীৰ ভাবেৰ হাতত পৰাত তেওঁ মাধৱদেৱৰ মনোৰম পুৰিখনিত মনোনিৱেশ কৰাৰ অৱসৰ লাভ কৰে। ইয়াৰ আগতে তেওঁ “ভগৱদগীতা”ক জগতৰ শ্ৰেষ্ঠ এখন গ্ৰন্থ-ৰূপে ‘মোৰ আই’ বুলি সম্বোধন কৰিছিল। এতিয়া তেওঁ “গীতা”ৰ লগতে “নাম-ঘোষা”কো ধাপনা কৰিলে, ‘নামঘোষা’ৰ কিছু কুট ঘোষা ৰাখি লৈ এখনি “নামঘোষা-সাৰ” পুৰি উলিয়ালে আৰু অসমলৈ আহি ইয়াত ভ্ৰমণ কৰা সময়ত “নামঘোষা”-পাঠ আৰু তাৰ ব্যাখ্যাক

প্ৰাৰ্থনা-সভাবোৰত বিশেষ স্থান দিলে। “নামঘোষা-সাব”ৰ পাতনিড
 বিনোবাজীয়ে মোৰ সংকল্পৰণবা পাঠ লোৱা কথা উল্লেখ কৰিছে,
 আৰু ভূদান যন্ত্ৰ সম্পৰ্কীয় পত্ৰিকাত প্ৰকাশ পাইছিল, তেওঁ পদ যাত্ৰা
 কৰি এসময় সীমা পাব হৈ ওলাই যাবৰ বেলা কোনো লোকে
 তেওঁৰ ‘নামঘোষা’ৰ বিশেষ পাঠৰ বিজুটি উলিয়াই তেওঁৰণবা
 ব্যাখ্যা বিচৰাত তেওঁ মোৰ সংকল্পলৈ আঙুলিয়াই আপত্তি ধৰণ
 কৰিছিল। পিছলৈকে বিনোবাজীৰ অজুগামী লোকসকলে ইটো-
 সিটা কথা নুহি মোলৈ চিঠি-পত্ৰ দি আছিল। হেৰাই যোৱাৰ
 মাজত বৈ যোৱা কাগজৰ মাজত এই খন চিঠিত বিনোবাজীৰ
 অন্তৰ্ভাৱতীৰ (ভাৰতৰ বিভিন্ন ভাষাৰ মাজত সম্বন্ধ প্ৰতিষ্ঠাৰ আদৰ্শেৰে)
 উল্লেখ মন কৰিব লগীয়া।—

কলুৰবাগ্ৰাম, ইন্দোৰ (ম প)

দিনাংক 11 9 63

Respected Dr Neog,

Received your letter dated 20 8 63 and a list
 of best Assamese books with thanks I am extremely
 grateful to you for your kind help and guidance
 We are really very fortunate to receive the blessings
 from great people like your noble self

I shall let you know about the progress of
 “Antar Bharati” scheme from time to time I hope
 I shall always get your guidance

I met Poojya Vinobaji on my way back
 to Indore from Assam He was very happy to see the

list, prepared by you. He is keeping good health but is becoming very hard of hearing. He has started using the "hearing aid"

Gautam sends you his respectful pranam

With much regards,

Nirmala Deshpande

পুৰণি সহকৰ্মী হিল্টন ফাছিছৰ চিঠি একোখন অন্তত বৰদিনৰ সূৰ্য্যত বিলাতবপৰা আহে ছপাত মৰাৰ দৰে তেওঁৰ ধুনীয়া আখৰ-বোৰেৰে স্কুল এখন খুলি পঢ়ুওৱা আদি বাবেবুৰি কামত তেওঁ ব্যস্ত হোৱা কথা, তাৰ পিছত গীৰ্জাত যোগ দিয়া অৰ্থাৎ পাছৰী হোৱা খবৰ আদি, তাত লক্ষ্য হোৱা ল'ৰা (বিচাৰ্ভ)-ছোৱালী (বাৰ্টেল) হালৰ খবৰো লেখে।

বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অসমীয়া বিভাগত প্ৰথম ছোৱাত ভাষা-সাহিত্যত সামান্য হ'লেও কচি থকা ছাত্ৰ ভৰ্তি হৈছিলহি আৰু সেই সময়ত এম্. এ পৰীক্ষাত আমাৰ ছাত্ৰই বিশেষ কৃতিত্ব দেখুৱাইছিল আৰু উত্তীৰ্ণৰ মাত্ৰাও আছিল উচ্চ (প্ৰথম কইবছৰ শতকৰা, এশই আছিল)। কিন্তু স্কুলবোৰত আৱশ্যিক বিষয় ৰূপে সংস্কৃতক অপসাৰণ কৰা আৰু স্কুল-কলেজত অসমীয়া পঢ়ুওৱাত উদাসীনতাৰ বাবেই হওক বা যি কাৰণতে হওক, লাহে লাহে বাঞ্ছনীয় ছাত্ৰ আমি সবহাই নোপোৱা হৈ আহিলো। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰশাসনৰ কথাত যি সময়ত ছাত্ৰৰ বিকোভ প্ৰদৰ্শন আৰম্ভ হ'ল, তেতিয়া একালে ছাত্ৰৰ অধ্যয়নৰ কচি কমি আহিল আৰু আনফালে ছাত্ৰ-জীৱিৰ মানদণ্ডও তললৈ নমাই দিব লগীয়া হ'ল। ছাত্ৰৰ মতেই যেতিয়া ৰব বৰ কথাতো বজ্জ, বিভাগত ছাত্ৰৰ সংখ্যা, সবহা হ'লেই যেন মজল, এনে এটা ভাবৰপৰাই বিভাগৰ প্ৰধান ডক্টৰ বিবিকিষ্টমাৰ বকুৱাই

কৈছিল, 'হেবা, মহেশ্বৰ, ব্ৰাহ্মত্ব ল'ৰা আনবোৰ বিভাগত পৰে সবাইকে
 লোৱাহে, Number will be our strength " কিন্তু লাহে
 লাহে দেখা, গ'ল সংখ্যাই সংখ্যাগত শক্তি দিব পাৰে, গুণগত শক্তি
 নিদিয়। অসমীয়াৰ এম্ এ পৰীক্ষাত সেই কথা বেছিৰপৰা
 বোহুকে কালত হ'বলৈ ধৰিলে। অৱশ্যে পঢ়া শুনা নকৰি পৰীক্ষাত
 বহা 'প্ৰাইভেট' পৰীক্ষাৰ্থীৰ সংখ্যা-বৃদ্ধিয়েও উত্তীৰ্ণৰ শতকৰা মাত্ৰা
 ক্ৰীপ কৰাত সমল যোগাবলৈ ধৰে। বিশ্ববিদ্যালয় অহুদান আয়োগৰ
 ভিজিটিং কমিটিয়ে অসমীয়া বিষয়ত পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণৰ হাৰ কমি
 যোৱাটো লক্ষ্য কৰিছিল, কিন্তু বিশ্ববিদ্যালয়ত ভাষাতত্ত্ব বিভাগ
 নথকা অৱস্থাত অসমীয়া বিভাগে ভাষাতত্ত্বৰ অধ্যয়ন-অধ্যাপনত
 যে বিশেষ ক্ষমতা আৰু কৃতিত্ব দেখুৱাইছিল, সেই কথা প্ৰশংসা কৰি
 বিভাগৰ বাবে এটা বিভাগ পদবী (Readership) মঞ্জুৰ কৰিছিল।
 কিন্তু বিধতাই দিলেও তিবোতাই নিদিয়াৰ দৰে স্বয়ং উপাচার্য,
 বিজ্ঞানৰ এটা বিভাগৰ এজন অধ্যাপক আৰু আন অসমীয়া-প্ৰেমী (!)
 ছজনমান 'শিক্ষাবিদে' অহোগুকবাৰ্থ কৰি বিভাগস্থিগটো আমাৰ
 বিভাগৰপৰা কাটি নি নতুন এটা বিভাগ কৰিলেগৈ। নিষ্ঠাবে কষ্ট
 কৰি আমি যে পদটো আৰ্জিছিলো, সেই কথা বুজি নৌপোৱা
 এজনে বিদ্যা পৰিষদত 'ই' এৰ্ডলোকলৈ এই পদ আকাশৰপৰা সৰি
 পৰিল' বুলি হাঁহিছিল। কোনোৱে কয়, এইবোৰ টনা-টনি ব্যক্তিগত
 লাভ-অলাভৰ হিছাপত কৰা হৈছিল, কিন্তু শেষলৈকে সিসকলৰ
 লাভ-অলাভৰ ঘৰ শূন্য বুলি। সেইটো কি খেল হ'ল, মই ক'ব
 নোৱাৰিলো। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অহুদান আয়োগৰ সিদ্ধবন্ধন ভিজিটিং
 কমিটিয়ে কিন্তু আমাৰ বিভাগক বিৰল আৰু আগতকৈও ডাঙৰ
 সন্মান দি ক'লে, 'এই বিভাগৰ শিক্ষকৰ প্ৰকাশনখিনিয়ৈ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ
 ওপৰতে গৌৰৱৰ জ্যোতি পেলায়।' এইবাব কিন্তু কোনো শিক্ষাবিদে
 এই প্ৰশংসাবাদ শুনিবপৰা সৰি পৰা বুলি নক'লে। অসমীয়া

বিভাগৰ "সাৰ্ভিভা-চ'বাই ভাষা লেখোঁতে হোৱা আৰব-কোঠানিত বপুৰা চক্ৰবৰ্ত্তীৰ আঁঠি-আঁঠানি বুজি 'অসমীয়া ভাষাত অল্পনা-সি-কতাৰ সমস্যা' সম্পৰ্কে আঁঠোচনা-সল পোতি বিভাজনৰ চিন্তা বিষয়টোত সংযোগ কৰিছিল (৬ এপ্ৰিল ১৯৭৭) আৰু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শিক্ষক সন্থায়ো অসমীয়া ব্যাকৰণৰ সমস্যা লৈ এক সোণ্ডীৰ আয়োজন কৰিছিল আৰু সত্ৰীয়া নৃত্যৰ বিষয়ে মোৰ হতুৱাই এক সপ্ৰদৰ্শন বক্তৃতা দিয়াইছিল। এইভাৱেই অসমীয়া ভাষা-সাহিত্য-সংস্কৃতিৰ বিষয়ত বিভিন্ন সৰু-বৰ কাৰ্যত লাগি থকা হৈছিল। বহুত বক্তৃতা কৰি অসমীয়া পাঠ্যক্ৰমত পাঠসমীক্ষা বিজ্ঞান সন্নিৱেশ কৰা হয় ৭৬ ছনৰপৰা আৰু বহুবি প্ৰাচীনমান ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে থিছিছ প্ৰেপাৰ কৰে এই বিষয়ে অধ্যয়ন কৰাৰ ব্যৱস্থা কৰা হয়। সেই ছনৰ অক্টোবৰ মাহত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অনুদান আয়োগৰপৰা এটি অনুদান লৈ পাঠ-সমীক্ষাৰ বিষয়ত প্ৰাচীনীয়া এখনি সন্মেল আয়োজন কৰা হৈছিল। অসম সাহিত্য সভাৰ মজলদৈ সন্মিলনৰ সভাপতিৰ অভি-ভাষণতে আৰম্ভ কৰি পাঠসমীক্ষাৰ হকে মই একালাতি কৰি আহিছিলো। এতিয়া বিষয়টো পাঠ্যক্ৰমত প্ৰতিষ্ঠা কৰি একপ্ৰকাৰ সাক্ষ্য আৰু আনন্দ লাভ কৰিলো। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সংস্কৃত, বঙলা আদি বিভাগতো হয়তো এদিন ইয়াৰ প্ৰৱেশ ঘটিব। ভাৰতৰ আন আন বিশ্ববিদ্যালয়ত বিশেষকৈ সংস্কৃত আৰু ভাৰতীয় দৰ্শনত পি এইচ. ডিৰ বাবে অধ্যয়ন কৰা আনকে প্ৰাচীন একোখনি গ্ৰন্থৰ পাঠ-নিৰ্ণয় নিজৰ বিষয় কৰি লয়। মোৰো এজন পি এইচ. ডি ছাত্ৰৰ হতুৱাই মাধৱ কন্দলিৰ বামায়ণ পাঠ-নিৰ্ণয় কৰাইছিলো। দেখা গৈছিল, সেই অধ্যয়নে মাধৱ কন্দলিক নতুন দৃষ্টিভঙ্গিৰে চোৱাৰ আয়োজন সাব্যস্ত কৰে। ৭৮ৰ ফেব্ৰুৱাৰীৰ অন্তত মই গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় এৰি পটিলগাটলৈ যাব লগীয়া হোৱাত বিভাগত বিষয়-টোৰ অধ্যাপনৰ ভাৰ সংস্কৃতৰ প্ৰাধ্যাপক ড. মুকুন্দমাধৱ শৰ্মাৰ

হাতত নাম কৰি বাৰ লগীয়া হয়। পটিয়মালাৰণা দুবি আৰ্হি আকৌ ভাৰখন কানলৈ দাঙি লৈছে।

জৱাহৰলাল নেহৰু অধ্যাপক হোৱাৰ আগতেই বৰ্জি, পি. এইচ. ডি ডিগ্ৰীৰ বাবে ছাত্ৰক পথ-নিৰ্দেশনা কাম হাতত লৈছিলো, মই অধ্যাপক মানে একেছৰ গ্ৰেডৰ শিক্ষক হোৱাৰ পাছতহে সিবিলাকে ডিগ্ৰি পাবলৈ ধৰে। মোৰ জৱাহৰীত অধ্যাপকগিৰিৰ কালৰ এই কুতী ছাত্ৰসকলৰ নাম ইয়াতে স্মৰণ কৰা যুগত হ'ব আৰু লগতে তেওঁলোকৰ থিছিছৰ নামবোৰ ক'লে বিষয়-বিস্তাৰৰ কথাও পাঠকসকলে জানিব পাৰিব ড° নিমলকুমাৰ বসু (এওঁ ডিব্ৰুগৰ বাণিজ্য মহাবিদ্যালয়ৰ অধ্যক্ষৰূপে ইতিমধ্যে অৱসৰ পাইছে) *Studies in the Cultural and Social Conditions of Assam under the Ahoms*, ১৯৬৭ (থিছিছখন গ্ৰন্থৰূপে ইতিমধ্যে প্ৰকাশ পাই বিদ্বজ্জনৰ সমাদৃত হৈছে), ড মোহিনীকুমাৰ শইকীয়া (গোলাঘাট দেৱৰাজ বয় কলেজৰ অধ্যক্ষ) *Assam-Muslim Relation and Its Cultural Significance*, ১৯৬৮ (গ্ৰন্থ ৰূপে প্ৰকাশিত হৈছে), ড কেশৱানন্দ দেৱ গোস্বামী (ডিব্ৰুগড়ৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অসমীয়া বিভাগৰ লেক্চাৰাৰ, পিছত বিভাগ) *History and Development of the Purusa-Samhati Sect of Assam Vaisnavism*, ১৯৭০, ড মহেন্দ্ৰ বৰা গোহালপাৰা কলেজৰ অধ্যক্ষ, পাছত (ডিব্ৰুগড় বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অসমীয়া বিভাগ আৰু এতিয়া লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা অধ্যাপক) : *Fundamentals of Assamese Metre with Special Reference to its History from the Beginning to the Mid-20th Century*, ১৯৭১ (ডিব্ৰুগড় বিশ্ববিদ্যালয়ে থিছিছ-খনি ছপাই প্ৰকাশ কৰিছে), ড মৈৰাণ্থেম কীৰ্তি সিংহ (ইফলৰ ধনমঞ্জৰী কলেজৰ দৰ্শনৰ প্ৰধান অধ্যাপক) : *Religious Developments in Manipur in the Eighteenth and Nine-*

teenth Centuries, ১৯৭২ (মণিপুৰ কলা অকাদেমীয়ে কিতাপ-
খন ছপাই উলিয়াইছে), ড° সভ্যনাৰায়ণ বধ (গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যা-
লয়ৰ নৃত্যৰ লেকচাৰাৰ, পিছত বিভাৰ আৰু বৰ্তমান 'উৰিয়াৰ
সহস্ৰাব্দ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ নৃত্য আৰু সমাজবিজ্ঞান বিভাগৰ অধ্যাপক
আৰু প্ৰধান): Caste as a Form of Acculturation
Some Data in Support of Watson's Hypothesis,
১৯৭২ (গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় প্ৰকাশন), ড° হেমন্তকুমাৰ শৰ্মা
(কটন কলেজৰ অসমীয়াৰ অধ্যাপক) • Fasts and Festivals
of the District of Kamrup A Descriptive Study
of the Socio-religious Life of the Assamese Hindus,
১৯৭৪, ড° হৰিদত্ত শৰ্মা (নলবাৰী কলেজৰ ইংৰাজীৰ অধ্যাপক
English Influence on Modern Assamese Poetry,
১৯৭৪, ড° পোনা মহন্ত (ডিব্ৰুগড় বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ইংৰাজীৰ লেক-
চাৰাৰ, পাছত বিভাৰ): Western influence on Assamese
Drama, ১৯৭৬ (পুথিখন বৰ্তমান যজ্ঞস্থ, দিল্লীৰপৰা ওলায়),
ড° ৰূপঞ্জী কলিতা (পিছত গোস্বামী) • Origin and Develop-
ment of Assamese Prose, ১৯৭৭। এই সকলোখিনি
মূল্যবান গ্ৰন্থ হ'ল। হৈ ওলালে অসমৰ সাহিত্য-সাম্প্ৰতিৰ বহুতো
দিশৰ সন্নিবিষ্ট। উক্তৰ বধৰ সকলো গ্ৰন্থখিনিয়ে ভাৰতীয় জীৱনৰ
এটা ডাঙৰ প্ৰশ্ন (বৰ্ণ বা জাতি ভেদৰ উৎপত্তি) উদ্ঘাটন কৰিছে
আৰু ড° কীৰ্ত্তি সিংহৰ পুথিয়ে মণিপুৰৰ ধৰ্ম-বুৰঞ্জীৰ শুক্লপুৰ্ণ
এছোৱা কাল বহুলভাৱে বিশ্লেষণ কৰিছে। এই তৰুণ পণ্ডিতসকলৰ
লগত তেওঁলোকৰ গৱেষণাৰ অৱস্থাত মোৰ বিশেষ ঘনিষ্ঠতা হৈছিল।
বিশেষকৈ প্ৰায় কেয়োজনই মোক তেওঁলোকৰ বিহিছ আদ্যোপান্ত
পঢ়ি জনাব লগীয়া হৈছিল। তেনে পঠন আৰু শ্ৰৱণৰ অধিবেশনে
তেওঁলোকৰ কিমান উপকাৰ সাধিছিল, তেওঁলোকে ক'ব, কিন্তু

মাজে মাজে অধিবেশনবোৰে যে বিবক্তিকৰ হৈছিল, ই ঠিক, কাৰণ পাঠকজন্মৰ ভাগৰ নালাগিলেও কেতিয়াবা জ্যোতাজনৰ নিজে আহিছিল আৰু সেইদৰে পাঠৰ এটোখৰ হেৰাই গৈছিল। এদিনাখন এজন গৱেষণা ছাত্ৰই কৈয়ে পেস্টেল, 'ছাব, মোক মানুহে কৈছে, আপোনাৰপৰা মোৰ খিছিহৰ অনুমোদন পোৱা টান হ'ব, কাৰণ আপুনি গোটেইখন খিছিহ চাবলৈ বিচাৰে আৰু বহুত আশোৱাই উলিয়ায়, তদুপৰি আপুনি গোটেই অসমৰ ভিতৰতে বোলে আটাইতকৈ ব্যস্ত মানুহ। 'হয়নে? কিন্তু আশোৱাহবো মই নধৰি যদি বাহিৰৰ পৰীক্ষকে ধৰে, তেতিয়া ডিগ্ৰি পাবানে?' মই গম পাইছিলো, বেচেৰাই কেইবাজনো পণ্ডিতৰ কাষ ইতিমধ্যে চাপিছিলেই। এনেতে তাৰে এজন আহক মোৰ বহালৈকে। বেচেৰাই 'ছাব, এতিয়া যাওঁ' বুলি ল'ৰালবিকৈ নিজৰ কাগজ পত্ৰ চপাই কোঁচাই ল'লেই আৰু যিখন ফোঁটদি পণ্ডিতজন সোমাই আহিছিল, সেইখন গেটেই একে মুহূৰ্ত্তত ছাতিটো মেলি বেঁকা কৰি লৈ তৰুণ পণ্ডিতে 'পলায় বাসৱ, পিছক, নচাই' কবিলে। মই দেখুওৱা বহুতো আৱশ্যকীয় শুধৰনি তেওঁ নল'লে। শেহত অগত্যা ময়ে মোৰ পতাকা অৱনমিত কৰি আপত্তি তুলি ল'ব লগীয়া হ'ল। সেইদিনাখন মোৰ শিষ্য-জনৰ আনন্দ চায় কোনে! মই ক'লো, 'চোৱাঁ, তোমাৰ এতিয়া পি এইচ্ ডি. ডিগ্ৰি হৈ যাব। তুমি খিছিহখন দাখিল কৰিয়ে ল'ৰালবিকৈ ডি লিট্ ডিগ্ৰিৰ কামত লাগাঁ। সেইটোও হৈ যাব।' 'নাই ছাব, মোক সেইবোৰ নালাগে।' 'কিয়? তোমাৰ আকৌ বিজ্ঞান, বৈজ্ঞান্য কিয়? 'মই সেইবোৰ কৰি থাকিলে ইফালে আমাৰ জাৰ সকলো ছোৱালী বিয়া কৰি গুচি যাব।' মই তেওঁৰ এই সম্ভৱপৰ হুখৰ কথা ভাবি আকৌ তেওঁক তপস্কাত বহিবলৈ নক'লো। হুখৰ বিষয়, আজি পোন্ধৰ বছৰেও তেওঁ আগৰ ডঙাটো হৈয়ে আছে! তেওঁৰ ঠাইৰ কোন ছোৱালীনো তেওঁৰ বাবে বোন্দা-পৰ দি বাট চাই থাকিব!

মই গুৱাহাটীৰপৰা পাঁচ বছৰ কাল (১৯৭৮-৮০) আঁতৰি থকাৰ ভিতৰত মোৰ এজন ছাত্ৰৰ পি এইচ. ডি ডিগ্ৰি লাভ হয়. ড° মহম্মদ হাদ্য়া (কটন কলেজৰ আৰবীৰ অধ্যাপক). *Sufis in Eastern India*, আৰু গুৱাহাটীলৈ ঘূৰি অহাৰ পিছত পূৰ্বতে কাম আৰম্ভ কৰা এই কেইজন ছাত্ৰ ডক্টৰ হয়. ড কৰবী ডেকা হাজৰিকা (ডিব্ৰুগড় বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অসমীয়াৰ লেকচাৰাৰ) *Madhava-deva Life, Mind and Art*, ড অঞ্জলি দেৱী শৰ্মা (গুৱাহাটীৰ সন্দিকৈ কন্যা মহাবিদ্যালয়ৰ অসমীয়াৰ অধ্যাপিকা) *On Development of Assamese Biography*, ড বামচৰণ ঠাকুৰীয়া (কটন কলেজৰ অসমীয়াৰ অধ্যাপক) *The Ramayana of Madhava Kandali A Text-critical and Historical Study*, ড অণিমা দত্ত (গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অসমীয়াৰ লেকচাৰ পিছত বিভাগৰ *Lakshminath Bezbaroa His Contribution to the Study of Religion and Philosophy*, ড কনছাস মানিকচান্দ সিংহ (ইন্ফলৰ জি পি উইমেনছ কলেজৰ দৰ্শনৰ অধ্যাপক) *Social Institutions of the Meiteis* জাকৰ পিছ পৰা চৰাই আন দুই-এটিয়ে এতিয়াও দুৰ্বল ডেউকা কোবাই আগ বাঢ়ি আছে। সাজৰ আগতে তেওঁলোক নিশ্চয় বাহ চাপিবহি।

যোৰহাটৰপৰা এজন মোৰ মৰমৰ পুৰণি ছাত্ৰই সোঁৱৰাই দিছে বোলে 'বেজবৰুৱা শতবাৰ্ষিকী উছয় সম্পৰ্কে আপুনি আৰু লিখিবলৈ থাকিল। বিশেষকৈ গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ত পতা অল্প-ঠানটো আমি যে অজিত কুমাৰ শৰ্মাৰ লগত বাদ-প্ৰতিবাদত লিপ্ত হৈছিলোহক তাৰ উপৰি।' আছে। সকলো মনত আছে, মই নাইত। লেখোঁতে লেখোঁতে মোৰ কাপহে বৃটি হৈছে। সঁচাকৈয়ে, আমি বিভাগৰ ছাত্ৰ-শিক্ষক মিলি পতা সেই বেজবৰুৱা শতবাৰ্ষিকী উছয় (১৮ ফেব্ৰুৱাৰী ১৯৬৯) চালে চকু-বোৱা বিধে

হৈছিল বুলি অন্তত মোৰ বিশ্বাস। বিশ্বকিঙ্কৰ গোস্বামী, ভৱানী-
 প্ৰসাদ অধিকাৰী, প্ৰকাশ গোস্বামী, হেমচন্দ্ৰ কাকতী, বসন্তকুমাৰ
 গোস্বামী আদি অসমীয়া বিভাগৰ বালক' সঙ্গে মোৰ সৰু মটৰ
 গাড়ীখন লৈ বেজবৰুৱা সম্পৰ্কীয় নানা জৰা গোটাই আনিছিল।
 বেজবৰুৱাৰ 'জোনাকী', 'বাঁহী'কে ধৰি অনেক আপুৰুগীয়া গ্ৰন্থ
 আমালৈ লৈ আহিছিল বেজবৰুৱাৰ 'বিনন্দি ককাইদেউ'ৰ নাতি
 শিৱসাগৰৰ প্ৰফুল্লচন্দ্ৰ বেজবৰুৱাই বিশেষ পৰিণতিটোক আমাৰ
 লাইব্ৰেৰিত সজোৱা ডিব্ৰুগড়ৰ উপাচাৰ্য ড ভোজবাজ শেঠে মুকলি
 কৰা প্ৰদৰ্শনীৰ বাবে। সাহিত্যবৰ্থীৰ ফটোগ্ৰাফ আৰু নিজ হাতৰ
 চিঠি আদিৰ তাতে শাহাৰ পতা হৈছিল। লক্ষ্মীনাথৰ জন্ম-পত্ৰিকা,
 মহৰ্ষি দেবেন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰে লক্ষ্মীনাথক উপহাৰ দিয়া দোবাত কলমঘোৰ,
 বেজবৰুৱা দিনলিপিঘোৰ প্ৰদৰ্শনীৰ গৌৰৱ হৈছিল। প্ৰদৰ্শনীৰ ঠাইৰ
 মাজে মাজে বঙালী ছাত্ৰীসকলে আলপনা আঁকি ধূন ধূনা জলাইছিল।
 সভাৰ বাবে অধ্যাপক সুনীতিকুমাৰ চট্টোপাধ্যায় আৰু অন্নদাশঙ্কৰ
 বায়ক বৰজালহী কৰি মতা হৈছিল, যদিও সি দুজনো মূৰকত
 আহিব নোৱাৰিলে। বেজবৰুৱাৰ মাজু জীয়ৰী বজ্জালী বৰুৱা আৰু
 সৰু জীয়ৰী ছিষ্টাৰ দীপিকা উপস্থিত হৈছিলহি। সাহিত্য সভাৰ
 পুৰণি সভাপতিসকলক এপে গন্ধে ফুলে পাতে শীতল চন্দন লিঙ্গাই
 এডি বৰকাপোৰ দি আদৰি বহুৱাইছিলো (কাৰণ সেইটিহে আমাৰ
 পুৰণি বীতি, আজি-কালি বিছৱা ককাইবৰা চাৰিসত্ৰীয়া গোসাঁই
 লৈকে কান্ধত ফুলাম গামোচা জাপি দিয়াটো হ'লে পূৰ্বাচাৰ
 পাহৰি নতুনকৈ কৰা নিয়মহে) —সিসকলৰ বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ কবিতাই
 হওক বা হিয়া উজবোৱা আন বাণীয়েই হওক, তাক দোহাৰি
 দোহাৰি। মাননীয় অতিথিসকলক শৰাইধৰী ছাত্ৰীসকলে আৰু
 কমলাবৰীয়া গায়ন-বায়নৰ জোৰাই সভা থললৈ আগ বঢ়াই আনিছিল
 সকলোৰে শৰীৰত পুলক জগাই। মুঠতে, এক গভীৰ পুৰণি জগতৰ

কবিতা কবিতা লগা পৰিৱেশ সৃষ্টি কবিবৰ যত্ন কৰা হৈছিল। সভাখনিও ‘অভিকণভূৱিষ্ঠা’ হৈছিল, কাৰণ সকলোৱে ডক্টৰ চট্টোপাধ্যায়কো দেখা পাম বুলিয়ে আশা কৰি আগ্ৰহেৰে আহিছিল। যদিও তেওঁ আৰু বায় আহিব নোৱাৰিলে ছয়োজনৰে ছপা ই.বাজী ভাষণৰপৰা (বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰকাশন Lakshminath Bezbaroa the Sahityarathi of Assam অত সন্নিৱিষ্ট হৈছে সেয়া পাছত) অংশবিশেষ পঢ়ি পঢ়ি দিয়া হ’ল। অসমৰ বৰেণ্য সাহিত্যিকসকলৰ বাণীৰেও সমৃদ্ধ হৈ সিদিনাৰ উছৱসভা অস্ত পৰিল। আমি কৰ্মীবোৰে অন্ততঃ নিজে সাহিত্যবথী বেজবৰুৱাৰ সোঁৱৰণত আণাত্মধীয়াভাৱে হেঁপাহ পলুৱাই আমাৰ প্ৰজ্ঞা নিৱেদন কৰিলো বুলি ভাবিলো। কিন্তু ছদিন কি তিনি দিনৰ পিছতে মোৰ যোৰহটীয়া শিষ্যজনে আঙুলিয়াই দিয়া সেই অজিতকুমাৰ শৰ্মাৰ আমাৰ দায় ধৰা চিঠিখন ওলাল—কাৰ্য ক্ৰমণিকাৰ কাগজ পাতত আমি কয় ‘শত-বৰ্ষ-পূৰ্তি’ লিখিম? ‘পূৰ্তি’ শব্দ ক’ৰণৰা আহিল? ‘স্বস্তি-বাচন কয় লেখিলো? সি জানো কিবা বাচন বৰ্তনৰ কথা?— ইত্যাদি ধৰণৰ ওজৰ। অধ্যাপক এজনৰ এনে নিন্দাত বিশেষকৈ বিভাগৰ ল’ৰা-ছোৱালীহঁত মৰ্মাহত হ’ল। তেওঁলোকে সেই সমালোচনাৰ প্ৰতিসমালোচনা কৰিলে—হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ “হেমকোষ”ৰ পাত মেলি দেখুৱালে সংস্কৃত ‘পূৰ্তি’ শব্দ অসমীয়াত জীণ গৈ আছে, ইত্যাদি। যোৰ হাটৰপৰা বকুল বনৰ কবি আনন্দচন্দ্ৰ বৰুৱাই (তেওঁ সভাত উপস্থিত আছিল আৰু ইতিপূৰ্বে নিজেও বাণী-সন্মিলনৰ কাৰ্যসূচীত ‘স্বস্তিবাচন’ শব্দ ব্যৱহাৰ কৰিছিল) এখন চিঠি প্ৰকাশ কৰি দেখুৱালে যে আমাৰ চিৰাচৰিত ভ্ৰাম্ৰণ্য পুজা-অৰ্হুষ্ঠান আদিত ‘স্বস্তিবাচন’ শব্দটো ব্যৱহাৰ হয়। ইয়াৰ পাছত অসম সাহিত্য-সভাৰ তৰফৰপৰা পতা বেজবৰুৱা শত-বৰ্ষ পূৰ্তিৰ শেষ সভাৰ আয়োজন আমিয়ে একে আৰ্হিৰে কৰিছিলো গুৱাহাটীৰ জিলা পুখি-ভ’ৰালত (৫ অক্টোবৰ ১৯৬৯)। সেই

উজ্জ্বল ওপৰত বৰ্ণোৱা প্ৰকাৰৰ পৰিৱেশকে সৃষ্টি কৰিছিল, বৰঞ্চ কাব্যিকতাত একোৰ চৰাহে কৰিছিল স্বয়ং বকুল বনৰ কৰিয়ে কুল, ফাকু আদি চটিয়াই। সেই কথাও আমাৰ পাহৰিব লগীয়া নহয়। যোৰহাট (৫ অক্টোবৰ ১৯৬৮), কলিকতাৰ নেশ্যনেল লাইব্ৰেৰি (১৯ অক্টোবৰ), সম্বলপুৰ (২১ অক্টোবৰ), নতুন দিল্লীৰ মাদ্ৰাচকাৰ ভৱনত (১৪-২৫ নৱেম্বৰ) অনুষ্ঠিত বেজবৰুৱা উজ্জ্বলবোৰত যোগ দিয়াৰো সৌভাগ্য মোৰ হৈছিল।

১৯৫৮ চনতে গুৱাহাটীৰ উজ্জ্বল শৰণীয়াত পথাৰৰ মাজত, ঘৰ এটা কৰি ডাঙৰ থাকিবলৈ লৈছিলো। ৬৫ত সেই ঘৰ এৰি গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় টোললৈ আহিলো। পোনতে থাকিবলৈ অ'লো বিশ্ব-বিদ্যালয়ৰ ভেটিয়াৰ অস্থায়ী গেস্ট হাউছত (স্টেট বেংক অব ইণ্ডিয়া বৰ্ডকান থকা ঘৰটোৰ পিঠীয়া-পিঠিত)। সিও এক জীৱনৰ নতুন পৰ্বৰ যেন আৰম্ভ। তাক ঘোষণা কৰি লেখিলো এক কবিতা—
 “মুছাফিবখানা”—“মুছাফিবখানা” কিতাপৰ প্ৰথমটো—“জিগিনী লগা জীৱনৰ কান্ধাৰ প্ৰান্তৰ অতিক্ৰমি সোমালো নতুন স্বৰ, স্বৰ মাথোঁ। আলহী থকাৰ।” তাহানি ডেকাকালত লেখা ডেকালিৰ কবিতাৰ পিছত এই নতুন একথাৰাৰ আৰম্ভণি। নতুন ধাৰাটোৰ বস্তুৰেৰে “মুছাফিবখানা” আৰু “সন্ধাবিণী নীপশিখা”ত জুকিয়াই ছপাই থৈছে। “নীপ আৰু বাণী”ৰ বহুতো অকথিত বাণী আৰু “অগীত” গানৰ টুকুৰা হয়তো তাৰ ভিতৰতে সিঁচৰতি হৈ আছে। মেট হাউছত ছই তিনিমাহমান থাকি “বিশ্ববিদ্যালয়ৰ টোলৰ পৰা নতুন বহুতলৈ আহিলো। সেই সময়ত ঘাই লগৰীয়া হ'ল সৰু ফিয়াট, গাড়ীখন—খোৱা চাউলমুঠি চপাই অনাৰপৰা বিশ্বজগতখন অগত সৰু ৰাখালৈকে সৰুৰো কামতে। টোলৰ দুজনমান অধ্যাপক বন্ধু আৰু জেৰীৰ (অসমীয়াৰো আন বিষয়ৰো) ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে সলল দিয়ে, সহায় দিয়ে। শিক্ষক আৰু ছাত্ৰৰ মাজত সৰুৰে ওচৰ হ'ব লাগে, সেই কথা কৈ

এজন উপাচার্যই (গোদামী) কৈছিল, তেওঁ কুৰিঘৰলৈ ওলাই যাওঁতে কোনো অধ্যাপকৰ ঘৰলৈ কোনো ছাত্র-ছাত্রী যোৱা বোলে দেখা নাপাইছিল। তেতিয়া আনসকলে কৈছিল, ‘নেওগৰ ঘৰত ছাত্র-ছাত্রীৰ গিজ্জ-গিজনিটি ছাবৰ চকুত পৰা নাই হ’বলা।’ আন এজন উপাচার্যই (বাজখোৱা) কিত্ত কৈছিল, ‘আমাৰ অধ্যাপকসকলৰ ঘৰত ছাত্রৰ সমাগম নাই, কিন্তু নেওগৰ তাত হ’লে তাৰ ব্যতিক্ৰম।’ বিশ্ব-বিদ্যালয়ৰ আৰম্ভণিতে শিক্ষকৰ ঘৰবোৰৰ আঁচনি তৈয়াৰ কৰোঁতে, তাৰ বৈঠকখানাটোহঁত ডাঙৰ দীঘল কৰাত কোনো কোনোৱে আপত্তি কৰিছিল। তেতিয়া ডক্টৰ বিৰিকিকুমাৰ বৰুৱাই কৈছিল, ‘সেই বৈঠকখানাবোৰেই হ’ব আচল ক্লাছ-ৰুম, আচল আগ্ৰহী ছাত্রসকলে তাতহে নিজ নিজ শিক্ষকক কাৰ্যকৰীভাৱে লগ পাব।’ আমাৰ-পিছে এই ক্লাছ-ৰুমবোৰ চিৰকালৰ বাবে বন্ধ (closed sine die) হৈয়ে থাকে। মোৰ মনত পৰে তাহানি কটন কলেজত বিশেষকৈ অনাৰ্ছ পঢ়োঁতে অধ্যাপকৰ ঘৰত চেনি-পাখীবেৰে চিৰা খাই কেনেকৈ সাহিত্যৰ প্ৰাণ বন্ধৰ ভিতৰলৈ সোমাবলৈ বন্ধ কৰিছিলো। এতিয়া মোৰ বৈঠকখানাত তিনিটা ছোফা-ছেট গোট খোৱা কথাটো লক্ষ্য কৰি এজন বাজনীতিক বন্ধুৱে কৈছিল, ‘আমি অধ্যাপকৰ ঘৰত যি দেখা নোপোৱা এই আয়োজন শিক্ষক আৰু ছাত্রৰ মন বৈঠকবোৰৰ কাৰণেই হ’বলা?’ ছাত্র ছাত্রীসকলে মোৰ কেতিয়াবা চকুৰ তলত জুই নজলা চাংমাইশালো আক্ৰমণ কৰে, ফিৰাট পাড়ীয়ে চকুৰ কৰি বজাবপৰা আনিব লগীয়া বন্ধৰ লিফট দেখি কোনোৱে ডাঙৰ ওপৰতে মন্তব্য লেখে ‘এয়া ছাবৰ খোৱা বন্ধৰ তালিকা।’ এই পাৰীটোৰ লগত আৰু শাৰী গোট খাই কবিতাৰ (!) ৰূপ ল’বলৈ — বিখ্যাত (!) “জ্ঞানীৰ আল্পপ্ৰীতি” (সুহৃদকিৰখানা) ॥ এদিনা-খন সু ঘুৱা জব উঠা যেন লগাত জেপীলৈ নগৈ ঘৰতে বহি থাকিলো। মহম্মদ যেতিয়া পৰ্বতৰ ওচৰলৈ নগ’ল, পৰ্বত নিজেই মহম্মদৰ কাষলৈ

আহিব লাগিল। গোটেই জীৱীটো উঠি আহিল 'ছয় নম্বৰী বহালৈ' তাতে পঢ়াৰ কথাও ওলাল 'নৰিয়াৰ বতৰা' লোৱাও হ'ল, বিছুট পিঠাৰে চাহ-পানী খোৱাও হ'ল। এনেতে গুৱাহাটীৰ পণ্ডিতসকলে মোৰ ওচৰলৈ চেলিয়াই পঠিওৱা এগৰাকী এমেৰিকান বিছৰীয়েই নে বিদ্যার্থিনীয়েই আহিল ভৈৰৱীৰ কথা সুধিবলৈ। ডেভিয়াই ডেউক বৰ বেছি সহায় কৰিব নোৱাৰিলো কাৰণ লাইব্ৰেৰীটো থাকিল আঁতৰত। আমাৰ ল'ৰা-ছোৱালীজাকৰ সৰৱ মুখবোৰ নীৰৱ হ'ল ইংৰাজী ক'ৰ নোৱাৰা দোষত। বিছৰীগৰাকীয়ে (নামটো জুড়িৰ, উপাধিটো পাহৰিছো) কিন্তু দেশ পাই মোলৈ আমাৰ দেশৰ বিশেষকৈ আদিবাসনিক বহুস্বাভাৱ (erotic mysticism) বিষয়ে এমেৰিকান ছাহাবে লেখা এখন কিতাপ পঠিয়াই দিছিল।

৭৪ ছনৰ শেহ সপ্তাহত মস্কো বেডিঙত অসমীয়া বাউৰি কোৱা কুমাত্ৰী লুচা মলচ্চানভা (Liudmila Evgenjevna Miltchayeva) আহিল আমাৰ বিভাগত 'কথিত' অসমীয়া শিকিবলৈ। তাৰ কেইদিনাম পাছতে ইস্ট অষ্ট্ৰেলিয়ান বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ছাত্ৰ (ছাত্ৰ হ'লেও ডেউ এম্. এ আৰু ইতিহাসৰ পি এইচ ডি) কিং. অগ্‌ব'ৰ্ন আহিল একে উদ্দেশ্যেৰেই। দুইজনকে আমাৰ বিভাগৰ বিভাৰ ড গোলোকচন্দ্ৰ গোস্বামী আৰু ড উপেন্দ্ৰনাথ গোস্বামীৰ হাতত দিলো। অগ্‌ব'ৰ্ন কিন্তু সৰহ দিন নাথাকিল। লুচাক আমাৰ ছাত্ৰী-নিবাসত থকা ঠাই ঠিক কৰি দিলো। ডেউ পিছে নিজে বাছি ল'লে কোনো ছোৱালী থাকিবলৈ সাহ নকৰা এটা কোঠা— য'ত দুদিনমান আগতে আমাৰ এগৰাকী ছাত্ৰীয়ে আত্মহত্যা কৰিছিল। লুচাৰ মাথোন ঘৰলৈ মনত পৰি মনটো কেনেবা কেনেবা কৰি থাকে, কাৰণ ঘৰত ডেউ একমাত্ৰ প্ৰাণী বৃচা আইজাকক এৰি থৈ আহিছে। ডেউ মাছে-মাছে কলিকতাৰ কছ কনফুচেট আৰু নতুন দিল্লীৰ কছ এবেছিলৈ গৈ দেশী ভাই-ভনীসকলৰ লগত থাকি আছে।

এবাৰ আমাৰপৰা সুদিনৰ দুটা লৈ গ'ল দিছালৈ। কিন্তু তাত কৰিলেগৈ ভালে দিন। আমাৰ জোনীসমূহৰ সাতৰ জ্ঞানলৈ চুৰবাই অলপ চান্ধত হৈ মোৰ ওচৰত থকা ল'লেহি। দুই দিল্লীত থকা মোৰ পুৰণি ছাত্ৰী ড° মামণি গোৰামৌলৈ লেখিলে। তেওঁ তুবন্তে ব'ব লৈ মোক জনালে, লুচা কহ এয়েহি মহলতে কুশলে বুলিলে আছে আৰু সোনকালেই গুৱাহাটীলৈ যুৰিব। দুদিনমান পিছত লুচা গোট্টো য়াহুজনী ওলালহি আৰু বোধ, কয়, ভিতৰি ভিতৰি নিজক দোষী অনুভৱ কৰি মোলৈ টোপোলা এটিও আনি অকিচতে 'ভেট' দিলেহি, 'ক'লে, 'ছাৰ, মই শুনিছো, আপোনাৰ বোলে, পানী লাগি কিছু আক্ৰান্ত হৈছিল। মই ভাল বস্ত্ৰ এটা লৈ আহিছো। আপুনি অলপ অলপ খালে মজবুত হৈ যাব। এইটো ঘৰলৈ আপুনিয়ে লৈ যাব।' কাগজেৰে মূন্দৰকৈ মেৰিওৱা 'ভেট'টি ঘৰলৈ আনি লৈহে কাগজ গুচাই চাওঁ সেয়া ভড়কাই এটি বটল। লুচাই দিয়া ঘৰৰপৰা 'কিন্তু মোৰ বোৱা নহ'ল। তেঁওঁ পানীয় সেৱন কৰা হুই এক ডেকা অধ্যাপক বন্ধুক বাৰ্তা দিছিলো, 'তেওঁ-লোকে বা সেই 'সাজা চীজ উঠাব' খোজেনেকি! 'কিন্তু মোৰ আগত ভাল ল'ৰা হৈ থকা তেওঁলোকেও শাস্ত শিক্ত মশিক্ত 'হৈ' ব'ল। লুচাৰ ব্যৱস্থাপক আৰু ওকত দুইটাই পেলনি গ'ল। লুচাই যুৰি ঘৰ পাই মজ্জাৰপৰা চিঠিবোৰ নিতান্ত শুধ অলমীয়াতে লিখিছিল আৰু যুৰিবাব অসমলৈ অহাৰ ইচ্ছা প্ৰকাশ কৰিছিল।

দিহিঙে-দিপাঙে মেল-মিটিঙে

ছাত্ৰসকলৰ মাজত সেই দিনবোৰ মুকলিকৈ গৈছিল। ক্ৰিয়াটি গাড়ীখন গৃহস্থালিৰ কামত—বজাৰ-সমাৰ কৰাৰেপৰা মেলে-মিটিঙে ঘূৰালৈকে ঘাই সাৰখি হৈছিল। পুৱাতে খব খেদাকৈ এমুঠি খাই (কেতিয়াবা নেখায়ো) ডিপাৰ্টমেন্টলৈ যাওঁ। কেতিয়াবা পুৱা ন'দহ বজাৰপৰা বিয়লি পাঁচ বজালৈকে চকিখনত (এইখনেই 'জয়াহৰলাল নেহৰু চকি'নেতি? —কোনো কোনোৱে সোধে) বহিয়ে থাকোঁ। কথা পাতি, লেখা-পঢ়া কাম কৰি। মাথোন ক্লাছ কৰা আৰু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এশ-এখন সভাত যোগ দিওঁতে এই বৈঠকৰ বিৰাম পৰে। মোক জগ পাবলৈ বিচবাসকলে, গৱেষণাৰ কাম কৰি থকা ছাত্ৰসকলেও তাতই মোক পায়। ঘৰত ('বিশ্ববিদ্যালয় টোলৰ ছয় নম্বৰী বহা') প্ৰায় খোৱা-খোৱাৰ সময়খিনিহে যায়। 'ঘৰ-বাৰী' বোলা নাই, কাৰণ বাৰী বুলিবলৈ যি বহল চৌহদ আছিল, তাৰ ভিতৰত শাক পাছলি ফুল একো নাছিল। বখীয়া নথকা ঘৰত কেতিয়াবা সেইবোৰ কৰিলেও কাৰ গৰুৱে টকালি টহিল, কৰি থৈ যায়, তাৰ ইয়স্তা নাই। কিন্তু সেই গৰু-গাইবোৰে 'গ্ৰাহ যোৱাৰ'ৰ দৰে মোৰ অযত্ন পালিত 'জন'খন নিকাকৈ বাখে আনৰ ঈৰ্ষা হোৱাকৈ। মই মাথোন গোবৰ আৰু সৰি পৰি থকা দ'ম দ'ম গছ-পাতবোৰ আঁতৰাই বাখিৰ লাগে। সেই উদ্দেশ্য আগত বাখি মই জমাদাৰ-পৰা এডাল থিয় ঝাড়ু কিনি লৈছিলোঁ। সেই সম্পত্তিটিৰ কিন্তু বৰ খ্যাতি হৈছিল আৰু বহুতে তাক সক্ৰিয় দেখা পাবলৈ বাছা কৰিছিল। এদিন শেহ নিশা বাহিৰত পোহৰ দেখি উঠি গৈ সেই বৰঝাটনীডাল লৈ কামত লাগিলো। এনেতে বিশ্ববিদ্যালয় টোলৰ

নিশা পহৰা দিয়া চ'কিদ্ধাৰ দুজন আহি মোৰ পত্ৰলিভ থিয় হ'লহি আৰু মোক খবৰ দিলে, ভেটিয়া নিশা হুই ৰাখিছে মাথোন। দিন যেন সেই জোনাকত মোৰ পুৱাৰ ভ্ৰম হোৱা বুলি পাই ভিত-বলৈ সোমাই টোপনি আনিবৰ বৃথা যত্ন কৰিলো। মোৰ থিয় বাঢ়নীডালৰ উপৰিও মোৰ পুথি-প্ৰকাশক বিচিত্ৰনাবায়ণ দস্ত বৰুৱাই যথ্যত দিয়া কাশ্মীৰী কাঠৰ লাথুটি এডাল আছিল, তাৰেও খুঁচি-খুঁচি সৰা পাতবোৰ নিকাইছিলো। ওচৰ চুবুৰীয়া ড অনিলকুমাৰ শৰ্মাই কৈছিল, 'ছাৰ, আপোনাৰ বুকি স্টিকডালে দেখোন বুকি-স্টিকৰ কামত লাগিছে।' মোৰ ঘৰৰ আগৰ বাৰীৰ কঁঠাল, আমলখি, কঠনা, গুলচ, শেৱালি গছৰ জোপোহাবোৰে ঘৰৰ আগফালখনত এটা সৌন্দৰ্যৰ সন্মলৰ আৱৰণ দিছিল। ড হিতেন্দ্ৰকুমাৰ বৰুৱাই এদিন গছ কেইজোপালৈ ঘূৰি ঘূৰি চাই মোৰ ঘৰলৈ সোমাই আহোঁতে কৈছিল, 'নেওগ, আপোনাক গছ কেইজোপাই protection দি ৰাখিছে।' সঁচাকৈয়ে, 'বাৰীৰে আগতে কঁঠাল গছ ছজুপি, সেতিস সোদৰৰ ভাই। মাহুহে কিন্তু তেনে ইক'লজিও সলনি কৰিহে ভাল পায়।

১৯৭০ৰ মেই মাহৰ প্ৰথম ভাগৰপৰা জুনৰ শেহলৈকে ভাৰত ছৰকাৰৰ শিক্ষা মন্ত্ৰালয়ে মোক পূব ইউৰোপৰ তিনিখন দেশত ভ্ৰমণ কৰিবলৈ পঠিয়ালে, উদ্দেশ্য—'to establish contacts, to lecture on Indian art and culture, and exchange cultural experience' ল'ৰা লৰিকৈ সাজু হৈ বিদেশ পৰ্যটনলৈ ওলাই গ'লো। ঘৰত থৈ গ'লো দুজন ছাত্ৰক—বিশ্বকিঙ্কৰ গোস্বামী আৰু জয়ানীপ্ৰসাদ অধিকাৰীক। তেওঁলোকে মোৰ লামলাকটু বস্ত্ৰ-বাহানি আপডাল-প্ৰতিপাল কৰি ঘৰ আটোমটোকাবিকৈ ৰাখিলে প্ৰায় দুমাহে খবৰি খাই। মোৰ লেকচাৰৰ বিষয়বোৰ মন্ত্ৰালয়ে নিৰূপণ কৰি দিওঁতে মোৰ বাৰৰ সময়ই হৈছিল। যেতিয়া দিলে তেতিয়া হাতত সময় বৈছিল তেনেই ডাকৰ। গতিকে আকাশবাণীৰ অৰুণ শৰ্মাৰপৰা

কিছু পীতব বেকৰ্ড ল'লো। জাঁজীৰপৰা দুদিনমানলৈ গুৱাহাটীলৈ অহা পুৰণি ছাত্ৰ (এজিয়া অধ্যাপক), কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ আৰু ডেৰ্ড' ককায়েক ক'লামণি সন্দিকৈ আদিৰ দঙ্গৰ বিহুনাৰ, হ'চৰি আদি আৰু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ছাত্ৰী কেইটিমানৰপৰাই কিছু লোকগীত টোপত তুলি ল'লো। তাৰেই যি পাবিলো কিল্লা কতে কৰি ঘৰলৈ ঘূৰি আহিলো। ল'ৰা-ছোৱালীহঁতে যেনেকৈ মই যাওঁত বৰঝাৰত আগ বঢ়াই থৈছিল, তেনেকৈ তাৰপৰা আগ বঢ়াই আনিলে। সেই পৰ্বৰ পাছত তেওঁলোকে বিশেষকৈ ছাত্ৰী কেইগৰাকীমানে প্ৰস্তাৱ কৰিলে যে মোৰ জন্মদিন পালন কৰিব লাগে। মই ক'লো, 'মোৰ জন্মদিন নায়েই দেখোন, কোনকৈ তাক পালিবা? —আৱিষ্কাৰ কৰিলেহে হ'ব।' শেহত মনত পৰাত ক'লো, ২১ভাদত মোৰ জন্ম হ'ব পায়। সেইবাৰ ২১ ভাদ আগত-প্ৰায় ৭ ছেপ্টেম্বৰত পৰে। গতিকে তেওঁলোকে আৱিষ্কাৰ কৰিলে, নিৰ্ণয় কৰিলে ৭ ছেপ্টেম্বৰেই মোৰ জন্মদিন। তেওঁলোকেই কেক, মিঠাই, ফুল-পাত গোটেই আনি জন্মদিনটোক জন্ম দিলে। মই তেওঁলোকক ধন্যবাদ দি লিখিলো 'জন্মদিন আৱিষ্কাৰ'—'এইটি কৰিলা ভাল, সাদৰী মইনাইঁত, এইটি কৰিলা ভাল, জীৱনৰ যাৰ শুকান বালিত ধূলিৰ বাহিৰে নাছিল একো চিন./আৱিষ্কাৰ আজি কৰিলা তাৰেই এটা জন্মদিন।' তেতিয়াৰপৰা সাত ছেপ্টেম্বৰ ঘূৰি ঘূৰি আহি আছে নমসাসকলৰ আশীৰ্বাদ আৰু স্নেহাস্পদসকলৰ ওলগ-উছাহ লৈ। ডক্টৰ সুনীতিকুমাৰ চট্টো-পাধ্যায়ে সংস্কৃতত অমূল্য ছন্দত পঠিয়ায় প্ৰশস্তি, সেয়া আপোনা-লোকক আগতে উপহাৰ দিছোৱেই। সাহিত্য অকাদমীৰ ড° শুভেন্দুশেখৰ মুখোপাধ্যায়ে বঙলাত, মোৰ ছাত্ৰ ছাত্ৰীসকলে (আনিছ, নিৰ্মলপ্ৰভা, কৰবী, ভবানী আদি) অসমীয়াত কবিতাবে আদৰ জনায়। গুৱাহাটীৰ বঙ্গসকলৰ বাহিৰেও অনেকজন আদৰণীয় লোকে সেইদিনা মোৰ ঘৰত পদধূলি দিয়েহি—বোম্বাইৰ বেদৰ পণ্ডিত কাদাৰ এডল্ফ এষ্টেলারপৰা আমাৰ মুখ্যমন্ত্ৰী শৰৎচন্দ্ৰ সিংহদেৱলৈকে।

অইন দশকৰ কালছোৱাত গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ক কেন্দ্ৰ কৰি চমকপ্ৰদভাৱে student power বা যুৱশক্তিৰ অভ্যুত্থান ঘটে। শ্ৰেণীত ছাত্ৰসকলৰ উপস্থিতিৰ আৱশ্যিকতাৰ মাত্ৰা (১৯৭১) আৰু উচ্চ-শিক্ষাত আঞ্চলিক ভাষাক মাধ্যম-ৰূপে গ্ৰহণ কৰা (১৯৭২) আদি প্ৰশ্ন লৈ ছাত্ৰসকলৰ অনশন আৰু বিক্ষোভ-প্ৰদৰ্শন আৰু পুলিছৰ লাঠি-চালনা (১৯৭৪) আদিয়ে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ভিতৰত এক অশান্ত পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰে। এনে এক পৰিস্থিতিত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উপাচাৰ্যই আসন ত্যাগ কৰি গুচি যাব লগীয়াও হয় (১৯৭৪)। তাৰ আগতে এবাৰ আচাৰ্যৰ এটি মন্তব্যত বিক্ষুব্ধ হৈ ছাত্ৰসকলে কোৰ্ট সভাক খেৰাও কৰি আচাৰ্যৰ ক্ষমাপ্ৰাৰ্থনা দাবী কৰে। বহুত পৰ্বলৈ এক ধৰ্ম্মময়ী অৱস্থাৰ সৃষ্টি হয়। মই তেতিয়া আচাৰ্যক ক'লো, আমি শিক্ষকসকল আৰু তেওঁ গোট খাই বাহিৰত বৈ থকা ছাত্ৰসকলক লগ পালেগৈ তেওঁলোকৰ মনৰ চাগৈ কুৰাৰি আঁতৰিব। কিন্তু আচাৰ্যই সেই কথা সহজভাৱে নলৈ ক'লে, 'ডাঙৰীয়া, তোমা-লোকৰ আমনি লাগিছে যদি যোৱা গৈ। মই অকলে ইয়াত থাকিম।' অইন প্ৰকাৰে কথাটোৰ জানিব। এটা মীমাংসা হৈ যোৱাত আমি সিদিনালৈ ঘৰা ঘৰি গ'লো। পিছত মুখ্যমন্ত্ৰী শিক্ষামন্ত্ৰী মহেন্দ্ৰমোহন চৌধুৰীৰপৰা জানিব পাবিলো, মোৰ ওপৰত আচাৰ্য বৰ নাৰাজ। কেইদিনমান পিছতে শিৱসাগৰত অসম সঙ্গীত নাটক একাডেমিৰ সভাত আচাৰ্য (বি কে নেহৰু) সভাপতি-ৰূপে উপস্থিত থাকিবৰ কথা। তাৰিলো, সেই সভালৈ যাওঁতেই তেওঁক কথাটো বুজাই ক'ম। পিছে তেওঁ সভালৈ নাহিল, আৰু মইহে সভাপতিৰ কাম চলালো। তাৰপৰা গুৱাহাটীলৈ ঘূৰি আহি তেওঁলৈ এখন চিঠি লিখিলো। তাত ক'লো, ছাত্ৰ ছাত্ৰীসকল আমাৰে ল'ৰা-ছোৱালী। তেওঁলোকৰ কিবা কথাত মন বেয়া হ'লে যদি আমি আঁতৰি থাকোঁ, তেওঁলোকৰ মন আৰু বেয়া হ'ব আৰু আমাৰ পৰাজয় হোৱা

বুলিও ভাবিব। সেই পতিকেহে সিদিনা ছাত্রসকলৰ মাজলৈ আগ
বাটি গৈ কথা হোৱাৰ পৰামৰ্শ দিছিলো। সেয়া যদি তুল ধাৰণা
বুলি প্ৰমাণিত হয়, মই কৰ্মা বিচাৰিবলৈ সাজু। মোৰ এই দ্বিষ্টিৰ
তেওঁ এটি ভাল উত্তৰ পঠিয়ালে এইদৰে

Governor
Assam

Raj Bhavan
Shillong
September 12 1972

Dear Dr Neog

Thank you for your letter of August 12 1972, which
was waiting for me when I got back from a long stay in
New Delhi a few days ago

I am much indebted to you for your taking the trouble
to explain to me the incident at the meeting of the Gauhati
University Court and removing the misunderstanding from
my mind about your intentions. There is absolutely no need
for you to apologise—there was nothing personal about the
matter. And I remember well your kind (though undeserved)
words of praise with which you welcomed me and which you
repeat.

It is true that the events of the day caused me enor-
mous distress. This was not because I was personally subjec-
ted to a gherao that, as you might have noticed, did not
bother me at all. What caused me pain was the vast chasm
between the Universities in which I had been educated and
the one over which I was presiding. That chasm did not
augur well for the future of our country.

With warm personal regards

Yours sincerely,
B K Nehru

প্ৰফেছৰ হেবৰ্ড লাক্সিৰ ছাত্ৰ নেহৰুৱে প্ৰাচীন লণ্ডন জুল অৰ্-ইকনমিকছৰ ছবি আজিৰ শিক্ষা মহলত ক'ত পাব? এতিয়া নতুন দিনে ডুস্কি ধাবিছেহি। উল্লেখ কৰিব লগীয়া যে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কোৰ্ট সভাত ৭২ৰ জামুৱাৰীৰপৰা ছাত্ৰ সদস্য ভৰ্তি হয়। ক'ৰ লাক্সিৰ, ৰাজ্যপাল নেহৰুৱে পাছলৈ মোৰে বিশেষ সন্মান ৰাখিছিল। ৭৪ৰ লোকতন্ত্ৰ দিৱসৰ দিনা মই পদ্মশ্ৰী সন্মান পোৱাৰ খবৰ পাই লণ্ডনৰপৰাই (তেতিয়া তেওঁ তাত ভাৰতৰ হাই কমিশ্যনাৰ) এখনি মনোমোহা চিঠি দিছিল। ১৯৮০ত চণ্ডীগড় দিল্লীৰ পথত তেওঁক শেহবাৰ লগ পাওঁতে তেওঁ ছাত্ৰসকলৰ বিদেশী বিৰোধী আন্দোলনৰ কথাত কৈছিল, 'ছাত্ৰ সকলৰ আদৰ্শৰ প্ৰতি মোৰ সহানুভূতি আছে।'

অসম সাহিত্য সভাৰ কোমল হাত 'এবাওঁ এবাওঁ বুলি এঁবাৰ পৰা নাছিলো।' ভগৱতীপ্ৰসাদ বৰুৱা ভৱনৰ নিৰ্মাণ সম্পূৰ্ণ হোৱাত নিৰ্মাণ সমিতি ভাঙি দিয়া গ'ল, হয়, কিন্তু তাৰ ঠাইত পতা ভৱন অৱৰূপণ সমিতিৰ লগত জড়িত হৈ থাকিব লগীয়া হ'ল। সভাৰ ডিব্ৰুগড় আৰু তেজপুৰ বাৰ্ষিক সন্মিলনে মোক উপ সভাপতি নিৰ্বাচন কৰি দিয়াত লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা (১৯৬৯), চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালা (১৯৬৭) পদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱাৰ (১৯৭১) দৰে আমাৰ বৰেণ্যসকলৰ জন্মশতবাৰ্ষিকীত ভালকৈয়ে লিপ্ত হৈ পৰিব লগীয়া হৈছিল। বেজ বৰুৱাৰ উছৱত পত্ৰ-সংকলন "পত্ৰলেখা", ছবিৰ এলবাম "চিত্ৰলেখা", ডায়েৰিৰ চুটা সংকলন "বেজবৰুৱাৰ দিনলেখা"ৰ উপৰিও বেজবৰুৱাৰ ইংৰাজী লেখাৰ সংকলন The Religion of Love and Devotion সম্পাদন কৰি উলিয়াব লগা হৈছিল। গোহাঞি বৰুৱা শতবাৰ্ষিকী বেজবৰুৱা শতবাৰ্ষিকীৰ আৰ্হিত বিশ্ববিদ্যালয়ৰপৰা আহল বহলকৈ সংগঠন কৰি উদ্‌যাপন কৰা হৈছিল। ৭৪ত সভাৰ সভাপতি হৈ (লগতে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কলাগুৰু আৰু পদ্মশ্ৰী সন্মানধাৰী হৈ ল'বাইতৰ ভাষাত 'জিয়ুকুট লাভ কৰি') এবছৰ সভাৰ কাম কৰাৰ পিছত

৭৬ত হিঙেশ্বৰ বৰবৰুৱাৰ শতবাৰ্ষিকী পালন কৰাটো এটি সুখৰ স্মৃতি। সেই উছৰ প্ৰসঙ্গত ৪৮-৪৯ চনতে মই বৰবৰুৱাৰ “মালচ” আৰু “চকুলো” এখন পাতনিৰে প্ৰকাশ কৰা কথা লৈ উমানাথ গোহাঞি, ভুবনচন্দ্ৰ সন্দিকৈ আদিয়ে সকলোৱে পাহৰি যোৱা বৰবৰুৱাক উদ্ধাৰ কৰা বুলি শলাগিছিল। পাছৰ বছৰত সভাৰ হীৰক জয়ন্তী উদ্-যাপিত হওঁতে অসমীয়া সাহিত্য সমালোচনাৰ ইতিহাস সম্পৰ্কে হীৰক জয়ন্তী বক্তৃতা দিব লগীয়া হৈছিল, যদিও বক্তৃতাটো পুখি আকাৰ দি এতিয়াও উলিয়াব পৰা নাই। সভাৰ মঙ্গলদৈ অধি-ৱেশনৰ সভাপতিৰ অভিভাষণ পঢ়ি তাত বিশেষকৈ সাংস্কৃতিক ঐক্য-বোধৰ ওপৰত আৰু সাংস্কৃতিক উদগতিৰ বাবে আৰ্থিক উন্নতিৰ আৱশ্যকতাত আবেগ কৰা গুৰুত্বৰ কথা লৈ মুখ্যমন্ত্ৰী শৰৎচন্দ্ৰ সিংহই নতুন দিল্লীৰ উচ্চ মহলত আলোচনা কৰোঁতে প্ৰধানমন্ত্ৰী ইন্দিৰা গান্ধীয়ে বোলে বিশেষ উৎসাহ প্ৰদৰ্শন কৰাত মুখ্যমন্ত্ৰীয়ে মোক বিশেষভাৱে কৈছিল প্ৰধান মন্ত্ৰীক লগ ধৰিবলৈ। সিংহদেৱৰ পৰামৰ্শমতে অভিভাষণখনৰ ইংৰাজী সংস্কৰণৰ কপি এটা লৈ ভেঙক দিল্লীলৈ যাওঁতে দেখা কৰিছিলো। কথা কিন্তু সিমানতে অন্ত।

“চন্দ্ৰকান্ত অভিধান”ৰ দ্বিতীয় তাঙৰণ ওলাই যোৱাৰ পিছত কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈদেৱে তৃতীয় সংস্কৰণৰ কাম পুনৰ সাহিত্য-সভাক ল’বলৈ পৰামৰ্শ দিয়ে। সভাই কিন্তু সেই উদ্দেশ্যে যিখন আহল-বহল সমিতি পাতি দিলে, তাৰপৰা কাৰ্যৰ নিৰ্দেশত খেলি-মেলিহে হ’ব বুলি সন্দিকৈয়ে পুনৰ কাৰ্যটি বিশ্ববিদ্যালয়ক দিয়া উচিত বুলি ভাবিলে আৰু সেইমতে ভৱিষ্যতলৈ যাতে অভিধানখন বিশ্ববিদ্যালয়ে প্ৰকাশ কৰি থাকিব পাৰে, সেই উদ্দেশ্যে এটি পুঁজি নতুনকৈ দান কৰিলে। কিন্তু কৰ্মীৰ অভাৱত কামৰ গতি বৰ মন্দ হ’ল আৰু ছপাতো ১৭৭ৰপৰা সময় বৰ বেছিকৈ কাটিছে। ৰোমানিয়া-ভ্ৰমণৰ সময়ত দেখিছিলো, এক বৃহৎ গৃহত (Institutul de Lingvistica

al Aca¹emiei R S Romania) এদল পণ্ডিতে পুৰণিগ্ৰন্থৰ পৰা শব্দ বহু আদি কাম কৰিছে, অৰ্থাৎ যেদৱা এশ বছৰে L আখৰটো পৰ্যন্তহে তেওঁলোকৰ Dictionarul limbii romana Academical Dictionaryৰ কাম আগ বাঢ়িছে। অৱশ্যে যেসো হ'ল অতি উচ্চ পৰ্যায়ৰ উচ্চাকাঙ্ক্ষী কাৰ্য। কিন্তু আমাৰ সৰু অভিধানখনেই আমাৰ বাবে কৰ্মশক্তিৰ অভাৱত নলব কান মাৰিত পছৰ পিৰাৰ ভাবৰ দৰে হৈ পৰিছে। “চন্দ্ৰকান্ত”ৰ কামৰ বাহিৰেও অসম প্ৰকাশন পৰিষদৰ “আধুনিক অসমীয়া অভিধান”ৰ কামৰ লগত প্ৰথমৰপৰা জড়িত আছিলো আৰু ১৯৬৬ ছনত কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ে স্থিৰ কৰা নিয়মাৱলীৰ ধাৰাত আমাৰ ভাষাৰ বৰ্ণ-বিন্যাস সবল কৰাৰ যত্ন কৰিছিলো, কিন্তু সেই কাম শেহলৈকে টানি নিব নোৱাৰিলো। কেন্দ্ৰীয় সঙ্গীত নাটক অকাদেমীয়ে এখন ভাৰতীয় সঙ্গীতৰ অভিধান প্ৰস্তুত কৰাৰ আঁচনি লৈ অসমৰ বহু খিনি মোক লিখি উলিয়াবলৈ দিছিল। উলিয়াই দিছিলোও। কিন্তু আন কামৰ দৰে অকাদেমীৰ সেই অভিধানৰ কামো (Companion to Indian Music) আধৰুৱা হৈ ক'ববাতো বৈ গ'ল। ১৯৬৩ ছনৰপৰা অসম চৰকাৰৰ শাসকীয় ভাষা প্ৰয়োগ সমিতিৰ পৰিভাষ তৈয়াৰ কৰা বিশেষজ্ঞ সমিতিৰ লগত সদস্যৰূপে আৰু উপসভাপতি-ৰূপে জড়িত হৈ পৰিছিলো। ৬৫তে পাঁচ হেজাৰৰ অধিক পাৰিভাষিকৰ সমিতিয়ে কৰা এক সঙ্কলন (ইংৰাজী-অসমীয়া) প্ৰকাশ পাইছিল। সেই সঙ্কলনৰ বিপৰীতমুখে অসমীয়া ইংৰাজী এখন সংকলন আৰু দুহেজাৰমান পাৰিভাষিকৰ (ইংৰাজী-অসমীয়া) এক প্ৰকাশনো ছপা হৈ ওলাইছে। বৰ্তমানেও সমিতিৰ সভাপতিৰূপে কামটোৰ লগত মোৰ সম্বন্ধ চলি আছে। কিন্তু এইবোৰ কামত চৰকাৰৰ ঘৰৰ উৎসাহ-উদ্বোধনৰ অভাৱ হ'লে বেচৰকাৰীসকলৰ অবৈতনিক কায়ে উৎসাহ নাপায়। গুৱাহাটী ডিব্ৰুগড়-বিশ্ববিদ্যালয়ত আঞ্চলিক ভাষা শিক্ষাৰ

মাধ্যমকণে স্বীকৃত হোৱাত বিজ্ঞান-দৰ্শন আদিৰ নতুন পৰিভাষা প্ৰস্তুত কৰাৰ আৱশ্যকতা হয়। সেইবোলা পৰিভাষা সমিতিৰ কামত লাগিব লগীয়া হৈছিল। আনফালে কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ পৰিভাষা আয়োগৰ (টেকনিকেল টাৰ্মিনলজি কমিশ্যন) আহ্বানত তেওঁলোকৰ নাটক আৰু মঞ্চৰ পৰিভাষা তৈয়াৰ কৰা অধিবেশনত যোগ দিছিলোঁগৈ। তেতিয়া এটা কথা দেখিছিলো যে হিন্দী ভাষা একালে আৰু আন ফালে পূব ভাৰতীয় অসমীয়া আৰু বঙলা ভাষাৰ মাজত এটা স্তৰৰ নে ছন্দৰ পাৰ্থক্য আছে। অসমীয়া আৰু বঙলাত প্ৰচলিত মঞ্চৰ footlightৰ প্ৰতিকৃপ ‘পাদপ্ৰদীপ’ শব্দটো হিন্দীৱালাসকলৰ কাণত কৰ্কশ হৈ বাজিছিল, তেওঁলোকে তাক বৰদাস্ত নকৰি ‘পাদ দীপ’হে গ্ৰহণ কৰিলে—যিটো আমাৰ কাৰণে ঝঁকজা লগা বিধৰ। সি যি হওক, চাৰিওফালৰ অভিধান আৰু পৰিভাষা গ্ৰন্থনৰ আহ্বানবোৰে মোৰ মনত ‘শব্দ আৰু শব্দ’ৰ ধ্বনি-প্ৰতিধ্বনিৰ (‘words, words, words’) কোলাহল তুলিছিল।

অভিধানৰ লগৰ আৰু এবিধ বস্তুৰ লগত হাট-বাট কৰিব লগীয়া হয় যেতিয়া অসম প্ৰকাশন পৰিষদে বিশ্বকোষ গ্ৰন্থনৰ আঁচনি তৰি লয়। এই কামটি সাহিত্য-সভাই কৰিব নে গুৱাহাটী বিশ্ব-বিদ্যালয়ে কৰিব, সেই লৈ বহুত জল্পনা-কল্পনা, টনা-আঁজোৰা চলিছিল। কিন্তু কামটোৰ বাবে পুঁজি যেতিয়া ছৰকাৰৰপৰাই আহিব, চৰকাৰে শেহজুত প্ৰকাশন পৰিষদৰ যোগেই কামটো কৰোৱা ভাল দেখিলে হ’বপায় আৰু পৰিষদৰ আঁচনিতে ধনৰ টোপোলাটি থ’লে। কিন্তু বিশ্বকোষ-প্ৰণেতা মূল কেন্দ্ৰীয় এজন মানুহে পূৰ্বতে ঠিক কৰি নোলোৱা বাবেই হওক বা আন কৰ্মপন্থাৰ অভাৱতে হওক, প্ৰকৃত কাম আবদ্ধ হোৱাতে বহুত কাল লাগি গ’ল। কামটো কিছুমান (সাহিত্য, চাক কলা, বুৰঞ্জী, বিজ্ঞান আদি) ভাগত ভগাই একোজন সম্পাদকক একোটা ভাগৰ বিস্তৃত আঁচনি কৰিবলৈ দিয়া

হৈছিল। মোৰ ভাগত পৰিছিল কলা বিভাগ (সংগীত, নৃত্য, চিত্ৰকলা আদি মিলিত কলা)। আনবোৰ বিভাগত যেনেকৈ স্থানীয় লোককে লেখকৰ তালিকাত ধৰি (তেওঁলোকৰ লেখা কৰ্ত্ত্বসম্পন্ন হ'বনে নহয়, সেইটোও বোধ হয় নাভাবি) আঁচনি কৰা হৈছিল, মোৰ বিভাগত সেইটো নকৰি ভাৰতৰ বহু বহু কলা-সমালোচকক লেখকৰূপে ধৰি একোজন অনুবাদক লগে লগে দিয়া হৈছিল। কিন্তু শেহত সেই পৰিকল্পিত অনুবাদকসকলকে অনভিজ্ঞ হোৱা সত্ত্বেও লেখকৰূপে বৰণ কৰা হ'ল। সেই সময়তে মই (আৰু আন সম্পাদকসকলো লগতে) সম্পাদকৰ তালিকাৰপৰা সৰি পৰিলো। তথাপি আশা কৰিছোঁ, “অসমীয়া বিশ্বকোষ” প্ৰকৃত জ্ঞানকোষ হৈয়ে ওলাব।

বিশ্ববিদ্যালয় এখনৰ গৱেষণা পত্ৰিকা এখনেই হওক বা অধিকৈ হওক, সিহে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বিদ্যায়তনিক ৰূপৰ প্ৰকৃত মাননপূৰ্ণ দৰে বাহিৰৰ বিদ্যা জগতলৈ ওলাই যায়। আমাৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰথম বছৰবোৰত তেনে পত্ৰিকা (The Journal of the University of Gauhati) এখনেই আছিল, কিন্তু তাকে পৰিপাটিকৈ সাৰ্থককৈ উলিয়াবৰ কাৰণে স্বয়ং উপাচাৰ্য সন্দিকৈয়ে কিমান যত্ন লৈছিল, সেই সময়ৰ সম্পাদনা সমিতিৰ সচিব ড প্ৰফুল্লদত্ত গোস্বামীয়ে সাক্ষ্য দিব। সন্দিকৈয়ে ভাৰতৰ বিশ্ববিদ্যালয়বোৰ আৰু পৃথিৱীৰ অন্যত্ৰৰ শিৰফুটা বিদ্যা-কেন্দ্ৰৰ পত্ৰিকাৰ লগত আমাৰ আলোচনীখনৰ বিনিময়ৰ ব্যৱস্থাও ঠিক কৰি দিছিল। মই ১৯৫৮ ছনত পত্ৰিকাখনৰ দায়িত্ব লোৱাৰ পাছৰপৰা দেখিলো, পত্ৰিকাখন উপাচাৰ্যৰ সেই মৰমৰপৰা বঞ্চিত হ'বলৈ ধৰিলে। ছপা পত্ৰিকাখন আনসকলৰ হাতত তুলি দিলেও খলগা-শুৰুগা একো নকৰিছিল বা লুটিয়াই নাচাইছিল। ডক্টৰ ন্যূৰ্যকুমাৰ ভূঞা ছাৰে কিন্তু হুই এটি সমুচিত পৰামৰ্শ দিছিল। ১৯৭৪লৈকে মই আলোচনীখনৰ সম্পাদক আৰু সম্পাদনা সমিতিৰ সচিব থকাৰ পাছত ৭৫ৰপৰা ভবেন বৰুৱাৰ

সম্পাদক কবি মই মুখ্য সম্পাদক আৰু সমিতিৰ সভাপতি হৈছিলো। কিন্তু জাৰ্ণেলখন চাবিওফালৰপৰা ইমান অমাদৰত পৰিছিল যে মই ছবছৰ ছবছৰকৈ জোবাই ছপোৱা ছুটা খণ্ড প্ৰকাশ কৰাতে সাধনা লভিছিলো। তাৰো শেহৰ খণ্ডটোৰ মুখ মই বিশ্ববিদ্যালয় এবাৰ কেইবছৰমানৰ পাছতহে দেখা পাইছিলো।

বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বিভিন্ন কৰ্তৃহীণাল অমুঠানবোৰৰ (authorities) সদস্যৰূপে থকাৰ মই সন্মান পাইছিলো। ১৯৫১ৰেপৰা কোৰ্ট সভাত বহিছিলো। অৱশ্যে প্ৰথম ছোৱাত ৰং চোৱাৰ বাহিৰে যোগদানৰ আন ফল নফলিছিল। এবাডোমিক কাউঞ্চিলত প্ৰৱেশ কৰাৰ পিছত বিশেষকৈ ৬৪ ৬৭ৰেপৰা বিভাগীয় প্ৰধানৰূপে বিশ্ববিদ্যালয়ত বিদ্যা-ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে চিন্তা কৰিব লাগিছিল। সেই কাউঞ্চিলৰপৰা নিৰ্বাচিত সদস্যৰূপে কাৰ্যপৰিষদত এছে ৱা মাথোন কাম কৰিছিলো আৰু সেই অভিজ্ঞতাই মোৰ বাবে যথেষ্ট হ'ল বুলি ভাবিছিলো। সেই প্ৰসংগত প্ৰশাসনীয় পুনৰ্গঠনৰ বাবে গঢ়ি দিয়া উপসমিতিত অলপ আগ সেই ভাগ লৈ কাম কৰিছিলো। এহেলৈ অধিবেশনবোৰত আলোচনা আৰু কথা পতাঙ যোগ দিয়াৰ বাহিৰে মোৰ লেখৰ কিবা কাম লৈছিল বুলি মনে নধৰে। বিভাগীয় কামখিনিত কিন্তু যিমান পাৰি চকু দিছিলো, বিভাগীয় পাঠ্য সমিতি (Committee of Courses and Studies) আৰু পৰামৰ্শ সমিতিৰ (Departmental Advisory Body) কামখিনি নিয়াবিকৈ কৰিবৰ যত্ন কৰিছিলো আৰু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আঞ্চলিক ভাষাত পাঠ্যপুথি প্ৰস্তুতি সমিতি আৰু তাৰ উপসমিতিবোৰত উৎসাহৰে যোগ দিছিলো। সেই সমিতিৰ কাৰণে “স্নাতকৰ কথাবন্ধ” আৰু “ব্ৰজবুলি-প্ৰীতি-গুচ্ছ” নামে দুখন কিতাপি সংকলন-সম্পাদন কৰি দিছিলো। ১৯৭৪-ৰপৰা তিনি বছৰ কাল কলাগুৰু (Dean of the Faculty of Arts) হৈ থকাত কেইটামান নিৰ্দ্ধাৰিত কাম কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিলো।

সংগীতৰ বি এ কোঁৱৰ বাবে কি কৰিছিলো, আগতে আপোনালোকক
 কৈ আহিছো। বিশ্ববিদ্যালয়ে ফাৰ্চী (পাৰ্ছিয়ান) ভাষাৰ এম্ এ শ্ৰেণী
 খুলিবলৈ ঠিক কৰি বিদ্যা পৰিষদত যি পাঠ্যক্ৰম উত্থাপন কৰিছিল
 সেইখন কলাগুৰু-ৰূপে মোৰ যোগেদিয়ে যাব লাগিছিল, কিন্তু
 সভাস্থলতহে দেখিলোঁগৈ, সেইখন কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পুৰণি
 পাঠ্যক্ৰমৰ অনুকৰণ মাত্ৰ, তত্পৰি অসমৰ লগত সম্বন্ধ থকা মধ্য
 যুগৰ ফাৰ্চী বুৰঞ্জী (chronicle) এখনো তাত থকা ভাল হ'লহেঁতেন।
 মোৰ আপত্তিত বিদ্যা-পৰিষদে পাঠ্যক্ৰমখন স্থগিত ৰাখি মোকে
 সেইখন ঠিক-ঠাক কৰিবলৈ দিলে। মই দিল্লীলৈ যাত্ৰতে দিল্লী
 বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যাপক ডক্টৰ এছ্ এ এইচ্ আবিদি আৰু ডক্টৰ
 এন্ এ আহ্মাৰিৰে আলোচনা কৰি পাঠ্যক্ৰমখনৰ চূড়ান্ত কৰ্ম দি
 লওঁ আৰু ড আবিদিৰ পৰামৰ্শমতে ইৰাণৰ সাংস্কৃতিক ৰাজ-প্ৰতি
 নিধি অধ্যাপক মজতাবাইকো লগ ধৰি (৩১ জানুৱাৰী '১৯৭৬)
 সেই সম্পৰ্কে তেওঁৰে কথা পাওঁ। প্ৰফেছৰ মজতাবায়ে গুৱাহাটী
 বিশ্ববিদ্যালয়ত ফাৰ্চী বিভাগ হ'লে গ্ৰন্থাগাৰৰ বাবে ইৰাণৰপৰা ব্ৰুজ
 সংখ্যাৰ গ্ৰন্থ দি সহায় কৰাৰ প্ৰতিশ্ৰুতি দিয়ে। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বিদ্যা-
 পৰিষদে এই সকলো কথাৰ অভিলেখ ৰাখে কাৰ্যবিৱৰণিত। কিন্তু
 মই গুৱাহাটী এবাৰ (১৯৭৮) পাছত ইৰাণ ৰাজ-দূতাবাসৰপৰা
 সুবিধাধিনি উলিয়াই ল'লেনে নাই, গম নাপাওঁ অথন। কলাগুৰু
 আৰু অসমীয়া বিভাগীয় প্ৰধান-ৰূপে আৰু এটি কাম আগ গুৰি মাৰি
 কৰিছিলো—অসমীয়া পাঠ্যক্ৰমত পাঠ-সমীক্ষাৰ (Textual Criti-
 cism) এখন ঐচ্ছিক গৱেষণা-পত্ৰ সংযোগ কৰা। এই সময়তে বিভিন্ন
 শ্ৰাবক বক্তৃতালীৰ বাবে ডক্টৰ (শ্ৰীমতী) কপিলা ৱাংসায়ন (১৯৭৬),
 ড° ভি ৰাঘৱন (মাজাজ) (১৯৭০) আৰু ফাদাৰ এডল্ফ এস্টে-
 লাৰক (বোৰাই) (১৯৭৬) নিমন্ত্ৰণ কৰি আনিছিলো। উল্লেখযোগ্য
 যে এই কালছোৱাতে বাহিবৰ অনেকজন প্ৰাচ্যতাত্ত্বিক পণ্ডিত আৰু

ভাৰতীয় সংস্কৃতি-প্ৰেমী গুৱাহাটীলৈ আহিছিল— লণ্ডনৰ অধ্যাপক ডি কব্ৰি টন (১৯৬৯), আমেৰিকাৰ যুক্তৰাজ্যৰ নাটক আৰু অভিনয়ৰ অধ্যাপক ফালি বিচ্‌মণ্ড (১৯৭০, এওঁ দেশলৈ ঘূৰি গৈ অসমৰ ভাওনাৰ বিষয়ে এটা প্ৰবন্ধ লিখিছিল), ইটালীৰ ক্ৰীমতী ছিলোনে (১৯৭৬), কানাডাৰ টবটো বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সংস্কৃতৰ অধ্যাপক ড এ কে হাৰ্ডাৰ (১৯৭৭) আদি।

বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আৰম্ভণিতে শিক্ষকসকলৰ সমূহীয়া স্বার্থৰ চিন্তা কৰোঁতে বিশেষ অনুষ্ঠান গঠন কৰা হোৱা নাছিল, যদিও তেনে চিন্তা লৈ আমি কৰ্তৃপক্ষৰ কাৰ চাপিবৰ আৱশ্যক হৈছিল আৰু চাপিছিলোও। সময়ত বিশ্ববিদ্যালয় শিক্ষক সন্থাৰ জন্ম হ'ল কিন্তু প্ৰথম অৱস্থাত মই তাত সক্ৰিয় অংশ গ্ৰহণ কৰিব পৰা নাছিলো। সাহিত্য-সভাই মোৰ সকলো সময় গুহি লৈছিল। ৬৫ৰেপৰা কিন্তু সন্থাৰ (GUTA) দায়িত্ব ল'ব লগীয়া হ'ল সহকৰ্মীসকলৰ কথাত। পোনতে হুবহুৰ ক্ৰমে ড জগদীশচন্দ্ৰ মেধি আৰু ড হিতেন্দ্ৰকুমাৰ বৰুৱাক সভাপতি কৰি মই উপ সভাপতি আছিলো নামত, কামত কিন্তু ময়ে সন্থা চলাব লাগিছিল, সভাপতি হুজনে মোৰ সকলো কাৰ্যতে 'হয়' দি গৈছিল। তাৰ পাছৰ হুবহুৰ মূল সভাপতি বাব ল'ব লগীয়া হৈছিল। তেতিয়া সন্থাটো মাথোন নিজৰ হুক দাবী কৰা সঙ্ঘ নহৈ সি সাংস্কৃতিক দিশ এটাৰো উদ্গম কৰে, সেই চিন্তা কৰি অধ্যাপক এ এলু বাখাম, দীনেশচন্দ্ৰ সৰকাৰ আদি গুৱাহাটীলৈ আহোঁতে সিনকলৰপৰা প্ৰাচ্যজ্ঞানৰ বক্তৃতা শুনিছিলো, মুখ্যমন্ত্ৰী শৰৎচন্দ্ৰ সিংহ, মহেন্দ্ৰমোহন চৌধুৰী, কেন্দ্ৰীয় মন্ত্ৰী বিপিন পাল দাস আদিক নিমন্ত্ৰণ কৰি ৰাজনৈতিক পৰিস্থিতিৰ বিষয়ে বক্তৃতা শুনিছিলো আৰু আমাৰ ভিতৰত নৱা ধাৰাৰ শিক্ষাৰ বিষয়ে আলোচনা সভা (এপ্ৰিল ১৯৭৩) পাতি আলোচনাৰ কথাখিনি কিতাপ আকাৰে ধৰি ৰাখিছিলো, আৰু গুৱাহাটীৰ সঙ্গীত-সন্থাৰ

(এই সত্ৰীয়া নৃত্য গীতৰ অনুষ্ঠান আৰু কেইজনমান গোট খাই শুৱাহাটত পাতিছিলো, কিন্তু কৰ্মীৰ অভাৱ বা আলস্যত এই আৱশ্যকীয় শিক্ষানুষ্ঠানটিৰ কল-চোপ কল চোপ কৰা অৱস্থা) প্ৰদৰ্শনৰ সহায় লৈ নিজে সত্ৰীয়া নৃত্যৰ বিষয়ে বক্তৃতা কৰিছিলো। মোৰ সতীৰ্থ সহকৰ্মীসকলেও লগ পালে পিছে তেওঁলোকে সভাপতিকৈ মোৰ প্ৰথম কাৰ্যকালৰ খণ্ডৰ বাৰ্ষিক অধিবেশনৰ সভাপতিৰ অভিভাষণখনৰ কথাহে হাঁহিৰে সোৱাৰ। মই তাত কোনো বিশেষ অনুষ্ঠান (body) বা ব্যক্তিৰ নাম নোলোৱাকৈ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ (বৰ, বিশ্ববিদ্যালয়বোৰৰ) মূল ৰোগৰ কথা কৈছিলো। এডমাণ্ড বাৰ্কৰ বক্তৃতা মনত পেলাই কৈছিলো, A great institution and a small mind go ill together, কৈছিলো, বিশ্ববিদ্যালয়ত (বিশ্ববিদ্যালয়বোৰত) an academic understanding at the top is the most crying desideratum of the hour, এনে এনে কথা। মোৰ বক্তৃতাৰ শেহত অশ্রুত্যাশিতভাৱে সভাঘৰত দোখলীয়া হাতচাপৰি পৰিল। কিন্তু সিদিনাৰ মুখ্য অতিথিৰ মুখৰ ফালে দৃষ্টি কৰি হাতচাপৰিৰ বোলটো হঠাত বন্ধ হৈ গ'ল। ল'ৰ নালাগিছিল যদিও অতিথিয়ে মোৰ বক্তব্যবোৰত অপৰাধ ল'লে, আৰু পূৰ্ণাঙ্গ অভিভাষণ নিদি বিদায়হে ল'লে। সদস্যসকলে একবাক্যে সৰ্বসম্মতিক্ৰমে মোক আৰু এক কাৰ্যকালৰ বাবে সন্থাৰ সভাপতি পাতিিলে।

১৯১৭তে প্ৰতিষ্ঠাপিত কামৰূপ অনুসন্ধান সমিতিৰ আদি বুৰঞ্জী গোঁৱৰ্ণপূৰ্ণ — পদ্মনাথ ভট্টাচাৰ্য বিদ্যাবিনোদ, মহামহোপাধ্যায় ধীৰেন্দ্ৰনাথ, পণ্ডিত হেমচন্দ্ৰ গোস্বামী, অধ্যাপক নৃসিংহৰাম ভূঞা আদিয়ে জড়িত। তৃতীয় দশকৰ অন্তৰ ফালে কনকলাল বৰুৱাই সমিতিৰে সম্পৰ্ক স্থাপন কৰি আৰু সমিতিৰ পত্ৰিকাখন (Journal of Assam Research Society) এহতীয়াকৈ চলাই সমিতিৰ

জীৱনৰ দ্বিতীয় এটি গৌৰৱপূৰ্ণ ভাব নিৰ্ৰাখ কৰে। বৰুৱালৈকে কামৰূপৰ প্ৰাচীন বুৰঞ্জীখনি আৰু অসম বাহুধৰ (ৰাজ্যিক সংগ্ৰহালয়) একপ্ৰকাৰে কামৰূপ অজুসন্ধান সমিতিৰ উদ্যমৰ উপকল (by-product)। কিন্তু দ্বিতীয় মহাসমৰৰ আৰম্ভৰপৰা সমিতি কিছু দূৰ পৰিবৰ্ত্তি ধৰে। গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় আৰম্ভ হোৱাত আমি যেতিয়া অলপ অচৰপ গৱেষণাৰ কাম হাতত ল'বলৈ ধৰিলো, তেতিয়া সমিতিৰ জিন্মাত থকা সাঁচিপতীয়া পুথি আদি পোবাত অলপ আছকাল পাইছিলো। ড কাকতি ছাবৰ পৰামৰ্শত সেই দেখি সমিতিখনকে পুনঃসংগঠন কৰা হ'ল। আমিও তাৰ ভিতৰত সোমাই পৰিলো। তাত মোৰ এটা বিষয়-বাব হ'ল ধনভঁৰালী, যদিও ধনভঁৰালটো আছিল তেনেই শুকান, আৰু সমিতিৰ অংশকালীন চতুৰ্থ শ্ৰেণীৰ কৰ্মীৰ দৰমহা দিয়া আৰু সমিতিৰ জীৱ ঘৰটোৰ ভগা ফুটা বঁটাৰ বাবে মাথোন অমুঠপুৰীয়া খৰচৰ কাম হৈছিল। আন দুই এটা সকলো কামৰ ভিতৰত প্ৰতিষ্ঠাপক সভাপতি ৰূপে হাজৰমান বজুৰে লগ লাগি পূৰ্ব গুৱাহাটীত গুৱাহাটী কলেজ নাম দি এখন কলেজ কৰাটো এটা। ৬৯ৰ একেবাৰেই আৰম্ভতে বায়নৰ পঢ়াশালি নাম দি সল্লীয়া সংগীত নৃত্যৰ এখন পঢ়াশালি আৰম্ভ কৰা হৈছিল। পিছত তাৰ নামান্তৰ হ'ল সঙ্গীত সল্লী। কিন্তু আজিও তাৰ 'ডলাব বগৰী প্ৰায় ক'তো থানখিতি নাই।' মাথোন জীউটো লৈ সি জীয়াই আছে। উপযুক্ত কৰ্মীৰ অভাৱত মনেৰে ভবা আদৰ্শত তাক গঢ়ি তুলিব পৰা নাই। নতুন দিল্লীত আন আন ৰাজ্যৰ অমুঠানৰ দৰে মোৰ পুৰণি ছাত্ৰ আৰু অসমৰ প্ৰাক্তন মন্ত্ৰী যোগেন্দ্ৰনাথ শইকীয়াই শংকৰদেৱ সংস্কৃতি কেন্দ্ৰ এটি খুলিবৰ চিন্তা কৰি মোকো তালৈকে টানিছিল (১৯৭৫)। কিন্তু সেই গুণী পুৰুষজনৰ অকাল বিয়োগৰ লগে লগে সেই আঁচনিও নিতাল মাৰিলে।

গুৱাহাটীৰ ববীন্দ্ৰ ভৱনত অসম চৰকাৰৰ স্বতন্ত্ৰ সাংস্কৃতিক পৰিক্ৰমা বিভাগ প্ৰতিষ্ঠিত হোৱাত তাৰ লগত জড়িত হৈ পৰিছিলো।

বিশেষকৈ বিভাগীয় সঞ্চালক-ৰূপে পোৱতে বহু সভাপ্ৰসাদ বৰুৱা আৰু পাছত বিশেষ স্নেহাস্পদ কল্প বৰুৱাই মোক তেওঁলোকৰ বিভিন্ন অনুষ্ঠানলৈ বেয়াকৈ টানিছিল। প্ৰথমজনৰ আমোদিত বৰগীতৰ (১৩ আগষ্ট ৭২) আৰু সত্ৰীয়া নৃত্যৰ বিষয়ে (৮ জানুৱাৰী ৭৪) বিভাগৰ কল্যাণত দুটা সপ্ৰদৰ্শন একাডেমিক বক্তৃতা-আলোচনা কৰিছিলো। কৰি নিজৰে ভাল লাগিলছিল আৰু জনা বৃদ্ধাসকলেও তাক সজ্ঞ বুলিছিল। এদিন আকৌ ৰুদ্ৰই ফোনত ক'লে, 'আজি আপোনালোকক আমি ৰাজধানীলৈ নিমন্ত্ৰণ কৰিছো। আপুনি পিছে আহিব নালাগে। আপোনাৰ গাড়ী গেৰেজত ভৰাই ঘৰতে ৰহি থাকিব। মই গৈছো।' তেওঁ আহিল আৰু মোক ছবকাৰী গাড়ীত তুলি লৈ গ'ল, কিয়, সেইটো হ'লে নক'লে। ৰাজধানী পাই মোক বৃদ্ধালে যে নতুন জনতা ভৱনত আজি সেইখন প্ৰথম সভা (উদ্বোধনী সভা হুৱলিলে) ৰহিব, মই তাৰ সন্মতি হ'ব লাগিব, কোনো কাৰ্যসূচী নাই, মুখ্যমন্ত্ৰী শৰৎচন্দ্ৰ সিংহদেৱে তেওঁৰ বক্তব্যেৰে সভা আৰম্ভ কৰি দিব, পিছৰখিনি মই চলাই লৈ যাব লাগে। আলোচনা যি হ'ল, সি ঘাইকৈ সাহিত্যিকৰ সামাজিক দায়বদ্ধতাক কেন্দ্ৰ কৰিয়ে হ'ল। গীত-আবৃত্তি আদিও হ'ল। এবাৰ আকৌ মাঘ বিহুৰ বতৰতে কল্প বৰুৱাই লৈ গ'ল তেজপুৰলৈ তাত আগবঢ়ালা বংশৰ ঘৰ "পকৌ" সেইদিনা ছবকাৰে এক উছৱত আনুষ্ঠানিকভাৱে অধিগ্ৰহণ কৰিলে, তাৰ সভাত মই সভাপতিগিৰি কৰিলো।

সাংস্কৃতিক সঞ্চালকালয়ে বাহিৰৰ ওডিৰী, যক্ষগান আদিৰ দলৰ নৃত্য-প্ৰদৰ্শন আৰু আমাৰ পুতলা নাচ, লোকনৃত্য আদিৰ উছৱৰ শুল্কৰ আয়োজন কৰিছিল আৰু এবাৰ মনিপুৰলৈ আমাৰ নৃত্যৰ এটি দল লৈ গৈছিল আৰু মই দলৰ সহায়ত আমাৰ নৃত্যৰ বিষয়ে বক্তৃতা কৰিছিলোঁগৈ। মনিপুৰ কলা একাডেমিৰ নিমন্ত্ৰণত আন

এক উপলক্ষ্যত মনিপুৰী শৈলীৰ বেলেৰ উইৰ আৰু আলোচনামূলক উদ্বোধন কৰিছিলোঁগৈ। তাৰত চৰকাৰৰ সাংস্কৃতিক দপ্তৰে এৰাৰ (মাৰ্চ ১৯৭৬) বুলগাৰিয়াবপৰা অহা এটা নৰ্তক-দলৰ নৃত্য-প্ৰদৰ্শনৰ আয়োজন কৰিবলৈ অনুৰোধ কৰে। তেওঁলোকৰ নাচ অতি কলা-মূল্যবান আছিল আৰু সেই উপলক্ষ্যটি সকলো দৰ্শকে প্ৰাণ ভৰি উপভোগ কৰিছিল। ইতিপূৰ্বে ভাৰত ছৰকাৰৰ প্ৰতিনিধি ৰূপে মই ৰাষ্ট্ৰীয় সংগীত নাটক অকাদেমীৰ সাধাৰণ পৰিষদৰ আৰু সি সূত্ৰে কাৰ্যপালিকাৰ সদস্য আছিলোঁ।

৬৯ৰ জুনত প্ৰাচ্যতত্ত্বৰ পণ্ডিত ডক্টৰ আব্. এল্. দাওকাৰৰ নিমন্ত্ৰণত পুণালৈ গৈছিলোঁ পুণা বিশ্ববিদ্যালয়ে আয়োজন কৰা প্ৰাকৃত ভাষা-সাহিত্যৰ ছেমিনাৰত যোগ দিবলৈ। তাতে এটা অধিবেশনত সভাপতি হৈছিলোঁ আৰু ডক্টৰ বেণীমাধৱ বৰুৱা আৰু মোৰ ককাইদেউ ডিম্বেশ্বৰ নেওগৰ ধাৰাত 'কামৰূপী প্ৰাকৃত'ৰ অস্তিত্বৰ স্বীকৃতি দাবী কৰিছিলোঁ। অসমখন ভাঙি পাৰ্বত্য ৰাজ্য এখন হ'ব লাগেনে সেই পন্থাৰ বিচাৰ কৰিবলৈ অহা পাটাস্কাৰ আয়োগৰ বি ভি পাটাস্কাৰ তেতিয়া পুণা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উপাচাৰ্য। তেওঁক সাক্ষাৎ কৰিবলৈ যাওঁতে তেওঁ প্ৰথম প্ৰশ্ন কৰিছিল, 'মোৰ প্ৰতিবেদনত মইতো অসমত পাৰ্বত্য ৰাজ্য হোৱা অনুচিত-অকাৰণ বুলি কৈছিলোঁ। তোমালোকে পাৰ্বত্য ৰাজ্য সাজিলা কিয়?' মই মাথোন ক'লোঁ, 'ভাৰত-ভাগ্য বিধাতা' সকলে বিধান কৰে, সেয়েহে বিধাতাৰ বিধান। আপোনাৰ কথাষায়ে আমকে ৰাখিব নোৱাৰিলে।' অসম একাঙ্ক নাট সন্মিলনৰ বছৰেকীয়া অধিবেশনৰ সভাপতি-ৰূপে (অক্টোবৰ ১৯৬৭)' পটিয়ালত শংকৰদেৱে তিখিত (অক্টোবৰ ১৯৭৫) আৰু গুৱাহাটী কলিকতা ভূৱনেশ্বৰত পূব ভাৰতৰ সাংস্কৃতিক ঐক্যৰ সন্মিলনত আৰু আমাৰ, নগাঁওৰ কুঁজীডাহত নাট সন্মিলন (কেব্ৰুৱাৰী, মাৰ্চ ১৯৭১) আদি মেলে-মিটিঙে ঘূৰাটো মোৰ যেন 'মৰিলেও

নেৱন্থ ধনঞ্জয় বাহু।’ ৭৪ৰ মেই মাহত সত্য সাই বাবাব বাংগালোৰৰ কেশৱত মহাপুৰুষৰ ধৰ্মৰ বিষয়ে ছটা বক্তৃতা দিবলৈ সুযোগ হৈছিল।

ইউনিয়ন পাবলিক ছাৰ্ভিছ কমিশ্যনৰ পৰীক্ষাৰ বহী চোৱা আৰু ইণ্টাৰ্ভিউ (personality test) লোৱাৰ কামত সময়ে সময়ে লাগিবগৈ লগীয়া হৈছিল। মাজতে এবাৰ কমিশ্যনে ঘোষণা কৰিলে যে আই এ এছ আদি লোক-সেৱাৰ বাবে হোৱা পৰীক্ষাৰ পৰীক্ষাৰ্থীসকলৰ সবহভাগেই সেই পৰীক্ষাৰ প্ৰকৃত মানদণ্ডৰ ওচৰলৈ নাচাপে, গতিকে সেইবোৰ সেৱাৰ বাবে পতা প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষাটো ছটা খণ্ডত পতা হ’ব, যাতে প্ৰথম বাছনিতে অবলম্বনযোগ্যক চাৰি-ছাৰি অন্তৰাই পেলাব পাৰি। মই সেই সময়ত কমিশ্যনৰ আধমিক পৰীক্ষাৰ পাঠ্যক্ৰম যুগুত কৰাত লাগি দিব লগীয়া হৈছিল।

১৯৪৪ চনতে এটি অতি সম্ভ্ৰান্ত পৰিয়ালৰ এগৰাকী বিজ্ঞ লোক শান্তিপ্ৰসাদ জৈনে ভাৰতীয় জ্ঞানপীঠ নামে এটি ‘গৱেষণা আৰু সাংস্কৃতিক অনুষ্ঠান’ প্ৰতিষ্ঠা কৰে। সংস্কৃত, প্ৰাকৃত, তামিল, কন্নড় আদি ভাষাৰ প্ৰাচীন পুথি প্ৰকাশ কৰিবৰ কাৰণে। জ্ঞানপীঠে ১৯৬১ৰপৰা ভাৰতীয় আধুনিক ভাষা সমূহক প্ৰেৰণা যোগাবলৈ এক লাখ টকাৰ এটি বছৰেকীয়া বঁটা দিবলৈ সিদ্ধান্ত কৰে। এই উদ্দেশ্যে যিখন এঘাৰজনীয়া গ্ৰন্থনিৰ্বাচন সমিতি গঠিত হয়, সেইখিনিত ৭৬ৰপৰা এটি কাৰ্য কাল মোক সদস্য কৰা হৈছিল। সমিতিৰ সভাপতি অধ্যাপক ভি কে গোকক, সদস্য ড নীহাৰবৰ্জেন ৰায় আদিৰ সংগত বহি সমস্ত ভাৰতীয় সাহিত্যৰ দিকচক্ৰাল অধ্যয়ন কৰাৰ সুযোগ ঘটিল।

আমাৰ নিজৰ ঘৰুৱা সাহিত্য-সংস্কৃতিৰ জগতখনলৈও এই কাল-ছোৱাত যি পাবে। অবিহণ যোগাবৰ বাবে যত্ন নকৰাকৈ নাছিলো। মোৰ ডক্টৰেটৰ থিছিছখন Sankaradeva and His Times : Early History of the Vaishnava Faith and Movement in Assam গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ে ১৯৬৬ত প্ৰকাশ কৰে।

ড° শুনীতিকুমাৰ চট্টোপাধ্যায়, ড° বামুদেৱশৰণ অগ্ৰৱাল, অধ্যাপক নীলকণ্ঠ শাস্ত্ৰী, ড° শুনীল কুমাৰ দে, ড° দীনেশচন্দ্ৰ সবকাৰ আদি পণ্ডিতসকলে সমালোচনাত আশিষহে বৰ্ণন কৰিলে। পোনতে Journal of the University of Gauhatiৰ পাতত উলিয়াই পিছত কিতাপ আকাৰে উলিয়ালো হুখনমান পুথি—Bilvamangala's Krishna-stotra (এইখন আগতে ১৯৬২তে ওলায়), Assamese Drama and Theatre (৬২ৰ এপ্ৰিলতে National School of Drama and Asian Theatre Centre অৰ বক্তৃতাবলী), ১৯৭৫, The Harismriti-sudhankura of Raghunandana (of Gauda), ১৯৭৭। নতুন দিল্লীৰ সাহিত্য অকাদেমীয়ে সিসকলৰ Makers of Indian Literature ছিৰিজত আনন্দৰাম ঢেকিয়াল কুকনৰ বিষয়ে এখন কিতাপ লেখাৰ সময়তে ঢেকিয়াল কুকনৰ ছদ্মনামত প্ৰকাশিত A Few Remarks on Assamese Language and on Vernacular Education in Assam আৰু ডেৰ্ড মফাট মিলছ ছাহাবৰ ওচৰত দাখিল কৰা প্ৰশাসন সম্পৰ্কীয় Memorandumখন একেলগে কৰি অসম সাহিত্য সভাক এখন কিতাপ লেখি দিলে। Anandaram Dhekiyal Phukan Plea for Assam and the Assamese, ১৯৭৬। সাহিত্য অকাদেমীয়ে MIL ছিৰিজৰ বাবে Baptist Writers of Assam নামে আৰু এখন পুথি লেখিবলৈ দিছিল, কিন্তু সেই ছিৰিজত লেখকৰ এটা খুলৰ বিষয়ে কিতাপ কৰা নিয়ম হোৱা নাই বাবে পাহুত সেই অৰ্ডাৰ পৰিৱৰ্তন কৰি পেলালে। এই সময়ত মোৰ হুখন বাইজৰ সমাদৃত কিতাপ “প্ৰাচ্যশাসনাবলী” আৰু “সত্ৰীয়া নৃত্য” (এই খনৰ স্বতন্ত্ৰ ৰূপতকৈ কেশৱ চাকাকতীয়ে যুটীয়াকৈ প্ৰস্তুত কৰা “সত্ৰীয়া নৃত্য আৰু সত্ৰীয়া নৃত্যৰ তাল”খনহে এতিয়া পাঠকৰ পৰিচিত) ১৯৭৪। মই এপিএফিস্ট ৰা ৰাজ্যশাসনবিদ নহওঁ। কিন্তু ১৯৬৪ চনত কামাখ্যা-ধামত স্কুল-ছাঁপুৰ, এখন সভাত যোগ দিবলৈ যাওঁতে তাৰ প্ৰদৰ্শন-নৌজ মাখৱজ্জৈ নামে এখন অজ্ঞাত কাব্যৰূপ ৰাজৰ এখন বিবল

প্ৰকৃতিৰ অল্পশাসন পাই তাৰ অধ্যয়নত লাগে। তাৰ পাঠ গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ জানে'লত আৰু হোশিৱাবপুৰৰ Vishveshvaranand Research Journalত প্ৰকাশ কৰে। তদুপৰি প্ৰসিদ্ধ এপিগ্ৰাফিষ্ট ডক্টৰ দীনেশচন্দ্ৰ সৰকাৰেও মোৰ পাঠৰ ভিত্তিত তেওঁৰ পৰিকল্পিত পাঠ Journal of Ancient Indian Historyত উলিয়ায়। অসমৰ নিপুণ এপিগ্ৰাফিষ্ট প্ৰেমধৰ চৌধুৰীদেৱ আকৌ ডিব্ৰুগড়ৰ ওচৰৰ লেপেটকটা চাহবাগিচাৰ মাটিৰ তলত পোৱা কজ্জসিংহ স্বৰ্গদেৱৰ দিনৰ তাম্ৰৰ ফলি এখন (প্ৰাচ্যশাসনালীৰ ফাল সংখ্যা ১৫) মোলৈ পাঠ উদ্ধাৰৰ বাবে পঠিয়ায়। এই সময়তে এই দৰে মোৰ শাসন অধ্যয়নত বাপ ৰহে আৰু কামৰূপ অল্পসন্ধান সমিতিয়ে এখন বহি কৰি সংৰক্ষণ কৰা ফলি আদিৰ পাঠবোৰ আৰু অসমৰ পুৰণি আলোচনীত প্ৰকাশিত তেনে পাঠবোৰ (যদিও সিবোৰ সমীক্ষা-ভিত্তিক নাছিল) সংগ্ৰহ কৰিবলৈ লাগি যাওঁ। তাৰে ফল (ফলশ্ৰুতি নহয়) “প্ৰাচ্য শাসনালী”, যিখনৰ উদ্বোধনৰ বেলা (৮ জানুৱাৰী ১৯৬৪) কঠোৰ সমালোচনা কৰি ডক্টৰ সৰকাৰে মোক ভাৰতীয় এপিগ্ৰাফিষ্টসকলৰ মাজত চতুৰ্থ স্থানত (কেনেকৈ, তেওঁহে জানে, মই হ’লে কোনো ধানৰে অভিজাতী নাছিলো) ধৰিছিল। একেদিনাই ৰাজ্যপাল লালনপ্ৰসাদ সিংহই পাত মুকলি কৰা আনখন পুথি “সজীয়া নৃত্য আৰু সজীয়া নৃত্যৰ তাল”খন আকৌ আন্ধাৰ ‘গলি’য়েদি আহিব লগীয়া হৈছিল কাৰণ এজনে পুথিখনৰ কোষ্ঠী গণনা কৰি কৈছিল বোলে, সেইখন ওলালে তৰ্ক বিতৰ্ক, সংগ্ৰামৰ অন্ত নহ’ব, কোনেও সেইখন হাতেৰে নুহুৱ। পিছে ৮ জানুৱাৰীত ওলোৱা কিতাপ জানুৱাৰীৰ ভিতৰতে খপিয়া খপিকৈ কিনোতাই শেষ কৰিলে আৰু প্ৰকাশন পৰিষদে ২৮ মাৰ্চত দ্বিতীয় সংস্কৰণ মুদ্ৰিত কৰিবলৈ ঠিক কৰি মোলৈ চিঠি দিলে। অসমৰ মানুহে কিতাপ নপঢ়ে, কিতাপ নিকিনে, আৰু ভাল বস্তু একমুখী পালে নাক কোঁচায় এনে কেতিয়াও নহয়। কিতাপ সমালোচনা কৰাসকলৰ শুভবুদ্ধি থাকিলেই হয়।

এইবাৰ হক যাত্ৰা-আৰম্ভণ

১৯৭৬ ছনৰ শেহৰ ফালে মই to pasture new, নতুন মলহানি পথাৰলৈ প.পঙাই আঁতৰি যোৱাৰ এটা কথা উঠিছিল। ৭৭ৰ আদিতে জানিবঁ। কথাটো মাৰ গ'ল। সি মাৰ গ'ল যদিও সেইবাৰ এপ্ৰিল মাহত এদিনাখন গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অৱসৰ-প্ৰাপ্ত পঞ্জীয়ক চিদানন্দ দাসদেৱেৰে কথা হ'ওঁতে পটিআলাৰ পঞ্জাবী বিশ্ববিদ্যালয়ত মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱৰ নামত এখন 'চেয়াৰ' খুলিব খোজা কথা ওলাল। চেয়াৰখন কিন্তু তেতিয়াও খোলাৰ সিদ্ধান্ত হোৱা নাই। প্ৰস্তাৱেহ চলিছে। দাসদেৱে সেই বিষয়ে জানিবলৈ সখিয়েক, পঞ্জাবৰ ৰাজ্যপাল মহেন্দ্ৰমোহন চৌধুৰীলৈ চিঠি লিখিলে আৰু সেই প্ৰসঙ্গত মোৰ নামো উল্লেখ কৰি দিলে। উত্তৰত চৌধুৰী ডাঙৰীয়াই প্ৰস্তাৱিত ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে দাসলৈ সবিশেষ জনাই লিখিলে, মই যদি চেয়াৰৰ বাবে যাৰ্ড, তেতিয়া হ'লেই আটাইতকৈ ভাল হ'ব আৰু যদি যাৰ খোজোঁ, ততালিকে মোৰ জীৱন-কথাৰ টোকা (বায়ো ডাটা) পঠিয়াই দিব লাগে। সেইমতে সকলো কথা ভাবি-চিন্তি যোৱাটো ঠিক হ'ব ভাবি ২০ মেই ১৯৭৭ তাৰিখে চৌধুৰীলৈ কাগজপত্ৰখিনি পঠিয়ালে। ডক্টৰ সত্যনাৰায়ণ বথ আৰু মুকুন্দমাধৱ শৰ্মাই তৈয়াৰ কৰা ছপা মোৰ Profile and Biographyখন সাজু হৈয়ে আছিল। চৌধুৰীয়ে মোৰ কাগজ-পত্ৰ আৰু চিঠি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উপাচাৰ্য্য ক্ৰীমতী ইন্দ্ৰবজ্জি কোঁৱৰ সাজুক গতাই দি মোলৈ লিখিলে (২ জুন ১৯৭৭), Most probably you are coming here as Director of newly created Sankaradeva Chair. 'I am very keen to see you here installed as Director of the Sankaradeva Chair. I hope in the face of these cir

cumstances you will not reject the offer and come here and join the post You should sacrifice a little for the cause which is so dear to you and to all of us—the people of Assam Kindly co operate and get go the scheme which has been fructified after a good deal of pressure and persuasion I hope to get a favourable reply ইতিমধ্যে শ্রীমতী সাক্ষুব-পৰাও এখন চিঠি (৩১ মেই ১৯৭৭) পালো বিশ্ববিদ্যালয়ে পঞ্জাব ছবকাবৰপৰা চেয়াৰখন খুলিবলৈ সোনকালেই কৰ্ত্ত্ব পাবলৈ আশা কৰিছে। চৌধুৰীদেৱে ২৭ জুলাইৰ চিঠিত জনালে যে উপাচার্যাই কোৱামতে ৬ আগষ্টত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ছিণ্ডিকেটে চেয়াৰৰ সিদ্ধান্ত ল'ব আৰু লগে লগে মোক নিযুক্তি পত্ৰ দিব। মই যাতে ইফাল-সিফাল নকৰোঁ সেই উদ্দেশ্যে তেওঁ লিখিলে, I hope you have taken a firm decision in this matter তেওঁ ১ ছেপ্টেম্বৰত পঞ্জাব এবিৰ আৰু পাবিলে তাৰ আগতে গৈ মই কামত 'যোগ দিব লাগে, তাকে তেওঁ সকীয়াই দিলে। সেইমতে মই ৬ আগষ্টৰ দিনাই আমাৰ গুৱাহাটীৰ উপাচার্যক জনাই থলো যে সেইদিনাখনেই মোৰ পতিআলাত নিযুক্তি হ'বৰ কথা আৰু মোক সোনকালে কামৰ-পৰা অব্যাহতি দিলে ভাল। সিফালে সেইদিনাখনেই ছিণ্ডিকেট বহি চেয়াৰখন খোলাৰ সিদ্ধান্ত কৰিলে আৰু মোৰ গুণাৱলী বৰ্ণাই এটা প্ৰস্তাৱ যোগে মোৰ নিযুক্তিৰ সিদ্ধান্ত কৰিলে। তাৰ লগে লগে কিন্তু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ভিতৰত কিবা খুটু-খাটা, লগা আৰম্ভ হৈছিল, যাৰ ফল-স্বৰূপে এমাহমানৰ ভিতৰতে শ্রীমতী সাক্ষুৱে উপাচার্যপদ এৰি, থৈ যাৰ লগীয়া হয়। ইপিনে চৌধুৰীদেৱে মই কিয় যোৱা নাই, কিয় যোৱা নাই বুলি প্ৰমাদ গণিছে, কাৰণ ১ ছেপ্টেম্বৰত তেওঁ চঙাগড় এবিৰই। কিন্তু ২৭ আগষ্টত বেজি-স্টাৰে পঠোৱা নিযুক্তি-পত্ৰ মই ৩০ তাৰিখেহে পাই, যদিও ভাত বিনয় কৰি We hope you will kindly accept the assignment

বুলি আশা প্ৰকাশ কৰিলে। একে উদ্দেশ্যে পঠোৱা তেওঁলোকৰ^{*} টেলিগ্ৰাফ ৩১ তাৰিখে পটিআলা এৰি ২ ছেপ্টেম্বৰতহে গুৱাহাটী পায়হি। ৰাজ্যপাল চৌধুৰীয়ে ইতিমধ্যে চণ্ডীগড় এৰিলেই। কথা-বোৰ ঢিলা-সোলোকা হোৱা যেন লগাত তেওঁৰ উপদেশমতে কামত যোগ দিবলৈ যোৱাৰ আগতে এবাৰ চণ্ডীগড় পটিআলাত এপাক মাৰি অহাকে ঠিক কৰিলো। ছেপ্টেম্বৰৰ শেহ সপ্তাহত তাত গৈ দেখিলো, Saint Sankaradeva Chair সম্পৰ্কে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ লোক-সকলৰ আগ্ৰহ অটুট আছে, মাথোন শ্ৰীমতী সাজুৱে বিশ্ববিদ্যালয় এৰি যোৱাত অস্থায়ী উপাচাৰ্যৰ শাসনত খাটা, কথা কোৱা (মোৰ থাকিবলৈ ঘৰ আদি লৈ) টান হৈছে। তেতিয়া তথানি মই এটা অফিচিয়েল নোট দি অসমত থকা দুখন হাতে-লিখাগ্ৰন্থৰ (সংস্কৃত ভক্তি-ৰত্নাকৰ আৰু মণিৰাম দেৱানৰ বুৰঞ্জী-বিবেক ৰত্ন) ফটোকপি সংগ্ৰহ কৰিবলৈ বিশ্ববিদ্যালয়ক অনুৰোধ কৰি আহিলো। অক্টোবৰত নতুন স্থায়ী উপাচাৰ্য ডক্টৰ অম্বক সিংহই যোগ দিয়াত কথাবোৰে নিকপিত ৰূপ ল'বলৈ ধৰে। ইতিমধ্যে আকৌ শিৱসাগৰত অনুষ্ঠিত ৭১ম সাহিত্য সভাৰ লেখক-শিবিৰত যোগ দিবলৈ যাওঁতে ত'ৰ ভগৱতীপ্ৰসাদ বৰুৱা ঘূৰণ মঞ্চত বক্তৃতা খুন্দা খাই দুখ পালো। তত্পৰি অসম শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ সঙ্ঘৰ হ'ব লগীয়া গুৱাহাটী অধিৱেশনৰ (১০ ফেব্ৰুৱাৰী ১৯৭৮) বাবে সঙ্ঘৰ স্থানীয় সদস্যসকলে ধৰি বাক্তি মোক অভ্যর্থনা সমিতিৰ সভাপতি কৰিলে। এইদৰে সাতে পাঁচৈ মোৰ উদ্ভাষণ পিছুৱায়ে গ'ল। তেওঁ উদ্ভাষণ সংক্ৰান্তিৰ সময়তে সেই যাত্ৰা হ'ব বুলি পঞ্জাবী বিশ্ববিদ্যালয়ক জনালে। কিন্তু ডাক্তৰে ক'লে বুকুৰ বিষটো শাম নোকাটে^{*} তই উদ্ভৰ ভাৰতৰ মহামাৰি জ্বৰটোৰ মাজলৈ নোযোৱাই ভাল। ডক্টৰ অম্বক সিংহৰ চিঠিয়েও সেই চিন্তাতে সমৰ্থন জনালে। সিকালে, ড° মোহন সিংহ উবেৰই দিৱানা আদিয়ে মই সোনকালে গৈ পটিআলাত যোগ দিয়া বিচাৰি পত্ৰ দিলে। শেহতীয়া জাহ্নৱাবীৰ

অন্ত ভাগত স্থিৰ কৰিলো, ২৭ ফেব্ৰুৱাৰীত গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় এৰি ১ মাৰ্চৰপৰা পঞ্জাবী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মানুহ হ'ম। ইতিমধ্যে আমাৰ খবৰ কাগজবোৰত মোৰ নতুন নিযুক্তিৰ কথা ওলাই গৈছিল। বহুতে তাত আনন্দ প্ৰকাশ কৰিছিল। বহুতে আকৌ দুখ প্ৰকাশ কৰাৰো কাৰণ পাইছিল। মোৰ পুৰণি ছাত্ৰ এজনে (বসন্তকুমাৰ গোস্বামী) লিখিছিল 'আগতে জানো যদিও সিমান ভবা নাছিলোঁ— কোনোবা এটা চুকত চিঠিখনে বিকিছে। গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অসমীয়া বিভাগৰ বৰভেঁটিৰ ঐতিহ্য ইমানতে শেষ হ'ল—উকঙা হ'ল। অসমীয়া বিভাগৰ দুৱাৰ মুখত সাহসেৰে গৈ আৰু শঙ্কাত ধমক খাই-ব'ব লগীয়া অৱস্থা কৰা, শ্ৰদ্ধাত অৱনত কৰিব পৰা, ভয় লগা অথচ ভয় নলগা, সকলো কথা ক'ব পৰাৰ সাহস ধকা অথচ সাহস নথকা ব্যক্তিত্ব আৰু কাৰোবাৰ হ'বনে? বসন্তই ইয়তো মোৰ প্ৰতি পক্ষপাতিতা কৰিহে এনেকৈ লিখিছে। সোনকালে গৈ পটিআলাত যোগ দিম বুলি জানি ত'ৰ অধ্যাপক হ'ববংশ সিংহই লিখিলে, This will be a matter of distinction and honour for the Department as well as for the University

ইতিমধ্যে যোৱাগৈহেঁতেন এটা কৰিব লগীয়া কাম কৰিবলৈ থাকিয়ে গ'লহেঁতেন—অসম সাহিত্য সভাৰ হীৰক জয়ন্তীত (২৭ ডিছেম্বৰ ১৯৭৭) যোগ দিয়াটি। ভাগ্যে সভাৰ প্ৰধান সম্পাদক ড° নগেন শইকীয়াৰ আমন্ত্ৰণক্ৰমে সভাৰ হীৰক জয়ন্তী বক্তৃতাও দিলোগৈ যোৰহাটত, আৰু মৈথিলী সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী লেখক বন্ধু ড° জয়কান্ত মিশ্ৰৰ লগত (তেওঁৰ লগত মোৰ ককাইদেউ ডিহেশ্বৰ নেওগৰো ঘন পত্ৰালাপ আছিল) বিশেষকৈ তেওঁৰ হেঁপাহ দেখি 'ব্ৰহ্মাণ্ডৰ স্ক্ৰুড' গাওঁৰ কমাৰকদীয়া গাঁৱৰ মুখখনো চাই আহিলোগৈ। 'লাহে লাহে যোৱা দিন চাপি অহাৰ লগে লগে বিশেষকৈ

মোৰ লগত সংশ্লিষ্টসকলৰ ভাৱেগো বাঢ়ি গৈছিল। কোনো কোনোৱে ভাবিছিল, মোৰ নিৰ্বাসন কোনো ৰাজনীতিকৰ চুকুৰ্ম। এতিয়া আৰু ভাষা ঠ, সাহিত্য ঠ, সংস্কৃতি ঠ বুলি কোনো মোৰ দৰে চিয়ঁৰ বাখৰ কৰি থাকিব। ‘আপুনি এই সেউজ ভূমিৰপৰা শস্যভূমিলৈ যাব লগীয়া হ’ল। আৰু যাবই যেতিয়া, আমাৰ হিয়া-ভৰা অন্ধাৰে শুভেচ্ছাৰে বাহিৰে কি জনাম’ (ভৱানী) ? বন্ধুসকলে মাতি নি সভা পাতি বিদায় শুভেচ্ছা জনালে, আপোনসকলে দেখা-শুনাকৈ হাঁহ মাৰি ভাত খালে, খুৱালে। দিল্লীত পুহ মাঘৰ দোমোজাৰ জ্বাৰত এজন বন্ধু নটৰাজন আৰু তেওঁৰ পত্নী বিখ্যাত কোবিওগ্ৰাফাৰ মায়া বাওৰ ঘৰত (পটৌডী হাউছ) সাদ্ৰা ভোজন কৰিবলৈ যাওঁতে অসমৰ সংস্কৃতি জগতৰ কথা ওলাল। কথা পাৰ্তোঁতে পাৰ্তোঁতে আমাৰ লগত থকা বজ্জ বকুৰাৰ মাত খোকা-থুকি হ’ল চকু সেমেকি উঠিল। মই মাথোন ক’লো, পটিআলাত মোৰ যি কাম হ’ব, সিও অসমৰ সংস্কৃতিৰে কাৰ্য। পটিআলাৰ-পৰা উপাচাৰ্যই জনালে, মোৰ কাৰণে সদাহতে সিসকলৰ মনোৰম গেচ হাউছেতে থান থিতি স্থিৰ কৰা হৈছে।

আকৌ ৰাজআলি। আকৌ আলহী ঘৰ। যাবৰ বেলা এগৰাকীয়ে ক’লে, ‘সকলো বিষয়ৰ মাজতো দেখিছো আপোনাৰ কিন্তু ব’ৰাগী মনটো বৈ যায়।’ আকৌ ৰাজপথ। আকৌ মুছাফিৰখানা।

কৈসী আৰতী হোঈ ভৰথণ্ডন তেৰী আৰতী

প্ৰব্ৰজন হ'ল। ১৬ ফেব্ৰুৱাৰী ১৯৭৮ তাৰিখে আকাশপথে গুৱাহাটী এৰি দিল্লী মহানগৰ পালোগৈ। ২৭ তাৰিখে দিল্লীখন চাই পিছদিনা দুপৰীয়া ২৪৫ত নতুন দিল্লী ৰেল-ষ্টেশ্যনৰপৰা ক্লাইং মেইল ধৰি পঞ্জাবৰ ৰাজপুৰা ষ্টেশ্যনত নামিলোগৈ। তাৰপৰা পঞ্জাবী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মটৰ গাড়ীয়ে সেই চৈধ্য মাইল বাট আগ বঢ়াই নিলে। গধূলিৰ আগে আগেই বিশ্ববিদ্যালয়ৰ চালে চকু বোৱা টোল সোমালোগৈ। আমাৰ সেউজীয়া অসমৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ টোল আধা হাবি আধা খৰাং। পটিআলাৰ শুকান মাটিত পানী দি গছ, বন, ফুল সকলো জীয়াই ৰাখিব লগীয়া হোৱাতো টোলটি জনকপুৰী কৰি ৰাখিছে। তাৰ বাৰী চোৱাসকলে দিনটো দহ বজাৰপৰা পঁচ বজালৈ ব'দত পৰি পৰি কোৰ মাৰে, গছ আৰু ফুল-পুলি ৰোৱে আৰু সিৰোৰ পানী দি দি জীয়াই ৰাখে, ঘাহনি বোৰ বাৰেওমাহ সেউজীয়া আৰু তলিছা যেন সমান। মই ধুনীয়া ফুলবাৰী যেন টোলত সোমোৱাৰ আগে আগে সেইদিনা চিপ্-চিপীয়া বৰষুণ দি প্ৰকৃতিয়েও ধূলি-ৰালি ধুই তাক 'দিব্য উপবন' কৰি থৈছিল। টোলৰ ভিতৰৰ বাট-পথখিনিও নিকা হৈ আছে। শৃঙ্খলা আৰু সৌন্দৰ্যৰ সমন্বয়। পতুলি বুলিবলৈ দ্ৰুত সমান সমান আহল বহল বাট। তাৰ মাজতে বগা শিলেৰে গঢ়া বাট চ'ৰাৰ গাত খোদিত জৱাহৰলাল নেহৰুৰ এটি বাণীয়ে সকলোকে কঠোৰ পৰিশ্ৰমলৈ উদগাই আছে। এই বাণী ভাৰতৰ ভিতৰত পঞ্জাবতেই বোধ হয় আটাইতকৈ উত্তমকৈ কাৰ্যত পৰিণত হৈছে। পঞ্জাবীসকলে কাম বাককৈয়ে চিনি পায় আৰু কামেও চিনে পঞ্জাবীক। সেউজ বিপ্লৱ আৰু শুক্ল বিপ্লৱৰ দেশ পঞ্জাব।

বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অতিথি-শালাত স্থিতি লৈ দুই-এজনক মাথে।
লগ পাই সিদিনালৈ সোনকালে জিবনিৰ আশ্রয় ল'লো। সেই-
দিনাহে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰপৰা মোৰ অৱসৰ হ'ল, কাৰণ ২৬,
২৭, ২৮ ফেব্ৰুৱাৰীৰ তিনিটা দিন মই অৱসৰৰ পূৰ্বৰ ছুটী (লিভ-
বিফৰ ৰিটায়াৰমেণ্ট) পাইছিলো। পিছদিনাখনেই পঞ্জাবী বিশ্ববি-
দ্যালয়ত যোগ দিয়াত মোৰ যেন 'ব্ৰেক অব ছাৰ্ভিছা নহ'ল।

পিছ দনা 'গিজাৰ'ৰ তপত পানীৰে উমলগা প্ৰাতঃ স্নান কৰি
প্ৰাতঃৰাশ সমাপন কৰি মোৰ কাৰ্যস্থল প'চসিৰীয়া দ'লৰ আকাৰৰ
গুৰু গোবিন্দ সিংহ (মন কৰিব, পঞ্জাবৰ শিখসকলে শব্দটো 'সিঙ্গ' কৰিহে লিখে—আমাবো পুৰণি পুথিবোৰৰ লেখোয়াকৈ) ভৱনলৈ
গ'লো। তেতিয়া সেই ভৱনৰ ওচৰৰ পঞ্জাবী ভৱনৰ সংলগ্ন গৃহদ (গম্বুজ)
বা উৰুৰিয়াই ধোৱা চৌটোৰ নিচি। ঘৰটোৰ (ইয়াতে শুকুমাৰ
কলা সংগ্ৰহালয় হ'বৰ কথা আছিল) বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ছাত্ৰীসকলে
আয়োজন কৰা কীৰ্তী চলিছে। তাত ভূমুকি মাৰি গুৰু গোবিন্দ
সিংহ ভৱনত ধৰ্মতত্ত্ব বিভাগৰ উপদেষ্টা অধ্যাপক হৰবংশ সিংহ আৰু
প্ৰধান ড. তাৰণ সিংহক লগ পালো। আনুষ্ঠানিকভাৱে কামত
যোগ দিলো। সম্প্ৰতিকলৈ বুলি মোক ভৱনৰ এটা সিৰৰ খুপি
বুলিবহে পৰা সৰু খোটাৰিটোত ঠাই কৰি দিলে। তাতে ইছলামৰ
লেক্চাৰাৰ ড. আৰ্শাদ হুছেইনো বহে। সম্বন্ধ শব্দদেৱ আসন
হোৱাৰ ছবছৰমান আগলৈকে গুৰুজনৰ ধৰ্মৰ বাবে লেক্চাৰাৰ আৰু
পিছত ৰিভাৰ হোৱা ড. কেশৱানন্দ গোস্বামীয়েও তাতে কাম কৰিছিল।
মোৰ ঘৰুৱা লাইব্ৰেৰিৰ ঘাইখিনি (বিশেষকৈ অসমীয়া সাহিত্য
আৰু সংস্কৃতি আৰু সাধাৰণ ধৰ্ম বিষয়ক কিতাপৰ) পটীআলালৈ
বোডৱেৰ গাড়ীত পঠিয়াই দিছিলো। সেইখিনি বেছা লগাই থ'বলৈ
মোক ডাঙৰ অফিছ কোঠা আৰু থকা ঘৰ বিচাৰিলো। দুইটা
বস্ত্ৰৰে কিন্তু অতি আটক! টোলত প্ৰফেছৰ জাতীয় শিক্ষকৰ বাবে

বেৰাই-বাৰীয়ে একোটাইত অটালিকা যেন হুমহলীয়া ঘৰ। তেনে কুৱা ঘৰকে মোক দিয়া হ'ব বুলি মহেন্দ্ৰমোহন চৌধুৰীদেৱে আদিত্তে জনাইছিল। তেনে ঘৰ পিছে আটাইকেইটাতে মানুহ আছে। ২ মাৰ্চত উপাচাৰ্য ড অম্বক সিংহক লগ ধৰি মোৰ লাগে'-লাগে-খিনি পেছ কৰিলো। সিজনা অতি বৃজুক লোক। মই নিবিচৰা-কৈয়ে তেওঁ গুৱাহাটীৰপৰা পটিআলালৈ মোৰ ব্যক্তিগত গ্ৰন্থাগাৰ কটিওৱাৰ বাবদ ছহজাৰ টকা দিয়ালে আৰু গ্ৰন্থাগাৰটো সজাই থ'বলৈ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ গ্ৰন্থাগাৰৰ হিছাপৰপৰা আঠটা কাচ লগা লোহাৰ আলমাৰি কিনিবলৈ ছহজাৰকৈ টকা দিলে। উপযুক্ত থকা ঘৰ নাই বাবে বজাতে মোক চাৰি মাইলমান দূৰৰ পটিআলা ছহৰতে এটা ঘৰ লোৱাৰ উপদেশ দিছিল। ড অম্বক সিংহে কিন্তু তোন কৰিলে মোৰ বাবে চাৰ-চাৰিৰ ভয় থাকিব বুলি ডাঙৰ ঘৰ নোলোৱালৈকে ভিজিটি, প্ৰাফেছৰসকলৰ বাবে আত্মতীয়াকৈ থোৱা এটা ত্ৰুকুঠলীয়া ফ্ৰেট মোক দিবৰ বাবে ছকুম দিলে। যেনে কথা তেনে কাম। লগে লগেই ডেপুটি ৰেক্ৰুইটৰ আহি মোক নি ফ্ৰেটটো দেখুৱাই তাক চাফ চিকুণ কৰাই দিলে। অতিথি শালাত এমাহ থাকিয়ে (অতিথি-শালা যি অতিথি শালা, মোৰপৰা ভেৰণ বুলি একো নল'লেই!) থকা ঘৰ ল'বই পৰা হ'লো। এপ্ৰিলৰ চতুৰ্থ সপ্তাহত গম্বুজমূৰীয়া ঘৰটোলৈ মোৰ অফিছ তুলি আনিলো আৰু গুৱাহাটীৰপৰা কিতাপবোৰ পালতগৈ আলমাৰি কিনি আনি ভাগ ভাগকৈ লেঠা তেনেকৈয়ে মৰা বাবে নিশ্চিন্ত হৈ ত্ৰুকুঠলীয়া ফ্ৰেট-টোতকৈ আৰু ডাঙৰ ঘৰ নিবিচাৰোঁ বুলি ঠিক কৰিলো। পাঁচটা বছৰ তাতেই মোৰ ভালেৰে গ'ল। অফিছ ছোৱা ঘৰটোত এখন ডাঙৰ মজিয়া পৰি বৈছিল। তাত শিখসকলৰ মাহেকীয়া নাম-কীৰ্ত্তন হৈছিল। হিন্দুস্থানী সঙ্গীতৰ পটিআলা ঘৰাণাৰ লগত জড়িত কীৰ্ত্তনৰ সবদ গুৰবাণী শুনি সঁচাকৈয়ে মুগ্ধ হৈছিলো।

সেই একে ঠাইতে মহাপুৰুষৰ জন্মোৎসৱৰো দিহা কৰিছিলো প্ৰথম বছৰ। তেওঁলোকৰ মোহনভোগৰ কড়া পৰ্দাৰ ঠাইত আমাৰ মাহ-চাউল খাই ত বসকলে বিশেষ সোৱাদ পাইছিল। আমাৰ গীত পদত তেওঁলোকেও যোগ দিছিল।

নবাগতক আদৰ্শবৰ কাৰণে আজি হৰবংশ সিংহ, কাইলৈ তাৰণ সিংহ, এনেকৈ ঘৰে ঘৰে নিমন্ত্ৰণৰ লানি এটা লাগিছিল। ইয়াৰ উপৰি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ভিতৰৰ উপাচাৰ্যৰ বাহিৰে ঐতিহাসিক ড ফৌজা সিংহ আদি পঢ়িআলা নগৰৰ সাহিত্যিক-অধ্যাপক গুৰবচন সিংহ তালিৰ আমাৰ অসমৰ ড ভূঞাৰ পৰ্যায়ৰ পঞ্জাবৰ ইতিহাসৰ ইতিহাস নিৰ্মাতা ড গাণ্ডা সিংহ আদি, অন্যত্ৰ থকা সাহিত্যকাৰ ড মোহন সিংহ উবেৰই দিৱানা, সন্ত সিংহ সেখোঁৱা, ড হৰ-জ্ঞান সিংহ (এওঁ দিল্লী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ) আদি বিদ্বানসকলৰ লগত পৰিচয় আৰু ঘনিষ্ঠতা অৰ্জন কৰি পিতৃহুই মুখী হৈছিলো। ত্ৰিছৰ দশকৰে চিনাকি লোককাব্যৰ অনুসন্ধানী দেৱেন্দ্ৰ সত্যার্থীকো পাওঁ মাজে মাজে। পিছে দেখিলো মোৰ উৰ্দু ভাষাৰ জ্ঞানৰ অভাৱে আছকাল কৰিছিল, কাৰণ পঞ্জাবততো উৰ্দুৰ প্ৰভাৱ যথেষ্টই, তাৰ উপৰি শায়েৰীবিলাকত উৰ্দুৰ ৰাজত্ব মুকলিমুৰীয়া। অমৃত প্ৰীতমৰ এবাৰ মাথোন দিল্লীত সাহিত্য অকাদেমীৰ সভাত লগ পাইছিলো। এটা কথা দেখিছিলো, পঞ্জাবৰ ডাঙৰ সাহিত্যিকসকলেও তেওঁক শিখ ঐতিহ্যৰ বাজৰ মানুহ বুলি জ্ঞান কৰিছিল যাক জ্ঞানপীঠ পুৰস্কাৰৰ বাবে তেওঁৰ নাম আগ বঢ়াই দিবলৈ টান পাইছিল, আন কি, তেওঁ পুৰস্কাৰটো পোৱাৰ পাছতো অনেক শিখে অনুখী অনুভৱ কৰিছিল। এজাকে প্ৰস্তাৱ গ্ৰহণ কৰি নিন্দা কৰিছিল! তালিৰ জ্ঞানপীঠ পুৰস্কাৰ প্ৰদান সমিতিৰ সদস্য হোৱাতহে অমৃত প্ৰীতমে সেই পুৰস্কাৰ পায়। গুৰু গ্ৰন্থ সাহিব অধ্যয়ন বিভাগৰ ড জি এছ আনন্দে আৰু কৰেংগুণেন্দ্ৰ কোৰ্ছৰ

শ্ৰীমতী শ্ৰুতমা আক্সিয়ে মোক ঘৰুৱা কথাত আৰু বিশ্ববিদ্যালয় বাজনীতি বুজাতো বিশেষ সহায় কৰিছিল। মই থকা ব্ৰকটোৰ মোৰ ফ্লেটৰ ঠিক ওপৰৰ ফ্লেটত নিৱাস কৰা কৰেম্পণ্ডেন্ছ কোৰ্ছৰ শ্ৰীমতী ববীন্দৰ কোঁৱৰ পপলি আৰু তেওঁৰ স্বামী ড ক্লিওচন সিংহ পপলি মোৰ অতি আন্তৰিকতাপূৰ্ণ প্ৰতিৱেশী হৈছিল। তেওঁ লোকে কোনোদিনে মোক লগা সৰু বা ডাঙৰ সহায় দিয়াত পৰাঙমুখ নহৈছিল। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ নাটক বিভাগৰ শ্ৰীমতী কমলেশ উল্লে প্ৰথম দিনাখন চিনাকি হৈয়ে বৰগীত গাই শুনাইছিল—ড কেশ-ৱানন্দ দেৱ গোস্বামীৰপৰা শিকা ‘গোপালে কি গতি কৈলে।’ তেওঁৰ স্টকত আৰু ছটিমান গীত মই যোগ দিওৱাৰ দিহা কৰিছিলো আৰু পটিআলা-চণ্ডীগড়ত হোৱা আমাৰ সভাবিলাকত তেওঁক বৰগীত আৰু সবদ গোৱা ভক্তিমতী গায়িকাকপে পাইছিলো। মই পটিআলাত থকাৰ দুমাহমানৰ ভিতৰতে তেওঁ মোৰ ফ্লেটলৈ আহি শুলিলে ‘ডক্টৰ ছাহেব (পটিয়ালাত আকৌ ছাৰ সোধোন যেন অচল), আপুনি আমাৰ পঞ্জাবী সাগ খাইছেনে?’ মই ক’লো ‘মইতো কিবা কিবি শাকৰ আঞ্জা খাই পাইছো। আপুনি কোৱা-টোবা কোনটো, তাকহে ক’ব নোৱাৰিলো।’ তেওঁ পিছদিনাখনেই বৰ এবাটি মোথ শাক মিহিকৈ বাঁটি আঞ্জা কৰি আনি মোক আগত থাকি খুৱালেহি। পঞ্জাবীসকলে সেইখন দিহা বৰ ভাল পায়, বৰ তৃপ্তিৰে খায়। এবাৰ মোৰ কেইবাদিনমানো গা বেয়া কৰাত তেওঁ গম পাই মোক চাবলৈ আহি ক’লে, ‘ডক্টৰ ছাহেব, আপোনাৰ কোঠাটো কেইদিনমান সৰা-পোছা নাই হ’বলা। বৰ ধূলি গোটে খাইছে। আপোনাৰ অন্তৰ্ভুক্ত বেছি আহুকালহে হ’ব।’ এই বুলি সোপাকাণি এটা বিচাৰি তেওঁ কোঠাটো পাৰ্ছকাৰ কৰি পেলালে। ওচৰ চুবুৰীয়াসকলেৰে এই সহজ আত্মীয়তাৰ মাজত এজন পঞ্জাবী বন্ধুৰ সান্নিধ্য বাণী এটা মানি লবলৈ টান পাইছিলো।

ভেওঁ কৈছিল, 'ডক্টৰ ছাহেব, আপুনি আমাৰ মাজলৈ আহিছে, ভাল পাইছো। আপুনি পিছে সান্নাধ্যানে চলিব।' মই ক'লো, 'তেনে মানুহটো ইয়াত নালাগে, সকলো ঠাইৰ সমাজতে পাব। সেই বুলি সকলোকে বেয়া বুলি নক'ব।' বাস্তৱিকতে পটিঅলীয়া-সকলৰপৰা যিমান আদৰ-যতন পাইছিলো, তাক এতিয়াও গভীৰ কৃতজ্ঞতাৰে সোঁৱৰোঁ। মোৰ অসুখ হ'লে অধ্যাপক হৰবংশ সিংহ আদি বয়সিয়াল লোকেও নিশা এঘাৰ বাৰ বজালৈ কাষত বহি থাকে, আৰু নিশা কিবা বিপদ হ'ব ভাবি ব্লকৰ শেখী বা পপুলি মোৰ ফ্লেটেতে শোৱে। পটিঅলীয়া গৈ পোৱাৰ এবছৰ কাল বৰ আৰামত কটালো। কিন্তু তাৰ পিছৰপৰাই মাজে মাজে এটা হাহাকাৰৰ সৃষ্টি হৈছিল, তাৰ জল-বায়ুৱে দুশুভা হৈছিল, গুয়াহাটীৰপৰা দুই এজন বন্ধু ৱ বৃষি আহিবৰ পৰামৰ্শকে দিছিল। কিন্তু পাঁচ বছৰৰ প্ৰতিশ্ৰুতিৰে গৈ বৃষি অহাও বেয়া কথা হ'লহেঁতেন বুলি টানি-মানি বছৰেকটো পূৰাবলৈ বৈ গৈছিলো। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ডাক্তৰ অজিত সিংহ পুৰী আৰু ছিকিওৰটি অফিচাৰ কৰ্ণেল যোগীন্দৰ সিংহ সিধু আদিসকলে মোক সকলো সময়তে ভৰসা দি দি ৰাখিছিল। মই যদিও তাত ল'ৰা ছোৱালী পঢ়ুওৱা শিক্ষক নাছিলো, গৱেষক অধ্যাপকহে আছিলো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰপৰাও সহায় সাৰথি আগ বাঢ়ি আহিছিল। অতি সাধু ব্যৱহাৰৰ সুগায়িকা দীপ কৌৰ ঈশ্বৰ আৰু গুৰ নাম কৌৰে আমাৰ গুৰু জয়ন্তী আৰু সিসকলৰ কৌৰ্তনৰ উচ্চাংগৰ সঙ্গীতৰ তুলি দিয়াৰ উপৰিও মোৰ 'দেহৰ বিলাই ব'খবৰ ৰাখিছিল। অধ্যাপক পৰিয়াল দুটিমানেও মোত চকু ৰাখিছিল। এতিয়াও মনীষা-(অধ্যাপক যোগীন্দৰ কৌৰলৰ কন্যা)হঁতৰ চিঠি পালে সেই সুখ দুখেৰে মিহলি দিনবোৰৰ কথা মনত পৰে। সকলোৰে সহযোগ নোপোৱা হ'লে আমাৰ গুৰু-আসনৰ সেৱাৰ খুন্দামানো কিজানি কৰিব নোৱাৰিলোহেঁতেন।

পটিআলা গৈ পায়ৈ মনটো বৰ মুকলি লাগিছিল। বিশেষকৈ পঞ্জাবৰ পণ্ডিতসকলৰ উদ্যম আৰু উচ্ছাস বৰ মন পৰশা। পোন-তেই ড হৰভঞ্জন সিংহ মোক এটি শুকুলা শিখ পাণ্ডুবিও উপহাৰ দিছিল। কিন্তু যোদ্ধা সাধু শিখসকলৰ দৰে মই স্মৃষ্টি অবিহান সেই পাগ মাৰিলে মোক বৰ বেছি হাবিয়াদ্বী হিন্দু বুলিহে মানুহ ভাবিলেহেঁতেন। তালৈও হাবিয়ানাৰ সেই হিন্দুসকলৰ টুক টুক কৰে বঙা গাল দুখনো মোৰ নাই। বিশ্ববিদ্যালয়ত যোগ দিয়াৰ আগতেই পটিআলাত আমাৰ গুৰু তিথিত বক্তৃতা কৰিছিলোঁগৈ। এতিয়া মোৰ পৰিচয় (antecedents) পুনৰ ল'বৰ বাবেই নেকি ২২ মাৰ্চত মহাশূৰস্ব ভাৰতীয় ভাষাৰ কেন্দ্ৰীয় সংস্থানৰ (CHIL) উত্তৰাঞ্চলীয় ভাষা-কেন্দ্ৰত 'বিশিষ্ট আলহী বক্তৃতা' দিবলৈ আহ্বান আহিল। মই অসমৰ সাংস্কৃতিক ব্ৰঞ্জীৰ কেইঅধ্যায়মানৰ পাত লুটিয়াই দেখুৱালাম। আকৌ ২৮ মাৰ্চত পঞ্জাব বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মধ্য-যুগীয় ভাৰতীয় সাহিত্য বিভাগে পুৰণি ভাৰতীয় কবিৰ সামাজিক প্ৰত্যাখ্যান (Social protest in medieval Indian poetry)-সম্পৰ্কীয় আলোচনা সম্ভৱত যোগ দিবলৈ আহ্বান কৰিলে। অধ্যাপক উমাশঙ্কৰ জোশীয়ে সভাৰ কৰাপাটৰ বাট মুকলি কৰিলে। প্ৰথম অধিবেশনত ময়ে সভাপতি হ'ব লাগিল আৰু পুনৰ পাছবেলা জোশী ছাহাবে গুজৰাটী কবিৰ সামাজিক বিপ্লৱৰ বিষয়ে স্বৰ্গত ধনীৰাম ছত্ৰিক স্মাৰক বক্তৃতা দিওঁতেও সভাপতিৰ আসনত বহিলো। আবেলি চৰকাৰী অতিথি-শালাত হ'ল চাহৰ মেল। তাতে শুদ্ধ খন্দৰ পৰিহিত অকালী মন্ত্ৰীসভাৰ শিক্ষামন্ত্ৰী সবদাৰ সুখজিন্দেব সিংহৰ লগত পৰিচয় হ'ল। তেওঁ ইমানবাৰ মোক welcome to Punjab বুলি সাদৰ জনালে যে মই যেন অজ্ঞপ আমনিয়েই পালো। সেইটো ঠিকেই পাইছিলো। কাৰণ "হুদিন মানব পাছতে খবৰ কাগজত ওলাল, পঞ্জাবৰ বিশ্ববিদ্যালয়কেইটোত প্ৰতি-

ষ্টিত বহুতবোৰ বিশিষ্ট নামী চেয়াৰৰ (মিঞা কী মল্লাৰ, বিলাস-
খানী তোড়ী আদি সঙ্গীতৰ 'নামী বাগ'ৰ দৰে বাবা শেখ
ফৰিদ চেয়াৰ, জৱাহৰলাল নেহৰু চেয়াৰ, গুৰু নানক চেয়াৰ
আদি) আৱশ্যকতা সম্বন্ধে বিচাৰ কৰিবলৈ পঞ্জাব আৰু পঞ্জাবী
বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উপাচাৰ্য হুজুৰ আৰু পঞ্জাব ছৰকাৰৰ শিক্ষা
সচিবক লৈ এখন সমিতি গঠিত হৈছে। ছেইণ্ট শঙ্কৰদেৱ চেয়াৰ
ডেৰমহীয়া কেঁচুৱা থকাতে এখন পৰনা আহিল চেয়াৰৰ কাম
কিমান হ'ল আৰু কিমান বাকী, 'ৰেপৰ্ট' বিচাৰি। ইফালে তেতি-
য়াও পঞ্জাবী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কৰ্তৃপক্ষই আমাৰ চেয়াৰৰ বাবে চৰ-
কাৰপৰা কোণা টকা পোৱাই নাই, নিজৰ কোষাগাৰপৰাই
য'ৱতীয় খৰচ চলাই আছে। লেঠা হ'ল তেতিয়ালৈকে থকা
সকলোবোৰ চেয়াৰৰ গুৰু বান্ধা গিয়ানী জৈল সিং ছৰকাৰৰ,
তাৰ যশস্যাও তেওঁলোকৰ, অকালী ছৰকাৰে সেই বান্ধাত সমৰ্থন
দিব কিয়?—এনে এটা ভুল ভাব তলে তলে শিশোৱা যেন লাগিল।
মোৰ পদাটো লৈ ছৰকাৰে টনা আজোৰা কৰিব নোৱাৰে, কাৰণ
তাৰ চুক্তি মোৰ আৰু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মাজত সিদ্ধ হৈ গৈছে।
কিন্তু চেয়াৰৰ বাবে ইতিমধ্যে অসম আৰু পঞ্জাবৰ কাগজত বিজ্ঞা
পন দিয়া বিডাৰ বিছাচ ফেলো আদি পদ-পূৰণত এটা বাধা
পৰিল। ইফালে সমিতিখনৰ কাম অতি শোন শোন হৈ হৈ থাকিল।
সেইফালে কাৰো দৃষ্টি নহ'ল। মই পটিআঙ্গা এৰালৈকে সমিতিৰ
একো সিদ্ধান্ত হোৱা নাছিল। মোঃ কাৰ্যবাল উকলি যোৱাৰ
পাছতো উপাচাৰ্য ড॰ সবদাৰ সিং জোহলে মোক আৰু ছবছৰ
ৰৈ যাবলৈ ধৰিছিল। তেতিয়া মোৰ নাওখনে ঘাটৰ মাটি এৰি-
ছিলেই, মইহে এটা ভৰি মাথোঁ। তেতিয়াও পাৰৰপৰা নাৱলৈ তুলি
ল'বলৈ বাকী। আনফালে, পঞ্জাবী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ছেইণ্ট শঙ্কৰদেৱ
চেয়াৰৰ বিনিময়তে যেন (মন কৰিব, যেন) গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ত
গুৰু নানক চেয়াৰ খুলিবৰ বাবে শৰৎচন্দ্ৰ জিহব ছৰকাৰে একলাখ

টকা আদায় কৰি দিছিল। বিজ্ঞাপন দিও বিশ্ববিদ্যালয়ে তাৰ বাবে অধ্যাপক নাপাইছিল। প্ৰকৃততে এনে নামী চেয়াৰৰ বাবে উপযুক্ত বিচক্ষণ পণ্ডিত বিচাৰি বিচাৰি খাটিব-খোচামতি কৰিহে আনিব লাগে। মই গুৱাহাটী এবিধৰ সময়ত উপাচাৰ্য ড হিতেন্দ্ৰকুমাৰ বৰুৱাই পঞ্জাবত তেনে লোকৰ অনুসন্ধান কৰাৰ ভাৰ দিছিল। মই বিচাৰি বিচাৰি দুজনৰ নাম পঠাইছিলো। তাৰে এজনে ব্যক্তিগত অনুবিধাৰ বাবে আহিব নুখুজিলে। আনজনক আকৌ আমাৰ বিশ্ববিদ্যালয় কতৃপক্ষই সাক্ষাৎকাৰ কৰিবলৈ মাতি পঠিয়াল। আচলতে, সাধাৰণ নিয়মৰ মেৰ-পেঁচৰ সাক্ষাৎকাৰৰপৰা নামী আসনৰ উপযোগী পণ্ডিতক অব্যাহতি দিব লাগে। তাতে আকৌ যিদিনাখন সাক্ষাৎকাৰৰ দিন ধাৰ্য কৰা হৈছিল, সেই দিনাখন আবেলিহে পণ্ডিতজনে গুৱাহাটীৰপৰা তেওঁক মাতি পঠিওৱা টেলি-গ্ৰামখন পাইছিল। সময়ৰ দুৰ্বাৰ স্ৰোতত উজুৱাই এদিনীৰপৰা গুৱাহাটীলৈ জাপ মৰা জানো অতি বৰ পণ্ডিতৰ বাবেও সম্ভৱ? তেওঁৰ নিয়োগৰ কথাটো সেই খেলি-মেজিতে 'কেঞ্চেলি' গ'ল। এতিয়া কোনেনো গৈ পঞ্জাবৰ ছৰকাৰক ক'বগৈ পাৰে, 'তোমালো কৰ আগৰ কবুল বাখি শঙ্কৰদেৱ চেয়াৰ পূৰা পূৰি কৰ'।

বিশ্ববিদ্যালয় কতৃপক্ষই চেয়াৰৰ কাম চলিব পৰাকৈ ইতিমধ্যে পোৱা দৰ্খাস্তবোৰৰপৰা বিহাৰ্ট স্কলাৰ পদত মকৰলি কৰা ঠিক কৰিলে। কিন্তু গ্ৰহণযোগ্য তেনে আবেদন এখনাহে পোৱা গৈছিল। তেতিয়া অহঁতাৰ পৰিসৰ বঢ়াই দি আকৌ জাননী দিয়া হ'ল। এইবোৰ কৰোঁতেই ডেৰ বছৰ কাল এনেই গ'ল। শেষত ১০ জুলাই ১৯৭৯ তাৰিখলৈ প্ৰাৰ্থীসকলৰ চাৰিজনক বাছি সাক্ষাৎকাৰৰ বাবে ব্ৰতা হ'ল। ডিন অব্ একাডেমিক এফেয়াৰ্ছ ড° এছ্. এছ্. বীৰ, বিশেষজ্ঞ অধ্যাপক তালিৰ আৰু মোৰে গঠিত, সন্মিতিয়ে উপস্থিত প্ৰাৰ্থী দুয়োজনৰ নাম (স্বলেখা চক্ৰৱৰ্তী, মহেশ্বৰ হাজৰিকা—

হুয়ো গোলাখাট মহকুমাৰ) গুণ-ক্ষমত প্ৰদৰ্শন কৰিলে। কৰ্তৃপক্ষই
হুয়োকো প্ৰোজেক্ট এভিস্টেট পদবী দি নিবৃত্তি দিলে। হাজৰিকাই
লগে লগে কামত যোগ দিলে। মূলতঃই কামত যোগ দিয়াৰ
সময়ৰ ম্যাদ বেজিস্ট্ৰাৰপৰা দীঘলীয়াকৈ লৈ ঘৰলৈ ঘূৰিল। ইতি-
মধ্যেই চেয়াৰৰ প্ৰথম প্ৰোজেক্টৰূপে মই গুৰুজনৰ একমাত্ৰ সংকৃত
প্ৰবন্ধ 'ভক্তি বন্ধাকৰ'ৰ সমীক্ষিত সংস্কৰণ উলিয়াবৰ সংকল্পেৰে কামৰূপ
অনুসন্ধান সমিতিত সংৰক্ষিত তাৰ পুথি আৰু ছপা সংস্কৰণ মিলাই
পাঠনিৰ্ণয়ৰ কাম ইতিমধ্যে আৰম্ভ কৰিছিলো। কিন্তু কমলাবাৰী-
সত্ৰ (মহিমাবাৰী, ভিতাবাৰী) আৰু নগাঁৱৰ অধ্যক্ষ মহেশচন্দ্ৰ
দেৱ পোন্ধৰামৰপৰা দুখন পুথি পাই দেখিলো, সেই দুখনিৰ পুঠ
খতম আৰু উন্নত এটা পাঠ-শাখাৰ (recension) প্ৰতিভু। তেতিয়া
আগৰ পাঠনিৰ্ণয়ৰ কাম এবি দি নতুন এই পাঠ-শাখামতে মোৰ
সংস্কৰণ প্ৰস্তুত কৰাটো ঠিক কৰিলো। হাজৰিকাক কাম দিলো
কমলাবাৰীৰ পুথিখন নকল কৰি উলিওৱা। তেওঁৰ সেই কাম হ'লত
মই একেবাৰতে নগাঁৱৰ পুথি পৃথক পাঠ-শাখাৰ প্ৰতিনিধি সমিতিৰ
পুথি চাই পাঠ পাঠান্তৰ নিৰ্ণয় কৰিলো। এইদৰে সংগঠিত পাঠ
(constituted text) আৰু সমীক্ষা-সামগ্ৰী (apparatus criticus)
প্ৰস্তুত হোৱাত হাজৰিকাই নাগৰী হৰফেৰে তাৰ প্ৰেছ-কপি তৈয়াৰ
কৰি দিলে। মোক এইখিনি লিপিকাৰৰ (mechanical) সহায়
দিয়াৰ পিছত তেওঁক নিজা-বৰীয়া পাতল গৱেষণাৰ কাম দিওঁ
বোলোতেই প্ৰোজেক্ট এভিস্টেটৰ দৰ্মহাৰে তেওঁৰ অনাটন হৰু কুশি
তেওঁ ঘৰলৈ ঘূৰি অহাটোকে ঠিক কৰিলে। মোৰ পুৰুষ সমস্যা
হ'ল বিশেষকৈ কঠিন। ইকালে 'সেহান' 'ভৰনা' 'মাই' অৱস্থা।
হঠাতে হুৱা-ফুৱা লাগে। তেতিয়া কলসকলো এটা পৰামৰ্শ দিলে।
আগতে এটা ইনভেকশ্যন লওঁতে বেজীটো সিঁত পৰাত কেইবানিনো
হোৱা মোৰ হাহাকাৰৰ সময়ত ইলেকশ্যন কৰিখানত গৱেষণাৰ

সময় বিচাৰি থকা সুলেখাই দিল্লীৰপৰা আহি হুঁদিনমানলৈ মোক 'আইব দবে' সহায় কৰিছিল আৰু সিকালে প্রোজেক্ট এছিস্টেণ্ট ৰূপে নিযুক্তি পায়ো যোগ দিয়া নাছিল। এতিয়া সুলেখাক কামত যোগ দিবলৈ মাতিব লাগে। বেজিন্ট্ৰাৰে ডেউক যোগ দিবলৈ দিয়া সময়ো শেষ হৈ আহিছিল, ডেউক সেই দেখি শেষ সাৱধানী ধৰি দিবলৈ ক'লে। সেইমতে পঠোৱা চিঠি পায়ো লাভ-অলাভৰ কোনো হিছাপ নলৈ কামত যোগ দিবলৈ সুলেখা ওলালগৈয়ে। ডেউক মোৰ কণাৰ লাম্বুটি হ'ল আৰু বেমাৰে পটিআলাৰপৰা ছবাই গুৱাহাটীলৈ খেদাৰপৰা মোক বন্ধা কৰি থাকিল। মোক বক্তৃতা-বুদ্ধি আৰু বক্তৃতাৰেই খুলি খুলি খাইছিল। ফাগুন-চ'তমহীয়া এলাজি হৈ উশাহ-নিশাহ বন্ধ কৰি দিয়ে। ডাক্তৰে কয় যে বাহিৰৰপৰা আমদানি কৰি অনা ঘেঁহু ধানৰ খেতিৰ দোৱা কটাৰ সময়ত কিছুমান অতি সূক্ষ্ম পদাৰ্থ আকাশত উৰিবলৈ ধৰা বাবেই পটিআলাৰ নিচিনা খেতি-পথাৰ থকা ঠাইত অজস্ৰ মানুহৰ হৃদযন্ত্ৰ নষ্ট হয়। পটি আলাৰপৰা চণ্ডীগড় নগৰলৈ গ'লে দেখিছো মোৰ অনুখ আপোমা আপুনি পাতলি যায়। হুণ্ডীগড়ত অৱশ্যে আৰু হুটা মোৰ সুবিধা — তাত পোস্টগ্ৰেজুৱেট ইনষ্টিটিউট অব মেডিচিন এণ্ড বিছাহ আছে, এয়াৰ কোৰ্ছ আদিত কাম কৰা ডেৰ কুৰিমান ঘৰ অসমীয়া পৰি য়াল আছে। তাৰে কেইবাটিয়েও, বিশেষকৈ আনন্দ হাজৰিকা (বছা দৈয়াঙৰ) আৰু ডেউকৰ পত্নী শ্ৰীমতী হুমুৱে, মোক বিশেষ সহায় কৰিছিল। মঙহত দিব লগীয়া বেজী সিঁৰত দিয়া কাৰণে মোৰ বাঁও ফালৰ হাত-ভৰি বহুত দিন (নবেম্বৰ-ডিচেম্বৰ ১৯৭৮) ঠেৰেঙা লগা অৱস্থাত আছিল আৰু সেইদৰে থকাতে দিল্লী বিশ্ব-বিদ্যালয়লৈ এম্. লিটৰ বৌদ্ধিক পৰীক্ষা ল'ব লগীয়া হোৱাত ডেউকলোকৰ অভিজ্ঞ-শালাৰ বিছনাত পৰি পৰিহে পৰীক্ষা লৈছিলোঁগৈ। 'ভক্তি-বন্ধকৰ'ৰ ইংৰাজী ভূমিকাৰ (History of the concept

of bhakti) বাবে সমস্ত সংগ্রহ কবিরূপে পুৰণি প্রাচ্যতাত্ত্বিক গবেষণা-পত্রিকাবোৰ একে ধৃপত পাব পৰা ভাৰতৰ একেটি অস্থ-
 ঠান কলিকতাৰ বাষ্টীয় ঐক্যপাবত এয়াহ (কেব্রুৱাৰী ১৯৮০) স্থান
 কৰাৰ পাছত কলিকতাৰ কয়লাৰ ধোঁৱা-ভৰা আকাশৰ দূষণৰ
 বাবেই হ'বপাৰ মোৰ ছুৰ্তোগ বাটি উঠে আৰু কিছু দিনলৈ
 গুৱাহাটীলৈ পলায়ন কৰিব লগা হয়। তথাপিহে অসমৰ ধৰ্ম-
 সংস্কৃতিৰ গুৰুত্ববাহ নামৰ খাপনাখিনিৰ প্ৰতীপগছি হুয়াবলৈ দি
 গুচি নাছিলো আৰু তাত পাঁচ বছৰ পূৰ কৰিলো, তাৰ বাবে
 নিজকে ধন্যবাদ দিওঁ। অনেকদিনা সুখৰ আগত দাঙি ধৰা খোৱা
 স্মৃতিও ডেনেকৈয়ে এবিধ লগীয়া হয়। কত নিশা চহুৰ টিপ মাৰিবলৈ
 নাপাওঁ। এইভাৱে জীৱনটো সংকীৰ্ণ পথেদি আগ বাঢ়ে, কিন্তু
 বৌদ্ধিক দিশত ভালেহে আগ বাঢ়ে।

পিব দেখিব কী আস যৈন

মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱ কোনো দিনে গুৰুসানকৰ কোষ পছাবলৈ যোৱা নাছিল। উৰুৱা বয়সবিকাশলৈ গৈছিল, য'ত 'বন মেৰি বাঘচৰণহি লাগু' গীতটি ৰচনা কৰিছিল। হৰিষাকলৈ গৈছিল য'ৰ 'কেৱা' লোকে গুৰুজনৰ সঙ্গৰ একন ভকতক মাছ বন্ধা কেখি 'মুছলি খোৱা' বনমাছহ, বুলি মাৰিবলৈ খেদি আহিছিল। আধুনিক গণিত উদ্ভব মোহন সিংহ দিগম্বাই খেদ ক'ব কৈছিল, শিৱসকলৰ পঞ্চম গুৰু আৰ্জুন দেৱে 'গুৰু-ব্ৰহ্ম সাহিব' সংকলন কৰোঁতে শঙ্কৰদেৱ-মাধৱদেৱৰ স্মৃতি বৰগীতখিনিহে কিয় নাপালে। কাৰণ, পোৱা হ'লে তেওঁ শেখ কবিদ বা নামদেৱৰ দৰে আমাৰ গুৰু হুজুনাৰ গীতো নিশ্চয় পৱিত্ৰ ব্ৰহ্মত সামৰি ল'লেহেঁতেন। অধুনা কাললৈকে সেই দেখি গীতেবেই হওক বা বাণীবেই হওক, পছাবলৈ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰৰ শুভাগমন হোৱা নাছিল। সেই শুভাগমন পিছে হ'ল আকাশ পথেদি— পনত্ৰজ্ঞেও নহয়, বেলগাড়ী, মটৰ-গাড়ীবেও নহয় তাহানি অসমৰ ক'লীয়াপানী বোলা উত্তৰ লখীমপুৰলৈ বেল বাট হোৱাৰ আগতে বৰখন বগৰ দিনত আকাশ-পথেই মুকলি হৈছিল লীলাবাৰীত আকাশী জাহাজৰ ঘাটি কৰি। মহাপুৰুষ পছাবলৈ আকাশ পথেহে পোনতে গ'ল বুলিছে। কাৰণ ১৯৬৭ ছনতে চণ্ডীগড়ত ইণ্ডিয়ান এয়াৰ ফোৰ্ছত কাৰিকৰি কাম কৰা হুজুৰমান অসমীয়া ডেকাই আগ ভাগ লৈ গুৰু ভিথি পাতি শঙ্কৰ জ্যোতি এছোছিয়েশ্যন নামে এটি অলুঠান গঢ়িলে। ১৯৭৪ ছনত মহেন্দ্ৰমোহন চৌধুৰী পছাবৰ ৰাজ্যপাল হৈ গ'লত অসমীয়াৰ সেই একেটি অলুঠানে আদৰণি জনালে। চৌধুৰী দেৱেও ধূলিত পৰি থকা অলুঠানটি বুকলৈ তুলি ল'লে। সেইবাৰৰ

গুৰু-জয়ন্তী উদযাপিত হ'ল মহানগৰৰ এক দেখানয়াৰ কেন্দ্ৰ টেগোব
 বিয়েটাৰত। ১৯৬৫ত আৰু ১৯৭৬ত, পটিলাল, পঞ্জাবী বিশ্ববিদ্যালয়
 লয় আৰু এছোছিয়েশ্যনৰ যুগিত, উৎসৱত বিশ্ববিদ্যালয়ত ২২২৮
 পয়োভূৰেবে জ্যোৎসৱ পালন কৰা হ'ল। ১৯৭৫ৰ ৫২৮তম জ্যোৎসৱ
 উপলক্ষ্যত গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ড কৃষ্ণাবায়ণ প্ৰসাদক 'মাগধ' হিবৰী
 এছ "শংকৰদেৱ সাহিত্যকাৰ ঔৰ চিত্ৰকৰ", ড কেঞ্চরানজী দেৱ
 গোস্বামীৰ দ্বাৰা পঞ্জাবী ভাষালৈ অনূদিত 'নামস্মৰণ' আৰু এছ
 জি এছ আনন্দৰ পঞ্জাবী পুথি 'জীমন্ত শংকৰদেৱ : জীৱনী আৰু
 সন্দেশ' বিশ্ববিদ্যালয়ৰ জবকৰপৰা প্ৰকাশিত হয়। ৫২৯তম জয়-
 জয়ন্তী পঞ্জাব বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উপাচার্য ডাঃ আৰ. ছি পালৰ আতিথ্যত
 এছোছিয়েশ্যনে চণ্ডীগড়ত উদযাপন কৰে। ইতিমধ্যেই দ্ৰষ্টব্যমোহন
 চৌধুৰীয়ে পঞ্জাবৰ ৰাজ্যপাল পদ পৰিহাৰ কৰি আহে। অহাৰ
 আগতেই তেওঁ পঞ্জাবী বিশ্ববিদ্যালয়ত ছেইণ্ট শংকৰদেৱ চেয়াৰ প্ৰতি-
 ঠাপনৰ দিহা কৰি আহে আৰু মই চেয়াৰত যোগ দিবলৈ স্বাক্ষৰ
 কৈ পঠিয়ায়, মই যেন এছোছিয়েশ্যনৰ যন্ত্ৰ লওঁ। ইতিমধ্যে ১৯৭৫
 আৰু ১৯৭৭ত পটিলাল আৰু চণ্ডীগড়ত হোৱা উৎসৱৰ মই আয়ো-
 চনাত যোগ দি পাইছিলোঁ। প্ৰথমবাৰত চৌধুৰীৰ প্ৰভাৱত উল্লসিত
 ৰাজনৈতিক কৰ্মৰ দৰেই হৈছিল। দ্বিতীয় বাৰত দেখা পালোঁ,
 তেওঁৰ অভাৱত এছোছিয়েশ্যনে নিজৰ ভৰিত গিয় হ'বলৈ চেষ্টা
 কৰিব লাগিব। চণ্ডীগড়তে ভাৰ থানা হ'ব লাগিব। তাতহে পঞ্জাবৰ
 অসমীয়া যামুহখিনিৰ সুবহুভাগ থাকে।

১৯৭৮ৰ আগষ্টৰ শেষ পৰিছে। চণ্ডীগড়ৰপৰা হজন 'দেশী
 ভাই' আহি কৈ গ'ল ৩ ছেপ্টেম্বৰত এছোছিয়েশ্যনৰ এক সভা।
 তাতে অহা গুৰু জয়ন্তীৰ বিষয়ে আলচ কৰে। স্বাৰ্থনিষ্ঠ চাৰি
 ৰজাত চণ্ডীগড় বাঁহ আড্ডা পোৱাকৈ মই যাব লাগে, তেওঁলোকে
 ভাৰপৰা আগ বঢ়াই নিব। নিৰূপিত দিনা যাবলৈ এলাইভেট
 আছিল কৰা পিটা ৰবৰণ। বোলা বচন এখাৰ নোৱাৰা মৰত ছাত্ৰ

লৈ ওলালোঁহে হয়, পাৰ্শ্বৰ উঠাৰ আগতেই ভালকৈয়ে ডিঙিলো। ওতাব্‌লাইট বেগত লোৱা ঢোলা-চুবিয়াও ভেঙিলে। বাহো উক-
খিছিল। কোনোমতে চঙীগড় পাই দেখোঁ মোক আগ বচাওঁতা
কোনো নাই। বহুত পৰ বহিলো। তেওঁ কোনো নাই। মোৰ
অৱস্থা দেখি এজন অচিনাকি লোক আগ বাঢ়ি আহি বৃষি দিলে,
'আপুনি আন্ধাৰ হোৱাৰ আগতে টেলি এখন লৈ কপ্টৈ যাও, যাওক,
এই বাৰিষাৰ সক্ৰিয় টেলিও নোহোৱা হ'ব।' ভাগ্যে মোৰ হাতত
ঠিকনা এটা আছিল। বাটৰ ঠায়ে ঠায়ে একোঁঠুৱা পানী ভাঙি
টেলিখনে সেই ঠিকনাত থৈ আছিল। দেশী ভাইসকলৰ তেতিয়াহে
গালৈ গম আছিল। পাছদিনা সভা হ'ল আৰু মোক এছোছিয়ে-
শ্যনৰ সভাপতি পাতিলে। আগদিনাৰ ভিডি জাল বোৱা অভিজ্ঞতা
সৰ্ব্বোৎকৃষ্ট আশা কৰি দাৱিহাটো ল'লো—জানোচা ঘৰপৰা
আঁতৰি থকা প্ৰৱাসীসকলৰ মনত কেনেকৈ insular patriot-
ism বা প্ৰজন্মৰ দেশপ্ৰেম জাগেই। কামটোত সেইদৰে যৎকিঞ্চিৎ
লগা গ'ল গুৰুজনাৰ নামত, চৌধুৰীদেৱৰ কথাও স্মৰণ কৰি। ১৯৮১ৰ
অক্টোবৰলৈ তিনি বছৰকাল সভাপতি থাকিলো যদিও গুৰু-জ্ঞান
তিথি পালন কৰাৰ বাহিৰে একো কাম কৰিব নোৱাৰিলো।
চঙীগড়ত বছৰবোৰ বাজ্যৰ নিজা নিজা একোটি ঘৰ আৰু সক্ৰিয়
একোটি অনুষ্ঠান আছে সিসকলৰ জাতীয় গুৰুৰ নামত। অসমীয়া-
সকলেও সেইটি কৰা উচিত আছিল। কিন্তু এতিয়ালৈকে সি
হৈ নুঠিল।

১৯৭৮ৰপৰা ১৯৮২ লৈ প্ৰতি বছৰ শঙ্কৰদেৱ-জন্মোৎসৱ পূজাৰী
বিদ্যালয়লৈ শঙ্কৰদেৱ চেম্বাৰৰ উদ্বোধন আৰু চঙীগড়ত শঙ্কৰ
জ্যোতি এছোছিয়েশ্যনৰ উদ্বোধন পালন কৰা হৈছিল। পুটিআলা
আৰু চঙীগড়ৰ পণ্ডিতসকলে আৰু এয়াৰ কোৰ্ছৰ অধিকাৰীসকলে
বংশৰে তাত বোগদান কৰিছিল, সৰদা পাৱীসকলে বৰগীত গাই-

ছিল আৰু অৰেণবা কমলাবাৰীৰ বাপুসকল গৈ মহাপুৰুষৰ “কল্পিত হৰণ”, “পাবিত্ৰাঙ্ক-হৰণ” আৰু “ৰাধ-স্বিকল্প” নাটক ভাঙা দেখুৱাইছিল। বিশেষকৈ ঐত্থ্যতে ঐটি ভকতসকলে পুৰাণ গীত গাই বেতিয়া পঞ্জাবী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ টোলত সুবিছিল, সেই বকাসকল সেই মধুৰ গীতধ্বনি শুনি লাল পাই উঠিছিল। সিসকলৰ বাবে সেয়ে ছায়া সৌন্দৰ্য আৰু সেই সৌন্দৰ্য আনন্দৰ সামগ্ৰী হৈ পৰিছিল। গীত-বাদ্য-ছাওনাৰ আৱাদ এইদৰে শটিজলীয়া, চঙীগভীয়া আৰু এবাৰ লুখিয়ানাৰ কৃষি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ লোকক দিয়াৰ আয়োজন কৰাত অসম ছৰকাৰৰ সাংস্কৃতিক পৰিক্ৰমা বিভাগ প্ৰধান উদ্যোক্তা আছিল, আৰু বিভাগৰ সঞ্চালক (কল্প বক্সা আৰু সহ সঞ্চালক আনন্দ ভাগৱতী) আৰু আন কি কলাকাৰ মন্ত্ৰী লক্ষ্যধৰ চৌধুৰী-দেৱো নিজে গৈ আশাৰ উৎসৱত যোগ দিয়াটি আমাৰ আনন্দৰ কাৰণ হৈছিল। মহাপুৰুষৰ ধৰ্মতত্ত্ব আৰু কলাৰ দান সম্পৰ্কে এই-ভাৱেই গুৰু নানকৰ দেশবাসকলক সচেতন কৰা হৈছিল। এই চেতনাৰ সম্পৰ্কত ড. মোহন সিংহ উৰেবই দিহানাৰ বক্তব্যটি মনত পেলাব লগীয়া In full national pride I bow to Sri Sankaradeva of Assam, the real initiator of the new age, an age of the people, who infused a new spirit of independent thinking of more fruitful social organisation and, finally of new creative adventure in drama and poetry We must recall every year his four gifts to India - one, the replacement of the idol by the Holy Word two the replacement of Sanskrit by vernacular, three, the wedding of music and worship and the shedding of unnecessary ritual, four, his readiness to unite all sections of the people and present a heroic front to the forces of misrule, political, moral and social All honour to those who are keeping aloft the banner not of reform but

of re-creation We are grateful to the distinguished sons and daughters of Assam, who have re-introduced Sri-Sankaradeva to us Panjabis, who gladly accept him as a gurd, as a guide and a universal teacher অশীতিবৃদ্ধ সন্ন্যাসীতুল্য এই বিদ্যাবানবাকীৰ বাণীয়ে আমাক কৃতকৃত্য কৰিছিল। ৰাজ্যপাল চৌধুৰীৰ উদ্যোগত আমাৰ স্কুল ঘৰ যেন তাতৈ সৰ্বক হৈছিল।

শংকৰদেৱৰ “ভক্তি-বন্ধাকথ”ৰ পাঠ-সমীক্ষা কৰিব কথা কৈছোৱেই।

৮০ৰ দশকৰ পৰা ৰাষ্ট্ৰীয় প্ৰেছালাবৰণৰ সৰল গোটেয়াৰ পিছত ভক্তিৰ ইতিহাসৰ কথাৰে দীৰ্ঘদিনীয়া এখন ভূমিকা প্ৰস্তুত কৰিলো। বছৰটোৰ শেষৰ ফালে সমস্ত পুথিখন (The Bhaktiratnakara of Sankaradeva and History of the Concept of Bhakti) ছপাখানাৰ কাগজে সাজু কৰিব পৰা হ’ল কিন্তু সিনকলৰ কাৰ্যৰ ধৰণেই লুকীয়া। ছপাৰ দিহা কৰোঁতেই সময় পাব হৈ যাবলৈ ধৰিলে। শেষত কৰ্তৃপক্ষই কিতাপখন ছপাবলৈ জিৰাং কৰিলে আৰু মোকে আৰু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰকাশন বিষয়কে সদস্য কৰি ছপাখানা ঠিক কৰিবলৈ এখন সমিতি পাতি দিলে। বিষয়াজন হ’ল সমিতিৰ উদ্যোক্তা। তেওঁ আমাকো সমিতিৰ সভা পাতিলে এদিনৰ বাট দিল্লীত। এদিন দিল্লীৰ শীশগঞ্জ গুৱাহাটী টোপোলা টুপলি থৈ দুটা প্ৰেছলৈ গলো বিশ্বয়াজনেৰে। এটা প্ৰেছৰ ঘৰ দুৱাৰ ভাঙিছে। তাৰপৰা উভতিলো। দ্বিতীয়টোৱে নাগৰী আখৰৰ কিতাপ ছপাব পাৰে, কিন্তু ডায়েক্ৰিটিকেল চিন থকা ইংৰাজী কথা তুলিব নোৱাৰে। উদ্যোক্তাই সিমানতে ঘোষণা কৰিলে সমিতিৰ কাম সিদিনালৈ বুলি সমাপ্ত। পিছৰ অধিবেশনৰ নতুন জাননী দিয়া হ’ব। কিন্তু সেই জাননী আৰু নাপালো। কথা বেগতিক দেখি মই নিজে প্ৰেছৰ কোৰ্টেশ্যন গোটালো। কলিকতাত তেওঁলোকৰ কাম দিবৰ ভাব নেদেখি ক্লপ মাইলমান বাহে গৈ প্ৰেছাৰ উত্তৰ ভাগৰ হোশিয়াৰ-পুৰৰ দ্বিবেশবানন্দ ৱেদিক, বিছাৰ্চ, ইনষ্টিটিউটৰ প্ৰেছৰপৰা কোৰ্টেশ্যন

এখন আনিলা। সেইবোৰ পৰীক্ষা কৰিবলৈ নতুন এখন সমিতি^১ বহিল আৰু গৈ বাৰ্ষিক শেহত ২৯ এপ্ৰিল ১৯২৯-২৯ ষ্টিক ইংলী হোশি য়াবপুৰৰ প্ৰেছতে কিতাপ ছপা হ'ল। বেক্‌জিষ্টাৰ কৰ্মাৰ্জিত মই খচৰা কৰি দিয়া চিঠিৰে প্ৰেছ-কৰ্মী প্ৰেছলৈ পঠিওৱা হ'ল। কিয় প্ৰেছত চিঠিখনৰ নকলটো পালত দেখিলো, তাত নতুন জেন্স দগাই দিয়া হৈছে। বুজিলো, সেইটি কাম আকাশন বিবৰণে কৰিলে। মই এক মুহূৰ্ত পলম নকৰি বেক্‌জিষ্টাৰক বাবে ধৰ্মাদি ধৰিলোঁ। তেওঁ তৎ নাপাই মোক অল্পবোধ কৰিলে, হোশিয়াবপুৰলৈ গৈ জেঙাটো ভাঙিলে। এইবোৰ কৰি থাকোঁতেই জনন মাজৰপৰাহে ছপা কাম আৰম্ভ কৰিব পৰা হ'ল। প্ৰকৃত অৰ্থাৎ যোৱা কৰাত যি সময় লাগে, তাৰ হিছাপ কৰি দেখিলো, আহে কেন্দ্ৰৰাত মই বিশ্ববিদ্যালয় পুৰত কিতাপ নোলায়। তেতিয়া নোলালে 'ওলাব কোন কাল। ভাবি চিন্তি উপাচাৰ্য ত ভগত সিহঁতৰ এমাহ হোশিয়াবপুৰত গৈ কাম কৰাব অল্পমতি ল'লে। আমাৰ ডাক্তৰ পুৰীয়ে এমাহৰ জোখাবে ঔষধ, ইনজেক্‌ শ্যনৰ ছিৰিঙ আদিব টোপোলা এটা বন্ধাই দিলে। ছিকিৰিঙবিদ্ধি অফিছৰ কৰ্ণেল সিধুৱে এখন টেলি বন্দোবস্ত কৰি দিলে। মেটো অৱস্থাত মই হস্পিটাললৈ যোৱাহে উচিত আছিল, সেই অৱস্থাত চৌ খুঁটি সকলো টোপোলা বান্ধি লৈ ১৬ জুলাইত হোশিয়াবপুৰলৈ যাত্ৰা কৰিলো—বাজপুৰা, খৰাব, ৰোপাব, গডশ্ৰুৰ, আদি ঠাই, মাজে মাজে চল পানীয়ে ছিঙা কিন্তু বালিৰে ভৰা আনিছিয়াবোক (তেওঁলোকে সেইবোৰক বোলে ছোঁড়), পৰ হৈ মনোৱম প্ৰাকৃতিক সৌন্দৰ্যৰ মাজেদি গুৰুণিত যাব যোৱা বেগিব প্ৰতিকলিত পোহৰত লোণ যেন হৈ জিলিকি উঠা পৰ্বতৰ বৰকে তৰা দাবীৰ কালে আগ বাঢ়িলে। প্ৰকৃতিৰ এই প্ৰেৰণাবাদৰ মাজত নিৰৈবৰ্ধ, নিশ্চক্ৰীয়া দেহাৰ প্ৰতি দৃষ্টিপাত কৰিবলৈ জন পাহৰিলে গৈছিল। হোশিয়াব

পূব নগৰ পাইছে চিন্তা হ'ল ভাবপৰা হুই কিলোমিটাৰৰ পূব
 ব্ৰেডিক ইন্সটিটিউটৰ স্থান সাধু-আত্মমত গৈ থাকিব লাগিব, য'ত
 ডাক্তৰ-কবিবাজ বুলিবলৈ নাই, কাৰণ সাধু-আত্মমত কাৰো অজ্ঞা
 নাই। আমাৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এটি ছাত্ৰীৰ পিতৃ প্ৰাণনাথ কঁসৰাৰ
 ঘৰত লোমাই সেই দেখি প্ৰয়োজন হ'লে ডাক্তৰ বিচাৰি পঠিয়াবলৈ
 অজ্ঞবোধ কৰি থৈ গ'লো। কিন্তু সাধু-আত্মমত থকাত মোৰ কোনো
 ডাক্তৰৰ প্ৰয়োজন নহ'ল। প্ৰথম ভূমিনমান কোঁহ-কাঁহ লাগিছিল
 যদিও কামৰ মাজত আৰু অতি মনোৰম প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশ আৰু
 বেদ মন্ত্ৰ-উচ্চাৰণ আদিৰ মাজত থাকি মোৰ শৰীৰটোও যেন সাধু
 হৈ পৰিল। স্নেহাৰ সহযোগত দিনে-বাতি প্ৰফ চোৱা কাম চলি।
 প্ৰফ আৰু প্ৰফ। আমাক থাকিবলৈ কৰ্মীসকলৰ (শিক্ষক, ছাত্ৰ
 আদি) ঘৰৰ এমূৰৰ কোঠা এটা দিলে। তাৰ তলতে গাতে লগাকৈ
 পকা ভেটিৰ 'পকৰটা'—সাধু আত্মমত মূল সাধু পাঁচজনে বোপণ কৰা
 আঁহত, বেল, বট, আম আৰু বকুল গছৰ সমাহাৰ। ইয়াৰ উপৰি
 চাৰিওফালে নানা ফুল-ফলৰ গছ। পুৱাতে আহি এহাল মাহুহে
 বৰ বৰ পাচি ভৰাই ফুল পাৰি নি নগৰৰ মন্দিৰে মন্দিৰে বেচেগৈ।
 জামুক-ডলৰ জামুক খোৱা ল'ৰা-বুঢ়া মাহুহ দিনটো। বট গছ-
 জোপাত কিমান বৰণৰ কিমান কণ্ঠস্বৰৰ কিমান চৰাইয়ে আহি খেল
 পাতেহি, অস্ত নাই—কুলি, কেতেকী, পাটমাদৈ, দহিকতৰা আদি
 চিনাকি চৰাইবোৰে কথাই নাই, কত অচিনাকি চৰায়েও
 বড় গছৰ মিঠা গুটি খাই আমাক দিনটোৱে মিঠা গান
 শুনাই থাকোহ। মাথোন দেখিলো, কুলিজনী অহাৰ লগে
 লগে বাকীবোৰ চৰায়ে কোৱাল কৰি তাইৰ পিছত খেদা-
 কোবা লগায়। এটা চৰায়ে—ডাক পাতিব আঁহত দেখাই নাযায়—
 টল-টললং—টললংলং কৰি তাৰ বৰ্টাটো বজায়হি, দেখা হ'লে নিৰ্দিয়।
 মাজ নিশাও শুনা পাওঁ কণৌহালৰ বুকু ডলা কুকলি—কিবা যেন

বিক্রম হিমাৰ বাণী। কুল আক চৰাইৰ এই অময়া সজত এটা
মাহে কেনি আতৰি যায়, ক'বই নোৱাৰে"। ড° কে ডি. শৰ্মা
(যোৱা ডেৰ কুৰি বছৰ চিনাকি), পণ্ডিত মুনীন্দ্ৰ দেৱ, বাজেন্দ্ৰ-
কুমাৰ শৰ্মা (এওঁ পঞ্জাবী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পি এইচ. ডি. ছাত্ৰও)
আদিৰ লগত নানা আশ্ৰাপ হয়। আমাৰ দূৰে দূৰে থাকি "কল্প-
লুত্ৰ"ৰ কাম কৰি থাকে মুজাক্-ফাৰনগৰৰ কুছনলাল শৰ্মা।
ইনস্টিটিউটৰ গ্ৰন্থাগাৰৰ সমুখতস্তু শিলত খোদিত গান্ধী মন্ত্ৰৰ লগত
তাৰ জ্ঞানী বিশ্বামিত্ৰ ঋষিৰ মূৰ্তি। গ্ৰন্থাগাৰত ছাত্ৰ-শিক্ষক ছবি
থাকে পটি। বিয়লি হোৱাৰ লগে লগে নিম্নম আশ্ৰম আৰু নিম্নম
পৰি যায়। স্নেহখাই মোক টানি নি আশ্ৰমৰ চাৰিওকাষে ঘূৰায়।
অতি বিনয়ী আৰু সংঘত বিদ্যাৰ্থীসকলক ঠায়ে ঠায়ে লগ পাওঁ।
বাটে বাটে নমস্কাৰ। সংস্কৃত শিকি থকা এইসকল প্ৰায়ে হিমাচল
প্ৰদেশৰ নবীন, এজনহে দেখিলো পঞ্জাবৰ শিখ। মূল ইনস্টিটিউটো
এতিয়া দুভাগত বিভক্ত হৈ (V V R I আৰু V V B R. I & I, S)
বাঢ়িছে। বিখ্যাত প্ৰাচ্যতত্ত্ববিদ লুড্‌ৱিগ্‌ স্টাৰ্ণবাকে তেওঁৰ জীৱনৰ
সঞ্চিত সকলো ধন সম্পত্তি ইনস্টিটিউটৰ নামত দি গৈছে। সেয়া বহু
ধৰ্ম্মতে পৰিচৰণৰা অনা হৈ আছিল। তেওঁৰ স্ত্ৰীসন্তানসকলৰ পিছৰ
খণ্ডবোৰো ছপা হৈ আছিল। এনে স্ত্ৰীৰ পৰিৱেশত কাম কৰিয়ে
ভাল লাগিছিল। ১৭ আগষ্টৰ দিনা প্ৰেছৰ মেনেজাৰেংমোৰ কিতাপৰ
দুটা কপি বন্ধাই মোৰ হাতত দিলে। স্নেহখাই বকুলৰ মাজা
গাঁথিছিল পুৰাকপৰা, তাৰে মেৰিয়াই পুথিখন বুকত সাৰটি ল'লো।
আবেলি পটিআলাৰপৰা পট্টোৱা গাড়ীত পটিআলালৈ যুৱিলো।

গুৱাহাটী এৰি পটিআলালৈ যোৱা সময়তে এটি বিশেষ দায়িত্ব
সামৰিৰ অঙ্গীয়া হৈছিল—ভাৰতীয় জ্ঞানপীঠৰ পুৰস্কাৰ-প্ৰদান সমিতিৰ
সভা পদ। সমিতিৰ আমসকল হ'ল ড° ডি কে গোকক (সভাপতি),
ড° নীহাৰঞ্জন বায়, অধ্যাপক এন্ ডি বাজাধ্যক্ষ, অধ্যাপক জয়লাল

কৌল, ড° ববীন্দ্রকুমাৰ দাশগুপ্ত, ড° মান্দ্ৰজ হুসেইন, ড° নাৰায়ণ বেনন, “জ্ঞানপীঠৰ মূল মাসিক কালবৰ্ষণা” শ্ৰীমতী হুসী জৈন আৰু লক্ষীচন্দ্ৰ জৈন। যোৰ প্ৰৱেশৰ আগলৈকে কোনো অসমীয়া লেখকে পুৰস্কাৰ পোৱা নাছিল। মই সোমোৱাৰ পাছত শেষ পৰ্যায়লৈকে দুজন লেখকৰ দুখন গ্ৰন্থ দুবাৰে উঠিছিল। কিন্তু পুৰস্কাৰৰ বিচাৰ গুণগতই হ’ব লাগে। ভাষাবোৰৰ প্ৰতিনিধিত্বৰ ভিত্তিত বিচাৰ নহয়। এবাৰটা ভাষাৰ মাজত প্ৰতিযোগিতা হয়। শেষ পৰ্যায়ৰ বিচাৰলৈ ‘অহা পুথি’ কেইখন সদস্যসকলে ইংৰাজী বা হিন্দী অনুবাদত সমীক্ষা কৰিব লাগে। ভাষা উদ্দেশ্যে সমিতিবোৰৰ মূল ভাষা জনাসকলৰ সমালোচনা আগত থাকি। মই সদস্য থকা প্ৰথম তিনি বছৰৰ পুৰস্কাৰ পাৰ্জাতাসকল—বঙলা “প্ৰথম প্ৰতিষ্ঠতি” উপন্যাসৰ বাবে শ্ৰীমতী আশাপূৰ্ণা দেৱী (১৯৭৬), কন্নড় উপন্যাস “মুকাজ্জিয় কানামুগালা”ৰ বাবে কে. শিৱৰাম কবছ (১৯৭৭) আৰু হিন্দী কবিতাৰ পুথি ‘কিতনী নাহ মে’ কিতনী বাব’ৰ কবি সক্তিদানন্দ হীৰানন্দ ৱাং-সায়ন ‘অজ্ঞেয়’ (১৯৭৮)। এইদৰে ইতিমধ্যে তিনিবাৰলৈ জ্ঞানপীঠ বঁটা পোৱা ব্যক্তিগালী এই তিনিটা ভাষা (হিন্দী, বঙলা, কন্নড়) ১৯৭৯ চনৰ পৰ্যন্ত পুৰস্কাৰৰ প্ৰতিযোগিতাত নামিব নোৱৰা হ’ল। সেয়া বাদ দি নিৰ্বাচ্য আঠটা ভাষাৰপৰা অহা অনুমোদনৰ ভিতৰত আমাৰ সমিতিয়ে অসমীয়া, উৰ্দু, মাৰাঠী আৰু মালয়ালম ভাষাৰ চাৰিখন কিতাপ বাছি উলিয়ালে। শেষ পৰ্যায়লৈ অসমীয়া আৰু উৰ্দুখনই থাকিল—বীৰেন্দ্ৰকুমাৰ জ্যোতিৰ্ৰাৰ উপন্যাস ‘মৃত্যুঞ্জয়’ আৰু কুৰাট্টুৱাল আঠন হাইদৰৰ “পাকৰাব কা আৱাজ” গল্পৰ কিতাপ। কুৰাট্টুৱাল হাইদৰৰ বৰ শক্তিশালী গল্পলেখিকা আৰু তেওঁৰ পুথিৰ গল্পকেইটাও বাছকৰনীয়া। আন ফালে, অসমীয়া গল্পক উৰ্দু হুইট ভাষাই জেতিয়ালৈকে পুৰস্কাৰ এবাৰো পোৱা নাই। গুণগতভাৱে

ড দাশগুপ্তক উপন্যাসখনৰ আৰু ড হুসেইনক গল্পৰ কিছাপখনৰ
একোটা মূল্যায়ন দিবলৈ অনুৰোধ কৰিলে আৰু তেওঁলোক দুজনৰ
সমালোচনা দুটা পালত দুইখন কিতাপৰ তুলনামূলক মান নিৰ্ণয়
কৰাৰ জৰা মোৰ ওপৰত অৰ্পণ কৰিলে। টান কাম। দুইজন
লেখক সমবয়স্ক। দুইজনৰ নিজ নিজ ভাষাৰ বাহিৰাত মধ্যমূল্য
আসন। দুইৰো কথন-ভঙ্গি আৰু বিকল্প-বিভাবত পৰৱৰ্তিত। মাহুহৰ
সহজুত্বতীল চিত্ৰৰে মাহুহৰ কাহিনী কোৱাত দুইজনৰে ডাঠ
অভিভাৱ। হাইদৰে ভাবতৰ আৰু বিদেশৰ (পাকিস্তান, কিলিগা
ইন আদি) বৰ বৰ ছহৰত অষ্ট চৰিত্ৰবোৰৰ লগত ঘূৰিছে, য'ত
হয়তো পৃথিৱীৰ সেউজ লুপ্ত হৈ গৈছে। বৌৰেন্দ্ৰকুমাৰ দেশৰ নিৰ্গৰ
মাহুহৰ দেশৰ মাহুহৰ সুখ-দুখৰ লগতে আছে। সকলো কাহিনী
মই দাশগুপ্তৰ কথা আনি শেহত ক'লো, 'বলিও "কৃত্যুজ্ঞান" বহু
উপন্যাস-নহয় বিবিধ বিশেষত্ব-যুক্ত ই এখন ভাল উপন্যাস নিশ্চয়
আৰু ইয়াৰ অৱসৰত এক গাভীৰ আৰু জীৱনৰ নৃত্য এটি দৰ্শন
বৰ্তি থকা বাবে উপন্যাসখনিক ওপৰ ঠাই দিব লাগিব। পুৰণাৰ
প্ৰদান সমিতিৰ মোৰ অভিমত সহজভাৱে গ্ৰহণ কৰিলে। মোৰ
পুৰণি ছাত্ৰ বৌৰেন পঞ্চদশ জ্ঞানপীঠ পুৰস্কাৰ লাভ কৰিলে। অন্তৰে
হৰিম।

কালিকতাৰ মহান ইতিহাসিক জীব বহুনাথ সৰকাৰৰ বাস-ভৱাৰ্জি
দানৰূপে লৈ তাতে এটি সুন্দৰ গৱেষণা-প্ৰতিষ্ঠান গঢ় লৈ উঠিছে—
ছেণ্ট্ৰেল কব ষ্টাডিজ ইন ছোভিয়েল ছায়েন্স, কালিকতা। তাতে
আমাৰ অসমৰ ড সমসেন্দ্ৰ গুহ অৰ্থনৈতিক ইতিহাসৰ অধ্যাপক।
কালিকতাত বসবাস কৰা আৰু বঙলাত অংশ অধ্যয়নৰ প্ৰথম
পুৰুষ "দেশৰ কথা" লেখা আৰু মাহুহৰ বিবিকিতাৰ পুৰুষ। "শিৱ
পুৰুষৰ প্ৰাৰম্ভিক (ধৰ্মত কোলাকীৰ পিতৃৰ সহকাৰী) মহাকাব্য
সংবাদৰ গণেশ দেউকাৰ নামত ছোটাৰে ভাৰতীয় ইতিহাসৰ বক্তৃতা-

‘মালা’ এটি প্রতিষ্ঠা কৰিছিল। তাৰ প্ৰথম দুটা বক্তৃতামূলীৰ বিশিষ্ট বক্তা আছিল যোহাইৰ অধ্যাপক এ আৰ. দেখাই (১৯৭৭) আৰু অণিগড মুছলিম বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যাপক ইকান হবিব (১৯৭৮)। ছেঁটাৰে এতিয়া ভূতীয় বক্তৃতামূলী দিবৰ বাবে মোলৈ আহ্বান পাঠিয়ালে। অসম বুৰঞ্জীৰ এক অতীতপূৰ্ব কাহিনী মায়া-মৰীয়া বিদ্ৰোহৰ সূত্ৰপাতৰ ‘কথাকে ভাৰতীয় ঐতিহাসিকসকলৰ বিশেষ দৃষ্টিত আনিবলৈ বুলি তাকে মোৰ বিবন্ধ-বক্তা কৰি ল’লে। ১৯৮০ৰ ২৮ আৰু ২৯ জানুৱাৰীত মোৰ বক্তৃতা দুটা হ’ল— Socio-political Events in Assam leading to the Militancy of the Mayamariya Vaisnavas (Third Sakharan Ganesh Deuskar Lectures 1980 on Indian History)। ছেঁটাৰে বক্তৃতা দুটা কিতাপ আকাৰে তেওঁলোকৰ প্ৰকাশক কে পি বাগচী এণ্ড কোম্পানিৰ হতুৱাই ছপা কৰাই উলিয়াইছে।

চণ্ডীগড়ত ভাৰতীয় বিদ্যাত্তৰনৰ এটি শাখা হৈছে। তাৰপৰা শব্দবদেৱ আৰু শব্দবদেৱৰ ধৰ্মশিক্ষা সম্বন্ধে তেওঁলোকৰ কথিকাৱলীত বক্তৃতা কৰিবলৈ নিয়ন্ত্ৰণ পৰিছিল। ৭৮ৰ ১৩ অক্টোবৰ তাৰিখে চণ্ডীগড়ৰ ডি এ ভি কলেজত সেই বক্তৃতা হ’ল। দিল্লী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ভাৰতীয় আধুনিক ভাষা বিভাগৰ সিসকলৰ বিস্তাৰণ সেৱাৰ জৰিয়তে দুটা বক্তৃতা দিব লগীয়া হৈছিল—৮ মাৰ্চ ১৯৮০ত The contribution of the Sankardeva movement to the culture and civilisation of India আৰু ২৫ ফেব্ৰুৱাৰী ১৯৮১ত The resuscitation of the Assamese by the American Baptists. ইতিমধ্যে অসমত চলি থকা বিদেশী-বিরোধী আন্দোলন লৈ প্ৰভাৱভেদে শিক্ষিতসকলৰ মাজত কোঁক্ৰুহল উপস্থিত হৈছিল। বিশেষকৈ আন্দোলনটো বহিৰ্দ্ৰুপী আৰু বিদেশী

শক্তির প্রভাবিত—কাগজে-পত্রয় হোৱা এনে ধৰণৰ অপপ্রচাৰ শুনি
সিনকলৰ সেই কোড়ুহল বাগিছিল। বহুতে নানা প্ৰশ্ন কৰিছিল
লগ পালেই বা আঁতৰত বিৰূপ সমালোচনাও কৰিছিল। গতিকে
বকুলকলৰ আয়োজনমতে বৃত্তান্তিক ভাষাতত্ত্ব বিভাগৰ ১৯৮১ৰ ২৪
মাৰ্চৰ এক ছেমিণ্টিক ছেমিনাৰত যি সমল হাতত পালো, তাৰেই
আন্দোলন সম্পৰ্কে এটা সূস্থিৰ ধাৰণা দিবৰ যত্ন কৰিছিলো। তেতিয়া
সহকৰী অধ্যাপক ড বিহাৰীলাল আক্সিয়ে ক'লে, 'গুৱাহাটী বা
অসমৰ পাঁচজন লোকৰ নাম দিয়ক, যি আন্দোলনৰ বিষয়ে
কতৃৰ্থেবে ক'ব পাৰিব। আমি ইয়ালৈ তেওঁলোকক আনি
কথা শুনিম।' মই কেইটামান নাম দিলো। আক্সি চক্ৰীপড়ৰ
অমুৰ্ত্তান ছেটাৰ কব্ বিছাচ ইন কবেল এণ্ড ইণ্ডাষ্ট্ৰিয়েল ডেভেলপ-
মেণ্টৰ লগত জড়িত। তেওঁ ছেটাৰৰ লগত কথা পাতিবলৈ চক্ৰীপড়লৈ
গ'ল। কিন্তু ঘৰতো একে খবৰ খাবাৰ নিদিয়াটোৱে বাজে বাজ
ছেটাৰৰ লঞ্চালক বসপাল মালহোত্ৰেৰে অসম পালেহি আৰু গুৱাহাটী,
ডিব্ৰুগড় আৰু শিলঙৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পণ্ডিতসকল আৰু আন্দোলনৰ
নেতাসকলকে। এখন ছেমিনাৰলৈ মাটি থৈ গ'ল। সেই আলোচনা-
মন্ত্ৰত নিতান্ত বিদ্যায়তনিক আলোচনা, বিশেষকৈ আৰ্থ সামাজিক
আলোচনা মাথোঁ কবাই তেওঁলোকৰ বাই উদ্দেশ্য আছিল। ৮১ৰ
২৭বপৰা ৩০ এপ্ৰিললৈ যি আলোচনা হ'ল, সি বহুলভিত্তিক হৈয়ে
হ'ল। পঠিত প্ৰবন্ধবোৰে সৈতে তাৰ প্ৰতিবেদন আক্সিৰ সম্পাদনাত
কিতাপ ৰূপে (North East Region • Problems and Pros-
pects of Development) প্ৰকাশ পাইছে। তাক আশ্ৰিত
উল্লেখ কৰিছো। ছেমিনাৰত পঠিত মোৰ প্ৰবন্ধটো একাডেমিক
প্ৰকৃতিৰ জিহবতে বৈছিল বুলি উদ্যোক্তাসকলে যত প্ৰকাশ কৰিছিল।

৮২ৰ শেহত অসম সাহিত্য-সভাৰ ডাক পবিত্ৰ বাসেৰৰ বন্ধা
প্ৰশস্তবাৰ্ষিকী বক্তৃত্ত্বজনী কৰিবলৈ। সেইমতে জহা গ'ল আৰু

কোঁকহাটী-কেন্দ্ৰস্থিত-সংস্থা হাইস্কুলৰ সন্মুখত সজা 'বজাত অসমীয়া-প্ৰাক্তীন জীৱন-সাহিত্যৰ বিক্ৰয় হুট' বজাৰত দিলো।" যেনে "শুক-চৰিত্ৰৰ ইতিকথা" নামে অসম-সাহিত্য-সভাৰ প্ৰকাশন-ৰূপে প্ৰকাশ পাইছে।

গুৱাহাটীস্থপৰা লৈ যোৱা কামবোৰেও য়োক নিছে পিছে খেদি থাকে। তাৰে হুট গধুৰ কাম—গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ "চন্দ্ৰকান্ত অভিধান" আৰু "শুক-চৰিত্ৰ কথা"। প্ৰথমখনৰ কামৰ লগত খাপ খোৱা প্ৰক "স্বৰ্ণবৰ্ণিতাৰ জাতাবলি" সেই কামো মায় সামৰিব লগীয়া হৈছিল, কিন্তু প্ৰেছৰ লগত চলি-কৰি 'অভিধানখন উলিওৱাই টান হৈছে। নিজৰো দৃষ্টি পাৰি আহিছে," প্ৰক চোৱাৰ বাবে অনুপযোগী হৈছে। চৰিত্ৰখন ছপোৱাৰ কাম আকৌ বিশ্ববিদ্যালয় প্ৰোফে অৱসৰ-বিনো-দ্যমৰ দৰে মাহেক পৰেকাহে কৰে। গতিকে দুইটা কামতে প্ৰচুৰ সময় লাগিছে। পঢ়িআলমৰ প্ৰচণ্ড উত্তাপত (কোনো দিনা উচ্চতম তাপ ৪৩°/৪৪° আৰু নিম্নতম ২৫°/২৬° ছেলছিয়াছলৈ উঠে। নিশা টোপনি নধৰিলে বাৰ-এক বজাত সাঁচিপাতৰ পুখিখন উলিয়াই কেঁচা ছপাত চৰিত্ৰৰ পাঠ মিলাওঁ আৰু সেই কামেই নিজাৰ শান্তি আনে। 'কেন্দ্ৰীয়' ছবকাবৰ 'শিক্ষা মন্ত্ৰালয়ৰপৰা অৰ্ধ সাহায্য লৈ গুৱাহাটীৰ 'সঙ্গীত-সভা আৰু অসম সাহিত্য সভাৰ বাবে ইংৰাজী পাতনিৰে' দাগবী হৰকত "হস্তমুদ্ভাৱলী"ৰ এক সংস্কৰণ প্ৰস্তুত কৰে। দিল্লীৰ সাহিত্য অকাদেমীৰ বাবে তেওঁলোকৰ 'ভাৰতীয় সাহিত্যকাৰ হিৰিকত অসমীয়া-বৈকুণ্ঠনাথ ভাগৱত ভট্টাচাৰ্য' আৰু ইংৰাজীত "Anandaram Dhekiyal Phukan" আৰু "Nidhi Laxmi Farwell" (এইখন ৮৩ৰ ৫ আৰু ৪৫ আৰ্হীয়াৰ ভিতৰত আছে) এই প্ৰতিখন পুথি প্ৰেছলৈ কৰি দিওঁ। দিল্লীৰ সৰ্বোচ্চ নাটক অকাদেমীৰ অধিবোধ অসমীয়া আউদন সম্পৰ্কে এখন ইংৰাজী কিতাপ লিখি উলিয়াওঁ—"Bhaona, the Ritual Play of Assam",

ভাৰত চৰকাৰৰ পাবলিকেশ্যন ডিভিজনৰে মোৰ হস্তশ্ৰী লিখাই
 প্ৰকাশ কৰে Lachit Barphukan, the Victor of the
 Battle of Saraighat দিল্লী-বাবাৰী আদি মহানগৰত বিজিত
 হুই ককাই-ভাই প্ৰকাশন-প্ৰতিষ্ঠান যোড়ীলাল বানাবনীলাল আৰু
 যুন্-নীলাস মনোহৰলালে বিচৰামতে প্ৰথমটোক মোৰ ডি কিল্
 বিজিৱৰ দ্বিতীয় সংস্কৰণ Early History of the Vaisnava
 Faith and Movement in Assam Sankaradeva and
 His Times আৰু দ্বিতীয়টোক The Religions of the
 North-East (দেশ বিদেশৰ গৱেষণা-পত্ৰিকাত ওলোৱা প্ৰবন্ধ-
 বলাৰ সংকলন) প্ৰকাশৰ বাবে দিওঁ। মুখ লাগে, হুইখন কিতাপেই
 চকুত লগাটক ছপা হৈ ওলাইছে। নেশ্যনেল বুক ট্ৰাষ্টৰ দ্বাৰা
 প্ৰকাশিত ইংৰাজী Sankaradevaখনো ৭৯তে দ্বিতীয় সংস্কৰণ
 কপুত ওলোৱ। ইতিমধ্যে তেওঁলোকে আনসকলৰ দ্বাৰা অল্পবাদ
 কৰাই তাৰ অলমীয়া, বঙসা, হিন্দী, ওড়ীয়া, মৰাঠী আৰু গুজৰাটী
 কপ পোহৰলৈ আনিছিল। এইদৰে মোৰ নিজৰ পুথিৰ প্ৰকাশনৰ
 আঁচনিক তন্ত্ৰাই নথবাটক বাধিছিল। বুলিব লাগে। অসম প্ৰকাশন
 পৰিষদৰ বাবে উক্তৰ শ্ৰীমতী কপিলা দ্বাংস্যাৱনেৰে দুটীয়টক Gita-
 Govinda in the Assam School of Painting বুকুত
 কৰি ৩০ মাৰ্চ ১৯৭২তে গুৱাহাটীলৈ পঠিয়াইছিলো। পৰিষদে
 কিতাপখন যত্নৰ যত্নপাবপৰা যুক্তহে কৰিব পৰা নাই।

পঞ্চাৰী বিশ্ববিদ্যালয়ী আৰু সাহিত্যিক বক্তৃসকলৰ মাজত আহ-
 ৰাহৰ মাজেদি সামাজিক আন্দোলন বৰ্তাই বৰা হৈছিল। তেওঁ
 মোক সাধাৰণতে কথাচহকী আৰু হুঁহি হুঁহি ভাল পোৱা মানুহ।
 প্ৰতিটো তেওঁলোকৰ লগত মেল হাবিলে মেলখন মেলকালে পক
 ধৰে। চকুপকিত থকা অসমীয়া পৰিৱাল হুই-এটী (আনন্দ হাজৰিকা,
 বিজিবৰে লুকন অৰণ্ডি) আৰু চকুপকিত আহি. পি এছত (দ্বাদশবিংশ

পাৰ্শ্বলিক স্কুল) বৃত্তি ধৰি 'পীটি' থকা অসমীয়া ল'ৰাকেহাট (মহানন্দ
জ্যোতিৰ্ময়, মুক্তাফা, পৱন আদি) বন্ধ পাবলৈ প্ৰায় 'আহে' বাবে
যকল পৰিৱেশ এটাও ইয়াৰ মাজতে 'বতি' আছিল। গুৱাহাটীৰপৰা
গৈ 'ভুমুকি মৰা যোৰ গৱেষণাৰ ছাত্ৰ কেইজনেও ইয়াৰ পৰিৱেশটি
খন্তেকলৈ লগত লৈ যায়'। 'বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰ্জাবী ইতিহাস সমাজ
আদি অনুষ্ঠানৰ উৎসাহময় বৈঠক নিয়মীয়াকৈ 'বহিছিল'। 'নাটক'
বিভাগৰ অভিনয়-সজিয়া বহুত পাঠছিলো। তত্পৰি বিবিধ বঙৰ
গোলাপ আদিৰে ভৰা 'বিশ্ববিদ্যালয় টোল'ৰ গছ-ফুলৰ শোভাইতো
সকলো সময়তে সান্নিধ্য যাচিয়ে থাকে। 'বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বিভিন্ন
ঘৰবিলাকৰ স্থাপত্যীয় সৌন্দৰ্যৰ গান্ধীৰ্যও এক বিশেষত্ব'। ইয়াৰ মাজতে
উপাচার্য ড° অম্বক সিংহৰ যন্ত্ৰত ৮০ৰ মার্চত 'আন্তৰ্জাতিক পৰ্যায়ৰ
এক ভাস্কৰ্য বিষয়ক ছিম্পজিয়াম হৈছিল, ইউৰোপ, এমেৰিকা আৰু
জাপানৰ ভাস্কৰসকলেও আহি তাত যোগ দিছিল আৰু' কলাকৰ্ম
নিৰ্মাণ কৰিছিল। তেতিয়া কিন্তু সেই কচিয়ান উপাচার্যজন 'বিশ্ববিদ্যা-
লয়ত নাছিল। আমাৰ 'বিশ্ববিদ্যালয়বোৰত অহৈতুকভাৱে জনিত
তপত বতাহৰ উক্মুকনিত তেওঁ অসময়তে উপাচার্য পদ এৰি তেওঁৰ
নিজৰ স্থায়ী বিষয় দিল্লীৰ এছোচিয়েশ্যন অব ইণ্ডিয়ান ইন্টিনিভাৰ্ছি-
টিজৰ (আগৰ ইণ্টাৰ-ইউনিভাৰ্ছিটি বোৰ্ড) সচিব-পদলৈ ঘূৰি গৈছিল।
উপাচার্যৰ আসনখনেই 'মিউজিকেল চেয়াৰ'ত পৰিণত হৈছিল।
ড° অম্বক সিংহৰ পিছত নবেম্বৰ ৭৯ত আহিল ড° ভগত সিংহ।
তেওঁক ছবকাৰে ফেক্সবাৰী ৮১ত "গুচাই" ("recall কৰি") ড°
বামসেনক সিংহক পাতিলে। ভগাখনাই পৰ্জাব-হাবিয়ানা উচ্চ ন্যায়া-
লয়ত গোচৰ তৰিলে। গোচৰত জিকি তেওঁ 'তিমি' মাহতে নিজৰ
আসন ঘূৰাই পালে, কিন্তু ৮২ৰ মাজতে তেওঁৰ 'কৰ্মকাল' অস্ত
পৰিল আৰু পৰ্জাবৰ শিক্ষাধিকাৰে বহুতকাল "অধিকাৰীনভাৱে
উপাচার্যৰ কৰ্ম চলিব লগীয়া হ'ল। মই 'পাটিমালা' এবিধৰ ল'ৰা

ইমতাই 'নতুন উশাচাই ওঁ সর্দাখ সিংহ জোহলে' কামত যোগ দিয়ে। এই সমিতি কালীছাঁড়াত বিশ্ববিদ্যালয়ত 'বাজনীতিৰ উঠা-পৰা চলি আছিল। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ভিতৰৰ কিছু লোক গোট বাই এখন শিশু কল্যাণ সমিতি আৰু এগৰাকী স্বৰ্গত পঞ্জাবী সাহিত্যিকৰ স্মৃতি-বন্ধাৰ্থে অধ্যাপক পূৰ্ণ সিং স্মাৰক সমাজ গঠন কৰিছিল আৰু দুইখন অনুষ্ঠানৰে মোক হাতী সভাপতি কৰিছিল। শিশু কল্যাণ সমিতিৰ বাবে বিশ্ববিদ্যালয়ে এডোখৰ মাটিও আমাক দিছিল। কিন্তু ভিতৰৰ পৰিস্থিতিৰ বাবেই দুইটা অনুষ্ঠানৰ কাম আগ বঢ়াই নিয়া টান হ'ল। ভাৰত ছৰকাৰৰ শিক্ষামন্ত্ৰালয়ে বিভিন্ন সময়ত সিসকলৰ ভাৰতীয় ভাষা সমিতি আৰু উইনেস্কাৰ (UNESCO) ভাৰতীয় কমিশ্যনৰ সদস্য পাতিছিল, কিন্তু সেই অনুষ্ঠানবোৰেই যেন আছিল জিৰণীয়া মৌ। আমি সেই মৌৰ পাখিৰ ধূলি এক বিন্দু হৈনো কি দৈৱাসনখন সাধিম?

লাহ লাহে ওততনি-যাত্ৰা আৰম্ভ হ'ল। ২২ অক্টোবৰ ১৯৮২। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বৃহৎ টেগ বাছাটুৰ হলটোলৈ আমাৰ কমলাৰৰীয়া গায়ন-বায়নৰ জোৰাই বৰেণ্য ঐতিহাসিক ড গাণ্ডা সিংহক আগ বঢ়াই আমিলে। হোশিয়াবপুৰৰ বকুলৰ মালাৰে মেৰিয়াই থোৱা The Bhaktiratnakara of Sankaradeva and History of the Concept of Bhaktiখনি বিশিষ্ট অতিথিগৰাকীয়ে মুকলি কৰিলে। লগতে ড কেশৱানন্দ গোস্বামীয়ে লিখি থৈ যোৱা শঙ্কৰদেৱৰ সৰু জীৱনী এখনি। প্ৰকাশ সম্পূৰ্ণ হ'বলৈ বাকী আছিল মাথোন মূলেখাই লেখি প্ৰায় শেষ কৰা "শিখ গুৰুসকলৰ ইতিহাস।"

১ নবেম্বৰ। গুৰু নানকদেৱৰ আৱিৰ্ভাৱৰ দিন। অৰ্ডাৰ দি নকৈ কৰাই লোৱা ট্ৰাংকত মোৰ নিজস্ব লাইব্ৰেৰিৰ কিতাপবোৰ জুৰাবলৈ আৰম্ভ কৰিলো।

১ ডিছেম্বৰ। নিশা খাই শুইছোহে। এনেতে গাড়ীত মালৱজী কঢ়িওৱা মানুহ আহি ঘৰত থলুৱনি তুলিলে। পুৰ্ণিমাৰ পোহৰত সাজু কৰি ধোৱা বাকচবোৰ একোমানে গাড়ীত তোলা হ'ল। আৰু গাড়ী বাওনা হ'ল গুৱাহাটী অভিমুখে।

২৮ ফেব্ৰুৱাৰীৰ দিনা চেয়াৰৰ দায়িত্ব শুক গোবিন্দ সিংহ বিভাগৰ প্ৰধানৰ হাতত গতাই দি মই মুকলি মূৰীয়া হ'লো। পঁচ বছৰ পটিআলাত থাকিও অমৃতসৰ দৰ্শন কৰা নাছিলো। এতিয়া সেই পৱিত্ৰ ছহৰৰ লগতে অমৃতসৰ জিলাৰ আন লিখ কেব্ৰবোৰ (বাবা বকাল, খাহুব ছাহিব, অংগোঠা ছাহিব, মমদয়া ছাহিব, গুইকুৱাল, তৰ্ণ তাৰণ, ভাই বুঢ়াৰ শুবছাৰ আদি) আৰু দ্বাৰাত ("আট্টাৰি") ভাৰত-পাকিস্তান চকি চালোঁগৈ। মই কাম এবাৰ পাছত যোগ দিয়া উপাচাৰ্য ডা. সবদাৰ সিংহ জোঁহলক লগ পাওঁতে তেওঁ ক'লে, তেওঁ আগতে মোক পোৱা হ'লে যাবলৈ এৰি নিদিলেহেঁতেন আৰু এতিয়াও আৰু ছবছৰ থকা কথা মই ভাবিলে ভাল। মই ক'লো, 'মোৰ বন্ধু-বাহানি সকলো গুৱাহাটী পালেগৈয়ে আৰু পটিআলাৰ জল-বায়ুৱে মোক দুগুৰি ভাল-কাল লগাইছে। গতিকে, অশেষ ধন্যবাদ, মোৰ ঠাইত এতিয়া এজন লোক বাছি আনিলেই সুখী হ'ম।' সবদাৰ কৰ্তাৰ সিংহ খেৰগিল নামৰ এজন অৱসৰপ্ৰাপ্ত অধ্যক্ষ আছিল "শুক এন্ড সান্টিব" অসমীয়ালৈ অল্পবাদ কৰাৰ এক আঁচনি লৈ মই ছবছৰমান বৈ যাব লাগে, এই প্ৰস্তাৱেৰে। তেওঁ মোক লিখ গুৰুৱাৰ প্ৰবন্ধক কমিটি, সন্ত লংগোৱাল আৰু তোহৰাব ওচৰলৈও লৈ যোৱাৰ প্ৰস্তাৱ কৰিলে। এই ক্ষুদ্ৰ প্ৰস্তাৱতো মই 'না' বুলিব লগীয়া হ'ল। তথনপি খেৰগিলে আঁচনিখন কি কৰিব পাৰি চাওঁ বুলি বিদায় ল'লে। ইতিমধ্যে পঞ্জাবৰ ৰাজনৈতিক জল বায়ু অতি উষ্ণ হৈ উঠিবলৈ ধৰিছিল। ভূমি পাহতে time of the breaking of nations উপস্থিত-আয়। তাৰ আগতে মই পটিআলা এৰিলো।

পটিআলা এবিলো ঠিকেই। কিন্তু ২ এপ্রিলবপবা ২০ মেইলৈকে নতুন দিল্লীৰ ইউনিয়ন পাব্লিক হাৰ্ভিছ কমিশ্যনৰ ডেবমহীয়া এটা ঠিকা ল'বগৈ লগীয়া হ'ল—আই এ এছ, আই, পি এছ, আই এফ, এছ আদি বিভিন্ন লোক-সেৱাৰ প্ৰাৰ্থী-নিৰ্বাচনৰ পাৰ্ছানলিটি টেষ্ট বা ব্যক্তিগত পৰীক্ষা (সাধাৰণ ভাষাত ইণ্টাৰভিউ) ল'বৰ বাবে। পটিআলাবপবা আহোঁতেই শৰীৰ অধিৰ-অবিৰ হৈ আহিছিল বাবে কমিশ্যনৰ অতিথি-শালাত নিজৰ বন্ধন ব্যৱস্থা কৰিবৰ বাবে ৩১মাৰ্চত পটিআলাত কাম শেষ পৰা শুলেখাক সাৰথি কৰি ল'লো। কমিছনৰ কাম আৰম্ভ কৰি দেশৰ উচ্চতম লোক সেৱাৰ সেৱাৰ্থীসকলৰ সাক্ষাৎ-কৰাত আনন্দই লাভ কৰিছিলো। কিন্তু সাতোটামান সংহাৰকাৰী ৰোগে ফুকলীয়া অভিমন্ত্যক সপ্তবধীয়ে আঙুৰি ধৰাৰ দৰে মোৰ নিশকতীয়া শৰীৰ বেৰি ধৰিলে। ৯ এপ্রিলত কমিছনৰ ডাক্তৰে মোক ড বাম মনোহৰ লোহিয়া হস্পিটাললৈ পঠিয়ালে। তাতে এম্ পি ছবে নামৰ এগৰাকী স্ত্ৰীচিকিৎসকৰ অধীনত থাকি ১৭ তাৰিখ অতিথি শালালৈ ঘূৰি আহিলো যদিও, ২৪ তাৰিখে মোক ড টি ডি গুপ্ত নামে বজুৱে দাংকোলাকৈ আকৌ দাঙি নি তাত থ'বগৈ লগীয়া হ'ল। কমিশ্যনে নিজৰ দায়িত্বত সাধাৰণ হস্পিটালবপবা নি মোক ড লোহিয়া নাৰ্ছিং হোমত ভৰ্তি কৰালে, য'ত শীত তাপ-নিয়ন্ত্ৰিত কোঠাটোৰ মোক শুবলৈ দিয়া বিছনাখনৰ দামেই বোলে এঘাৰ হাজাৰ টকা! কোঠাটোও কেইমাহমান আগতে মাথোন দিল্লীত 'নাম' (Non-Aligned Meet) বহা উপলক্ষ্যে সকলো সুবিধাৰে সজ্জ কৰা হৈছিল। তাতে ডা° কে কে মাল-হোত্ৰ নামৰ ডাক্তৰজনৰ তত্ত্বাবধানত বিশেষজ্ঞসকলে এইবাৰ চিকিৎসা আৰম্ভ কৰিলে। কাৰণতে বাটুপতি, প্ৰধান মন্ত্ৰীৰ বাবে আছুতীয়া-কৰি খোৱা কোঠা ছটা আছিল। প্ৰধান মন্ত্ৰীৰ বাবীৰপৰা নাৰ্ছিং হোমলৈ বজুৱাওৱা আদি ফুল একো বোজা আছিল। অসমৰ

এমু পি সকল আৰু অসমৰপৰা যোৱা আনসকলে মোৰ খবৰ-বাতৰি লৈ থাকিল। অসম জৱনৰ জোনটি বৰাই সকলোকে মোৰে সংযোগ কৰি দিছিল। বিশেষকৈ অবন বৰপূজাৰি আৰু বস্তিয়ে পুত্ৰ অনুপলক লৈ সুলেখাক মোৰ কামত সহায় কৰি দিছিলগৈ। তাৰ মাজতে ২ মেই বিশেষ দিন হৈ পৰিল। সেই দিনা অতি পুৱাতে উশাহ নিশাহৰ অলপ আছকাল পাইছিলো। ডাক্তৰে অলপপৰ অঞ্জিজনৰ মুখা লগাই দিয়াত ভাল হৈ উঠিলো। পিছে এবাৰ বিছনাৰপৰা নামি যি থিয় হ'লো, পুনৰ উঠিব নোৱৰা হ'লো। 'মা' বুলি এটা চিয়ঁৰ মাৰিলো আৰু সবগ পৰা মানুহৰ দৰে থিয় হৈ ব'লো। গা ধোৱা ঘৰৰপৰা সুলেখা আহি কোনোমতে মোক-বিছনালৈ হেঁচি-ঠেলি তুলি লগে লগে ইলেক্ট্ৰিক বেদ দীঘলীয়াকৈ বজাই দিলে। নাৰ্ছ লৰি আহিল। ওচৰত থকা সক ডাক্তৰ আহিল। লগে লগে মালহোত্ৰ আৰু কাৰ্ডিওলজিষ্ট আদি আঠজন বিশেষজ্ঞ আহি মোক বেৰি ধৰিলে। তেওঁলোকৰ হাতৰপৰা মোক কিহে নিব খুজিছিল, নিব নোৱাৰিলে। দুইমান বজাত ডা মালহোত্ৰই মোৰ গাল-মুখে হাত ফুৰাই ক'লে, 'ছাৰ, আপুনি এতিয়া নিৰাপদ, সুস্থ। মই ঘৰৰপৰা আহোঁগৈ। লাগিলেই এওঁলোকে মোক মাতিব।' পিছত তেওঁ ক'লে, মোৰ অসাধাৰণ মনোবল আৰু সুলেখাৰ তালা-পিয়েহে মোক এইবাৰলৈ ৰাখিলে। ডা মালহোত্ৰ আদি ডাক্তৰ, ডা কিৰাণ সিংহ মাহাৰ আদি হিনিয়ৰ বেছিডেণ্টে অশেষ কষ্টেৰে মোক জীয়ালে। পিছদিনা ডাঙৰ এক অস্ত্ৰোপচাৰৰপৰা উঠা নাৰ্ছিং হোমতে থকা অক্ষৰ নামে চাৰি বছৰীয়া এটি মহাবাষ্টী ল'ৰাই মোক বৰ এখোপা গোলাপ দি গ'লুহি। তাৰ পিছদিনাহে সুলেখাই মোক কৈছে, কেনেকৈ মই যাবই, লগীয়া হৈছিল। তাতে মোৰ মনত পৰিল বাদ পৰি থকা এটি সৰু কামৰ কথা- ডা নগেন শইকীয়াই স্মৃতিত সত্ৰৰ প্ৰকাশন "ভগৱতীপ্ৰসাদ বৰুৱা"ৰ পাতনি বিচাৰি দিয়া

টেলিগ্রাম পটিয়ালা এৰা মুহূৰ্ত্তত পাইছিলো। চকু পিছে তেতিয়াও জলক-তবক। মই কৈ গ'লো। মুলেখাই লিখি গ'ল। পাতনিখন ডাকত দিয়ালো। সেইদিনাই অসমৰ বাহিৰৰ বাতৰি-কাকতত অশুখত মই নাৰ্ছিং-হোমত পৰি থকা খবৰ ওলাল। মঙ্গা কামনা কবাসকলৰ তাঁৰ আৰু ছিঠি যাবলৈ ধৰিলে।

২০ মেই। কমিশ্যনত মোৰ ঠিকাৰ শেষ দিন। মোক এখন গাড়ীৰে 'ডিউটি'লৈ লৈ গ'ল। লগতে বিশেষজ্ঞসকলৰ এক বৰভোজ। মই তাত যোগ দিব নোৱাৰি নাৰ্ছিং হোমলৈকে ঘূৰিলো। কমিশ্যনৰ গাড়ী আৰু ডা মাহাৰে ২১ মেই পুৱাতে আমাক পালামলৈকে আগ বঢ়াই দিলে। কমিশ্যনে দিল্লীস্থ অসমৰ কমিশ্যনাৰ আৰু অসম ভৱনৰ যোগে অসম চৰকাৰৰ স্বৰাষ্ট্ৰ বিভাগ আৰু গুৱাহাটী মেডিকেল কলেজলৈ অনুৰোধ জনাই থৈছিল। বৰকাৰৰপৰা মেডিকেল কলেজৰ হুজুৰ ডাক্তৰ মোক এখন বেড-ফ্ৰেছ ভানত তুলি কলেজৰ হস্পিটাল পোৱালৈহি। অসমৰ আকাশত তেতিয়া চপৰা-চপৰে মাড়ন্তুনাৰ দৰে পানীৰে ভৰা ডাৱৰ। নাজানিছিলো, সেইবোৰ সম্বৰ্তক নে পুৰাবৰ্তক।

শহৰ ওহালি

এইদৰে ঘৰৰ ল'ৰা ঘৰলৈ ঘূৰি আহিলো। ঘৰ ভাণ্যৰ কথা যে নিতান্তই ঘূৰি আহিলো। তাৰ মাথোন কেইদিনমান আগতে সেইদৰে আহিব পৰাৰ আশাটোৰ পৰালিয়েই পৰিছিল। কিন্তু 'দীঘ আৰু বাৰিৰ তাঁতখন বাটি কৰিব লাগে আৰু তাৰে কেই ওহালি-মান ব'ব লগীয়া আছিল। সেই দেখিহ হ'বলা ইউ পি এছ ছিৰ চম্ভৰ ত্ৰিপাঠী আদি বন্ধু আৰু কে কে মালহোত্ৰ আদি লোহিয়া নাৰ্ছি, হোমৰ নিপুণ ডাক্তৰসকলৰ কৃপাত জীৱনলৈ ঘূৰি আহিলো। অসমীয়া ভাষাত ক'বৰ দৰে, যমৰ দুৱাৰ-মুখবন্দৰা ঘূৰি আহিয়ে বোৱান হ'লো "প্ৰাকৃতিক"ৰ ভৰ্তীৰ ভাৱস্বনাথ শইকীয়া আৰু ত্ৰিপ্ৰদীপ বৰুৱাৰ ফৰ্মাইচৰ এই কাপোৰখনৰ। মোৰ বৌদ্ধিক জীৱনত বহুতো সৰু ডাঙৰ ব্যক্তি আৰু অকুৰ্ত্তানৰ—সাহিত্যিক, সাংস্কৃতিক, শৈক্ষিক আদি অকুৰ্ত্তানৰ লগত মোৰ সংসৰ্গ হৈছে, সিমকলেৰে মই ভালে-ভুলে কাম কৰি আহিছো, আৰু সেইবোৰ কাগৰ মাজতেই ভালেই হওক বা কালেই হওক, মোৰ সেই জীৱন-টোৱেই গঢ় লৈ উঠিছে। শইকীয়া আৰু বৰুৱাৰ কথাবন্দা যদি ঠিককৈ বুজিছিলো, তেতিয়া বুজিছিলো মোৰ কাম সেই বৌদ্ধিক সন্মতবোৰৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত মোৰ জীৱনৰ বহুবোৰৰ সাধুটোৰ বকলা মেলিব লাগে বা সাধুটোৰ পঞ্চাদভূমিত সেই সন্মতবোৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰিব লাগে। মোৰ এই পুৰাণত জীৱন-দৰ্শনৰ গভীৰ গভীৰ কথা, জাতীয় ইতিহাসৰ উত্তাল তৰঙ্গ-মালাৰ বিস্তাৰ নাই। কাৰণ বোৰ হয়, মোৰ 'মই' আৰু 'মোৰ'বোৰ অতি সীমিত আৰু ক্ষুদ্ৰ। সেই সীমা সাহা ক্ষুদ্ৰতাই হয়তো সকলো বস্তুকে সৰু কৰি দেখিছে। জাতীয়

তাঁত, খালখনৰ টোলেঠা-দোপাঁতি, নাচনী-বান্দৰী, বখলি নাকৌশলি, চালিবাৰি-গবকা, বাঁচ-মাকোঁলৈকে সকলো যতনেও শিপিনী নিপুণ হ'লেহে সহযোগ কৰি ভাল ফল দিয়াত সহায় কৰে। থুপৰীৰ হাতত নহয়। তছপৰি, মোৰ দীৰ আৰু বাণী উকা। আঁচুফুল নাই। বটাও নাই। গছৰপৰা মিউঙলৈ ছবিবাব, তাঁতীৰ ঘৰলৈ গৈ বিনন্দ কানায়ে কৰ্মাইচ দিয়া ছবিবোৰো নাই। দহিও বটা নাই ল-নকৈ। আঁঠিও ঠেক। ইমান নাপা 'নাই'ৰ মাজত যোব তাঁতত কিখন কাপোৰ ওলাব, সি সহজে ভুলময়। মোৰ সন্তদয় আপোনাসকলৰ সমুখত মাথোন মিনতি—ইয়াত শিজুলী চমক চাবলৈ আশা নকৰিব। 'চমকত চাবলৈ নহওঁ মই বিজুলী।'

দীঘল এটা ছোৱা জীৱনৰ স্মৃতি কৈ ওৰ পেলাবলৈ লৈছো যেতিয়া, আপোনালোকৰ ম-ত সহজতে ছটা প্ৰশ্ন উঠিব পাৰে। এক, জীৱনত মই পালো কি, খালো কি? দুই, জীৱন সম্পৰ্কে মোৰ দৃষ্টি কি আছিল আৰু কি হৈছে? প্ৰথমটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰত এশাৰী বঙলা কবিতা আওৰাও-বাওৰাকৈ আওৰাবৰ মন যায় 'যাবাৰ বেলা এই কথাটি বলিয়ে যেন যায়, যা দেখেছি যা শুনেছি, তুলনা ভাৱ নাই।' কি সুন্দৰ এই দেখা। বি অপকণ সেই শুনা। জীৱনে দুই হাত অকুণ্ঠভাৱে মেলি দি তোমাৰ সমুখত সকলো ধৰি আছে—সুখ-দুখ, আনন্দ-বেদনা সকলো। তুমি ল'ব পৰাতেই সকলো। সুখো লোৱাঁ। দুখো লোৱাঁ। আনন্দকো গৰা মাৰি ধৰাঁ। বেদনাকো আঁকোৱালি লোৱাঁ। সকলো তোমাৰ। নেৰিবাঁ একা। যদি তুমি ঈশ্বৰ বুলি এটি বস্তু বিশ্বাস কৰা, এই সকলো সেই, আনন্দময়ৰে দান বুলি লোৱাঁ। যদি জীৱনক মাথোন নিৰীশ্বৰ নৈসৰ্গিক পদাৰ্থ বুলিয়েহে ভাবা, তাতো সেই বিধাহীন গ্ৰহণৰ অৰ্থ পাবা। এজন বিধাতাত বিশ্বাস থকাসকলে আমি ডেকা কালত আহুতি কৰা

ৰবীন্দ্ৰনাথৰ গীত আওবাওক • 'হে নিষ্ঠুৰ, এই কৰেছো 'ভালো,
এমন কৰে, হৃদয়ে আমাৰ তীব্ৰ দহন জ্বাশো । কাৰণ 'সমিতি' জলা-
লেহে সি পোহৰ দিয়ে, এপ পুৰিলেহে সি স্মৃতি বাকি দিয়ে ।
জীৱনত যি কেৱল সুখৰ হ'ল-ফেনৰ তুলিখনাকই পাইছে, তেওঁৰ
যেন কিবা পাবলৈ থাকি গ'ল । ব্ৰাউনিঙৰ বাকি বেন এজৰাই
সেই দেখি জীৱনৰ প্ৰতি খেতেলা খুতলি খোচা বিজ্ঞানো স্মৃতিগুৰি
তুলি আদৰ জনাইছে । বাকিৰ এই বাণীয়ে সকলো খুন্দা
আৰু খোঁচা সহিবলৈ মনোৰম শিক্ষা দিয়ে— সেই খুন্দা-খোঁচা
'ভাগ্য'য়ে দিয়ক, পৰিস্থিতিয়েই দিয়ক বা মানুহৰেপৰা আহক ।
আমাৰ চাৰিফালৰ এই মানুহ-নাটকৰ কিছু কথা বোধহয় 'নৱজাতকৰ
মুক্তি' নামৰ পদ্যটোত মই কৈছো । 'মানুহৰ ব./মানুহৰ চং/দেখিয়ে
লাগিছে ভাল . / মানুহ মিতিৰ/বৰ চেনেহৰ/পাতিছে কিহৰ জাল ।'—
চন্দ্ৰকুমাৰৰ এইজাৰাৰ কথা তেজোৰ তুমৰলি মানুহ-হৃদয়ৰ দুখাৰ্ত
আৰ্তনাদ । সি চৰম । মই মোৰ জীৱনত সেই চৰম লাভ কৰি
পোৱা নাই । জীৱনৰ গভীৰ প্ৰশ্নাবাৰণৰা আঁতৰে আঁতৰেই
(পলায়ন কৰি অৱশ্যে নহয়) মোৰ জীৱনে মধ্যবিত্ত নিসৰ্গৰ মাজত
গঢ় লৈছে, ৰাজকুমাৰ হেমলেটৰ দৰে জীৱনৰ সমস্যাবোৰ লৈ নিজৰ
লগত মই ভৰ্ক জোৰা নাই ।—

The whips and scorns of time

The oppressor's wrong, the proud man's contumely,

The pangs of disprized love, the law's delay

The insolence of office, and the spurns,¹

That patient merit of the unworthy takes

ৰাজকুমাৰৰ দৰে জীৱনৰ দুখৰ তালিকা কৰি, *whining* কৰি, *হুঁ*
নিলাহৰ বিলাস কৰিবলৈ নিবিচাৰোঁ । সঁকলোবোৰ সংঘাতৰ অভা

বত (জীৱনৰ পাপ্ৰায়েবোৰনো ক'লৈ যাব।) জীৱন নীৰস হৈ
গ'ল বুলি মোৰ কোনো আশ্ৰয় নাই।

'হেৰো অজলা, মানুহনো কেনেকুৱা ডাইল বস্তু নিচিনিলা?
খেৰ্ছপিয়েবৰ নাটক পঢ়িলিহে পঢ়িলি। তেওঁ আকল নহ'ল।'—
বিষমত পৰি কৈকাৰ্জতে পৰম হিতৈষী বৃদ্ধজনে তৰ্জন কৰে তৰ্জনী
তুলি। তেওঁ বুলি জানো মানুহক বিশ্বাস কৰিবলৈ এৰি দিব
পাৰি? তেতিয়া হ'লে দেখোন নিজলৈকে চোভা হ'ব। শত্ৰুক
বৰপীৰা পাৰি বহুৱাই নিজেই খালত চুঁচৰি থকা। তেল-পৰি-
পিছল তামুলী-পীৰাখনবপৰা মিতুৰসকল ছ'হকি-পিছলি থকা চোৱা
টোণ্ডো জীৱনৰ এক দেখা, এক দৰ্শন। খেৰ্ছপিয়েবৰ চৰিত্ৰ-
বোৰৰ জীৱন্ত ৰূপৰ কি মহিমা। তোমাৰ 'পহলিত গোন্ধাইছে মধুৰি'
বুলি ছচৰিকীৰ্ত্তন গাই গৈ গজপুৰীয়াৰ ঘৰত গেলা লাওপানী ধৰি
তোমাৰ পানী শৰাধ এবুৰিমান কৰিব পৰাটো জানো কম বিচক্ষণতাৰ
পৰিচয়? তাত তুমি আনন্দ নাপাই কৰিবা কি? জীৱনৰ সেয়ে
শিক্ষা। তাকে পাইছো।

জীৱনটো ট্ৰেজিক নাট হোৱাতকৈ গাঁও উন্নয়নৰ প্ৰতিবেদন
হ'লেও দেশৰ-দহৰ কামত লাগে। ক্ষুদ্ৰ জীৱনৰ ক্ষুদ্ৰ সংঘাতবোৰে
মোক দেখা নিদিয়া নহয়। তাৰ ভিতৰত নিজৰ শৰীৰৰ লগতে
কিমানখন যুঁজ কৰি চিংভোলোঙা খাই পৰি মাৰল ঘৰৰ মাৰলি
লেখিছিলো। কিমান বৰ বৰ স্বপ্ন নিৰলে চুৰমাব হৈছিল, তাৰ
লেখ নিদিওঁ।

শেহৰ হস্তিনাপুৰত লগাখন বণ কুক্কেট্ৰই হ'বলৈ ধৰিছিল।
সেই যুঁজত বাগি দি সাৰি আহি নতুন জীৱন আৰম্ভ কৰোঁতে
বুদ্ধমবল থিয়দঙা দিয়াত সহায় কৰিছিল। সেই সময়তে
মেৰতলিবৰা সাঁচতীয়া কডি কেইটামান উলিয়াই মোৰ আচল

জীৱন মোৰ লেখাবোৰ জীয়াই ৰাখিবলৈ তেওঁলোকৰ হাতত দিছিলো। তেওঁলোকে ‘ডক্টৰ মহেশ্বৰ নেওগ প্ৰকাশন ন্যাস-পৰিষদ’ নামত সম্বীভূত হৈ লগে লগে কাম আৰম্ভ কৰিছিল। মাৰ মূখৰ পাৰ নাই যে তেওঁলোকৰ দয়াময় কাৰ্যই আজি প্ৰথম গুটি ধৰিছে প্ৰথম খণ্ড (ছখন কিতাপৰ সমষ্টি) ‘মহেশ্বৰ নেওগ ৰচনামণ্ডলী’ ছপাশালৰ-পৰা ওলাই আহিছে।

কোনোবাই কোনোবাই ধেমালি কৰিয়া কয় নে গহীনতে কয়, মই হোনা এটা অনুষ্ঠান। কথাটো অনুবীক্ষণৰ কাচখনৰ পোহৰত চাব লগীয়া। যদি সি সঁচা হ’বলৈ হ’ল, তেতিয়া হ’ল এবুৰি একুৰি অনুষ্ঠান ‘মই-অনুষ্ঠানক কেনেকৈ গঢ়িলে সেইটো ডাঙৰ কথা’ অধ্যাপক বিৰিঞ্চিকুমাৰ বৰুৱাই এমেৰিকাৰপৰা লিখা ‘ডক্টৰ বৰুৱাৰ চিঠি’ৰ এখন চিঠিত লেখিছে—“ডক্টৰ নেওগ অকলেই একুৰিজন, মই তেওঁৰ কি সহায় সাৰথি হ’ম।” বৰুৱাদেৱৰ আশীৰ্বাদৰ এই মধুৰা পাগৰ ভৰত মই কঁজা হৈ পৰিছো। কিন্তু এটা ফালৰপৰা তেওঁৰ বাণী সত্য যেন পাইছো—এটাই একুৰি এটা উদ্দেশ্য খেদি মেথিউ আৰ্নল্ডৰ sick hurry and divided aim লৈ লৈ মই Jack of all trade, master of none হৈ পৰিছানেকি।

মই জীৱনৰ বহুতবোৰ সৰু-বৰ সমস্যাৰ সাধান দেখা পাইছিলো কৰ্মত। নিজৰ ভিতৰখনৰ বিকাশ যদি বিচাৰোঁ, তেনে ধৰিব লাগ কামত। জীৱনৰ দুখ যদি জয় কৰিব লাগে, তেন্তে হ’ল কৰ্ম। জীৱনৰ pinprick, খোঁচা-বিদ্ধাবোৰ যদি তুলুহ কৰিব লাগে, নিজকে পাহৰি এৰি দিয়ঁ কামত। দেশৰ প্ৰতি যদি এক বৰ আনুগত্য ৰাখিব লাগে, তেনে কৰ্ম-জ্ঞোণাচাৰ্যৰ মূৰ্তি ধ্যান কৰি বহি ৰোৱাঁ। যদি কাৰৰ আনজনক মূখৰ বাটৰ সন্ধান দিব লাগে, নিজেও ধৰাঁ কাম, তেৱেঁ। ধৰক কামত। কৰ্মতকৈনো বাক আৰু কি ধৰ্ম আছে? এটা পৰিস্থিতিত তোমাৰ যিটো বাহুনীয় আঁচনি, সেয়ে তোমাৰ

কৰ্তব্য অৰ্থাৎ ধৰ্ম, গীতাৰ ভাষাত ‘কৰ্ম’। সি আতি পৱিত্ৰ আৰু
উদাত্তকাৰী। তাৰপৰা তোমাৰ বেছ বেলেঞ্চ, নাথাকিলেও কথা নাই
কাৰণ, স্বধৰ্মে নিধন, জ্ঞেয়। কৰ্ম সদায় জাগ্ৰত। আজিৰ তোমায়
কৰ্মৰত অৱস্থাৰপৰা ভূঁইকঁপৰ দৰে কোনোবা গডগাঁও পাবগৈ তাৰ
শিণা। কৰ্মক কৰ্মৰ বাবে ভাল পোৱাটো আমাৰ নিজস্ব অধিকাৰ,
নিজস্ব আনন্দ। তাৰ ফল আশা কৰি থকাটো হ’লে, বৰ দুঃখকৰ
দেই। সেই বাবে যিটোতহে তোমাৰ অধিকাৰ, তাৰপৰাই আনন্দৰ
মৌ-বুসৰণ চেপি চেপি খাই থাকাঁ। ফলটো যদি কৃপণ হয়, কিনো
কৰিবা আৰু! মহা বোৰ কৰোঁ কাম কৰিয়ে ভাল পাওঁ, কামবোৰো
ভাল পাওঁ, তাতে আদ। কোনোবাই শুই ভাল পায় পাওক।
সি তেওঁলাকৰ আনন্দ। ‘পি পু ফি শো’ বহুতৰে জীৱনৰ হেনো মন্ত্ৰ।

ছুটা বিশ্ববিদ্যালয়ৰপৰা মই কামৰ শেহত অৱসৰ পাইছো।
এইদৰে ছুবাৰ retired, অৱসৰপ্ৰাপ্ত হ’লেও এতিয়াও tired, ক্লান্ত
হোৱা নাই। হ’লে যে নচলিব। আৰু বহুত বহুত মোলৈ যেন
কাম বৈ আছে। বজুসকলৰপৰা কামৰ কৰ্মাইচ পালে সেই কথা-
টোকেই মনত লাগে বৰ। অসীম জ্ঞানৰ অধিবাৰীজনে যেতিয়া
নিজকে সাগৰ পাবত শিলঙটি বোটলাজন বুলিহে কয়, মইনো
নিজকে কি বুলিম? কোবোক। পৃথ্বীৰ পাবত লেখাই শামুক খুঁটি
ফুৰাটো? গতিকে ভাগৰ লাগিলেনো কেনেকৈ হ’ব? ‘done
little, undone vast’ লৈ বহি আছে ‘অকৃত কাৰ্য, অকৰিত
বাণী’ৰ বেদনাত। তাতেই আকৌ মোৰ কৃতী ছাত্ৰী এগৰাকীয়ে
চিঠিত লিখি থাকে, ‘ছাৰ, আপুনি আধুনিক যুগৰ এজন সাধক।’
কি বোলে, কথা ল’ৰাৰ নাম পঢ়লোচন। সাধক হ’বলৈ কমখন
সাধি সাধি সাধিব লাগে জানো, মোৰ আই। আন নালাগে শিক্ষক
হৈ পঢ়ুৱাই পঢ়ুৱাই কিমানক মাছ কৰিলো? কৰিলোনে? ‘সিদ্ধিৰ
বুজি ‘কিমানক পাঠ দি দি ছুটা-তিনিটাকৈ বিলাতী আখৰ দান

কৰিলো—এম্ এ ,পি এইচ্ ডি । কিন্তু সেই আৰম্ভকৈটোৰ ওজনৰ পাণ্ডিত্য জানো দিব পাৰিলো আটাইকে ? কেইজনমান বাক পালো ভগনৰ উজ্জ্বল উচ্চ সভাত সভা-শুৱনী (সোহসৌ পূত্ৰ য) কৰি প্ৰাণ জুবোৱাকৈ সঙ্গী ৰূপে ? পালো। কিন্তু এবাটি শাকুট এটা জালুকৰ পৰিমিতাহে হ'বলৈ । সেয়াৰ লেখ ল'বলৈ এযোৰি অভিলিৰ পাবই 'নালাগে । এম্ এ মহলাত উঠিবলৈ ধৰাসকলক মই বাবুৱাৰ কঙ, 'বোপাটি, আইটিটত । তোমালোকৰ অধ্যয়নৰ জীৱন এতিয়াহে আৰম্ভ হৈছে কি হ'বই । তেওঁলোক কিন্তু সিমানতে ডিগ্ৰিটো পিঠিব পাছত লগাই ফলি পুখি ধোঁৱাচাঙত তোলাবহে আৰম্ভ কৰে । পি এইচ্ ডি ডিগ্ৰি পালেয়ে "বিদ্যাবতী" নাটৰ কালিদাসৰ দৰে সৰ্ব সাধনাৰ যেন সিদ্ধি লাভ কৰিলে । মই কঙ, ডক্টৰ হ'লেই সকলো বাণীকান্ত কাকতি নহয় । ডক্টৰ নোহোৱা হ'লেও বাণীকান্ত অধ্যাপক পি চি ৰায়ৰ 'বিৰল বাণীকান্ত' হৈ থাকিলহেঁতেন । ডক্টৰেটৰ থিছিছখনেই 'জ্ঞান সাগৰৰ দুই পাৰ' নহয় । বৰ, সেইখন নিয়মবিজ্ঞানৰ (methodology) প্ৰাথমিক প্ৰয়োগৰ আখৰা মাথোন । থিছিছ এখনক গ্ৰন্থত পৰিণত কৰিবলৈ বহুতো বাকী বৈ যায় । তৰুপৰি, পৃথিৱীৰ বহুত বিশ্ববিদ্যালয়ত থিছিছবোৰক তিনি শ্ৰেণীত ভাগ কৰি ডিগ্ৰিৰ লগতে তাক ঘোষণা কৰা হয়—প্ৰথম, যেনে আছে তেনেই প্ৰকাশ কৰিব পৰা থিছিছ, দ্বিতীয়, কিছু বা বিস্তৰ সংশোধনেৰে প্ৰকাশযোগ্য কৰিব পৰা থিছিছ আৰু তৃতীয় শ্ৰেণীত প্ৰকাশৰ কথা ভাবিব নলগা অযোগ্য থিছিছ । গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মানৱিকীত এই শ্ৰেণীবিভাজন প্ৰয়োগ কৰিবলৈ খুলিয়াই থকা হৈছে । কেতিয়াবাৰপৰা কৰ্তৃপক্ষই হয়তো গাত লাগি নিয়মটোত ধৰিব । থিছিছ প্ৰকাশ কৰিবলৈ অজুৰতি দিওঁতে বিশ্ববিদ্যালয়ে আগ-গুৰি গুৰিহে দিব লাগে, কাৰণ এখন থিছিছ দেখিলেই ডিগ্ৰি দিয়া বিশ্ববিদ্যালয়টোলৈ সন্মানৰ

ছাব-ঘূৰি লাগে। নহালৈ শিক্ষাই 'আগ কণ্ঠ ৰুবি কণা, খাগৰি কাটিছে তিনিকনাহে' হয়। ১। ২। ৩। ৪। ৫। ৬। ৭। ৮। ৯। ১০। ১১। ১২। ১৩। ১৪। ১৫। ১৬। ১৭। ১৮। ১৯। ২০। ২১। ২২। ২৩। ২৪। ২৫। ২৬। ২৭। ২৮। ২৯। ৩০। ৩১। ৩২। ৩৩। ৩৪। ৩৫। ৩৬। ৩৭। ৩৮। ৩৯। ৪০। ৪১। ৪২। ৪৩। ৪৪। ৪৫। ৪৬। ৪৭। ৪৮। ৪৯। ৫০। ৫১। ৫২। ৫৩। ৫৪। ৫৫। ৫৬। ৫৭। ৫৮। ৫৯। ৬০। ৬১। ৬২। ৬৩। ৬৪। ৬৫। ৬৬। ৬৭। ৬৮। ৬৯। ৭০। ৭১। ৭২। ৭৩। ৭৪। ৭৫। ৭৬। ৭৭। ৭৮। ৭৯। ৮০। ৮১। ৮২। ৮৩। ৮৪। ৮৫। ৮৬। ৮৭। ৮৮। ৮৯। ৯০। ৯১। ৯২। ৯৩। ৯৪। ৯৫। ৯৬। ৯৭। ৯৮। ৯৯। ১০০।

ঘূৰি ঘূৰি মনত পৰে, তাহানি শুনীতি বাবু কাকতি ছাব, জুয়া ছাব, এইসকলক মোৰ obstinate questionings লৈ লগ পালেই কিমান আমনি দিছিলো। সেইবোৰৰ তুলনাত আমি পঢ়ুওৱা শিশু ছৱালসকলে আমাক একো প্ৰশ্ন ট্ৰেন নকৰি কিয়ে অময়া স্থিত ৰাখিছে, ভাবিলেও ভাল লাগিবৰ কথা নহয়ন ?

মোৰ শিক্ষা-গুৰুসকল, পূৰ্বসূৰীসকল এতিয়া স্বৰ্গলোকৰ লোক। কিন্তু তেওঁলোকৰ 'পদ-নখ-চন্দ্র-প্ৰকাশিত' সাধনাৰ বাঙালী ৰাজহালি পৰি আছে। তেওঁলোকৰ জ্ঞানানুসন্ধানত কেৱল জ্ঞানস্পৃহাই নাছিল। এক গভীৰ দেশ-প্ৰেমে তেওঁলোকৰ কৰ্মক ভেজি আছিল। তেওঁলোকৰ জ্ঞানে দেশখনক বৰ কৰিবলৈ প্ৰয়াস কৰিছিল। অৱশ্যে সমস্ত ভাৰতবৰ্ষতে সেই প্ৰেমময় জ্ঞানৰ আদৰ্শ প্ৰসাৰিত হৈছিল। অকল সেয়ে নহয়। 'পশ্চিমে আজ খুলিয়াছে দ্বাৰ, সেখা হতে সবে আনে উপহাৰ।' পাশ্চাত্যৰ বৈজ্ঞানিক অনুসন্ধানৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ আমাৰ ভাৰততো, আমাৰ অসমতো প্ৰয়োগ হ'ল। এনে 'জ্ঞানাজ্ঞান-শলাকয়া' আমাৰ 'চন্দ্ৰকমলিত' হৈছিল। আমি সেই বৰেণ্যসকলৰ নিৰ্দিষ্ট পথেদি আগ বাঢ়িবৰ যত্ন কৰিছিলো। এডো-ৱাৰ্ড গ্ৰেইটেই হওক বা পদ্মনাথ বিদ্যাবিনোদেই হওক, লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাকে বোলক বা হেমচন্দ্ৰ গোস্বামী, কনকলাল বৰুৱাকে

বোলক, ডাঙৰ ভূঞাকে ধৰক বা ডাঙৰ কাকতিকে, এই মহানসকলে কাক-বঁহুৰ একোটাৰ জোৰ জলাই আমাক যি বাজপথ দেখুৱালে, সি আজিও তৰ-বৰাই আছে। সেই বৰজাতিৰ বাটকট্টাৰে বৰ সবহু নহয় বা সেই পক্ষত খোজ দিলাসকলৰ খোজবোৰো বাটকট্টা-য়সকলৰ সমানেই গমহগমহীয়া নহয়। অসমৰ অতীত মৈ কবিত লগীয়া কাম অলেখ পৰি আছে। লাগে মাথোন আমাৰ বহুত-বোৰৰ দৃষ্টি-শক্তি, কৰ্ম শক্তিৰ বল।

মোক একেমে প্ৰেম কৰিছিল, অসমৰ সৰ্বোৰ্ণ সীমাৰ মাজত আবদ্ধ হৈ থাকি (মোৰ নি এইচ. ডি বিহিছ কিম্বা সংকৃত “হস্তমুক্তাবলী” বা “ভক্তিৰসাকৰ” সমীক্ষিত সংস্কৰণত প্ৰদৰ্শিত শক্তি থকাতো) মই কিয় সৰ্বভাৰতীয় বিষয়ত বিশেষ জাৰিৰ কাৰ্য কৰা নাই। প্ৰথম কথা, অসমৰ বিষয়বোৰত গৱেষণাৰ কাম কৰি লেই দেখোঁ সৰ্বভাৰতীয় কাৰ্য হ’ব। দ্বিতীয়তে, বহুল ভাৰতীয় ক্ষেত্ৰত কাম কৰা গুণী লোক যথেষ্ট ওলাইছে বুলি ক’ব লাগিব। কিন্তু তৃতীয়তে অসমৰ অতীত উদ্ঘাটন কৰা পণ্ডিতৰ সংখ্যা কম, একাণ-পতীয়াকৈ কৰাজনৰ সংখ্যায়ে নগণ্য। সৰ্বভাৰতীয় প্ৰাচ্যবিদ্যা সন্মিলনৰ স্কুমাৰ কলা শাখাৰ সভাপতি হওঁতেও মই অসমৰ ঐতিহ্যৰ কথাহে বিৱৰিছিসো। অসমতত্ত্ব-বিষয়ক গৱেষণাৰ ক্ষেত্ৰই ব্যস্ত ৰাখিব পাৰিব, এনে বহুত পণ্ডিতকে আমাৰ লাগে। ভাৰতবৰ্ষৰ ইতিহাসৰ কথা লিখোঁতে অসমৰ কথা এৰি যোৱাটোৱেই প্ৰায় সিদিনালৈকে নিয়ম আছিল। লাহে লাহে অসম এনে ব্যতিক্ৰমৰপৰা জীতৰি নিয়মৰ ভিতৰলৈ সোমাবলৈ ধৰিছে। তেনেহলত আমি বহি থাকিমনে? বাহিৰৰ বহুতো বৰেণ্য পণ্ডিতে আমাৰ অতীতত উজ্জল হাত বুলাইছে। ই জানো কম সুখৰ কথা?

অসমৰ কলা-বিদ্যাবোৰৰ বিষয়ে আধুনিক দৃষ্টি আৰু পদ্ধতিৰে লিখা লোকৰ লেখ এতিয়াও আঙুলি মূৰতে বয়। ভয়ে ভয়ে

জৈনধৰ্ম্ম এই ক্ষেত্ৰত প্ৰবেশ কৰিছিল। কিন্তু এই বিষয়ে
কিছুমান কল্যাণকৰণৰ ইচ্ছা কৰাৰোৰে আশঙ্কা। আমাৰ মাজত
তাকৈ বিশেষ শ্ৰদ্ধি নহয়। মোৰ লোকসকলক সিনকড়, কলি
আগেহেবে গ্ৰহণ কৰিছিল—মই বুজিছোঁ কি কৰিছোঁ নকি
সেইটো অসমত জনা হোৱাৰ পৰ্য্যন্ত। তাৰ পাচতহে গীত নৃত্য,
চিত্ৰ-শ্ৰাদ্ধ বিষয়ক প্ৰবন্ধকেইটা আৰু কিতাপৰ বিষয়ে বহুসকলে
জনা হ'ল। এই ক্ষেত্ৰতহে আমাৰ অকৃত কাৰ্য্যৰ পৰিমাণ অতি
প্ৰচুৰ। ইফালে তাৰ বিষয়ে জানিবলৈ কলা-জগতখন উদগ্ৰীৱ
হৈ বৈ আছে।

অসমৰ সঙ্গীত-কলাৰ বক্ষাৰ অৰ্থে নমুনাৰ নিচিনাকৈ এটি সৰু
অনুষ্ঠান কৰিলো গুৱাহাটীৰ কেইজনমান গুণী লোকৰ লগ লৈ।
তাৰ হৈ এই সাধুৰ মধ্যতে মই ছৰা হুনিয়াহকেইটা আপোনালোকে
কৰি আছে। পঞ্চদশ দেশৰপৰা নানা ধ্যান ধাৰণা লৈ ঘূৰি আহি
অনুষ্ঠানটোক কৈছিলো, 'আজি ভাৰতৰ কলা-জগতৰ বৰ ভাল
দিন-কাল পৰিছে। আমিও সজ সজ অনুষ্ঠানৰ আৰ্হিত নিজকে
গঢ়োঁ, ধৰোঁ। আমাৰ গীত-পদ, নাচ-বাগ, বাদ্য বাজনা চাবলৈ-
শুনিবলৈ মানুহ খেদি-কুৰি আহিব—ভাল সংগমেৰে এনে কৰোঁ।
বিন্ধ গছৰ অগতহে যেন কথা ক'লো। এজন বন্ধুৱে ক'লে, 'আজি
মানুহে পইছাহে বিচাৰে, আট ক'ত বুজিব? আটো পইছাৰ দাসী
হ'ব লগীয়া হৈছে।' কিন্তু মহাপুৰুষৰ প্ৰসাদ সংক্ৰান্তি-অধিনী-
খোকাৰ ভেঁৰলোকে কোনটো চকুৰে চায়? তাতো Time's out
of joint নেকি? এইবোৰ দৃষ্টিৰপৰা মোৰ জীৱনৰ কথা চমুৱাই
ক'বলৈ হ'লে শোক জগাই হ'ব। নক'ওঁ আক।

আজি আমাৰ প্ৰমূল্যবোৰৰ নিম্নগততাৰে পৰিৱৰ্তন ৰাখিছে। আমি
এসময়ত বি simple living and high thinking অৰ্থাৎ বহুত
দাম দিছিলো, তাৰ একেবাৰেই মূল্যহীন, devaluation হৈ গ'ল।

জাতি-কালীন জনতথন 'আমঃকোনোবা' কালে হোৱা হোৱাকৈ জটিল নহয়। 'এখন দুখিনী' এটা কাহিনী গাত 'আমঃআমি' ইয়াতে পৰি থাকিলোঁ। 'বৈদ্য পৰিচালক' জনক অধ্যয়নমূলক এক আৰ্হি। 'মৌৰী' এজন পুৰাণ কৃতী হ'লি 'কৈছিল', 'হাব, চুৰিয়াখন' পিছি ওলাই গ'লে বিক্ৰাৱালোৱো বিক্ৰাত তুলিব নোখোজে। 'বেকহপিয়েব' এটা চৰিত্ৰই আন এটাত গালি পৰাব দ'ব আধুনিক জীৱনক ক'মনেকি—
 A tailor made thee? মাৰুহৰ ঠাইত 'আজি ভেনেছ'লে মেমনৰ পূৰ্ণাহে হয়। হওক। সিও সাৰ্বকভাৱে হ'লে দেখোন হয়। তাৰ মাজত অসমীয়া সংস্কৃতি বুলি এটা ডাঙৰ আৰাও শুনা গৈছে। সি আৰাৱেই নে, সংস্কৃতিও? অসমীয়া সংস্কৃতি নো কিহত বৰ্তি আছে? জীৱনৰ প্ৰযুক্ত? খোৱাত বোৱাত? পিন্ধাত-উবাত? গোৱাত-বাজৰাত? নে আন এখ এটা সংস্কৃতিৰ পদাৰ্থ? কোনটো বিস্মৃত অসমীয়া সংস্কৃতিক বাখি? আমাৰ বিষ্ণুপ্ৰসাদ বাৰাণসেৱে তেওঁৰ *Swan Song* বা মহাপ্ৰাস্থানিক গীতত এমাবাৰ কথা লিখিছিল বোলে, তেওঁৰ হেনো কল্যাণ খবৰমান গাবৰ পৰ হ'ল। আধুনিক শিক্ষিতসকলে এনে ভাষা বুজি নাপায়। ইউৰোপত বিখ্যেৰ জিফলি ছবুজাসকলক সংস্কৃতি-সম্পন্ন লোক ছবুলিব। আমাৰ শিক্ষিতজনে কল্যাণ খবৰমান বুজিব, দুবৰ কথা, তাক খায় নে কামতে পিছে, তাকে জনাবু প্ৰয়োজন, বোধ নকৰে। তেওঁ কোন সংস্কৃতি বাখিব, তাকে প্ৰশ্নোঁ, সিদিনাখন আমাৰ একাডেমি বোলা অৰ্দ্ধচান্দৰ, একাধুন Modern Assamese Life and Cultureকৈ এটা প্ৰবন্ধেৰে অসমীয়া সংস্কৃতিৰ হিচা আঁকিবলৈ গৈয়ে, কি বিশদত নথিবিজ্ঞান। নেতি, কেতি প্ৰেমাণ! নিজে বি বুজোঁ, তাকেই লেখোঁ। ডাঙৰ কেইনো কিন্তু আক্ষেপ নাই।

আজিৰ মূল্যবোধত যেতিয়া চুবুৰীখনৰ বেচ হেৰাই যায়, ঠেঙাটোৰেহে দাম চৰে, তেতিয়া মূল পদাৰ্থ মাজুহটোৰ স্টাৰ্জিং মূল্য ক'ত বয়গৈ ? আদৰ্শৰ 'কৌপীনৱস্ত: থলু' ক'ত বয়গৈ ? মই পটিআলোৰ পৰা ঘূৰাৰ পাছত আঁহেৰ অধ্যাপক অতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকাক ডেৰ্ভৰ জন্মদিনৰ ওলগ জনাবলৈ গৈ কাষৰতে বহিছো। জীৱনৰ নতুন পৰিৱেশলৈ আঙুলি টোৱাই হাজৰিকাই এটা টক খুউওৱা কথা ক'লে, 'আজি-কালি মাজুহে মাজুহে শ্বৰম কমিছে। নেওগ মোৰ একেবাৰেই কাষতে বহি আছে। মোৰ ইচ্ছা গ'লে এখন ডেগাৰ ডেৰ্ভৰ বুকুত বিনা বিধায় স্মুৱাই দিব পাৰোঁ।' জীৱনৰ পৱিত্ৰতা আৰু শ্ৰমূল্য ইমানেই নোছোৱা হ'লনে ? জীৱনৰ মূল্য হেৰালে মৃত্যুৰ মূল্য বাঢ়ি যায়। ভাগ্যে আমি 'কৌপীনৱস্ত' হৈ নিজকে বন্ধা কৰিছো। আগৰ 'চেনেহা-চেনেহি', আগৰ 'মিতিবৰ সোৱাদ লৈ ঘূৰা'—এইবোৰ সাধুকথাওকৈও অলীক হ'লনেকি ?

মোৰ এই কাহিনীৰপৰা কোনোবা প্ৰাণীৰ ক'ৰবাত কেনেকৈ উপকাৰ হ'লে বা পাম, কোনোবাই ইয়াত কিবা বতৰা পালেও ভালবে কথা হ'ব, দেশৰ-দহৰ, সাহিত্য-সংস্কৃতিৰ কামত অহা কিবা ইজিত বিচাৰি পালেযে মোৰ কামৰ কাম হ'ল বুলিয়ে ভাবিম।

ভাল সাধু হ'লে বোলে ভাব ভাল নীতিশিক্ষাও থাকে। বেয়া সাধু হ'লে ভাবপৰা পাবলৈ কি থাকিল ? আজি-কালিনো নীতিশিক্ষা বিচাবে কোনে ? আমাক ক-খ শিকোৱা যোগদৰ পণ্ডিতৰ টিটিপনি এচাৰিভালো আজি গ'ল। টিকনি লবাই লবাই কথা কোৱা পণ্ডিতৰ 'মা ক্ৰমাৎ', 'মা কুৰ্বাৎ' সোপাও গ'ল। ভাব বাবে জমুনিয়াহ ছাৰি লাভ ?

মোৰ সাধু শ্ৰেহ হৈ আহিছে। 'জীৱনৰ যাৰ শুকান বালিত/ ধূলিৰ বাহিৰে/নাছিল একো চিন', ভাব সাধু। সি আৰু আন কি হ'ব ?—'সাধু, সাধু, সাধু। খায় কঁঠালৰ বাহ।' জোনাকী-পাটীৰ আইডাই সেই দেৰি কৈছে, এতিয়া আৰু সাধু শুনাসকলৰ 'কাপোৰ-কানি ক'লা পবিল, সকলো শৰা-ধৰি গ'ল।'।

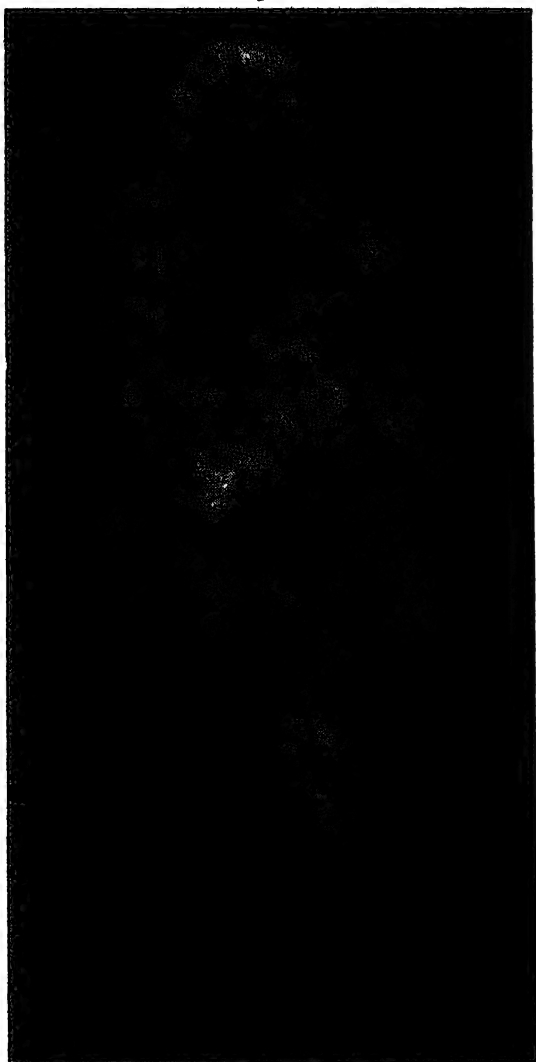

ওপৰাধি : শিবোনামাৰোবৰ বিষয়ে টোকা

১. 'কমাবকহীয়া ! এই / সৰু গাঁওখনি মোৰ / জন্মগৰা কুজ
কাঁড়বৰ / ইয়াতে এদিন মোৰ / কোনোবা মেহালি বাতি /
বোজনৰ খীৰ আগবঢ় । — 'মোৰ গাঁও', জিহেখৰ নেওগৰ
"ইজ্জতহু"
১০. 'দিহাৰ সাঁকো / ভাগোঁ ভাগোঁ / ছেতামাৰিও নাই।'
— অক্ষয়চন্দ্ৰ বৰুৱাৰ গীত।
১১. 'প্ৰাগজ্যোতিষে পূবে পুণ্যো / ববেথ্যো বিহবাং বশি।' — স্মৃতি-
কুমাৰ চট্টোপাধ্যায়, 'অধ্যাপক জীমহেশ্বৰনিয়োগপ্ৰশস্তি।'
ওহালি ৩৪ৰ শেহত চাওক।
১২. "পটিৰে সূতক গুৰু-গৌৰৱ-সভায়।" — পীতাম্বৰ কবি, 'উষা-
পৰিণয়।"
১৪. 'শঙ্কৰ গুৰু আমাৰে / জগদগুৰু আমাৰে, / লুকাই আহা / দেখা
নেদা / মণিকূটৰ ভিতাৰে।' — লোকগীতি।
১৯. 'কুজেশ্বৰী অ' আই কুলবে বৰণ, / আই কুলবে বৰণ।'
— আইনাম।
৩৫. 'প্ৰকৃতি-পৰশ-বসে অমল কমল / চঞ্চল ছদি জলে ঢালে
পৰিমল।' — মিত্ৰদেৱ মহন্ত অধিকাৰৰ গীত 'চিৰচেনেহী মোৰ
ভাৰা-জননী।'
৩৬. পৃথিৱীত 'ক'তো বিচাৰি নোপোৱা / জনমটো কবিলেও পাত।
— 'অ' মোৰ আপোনাৰ দেশ' — লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ গীত।
৪২. 'জিলিকাৰ লুইতৰে পাৰ।' — ড. ভূপেন হাজৰিকাৰ গীত।
৪৫. 'এইবাৰ হক যাত্ৰা আৰম্ভণ / অনন্ত পথৰ যাত্ৰা।' — 'নৱজাতকৰ
মুক্তি', মহেশ্বৰ নেওগৰ 'সকাৰিণী দীপশিখা।'

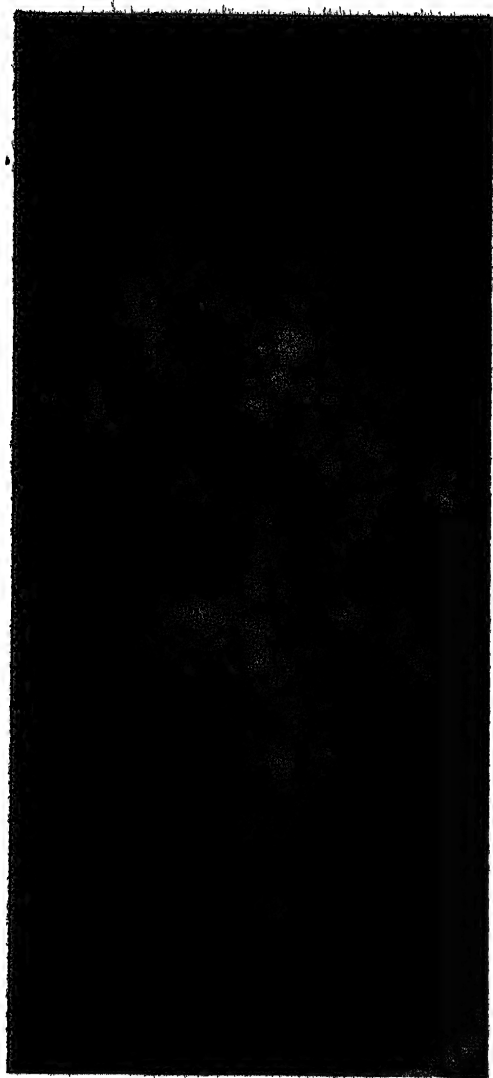
৪৬ ‘গগন মে থাদু ববি চন্দু দীপক বনে ভাবিকা মণ্ডল জলক
 মোতী / ধূপ মলআনলো পৱন চমৰী কৰে সগল বনবাই
 ফুলন্ত জোতী ॥ কৈলী আবতী হোই উত্তৰণনা ভেৰী আবতী ॥
 অনহতা সবদ বাজত ভেৰী ॥’—শুক নানকদেৱৰ বাণী ।
 ববীন্দ্রনাথৰ অনুবাদ ‘গগনৰ থালে ৰবি চন্দ্র দীপক জলে, /
 ভাৱকামণ্ডল চমকে মোতি ৰে / ধূপ মলমানিল, পবন চামৰ
 কৰে / সকল বনবাজি ফুলন্ত জ্যোতি ৰে / কেমনে আৱতি হে
 ভবখণ্ডন, তব আৱতি— / অনাহত শব্দ বাজন্ত ভেৰী ৰে ॥’
 (ব্ৰহ্মসঙ্গীত ২) ।

৪৭ ‘পিব দেখন কী আস কাগা আস মৈন্ পিব দেখন কী ।’
 —পঞ্জাবৰ ছায়াবাদী কবি শেখ ফৰীদৰ গীত (‘প্ৰিয়জনক
 দেখিবলৈ আশা, কাউৰী, মোৰ আশা প্ৰিয়জনক দেখা পাবলৈ ।)
 লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ অনুবাদ, হেৰ কাউৰী, মোৰ সেই মেল
 খাই থকা চকু দুটি তই নেখাবি, কাৰণ মোৰ প্ৰিয়তম উভতি
 আহিগৈ সেই দুটিয়ে তেওঁক আকৌ এবাৰ প্ৰাণ ভৰি
 দেখিবলৈ পাব’ (সভাপতিৰ অভিভাষণ, অগম সাহিত্য-সভা) ।

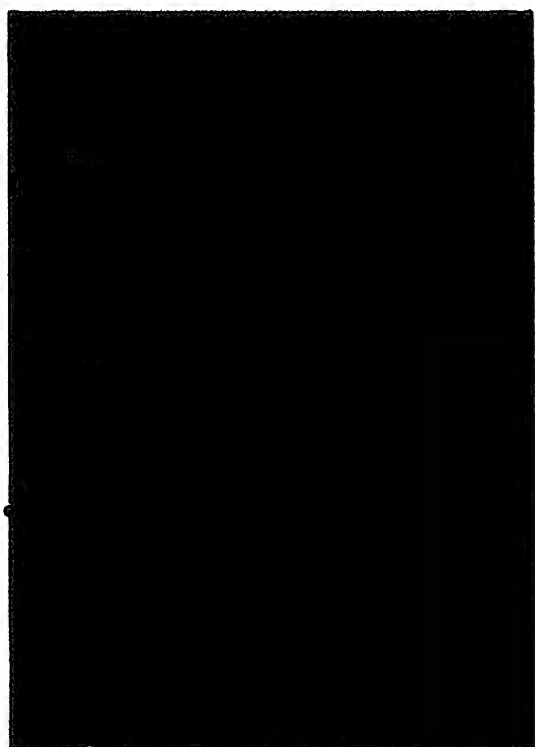
আই চন্দ্রপ্রভা নেওগ

পিতৃ বাণিকচন্দ্র নেওগ

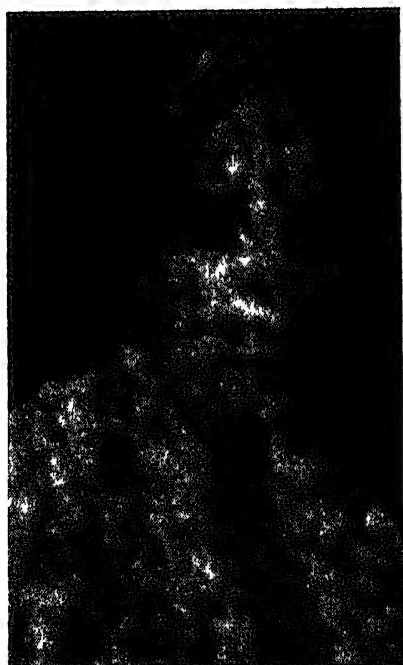

সক মোমাইদেউ খানেশ্বৰ হাজৰিকা

ককাইদেউ ডিম্বাশয় নেওগ

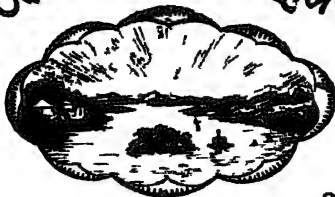

Cover Ticket
Wholesale Sales

নং

গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় পুঁজি

গৌহাটী
বিশ্ববিদ্যালয়
নিধি

GAUHATI
UNIVERSITY
FUND

•Rs 30 Lakhs

শ্রীহৰিলাল শৰ্মা-
PRESIDENT

GAUHATI UNIVERSITY TRUST BOARD

গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় ন্যাস পুঁজি সংগ্ৰহৰ কুপনৰ নমুনা

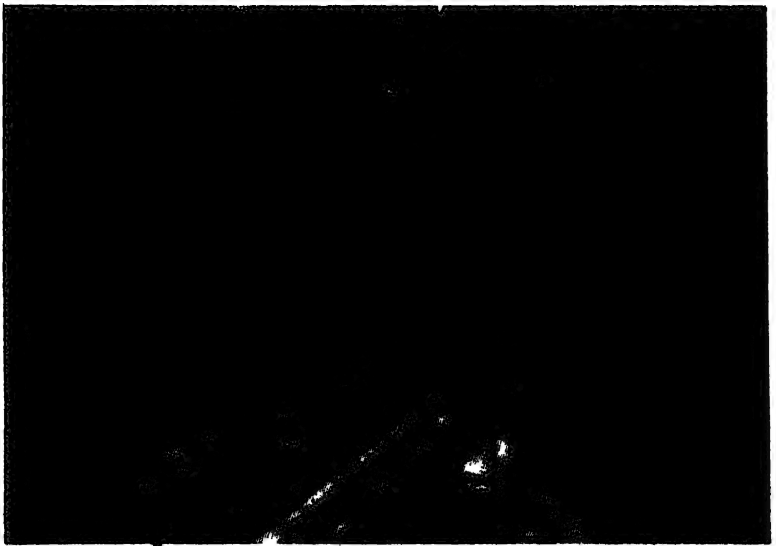

বিশ্বভাৰতীত সদ্য.সাক্ষৰৰ গ্ৰন্থ-বচনাব প্ৰশিক্ষণ
সহ সঞ্চালক ৰূপে পাঠ-দান

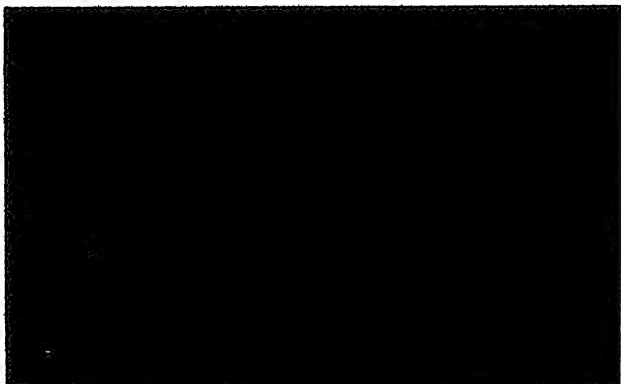

ৰোমানিয়াৰ কন্সটীণ্টা বন্দৰ

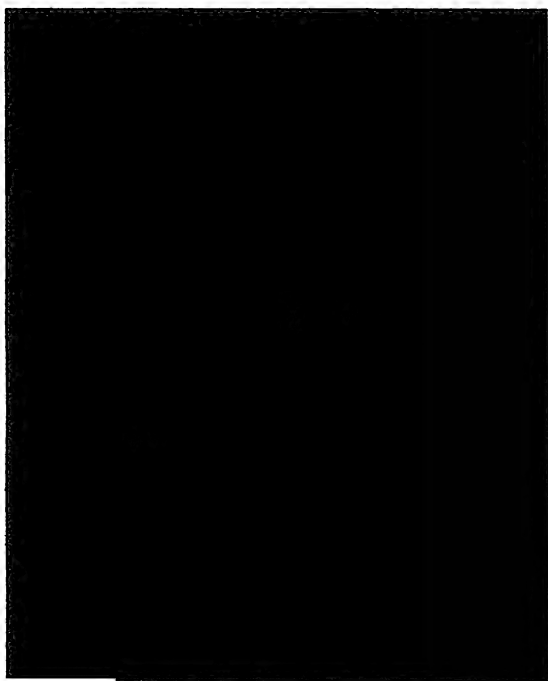

ৰোমানিয়াৰ ৰাজধানী বুখাৰেষ্টৰ জেনেৰেল মাৰ্শেক ৰাজপথ

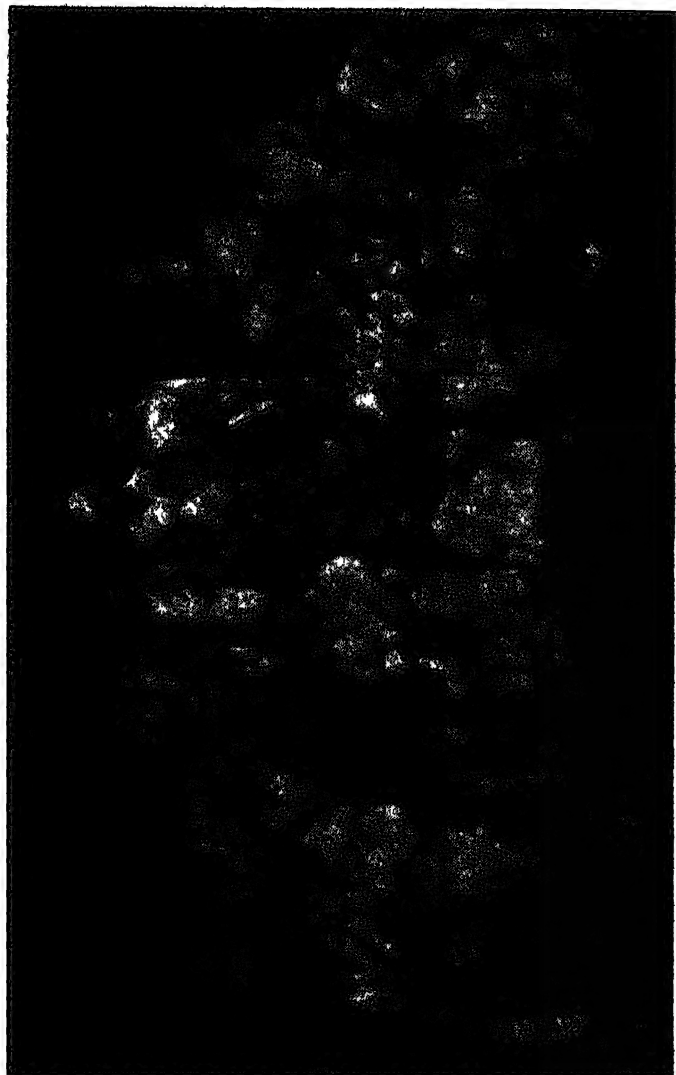

নিৰ্জনতাৰ মেল
ৰোমানিয়াৰ টিগু জিউ ছহৰত
কনষ্টাণ্টিন ব্ৰাহ্মসিৰ কলাকৰ্ম

উপাচার্য সচিবের অগতঃ বিশ্ববিদ্যালয়ের অসমীয়া বিভাগ

DERIVED of any English or Hindi newspaper printed in whole or in part

SPD No D-277

The Times of India

no Published in DELHI and Bombay

and Bangalore
and Madras
and Calcutta

L CXXVIII

THURSDAY OCTOBER 30 1956

ANNA 27

CES STRIKE TOWARDS SUEZ

BORDER
RUN

d Attacks
ications
ANSFROM
IFGINS

L A I I O I b 29
it y d t k
red t ght

ur os nd tar
no g comm ni a-
bous-100 m les
and be Egypt

men d
p pos
v th

T
m
F
ac
mm
se
m

WARD OF PRIZES

GAUHATI UNIVERSITY
ADJUDGED BEST
Youth Festival Ends

L
na
pr

Punjab Cabinet
List Almost Ready

MRS P KALR MAY
BE INCLUDED

T pers f th re-
ed Pu j Ch b
m bee an used by
f Min f das ga

Pr

m

th Co
un

ne

Pu Co
rmah

la with
stree all

an Ze

th EP

ne ne
pr

ne

pr

ne

pr

pr

pr

pr

pr

pr

pr

pr

pr

pr

pr

pr

pr

pr

pr

pr

pr

pr

pr

pr

pr

pr

pr

pr

pr

pr

HUNG A
SURR

Secret
By

AP & 7

R DIO RTA
h m

Message
Mr Nel

HELP OUC
R TORINC

m
d ppe
h hru p ua
ne lung
De

ne
pr

ne
pr

ne
pr

ne
pr

ne
pr

ne
pr

ne
pr

ne
pr

ne
pr

ne
pr

তৃতীয় আন্তর্জাতিক বিশ্ববিদ্যালয় যুব মহোৎসব

‘মোব বঁটা বিতরণে হবিও সমুখ শিঠিত জিলিকিল’

from the Principal EASTHOLME SCHOOL HARLESTON NORFOLK
Telephone HARLESTON 337 ENGLAND
20-XII-60

Dear Dr Neog,

I have been reading over again your kind letter written to us just before last Christmas, with the reprint of your article on Assamese painting and the Youth Festival brochures

Your activities represent a great deal of work and I feel that you have wonderful enterprise and stamina to undertake them and carry them out with such notable success

I am finding the headship of a school a very different matter than teaching only, although as it happens I am still teaching almost full-time. But so many varied matters go to the running of the thing one after another, one is dealing with classes, books, finance, staff,

বন্ধ অধ্যাপক হিন্টন জাৰ্জ্‌ছ চিঠি

২২০

১১১

স্বাক্ষরিত ১১ নং নীতি পত্র ২/১১/১১
১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১
১১/১১/১১

অতিশয় ১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১
১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১
১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১
১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১
১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১

১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১
১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১
১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১
১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১

১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১
১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১
১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১
১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১ ১১/১১/১১

চল্লিফা অধিধান সম্পর্কে অধ্যাপক সমিতির চিঠি

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

गणेशाय नमः ॥ गणेशाय नमः ॥
गणेशाय नमः ॥ गणेशाय नमः ॥

गणेशाय नमः ॥ गणेशाय नमः ॥
गणेशाय नमः ॥ गणेशाय नमः ॥

गणेशाय नमः ॥ गणेशाय नमः ॥
गणेशाय नमः ॥ गणेशाय नमः ॥

गणेशाय नमः ॥ गणेशाय नमः ॥
गणेशाय नमः ॥ गणेशाय नमः ॥

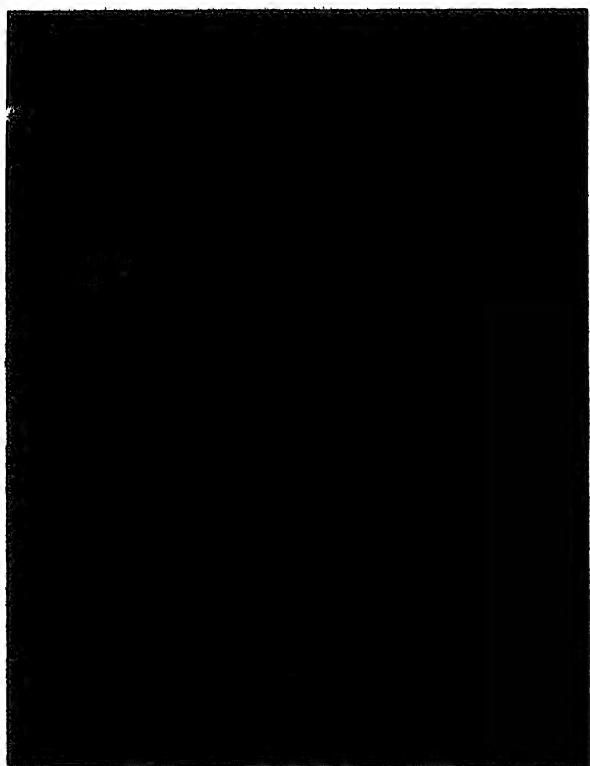
गणेशाय नमः ॥ गणेशाय नमः ॥
गणेशाय नमः ॥ गणेशाय नमः ॥

गणेशाय नमः ॥ गणेशाय नमः ॥
गणेशाय नमः ॥ गणेशाय नमः ॥

गणेशाय नमः ॥ गणेशाय नमः ॥
गणेशाय नमः ॥ गणेशाय नमः ॥

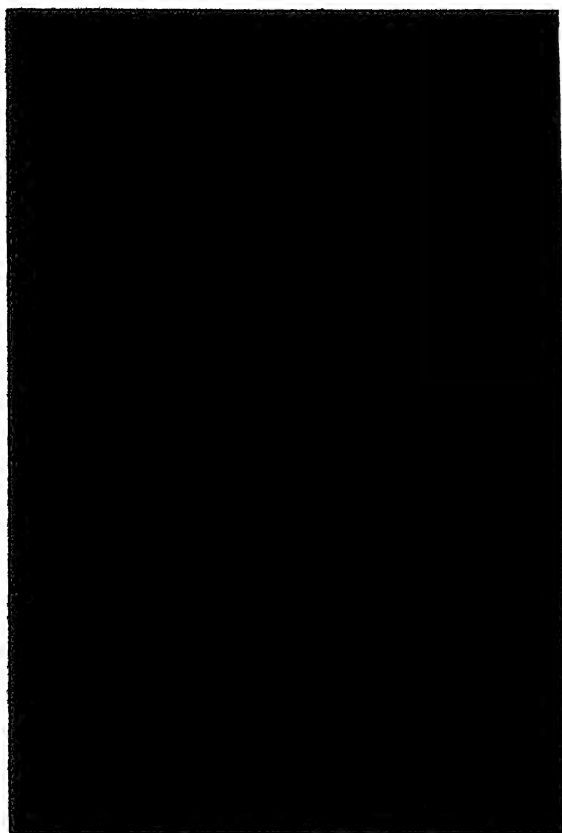
गणेशाय नमः ॥ गणेशाय नमः ॥
गणेशाय नमः ॥ गणेशाय नमः ॥

হাতৰ কাপ, চিন্তাৰ তোলপাৰ

কবিতা পঢ়াত মগ্ন

বাহুপতি শ্রীকান্ত সিং 'গীত। গায়ত্রী ইত্যাদি' আদ্য পৌরুষ উদ্বোধন
করিছে। কায়ত বাজাপাল শ্রীশ্রীনাথসিং সিং

ভিত নেহকব লগত নেহক অখ্যাপক

